

81.2 Чк-3

С12

Іван Сабадош



**ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
БОТАНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ
(XIX – ПОЧАТОК XX ст.)**

Ужгородський національний університет

Іван Сабадош

**ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
БОТАНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ
(XIX — ПОЧАТОК XX ст.)**

НБ ПНУС

795754

Ужгород 2014

ББК Ш 141.14—034
УДК 811.161.2'373.22
С12

Зміст

У монографії на лексичному матеріалі, зафіксованому в пам'ятках української писемності, досліджується історія ботанічної лексики української мови XIX — початку XX ст. на загальнослов'янському тлі. Характеризуються склад і джерела поповнення назв рослин у цей період. Простежуються тенденції номінації рослин.

Для мовознавців, істориків, етнографів, ботаніків, викладачів і студентів гуманітарних, біологічних факультетів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться історією української та слов'янської культури.

Відповідальний редактор
Доктор філологічних наук, професор
Л.О.Белей

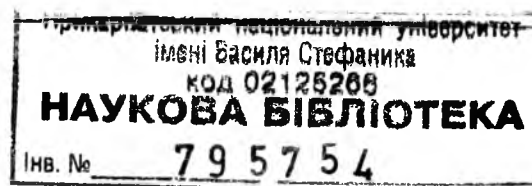
Рецензенти
Доктор філологічних наук, професор
П.І.Білоусенко

Доктор філологічних наук, професор
Г.П.Мацюк

Доктор філологічних наук, професор
В.М.Мойсієнко

*Затверджено до друку вченою радою
Ужгородського національного університету
25 березня 2014 р., протокол № 7—2013/2014*

ISBN 966-542-418-2



Вступ	4
1. Дендронімени	11
2. Назви культивованих трав'янистих рослин	79
3. Дикорослі трави	153
4. Мікологічна лексика	495
Підсумок	514
Summary	520
Умовні скорочення	522
Скорочення назв мов та діалектів	522
Інші скорочення	524
Джерела та література	525
Показчики	
Українські назви рослин.....	537
Латинські наукові ботанічні назви.....	584

Вступ

Ця книга продовжує нашу монографію «Формування української ботанічної номенклатури» (1996), в якій простежено історію української ботанічної лексики (назв рослин) від найдавніших часів до кінця XVIII ст. При цьому збережено всі основні принципи і методіку опису фактичного матеріалу. На основі свідчень пам'яток української писемності XIX — початку XX ст. подається докладний лексико-етимологічний аналіз дендрономенів, назв культивованих трав'янистих рослин, дикорослих трав і мікономенів на загальнослов'янському тлі, з'ясовуються джерела поповнення української мови інноваціями в тісному зв'язку з попереднім періодом історії цієї тематичної групи лексики, тобто встановлюється, які ботанічні назви успадковані від попередніх епох і продовжують функціонувати в досліджуваній у цій праці період і що нового появилось в цій макротематичній групі за цей самий час.

Автор першим розпочав досліджувати історію української ботанічної лексики XIX — початку XX ст. Оpubлікував на цю тему майже два десятки статей (див. Скорочення назв джерел та літератури). Питанням словотвору українських ботанічних назв присвячена праця Й.Дилевської-Купіш (1976) [Dylewska-Kupisz], виконана на матеріалі словника С.Маковецького [Mak.]. Вартісна інформація щодо походження ряду українських назв культурних і деяких інших рослин міститься в статтях Й.О.Дзензелівського [Дзензелівський 1960; 1982; 1984], Ю.О.Карпенка [Карпенко], Певній стосунок до історії українських найменувань флори мають публікації Я.В.Закревської [Закревська 1964; 1971; 1976], А.Й.Капської [Капская], Л.О.Симоненко [Симоненко], М.М.Фещенка [Фещенко 1974 та ін.], О.А.Малахівської [Малахівська 1982; 1985], Н.І.Марчук [Марчук], А.М.Шамоти [Шамота], Л.Д.Фроляк [Фроляк], Л.А.Москаленко [Москаленко Л.], О.Ф.Мигoliniць [Мигoliniць 1996 та ін.], Р.С.Омельковець [Омельковець 2006 та ін.], М.В.Поістогової [Поістогова], М.Чіжмарової [Čižmarová], А.О.Скорофатової [Скорофатова 2009б та ін.], І.В.Гороф'янюк [Гороф'янюк], М.М.Ткачук [Ткачук] та деяких ін., присвячені головним чином синхронічному вивченню ботанічної лексики в сучасних українських говорах, а також атласи ботанічної лексики української мови ([САБЛ; Омельковець 2003; Скорофатова 2009а; Гороф'янюк] та ін.; див. ще [Сабадош 2008]), найбільший словник українських назв рослин Ю.Кобіва [Кобів] тощо.

Український матеріал подається в монографії про слов'янські назви живої природи В.Будзішевської [Budziszewska 1965], у книзі про етимологію чеських і словацьких назв рослин В.Махека [Mach.], у праці про народну номенклатуру рослин російської мови В.А.Меркулової [Меркулова], білоруської мови А.І.Киселевського [Кис.; Киселевский], польської мови Я.Ванякової [Waniakowa], в етимологічних словниках української, решти слов'янських мов та в іншій літературі. Історію словацької ботанічної номенклатури висвітлено в монографії Ф.Буффи [Buffa].

Дослідження лексики найдоцільніше проводити, очевидно, за тематичними (макросемантичними) групами, які складаються з окремих лексико-семантичних мікрогруп, що утворюють синонімічні ряди, антонімічні пари і т. ін. [Филин 1957: 536; Бурячок: 23]. «У наш час тематичний аналіз слів, — пише І.В.Шадурський, — є одним з найпоширеніших, якщо не загальноприйнятим методом вивчення лексики» [Шадурський: 51]. Особливо плідним він виявився при вивченні ботанічної лексики, про що свідчать праці В.Махека [Mach.], В.Будзішевської [Budziszewska 1965], Й.О.Дзензелівського [Дзензелівський 1960; 1982, 1984 та ін.], Н.І.Марчук [Марчук], В.В.Німчука [Німчук 1983: 15—163; 1992] та ін.

За тематичним принципом переважна більшість назв рослин, добре відомих у народі, досить чітко членується на чотири основні мікротематичні групи, з яких три означають вищі рослини (назви дерев і кущів, або дендроні, назви диких і культурних трав'янистих рослин) і одна — нижчі, серед яких найбільш відомі у народі найменування грибів, або мікологічна лексика (мікономени). У межах цих чотирьох груп найдоцільніше описувати ботанічні номені, як нам видається, в рамках лексико-семантичних мікрогруп, кожна з яких складається з назв певного виду рослини. Як переконливо довів Й.Ростафінський, усі народні назви флори — це найменування видів. Вид — це конкретна рослина, з якої можна зібрати насіння, з котрого виростуть особини тієї ж рослини. Рід, як і родина, — узагальнене поняття, введене вченими-ботаніками (вперше Турнефором 1700 р.) [RS 1—92].

Досвід інших авторів і наш власний переконує в тому, що найраціональніше вивчати флористичні назви окремо за родами й видами рослин (у межах окремих родин і в тій послідовності, в якій вони йдуть у сучасних ботанічних систематиках) (пор. [Mach.]) і у в'язках з омонімічними найменуваннями в чомусь подібних інших видів (пор. [Меркулова]). При цьому необхідно використати в максимальному обсязі дані інших слов'янських і навіть неслов'янських мов — латинської, грецької, німецької, італійської та деяких інших, що відіграли неабияку роль у формуванні ботанічної номенклатури української та інших слов'янських мов.

Крім того, при вивченні ботанічної лексики слід постійно зважати на дані ботаніки, палеоботаніки, історії, етнографії, археології і т. ін. Такий підхід забезпечує від багатьох помилок при поясненні походження способу номінації того чи іншого ботанічного номена, сприяє об'єктивності результатів дослідження і зрештою допомагає глибше зрозуміти основні тенденції, що діяли в процесі формування всієї ботанічної номенклатури в різні періоди її розвитку.

Порівняно зі староукраїнським періодом у XIX — на початку XX ст. писемні джерела української мови характеризуються більшою насиченістю українськими назвами рослин, які документуються не тільки в численних загальномовних словниках української мови (див. [Б.-Н.; А.-Ч.; Витв.; Закр.; Гол.; Парт.; Піск.; Чопей; Жел.; Ум.; Тм.; Гр.] та ряд ін.), але й особливо в спеціальних ботанічних словниках та збірках ботанічної лексики української мови (див. [Гавр.; Нов.; Рог.; Волк.; ВхПч.; Гор.-1; Гор.-2; Нл.; ВхН.з.; Тан.] та ін.), у працях із ботаніки (див. [Авг.; Вол.; ВолГ.; Hoelzl; PO; Сред.; ВхГик.; Lind.; Шм.; ВхБот.1896; ВхБот.1905; Шест.] та ін.), у популярній літературі, присвяченій рослинному світу [Левицький; Степовик; Сірій], етнографічних працях [Марк.; Шух.], у словниках ботанічної лексики інших слов'янських мов (див. [Ан.; Мај.] тощо. Позаяк із використаних нами джерел значно менше їх із першої половини XIX ст., ніж із середини цього століття чи пізнішого часу, то до аналізу залучаємо також українську ботанічну лексику, наявну в творах І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка (в основному за словниками мови їх творів, див. [КотлЕ; Кв.; Шевч.]). Використано також велику кількість назв рослин із рукописних пам'яток української писемності середини, II пол. XIX і початку XX ст. (див. [Евст.; Петр.; Петр.-2; Петр.-3; Руб.]). Як джерела ботанічних назв української мови XIX — початку XX ст. нерідко використовуємо словники української ботанічної лексики, видані дещо пізніше. Йдеться про «Українську номенклатуру висших рослин» М.Мельника 1922 р. [Мел.], «Словник ботанічної номенклатури» 1928 р. [СБН], «Słownik botaniczny łańskie-małopolski» С.Маковецького [Мак.], а також загальномовний «Словник української мови» 1920 р. Д.Яворницького [Яв.], в яких подаються українські назви рослин із зазначенням джерел української мови досліджуваного нами періоду.

У зв'язку з уживанням у більшості обстежених нами джерел латинських наукових відповідників до українських ботанічних назв, лексичне значення останніх характеризується набагато більшою точністю, ніж назви рослин у староукраїнських писемних текстах.

Період XIX — початку XX ст. в історії ботанічної лексики української мови дуже важливий. У цей час продовжує функціонувати більша частина

українських ботанічних номенів, зафіксованих у пам'ятках української писемності XIV—XVIII ст. Ядро цієї лексики (близько 350 одиниць) утворюють назви рослин, успадковані українською мовою від праслов'янської. Переважна більшість їх ще до 1917 р. стає літературною нормою сучасної української мови, напр.: *клен, явір, вѣрес, калина, ясен, ліпа, берѣза, бѣрест, верба, дуб, будяк, бѣквиця, оман, деревій, осот, полінь, лопух, кукіль, лобода, біб, горох, овѣс, тиуніця, жито, прѣсо, ячмінь, мухомор, порхавка, лисічка, печеріця, маслюк, боровік, ріжжик* та багато ін.

У дослідженій у цій праці період активно вживається і ряд староукраїнських новотворів, із них понад сто двадцять ботанічних найменувань, які за походженням належать здебільшого до іншомовних запозичень староукраїнської мови, поступово розширюють свою територію в новітні часи, набувають сучасного фонетичного вигляду і стають літературною нормою сучасної української мови, це перш за все назви нових сільськогосподарських культур (*аніс, бруква, буряк, гарбуз, кавун, квасоля, картопля, салат, соняшник* та ін.) і дендроніми (*аїрус, гранат, каштан, лимон, мигдаль, мореля, персик, платан* та ін.). І лише в групі назв дикорослих трав дещо переважають інновації, що виникли на староукраїнському мовному ґрунті шляхом словотворення, хоч і серед цієї лексики немало чужомовних елементів, пор.: *аїр, барвінок, біловус, валеріана, волоська, вовчук, калачики, коміш, конвалія, молоділо, очіток, перекотиполе, переступень, приворотень* та ін.

Невелику частину ботанічної лексики, засвідченої в пам'ятках української писемності XIV—XVIII ст., нам не вдалося виявити в джерелах української мови XIX — поч. XX ст., це головним чином назви дикорослої флори та дендроніми, переважно запозичені від інших мов, як правило, книжним шляхом, здебільшого вони фіксуються в лексиконі Є.Славинецького, зокрема: *бабий морь* 'Lycopodium clavatum', *котчий хвост* 'Equisetum arvense', *папоротка, полінодія* 'Polypodium vulgare', *шарник* 'Isatis tinctoria', *осет італійський, осет бѣты(й), італійський волчець* 'Carduus' або 'Cirsium', *покрыкь* 'Mandragora officinarum', *азарь* 'Asarum L.', *дафния, дафин, дафина* 'Laurus nobilis', *кожа й усмарское древо* 'Cotinus cogygria', *орѣхъ італійський* 'Juglans regia', *певг, певжина* 'Pinus L.', *лучок* 'цибуля порей (Allium porrum)', *крокос дивий* 'Carthamnus tinctorius', *кост, корен вонный* 'куркума цитварна (Curcuma zedoaria)' та деякі ін. Частина таких фітономенів — кальки або переклади латинських і грецьких відповідників: *медвѣжая лапа, медвежая стопа* 'Heracleum spondylium', *двоснадесятникъ* 'Primula veris', *сотниця* 'Centaureum', *тисящникъ трава* 'Achillea millefolium' та ін. Деякі створені за зразком польських відповідників (детальніше [Сабадош 1996: 110—137]). Окремі староукраїнські лексеми продовжують

фіксуватися джерелами української мови XIX — поч. XX ст., але з іншою семантикою, переставши вживатися з попередніми значеннями, пор., напр., ст. укр. *світлиця* 'Euphrasia', *остриця* 'Galium aparine' і новоукр. *світлиця* 'Carthamnus tinctorius', 'Rudbeckia lacinata', *остриця* 'Asperugo procumbens', 'Carex', 'Sagina procumbens' та ще деякі.

Досліджуваний період став визначальним у становленні літературних норм сучасної української мови, зокрема й на лексичному рівні. У тематичній групі ботанічної лексики нормативними найчастіше стають назви праслов'янського походження й успадковані від староукраїнського періоду новотвори, що набули найбільшого поширення в новіші часи. У багатьох випадках відбувається процес відбору з ряду лексичних, словотвірних, фонетичних варіантів, значна частина яких успадкована від староукраїнської мови і суттєво поповнена в новіші часи, як правило, найпоширенішої в українській мові XIX — поч. XX ст. ботанічної назви.

Особливо це стосується лексики іншомовного походження, якою в цей час продовжує інтенсивно поповнюватися ботанічна номенклатура в зв'язку з культивуванням нових, не знаних у нас раніше рослин. Так, наприклад, із назв нової сільськогосподарської культури картоплі *бараболя*, *кромплі* і *котофля*, що появилися в текстах української мови в кінці XVIII ст. (усі вони запозичені від інших мов [Сабадош 1996: 106]), у період XIX — початку XX ст. не документується тільки остання, зате появляється багато нових найменувань (переважно також іншомовного походження) та їх варіантів: *барбóля*, *барб́іі*, *бо́ля*, *кромпель*, *компір*, *комперя*, *конфєря*, *картоф́ій*, *картоф́ля*, *карто́хля*, *карто́пля*, *карто́па*, *карто́ха*, *карто́шка*, *бу́льба*, *бу́лька*, *бу́льва*, *мандибу́рка*, *бу́рка*, *бамбу́рка*, *балабу́рка*, *бандура*, *бандурка*, *грушка*, *земльовій біб*, *земляк*, *земняк*, *землянка* та багато ін., усього близько шістдесяти одиниць (див. п. 2.29.1). Із них нормативною в українській літературній мові стала тільки *карто́пля*, ще дві (*барабóля* і *бу́льба*) подаються в [СУМ, I: 103, 254] як діалектні. І це виправдано, бо саме вони та ще *карто́шка* найпоширеніші в сучасних українських говорах (див. [САБЛ: № 21]).

Загалом протягом XIX — поч. XX ст. сотні уживаних у цей час назв рослин поступово стають нормативними в українській літературній мові. Цей процес у пропонованій монографії ми намагалися простежити з належною повнотою.

У досліджуваний період завдяки зусиллям ботаніків активно відбувається також процес формування наукової ботанічної термінології. Розпочався він у середині XIX ст. (праці В.Воляна [Вол.; ВолГ.], Ф.Августиновича [Авг.], І.Гавришкевича [Гавр.], М.Новицького [Нов.] та деяких ін.) і активно продовжувався в II пол. XIX — на поч. XX ст.

(І.Верхратський [ВхПч.; ВхСпис; ВхБот.1896; ВхБот.1905; ВхН.з. та ін.], О.Рогович [РО; Рог.], Ф.Волков (Вовк) [Волк.], М.Срединський [Сред.], Е.Ліндемманн [Lind.], О.Яната [ЯЧ; ЯТ], М.Мельник [Мел.] та ін.) і в основних рисах завершився виданням «Словника ботанічної номенклатури» 1928 р. [СБН], в якому ухвалені до наукового вжитку українські ботанічні терміни, переважна більшість яких використовується в ботанічній науці до сьогодні (детальніше про це див. [Сабадош 1995; 1999; 2000; 2001; 2002а; 2002б]). Слід підкреслити, що ухвалення ботанічних термінів (назв рослин) до наукового вжитку після створення картотеки СБН у 20-х роках відбувалося на засіданнях ботанічної секції природничого відділу Інституту української наукової мови Української академії наук. Було проведено 38 засідань за участі найавторитетніших на той час українських ботаніків та мовознавця О.Курило. Кожен український термін, визначений для ухвалення, відбирався з великої кількості друкованих джерел та записів, спеціально здійснених у кількох сотнях населених пунктів Східної і Західної України, і доповідався та обговорювався на засіданнях ботанічної секції (детальніше див. [СБН: X—XVIII; Осадча-Яната: 9—13]).

Як свідчать наші спостереження, процес формування наукової ботанічної термінології відбувся на основі використання передовсім загальнонародних українських флорономенів, успадкованих від праслов'янської мови, новотворів української мови і меншою мірою запозичених від інших мов.

Отже, в цій праці в межах усіх розділів виділяємо підрозділи, кожен із яких охоплює опис видових українських назв одного чи кількох родів певної родини, названої українською і латинською назвами. Такий порядок доцільний ще й тому, що часто назва однієї рослини переноситься на іншу цієї родини. Порядок розміщення родин, а в їх межах і родів подається за «Визначником рослин України» [ВРУ], але всі українські і латинські наукові назви видів, родів і родин узгоджені з найновішим і найавторитетнішим на сьогодні академічним визначником рослин 1887 р. [ОВРУ].

У зв'язку з розвитком ботанічної науки систематика рослин час від часу зазнає змін, тому й назви видів і родів також змінюються. У таких випадках із метою точної ідентифікації української ботанічної назви як основний ми використовуємо її останній латинський науковий відповідник, поданий у [ОВРУ], але в дужках подаємо також попередні з метою уникнення непорозуміння, яке може виникнути у випадках, коли в різних джерелах для тієї самої української ботанічної назви можуть подаватися різні латинські наукові відповідники і в не посвяченого в цю справу читача може виникнути помилкова думка, що це не та сама, а кілька рослин.

Полегшать користування матеріалом монографії додані покажчики українських назв рослин та їх латинських наукових відповідників. Латинські назви, подані курсивом, не є офіційними в сучасній науковій номенклатурі.

Кожну аналізовану ботанічну назву паспортизуємо, подаючи широку інформацію про наявність її в різних джерелах, при цьому вичерпно зазначаємо джерела її фіксації тільки у випадку невеликої їхньої кількості. Якщо певна назва документується багатьма джерелами, то намагаємося подати основні з них, дбаючи про їхню різноманітність (ботанічні праці, ботанічні словники і збірки, загальномовні словники, інші праці) і зазначаючи передовсім найвагомші. Перелік джерел, у яких виявлені українські назви рослин, подається в хронологічному порядку.

До багатьох описуваних українських ботанічних номенів, якщо є можливість, подаємо інформацію про територію вживання кожного з них, за даними обстежених джерел української мови, тобто певною мірою використовується лінгвогеографічний метод. По можливості до аналізу лексем нерідко залучається лексичний матеріал сучасних українських діалектів та інших слов'янських і неслов'янських мов. Аналізована нами ботанічна назва подається з наголосом, якщо він зазначений у джерелі.

Походження назв рослин, успадкованих від праслов'янської і староукраїнської мови, у цій праці, як правило, не встановлюємо, а в кожному випадку покликаємося на нашу монографію [Сабадош 1996], де це з'ясовано, та на етимологічні словники.

У процесі написання цієї праці використано велику кількість видань, що містять здебільшого кольорові зображення рослин, нерідко також текстовий опис їх (див. [АБ; БА; Грибы; ЖР; Зерова та ін.; Ліс. скарб.; ПАЛР; ЦА; ALR; KLL; NRL; PFW; PAA; PUAR; PUAH] та ін.). На ці праці автор досить часто покликається при з'ясуванні мотивації назв рослин, але далеко не в усіх випадках, проте завжди їхня інформація і дані визначників рослин та іншої ботанічної літератури враховувалися.

Висловлюю ширю вдячність дружині Г.Сабадош, І.Яновичу, доцентам О.Мигoliniнець та О.Пискач за допомогу в підготовці цієї книги до друку.

1. Дендромени

Українські назви дерев і кущів до кінця XVIII ст. в основному сформувалися. Переважна більшість дендрологічних об'єктів, що споконвіку зростають на українських землях, на цей час мала загальнонародні найменування, успадковані значною мірою від праслов'янської мови (детальніше див. [Сабадош 1996: 20—34, 71—90]). Більша частина цих номенів стала літературною нормою нової української літературної мови: *тис*, *яліна*, *сосна*, *яловець*, *верба*, *тополя*, *осіна*, *осіка*, *граб*, *бук*, *дуб*, *в'яз*, *бéрест*, *каліна*, *бузина*, *шити́йна*, *брусни́ця*, *ожі́на*, *сли́ва*, *ві́шня*, *черешня*, *гру́ша*, *я́вір*, *клен*, *вéрес*, *дерéн*, *свид* та ін.

У джерелах української писемності XIX — поч. XX ст. виявляються майже всі дендромени, задокументовані пам'ятками староукраїнської писемності. Далі подаємо опис усіх дендроменив, виявлених нами в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. Вони стосуються як фруктових, так і нефруктових дерев і кущів, зокрема й культивованих у садах і парках.

1.1. Для позначення дерева родини **тисових** (Taxaceae) *Taxus baccata* L., яке в Україні росте тільки в Карпатах, крім успадкованого від праслов'янської мови *тис* [Витв.: 51; Закр.: 546; Піск.: 257; Жел.: 964; Гр., IV: 262] (< прасл. **tisъ* id. [ЕСУМ, V: 573]), писемні джерела фіксують новотвори: *тисі́на* (карпат. говори [Нов.: 193; Гр., IV: 262; ВхН.з.: 58]), *ті́сина* (покут.-буков. [Витв.: 51]), *негнию́че дéрево*, *негни́й-дéрево*, *негнию́чка* [Ан.: 350; Ум., IV: 112]. *Ті́сина* — дериват від *тис*; пор. серб., хорв. *tisovina* id. [Сим.: 462]. *Негнию́чка* (від *не* і *гни́ти* або *гни́й*) та спільнокореневі компоненти складених назв мотивуються тим, що деревина тиса не лише дуже цінна, але й стійка до гниття, зокрема тривалий час може перебувати у воді чи в землі і не гние. Дерево довговічне, доживає до 2000 років, пор. [СДБ: 522]. В українській літературній мові нормативними для *Taxus baccata* стали назви *тис* і *негни́й-дéрево* [СУМ, V: 278; X: 122; ОВРУ: 38; ВРУ: 34].

1.2.1. Родина **соснових** (Pinaceae) об'єднує кілька родів, види яких здебільшого досить помітно відрізняються один від одного, проте два види *Abies alba* Mill. і *Picea abies* Karsten, що належать до різних родів, зовні дуже подібні, тому окремі їхні назви схожі, нерідко сплутують ці дерева у назвах навіть спеціалісти-ботаніки, пор. [РУСБ: 246].

Уперше документується назва, успадкована від праслов'янської мови, дерева *Abies alba* Mill. (*Abies pectinata* Lam. et DC.) *яліця* [Жел.: 1113; Тан.: 65; Гр., IV: 539], *єліця* (гуцул. [Гол.: 538]) < прасл. **edlica* id., а також 'Picea abies' [ЕССЯ, VI: 14]. Назва *яліця* 'Abies alba' стала нормою української літературної мови [СУМ, XI: 643; ОВРУ: 39].

Крім успадкованих від праслов'янської мови назв дерева *Picea abies* Karsten (*Picea excelsa* Link) *іль* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 167; Писк.: 98]), *їль*, *яль* [Жел.: 327] < прасл. **edľь/-a* id., 'Abies alba' [ЕССЯ, VI: 15; ЕСУМ, VI: 543]; *яліна* [Максимович 1827: 212; Б.-Н.: 413; Шевч., II: 456; Евст.1847: 30 зв.; Витв.: 96; Гр., IV: 539], *єліна* (гуцул. [Гол.: 538; Гр., I: 467]) < прасл. **edlina* id. [ЕССЯ, VI: 14]; *єлка* [Рог.: 131; Жел.: 214] < прасл. **jedľьka* id.; *смєре́к* як назва чоловічого особня, на відміну від назви жіночого особня *смєре́ка* (півд.-зах. [ВхПч., II: 34; Тан.: 63; Шух., I: 176; Гр., IV: 156]) < прасл. **smerkъ/-a* id. [ЕСУМ, V: 318]), — у джерелах української мови цього періоду виявляються також інновації: *свірка*, *свірко́ве дєрево*, *шмєрка* [Рог.: 131; Писк.: 296; Гр., IV: 106, 506], *сквірок* (лемк. [ВхН.з.: 51]) < пол. *świrk* (1500), *świerk* id. < прасл. **smerkъ/-a* id.; пор. [ЕСУМ, V: 192, 269; Вг.: 537; Mach.: 35]. Нормою української літературної мови стали назви *яліна* і *смєре́ка* [СУМ, X: 307; XI: 642; ОВРУ: 40].

1.2.2. Запозичене у XVII—XVIII ст. від пол. *modrzew* ст. укр. *модрєво* 'Larix decidua Mill. (Larix europaea DC., Pinus larix L.)' [Сабадош 1996: 71] послужило основою для утворення ряду суфіксальних похідних, задокументованих у джерелах XIX — поч. XX ст.: частіше *модрі́на* [ВхПч., II: 32; Жел.: 449; Гр., II: 438] (вважаємо непереконливим виведення його від пол. *modrzeń* id., усупереч [ЕСУМ, III: 496]), рідше *модринєць* [Жел.: 449], *модріши* (галиц. [ВхН.з.: 47]), *модрень* (лемк. [Гр., II: 438; ВхН.з.: 47] < пол. *modrzeń* id. [Mach.: 37; Moszyński 1957: 41; Филин 1962: 145]). Подекуди, зближуючись за народною етимологією з *мудрий*, використовуються *мудрінь*, *мудрень* (лемк. [Гавр.: 143; Ум., II: 72; ВхН.з.: 47; Гр., II: 452]), *мудрик* (галиц. [ВхПч., II: 32; Ум., II: 72]), *мудренєць* (гуцул. [ВхН.з.: 47; Гр., II: 452]), *мудрі́на* (гуцул. [Шух., I: 18; Гр., II: 452]). До речі, зв'язок наведених українських назв модрина з *мудрий* міг виникнути і під впливом польської мови, у якій такий стосунок між аналогічними словами теж існував; пор. пол. *madre drzewo* 'Larix Mill.' < *modre drzewo* id. [Вг.: 343].

У джерелах цього часу дерево модрина репрезентується й іншими назвами: *чубатник* [ВхПч., II: 32; Гр., IV: 474] (від *чуб*: у модрина «шпильки купинками або чубками» [ВхПч.], пор. ще [ЕСУМ, VI: 348]), *яре́миши* (бойк. [ВхН.з.: 47]; очевидно, дериват від галиц. *ярем*, род. в. *ярма* 'ярмо' [Жел.: 114; Гр., IV: 541]), — імовірно, за використанням деревини для виготовлення ярма), *червє́ний смєре́к* (лемк., закарп. [ВхН.з.: 47; Мак.: 201]; компонент

смєре́к мотивується подібністю модрина до смереки, а діал. *червє́ний* 'червоний' — коричнево-бурою корою та червонуватими жіночими шишечками; пор. слов. діал. *červený smrek* id. [Mach., 37]), *листвє́нниця* (покут.-буков. та ін. [Витв.: 136; Вол.: 100; Жел.: 405]; дериват від *лист*, мотивується тим, що на зиму скидає хвою, як листяні дерева скидають листя; припускається також, що це запозичення від рос. *лиственница* id., див. [ЕСУМ, III: 244]), *чвірк*, *шквірк*, *шквір*, *шквірок* (лемк. [ВхН.з.: 47; Гр., IV: 500]; від пол. *świrk*, *świerk* id. [Maj., II: 426]; *шквірок* — від *шквір* id.), гуцул. *лєрдєрево* [Жел.: 402] і *лендєрево* [Шух., I: 18; Гр., II: 355], галиц. *юдерев* [Вол.: 100], бойк. *лєрам* [Петр.: 45 зв.] (від нім. діал. *Leerbaum* id. [Ан.: 254]). Майже всі відзначені тут назви модрина спочатку були відомі тільки в західних, переважно карпатських говорах. Із часом частина з них потрапляє до загальномовних словників української мови, особливо *модрі́на*, яка в своїй основі полонізм, але суфіксально оформляється в українській мові і стає її літературною нормою для роду *Larix* Mill. [СУМ, IV: 778; ОВРУ: 40], ухвалена як науковий термін у [СБН: 78].

1.2.3. Поряд із відомою від XI ст. (див. [Срез., 1209, 1420]) назвою культивованого в парках і садах України (походить із Малої Азії) дерева *Cedrus libani* A.Rich. *кедр* [Шевч., I: 321; Витв.: 45; Жел.: 340; Ум., II: 13; Гр., II: 234] pojawiaються інновації: *кідрев* [Жел.: 342], *кедрєв* [Ю.Федькович, "Недуг"], *кудрєво* [1861, Гр., II: 319], *кідєр* [Тм., I: 166] (ймовірно, від *кедрєво* *дєрево* в результаті гаплогії та інших змін), а також *кедрі́на* [Жел.: 1052; Тан.: 59] (утворення з суфіксом *-іна* від давнього *кедр*), *цєдрі́на*, *цидрі́на* [Жел.: 1052; Гр., IV: 426, 429; Руб., XII: 3]. Очевидно, укр. діал. *цєдрі́на* — полонізм; пор. пол. *cedr*, *cedrowina* id. [ПУС, I: 102], ст. пол. (XVI) *cedrzyna* 'дерева кедрові' [XVI w., SP, III: 140]. *Кєдрі́на* зі значеннями 'кедр' і 'кедровий ліс, кедрові зарості' стало нормативним у сучасній українській мові [СУМ, IV: 138—139; ОВРУ: 41].

1.2.4. Як позначення сосни кедрової, або європейської (*Pinus cembra* L.), що дико зростає в Карпатах, у цей час pojawiaються назви-новотвори: *кедр* (бойк.-галиц. [Гавр.: 143]; перенесено від *Cedrus Trew*), *кедрі́на* (гуцул. [Нов.: 100; Жел.: 340]), *кедрі́на* (*кидрі́на*) (буков., гуцул. та ін. [Федькович; Шух., I: 18]), *сосна кєдрина* [ВхГик.; Мак.: 269], *турєцька сосні́на* (закарп. [ВхЗак.: 51]), *лімба* [Вол.: 99; Жел.: 403]. *Лімба* походить через пол. *limba* id. [Maj., II: 599] від нім. діал. *Leimbaum* id. [Вг.: 299], ст. нім. *limbot* id. [Mach.: 37]; пор. також [ЕСУМ, III: 23—234].

Інший вид напівсланкий кущ сосна гірська, або жереп, *Pinus mugo* Turra (*Pinus mughus* Scop., *Pinus montana* Mill.) в Україні росте також тільки в Карпатах, і його назви, як і попереднього, західноукраїнські: *каракуля* [Вол.: 99], *сланєць*, *кремпулець* [Петр.: 19, 35], *жєреп* [Нов.: 100; Шух., V: 285; Гр.,

I: 480], *джарап*, *джаратіна*, *жанетіна* [ВхН.з.: 51; Мел.: 204], *жарапаль* [Гоц.1898: 103]. Номен *каракуля* перенесений; пор. укр. діал. *каракуля* '(крива) ручка плуга', рос. діал. *каракуля* 'криве дерево'; у свою чергу *каракуля* — дериват від *караки* 'місце, де стовбур дерева роздвоюється' [ЕСУМ, II: 385]. Назва жерепу *каракуля* мотивується тим, що гілки цього дерева криві, з них виготовляють ручки, напр. для плуга, кісся і под. Номен *кремпулець* теж перенесений за тим самим мотивом, що й попередній; пор. укр. діал. *кремполец* '(крива) палиця, на яку вішають зарізану вівцю, щоб зняти з неї шкуру' < пол. *krępolec* id. < нім. (ст. і діал.) *krumpholz* 'криве дерево, вживане ковбасниками для підвішування вбитої тварини' [ЕСУМ, III, 83]. *Сланець* — від *слати* 'стелити' (за способом зростання жерепу). Назва *жéреп* (*джарап* і под.) перенесена від ялівцю (див. п. 1.4.3) за подібністю цих кущів. З обома цими значеннями *жéреп* стало нормативним в українській літературній мові [СУМ, II: 520]. У науковій термінології вживається як компонент складеної видової назви *сосна жéреп* 'Pinus mugo' [ОВРУ: 42].

На відміну від двох попередніх видів, сосна звичайна (Pinus sylvestris L.) росте в дикому виді по всій Україні, зберігаючи за собою переважно назву *сósна* [КотлЕ: 167; Витв.: 47; Сред.: 575; Рог.: 131; Гр., IV: 170] (< прасл. діал. **sosna* id. [ЕСУМ, V: 359]). І тільки в окремих джерелах із тим самим значенням документується суфіксальне похідне *сосніна* [Степовик 1886/І: 47; Піск.: 243]. На Волині з цим значенням записано *лядина* [Гр., II: 391] — дериват від діал. (волин.) *лядо* 'підвищення в лісі, заросле сосною' [ib.], про яке детально див. [Толстой: 134—143]. Крім цих лексем, як назви Pinus silvestris документуються ще такі: *хвóя* [Рог.: 131; Шейк., V/2: 272; Піск.: 275; Ум., I: 65; IV: 395], *фоя* [Петр.: 39], *хвойна́* (покут.-буков. [Витв.: 47]), *хвоїна* [Шейк., V/2: 270], *смерéка* (галиц. [Ан.: 256; Ум., IV: 65]). Номен *хвóя* (варіант *фоя* виник від *хвóя* як гіперизм) із цим значенням уживається і в інших слов'янських мовах: біл. *хвóя*, пол. *chwoja*, влуж. *khója*, полаб. *ch'ïöja* [ЭССЯ, VI: 125—126], а також рос. діал. *хво́йка* [Расторг.: 276], слвц. діал. *chvoj* id. [Buffa: 296]. Прасл. **xvoja* могло мати значення 'гілка хвойного дерева', 'сосна' та ін. [ЕСУМ, VI: 170; Фасм., IV: 233]. П.Черних припускав, що давнішим було перше значення [Черн.: II: 337], див. ще [Holub—Lueg: 207]. Ф.Славський реконструював також прасл. **xvoj-ina* 'те саме, що **xvoja*' [Sław., I: 74], продовженням якого є укр. *хвоїна*, *хвойна́* id. *Смерéка* перенесено від Picea abies (див. 1.2.1). Номен *сósна* нормативний в українській літературній мові [СУМ, IX: 469; ОВРУ: 41—42], ухвалений як науковий термін у [СБН: 113]. *Сосніна* id. також подається у [СУМ] як літературна норма.

1.3. Таксодієві (Taxodiaceae). Джерела фіксують назви двох культивованих у нас дерев, що походять з Північної Америки, це *секвоя*

'Sequoia sempervirens Endl.' і *тисоватиця* 'Taxodium distichum Rech.' [ВхБот.1905: 182]. Перша — від лат. *sequoia* id., друга — переклад, очевидно, І.Верхратського лат. *taxodium* id. (це дерево подібне до тиса [Mach.: 38]). Номен *секвóя* став літературною нормою сучасної української мови [СУМ, IX: 112; ОВРУ: 39].

1.4.1. Кипарисові (Cupressaceae). Два роди Biota Endl. і Thuja L. донедавна не вирізнялися, це був один рід (Thuja L.), тому і їхні назви у період XIX — поч. XX ст. однакові: *жистяк* [ВхГик.: 48; Жел.: 123], *ту́я* [Мел.: 281]. Останню вживав і І.Нечуй-Левицький (див. ілюстрацію з його твору в [СУМ, X: 332]). Номен *жистяк*, — очевидно, переклад І.Верхратського нім. *Lebensbaum* id. (букв. 'дерево життя'), утворення від укр. діал. *жисть* 'життя' [ЕСУМ, II: 199]; *ту́я* (від лат. *thuja* < гр. *θύια* 'вид кедра з пахучою деревиною' [ib.: V: 689; Kr.: 222]) — норма української літературної мови [СУМ, X: 332; ОВРУ: 42].

1.4.2. Якщо в українській писемності XVIII ст. *кипарис* як давня назва дерева Cupressus L. була дуже відтіснена неологізмом-полонізмом *циприс* (див. [Сабадош 1996: 72]), то в XIX — на поч. XX ст. *кипаріс* знову повертається до широкого використання, хоча й *ципріс* з ужитку не виходить, лише ботаніки не вживають його зовсім (див. [Витв.: 52; Вол.; ВхГик.: 48; Жел.: 1054; Ум., II, 14; Гр., I: 238; IV: 430; Тан.: 59] та ін.). Показово, що, напр., у загальномовних словниках [Витв.; Ум.; Гр.] вжиті обидві назви.

1.4.3. Уперше в багатьох джерелах документується назва праслов'янського походження *яловець* [КотлЕ: 207; Максимович 1827: 212; Б.-Н.: 413; Войц.: 326; Hoelzl: 153; Жел.: 1113; Гр., IV: 539], *ялівéць* [Жел.: 1113; Гр., IV: 539], *ялове́ц* (покут.-буков. [Витв.: 95]), *слове́ц* [ВхН.з.: 46] 'Juniperus L.' < прасл. *(j)alovъсь id. [ЕСУМ, VI: 544]. У задокументованих інноваціях (переважно із карпатських говорів) розрізняється кілька видів ялівцю (Juniperus L.), зокрема для ялівцю звичайного (Juniperus communis L.), що зростає в Карпатах, Поліссі, зрідка на півночі Лісостепу, відзначаються назви *ялінець*, *яленéць* (закарп. [ВхЗак.: 274; ВхН.з.: 46]; від *яліна* за подібністю до ялини; пор. біл. діал. *ялынец* id. [ЛАБНГ, I: 146]), *фіомáк* (закарп. [Гр., IV: 377; ВхН.з.: 46]), *жéреп* (гуцул.-буков. [ВхЮж.: 17; Жел.: 220; Свенц.: 138; Гр., I: 480]), *жéреб* [Жел.: 220], *жсеребина* (Ю.Федькович. «Циганка»), *жсараннік* [Жел.: 218].

На відміну від попереднього, вид яловець сибірський (J. sibirica Burgsd.) в Україні поширений тільки в Карпатах і в цей період відомий під назвами-новотворами переважно в гуцул. говірках: *женятин* [Нов.: 99], *женéтин* [ВхЮж.: 17], *женéп*, *женéпир* [ВхН.з.: 46]. *Жéреп*, *женéтин*, *женятин* і под. — румунізми; пор. рум. *ienipăr*, діал. *jîpăr*, *ieniper*, *jîreapăr*, *ghiper* і под. 'яловець' [Borza: 91] < лат. *juniperus* id. [ЕСУМ, II: 194;

верба), луг, лужина (галиц. [ВхН.з.: 56]), луговіна (бойк. [Гоц.1898: 130]); дендромен луг та інші спільнокореневі виникли, ймовірно, внаслідок переосмислення луг, лужина, луговіна 'поросла кущами і травою лука' [СУМ, IV: 552—553] за місцем зростання верби), лутіна [ВхПч., V: 27; Жел.: 416] (вірогідно, від діал. лут 'лико' [Гр., II: 383] < прасл. діал. *lŭtь 'лико; молода липа, з якої знімають кору' [ЕСУМ, III: 312] — за використанням для плетіння корзин), корзинна лоза [Рог.: 134; Піск.: 118] (пор. рос. *корзиночная ива* id. [Нейшт.: 182]), кузовіця [Піск.: 118; Жел.: 387] (очевидно, дериват від незафіксованого тюркізму *кузов; пор. рос. *кузов* 'берестяна корзина', яке, можливо, від тат. *кузай* 'козуб' [ЕСУМ, III: 126; Фасм., II: 402]), свида верба [Петр.: 34] (компонент *свида* перенесено від *Svida Opiz*), талажчаник [Шейк., V/1: 8; Жел.: 945; Гр., IV: 244] (мабуть, пов'язується із *талá* 'верба', але твірна основа цього деривата неясна), вутла (волин.-поліс. [ВхН.з.: 56; Мел.: 244]; вірогідно, від *вѣтлá* 'вид верби'), молдаванська іва [Рог.: 134; Руб., VII: 27], молдаванська іва [Ум., I: 69]. Остання назва записана, ймовірно, в подільських говірках, які межували з Молдавією.

Майже всі назви (чи компоненти складних і складених назв) виду верба ламка (*Salix fragilis* L.) пов'язані з ламкістю її віток (пор. лат. *fragilis* 'ламкий, крихкий'): *верба крихка* [ВхГик.: 64], *ломка верба* [Рог.: 134; Піск.: 128; Ум., I: 72], *крихковѣрб* [ВхПч., V: 27; Жел.: 380; Ум., I: 72; Тм., I: 306], *крихковѣрба* [Руб., VI: 62] (пор. пол. *kruchowierzba, kruchodrzew, kruszyna* id. [Maj., II: 683]), надсян. *крухá* і *круш*, галиц. *верба крушинá* [ВхН.з.: 56]. *Крухá* пов'язане з прасл. **kruxь* 'крихкий'; пор. ще пол. *wierzba krucha* id. [Maj., II: 683]. Можливо, ця назва перенесена; пор. укр. діал. *крухá* 'крушина', 'жостір' [ЕСУМ, III: 113; Фасм., II: 387]. Ще одна назва цього дендрооб'єкта *сальсин* [Рог.: 134; Піск.: 232] — румунізм; пор. рум. *salcie*, діал. *salce, sãlcicã* і под. id. [Borza: 153], пов'язані етимологічно з лат. *salix, -icis* 'верба' [DLRM: 733], пор. [ЕСУМ, V: 170].

Вид верба пурпурова (*Salix purpurea* L.) називається: *завѣрба, завѣрбник* (надсян., закарп. [ВхЮж.: 18; Гр., II: 14], *завѣрб, завуї, черлена (червѣна) вѣрба* (закарп. [ВхЗак.: 29]), *верба чарвѣна* (надсян. [ВхН.з.: 56]; означення у складених назвах — за пурпуровими вітками й бруньками; пор. чес. *červenice*, луж. *čerwjensa*, серб., хорв. *vrba crvenica* id. [Maj., II: 683]), *самбірка* [ВхПч., V: 27; Жел.: 848; Гр., IV: 98] (від діал. *самбір* id.; див. ще [Сабадош 1996: 72—73]), *зарінок, зарінчина* [Петр.: 13], *зарінка* (закарп. [ВхЗак.: 219]; *зарінок*, — очевидно, результат переосмислення діал. *зарінок* 'берег, покритий дрібним камінням' [Гр., II: 90] — за місцем зростання), *жовтолоза* (1895), *жовтолозник* [1912, Мак., II: 325] (від *жовтий* і *лоза*).

Документуються джерелами інновації для позначення інших видів верби, зокрема верби вушкатої (*Salix aurita* L.) — *лізка* [Манж.: 184; Гр., II:

368] (демінутив від *лоза* id.), *ушатка* [ВхГик.: 64; Жел.: 1023; Шейк., V/2: 225] (від *вухо*; мотивується прилистками, що мають форму вушної раковини; пор. лат. видовий епітет *aurita* 'вушна'); для верби вавилонської, або плакучої (*Salix babylonica* L.) — *верба плакуча* (закарп. та ін. [Вол.; ВхГик.: 64; Чопей: 27]), *верба плачуча, верба надгробна* [Вол.; Мак.: 323] (всі ці назви мотивуються, очевидно, звисаючими вітками як символом скорботи; пор. пол. *wierzba placząca (żałostna)*, чес. *vrba smutnici (plačivá)* id. [Maj., II: 682]); для *Salix pentandra* L. — *верба чорна* (галиц. [ВхН.з.: 56]), *чорнолоз* [РО: 231; Мак.: 325] (від *чорний* і *лоза*; зумовлена коричневою корою дерева), *тал* [Ум., IV: 106], *талá* [Ан.: 310; Гр., IV: 244] (пор. рос. *тал* '*Salix arenaria*', тюркізм; пор. тат., казах. *tal* 'ива, ивняк' [Фасм., IV: 13]), *верба пятѣрка* [ВхГик.: 64; Жел.: 792] (компонент *пятѣрка*, — очевидно, переклад латинського видового означення *pentandra*, утвореного від *penta* < гр. *πεντε* 'п'ять' [СІС: 637]; пояснюється тим, що квітка цього виду верби має від трьох до восьми, а найчастіше п'ять тичинок).

Для верби попелястої (*Salix cinerea* L.) фіксуються назви *чорноліз* [Піск.: 287], *чорнолоз, черноталь* [Рог.: 134; Гр., IV: 471] (за сірим кольором віток), *чернотал* [Ан.: 310; Ум., IV: 197; Гр., IV: 471] (від *чорний* і *лоза, тал*); для білолозу (*Salix triandra* L.) — *білотал* [Ум., I: 60; Тм., I: 27] (від *білий* і *тал* — за білим кольором гілок), *білотіл* [Сред.: 555; 1909, Яв.: 36] (очевидно, від *білотал* у результаті зближення за народною етимологією слова *тал* із *тіло*); для верби гостролистої, або шелюги (*Salix acutifolia* Willd.) — *красноталь* [Рог.: 134; Піск.: 116; Жел.: 376; Гр., II: 301], *краснотал* [Ан.: 309; Ум., I: 72; Руб., VI: 53], *краснолоз* [Гор.-I: 18] (від діал. *красний* 'червоний' *тал, лозá* — за червоною корою; пор. рос. діал. *краснотальник* 'вид ивы (*Salix* L.)' [СРНГ, XV: 186]), *шелюг* (сер. наддніпр. [Евст.1847: 29 зв.]), *шелюг* [Сред.: 555; Рог.: 134; Піск.: 293; Жел.: 1087; Гр., IV: 491], *шевлюг* [1890, Гр., IV: 490], *шелюга* (київ. [Закр.: 588; Рог.: 134; 1861, Гр., IV: 491]), *шелюга* [Жел.: 1087].

Для верби повзучої (*Salix repens* L.) знаходимо в джерелах номен *верба приземкувата* [ВхГик.: 64], *ницелоз* [Рог.: 134; Жел.: 529; Ум., I: 72; Гр., II: 564] (компонент *ниц-* від *ниций* 'низький' — за низьким ростом повзучого куща; пор. біл. діал. *лаза ницая, ницалаза* '*Salix rosmarinifolia* L.' [Кис.: 116]; той же принцип номінації в чес. *zemiř vrba* '*Salix repens*', серб., хорв. *vrba rozemljiša* id. [Maj., II: 683]), *плазевача вѣрба* [Сим.: 414] (*плазевача* — від *платати* 'повзати' [СХРС: 377]), *талъник* [Петр.: 37] (від *тал, талá* 'вид верби'), *ракітник* (степ. [Сред.: 555; ЯТ: 26] (від *ракіта* 'вид верби'); для верби розмаринолистої (*Salix rosmarinifolia* L.) — *ракітник, рокітник* [Рог.: 134; Гр., IV: 64], *ракітник* [Піск.: 221; Жел.: 795] (від *рокіта* і под. 'верба'), *неталá* [Ум., I: 72] (від *талá* '*Salix pentandra* L. '); для верби трав'яної (*Salix*

herbacea L.) — *сланець* [Петр.: 35] (від *слати* 'стелити' — за способом росту). Із версій щодо походження *шелюга* (пор. також рос. *шелюга*, біл. *сіляга* 'вид верби', пол. діал. *szelożnik* 'Caltha palustris L.') найбільшої уваги, на наш погляд, заслуговує припущення, що це суфіксальний дериват від прасл. **sel-* 'верба', спорідненого з індоєвропейською назвою верби; пор. лат. *salix*, д.в.нім. *salaha*, с.ірл. *seil* 'верба' [ЕСУМ, VI: 404—405], пор. ще [Фасм., IV: 427]. Із усіх розглянутих тут назв верби нормативними в українській літературній мові стали: *верба*, *плакуча верба* [СУМ, I: 325], *верболіз* [ib.: 326], *красноцвіт* [ib., IV: 328], *лоза* [ib.: 541], *рокіта* [ib., VIII: 874], *тал* [ib., X: 26], рідковживана *шелюга* [ib., XI: 438]. Крім того, тільки в науковій термінології вживаються як видові назви *біла верба* 'Salix alba', *білоліз* 'Salix triandra' [РУСб: 197—198].

1.6.2. У джерелах засвідчено, крім успадкованої від праслов'янської мови *тополя* [Шевч., I: 341; Витв.: 298; Шейк., V/1: 66; Жел.: 975; Гр., IV: 274], *тополь* (галиц. [Шейк., V/1: 66]) 'Populus L.' (< прасл. **toroľь* : **toroľa* id. [ЕСУМ, V: 600—601]), ряд нових вузьколокальних назв різних видів тополі (усі вони зростають по всій Україні), зокрема для тополі пірамідальної (*Populus pyramidalis* L.) вони задокументовані переважно у [ВхН.з.: 52] (лемк. *лєгінь* id. див. ще у [ВхГЛ: 431; Гр., II: 351]): *гоня* (волин.; від *гонити* — за стрімким ростом цього дерева [ЕСУМ, I: 561]), *лєгінь*, *лєгін* (закарп., лемк.; результат переосмислення *лєгінь* 'молодий парубок' — за стрункістю дерева), *тремполя* (галиц., волин.; виникло, ймовірно, внаслідок контамінації *тремїти* (пор. діал. *трепєта* 'осика') і *тополя*), *явір* [Ан.: 268; Ум., IV: 117; Мел.: 216], *лімба* (закарп. [ВхН.з.: 52]; останні дві назви перенесено — відповідно від *явір* 'Acer pseudoplatanus L.' і *лімба* 'Pinus cembra'), *раїна* (степ. [Сред.; Ум., IV, 117; 1862, Гр., III: 3—4; Руб., X: 2]), *кавак* [Петр.: 15]. Із *раїна* пор. рос. *райна* 'тополя'; пов'язується, очевидно, з *рай*, як і *рай-дерево*, вживане в укр. діалектах на позначення кількох дерев [Гр., IV: 4]; див. ще [ЕСУМ, V: 16; Фасм., III: 435].

Вид тополя біла (*Populus alba* L.) репрезентується новими номенами *срібриста тополя* [Піск.: 246], *сребриста тополя* (степ. [Сред.: 556; ЯТ: 24], *срібна тополя*, *білополя*, *коноваля* (волин.), *біліця*, *тополя біла* (галиц.), *пілья* (галиц., волин.), *теліпан* (поділ.), *осіка* (надсян., бойк.), *осіна* (бойк.), *біла вусіка* (галиц.-волин.), *ситіка* (бойк.-галиц.) [ВхН.з.: 52; Мел.: 215], *осокір*, *сокорина* [Рог.: 132; Піск.: 172; Гр., III: 70], *осокорина* [1872, Гр., II: 70], *ябрядь* [Вол.: 107; Петр.: 42], *ябронд*, *ябруд* (волин.) [ВхН.з.: 52], *ябронт* [Жел.: 1110].

Назви з елементом *біл-* мотивуються білою нижньою частиною листків цього дерева (*вусіка* від *осіка*); пор. рос. діал. *белолістка* id. [Ан.: 267]; *білополя*, очевидно, від *біла тополя*. *Теліпан*, мабуть, від *теліпінатися* за

станом постійного тріпотіння листків. Мабуть, із цією властивістю пов'язується і назва *ситіка*, утворена, вірогідно, внаслідок схрещення основ слів *ситіти* 'видавати силі звуки' і *осіка*, мотивуючись постійним шелестом листя дерева; пор. ще *шніка* 'осина' (див. трохи нижче) [ЕСУМ, V: 240]. Походження назви *коноваля* неясне. Припущення про перенесення її від *Convallaria* L. (конвалія, див. [ЕСУМ, II: 552] нам видається малоімовірним. Зважаючи на фонетику укр. *ябронд*, *ябронт*, *ябруд*, їх слід кваліфікувати як полонізми (< пол. *jabrzęd* 'вид тополі' (ст. пол. від XV ст.) < прасл. **abrędъ* : **abrędъ* 'пагін рослини, вітка' [ЭССЯ, I: 48—50; SP, I: 147—148]. Назва *пілья* — запозичена від німецької мови — прямо від н.в.нім. *Pappel* 'тополя' (с.в.нім. *popel*, *papel*, д.в.нім. *papilboum*) < сер. лат. *populus* (лат. *pōpulus* id.) [ЕСУМ, IV: 284] або через пол. *papla* id. [Маж., II: 621].

Поряд із назвами дерева осика (*Populus tremula* L.) праслов'янського походження *осіка* [Б.-Н.: 265; Шевч., II: 33; Евст.1847: 16; Жел.: 577; Гр., III: 66], *осіна* [Кв., II: 340; Сред.: 566; Піск.: 171; Жел.: 577; Гр., III: 66] < прасл. **osika*, *osina* id. [ЕСУМ, IV: 219—220], *трепєта* (лемк., галиц., гуцул.-покут. та ін. [ВхПч., II: 34; Шейк., V/1: 82; Ум., II: 247; Гр., IV: 281]) < прасл. **trepetā* id. [Німчук 1992: 277] та успадкованим від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 73]) *осічина* [Рог.: 132; Левч.: 93; Жел.: 577; Ум., II: 247; Тм., I: 284] у джерелах досліджуваного періоду задокументовано інновації *сусіка* (галиц.), *шніка*, *ситіка* (волин.), *трепєта* (лемк.) [ВхН.з.: 52; Мел.: 216]. Припускають, що *сусіка* — демінутив від діал. *сусіка* (< *осіка*) id. [ЕСУМ, I: 630], а *шніка* і *ситіка* — деривати від *шніти* і *ситіти* за шумом від постійного тріпотіння листя осики; пор. рос. діал. *шентун-дерево* 'осика' [Ан.: 268]; *трепєта* пов'язується із *трепєт*, *трепєтати*; див. ще [ЕСУМ, V: 240, 630]. Нормативними в українській літературній мові для цього виду стали *осіка*, рідко *осіна* [СУМ, V: 761; ОВРУ: 133]. У ролі наукового терміна *осіка* ухвалено в [СБН: 121].

Як назви дерева тополя чорна, або осокір (*Populus nigra* L.), у джерелах засвідчені успадковані від праслов'янської мови *ясокір* [ВхПч., II: 34; Жел.: 1116; Ум., II: 250; Тм., I: 286; Гр., IV: 545], *осоко́р* [РО: 234; Жел.: 580], *осоко́р* [Ум., II: 250], *осокір* [Тм., I: 286] < прасл. **asokorъ/-ь* : **asokorъ/-ь* id. [ЭССЯ, I: 82] та від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 73]) *сокорина* [ВхПч., II: 34; Ум., IV: 117; Жел.: 894; Гр., IV: 165] (пор. у Т.Шевченка: «Як широка сокорина віти розпустила»), а також уперше виявлені в текстах української мови XIX — поч. XX ст. *осокорина* (поділ., степ. та ін. [Сред.: 556; Жел.: 580; ЯТ: 24; Мак.: 289]), *соко́р* [Жел.: 894], *соко́ра* [РО: 234; Жел.: 894; Ум., II: 250; Тм., I: 286], *сокіра* (степ. [1912, Мак.: 289]).

Сóкор, соко́ра, очевидно, — результат усічення лексем *осоко́р, осоко́ра*, як і *сокорі́на* — від *осокорі́на*. Зважаючи на те, що український ботанічний номен задокументований у кінці XVII — на поч. XVIII ст. [ЗК: 267], можна припустити, що назва *осокорі́на* мала би вживатися в українській мові ще раніше і від неї виникла староукраїнська *сокорина*. Крім цих назв дерева *Populus nigra*, в українській писемності XIX — поч. XX ст. зафіксовані ще такі інновації: *гру́ба топо́ля, крісла́та топо́ля, па́пля* (три останні у волин. гов. [ВхН.з.: 52]), *трепета* (закарп. [Чопей: 397]), *раї́на* (степ. [Сред.: 556; Мел.: 216]). Нормативою в сучасній українській мові для цього виду стала назва *осоко́р* [СУМ, V: 780; ОВРУ: 133], ухвалена у функції наукового терміна в [СБН: 120]. У [СУМ] із цим значенням подається ще *осокорі́на*.

Завезений із Північної Америки культивований вид тополя бальзамічна (*Populus balsamifera* L.) називається *золотá верба́* (уман. [Ан.: 267; Ум., II: 250; Тм., I: 286]), мотивується жовтими пагонами і формою листків, подібних до вербових.

1.7. Горіхові (Juglandaceae). Крім успадкованої від праслов'янської мови назви волоського горіха (*Juglans regia* L.; походить із Балкан, Малої, Середньої та Південно-Східної Азії) і вживаної в досліджуваній період у різних фонетичних варіантах *орі́х* [Витв.: 190; Жел.: 575; Гр., III: 63], *горі́х* [КотлЕ: 38; Жел.: 153; Тм., I: 284; Гр., I: 312], *ворі́х* [Жел.: 120] < прасл. **orěxъ* id. [ЕСУМ, I: 367] та відомих зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 73]), але вже протезованих *горі́шина* [КотлЕ: 38; Закр.: 303], *ворі́шина* [Жел.: 120], а також *волоський орі́х* [Гол.: 412; Сред.: 483], *волоський горі́х* [Закр.: 281; Рог.: 125; Піск.: 41; Ум., II: 245; Тм., I: 284; ЯТ: 19], *грецький горі́х* [Левч.: 92], *грецький орі́х* [Рог.: 125; Гр., I: 324], виявлена ще інновація, що називає горіх волоський (*Juglans regia*), — це *кістя́к* [Гр., II: 246] (від *кість* 'кістка'), мотивується твердістю шкаралупи плоду горіха. Нормативними в українській літературній мові стали *горі́х, волоський горі́х* [СУМ, I: 732; II: 131]. Проте в науковій ботанічній номенклатурі в різних виданнях подаються різні терміни: *горі́х волоський* і *горі́х грецький* [РУСб: 238; ВРУ: 196], тільки *горі́х грецький* (пор. рос. *орѣх грецкій* id.) [ОВРУ: 64], тільки *горі́х волоський* [Кобів: 234].

1.8.1. Ліщинові (Corylaceae). Поряд із праслов'янськими з походження назвами куща *Corylus avellana* L. *орі́х* [Жел.: 575], *горі́х* [Кв., I: 285; Закр.: 303; Гр., I: 312] < прасл. < **orěxъ* id. [ЕСУМ, I: 367], *ліска* (закарп., гуцул., харк. та ін. [Нов.: 98; Чопей: 174; Жел.: 409; Гр., II: 370]) < прасл. **lěsьka* id. [ЕСУМ, III: 267], *ліщи́на* (півд.-сх., півд.-зах. [Б.-Н.: 211; Вол.: 111; Закр.: 384; Піск.: 127; Жел.: 410; Гр., II: 373]) < прасл. **lěššina* id. [ЕСУМ, III: 267] та успадкованими від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 73]) *орі́х*

лісковий [Парт.; Жел.: 575], *горі́хи ліско́вій* [Б.-Н.: 103], *лісковий ворі́х* (закарп., галиц. [Чопей: 174; ВхН.з.: 43]), *орі́шина* [Сред.: 554; Рог.: 120; Левч.: 92; Піск.: 170; ЯТ: 15], *горі́шина* [Ум., II: 245; Тм., I: 284; Гр., I: 312], документується ряд новотворів: *ліща́ня, ліща́нка* (бойк.), *ліща́на, ліща́нка* (закарп.) [Чопей: 174; ВхН.з.: 43], *ліща́ниця, ліща́ник* (зах. укр. [Гр., II: 173; Коб.: 139]), *ліщанник, ліщанковий орі́х* (закарп. [Чопей: 174]), *ліще́бник* (сумськ. [Ум., II: 245; Гр., II: 373]), *орі́шник* [Вол.: 111; Піск.: 170; Ні.: 5], *алу́ні, нук* (поділ. [Рог.: 120; Піск.: 5; Руб., I: 25]). *Лісковий, ліща́на* — від *ліска* id.; *ліща́нка, ліща́ниця, ліща́ник* — від *ліща́на*; означення *ліщанковий* у складеній назві — від *ліща́нка*. Номен *ліще́бник*, без сумніву, споріднений із попередніми, однак з'ясувати його твірну основу та формант важко. *Орі́шина, орі́шник* — від *орі́х* id. *Алу́ні* < рум. *alun* id. < лат. **abellona* id., *нук* — від рум. *nuc* id. < лат. *nux, nucis* id. [DLRM: 23, 547; ДЕМ: 26, 281].

Культивований у Криму та деяких інших районах вид *Corylus maxima* Mill. називається *фунду́к* [Шейк., V/2: 251]. Цей номен запозичений через крим.-тат. *funduk*, тур. *funduk* id. < гр. *ποντικός (κάριον)* 'понтійський горіх' [ЕСУМ, VI: 138; Фасм., IV: 210; Радлов, IV: 1931] і став нормою української літературної мови [СУМ, X: 652; ОВРУ: 63].

Нормативною в українській літературній мові для роду *Corylus* L. стала назва *ліщи́на*, а для виду *Corylus maxima* поряд із *ліщи́на велика* — також *фунду́к* [СУМ, IV: 523; X: 652; ОВРУ: 62, 63]. *Ліщи́на* 'Corylus L.' як науковий термін ухвалено в [СБН: 45].

1.8.2. Для граба звичайного (*Carpinus betulus* L.), що зростає в Карпатах, Лісостепу, Криму, крім назви праслов'янського походження *граб* [Б.-Н.: 105; ВхПч., II: 30; Рог.: 116; Гр., I: 320] < прасл. **grabъ* id. [ЕСУМ, I: 578], документуються новотвори *грабі́на* [Закр.: 304; Піск.: 57; Кміц.: 114], *кле́й* (лемк. [ВхПч., II: 30; Жел.: 348]), *карпан* [Рог.: 116; Піск.: 57]. *Грабі́на* — від *граб*. Фітономен *кле́й* виник унаслідок переосмислення загальноновживаного слова. *Карпан* < рум. *carpăn, carpen, carpin* id. [Borza: 11] < лат. *carpinus* id. [DLRM: 118; ДЕМ: 176]. *Граб* — літературна норма сучасної української мови [СУМ, II: 150; ОВРУ: 63]. Цей статус має і назва *грабі́на* [СУМ].

1.9.1. Березові (Betulaceae). Поряд із назвою праслов'янського походження *береза* 'Betula pubescens Ehrh. (Betula alba L.)' [Кв., I: 27; Витв.: 42; Шейк., I: 49; Рог.: 114; Жел.: 24; Гр., I: 51] < прасл. **berza* id. < i.e. **bheraz-* : **bhrǵ-* id. [ЕСУМ, I: 171] джерела фіксують нові *бі́ла береза* [Вол.: 108; ВхГик.: 54; Ні.: 3], *бі́лий бѣрест* (лемк. [ВхГЛ: 392; Гр., I: 52; ВхН.з.: 39]). *Береза* 'Betula L.' — літературна норма української мови [СУМ, I: 159; ОВРУ: 61].

1.9.2. Продовжує документуватися успадкована від праслов'янської мови загальна назва дерева *Alnus L. óľxa* [Гр., III: 52], *віľxa* [Б.-Н.: 77; А.-Ч.: 29; Ум., II: 238; Тм., I: 279; Гр., III: 52] < прасл. **jelъxa* : **olъxa* id. [ЕСУМ, I: 400]. Крім неї, у цей період джерела документують видові назви: *біла іľxa* (буков. [НІ.: 2]), *віľxa біла* (бойк.-галиц. [ВхГик.: 56; ВхН.з.: 38]) '*Alnus incana Moench*'; *віľxa чорна* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 38]), *чорна іľxa* (буков. [НІ.: 2]), *олеїїна, олеїїник* [Рог.: 111; Мел.: 24] '*Alnus glutinosa Gaertn.*' Останні два номенни — суфіксальні похідні від діал. *óľxa* 'вільха'; пор. їхні фонетичні варіанти тієї самої словотвірної структури *віľшиїна* 'вільха', *віľшиїник* 'вільховий гай' [Чопей: 36; Мак.: 23]. Документується в різних варіантах назва ще одного виду *Alnus viridis DC. (Duschekia viridis Oriz)* — *леліч* [Гощ.1898: 130]), *леліч* (гуцул. [ВхЮж.: 32; Жел.: 401; Гр., II: 354; ВхН.з.: 38]), *леліч* (гуцул., покут. [Нов.: 96; ВхПч., II: 29; Жел.: 401; Гр., II: 355]), *лелеч* (гуцул. [Шух., I: 18]), *лелечій* [Петр.: 21]. *Леліч* і под. неясного походження; пор. рум. діал. *lilias* id. [Borza: 17], рум. літ. омоніми *lilias* 'бузок' і *lilias* 'кажан', що є слов'янізмами [DLRM: 457]; пор. цієї етимології укр. діал. *лелік, лелік* 'кажан' < прасл. **lelikъ* : **lelakъ* : **lilakъ* id [ЕСУМ, III: 217]. Тому дендрономен *леліч*, — можливо, суфіксальний дериват від зоономена *лелік*, а *лелечій* — похідне від *леліч* (*лелеч*) id. Варіант *леліч*, — очевидно, виник від *леліч* унаслідок дисиміляції. Назва *віľxa чорна* '*Alnus glutinosa*' стала нормативною в українській науковій номенклатурі [ОВРУ: 62; РУСб: 237]).

1.10.1. Букові (Fagaceae). Поряд із праслов'янського походження назвою бука лісового, або звичайного (*Fagus silvatica L.*, зростає в південно-західній частині України), *бук* [Гол.: 375; Шейк., I: 127; Піск.: 26; Жел.: 48; Гр., I: 108] < прасл. **bukъ* id. [ЕСУМ, I: 284] виявляються інноваційні суфіксальні похідні від *бук* — *буковіїна* [Ум., I: 52; Руб., I: 324], *бувіїна* (гуцул. та ін. [Левч.: 7; Ум., I: 52]), а також *фат* [Рог.: 142; Піск.: 26]. Останнє — від рум. *fag* id. < лат. *fagus* id. [DLRM: 290; ДЕМ: 451].

1.10.2. Продовжує функціонувати успадкована від староукраїнського періоду (див. [Сабодош 1996: 74]) назва дерева *Castanea sativa Mill. (Castanea vulgaris Lam.) каштан* (покут.-буков. та ін. [Витв.: 103; Чопей: 146; Жел.: 338; Коб.: 84]), *каштан* [Тм., I: 165; Гр., II: 229], а також фіксується інновація *каштанове дерево* [Коб.: 84]. *Каштан* — норма сучасної української мови [СУМ, IV: 126; ОВРУ: 60]. У природі України каштан як культивована рослина (дику росте на Кавказі) стає відомим тільки з початку ХХ ст. [СДБ: 251].

1.10.3. Для дуба звичайного (*Quercus robur L.*), крім успадкованої від праслов'янської мови назви *дуб* [КотлЕ: 48; Кв., I: 417; Б.-Н.: 125; Шевч., I: 210; Гр., I: 451] < прасл. **dubъ* id.), фіксуються новотвори *дубіїна* [А.-Ч.: 107;

Закр.: 318; Гр., I: 451], *дубарь* [Ум., I: 204] (обидва — від *дуб*), а також як назви виду *Quercus pedunculata Ehrh.* — *нелінь* (сх. укр. [Ум., I: 204; Гр., II: 550]), *осенчук* і *стежар* [Рог.: 133; Піск.: 72]. *Нелінь* (від *не* і *ліняти*) та *осенчук* (від діал. *осень* 'осінь'; пор. ще поділ. *осінчук* '*Quercus pedunculata*' [Мак.: 304]) мотивуються тим, що сухе листя цього дерева не опадає протягом осені і всієї зими, пор. [ЕСУМ, III: 236—237]. Номен *нелінь* став нормативним у сучасній українській мові [СУМ, IV: 331]; *стежар* — від рум. *stejar* id., що є слов'янізмом (прасл. **stežerъ* 'жердина, стовп' [ЕСУМ, V: 424; DLRM: 718]). Для позначення дуба пробкового (*Quercus suber L.*), який походить із Середземномор'я і культивується в Криму як корконосна рослина, засвідчуються назви *дуб коркóвий, кордуб* [Вол.: 111; Гавр.: 144; ВхГик.: 51; Жел.: 366; Тан.: 59] і *коркове дерево* [Коб.: 580]. Означення *коркóвий* — переклад лат. *suber* 'пробка'; пор. ще пол. *dąb korkowy*, чес. *korkový dub* id. [Maj., II: 652]. *Кордуб* — композит, що виник на базі складеної назви *коркóвий дуб* id.; пор. пол. *korkodąb* (від 1621 р.), чес. *korkodub* id. [ib.]. *Коркóвий дуб* — норма української літературної мови [СУМ, IV: 293], але в науковій термінології — *дуб пробковий*; пор. рос. *дуб пробковый* id. [ОВРУ: 60; РУСб: 189]. Правда, останнім часом зроблена спроба повернення до назви *дуб коркóвий* [Кобів: 339], ухваленої в ролі наукового терміна ще в [СБН: 127] із наголосом на передостанньому складі прикметника (*дуб коркóвий*).

1.11.1. В'язові (Ulmaceae). Продовжують документуватися назви праслов'янського походження для *Ulmus L.* (безвідносно до конкретного виду) *бѣрест* [Шевч., I: 24; Витв.: 42; А.-Ч.: 11; Шейк., I: 51] < прасл. **berstъ* id. [ЕСУМ, I: 172—173], *в'яз* [Вол.: 115; Гол.: 468; Жел.: 132; Тан.: 58; Гр., I: 260] < прасл. **vezъ* id. [ЕСУМ, I: 442], *ілем* [ВхЗак.: 22], *ільма* [Кміц.: 519; Коб.: 624], *ільма* [Вол.: 115; ВхПч., IV: 17; Тм., I: 72] < прасл. **jьlmtъ* id. [ЕСУМ, II: 296], а також відомі зі староукраїнського періоду (див. [Сабодош 1996: 74]) *берестина* [КотлЕ: 11], *в'язіїна* [Закр.: 293; Піск.: 44], *ільміїна* [Жел.: 322], *ільміїна* [Гор.-2: 383; Дубр.: 127].

Серед нових назв видів *Ulmus L.* появляються *бересток* (степ. [Сред.: 554]; демінутив від *берест* id.), *млад* (закарп. [ВхН.з.: 59]; неясного походження), *купак* (гуцул. [Гавр.: 146]), *в'яз купак* [ВхГик.: 57; ВхБот.1905: 130] (пор. пол. *korak, koraszupa* '*Ulmus laevis*' [Maj., II: 804]), *карагач, карачник, караїч* [Ан.: 368; Ум., I: 28] (запозичені, ймовірно, через рос. *караич, карагач* id. від тюркських мов; пор. тур. *sarağaç*, уйгур. *karayac* і под. id. (букв. 'чорне дерево') [ЕСУМ, II: 383], *караячіїна* [Ан.: 368] (похідне *караїч* id.), *каранчики* [Рог.: 140], *каранчика* [Жел.: 335] (очевидно, пов'язане з попередніми; пор. [ЕСУМ, II: 386]). Мабуть, усі ці назви стосуються видів *Ulmus campestris L.* і *Ulmus suberosa Ehrh.* Для виду *Ulmus scabra Mill.* засвідчені фонетично видозмінені варіанти номена *ільм* (< прасл. **jьlmtъ* id.)

— *льом* [Рог.: 140; Жел.: 412; Гр., II: 384], *лем, ілем, ілём* [Піск.: 123; Жел.: 322; Гр., II: 198] (пор. біл. *лём*, н.луж. *lot* id.; припускають наявність також прасл. варіанта **elmt* id. [ЭСБМ, V: 299]), дериват із суф. *-ак* від *ільм* id. у варіантах *ільмак, ільмяк* [Рог.: 140; Гр., II: 190], *ільняк* [Рог.: 140; Піск.: 123; Жел.: 322; Гр., II: 198] (пор. біл. діал. *ільмак* id. [ЭСБМ, III: 380]), а також *полов'яз, полу'яз* (закарп. [ВхЗак.: 248; ВхН.з.: 60]: від *полу-* 'напів' і *в'яз* 'Ulmus' [ЕСУМ, IV: 498]).

1.11.2. Завезене з південних країн і культивоване в садах і парках України (в Криму) дерево *Celtis australis* L. стає відомим за назвами степ. *каркас* [Шест.; Мак.: 86], *залізне дерево* і *залізняк* [1915, Яв.: 254]. Перша назва, що стала літературною нормою української мови: *каркас* (пор. ще рос. *каркас* id. [СУМ, IV: 106; ОВРУ: 58]), яке, очевидно, тюркізм; пор. крим.-тат. *karkas* id. [Ан.: 89]. Номен *залізне дерево* мотивується твердістю і міцністю деревини [СДБ: 247], *залізняк* — універб, що виник на основі попереднього номена.

1.12.1. Шовковицеві (Moraceae). Для називання культивованого дерева шовковиці *Morus* L. (видів *Morus alba* L. і *Morus nigra* L.) продовжує вживатися відома зі староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 74]) назва *шовкóвниця*. [Павл.: 74; Б.-Н.: 400; Сред.: 553; Жел.: 1096; Гр., IV: 507—508]. Поряд із нею появляються такі нові номени: *шовковниця* [Кміц.: 349], *шовкун* (чоловіча, безплідна особень цього дерева [Ан.: 219; Піск.: 296; Ум., IV, 209; Гр., IV: 508]; спільнокореневі із *шовкóвниця*), лемк. *ягодове дерево* [ВхЛем.: 409], *ягодове дерево* [ВхН.з.: 49], *мóрва* [Витв.: 137; Вол.: 119; Жел.: 452; Тм., II: 216; Гр., II: 444; Дуб.: 35] (через пол. *morwa* id. [1472, RS: 113] < лат. *morus* < гр. *μόρον* id. [ЕСУМ, II: 511]), *тут* [Вол.: 120; Мак.: 235] (пор. рос. *тут* id.; тюркізм; пор. тур., тат., чагат. *tut* id. < араб. *tūt* id. [ЕСУМ, V: 686]; похідні від *тут* — *тутовина, тутове дерево* (степ. [Lind., II: 178; Петр.: 38]) (пор. рос. *тутовое дерево* id.), *éперя*, похідне від нього *éперка* (закарп. [ВхЗак.: 216; ВхН.з.: 49]; *éперя* < угор. *eper* 'ягода шовковиці', *eperfo* 'шовковиця' [TESz, I: 774]). Із цим значенням документується ще номен *смóква* [Тан.: 63], *смóква шовкóва* [Жел.: 889]. *Смóква* перенесено від *Ficus carica* L. Правда, останнє значення цієї лексеми застаріле, більше вживане в староукраїнській мові переважно до XVII ст. (див. [Сабадош 1996: 74]). Пізніше, особливо в період XIX — XX ст. слово *смóква* загальновідоме зі значенням 'плід *Ficus carica*' (див. [Мак.: 152]), а для самого дерева вживається назва *смоківниця, смокóвниця* (див. п. 1.12.2). Літературною нормою української мови стала назва *шовкóвниця* [СУМ, XI: 507; ОВРУ: 58] і *тут* [СУМ, X: 329], а *мóрва* в [СУМ, IV: 800] подається як діалектне слово.

1.12.2. У досліджуваний період як назви дерева *Ficus carica* L. продовжують документуватися *смокóвниця* [Вол.: 120; Чопей: 367; Жел.:

889], *смоковниця* [Витв.: 73], *смоківниця* [Гр., IV: 159; Кміц.: 174] < прасл. **stokъvница* id. [Сабадош 1996: 27], відома зі староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 74]) назва *фігове дерево* (покут.-буков. [Витв.: 73; Коб.: 237]), *хвікгове дерево* [Тм., II: 173], а також інновація *шовкóвниця* [Жел.: 1096; Мак.: 152] (перенесено від *Morus* L.). Лексема *фіта* (*фіта, хвіта*), продовжуючи вживатися у досліджуваний період зі старим значенням 'плід смоковниці' [Витв.: 73; Закр.: 564, 568; Піск.: 271; Жел.: 1035; Гр., IV: 391] (відома ще зі староукраїнського періоду [Сабадош 1996: 74]), в період XIX — поч. XX ст. починає функціонувати і як найменування дерева смоковниці (*Ficus carica* L.) [Рог.: 123; Ум., IV: 174; Тм., II: 173]. Із другої половини XIX ст. з цими двома значеннями виявляється у джерелах також *інжир* [Рог.: 123; Піск.: 96; Ум., IV: 46; Гр., II: 193], ставши згодом у формі *інжир* літературною нормою української мови [СУМ, IV: 29]. Походить від тюркських мов; пор. крим.-тат. *ānžir*, тур. *incir* id. < перс. *angīr* id. [ЕСУМ, II: 304]. Нормативними в українській літературній мові назвами цього дерева стали, крім *інжир*, ще *смóква, смоківниця, смокóвниця, фігове дерево* [СУМ, IV: 29; IX: 29; X: 584]. У науковій ботанічній термінології вживаються два номени: *смокóвниця звичайна* та *інжир* [ОВРУ: 58; РУСб: 266].

У [Піск.: 235] фіксується назва іншого виду південного дерева *Ficus sycotopus* L. *сикомор*, відома з давньоруського періоду, а також у вірші «Дезертир» Ю.Федьковича *сикомора*. *Сикомор* документується також у текстах староукраїнської мови [Сабадош 1996: 28, 74] і є нормою сучасної української мови [СУМ, IX: 163].

1.13.1. Жовтцеві (Ranunculaceae). Великий виткий куш атрагена альпійська, *Atragena alpina* L. (*Clematis alpina* Mill.), що росте в гірських карпатських лісах, репрезентується вузьколокальними назвами *в'юнець* [Ан.: 58; Тм., I: 169] (від *в'юн*), *повитник* [ВхГик.: 124; Жел.: 668] (від *повіти*), *ветвіна, княжик* [1893, Мак.: 48], *княжок* [Петр.: 8, 17] (можливо, русизми; пор. рос. *ветвина* (XVIII ст.), *княжеск, княжок* (1847 р.) id. [Ан.: 58]).

1.13.2. Регіональними є також назви куща ломиноса лозяного (*Clematis vitalba* L.), що росте в Криму, зрідка в Закарпатті: *бородавник* [Рог.: 119; Жел.: 40; Гр., I: 87], *бородавочник* [Вол.], *бородавчик* (буков. [Ні.: 4]; мотивується, можливо, використанням проти бородавок, пор. [ЕСУМ, I: 232]; пор. ще рос. *бородавник* id. [Ан.: 103], проте в народі існує повір'я: "Не беріть его в руки, бо бородавки будуть" [Рог.: 119]), *гостечник* [Петр., 8] (від діал. *гостець* 'хронічний ревматизм у суглобах' [Гр., I: 318] — за використанням від ревматизму, див. [Ан.: 103]), *жигучка* [Вол.: 199; Гол.: 543] (від *жигати* 'облікати; жалити' [СУМ, II: 528]; всі частини гострі, від доторкання до них на шкірі появляються пухирці й нариви). Для виду *Clematis pseudoflammula* Schmalh. записано *жигунець* (степ. [Шм.: 4; Руб., V: 9; Мак.: 103]). Ця назва

стала нормативною в науковій ботанічній номенклатурі: *ломініс жигунець* id. [РУСб: 220]; пор. біл. *жигунец*, рос. *жигучка* 'Clematis vitalba L., Clematis recta L.' [Ан.: 103].

1.14. Барбарисові (Berberidaceae). Від середини XIX ст. уперше в джерелах української мови документуються найменування куща *Berberis vulgaris* L. Їх можна об'єднати в дві групи: 1) власні утворення та 2) іншомовні запозичення. Перші — переважно суфіксальні деривати, що пов'язуються в основному з *кислий* і *квасний*, мотивуючись кислими плодами барбарису: *кислиця* [Жел.: 343; Тм., I: 7; Ні.: 3; ВхБот.1896: 30—31; Кміц.: 89], *кисличник* [Вол.: 199], *кислиця* [Ан.: 62; Ум., I: 14; Руб., VI: 108; 1909, Яв.: 14], *кисянка* [1909, Яв.: 14] (вірогідно, від *киснути*; пор. луж. *kisaly čerń, kisyca* id. [Maj., II: 14]), *квасниця* [Ан.: 62; Руб., VI: 101; 1909, Яв.: 14] (пор. пол. *kwasnica* id. [Maj., II: 14]), *каліна волоська* (покут.-буков. [Витв.: 35]; компонент *каліна* перенесено від *Viburnum* L. (калина) — за подібністю яскраво-червоних ягід обох рослин [ВРУ: 289]). Із іншомовних запозичень вживаються в джерелах номени *барбаріс* [Б.-Н.: 51; Сред.: 123; Рог.: 114; Піск.: 12; Ум., I: 14], *берберис* [Парт.; Тан.: 59], *бэрберес* (покут.-буков. [Витв.: 35]), *барбариск* [Ан.: 62; 1909, Яв.: 14], *байбаріс* [Ан.: 62; Піск.: 12; Ум., I: 14; Гр., I: 20; Тан.: 59], *барбарисник* [Вол.: 199], *мокриш* [Рог.: 114; Піск.: 138; Руб., VII: 27]. *Барбаріс*, з огляду на його вокалізм, запозичене, можливо, через рос. *барбарис* id. (1645 р.) < лат. *berberis* id. < араб. *berbārīs* 'вид черепашки' (за подібністю плоду барбарису до черепашки) [ЕСУМ, I: 140; ЭСРЯ, II: 42]. Варіант *байбаріс* < *барбаріс* у результаті дисиміляції [p]—[p] > [j]—[p] (пор. [ЭСБМ, I: 312]); варіант *берберис* появився, очевидно, через пол. *berberys* id. (XVIII ст.) [Maj., II: 114]. *Барбарисник* — дериват від *барбаріс* id. Номен *мокриш* запозичений від рум. діал. *măcriș* і под. id. [Bozga: 30] неясного походження [DLRM: 6—7; ДЕМ: 272], можливо, також через зближення за народною етимологією з *мокрий*. Із усіх перелічених номенив *Berberis vulgaris* літературною нормою став *барбаріс* [СУМ, I: 104; ОВРУ: 53]. У [СБН: 22] у ролі наукового терміна був ухвалений варіант *байбаріс*.

1.15. Лаврові (Lauraceae). За південним деревом *Laurus nobilis* L. остаточно закріплюється успадкована від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 74]) назви *лавр* [Жел.: 395; Тм., I: 185; Гр., II: 338; Тан.: 60; Кміц.: 340] з фонетичними варіантами *лявр* [Гр., II: 390], *лавір* [Жел.: 395; Тм., I: 185] і складена назва *бобкове дерево* [Вол.: 127; Парт.; Мак.: 204]. Поряд із ними документуються новотвори *лаврїна* [Жел.: 395; Ум., II: 64], *лаврове дерево* [Вол.: 127; Коб.: 149], *бобковець* [Жел.: 35; Руб., I: 224; Кміц.: 340; Дуб.: 18], *лавр бібковець* [ВхГик.: 369]. *Лаврїна* — від *лавр. бобковець* (*бібковець*) — від *бобковий* (*бобкове дерево*) або від *бобок*, мн. *бібки* 'плід

лавра' [Кв., I: 47; Мак.: 204]. Нормативним стає в українській літературній мові номен *лавр* [СУМ, IV: 430; ОВРУ: 44], ухвалений як науковий термін у [СБН: 85]. Уживані в давньоруських і староукраїнських текстах назви цього дерева *дафнии, дафния, дафин, дафина* [Сабадош 1996: 29, 76] у джерелах XIX — поч. XX ст. нам виявити не вдалося.

1.16. Магнолієві (Magnoliaceae). Найменування південного декоративного дерева *Magnolia* L. документується тільки в кін. XIX — на поч. XX ст. у варіантах *маньолія* [ВхБот.1896: 97] і *магнолія* [1911, СБН: 97]; пор. рос. *магнолія*, пол. *magnolia* id. Від нов. лат. *magnolia* id., утвореного у XVIII ст. від прізвища французького ботаніка *P. Magnol* [ЕСУМ, III: 355]. Літературною нормою української мови став варіант *магнолія* [СУМ, IV: 592; ОВРУ: 44], ухвалений як науковий термін у [СБН: 93].

1.17. Каперцеві (Capparaceae). У функції літературного найменування напівкуща *Capparis herbacea* Willd. (*Capparis spinosa* L.; його висушені бутончики використовуються в кулінарії) не утвердилося ні успадковане від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 77]) *капар* [ВхБот.1905: 5], ні нове *капаровець*, утворене І.Верхратським від *капар* [ВхСпис: 37]. Цю роль виконує *капарці* (одн. *капарець*) [СУМ, IV: 92], а в науковій номенклатурі — запозичення від російської мови *каперці* [ОВРУ: 108] і *каперси* [РУСб: 201]; пор. рос. *каперцы, каперсы* id. (від II пол. XIX ст.) [ЕСУМ, II: 369; Ан.: 82]. До речі, в [СБН: 30] у ролі наукового терміна ухвалено *капар* id. У російській мові первинне *каперсы*, яке походить від гол. *kappers* < *kapper* або від англ. *capers* через фр. *câpres*, далі через іт. *cappero* від лат. *capparis* < гр. *κάπρις* id.

1.18.1. Гортензіїві (Hydrangeaceae). З II пол. XIX ст. починають уживатися назви завезеного з півдня Європи декоративного куща *Philadelphus coronarius* L. *жасмін* [Жел.: 218; Ум., I: 215; Тм., I: 115; 1872, Гр., I: 475], *жасмін садовий* [Рог.: 131], *жасміна* [Піск.: 75; Руб., V: 5], *ясмін* [Ум., I: 215; Тм., I: 115; Руб., XIII: 54; Дубр.: 346], *ясмин, ясьмін* [Жел.: 218], *язмин* [Парт.; Мак.: 264], *чубуковець звичайний* [ВхГик.: 158; Жел.: 1078], *чубковець* [1895, Мак.: 264], *цибушник* [Петр.: 39], *деримокса* (закарп. [ВхЗак.: 214]). Варіант *жасмін* і под. походить (можливо, через рос. *жасмін* id. [1795, ЭСРЯ, V: 277—278]) від фр. *jasmin*, араб. *jāsemīn* або перс. *jāsemīn* id. Варіанти *ясьмін, ясмін* і под. прийшли, очевидно, через пол. *jaśmin* id. або прямо від нім. *Jasmin* id. < араб. або перс. [ЕСУМ, II: 188; VI: 557; Фасм., II: 36; Вг.: 201]. Назви *чубуковець* (*чубковець*) і *цибушник* утворені від *чубук* і *цибух* 'порожнистий стержень люльки' — за використанням гілок куща для виготовлення чубуків (див. [ВхЗак.: 214]). З'ясувати походження композита *деримокса*, записаного І.Верхратським у гуцульській говірці на Рахівщині, не вдається. Очевидно, це композит, який складається із форми наказового способу від *дєрти* і *мокса*. Останній компонент як окреме слово у доступній

нам літературі відсутній. Літературною нормою української мови став номен (*садовий*) *жасмін* [ОВРУ: 151; СУМ, II: 512], ухвалений як науковий термін у [СБН: 111].

1.18.2. Уперше документуються назви декоративного куща *Hydrangea macrophylla* Ser. (*Hydrangea hortensis* Smith) *гортензія* і *сицевий цвіт* (покут.-буков. [Витв.: 90]). Перша походить від нов.лат. *hortensis* id. (XVIII ст.), створеного на честь дружини французького годинникаря Лепота *Гортензії* (фр. *Hortense*). Власна назва в свою чергу походить від лат. *hortensis* 'садовий' [ЕСУМ, I: 573]. У складеній назві означення *сицевий* — застаріле слово, яке означало 'такий, подібний' [Б.-Н.: 328] < ст. сл. *сниць* 'такий' < прасл. **siko-*, утвореного від займенникових основ **сь* 'цей' і **ко(къ)* 'хто, який' (див. [ЕСУМ, V: 247—248]). Нормативною в сучасній українській мові стала назва *гортензія* [СУМ, II: 139; ОВРУ: 151].

1.19.1. Ломикаменеві (Saxifragaceae). У джерелах відзначаються новотвори, що стосуються трьох ягідних кущів цієї родини, — смородини червоної (*Ribes rubrum* L.), чорної (*Ribes nigrum* L.) і агрусу звичайного (*Grossularia reclinata* Mill., або *Ribes grossularia* L.). Для першого виявлені, крім відомої зі староукраїнської мови [Сабадош 1996: 77] *порічки* [Войц.: 311; Левч.: 150; Закр.: 472; Ум., IV: 46; Гр., III: 345], *пурічки* [Евст.1847: 22], *порічка* [Б.-Н.: 293; Вол.: 244; Жел.: 602], *парічка* [Жел.: 602], нові номени *попорічки* (галиц. [ВхПч., V: 27; Жел.: 705]), *спорічки*, *ипорічки* [Піск.: 245; Ум., IV: 46; Мел.: 234], *ипорішки* (сер. наддніпр. [Гр., IV: 511]), *опорічка* (волин. [1889, Мел.: 234]), *порічник* (волин. [ВхН.з.: 55]) (усі ці назви є похідними від *порічки*, пор. [ЕСУМ, IV: 523]), *винниця* (бойк. [ВхПч., II: 35; Жел.: 80; Тан.: 57]), *вінниці*, *віннички*, *турецьке вино* (лемк.). *вишичка* (закарп.), *винцє* (галиц.), *дікий виногра́д* (бойк.) [ВхН.з.: 55] (усі назви з коренем *вин-* мотивуються кислим смаком плодів порічок; пор. ст. чес. *víno sv. Jařa*, пол. *wino sw. Jařa* id. [Mach.: 99]), *квасанка* (буков. [Ні.: 10]; від *квас* із тією самою мотивацією), *вишнівки* (1887; за червоним кольором і кислим смаком ягід), *смородина червона* [1871, Мак.: 156], гуцул. *смороді́х* [Жел.: 889], *смороді́х красний* [Гавр.: 144] (від *смород* 'смородина'), *красна смородина* [Вол.: 244; Сред.: 503; Рог.: 134], *красні порічки* [Піск.: 116], *позьонки* [Жел.: 682] (перенесено від діал. *позьонки* 'суниця' [Мак.: 156], яке від пол. *rozjotki* id. [ПУС, II/1: 308]), *явірниця* (закарп. [ВхН.з.: 59; Тан.: 65]), *євірниця(і)* (гуцул. [Шух., I: 109; Гр., I: 466; ВхН.з.: 59]), *яворянка* [Петр.: 42] (деривати від *явір* (*євір*) 'Acer platanus L. '), *путарайкі* (галиц. [ВхПч., II: 35; Гр., III: 502]).

Із *путарайкі* пор. бойк. *путурайкі*, *футурайкі* 'лісові порічки', 'чорна смородина', *патарайкі* 'брусниця' [Он., II: 84, 162, 335]. З етимологічного погляду ці слова неясні. Спроба пов'язати їх з рум. *puteros* 'смердючий'

[ЕСУМ, IV: 640] непереконалива, бо досі не виявлено українське слово з твірною основою *путер-* (*путар-*), яке б мало цю семантику. До цього додамо гуцул. і буков. *путєрний* 'сильний', гуцул. *путєра* 'міць, сила' [ГГ: 159; СБГ: 447]; останнє від рум. *putere* id. [DLRM: 682—683]. Однак, якщо за вихідне брати *путурайкі* (*патарайкі*), то важко пояснити зміну [n] > [ф] у, без сумніву, спорідненому *футурайкі* (гіперизм?). З усіх цих назв нормативними стали в науковій ботанічній номенклатурі назви *червона смородина* і *червоні порічки* [РУСб: 267]. *Порічки червоні* як науковий термін ухвалено в [СБН: 131].

Куш чорної смородини (*Ribes nigrum* L.) позначається, крім успадкованими від праслов'янської мови *смород*, *сморода* [1893, Мак.: 313], *смородина* [Авг.: 57; Парт.: 38; Левч.: 150; Жел.: 889; Гр., IV: 160] < прасл. **smorda*, **smordina* id. [ЕСУМ, V: 328], також новотворами: *смороді́х* (гуцул. [Гавр.: 144; Парт.: 38; Жел.: 889]), *смородо́к* [1872, Гр., IV: 160], *смородочок* [Жел.: 889] (всі пов'язуються з діал. *смород(a)* id. < прасл. **smorda* id.), *чорна смородина* [Сред.: 503; Рог.: 134; ЯТ: 25] (останній номен нормативний у науковій ботанічній номенклатурі [РУСб: 267]), *смродина* [1893, Мак.: 313] (< пол. *smrodynia* id. [1971, Maj., II: 668]), *чорні ягоди* (поряд із *смородиною*) [Витв.: 273].

1.19.2. Поряд із успадкованими від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 77]) *а́грест* [Витв.: 28; Рог.: 133; Гр., I: 3], *а́грис* [Шейк.; Гр., I: 3], *а́грес*, *а́грис*, [Гр., I: 3] у текстах досліджуваного тут періоду документуються ще такі нові варіанти та інші назви агрусу звичайного, *Grossularia reclinata* Mill. (*Ribes grossularia* L.): *а́грис* [Рог.: 133; Гр., I: 3], *я́грес* (галиц. [ВхПч., V: 27; Жел.: 1111; ВхН.з.: 55]), *я́грос* (волин. [1889, Мел.: 234; Гр., IV: 536]), *вєпрі́на* (галиц. [Гавр.: 144; Гол.: 393; ВхПч., II: 35; Жел.: 61; Гр., I: 133]), *віпрі́ны* [Витв.: 28], *верті́на* (галиц. [ВхПч., II: 35; Жел.: 63]), *вєпрі́нник* [Гол.: 393], *вєпрі́вник* (бойк. [ВхН.з.: 55]), *опрі́ка* (лемк.), *опрена* (галиц.), *опрі́ня* (лемк.) [ВхПч., II: 35], *косма́к* (бойк. [ВхН.з.: 55]), *космачкы* (закарп. [Чопей: 158]), *космачкы* (закарп. [ВхЗак.: 229]), *космачки* (лемк. [ВхЛем.: 246; Гр., II: 290]), *коцмі́н* (закарп. [ВхЗак.: 229]), *гартáчки*, *гертéчник* (лемк. [ВхГЛ.: 407; Гр., I: 348]), *тегацкы*, *клекацкы* (закарп.), *кікацкы*, *клекацкы* (лемк.) [ВхГЛ.: 425; Гр., II: 249; ВхН.з.: 55], *крижівник* [Вол.: 244], *крижівник* [Рог.: 133; Жел.: 379], *кряжєвник* [Петр.: 19], *кряжівник* [Левицький: 48; Мак.: 312], *кружовник* [Степовик 1909: 7].

Вєпрі́на — від *вєпр* за щетинистими плодами. Цього походження і деетимологізовані форми *опрі́ня* і под. [ЕСУМ, I: 350] (у *верті́на* відбулася метатеза [p] і [n]); пор. пол. *wieprzyny* 'а́грис' [RS: 87], *wєprуny*, *wєprzki* id. [Maj., II: 668], словц. *bravienky* 'а́грис' (від *brav* 'вєпр'), чес. *chlupka*, *chlupač* id. (від *chlup* 'шерстина'), *srstka* id. (від *srst* 'шерсть') [Mach.: 98—99]. *Косма́к* і

под. — від *косм* 'жмут, пасмо (волосся)' за тією ознакою, що й попередні назви; цієї етимології, мабуть, і *коцмин* (див. [ЕСУМ, III: 50—51, 64]). *Гетацки, таргачки, тергечник, клекацка, клекоцка, кікацка* і под. мають, очевидно, єдине джерело походження — румунську мову, в діалектах якої наявні *soacăță, soacăză, soacăz* id. [Borza: 147]; див. ще [ЕСУМ, I: 448, 473; II: 457]. На українському мовному ґрунті румунізм зазнавали найрізноманітніших фонетичних змін, які зумовили їхню деетимологізацію.

Крижівник і под., — ймовірно, від рос. *крыжовник* id., яке «є, мабуть, неточною калькою» нім. назви агрусу; пор. н.в.нім. *Krisdohre* id. (букв. 'хрестовий терен') [ЕСУМ, III: 90]. Правда, українські назви *кряжівник, кружовник* видозмінилися на власному ґрунті (остання через зближення за народною етимологією з *круг*). Якщо до кін. XVIII ст. як найменування цього куща вживався в основному полонізм *агрисъ (агрестъ* і под.), то приблизно з кін. XVIII ст. і протягом XIX — поч. XX ст. поряд із ним усе активніше функціонує по всій Україні варіант *агрис (агрис)*, який стає літературною нормою української мови [СУМ, I: 18; ОВРУ: 150] і який, як нам видається, не слід виводити прямо від пол. *agrest*, усупереч [ЕСУМ, I: 47], а пояснювати як такий, що появився уже на поч. XIX ст., очевидно, фонетично на українській мовній основі від *агрест: агрест > агрост > агро'ст > агруст > агрус (агрис)*. Утворення варіанта *агрост* від *агрест* відбулося, ймовірно, під впливом укр. діал. *грезно, грезен* — *грозно* 'гроно винограду'.

1.20. Платанові (Platanaceae). Десь із середини XIX ст. у джерелах української мови документуються назви платана, зокрема видів *Platanus occidentalis* L. (походить із Північної Америки) — *платан західний* або *американський* [ВхБот.1905: 128] і *Platanus orientalis* L. (походить із Малої і Західної Азії) — *платан східний* [ВхГик.: 62], *явір* [Левч.; Ум., IV: 199], *восточний явір* [Вол.: 122], *чинар* [ib.; Жел.: 1071]. Номен *платан* запозичений через фр. *platane* id. від лат. *platanus* id. < гр. *πλάτανος* 'явір, платан, чинара (букв. 'дерево з широкою кроною)'' [ЕСУМ, IV: 431], а *чинар* — через тюркське посередництво (пор. крим. *чинарь*, тур. *çınar* id.) від перс. *čānār, čīnar, chīnār* [ЕСУМ, VI: 321—322; Фасм., IV: 363; Радлов, III: 207]. Нормативною для роду *Platanus* L. в українській літературній мові стала назва *платан* [СУМ, VI: 567; ОВРУ: 57], а також *чинар, чинара* як найменування виду *Platanus orientalis* [СУМ, XI: 325].

1.21.1. Розові (Rosaceae). Номен *таволга* чи *тавулга* '*Spiraea* L.' повинен був існувати в українській мові не пізніше XVII ст. (у текстах того часу, які були в нашому розпорядженні, ми його не виявили), тому що задокументовано дериват *тавулжина* [XVII, ЗК: 267]. У джерелах XIX — поч. XX ст., крім тюркізму *таволга* id. [1874, Гр., IV: 242; Ум., I: 93; Тм., II: 204; Руб., XII: 1] (пор. тат. *табылгы*, тур. *табулга* id. [ЕСУМ, V: 501; Радлов,

III: 972, 979]), фіксуються ще *окропец* (буков. [Ні.: 12]; видно, похідне від діал. *окрін*, род. в. *окропу* '*Anethum* L.') і видові назви-інновації, зокрема для виду *Spiraea chamaedryfolia* L. — *таволга* [Закр.: 543], *таволжанник* [Шейк., V/1: 3; Жел.: 944]; для виду *Spiraea crenata* L. — *таволжанник* [ib.; Ум., IV: 104; Гр., IV: 242], *вязник* (харк. [Гор.-2: 381]), *ракита* [РО: 81], *ракітник* (степ. [Ан.: 339]). *Таволжанник, таволжанник* — деривати від *таволга* id., *вязник* — від в'яз '*Ulmus* L.', *ракита* перенесено від *Salix* L. (за подібністю до виду верби рокити). Нормативним у сучасній українській мові для *Spiraea* L. став номен *таволга* [СУМ, X: 12; ОВРУ: 157], ухвалений як науковий термін у [СБН: 148].

1.21.2. Для куща кизильника цілокрайого, *Cotoneaster integerrimus* Medik. (*Cotoneaster vulgaris* Lindl.), що дико росте в Криму і Карпатах і культивується в багатьох місцях, записано назви *иргá* [ВхГик.: 163; Рог.: 120; Піск.: 97; Жел.: 324; Гр., II: 193], *ирга* [1886, Мак.: 113], *кизильник* (степ. [Lind., I: 200; СБН: 46]), *цівотник, чашки* [Петр.: 38, 39], *чашкун істий* [Тан.: 59]. Номен *чашки* виник унаслідок переосмислення загальноживаного слова, імовірно, за подібністю кулястих або майже яйцевидних плодів [ВРУ: 350] до чашок; *чашкун* — дериват від *чашка* '*Cotoneaster integerrimus*'; пор. ще *чашки, чишкі, шишкі* в п. 1.21.7). Лексема *иргá* в українській науковій номенклатурі називає інші рослини — культивовані види *Amelanchier* Medik. [РУСб: 198]. Походить від тюркських мов (імовірно, через рос. *иргá* id.); пор. монг. *irgai* 'шелюга (вид верби)', калм. *jarγä* 'кущ із дуже твердою деревиною' [ЕСУМ, II: 315; Фасм., II: 137; ЭСБМ, III: 394—395]. Зважаючи на те, що укр. *кизильник* '*Cotoneaster* Medik.' до 1917 р. фіксується тільки в одному джерелі, а рос. *кизильник* id. М. Анненков подає з пермських та інших російських говірок [Ан.: 111], можна припустити, що укр. *кизильник*, що стало нормативним у науковій номенклатурі (пор. рос. літ. *кизильник* id.) [ОВРУ: 158; РУСб: 203], — русизм, на відміну від загальноживаного укр. *кизильник* 'зарості кизилу' [СУМ, IV: 148], що виникло на власному ґрунті від *кизил* 'кизил'. До речі, в [СБН: 46] як родовий термін для *Cotoneaster* Medik. ухвалено *иргá*. Так і у [Кобів: 141].

1.21.3. Крім відомих у нас, очевидно, ще від давньоруського періоду (див. [Сабадош 1996: 29]) назв культивованої в Україні айви звичайної, *Cydonia oblonga* Mill. (*Cydonia vulgaris* Pers.), що походить із Кавказу і Середньої Азії, *гдўля* [Ан.: 118; Закр.; Ум., I: 3], *кдўля* [Ум., III: 37; Тм.; Мак.: 121] (< прасл. **kьdul'a* < **kьdun'a* id. < лат. *cydonea (māla)* < гр. *κιδώνια (μάλα)* 'яблуко з Кідонії (міста на о. Крит)' [ЕСУМ, I: 487]) і *нігва* [Витв.: 202; Левицький: 42; Тан.: 62], *нігва* [Ан.: 118; Жел.: 637] (про походження останнього див. [Сабадош 1996: 81]), у джерелах засвідчено ряд інновацій (майже всі іншомовні): *айвá* [Левицький: 42; Сред.: 498; Рог.: 120; Жел.: 3;

Гр., I: 5], *альва́* [Ан.: 118; Ум., I: 3; Тм., I: 72], *айва, альва* [Тан.: 62], *квіт, квітовé дéрево* [Ан.: 118; Ум., III: 37], *гутей* (буков., степ. [Ан.: 118; Ні.: 5]), *кормо́ша, жураві́нник* (закарп. [ВхН.з.: 43]), *біжа́лмо* (закарп. [Гнатюк: 234]).

Назва *айва* в українській мові стає відомою не пізніше, ніж у кін. XVIII ст. (у доступних нам текстах цей номен не вдалося виявити), про що опосередковано свідчить похідне *айвовка* 'наливка з айви' в 4-й частині "Енеїди" І.Котляревського [КотлЕ: 8]; пор. ще ст. рос. *айва* 'айва' [1642, ЭСРЯ, I: 55]. Походить від тюркських мов; пор. крим.-тат. *айва*, тур. *ayva* id. [ЕСУМ, I: 53]. Варіант *альва́* виник від *айва́* фонетично на українському ґрунті. *Квіт* < нім. *Quitte, Quittenbaum* id. [Ан.: 119; БНРС, II: 224]. Номен *гутей* — румунізм; пор. рум. *gutui*, діал. *gutăi, gutei, gutii* і под. id. [Borza: 55] < лат. **cotoneus (malus)* [DLRM: 531; ДЕМ: 93]. *Кормо́ша* — від угор. *kortos (alma)* 'сірий ранет' (букв. 'закоптіле (яблуко)', що походить від тюркських мов [ЕСУМ, III: 30; TESz, II: 579]. *Біжа́лмо* — також мадяризм; пор. угор. *birsalma* id. [ЕСУМ, I: 193; TESz, I: 305—306]. Нормативною в українській літературній мові назвою цього дерева стала *айва́* [СУМ, I: 25; ОВРУ: 158], ухвалена як науковий термін у [СБН: 48]. Задокументована ще одна назва айви *гунь* [Ан.: 118; Ум., I: 3; Тм., I: 2; Руб., II: 46], — вірогідно, фонетичний варіант номена *гдуля* (*гдуля*).

1.21.4. Із назв груші (*Pyrus communis* L.) виявляються майже ті самі, що й у староукраїнській мові (див. [Сабадош 1996: 79]), тобто *гру́ша* [Кв., I: 305; ВхПч., V: 27; Сред.: 498; Жел.: 162; Гр., I: 333] (< прасл. **gruša: *kruša* id. [ЕСУМ, I: 607]), *гру́шка* [Гавр.: 144; ВхПч., II: 35; Левицький: 40; Коб.: 154], *ду́ля* [ВхЮж.: 16; Піск.: 72; Коб.: 656] і *глі́ва* [Войц.: 293; Б.-Н.: 99; А.-Ч.: 72; Закр.: 299], а також новотвори періоду XIX — поч. XX ст.: *груши́ця* [1854, Гр., I: 333], *грушкове дерево* [Парт.: Мак.: 272]. Для позначення дикої груші документуються *дичка* (поділ., закарп. та ін. [Рог.: 133; Чопей: 71]), *ді́ка гру́ша* [1869, Гр., I: 383], *лісова́ гру́ша* [Рог.: 133; Піск.: 127; Руб., VII: 27], *лісова́ гру́ша* (закарп. [Гр., II: 370]), *планка* (лемк., закарп. [Гр., III: 191]), *планча* (лемк. [ВхЛем.: 259]; демінутив середнього роду від *планка*, як *дитинча* від *дитинка*). Назва *дичка* — результат звуження давнішого значення 'дике дерево', з яким це слово вживалося ще в староукраїнській мові [1596, СУМ 16-17 ст., VIII: 28] (< прасл. **dičьka* id. [SP, III: 203]). Хоча в [СУМ, II: 292] для лексеми *дичка* не виділяється значення 'дика груша', проте одна з поданих тут ілюстрацій незаперечно свідчить про його існування в сучасній українській мові, пор.: Любий брате, визріває дичка, Груші ударяють у спориш (Л.Забашта). Назва *планка*, ймовірно, від слвц. *plánka* id., пов'язаного з *planu'* 'дикий (про грушу, яблуню)' [SSJ, III: 80—81] < прасл. **polnъ*, пов'язаного із *polje* 'поле' [ЕСУМ, IV: 426].

1.21.5. У багатьох джерелах продовжують фіксуватися давніші фонетичні варіанти назви яблуні (*Malus domestica* Borkh.) *яблонь* [Витв.: 94; Вол.: 222; Левицький: 42], *яблоня* [Парт.: Сред.: 498; Чопей: 438; Мак.: 274], але все більшого поширення набуває новий варіант, який появився ще в староукраїнській мові (див. [Сабадош 1996: 78]), це *яблуня* [КотлЕ: 205; Кв., III: 674; Закр.: 599; Жел.: 1110; Ум., IV: 224; Гр., IV: 534] (< прасл. **ablony* id. [ЭССЯ, I: 42—43]). Проте подібно до того, як у Шевченкових творах співіснують *яблоня* (вжито 1 раз) і *яблуня* (4 рази) [Шевч., II: 445], у словнику за ред. Б.Грінченка наявні *яблінь, яблунь* і *яблуня* [Гр., IV: 535]. Крім цих варіантів, появляються новотвори: *яблінка* [Витв.: 94; Гавр.: 144; ВхПч., II: 35; Жел.: 1110; Гр., IV: 534], *яблонка* [Левицький: 40; Мак.: 274], *яблунка* [Жел.: 1110], *яблуніна* [Гр., IV: 534] — деривати від *яблуня* (*яблоня*) id.; демінутиви, як і у випадку із *гру́шка* 'груша' (див. 1.21.4), втратили значення демінутивності. Як позначення дикої яблуні засвідчуються номен *кислі́ця* [Войц.: 300; Б.-Н.: 184; Рог.: 133; Ум., I: 180; Гр., II: 240], *квасні́ця, лісні́ця* [Вол.: 222; ВхГик.: 162], *лісова яблуня* [Рог.: 133; Піск.: 127; Руб., VII: 27], *лісковка* [Рог.: 133]. *Кислі́ця, квасні́ця* — від *кислий, квасний* за смаком плодів; пор. рос. діал. *кислі́ця* 'дикоросла яблуня або груша' [СРНГ, XIII: 231]. *Лісні́ця* — від *лісний*, тобто лісна яблуня. Нормативною в українській літературній мові стає назва *яблуня* [СУМ, XI: 619; ОВРУ: 159].

1.21.6. Крім успадкованих від попереднього періоду розвитку української мови (див. [Сабадош 1996: 78]) фонетичних варіантів назви горобини звичайної (*Sorbus aucuparia* L.) *оря́бина* [ВхГик.: 162; Жел.: 576; Тм., II: 148; Кміц.: 150], *оре́біна* [ВхН.з.: 57], *яре́біна* [Жел.: 1114], *оробі́на* [Б.-Н.: 264; Рог.: 137; Жел.: 575; Ум., III: 286; Гр., III: 63], *рябі́на* [Авг.: 67; Вол.: 224; Парт.: 223; Жел.: 845; Гр., IV: 9; Тан.: 63], *горобі́на* (сх. укр. [Б.-Н.: 104; Закр.: 607; ВхПч., I: 13; Піск.: 56; Гр., I: 314]) < прасл. **arebina, *erebina, *ęrebina, *rebina* id. [ЕСУМ, I: 570] і вперше задокументованих у джерелах української мови назв праслов'янського походження *скорух* (гуцул., лемк. та ін. [Нов.: 101; Жел.: 877; ВхГЛ: 466; Гр., IV: 141]), *скрух, скоруха* [Жел.: 877, 880; Тан.: 61; Мак.: 354] (< прасл. **oskoruxъ/-a, *oskoruša* id. [ЕСУМ, V: 283]), появляється ряд інновацій. Частина з них пов'язується з давніми, прасл. походження назвами: *скорусь* (гуцул. [Нов.: 101]), *скорушина* (лемк. [ВхГЛ: 466; Гр., IV: 141]); від діал. *скорух* id. < прасл.), *оря́ба, воря́ба, воря́ба, гора́ба, гора́ба, гора́бина, оре́б, рсе́б, ря́б, ря́бчик* [ВхН.з.: 57], *воря́бина, воря́б* [Жел.: 120; Тм., II: 148], *грабі́на* [ЯЧ: 121], *храбі́на* [Руб., II: 181], *оря́бка, рі́ба* [Гавр.: 145; Жел.: 804], *орі́б* [Парт.: 213], *ра́йна* [Піск.: 221; Жел.: 795] (більшість із них, зокрема й *горобі́на*, під впливом фонетичних змін та народної етимології зазнали деетимологізації, однак усі вони пов'язуються етимологічно з *оря́біна* чи *рябі́на* id. < прасл.). Появляються також номен з

новими коренями: *юд*, *юдик*, *юдина* (лемк. [ВхГЛ: 487; Гр., IV: 531; ВхН.з.: 57]), *вонéга* (бойк., галиц. [ВхПч., II: 36; Ум., III: 286; Дубр.: 59; Дуб.: 31]), *вонига* [ВхГик.: 162], *смердак* (лемк. [ВхГЛ: 467; Гр., IV: 531]). *Вонéга* (*вонига*) — від *воняти*, *смердак* — від *смердіти* за своєрідним запахом квіток горобини [ЕСУМ, V: 317].

Вид горобини берека (*Sorbus torminalis* Crantz.) засвідчений, крім успадкованих від праслов'янської мови і вперше виявлених нами в джерелах української мови досліджуваного тут періоду *берéка* [Рог.: 133; Гр., I: 52], *берек* (степ. [Гор.-2: 379]) < прасл. **berka/-ъ* id. [ЕСУМ, I: 173], також інноваціями *богорóжник* [Рог.: 133; Жел.: 36; Гр., I: 80], *богошник* [Рог.: 133; Піск.: 21], *богóжник* [Руб., I: 234], які, як і *юд* і под., етимологічно неясні (див. [ЕСУМ, I: 221; VI: 519]).

Ще один вид горобини *Sorbus aria* Crantz. засвідчений назвами *вонéк* (бойк.), *смердяк* (лемк.) [ВхН.з.: 57; Мел.: 268]. Перша — від *воняти* (*[e]* < *[a]*). друга — від *смердіти*. Мотивуються, очевидно, тим самим, що й фітономени *вонéга*, *вонига* (див. трохи вище). Нормою української літературної мови для роду *Sorbus* L. є *горобі́на*, а для виду *Sorbus torminalis* — *берéка* [СУМ, 160; II: 135; ОВРУ: 159].

1.21.7. Куш, що дико росте в Криму, але культивується і в інших місцях України, мушмула німецька (*Mespilus germanica* L.), називається: *ірга звичайна* [Вол.: 223; Тан.: 59], *чишкун* [ВхБот.1905: 52], *чишкі́*, *шишкі́* [Ан.: 217; Мел.: 178], *чашки*, *цівотник*, *ороня* [Петр.: 40, 39, 27]. Із цим значенням М.Коцюбинський ужив номен *мушмула́*, який став літературною нормою української мови [СУМ, IV: 834; ОВРУ: 160]. Запозичений, очевидно, через рос. *мушмула́* id. (ст. рос. *мусмала* id. від 1420 р.) або тур. *teşmüla* id. < гр. *tespilon* id. [ЕСУМ, III: 545; Фасм., III: 21]. *Ороня* — від угор. *arany* 'золото' [TESz, I: 170], мотивується кольором плодів. Припускається, що *чишкі́* < *шишкі́* id., останнє виникло внаслідок переосмислення загальноживаного слова на основі форми плодів куша [ЕСУМ, VI: 330]. *Чашка*. — мабуть, результат переосмислення назви посудини також за формою плодів; пор. *чашки*, *чашкун* '*Cotoneaster integerrimus*' (п. 1.21.2).

1.21.8. Найвідоміший в Україні вид глоду колючого — *Srataegus oхуасantha* L., який дико росте в Закарпатті, але культивують його по всій Україні. У досліджуваній тут період, крім назв, успадкованих від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 79]), *гліг* (зах. укр. [Гол.: 479; Жел.: 144; Гр., I: 290; ВхН.з.: 43]), *глід* [КотлЕ: 35; А.-Ч.: 72; Закр.: 298; ВхГик.: 163; Гр., I: 290], *глод* [Б.-Н.: 99; Сред.: 498; Левч.: 6; Жел.: 144], *глот* [Піск.: 53; Тан.: 58] (< прасл. **glogъ* id.; варіант *глід* < *гліг* id. унаслідок асиміляції [ЕСУМ, I: 626], *глот* < *глод* унаслідок оглушення *[d]*), документується ряд інновацій-регіоналізмів, що вживаються переважно в

західноукраїнських говорах і пов'язані з давньою українською назвою цього куша *гліг*, є її фонетичними варіантами чи похідними від неї, але певною мірою деетимологізованими: *глі́й* [Витв.: 80; Вол.: 224; Рог.: 120; Жел.: 144] (*глі́й* < *гліг* унаслідок дисиміляції), *глої́на*, *глогівка*, *логá*, *логинá*, *логіня*, *логінька*, *оглі́д* [ВхН.з.: 43], *глі́дина* [1909, Яв.: 143], а також русизм *бойришник* [Вол.: 224; Рог.: 120; Піск.: 23; Жел.: 41; Руб., I: 275]; пор. рос. *бойрышник* id. [ЕСУМ, I: 241]. Літературною нормою в сучасній українській мові став *глід* [СУМ, II: 86; ОВРУ: 160], ухвалений як науковий термін у [СБН: 98].

1.21.9. Крім успадкованої від праслов'янської мови назви *малі́на* '*Rubus idaeus* L.' [Витв.: 128; Нов.: 101; Сред.: 497; Ум., II: 88; Гр., II: 401] < прасл. **malina* id. [ЕСУМ, III: 372], серед інновацій із цим значенням засвідчуються *малинник* (буков., закарп. та ін. [Вол.: 125; Чопей: 177; Ні.: 11]; від *малі́на* id.), *ду́плавка* (1871; від *ду́плó* за порожнистістю ягід), *космачок*, *косматка* (1893) [Мак.: 318] (від *косм* 'жмут, пасмо (волосся)' — за волосистими гілками та повстистою нижньою частиною листків, пор. [ЕСУМ, III: 50—51; ВРУ: 361]). Літературна норма сучасної української мови — *малі́на* [СУМ, IV: 607; ОВРУ: 162].

Поряд із праслов'янською з походження назвою ожини сизої, або звичайної (*Rubus caesius* L.), *ожі́на* [Войц.: 308; Сред.: 497; Жел.: 562; Ум., II: 59; Гр., III: 44] (< прасл. **ežina* id. [ЕСУМ, IV: 165; ЭССЯ, VI: 36]) документується чимало новотворів: *чорниця* (галиц., бойк., гуцул., закарп. та ін. [Нов.: 101; ВхПч., II: 35; Жел.: 1076; Гр., IV: 470; Коб.: 537]; за кольором ягід), *ожинник* (катер., полт. [Ан.: 302; Ум., II: 59]; від *ожі́на* id.), *дері́нник*, *колоді́х* (бойк.-галиц. [Нов.: 101; Жел.: 359; Гр., I: 371; II: 271]; перше слово пов'язується з *дёрти* за колючістю стебел, друге — дериват від *колóда* за зростанням у лісі поміж лежачими колодами). Колючістю ожини мотивуються також номен *драчина* (галиц. [ВхН.з.: 56]), *драчин* (1899, надсян.), *драчильник* (1912, галиц.) [Мак.: 317] (усі — від *драч* 'колючий чагарник', яке від *дёрти*, пор. [ЕСУМ, II: 124]), *остро́жсина* (лемк. [ВхГЛ: 445; Гр., III: 72; ВхН.з.: 56]; від *острóга* 'колючка'; пор. [ЕСУМ, IV: 228]), *дражні́к*, *дразні́к* [Жел.: 203; Кміц.: 112] (від *дражні́ти*, *дразні́ти*), іншомовні запозичення *сжеві́ка* [Рог.: 134; Жел.: 214] (від рос. *ежевика* id.), *ежі́на* [Вол.: 225; Закр.: 322; Рог.: 134; Жел.: 214] (від пол. *jeżyna* id. [Maj., II: 673]), *мури* [Рог.: 134; Піск.: 140] (< рум. *mur* id., діал. 'шовковиця' < лат. *togus* 'шовковиця' [DLRM: 521; ДЕМ: 268]). *Ожі́на* — норма української літературної мови [СУМ, V: 648; ОВРУ: 162], ухвалене як науковий термін у [СБН: 132].

Вид ожини *Rubus nessensis* Hall. (*Rubus fruticosus* L.) у джерелах називається спільною й для інших видів назвою *ожі́на* [Б.-Н.: 259; Евст.1847:

15 зв., Шейк., V/2: 167; Ум., I: 211], а також такими новотворами: *ведмежина* [Піск.: 31], *ведміжїна* [Рог.: 134; Жел.: 60], *медвежа* [1886, Мак.: 317], *драпак* (бойк., гуцул., волин. та ін. [Гавр.: 144; Вол.: 226; ВхПч., II: 35; Жел.: 204]), *дряпак* [Гр., II: 450], *дряпакі* (гуцул. [ib.; Шух., I: 18]), *драпачник* (галиц., волин.), *веприна* (галиц.) [ВхН.з.: 56] (перенесено від *Grossularia reclinata*, див. п. 1.19.2), *дерпак* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 16]), *дражник* (волин. [ВхПч., II: 35]), *дразник* [ВхГик.: 165], *черниця* (галиц., лемк. [ВхГЛ.: 482; Гр., IV: 458; ВхН.з.: 56]), *чорниця* [ВхБот.1905: 47], *холодок* [Закр.: 571; Дубр.: 325], *вовкуні* (закарп. [ВхН.з.: 56]). *Драпак* і под. — від *драти*, *драти* 'царапати' [Гр., I: 441, 450]. Із усіх цих назв літературною стала *ведмежина* [СУМ, I: 316; ОВРУ: 162]. Мотивується тим, що ягоди цього куша полюбляють ведмеді, подібні назви є в ряді інших слов'янських мов [ЕСУМ, I: 343; Mach.: 102].

Уперше джерела української мови засвідчують назви куша *Rubus saxatilis* L.: *косяніця* [Рог.: 134; Жел.: 371; Ум., II: 41; ЯЧ: 121], *косянка* [Ан.: 304; Руб., VI: 49], *камяниця* [ЯЧ: 121; Піск.: 100], *каменіця* [Рог.: 134; Піск.: 100; Тм., I: 176; Гр., II: 212; ВхН.з.: 56], *кам'янка* [Гр., II: 214]. Назва *косяніця* і под. — від *кість*, род. в. *кості* 'кістка', а *каменіця* і под. — від *камінь* за порівняно великою кісточкою ягоди; пор. рос. *косяніца*, діал. *каменіца*, *каменка* id., біл. *касяніцы*, *касянікі* id. [ЕСУМ, II: 361; III: 56]. Цілком можливе й інше пояснення мотивації номена *кам'яніця* і под., як і видового епітета в латинській науковій назві цього куша *saxatilis* 'який росте на скелях', тобто за місцем зростання куша. Назви *кам'яніця* і *косяніця* нормативні в сучасній українській мові [СУМ, IV: 86, 309; РУСб: 211].

1.21.10. Поряд із успадкованими від праслов'янської мови назвами куша шипшини собачої (*Rosa canina* L.) *шипшина* [Б.-Н.: 398; Рог.: 134; Піск.: 294; Жел.: 1089; Гр., IV: 495], *шетшина* [Б.-Н.: 398; ВхПч., I: 12; Жел.: 1087], *шетчина* [ВхН.з.: 55] < прасл. **šipъcina* id. [ЕСУМ, VI: 419] і документованими вперше *шиповник* [РО: 88; Рог.: 134; Ні.; Мак.: 315] < прасл. **šipovъnikъ* id. [Сабадош 1996: 30] та *свербігуз* [Вол.; Парт.; Жел.: 854], *свербіуз* [1895, Мак.: 315], *свербіуза*, *свербогуз*, *свербогуза* (лемк. та ін.) *свербоуза* (закарп.) [ВхН.з.: 55; Мел.: 235—236] < прасл. **svъrbigъzъ* id. [Сабадош 1996: 30] появляється в цей період ряд новотворів, що називають цей куш: *шюпшина* [РО: 88], *шипчак* (бойк. [ВхПч., II: 35; Гр., IV: 495]), *шипарина* (закарп. [ВхЛем.: 276; Гр., IV: 495]); ці номенні споріднені із загальнонародним *шипшина* id. < прасл.), *сверболуз*, *сверболуза* (лемк.), *свербак* (бойк.-галиц.) *свербоголуза* (лемк.), *свербитан* (волин.) [ВхН.з.: 55], *свербовис* [Нов.: 103; Мак.: 315], *свербило* (галиц. [ВхПч., I: 12; Гр., IV: 105]), закарп. *дрячка*, *терпигузка* [ВхЗак.: 216, 262], *дербанка* і *дербанчик* [Чопей: 68; ВхЗак.: 214], *шуплін* [Руб., XIII: 40], *глог*, *глодіна* (зах. укр. [Гол.: 479]),

голодовина (галиц. [ВхПч., I: 12; Парт.: 287]), *діка рожса* (волин. [Вол.; ВхПч., I: 12; Жел.: 811], *гасва рожса* [1861, Гр., IV: 29], *тройнда* [Шейк.; Жел.: 987], *трандахір* (буков. [Ні.: 10]).

Варіант *шюпшина*, — мабуть, від *шетшина* < *шипшина*; *шипчак* — від *шипок*; *шипарина* — від незафіксованого **шипар*, яке — від *шип*. *Сверболуз*, *сверболуза*, *свербоголуза*, *свербовис* і под. виникли на основі номена *свербігуз*, зазнавши деетимологізації. *Свербак*, *свербитан*, *свербило* — похідні від *свербіти*. Назва *терпигузка* (від *терпиги* і *гуз*) утворена за аналогією до *свербігуз*. *Дрячка* — від *драти* (за колючістю куша), *дербанка* і *дербанчик* пов'язуються із прасл. **drb-* : *derb-* 'шкрябати, здирати' [ЕСУМ, II: 35]; пор. закарп. *дербати* 'id.', 'колупати, скоблити' [ССк.: 62], *шуплін* пов'язане, вірогідно, з діал. *шупати(ся)* 'чухати(ся). Номенні *глог*, *глодіна*, *голодовина* перенесено від *Stataegus oxycantha* (див. п. 1.21.8) за подібністю плодів, останній номен зазнав деетимологізації внаслідок народноетимологічного зближення *глог* із *голод*). Детальніше про ці назви див. ще [Сабадош 1982б: 54—68]. Із цих номенів нормативними в сучасній українській мові стали *шипшина* і рідковживаний *гайова рожса* [СУМ, VIII: 598; XI: 455; ОВРУ: 175].

Майже всі найменування культивованого куша шипшини столої (*Rosa centifolia* L.) чужомовні (у складених назвах маємо на увазі означувані слова): *повна роза* [Рог.: 134], *рожа*, *рожа повна*, *рожа панська* [1862, Гр., IV: 29], *рожа столоистна* [Вол.: 225; Жел.: 811], *столоистка* [ВхБот.1905; Тан.: 63], *центифолія* [Вол.: 225; ВхБот.1905; Мак.: 315], *тройнда* [Павл.: Б.-Н.: 357; Рог.: 134; Жел.: 987; Гр., IV: 288], *трандафіл* [Рог.: 134], *трандафіль* [Піск.: 259; Гр., IV: 279], *трандафіра* [Гр., IV: 259], *трандахір* (буков. [ВхН.з.: 55]). Назва *рожа панська* мотивується, ймовірно, місцем зростання, тобто первинно в панських садах. Із *рожа повна* пор. ст. чес. *ruože plná* id. [1577, Сепу: 316]. Джерелом номена *тройнда* є нов. гр. *triandaphyllo* id. (букв. 'тридцятилистик'); *трандафіра* — від рум. *trandafir* id. < нов. гр. [ЕСУМ, V: 653, 618]; *центифолія* < нов. лат. *centifolia* id. (букв. 'столоиста'), пор. [ЕСУМ, VI: 238], калькою якого є назва *столоистка*; пор. пол. *stolistka*, *roža stulistna* id. [Maj., II: 671]. Нормативними в українській мові стали *тройнда* [СУМ, X: 288; ОВРУ: 171], *панська рожса* і *повна рожса* id. [СУМ, VIII: 598]. Зафіксовані в староукраїнських джерелах *рожа* (*ружа*) *червона* id. у текстах української мови XIX — поч. XX ст. ми не виявили.

1.21.11. Уперше документується назва куша мигдалю степового, або бобчука, *Amygdalus nana* L. (*Prunus nana* Stokes.), що росте дико на півдні Лісостепу, у Степу і в Криму: *бобчук* [Ан.: 29; Ум., III: 92; Руб., I: 226], *бобчук* [Рог.: 111; Жел.: 8; Гр., I: 15], *бобівнік* (буков. та ін. [Жел.: 35; Ні.: 2]), *бобівник* [1909, Яв.: 42], *горошник*, *горішник*, *горішина* (степ. [ЯТ; Мак.: 28]), *земляні орішки* [Сред.: 495], *польові (г)орішки* [Ан.: 29; Ум., I: 36], *заячі*

орішки [Рог.: 111; Ум., III: 92; Гр., II: 120], горошник (степ. [ЯТ; Мак.: 28]), вишенька, вишняк (степ. [Ан.: 29; ЯТ: 9]), вишонка польова (волин. [Нов.: 96]), дівоча кров [РО: 79; Рог.: 111; Піск.: 66; Ум., I: 36; Гр., I: 387], черсаки [Рог.: 111; Гр., IV: 459], чєрсики (херс. [Левч.; Ан.: 29]), кєрсик [1917, Яв.: 346], персик польовий (херс. [Lind., I: 178; СБН: 125]).

Бобчук — дериват від бобок, демінутива від боб 'боби, *Vicia faba*', від якого утворені також бобівник, бобівник — за подібністю форми плодів [ЕСУМ, I: 217—218]; пор. ще рос. бобовник '*Amygdalus nana*' [Ан.: 29]. Номен бобчук нормативний у сучасній українській мові [СУМ, I: 206; ОВРУ: 176], ухвалений як науковий термін у [СБН: 125]. Варіант бобчук, — можливо, західнополіський діалектизм, у якому ненаголошене [o] > [a], менш переконливим є, на нашу думку, зближення з флорономеном бабка, всупереч [ЕСУМ, I: 106—107]). Більшість інших назв мотивується подібністю плодів мигдалю до плодів інших рослин, зокрема горіха, персика. Вишенька і компонент складеної назви персик мотивуються тим, що ця рослина листям і кольором цвіту нагадує вишню чи персик. Назва дівоча кров виникла внаслідок переосмислення синтаксичного словосполучення за асоціацією блідо-рожевого суцвіття з молодою кров'ю (див. [БА: 109, табл. 28]). Горошник — від горох (за круглим плодом), горішник — від горіх (пор. горішина '*Amygdalus nana*'). Черсак, — імовірно, результат переосмислення загальнонародного черсак '*Dipsacus L.*' [СУМ, X: 312] або дериват від чєрсики < персик id. [Ан.: 29]; пор. вище персик польовий '*Amygdalus nana*'.

Для культивованого виду мигдалю *Amygdalus communis L.* (*Prunus amygdalus Stokes.*, *Prunus communis Arg.*) продовжує документуватися одна назва в кількох варіантах, відомих зі староукраїнських текстів (див. [Сабадош 1996: 61, 81]), це мигдаль [Ан.: 29; Ум., II: 103], мигдаль [Ум., II: 103; Гр., II: 432], мікдаль [ВхБот.1905: 128; СБН: 123], мікдал [Тан.; Кміц.; Мак.: 27], мигдал [Вол.; Мак.: 27], мигдаль [Витв.: 134], микдаль [Жел.: 437], миндаль [Парт.] і под. [Мак.: 27]. Варіант мигдаль став нормативним у сучасній українській мові [СУМ, IV: 700; ОВРУ: 176], ухвалений як науковий термін у [СБН: 123].

1.21.12. Крім успадкованої зі староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 80—81]) назви культивованого південного дерева *Armeniaca vulgaris Lam.* (*Prunus armeniaca L.*) морєля [Витв.: 137; Вол.; Парт.; Жел.: 452; Гр., II: 445], морель [Левч.; Ан.: 45; Мел.: 222], мурєля [Парт.; Жел.: 458], у джерелах ХІХ — поч. ХХ ст. засвідчуються інновації: абрикос (степ. [Сред.; ЯТ; Руб., I: 4]), абрикоса [Жел.: 1; 1894, Яв.: 1], абрикоз [Рог.: 132], абрикоза, (закарп. [Чопей: 1]), априкоза (закарп., покут.-буков. та ін. [Витв.: 30; Чопей: 4]), априкос (буков. [НІ.]), априкоз [Вол.], аберкос (херс. [Левч.: 1]), жєрдєля (херс. [Левч.: 1; Ум., I: 1; Гр., I: 479]), дзардзар [Рог.: 132], дзардзари [Піск.:

65], курєга (степ. [Гр., II: 329]), тенгерка (закарп. [ВхЗак.: 262]). Номен абрикос засвоєний, очевидно, через рос. абрикос id. (від ХVІІІ ст.) < гол. abrikoos id. Варіант абрикоса виник, імовірно, з априкоза < пол. aprikoza < нім. Aprikose id. (пор. [ЕСУМ, I: 39; ЭСРЯ, I: 18]). Назва жєрдєля — від тур. zerdali < перс. žārdalū id. [ЕСУМ, II: 193]. Того самого походження й дзардзар(и), яке прийшло до української мови через румунську; пор. рум. zarzār(ă) id. [ib.: 55]. Тенгерка — від угор. tengeri barack id. [ВхЗак.: 262], в якому компонент tengeri означає 'кукурудза' [TESz, III: 688], можливо, за подібністю кольору дозрілих плодів цих рослин. Нормативними в українській науковій термінології стали абрикос [ОВРУ: 176; ВРУ: 387], абрикоса і морєля [РУСб: 157], а в [Кобів: 65] — абрикос і абрикоса. У [СУМ, I: 5] як нормативні подаються абрикос і абрикоса, а жєрдєля і морєля — зі звуженою семантикою 'сорт абрикосів з дрібними плодами' [ib., II: 520; IV: 802].

1.21.13. Уперше в джерелах української мови документується праслов'янська з походження назва дерева персика, *Persica vulgaris Mill.* (*Prunus persica Batsch*, *Amygdalus persica L.*), закарп. бороскв́а [ВхЗак.: 204; ВхН.з.: 51] і боро́цкв́а [Семенович: 222] < прасл. *bersky, род. в. *berskъve id. [SP, I: 207—208] (пор. ще сучасне закарп. пороскв́а id. [Миголинець 1995: 268; Кобів: 36]). Продовжують фіксуватися успадковані від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 80]) броскв́а [Парт.; ВхН.з.: 51; Мак.: 259], бросквинá [Ан.: 245; Тм.; Мел.: 225], броскві́ня [Жел.: 45; НІ.; Мак.: 259], пєрсик [Парт.; Рог.: 113; Піск.: 184; Жел.: 629]. Крім них, у досліджуваній період появляються інновації брескв́а [Тан.; Мак.: 259], бросков (закарп. [Чопей: 19]), брускві́ня [Шейк., I; Піск.: 25; Гр., I: 102], брескві́ня [Жел.: 43] (< пол. brzoskiew, brzeskinia id. [ЕСУМ, I: 263]), бросли́ва (гуцул. [Шух., I: 109; Гр., I: 401]; результат контамінації броскв́а, бросквинá і сли́ва [ЕСУМ, I: 264]), мурєля [Піск.: 140; Мак.: 260], смокві́ня [Жел.: 889]. Мурєля перенесено від *Armeniaca vulgaris* (п. 1.21.2), а смокві́ня утворено від смоква '*Ficus carica*' (п. 1.12.2), очевидно, під впливом броскві́ня 'персик'. Нормативною в українській літературній мові стала назва пєрсик [СУМ, VI: 331; ОВРУ: 176]. У [СБН: 125] у цій ролі було ухвалено броскв́а. Пєрсик запозичено через с.н.нім. pērsik id. < сер. лат. persica id. < лат. persicum malum 'букв. персидське яблуко' [ЕСУМ, IV: 353].

1.21.14. У джерелах досліджуваного періоду фіксуються назви чотирьох видів *Prunus L.* — *Prunus domestica L.* (слива садова), *Prunus insititia L.* (тернослива), *Prunus spinosa L.* (терен) і *Prunus divaricata Ledeb.* (алича). Для першого виду вживаються тільки номени, відомі з попередніх періодів розвитку української мови (див. [Сабадош 1996: 29, 62, 78, 79, 139]): сли́ва [Витв.: 271; ВхПч., II: 34; Рог.: 132; Жел.: 882; Гр., IV: 14] < прасл. *sliva id. [ЕСУМ, V: 298], сли́вка [Парт.; ВхПч., II: 34; НІ.; Тан.; Мак.: 296] < прасл.

**sliv'ьka* id. [ЕСУМ, V: 298], *сливіна* [Тм.; Гр., IV: 149; Мак.: 297]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *слива* [СУМ, IX: 350; ОВРУ: 176].

Вид *Prunus insititia* L., крім успадкованих від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 78]) номенів *терно́слива* [Витв.: 296; ВхПч., II: 34; Шейк.; Ум., IV: 110; Гр., IV: 257], *терно́слив* [ВхПч., II: 34; Жел.: 959] і *терні́на* (галиц., сх. поліс. та ін. [ВхПч., II: 34; Левч.; Шейк.; Гр., IV: 257; Мак.: 300]), представлений такими новотворами: *терно́сливка* [Вол.; ВхПч., II: 34; Жел.: 959], *сливка* [ВхПч., IV: 15], *те́рен* [Ан.: 275; Гр., IV: 256], *терня́нка* (галиц.), *терна́вка* (надсян., закарп.) [ВхПч., II: 34; Жел.: 959; Гр., IV: 257], *терно́ха* (бойк. [ВхПч., I: 15; Гр., IV: 257]), *терні́вки* [ВхЮж.: 69; Жел.: 959; Гр., IV: 257]. Нормативною стала назва *терно́слива* [СУМ, X: 93; ОВРУ: 388], а в [СУМ, X: 92] у цьому статусі подається ще *терні́вка*, утворена, як і більшість інших назв цієї рослини, від *те́рен* 'терен, *Prunus spinosa*' за подібністю плодів.

Для позначення виду *Prunus spinosa* L. продовжують уживатися *те́рен* [Вол.; РО: 79; ВхПч., II: 35; Ум., IV: 110], *терéн*, род. в. *терну́* і *терену́* [Жел.: 259] і *терн* [РО: 79; Ум., IV: 110; Гр., IV: 256] < прасл. **ternъ* id. [ЕСУМ, V: 551]. Як інноваційні позначення терну засвідчені нові назви: *терно* (галиц.), *терниця* [Шейк.; Мак.: 300], *терéнь* [іб.; Жел.: 958], *тернь* [Гр., IV: 257; Тан.; Мак.: 300], *терновнік* [РО: 79; РОг.: 133; Мел.: 225]. Всі вони пов'язуються зі загальнонародним і нормативним у сучасній українській мові *те́рен* (рідше *терн*) id. [СУМ, X: 85, 91; ОВРУ: 177].

Нарешті вид *Prunus divaricata* Ledeb. уперше репрезентується єдиною назвою *алича* [Гор.-2], що походить від азерб. *alıca* (можливо, через рос. *альча́* id.; в словнику В.Даля 1863 р. [ЭСРЯ, I: 83]) < перс. *alıce* id. [ЕСУМ, I: 61] і стала нормативною в українській літературній мові (*алича́*) [СУМ, I: 33; ОВРУ: 177].

1.21.15. Крім назви дерева *Cerasus vulgaris* Mill. (*Prunus cerasus* L.) *вішня* [Витв.: 327; ВхПч., II: 34; РОг.: 132; Жел.: 93; Гр., I: 201] < прасл. **višьn'a* id. [ЕСУМ, I: 387], з тим самим значенням документуються новотвори *вишні́на* [Закр.: 279], *вишняк* (закарп. [Чопей: 31]). *Вішня* — норма сучасної української мови [СУМ, I: 544; ОВРУ: 177].

Уперше відзначаються і назви для двох видів *Cerasus* L. — вишні кушової, або степової, *Cerasus fruticosa* Pall. (*Prunus fruticosa* Pall., *Prunus chamaecerasus* Jacq.), і вишні антипки, *Cerasus mahaleb* Mill. (*Prunus mahaleb* L.). Для першого виду, що росте в Степу, Лісостепу і південному Поліссі, появились назви *ді́ка вішня* [РОг.: 132; Гр., I: 383], *чо́ртова вішня* [РО: 80; РОг.: 132; Піск.: 290]. Її плоди придатні для їжі. Для другого виду, що поширений на західному Поділлі і в Криму, засвідчені номен *анти́пка*

(поділ. [РОг.: 132; Мак.: 300]), *куг*, *кугі́на* [РО: 80; РОг.: 132; Жел.: 386; Гр., II: 318], *слива святої Лукії* [ВхГик.; Мак.: 300]. *Анти́пка* — похідне від незафіксованого **antip* id. < тур. *anter* 'вишня' [ЕСУМ, I: 76], літературна норма української мови [СУМ, I: 50; ОВРУ: 177]. Номен *куг*, імовірно, перенесено від від *куга́* 'роsl. *Schoenoplectus* Pall.' [РУСб: 270], діал. 'очерет; осока' [ЕСУМ, III: 122], *кугина* — дериват від *куг* id.

Продовжує документуватися багатьма джерелами назва черешні *Cerasus avium* Moench (*Prunus avium* L.) *черешня* [Шевч., II; Витв.: 54, 297; РОг.: 132; Піск.: 287; Чопей: 427; Жел.: 1067; Гр., IV: 456] < прасл. **čerъьn'a* id. [ЕСУМ, VI: 305]; норма української літературної мови [ССУМ, XI: 307; ОВРУ: 177].

1.21.16. Черемха, *Padus avium* Mill. (*Padus racemosa* Lam., *Prunus padus* L.), відома в цей період такими назвами: крім успадкованих від праслов'янської мови *черéмха* [Витв.: 116; РО: 80; РОг.: 133; Жел.: 1067; Гр., IV: 455] (< прасл. **čermъxa* id. [ЕСУМ, VI: 302]), *черéмуха* [Парт.; РОг.: 133; Піск.: 287; Жел.: 1066; Гр., IV: 455] (< прасл. **čertixa* id. [ЕСУМ, VI: 302]) і, очевидно, також давнього (спільносхіднослов'янського, див. [Сабадош 1980: 111; 1996: 30]) походження *колоколуша* [РО: 80; Мак.: 300], *калака́луша* [РОг.: 133; Піск.: 287; Жел.: 330; Гр., II: 209], також інноваціями *черемши́на* (галиц., волин., поділ., буков., сх. укр. та ін. [Жел.: 1067; Ум., IV: 111; Гр., IV: 455; ВхН.з.: 53; Мел.: 225]), *очерéмха* [Жел.: 588; 1854, Гр., III: 81] (утворені від *черéмха* id.), лемк. *коціурба* [ВхГЛ: 427; Гр., II: 295], *кочурба*, *кочурбина*, *коцірба* і *коцірбіна* [ВхН.з.: 53]. На думку Ф.Славського, укр. діал. *коцірба*, *кочурба* і под. — полонізми; пор. пол. *kocięrpka*, діал. *kocięrzba*, *kocięrbka*, *kociębka* і под. [Maj., II: 634], ст. пол. *kocięrpka* id. (від 1472 р.). Етимологія польських слів до кінця не з'ясована [Sław., II: 316—317; Вг.: 242]. Нормативними в сучасній українській мові є *черéмха*, *черемши́на* [СУМ, XI: 306; ОВРУ: 177], а також як рідковживане *очерéмха* [СУМ, V: 831] (іл. з твору Марка Вовчка).

1.22.1. **Бобові** (Fabaceae, або Leguminosae). Кущ дрiк фарбувальний (*Genista tinctoria* L.) представлений, крім успадкованої від праслов'янської мови *дрiк* [Воля.; Нов.: 99; РОг.: 123; Жел.: 205; 1854, Гр., I: 445], *дрок* [Парт.; РО: 65; РОг.: 123; ВхПч., II: 32; Жел.: 206] (< прасл. **drokъ* id. [ЭССЯ, V: 124; SP, IV: 254—255]), новими назвами *жовті́ло* (галиц. [Гавр.; Жел.: 224]), *бріч* (волин. [ВхПч., I: 10; Жел.: 45; Гр., I: 100]), *крутильце* (буков. [НІ.; Мак.: 164]), *зіновать* [Ан.: 153; Тм.; Мак.: 164]. Більшість цих назв перенесена від інших рослин, для яких вони загальнонародні, за подібністю: *жовті́ло* — від *Anthemis tinctoria* L., *бріч* — від *Rubia tinctorium* L., *зіновать* — від *Cytisus* L. (*Chamaecytisus* Link). Нормативною в сучасній українській мові стала назва

дрік [СУМ, II: 418; ОВРУ: 181], уперше термінована в [Мел.: 125] і ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 67].

1.22.2. Культивований у нас куш *Laburnum anagyroides* Medik. (*Cytisus laburnum* L.), який походить із Південної Європи, продовжує називатися *щедренець* [Парт.; Жел.: 1104; Мак.: 125]; пор. рос. діал. *щедренец*, ст. пол. *szczodrzeniec*, чес. *štedřenec*, слвц. *štedrec* id. < прасл. діал. **ščedръньсь* id., деривата від **ščedръ* (укр. *щедрий*). Фітономен мотивується рясним цвітом куша [ЕСУМ, VI: 502]. В.Махек уважав чеську назву запозиченням від російської мови [Mach.: 123]. Крім цього номена, документуються ще новотвори *золотий дощ* [1895, Мак.: 125], *рокитник* (степ. [Вол.; Парт.; Жел.: 838]), *рокита* [ВхПч., II: 31]. Номен *золотий дощ* (став нормативним в українській науковій номенклатурі [ОВРУ: 182]), мотивується рясним яскраво-жовтим цвітом; пор. рос. *золотой дождь*, пол. *złoty deszcz* [1849, Maj., II: 269], чес. *zlatý déšť* id. [Mach.: 118]. Назви *рокита*, *рокитник* перенесені від *Salix* L.

1.22.3. Для *Sarothamnus scoparius* Koch (*Cytisus scoparius* Link.) документуються назви *мітліця* [Тм.; СБН: 50], *жерновець* (галиц. [Тан.; 1895, Мак.: 331]), *жерновець півінь* [ВхГик.; Жел.: 220], *жизновец* (буков. [Ні.; Мак.: 331]), із яких нормативним у науковій номенклатурі став полонізм *жарновець* [ОВРУ: 182]; пор. пол. *żarnowiec*, *żanowiec*, *zanowiec*, *janowiec* і под. id., кінцевим джерелом яких є лат. *genesta*, *genista*, сер. лат. *janestra* id. [ЕСУМ, II: 188; Sław., I: 499—500; Mach.: 118—119]. Варіант *жизновець* виник унаслідок деетимологізації *жерновець*, можливо, під впливом діал. *жизнь* ‘життя’. Назва *мітліця* — дериват від *мітля*, мотивується зовнішнім виглядом цього куша.

1.22.4. Низькорослий куш *Chamaecytisus zingeri* Kvásková (*Cytisus ruthenicum* Fisch., *Cytisus biflorus* L’Her.), поширений майже по всій Україні, засвідчується назвами *щодринець* [Парт.; Мак.: 124], *зінóватъ* [Б.-Н.: 154; Рог.: 120; Гр., II: 153], *зінóватъ* [Волк.: 168; Жел.: 301], *зановатъ*, *зановіть* (степ. [Ан.: 121; Жел.: 259], *зеновка* [Ан.: 121], *рокитник* [Вол.; Гр., IV: 64], *раkitник* [РО: 66; Рог.: 120; Ум., II: 56], *раkitовий куш* [Рог.: 120; Ум., III: 256], *в’яз* [Ан.: 121; Ум., I: 141], *дерезá* [іб., IV: 199], *рутник* (полт.), *сибірка* (херс.) [Ан.: 121]. Перенесено від інших рослин за подібністю назви *рокитник* — від *Salix* L., *в’яз* — від *Ulmus* L., *дерезá* — від *Caragana* Lam. *Зінóватъ* і под. — фонетично змінені слова, походження яких, очевидно, таке саме, як і поданого вище *жарновець* (пор. [ЕСУМ, II: 264]). Номени *зінóватъ* і *рокитник* стали нормативними в сучасній українській літературній мові [СУМ, III: 574 (іл. із твору Т.Шевченка); VIII: 874; ОВРУ: 182].

1.22.5. Культивоване в Україні з кін. XVIII ст. (походить із Північної Америки) дерево *Robinia pseudoacacia* L. репрезентується в джерелах

назвами *ака́ція* [Витв.: 28; Вол.: 235; Парт.: 34; Чопей: 2; Жел.: 3], *біла ака́ція* [Сред.: 491; Рог.: 134; ВхГик.; Піск.: 4; Ні.: 10; Гр., I: 6], *горохівнік* [Вол.: 235; Парт.: 34; Жел.: 154; Тм., I: 81], *горохівнік звичайний* [ВхГик.: 175; Мел.: 235], *робінія* [ВхБот.1896: 128]. Номен *ака́ція* перенесено від *Acacia* L. (справжня акація, див. [СДБ: 13—14]; пор. *ака́ція фальшива* ‘*Robinia pseudoacacia*’, латинське видове означення в науковій назві *pseudoacacia* ‘несправжня акація’); лат. *acacia* ‘*Acacia* L.’, можливо, через нім. *Akazie* id. < гр. *ака́кіа* ‘мімоза, жовта акація’ [ЕСУМ, I: 55]. *Горохівнік* — похідне від *горóх* за подібністю листя цих рослин. *Робінія* походить від нов. лат. *robinia* id., утвореного від прізвища *J.Robin*, французького ботаніка 16—17 ст. [Кр.: 199]. Назви *біла ака́ція* і *робінія звичайна* стали нормативними в українській науковій номенклатурі [ОВРУ: 192], див. ще [СУМ, I: 26].

1.22.6. У джерелах цього часу уперше фіксуються назви двох видів карагани (*Caragana* Lam.) — *Caragana arborescens* Lam. (культивована, походить із Алтаю) і *Caragana frutex* С.Коч (росте дико на півдні Лісостепу, в Степу, зрідка в Північному Криму). Для першого виду зафіксовано назви *ака́ція жóвта* [Сред.: 491; ВхГик.; Рог.: 115; Піск.: 76; Гр., I: 6], *горохівник деревцеватий* [ВхГик.], *караган* [ВхБот.1905; Мел.: 63], *розáлія* (волин. [ВхПч., I: 9; ВхГик.; Жел.: 811]). Компонент *ака́ція* перенесено від *Acacia* L., *горохівник*, очевидно, — від *Robinia pseudoacacia* (див. вище). *Караган* походить, імовірно, від нов. лат. *caragana* id., яке запозичено від тюркських мов; пор. кирг. *kara-gana* ‘вид рослини’ (букв. ‘чорне вухо’ [Кр.: 37]); пор. ще [ЕСУМ, II: 383]. Нормативними в науковій номенклатурі української мови стали номени *ака́ція жóвта* і *карагáна дерев’яниста* [РУСб: 221].

Другий вид *Caragana frutex* С.Коч у джерелах представлений назвами, крім успадкованої від праслов’янської мови *дерезá* (поділ., сер. наддніпр., степ. та ін. [А.-Ч.: 87; Піск.: 64; Гор.-I: 6; Тм., I: 114; ЯТ: 12; Гр., I: 369]), *дерюза* [РО: 72] (< прасл. **dereza* ‘те, що дере, напр., рослина’ [SP, II: 38—39; ЭССЯ, IV: 205—206]), також інноваціями: *чипі́га* [Рог.: 115; Піск.: 288; Гр., IV: 463; Руб., XIII: 14], *чепі́жник* (степ. та ін.), *ракіта* (херс.) [Ан.: 83; Ум., IV: 193], *сибірка* (херс. [Lind., I: 152; Ан.: 83; Ум., IV: 199]), *розáлія* (волин. [ВхПч., I: 9; Піск.: 229]), *зіневатъ* (харк. [Ан.: 83]), *лакре́ція* [РО: 72; Мак.: 78], *люкрéція* [Рог.: 115; Піск.: 129; Жел.: 419; Ум., IV: 199; Тм., I: 144]. Номени *чипі́га*, *чепі́жник* пов’язуються із діал. *чепі́тися* ‘причіплятися’ [СУМ, XI: 294] і мотивуються, як і **dereza*, очевидно, колючками, шипиками на кінці листочків дерези [Нейшт.: 349]. *Сибірка* — похідне від *Сибір* (за походженням куша, зокрема виду *Caragana frutex*); пор. серб., хорв. *сибирська багрена* ‘*Caragana frutex*’, букв. ‘сибірська акація’ [ЕСУМ, V: 249; Сим.: 96]. *Лакре́ція*, *люкрéція* перенесено від *Glycyrrhiza* L. (за смаком [Ан.: 83]), див. ще [ЕСУМ, III: 187, 324—325; Сабадош 1996: 122]. Літературною нормою

сучасної української мови стала назва *дереза́* [СУМ, II: 247; РУСб: 201; ВРУ: 411; Кобів: 99]; у [ОВРУ: 193] — тільки *карагана кушова*.

1.23.1. Рутові (Rutaceae). Уперше фіксуються писемністю українські назви декоративного куща *Ptelea trifoliata* L., який походить із Північної Америки і який розводять у парках і садах, а також висаджують у лісах і полях смугах по всій Україні, — це *камінна липа* (катер. [Гор.-1: 16]), *клеочка* [Ан.: 278], *вязовик* (степ. [Шест.]); усі ці назви засвідчені також у [СБН: 125]), *крилатець* [Петр.: 19]. Перенесено *клеочка* від *Staphylea* L. *вязовик* — похідне від в'яз 'Ulmus L.', *крилатець* — від *крилатий*, мотивується крилатими плодами рослини, подібними цією ознакою до плодів *Staphyllea* та *Ulmus*; пор. лат. *ptelea* < гр. *πτέλεα* 'Ulmus' [Кр.: 181; Ан.: 278].

1.23.2. У джерелах описуваного періоду виявляються майже всі ті назви південного дерева *Citrus limon* Burm. (*Citrus medica* L.), що і в попередній період ([Сабадош 1996: 83]) розвитку української мови: *лимон* [КотлЕ: 87; Рог.: 118; Чопей: 169], *лимона* [Левч.: 65; Ум., II: 71], *лимонія* [Витв.: 53], *цитріна* (Правобер. Укр. [Витв.: 53; Левч.: 65; ВхГик.: 146; Жел.: 1054]). Із інновацій можна назвати тільки форму чол. р. *цитрін*, *цитрін* (слобож. [1898, Гр., IV: 435]), *цитрón* (закарп. [Чопей: 423] < угор. *csitrom* id.), *аломий* (поділ. [Рог.: 118; Руб., I: 24]) < рум. діал. *alámii* id. [Borza: 49] < нов. гр. *λεμόνι* id. [DLRM: 448; ДЕМ: 26, 243] чи іт. *limone*, запозичених від перс. *līmīn*, араб. *laīmīn*, які в свою чергу походять від мов Індії або Малайзії [ЕСУМ, III: 234]. Менш імовірним, на противагу [ЕСУМ, I: 62], вважаємо запозичення номена *аломий* через інші мови від араб. (*al*) *laīmīn* 'різновид лимона'. Із цих назв нормативною в сучасній українській мові стала назва *лимón* [СУМ, IV: 486; ОВРУ: 214], а в [СУМ, XI: 221] із цим значенням подається ще *цитріна*.

Продовжують функціонувати вживані в староукраїнській мові ([Сабадош 1996: 84]) назви південного дерева *Citrus sinensis* Osb. (*Citrus aurantium* L.) *апельсин* [Шелудько: 21], *апелсын* [1826, ПСМ: 97], *помаранча* [Жел.: 695; Ум., III: 99], *померанча* [Вол.: 246; Чопей: 282], *помаранець* [1912, Кміц.; Мак.: 101], *померанець* [Ум., I: 6; Гр., III: 294], а також інноваційні варіанти *апелсына* [1826, ПСМ: 97], *опельсына* [Жел.: 571], *апелсына* [Шелудько: 21], *померанця* [Жел.: 695; Ум., III: 99] і цілком нові назви *яблока китайські* [Парт.; Вол.: 246], *померанчово дерево* (закарп. [Чопей: 282; Мак.: 101]), *портокаль* (поділ. [Рог.: 118; Піск.: 204; Руб., X: 140]). Остання назва запозичена від рум. *portocal* id. < нов. гр. *πορτοκάλλι* id. [DLRM: 644; ДЕМ: 326], яке походить від іт. *portogallo* 'португальська помаранча (дерево і плід)', що є скороченням словосполучення *arancio di Portogallo* 'помаранча з Португалії' [ЕСУМ, IV: 530]. Номен *яблока китайські*, мабуть, запозичений через рос. *китайское яблоко* id. (1806), яке є перекладом фр. *potte de China*

id. [ЕСУМ, I: 79; ЭСРЯ, I: 125]. Нормою української літературної мови є *апельсін* [СУМ, I: 54; РУСб: 160], а в [СУМ, VII: 113] із цим значенням подаються також *помаранч*, *помаранча*.

У 2-й пол. XIX ст. уперше фіксується назва жіночого роду *мандаріна* 'Citrus unshik Marc.' [Жел.: 426], запозичена, мабуть, через західнослов'янські мови (пор. пол. *mandarynka*, чес. *mandarinka*, в. луж. *mandarina* id.) від фр. *mandarine* id. < ісп. (*naranja*) *mandarina* 'мандаринський апельсин' [ЕСУМ, III: 378—379]. Українська нормативна назва чоловічого роду *мандарін* id. [СУМ, IV: 617; ОВРУ: 214] засвоїлася, ймовірно, під впливом рос. *мандарин* id.

1.24. Родина симарубові (Simaroubaceae) в Україні репрезентована в цей період одним видом — деревом *Ailanthus altissima* Sw. (*Ailanthus glandulosa* Desf.), яке завезене з Китаю і яке розводять у садах і парках по всій Україні. Уперше документуються його назви *біждерко* [Жел.: 28], *чумак* (степ. [1863, Ан.: 18; Ум., IV: 108]), *айлант* (волин. та ін.), *китайський ясен*, *райдерев* [Ан.: 18; СБН: 6]. Назва *біждерко* — композит, який складається з *біж-* < прасл. **božь* 'божий' і *дерко* < *деревко*; пор. діал. *біждерево*, *боже дерево* і под. 'Artemisia abrotanum L.' [Мак.: 39; ЕСУМ, I: 193]. *Чумак* виникло, найвірогідніше, від *сумак* 'Rhus typhina L.' унаслідок народноетимологічного зближення із загальнонародним *чумак*, див. [ЕСУМ, VI: 354—355], пор. ще нім. *Stinksumach* 'Ailanthus Desf.' [Ан.: 18]. У складеній назві *китайський ясен* означення пов'язане з батьківщиною цього дерева, а *ясен* — зі схожістю його листя з ясеновим; пор. слов. діал. *rajasep* id. [Mach.: 138]. Номен *райдерев* (від *райське* і *дерево*), мабуть, перенесений від *Cotinus coggygia* Scop., яке, крім цієї та інших назв, має ще найменування *сумак*. *Айлант* < нов. лат. *ailanthus* id. Із усіх цих назв нормативними в українській мові стали *айлант* і *китайський ясен* [СУМ, I: 25; ОВРУ: 213]. *Айлант* id. у ролі наукового терміна ухвалений ще в [СБН: 6].

1.25. Самшитові (Buxaceae). У багатьох джерелах фіксується назва культивованого в садах і парках по всій Україні куща *Buxus sempervirens* L. (походить із Середземномор'я) *букипан* [Витв.: 43; Шейк., I: 128; Парт.: 182; Піск.: 26; Жел.: 49; Гр., I: 109], *букипан* [Тм., II: 150], *букипанове дерево* [Коб.: 75], *грушпан* (галиц. [Гол.: 505]), *букс* [Піск.: 26; СБН: 27], *буксуник* [Ан.: 74; Мел.: 56], *буксу* [СБН: 27], *Букипан* запозичено через пол. *bukspan* id. (від XVI ст.) від нім. *Buchsbaum*, діал. *Buchsbaan* букв. 'буксове дерево' (від *Buchs* 'buxus' і *Baum* 'дерево') < лат. *buxus* < гр. *βύξος* id. [ЕСУМ, I: 287; RS: 229; Вр.: 48; Mach.: 140]. *Букс* прийшло, мабуть, безпосередньо від лат. *buxus* id. *Грушпан* — результат деетимологізації назви *букипан* id. Як нормативний номен *букипан* був уперше термінований [ВхГик.: 153] і ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 27], проте літературною нормою

сучасної української мови стала назва *самшит* [СУМ, IX: 51; ОВРУ: 143], яку нам не вдалося виявити у джерелах української мови цього періоду. Вірогідно, запозичена пізніше, мабуть, у міжвоєнний час, від російської мови; пор. рос. *самшит* id. < перс. *šimšād* id. [Фасм., III: 535]. Менш імовірно, на наш погляд, для українського фітономена грузинське чи тюркське посередництво, усупереч [ЕСУМ, V: 175].

1.26. Водянкові (Empetraceae). Засвідчуються назви вічнозеленого сланкого кущика *Empetrum nigrum* L., що зростає на луках і болотах у Карпатах та в околицях м. Кременця Тернопільської обл.: *водянка* [Рог.: 121; Жел.: 115; Гр., I: 248], *голубинець* [Закр.: 301; Піск.: 55], *голубінець* [Ан.: 132; Ум., IV: 77; Гр., I: 306], *голубель* [Піск.: 55; Мак.: 137], *голубина* [Руб., II: 26], *воронячка* [ВхГик.: 154; Жел.: 121], *багняна глода* (буков. [Ні.: 5; Мак.: 137]), *багновка* [Руб., I: 70]. Назва *водянка* (від *вода* або, вірогідніше, від *водяний*; пор. рос. *водяника*, *водяница* id. [СРНГ, IV: 349, 351]), *багновка* (від *багно* 'болото'; пор. пол. *bagnowka*, чес. *bahnovka* id. [Ан.: 132]) мотивується середовищем зростання рослини. Номен *воронячка* (від *ворона* [ЕСУМ, I: 428] або, ймовірно, від *вороний* 'чорний із синюватим полиском') пов'язується з чорним кольором ягід цього кущика; пор. рос. *вороніка*, *вороніца* id. [Ан.: 132; СРНГ, V: 115]. Можливо, ця ознака лягла і в основу мотивації назви *голубинець* і под.: прикметник *голубий* в українських говорах може мати також значення 'темно-синій' [СБГ: 73], 'темно-сірий' [Гр., I: 306]. У складеному номені *водяна глода* другий компонент, очевидно, утворений флективним способом від *глід*, род. в. *глоду* 'Crateagus monogina Jask.' Із поданих назв літературною нормою української мови стала *водянка* [СУМ, II: 723; ОВРУ: 138], яка була ухвалена як термін із тим самим значенням ще в [СБН: 56].

1.27. Сумахові (Anacardiaceae). Поряд із успадкованою зі староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 84]) назви *райдеро* [Рог.: 134; Піск.: 221; Жел.: 795; Ум., IV: 95; Тм., I: 115; Гр., IV: 4] куща *Cotinus coggygria* Scop. (*Rhus cotinus* L.), який росте дико в Лісостепу і Степу, засвідчуються нові: *скомпня* [РО: 64; Рог.: 134; Піск.: 221; Ум., IV: 95; Тм., I: 170], *скупня* [Ан.: 297; Мел.: 233], *сума́к* [ВхГик.: Тм., I: 170], *сума́х* [Парт.: 281; Ан.: 297; Мел.: 233], *кожевнік* [1909, Яв.: 363], *кожник* [Петр.: 17], *швец* (харк. [Гор.-1: 17]), *уксусне дерево* (степ. [Сред.: 488]). *Сума́х* — від араб. *sumṭāq* id., очевидно, через нім. *Sumach* id. [ЕСУМ, V: 474; Фасм., III: 802]. Із *скупня* і под. пор. рос. *скупня*, *скомпня*, пол. *skompia*, чес. *škumpřa*, серб., хорв. *škumprija* id. На думку В.Махека, походять від *сумах*, *сумак* id., фонетично змінившись, але в якій мові ці зміни відбулися, невідомо [Mach.: 144]; див. ще [ЕСУМ, V: 291]. Номен *кожевнік*, *кожник* і *швец* виникли, вірогідно, внаслідок переосмислення *кожевнік* та незафіксованого діал.

**кожник* зі значенням 'шкіряник' (пор. рос. *кожэвник* 'шкіряник', зах. укр. *кожнярь* 'овчинник' [Гр., II: 263]) і *швец* 'швець', мотивуються використанням деревини сумаха шкіряниками для фарбування шкіри [Сабадош 1996: 84]. У складеній назві *уксусне дерево* означення утворене від *уксус* < рос. *уксус* 'оцет', фітономен зумовлений кислими плодами цього дерева; пор. рос. *уксусник* 'сумах' [ЕСУМ, VI: 28]. Назви *скупня* і *сума́х* стали нормативними в українській літературній мові [СУМ, IX: 434; 835], у науковій термінології вживається тільки остання [ОВРУ: 212]. В [СБН: 46] у ролі наукового терміна було ухвалено *райдеро*.

1.28.1. Бруслинові (Celastraceae). Уперше в багатьох джерелах документуються назви куща *Evonymus europaea* L. (*Evonymus vulgaris* Mill.; росте по всій Україні, крім гірських районів Карпат): *бруслина* (сер. наддніпр., сх. поліс., степ. та ін. [Шейк., I: 111; Сред.: 66; Жел.: 45; Гр., I: 102]), *брусленина* [Шейк., I: 111; Жел.: 45], *бруселина* [Руб., I: 300; Гр., I: 102], *брусиліна* [Рог.: 123], *бруселвіна* [Жел.: 46], *брусиніна* (полт. [Авг.: 30; Мел.: 114]), *проскуріна* [РО: 63; Волк.: 174; Гр., III: 479; ВхН.з.: 45], *прискоріна* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 45; Мел.: 115]), *просвир* (полт. [Ан.: 142]), *вовче лико* (поділ. та ін. [Рог.: 123; Жел.: 114; Гр., I: 246]), *вовчє лико* [Гавр.: 139], *во́лче ліко* (зах. укр. [Гол.: 412]), *во́вчі серги* [Рог.: 123; Піск.: 231; Гр., I: 246], *вовчі сережки* [Піск.: 25], *божі очі* (степ. [Ан.: 635; Гор.-2: 372; Мак.: 147]), *котови яйця* (слобож. [Ан.: 142; Мак.: 148]), *мудь*, *муда попова*, *мудє попове*, *мудіна* [Жел.: 457; Мак.: 148], *неревина* [РО: 63; Мел.: 115], *бересклет* (степ. [Шест.; Мак.: 147]), *вересклед* (буков. [Жел.: 62; Ні.]), *свидина* (полт. [Ан.: 142]), *свідва*, *шведина* [Рукоп. матер. І.Вагилевича 30-40 рр. XIX ст.], *бружмель* (київ. та ін. [Жел.: 45; Гор.-2: 372]), *саклак* (київ. [Ан.: 142; Рог.: 123; Руб., XI: 2; Гр., IV: 97]).

Походженням назв *бруслина*, *бруселвіна* і под. займалось чимало етимологів. До цього генетичного ряду залучали також *бересклет*, *вересклен*, *бересклен*, *бружмель*, *брусиніна*, а також *брузеліна*, *бризеліна* та деякі ін. (див. нижче назви *Evonymos verrucosa*). Різноманіття подібних назв наявне і в інших слов'янських мовах, проте походження їх остаточно не з'ясоване (див. [Фасм., I: 156; Mach.: 141—142; ЭСБМ, I: 388]). Більшість дослідників усвідомлюють, що ці назви давнього походження, проте величезна різноманітність їх та позначення ними різних рослин не дає можливості встановити безсумнівну праформу. В [ЭССЯ, III: 59—60] виводиться праслов'янська форма **br̥ščl'antь* : **br̥ščlentь*. На думку П.Я.Черних, праслов'янська основа могла бути **br̥sk-* : **br̥sk-*, а відсутність у рос. *бересклет* 'Evonymus' «зміни [e] > [o] після [л]», можливо, пояснюється українським походженням цього слова, на формування якого, однак, вплинули, мабуть, якісь інші назви листяних і трав'яних рослин (*клен*,

желтоцвет і т.п.» [Черн., I: 85—86]. Народноетимологічне зближення цих номенів із назвами дерев *berstь*, *berza*, *versь*, *brusьnica*, *derнь*, *kleнь* визнається і в [SP, I: 409—410]. Не позбавлена сенсу і думка про можливий зв'язок *бруслина* і под. 'Evonymus' із назвами *брусніця* 'Vaccinium vitis-idaea', діал. *бруснакі* 'сорт яблук', рос. діал. *бруск* 'пурпур, червоний колір', «в яких може бути виділена праслов'янська основа **brus-* (< **brous-*) зі значенням 'червоний'» [ЕСУМ, I: 269], позаяк спілі плоди куша *Evonymus esgoraea* мають оранжевий або червоний колір [СДБ: 76].

Саме плодами мотивується і низка інших назв цього куша: *в'овчі серги* *в'овчі серезки* (ягоди висять парами, наче серги — див. [БА: Мал. 58/3]), *божі очі*, *котові яйця*, *мудь*, *мудина* (від діал. *мудо* 'ядро у чоловіка, самця' [Жел.: 457; Гр., II: 452]; пор. чes. *kněží mūd*, серб. *попова муда* id. [Ан.: 142]), *проскура* (від *прокура*), *просвир* (пов'язане із діал. *просвирка* 'проскура' [ЕСУМ, IV: 601, 603]), *вовче лико* (← *вовче лико* 'Daphne mezereum', у якого подібні плоди), *свидина*, *свідва* (перенесено від *Cornus sanguinea* за тією ознакою, що й попередня назва; *шведина* < *свидина* внаслідок народної етимології). Вірогідно, і номен *саклак* виник як результат переосмислення *саклак* 'Rhamnus cathartica' (див. 1.32.2) на основі подібності листя обох кушів (плоди жостера чорні).

Інший вид *Evonymus verrucosa* Scop., який також поширений майже по всій Україні, засвідчений назвами, спільними з попереднім видом, *бруслина*, *бруслівина* [Рог.: 123; Гр., I: 102], *бруслівина* [Волк.: 165; Гр., I: 102], *бересклет* [Рог.: 123; Піск.: 16; Гр., I: 52], *муда*, *попова мудь* [ВхПч., II: 31], *попова мудя* [ВхН.з.: 45], *мудина*, *муді* [ВхЗак.: 237], *проскура* [Рог.: 123; Гр., III: 479], а також нові варіанти попередніх назв та інші інновації: *брусніна* (полт. [Вас.: 161; Гр., I: 102]), *брузлевина*, *вересклень* [РО: 63], *бризлелина*, *вересклен* [Рог.: 123], *вересклен* [ib.; Гр., I: 135], *проскірка* (гуцул. [Гавр.: 139]), *троц'ак* (волин. [Шейк., V/1: 89; Ан.: 142; Жел.: 989]), *клевина* (харк. [Гор.-I: 10; Мак.: 148]), *бирючина* (полт. [Ан.: 142]), *футарайки* (бойк. [ВхН.з.: 45; Мел.: 115]). *Троц'ак* — від *троц'ити*, мотивація фітономена неясна. Назва *бирючина* перенесена від *Ligustrum vulgare* L. [Мак.: 209] за подібністю листя і плодів обох рослин. *Футарайки* ← *футарайки* 'червона смородина (*Ribes rubrum*)'. Уважають також, що *футарайки*, можливо, пов'язується з пол. діал. *futeralka* 'шапка-конфедератка'. Припускається, що перенесення назви на рослину відбулося за схожістю плодів бруслини з цим видом головного убору (див. [ЕСУМ, VI: 142]). Нормативною в українській літературній мові для роду *Evonymus* L. стала назва *бруслина* [ОВРУ: 239; СУМ, I: 241]. Її як науковий термін використовували І.Верхратський [ВхГик.: 149] та М.Мельник [Мел.: 114—115], і вона була ухвалена в цій функції в [СБН: 61].

1.29. Клокичкові (Staphyleaceae). Поряд із назвою праслов'янського походження *клокічка* [Нов.: 102; Жел.: 349; Гр., II: 252], *клекічка* [Парт.; ВхН.з.: 58], вживаною також у староукраїнській мові (див. [Сабадош 1996: 84]) на позначення куша або дерева *Staphylea pinnata* L. (у дикому стані зростає на більшій частині України, культивується в садах і парках), у джерелах описуваного нами періоду документуються і нові фонетичні і словотвірні варіанти цього номена та ще одна (чужомовного походження) назва: галиц. *клекуча* [Гавр.: 145; Парт.], *клікуча* [ВхПч., II: 36] і *клекітіна* [ВхН.з.: 58], *клекічка* [Ан.: 343], *клокічка* [РО: 63; Ум., II: 83] (майже всі ці інновації є також у [Мел.: 271]), *кокиця* (поділ. [Рог.: 137; Піск.: 109]). Останнє, ймовірно, румунізм (О.Рогович подав його з ремаркою *мл.*, тобто молдавське); пор. рум. *clocotiș*, діал. *clocotici* id. [Borza: 164]. У зв'язку з тим, що закономірним продовженням прасл. **klokočьka* id. (від **klokotati* 'клокотати' [Сабадош 1996: 31], див. ще [ЕСУМ, II: 465]), є *клокічка* (< *клокочька*), тому нормативний у сучасній українській науковій номенклатурі термін *клокічка* [ОВРУ: 215; РУСб: 205] вимагає корекції — правильно *клокічка*. Ця помилка йде від [СБН: 149] (1928), де затверджено як термін *клокічка* з покликанням на словники Анненкова, Уманця і Спілки, Тимченка. В останніх двох узято зі словника Анненкова, який у свою чергу посилається на [Рог.], в якому, очевидно, помилка (показово, що Б.Грінченко, покликаючись на [Рог.], подає не *клокичка*, а *клокічка*), бо в усіх інших авторитетних джерелах української мови — *клокічка* (див. вище [Нов.; Жел.; Гр.] та ін.). Невипадково І.Верхратський і М.Мельник також як термін подають *клокічка* [ВхГик.: 149; Мел.: 271].

1.30. Кленові (Aceraceae). Найвідоміші в народі в описуваній період чотири види клена: *Acer platanoides* L., *Acer campestre* L., *Acer pseudoplatanus* L. і *Acer tataricum* L. Всі вони ростуть дико майже по всій Україні, крім того, їх культивують. Для першого виду (клена звичайного) поряд із уживаними в староукраїнський період (див. [Сабадош 1996: 84]) *клен* [Вол.: 242; Рог.: 109; Гр., II: 250] (< прасл. **kleнь*, **кльнь* id. [ЕСУМ, II: 458]) і *кленіна* (степ. та ін. [Закр.: 363; Сред.: 136; ЯТ: 7]) у джерелах знаходимо такі нові назви: *білий клен* [Вол.: 242], *білоклен* (зах. укр. [Гол.: 378; ВхБот.1896]; утворена від *білий клен* id.), *клень* (поділ. та ін. [Жел.: 348; Мак.: 2]), *клиніна*, *клиннове д'ерево* [Витв.: 106], *кленіця* (гуцул. [Нов.: 96; Жел.: 348; Гр., II: 250]), *ацарн* (поділ. [Рог.: 109; Піск.; Руб., I: 57]). Остання — румунізм; пор. рум. *ațar*, діал. *ațar* і под. id. < лат. **aciarium* або *arcearius* (< *acer*) id. [ЕСУМ, I: 100; DLRM: 46].

Для виду *Acer campestre* L. поряд із уперше задокументованою в цей період назвою праслов'янського походження *п'аклен* [Рог.: 109; Гр., III: 88], *п'аклин* (надсян.) [ВхН.з.: 36] (< прасл. **prakleнь* id. [Сабадош 1996: 31]) уживаються також нові найменування: *полевий клен* (буков. [Ні.: 1]),

білокленіна, *біло́клень* (закарп. [ВхЗак.: 203; Мел.: 11]), *не́клен* [Рог.: 109; Жел.: 513; Гр., II: 549], *чорно́клен* (галиц. [ВхПч., I: 8; Жел.: 1076; Тм., II: 1]), *су́клен*, *су́кліть* (гуцул.-покут. [ВхН.з.: 36; Мел.: 11]), *су́клень*, *су́клінь* [Жел.: 934], *реші́тка*, *решетинник* [Петр.: 32], *наклі́на* (сер. наддніпр., степ. [Сред.: 136; ЯЧ; Мел.: 11]), *баклен* [ВхБот.1905; СБН: 1], *бра́клен* [Вол.: 243; Парт.; Жел.: 42], *бреклен* (галиц.-волин. [1912, Мак.: 378]), *ряпина* [Вол.: 243; Мак.: 2], *крéцет* [ВхГик.: 146; Жел.: 378], *джу́гастро* (поділ. [Рог.: 109; Піск.; Мак.: 2]).

Назви *біло́клень* і *чорно́клен*, які логічно виключають одна одну, пов'язані, очевидно, з бурувато-сірою корою дерева [ДЛ: 173], яка в одних випадках може бути світліша і асоціюватися з білим кольором (пор. вище назви *білий клен*, *білоклен* виду *Acer platanoides*, у якого темно-сіра кора), а в інших — темніша і наближатися до чорного кольору (див. ще [ЕСУМ, I: 197]). Припускають, що *біло́клень* праслов'янського походження (< прасл. діал. **bēlokletь* id.), правда, ця версія висувається на підставі тільки цього одного українського фітономена [ЕССЯ, II: 71]. *Полевий клен* (*полевий* від *по́ле*) пов'язується з місцем зростання цього виду клена. У назві *су́клен* і под. преф. *су-* (< прасл. **sq-*), як і преф. *па-* (< прасл. **pa-*) в *на́клен*, означає 'зв'язок, подібність', пор. [ЕСУМ, V: 161, 470; IV: 247]. Справжнім, звичайним вважається вид клена *Acer platanoides* (див. вище). У зв'язку з цим уявленням сприймається і назва *не́клен*, утворена від *клен* за допомогою преф. *не-*, котра, як і *чорно́клен*, вважаємо, більше стосується виду *Acer tataricum* (див. нижче). *Су́кліть* утворене за допомогою преф. *су-* від *кліть* 'клітка' [ЕСУМ, IV: 186]. Пов'язується, як і номени *реші́тка*, *решетинник*, *крéцет* (від діал. *крест* 'хрест' [Жел.: 378]), із покривленим стовбуром цього дерева, пор. [Mach.: 144]. До речі, назва *джу́гастро*, яка походить від рум. *jugastrum* 'клен', у свою чергу запозиченої від лат. *jugastrum* 'в'яз (*Ulmus* L.)', утвореної від *jugum* 'ярмо', має, очевидно, ту саму мотивацію, що й попередні назви, всупереч [ЕСУМ, II: 53], де її пов'язують із формою плоду.

Флорономен *баклен* виник, гадаємо, від *на́клен* унаслідок дисиміляції глухих [п] і [к]. Не ясною до кінця є частина *брак-* (*брек-*) у назві *браклен* (*бреклен*), див. [ЕСУМ, I: 244; ЭССЯ, II: 235]. Можливо, мав рацію Я.Рудницький, який виводив цю частину від *брак* 'Sorbus torminalis Crtz.' < *берек*, *берека* id. [Rud., I: 191]; пор. ще *берека* 'Acer tataricum', яке С.Маковецький, може, й неправомірно вважав помилкою [Мак.: 3], а також *ряпина*, яке, мабуть, із *рябина* 'Sorbus torminalis' унаслідок дисиміляції [р] і [б]; пор. *рябина берека* id. [Мел.: 269], *ор'ябина брякіня* id. [Жел.: 46]. Отже, фітономен *браклен* складається із *брак* (*бряк*) < *берек* 'Sorbus torminalis' і *клен* — вид клена, подібний до *береки*, виду горобини з лопатевими листками [ДЛ: 131, 173].

Третій вид *Acer tataricum*, для якого поряд із уперше документованими назвами праслов'янського походження *чорно́клен* [Рог.: 109; Тм., I: 245; Гр., IV: 471], *чорноклин* (закарп. [Чопей: 429]) < прасл. **čьrnokletь* id. [ЭССЯ, IV: 154] і *не́клен* [Рог.: 109; Жел.: 513; Гр., II: 549] (< прасл. **nekletь* id. [Сабадош 1996: 31—32], див. ще [ЕСУМ, IV: 67]) фіксуються і новотвори: закарп. *чорно́клень* і *чорноклені́на* [ВхЗак.: 271; ВхН.з.: 36; Мел.: 11], *чорно́клина*, *чорно́кленок* (степ. та ін. [Сред.: 136; Жел.: 1068; ЯТ: 7; Гр., IV: 471]), *чорноклен* [Рог.: 109; ВхБот.1905: 16], *в'язина* (степ. [Шест.; Мак.: 3]), *кара́йч* [Гр., II: 221]. Останнє, ймовірно, від *кара́йч* 'вид в'яза *Ulmus minor*' < *карага́ч* id. [Кобів: 567], запозиченого через рос. *карага́ч* id. від тюркських мов (детальніше див. п. 1.11.1).

Нарешті для четвертого виду *Acer pseudoplatanus* уперше документується українськими текстами назва праслов'янського походження *я́вір* [Вол.: 243; Ум., II: 18; Гр., IV: 534], варіант *явор* [Закр.: 599; Рог.: 109] (< прасл. **(j)avorь* id. [ЕСУМ, VI: 531—532]) та вживана ще зі староукраїнського періоду назва *яворі́на* [Гр., IV: 535]. У кількох джерелах фіксуються як паралельні обидва варіанти — *я́вір* і *явор* [Шевч., II: 445; Жел.: 1111; Піск.: 302], а також гуцульський фонетичний варіант *éвір* [Гол.: 536], похідні новотвори *яворин* (1874 р.), зменшувальні форми *яворéць*, *яворик*, *яворо́к*, *яворонько* [Гр., IV: 534], *яворенько* [Піск.: 302]. У науковій українській ботанічній номенклатурі нормативною для роду *Acer* L. стала назва *клен*, а для двох останніх видів — паралельні *чорно́клен* (*Acer tataricum*) і *я́вір* (*Acer pseudoplatanus*) [ОВРУ: 215—216; РУСб: 206]. Останні дві були запропоновані як терміни ще в [Мел.: 11] і затверджені в цій функції в [СБН: 1—2]. У загальноживаній лексиці, крім цих назв, використовуються ще *яворі́на* як паралельна до *я́вір* і розмовна *клені́на* поряд із загальноживаною *клен* [СУМ, I79; XI: 359, 620, 622]. Отже, з усіх поданих тут назв у текстах попередніх періодів розвитку української мови фіксувалися тільки *клен*, *явор* і *клені́на*, решта вперше документується тільки в період ХІХ — поч. ХХ ст.

1.31. Гіркокаштанові (Hippocastanaceae). Уперше в джерелах української мови появляються назви культивованого в наш час по всій Україні дерева *Aesculus hippocastanum* L. (походить із Греції) *каштан* [Рог.: 110; Піск.: 103], *кінський кашта́н* [Гавр.: 135; Вол.: 243; Гр., II: 229], *каштан дикий* (степ. та ін. [Сред.: 135; ЯТ: 7; Тм., I: 114]), *кашта́нник кінський* [ВхГик.: 147; Жел.: 338], *оріх кінський* [ВхГик.: 147], *гіркокаштан звичайний* [ВхБот.1905: 26]. У цих назвах компоненти *кашта́н*, *оріх* перенесені відповідно від каштана (*Castanea* Mill.) та горіха (*Juglans* L.), означення *кінський*, *дикий* у складених назвах мають значення 'несправжній'; пор. ще серб. *divji kasten* id. [Ан.: 12]. Композит *гіркокашта́н* — від *гіркий* і *кашта́н* (за смаком плодів [Mach.: 143]). Як термін *гіркокашта́н звичайний* став

нормативним у сучасній українській науковій термінології [ОВРУ: 216; РУСб: 209]. Уперше до наукового вжитку його запровадив І.Верхратський 1905 р., підтримав М.Мельник [Мел.: 15] і ухвалено як науковий термін у [СБН: 4]. У джерелах фіксуються ще дві назви цього дендрооб'єкта — *жолудник* [Ан.: 12] і *жолудняк* [Петр.: 12], утворені від *жолудь* (за подібністю плодів).

1.32.1. Найвідоміші в народі куші або невеликі деревця родини **жостерові** (Rhamnaceae) — це *Frangula alnus* Mill. (*Rhamnus frangula* L.) і *Rhamnus cathartica* L., які зростають майже по всій Україні. Для першого куша поряд із відомою зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 85]) і успадкованою від праслов'янської мови назвою *круши́на* [Закр.: 375; Гр., II: 316], *круши́на* [Б.-Н.: 198; Жел.: 385] (< прасл. **krušina* id. [ЕСУМ, III: 113]), уперше документуються ще такі назви крушини: *кроха* (галиц. [1912, Мак.: 309]), *круха́* (волин.), *крух* (бойк.) [Гавр.: 144; ВхН.з.: 55], *кришина* [Петр.: 46], *скорух чорний*, *скрух чорний* (галиц. [ВхГик.: 150; Жел.: 877, 880; ВхН.з.: 55]), *скоруха* [Жел.: 877], *бодлак*, *болдан* [Ан.: 293; Мел.: 282; Мак.: 309], *болобан*, *бован* [1883, Мак.: 309], лемк. *німина*, закарп. *собачина*, *собачник* і *собачанка* [ВхН.з.: 55; Мел.: 232], *саклак крушина* [ВхГик.: 150], *саклак крух* [ВхБот.1905: 37; Мел.: 232].

Назви *скорух*, *скоруха* перенесені від *Sorbus aucuparia* (див. 1.21.6, а також [Маш.: 145]). *Бодлак* уважається дериватом, утвореним від кореня *bod-* за допомогою рідкісного складного суфікса *-lak* [ЕСУМ, I: 221]. На основі *бодлак* унаслідок його деетимологізації виникли *болдан*, *бован* (зближене з *бовван*) і, мабуть, *болобан* [ЕСУМ, I: 225]. Із назвою *собачанка* і под. пор. чes. *psi jahůdky*, слвц. *psia črenka* id. (< **psia čremcha*; *psia* в цій назві має значення 'несправжня'); пор. ще біл. *чэрэмха* 'Frangula Mill.' [Маш.: 145—146], *psowia jahodzina*, *psowodzina*, серб. *pasjak-krušina* id. [Ан.: 293]. Отже, укр. *собачина* і под., очевидно, універби, утворені на основі складеної назви типу укр. діал. *собачі ягоди* id., пор. ще укр. діал. *псяча ягода* і под. id. [Кобів: 190]. Нормативною назвою цього виду в українській мові є *круши́на* [СУМ, IV: 379; ОВРУ: 240]. Такою вона була ухвалена і в [СБН: 129].

1.32.2. Поряд із давньою назвою куша *Rhamnus cathartica* L. *жості́р* [Сред.: 483; ЯТ: 25; Гр., I: 491] чи *жостер* [Авг.: 56; Рог.: 133; Жел.: 226], *жості́р* [Тм., I: 117], *жестер* [Гр., II: 480; Мел.: 232], *жэре́ст* (катер. [Ан.: 293; Мел.: 232]) (< прасл. **žbrsterь* і **žersterь* id. [ЕСУМ, II: 207]) у джерелах описуваного періоду вперше появляються споріднені фонетичні *жості́ль* [Парт.; ВхН.з.: 55; Мак.: 309], галиц. *жесті́ль* і *зості́ль* [Гол.: 608; Петр.: 59; ВхН.з.: 55] та словотвірні варіанти-інновації зах. укр. *жостелі́на* [ВхПч., II: 35; Жел.: 226], *жестелі́на* [Гол.: 542; Петр.: 12], *жестерина* [Петр.: 12], *жостик* (степ. [Ан.: 293; Мел.: 232]), *тэре́с* [Ан.: 293; Жел.: 958; Гр., IV: 256],

хрѡ́бост [Ан.: 293; Ум., II: 54], *сакла́к* [Гавр.: 144; Жел.: 847], *шаклак* [Петр.: 4], *саклак жостелина* [ВхГик.: 150; Жел.: 840], *саклак зості́ль* [ВхБот.1905: 37], *саклачина* (буков. та ін. [Жел.: 840; Ні.: 10]). Уперше в українських джерелах документуються також *жость* id. [Петр.: 12], *жорсть* (уман.), *жэре́ст* (катер.), *жест*, *жесть* [Ан.: 293; Мел.: 232; СБН: 129] — фонетичні варіанти, які походять від прасл. **žbrstь* і **žerstь* id. [Сабадош 1996: 32].

Припускається, що *тэре́с* — результат контамінації *жэре́ст* і *тере́н*, позаяк обидві рослини колючі і часто ростуть разом [ЕСУМ, V: 552]. Із *сакла́к*, *шаклак* пор. біл. діал. *шакла́к*, пол. діал. *saklak*, *szaklak* (від 1472 р.) id. [Маж., II: 661]. Можливо, це тюркізм; пор. тур., крим.-тат., казах. *sakla* 'берегти, оберігати, рятувати'. В такому випадку мотивується лікувальними властивостями кори рослини [ЕСУМ, V: 165]. На думку О.Брюкнера, в слові *szaklak* можна вичленувати формант *lak*, як у *wid-lak*, *bod-lak*, але тоді незрозумілою залишається частина *szak-* [Вг.: 539]. Літературною в українській мові стала назва *жості́р* [СУМ, II: 545; ОВРУ: 240], яка у функції терміна була затверджена ще в [СБН: 129].

1.33. Виноградні (Vitaceae). У джерелах описуваного періоду продовжують уживатися назви виноградного куша *Vitis vinifera* L., відомі з попередніх періодів розвитку української мови, а саме *вино́* (зах. укр., слобож. та ін. [Гр., I: 173; Дубр.: 42] < прасл. **vino* id. [ЕСУМ, I: 377; Сабадош 1996: 32]), *ві́нна лоза́* (закарп., буков. та ін. [Вол.: 185; Жел.: 412; Ні.; Коб.: 631; ВхН.з.: 61]), *ві́нниця* (зах. укр., зокрема закарп. [Гол.: 400; ВхН.з.: 61; Кміц.: 606]), *виногра́д* [Шевч., I: 88; Гол.: 400; Гр., I: 173], а також інновації: *виногра́дина* [Жел.: 80], *виноградник* [1897, Мак.: 404], *циці-капрі* (поділ. [Рог.: 141; Піск.: 282]). Як у староукраїнській мові, так і в XIX ст. слово *ві́нниця* у Східній Україні вживається зі значенням 'винокурня' [Шевч., II: 470; Войц.: 290; Закр.: 605]. *Циці-капрі* у [Рог.] — сорт винограду із великими ягодами. Запозичене від румунської діалектної складеної назви *țîță caprei* id. [Borza: 182], утвореної внаслідок переосмислення *țîță* 'жіночі груди' і *caprei* 'коза' < лат. *capra* id. [ЕСУМ, VI: 255]. Нормою української літературної мови став давній номен *виногра́д* [СУМ, I: 441; ОВРУ: 241].

Документуються вперше назви дикого винограду *Vitis sylvestris* С.С.Gmel. (поширений подекуди на Закарпатті та в інших південно-західних районах України) *дикий виноград*, поділ. *реуруска* [Рог.: 141; Мак.: 404]. Останнє від рум. діал. *răuruscă* id. [Borza: 181] < *lăuruscă* < лат. *labrusca* id. [ЕСУМ, IV: 67; DLRM: 450].

1.34. Липові (Tiliaceae). Продовжують фіксуватися назви липи (переважно виду *Tilia cordata* Mill., або *Tilia parvifolia* Ehrh.) *лі́па* [Кв., II: 70; Гр., II: 360] (< прасл. **lipa* id. [ЕСУМ, III: 237]), *лі́пина* [Б.-Н.: 209], *лі́піна* [Ум., II: 72; Дубр.: 19] (< ст. укр. *ліпина* id.), а також появляються новотвори

глуш 'Tilia platyphyllos Scop. (Tilia grandifolia Ehrh.)' [ВхГик.: 141], 'Tilia cordata Mill. (Tilia parvifolia Ehrh.)' (гуцул. [Гавр.: 146]); з останнім значенням записано також поділ. *теї* [Рог.: 138; Мак.: 372]. *Глуш* — від *глухий*, мотивується, очевидно, великим листям виду *Tilia cordata*. *Теї* < рум. *tei* id. < лат. *tilia* id. [DLRM: 852; DEM: 421].

1.35. Чайні (Theaceae). Як і в староукраїнській мові, у досліджуваний період документується через найменування висушеного і спеціально приготовленого чайного листу й напою з нього назва куща 'Thea sinensis L.', батьківщина якого — Південно-Східна Азія і який в Україні пробують вирощувати тільки в післявоєнні роки, — *чай* [Кв., III: 591; Витв.: 88; Чопей: 425; Гр., IV: 443; Тан.: 64]. Крім неї, з цим значенням виявлено інновації *чайне дерево* [Сірій: 13], *чаєвник* [Вол.: 215; ВхГик.: 143; Жел.: 1059], *герба́та* (півд.-зах. [Витв.: 88; Гол.: 473; Кміц.: 498]), *гарбата* (гуцул.-покут. [1918, Мак.: 369]). *Герба́та*, *гарбата* < пол. *herbata*, *harbata* id., композита від лат. *herba* 'трава, зілля' і кит. діал. *tē* 'чай' чи латинізованої форми китайського слова *thea* id. Польська лексема могла бути запозичена і від гол. *herba thee* 'чай' [ЕСУМ, I: 498; Sław., I: 416] або від лат. *herba thea* 'зілля чаю' [Br.: 171]. Слово *чай* стало нормативним в українській літературній мові [СУМ, XI: 264; ОВРУ: 101].

1.36.1. Тамариксові (Tamaricaceae). Фіксуються назви поширеного по берегах морів і річок куща *Tamarix tendranda* Pall. *бісерне дерево* [Рог.: 138; Мел.: 277], *тамарикс* [Рог.: 138; Гр., IV: 245]. Останнє, як і ст. укр. *тамаришок*, *тамаричок* id. [Сабадош 1996: 86], — від лат. *tamarix* id. [ЕСУМ, V: 511]. *Тамарікс* 'Tamarix L.' — літературна норма української мови [ОВРУ: 130; СУМ, X: 30].

1.36.2. Для виду *Muricaria germanica* Desv. (*Tamarix germanica* L.), який дико зростає в Карпатах та західній частині Лісостепу і також культивується в садах і парках, уперше задокументовано назви: гуцул. *буждеревен* [Нов.: 102; Гр., I: 107; Руб., I: 320], *біждерник* [ВхГик.: 145; ВхН.з.: 49] і *біждерев заріноківий*, галиц. *рокитіна* [ВхН.з.: 49; Мел.: 182], лемк. *райдерев* [ВхЛем.: 264; Гр., IV: 4], *чамарішок* і *чамарішка* [Гр., IV: 444; ВхН.з.: 49]. Назви *біждерев*, *біждерник*, *буждеревен* (від *бо́жій* < ст. укр. *божь* і *дерево*), *райдерев* (від *рай* або *райське* і *дерево*) мотивуються тим, що цей куш гарно цвіте (див. [ВхЛем.: 264]). Номен *біждерев* і под. ще пояснюють як зумовлений тим, що засохлий солодкий сік одного із видів тамариксу (*Tamarix gallica*) сінайські монахи продавали як біблійну («жидівську», звідси рос. *жидовник* 'Muricaria germanica' [Ан.: 221], від якого і чес. *židovnik* id. [Mach.: 70]) манну, див. ще [ЕСУМ, I: 193]. Означення *заріноківий* (від діал. *зарінок* 'пологий берег річки, вкритий рінню', 'рівне місце біля річки, поросле трав'ю' [СУМ, III: 292]) зумовлене місцем зростання цього куща.

Рокитіна — від діал. *рокіта* 'вид верби (*Salix* L.)' [ib., VIII: 874]. Що ж до походження найменування *чамарішок*, то припускають, що це результат контамінації фітономенів *тамарікс* 'Tamarix L.' і *чемеріця* 'Veratrum L.' [ЕСУМ, VI: 278].

1.37. Чистові (Cistaceae). Уперше фіксуються назви куща *Cistus tauricum* Presl. (*Cistus creticus* M.B.), який зростає на півдні Криму, — це *чист* [ВхБот.1896: 124; Мак.: 100], *чисток* [Петр.: 41]; пор. пол. *czystek*, чес. *čist*, влуж. *čist*, *čisčik*, серб., хорв. *цистац* id. Уважають, що ці назви виникли на основі лат. *cistus* id. унаслідок зближення з *чистий*. Нов. лат. *cistus* < гр. *κίστος*, *κίσθος* 'вид троянди' [ЕСУМ, VI: 326]. *Чист* id. стало нормативним у науковій ботанічній термінології української мови [ОВРУ: 105; РУСб: 214].

1.38. Тимелесві (Thymaelaeaceae). Уперше фіксуються праслов'янські з походження назви отруйного куща *Daphne mezereum* L., поширеного в лісових районах Карпат, Розточчі-Опіллі, Правобережному Лісостепу, *вовче ліко* (бойк.-галиц., гуцул. та ін. [Hoelzl: 155; ВхПч., II: 31; Жел.: 114; Гр., I: 246] < прасл. **vьlčьje lyko* id. [Шамота: 46]) і *вовчі ягоди* (волин. [Ан.: 123; Мел.: 95] < прасл. **vьlčьja agoda* id. [Сабадош 1996: 33]), а також інновації *вовче личко* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., I: 246]), *вовчий перець* [Вол.; Петр.: 5.], *вовчник* (зах. укр. [Гол.: 412; ВхПч., I: 10; Гр., I: 246]), *вовчінець* (бойк.-галиц. [ВхГик.: 73; Жел.: 114]), *дикий перець* (буков. [Ні.; Мак.: 126]), *ягідкі* [Рог.: 121; Ум., IV: 225; Гр., IV: 535] (останнє пояснюється яскраво-червоними ягодами куща). У назві *вовче ліко* компонент *ліко* мотивований тим, що рослина має дуже міцне біляве ліко; пор. чес. *lykovec*, словц. діал. *lykovec* id. [Mach.: 152]. Прикметник *вовчий* у складених номенах має значення 'отруйний, непридатний для їжі'. На основі складених назв *вовчі ягоди*, *вовче ліко* утворені універби *вовчник* і *вовчінець*; пор. ще рос. *волчник*, *волчы ягоды*, біл. *ваўчынец*, *воўчы ягады* id. (пор. [ЕСУМ, I: 413; ЭСБМ, II: 78]). Назва виду *Daphne mezereum* L. *вовче ліко* — норма української літературної мови [СУМ, I: 712], ухвалена як науковий термін у [СБН: 51]. Номен *вовчі ягоди* 'Daphne L.' — теж літературна норма української мови [СУМ, I: 712—713] і вживаний зараз науковий термін [ОВРУ: 149; РУСб: 175].

Документуються назви маленького кущика *Daphne spaeogum* L., що зростає в лісах у Розточчі-Опіллі, правобережному Поліссі, Лісостепу, *боровік* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 165; ЯЧ: 127; Гр., I: 87]), *дубочок* (галиц. [ВхПч., II: 31; Жел.: 208]), *душистий багун* [РО: 222; Мак.: 126], *боровий душистий богун* [Рог.: 121; Жел.: 36], *дібрівка* (галиц. [ВхН.з.: 43; Мел.: 95]). *Боровік* (від *боровий* або *бір* 'дубовий ліс'), *дубочок*, *дібрівка* (від *дібр'ова* 'листяний, перев. дубовий ліс') — усі пов'язуються з місцем зростання цього кущика. Етимомом компонента *багун* є слово *багно* 'болото', очевидно,

мотивується також місцем зростання. Варіант *богун* — результат деетимологізації номена *багун*.

1.39.1. Маслинкові (Elaeagnaceae). Уперше документуються назви куща обліпихи (*Hipporhae rhamnoides* L.), який у дикому стані поширений на берегах Дунаю (Одеська обл.), але культивується в садах і в інших місцях України: *верботёрнь* [Жел.: 62], *білотернь* [Парт.; Мак.: 180], ставроп. *терновник* і *дереза* [Ан.: 169; СБН: 75], *капшунец* (буков. [НІ.]), *плоховнік*, *щець* [Ан.: 169; Ум., IV: 110; Мел.: 137]. *Білотернь* (від *білий* і *терн*) мотивується світлими листочками і колючістю куща, *верботёрнь* і *дереза* — подібністю листків до вербових чи дерезових (пор. [ЕСУМ, I: 351]); пор. ще рос. діал. *таловый терн* [Ан.: 169] (*таловый* від *тал* 'вид верби, *Salix* L.'), серб., хорв. *пасји* (тобто псячий, собачий — І.С.) *трн* id. [Сим.: 234], а також рос. *ракита*, *раkitник* id. [Ан.: 168] (від *ракита* 'вид верби, *Salix* L.', пор. [Mach.: 152—153]).

Номен *капшунец* етимологічно пов'язується, ймовірно, з тюркізмом *кашиук* 'калитка, гаманець' і мотивується, очевидно, формою плодів; пор. аналогічне укр. діал. (поділ.) *кашиуки* 'суниці, *Fragaria vesca* L.' і 'полуниці, *Fragaria collina* L.' [Гр., II: 219], див. ще [ЕСУМ, II: 380]. Номен *плоховнік* уважається російським запозиченням (рос. *плоховник* id.), яке в свою чергу є результатом деетимологізації діал. *лоховнік* 'маслинка, *Elaeagnus angustifolia*' (див. 1.39.2) за подібністю цих рослин та через зближення зі словом *плохой* [ЕСУМ, IV: 455]. *Щець* від пол. *szczęć* 'шетина' (пор. укр. діал. незапозичене *щеть* 'род щетки для чесання льна' [Гр., IV: 524]), а також 'бот. *Dipsacus* L.') [ЕСУМ, VI: 507]. Жодна з цих назв не стала нормативною в сучасній українській мові. Цю функцію зараз виконує *обліпиха*, запозичена від рос. *облепиха* id. [СУМ, V: 527; ОВРУ: 245], див. ще [ЕСУМ, IV: 137].

1.39.2. У період XIX — поч. XX ст. стають відомі українські назви культивованого в нас куща дикої маслини *Elaeagnus angustifolia* L. (*Elaeagnus hortensis* M.B.), що походить із Азії, — це *лох* [Рог. 121; Жел.: 414; Гр., II: 378], *лоховіна*, *лоховнік* [Ан.: 131; Мел.: 103], *масліна* (катер.), *масличне дерево*, полт. *оливне дерево* [Витв.: 187; Ан.: 131; Мак.: 136], *біла маслина* [Ан.: 635], *цареградська лоза* [Рог.: 121; Гр., IV: 423], *цариградська верба* [Ан.: 131; ЯТ: 16]. Більшість цих назв пов'язується з маслиною (оливою) через подібність цього куща (дерева) до маслинового [Mach.: 153]. Компоненти *верба*, *лоза* мотивуються подібністю листя цієї рослини до вербового. Означення *цареградська* (від *Царгород* — давньої назви Стамбула, чи Константинополя) вказує, очевидно, на походження *Elaeagnus angustifolia* L. Етимологія номена *лох* неясна; пор. рос., біл. *лох* id. [ЕСУМ, III: 294; Фасм., II: 524; ЭСБМ, VI: 37; Mach.: 153]. Нормативними в сучасній українській мові стали назви *лох* і *маслінка* [СУМ, IV: 639; ОВРУ: 245]. Остання утворена від *масліна* 'Olea

euroaea L.' *Маслінка* була затверджена як термін у [СБН: 55], а появилася в нашій мові десь на поч. XX ст. [ib.].

1.40. Гранатові (Punicaceae). Продовжує документуватися відома ще зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 86]) назва південного дерева і плоду *Punica granatus* L. *гранат* [Жел.: 169], *гранат* [Ум., II: 163; Мак.: 303], а також *дерево гранатне* [ВхГик.: 160], *гранатове дерево* [Тм.; Мак.: 303]. *Гранат*, *граната* — літературна норма української мови [СУМ, II: 156; СДБ: 152]; пор. рос. *гранат* id. Проте в сучасній науковій ботанічній номенклатурі закріпилася чомусь переважно назва *гранатник*; пор. рос. *гранатник* id. [ОВРУ: 207; РУСб: 184], а також *гранатове дерево* (пор. рос. *гранатовое дерево* id. [РУСб: 184]; Кобів: 337). У [СБН: 126] було ухвалено *гранатове дерево* id.

1.41. Миртові (Myrtaceae). Так само продовжують фіксуватися знані в староукраїнській мові (див. [Сабадош 1996: 86]) назви вічнозеленого південного куща *Myrtus communis* L. *мирт* [Парт.; Чопей: 185; Жел.: 439], *мірта* [Витв.: 135; Гр., II: 427], *мірт звичайний* [ВхБот.1905: 27], *міртовий куц*, *міртове деревце* [Коб.: 382]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Myrtus* L. стала затверджена ще в [СБН: 100] назва *мирт* [СУМ, IV: 175; ОВРУ: 207] (в СУМі також *мірта* id.).

1.42. Аралієві (Araliaceae). Уперше джерела засвідчують назви праслов'янського походження для рослини *Hedera helix* L. (зростає в Карпатах і в прилеглих до них районах, у Західному Поліссі, зрідка в Правобережному Лісостепу) *плюц* [РО: 115; Рог.: 124; Піск.: 191; Ум., III: 46; Тм., II: 23] (< прасл. **pluščь* id. [ЕСУМ, IV: 461]) і *блюц* [Вол.: 185; Жел.: 34; Кміц.: 134] (< прасл. **bluščь* id. [ЕСУМ, I: 214]; дивно, що жодну з них Б.Грінченко не ввів до зредагованого ним словника), а також новотвори: *брочетан* (поділ. [1913, Мак.: 174]), *прочитан* (галиц., поділ. [ВхПч., II; Жел.: 783; Ум., III: 46; Гр., III: 490]), *повійка* [Ум., III, 46; Тм., II: 23; Коб.: 268], *глисняк* (сер. поліс. [ВхН.з.: 46; Мел.: 132]), *бороцанник* (закарп. [ВхЗак.: 204; ВхБот.1905: 35; ВхН.з.: 46]).

Уважають, що *брочетан* споріднене з прасл. **brъščl'antь* : **brъščlentь* id. [ЕСУМ, I: 264—265; ЭССЯ, III: 59—61]. Припускають також, що варіант *брочетан* пов'язується з *брость* < прасл. **brъstь* [ЕСУМ, I: 264; IV: 614]. Від *брочетан* виник варіант *прочитан*, який поряд із *плюц* став нормативним у науковій номенклатурі [ОВРУ: 225; РУСб: 247]. Як літературна норма *плюц* подається також у [СУМ, VI: 601]. Уперше *прочитан* у ролі наукового терміна використаний у [ВхГик.: 119], потім у [Мел.: 132] і ухвалений у цій функції в [СБН: 72]. Нормою української літературної мови є також *плюц* [СУМ, VI: 601]. *Повійка* пов'язане з *повіти(ся)* за властивістю рослини витися; *глисняк* (від *глист*) мотивується, можливо, глистогінними

властивостями, позаяк рослина отруйна. Номен *борошанник* — суфіксальне утворення від якогось слова, яке походить від угор. *borostyán* id., котре в свою чергу слов'янське, споріднений із попередніми назвами (*брочетан* і под.) [ЕСУМ, I: 234—235; TESz, I: 347—348].

1.43.1. Деренові (Cornaceae). Представлені назви двох видів дерев або кущів — кизилу, *Cornus mas* L. і свидини, *Swida sanguinea* Opiz (*Cornus sanguinea* L., *Thelycrania sanguinea* Fourr.). Раніше вони належали до одного ботанічного роду. Для першого виду, що дико росте на Закарпатті, острівками в Правобережному Лісостепу (Черкаській, Кіровоградській, Миколаївській обл.) та в Криму, а також культивується, поряд із успадкованою від праслов'янської мови назвою *дерен* [Вол.: 184; ВхПч., II: 30; Рог.: 119; Жел.: 177; Гр., I: 369], *дерен* [Ум., II: 14; Тм., I: 166] (< прасл. **dyrny* id. [ЕСУМ, II: 38]) та від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 86]) *дерень* [Витв.: 58; 1895, Мак.: 110] засвідчені такі нові назви: *деренка* (закарп. [Гр., I: 369]; похідне від *дерен* id.), *дрінка* (лемк. [ВхГЛ: 441]), а також *кизіл* [Ум., II: 14], *кизіль* [Сред.: 86; Рог.: 119; Піск.: 64], *кісіль* [Піск.: 64], *кизиль* (степ. [Lind., I: 266; СБН: 44]), *корне* (поділ. [Рог.: 119; Піск.: 64; Руб., VI: 45; Мак.: 110]).

Кизіл і под. — тюркізм; пор. тур. *kizil* 'червоний', *kizilik* 'дерен (ягода)', уйгур., чагат. *kuzyl* 'червоний', тобто назва кизилу мотивується червоним кольором ягід кизилу (не свидини, як стверджується в [ЕСУМ, II: 430], бо в останньої ягоди синьо-чорні). Номен *дрінка* виводять від чes. *dřínka* id., усупереч [ЕСУМ, II: 130—131], хоча, зважаючи на географічний фактор, правдоподібно виводити зі слвц. діал. *drinka*, *drienka*, *drenka* id. [Buffa: 284], утворених від *drin*, *drien*, *dren* id. < прасл. **dyrny* id. *Корне* — від рум. *corn*, діал. *cornă* id. < лат. *cornus* id. [DLRM: 118; ДЕМ: 204]. Нормативні в сучасній українській мові назви *дерен* та *кизіл* [СУМ, II: 247; IV: 148; РУСб: 203], але як науковий термін із цим значенням в [ОВРУ: 225] подається тільки *дерен*. Останній уперше термінований у [Вол.: 184], потім у [ВхГик.: 115; Мел.: 85] і ухвалений у цій функції у [СБН: 44].

1.43.2. Для *Swida sanguinea* Opiz (*Thelycrania sanguinea* Fourr.) уперше в українській писемності документується назва *свид* [Витв.: 286; Вол.: 184; Нов.: 98; ВхПч., II: 30; Жел.: 854; Гр., IV: 105] (< прасл. **svidь/-a* id., пор. [ЕСУМ, V: 190]), відома в джерелах української мови від XVII ст. [ЗК: 266] *свидіна* [Волк.: 174; Рог.: 119; Жел.: 854], *свидина* (закарп. [ВхЗак.: 256]), а також новотвори *свидва* [Ум., I: 164; IV: 44; Тм., I: 76; Мел.: 85] (пор. пол. *świdwa* id. [Maj., II: 238]; форма з *-dwa*, на думку В.Махека, виникла зі *svida*, ймовірно, «за якоюсь аналогією» [Mach.: 171]), *свиб* (лемк. [ВхН.з.: 42]), *шведина* [Петр.: 83; 1913, Мак.: 110]; ймовірно, від *свидина* за народноетимологічним зближенням зі *швед*, пор. [ЕСУМ, V: 190]), а також

рогунник (закарп. [ВхН.з.: 42]; пор. лат. *cornus* id., утворене від *cornus* 'ріг' за твердістю деревини свидини [РО: 115]; пор. ще пол. *rogowik* 'свидина' [Maj., II: 238]), *стиж* [Рог.: 119; Піск.: 244; ЯЧ: 128; Гр., IV: 174] (назва виникла, мабуть, у результаті переосмислення діал. *стиж* 'бронза' [Жел.: 900] за тією самою ознакою, що й попередній флорономен; останній походить через пол. *spiż* id. від німецької мови [ЕСУМ, V: 370]; непереконливим вважаємо припущення в [ib.: 371], що укр. *стиж* 'свидина' — результат деетимологізації *свид* id.), *дерен білий* [ВхБот.1905: 37] (означення *білий* пояснюється тим, що плоди рослини голубуваті або білі на відміну від червоних у *Cornus mas* L.), *деренка* (закарп. [Чопей: 68]), *дрінка* (лемк. [ВхН.з.: 42]).

Із укр. *свиб* пор. пол. *świdba*, чes. *svib*, *sviba*, слвц. *svib*, діал. *sviba* [SSJ, IV: 369], серб., хорв. *svib*, *sviba* і под., слвн. *sviben* id. [Сим.: 141]. В.Махек виводить *svib/-a* від *svidba* в результаті випадіння [*d*] (пор. ст. пол. *świdba* id.) < *svidva* [Mach., 171]. Праслов'янське походження пол. *świdba* припускав О.Брюкнер [Br.: 535]. Уважається також, що укр. *свиб* < слвц. *svib* id. [ЕСУМ, V: 189], проте аргументи не наводяться. Нормативною в українській мові стала назва *свидіна* [ОВРУ: 225; СУМ, IX: 70], ухвалена як науковий термін ще в [СБН: 44].

1.44.1. Вересові (Ericaceae). Поряд із назвою праслов'янського походження отруйної рослини *Ledum palustre* L. (росте в Поліссі, Прикарпатті, зрідка в Карпатах) *багно* [Шейк., I: 64; ВхПч., II: 32; Рог.: 126; Гр., I: 18] (< прасл. **bagno* id.) і відомих зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 87]) *багун* [Рог.: 126; Піск.: 9; Гр., I: 18], *бугун* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 63]) та *блоцічник* (галиц. [Гол.: 367; Нов.: 99; Гр., I: 75; ВхН.з.: 47]) засвідчуються новотвори похідні: *душистий багун* [РО: 163; Рог.: 126; Піск.: 9], *багон* (волин. [Ан.: 189]), *багоник* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 32; ВхН.з.: 47]), *багонник* [Гр., I: 18; Руб., I: 71; Кміц.], *баголник* (зах. укр. [Hoelzl: 154]), *багульник* [Шм.; Жел.: 9; СБН: 85], *магоник* (галиц. [ВхПч., I: 11; Гр., II: 396]), *багнок* [Ум., III: 275; СБН: 85], *блоцічник* (галиц. [Нов.: 99; ВхГик.: 111; Гр., I: 75; Руб., I: 217]), *болотник* (волин., поділ. [Ан.: 189; Ум., II: 19; Тм., I: 168]), *головолóm* [Ан.: 189; Ум., III: 11], *дікий розмаїрин* (галиц.-волин. [ВхПч., II: 32; ВхГик.; Мел.: 156]), *бредулéць*, *брезулéць* (галиц. [Жел.: 43; Гр., I: 96; ВхН.з.: 47; Руб., I: 286]), *бразилéць*, *брызулéць* [Жел.: 42, 46], *бризулець* [Петр.: 3].

Варіанти *багон*, *бугун* — від *багун*; *баголник* — від *багонник* (унаслідок дисиміляції); *магоник* — від *багоник* [ЕСУМ, II: 355]; *багнок*, *багоник*, *багонник* — деривати від *багно*, *багон* id. Назви *багонник* і под., *болотник* (від *болото*) мотивуються тим, що цей кущ зростає на вогких місцях. *Блоцічник*, як і *блоцічник*, пов'язується з *блоціця* за використанням

багна проти цієї комахи; пор. рос. *клоповник* id. [ЕСУМ, I: 212]; композит *головолім* утворений від *голова* і *ломіти*, *ламати* і зумовлений отруйністю рослини [ЕСУМ, I: 552]. Щодо походження номена *бредулець* існує кілька версій, із яких, на нашу думку, на увагу заслуговують дві. Згідно з однією, його зіставляють із рос. діал. *бред* 'верба', а також укр. діал. *бредіна* 'вид верби *Salix caprea*' [СБН: 135] (обидві рослини ростуть у вологих місцях). За другою версією, укр. *бредулець* виводять від рум. *brăduleț* 'ялинка'. Перенесення назви ялинки на bagno пояснюють схожим вічнозеленим листям (детальніше див. [ЕСУМ, I: 250—251]). *Брезулець* і под. — наслідок деетимологізації лексеми *бредулець* [ib.]. Номен *дікий розм'яїрин* виник у результаті переносу назви від рослини *Rosmarinus* L. (обидві рослини мають різкий запах. *Баг'яльник* запозичено від рос. *баг'яльник* id. (того кореня, що й *багно* id.) [ib.: 109—110; Фасм., I: 210]. Із наведених назв нормою української літературної мови став номен *багно* [СУМ, I: 84; ОВРУ: 135], ухвалений у ролі наукового терміна ще в [СБН: 85].

1.44.2. Уперше джерела фіксують найменування рододендрона, зокрема отруйного виду *Rhododendron luteum* Sweet (*Rhododendron flavum* Don, *Azalea pontica* L.; дико росте в східній частині Західного Полісся): *драпуста́н*, *штанодрáн* [Рог.: 113; Піск.: 298; Гр., I: 441; IV: 512], *драпошта́н* [1886, Мак.: 51] (*штанодрáн* — від *штани* і *дрáти*; *драпуста́н* — від *драпошта́н* id., яке — від *штани* і *дрáпати* 'дряпати'; пор. ще укр. діал. *дряпошта́н* 'дереза, *Caragana* Lam.', утворене від *дрáпати штани*; мотивується дряпучим гіллям рослини [ЕСУМ, II: 123]), *бердулець* (гуцул. [ВхПч., II: 35; Гр., I: 50; Руб., I: 179]; очевидно, від *бредулець* 'багно, *Ledum palustre* L.' [ЕСУМ, I: 169]), *бердулян* [ВхСпис; ВхБот.1896: 131] (етимологічно пов'язується із *бердулець* id. [ЕСУМ, I: 169]), *одурник* [Петр.: 26] (від *одуріти* — за отруйністю рослини).

Вид *Rhododendron ferrugineum* L., що росте дико тільки в Карпатах, уперше засвідчується в цей час назвами *кохитник* (гуцул. [Нов.: 101]), *кохитнік* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., II: 294]; в останньому джерелі неправильно позначений наголос: *кохитник*), *п'янішник* [Вол.: 171; Жел.: 792] (від *п'яніця* — за одурманюючою дією рослини), *омéта* (гуцул. [ВхЮж.: 43; Жел.: 568; Гр., III: 53; ВхН.з.: 55]; перенесено від *Conium maculatum* L. за отруйністю обох рослин). Із назвою *кохитнік* порівнюють укр. діал. *когітник* id. [Жел.: 355; Ум., III: 274], і зроблено висновок, що *кохитнік* утворене від діал. *коготь* 'кіготь', мовляв, мотивується «формою листків» рослини [ЕСУМ, III: 63]. Можливо, це виглядало би правдоподібно, якби в [Жел.] не трапилася помилка: замість *кохитнік* подано *когітник* id. із покликанням на [Gr.: 21]. Проте в останньому читаємо «*Kochitnyk, od koħa, kaszel, odvar tej rošliny daja koniom dychawicznym, Rožaneczник (Rhododendron ferrugineum)*», що повністю

переписане про цю назву від [Нов.: 101]: «від коха т.е. кашель, дають відвар коньом дихавичним пити». Отже, мотивується *кохитнік* лікувальними властивостями рододендрона. Жодна з цих назв не стала нормативною в українській літературній мові, а використовується іншомовна *рододендрон* (< нов. лат. *rhododendron* id < гр. *рододéνδρον* id. [ЕСУМ, V: 102]), яку ми не виявили в джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст.

1.44.3. Усі задокументовані назви приземкуватого кущика *Arctostaphylos uva-ursi* Spreng. (*Arbutus uva-ursi* L.), що зростає острівками на Поліссі, нові: *мучніця* (київ., черніг. [Рог.: 112; Ж.: 460; Гр., II: 457; Мел.: 35]: "ягоди всередині як мука"; пор. рос. діал. *мучніця*, *мучáник*, біл. діал. *мучáн*, *мучáльнік* і под., пол. *macznica*, *macznik* id. [ЕСУМ, III: 544]), *мученіця* (київ. [ВхН.з.: 38; Мел.: 35]; від *мучніця* id. унаслідок деетимологізації останнього), *розхіднік* (полт. [Авг.: 14; ВхПч., IV: 13; Гр., IV: 82]), *розходник* [Рог.: 113; Ум., II: 96] (від *розходитися* за лежачим розгалуженим стеблом), *вовчі ягоди* [Гр., I: 246], *вовчі ягідкі* (полт. [Авг.: 15; ВхПч., IV: 13; Рог.: 112; Ум., IV: 115]), *медведячі ягідки* (буков. [Ні.: 2; Мак.: 36]), *ведмеже ухо* (волин. [Ан.: 43; Шейк., V/2: 221]), *толокняк* (1893), *толокнянка* (1895) [СБН: 15; Мак.: 37]; обидві останні — від *толокно* 'мука' [ЕСУМ, V: 594]; пор. рос. *толокнянка*, *толоконник*, *толокница*, *толоконка* [Ан.: 43], біл. *талакнянка*, *талаконнік* id. [Кис.: 18]).

Флорономен *медведячі ягідки* пояснюється тим, що ягоди цієї рослини дуже полюбляють ведмеді [РО: 162]; пор. рос. *медвежьи ягоды*, пол. *niedwiedzie grono*, чес. *nedvdice*, нім. *Bärenbeere* і т.д. id., а також лат. *uva ursi*, *vaccinia ursi*, *arctostaphylos* id., останнє утворене від гр. *арктос* 'ведмідь' і *стафулос* 'виноградна ягода'. На думку В.Махека, ці національні номени виникли в кожній мові незалежно, вони самобутні [Mach.: 177]. Фітономен *ведмеже вухо* появився метафоричним шляхом на підставі подібності листків куща до вух тварин. У складеному найменуванні *вовчі ягідки* означення мотивується меншою цінністю для людини ягід цієї рослини [Mach.: 177]. Нормативною в сучасній українській мові стала назва *мучніця* [ОВРУ: 136; СУМ: IV: 134], яку вперше терміновано в [Мел.: 35] і ухвалено в ролі наукового терміна в [СБН: 15].

1.44.4. Для кущика *Calluna vulgaris* Hill (*Erica vulgaris* L.), що зростає в лісових і на півночі лісостепових районів, поряд із успадкованою від праслов'янської мови назвою *вѣрес* [ВхПч., I: 9; Піск.: 31; Жел.: 62; Гр., I: 135] (< прасл. **versъ* id. [ЕСУМ, I: 363—364]) засвідчені нові її варіанти *вѣріс* [Рог.: 115; Піск.: 31; Жел.: 62; Гр., I: 136], *вѣрос* [Рог.: 115; Піск.: 31], *вѣреск* [РО: 162; Рог.: 115; Мел.: 59], *вѣрест* [Ан.: 78; Мел.: 59]), похідні від *вѣрес* — *вересіль* [ВхБот.1896: 131; ВхБот.1905: 64], *вересинь* [ВхГик.; СБН: 28; 1880, Мак.: 71], *вересень* [Ан.: 78; СБН: 28], а також *менчир* [Нов.: 98; Петр.: 23;

Гр., II: 417]. Останнє, ймовірно, полонізм, пов'язаний із пол. *mełki* 'м'який' [ЕСУМ, III: 438]; пор. ст. пол. (1472 р.) *mezyglóg* 'wieliki i miękki glóg' [Br.: 144]. Нормативною в сучасній українській мові стала назва *vérec* [СУМ, I: 328; ОВРУ: 136], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 28].

1.45. Документуються назви чотирьох видів кущиків родини **брусничні** (Vacciniaceae), які майже не мають спільних назв. Три види роду *Vaccinium* L. — брусниця, чорниця і буяхи — поширені в Карпатах, Розточчі-Опіллі, Поліссі, зрідка в суміжних районах.

1.45.1 Для виду *Vaccinium vitis-idaea* L. поряд із успадкованими від праслов'янської мови назвами *брусніця* (сх. укр., волин. та ін. [ПСМ: 110; Вол.: 170; Рог.: 140; Жел.: 46; Гр., I: 102; ВхН.з.: 46] < прасл. **brusъnica* id. [ЕСУМ, I: 270]), *брусніка* [Рог.: 140; Піск.: 25; Руб., I: 301] < прасл. **brusъnika* id.) та відомою зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 87]) *ка́м'янка* (бойк., закарп. [Жел.: 332; ВхЗак.: 223; ВхН.з.: 60]) виявляються ще такі новотвори: *камінкі* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 37; Ум., I: 49; Тм., I: 23; Руб., VI: 98]), *камінці* (волин., закарп. та ін. [ВхПч., V: 28; Ум., I: 49; ВхЗак.: 223]), *брусліна* (волин. [ВхН.з.: 60; Мел.: 292]), *квасниця* (гуцул. [Вол.: 170; Гавр.: 146; Мак.: 390]), *квасничкі* (галиц. [ВхПч., II: 37; Ум., I: 49]), *кваснівкі* (волин. [ВхПч., V: 28; Ум., I: 49]), *го́годзи* (гуцул. [Шух., I: 20; V: 284]), *то́годзи* [Жел.: 169], *то́гозник* (гуцул. Нов.: 102; Жел.: 169; Гр., I: 350), *голозник* (буков. [Ні.: 13; Мак.: 390]), *борівка то́гозник* [ВхГик.: 111], *борина* (галиц. [ВхБот.1905: 66; ВхН.з.: 60; Мел.: 292]), *боровина* [Парт.; Мак.: 390], *хворостянка* (надсян. [1899, Мак.: 390]), *форостінкі* (галиц., надсян. [ВхН.з.: 60; Мел.: 292; Мак.: 390]), *го́лубець* [Жел.: 150].

Номен *брусліна* вважається наслідком змішування із назвою *брусліна* 'Evonymus L.' [ЕСУМ, I: 269] або ж незалежним утворенням, якщо правильно є версія про спорідненість слова *брусліна* із *брусніця*. *Ка́м'янка*, *камінкі* і под. мотивуються відносно великою кісточкою ягоди; пор. укр. діал. *камінець* 'кісточка у кісточкових плодах' [Гр., II: 213], див. ще [ЕСУМ, II: 361]. *Квасниця* і под. (від *квасній* 'кислий') пояснюються кислим смаком ягід. *Го́годзи* — наслідок переосмислення *то́годзи*, *то́гози* 'ягоди брусниці' [Нов.: 102], яке в свою чергу походить від рум. *soacăză* [ЕСУМ, I: 448]. У гуцульських, як і в деяких інших південно-західних говірках, початковий звук [к] перед голосним іноді переходить у [т]: *ко́лесо* — *то́лесо*, *ломака* — *ломата*; [к] у другому складі зазнало асиміляції до [т] у попередньому, отже: *то́гози* < **токо́зи* < **кokóзи* < рум. < *soacăză* 'смородина, порічки'. *Го́гозник* — дериват від *то́гози*. Варіант *голозник* виник, очевидно, внаслідок дисиміляції приголосних.

Борівка, *борина*, *боровина* пов'язуються із *бір*, род. в. *бо́ру* 'сосновий ліс' за зростанням брусниці у хвойних лісах. *Хворостянка*, *форостінкі* — від

хворост, діал. *форост*. *Го́лубець* (від *голубій*) мотивується, ймовірно, тим, що яскраво-червоні спілі ягоди брусниці спочатку мають зелено-білий колір; за цим же принципом номінації утворена діалектна назва гриба *голубінка*, в якого шапинка часто зелено-білого кольору. Можливо, також флорономен *го́лубець* перенесено від *Vaccinium uliginosum* L. (див. 1.45.3). Нормативною в сучасній українській мові стала назва *брусніця* [ОВРУ: 136; СУМ, I: 242], уперше термінована у [Мел.: 242] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 163].

1.45.2. Поряд із відомою зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 87]) назвою кущика *Vaccinium myrtillus* L. *черніця* [Максимович 1827: 211; Б.-Н.: 388; Гр., IV: 458; ВхН.з.: 60], *чорніця* [Вол.: 170; Рог.: 140; Ум., III: 196; Гр., IV: 470], *черника* [Рог.: 140; Мак.: 389], *борівка* (лемк., волин. [Вол.: 170; Гол.: 371; ВхН.з.: 60]), *боровка* [Гавр.: 146], *боровіця* [Гр., I: 87; Руб., I: 261], *боровніця* (закарп. [Гр., I: 87; ВхН.з.: 60]), *дурніця* [Гр., I: 457], *афіна*, *афиннік* [Гол.: 356], *афіни* (бойк., галиц., гуцул. [ВхЮж.: 1; Шух., I: 20; Гр., I: 11]), *гафіни* [ВхЮж.: 1], *афинник* (гуцул. [Гр., I: 11]), *яфіна* [ВхН.з.: 60], *яфіни* [Гр., IV: 546], *яфиннік* (бойк., галиц., гуцул., покут. [Нов.: 102; ВхПч., II: 37; Жел.: 1117; Гр., IV: 546]), *яфірнік* (лемк., галиц. [ВхПч., II: 37; Жел.: 1117]), *яфирнік* [Гр., IV: 546]. Назва *дурніця* перенесена від *Vaccinium uliginosum* (див. п. 1.45.3). Номени *афіни*, *яфіни* і под. < рум. *afină* id. неясного походження [ЕСУМ, I: 99; VI: 563], *афиннік*, *яфиннік*, *яфирнік* — похідні від *афіна*, *яфіна*, *яфіра* id. або 'ягода чорниці'. Літературною нормою української мови стала назва *чорніця* [СУМ, XI: 355; ОВРУ: 136], уперше термінована у [Вол.: 170] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 163].

1.45.3. Крім відомої зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 87]) назви *п'яніця* [Ум., I: 59; Мел.: 292], усі інші назви кущика *Vaccinium uliginosum* L. засвідчуються в джерелах цього періоду вперше: *лохіна* [Рог.: 140; Жел.: 414; Тм., II: 115; Гр., II: 378], *лохіня* (галиц. [ВхН.з.: 60; Мак.: 390]), *лахачі* [Рог.: 140; Гр., II: 348; Руб., VII: 61], *лахачі* [Жел.: 398], *лахачі* [РО: 161; Ум., I: 59], *глухіня* (волин., галиц., гуцул. [Гавр.: 146; Гол.: 479; ВхПч., V: 28; Жел.: 145]), *голубець* [Рог.: 140; Гр., 306; Руб., II: 26], *п'які* [Рог.: 140; Жел.: 655; Гр., III: 190], *п'які* (київ. [ВхН.з.: 60; Мел.: 292]), *дурніця* [Рог.: 140; Піск.: 73; Мел.: 292], *дурніна*, *дурнічка* [Піск.: 73; Мак.: 389], *буякі* (київ. [Гр., I: 118; Мел.: 292]), *чорні ягоди* (бойк., галиц.), *лозінка* (галиц.) [ВхН.з.: 60; Мел.: 292], *боцахи* (волин. [Ан.: 371; Мак.: 389]).

Лохіна, *лахачі* і под. — полонізми; пор. пол. *lochynia*, діал. *lochyna*, *lochacze* id., які етимологічно пов'язані між собою, маючи той самий корінь, що й укр. діал. *волохатий* [ЕСУМ, III: 295]; пор. ще укр. діал. *волохани* 'Vaccinium uliginosum L.' [Мел.: 292], пол. діал. *vlochania* id. [Maj., II: 811]. Номен *глухіня*, за однією версією, — результат деетимологізації *лохіня*, *лохіна* внаслідок народноетимологічного зближення з *глухий* [ЕСУМ, I: 531],

за В.Махеком, справді утворене від *глухий*, тобто від **глуха* ('несправжня') *борівка*, як це є в укр. діал. *глуха кропива* 'Lamium L.' [Mach.: 179]. Кілька найменувань зумовлені одурманюючою, такою, що п'янить, дією ягід кущика на людину: *п'які* (*п'якій*), *п'яніця* (переосмислено укр. діал. *п'як* 'п'яниця' [Жел.: 655], *п'яніця* id.; пор. рос. діал. назви цієї рослини *п'яниця*, *п'яника*, *п'янишниця*, *п'янка* [Ан.: 371], пол. *prjanica*, в. луж. *prjeńcina*, *prjeńc* id. [Maj., II: 811], див. ще [ЕСУМ, IV: 383]), *дурніця*, *дурніна*, *дурнічка* (пор. рос. діал. *дурника*, *дураха* id. [Ан.: 371]).

Лексема *буякі*, що виникла, очевидно, внаслідок переосмислення укр. діал. *буяк* 'бугай', яке дехто неправомірно відносить до словацьких запозичень [ЕСУМ, I: 314]. В.Махек припускав, що слвц. *bujak*, як і пол. *bujak*, укр. *буяк* 'бугай', постало від *букъ*, зміненого під впливом *bujati* 'буїно поводитися' [Mach.: 78], а О.Брюкнер пол. *bujak* 'бугай' і *bujac* уважав спорідненими [Br.: 47]. Із укр. *буякі* 'Vaccinium uliginosum' за принципом номінації пор. пол. *szalonka*, чес. *šálenka* id. [Maj., II: 811]. У цьому зв'язку, очевидно, важливо навести зауваження О.Роговича щодо цієї рослини: «Це зілле п'ють, як ідуть на ведмедя або на кабана, тоді ніякий звір тобі нічого не зробить» [Рог.:140], тобто людина стає сміливішою. Синьою, із сизим нальотом ягодною зумовлені назви *чорні ягоди* і *голубець*; пор. рос. *голубіка*, діал. *голубица*, *голубичник*, *голубель*, *голубенка* id. [Ан.: 371]. Флорономен *лозінка* (від *лоза* 'Salix L.') мотивується листками рослини які формою подібні до вербових [ЕСУМ, III: 281]. Із цих назв нормативною в українській літературній мові стала *лохіна* [ОВРУ: 136; СУМ, IV: 550], уперше у формі *лохіня* термінована в [Мел.: 292]; як науковий термін *лохіна* ухвалено в [СБН: 163].

1.45.4. Поряд із назвою праслов'янського походження кущика *Oxycoccus palustris* Pers. (*Oxycoccus quadripetalus* Gilib., *Vaccinium oxycoccus* L.), що зростає в Західному Поліссі, зрідка в Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, на Правобережному і Лівобережному Поліссі, в північно-східній частині Лівобережного Лісостепу, *журавіна* (сх. укр., галиц. та ін. [Б.-Н.: 140; А.-Ч.: 115; ВхПч., II: 37; Рог.: 130; Жел.: 226; Гр., I: 402]) і відомою зі староукраїнського періоду *кльквa* [РО: 162; Рог.: 130; Жел.: 350; Петр.: 45; Мел.: 292] документуються новотвори: *журавліна* (сх. укр., галиц. та ін. [Павл.: 70; Войц.: 227; Закр.: 326; Левч.: 58; Гр., I: 493; ВхН.з.: 60]), *журавліни* (галиц. [ВхН.з.: 60; Мел.: 292]), *жировліна* [Гр., I: 485], *журахвина* (поліс.), *журавиха* [Ан.: 237; Мел.: 292]), *журавельник* (гуцул. [Гавр.: 142; Парт.; Мак.: 389]), *журавній ягоди* (галиц. [ВхПч., II: 37; Мак.: 389]), *журавінні ягоди* (галиц. [ВхН.з.: 60; Мел.: 292]), *боровина* [Петр.: 2], *бугай* (галиц. [ВхН.з.: 60; Мел.: 292]), *багновиці* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., I: 18]).

Для *журавіна*, *журавліна* і под. є паралелі тільки в східних і західних слов'янських мовах (за свідченням В.А.Меркулової, на території південних слов'ян цей кущик не росте [Меркулова: 210]); пор. рос. *журавина*, *журавлина*, *журавика*, *жаровина*, *жаровица*, *жаровика* і под. [Ан.: 237], біл. *журавіны*, *журахвіна*, *журовіны*, *жыравіны* [Кис.: 92], *жураўліна*, пол. *żurawina*, *żurawina*, *żórawiny* [Maj., II: 553], чес. *žoravina*, *žeravina*, слвц. *žoravín*, *žiravín*, н.луж. *žerawina* [Mach.: 179], в.луж. *žorawa* id. [Zeman: 632]. Уважається, що в східних і західних слов'янських мовах ці фітономени пов'язуються із назвою журавля (< прасл. **žeravь*, **žeravьь* 'журавель' [Черн., I: 308]). Такий стан і в деяких інших індоєвропейських мовах; пор. англ. *cran berry*, нім. діал. *Kronsbeere*, *Kranzbeere* 'журавлина' (при англ. *crane*, нім. *Kranich* 'журавель' [Фасм., II: 67; ЭСБМ, III: 248]). Мотивуються ботанічні назви тим, що ці кущі ростуть на болотах, де водяться журавлі [ib.; ЕСУМ, II: 210]. Такі номен можуть бути зумовлені також меншою цінністю ягід цього кущика, як це нерідко буває, коли ботанічні найменування пов'язуються із зоологічними [Mach.: 179], або з іншими властивостями рослини, напр., дуже кислими ягодами журавлини, пор. пол. помор. *žuravina* 'щавель, Rumex L.' [ЭСБМ, III: 249]. *Багновиці* ([i] < [a]; від *багно* 'болото') пояснюється місцем зростання рослини. *Журавіна*, *журавліна*, можливо, за утворенням — універби, які виникли на основі складеної назви типу поданої вище *журавінні ягоди*. Номен *журавліна* став нормою сучасної української мови [СУМ, II: 547; ОВРУ: 136]. Уперше було терміновано з цим значенням у формі *журавіна* у [Мел.: 292] і ухвалено як науковий термін у [СБН: 163].

1.46.1. Маслинові (Oleaceae). Продовжує функціонувати уживана в попередні періоди української мови (див. [Сабадош 1996: 34. 62, 88]) назва дерева *Fraxinus excelsior* L., розповсюдженого в лісових районах, Лісостепу, Гірському Криму, а також культивованого по всій Україні в парках і садах, — *ясен* [Шевч., II: 458; Вол.: 116; Мак.: 156], також *ясень* [Рог.: 123; Нов.: 98; Чопей: 440; Ум., IV: 227; Гр., IV: 543], *ясінь* [Витв.: 95, 97; Жел.: 1116; Тм., II: 258] < прасл. *(j)asenъ/-ь : *(j)asъnъ/-ь, id. [ЕСУМ, VI: 554—555]. Поряд із цими варіантами фіксуються ще *ясень звичайний* [ВхГик.: 90; Жел.: 1115], а також похідне *ясеніна* (степ., волин. [Сред.: 525; Піск.: 272; Ум., IV: 227]) і чужомовне запозичення *фрасен* [Рог.: 123; Піск.: 272] < рум. *frasin* id. < лат. *fraxinus* id. [DLRM: 316; ДЕМ: 461]. Як нормативні в українській літературній мові використовуються дві форми: *ясен* і *ясень* [СУМ, XI: 652], але в науковій термінології закріпилася в основному перша форма [ОВРУ: 243; СДБ: 588; ВРУК: 228], хоча в деяких виданнях подається як паралельна й форма *ясень* [РУСб: 295; Кобів: 191]. Свого часу в [Мел.: 119] було запропоновано до наукового вжитку *ясень*, проте в [СБН: 64] ухвалено тільки *ясен*.

1.46.2. Куш *Syringa vulgaris* L. походить із Балкан, на що вказує, зокрема, назва *боз турецький* [Вол.: 145; Піск.: 221; Жел.: 37]. Уперше його українська назва зафіксована в прикметнику *безовий* ‘бузковий (колір)’ 1723 р. (від *без* ‘бузок’ < *без* ‘бузина’ < пол. *bez* id. < *bez* ‘бузина, *Sambucus* L.’ < прасл. **bъzъ* id. [Сабадош 1996: 88]). Інші його назви у перший раз документуються від XIX ст., зокрема: *бузók* [Павл.: 69; Б.-Н.: 64; Евст.1848: 2: Сред.: 526; Рог.: 138; Жел.: 48; Гр., I: 107], *буз* (полт. [Б.-Н.: 64; Левч.: 146; Ум., IV: 26; Гр., I: 107]), *буздéрево* (полт. [Гр., I: 107; Руб., I: 320]), *боз ярий*, *боз сiний* [ВхГик.: 92; ВхБот.1905: 86; Мел.: 276], *синило* [Вол.: 145], *синель* [Петр.: 34], *бузок-синель* [Войц.: 288], *баз* (харк. [Гор.-1: 20]), *базник* (галиц. [Ум., IV: 26]), *ярий базник* (галиц. [ВхПч., I: 13; Піск.: 303; Гр., I: 20]), *бiз*, род. в. *бозу* (волин. [Гр., I: 63; Мел.: 276]), *бизе* (надсян. [ВхН.з.: 58]), *без* [Шейк., I: 41; Ум., IV: 26; Тм., I: 162; Гр., I: 37], *райдеревó* (харк. [1862, Гр., IV: 26; Ум., IV: 26; Мел.: 276]), *турецький хабоз* (зах. укр. [Гавр.: 146; Петр.-3: 63]), *сирень* [Рог.: 138; Петр.: 34; Мак.: 364], *ортони* (закарп. [Чопей: 236; Мак.: 364]), *лиліяс* [Гр., II: 359], *трандахил* (поділ. [Ан.: 346; Жел.: 979; Гр., IV: 279]).

Номени *боз*, *буз*, *баз* і похідні від них виникли шляхом перенесення на бузок назв бузини за схожим суцвіттям і міцним запахом обох кушів. Подібне явище відбулося і в інших слов’янських та німецькій мовах [Mach.: 180]. У свою чергу *боз*, *буз* ‘бузина, *Sambucus* L.’ походять відповідно від прасл. **bъzъ*, **buzъ* id. [ЕСУМ, I: 22—223, 281]. Про походження *баз* ‘бузина, *Sambucus* L.’ див. п. 1.49.1. Номен *бузók* (від *буз* id.) став нормативним у сучасній українській мові [СУМ, I: 250; ОВРУ: 244]. У ролі наукового терміна ухвалений ще в [СБН: 252]. Він до сьогодні поширений на більшій частині української діалектної території [САБЛ: № 6].

У складеній назві *турецький хабоз* другий компонент — переосмислена назва бузини; пор. *хабу́з* ‘*Sambucus ebulus* L.’ *Сирень* < рос. *сирéнь* id., яке походить через нім. діал. *Sirene* від лат. *syrinx*, *syringa* id. < гр. *συριγῆ* ‘дудка’ (букв. ‘дудкове дерево’) [Фасм., III: 626—627]. *Синиль*, *синель* (пор. рос. ряз. *синéль* id.), на думку М.Фасмера, від *сирень* унаслідок метатези та зближення із *сiний* [ib.]. Проте ці слова, як і *синило*, *боз сiний* (пор. ще рос. ниж. *синие пучки* id.) можуть і безпосередньо пов’язуватися із *сiний* на основі кольору суцвіття бузку. Безсумнівними запозиченнями є дві останні назви: *ортони* < угор. *orgona* id. [ЕСУМ, IV: 209—210; TESz, II: 1090] і *лиліяс* < фр. *la lilas* id., яке, мабуть, від ісп. *lila*, *lilac* id. < араб. *lilag* ‘рослина індиго’ [ЕСУМ, I: 63; III: 233].

1.46.3. Для куша *Ligustrum vulgare* L., який дико росте в Закарпатті і Степу (широко культивується по всій Україні для живоплоту), уперше засвідчені назви *бирючіна* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Рог.: 126; Піск.: 18;

Жел.: 26]), *бирючина* [Жел.: 26], *бирючина простая* [Вол.: 145; Мак.: 209], *бірючіна* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 526; ЯТ: 20; ЯЧ: 129]), *бирючка* *звичайна* [ВхГик.: 92; Жел.: 26], *вовчі ягоди* [Рог.: 126; Ум., I: 30; Гр., I: 246] (мотивується непридатністю плодів куша для їжі людини; пор. рос. діал. (тамб.) *волчы ягоди* id.), *жость* [ВхГик.: 92; ВхБот.1905: 85; Гр., I: 491], *жостір* [Ум., I: 30; СБН: 87] (перенесено від *Rhamnus* L. — див. п. 1.32.2), *жімолодь* (полт. та ін. [Ан.: 193; Ум., I: 30; Кміц.: 252; 1909, Яв.: 224]; імовірно, від *жімолость* ‘*Lonicera* L.’), *фадьоліна*, *фадьольник* (закарп. [ВхН.з.: 47; Мел.: 160]; деривати від якогось мадяризму; пор. угор. *fagyalt* ‘морозиво’, *fagyos* ‘морозний’ [TESz, I: 657]), а також чес. *zimolejz*, *zimoléz*, слвц. *zimolýz* ‘*Ligustrum* L.’ [Mach.: 181]. *Бирючіна*, *бирючка* і под. — деривати від *бирюк*, яким у російській і білоруській мовах називають вовка і яке походить від тюркських мов [ЕСУМ, I: 185—186]; пор. рос. *бирючина*, біл. *біручына* ‘*Ligustrum vulgare* L.’ [Кис.: 45]. В українській мові назва *бирючіна* і под., — очевидно, російське запозичення, в той час як слвц. *birjučyna* id. — українізм [Mach.: 181]. Номен *бирючіна* став нормативним в українській мові [СУМ, I: 167; ОВРУ: 245], як науковий термін ухвалений ще в [СБН: 87].

1.46.4. Продовжують фіксуватися успадковані з попереднього періоду розвитку української мови (див. [Сабадош 1996: 34, 89]) назви культивованого оливкового дерева *Olea europaea* L. (батьківщина — Східне Середземномор’я) *масліна* [Витв.: 187; Рог.: 129; Жел.: 429; Ум., II: 92; Тм., I: 198], *оліва* [Рог.: 129; Гр., III: 51; Коб.: 413], *олівка* [1904, Мак.: 245], *оливне дерево* [Вол.: 146; ВхБот.1905; Кміц.: 384; Коб.: 414]. Поряд із ними вживаються новотвори: *маслічина* [Вол.: 146; Жел.: 429], *масличне дерево* [Вол.: 146; Мак.: 245], *олівина*, *олівник* [ВхГик.: 91; Жел.: 567; Кміц.: 384; Коб.: 414], *молоковець* [Тан.: 60; Мак.: 245]. Крім того, номен *масліна* вживається також як найменування плоду цього дерева [КотлЕ: 91; Піск.: 133; Гр., II: 408; Тан.: 60], це саме значення має також лексема *олівка* [Жел.: 567; Коб.: 414], а *оліва* — ‘олія із плодів оливкового дерева’ [Шевч., II: 28; Закр.: 429; Жел.: 567; Гр., III: 51—52]. У сучасній українській мові закріпилися *масліна*, *маслінове дéрево*, *оліва*, *олівка* як назви оливкового дерева, а *оліва*, крім того, — зі значенням ‘олія із плодів цього дерева’ [СУМ, IV: 638; 639; V: 688]. У науковій термінології використовується зі значенням ‘*Olea europaea* L.’ переважно номен *масліна* [ОВРУ: 245; РУСб: 226] (ухвалений у [СБН: 104]) і зрідка як синонім — *олівкове дéрево* [Кобів: 290].

1.47. Барвінкові (Arosinaceae). Уперше фіксуються назви кімнатного куша *Nerium oleander* L. (у Криму росте у відкритому ґрунті), який походить із Середземномор’я, — це *олеандр* [ВхГик.: 92], *олеáндер* [Чопей: 233; Тм., I: 279; Руб., IX: 31], *олеáндер* [Жел.: 566], *плоховець*, *пуховець* [Парт.; Мак.:

241]. Назва *oleándr* ід. наявна в більшості слов'янських мов, запозичена від західноєвропейських; пор. нім. *Oleander*, фр. *oléandre*, англ. *oleander*, іт. *oleandro* ід. < сер. лат. *oleander* ід. < пізньолат. *lorandrum* < *rhododendron* 'розове дерево' [ЕСУМ, IV: 178; Фасм., III: 133]. Ст. укр. *плоховець* ід. подається в [1642, Слав.: 279, 355], очевидно, походить від пол. *plochowiec* ід. [Maj., II: 520]. Нормативною в українській мові для куща *Nerium oleander* L. є назва *олеандр* [ОВРУ: 255; СУМ, V: 687], уперше використана як науковий термін у [ВхГик.] і ухвалена в цій ролі в [СБН: 101].

1.48. Пасльонові (Solanaceae). У перший раз документуються назви здичавілого, поширеного по всій Україні куща *Lycium barbarum* L. (*Lycium halimifolium* Mill., *Lycium vulgare* Dun., його батьківщина — Центральний Китай або Середземномор'я) *дереза* [Рог.: 127; Ум., IV: 113; Гр., I: 36; Мел.: 167], *дереза* [Жел.: 177; Піск.: 62], *дереза звичайна* [ВхГик.: 104], *дариза* (поділ. [Рог.: 127; Піск.: 62; Мак.: 218]), *дерезіна* [Жел.: 177], *дереча* [ВхПч., I: 11; Жел.: 177; ВхБот.1905: 70], *дері́бас* (степ. [Lind., II: 35; Руб., III: 9; Мак.: 218]), *повій* [Рог.: 127; Піск.: 192; Ум., IV: 113; Гр., III: 221], *повійка* [Жел.: 669], *дарморос* [Рог.: 127; Жел.: 172; Гр., I: 378], *плетю́х* (волин. [ВхПч., I: 11; Гр., I: 194; Руб., X: 55]), *плотні́к* [Жел.: 660], *поплоті́на* (покут. [ВхН.з.: 47; Мел.: 167]), *живопліт* [ВхБот.1905: 70], *лазу́н* (волин. [Ан.: 202; Руб., VIII: 3; Мел.: 167]), *вісьмі́на* [Манж.: 177; Гр., I: 241; Мел.: 167], *незайманік* [Ум., IV: 113; Руб., VIII: 66; Мак.: 218], *незамайнік* [Рог.: 127; Жел.: 510], *африканська лоза* (катер. [Гор.-1: 13]), *верба ді́ка*, *верба колю́ща* (волин. [ВхПч., I: 11; Мел.: 167]), *арсеник* (степ.), *жасмин*, *польовий жасмин* [Ан.: 202; СБН: 91], *гальос* (волин.-галиц. [ВхН.з.: 48; Мел.: 167]), *лі́цій* [Рог.: 127; Піск.: 62; Мак.: 28], *лі́цій* [Ум., IV: 113; Мел.: 167; Мак.: 218], *лі́ція* (галиц. [ВхПч., II: 33; Мел.: 167]), *лі́ціян* (волин. [ВхН.з.: 48; Мел.: 167]), *лаціон* (поділ., степ. [Сред.: 533; Ан.: 202; ЯТ: 20]), степ. *ткена* і *ткенна* [Сред.: 533; Lind., II: 35; ЯТ: 20], *ткі́на* (зах. укр. [Жел.: 968; Мак.: 219]).

Кілька назв перенесено від інших рослин: *дереза* — від *Caragana frutex* C.Koch, *повій*, *повійка* — від *Convolvulus arvensis* L., *жасмин* — від *Philadelphus* L., компоненти складених назв *лоза* і *верба* — від *Salix* L., *живопліт* — результат переосмислення загальноживаного слова, пояснюється використанням куща для живоплоту. З останнім пов'язуються також номен *плотні́к*, *поплоті́на* (обидва — від *пліт* [ЕСУМ, IV: 454]), *плетю́х* — від *плесті́*, *плету́* (молоді пагони куща міцно переплітають дерева й кущі [іб.: 442]; пор. іншу назву цього куща *лазу́н* — від *лазити*; цією ознакою, пояснюється, вірогідно, також номен *вісьмі́на* — від *вісім*: обплітаючи гілки інших кущів та дерев, пагони дерези утворюють своєрідні вісімки. У складених назвах означення *африканська* свідчить про територію, звідки цей куш поширився в інші землі, *колю́ща* мотивується колючками на

пагонах куща, *ді́ка* — тим, що цей куш здичавілий, хоча завезений первинно як культивований.

Дереча, вірогідно, пов'язується з *дерти*, оскільки куш має колючки [ЕСУМ, II: 33]. Із цим дієсловом споріднений, мабуть, і номен *дері́бас* (пор. [іб.: 40]), який сприймається як композит (від *дер-* і *-бас*) із неясним другим компонентом; пор. ще укр. діал. *дері́пліт* '*Lycium barbarum*' [іб.]. Колючістю гілок цього куща пояснюється і назва *незайманік* — від діал. *не замай* 'не займай, не чіпай'; пор. рос. діал. *не замай* ід. [ЕСУМ, IV: 65—66]; варіант *незамайнік* < *незайманік* унаслідок деетимологізації слова. *Дариза* (поділ.), — мабуть, результат деетимологізації лексеми *дереза*, можливо, під впливом рум. діал. *drazila* ід. [Borza: 102]. Композит *дарморос* (від *дармо* 'даремно' і *рості*) мотивується, можливо, незначною цінністю цього куща. *Лі́цій* і под. — наслідок засвоєння українськими говірками лат. *Lycium*, пов'язаного з назвою країни *Лікії* в Малій Азії, де цей куш зростає у великих кількостях [ЕСУМ, III: 274; Нейшт.: 485]. *Ткена* і под. < перс. *tkenna* '*Lycium ruthenicum* Murr.' [ЕСУМ, V: 583; Ан.: 202]. Нормативними в українській літературній мові стали *дереза* і *повій*. [СУМ, II: 247; ОВРУ: 280]. У [СУМ, VI: 671] як літературна норма подається також *повійка*. У ролі наукових термінів *дереза* і *повій* ухвалені ще в [СБН: 91]. У цій якості і з цим значенням термін *дереза* уперше вжив І.Верхратський [ВхГик.: 104], потім М.Мельник [Мел.: 167].

1.49.1. Жимолостеві (Caprifoliaceae). Крім успадкованих від праслов'янської мови назв поширеного по всій Україні куща *Sambucus nigra* L. *боз* (надсян., лемк. та ін. [Вол.: 143; ВхПч., II: 36; Жел.: 37; Гр., I: 82; ВхН.з.: 56] < **bъзь* ід. [ЭССЯ, III: 144—145]), *бузина* (сх. укр. та ін. [1826, ПСМ: 112; Кв., I: 71; Б.-Н.: 64; Авг.: 59; Гр., I: 107] < прасл. **bizyna* ід. [ЭССЯ, III: 103—104]), *бзина* (закарп., гуцул. та ін. зах. укр. [Витв.: 35; Парт.; Чопей: 11; Шух., I: 18; Гр., I: 54] < прасл. **bъзyna* ід. [ЭССЯ, III: 143]), а також успадкованої від староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 88]) *боздерево* [Руб., I: 244], документуються ще новотвори: *бозина* [Жел.: 37], *бузина чорна* [ВхГик.: 89; Мел.: 246], *бзина чорна* [Вол.: 143; Мак.: 330], *ді́ка бузина* [Гр., I: 383; Мел.: 247; Мак.: 329], *будзина* (поділ. [Гр., I: 105; Мел.: 247]), галиц. *баз* [Hoelzl: 153; Тм., I: 24; Ум., I: 51]) і *базнік* [Hoelzl: 153; ВхПч., I: 12; Жел.: 9; Ум., I: 51; Мел.: 247]), *базні́к* (закарп. [Чопей: 7]), *бозні́к* [Парт.; Жел.: 37; Мак.: 329], *бузник* [Парт., I: 72; Мак.: 329], лемк. *бзик*, *бзиско* [ВхН.з.: 56; Мел.: 247], *бзік* [ВхГЛ: 191; Гр., I: 55] і *хабз*, *хабза* [ВхГЛ: 478; ВхЛем.: 272; Гр., IV: 382], *хабзі́на* (надсян. [ВхПч., II: 36; Жел.: 1032; Гр., IV: 382]), *самбук*, *самвик* (поділ. [Ан.: 314; СБН: 138]).

Проблемною є назва *баз*, для якої наявні паралелі: рос. кур. [Ан.: 314], *базá*, *бас* [СРНГ, II: 47, 127], н.луж. *baz* ід. На підставі цих даних деякі дослідники реконструюють прасл. **bазъ* ід. [ЭССЯ, I: 172; ЕСУМ, I: 113],

проте в [SP] така праслов'янська лексема не відтворюється, а н.луж. *baz* подається як продовження прасл. *bъzъ* id. [I: 469]. Можна би припустити, що зах. укр. *baz* < словц. *baza* id. (< прасл. **bъzъ* id.), але цьому суперечить наявність рос. *baz(a)*. Цікаву гіпотезу стосовно походження укр. *baz* запропонував Д.Петрович, який, заперечивши можливість існування прасл. **bazъ* 'бузина', вважає, що зах. укр. *baz* id. витворилося від полонізму *bez* id. на українському мовному ґрунті закономірно внаслідок обниження [e] (детальніше [Сабадош 1996: 88]), але водночас учений залишає поза увагою рос. *baz(a)* і н. луж. *baz*. Від *baz* витворилося похідне *базнік*, від *буз* — *бузник*, а від *боз* — *бзина*, *бознік*, імовірно, також *бзік*, *бзик*, *бзиско*, проте, вірогідніше, останні три можуть пов'язуватися і з дієсловом *бзіти* 'смердіти' і мотивуватися міцним запахом куща. *Хабзіна* — дериват від *хаз(a)* id. *Самбук* — норма української літературної мови [СУМ, IX: 25], походить від лат. *sambucus* id., пор. [ЕСУМ, V: 172]. *Самвик* виникло, ймовірно, внаслідок деетимологізації назви *самбук*, пор. [Ан.: 314].

Інший вид кущової бузини *Sambucus racemosa* L. (зростає в Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, зрідка в Поліссі і Лісостепу) в більшості джерел має назву *червона бузина* [Рог.: 135; ВхГик.: 90; Піск.: 286; Ум., I: 51; Гр., I: 107], *червона бзина* (буков. [Ні.: 11; Мак.: 330]), *буз* [Ан.: 314; Ум., III: 221; Мел.: 248], *калінка* (волин. [1889, Мел.: 248]). Означення *червона* пояснюється яскраво-червоними ягодами куща, як і назва *калінка*, утворена від *каліна* 'Viburnum opulus L.' Номен *буз* (< прасл. **bъzъ* 'Sambucus L.' [SP, I: 470; ЭССЯ, III: 104; ЕСУМ, I: 281]) у джерелах української мови фіксується вперше.

Нормою української мови для роду *Sambucus* L. стала назва *бузина* [СУМ, I: 250; ОВРУ: 246], уперше вжита як науковий термін у [ВхГик.: 90], потім у [Мел.: 247—248] і ухвалена в цій ролі в [СБН: 137].

Крім успадкованої від праслов'янської мови і вперше задокументованої аж у джерелах української мови XIX — поч. XX ст. назви поширеного по всій Україні куща *Viburnum opulus* L. *каліна* (зах. укр., сх. укр. [Кв., I: 639; Шевч., I: 313; Витв.: 99; Авг.: 83; Сред.: 508; Гр., II: 10] < прасл. **kalina* id. [ЕСУМ, II: 350]), засвідчено також новотвори *каліна червона* [ВхГик.: 90; ВхН.з.: 60; Мак.: 397] (означення мотивується червоними плодами), *калина простая* [Вол.: 143; Мак.: 397], суфіксальні похідні від *каліна* — *калінка* (закарп., галиц. [Жел.: 331; ВхЗак.: 223; ВхН.з.: 60]), *калинник* (закарп. [Чопей: 141]), *калиннина* і *свіба* (лемк. [ВхН.з.: 60; Мел.: 299]). *Свіба*, очевидно, перенесено від свидини (*Swida sanguinea* Oriz), див. 1.43.2; пор. ще [ЕСУМ, V: 193—194]).

Для іншого виду калини *Viburnum lantana* L., поширеного в Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Правобережному Лісостепу, на заході Степу,

поряд із успадкованими від староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 89]) *гордовіна* (галиц. та ін. [Гол.: 485; ВхПч., II: 37; Рог.: 141; Жел.: 152; Гр., I: 310]), *гордівина* (покут.-буков. [Витв.: 90]) і *гордовид* [1898, Мак.: 397], документуються також інновації *городовіна* (степ. [Сред.: 508; Жел.: 154]), *гордіна* (галиц., буков. [ВхПч., II: 37; Ні.: 13; Гр., I: 310]), *калина гордина* [ВхГик.: 90], *гардовіна* [Парт.; Рог.: 141; Жел.: 137; Гр., I: 273], *гърдовина* [Піск.: 49], *гордовнік*, *гордівка* (зах. укр. [Гол.: 485]), *горд*, *гордовік* (сер. поліс. та ін. [1909, Яв.: 153]), *гордовік*, *ордовина* (поділ.), *ордіна* [Ан.: 378; Мел.: 299], *вордівина* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 60; Мел.: 299]), *чорна калина* [РО: 116; Ум., II: 5; Мел.: 299]). Усі ці назви, незважаючи на їх розмаїття, споріднені, проте визначити первинну форму важко, див. ще [Сабадош 1996: 89]. Тут тільки зауважимо, що *ордіна*, *ордовина* і *вордівина* виникли як гіперизми відповідно від *гордіна*, *гордівина* (*гордовіна*) через помилкове сприйняття [z] як протези і заміни [z] на іншу протезу [v] або опускання [z]. *Чорна калина* мотивується чорними плодами цього куща.

Уперше фіксуються в джерелах назви культивованого декоративного куща *Symphoricarpos rivularis* Suksdori (*Symphoricarpos albus* Blake, *Symphoricarpos racemosus* Michx.), поширеного в парках по всій Україні (походить із Північної Америки), — це *білі ягоди* [Рог.: 138; Мел.: 275; Мак.: 363], *перлягідник*, *сніжна ягода*, *сніжний кущ* (степ. [Шест.; СБН: 151; Мак.: 363]), *кораліна* [1895, Мак.: 363], *коралина* [1914, СБН: 151]. Із назвою *сніжна ягода* і под. пор. рос. *снежная ягода*, *снежное дерево*, *перлягодник* id., які Анненков уважав штучними витворами [Ан.: 345]; пор. ще, напр., англ. *snowberry* id., утворене від *snow* 'сніжний' і *berry* 'ягода'. Означення *білі*, *сніжний* зумовлені плодами — білими кулястими ягодами, які зберігаються на вітках до весни [Нейшт.: 520]. *Перлягідник* — від *перли*, одн. *перла* 'перлини' і *ягідник*; *коралина*, *кораліна* — від *кораль* 'перлина'. Як науковий термін у [Мел.: 275] запропоновано *білоягідник*, а в [СБН: 151] — як рекомендовану, але не ухвалену для наукового вжитку назву *білі ягоди*, проте в сучасній українській літературній мові прижилися *сніжноягідник* id. (переклад рос. *снежноягодник* id.) і *кораліна* [СУМ, IV: 285; IX: 427; ОВРУ: 246; Кобів: 396].

Із кількох видів куща жимолості (*Lonicera* L.) найвідоміший у народі жимолость пухнаста (*Lonicera xylosteum* L.), що дико росте в Карпатах, Прикарпатті, Західному Поліссі, Лісостепу, уперше засвідчений у джерелах української мови під назвами *жимолость* [Рог.: 127; Піск.: 76; Ум., I: 165; Гр., I: 484], *жимолост* [Тм., I: 85], *зимоліст* (галиц., у творах Вагилевича, див. також [Петр.: 33]), *деревнік* (гуцул., бойк. [Гавр.: 141; ВхПч., II: 33; Шух., I: 20; Гр., I: 369]), *деревник звичайний* [ВхГик.: 90], *деревяник*, *суходре́вник* (лемк. [ВхЛем.: 236; Гр., I: 369; IV: 233; ВхН.з.: 48]), *деревянок*

(закарп.), *суходерево* [1880, Мак.: 215], *суходерев* [1889—1894, ib.], *червона черешня* (галиц. [ВхН.з.: 48; Мел.: 165]). Паралелі для укр. *жімолость* знаходимо у східно- і західнослов'янських мовах: рос. *жімолость*, діал. *жімоліста*, *жімолюста*, *жіломўста*, *жіломут*, *жіломустина*, *жіломус* та ін., біл. діал. *жымалóсть*, *жыламоць*, *жыламосць*, *жаламўсьцік*, пол. діал. *zimolza*, *zymolza*, *zimolza*, *zymulka*, ст. пол. *zimolza* (1472 р.), чес., слвц. *zimolez* id. [Buffa: 388]. Первинну форму цих назв установити важко. Очевидно, вона була композитом, а ботанічні назви такого типу дуже часто деетимологізуються завдяки фонетичним змінам, народноетимологічним зближенням обох компонентів складної назви з іншими словами.

У літературі є кілька спроб відтворити частини цього складного і, без сумніву, давнього ботанічного номена: то як **зімоліст* (рослина не скидає взимку листя), то як **зімоліз* (із дисиміляцією [z] — [z] > [ž] — [z]: мотивуватися може тим, що це низький, приземкуватий кущ), то як **жімолость*, у якому *жи-* пов'язується із *жіла* (у зв'язку з міцними жилочками на листках; на цій підставі Анненков виводить *жімолость* від біл. *жыламоць* [Ан.: 197]). Див. ще [ЕСУМ, II: 198; Фасм., II: 55—56; Пр., I: 233; Вр.: 654; Маш.: 223]. На думку О.Трубачова, найвірогідніше реконструювати *ži-molztъ*, *ži-mlza*, де *ži-* < і.с. **ghei-d-* 'козеня', а *molzt, -mlza* < слов'ян. *mlzq* 'дою', звідки первинне значення 'козяче горлечко' [Трубачев: 84], див. також [Фасм., II: 55—56]. Про означення *козяче* див. у наступному абзаці. Назва *зімоліст* мотивується як 'рослина, що не скидає взимку листя' (пор. [ЕСУМ, II: 198]). Номені з коренем *дерев-* пов'язуються з дуже твердою деревиною жимолості (її використовували для виготовлення шомполів [Нейшт.: 522]; пор. цей самий мотив у латинському видовому епітеті *xylosteum*, утвореному від гр. *ξύλον* 'деревина' і *οστέον* 'кістка' [РО: 116], а також у серб., хорв. *kostanicovc* [Сим.: 280]). Назва *червона черешня* мотивується темно-червоними плодами, подібними до черешень.

Для культивованого декоративного виду *Lonicera carpitifolium* L., поширеного майже по всій Україні, також у перший раз документуються назви: *жімолость* [Жел.: 223], *жімолость козолистна* [Вол.: 144; Мак.: 215], *козій листик* [Ан.: 198], *козячий листик* [Ум., I: 222; СБН: 89], *козінячий листик* [1909, Яв.: 224; СБН: 89], *козолист* [Тм., I: 163; Мак.: 215], *деревнік козолист* [ВхГик: 90; Жел.: 356], *деревнік козолист* [ВхБот.1905: 96], *провертнік* (буков. [Нл.: 7; Maj., II: 454; Мак.: 215]), *свидь* [Парт.; Ум., I: 222; Мел.: 164].

Номен *козячий листик* і под., — очевидно, переклад лат. *carpitifolium* (фармацевтична назва цієї рослини — *Carpitifolium italicum* [Ан.: 197]), а вже *козолист* виникло, гадаємо, на власному українському ґрунті, як і аналогічні номені в інших слов'янських мовах; пор. пол. *kozi listek*, *kozilistek*, *kozieniec*

[Maj., II: 453], чес., луж. *kozlist id.*, серб., хорв. *козинац*, *козјачина id.* [Сим.: 280]. *Провертнік* — від *проверміти*, мотивація неясна; пор. ще пол. *wiertnik*, *przewiercień id.* [Maj., II: 454]. *Свидь* утворене від *свид* 'Swida sanguinea Opiz', див. п. 1.43.2. Нормативним в українській літературній мові для роду *Lonicera* L. став, як і в російській, номен *жімолость* [СУМ, II: 530; ОВРУ: 247], хоча в [Мел.: 165] запропоновано як видові наукові терміни *деревнік* 'Lonicera xylosteum L.' і *козолист* 'Lonicera carpitifolium L.', які ухвалені в цій ролі в [СБН: 89].

Аналіз дендронимів, зафіксованих у джерелах української мови XIX — поч. XX ст., дає підстави стверджувати, що їхню основу склали ті з них, які успадковані від праслов'янської та староукраїнської мов. Проте в цей період українська лексика збагатилася великою кількістю дендронимів-інновацій, які в багато разів перевищують число аналогічних одиниць попередніх періодів розвитку української мови. Хоча більшість їх вузьколокальна, проте в цей час появляється й чимало таких нових номенів, що згодом стали нормативними в українській літературній мові: *абрикós*, *тўя*, *модріна*, *бобчўк*, *жердєля*, *тернівка*, *черемшїна*, *пáнська рóжа*, *айлáнт*, *гіркокаштáн*, *лох*, *мучніця*, *журавліна*, *дерезá*, *жімолость*, *олеáндр*, *барбаріс*, *інжір*, *магнолія*, *жасмін*, *ведмєжина*, *аличá*, *жарновєць*, *зінóватъ*, *рокїтнік*, *акáція*, *облітїха*, *скўмпїя*, *сумáх*, *брусліна*, *кизїл*, *бузók*, *бирючіна* та ряд ін., які значною мірою запозичені від інших мов. У цей час уперше документуються назви праслов'янського походження, які в джерелах української мови попередніх періодів її розвитку не виявлялися, зокрема: *свид* 'свидина, *Thelycrania Fourg.*', *боз* 'бузина, *Sambucus L.*', *ветлá* 'вид верби, *Salix L.*', *вóвче ліко*, *вóвчі ягоди* 'Daphne mezereum', *явір* 'Acer pseudoplatanus', *свербігуз* 'Rosa canina', *жімолость* 'Lonicera L.', *чорнóклен* 'Acer tataricum', *яліця* 'Abies alba', *каліна* 'Viburnum opulus', *борóцква* 'Persica vulgaris' та деякі інші.

Збагачення української мови новими однолексемними дендронимами відбувалося трьома основними шляхами: в результаті словотворення, перенесення значення (переосмислення) слів і запозичення готових назв від інших мов. Найбільше однолексемних інновацій появилася внаслідок словотворення, передусім за допомогою суфіксації від субстантивних основ. Найпродуктивнішими виявилися дериватори *-ина* та *-нік*, кількість похідних із цими суфіксами становить понад 73% від усієї кількості відсубстантивних суфіксальних утворень, пор.: *тисїна*, *сосніна*, *жерєбина*, *лужина*, *лутїна*, *вєтліна*, *грабина*, *драчина*, *глодина*, *черемшїна*, *борїна*, *ліцáнник*, *орїшник*, *вєпрїнник*, *вязник*, *жолудник*, *собачник*, *журавельник*, *плóтнік*, *бознік*, *багóнник* та багато ін. У кілька разів нижча продуктивність суфіксів *-ак*, *-ок*, *-єць*, *-ка*, *-анка*, *-иця* (кіст'як, ільмак,

толокняк, бересток, чорно́кленок, бузо́к, яворе́ць, ялі́нець, модрине́ць, са́мбірка, лі́цанка, калінка, яворянка, тернянка, багниця, ліцані́ця і под. Продуктивними виявилися форманти *-івник (-овник), -овець, -ух, -ун, -ик, -ук, -іль (-ель), -івка, -атка, -авка, -аня*, малопродуктивними — *-арь, -ет, -іга, -оха, -иха* та ще деякі.

Решту суфіксальних утворень складають приблизно порівно віддієслівні та відад'єктивні деривати. У творенні перших використовується найпродуктивніший формант *-ак* (*смердак, драпа́к, сверба́к, троца́к* та ін.), продуктивні *-ник, -ик, -ика, -анка* (*провертник, дражник, сипика, дербанка*) і малопродуктивні *-ець, -ан, -ач, -ило, -ух, -ига, -учка, -иця, -еча* та ін.

У творенні відад'єктивних похідних найактивніші суфікси *-иця, -ина, -ка, -ник* (*білі́ця, кислі́ця, чорні́ця, ведмежина, голубина, боровина, косянка, водянка, терновник, а́фінник* та ін.), менш продуктивні *-ець, -инець, -иш* і малопродуктивні *-ак, -ич, -ачка, -ниця* та поодинокі інші.

Задokumentовано один відчислівниковий дериват *восьмі́на*.

За допомогою флексії утворилися *го́ня* і *глода*, префіксів — *нетала́, суклінь, суклень*, префіксально-суфіксальним способом — *нелинь, поплотина, незайманик*.

Понад три десятки становлять дендронімені-композити, напр.: *біло́верба, золотолозник, ницелоз, терпíгузка, чорно́клен, штанодран, драпоштан, дарморос, зимоліст, білотернь, буздерево* і под.

Продуктивним у поповненні українських дендронімів досліджуваного періоду стало переосмислення слів. Нові назви виникали внаслідок перенесення на рослини назв предметів, речовин, тварин, людей та ін., пор.: *каракуля* 'Pinus cembra' ← діал. *каракуля* '(крива) ручка плуга', *клея* 'Caprinus betulus', *реши́тка* 'Acer campestre', *капиуки* 'Fragaria vesca', *спи́ж* 'Swida sanguinea' ← діал. *спи́ж* 'бронза', *бугаї* 'Vaccinium uliginosum', *буякі́* id. ← діал. *буя́к* 'бугай', *легінь* 'Populus pyramidalis', *пьякі́, п'яні́ця* 'Vaccinium uliginosum', *кожевнік, кожник, швец* 'Cotinus coggygia', *холодок* 'Rubus nessesis' та ін.

Особливо інтенсивно відбувалося творення нових дендронімів шляхом переосмислення всередині ботанічної лексики, тобто завдяки перенесенню назв одних дерев і кущів на інші за подібністю листя, кольору кори, плодів і т.д., напр.: *смере́ка* 'Pinus sylvestris' ← 'Picea abies', *яві́р* 'Populus pyramidalis' ← 'Acer pseudoplatanus', *рокі́тник* 'Chamaecytisus zingeri' ← 'Salix L.', *свидина, свидва* 'Evonymus europaea' ← 'Cornus sanguinea', *смо́ква* 'Morus L.' ← 'Ficus carica', *ракі́та* 'Spiraea L.' ← 'Salix L.', *глод, глоді́на* 'Rosa canina' ← 'Crataegus oxycantha', *вепрі́на* 'Rubus nessesis' ← 'Grossularia reclinata', *жовти́ло, брі́ч* 'Genista tinctoria' ← 'Anthemis tinctoria', *лі́мба* 'Populus pyramidalis' ← 'Pinus cembra', *в'яз*

'Chamaecytisus zingeri' ← 'Ulmus L.', *боз, буз, баз* 'Syringa vulgaris' ← 'Sambucus L.', *пові́й, пові́йка* 'Lycium barbarum' ← 'Convolvulus arvensis', *сві́ба* 'Viburnum opulus' ← 'Svida sanguinea', *депе́за* 'Chamaecytisus zingeri' ← 'Caragana Lam.' тощо.

Нові назви дерев і кущів утворювалися і внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичних словосполучень, пор.: *за́ячі горі́шки* 'Amygdalus napa (мигдаль)', *діво́ча кров* id., *чо́ртова ви́шня* 'Cerasus fruticosa (вишня степова)', *золотий дощ* 'Laburnum anagyroides', *бо́жі о́чі* 'Evonymus europaea (вид бруслини)', *во́вчі се́рги (сережки), котові яйця* id., *попова мудя* 'Evonymus verrucosa (вид бруслини)' та інші.

Питома вага іншомовних запозичень, що появилися у цій мікротематичній групі в період XIX — поч. XX ст., досить велика — близько ста одиниць, із яких понад 55 запозичено приблизно в однаковій кількості від польської, румунської і тюркських мов, зокрема від польської засвоєно *сві́рка, смрода́, модрень, шквірк, шкві́р, чві́рк, ябронд* і под., *сжі́на, коці́рба, кочурба, щець, менчир, лохі́на, лохач*, а також через польське посередництво з інших мов (німецької, латинської та ін.) *цедрі́на, лі́мба, мо́рва, я́смин, я́сьмін, б́укипа́н, герба́та, гарба́та, мандарі́на, жарнове́ць*.

Румунська мова стала джерелом таких українських фітононімів: *же́реп, женє́пін* і под., *сальсін, алу́ні, нук, карпан, стежар, клека́чка, клеко́чка* і под., *гутей, мури, трандафіра, аломий, портокаль, ацарн, реуруска, тей, тотози, а́фина* і под., *фрасен* та ще деякі. Кінцеве джерело більшості румунізмів — латинська мова.

Від тюркських мов до української прийшли *інжі́р, тут, фунду́к, арті́ш, айва́, алича́, кизі́л, серже́на, тал, тала́, карага́ч, кара́ч, карка́с, чина́р, та́волга, ирга́, мушму́ла, жерде́ля, карага́на*. Кілька з цих номенів засвоїлися через російську мову.

До латинізмів відносимо: *секвоя, туя, магно́лія, робі́нія, айла́нт, тамарикс, лі́цій* і под., *барбарі́с* (через російське посередництво), *берберис* (через польське). Поповнювалася українська ботанічна лексика дендроніменами від російської мови, зокрема такими, як: *крижовнік, плохóвник, багу́льник, бирючі́на, ежеві́ка, облі́тіха, сире́нь, ка́перці, ка́перси*, можливо, *листвéниця*. По кілька номенів запозичено від угорської (*е́перя, кормо́ша, біжа́лмо, ороня, ці́трон, ортони*), німецької (*лендерево, людерев, лерам* і под., *па́пля, кві́т, пе́рси́к*), французької (*жасмі́н, гортє́нзія, платан, лилі́яс*), грецької (*троя́нда, ака́ція*), словацької (*планка, дрінка*) та ще деяких мов. Для окремих із поданих запозичень зазначені мови були тільки посередницями.

Більшість латинізмів, тюркізмів, майже всі запозичення від французької, грецької і кілька русизмів стали нормативними в українській

літературній мові. За даними джерел української мови XIX — поч. XX ст., румунізми були поширені переважно в подільських, меншою мірою в гуцульських, буковинських, закарпатських говірках, а мадяризми — у закарпатських.

Серед інновацій цілий ряд складених дендронімів, утворених від прикметника (означення) та іменника (означуваного слова), які поєднані зв'язком узгодження і між якими виражаються атрибутивні синтаксичні відношення, пор.: *негниюче дерево, біла верба, біла лоза, верба крихка, кріслата тополя, гаєва рожса, діка вишня, чайне дерево, царградська лоза, чорні ягоди, дікий виноград* та чимало подібних.

Зважаючи на історію слова та його фіксацію в авторитетних словниках української мови, вважаємо за необхідне виправити в сучасній українській літературній мові написання *клокічка* 'Staphylea pinnata' на *клокічка* id.

2. Назви культивованих трав'янистих рослин

До кінця XVIII ст. українські назви культурних трав'янистих рослин в основному сформувалися. Їх ядро складали номени праслов'янського походження і новотвори староукраїнської доби, більшість яких стає згодом літературною нормою сучасної української мови (*пшениця, жито, ячмінь, просо, овес, кукурудза, гречка, горох, біб, сочевиця, ріпа, диня, тиква, хрін, гірчиця, часник, мак, кріп, кмин, чабер, хміль, льон, рис, картопля, буряк, цибуля, бруква, помідори, петрушка, гарбуз, огірок, квасоля, соняшник, тютюн, коноплі, тюльпан, півонія, любисток, майоран, шавлія* та ін.). Детальніше див. [Сабадош 1996: 34—39, 63—64, 90—109]. У джерелах української мови XIX — поч. XX ст. виявляються майже всі назви культурних трав'янистих рослин, задокументовані пам'ятками староукраїнської писемності, за винятком поодиноких фітономів. Далі подаємо системний опис назв культивованих рослин, задокументованих у джерелах української мови XIX — поч. XX ст.

2.1. Родина бромелієві (Bromellaceae). Уперше, починаючи від середини XIX ст., у джерелах української мови документується назва тропічної трав'янистої рослини *Ananas sativus* Schult. (батьківщина — Бразилія), яка до Європи завезена близько 1650 р. [ЖР, VI: 84—85], але в Україні до сьогодні не культивується, *ананас* [Витв.: 29; Вол.: 85; ВхГик.: 29; Чопей: 3; ВхБот.1905: 48]. Походить через порт. *ananas*, ісп. *ananá(s)*, нім. *Ananas*, фр. *ananas* id. від індіанських мов; пор. тупі (Бразилія), караїб. *anapa*, перуан. *panas* id. [ЕСУМ, I: 70; СІС: 56; Фасм., I: 77; ЭСРЯ, I: 101—102].

2.2. Злакові (Gramineae). За нашими спостереженнями, більшість інновацій, що позначають культурні трав'янисті рослини, припадає на найменування культур, які почали вирощувати в Україні в період XIX — поч. XX ст.

2.2.1. Назви кукурудзи (*Zea mays* L.), відомі в джерелах української мови з поч. XVIII ст. (див. [Сабадош 1996: 92—93]), продовжують документуватися і в описуваний тут період, зокрема *кіяхі* [Павл.: 70; Рог.: 142; Піск.: 1118; Ум., II: 14; Тм., I: 196], *кукуруза* [Шевч., I: 358; Б.-Н.: 199; Рог.: 142; Піск.: 118; Ум., II: 14]. Крім них, фіксуються ще такі нові найменування: *тиїнка* (сер. наддніпр. та ін. [Евст.1847: 22; Ум., II: 14; ВхН.з.: 61]), *пшеничка* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Кв., III: 80; Б.-Н.: 307; Сред.: 573; Жел.: 792; Рог.: 142; ; Гр., III: 504; ВхН.з.: 61]) (обидві в східному Поліссі;

перша — похідна від *пшоно́*, *пшенó*, а друга — від *пшені́ця*). Поряд із утворенням ще в староукраїнський період номеном *кіяхи* виникають нові спільнокореневі *кіяшкі́* (Полісся [Ан.; Ум., II: 14]), *кіяр* [Руб., VI: 108], *кіякі́* [Левч.: 68].

Назва *калáчки* [Тм., I: 196] або в однині *калáчик* [Руб., VI: 95] утворена внаслідок перенесення значення на основі зовнішнього вигляду зерна кукурудзи; ця сама мотивація і назви *кінської зуб* [Хл.: 45]. Появляється запозичення *папушо́я* (в українських говірках, що межують із румунськими [Сред.: 573; Рог.: 142; Піск.: 179; Жел.: 600; Гр., III: 95]; від рум. *păpușoi* id. [DLRM: 595; ДЕМ: 346]), подекуди змінене на *папушійна* [Жел.: 601]. Румунізм *мелáй* (< рум. *mălai* id. [Borza: 189]), уживаний у староукраїнський період у закарпатських говірках, у 2-й пол. XIX ст. відомий у вигляді *малáй* id. також у деяких місцях Тернопільщини [1877, ВхЮж.: 35] та, ймовірно, в інших районах України, але з іншим значенням; пор. *малáй* 'просяний хліб' [Войц.: 306; Закр.: 391]. Поряд із засвідченим джерелами української мови ще на поч. XVIII ст. (див. [Сабадош 1996: 92—93]) мадяризмом *тентері́ця* [Жел.: 956; Піск.: 255; ВхЗак.: 262; ВхЮж.: 25; Гр., IV: 254] в період XIX — поч. XX ст. досить часто відзначаються в тих же закарпатських говірках його фонетичні варіанти *кендері́ця* [Чопей: 147; Петр.: 16; Гр., II: 235], *киндири́ця* [Гавр.: 147; Жел.: 342], *кендири́ця* [Петр.: 44], *тентери́ця* [ВхЮж.: 25], *тендері́ця* (лемк., бойк. [ВхПч., II: 37; ВхЮж.: 25; Жел.: 956; Гр., IV: 254; ВхН.з.: 61]) і под.

Якщо номен *кукуруза* (*кукурудз*) у XVIII ст. тільки починає вживатися в українській мові, то вже на поч. XIX ст. він міцно завойовує пріоритетне місце в ужитку майже на всій території України. Висновок М.Комарова, ніби на Правобережжі функціонує *кукуруза (-дза)*, а на Лівобережжі — *пшеничка*, *пшінка* [Ум., II: 58], не узгоджується з реальністю, бо *кукуруза* є в [Б.-Н.: 199], вживає його Т.Шевченко [Шевч., I: 358] та ін. (див. трохи вище). Інша справа, коли говорити про варіанти *кукурудза* і *кукуруза*, то перший більш характерний для західних, а другий — для східних українських діалектів (див. [Гр., II: 322; СБН: 170]), хоч і в цьому випадку суворої закономірності немає; пор. обидва варіанти в [Жел.: 388; ВхГик.: 7; ВхСпис: 164], а також у сучасних українських говорах [САБЛ: № 27]. Зрештою літературною нормою стає закономірно варіант *кукурудза* [СУМ, IV: 388; ОВРУ: 468], як такий, що найчастіше фіксується джерелами української мови XIX — поч. XX ст., поширений у всіх українських говорах і ухвалений як науковий термін у [СБН: 170].

2.2.2. Імовірно, не раніше II пол. XIX ст. на Україні починають вирощувати нову культуру сорго звичайне, або турецьке просо, *Sorgho bicolor* Voench (*Sorghum vulgare* Pers.), яка засвідчена такими назвами: *прóсо*

турецьке (херс. [Гр., III: 480]), *татарське просо* (степ. [1872, Сред.: 573]; обидва номени вказують на шлях, яким поширювалася в Україну ця культура), *яглуша* [ВхСпис: 31]. Остання, очевидно, переклад І.Верхратського за допомогою деривата від *ягли(ы)* 'пшоно' (< прасл. **jag(ь)lь/-a,-o* 'Panicum miliaceum' [Сабадош 1996: 49]) латинської назви *sorghum* id., яка походить від інд. *sorghī* 'вид проса' [Кр.: 204]; пор. пол. *ber indyjski* id. [Maj., II: 728]), *сорго* [1881—1882, СБН: 148] (до української мови ця назва запозичена від західноєвропейських; пор. нім. *Sorgho, Sorghum*, фр. *sorgho*, англ. *sorghum* 'сорго', які походять від іт. *sorgo* id. < сер. лат. *surgum, surcum, suricum* < лат. *Syrīcum* 'сирійське' [СІС: 777; ЕСУМ, V: 356]). Нормативними в українській науковій ботанічній номенклатурі для цієї рослини стали назви *сóрго* *звичайне* і *турецьке прóсо* [РУСб: 268] (в [ОВРУ: 468] тільки перша), *сóрго* як родова нормативна назва подається в [СУМ, IX: 463].

2.2.3. Крім успадкованої від праслов'янської мови назви давньої в Україні культури проса посівного, або звичайного (*Panicum miliaceum* L.), *прóсо* [КотлЕ: 146; Кв., III: 54; Сред.: 574; Піск.: 217; Жел.: 778; Гр., III: 480] (< прасл. **proso* id. [ЕСУМ, IV: 603—604]), документується кілька інновацій: *тека́ч* [Рог.: 130; Гр., IV: 252] (походить, можливо, від *текті́* зі значенням 'висипатися', тобто вид проса, насіння якого висипається з волотей; пор. чес. морав. *proso teče* 'просо висипається з волотей', рос. діал. *теку́чка* 'льон, що губить на корені насіння', мак *теку́н* 'мак-самосійка' [MES: 637; ЕСУМ, V: 535—536]), *пшоно* (буков., степ. [1904, Мак.: 254]; назва виникла внаслідок перенесення значення: 'просо' < 'крупа із проса') і *малáй* (поділ. [Рог.: 130; Гр., II: 400]; пор. укр. діал. *малáй* 'просяний хліб' [Войц.: 306; 1861, Закр.: 391]; *малáй* 'просо' походить від рум. діал. *mălai* id. [Borza: 123], пор. [DLRM: 485]; остаточна етимологія цього слова досі не з'ясована [ДЕМ: 272]).

2.2.4. На початку XX ст. в ряді джерел української мови фіксується нова назва мишію італійського, або чумизи (*Setaria italica* Beauv.), — *мога́р* (поділ., полт. [1907, СБН: 144; 1910, Яв.: 36]), а ще раніше *мохар* (степ. [1881—1882, СБН: 144]). Пізніше *мога́р* id. стає нормативною в українській літературній мові [СУМ, IV: 772; ВРУ: 467]. Джерелом цієї назви (прямим чи опосередкованим) вважається угор. *tohor, tuhar* id. (пор. ще рос. *мога́р*, пол. *tohar*, чес. *tohar, tohár* id.), яке в свою чергу кваліфікується як слов'янське запозичення; пор. чес. *tuchar, tuchec* id. і т. ін. в інших слов'янських мовах [СІС: 552; ЕСУМ, III: 493; Mach.: 294; TESz., II: 972]. Із цим номеном етимологічно пов'язується українська назва дикоростучої рослини цього самого роду — мишію кільчастого (*Setaria verticillata* Beauv.) *муши́й* (терноп. [ВхПч., III: 23]), яка є утворенням за допомогою суф. *-ій* від *му́ха* (зв'язок із *мі́ша* помилковий [Mach.: 294]). Від *муши́й* унаслідок прояву народної етимології виникла назва *мши́й*, якою в XIX ст. почали називати різні

дикоростучі види роду *Setaria* Beauv. (див. [1872, Сред.: 574; Жел.: 441; Гр., II: 429], а також [ЕСУМ, III: 470]) і яка стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, IV: 723; ОВРУ: 467].

2.2.5. Рослина очеретянка звичайна, *Phalaroides arundinacea* Rausch. (*Tyrphoides arundinacea* Moench, *Digraphis arundinacea* Trin.) зростає в дикому вигляді майже по всій Україні, але в народі більш відомий її культурний (декоративний) різновид, вирощуваний у садах і парках. Для нього в цей період зафіксовані такі назви: *шовкова трава* [Рог.: 131; Писк.: 296], *шовкунець* [Руб., XIII: 41], *периста трава* [Шейк., V/1: 75] (всі три номен мотивуються смугастим, подібним до пасма листям), *панське зільс* (галиц. [Нов.: 103]), *панська травичка* (галиц. [Мел.: 200]); означення *панський* зумовлене, очевидно, фактом поширення рослини в садах і парках переважно в багатіїв, панів; пор. чes. *panska trava* id., джерелом якого В.Махек, вважаємо, неправомірно припускав **hispanská travá* [Mach.: 289], пор. пол. *angielska trawa* id. [Maj., II: 107]), *нісана травá* [ВхЮж.: 48; Жел.: 978], *писантрава* (галиц. [Нов.: 103]; за смугами на листках), *бóжа травá* [Жел.: 37] (пов'язується, очевидно, з красою рослини), *турецька трава* (буков. [Ні.: 9]; пор. рос. *турецкая трава* id., яке в [Ан.: 247] виводиться від пол. *turecka trawa* id.). Ця сама рослина, але як дикоросла називається *тпростянка* [Петр.: 38] (від *тпрость* у зв'язку з твердим стеблом; пор. пол. *trzcina*, *trzcinnik* і под. id. [Maj., II: 583]), *різуха* (галиц. [Гавр.: 142]; перенесено від *Сагex* L. за зовнішньою подібністю або, можливо, утворене від *різати* за допомогою суф. -уха, мотивується гострими краями листків; пор. пол. *ostrzyca* id. [Maj., II: 107, 583]), *житовник* (степ. [1871, Яв.: 225; 1886, Гор.-1: 9]; від *жіто* за подібністю до жита), *батлаук* [Гор.-1: 9]. Останнє, очевидно, тюркізм; пор. тур. *bataklik otu* 'болотна рослина' [ЭСБМ, I: 329], див. ще [ЕСУМ, I: 151].

2.2.6. Видно, і в XIX ст. рис посівний (*Oryza sativa* L.) не культивувався в Україні (пор. відсутність статті про нього в [Мел.]), але був тут добре відомий своїм зерном ще з XVI ст. (див. [Сабадош 1996: 91]). Майже до початку XX ст. чи не єдиною його назвою, успадкованою зі староукраїнської мови, залишається *риж* (покут.-буков. та ін. [Витв.: 261; Вол.: 66; Рог.: 130]). До поч. XX ст. в усіх працях І.Верхратського для позначення цієї культури вживається тільки цей номен, а слово *рис* id. уперше засвідчене в праці С.Подолінського 1879 р. [Жел.: 803]. І.Верхратський ужив його в своїй ботаніці [ВхБот.1905: 162], записавши десь у той самий час у закарпатських говірках [ВхН.з.: 50]. 1910 р. там само В.Гнатюк фіксує з тією семантикою лексему *рішкаша* [1910, СБН: 107] (тут, мабуть, описка: *рішката*; від угор. *riskása* id. [1745, TESz., III: 425—426]).

Номен *рис*, який в українській літературній мові став нормативним, запозичено, очевидно, через рос. *рис* id., що, за одними даними, від

германських (пор. с.в.нім., ниж.нім. *rīs*, гол. *rijs* id. < сер. лат. *risus*, *risum* < гр. *ορυζα*, яке через іранське посередництво від д.інд. *vrīhi* id.), за іншою версією, — прямо від романських мов на поч. XIX ст. (пор. італ. *riso*, фр. *riz* id. < лат. < гр. і т.д.) [ЕСУМ, V: 80; Фасм., III: 485; Черн., II: 116; КЭС: 390; MES: 528]. Задokumentована з цим значенням також інновація *турецький овес* [Витв.: 261], у якій переосмислене *овес* мотивується формою зерна, а означення вказує на один із посередників поширення цієї культури на Україні.

2.2.7. Рослина тимофіївка лучна (*Phleum pratense* L.) здавна росте дико в Україні, але з XIX ст. її розводять як доброякісну кормову траву. Усі зафіксовані в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. її назви можна об'єднати в три основні групи. До першої ми віднесли ті, що перенесені від інших рослин або утворені від назв інших подібних і відомих злаків: *бір* (1867), буков. *бріянка* (1878—1879) [Мак.: 264] (пор. укр. діал. *бор* 'Setaria italica Beauv.' < прасл. **bъrъ* id. [ЕСУМ, I: 229]), цього самого походження, але деетимологізоване *бранка* (буков. [Ні.]), *пырій* [Тм., II: 141] (в українських діалектах ця лексема частіше вживається на позначення іншого виду — *Phleum alpinum* L.; пор. *перій* (галиц. [Нов.: 100; Гр., III: 146]), *перійка*, *перісватиця* id. [Жел.: 628]; все це результати перенесення назви від рослини *Elytrigia repens* Desv.), *ярениця* [Петр.: 42] (пов'язується з укр. діал. *ярь* 'весна'; назва тимофіївки мотивується часом її сіяння; пор. ще укр. діал. *ярець* 'ячмінь', *ярина*, *яриця* 'пшениця ярова' і т.п. [СБН: 312]), *ржанець* [Рог.: 131; Гр., IV: 14], *ржэнець* [1873, Писк.: 223; Жел.: 801] (утворене від укр. діал. *рож* 'жито' < прасл. **rъзь* id.), *жітниця* [Ум., I: 7; ВхН.з.: 51], *житниця* (закарп. гуцул. [ВхН.з.: 51]; від *жіто* 'жито').

Друга група назв пов'язується з *му́ха*, *му́шка* (за зовнішнім виглядом колоска): *мушка жітна* (самбір.), *мушка пастівна* [ВхГик.: 8] (означення *пастівна* придумав, видно, І.Верхратський; означуваний компонент *мушка* міг бути перенесений від дуже подібної рослини *Alopecurus pratensis* L. або виникнути внаслідок вторинної номінації від загальноновживаного демінутива *мушка*), *мушій* (галиц., гуцул. [ВхН.з.: 51]; пор. також укр. діал. *мушій*, *мушій* — назви різних видів *Setaria* Beauv. [СБН: 249]). Сюди, видно, слід віднести і деетимологізоване *мишяк* id. (черніг. [Гр., II: 429]), що виникло на базі назв *мушка*, *мушій* під впливом народної етимології; див. також вище про назви *Setaria* в п. 2.2.4; пор. [Mach.: 294].

До третьої групи назв тимофіївки лучної відносимо іншомовні запозичення *тимотка* [1889, Мак.: 265] (виникло, можливо, під впливом пол. *tymotka* id. [1836, Maj., I: 458]), усічені *мóтка* [Мел.: 201], *тимка*, а також *тимотейка*, *травá св. Тимотея* [Мак.: 265] (пор. пол. *tymotejka* id. [Mach.: 291]), *тимофієва трава* [1872, Сред.: 572], *тимофійка* (харк., 1921), *тимофіївка* (степ., [1881—1882, СБН: 111]). До цих назв треба додати і

матіювка id. (волин. [ВхН.з.: 51]), похідне від *Матій*. Номен *тимофійка* пов'язаний із ім'ям Тимофія Ганзена (Timothej Hansen), американського фермера, який першим почав культивувати цю траву 1765 р. [ЕСУМ, V: 568; Mach.: 291]. Як нормативну вперше запропоновано назву *тимофійка* в [СБН: 111], у сучасній українській ботанічній номенклатурі *тимофійка* [СУМ, X: 113; ОВРУ: 449].

2.2.8. Для позначення вівса посівного (*Avena sativa* L.) поряд із успадкованою від праслов'янської мови назвою *овес* [Кв., II: 309; Б.-Н.: 256; Витв.: 195; Рог.: 113; Гр., III: 34] (< прасл. **ovъsъ* id. [ЕСУМ, IV: 249—150]) документуються неологізми, пов'язані з його швидким дозріванням: *скорозрілка* (лемк. [ВхН.з.: 39]), *скороздра*, *скорина* [Петр.: 60]. *Скорина* — дериват із суф. *-ина* від прикметника *скорий*; *скорозрілка* (від *скорий* і *зріти* 'дозрівати') утворене основоскладанням з інтер- і суфіксацією; *скороздра*, — ймовірно, субстантивований дієприкметник, який у свою чергу утворений лексико-синтаксичним способом від двох основ (< *скоро*, *здрий*). У цей період появилися дві бінарні назви, одна з яких *овес звичайний* уперше фіксується у [Вол.: 65]), а друга подібна назва *овес сійний* уперше — в праці І.Верхратського 1873 р. [ВхГик.: 6].

Той самий І.Верхратський записав у галицьких говірках назви для різновиду вівса посівного *Avena orientalis* Schreb.: *косач*, *косичак*, *гривак*, *богач*, а в лемківських — *овес богатий* [ВхН.з.: 39]. Етимон перших двох — відповідно *коса* і *косиця*, третьої — *грива*, *богач*, — можливо, універб, що виник на основі складеного номена *овес богатий*. Усі подані назви мотивуються багатим колосом рослини. У бойківських говірках цей різновид називається *бойко* [ib.], що виник унаслідок, можливо, переосмислення етноніма, але мотив номінації неясний.

2.2.9. Рослина *Arrhenatherum elatius* L. узагалі дикоростуча, проте, як і в інших країнах, в Україні її починають культивувати не пізніше II пол. XIX ст. як одну з кращих кормових трав. Для неї засвідчені назви: *овсюха*, *овсянка*, *овсюр* [Петр.: 26], *мухарка*, *вівсоватка* [Жел.: 460; ВхБот.1905: 164] (з останньою пор. пол. *żyźnica owsowatka* id. [Тан.: 57]), *мушка вівсяна* (самбір. [ВхН.з.: 39]), *вівсяна голка* [1844, Яв.: 107], *райґрас французький* [1880, Мак.: 39]. Назви, утворені від *овес*, мотивуються подібністю рослини до вівса (раніше цей ботанічний вид належав до роду *Avena* L. 'овес' і мав назву *Avena elatior* L., див. [СБН: 16]), пор. чes. *ovsík*, слвц. *oviesok*, пол. *owsianica* id. [Mach.: 287]). *Мухарка*, *мушка* — деривати від *муха* (за зовнішнім виглядом колосків). Назва *райґрас французький* походить, очевидно, від пол. *rajgras francuzki* id. [Maj., II: 84], а пол. *rajgras* — від англ. *rye grass* 'житня трава'; пор. [СІС: 703; ЕСУМ, V: 17]. *Райґрас* 'Arrhenatherum Beauv.' — норма української літературної мови [СУМ, VIII: 441], а в науковій

ботанічній номенклатурі за видом *Arrhenatherum elatius* M. et K. закріпилася назва *райґрас високий* [ОВРУ: 443; ВРУ: 81], у [РУСб: 281] — *французький райґрас високий*.

2.2.10. Протягом XIX — поч. XX ст. для номінації жита посівного (*Secale cereale* L.) використовується переважно давня назва *жіто* [Максимович 1827: 192; Б.-Н.: 138; Вол.: 68; Рог.: 135; Гр., I: 486] (< прасл. **žito* id.), рідше (як правило, поряд із *жіто*) теж давня *рож* [Закр.: 503; Сред.: 567; Рог.: 135; Піск.: 225; Жел.: 805] (< прасл. **ръжь* id.), іноді з незакономірним переходом [o] > [i]: *ріж* [Жел.: 805]. У подільських говірках фіксується *сакора* [Рог.: 135] < рум. *secară*, діал. *sacără* і под. id. [Borza: 158] < лат. *secale* id. [DLRM: 756].

2.2.11. Продовжує документуватися в багатьох джерелах назва *пшениця* 'Triticum L.' [Шевч., II: 182—183; Вол.: 68; Рог.: 139; Жел.: 792; Гр., III: 504] (< прасл. **ръшеніца* id.). Крім уживаної у текстах попередніх періодів української мови (див. [Сабадош 1996: 36, 90, 91]) назви для виду пшениці спельти, або полби (*Triticum spelta* L.) *палба* [Рог.: 139; Жел.: 688; Ум., III: 91], *болба* [Руб., I: 246], *болба* (сх. укр. [Гр., I: 85]; *болба* < *палба* в результаті асиміляції [n] до [b]), відзначається кілька нових назв: *голомша* (самбір. [Гол.: 483; Гр., I: 304]), *татарка* [Шейк.; Мак.: 380], *самонша* [Жел.: 850], *санонша* (лемк. [ВхН.з.: 59]), *супшен* (галиц., волин. [ВхПч., II: 36; Гр., IV: 230]). Назву *голомша* має також ячмінь дворядний (*Hordeum distichon* L.) [СБН: 75]. Мабуть, варто погодитися з М.Фасмером, який уважав це слово складним: перша його частина пов'язана з *голий*, а друга (-*мша*) — із *мох* [Фасм., I: 430]; пор. укр. діал. *голомшивий* 'лисий, плішивий', 'безостий (про хлібні злаки)' [Гр., I: 304], див. ще [ЕСУМ, I: 554].

Номен *татарка* вказує на один зі шляхів проникнення цієї культури в Україну. *Самонша*, *санонша*, *супшен*, здається, спільного походження, первинною формою, очевидно, слід вважати перше слово; пор. пол. *satorpsza* id. [1613, Maj., II: 794], чes. *satorpše* 'вид пшениці', які, як припускає В.Махек, є складними словами, що позначали якийсь вид злака, «který se sám (= lehce) opichuje» [Mach.: 285—286], тобто такий, що сам легко облущується. Із укр. *пхати*, пол. *pchać*, чes. *pcháti* і т.д., які первісно означали 'очищати (від луски)', етимологічно пов'язані слова *пшонó*, *пшениця* [ЕСУМ, V: 174]. Номен *супшен* складається з преф. *су-* та *-пшен*, що походить, можливо, від дієприкметника **ръшень* 'товчений', утвореного від **ръхати* 'товкти, пхати' [ib.: 478].

Фіксуються назви ще двох видів пшениці — твердої, *Triticum durum* Desf. і м'якої, або літньої, *Triticum aestivum* L. Назви першого: *білотурка* [Ум., IV: 224; Гр., I: 67], *чорнотурка* [Ум., IV: 224], *татарка* [Ном.: № 444; Гр., IV: 249], *арнаута* [Рог.: 139], *арнаутка* [Рог.: 139; Ум., IV: 224; Гр.,

I: 10], *орнаўта* (сх. поліс. [Гр., III: 63]); назви другого виду: *тиениця яра* [ВхГик.], *яріця* (полт. та ін. [Гр., IV: 542]), *ярина*, *ярка* [Ум., IV: 224]. Назви першого виду вказують на його походження, як і *арнаўта*; пор. тур. *Arnavut* 'албанець', *Arnavut* 'албанський' [ЕСУМ, I: 86, 198]. Назви другого виду пов'язані з *ярий* 'весняний' [ЕСУМ, VI: 550] або діал. *ярь* 'весна', 'ярина' [Гр., IV: 543].

Нормативними в сучасній українській мові стали, крім загальної, родової, *тиениця*, ще такі видові, сортові назви: *арнаўтка*, *білотурка*, *пóлба*, *яріця* [СУМ, I: 61, 184; VII: 61; XI: 648].

2.2.12. В описуваний період розрізняють у назвах два види ячменю — ячмінь дворядний (*Hordeum distichon* L.) і ячмінь звичайний (*Hordeum vulgare* L.). Крім спільного для обох видів давнього і загальнонародного номена *ячмінь* [Кв., III: 688; Вол.: 69; Парт.: 332; Рог.: 125; Гр., IV: 546], *счмінь* (гуцул. [Гол.: 539]), *ячмень* (степ. [Сред.: 566]) < прасл. *(j)ę̋s̋tu, род. в. *(j)ę̋s̋tene id. [ЕСУМ, VI: 565], засвідчені також спеціальні назви для *Hordeum distichon*: *двоаяк* (надсян. [ВхН.з.: 46]), *двійняк* (галиц.), *ячмінь двугранній* (терноп.) [ВхПч., II: 32], *ячмінь двогранний* [ВхБот.1905: 170], *ячмінь дворядний* [Сред.: 144; Lind., II: 345] (пор. латинську наукову назву, в якій означення *distichon* складається із гр. *δίς* 'два рази, подвійно' і *στίχος* 'ряд' [Кр.: 68, 209], мотивуючись дворядним розміщенням колосків), *плóщук* (галиц.), *пляскáч* (бойк.) [ВхН.з.: 46] (пор. пол. *plaskur*, чес. *plaskur* id.; укр. *пляскáч* < пол. *plaskacz* id. [Maj., II: 393]; спільнокореневі з укр. *плоский*, *плаский*), *ри́бка*, *риба́к* (галиц.), *ри́б'як* (надсян.) [ВхПч., IV: 14] (від *ри́ба*), *гáнка* (галиц., волин. [іб., IV: 14; Гр., I: 322]; від *гáнь* 'плоска поверхня предмета'). Останні чотири номен мотивуються плоским колосом ячменю дворядного; пор. [ЕСУМ, I: 585; IV: 428]. Ще одна назва цієї рослини *бичовáнець* (бойк. [ВхН.з.: 46]) — похідне утворення від *бич*, пояснюється схожістю плоского колоса з бичем (плетеним батогом), пор. [ЕСУМ, I: 189].

Назви другого виду ячменю (*Hordeum vulgare*) обумовлені переважно кількістю рядів насінин у колоску: *ячмінь чотирогранній* [ВхБот.1905: 169], *четверняк*, *четвертяк* (галиц. [ВхПч., II: 32; Жел.: 1069—1070]; пор. пол. *czwartak* id. [Maj., II: 393]), *шестáк*, *шостак*, *шустак* (галиц. [ВхН.з.: 46]), *шістерняк* (галиц., волин.), *ячмінь шістёгранній* (терноп.) [ВхПч., II: 32; Гр., IV: 498], *ячмінь шестигранний* [ВхБот.1905: 170]; пор. лат. *Hordeum hexastichon* id., в якому означення *hexastichon* утворене від *hex-* (< гр. *εξ* 'шість') і *στίχος* 'ряд' [Кр.: 100, 209]. Різновид цього виду ячменю, в якого насінини не захищені плівкою, як в усіх інших різновидів культурного ячменю, а голі, має назви: *голий ячмінь* (київ. [Рог.: 125; Гр., IV: 546; ВхН.з.: 46]), *голомша* (галиц. [ВхБот.1905: 170; Петр.: 33]). Номен *галак* (київ. [ВхН.з.: 46]), здається, більш переконливо пов'язувати не з *голий*, усупереч

[ЕСУМ, I: 456], а з *галак*, *галáй* і под. 'Avena fatua' (дикий вид вівса), спорідненим із прасл. **galъ* 'чорний' [ЭССЯ, VI: 96]. Той самий принцип номінації в серб., хорв. *crni ovas* 'Avena fatua' [Сим.: 63]. І тільки назва *ордз* (поділ. [Рог.: 125; Піск.: 304]) — запозичення; пор. рум. *orz*, аром. *ordzu* id. < лат. *hordeum* id. [DLRM: 571; ДЕМ: 294].

2.3.1. Родина **лілійні** (Liliaceae). У 2-й пол. XIX ст. в Україні почали розводити декоративну рослину лілійник жовтий, *Немероцалліс лілійно-асфоделус* L. (*Немероцалліс флора* L.), для позначення якої в джерелах знаходимо назви: *ліліас* [Закр.: 611], *жóвта лілія* [Рог.: 124; Гр., I: 489] (пор. пол. *lilijowiec*, *lilijka* [Maj., II: 383], словц. *liliovka*, діал. *červena lalija* id. [Mach.: 265]), *ослянка* (буков. [Ні.: 6]; мотивація неясна), *чоловічий вік* [Рог.: 124; Піск.: 289] (назва пов'язується, можливо, з тим, що квітка рослини цвіте не більше одного дня [Mach.: 264—265]).

2.3.2. Продовжують уживатися майже всі варіанти, зафіксовані в текстах староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 94]), праслов'янські за походженням назви часника (*Allium sativum* L.) *часнік* [КотлЕ: 195; Кв., III: 594; Б.-Н.: 326; Евст.1847: 29; Рог.: 111; Жел.: 1061; Гр., IV: 446], *часно́к* [Закр.: 579; Мак.: 21] (пор. біл. *часно́к*, *чо́снак* id. [ЛАБНГ, II: № 188]), *чесно́к* (закарп., галиц., покут.-буков., степ. та ін. [Витв.: 55; Hoelzl.: 160; Сред.: 563; Рог.: 111; Чопей: 427], *чоснік* (галиц., волин. та ін. [Парт.; Жел.: 1077; Гр., IV: 473]), *чесник* (поділ., сх. укр. [1886, Мак.: 22]), а також фонетично видозмінені *чіснік* (зах. укр. [Жел.: 1077; Мак.: 22] < *часнік*), *чіснок* (галиц., буков., поділ. та ін. [Коб.: 31; Кміц.: 330; Мак.: 22] < *часно́к*). Із інноваційних назв відзначаються *чесна́к* (бойк. [ВхН.з.: 37]; пор. біл. діал. *часна́к* id. [ЛАБНГ, II: № 188]), *часник зубковий* [1902, СБН: 8], *лук-чесно́к* (закарп. [ВхЗак.: 271]), *лучейка* (надсян. [Жел.: 417; Мак.: 22]; від діал. *лук* 'Allium L.') і румунізм *устро́й* (поділ. [Рог.: 111; Піск.: 269; Шейк., V/2: 209; Ум., IV: 198]), *устро́й* [Руб., XII: 54]; пор. рум. *usturoi* id. [Borza: 15]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *часнік* [СУМ, XI: 277; ОВРУ: 399], ухвалена як науковий термін у [СБН: 8].

2.3.3. Поряд із успадкованими від староукраїнської мови назвами цибулі городньої (*Allium sera* L.) *цибу́ля* [Б.-Н.: 381; Витв.: 45, 52; Рог.: 111; Левч.: 66; Гр., IV: 428] і менш уживаною в цей період назвою *лук* [РО: 255; Рог.: 111; Жел.: 415; Ні.] (< прасл. **lukъ* id. [ЕСУМ, III: 302]), зафіксовано нові назви: *цибу́лиця* [Жел.: 1053], *луковиця* [Вол.: 77; Піск.: 128], *лукови́ца* (покут.-буков. [Витв.: 45, 52]; пор. рос. *луковица* id. [Левч.: 66]), румунізм *сяпа* (поділ. [Рог.: 111]; пор. рум. *seară*, діал. *țeară* id. [Borza: 14] < лат. *sera* id. [DLRM: 130; ДЕМ: 482]). Нормою сучасної української мови став номен *цибу́ля* [СУМ, XI: 206; ОВРУ: 399], ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 7].

Крім успадкованих зі староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 94]) найменувань виду цибулі порей (*Allium porrum* L.) *пор* (галиц., поділ. [Рог.: 111; Піск.: 203; Ум., III: 146; Мак.: 21]), *порей* [Парт.; Рог.: 111; Піск.: 203], документуються нові варіанти та інші назви: *пóra* (бойк.-галиц. [Тм., II: 62; ВхН.з.: 37]; жін. р. від давнішого *пор* id.), *пóри* (галиц., поділ. [Жел.: 708; Мак.: 21]; мн. від *пор* id.), *праж* (поділ. [Рог.: 111; Піск.: 203; Ум., II: 80; Тм., I: 193; Руб., X: 167]) і *прас* (херс. [Ум., II: 80; Гр., IV: 402; Руб., X: 167]). Не виявлено вживаний у староукраїнських текстах номен *лучок* id. *Праж* і *прас* — фонетичні варіанти того самого слова, що походить від гр. *πράσον* id.; пор. ще болг., мак. *праз*, серб., хорв. *прас*, діал. *праз*, церк.сл. *прась*, *празь* id. До українських діалектів могли потрапити через болгарське та румунське посередництво (зокрема варіант *праж*; пор. рум. *praz*, діал. *praj* id. [Borza: 15]); пор. [ЕСУМ, IV: 552—553; Фасм., III: 354; DLRM: 651; ДЕМ: 329]. Нормативною для цього виду в українській літературній мові стала назва *цибуля порей* [СУМ, VII: 251; ОВРУ: 400]; в [СБН: 8] у цій функції ухвалено науковий термін *пор*.

Інший культивований вид цибуля трубчаста (*Allium fistulosum* L.), крім успадкованого від староукраїнської мови (див. [Сабадош: 1996: 94]) *плодістець* [Витв.: 204; ВхН.з.: 37; Жел.: 660], називається новими номенами *плодісток* (закарп., покут.-буков. та ін. [Витв.: 204; ВхЗак: 247; ВхН.з.: 37]), *татарка* [Рог.: 111; Шейк., V/1: 23; Жел.: 949; Ум., II: 80; Тм., I: 193], *татарін* [Шейк., V/1: 24; Жел.: 949] (останні дві назви пояснюються, видно, зростанням цієї рослини в татарських степах — див. [Мел.: 22]), *зрізованець* [Жел.: 315], *різанка* (галиц. [1869, Мел.: 23]; віддієслівні суфіксальні утворення, які мотивуються тим, що в їжу використовується тільки надземна, зрізана частина цієї рослини), *гірчак* (покут.-буков. [Витв.: 204]; від *гіркий* за смаком рослини). Назва цієї культури *плодіст* у джерелах української мови XIX — поч. XX ст. фіксується вперше [Жел.: 660]. Вона, без сумніву, існувала і в староукраїнській мові, хоча в писемних джерелах ми не виявили її, але задокументована похідна від неї лексема *плодісток* id. У джерелах XIX — поч. XX ст. фіксуються з тим самим значенням ще два деривати від назви *плодіст* — *плодістиця* (галиц. [ВхН.з.: 37]) і *плодісток* (закарп. [Гол.: 261; Жел.: 660]), а також похідне від *плод* — *плодушка* (ймовірно, сер. наддніпр. [1908, ВхН.з.: 37]).

Відзначаються назви виду *Allium ascalonicum* L. *требулька*, *трибулька* [Жел.: 981, 982; Ум., IV: 207] (очевидно, перенесено від *Anthriscus* Pers. за ознакою подібності; пор. [Сабадош 1996: 125; ЕСУМ, V: 634]), *шалютка* [ВхГик.: 22]. Остання назва прийшла через пол. *szalotka* id. < нім. *Scharlotte*, *Schalotte* id. (в результаті народноетимологічного зближення з жіночим французьким власним іменем *Charlotte*) < лат. *ascalonia* id., утвореного від

назви палестинського міста *Ascalo*, звідки походить цей вид цибулі [Mach.: 266]. Сучасний український науковий термін *шалот* '*Allium ascalonium*' [ОВРУ: 401] запозичений пізніше, ймовірно, через рос. *шалот* id., узятий від німецької чи французької (пор. н.в.нім. *Schalotte*, фр. *échalotte* id.) мови < лат. *ascalonia* id. [ЕСУМ, VI: 371; Фасм., IV: 400, 410].

2.3.4. Садова декоративна рослина *Fritillaria imperialis* L. позначається номенами: *рябець*, *рябчик* [Вол.: 74; Жел.: 845] (від *рябий* — за кольором пелюстків квітки [ЕСУМ, V: 153] або від рос. *рябчик* id. [Ан.: 148], як і чес. *řebčík* id. [Mach.: 267]; *рябчик* '*Fritillaria* L.' — літературна норма української мови [СУМ, VIII: 921; ОВРУ: 396]; як науковий термін ухвалений у [СБН: 64]), *царський вінець* [Вол.: 74; Жел.: 1050], *вінець царській* [ВхГик.: 20], *царська корона* [1867, Мак.: 157] (останні назви, видно, пов'язані з нім. *Knigskrone* [Ан.: 148], або *Kaiserkrone* id. (букв. 'царський вінець'), *царські кудрі* [Закр.: 574] (означення *царські* у цій складеній назві — переклад латинського видового означення *imperialis*, а означуваний компонент *кудрі* мотивується розкішною квіткою рослини), *кручені паничі* [ib.] (перенесено від *Iromaea purpurea* Roth), *крин* [Ум., IV: 188] (перенесено від *Lilium candidum* L.).

2.3.5. Для позначення культурного виду тюльпана *Tulipa gesneriana* L. у період XIX — поч. XX ст. все рідше вживається запозичений ще в староукраїнський період (див. [Сабадош: 95]) номен *туліпан* (покут.-буков. та ін. [Витв.: 301; Вол.: 73]), його місце заступає в багатьох джерелах варіант *тульпан* [ВхПч., II: 36; Рог.: 139; Шейк., V/1: 48; Жел.: 992; Гр., IV: 294], у ряді джерел — варіант *тюльпан* [Сред.: 561; Рог.: 139; Тм., II: 217; Гр., IV: 294], подекуди *тулюпан* [Гр., IV: 294], *тиліпан* [Шейк., V/1: 48]. Запозичений, очевидно, через рос. *тюльпан* від фр. *tulipan* id. [Ф., IV: 136], номен *тюльпан* став нормою української літературної мови [СУМ, X: 334; ОВРУ: 396], ухвалений як науковий термін у [СБН: 160] у формі *тульпан*. Крім цих варіантів, для позначення тюльпана вживаються ще: *даліпан* (галиц. [ВхН.з.: 59]; як і *тиліпан*, результат деетимологізації варіанта *туліпан*), *півники* [Вол.: 73], *тульпан півник* [Жел.: 992] (за подібністю кольору квітки до гребеня півня).

2.3.6. Продовжують уживатися задокументовані в староукраїнській мові XVII ст. (див. [Сабадош 1996: 95]) назви рослини *Hyacinthus orientalis* L. *гиацинт* [Чопей: 52] і *синета* [Петр.: 34] (від *сіній* за кольором квітки; див. ще 3.20.11). Засвідчені нові варіанти старих назв *акинг*, *якинф*, *гиацинт* [Сабадош 1996: 95]: *гіякінт* [Тан.: 58; Коб.: 274] (запозичено безпосередньо від гр. *ὑάκινθος* id.), *яцинт* [Тм., I: 75; Руб., XIII: 55] (через пол. *jasunt* від нім. *Hyazinthe* < лат. *hyacinthus* id. < гр. [ЕСУМ, I: 511]), *якинт* [Жел.: 112] (з покликанням на словник Партицького 1867 р.; імовірно, через пол. *hiacynt*

id.), *яць*, *яціна*, *яцко́* [Жел.: 1117]. Останні три варіанти виникли на основі *яцинт* у результаті народоетимологічного зближення з народними варіантами власного чоловічого імені *Яків* — *Яць*, *Яціна*, *Яцко́* [Гр., IV: 563]. Крім перелічених, для цієї рослини записано ще такі назви: *мартовий цвѣт* (буков. [Ні.: 7]; за часом цвітіння — у березні), *ярцвіт* [ВхБот. 1905: 139] (від діал. *ярь* 'весна' за тим самим мотивом, що й попередня назва, і *цвіт*). Із усіх цих номенів нормативним в українській літературній мові став *гіацинт* [СУМ, II: 63; ОВРУ: 397], ухвалений як науковий термін *гіацинт* у [СБН: 76].

2.4.1. Родина **півникові** (Iridaceae) представлена в джерелах досліджуваного періоду назвами трьох культивованих видів — *Crocus sativus* L., *Iris germanica* L. та *Gladiolus communis* L. Перший вид до сьогодні в Україні, за винятком Криму, не культивується, проте завдяки використанню його в медицині, харчовій і парфумерній промисловості [СДБ: 577] назва *шафран* із варіантами *шапран*, *шахран* відома в джерелах української мови ще від XVI ст. [Сабадош 1996: 64, 96]. У XIX — на поч. XX ст. усі ці варіанти фіксуються неодноразово, пор. *шафран* [Вол.: 81; ВхГик.: 27; Рог.: 120; Жел.: 1084], *шапран* [Б.-Н.: 395; Жел.: 1083; Ум., IV: 208; Гр., IV: 485], *шахран*, *шахвран* [Гр., IV: 487]. Крім них, появляється ще один рідковживаний варіант *шифрін* id. [Жел.: 1090]. Якщо в пам'ятках староукраїнської писемності інша назва цієї рослини *бриндуша* (*бриндуша*) виявляється тільки в антропонімі *Брндуше* [1494, ССУМ, I: 126], то в XIX ст. вона наявна (в основному як гуцульська) в багатьох джерелах [Гол.: 373; Шейк., I: 106; Шух., I: 21, 215; Гр., I: 96, 99]. Найбільш вірогідним є припущення, що в українській мові це румунізм — від неясного в етимологічному плані рум. *brîndușă* id., хоча є також спроби пояснити його як утворення на українському мовному ґрунті (див. [ЕСУМ, I: 258; DLRM: 94; ДЕМ: 60; Кобилянський: 47—48]). Літературною нормою української мови для позначення роду *Crocus* L. стала назва *шафран* [СУМ, XI: 422; ОВРУ: 403].

2.4.2. Вид *Iris germanica* L., який у дикому стані зростає в Закарпатті, але культивується по всій Україні, представлений назвами: *садові півники* (степ. [Сред.: 558—559; ЯТ: 18]; назва мотивується місцем зростання рослини і подібністю її суцвіття до гребеня півня), *коситень* (гуцул. [ВхБот. 1896: 101; ВхН.з.: 46]), *косічка* [ВхН.з.: 46] (про назви з коренем *кос-* див. у п. 3.22.2), *бендасі*, *бендюгі* (галиц. [ВхН.з.: 46]). *Бендасі* (пор. ще *біндаси* 'Iris pseudoacorus' [ВхГик.: 26]), — видно, полонізм; пор. ст. пол. *bindasy* 'Polystichum Ionchitis Roth.' [1613, Maj., I: 20] (обидві рослини подібні довгим листям). Польський фітономен виник унаслідок переосмислення *bindas* 'пов'язка', що походить від нім. *Binde* id. [Вг.: 26].

Номен *бендюгі*, ймовірно, перенесений від укр. діал. *бєндюх* 'пузо', напевно, за формою листків квітки півників; пор. [ЕСУМ, I: 166], пор. також

бойк. *бєнда* 'осока' [Он., I: 48]. Назва *півники* стала нормативною в українській літературній мові для роду *Iris* L. [СУМ, VI: 48; ОВРУ: 405]. Наявна спроба кодифікувати в українській науковій номенклатурі фітономен *півники садові* 'Iris germanica' [РУСб: 201; Кобів: 231], правда, в інших нормативних виданнях видовим означенням у цій назві виступає прикметник *німецькі* [ВРУ: 175; ОВРУ: 405], що є перекладом латинського видового означення *germanica*. Так, зокрема, і в [СБН: 79].

2.4.3. Третій вид *Gladiolus communis* L. дико зростає тільки в Криму, проте культивується по всій Україні. У джерелах досліджуваного періоду знаходимо його назви: *косаріки* (катер.), *медучка* [Ан.: 158; Ум., I: 1; СБН: 69] (у [Гр., II: 290] *косаріки* тільки в значенні 'Consolida arvensis Opiz (Delphinium consolida L.)', що є перенесенням від *Gladiolus* L.; *медучка* від *мед*, мотивується медоносністю рослини, пор. [ЕСУМ, III: 430]), *меч* [Ан.: 158; Ум.; Мел.: 128] (про походження цієї назви див. [Сабадош 1996: 96]), *мечник* (галиц. [Нов.: 103]; похідне від *меч* id.). Назва *косаріки* стала літературною нормою в українській літературній мові для роду *Gladiolus* L. [СУМ, IV: 304; ОВРУ: 405].

2.5. Родина **каннові** (Cannaceae). Найменування завезеної до України декоративної рослини канни індійської (*Canna indica* L.) починають фіксуватися джерелами української мови від 1873 р., це *квіторість індійська* [ВхГик.; ВхСпис: 33; Жел.: 340] і *канна* [1911, СБН: 30]. Номен *квіторість* утворив, можливо, І.Верхратський, очевидно, за зразком пол. *kwiatotrzina* id.; пор. ще пол. *trzcinkwiat*, *trzcina kwiatowa* id. [Maj., II: 162]. *Канна* — літературна норма української мови [СУМ, IV: 88; ОВРУ: 405], походить, видно, від лат. *canna* id. < гр. *kanva* 'очерет, комиш' [СІС: 380; ДГРС, I: 872].

2.6. Родина **орхідні** (Orchidaceae). Як назва культурних видів зозулинця (*Orchis* L.), які походять із тропіків, уперше відзначається номен *орхідеї*, мн. [1900, СБН: 105]. Пізніше він перенесений і на дикоростучі види *Orchis* L. у формі однини (*орхідея*), ставши літературною нормою української мови [СУМ, V: 751; ОВРУ: 410]. Походить від нов. лат. *orchideae* (> *orchidaceae*) 'орхідні', утвореного від *orchis* 'орхідея' < гр. *orchis* id. [ЕСУМ, V: 216]; пор. ще [СІС: 609; КЭС: 314]. Ця назва могла бути запозичена і через рос. *орхідея*, засвоєну в II пол. XIX ст., можливо, через нім. *Orchidee* < лат. < гр. [Черн., I: 606].

2.7.1. Родина **коноплеві** (Cannabinaceae) представлена в цей час інноваціями на позначення конопель і хмелю. У більшості джерел назви для цих культур ті самі, що і в староукраїнській мові (див. [Сабадош 1996: 96—97]), зокрема продовжує вживатися праслов'янська за походженням назва *Cannabis sativa* L. *коноплі* [Кв., II: 21; ВхПч., II: 29; Сред.: 552; Левч.: 59;

Жел.: 363; Гр., II: 278] чи з метатезою [н] і [л] *колóпні* (півд.-зах. [Витв.: 110; ВхПч., II: 29; Жел.: 360; Шух., I: 137; ВхЗак.: 227; ВхН.з.: 40]) (< прасл. **konopja* id. [ЕСУМ, II: 553]) та успадковані від староукраїнської мови назви чоловічої особини *плóскінь* [Тм., I: 173; ЯТ: 12], *посконь* [Піск.: 204] і жіночої особини *мáтірка* (полт., степ. та ін. [Рог.: 115; Жел.: 430; Вас.: 199; ЯТ: 12; Гр., II: 409; Дуб.: 12]), *матірка* [Тм., I: 173]. Новотвори позначають переважно жіночу особину конопель, зокрема: *мáтерниця* [Жел.: 429], *мáтірниця* (гуцул. [ВхН.з.: 40]), *матерінки* [Гр., II: 409], *маткі* [Руб., VII: 11], *головачі* (сх. укр.), *головаткі*, *коловáтні* (гуцул.), *поскубки*, *розклінка*, *драби* (надсян.) [ВхН.з.: 40], *побірниці* (лемк. [1902, Мак.: 76]).

Номен *головачі* пояснюється тим, що приквітковий листочок на жіночих коноплях обгортає плід у вигляді головоподібного ковпачка; пор. пол. *glowacze*, н.луж. *glowace* id., на основі яких деякі дослідники схильні виводити прасл. діал. **golvači* id. [ЕСУМ, I: 552]. Цей самий мотив ліг в основу назв *головаткі* і *коловáтні*. Перша утворена за допомогою суф. -*атки* від *голова́*, а друга — за допомогою суф. -*атні* (в однині -*атень*) від укр. діал. *колувати* 'кружляти' [Гр., II: 273] < **коловати* — похідного від *коло*; пор. [ЕСУМ, II: 516]. Віддієслівні суфіксальні утворення *поскубки*, *побірниці*, *розклінка* пов'язані, очевидно, із процесом висмикування стебел; пор. укр. діал. (черніг.) *побрáти* 'вирвати, висмикати (льон, коноплі)' [Гр., III: 205], див. ще [ЕСУМ, IV: 466]. Номен *розклінка* (< **розклінтка*) утворений, імовірно, від *розклінтіти* 'роз'єднати' (пор. гуцул. *склінтіти* 'з'єднати що-небудь' (с.Чорна Тиса Рахівського району — власний запис автора), тобто від'єднувати чоловічі особини конопель від жіночих. *Драби*, — ймовірно, результат переосмислення слова *драб* 'озброєний слуга' або 'бідняк, волоцюга' [ЕСУМ, II: 118—119], однак мотив перенесення значення нам неясний.

2.7.2. Поряд із праслов'янською за походженням назвою рослини *Humulus lupulus* L. *хміль* [КотлЕ: 192; Витв.: 46; Авг.: 36; Сред.: 552; 1834, Гр., IV: 405], *хмель* [Парт.; Рог.: 125; Чопей: 419; Жел.: 1041; Гр., IV: 405] (у ряді джерел ці форми подаються як паралельні і рівноцінні, проте якщо форма *хміль* характерна як для південно-східних, так і південно-західних, то *хмель* — переважно для останніх українських говорів; від прасл. **хътель* id. [ЕСУМ, VI: 188—189]) документуються також інновації: *хміль болóтняий* [Волк.: 176; Піск.: 276; Гр., IV: 405], закарп. *хмельіна* [ВхЗак.: 267; ВхН.з.: 46] і *хмельник*, *хмільник* [Чопей: 418, 419]. *Хміль* — норма сучасної української мови [СУМ, XI: 97; ОВРУ: 58—59], ухвалене як науковий термін у [СБН: 76].

2.8.1. Родина **гречкові** (Polygonaceae) представлена тільки новотворами *рабарбер* 'ревінь (*Rheum* L.)', який походить від нім. *Rhabarber* id. (можливо, через пол. *rabarber* id. [1613, Maj., II: 662] (< нім. < лат.

reubarbarum id. [Br.: 456; Mach.: 86]), і *бурячкі* '*Polygonum orientale* L.' Останній номен, який репрезентує дикорослу рослину, рідко культивовану по всій Україні, виник у результаті переосмислення деминутива за червонуватим кольором кореневища на зрізі, див. [ЕСУМ, I: 306].

2.8.2. Продовжують документуватися успадковані від попереднього періоду розвитку української мови (див. [Сабадош 1996: 97]) назви виду гречки *Fagopyrum esculentum* Moench (*Fagopyrum sagittatum* Gilib., *Polygonum fagopyrum* L.) *грéчка* [КотлЕ: 39; Кв., I: 298; Шевч., I: 152; Гол.: 492; Закр.: 305; Гр., I: 325], зрідка *греча* (степ. [Шест.; Мак.: 149]; пор. біл. гродн. *грýка* id. [ЛІАБНГ, II: 168]), а також інновації *гришка* (поділ. [Рог.: 123; Піск.: 59; Мак.: 149]), яка походить від рум. *hrışcă* id. < укр. *грéчка* id. [ЕСУМ, I: 597; DLRM: 366; ДЕМ: 474], і *татáрка* [Вол.: 126; Шейк.; Жел.: 950; Мак.: 149]. Останній номен перенесено від виду *Fagopyrum tataricum*; пор. укр. лемк., закарп. *татáрка* '*Fagopyrum esculentum*' [Кобів: 184; ССк.: 349]. Назва *грéчка* стала нормою української літературної мови [СУМ, II: ОВРУ: 99], ухвалена як науковий термін у [СБН: 118]. Про назви іншого виду гречки *Fagopyrum tataricum* Gaertn. (*Polygonum tataricum* L.), який у давнину культивували, а в останні століття перестали, і він трапляється як бур'ян, див. у п. 3.28.2.

2.9.1. Родина **лободові** (Chenopodiaceae). Крім успадкованої від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 97—98]) назви мангольда '*Beta esculenta* Gärke subs. *cicla* Моф.' *свекла* (закарп., гуцул. та ін. [ВхПч., IV: 13; Чопей: 357]), *цвікля* (бойк.-галиц. [Жел.: 1050; ВхПч., IV: 13]), *цвикла* (закарп., буков. [Чопей: 422; Кміц.: 423]), *цвікла* [Вол.; Мак.: 55], в результаті переосмислення появляються нові найменування *бóтва* [Парт.; Жел.: 41], *ботвіна* [Жел.: 41; Кміц.: 423], тобто мангольд, із якого від часів Київської Русі в їжу використовують тільки стебло і листя — *бóтву* (див. [Сабадош 1996: 37—38]; його корінь дуже тонкий і в їжу не годиться [Мел.: 50]); пор. ст. укр. *ботвина* 'листя буряка' (1602), 'їжа з *ботвини*' (XVIII) [Г.: 129], укр. літ. *ботвіна* 'стебла і листя коренеплодів' [СУМ, I: 223], ст. рос. *ботвинья* 'кушанье из квашенной зелени' (XVI—XVII), 'ботва' (1619), 'свекла' (1587) [СРЯ 11-17, I: 303], рос. літ. *ботва́* 'листья и стебли корнеплодов', ст. біл. *ботьвинья* 'квашена ботва; їжа з неї', 'буряк' [XVI, ГСБМ, II: 167], біл. діал. *батва́* 'буряк', 'взагалі зелені овочі, трави', 'стебла і листя огірків' [ЭСБМ, I: 328]; пор. ще пол. *botwina* 'буряк' (XVIII), запозичене, як уважав О.Брюкнер, від української і білоруської мов [Вг.: 33]. Наведений тут та інший матеріал зі слов'янських мов (див. ще [ЕСУМ, I: 28; ЭССЯ, III: 142; ЭСРЯ, II: 178] та ін.) свідчить про те, що значення 'буряк' лексем *ботва*, *ботвина* в східнослов'янських мовах вторинне — зі значення 'ботва' (перенесення значення відбулося за використанням ботви в їжу) < прасл. **бѣтъ*/**бѣту* 'листя

і стебло рослини', спорідненого з **byľ* 'рослина, зілля', **byti* з первісним значенням 'рости' (пор. [ЕСУМ, I: 238; SP, I: 466; Черн., I: 105]). Серед нових назв мангольда фіксується ще *цвickльові бураки* [ВхПч., IV: 13], *цвickловий бурак* (лемк., поділ. та ін. [Шейк., I: 134; Мак.: 55]), *свекловий бурак* [ВхБот.1905; Мак.: 55].

Продовжує вживатися використовувана в староукраїнських джерелах назва столового буряка (*Beta vulgaris* subs. *esculenta* Gärke) *бур'як* [ПСМ: 113; Войц.: 289; Шевч., I: 50; Б.-Н.: 65; Сред.: 544; Гр., I: 115], *бур'як* (перев. півд.-зах. [Витв.: 40; Гол.: 376; Шейк., I: 143; Чопей: 21; Жел.: 43; Кміц.: 419]), *бор'як* [Гол.: 376], *червоний бур'як* [Витв.: 52], *прóстий бур'як* [Шейк., I: 134], *прóстий бур'як* [Ум., I: 53] (з покликанням на [Шейк.]). Крім неї, документуються інновації *р'ункля* (*р'ункля*, *р'умля*) в закарпатських та деяких інших західноукраїнських говірках [ВхН.з.: 39] (прийшла, очевидно, через слвц. діал. *rumkla*, *rumgla*, *rumpla* id., пол. *runkla* id. [Maj., II: 115] від нім. *Runkelrübe* id. [БНРС, II: 277; ЕСУМ, V: 143]), *бут* [Жел.: 51] (мабуць, пов'язане з *бóтва* 'бур'як мангольд', див. попередній абзац; пор. ще [ЕСУМ, I: 307]), *яківка* (буков. [Ні.: 3], *св'єкла* [Рог.: 113; Чопей: 357; Жел.: 853; Петр.: 34; Степовик 1890: 32], *св'єкла* [Піск.: 233]. Номен *св'єкла* (*св'єкла*) виник унаслідок перенесення від попереднього виду буряка (мангольда).

Уперше одержали цукор із деяких видів буряка тільки в 1747 р., однак широко культивується цукровий бур'як (*Beta vulgaris* var. *saccharifera*) тільки після наполеонівських воєн [Kozł.: 581]. Українські назви цієї рослини фіксуються від початку 60-х років XIX ст.: *цукр'овий бур'як* [Шейк., I: 134 (у статті *бурак*); Кміц.: 419], *цукр'овий бур'як* [Ум., I: 53], *сахарний бур'як* [Н.-Л.: 66].

2.9.2. Видно, тільки в середині XIX ст. починають вирощувати на Україні культуру *Spinacia oleracea* L., про що свідчать її назви, що вперше появилися в джерелах у цей час: *лобода* [Вол.: 123] (перенесено від *Atriplex* L. за подібністю рослин), *шпин'ят* [ib.; Рог.: 137; Піск.: 297; Жел.: 1097; Ум., IV: 214] (фіксується і в інших джерелах, проте Б.Грінченко чомусь не ввів її до зредагованого ним словника), *шпин'ят* (буков. та ін. [Ні.: 12; Тан.: 64]), *шпин'як* [1886, Мак.: 357], *трясомах* (буков. [Ні.: 12]). *Шпин'ят* і под. — від нім. *Spinat* id. < сер. лат. *spinachium* id. (персько-араб. походження) [Фасм., IV: 474; Mach.: 83]. Варіант *шпин'як* запозичений, мабуць, через західнослов'янське посередництво; пор. пол. *szpinak*, ст. чес. *špinak* id. (1517), які походять від сер. лат. *spinachium* (**spīnaceus*) id. [ЕСУМ, VI: 462; Фасм., IV: 474; Br.: 554; MES: 620]. Композит *трясомах* (від *трясті* і *мох*) мотивується властивістю дозрілих насінин цієї рослини опадати у вигляді моху. Із усіх названих номенів літературною нормою української мови став

шпин'ят [СУМ, XI: 522; ОВРУ: 87], ухвалений як науковий термін у [СБН: 148].

2.9.3. Декоративну рослину *Kochia scorigia* Schrad. використовують для виготовлення віників, чим мотивується більшість зафіксованих писемними пам'ятками її назв (див. [Мел.: 149]): *віниччє* (галиц., гуцул., степ. [1869, ВхПч., II: 32; Сред.: 547]), *віничник* (по всій Україні), *віники* [Гор.-I: 12], *мітла*, *мітлиця*, *мітличина* (галиц.), *мітельник* (галиц., волин.) [ВхПч., II: 32]. Ще один номен *нефороц* [РО: 215] виник у результаті переосмислення назви праслов'янського походження *пехвороц* '*Artemisia vulgaris*' [Сабадош 1996: 54]. Із цих назв нормативною в українській літературній мові для роду *Kochia* Roth стала *віниччя* [СУМ, I: 677; ОВРУ: 90]

2.10.1. Родина **ширицеві** (Amaranthaceae). Назви культивованої у садах рослини гребінець (*Celosia cristata* L.) мотивуються подібністю її суцвіття до гребеня півня, пор. *півники* [Закр.: 497; Ан.: 89; Ум., I: 163], *гребенюшка* [ВхГик.; Жел.: 158; Кміц.: 244], *грибіш'ок* (степ. [Сред.: 544; Ан.: 89; ЯТ: 12; Ум., I: 163]). Зважаючи на словотвірну структуру останньої назви, відсутність її з прямим значенням в українських і шпироке вживання в російських говорах у прямому й переносних значеннях як назви цієї та інших рослин (пор. рос. *гребешок* '*Celosia cristata*', '*Geum urbanum*' та ін. [СРНГ, VII: 123]), її слід віднести до русизмів.

2.10.2. Як назва декоративної адвентивної (батьківщина — Південна Америка) рослини *Amaranthus caudatus* L. у джерелах засвідчені: *циріція* [Ан.: 27; Ум., IV: 130] (про походження див. у п. 3.30), *діке пр'осо* (галиц., волин. [ВхПч., I: 8; Нов.: 96; Гр., III: 480]), *турецьке пр'осо* (надсян. [ВхПч., I: 8; Жел.: 993; Гр., IV: 296]). Насіння цієї рослини вживали як пр'осо; означення *турецьке* вказує на те, що рослина завезена до України з Туреччини; пор. серб., хорв. *турчин* id. [Сим.: 28]. У складеній назві *городній красній васильок* (полт. [Ан.: 27; СБН: 11]) компонент *васильок* пояснюється подібністю цієї рослини до *василька* '*Ocimum basilicum* L.'. Красивим суцвіттям (пор. ст. пол. *kwiat miłości* id. [Maj., II: 42]), схожим із віничком, обумовлені назви *краса* [Рог.: 111; Ум., IV: 130] (пор. [Mach.: 81]), *кітяхі* (волин. [1889, Мел.: 28]); назва пов'язується із формою суцвіття; пор. укр. діал. *кітяг*, *кітях* 'кисть, гроздь' [Гр., II: 241]). *лисічі хвості* [Ан.: 27; Ум., I: 4] (пор. пол. *lisi ogon* [Maj., II: 42], слвц. *lišči chvost* id. [Mach.: 81]), *півники* [Руб., X: 26], *бархатець* [Петр.: 1] (пор. рос. *бархатец*, *бархатник*, *бархатка* id. [Ан.: 27]). Номен *червоний цир* (галиц. [ВхПч., II: 29]) мотивується розовим кольором насіння; пор. серб., хорв. *червена лобода* id. [Сим.: 28].

2.11. Родина **лаконосні** (Phytolaccaceae). Завезений до Європи з Північної Америки лаконос американський (*Phytolacca americana* L.) зараз подекуди в Україні культивується. В XIX ст. про нього знали, видно, за соком

із його ягід, який завозили до нас для підфарбовування вина, горілки в багряний колір. Для цієї рослини задокументовано назви *багрїна* [ВхГик.; Жел.: 8] і *алькірмис* (поділ. [СБН: 113; Мак.: 267]. Останнє, очевидно, від пол. *alkiermes* id. [Мај., II: 594], в якому *al-* арабський артикль, а *kiermes* того самого (індоєвропейського) походження, що і прасл. **čьrтьль* 'червоний', **čьrнь* 'черв'як', варіант **čьrvь* id. [Br.: 77; ЭССЯ, IV: 149—150].

2.12. Родина **портулакові** (Portulacaceae). Рослину портулак городній (*Portulaca oleracea* L.) до України завезли як культурну не пізніше XVIII ст. [Сабадош 1996: 98], в описуваний період для її називання продовжує вживатися успадкована від староукраїнської мови назва *портуляка* [Тм., II: 63], *портулак посівний* [1899, СБН: 121], pojawiaються нові назви *сосонка* [Левч.; Ан.: 268; Ум., I: 54; Тм., I: 25; Руб., XI: 72] (виникла внаслідок переосмислення демінутива і мотивується, очевидно, зовнішнім виглядом стебел, які здалеку нагадують вітки сосни), *блoшки* [1867, Парт.; Ум., III: 119; Мел.: 216], *курячий слід* (буков. [Мај., II: 624]; за подібністю розміщення листочків до сліду від курячої ніжки; пор. ст. укр. *куряя нога* id. [1642, Слав.: 83]). Нормою сучасної української мови стала назва *портулак* [СУМ, VII: 291; ОВРУ: 65], уперше термінована у вигляді *портуляк* у [Мел.: 216], ухвалена в ролі наукового терміна як *портуляка* в [СБН: 121].

2.13.1. Родина **гвоздиків** (Caryophyllaceae). Як назва виду *Silene armeria* L. уперше фіксується *литвинчики* [Рог.: 136; Піск.: 126; Руб., VIII: 15], утворена, видно, від *литвін* 'литовець', 'білорус' [Гр., II: 363], 'поліщук'. Мотивація фітономена неясна. Думка про те, що ця назва могла виникнути внаслідок сплутування виду *Silene armeria* L., що розводиться в садах, із видом *Silene lithuanica* Zapal., що зустрічається в борових лісах Полісся [ЕСУМ, III: 246], нам видається непереконливою.

2.13.2. У цей період продовжує широко функціонувати відома ще зі староукраїнської мови назва роду *Dianthus* L. і виду *Dianthus caryophyllus* L. (батьківщина останнього — Південно-Західна Європа) у варіантах: *гвоздік* [Кв., I: 256; Витв.: 87; А.-Ч.: 69; Гол.: 475; ВхПч., I: 10; Гр., I: 278], *звoздик* (галиц. [ВхПч., I: 10; Жел.: 290]), *гвоздіка* [Левч.: 25; Тм., I: 74; Ум., I: 144], *гвоздіки* [Витв.: 87; Закр.: 207]. Поряд із ними для позначення *Dianthus caryophyllus* у джерелах відзначаються новотвори: *душїсті гвоздіки* [Рог.: 121; Гр., II: 460], *трав'янка* [Б.-Н.: 356; Жел.: 979], *трав'янець* [Левч.: 25; Шейк.; Жел.: 979; Тм., I: 24], *трав'яниця* [Петр.: 38]. Останні три пов'язуються із *травá* [ЕСУМ, V: 613]. Як позначення нового культивованого виду *Dianthus barbatus* L. уперше виявляються лексеми *каштáнчик* [Рог.: 121; Гр., II: 229], *каштáнчики* [Жел.: 339; Левч.: 25], *каштáнці* [Ум., I: 144]. Номен *трав'янка* і под. появилися десь у кін. XIX — на поч. XX ст., очевидно, в результаті протиставлення трав'янистої рослини

Dianthus caryophyllus південному дереву *Caryophyllus aromaticus*, оскільки обидві рослини в староукраїнський період мали спільну назву *гвоздика*, *гвоздик* і под. (див. [Сабадош 1996: 87]). Отже, *трав'янка* і под. витворилися на основі складеної назви *трав'яний(-а) гвоздик(а)* в результаті універбації. Пізніше *трав'янка* і *трав'янець* позначають в українській мові і різні дикоростучі види *Dianthus* L., напр. *трав'янець* — *Dianthus deltoides* L., *Dianthus carthusianorum* L. та ін. [Рог.: 121; Гр., IV: 278 та ін.], а номен *трав'янка* '*Dianthus deltoides*' став літературною нормою української мови [СУМ, X: 223], хоча в науковій ботанічній літературі не прижився, пор., однак, рос. *гвоздіка трав'янка* id. [РУСб: 178]. Назва *каштáнчик* — результат переосмислення демінутива на основі подібності квітки цієї рослини до квітки каштана.

Із поч. XIX ст. документується назва гвоздики, ймовірно, виду *Dianthus caryophyllus* *філєничики* [Павл.: 73; Піск.: 271; Шейк., V/2: 254], пов'язана, очевидно, з гр. *φύλλον* 'лист', яке є складовою частиною лат. *caryophyllus* (пор. [ЭСЛНР: 41; Минш: 14]). Із перелічених назв роду *Dianthus* L. до наукового вжитку був запропонований номен *гвoздик* у [Мел.: 97—98], затверджено як термін лексему *гвоздіка* в [СБН: 52], яка з цим значенням до сьогодні є нормативною в українській літературній мові [СУМ, II: 44; ОВРУ: 79; СДБ: 122], правда, в [РУСб: 177; Кобів: 158] як нормативний номен подається у формі множини — *гвоздіки*.

2.13.3. Майже всі назви красивої садової рослини *Lychnis chaldeonica* L. мотивуються її яскраво-червоною квіткою, асоціюючись із невеликою зіркою або розжареною вуглиною: *заря* (гуцул. [ВхПч., V: 26; Жел.: 268], *зірка* (сх. укр. [ВхПч., I: 11; Гр., II: 154]), *зіркі* [Закр.: 610; Рог.: 127; Жел.: 301], *зорки* [Рог.: 127], *зірочка*, *зірочки* [Ан.: 200; Піск.: 91, 1890, Яв.: 154], *грянь* (галиц. [ВхПч., II: 33; Гр., I: 324]; перенесено з діал. *грянь*, *грань* 'розжарені вуглини' [Гр., I: 322], спорідненого з *горіти*; пор. рос. *огненный цвет*, *огневик*, пол. *plotieńczyk*, луж. *plotjenčica*, серб., хорв. *plamenica* т.д. '*Lychnis chaldeonica*' [ЕСУМ, I: 609; Ан.: 200]; пор. [Mach.: 78]) і етимологічно пов'язані з *грань* назви *Lychnis chaldeonica* *горячка* (галиц. [ВхПч., II: 33; Гр., I: 317]; пор. [ЕСУМ, I: 574]), *загáра* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 33; Жел.: 238]; пор. [ЕСУМ, II: 220]), *дівоча красá*, *горітва* [1890, Яв.: 154] (пор. рос. кур. *горитва* id. [Ан.: 200]). За цією самою ознакою утворена назва *ясновець* [ВхБот.1896: 97]. Номен *дівоча красá* обумовлений, ймовірно, не стільки красою квітки, скільки вживанням рослини як прекрасного, м'якого (без луку) миючого засобу; пор. рос. *красота девичья*, вят. *девичье мыло* id. [Ан.: 200]. Нормативною в науковій номенклатурі української мови стала назва *зіркі (садові)* [ОВРУ: 83; РУСб: 197].

2.14.1. Крім успадкованої зі староукраїнської мови *півонія* [1862, Гр., III: 57; Левч.: 103; ВхБот.1896: 121; Шух., I: 22], родина **жовтцеві** (Ranunculaceae) репрезентується кількома новими назвами півонії лікарської (Paeonia officinalis L.), більшість із яких пов'язана з давнім язичницьким святом русалії, пізніше трансформованим у християнське свято Трійця, коли розцвітають півонії, використовувани з ритуальною метою (пор. [Mach.: 41]), зокрема: *русаля* (лемк. [Мак.: 253]; дохристиянське запозичення, можливо, через південнослов'янське посередництво від лат. *Rosalia, Rosaria* 'свято поминання померлих' (одним із його атрибутів були вінки з роз), утвореного від *rosa* 'троянда' [ЕСУМ, V: 146]), *ру́жа русадельна* (закарп.), *камінна* (*камінна*) *ружа* (півд. лемк.) [ВхН.з.: 50], *русальна рожса* [ВхБот.1896: 121], *бо́жса ру́жа* (закарп. [ВхЗак.: 204]). З останнім номеном пор. болг. *бо́жур*, серб., хорв. *бо́жур*, словн. *božur* id., які, можливо, пов'язані з *бог* [БЕР, I: 63]; компонент *ружа* (*рожа*) в наведених складених назвах або результат переосмислення значення 'rosa' за подібністю квітки, або виник під впливом сер. лат. *rosa Sanctae Mariae*, вживаного монахами зі значенням 'Paeonia officinalis L.' [Mach.: 41]. Незрозуміла мотивація назви *камінна* (*камінна*) *ружа*. Ще одне найменування цієї рослини *полонія* (півн.-зах. Галичина [ВхН.з.: 50]) появилось, очевидно, внаслідок народної етимології на основі загальноукраїнського *півонія* id. Із цих назв нормою сучасної української мови стала *півонія* [СУМ, VI: 385; ОВРУ: 101].

2.14.2. У цей період поряд із рослиною *Nigella sativa* L., яку на Русі здавна культивують (див. [Сабадош 1996: 98—99]) під давнім номеном *чорну́шка* (*черну́шка*) [Парт.; Рог.: 129; Жел.: 1068; Ум., IV: 197; Гр., IV: 458, 472] (*чорну́шка* id. — літературна норма української мови [СУМ, X: 361; ОВРУ: 47]), починають розводити як декоративний новий вид *Nigella damascena* L. (*чорнушка дамаська*), для якого зафіксовані такі назви: *навучкі* (бойк., галиц.), *кучерявий ма́цько*, *кудринці* (галиц.) [ВхПч., II: 33; Жел.: 593, 595; Гр., III: 85], *нечеса́ні па́ннички* [Рог.: 129; Жел.: 528], *дівича в зелені* [Рог.: 129; Мел.: 185]. Крім останньої, всі назви мотивуються зовнішнім видом квітки, а остання, ймовірно, переклад нім. *Jungfer in Grünen* id. (пор. [Mach.: 43]).

2.14.3. Рослину орлики звичайні (*Aquilegia vulgaris* L.), що зрідка зустрічається як дикоросла в лісистих і лісостепових районах України, в цей час більше знають як культивований декоративний вид (пор. [ПСМ: 79, 96; Ан.: 42]) за назвами: *аксамет* [ПСМ: 96], *оксаміт* [Рог.: 112; Гр., III: 51], *окса́мет* [Павл.: 71; Піск.: 170] (очевидно, перенесено від *оксамит* 'бархат' за бархатною квіткою), *рі́мщина* (галиц. [Гавр.: 136; ВхПч., II: 29; Гр., IV: 17]; від *рі́мський*, ймовірно, мотивується напрямком, по якому розповсюджувалося по Україні розведення цієї культури), *зві́нки* [Парт.,

дзвіночки [Тм., I: 80; Кміц.: 17], *дзвонóчки* [Рог.: 112; Ум., I: 87]; останні три назви, можливо, перенесені за формою квітки; пор. рос. *колокольчики* id. [Ан.: 42].

Решта найменувань — лексичні запозичення або переклади відповідних чужомовних назв: *яструбец* (буков. [Ні.: 2]); очевидно, як і успадковане від староукраїнської мови *орлики* 'Aquilegia L.' [Рог.: 112; Жел.: 575; Гр., III: 63] і такі самі назви в ряді слов'янських та інших мов, — переклад лат. *aquilegia* (пор. [Mach.: 44]), *голубкі* [Ан.: 42; Ум., II: 27; Кміц.: 17] (імовірно, через рос. *голубки, голубки цвет* id. (1780), які є перекладом фр. *colombine* id. [Ан.: 42]; пор. фр. *colomb* 'голуб'; на нашу думку, не переконливо пояснювати ботанічну назву *голубки* як утворення на українському мовному ґрунті, усупереч [ЕСУМ, I: 556]), *павини́ очи* [1826, ПСМ: 96], *павлі́не очко* [Н.-Л.: 27] (пор. рос. *павлиные очки* id. [1804, Ан.: 42]), *пташки* (галиц. [Гавр.: 136; Петр.: 56]; можливо, від пол. *ptaszki* id. [кін. XV, RS: 164]). Цілком імовірно, що і назва *зві́нки* і под. (див. вище) — також результат перекладу якої-небудь чужомовної назви, як, напр., рос. *колокольчики садовые, колокольцы* id. [Ан.: 42]. Нормативним в українській літературній мові став номен *орлики* [СУМ, V: 747; ОВРУ: 47].

2.14.4. Деякі найменування культивованого виду *Consolida ajacis* Schur збігаються або схожі з назвами дикоростучого виду *Consolida arvensis* Schur (*Delphinium ajacis* L.), це *острі́жка* (надсян.) [ВхПч., I: 10; Жел.: 581; Гр., III: 72]; від *остріг* < прасл. **ostrogъ* 'що-небудь гостре', похідного від **ostrъ*, мотивується шпоркою з тильного боку квітки цієї рослини; пор. рос. *острога* 'Consolida ajacis' [Ан.: 123], пол. *ostróžki* [XVI, Maj., II: 275], чес. *ostrůžka* [Mach.: 45], словн. *ostrognica, ostrožnica, ostrožnik* id. [Сим.: 164]), *сокирки* [Рог.: 121; Гр., IV: 165], *сікурки* [Рог.: 121; Піск.: 236; Жел.: 795] (назва виникла в результаті перенесення значення деминутива за подібністю квітки до сокирки, пор. [ЕСУМ, V: 345]), *бардинкі* [Жел.: 13; Мак.: 128] (від діал. *ба́рда* 'сокира' [Жел.: 13]), *черевички* [Ум., IV: 214] (переосмислення деминутива за формою плодиків), *сорочі ноги* (галиц. [ВхПч., I: 10]; за подібністю трійчастих листочків до ніжки сороки), *синецві́т* [Піск.: 214; Жел.: 795; Ум., IV: 214], *синецві́т* [Рог.: 121], *синецві́т* [Ні.: 5], *синьово́да* (волин. [ВхПч., I: 10; Жел.: 864; Гр., IV: 121]), *синовода* [ВхБот.1905: 6] (від *сіній* і *цвіт* або *водá* — за кольором квіток), *ненавистник* (галиц. [ВхПч., II: 31; Жел.: 515]; за повір'ям, ця квітка викликає ненависть [Мел.: 96]), *андрієць* (бойк. [ВхПч., II: 31; Гр., I: 7]; видно, за часом цвітіння — у період християнського свята св. Андрія в липні). Сх. укр. (степ.) *разноцві́т* [Сред.: 123; Рог.: 121; Жел.: 795], *різноцві́т* [Тм., IV: 214; Мел.: 96] (від рос. *разноцвет* id. [Ан.: 123]; квітки цієї рослини бувають різного кольору — синього, білого, рожево-фіолетового [ВхПч., II: 31]). Нормативною в

українській літературній мові, зокрема й науковій номенклатурі, стала назва цієї рослини *сокірки* [СУМ, IX: 438; ОВРУ: 48], ухвалена як науковий термін у [СБН: 51].

2.14.5. Продовжує документуватися назва рослини *Paraver somniferum* L. *мак* [Кв., II: 96; Шевч., I: 389; Hoelzl: 154; Жел.: 423; Гр., II: 399] (< прасл. **makъ* id. [ЕСУМ, III: 364]), яка стала літературною нормою української мови [СУМ, IV: ОВРУ: 54].

2.15.1. Родина **хрестоцвіті** (Cruciferae). Рослина *Hesperis matronalis* L. в Україні дико зростає тільки в Карпатах, однак вона більш відома в цей період як культивована під назвами: *вечерніця* (степ. [Сред.: 137; ЯТ: 18]), *вечерка* [ВхГик.: 129; Жел.: 66], *вечірник* [Парт.], *вечірні фіалки* [Рог.: 125; Гр., IV: 377], *ночна фіалка* (степ. [Lind., I: 35; Шм.: 62]). *Вечерніця* і под., ймовірно, — переклад лат. *hesperis* id. < гр. *espera* 'вечір'; пор. рос. *вечерница*, пол. *wieczernica* (1895), чес. *večernice* id. *Ночна фіалка*, треба гадати, — переклад нім. *Nachtviole* id.; пор. рос. *ночная фиалка*, чес. *poční fiála*, слвц. *počnia fialka* id. [Mach.: 68]. Відповідні латинська і німецька назви мотивуються особливістю рослини: її квітки розкриваються увечері і дуже приємно пахнуть, їх аромат нагадує запах фіалки. Назва *нічна фіалка* id. нормативна в українській літературній мові [СУМ, X: 582; ОВРУ: 126].

2.15.2. Для садових рослин роду *Matthiola* R. Br. (левкой, переважно види *Matthiola annua* Sweet і *Matthiola incana* R. Br.) відзначаються назви: *городні сокірки* (надсян. [ВхПч., I: 11; Гр., IV: 165]), *левкой* (поділ. [СБН: 94; Мак.: 226]), *левко́нія* [Парт.; ВхГик.: 129; Тм., I: 187], *левко́нія* [Жел.: 399]. Лексема *левкой* запозичена (можливо, через рос. *левкой* id. [XVIII, КЭС: 236]) від нім. *Levkoje* id. < лат. *leucoion* id. < гр. *λευκόιον* 'біла фіалка' [ЕСУМ, III: 207; Фасм., II: 473]. Із цих номенів нормативним в українській літературній мові став *левкой* [ВТССУМ: 608; ОВРУ: 125; РУСб: 217], а *левко́нія* 'Matthiola annua' як літературна норма подається в [СУМ, IV: 459], серед перших цю назву вжив І.Франко (в «Основах суспільності» [1894, Франко: 47]). Потрапила вона до української мови, очевидно, через пол. *lewkonía* id. [Maj., II: 477].

2.15.3. Як і в попередній період розвитку української мови, у багатьох джерелах фіксується назва *капустя* 'Brassica oleracea L.' [КотлЕ: 75; Кв., I: 643; Шевч., I: 315; ВхПч., IV: 13; Гр., II: 219], яка відома в пам'ятках нашої писемності від XI ст. [Изб.1073: 251], походить, можливо, від прасл. **kapusta* id. [Филин 1962: 113] і стала нормою української літературної мови [СУМ, IV: 98; ОВРУ: 111].

Продовжує вживатися як позначення виду *Brassica rapa* L. назва праслов'янського походження *ріпа* [Кв., III: 107; Б.-Н.: 313; Гр., IV: 24] < прасл. **rěpa* id. [ЕСУМ, V: 96—97]. Ряд інновацій — вузьколокальні й

етимологічно прозорі регіоналізми: *біла ріпа* (закарп. [Жел.: 807; ВхН.з.: 40]), *білоріпа* [Гр., I: 67] (компонент *біла* мотивується кольором коренеплоду), *гризачка* [ВхГик.: 128; Гр., I: 326], *гризучка*, *сироїжка* (закарп. [ВхН.з.: 40]; *гризачка* і *гризучка* утворені від *грізти* і пояснюються тим, що цей коренеплід можна їсти сирим, на що вказує також назва *сироїжка*), *горчиця лубенська* [Рог.: 114; Гр., I: 316], *турніпс* [1877, Мак.: 64] (< англ. *turnip*, мн. *turnips* id. [ЕСУМ, V: 683]). Нормативними в сучасній українській мові є *ріпа* і *турнепс* [СУМ, VIII: 575; X: 328; ОВРУ: 111], правда, в СУМі *турнепс* подається тільки зі значенням 'кормова ріпа'.

Як назви *Brassica napus* var. *esculenta* DC. поряд із успадкованими від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 100] *бруква* [Шейк.; ВхПч., II: 29; Сред.: 129; Гр., I: 101; Тан.: 59], *бруков* [Витв.: 42; Жел.: 45; Тан.: 59] і *карпель*, *кареля* (лемк., бойк. [ВхПч., II: 29; ВхН.з.: 40]) уживаються наступні інновації: *ріпак* [Вол.: 202; Гр., IV: 24], *ріпиця* [Парт.; Жел.: 808], *горунка* [Рог.: 114; Гр., I: 316], *квак* (бойк.), *квака* [ВхН.з.: 40]), *панс* [Рог.: 117; Ум., III: 256]. Назва *ріпак* і под. утворені суфіксально від *ріпа* 'Brassica rapa'; пор. чес. *řepák*, *řepka* 'Brassica napus' [Mach.: 57]. *Ріпак* id. — літературна норма української мови [СУМ, VIII: 575; ОВРУ: 111]. *Квак* запозичено від західних слов'янських мов; пор. пол. *kwak* (XVIII), слвц. *kvak*, *kvaka* id. неясної етимології, можливо, германізми [ЕСУМ, II: 414; Sław., III: 456; Mach.: 58, 82]. *Панс* (< нім. *Raps* id. [CIC: 705; ЕСУМ, V: 27]), як і *ріпак*, — норма української літературної мови [СУМ, VIII: 452; РУСб: 256]. Такий статус має і *бруква* [СУМ, I: 241; ОВРУ: 111].

Уперше в джерелах виявляються такі назви для виду *Brassica oleracea* var. *botrytis* L., як: *цвітня капуста* [Вол.: 201; Гр., II: 335], *цвітуха* [Рог.: 114; Тан.: 64], *кучерява капуста* [Ум., II: 8; Гр., II: 335], *карфіол* [Вол.: 202; Парт.: 165], *карфіоли* (буков. [Ні.: 3]), *каляфіор* [Вол.: 202; ВхГик.: 128], *каляфійор* [Жел.: 331]. *Цвітня капуста* мотивується використанням в їжу суцвіття рослини, а можливо, це переклад латинської назви (див. нижче). Цей номен став нормативним в українській літературній мові [СУМ, IV: 98]. *Карфіол*, видно, прямо від нім. *Karfiol* id., але варіант *каляфіор* (*каляфійор*) прийшов до нас через пол. *kalafior* id. < іт. *càvolo fiore*, *cavolfior*, ст. іт. *caulifior* id. < лат. *caulis* 'капуста, стебло' і *flos*, *-oris* 'квітка' [ЕСУМ, II: 355].

Так само вперше появляються в українській писемності цього періоду також назви для іншого різновиду цього самого виду *Brassica oleracea* var. *gongylodes*, зокрема: *каляріпа* [Вол.: 201; Гр., II: 212], *калярена* (буков. [Ні.: 3; Кміц.: 312]), *калараб* (закарп. [Чопей: 141]), які запозичені: *каляріпа* через пол. *kalarepa* id. < іт. *càvolo rapa* id. < сер. лат. *caulirapus* id., утвореного від *caulis* 'капуста, стебло' і *rapa*, *rapum* 'ріпа', спорідненого з прасл. **rěpa* 'ріпа' [ЕСУМ, II: 355]. Літературною нормою з цим значенням стає новітнє

запозичення *кольрабі* [СУМ, IV: 239; РУСб: 208], ймовірно, через рос. *кольраби* id. < нім. *Kohlrabi* id. < іт. *cavoli rape* (*cavoli* 'капуста' і *rape* — мн. від *rapa* 'ріпа'), діал. *cauliravi* id. < лат. (детальніше [ЕСУМ, II: 528]).

2.15.4. У багатьох джерелах назва культивованого виду редьки *Raphanus sativus* L. фіксується у сучасному фонетичному вигляді *редька* [Кв., III: 96; Витв.: 262; Сред.: 130; Жел.: 799; Гр., IV: 11], яка, вірогідно, походить від праслов'янської мови (див. [ЕСУМ, V: 46; Сабадош 1996: 38]) і яка закономірно стала нормативною в українській мові [СУМ, VIII: 483; ОВРУ: 112], ухвалена як науковий термін у [СБН: 129].

Імовірно, десь із середини XIX ст. в Україні починають розводити різновид редьки *Raphanus sativus* var. *radicula*, яка в джерелах української мови представлена назвами: *редиска* [Рог.: 133; Степовик 1890: 32], *редьковка* [ВхГик.: 131], *редечка*, *редьквіця* [Жел.: 799], *редька місячна* [Витв.: 262], *редьквичка*, *редьков місячна* [ВхБот.1905], *намісячна редька* (закарп. [ВхЗак.: 238]). Назву *редиска* запозичено через рос. *редиска* id., похідне від *редис* id. (1827) < *радис*, яке є новим запозиченням від н.нім. *reddis*, *radis* або н.в.нім. *Radies* id. < фр. *radis* < іт. *radice* id. < лат. *rādīx* 'корінь' [ЕСУМ, V: 45; Фасм., III: 458; Черн., II: 106]. Нормативною в українській літературній мові стала назва цієї рослини *редиска* [СУМ, VIII: 482].

2.15.5. Продовжує вживатися відома з попередніх періодів розвитку української мови (див. [Сабадош 1996: 46, 100]) назва *жеруха* 'Lepidium sativum L.' [Б.-Н.: 137; ВхПч., II: 33; Піск.: 75], *жеруха* [Ум., III: 32], *жерюха* [Гол.: 542; Жел.: 1046], *жируха* [Гол.: 544; Піск.: 76; Ум., III: 32]. Появляються нові найменування цієї культури: *хрінниця жерюха* [ВхГик.; Жел.: 1046], *жируха крес-салат* [Рог.: 126; Піск.], *жерелуха*, *жерлуха*, *жижуха* [Гр., I: 480, 484], *перечниця* [Вол.], *красоля*, *красовуля* [Закр.: 374], *крес* [Руб., VI: 58]. Назви *жируха* і под., крім варіанта *жижуха*, який від пол. *rzeżucha* id., що є результатом деетимологізації давнього *жеруха*, походять, можливо, від прасл. **žeruxa* id. [Сабадош 1996: 46]. Ці назви мотивуються гірким смаком рослини [ЕСУМ, II: 195], як і *хрінниця* (утворена від *хрін*), *перечниця* (від *пéрець*). Номен *красоля* успадкований від староукраїнської мови, правда, там називав іншу рослину — дикорослу траву *Troaeolum majus* L. (див. [Сабадош 1996: 122]). Назва *крес* прийшла до української мови, видно, через рос. *кресс* id. (1731), яка запозичена від англійської або німецької мови; пор. англ. *cress* id., нім. *Kress* < д.в.нім. *kresso* id., етимологія якого неясна [Пр.: 384; Фасм., II: 372; ЭСРЯ, VIII: 387]. Нормою української літературної мови став номен *хрінниця* [СУМ, XI: 150; ОВРУ: 114].

2.16. Родина **резедові** (*Resedaceae*). У багатьох джерелах II пол.XIX ст. засвідчена назва дикоростучої рослини *Reseda odorata* L. *резеда* [Вол.; Рог.: 133; Гр., IV: 11], зрідка *резеда* [Чопей: 341; Жел.: 799], *малиновий цвіт*

[Левч.; Ум., III: 270], *руква* (буков. [НІ.]). Варіант *резеда* став літературною нормою української мови [СУМ, VIII: 486; ОВРУ: 129], запозичений, очевидно, через фр. *réséda* < лат. *reseda* id. (пор. [ЕСУМ, V: 47; Фасм., III: 462]); варіант *резеда* (з наголосом на передостанньому складі) — прямо з латинської або через пол. *rezeda* id. < лат. [кін. XVIII, Maj., II: 659; Br.: 678]. Номен *малиновий цвіт* мотивується, мабуть, кольором квітки рослини, хоча, взагалі, пелюстки квітки бувають найрізноманітнішого забарвлення [ЖР, V/2: 75]. Назва *руква*, очевидно, перенесена від рослини *Nasturcium officinale* R. Br. (див. [Кобів: 284], а також п. 3.37.6).

2.17.1. Родина **бобові** (*Fabaceae*). Уперше появляються назви нової культури *Lupinus hirsutus* L.: *лютин* [Тан.], *лупен* [Парт.], *лубін* [Жел.: 414], *любін* [1880, Мак.: 216], *вернісонце* (степ., слобож. та ін. [Сред.; Ум., II: 80; Гр., I: 137]), *позасонце* [1903, СБН: 90], *вовкіня* (галиц. [Жел.: 113; Тан.]). Складні номен *вернісонце* (від *верну́ти* і *со́нце*), *позасонце* (прийменник *пóза* і *со́нце*) мотивуються тим, що квітка рослини повертається за сонцем (пор. [ЕСУМ, I: 356]). Назва *лютин* запозичена, ймовірно, прямо від лат. *lupinus*, а варіанти *лупен*, *лубін* — через пол. *lupin*, *lupin(a)*, *lubin* id. [Maj., II: 458]. Латинський прикметник *lupinus* первинно означав 'вовчий' (від *lupus* 'вовк'): латинська ботанічна назва мотивується тим, що плоди рослини неїстівні; пор. кальки латинської назви — ст. пол. *wilczy bób*, слвц. *vľčí bób*, серб., хорв. *vučji bob* (*grach*), нім. *Wolfbohne* і под., фр. *fève loupe* 'люпин' [Mach.: 117; ЕСУМ, III: 328; Sław., IV: 276—277]. Очевидно, на базі латинської назви утворена укр. *вовкіня* id. Номен *лютин* став літературною нормою української мови [СУМ, IV: 573; ОВРУ: 180].

2.17.2. У ряді джерел відзначаються назви нової і доброї кормової культури *Trigonella coerulea* Ser. (*Melilotus coerulea* Desr.): *гуньба* [Б.-Н.: 109], *гуньба́* [Сред.; Рог.: 12; Гр., I: 340], *буркун-зілля* (*зілля*) [Рог.: 128; Жел.: 50], *буркун* [1874, Гр., I: 112], *буркун сіній* [Волк.: 166], *буркотина* [1904, Яв.: 57], *сірозілля* (київ., херс. [Ан.: 212]). Назва *гуньба*, на нашу думку, перенесена від тмину (*Sagum sagvi*), для позначення якого вживалася в староукраїнській мові, як і в староросійській, від якої запозичена (детальніше див. [Сабадош 1996: 102]). М.Анненков, правда, вважав, що значення 'Trigonella coerulea Ser.' слова *гуньба* первинне, а 'тмин' — вторинне [Ан.: 87], однак це припущення не підтверджується текстами староросійської і староукраїнської мов, у яких ужите слово *гун(ь)ба*. Рос. *гуньба́*, — ймовірно, результат переосмислення *гуньба́* 'мелкая сыпь во рту грудных младенцев', пов'язується з *гунявий* 'облысевший (от болезни)', далі неясно [ЕСУМ, I: 621; Фасм., I: 476]. *Гуньба́* 'Trigonella coerulea' у деяких словниках і ботанічних виданнях подається як нормативне в українській літературній мові [ВТССУМ: 266; ОВРУ: 185].

2.17.3. Як назви культивованої кормової трави *Medicago sativa* L. вперше фіксуються: *бобик* (галиц. [1899, Гр., I: 77]), *буркунець* (степ. [Ан.: 210; Ум., I: 141]), *бутнік* (закарп. [ВхЗак.: 205]), *мишій степовий*, *козорожець* [Вол.], *равлінник* [ВхГик.; Жел.: 794], *равельник* [ВхБот.1905; Тан.], *люцерна* [Вол.; Жел.: 420; Тм., I: 95], *луцерна* (закарп. [ВхЗак.: 205]). Назва *бобик* утворена від *біб*, род. в. *бобу* за подібністю плодів рослини до бобів; *буркунець* — від *буркун* 'Melilotus Mill.' — за подібністю листків цих рослин; *бутнік* — від діал. *бут* 'молода зелена цибуля' (див. [ЕСУМ, I: 307, 310]); *равлінник* — від діал. *равль* 'равлик, слимак' [Жел.: 794]. Останнє мотивується подібністю плоду цієї рослини до равлика (пор. [ЕСУМ, V: 10]). Номен *люцерна* і под. запозичено, мабуть, через нім. *Lucerne* id. від фр. *luzerne* id. < прованс. *luzerno* < лат. *lucerna* 'ліхтар, лампа'. Латинський фітономен мотивується блискучим насінням рослини [ЕСУМ, III: 332; КЭС: 251; Mach.: 121]. Назва *люцерна* стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, IV: 575; ОВРУ: 186], ухвалена як науковий термін у [СБН: 95].

2.17.4. Від кін. XIX ст. у писемних джерелах появляється назва *сераделя* для культивованої як корм і добриво трави *Ornithopus sativus* Brot. [1895, Мак.: 251; Тан.], завезеної із Середземномор'я. Цей номен запозичений, імовірно, через пол. *seradela* id. [Maj., II: 545] < португ. *seradella* id. Нормативний в українській літературній мові варіант *серадєла* [СУМ, IX: 127; ОВРУ: 198] запозичений, гадаємо, через рос. *серадєла* id.; див. ще [ЕСУМ, IV: 217]. У [СБН: 106] цей термін був ухвалений у фонетичному варіанті *серадєля*.

2.17.5. У другій половині XIX ст. в писемних джерелах масово фіксуються назви культивованої в Україні (завезеної зі Середньої Європи) як корму трави *Onobrychis viciifolia* Scop.: *заячий горох* [РО: 78; Ум., I: 54; ЯЧ: 124] (мотивується подібністю плодів до горохових; означення *заячий* тут має значення 'несправжній; дикий'; пор. ще *горобіний горох* '*Onobrychis gracilis*' [Гр., I: 315]), *рута польова*, *рута польська* (галиц. [Нов.: 100; Гр., IV: 89]; *польська* — від *поле*, тобто польова), *дівойник* (волин. [Нов.: 100; ВхГик.: 174; Жел.: 183; Гр., I: 387]; не зовсім ясне; можливо, пов'язане з прасл. **divъ* 'дикий' [ЕСУМ, II: 85] або з діал. *дівойка*, ст. укр. *д'ввойка* 'дівчинка' [1627, Бер.: 236]), *красний буркун* [Гор.-I: 15; Мак.: 246] (перенесено від *Melilotus*, мотивація неясна; *красний* пояснюється красивим червоним суцвіттям), *воронець* (волин.), *кишечки* (полт. [Ан.: 231; СБН: 104]; переосмислення деминутива *кишечки* зумовлене, вірогідно, тим, що, поїдаючи цю траву, жуйні тварини не хворіють на тимпанію — вздуття кишечнику [КР: 177]), *вика* [Ум., IV: 246] перенесено від *Vicia sativa*), *еспарцет* (степ. [Сред.: 495; Пор.: 129; ЯТ: 23]), *парцет* (поділ. [Ан.: 406; СБН: 104]), *еспарсет* [РО: 78], *еспарсєта*

[Тан.: 58], *еспарзета* [ВхГик.: 174; Жел.: 215], *спарзета* [Вол.: 233; СБН: 104], *яспарзета* (буков. [Ні.: 8; Мак.: 246]). Літературною нормою для роду *Onobrychis* L. став номен *еспарцєт* [СУМ, II: 488; ОВРУ: 199] (ухвалений як науковий термін у [СБН: 104]), запозичений від фр. *esparcette* id. [ЕСУМ, II: 170], можливо, через рос. *эспарцєт* id.; діалектні варіанти могли потрапити до української мови через пол. *esparceta*, *esparseta*, *sparseta* і под. id. [Maj., II: 536].

2.17.6. Із другої половини XIX ст. у джерелах уперше відзначається назва *жолá підзємна* рослини *Agachis hurogaea* L. [ВхГик.: 176; Жел.: 225; СБН: 15], яка походить із Бразилії. Слово *жолá* в інших джерелах української мови нам не вдалося віднайти, як і споріднених із ним слів. Його виводять від прасл. діал. **žela* < **gela*, пов'язаного етимологічно із дінд. *golah* 'куля'; зв'язок із прасл. **golva* 'голова' вважають сумнівним [ЕСУМ, II: 204]. Можливо, споріднене з рос. діал. композитом *желабóлка*, *желобóлка* 'утолщение, шишка' [СРНГ, IX: 100], яке М.Фасмер виводить сумніваючись від **želboľka*, порівнюючи останнє з *головá* і *жолв* [Фасм., II: 40].

2.17.7. Інша культивована як харчова і кормова рослина *Cicer arietinum* L., що походить із Південно-Західної Азії, засвідчена назвами *турецький горох* (степ. [Сред.: 71, 493; Мел.: 79]), *волоський горох* (степ. [Lind., I: 164]) *римський горох* (степ. [Шест.; Мак.: 96]), *бараний горошок* (слобож. [1887, СБН: 39]), *круглий горох* (степ. [ЯТ: 13]), *овчий горох* [Петр.: 26], *нагут* (поділ., степ. [Шест.; Мак.: 96]), *тетеря* [Закр.; СБН: 39]. Компонент *горох* у складених назвах мотивується бобоподібними плодами цієї рослини; означення *турецький*, *римський*, *волоський* (пор. укр. діал. *волóський* 'румунський' [Гр., I: 252]) вказують на землі, звідки могла поширитися в Україні ця культура; *бараний*, *овчий* (тобто *овечий*) у цих назвах мають значення 'несправжній'. Назва *нагут* — румунізм, пор. рум. *năut*, діал. *năhut*, *nohot*, *nohut*, *nout* id. [Borza: 48] < тур. *nohut* id. [DLRM: 531; ДЕМ: 284]. *Нагут* id. було ухвалено як науковий термін у [СБН: 39], проте в сучасній українській літературній мові в цій функції засвоєне в формі *нут* [СУМ, V: 456; ОВРУ: 200], очевидно, через рос. *нут* id. тієї ж етимології (див. [ЕСУМ, IV: 119]).

Номен *тетеря*, ймовірно, — калька пол. *cieciorka* '*Cicer arietinum* L.', засвідченого писемністю з цим значенням від 1472 р., а від XVI ст. — також *cieciarka*, *ciecierzyca* id. У польській мові *cieciarka* — від лат. *cicer*, *cicera* 'горох', а *cieciorka* id. під впливом народної етимології зближене з *cieciorka* 'самиця тетері, тетерка', пол. *cieterzew* 'тетерев, тетеря' < прасл. **tetervъ* id. [Br.: 60; Slaw., I: 99, 102; ЕСУМ, V: 562]. В українській науковій ботанічній номенклатурі поряд із *нут* як нормативна назва рослини *Cicer* L. подається *турецький горох* [ВРУ 1950: 210; ВРУ: 419], запропонована як термін ще

М.Мельником [Мел.: 79], проте в [ОВРУ: 200] у цій функції використовується термін *турецький горіх*; пор. рос. *турецкий орех* ід. Ю.Кобів для роду *Cicer* L. подає укр. *нут*, а для виду *Cicer arietinum* — *нут звичайний* і *турецький горіх* [Кобів: 127].

2.17.8. Рослина *Vicia sativa* L. зростає по всій Україні в дикому стані, але від XVIII ст. культивується як кормова трава [Kozł.: 582]. Її назва *вика* засвідчується в джерелах української мови від середини XVII ст. [Слав.: 412], добре znana і в описуваній нами період (*вика сійна*) [Вол.: 233; ВхГик.: 170; Жел.: 76]; поряд із нею появляються й новотвори *горох* [РО: 75; СБН: 167], *мишиний горіх* [Рог.: 141; Піск.: 24; Гр., I: 315], *миший горох* (буков. [Ні.: 13]), *журавлиний горох* (степ. [Lind., I: 168; СБН: 167]), *воробячий (птичий) горох* [Петр.: 5, 8], *горошок* [Вол.: 233; Парт.: 36], *горішок потечий* (гуцул. [ВхЮж.: 12; ВхН.з.: 61]), *горошець* (закарп.), *орішець* (бойк.) [ВхН.з.: 61; Мел.: 300], *лядвєць* [Вол.: 233; Жел.: 420], *ляд* (галиц.), *лядик*, *лядник* (лемк. та ін.), *ленчаніця* (закарп.) [Гр., II: 391; ВхН.з.: 61; Мел.: 300], *мазарі* (поділ. [Рог.: 141; Руб., VII]).

Горіх — результат перенесення назви від *Pisum sativum* на основі подібності плодів обох рослин. Демінутивні *горошок*, *горошець*, *орішець* (останній — від *горошець* унаслідок помилкового сприйняття початкового [z] як протетичного звука) мотивуються тим же, що й *горох*, а означення *мишиний*, *воробячий*, *потечий* і под. мають значення 'несправжній; дикий'. *Ляд* < прасл. **lędъ* 'бур'ян, зілля' [ЕСУМ, III: 334], а *лядик*, *лядник* — похідні від *ляд* ід. Прасл. **lędo* споріднене із **lędo* 'необроблювана земля, цілина' (пор. укр. діал. *лядо* ід.); ботанічний номен мотивується місцем зростання рослини, пор. [ЕСУМ, III: 336]. Варіант *лядвєць*, можливо, належить до праслов'янської спадщини як назва дикорослої рослини *Vicia* L. або *Lotus* L. (див. [Сабадош 1996: 47]). Номен *ленчаніця* — похідний від закарп. *ленча* 'сочевиця харчова, *Lens culinaris*' [ЕСУМ, III: 221—222]. *Мазарі* < рум. діал. *mazăre* ід. [Borza: 180]; пор. рум. літ. *mazăre* 'горох посівний, *Pisum sativum* L.' [DLRM: 483]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *горішок* [СУМ, II: 138; ОВРУ: 21]. Ю.Кобів запропонував як науковий термін уживати *віка* [Кобів: 430], ухвалений у [СБН: 167], а вперше використаний у цій ролі в [ВхСпис].

2.17.9. У джерелах описуваного періоду продовжує часто фіксуватися назва праслов'янського походження *біб* 'Faba bona Medik. (*Vicia faba* L.)' [Ум., I: 36; Гр., I: 59], також у давнішому варіанті *боб* ід. [КотлЕ: 14; Рог.: 141; Піск.: 21] (< прасл. **bobъ* ід. [ЕСУМ, I: 189]) і з означеннями: *біб звичайний* [Вол.: 234; Мел.: 300], *біб струковий* (галиц. [Гик.: 171]), *боби руські (кінські)* (степ. та ін. [1912; Шест.; Коб.: 431]). В українській науковій ботанічній номенклатурі післявоєнного періоду закріпилася назва цієї

культури *боби* [ОВРУ: 203; РУСб: 209] (у [СДБ: 59] ще *кінські боби*), очевидно, під впливом рос. *кѳнские бобы* ід., хоча в [СБН: 167] як науковий термін було ухвалено слово *біб*, яке з цим значенням досі є нормативним в українській загальноновживаній лексиці [СУМ, I: 172]. Останнім часом цю форму (однини) намагаються цілком справедливо відновити і в українській науковій номенклатурі [Кобів: 431]. У [Жел.: 335] подається інноваційна назва цієї рослини *карганка*, утворена від діал. *каргані* 'сорт чорних бобів' [іб.], яке в свою чергу є дериватом від *каргá* 'лайл. про стару жінку', запозиченого від рос. *каргá* ід., також 'ворона' < тур., крим.-тат., казах., кирг. *карга* 'ворона' [Фасм., II: 196]. Ботанічний номен мотивується чорним насінням окремих сортів бобів [БА: 125], непереконливо, на наш погляд, пояснюється в [ЕСУМ, II: 389] як «результат евфемістичної видозміни форми *таргані*»; див. ще *карганка* в п. 2.17.14.

2.17.10. Поряд із уживаною раніше загальнонародною назвою харчової і кормової культури *Lens culinaris* Medik. (*Lens esculenta* Moench, *Ergum lens* L.) *сочевиця* (у різних укр. гов. [Витв.: 274; ВхПч., II: 31; Чопей: 372; ЯТ: 16; Гр., IV: 171]) (< прасл. **sočevica* ід. [ЕСУМ, V: 363—364]) у джерелах описуваного періоду появляється велика кількість її нових фонетичних варіантів: *сачавіця* (полт., поділ. та ін. [Евст.1847: 26 зв.; Ан.: 136; СБН: 86]), *сачевіця* [Закр.: 513; Жел.: 853], *сачовіця* [Гр., IV: 103], *сешевіцс* (бойк.), *сосовіця*, *сошовіця*, *січовіцс*, *сіковіцс*, *сіковиця* (волин.) [ВхН.з.: 47; Мел.: 157], поділ. *сочовіця*, *шачавіця* [Ан.: 136; СБН: 86] (пор. біл. *шачавіця* ід. [ЛАБНГ, II: № 169]) і *шоцевіця* [Гр., IV: 508], галиц.-волин. *сушовіця*, *шоковиця* [1912, Мак.: 206] і *шовковіця* [ВхН.з.: 47], *чечевіця* [Вол.: 230; Рог.: 122; Жел.: 1070; Гр., IV: 461], *чечавіця*, *чачавіця* (степ. [Сред.: 493; ЯТ: 16]; пор. рос. *чечевіця*, біл. діал. *чачавіця* ід. [ЛАБНГ, II: № 169]).

Усі ці варіанти виникли на основі назви *сочевиця* (пор. ще [ЕСУМ, V: 36—364]) внаслідок комбінаторних звукових змін, і лише поодинокі з них, крім того, зазнали деетимологізації під впливом переважно народної етимології: *шовковиця* (< *шоковиця*), *січовіця*, *сушовіця*, можливо, ще деякі). Етимомом прасл. **sočevica* ід. є **sokъ* 'сік' (плоди сочевиці дуже соковиті). У джерелах описуваного періоду відзначаються і спільнокореневі з назвою *сочевиця* номени: *сѳчка* [Вол.: 230; Парт., I: 22; Жел.: 898], *сочовка* (закарп. [Чопей: 372]), *чѳчка* (< *сѳчка*) [Петр.: 41]. Лексема *сочовка*, — можливо, спільне українсько-польське утворення; пор. пол. *sačzówka* ід. [Maj., II: 432]. У ряді джерел виявляються назви цієї культури., запозичені від інших мов: *лѳнча* (закарп., гуцул.-галиц., покут.-буков. та ін. [Витв.: 339; Чопей: 169; ВхПч., II: 31; Жел.: 402]), відомий у закарпатських говірках від кінця XVIII ст. мадяризм (пор. угор. *lensce* ід.), який у свою чергу запозичений від слов'ян (прасл. **lęsa* ід.) [Сабадош 1996: 100], та румунізм *ліїта* (покут.-буков. та ін.

[Витв.: 274; Піск.: 124; Жел.: 404]; пор. рум. *linte* id. < лат. *lens*, род. відм. *lentis* id. [DLRM: 460; ДЕМ: 237; ЕСУМ, III: 236]). До цього додамо, що прасл. **leča* 'сочевиця' і лат. *lens* id. — споріднені слова, які, як припускають учені, походять від невідомого спільного джерела [ЕСУМ, III: 421—422]. Літературною назвою цієї рослини в українській мові стала *сочевіця* [СУМ, X: 477; ОВРУ: 203]. Уперше запропонував її як термін І.Верхратський [ВхГик.: 171], якого пізніше підтримав М.Мельник [Мел.: 157], і ухвалено в цій функції в [СБН: 86].

2.17.11. Для культивованої по всій Україні кормової рослини *Lathyrus sativus* L. (її батьківщина — Середземномор'я) відзначаються назви: *угластий горох* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 494; ЯЧ: 125; ЯТ: 19]), *вугластий горóх* (київ. [1912, Яв: 128]), *горох німецький* (степ. [1912, Мак.: 202]), *кінський зуб* (херс.), *бабій зуб* (слобож.) [Ан.: 636; СБН: 84]), *клинчак* (катер. [Гор.-1: 12; СБН: 84]). У складеній назві (*в*)*угластий горох* компонент *горох* мотивується зовнішньою схожістю плодів рослини з гороховими; означення (*в*)*угластий* (від діал. *угол*, *вугол* 'кут') зумовлене ребристим стеблом, а означення *німецький* указує на територію, з якої поширилася в Україну ця культура. Метафоричні номени *кінський зуб* і *бабій зуб* мотивуються формою квітки. Ця ознака лягла в основу також назви *клинчак* (від *клініць* 'маленький клин').

Від другої половини XIX ст. в Україні стає відомим за назвою *души́стий горóшок* ще один культивований вид цього роду *Lathyrus odoratus* L. (його розводять на клумбах, батьківщина — також Середземномор'я). Означення *души́стий* (пор. укр. діал. *души́стий* 'запашний, ароматний' [Гр., I: 460]; від *дух* 'запах' [ЕСУМ, II: 149]) зумовлене великими гарними пахучими квітками рослини [БА: 126]; пор. латинське видове означення *odoratus* 'пахучий' [ЛРС: 698].

2.17.12. У багатьох джерелах відзначається праслов'янська за походженням назва *горóх* '*Pisum sativum* L.' [Б.-Н.: 104; Рог.: 131; Жел.: 154; Гр., I: 316], прасл. **gorxъ* < *gorsъ* id. [ЕСУМ, I: 372]. У цей період появляються новий варіант *орóх* (сх. поліс., слобож. [Кв., I: 288; Жел.: 575; Гр., III: 63]) і складені та складні номени, до яких входить компонент *горóх*: *горох польний* [Вол.: 229], *горох польовий*, *горох сійний*, *горох городяний*, *горох тичний*, *горох піший* [ВхБот.1905: 54—55], *круглий горох* (волин., степ. та ін. [ВхН.з.: 51; Мел.: 208]), *бубен-горох* [Закр.; Ан.: 258; Піск.: 25; СБН: 115], *вельгоров* (холм. [ВхПч., V: 26]), *вельгóтор* (галиц. [ВхПч., II: 34; Кобів: 315]), також із іншим коренем *брянь* (полт. [1916, Яв.: 53]).

Варіант *орóх* виник як гіперизм через помилкове сприйняття початкового [г] як протези. У творах Г.Квітки-Основ'яненка вживані обидва варіанти *горох* [Кв., I: 288] і *орох* [II: 338]. Означення *тичний* указує на

різновид гороху, для якого потрібна *тичка*, щоб він вився вгору; *піший* називає різновид, для якого не треба тички, тому що він не має поворозу; *польний*, *польовий* — від *поле*, *сійний* — від *сіяти*, *городяний* — від *горóд*; *круглий*, *бубен* мотивуються формою насінини; *брянь*, імовірно, від діал. (харк.) *брянути* 'брязнуть, издать звук «бррр»' [Яв.: 53], яке вважається результатом «перерозкладу і скороченням форми *брякнути* на власне українському ґрунті» [ЕСУМ, I: 273]. *Вельгоров* і *вельгóтор* — полонізми. Перший — від пол. *wielgroch*, *wielogroch* і под id. [Маж., II: 603] (букв. 'великий горох'), а другий, мабуть, результат спотворення польської лексеми, можливо, внаслідок зближення з якимось українським словом на зразок наддністр. *то́то́зкі* 'брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*)' [Шило: 103], гуцул. *то́то́дзи* id. [Jan.: 63], буков. *то́то* 'іграшка', *то́та* 'ягода', 'горіх', 'воша' [СБГ: 84] і под. Назва *горóх* стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, II: 137; ОВРУ: 205].

2.17.13. Від останньої чверті XIX ст. джерела фіксують назви нової в Україні харчової і кормової рослини *Glycine max* Merr. (*Glycine hispida* Maxim., *Soja hispida* Moench), яка походить із Східної Азії, — це *соя*, *фасоля китайська*, *фасоля соя* [1878, Мак.: 348]. Лексема *соя* прийшла до української мови через західноєвропейські і японську мови від китайської; пор. нім. *Soja* id., гол. *soja*, *soya*, англ. *soy(a)*, фр. *soya* id., які зводяться до япон. *shōyū* (*shō-ju*) 'соєва олія' < кит. *shōang-yu* id. [ЕСУМ, V: 364; Mach.: 128; Фасм., III: 731]. Ця назва стала нормою української літературної мови [СУМ, IX: 479; ОВРУ: 205]. Як ботанічний науковий термін ухвалена ще в [СБН: 70].

2.17.14. В описуваний період продовжує функціонувати вживана в староукраїнській мові назва *Phaseolus vulgaris* L. *фасóля* (фіксується в текстах з усієї України [Войц.: 320; Витв.: 73; ВхПч., II: 34; Ум., IV: 173; Гр., IV: 375]) та її фонетичний варіант *пасуля* (закарп. [Чопей: 249]). Поряд із ними у цей час стають відомі й інші варіанти: *пасóля* (волин. [1889, Мел.: 200]), *фасóль* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 370]), *хвасóля* [Б.-Н.: 370; Закр.: 568; Жел.: 1035; Гр., IV: 390], *квасóля* (сер. наддніпр., сер. поліс., галиц. та ін. [Шевч., I: 320; Евст.1847: 8 зв.; Жел.: 339; Гр., IV: 390; ВхН.з.: 51]). Останній варіант, як найпоширеніший уже в XIX ст. і в сучасних українських говорах [САБЛ: № 22], закономірно стає загальнонародним і нормативним в українській літературній мові [СУМ, IX: 132; ОВРУ: 205]. Він був затверджений як термін ще в [СБН: 111]. Із цим самим значенням ('квасоля') записано також назви *біб* [Закр.: 264; Парт., II: 131], *горóх* (волин. [ВхН.з.: 51]), *турецький горох* [Парт., II: 131], що виникли внаслідок переосмислення за подібністю стручків і плодів до бобових і горохових. Означення *турецький* указує на країну, з якої поширювалася ця культура в Україну.

У джерелах задокументовано і ряд назв різновидів квасолі залежно від різних ознак квасолини, характеру росту рослини тощо, зокрема квасоля з великими квасолинами мала назви: волин. *ба́ба* і *балаза́ла*, бойк.-галиц. *тата́рка*, *бугаї́* і *бабо́ха*, надсян.-волин. *балаба́н*, закарп. *буваля́чка* і *бумба́ня*, непасп. *баца́н* і *беца́й* [ВхН.з.: 51; Мел.: 200], *ясьо* (галиц. [ВхПч., II: 34]), *ясько* [Жел.: 1116; Мак.: 264], галиц.-волин. *каплі́ця* [1912, Мак.: 264]; з великими стручками: *палашо́ва фасо́ля* [ВхПч., II: 34], *коби́льо́ха* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 15]); з дрібними квасолинами: *куру́дзянка* (гуцул. [Гр., II: 322]); із плоскими квасолинами: *плеска́ч* (уман. [Мел.: 200]); квасоля, яка росте в полі: *по́лька* [ВхПч., II: 34; Мел.: 200]; тичкова квасоля: *тичні фасо́лі*, *кінні фасо́лі* [ВхПч., II: 34], галиц. *балаба́нка* і *волоці́юга* [ВхН.з.: 51; Мел.: 200], *коби́лиця*, *чорна фасо́ля*, *карга́нка* [ВхПч., V: 26]; нетичкова квасоля: *стелю́ха* (поділ. [Мак.: 264]), *лежу́х* [Вол.: 230], *лежу́х* (надсян., галиц.), *лежу́ха* (волин.) [ВхН.з.: 51]; нетичкова (без поворозів) квасоля: лемк. *фізо́ля* і *фізо́ля піхо́тна*, закарп. *фізо́ла* [ВхН.з.: 51; Мел.: 200], *піхо́та* [ВхПч., II: 34].

Низка цих назв виникла внаслідок переосмислення загальнонародних лексем, це *ба́ба* (пор. ще [ЕСУМ, I: 102]), *тата́рка* (вказує також на один зі шляхів поширення цієї культури в Україну — від татар), *бугаї́*, *коби́лиця*, *ясьо*, *ясько* (від *Ясь* 'Іван' [Жел.: 1115] < пол. *Jasiek* id., що є зменшеною формою від *Ivan* [ЕСУМ, VI: 559]; мотивується фітономен часом цвітіння — в період свята Івана Купала), *плеска́ч* (пор. діал. *плеска́ч* 'круглий плескатий хліб' [СУМ, VI: 577]), *волоці́юга*, *піхо́та*, *лежу́х* (пор. діал. *лежу́х* 'лежебок' [Гр., II: 353]), *каплі́ця*, *кінний*. Інша частина перелічених ботанічних найменувань виникла в результаті словотворення: *бабо́ха* — від *ба́ба*, *буваля́чка* — від діал. *бувал* 'буйвол', *коби́льо́ха* — від *коби́ла*, *стелю́ха* — від *стелі́ти*, *куру́дзянка* — від діал. *куру́дза* 'кукурудза' (росте в посівах кукурудзи [Гр., II: 322]), *палашо́ва* — від *пала́ш* 'холодна зброя з довгим прямим і широким клинком на кінці, яка нагадує шаблю' [СУМ, VI: 23] (у нашому випадку означення зумовлене формою стручка квасолі), *по́лька* — від *по́ле* (росте в полі [ВхПч., II: 34]), *балаба́нка* — від *балаба́н* id. (останнє — тюркізм; пор. тур. *balaban* 'величезний', крим.-тат. *balaban* 'головатий' [ЕСУМ, I: 121—122]), а *карга́нка* — від *карга́ні* 'чорна квасолина цього різновиду квасолі' [ВхПч., V: 26]; див. ще 2.17.9. Із *баца́н* і *беца́й* пор. чес. діал. *basan* 'вид печива', яке походить, можливо, від німецької мови; пор. нім. *Batzen* 'купа глини, товстий кусок' [ЕСУМ, I: 154]. *Фізо́ля* — полонізм; пор. пол. діал. *fizola* id. [ЕСУМ, II: 41] (у статті «квасо́ля») < с.в.нім. *fasōl* < сер. лат. *fassolius* < гр. *φάσηλος* 'квасоля' [Sław., I: 221].

Від I пол. XIX ст. писемні джерела засвідчують і назви декоративного виду квасолі *Phaseolus coccineus* L. (*Phaseolus multiflorus* Lam.), який походить із Центральної і Південної Америки, це: сх. укр. та ін. *королев квіт*

[Б.-Н.: 192; Рог.: 131] і *королів цвіт* [ВхПч., I: 12; Піск.: 113; Ум., II: 45; Гр., IV: 425], *фасоля короля́нка* [ВхБот.1905: 56], *червона фасо́ль* (поділ. [Ан.: 248]), *черво́на фасо́ля* [Шейк., V/2: 235], *черво́на квасо́ля* [Ум., II: 45; Мел.: 200], *ясьо* (галиц. [ВхПч., II: 34; Мел.: 200]), *красо́ля* (степ. [Сред.: 495; ЯТ: 23; СБН: 111]), *пасу́ля дурна* (закарп. [1899, Мак.: 263]). Як зауважив М.Анненков, означення *королев*, *королів* — це результат деетимологізації (за народною етимологією) слова *кораловий* [Ан.: 277]. Мотивується, ймовірно, червоним кольором квітки рослини; пор. іншу її назву *черво́на квасо́ля*. Номен *красо́ля* — це або наслідок переосмислення *красо́ля* 'Тгораеолум majus L.', що є похідним від *краса́* [ЕСУМ, III: 78], або утворений від *красний* 'гарний, красивий' чи діал. 'червоний'. *Короля́нка*, ймовірно, універб, утворений І.Верхратським на основі складеної назви *королів цвіт*. Означення *дурна* в складеній назві *пасу́ля дурна* має значення 'несправжня, дика, неїстівна' (пор. закарп. *дурний грип*, *дурняс* 'неїстівний, навіть отруйний гриб' [ССк.: 81]), хоча насправді плоди цієї квасолі їстівні [Ан.: 248], але культивують її як декоративну.

2.18. Краснолеві (Тгораеосеae). Поряд із відомою ще від I пол. XVIII ст. назвою *красо́ля* 'Тгораеолум majus L.' [Рог.: 139; Сред.: 136; Гр., II: 301] в описуваний період із цим значенням появляються новотвори *красу́льки* [Волк.: 173; Жел.: 376; Гр., II: 301], *панова́* [Волк.: 173; Гр., III: 93], *жеру́ха*, *жеря́вка* [Жел.: 220], *табачковий цвіт* (харк. [Гор.-I: 21; Мак.: 382]), *капуці́н* [Тм., I: 163; Мак.: 382], *капуці́ни* [Ан.: 365; Мел.: 288], *насту́рція* [Рог.: 139; Дуб.: 22], *насту́рція* [Жел.: 496].

Номен *панова́* виник, ймовірно, внаслідок субстантивзації прикметника, утвореного від *пан* (рослина садова, декоративна, культивувалася переважно в панських садах, парках). *Жеря́вка* споріднене з давнішою назвою *жеру́ха* (корінь *жер-* < *žer-* < **ger-* [ЕСУМ, II: 195]), уживаною в українській мові попередніх періодів її розвитку на позначення рослин *Nasturtium officinale*, *Lepidium sativum*, *Cardamine*, мотивується гірким смаком рослини; пор. чес. *řeřinice*, *řeřicha* 'Тгораеолум majus L.' [Mach.: 135], див. ще [Сабадош 1996: 46, 100]). Означення *табачковий* (від *табачок*, демінутива від *табак* 'тютюн') у складеній назві мотивується подібністю цвіту квасолі до тютюнового. *Капуці́н(и)* запозичено, мабуть, від пол. діал. *карисун* id. [Мај., II: 796], яке виникло внаслідок переосмислення слова; пор. первинне значення пол. *карисун* 'чернець, який носить капюшон', яке від лат. *caputium* і фр. *capuce* [Br.: 218] або нім. *Kapuziner* < іт. *cappucino* id. [Фасм., II: 188]. *Насту́рція* перенесено від *Nasturtium officinale* R. Br. (див. п. 3.37.6).

Для іншого декоративного виду *Тгораеолум minus* L., вирощуваного в садах і парках, записано назву *любідра* (катер. [1890, Гр., II: 385]), яка є, очевидно, запозиченням від серб., хорв. *љубидраг* id. [Сим.: 480], утвореного

від діал. *люб* 'любий' і *драг* 'дорогий'. Ботанічний номен мотивується, ймовірно, красивим суцвіттям рослини [ЕСУМ, III: 318]. Це, вірогідно, безпосереднє запозичення від сербів-переселенців на півдні України. Нормативними в українській мові для роду *Troaeolum* L. стали назви *красоля* і *настурція* [СУМ, IV: 320; V: 208; ОВРУ: 223]. У [СБН: 160] як науковий термін була ухвалена назва *красоля*.

2.19. Льонові (Linaceae). Продовжують документуватися загальні назви культури *Linum usitatissimum* L. *лен* [Витв.: 122; Рог.: 127; ВхЗак.: 232; Кміц.: 335] і *льон* [Шевч., I: 388; Кв., II: 94; Гр., II: 384], у ряді джерел як паралельні *лен* і *льон* [Жел.: 401; Тм., I: 184; Коб.: 347] (< прасл. **льнь* id. [ЕСУМ, III: 346]). Від II пол. XIX ст. розрізняються у назвах два різновиди льону: 1) *Linum vulgare* Schübl. (культивованій для волокна): бойк.-галиц. *лен мóлотень* [ВхБот.1905: 24], галиц. *дідич*, лемк. *лен глушець* і *лен вівсяк*, волин. *слóвінь* [ВхН.з.: 47—48]; 2) *Linum crepitans* Schübl. (вироснутий для одержання насіння): *лен скакун* [Рог.: 127; Мел.: 162], *льон скакун* [Піск.: 124], галиц. *віскоцень* [1877, Гр., I: 186], бойк.-галиц. *скóчень*, волин. *скокель*, галиц. *скоц*, *віскік*, *зудич*, лемк. *скоцень*, *бігун*, *пражец*, *чех* [ВхН.з.: 48; Мел.: 163], *москаль* [Ум., II: 70]. Із значенням 'Linum usitatissimum' М.Анненков зафіксував степ. *наський лен* [Ан.: 403].

Назва *мóлотень* — від *молотити*; пор. *мóлотень* 'вимолочений льон' [Жел.: 451]. *Глушець* (від *глухий*) мотивується тим, що в цього різновиду льону насіннева коробочка після досягання не тріскається (глуха), тому його треба молотити (пор. [Шамота: 105]). Фітономен *дідич* мотивується певним чином, імовірно, лексею *дідич* 'поміщик'. *Слóвінь* < пол. *slowień* id. [Maj., II: 448], етимологія якого до кінця не з'ясована, проте, на наш погляд, досить вірогідним є припущення В.Махека про те, що ця назва могла виникнути на основі ст. пол. *len swojski* id. [RS: 219] (пор. вщенаведене укр. *наський лен* id., в якому *наський* — від *наш*), із чого могло постати незафіксоване **swojlen*, з якого в свою чергу виникло *slowień* [Mach.: 136] (див. також [ЕСУМ, V: 306]).

Назви *скакун*, *скóчень*, *скокель*, *віскік*, *скоц*, *скоцень*, *віскоцень* (від *скакати*, *скóчити*, діал. *скóкнути*, *скікнути* 'скочити' [Гр., IV: 138], *віскочити*: достигла насіннева коробочка цього різновиду льону тріскається, і насіння вискакує з неї, пор. [ЕСУМ, V: 262]. Із цією властивістю рослини пов'язуються і номен *бігун* (від *бігти*) та *пражец*. Правда, останній вважається полонізмом — від пол. діал. *prażec*, *pragiec* [Maj., II: 448], пов'язаного з пол. діал. *pregnać* 'стрибати', з яким споріднені укр. *пруг*, *пругкий*, діал. *прягті* 'запрягати' [Гр., III: 494] та ін. [ЕСУМ, IV: 553; Вр.: 436; Mach.: 136]. Із усіх цих назв нормою в українській літературній мові закономірно стала назва *льон* [СУМ, IV: 585; ОВРУ: 216]. Саме цей варіант як

термін ухвалений у [СБН: 88], хоча у Верхратського [ВхСпис: 38] і Мельника [Мел.:162] у цій функції пропонувався давніший варіант *лен*.

2.20. Рутові (Rutaceae). Продовжує документуватися в багатьох джерелах назва *рута* '*Ruta hortensis* Mill. (*Ruta graveolens* L.)' [ВхПч., I: 12; Рог.: 134; Гр., IV: 89], відома в українській мові як іншомовне запозичення від XVI ст. (див. [Сабадош 1996: 101]). Поряд із нею у досліджуваній нами період фіксуються складені назви *рута городна* [ВхГик.; ВхБот.1905; Мел.: 241], буков. *рута садова* [Ні.], демінутиви *рутка* [1882, Мак.: 321], *рутонька*, *руточка* [Жел.: 844]. Означення *городна*, *садова* вказують на місце зростання цієї культури. Нормою української літературної мови для роду *Ruta* L. стала *рута* [СУМ, VII: ОВРУ: 213].

2.21. Молочайні (Euphorbiaceae). Для рослини *Ricinus communis* L., яка походить зі Східної Африки і яку вирощують у нас як декоративну в садах і парках, а також використовують у промисловості і медицині (для виробництва касторової олії), у цей період документуються, крім відомої зі староукраїнської мови [1642, Слав.: 122] назви *клещовіна* (степ. [Сред.: 554; ВхГик.: 153; ЯТ: 25; Жел.: 348]), також інновації: *райдерево* [Ан.: 299; Тм., I: 168; Гр., IV: 4] (назва, очевидно, перенесена — див. п. 1.24; 1.27; 1.36.2; 1.46.2), *дрислівий біб* (катер. [Ан.: 299; Ум., II: 18]), *рицина* (степ. та ін. [Сред.: 554; ЯТ: 25]).

У складеній назві *дрислівий біб* компонент *біб* зумовлений бобоподібними плодами-коробочками, які, дозрівши, тріскаються (чим, вірогідно, мотивується означення *дрислівий* — від діал. *дристати* 'страждати проносом' [Гр., I: 443; ССк.: 79]), і насінини вискакують із них; пор. чес. *skočec* '*Ricinus* L.' (від *skočiti* 'скочити') [Mach.: 134]. Назва *клещовіна*, ймовірно, запозичена через рос. *клещевіна* id. (від 1704 р.) від пол. *kleszczowina* id. (від 1613 р.). М.Фасмер припускає що рос. *клещевіна* — похідне від *клещ* або калька лат. *ricinus* 'клещ' [Фасм., II: 250]. До другого припущення пристав Ф.Славський [Sław., II: 213]. Правда, ще М.Анненков уважав, що в лат. *ricinus* первинним є не значення 'клещ', а 'клещевина', тому що латинська назва, на його думку, походить від гр. *cicis* 'египетская клещевина (куст)', *cicinos* 'клещевинный, касторовый (oleum)' [Ан.: 299], див. ще [ЛРС: 180]. Номен *рицина* запозичений від лат. *ricinus* id. [ЕСУМ, V: 86]. Він став нормативним в українській мові [СУМ, VII: 546; ОВРУ: 145]. Як термін *рицина* ухвалений у [СБН: 131].

2.22. Бальзамінові (Balsaminaceae). Уперше документуються назви декоративної рослини *Impatiens balsamina* L. (*Balsamina hortensis* DC.; її батьківщина — Індія), яку розводять у садах і квітниках, це закарп. *вербівка* і *вербованя* [ВхН.з.: 39; Мел.: 48], *пальма* [Павл.: 72; Ан.: 61; Мел.: 48], *бальзамин* (степ. [Сред.: 136; Ан.: 61; ЯТ: 10]), *бальзамина городна* [ВхГик.;

ВхБот.1905: 25; СБН: 78], *бальсаміна*, *байсаміна* [Жел.: 10]. *Пальма* (перенесено від *пальма* 'південне пальмове дерево', *вербівка* і *вербованя* (від *верба*, *вербовий*) мотивуються ланцетоподібним листям рослини. *Бальзамин*, *бальсаміна* і под. запозичені через рос. *бальзамин* і пол. *balsamina* id. від лат. *balsamina* id., деривата від *balsamum* 'бальзам' < гр. *βάλσαμον* id. [ЕСУМ, I: 130; ЭССЯ, I/2: 28; Вг.: 12]. Із цих перелічених нормативною в українській науковій номенклатурі стала назва *бальзамін* [ОВРУ: 223; РУСб: 233]. У [СБН: 78] як науковий термін було ухвалено номен *бальзаміна садова*.

2.23.1. Мальвові (Malvaceae). Крім уживаних у староукраїнській мові назв культивованої в квітниках лісостепової частини України рослини *Malva crispa* L. (*Malva verticulata* L.) (див. [Сабадош 1996: 89]) *гордовіна* (галиц., волин. та ін. [Нов.: 100; ВхПч., I: 11; II: 37; Рог.: 128; Піск.: 56; Жел.: 152; Ум., I: 167; Гр., I: 311]), *городовина* [РО: 55; Жел.: 152; Гр., I: 315], *городивина* [Руб., II: 32], *гордина* [Петр.: 8], *городовод* (полт. [Ан.: 207; СБН: 94], документуються нові *городоватъ* (гуцул. [Нов.: 100; Гр., I: 310]), *скўлочник* [Рог.: 128; Піск.: 239; Гр., IV: 146; Руб., XI: 45], *мудїна* [Жел.: 457]. *Гордовіна* як нормативне в українській літературній мові — це '*Viburnum lantana* L.' (вид калини) [СУМ, II: 127]. Із такими двома значеннями це слово та інші споріднені вживаються також у російській, білоруській, польській мовах (див. [ЕСУМ, I: 563—564; Сабадош 1996: 89]). Первинне значення, вірогідно, — '*Viburnum lantana*'. *Скўлочник* (від *скўла* або *скўлка* 'нарыв, веред, болячка' [Гр., IV: 146]) мотивується застосуванням рослини у народній медицині (див. [Рог.: 128]). *Мудїна* — від діал. *мўдо* 'ядро (у мужчини, самця)' [Гр., II: 452], пов'язується, очевидно, із формою плоду (коробочка) рослини [СДБ: 328]. Про назви дикорослих видів *Malva* L. див. у п. 3.54.1.

2.23.2. До XIX ст. назва *баволна* (*бавелна*, *бавона*) мала тільки значення 'бавовняний) папір' (див. [1627, Бер.: 12; 1642, Слав.: 100]). *Бавовна*, *бававна*, *бавуна* з цією семантикою вживаються також у I пол. XIX ст. [Войц.: 286; ПСМ: 99]. Із цим значенням *баволна*, *баволня*, *бавон* використовується ще і в 50—60-і рр. XIX ст. [А.-Ч.: 3; Шейк., I: 18]. У кін. I пол. і в II пол. цього століття в слів *бавовна*, *баволна*, *бавольня*, *бавуна*, *бавона*, *бавон* і под. з'являється значення 'бавовна; вата' [Витв.: 34; Парт.: 122; Піск.: 8; Жел.: 8]. У середині XIX ст. документуються назви культурної рослини *Gossypium hirsutum* L., із якої одержують бавовну (за свідченням А.А.Москаленка, культивують її на півдні України тільки від 30-х років XX ст. [Москаленко: 61]), — це *баволник*, *заполочник* [Вол.: 213; ВхГик.: 139; Парт.; Мак.: 171], *бавовник* [Жел.: 8; Тм., II: 239; Гр., I: 16], *бавовняник* [Дубр.: 5], *помотовник* [Петр.: 30]. *Заполочник* — від *заполоч* 'бавовна' [Тан.: 58]; пор. ще *заполоч* 'кольорові бавовняні нитки для вишивання' [Гр., II: 83]. *Помотовник*, очевидно, від *помотати* 'змотати (нитки)' [Гр., III: 300]. Назва

бавовник '*Gossypium* L.' стала літературною нормою української мови [СУМ, I: 77; ОВРУ: 143], ухвалена як науковий термін у [СБН: 70].

2.23.3. Документуються вперше назви для декоративної і кімнатної рослини *Alcea rosea* L. (*Althaea rosea* Cav.; батьківщина — Східне Середземномор'я), яку вирощують по всій Україні, — це *бесіжнік огородний* (галиц. [ВхЮж.: 2; Жел.: 25; Гр., I: 53; Мак.: 25]), *гордовля рожсева* [ВхГик.: 141], *черепаня* (закарп. [ВхН.з.: 38]), *рóżа* [Максимович 1827: 206; ЯТ: 8; Мел.: 36] (пор. відоме від XV—XVI ст. *рожа* 'роза', 'шипшина' [Сабадош 1996: 63, 80]), *чорна рóżа* [Вол.: 214; ВхПч., I: 8; Жел.: 811; 1075; Гр., IV: 29], *городня рóżа* [Піск.: 225; ЯЧ: 126], *рóżа городова* (волин. [ВхПч., I: 8]), *чорна рóżа городова* [Піск.: 289]. Компонент *бесіжнік* у складеній назві — результат переосмислення, можливо, від *бесіжнік* '*Paris quadrifolia* L.', проте мотив нам не зрозумілий, пор. ще [ЕСУМ, I: 176]. *Рóżа* < пол. *roża* 'троянда, рожа', яке, ймовірно, через с.в.нім. *rōse* від лат. *rosa* < гр. *ρόδον* < перс. *ward* id. [ЕСУМ, IV: 102—103; Фасм., III: 493; Вг.: 466]. Означення *чорна* в складених назвах пояснюється кольором пелюстків рослини — від червоних (зрідка білих, жовтих) до фіолетових і чорних [ВРУ: 463; ЦА: № 513]. Означення *городова*, *городня*, (*о*)*городний* (від *город*, (*о*)*городний*) зумовлені місцем зростання рослини. Фітономен *черепаня* виник унаслідок переосмислення загальноживаного закарп. *черепаня* 'кришка для горшка, каструлі' [ССк.: 414], мотивується формою квітки рослини, усупереч [ЕСУМ, VI: 303], де ця ботанічна назва пов'язується з *черепа* 'глиняна посудина'. Номен *рóżа* став нормативним в українській літературній мові [ОВРУ: 142; СУМ, VIII: 598], ухвалений як науковий термін ще в [СБН: 9].

2.24.1. Зонтичні (Umbelliferae). Продовжують фіксуватися відомі зі староукраїнського періоду назви пряної рослини *Coriandrum sativum* L. (її батьківщина — Середземномор'я) *коляндра* [Павл.: 70; Б.-Н.: 178; Рог.: 119; Жел.: 361; Гр., II: 274], *кишпéць* [Сред.: 507; Рог.: 119; Жел.: 344; Піск.: 105], а також нові фонетичні варіанти *колядра* [Парт.; ВхПч., II: 30; Мак.: 109], *колендра* [Ум., I: 16] і лексичні новотвори *троян* (бойк. [ВхБот.1905: 33; ВхН.з.: 42]), *вонюче зілля* (степ. [Ан.: 109; Ум., II: 16; Мел.: 85]). Номен *троян* похідний від числівника *три* на тій основі, що в рослини дво- або триперисті стеблові листки, менш переконливо пов'язувати із *труїти*, на протигагу [ЕСУМ, V: 653]. *Вонюче зілля* зумовлене ароматом рослини. Для наукового вжитку М.Мельник запропонував термін *коледра* [Мел.: 85], а в [СБН: 44] ухвалено *коляндра*, проте в сучасній українській літературній мові в цій функції закріпилося слово *коріандр* [ОВРУ: 230; СУМ, IV: 291], подане ще в словнику П.Беринди (*коріандеръ* id. [Бер.: 217]), але не виявлене нами в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. Сучасна форма *коріандр* (пор. рос. *кориандр* id.), — очевидно, новітнє запозичення від лат. *coriandrum* id.

(пор. [ЕСУМ, III: 23]), імовірно, не без впливу російської мови, пор. [ЕСУМ, III: 23].

2.24.2. І в цей період продовжує функціонувати відома в українській мові від XVIII ст. (див. [Сабадош 1996: 103]) назва городньої рослини *Arium graveolens* L. *селєра* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 38; Руб., XI: 27]), *селєра* [Витв.: 265; Жел.: 859; Ум., IV: 21; Тан.: 63], а також нові варіанти *салєра* (буков. [Ні.; Коб.: 44; Мак.: 35]), *селер* [Вол.: 178; ВхГик.: 114], *селер* [1895, Мак.: 35; ВхБот.1905: 33], *селлерєя* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 324]), *сельдерей* (степ. та ін. [Lind.: 279; Рог.: 112]), *селдерєя* [РО: 102; Мел.: 34], *силдирій* [Піск.: 236], *салдерей* (степ. [Сред.: 504; ЯТ: 9]). *Селер, селер* запозичені від пол. *seler* id. [Maj., II: 72] < нім. *Sellerie* або іт. *sellero* < лат. *selinum* < гр. *σέλινον* id., а *сельдерей* і под., мабуть, через рос. *сельдерей, сел(л)ерей* id. (пор. ще біл. *сельдэрэй* id.) від гол. *selderij* < лат. *selinum* < гр. *σέλινον* id. [ЕСУМ, V: 209; Фасм., III: 597]. Форми жіночого роду типу *сельдерєя*, мабуть, зазнали впливу назв типу *селєра*. Літературною нормою української мови стала назва *селєра* [СУМ, IX: 118; ОВРУ: 232], яка в ролі наукового терміна була ухвалена ще в [СБН: 14].

2.24.3. У дуже багатьох джерелах продовжує документуватися відома в українській мові ще від XVI ст. (див. [Сабадош 1996: 103]) назва городньої рослини *Petroselinum crispum* A.W.Hill (*Petroselinum sativum* Hoffm.) *петрушка* [Вол.: 177; Рог.: 131; Жел.: 630; Гр., III: 149], а також румунізм у подільських говірках *патранжай* [Рог.: 131; Мак.: 260] < рум. *pătrunjel* id. [DLRM: 598] < угор. *petrezszelyem* id. [ДЕМ: 348] < лат. *petroselinon* < гр. *πετροσέλινον* id. [TESz, III: 176—177]. Номен *петрушка* id. став нормативним в українській літературній мові [СУМ, VI: 345; ОВРУ: 232]. У ролі наукового ботанічного терміна уперше його використано в [ВхГик.: 112], потім у [Мел.: 198] і ухвалено в [СБН: 110].

2.24.4. Джерела фіксують відомі від києворуського періоду й особливо від XVI—XVIII ст. уживані для позначення рослини *Carum carvi* L. фонетичні варіанти *кмин* [Вол.: 179; Рог.: 116; Піск.: 107], *кмін* (волин., поділ., покут.-буков. та ін. [Витв.: 107; 1889, Мел.: 70; Мак.: 85]), *кмен* [Парт.; Жел.: 352; ВхБот.1905: 33] грецького походження (див. [Сабадош 1996: 38—39, 102]), а також інновації *кміль* (закарп. [ВхЗак.: 226]), *кминок* [Тан.: 59; Кміц.: 321; ВхБот.1905: 33], *тмин* [Рог.: 116; Ум., IV: 113; Гр., IV: 268], *тмін* (волин., поділ. та ін. [1889, Мел.: 70; Мак.: 85]), *цмин* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 24; ВхПч., IV: 14; Ум., IV: 113; Гр., IV: 435]), *цмін* (сх. укр. [1890, Мак.: 85]), *рашок* [Петр.: 32].

Уважається, що *тмин* (*тмін*), *цмин* (*цмін*) — фонетичні варіанти лексеми *кмин* (*кмін*) [ЕСУМ, V: 585; VI: 262]. На думку В.А.Меркулової, зміни відбулися в такій послідовності: *кмин* (*кмін*) > *цмин* (*цмін*) > *тмин*

(*тмін*) [Меркулова: 141]. У тому, що це було саме так, ми не впевнені; пор. ще укр. діал. *чміль* id. [СБН: 34]. В українських говорах *цмин* (*цмін*) позначає також рослину *Helichrysum arenarium* Moench (укр. літ. *цмин* id.). У якому зв'язку перебувають між собою в українській мові *цмин* '*Carum carvi* L.' і *цмин* '*Helichrysum arenarium*', важко сказати напевно (див. ще п. 3.90.13); пор. ще інші українські діалектні назви останньої рослини: *чмель, чміль, чмер* [Мак.: 175]. В.Махек уважав, що чес. *smil* '*Helichrysum* Mill.' запозичене від південних слов'ян, у яких це слово, на його думку, прадавнє; пор. болг. *смил*, серб., хорв. *smilj*, словн. *smiljka* id. Цікаво, що до цих слів як можливі паралелі він наводить укр. *цмин*, діал. *цмін, чміль, чмель, чмер* id. [Mach.: 240]. Нормативним в українській літературній мові для *Carum* L. став варіант *кмин* [СУМ, IV: 195; ОВРУ: 232]. Першим запропонував його як науковий термін І.Верхратський (поряд із *цмин* [ВхГик.: 114]), потім М.Мельник [Мел.: 70] і ухвалено його в цій ролі в [СБН: 34]. Варіант *тмин* id. як нормативний увійшов до загальнономовних словників української мови [СУМ, X: 157; ВТССУМ: 1456], а *цмин* id. також увійшов, але на правах діалектного (див. [СУМ, XI: 242; ВТССУМ: 1588], проте зараз вважається як наукова українська назва — відповідник лат. *Helichrysum* Mill., див. [ОВРУ: 325; РУСб: 285].

2.24.5. У багатьох джерелах продовжують документуватися відомі зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 103]) назви рослини *Anisum vulgare* Gaertn. (*Pimpinella anisum* L.) *ганус* (у більшості укр. говорів [Б.-Н.: 94; Евст.1848: 5 зв.; Сред.: 82; Чопей: 51; Гр., I: 271]), *ганиж* (галиц., покут.-буков. та ін. [Витв.: 30; ВхПч., II: 34; Жел.: 136; Тан.: 58; Гр., I: 271]), *гануш* [Жел.: 136], *аниж* [Витв.: 30; Вол.: 180; Жел.: 4], *аніс* [ПСМ: 97; Рог.: 131], а також інновації *ониж* [ВхГик.: 114; Жел.: 570], *бедрінєць* (волин. [ВхПч., I: 12; Мел.: 203]), *бедрінєць ганиж* [ВхГик.: 114; ВхБот.1905: 33], *бодян* [КотлЕ; Закр.: 264; Жел.: 37; Кміц.: 28; Гр., I: 81]. Назва *бедрінєць* пояснюється тим, що цей ботанічний вид раніше належав до роду *Pimpinella* L. *Бодян* перенесено від *бодян* '*Uliaceum anisatum* L.' (відомого в українській мові від сер. XVIII ст. [ЕСУМ, I: 222]) за схожістю смаку плодів цих рослин. Літературною нормою української мови став номен *аніс* [СУМ, I: 46; ОВРУ: 233], очевидно, під впливом рос. *анис* id., пор. [ЕСУМ, I: 74]) хоча в [СБН: 113] як термін був ухвалений варіант *ганус*. До речі, останній варіант до сьогодні подається як нормативний синонім до *аніс* у загальнономовних словниках української мови [СУМ, II: 26; ВТССУМ: 221].

2.24.6. У староукраїнській писемності задокументовано назви рослини *Foeniculum vulgare* Mill. (*Foeniculum officinale* All.) *копр италійській* [1642, Слав.: 263], *кроп волоскій* [1739, Мр.: 251]. У період XIX — поч. XX ст. як назви цієї рослини фіксуються *крп волоский* (буков. та ін. [Вол.: 181; Парт.;

Ні.; Мак.: 154]), *окрін* (волин. [1889, Мел.: 118]), *копрій* [Жел.: 365], *копрій лікарський* [ВхГик.: 114; ВхБот.1904: 33], *солодкий окрін* (степ. [Сред.: 83; ЯТ: 17]). Лексема *копрій* була запропонована як науковий термін уперше у [ВхГик.: 114], потім у [Мел.: 118] і ухвалена в цій ролі у [СБН: 63] та на правах нормативної увійшла до загальнономовних словників сучасної української мови [СУМ, IV: 284; ВТССУМ: 573], проте в чинній українській науковій термінології вона не закріпилася, замість неї тут функціонує німецьке запозичення *фенхель* (пор. рос. *фенхель* id. [ЕСУМ, I: 87]), яке ми не виявили в джерелах української мови XIX — поч. XX ст.

2.24.7. Українські назви рослини *Levisticum officinale* Koch документуються від I пол. XVII ст. У досліджуваній період вони продовжують фіксуватися, зокрема: *любісток* (у більш. укр. гов. [КотлЕ: 897; Кв., II: 85; Шевч., I: 380; Б.-Н.: 214; Гр., II: 386; ВхН.з.: 47]), *любчик* [ВхЛем.: 433; Гр., II: 387; ВхН.з.: 47]. Поряд із ними функціонують інновації: *любець* [Парт.; Гр., II: 385], *любка*, *любця* [Жел.: 418], *любімене* (галиц. [Holzl: 159; ВхН.з.: 47; Мел.: 159]), *любіста* [Рог.: 126; Піск.: 129; Ум., I: 288; Гр., II: 386], *любист* [Жел.: 418], *любистіна* [Жел.: 418; Мак.: 209] (у [Гр., II: 386]: 'один екземпляр росл. *любісток*'), *любистик* (катер. [Ан.: 192; Мак.: 209]), *любистра* [Ан.: 192; СБН: 87], *зірки*, *каштанчики* [Закр.: 359; Піск.: 103].

Назви *любець*, *любка*, *любця*, *любімене* виникли внаслідок деетимологізації запозиченого через польську мову *любісток* (пол. *lubistek* < с.в.нім. *lūbestecke* < лат. *levisticum*, *ligusticum*, сер. лат. *lubisticum*, *libisticum* < гр. *λυβιστικός* id.; грецьке слово первинно означало 'лігурійська рослина', яке, за народною етимологією, у свідомості мовців пов'язувалося з дієсловом *любіти*. Так і в ряді інших слов'янських та німецькій мовах, тому що ця рослина використовувалася як любовне (приворотне) зілля [Mach.: 163]. Номен *любистіна* утворився на українському мовному ґрунті від *любист* або *любіста*. Із *любіста*, *любистра* і под. пор. лит. *lubystrés*, *lubistras*, *lubysta*, *lubystas*, *lubysto* id. [Maj., II: 441—442]. У якому зв'язку перебувають українські назви з литовськими, нам важко сказати. Можливо, спільним джерелом для назв обох мов є польська, так, у [Ан.: 192] подається пол. *lubistra* id., яке, проте, в [Maj.] відсутнє, але є пол. *lubis*, *lubist* id. у [SJP, II: 769]. Нормою української літературної мови став *любісток* [СУМ, IV: 562; ОВРУ: 236], ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 87].

2.24.8. Продовжують документуватися назви праслов'янського походження городньої культури *Anethum graveolens* L. *кроп* [Закр.: 375; Мак.: 31], *кріп* [Евст. 1848: 15 зв.; Вол.: 181; Сред.: 506; Жел.: 381; Гр., II: 309] (< прасл. **kropь* id. [ЕСУМ, III: 97—98]), *копер* (лемк. [Вол.: 181; ВхЛем.: 426; Гр., II: 280; ВхН.з.: 38]), *копр* (покут.-буков. [Витв.: 111]) (< прасл. **koperь* id. [ЕСУМ, II: 566]). Поряд із ними фіксуються споріднені фонетичні

та словотвірні варіанти інновації: *укрón* [Закр.: 558; Рог.: 111; Жел.: 1008], *окрón* [Закр.: 429], *окрін* [Б.-Н.: 260; Рог.: 111; Жел.: 566; ЯТ: 9; Гр., III: 50], *укрін* [Б.-Н.: 364; Шейк., V/2: 177; Тм., I: 174; Гр., IV: 332], *кропець* (лемк. [ВхН.з.: 38; Мел.: 31]), *крóпець* (лемк. [Гр., II: 310]), *кріпець* (волин. [ВхПч., I: 8; Жел.: 381; Гр., II: 309]), *копрій* [1895, Мак.: 31; Тан.: 59; Дубр.: 136], *окропéц* [ВхН.з.: 38; Мел.: 31], а також назви з іншими коренями: *опáра* [Закр.: 429; Піск.; Мак.: 31]), *марарь* (поділ. Рог.: 111; СБН: 13).

Опáра від *опáрити* 'обшпарити', а *марарь* < рум. *mărar*, діал. *marar*, *marari* id. [Borza: 19]. Поки що остаточно не з'ясовано зв'язок прасл. **koperь* і **kropь* id.: чи вони споріднені, а якщо так, то котре з них первинне (докладно про це див. [Сабадош 2005: 23]). А в [ЕСУМ] подаються як найвірогідніші дві цілком протилежні версії: за однією, **koperь* є результатом метатези [k] і [r] у лексемі *кropь* [II: 566], а за другою — навпаки [III: 97—98]. Нормативним у сучасній українській мові є *кріп* [СУМ, IV: 356; ОВРУ: 238], яке було ухвалене в ролі наукового терміна в [СБН: 13]. Із інших варіантів до загальнономовних словників української літературної мови увійшли як розмовні *окрін* та *укрін* [СУМ, V: 680; X: 425; ВТССУМ: 838, 1502].

2.24.9. Продовжують функціонувати давні назви моркви посівної *Daucus sativus* Roehl. (*Daucus carota* var. *sativa* Hoffm.) *мóрква* [Кв., III: 150; Б.-Н.: 228; Сред.: 506; Ум., II: 111; Гр., II: 445], *мóрков* (лемк., закарп. та ін. [Вол.: 178; Рог.: 121; Чопей: 189; Жел.: 453; ВхН.з.: 43]), поряд із якими виявляються нові варіанти *мóрхва* (галиц. [ВхГик.: 113; Жел.: 453; ВхН.з.: 43]), *мóрхов* [Жел.: 453; Мак.: 127], а також нова назва *жóвта ріпа* (закарп. [ВхЗак.: 217; ВхН.з.: 43; Мел.: 96]). *Мóрхва*, *мóрхов* (пор. ще біл. діал. *мóрхва*. *мóргва* id. [ЛАБНГ, II: № 193]) походить, очевидно, через пол. *morcheu* від д.в.нім. *mor(a)ha* id. [Вг.: 322; Mach.: 166—167; Фасм., II: 655—656]). У номені *жóвта ріпа* другий компонент перенесено від *Brassica rapa* L., а означення передає жовтий сорт моркви; пор. нім. *Mohrrübe* 'Daucus sativus' [БНРС, II: 105] (букв. 'морква ріпа'). Варіант *мóрква* став нормою української літературної мови [СУМ, IV: 803; ОВРУ: 239], уперше термінований у [ВхБот.1905], потім у [Мел.: 96] і ухвалений у ролі наукового терміна у [СБН: 51].

2.25. Первоцвіті (Primulaceae). Для декоративної рослини *Syclamen eugoraеum* L., яку розводять у садах, задокументовано назви: *галушник європейський* [ВхБот.1905: 64; Мак.: 121] (від *галушка*), *свиньській оріх* (буков. [Ні.: 5]; означення *свиньській* у цій складеній назві має загальне значення 'несправжній'), *земляк* [Петр.: 14] (від *земля*). Усі вони мотивовані кулястою сплюснутою бульбою на кореневищі рослини. Жодна з них не стала нормативною в українській мові.

2.26. Ластівневі (Asclepiadaceae). Уперше документуються українські назви декоративної рослини *Asclepias syriaca* L. (*Asclepias cornuti* Desnen.), яку розводять у квітниках по всій Україні (її батьківщина — Північна Америка), — це *ластовень* [Рог.: 113; Піск.: 122; Жел.: 398; Гр., II: 346], *ласточник* (галиц. [Гавр.: 137; Рог.: 113; Піск.: 122; Жел.: 398]), *ластівець* [Ум., IV: 180], *ласковица* (буков. [Ні.: 2]), *ваточник* [Шм.; Мак.: 42], *шовчина* [ВхСпис; Мел.: 39], *чортова борода* [Петр.: 40]. *Ластовень*, *ласточник*, *ластівець* пов'язані з *ластівка* на тій основі, що розкритий плід рослини нагадує ластівку в польоті [ЕСУМ, III: 199]. Номен *ваточник* (від *вата*), *шовчина* (від *шовк*) зумовлені шовковистим, ватоподібним пухом навколо насінини рослини [іб.: 20]. Мотив вати закладений також у назвах цієї рослини в інших слов'янських і неслов'янських мовах, див. [Сим.: 53; ЭСБМ, II: 75]. Номен *ваточник* нормативний у сучасній українській мові [СУМ, I: 297; ОВРУ: 255], пропонувався у ролі наукового терміна в [СБН: 18].

2.27. Березкові (Convolvulaceae). Уперше документуються назви садової і паркової рослини *Ipomoea purpurea* Roth (*Pharbitis purpurea* Voigt, *Convolvulus purpureus* L.), яку розводять по всій Україні (її батьківщина — Тропічна Америка), це: *кручені паничі* [Б.-Н.: 198; Сред.: 527; Рог.: 125; Жел.: 385; Гр., II: 316], *вильце* (київ. [Ан.: 402; СБН: 79]), *вілець*, *вілечко* [Закр.; СБН: 79]. *Кручені паничі* — специфічно українське образне метафоричне найменування, зумовлене суцвіттям рослини, а *вильце* і под. пов'язуються з дієсловом *вітти* (витка рослина) [ЕСУМ, I: 376]; пор. ще укр. *вітень* 'Convolvulus jalapa L.' [ВхГик.: 98; Жел.: 89]. Назва *кручені паничі* стала нормою сучасної української мови (поряд із латинізмом *іпомея*; пор. рос. *ипомея* id.) [СУМ, IV: 45, 378; ОВРУ: 264]. Уперше номен *кручені паничі* був запропонований як науковий термін і ухвалений у цій ролі в [СБН: 79], а назву *іпомея* у джерелах української мови XIX — поч. XX ст. ми не виявили.

2.28.1. Губоцвіті (Labiataea). Продовжують документуватися відомі в українській мові від XVII—XVIII ст. (див. [Сабадош 1996: 105]) назви ароматичної, ефіроолійної рослини *Rosmarinus officinalis* L. (походить із Середземномор'я): *розмарін* [Витв.: 255; Вол.: 161; Жел.: 823; Гр., IV: 50; Коб.: 536], *розмайрін* (галиц., поліс. та ін. [ВхПч., I: 12; Піск.: 227; Ум., III: 275; Гр., IV: 50]), *розмайран* [Тм., II: 142; СБН: 132], *розмай* [ВхГик.: 95; Тан.: 63; Мел.: 237], *розмай зіля* (покут.-буков. [Витв.: 255]), а також новотвір *розмарія* (зах. укр. [Жел.: 823; Чопей: 347; Гр., IV: 50]), *розмарія* [Ум., III: 275]. Варіант *розмарія* виник, імовірно, внаслідок народноетимологічного зближення із *Марія*, пор. ще влуж. *rosmarja* 'Rosmarinus officinalis' [Zeman: 389]. Як ботанічний науковий термін варіант *розмайрін* уперше вжитий у [ВхГик.: 95], потім у [Мел.: 237] і ухвалений у цій функції в [СБН: 132]. У

сучасній українській літературній мові уживається варіант *розмарін*; пор. рос. *розмарін* id. [СУМ, VIII: 735; ОВРУ: 301].

2.28.2. Фіксуються назви, так само знані зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 105]), іншої ефіроолійної та декоративної рослини *Lavandula angustifolia* Mill. (*Lavandula officinalis* Schaix., *Lavandula spica* L.), що походить із Середземномор'я, — це *лаванда* [Ан.: 188; Мел.: 156], *леванда* [Б.-Н.: 206; Вол.: 164; Мак.: 204], *ливанда* (покут.-буков. [Витв.: 121]), а також інновації *левинда* (прикм. *левиндовий*, зах. укр. [Гр., II: 350; Мак.: 204]), *лєвядь* [Жел.: 399; Тан.: 60], *левядь звичайна* [ВхГик.: 95; ВхБот.1896: 79], *левядь звичайна* [Мел.: 156]. Припускають, що *лєвядь* виникло внаслідок деетимологізації номена *леванда* (діал. *левинда*, *лавенда*) під впливом інших дериватів із суфіксом *-ядь* через сприйняття звукосполюки [en] у пол. *lawenda* id. як [e], якому в українській мові закономірно має відповідати [ja] [ЕСУМ, III: 208]. Назва *лаванда* є нормою української мови [СУМ, IV: 429; ОВРУ: 302], вперше запропонована і ухвалена як науковий термін у [СБН: 85].

2.28.3. Уперше документуються назви культивованої в Поліссі і Лісостепу ефіроолійної і медоносної рослини *Dracosephalum moldavica* L. (походить зі Східної Азії) *маточник* [Рог.: 121; Жел.: 430; Гр., II: 411], *матощник* (степ. [Сред.: 540; ЯТ: 15]), *медовнік* [Рог.: 121; Піск.: 134], *медівнік*, *медовік* [Гр., II: 414; Мел.: 101], *змісголовник* (буков. [Ні.; Maj., II: 289; Мак.: 133]), *смоча голова* [Парт.; Мак.: 133]. *Маточник* (*матощник*) — від *матка* (бджолина), *медівнік*, *медовік* — від *мед* або *медовий*, усі мотивуються тим, що ця рослина — добрий медонос; пор. її давнішу фармацевтичну назву *Melissa* [Ан.: 128], яка є скороченням назви *melissophyllum* < гр. *μελισσόφυλλον* id., утвореного від *μέλισσα* (*μέλιττα*) 'бджола', пов'язаного із *μέλι* 'мед', і *φύλλον* 'лист' [ЕСУМ, III: 433]; пор. пол. *melissa*, *pszczelnik*, *pszczolnik*, *rojownik melissowy* [Maj., II: 289], чес. *včelník* id. [Mach.: 196]. *Змісголовник* — переклад лат. *dracosephalum* id., витвореного від гр. *δρακων* 'змія' і *κεφαλή* 'голова', мотивується квіткою, яка в цієї рослини нагадує зміїну голову, див. ще [ЕСУМ, II: 269; Mach.: 196; Сим.: 174]. Очевидно, запозичена також назва *смоча голова* — від пол. *smocza głowa* (*główka*) id. [Maj., II: 289]. Польський прикметник *smoczy* 'драконовий' утворений від *smok* 'дракон', отже, польський фітономен має ту саму мотивацію, що й лат. *dracosephalum*. Нормативною в українській літературній мові стала назва *змісголовник* [СУМ, III: 620; ОВРУ: 303], вперше запропонована як науковий термін у [Мел.: 101], але в [СБН: 54] у цій функції було ухвалено *маточник*.

2.28.4. Уперше документуються назви декоративної і запашної рослини *Molucella laevis* L., культивованої на півдні України (походить із Малої Азії, Сирії, Месопотамії), *лимонна трава* (степ. [Рог.:128; Піск.:124;

Жел.: 403; Руб., VIII: 15]), *німецьке зілля* (степ. [Сред.: 541; ЯТ: 22]), *чоловіча сила*, *вухи*, *ушки* (усі катер. [Гор.-І: 14; СБН: 98]). Номен *лімонна трава* зумовлений запахом рослини, *німецьке зілля* вказує, очевидно, на країну-посередника, через яку до України прийшла ця рослина, *чоловіча сила* — на використання її в народній медицині, *(в)ушки* мотивується зовнішнім виглядом круглих листків рослини.

2.28.5. Крім назв-варіантів рослини *Salvia officinalis* L. (походить із Середземномор'я) *шавлія* [Б.-Н.: 394; Закр.: 585; Гр., IV: 481], *шавлія* [Жел.: 1082], *шавлія* [Тм., II: 250], *шевлія* [Максимович 1827: 211; Б.-Н.: 397; Евст.1847: 29 зв.; Гр., IV: 490], *шалівія* [ВхПч., II: 36; Жел.: 1082; Гр., IV: 483], *шельвія* [Гр., IV: 491; Мел.: 246], *шалвія*, *шелвія* [Витв.: 189; ВхГик.: 95; ВхБот.1905: 79], *шалфей* [Рог.: 135], відомих в українській мові від XVII ст. (див. [Сабадош 1996: 105]), у текстах досліджуваного періоду документуються також нові фонетико-граматичні варіанти цієї назви *шевлій* [КотлЕ: 200], *шоловія* [ВхПч., II: 36; Жел.: 1096; Гр., IV: 508], *шолвія* [1876, Гр., IV: 508], *шалхвея* [Кв., III: 630; ЯЧ; Мел.: 246]. Варіант *шавлія* став нормою української літературної мови [СУМ, XI: 395; ОВРУ: 307], схвалений як науковий термін у [СБН: 136].

2.28.6. Назви культивованої лікарської, ефіроолійної і медоносної рослини *Melissa officinalis* L. (її батьківщина — східне Середземномор'я) *меліса*, *ройовник* (покут.-буков. [Витв.: 251], *роєвник*, *меліса* [Вол.: 161; Мак.: 229], відомі ще зі староукраїнських джерел (див. [Сабадош 1996: 128]), в описуваній період поповнюються новими одиницями: *матюшник* [Витв.: 132; ВхН.з.: 49], *ройник* (покут.-буков. [ВхН.з.: 49; Мел.: 177]), *ройовік* [Ан.: 233; Гр., IV: 64], *каділо*, *медівка* [Ан.: 213; Ум., III: 224], *дубрівник* (зах. укр. [Гол.: 530]).

Каділо, *дубрівник* перенесено від *Melittis melissophyllum* L. (пор. *каділо*, діал. *дубрівник* id. [Кобів: 274—275]). Із *дубрівник* пор. чес. *doubravnik*, словц. *dúbravniček* id. [Mach.: 199—200]. Інші назви, як і *роєвник* та *меліса*, пов'язані з медоносними якостями цієї рослини; пор. ще лат. *melissa* 'Melissa officinalis L.' < гр. *μέλισσα* 'бджола' [ЕСУМ, III: 433], а також пол. *miodunka*, *pszczelnik*, *rojownik*, *matocznik*, *matecznica*, чес. *meduňka*, *medunka*, *meduničě*, *meduň*, *rojovník*, *včelník*, *matečnick*, словц. *medovka*, *medunica*, *mädka*, *rojovník* id. Правда, назва *матюшник* може мотивуватися також використанням рослини як засобу для скорочення матки і спрямування її на попереднє місце після родів, як про це сказано в одному чеському джерелі [Mach.: 199—200]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *меліса* [СУМ, IV: 669; ОВРУ: 309], уперше як науковий термін запропонована В.Волянцем у формі *мелісса* [Вол.: 161], в якій потім ужита у [ВхГик.: 94]. Пізніше І.Верхратський подає для роду *Melissa* L. як науковий термін

маточник [ВхБот.1896: 79]. У [Мел.: 177] у цій ролі запропоновано *ройник*, а в [СБН: 96] ухвалено *ройовік*.

2.28.7. Продовжують уживатися успадковані від попереднього періоду розвитку української мови назви культивованої в садах і на городах ефіроолійної, декоративної та пряної рослини *Satureja hortensis* L. (її батьківщина — східне Середземномор'я, Іран) *чабёр* [Вол.: 161; Рог.: 135; Гр., IV: 442] (< прасл. *čębrъ* id. [ЕСУМ, VI: 273—274]), *чебер* [1893, Мак.: 232; Руб., XIII: 4], *чабрéць* [Б.-Н.: 385], *чебрéць* [Закр.: 580; Тм., II: 244; Жел.: 1062], а також інноваційні фонетичні та словотвірні варіанти: *шабер* [Піск.: 284; Мак.: 332], *шебер* [Рог.: 135; Піск.: 293; Гр., IV: 490], *щебер* [Ан.: 316; Руб., XIII: 24; СБН: 138], *чабрик* (закарп. [Чопей: 425]), *чибрик* (буков. [Ні.: 11; Кміц.: 108; Мак.: 332]; після [ч] голосний [u] < [a]), *чэбрик* [Закр.: 580; Ум., IV: 192; СБН: 138], *чэбрчик* (полт. [Ан.: 316; Ум., IV: 192]), *щербéць* [ВхГик.: 94; Жел.: 1105], *шебернік* [Ан.: 316; Мел.: 249]. Про фонетичні зміни в цих варіантах див. [Сабадош 1996: 128]. Нормативною в українській мові стала назва *чабёр*. Крім неї, у функції загальноновживаної з цим значенням використовується ще й *чабрик* [СУМ, XI: 260; ОВРУ: 309].

2.28.8. І в цей період документується відома ще з давньоруських і староукраїнських джерел (див. [Сабадош 1996: 39, 60, 104]) назва *ісон* (*иссон*) (зах. укр., степ. та ін. [Витв.: 91; Сред.: 539; Чопей: 138; Тан.: 61; ВхБот.1896: 79]) культивованої ефіроолійної рослини *Hyssopus officinalis* L., а також із цим значенням новотвори *гиссон* [Рог.: 125; Піск.: 301; Гр., I: 284], *ізон* (покут.-буков. [Витв.: 89]), *осіпок* [Тан.: 61; Мак.: 188], *юзефа* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 410]), *юзéфок* (волин. та ін. [ВхПч., I: 10; Жел.: 1109; Гр., IV: 531]), *юзéфка* [Рог.: 125; Піск.: 301; Мел.: 142], *іван-зілє* (гуцул. [Шух., I: 21]), *іван-зілля* [Гр., II: 195], *васільки* [А.-Ч.; Ум., I: 280]. *Юзéфок* < пол. діал. *józefek* id. < лат. *hyssopus* id., при цьому польський флорономен зазнав впливу польського імені *Józef* 'Йосип'. Аналогічним шляхом виникла, але вже на українському мовному ґрунті, назва *осіпок*; пор. українське власне ім'я *Осип* 'Йосип'. *Васільки* перенесено від *Ocimum basilicum* L. Назва *іван-зілля* пов'язується із власним ім'ям *Іван* на тій основі, що пік цвітіння цієї рослини припадає на період свята Івана Купала (7 липня). Нормативною в українській літературній мові для роду *Hyssopus* L. стала назва *гіссон* [СУМ, II: 77; ОВРУ: 310]. Уперше як науковий термін вона вжита у [ВхБот.1896: 79], потім у [Мел.: 142] (як *гіссон*) і узаконена в цій ролі у вигляді *гіссон* у [СБН: 78].

2.28.9. Крім варіантів *майран* [Жел.: 423], *майран* [Гр., II: 398], *майоран* [Вол.: 161; Ум., II: 87; Тм., I: 196], *масран* [Витв.: 128], відомих в українській мові від XVII ст. і вживаних для називання культивованої городньої, ефіроолійної, лікарської рослини *Majorana hortensis* Moench (*Origanum majorana* L.), яка походить із Середземномор'я (пор. ст. укр.

майранъ, маєранъ id. [1642, Слав.: 127, 273]), в описуваній нами період документуються й інші фонетичні та словотвірні варіанти: *майранок* [Парт., II: 29; Мак.: 250], *майорці* [Ан.: 234; Ум., II: 87; Мел.: 171], *майоранка* (закарп. [Чопей: 177]), *розмайран* [ib.; Закр.: 504; Жел.: 823; Тм., I: 196] (останній, вірогідно, перенесений від *Rosmarinus officinalis* L.), лемк. *маєра*, *мадеран*, *мадаран* [ВхН.з.: 50; Мел.: 171] і *маєран* [ib.; ВхЛем.: 251; Гр., II: 396], *мадяран*, *магера*, *магеран* [ВхБот.1905: 78; Мел.: 171; Мак.: 250], *сокирки* [Парт., II: 29; Мак.: 250]. Якщо *майран*, *масран*, *майоран* запозичені до української мови від сер. лат *majorana* id. (< *amaracus* id. < гр. *αμάρακος* id. [Сабадош 1996: 104]) через ст. пол. *majeran*, *majoran* id. [XV, RS: 288], то варіанти *маєра*, *маєран*, *мадеран* і под. id. — через рум. діал. *mașiran*, *maderan* і под. id. [Borza: 105], див. ще [ЕСУМ, III: 352; Mach.: 201; DLRM: 472; ДЕМ: 245]. Номен *сокирки* виник унаслідок переосмислення загальноживаного демінутива, мотив номінації неясний, пор. ще [ЕСУМ, IV: 345]. Нормою української літературної мови стала назва *майоран* [СУМ, IV: 599; ОВРУ: 310]. Уперше як науковий термін її вжив В.Волян [Вол.: 161], ухвалена в цій ролі в [СБН: 105].

2.28.10. Із джерел киеворуських і староукраїнських аж до XVII ст. не чітко ясно, якого виду *Mentha* L. стосується номен *мята*, ймовірно, це був культивований вид *Mentha piperita* L. або *Mentha ukrainica* Klok.) < прасл. **męta* id. [ЕСУМ, III: 548] або, як стверджує В.Махек, від гр. *μίνθη* id. [Mach.: 203]. Але вже в текстах XVII—XVIII ст. розрізняються в назвах різні види м'яти (детальніше див. [Сабадош 1996: 51, 129]).

В описуваній нами тут період української мови для культивованої ефіроолійної, лікарської рослини *Mentha piperita* L. (походить із Південної Європи та Англії) документуються, крім давньої назви *м'ята* [КотлЕ: 98; Б.-Н.: 233; ВхПч., I: 11; Рог.: 128; Гр., II: 459], також нові її фонетичні та словотвірні варіанти *мнята* [Ум., II: 124; Гр., II: 459], *мятва* (надсян., покут.-буков. [Витв.: 134; ВхН.з.: 49]), *мятка* (волин., галиц., покут.-буков., степ. [Витв.: 134; Hoelzl: 154; Нов.: 100; ВхПч., I: 11; Жел.: 462]), *мнятка* (буков., степ. [Коб.: 365; ЯТ: 22]), складені назви із компонентом *м'ята* і под. *холодна мята* [Рог.: 128; Піск.: 277; Тм., I: 214; Гр., II: 459], *чорна мята* (буков., лемк. [Ні.: 8; ВхН.з.: 49; Мак.: 230]), *аглицька мнята* (степ. [Сред.: 538; ЯТ: 22]), *мятка перечна* [Вол.: 161; ВхБот.1905: 79; Мак.: 231], а також *насердник* (бойк.-галиц., буков. [ВхПч., II: 33; Жел.: 492; Коб.: 365]), *мята насердник* [ВхГик.: 95], *ладошник* (лемк.), *надошник* (бойк.-галиц.), *натошник* (волин.) [ВхПч., IV: 15; Жел.: 395, 475, 497], *галуцанка* (лемк. [ВхГЛ: 402; Гр., I: 269; ВхН.з.: 49]).

У складених назвах означення *чорна* мотивується темно-зеленими листками рослини, *холодна* — відчуттям холоду (від ментолу) в роті при

жуванні листочків (пор. той самий принцип номінації в чес. *větrová zelina* id. [Mach.: 203]), *аглицька* — місцем, звідки поширювався цей вид (з Англії), *перечна*, — очевидно, переклад латинського видового епітета *piperita* (листочки подібні до перцевих). *Надошник* (*натошник*) — дериват від діал. *надха* (*натха*) 'відрижка з неприємним запахом', 'нежить', 'астма', зумовлений, очевидно, використанням рослини при лікуванні цих хвороб [ЕСУМ, IV: 26]. Варіант *ладошник* виник унаслідок деетимологізації (через дисиміляцію двох [л]) слова *надошник* [ib.]; пор. ще чес. діал. *nádešník* id., *náčhovice* 'Mentha arvensis L.' [Mach.: 203]. Застосуванням у народній медицині при лікуванні хвороби, яка називається *насердниця* 'хвороба, біль у серці' [Жел.: 492] (пор. ще [Мел.: 177]), пояснюється також назва *насердник*, утворена від діал. *насердний* 'серцевий', 'внутрішній' [Жел.: 492], бойк. *насердна* 'біль у серці' [Он., I: 476] (всі останні деривати пов'язуються з *серце*), див. ще [ЕСУМ, IV: 45]. Номен *галуцанка* утворився, мабуть, від *галушка*, однак мотив номінації неясний. Із усіх перелічених назв нормативною в українській літературній мові для роду *Mentha* L. стала *м'ята* [СУМ, IV: 839; ОВРУ: 312], ухвалена в якості наукового терміна в [СБН: 96].

Для іншого виду культивованої м'яти *Mentha ukrainica* Klok. (*Mentha crispata* L.) фіксуються назви *мята* [Закр.: 402; Піск.: 141], *мятка* (буков. [Маж., II: 486; Ні.: 8]), *кучерява м'ята* [Рог.: 128; Піск.: 120; Гр., II: 335, 459], *кудрава мята* (степ. [Сред.: 538]), *кудрява мята* (степ. [ЯТ: 22; СБН: 97]), *мятка кудрява* [Вол.: 161; Мак.: 230], *крута мята* (лемк. [ВхГЛ: 428; Гр., II: 314; ВхН.з.: 49]). У складених назвах означення *кучерява* (від *кучері*; пор. словц. діал. *kučeračka* id. [Mach.: 203]), *кудрява* (від *кудрі*; пор. пол. *kdzierzawiec* id. [Маж., II: 486]) мотивуються виглядом листків цієї рослини, як і означення *крута* (пор. *крутий* 'загнутий, вигнутий', пов'язується з *крутіти*); пор. ще словц. діал. *krútia máta*, *krutá meta*, *krutometa* id. [Mach.: 203]. Назва *кучерява м'ята* цієї рослини є нормативною в сучасній українській мові [СУМ, IV: 423].

2.28.11. Багатьма джерелами засвідчується відома зі староукраїнського періоду (від сер. XVI ст., див. [Сабадош 1996: 104]) назва культивованої ефіроолійної рослини *Ocimum basilicum* L. (походить із Південної та Східної Азії) *васильки* [КотлЕ: 20; Шевч., I: 60; Б.-Н.: 69; Евст.1847: 2; Витв.: 120], *васільок* [Витв.: 120; Гол.: 384; ВхПч., I: 11; Гр., I: 128], а також інновації *васильк* [Вол.: 161], *василько* (волин. [ВхПч., I: 11]), *душісті васильки* [Рог.: 129; Гр., I: 460], *церковні васильки* (степ. [Сред.: 537]), *васильник* (галиц. [ВхН.з.: 50; Мел.: 186]), *васильчики*, *василечки* [Кміц.: 73], *василечок* [Тан.: 57], *гайзуб васильчик* [ВхГик.: 95; Жел.: 57], *гайзуб* (галиц. [ВхПч., I: 11; Мак.: 244]), *бусуйок* (поділ. [Рог.: 129; Мак.: 244]). Останнє має ту саму кінцеву етимологію, що й *васильки*, *васільок* (див. [Сабадош 1996: 104]), але

до української мови запозичено через рум. *busuiok, bosuiok* id., які в свою чергу засвоєні через південнослов'янські мови, детальніше див. [ЕСУМ, I: 296]. Означення *церковні* у складеній назві мотивується використанням цієї рослини в церковному ритуалі освячення святою водою. Нормативною в українській літературній мові стала назва *васільки* [СУМ, I: 296; ОВРУ: 313], схвалена як науковий термін у [СБН: 103].

2.29.1. Пасльонові (Solanaceae). Назви картоплі (*Solanum tuberosum* L.) у джерелах української мови вперше появляються в кінці XVIII ст.: *кромплі* (1786 р. в похідному слові *кромпловиня* 'бадилля картоплі'), *кртофля* (1794) і *бараболя* (кін. XVIII). Усі вони запозичені від інших мов [Сабадош 1996: 106]. У період XIX — поч. XX ст. ці назви, крім *кртофля*, продовжують документуватися: *бараболя* (зах. укр., сх. укр. [Витв.: 43; Закр.: 259; ВхПч., I: 13; Гол.: 360; Рог.: 137; Гр., I: 28]), *крóмпель* (лемк., бойк., галиц., закарп. та ін. [ВхПч., II: 36; Жел.: 382; ВхН.з.: 57]). Поряд із ними фіксується велика кількість варіантів переважно тих назв, що задокументовані в текстах кін. XVIII ст.: *барабуля* (зах. укр. [Гол.: 360; ВхН.з.: 57; Мак.: 350]), *бароболя* (покут.-буков. [Витв.: 43]), *барболя* (сх. укр.), *барабій* і *барабін* (галиц.), *барабоня* (галиц.-волин. [Жел.: 13; ВхН.з.: 57; Мел.: 266]), *боля* [Жел.: 39; Руб., I: 254], *каракуля* (галиц. [ВхПч., I: 13; Мел.: 267]), *гараголя* (галиц. [ВхПч., I: 13; Мак.: 350]), *гараболя* [Жел.: 167], *гардзоля* (надсян. [ВхПч., V: 28; Жел.: 169]), *крóмплі* (закарп. [ВхЗак.: 230]), *компір*, *комперя* (лемк., надсян. [ВхПч., V: 28; ВхЛем.: 246; ВхГЛ: 426]), *конфєря* (лемк. [ВхЛем.: 346; Гр., II: 279]), *тромпак* (закарп. [ВхН.з.: 57; Мел.: 267]).

Ст. укр. *кртофля* в джерелах XIX — поч. XX ст. ми не виявили, проте документується значна кількість інших варіантів цього слова: *картофій* (поділ. [Рог.: 137; Піск.: 102; Жел.: 336]; запозичено через посередництво рум. діал. *cartofã* id. < нім. *Kartoffel* id. [DLRM: 119]), *картофля* (покут.-буков. та ін. [Витв.: 43; Вол.: 147; ВхПч., V: 28; Жел.: 336]), *картофель* (закарп. та ін. [РО: 182; Чопей: 144; Мак.: 350]), *куртофля* (надсян. [ВхПч., V: 28; Мел.: 267]), *картохля* [Кв., I: 646; Жел.: 336; Гр., II: 224], *картохель* (волин.) [ВхН.з.: 57], *картопля* (сх. укр., зах. укр. [Шевч., I: 317; Б.-Н.: 180; ВхПч., I: 13; Сред.: 532; Гр., II: 223]), *кантопля* [1862, Гр., II: 215], *картопа* (волин.) [ВхН.з.: 57; Мел.: 267] (усі останні — через пол. *kartofel, kartofla* id. < нім. *Kartoffel* id. [ЕСУМ, II: 397]), *картох*, *картоха* (сх. укр. [Гр., II: 215, 224]; внаслідок скорочення *картохля*), *картошка* [Закр.: 358; Ум., II: 10; Гр., II: 224] (на думку Б.Грінченка, зменш. від *картоха*), а також інновації з іншими коренями: *бульба* [Витв.: 102; Гол.: 375; ВхПч., I: 13; Рог.: 137; Гр., I: 109], *больба* (волин.), похідні *бульбак* (лемк. [ВхН.з.: 57; Мел.: 267]), *бульбєта* (галиц. [ВхПч., II: 36]), *бульбиця* [Гр., I: 110], *буля*

(бойк., галиц. [ВхПч., V: 28; ВхН.з.: 57; Мел.: 267]), *булька* [ВхГик.: 102], *бульва* (галиц.) і похідні від останнього *бульман* (бойк.), *бульван* [ВхН.з.: 57; Мел.: 267], *мандибурка* (гуцул.-покут. [Вол.: 147; ВхПч., I: 13; Жел.: 426; Онишук: 153]), *мандебурка* [ВхЮж.: 34; Гр., II: 403], бойк. *мандабурка* [Свенц.: 139]) і *бурка* [ib.; Гр., II: 112], *мандобурка* [Парт.; Мак.: 351], *бамбурка* [Гол.: 359], *балабурка* (гуцул.-покут. [ВхПч., V: 28; Жел.: 11; Гр., I: 23]), лемк., бойк. *бандура* і *бандурка* [ВхПч., II: 36; Свенц.: 138; ВхН.з.: 57; Мел.: 266], *гардибурка* (гуцул. [ВхПч., II: 36; Гр., I: 273]), *гардибурка* [Жел.: 167], гуцул. *бурочка* [ВхПч., IV: 36; Мел.: 267] і *бурішка* [Нов.: 101; ВхПч., I: 13; Шух., I: 164; Гр., I: 112], *боришка* [Петр.: 2; Руб., I: 260], *груля* (лемк. [Жел.: 170; ВхГЛ: 408; Гр., I: 351; ВхН.з.: 57]), *гайда* (галиц.-волин. [ВхПч., I: 13; Мел.: 267] < пол. діал. *gajdy* id. неясного походження [ЕСУМ, I: 452]), *грушка зємна* [Гол.: 494], *грушка земляна* [ВхГик.; Мак.: 350], *грушка* [ВхПч., I: 13; Гр., I: 333], *земльовій біб* (галиц. [ВхПч., II: 36; Жел.: 298; ВхН.з.: 57]), *земляк* [Вол.: 147; Гол.: 599], *землякі* (покут.-буков. [Витв.: 102]), *земняк* [ВхПч., I: 13], *земяк* (закарп. [Чопей: 120]), галиц. *зімак* і *землянка*, закарп. *мариканка* (від *американка* за місцем, звідки прийшла до Європи картопля), *баталяс* (галиц.; пор. пол. *bielasy* id. [Мај., II: 723]), *гардох* (галиц. [ВхН.з.: 57; Мел.: 267]; мабуть, від *картох*: *картох* > *гартдох* > *гардох*).

Назви *бараболя*, *барабуля* і под. виникли внаслідок фонетичного засвоєння найменування німецької землі і міста *Brandenburg*, звідки картопля поширювалася на схід, під впливом власних слів типу *балаболка* 'дзвіночок, брязкальце' [ЕСУМ, I: 137]. Інші варіанти цієї назви виникали через зближення з іншими українськими словами та внаслідок фонетичних змін: *барболя*, *барабоня*, *каракуля*, *гараболя*, *гараголя*, *гардзоля*, *боля*, *барабій*, *барабін* та ін. (напр., у результаті дисимілятивних і асимілятивних змін *бараболя* > *гараболя* > *гараголя*, внаслідок редукції *бараболя* — *боля* [ЕСУМ, I: 227] тощо). Отже, твердження про те, що укр. діал. *гараболя* виникло в результаті контамінації укр. *бараболя* і пол. діал. *garagola* id., усупереч [ЕСУМ, I: 470], необґрунтоване. Припускається, що *бульба* запозичено через пол. діал. *bulba* id. від сер. лат. *bulbus* 'цибуля, цибулина; бульба' < гр. *βολβός* id., яке, можливо, індоєвропейського походження [ЕСУМ, I: 291—292]. Такої кінцевої етимології і назва *бульва*, різниця тільки в посередництві, тобто могла бути запозичена українською мовою через якусь західнослов'янську; пор. пол. *bulwa* 'картопля', чес. *bulva* 'коренеплід, бульба', слвц. *bulva* id. [ЕСУМ, I: 292—293].

Номени *мандибурка*, *бамбурка*, *бандурка* та численні інші деетимологізовані варіанти походять через пол. *mandyburka* id., яке пов'язане із назвою *Brandenburg* чи *Magdeburg* [ЕСУМ, III: 379], чи навіть із *Branibor* — давнішою слов'янською назвою *Бранденбурга* — міста на Лабі (тепер

Ельба); пор., напр., чes. *brambor, brandor, bandur* 'картопля' [Mach.: 206]. Сюди належать також *бурка*, похідне від нього *бурочка* та пов'язане з ними етимологічно *бурішка* (не без впливу прикметника *бурій*, бо декотрі сорти картоплі бурого кольору, пор. ще *ріпа бұра* 'картопля' — див. трохи нижче). *Грушка зємна* і под. — це переклад нім. *Grunbirne* 'картопля' (букв. 'земляна груша'); пор. ще ст. укр. *трава яблoкъ землянихъ* 'картопля' [Ліч.-1: 35], що є перекладом нім. *Erdapfel* id. (букв. 'земляне яблуко'); пор. також фр. *potte de terre* (букв. 'земляне яблуко'), рос. *земляныя яблоки*, чes. *zemské jablko* [Ан.: 335], пол. *ziemne jabka* id. [Maj., II: 724]. Від цього німецького слова походять також *крѹмплі, крѹмплі*, які прийшли через угор. *krumpli* чи слвц. *krompli, kromple* і под. < н.в.нім. *grund birne*, діал. *gromnibir, krumbeer* і под. id. [Дзедзелівський 1960: 124] або, менш імовірно, через пол. *krompel* < слвц. *krompl'a, krumpl'a* id. [ЕСУМ, III: 103]). Цього походження і лексема *груля*, запозичена через слвц. *gruľa* id. < нім. *Grunbirne* 'картопля', яке є кінцевим джерелом і для *компір, комперя*, які прийшли до української мови через угор. діал. *kompér* id. [ЕСУМ, II: 541]; варіант *конферя* < *комперя*.

Номен *земльовій біб* виник, можливо, за аналогією до *грушка зємна* і под. (див. трохи вище), а вже на їх основі міг з'явитися на українському ґрунті універб *земляк* і под., хоча в [ЕСУМ, II: 259] стверджується, що це запозичення від пол. *ziemiak* id., проте така думка, на наш погляд, непереконлива. Частина українських назв картоплі у цей період виникла внаслідок перенесення назв від інших рослин (їх плодів) або предметів, до яких подібні плоди картоплі: *ріпа* (бойк., галиц., закарп. та ін. [ВхПч., I: 13; ВхЮж.: 59; Шух., I: 111; Мак.: 351]), *ріпа бұра* [Жел.: 807] — від *Brassica gara* L. (*ріпа*), *карчóха* (галиц. [ВхПч., II: 36; Мел.: 267]) — від *Brassica scolymus* L. (*артишок*), *карпéля* (надсян.) [ВхПч., V: 28; Мел.: 267] — від *Brassica napus* L. (*бруква*), галиц.-волин. *бундз* [ib.] і *бандз* [ВхПч., I: 13; Мел.: 266], *бандза* [Петр.: 1], — очевидно, від діал. *будз, бундз* 'грудка свіжого овечого сиру' < рум. (див. [ЕСУМ, I: 278]), *галух* (галиц. [ВхПч., I: 13; Мел.: 267]) — від діал. *галух* 'кілька галушок, що зліпилися до купи', *галуха* 'велика галушка' (пор. [ЕСУМ, I: 455]). Нормативною в сучасній українській мові закономірно стала назва *картoпля* [СУМ, IV: 112; ОВРУ: 279], схвалена у ролі наукового терміна ще в [СБН: 146], відома в більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 21]. Про назви картоплі в українських говорах див. ще [Закревська 1964].

2.29.2. Культура баклажана синього (*Solanum melongena* L.) в Україні появилася тільки в ХІХ ст. Документуються такі її назви: *баклажán* [Б.-Н.: 51], *баклажани* [Рог.: 127], *синій помідор* (степ. [Сред.: 532; ЯТ: 28]). Первинно слово *баклажán*, очевидно, було синонімом до лексеми *помідор* '*Lycopersicon esculentum* Mill.' (саме так фіксується в [Сред.: 533; Рог.: 127;

Жел.: 10; Гр., I 22; Кміц.: 388] та ін.). У [Піск.: 11, 201] як позначення обох рослин подається варіант *батлажани*. В окремих джерелах ці дві культури (баклажан і помідор) розрізняються в назвах шляхом додавання означення, пор. *баклажán червоний* і *баклажán синій* [Сред.: 533; Ум., I: 11; ЯТ: 28], *помідори сині* [Сред.: 533; Рог.: 127; Піск.: 201], *сині батлажани* [Піск.: 201]. *Батлажан* запозичено через тур. *patlydžan* id., сх. тюрк. *patıngän* < араб.-перс. *bādinjān* id. [ЕСУМ, I: 120; Фасм., I: 110; Радлов, IV: 1176, 1179]. Отже, первинною була форма *батлажан*, а *баклажán* — вторинною, яка наявна з цим значенням у більшості слов'янських мов. Саме вона стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, I: 92; ОВРУ: 280], схвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 146].

2.29.3. Уперше фіксуються також назви помідора, *Lycopersicon esculentum* Mill. (*Solanum lycopersicum* L.): *райське яблуко* [Вол.: 149], *райське яблуко* [Ум., I: 2; Тм., I: 2], *райські яблыка* (закарп. [Чопей: 339]), *яблуко любовне, яблуко золотне* [Парт.; Мак: 348], *баклажán* [Сред.: 533; Рог.: 127; Степовик 1890; Гр., I: 22], *баклажани* [Жел.: 10], *помідор* [Б.-Н.: 270; Жел.: 696—697; Ум., I: 11], *помідор (з)ідомий* [ВхГик.: 104; ВхБот. 1905: 68], *помідори* [Рог.: 127], *помідор* (букв. [Ні.: 8; Мак.: 349], *парадичкы* (закарп. [Чопей: 248]), *парадичка* (закарп. [ВхЗак.: 244; ВхН.з.: 48]). Усі ці номени чужомовного походження. *Райське яблуко* і под. — переклад нім. *Paradicsapfel* id. (букв. 'райське яблуко'; пор. чes. *jablka rajská* id.), *яблуко золоте* — переклад іт. *pomidori* id. (див. трохи нижче; пор. ще пол. *jablko złote*, чes. *jablka zlatá*, фр. *potte d'or* id., букв. 'яблуко золоте'), *яблуко любовне* — переклад нім. *Libesapfel* id. (букв. 'любовне яблуко'; пор. пол. *jablko miłosne*, чes. *jablka milosti*, фр. *potte d'amour* 'помідор' (букв. 'любовне яблуко') [Ан.: 203]. Номен *помідор* запозичено від іт. *pomidori* (мн.), *potodoro* (одн.) id., букв. 'яблуко золоте' [ЕСУМ, IV: 509]. *Парадичка* — від угор. *paradicsom* id., яке походить від пізньолат. *paradsum* 'рай' < гр. *παράδεισος* 'парк, сад, рай' [ib.: 289]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *помідор* [СУМ, VII: 123; ОВРУ: 279], уперше термінована І.Верхратським [ВхГик.: 104], потім ужита в цій ролі в [Мел.: 266], однак у [СБН: 91] ухвалено як науковий термін *баклажán червоний*.

2.29.4. Продовжують фіксуватися успадковані від староукраїнської мови назви стручкового перцю, *Capsicum annuum* L. (див. [Сабадош 1996: 106]) *перчіця* (гуцул., буков., степ. [Ан.: 82; Жел.: 629; Ум., II: 37; Ні.: 3]), *перець турецький* (поділ. та ін. [Вол.: 149; Мак.: 78]), *червоний перець* [ВхБот.: 1905: 69; Мел.: 62], появляються новотвори: *красний перець* (степ. [Сред.: 533; Lind., II: 37]; означення *красний*, очевидно, від рос. *красный* 'червоний'), *перець-турчак* [Тм.; Руб., X: 42; СБН: 31], *струковатий перець* (скрізь у Східній Україні [Кв., II: 410; Гор.-1: 6; Мак.: 78]), *стручковий перець*

[Рог.: 115; Тм., I: 115; Мел.: 62], *стричковий* (*стричкова́тий*) *пе́рець* [Ум., I: 215; Мак.: 78], *перці́ога* (буков. та ін. [Вол.: 149; Жел.: 629; НІ.: 3; Тан.: 62]), *па́прика* (сх. укр. та ін. [Вол.: 149; Жел.: 601; Гр., III: 95]), *пап́рига* (закарп., галиц. та ін. [Чопей: 248; ВхН.з.: 40; Мел.: 62]), *черво́ний по́пер* (лемк. [ВхН.з.: 40; Мел.: 62]) *киперирожу* (поділ. [Піск.: 105; Мак.: 78]).

Слово *перець* (без означення) як найменування цієї рослини стало використовуватися тільки в кін. ХІХ — на поч. ХХ ст., (пор., напр., у [ЯТ: 12]). В староукраїнський період без означення воно називало тільки пряну рослину *Piper nigrum* (чорний перець), від якої цю назву в ХІХ ст. було перенесено і на стручковий перець. Означення *стричковий* і под. (від *стручок*, яке в свою чергу утворилося від діал. *струк* ‘качан кукурудзи’) у складених назвах мотивується довгим і вузьким плодом, пор. [ЕСУМ, V: 452]. *Перці́ога*, як і *перці́ця*, — похідні від *пе́рець*. Номен *па́прика* запозичений від угор. *paprika* id. < серб., хорв. *паприка*, *папар* id., останнє — від прасл. **ррьръгь* ‘чорний перець’ [ЕСУМ, IV: 285; TESz, III: 93]. Варіант *пап́рига* виник від *па́прика*, вірогідно, на українському мовному ґрунті фонетично: зміна [к] > [р] перед голосним характерна для південно-західних українських говорів. Ю.Карпенко вважав, що *паприка* до буковинських говірок прийшло із півдня [Карпенко: 115]. *Каперирожу* < рум. діал. *chîpăruș(ă)* id. [Borza: 39] < лат. *pipere* < гр. < *πέπερι* [DLRM: 618]; пор. ще буков. *паперуші*, *каперуші*, *киперуші* id. — також румунізми [Карпенко: 115] (пор. рум. діал. *pipărușă* id. [Borza: 39]), того самого походження, що й попереднє слово.

Компонент *по́пер* у складеній назві перенесений від *Piper nigrum*, а взагалі походить від прасл. **ррьръгь* ‘чорний перець’, запозиченого від грецької мови прямо (< гр. *πέπερι* ‘перець’) або через латинську [Сабадош 1996: 29, 78]. Нормативним в українській науковій номенклатурі для рослини *Capsicum annuum* L. став термін *стричковий пе́рець* [ОБРУ: 289; РУСб: 244]. У [СБН: 31] у цій ролі було ухвалено термін *черво́ний пе́рець*, уперше запропонований І.Верхратським 1905 р., зараз ця назва загальноживана в українській літературній мові [СУМ, XI: 297].

2.29.5. Культура тютюну в українських землях появилася ще в ХVІ ст. у двох видах — *Nicotiana tabacum* L. (для паління) і *Nicotiana rustica* L. (для жування і нюхання). Спочатку кожен вид мав свої назви. Найчастіше протиставлялися в назвах відповідно *тютюн* — *табака*, але від 2-ої пол. ХVІІІ ст. назва *табак* нерідко вживалася як синонім до *тютюн* (детальніше див. [Сабадош 1996: 105—106]). Подібна картина продовжує спостерігатися і в період ХІХ — поч. ХХ ст., зокрема для першого виду і далі документуються номени *тютіон* (сх. укр., зах. укр. [КотлЕ: 183; Войц.: 320; Максимович 1827: 209; Шевч., II: 352; Б.-Н.: 360; Вол.: 152; Гр., IV: 300]), *тютіон звичайний*

[ВхГик.: 98; Мел.: 185], *догáн* (зах. укр. [Гол.: 518; Жел.: 191; Гр., I: 406]), *дугáн* (лемк., закарп., бойк. [Вол.: 152; ВхПч., II: 33; ВхГЛ: 428; Гр., I: 453; ВхН.з.: 50]), *довган* (закарп. [Чопей: 72]), *табак* (степ. та ін. [Сред.: 531; ЯТ: 22]), а також інновація *тютюнець* [Шейк., V/1: 22; Жел.: 996]. Для виду *Nicotiana rustica* L., крім уживаних і в староукраїнський період номенів *таба́ка* [Ном.: № 3968; Шейк., V/1: 1; Жел.: 949; Ум., IV: 104; Гр., IV: 241], *таба́к* [Рог.: 129; Шейк., V/1: 1; Жел.: 943; Гр., IV: 241], *тютіон* [Сред.: 532; Рог.: 129; Піск.: 262; Гр., IV: 300; ЯТ: 22], джерела фіксують також новотвори: *табачо́к* [Ном.: № 12614; 1876, Гр., IV: 241; Ум., IV: 194], *таба́чка* [Ум., IV: 104], *каба́ка* [КотлЕ: 74; Кв., I: 629; Жел.: 328; Гр., II: 202; Дубр.: 129], *капак* (лемк. [ВхН.з.: 50; Мел.: 184]), *махо́рка* [Рог.: 129; Піск.: 133; Руб., VII: 12], *плотове́ць* (галиц. [ВхПч., II: 33; ВхБот.1905: 73; Гр., III: 197]), *ру́банка*, *по́терть* [Левч.: 160; Ум., IV: 104], *папу́шиний тютіон*, *шпуровий тютіон* [Ум., IV: 104], *баку́н* (галиц., буков., сх. укр. та ін. [ВхПч., II: 33; Рог.: 129; НІ.: 8; ВхБот.1905: 73]), *батю́н* [Піск.: 11]. Проте в ряді джерел *баку́н* — це ‘*Nicotiana tabacum*’ [Б.-Н.: 49] (тут також *бакуне́ць* id.), ‘простой курительный табак’ [Евст.1847: 1], ‘очень крепкий курительный табак, простой табак’ [Витв.: 33; А.-Ч.: 5; Гр., I: 22].

У деяких словниках української мови досліджуваного періоду подається чітке розмежування цих двох видів тютюну в назвах: так, *Nicotiana tabacum* — це *тютіон*, рідше *таба́к*, а *Nicotiana rustica* — *таба́ка* [Закр.: 543], *таба́ка*, *каба́ка*, *махо́рка*, *баку́н*, *ру́банка*, *по́терть* [Левч.: 160; Ум., IV: 104]. Варіант *каба́ка* < *таба́ка* [ЕСУМ, II: 329; IV: 498], *капак* < *таба́к*, *батю́н* < *баку́н* id. [ЕСУМ, I: 121]. *Плотове́ць* (від *плит*, род. в. *плóту*) мотивується тим, що листя цього тютюну сушать на плотах [Мел.: 184]. У складених назвах означення *шпуровий* (від *шпур*), *папу́шиний* (від *папу́ша* ‘в’язка тютюнового листа’) < рум. *părușă* id. [ЕСУМ, IV: 286]) зумовлені тим, що для сушіння листки тютюну нанизують на шнур, який після висихання тютюну витягують, а висушені листки в’яжуть у папуші [Б.-Н.: 49, 360]. *По́терть* — від *потёрти*, а *ру́банка*, за свідченням П.Білецького-Носенка, не від *рубáти*, а від *Рубанка* — назви хуторів Роменського повіту (сучасна Сумщина), де вирощували цей вид тютюну [Б.-Н.: 317].

Назва *махо́рка* запозичена від рос. *махо́рка* id., утвореного від **амерфóртский*, яке в свою чергу — від назви нідерландського міста *Amersfoort*, і зближеного за народною етимологією із *мо́хор* ‘китиця; окрема нитка бахроми’ [ЕСУМ, III: 420; Фасм., II: 585]. *Баку́н* — також запозичення, як припускають, від н.в.нім. діал. *bako*, *bagōl* ‘тютюн’ [ЕСУМ, I: 121]. Нормативними в науковій термінології стали назви *тютіон справжній* ‘*Nicotiana tabacum*’, *тютіон махо́рка* ‘*Nicotiana rusticum*’ [ОБРУ: 281], див. також [СУМ, IV: 655; IX: 335]; пор. у [Мел.: 185; СБН: 102] відповідно

тютюн звичайний і *тютюн простий*. Крім того, в українській загальноновживаній лексиці літературною нормою є також *бакун* 'сорт міцного простого тютюну' і *таба́ка* 'нюхальний тютюн' [СУМ, I: 92; IX: 8].

2.30. Ранникові (Scrophulariaceae). Продовжує документуватися зафіксована в староукраїнський період (див. [Сабадош 1996: 130—131]) назва культивованої декоративної рослини *Antirrhinum majus* L. *вижлин* [Вол.; Парт.; Мак.: 34]. Поряд із нею виявляються новотвори *львіна пасть* (степ. та ін. [Сред.: 534; Рог.: 111; Мел.: 33]), *лєвики* (закарп. [ВхЗак.: 232]), *вуванчик* (буков. [Ні.; Мак.: 34]), *паро́тка* [ВхГик.: 106; Жел.: 602; ВхБот.1896: 94; Тан.: 62]. Із назвою *львіна пасть* (*пасть* 'паша') пор. рос. *львиный зев*, *львиные уста* [Ан.: 40], біл. *ільвіны зеў* [Кис.: 16], пол. *lwia paszcza* (*paszczełka*) [Maj., II: 66], чес. *lvi tlama* (*tlamka*) id. [Mach.: 210] (чес. *tlama* 'паша'). Очевидно, все це переклади нім. *Löwenmaul* id. (букв. 'львіна паша') [Ан.: 40]. Номен *лєвики* — універб, утворений на основі складеної назви *львіна пасть*. *Паро́тка* — префіксально-суфіксальний дериват від *рот* [ЕСУМ, IV: 297—298]. Усі ці ботанічні найменування, крім *вуванчик*, походження якого неясне, мотивуються тим, що квітка рослини нагадує розкриту пашу звіра.

2.31. Черсакові (Dipsacaceae). Документуються назви рослини *Dipsacus sativus* Scholl. (*Dipsacus fullonum* L.) *черса́к* (галиц. [ВхПч., II: 31; ВхГик.: 77; Жел.: 1068; Ум., IV: 197]), *шерша́к* (гуцул.-покут. [ВхПч., II: 31; Мел.: 100]), *чесак*, *чесалка*, *чесюга* [Петр.: 40], *дряпа́ч*, *ці́тка* [Ум., IV: 197; Мак.: 32], *ці́тчина* (лемк. [ВхЛем.: 487; Гр., IV: 327]), *ворся́нка* [Рог.: 121; Піск.: 42; Жел.: 122], *чортполóх* (волин. [1889, Мел.: 100; Мак.: 132]). Усі перелічені назви пов'язуються з використанням у суконному виробництві колючих головок (плодів) цієї рослини для накладання ворсу на сукно, зокрема *черса́к* (від діал. *черса́ти* 'шкребти, терти' [Гр., IV: 459] — експресивного утворення від *чеса́ти*, детальніше див. [ЕСУМ, VI: 308—309]), *чесак*, *чесалка*, *чесюга* (від *чеса́ти*), *шерша́к* (від *черса́к*, імовірно, під впливом *шерша́вий* [ib.: 410]), *ворся́нка* (від *ворс*), *дряпа́ч* (від *дряпати*; пор. пол. *drapacz*, чес. *drapáč* 'Dipsacus sativus' [Mach.: 225]), *ці́тка* (виникла внаслідок переосмислення загальноновживаного слова), *ці́тчина* (від *ці́тка*); пор. чес. (і ст. чес.) *štětka*, слвц. *šetka*, пол. *szczotka* (< чес.), серб., хорв. *šetka*, *šetica*, *ščetica* і под., слвн. *š(č)etica*, *šetka* 'Dipsacus sativus' [ib.]). Назва *чортполóх* перенесена від *Carduus* L. за подібністю колючої головки до будякової. Нормативним в українській літературній мові для роду *Dipsacus* L. став номен *черса́к* [СУМ, XI: 312; ОВРУ: 253], уперше термінований у [ВхГик.], як науковий термін використаний у [Мел.] і ухвалений у цій ролі у [СБН: 53—54].

2.32.1. Гарбузові (Cucurbitaceae). Крім відомої зі староукраїнської мови XVIII ст. (див. [Сабадош 1996: 108]) назви рослини *Citrullus lanatus*

Matsum et Nakai (*Citrullus vulgaris* Schrad.) *кавун* [КотлЕ: 74; Войц.: 299; Максимович 1827: 188; Б.-Н.: 175; Гр., II: 204], у джерелах XIX — поч. XX ст. документується її новий фонетичний варіант *ка́вон* (покут.-буков. та ін. [Витв.: 103; Вол.: 155; Жел.: 329]) та інші інновації: закарп. *грыза́чка* [Чопей: 61; ВхЗак.: 211; Мак.: 100], *грыза́чка*, *грызу́чка* [ВхН.з.: 43], *ря́бчик* (полт. [Гр., IV: 92; Мак.: 101]). *Грыза́чка*, *грызу́чка* — від *гры́зти* [ЕСУМ, I: 594—595]. Номен *ря́бчик* (від *рябі́й*) — це, за свідченням Б.Грінченка, «сорт арбузов, у которых корка с темными полосами». Літературною нормою української мови закономірно стала назва *кавун* [СУМ, IV: 67; ОВРУ: 107], уперше термінована у [ВхБот.1905: 91] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 41].

2.32.2. Як назва рослини *Melo sativa* Sag. (*Cucumis melo* L.) продовжує документуватися успадкована від праслов'янської мови *о́inya* [Кв.: I: 350; Рог.: 120; Сред.: 501; Кміц.: 352; Гр., I: 384] (< прасл. **дын'а* id. [ЕСУМ, II: 73—74]), староукраїнське запозичення *мелон* [Вол.: 155; ВхГик.: 135; Мак.: 117], *мэ́льон* [Жел.: 433; Руб., VII: 15], а також фіксуються інновації *огирок мелон* [ВхГик.: 135; Мак.: 117], *мальона* [1889—1894, Мак.: 117], *гарбуз* (закарп. [Чопей: 51; Мак.: 117]), *дубівка*, *зимівка* [Ум., II: 111; Тм., I: 208; Гр., I: 452; СБН: 47]. *Гарбуз* перенесено від *Cucurbita pepo* L. (див. п. 2.32.5). *Зимівка* (від *зима́*) мотивується як пізній сорт дині, який дозріває під зиму, пор. [ЕСУМ, II: 261], *дубівка* (від *дуб* [ib.: 137]), — імовірно, твердістю плоду. Нормативною в українській літературній мові стала назва *о́inya* [СУМ, II: 280; ОВРУ: 107], уперше вжита й ухвалена як науковий термін у [СБН: 47].

2.32.3. Огірки (*Cucumis sativus* L.) розводять в Україні здавна. Їх назва в багатьох варіантах документується в ряді пам'яток староукраїнської писемності, починаючи від II пол. XVI ст.: *угуро́къ*, *огуро́къ*, *огоро́къ*, *угиро́къ*, *гиро́къ*, *огурець*, *вгурець* [Сабадош 1996: 107]. На основі археологічних даних та порівняння назв огірків у різних слов'янських мовах можна припустити, що в киеворуський період міг функціонувати номен **огорькъ*/**огурькъ* < прасл. **ogorьkь* : **ogurьkь* id. < гр. *αουρορος* id. (детальніше див. [ib.: 39, 107]). В українській мові XIX — поч. XX ст. із ряду варіантів найпоширеніший у джерелах *огіро́к* [КотлЕ: 111; Кв., II: 310; Б.-Н.: 257; Вол.: 154; Закр.: 424; Рог.: 120; Гр., III: 35], *о́гірок* [Тан.: 61], *о́гіро́к* [Жел.: 553], фіксуються також варіанти *о́гирок* [ib.; Мак.: 118], *огуро́к* [Максимович 1827: 202; Закр.: 425], *угіро́к* [Шейк., V/2: 155; Гр., IV: 313], *вогіро́к* [Гр., I: 246], *угоро́к* [Шейк., V/2: 159], *гуро́к* [Б.-Н.: 109; Рог.: 120; Піск.: 61; Гр., I: 341], *гуркі́* мн. [Піск.: 61], *гіро́к* [Б.-Н.: 98; Левч.: 89; Піск.: 52; Ум., II: 229; Гр., I: 286] (пор. біл. діал. *гуро́к* id. [ЛАБНГ, II: № 189]), *огурець* [Рог.: 120; Піск.: 61; Чопей: 228; Мел.: 90] і назви плоду огірків залежно від того, старий чи дуже молодий: *жовтя́к* 'перезрілий огірок' [Б.-Н.: 139; Тм., I: 274] (від *жовтий*) і *пупяно́к* [Тм., I: 274] (результат

переосмислення загальноживаного слова; на правах діалектного цей номен увійшов до [СУМ, VIII: 390]). Нормою української літературної мови закономірно став варіант *огір'ок* [СУМ, V: 614; ОВРУ: 107], ухвалений як науковий термін у [СБН: 47].

2.32.4. У ряді джерел документується назва рослини *Lagenaria vulgaris* Ser. *тиква* [КотлЕ: 177; Шевч., II: 552; Вол.: 154; Закр.: 553; ВхГик.: 135; Гр., IV: 260], *бутилочна тиква* [Рог.: 126; Піск.: 28; Мел.: 151], *горлянка* [Вол.: 154; Мак.: 198], *таракуцька* (херс. [ВхН.з.: 43; Мел.: 151]). В українських говорах *тиква* має також первинне значення 'Cucurbita perо L., гарбуз звичайний' [СБН: 294], див. п. 2.31.5 (< прасл. **tyku* id. [ЕСУМ, V: 566]). Коли появилось в слова *тиква* вторинне значення '*Lagenaria vulgaris*', важко сказати, бо, напр., із староукраїнського тексту I пол. XVIII ст. [Ліч.-1: 33] неможливо встановити, в котрому з наведених двох значень ужите це слово, див. [Сабадош 1996: 107] (показово, що в найбільших словниках української мови XIX — поч. XX ст. [Жел.: 962] і [Гр., IV: 260] *тиква* подається з обома значеннями), проте в сучасній українській літературній мові воно закріпилося саме із вторинним значенням [СУМ, X: 112; ОВРУ: 108]. Як науковий термін ужите ще у [Вол.: 154] і ухвалене в цій ролі в [СБН: 82].

У складеній назві означення *бутилочна* (від діал. *бутилка*, *бутелька*, похідного від *бутель*, пор. [ЕСУМ, I: 308]) мотивується тим, що плоди тикви мають дуже тверду шкірку, використовуються як посудини для води; пор. ще зі вторинною номінацією *тиква* 'череп'яна посудина, подібна до глечика, з дуже вузьким горлом, у якій носять або тримають воду, вино тощо' [СУМ, X: 112]. Мабуть, цією обставиною зумовлена й назва *горлянка*, яка виникла, ймовірно, внаслідок переосмислення *горлянка* 'горло'. *Таракуцька* — деминутив від діал. (поділ.) *таракуца* id., 'маленький гарбузик' < рум. *tărtăcuță* 'тиква' [ЕСУМ, V: 518], див. ще [DLRM: 850; ДЕМ: 447]. У зв'язку зі сказаним можна вважати невдалою спробу М.Анненкова пов'язати цю назву та споріднену з нею *каракуцька* (див. ще п. 2.32.5) із араб. *Ara-Kussa* id. [Ан.: 116].

2.32.5. В описуваний період документується відома в староукраїнських текстах від кінця XVI ст. назва культури *Cucurbita maxima* Duch. *гарбуз* [Войц.: 292; Максимович 1827: 188; Кв., I: 251; Шевч., I: 128; Витв.: 30; Рог.: 120; Гр., I: 273], *арбуз* [Вол.: 153; Чопей: 4; Мак.: 118], а також інновації *кабак* (херс. та ін. [Ан.: 116; Левч.: 164; Ум., IV: 129; Тм., II: 217; Гр., II: 202]), *діння* (покут.-буков. та ін. [Витв.: 30; Вол.: 153; Парт.; Жел.: 182; Кміц.: 323; Мак.: 118]), *тиква* [Ан.: 116; Рог.: 120; Гр., IV: 260]. *Кабак* — запозичення від тур. *kabak* id. [ЕСУМ, II: 329]. Перенесені *діння* — від *Melo sativa* Sag. (див. п. 2.32.2) і *тиква* — від *Cucurbita perо L.* (див. трохи нижче).

Для виду *Cucurbita perо L.* фіксуються назви *тиква* (буков., сер. поліс. та ін. [Ні.; Мај., II: 257; Жел.: 962; Мак.: 119]), *тыква* (закарп. [Чопей: 299]), а також новотвори *гарбуз* [Б.-Н.: 95; Сред.: 501; Жел.: 137; ЯТ: 15], *діння гарбуз* [ВхГик.: 135], *кабак* (степ. [Сред.: 501; ЯТ: 15]), *кабачкі* [Рог.: 120; Гр., II: 203], *каракуцьки* [Рог.: 120; Гр., II: 220], *каракуцька* [Жел.: 335], *каракуца* [Руб., VI: 99], *таракутка*, *таракуца*, *таркуца* [Жел.: 948, 949], *карафанька* [Руб., VI: 99], *карахонька* [1861, Гр., II: 221; Мак.: 119], *хорохоньки* (полт. [Рог.: 120; Ан.: 116; Мел.: 90]), *ханьки* (степ. [Сред.: 502; ЯТ: 15]), *ханьки*, *ханочки*, *ганки* [Шейк., V/2: 261; Ан.: 116; Тм., II: 143], *тарапунька* [Шейк., V/1: 8; Жел.: 949; Ум., III: 276; Мак.: 119], *тарапунь* [Руб., XII: 4], *ропалка*, *ропавка* [Ан.: 116; Руб., X: 31], *рополка*, *роповка* (катер. [Гор.-1: 8; Тм., II: 143]).

Номен *гарбуз*, *кабак* перенесені від *Cucurbita maxima* (див. попередній абзац), а *кабачкі* — деминутив від *кабак*. Назва *каракуцька* виникла на основі *таракуцька* (див. п. 2.32.4) внаслідок асиміляції [т] до [к]. Малоїмірним нам видається *каракуцька* як результат контамінації тур. *karviz* 'кавун' і укр. діал. *таракуци* 'різновид гарбуза', всупереч [ЕСУМ, II: 385]. *Карафанька*, гадаємо, цілком вірогідно могло виникнути від **карафонька* ([o] > [a] під впливом попередніх складів), яке є деминутивом від *карафа* 'графин'; пор. діал. *карафінка* id., а також аналогічні значення 'тиква' і 'посудина' слова *тиква* (див. вище п. 2.32.4), а від *карафонька* з'явилося *карахонька*, від якого в свою чергу — *хорохоньки*, а далі внаслідок деетимологізації цього слова — *ханьки*, *ханочки*, *ганки*, пор. [ЕСУМ, VI: 155]. Від *карафанька*, *карахонька* могло виникнути як експресивне утворення *тарапунька*, пор. [ЕСУМ, II: 387]. Однак немає достатніх підстав віднести до цього ряду ще й *рополка*, *роповка* і под. як афективні утворення, паралельні до *карахонька*, *тарапунька*, усупереч [ЕСУМ, V: 123].

Нормативним в українській літературній мові для роду *Cucurbita L.* став номен *гарбуз* [СУМ, II: 30; ОВРУ: 108], ухвалений як науковий термін у [СБН: 47].

2.33.1. Складноцвіті (Compositae). Уперше документуються назви декоративної рослини *Callistephus chinensis* Nees, культивованої по всій Україні (походить із Китаю та Японії), це *талірка* (галиц.-волин.), *тарілки*, *тарілиці* (закарп.) [ВхН.з.: 40; Мел.: 58], *тарівка* (галиц.-волин. [ВхПч., V: 26; Шейк., V/1: 20; Жел.: 949]), *кружачка*, *кружечка* (галиц. [ВхПч., V: 26; Жел.: 384]), *кружечок* [ВхБот.1896; Мак.: 71], *покришка* (галиц.-волин. [1912, Мак.: 71]), *пятаківці* [Ум., I: 8; Мак.: 71], *звіздоцвіт* [Вол.: 134; Жел.: 288; Мак.: 71], *дранічка* (галиц.), *геретованя* (закарп.) [ВхН.з.: 40; Мел.: 58], *глядка* (галиц.-волин. [ВхПч., IV: 13; Гр., I: 292; Мел.: 58]), *лисак* [Вол.: 134; Мак.: 71], *невістұлки* [Жел.: 504; Мак.: 71], *марцізки* [Волк.: 171; Гр., II: 407],

мангерушок (гуцул. [ВхПч., III: 23; Жел.: 426]), красовін [ВхБот.1905: 101; Мел.: 58], вараничка (волин. [ВхН.з.: 40; Мел.: 58]), рублі (волин. [1889, Maj., II: 152; Мел.: 58; Мак.: 71]), астер [Гавр.: 137; Вол.: 134; Рог.: 113; Жел.: 6], астра (галиц., буков. та ін. [ВхПч., II: 29; Ні.: 3; Мак.: 70]), айстри [Левч.: 1; Мак.: 70], садова айстра (астра) (степ. [Сред.: 511; ЯТ: 11]), гайстер [Рог.: 113; Піск.: 304; Ум., I: 8; Тм., I: 54], гайстра (волин. [Ан.: 56; Ум., I: 8; Гр., I: 266]), гайстри [Левч.: 1], ястер [Рог.: 113; Піск.: 304; Гр., IV: 545], лемк. астракіта, астратік і стракіта [ВхН.з.: 40; Мел.: 58], галиц. компостеля, компостелька [ВхПч., V: 26; ВхН.з.: 40; Мел.: 58] і кампустелька [1912, Мак.: 70], волин. копастеля і капустеля [1889, Maj., II: 152; Мел.: 58], компостильон (поділ. [Ан.: 56; Мак.: 70]), галиц. костопльон [ВхПч., III: 23; Жел.: 371; Мел.: 58] і пітільон [ВхН.з.: 40; Мел.: 58], капіштан (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 13; Мел.: 58]), постоліянка (галиц. [ВхПч., IV: 13]), капустяник (поділ. [Maj., II: 152; Мак.: 70]), конфітеля (бойк.-галиц.), конфестра (покут.-буков.) [ВхН.з.: 40; Мел.: 58].

Більшість поданих назв цієї рослини мотивується її великою, красивою, пишною, багатою квіткою, яка нагадує різні предмети чи інші рослини, а саме: тарілки, тарілиці (результат переосмислення загальноновживаного демінутива: тарілка < тарілка внаслідок метатези [p] і [л]; тарівка < тарілка через властивий для галицьких та деяких інших південно-західних говорів перехід [л] > [в] перед давнім редукованим [Дзєндзелівський 1965: 58—59]), мотивується подібністю круглої квітки до тарілки [ЕСУМ, V: 508]. Цей же мотив в основі ботанічних номенів покришка [ЕСУМ, IV: 483], кружечок [ib., II: 108] (виникли внаслідок переосмислення загальноновживаних слів), кружачка (від круг), теретованя (від діал. закарп. терета 'дзига' < угор. kerék 'колесо'). Фітономен драничка — результат переосмислення загальноновживаного демінутива, вірогідно, за виглядом пелюстка суцвіття [ЕСУМ, II: 122].

Припускають, що лисак (від лисий) зумовлене, можливо, тим, що суцвіття рослини складається з багатьох трубчатих пелюстків, оточених язичковими, а всередині наявна ніби лисина [ЕСУМ, III: 241]. Проте, на наш погляд, більш імовірно, що ця назва перенесена від дикорослих видів Aster L. (див. п. 3.90.4; раніше вид Callistephus chinensis належав до цього роду), в яких квітка складається з кружечка дрібненьких пелюстків, оточених колом продовгастих пелюстків (як у ромашки); пор. ще волове око 'Aster amellus L.' (п. 3.90.4). Цією ознакою пояснюється і назва п'ятаківці (від укр. черк. п'ятаки id. [СБН: 28], яка в свою чергу від п'ятак 'п'ятикопійчна монета'). Перенесено назви також від інших рослин із подібною квіткою: невістужки — від Leucanthemum vulgare Lam., марцизи — від Narcissus L.; пор. бойк. марциза 'нарцис', зближене з марци, марець 'березень' [Он., I: 431] за часом

цвітіння нарцисів, див. [ЕСУМ, III: 403]. Назва глядка (від глядіти) спричинена красою квітки; пор. ст. пол. hładon 'гарний верховий кінь' [SJP, II: 45], яке, як припускають, від української мови [ЕСУМ, I: 532]; пор. перший компонент чеського копозита krásohvězdník 'Callistephus chinensis' [Mach.: 239], а також латинську назву цієї рослини callistephus, яка походить від гр. κάλλιτος 'найкращий' або, за іншою версією, від гр. καλός 'красивий' і στέφος 'вінок' [ЕСУМ, II: 360].

Вважається, що і в назві красовін (мабуть, від krásний 'гарний' і вінець, вінок) перший компонент зумовлений також красою квітки [ib., III: 78]. Номен астер, астра — від нім. Aster id. < гр. ἀστήρ 'зірка' [ib., I: 54]. Фонетичні варіанти айстри, з протезами [ɛ], [ʏ] гайстер, гайстра, гайстри, ястер виникли, вірогідно, на українському мовному ґрунті (пор. [Пономарів: 41]), хоча ястер пор. із пол. (рідко) jaster id. [ЕСУМ, I: 54]. Із астра і под. етимологічно споріднені назви астратік, астракіта та спрощена стракіта [ib., V: 432].

Компостеля, компостелька, копастеля, компостильон, пітільон (в останньому відпаді першого складу), а також, імовірно, капіштан виникли як деетимологізовані форми на основі лат. callistephus, можливо, через пол. kompostella id. [сер. XIX, Maj., II: 152], деякі (капустеля, кампустелька, капустяник, постоліянка, костопльон), очевидно, зазнали народноетимологічного зближення з капуста, постолі, кість, кісті та ін. (див. [ЕСУМ, II: 360; III: 54; IV: 418—419, 538]). Можливо, до цієї етимологічної групи належать також, без сумніву, деетимологізовані назви конфітеля, конфестра. Нормативними в українській літературній мові назвами цієї рослини стали садова айстра і калістэфус [СУМ, I: 25; ОВРУ: 321] (у [СУМ] тільки айстра). У [СБН: 28] як науковий термін було ухвалено з цим значенням гайстра садова. Назву калістэфус у джерелах української мови XIX — поч. XX ст. ми не виявили. Очевидно, це новітнє запозичення прямо від лат. callistephus id. або через рос. каллистэфус id.

2.33.2. У перший раз фіксуються назви культивованої декоративної рослини Aster salignus Willd., яку розводять у садах, парках, на квітниках по всій Україні (походить із Північної Америки), — це галиц. вербінка і осінь [ВхПч., IV: 13; Мел.: 43], зімнік [Волк.: 168; Жел.: 300; Гр., II: 153], зімозіль (бойк., поділ. [Гоц.1896: 103; Мак.: 46]). Про перші три назви див. п. 3.90.4. Номен зімозіль (від зима і зілля) мотивується тим, що й зімнік.

2.33.3. Уперше документуються назви культивованої в садах, парках, скверах декоративної рослини Zinnia elegans Jacq. (її батьківщина — Мексика) майорці [Рог.: 142; Піск.: 116; Гр., II: 398], майорчики [Ан.: 385; Мел.: 305], красні чорнобривці [Піск.: 116; Руб., VI: 55; СБН: 171], красні гвоздики [Рог.: 142; Мел.: 305], жар-зілля (степ. [Сред.: 517; Ан.: 385; СБН:

171]), *клад* [Піск.: 106; СБН: 171], *собірянка хороша* [ВхБот.1896: 132], *собрянка хороша* [ВхБот.1905: 101], *собрянка* (закарп. [ВхН.з.: 61; Мел.: 305], *черкасики* (галиц. [Ан.: 385; СБН: 171]).

Припускається, що *майорці* — похідне від *майор* (офіцерське звання), мотивується «якимись позитивними асоціаціями вигляду рослини із зовнішністю офіцера; пор. іншу назву цієї квітки *кавалерчики*» [ЕСУМ, III: 363]. Красотою квіток, подібністю їх (бувають червоного, рожевого, лілового та ін. кольору [ВРУ: 672]) чи до чорнобривців, чи до гвоздик зумовлені назви *красні чорнобривці*, *красні гвоздики*, а також *жар-зілле*. Остання, а також *клад* виникли внаслідок переосмислення загальнозживаних слів. Номен *черкасики* появився таким самим способом, можливо, пов'язується зі ст. рос. *черкаси* 'українці' (див. [ЕСУМ, VI: 306]). Нормативною в українській літературній мові стала назва *майорці* [СУМ, IV: 599; ОВРУ: 329], ухвалена у ролі наукового терміна в [СБН: 171]. У [СУМ] із цим значенням подається ще *майори*.

2.33.4. У досліджуваній період стає відомою за назвою *світлиця* (бойк. [ВхН.з.: 56; Мел.: 238]) культивована декоративна рослина *Rudbeckia laciniata* L. (походить із Північної Америки). Назва утворена від *світлий*, мотивується блідо-жовтим кольором квіток [ЕСУМ, V: 197]. М.Мельник запропонував для цієї рослини науковий термін *рудбékія* [Мел.: 238] (транслітерація латинського номена), який був ухвалений у цій функції в [СБН: 133] і до сьогодні є нормативним в українській літературній мові [ВТССУМ: 1277; ОВРУ: 330].

2.33.5. Продовжують документуватися відомі від XVIII ст. (див. [Сабадош 1996: 108]) назви соняшника (*Helianthus annuus* L.) *сонічник*, *сонішник*, *сонечник* (лемк., покут.-буков. [Витв.: 271; Жел.: 895, 896; ВхГЛ: 468; ВхН.з.: 46]), *сónяшник* (півд.-сх. та, можливо, ін. [Павл.: 73; Б.-Н.: 335; РО: 129; ВхГик.: 78; ЯТ: 18; Гр., IV: 168; Кміщ.: 63]), *сónячник* [Парт.; Ан.: 163; Ум., III: 74; Мак.: 174], *сónяшник* [Парт.; РО: 129; Левч.: 108; Ум., IV: 60; Тм., II: 40] і фонетичні варіанти, не виявлені нами в староукраїнських джерелах, але, безумовно, давніші за попередні, — це *солнічник* [Вол.: 133], *солнечник* (буков. [Ні.; Мај., II: 379; Мак.: 174]), а також новотвори: закарп. *посонячник* [Чопей: 292], *посонячник*, *посоняшник*, *посоняшник*, *просоняшник*, *просонцвіт* і *процонцвіт* [ВхЗак.: 250; ВхБот.1905: 100; ВхН.з.: 46; Мак.: 174], *насонéшняк* (сер. поліс. [ВхН.з.: 46]), *підсонічник*, *підсонцх* [Жел.: 649; Мак.: 174] (пор. біл. діал. *падсónачнікі*, *падсónца* id. [ЛАБНГ, II: 212]), *подсонух* (степ. та ін. [Рог.: 124; Lind, I: 302]), *подсолнечник* (степ. та ін. [Рог.: 124; Lind., I: 302; СБН: 72]). Ці назви, крім *просонцвіт* (*процонцвіт*), — префіксально-суфіксальні утворення від *сónце* (< *солнце*). Номен *просонцвіт* виник від прийменника *про*, іменників *сónце* і *цвіт* [ЕСУМ, IV: 604].

Процонцвіт < *просонцвіт* унаслідок асиміляції. Нормативною в українській літературній мові стала назва *сónяшник* [СУМ, X: 461; ОВРУ: 330], відома ще від I пол. XIX ст. (див. вище) і ухвалена як науковий термін у [СБН: 72].

Уперше джерела фіксують назви культури топінамбура (*Helianthus tuberosus* L.), що походить із Північної Америки, — це: *бу́льба* [Шейк., I: 129; Рог.: 124; Тм., I: 145; Гр., I: 109], *бульва* [1895, Мак.: 175], *бараболі* (степ. [Lind., I: 303; Гор.-2: 373]), *земляк* [Парт.; Мак.: 175], *земляні груші* [РО: 129; Рог.: 124; Жел.: 298; Ні.; Гр., II: 149], *волоська ріпа* (степ. та ін. [Сред.: 513; Ум., I: 168; ЯТ: 18]), *волошська ріпа* [РО: 129; Руб., II: 172], *голеріпа* [Гор.-1: 11; Мак.: 175], *сонічник бульвистий* [ВхБот.: 1896: 132; ВхБот.1905: 100], *топінамбур* [1895, Мак.: 175; ВхБот.1896: 132], *пічавка* (гуцул. [Жел.: 655; Мак.: 175]).

Більшість цих назв перенесена від інших рослин і мотивується наявністю на корінню бульб: *бу́льба* (*бульва*), *земляк* (пор. чes. діал. *kravský zemiak* id. [Mach.: 244]) — від *Solanum tuberosum* L.; компонент *ріпа* в складній і складених назвах — від *Brassica rapa* L. або, можливо, також від *Solanum tuberosum* (див. [Жел.: 807]); компоненти *груші* і *сонічник* у складених назвах — відповідно від *Pyrus* L. і *Helianthus annuus* L. Означення *волошський* (*волошський*) у складеній назві має значення 'румунський' (пор. діал. *волоський* id. [Жел.: 119]) і вказує на те, звідки поширювалася в Україну ця культура. Запозичені від інших мов *топінамбур* < фр. *topinambour* id. [ЕСУМ, V: 599] і *пічавка*; пор. укр. закарп. *гарнічóвка* id. [ССк.: 45], чes. діал. *čičavka* id. [Mach.: 244] < угор. *csicsóvka*, діал. *picsóvka* id. [TESz, I: 520—521]. Нормативними в українській літературній мові стали *сónяшник бульбистий*, *топінамбур* і *земляна груша* [СУМ, III: 558; X: 196, 461; РУСб: 249]. Уперше як науковий термін із цим значенням ужито *сонічник бульвистий* у [ВхБот.1896: 132], *сонічник бульвистий* та *топінамбур* у [Мел.: 133] і ухвалено як науковий термін *волоська ріпа* у [СБН: 72].

2.33.6. Уперше (починаючи десь із сер. XIX ст.) джерела української мови документують назви культивованої декоративної рослини *Dahlia pinnata* Cav. (*Dahlia variabilis* Desf.), яка походить із Мексики і яку розводять у садах і парках, це *георгінія* [Вол.: 135; Жел.: 225; ВхБот.1905; Мел.: 95; Мак.: 125], *георгіна* (закарп., буков., степ. та ін. [Сред.; Чопей: 63; Ні.: 5; ЯТ: 15; Мел.: 95]), *гергіна*, *горго́нія* [Гр., I: 310; Дубр.: 70], *гérгонія* [Руб., II: 13], *гіргонія* [Рог.: 120], *гіргонія* [Піск.: 52; Гр., I: 285], *гіргонія* (галиц.-волин.), *тергіна* і *тевергіна* (закарп.), *тóргія* (галиц.) [ВхН.з.: 45; Мел.: 95], *аргонія* (поділ., київ. [Гр., I: 9; Мак.: 125]), *оргінія* (сер. наддніпр. [1872, Гр., III: 62]), *оргінія* [Ів.,Шум.: 75], *ергини* [Рог.: 120; Мак.: 125], *сргонія* [Піск.: 52; Мак.: 125], *вургінія* (надсян. [1899, Мак.: 126]), *жоржсини* [Рог.: 120], *жоржсіна* [Жел.:

225; Тм., I:74; Гр., I: 491], *жеоржіна* [Піск.: 52; Ум., I: 145], *сержіна* [1895, Гр., IV: 115].

Із цього різноманіття назв первинною є *теорґінія* чи *теорґіна*, що походить від н.в.нім. *Georgine* id., утвореного 1801 р. від прізвища петербурзького ботаніка *I.Geopri (Georgi)* і в слов'янських мовах здебільшого пристосованого до вимови імені *Георґій*. Фонетичні варіанти, які починаються голосним чи приголосними [в] або [й], — очевидно, гіперизми, які виникли внаслідок помилкового сприйняття початкового [z(r)] в словах типу *теорґіна* як протетичного приголосного та деетимологізації. Варіант *жоржіна* появився, мабуть, під впливом французького імені *Жорж (George)* 'Георгій' < гр. *Γεώργιος* 'Георгій' [ЕСУМ, II: 206]. Варіант *сержіна* — результат деетимологізації *жеоржіна*. Нормативною в українській мові стала назва *жоржіна* [СУМ, II: 544; ОВРУ: 330], ухвалена як науковий термін у [СБН: 50].

2.33.7. Уперше документуються назви двох культивованих декоративних рослин роду *Tagetes* L. (обидві походять із Мексики), зокрема виду *Tagetes erecta* L. *чорнобрівець* (волин. [ВхПч., I: 13; Жел.: 1076; Гр., IV: 471]), *чорнобрівець* [Гр., IV: 458], *квітчак* (волин.-галиц., буков., поділ., сх. укр. та ін. [1861, Гр., II: 328; ВхПч., IV: 16; Левч.: 178; Жел.: 390; Ні.: 12; Мак.: 364]), *квітчаки* [Рог.: 138; Піск.: 119], *квітченка* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 58; Мел.: 276]), *повніак* (галиц., сх. укр. [ВхПч., IV: 16; Жел.: 670; Гр., III: 225; Мак.: 364]), *повнякі* (степ. [Ан.: 347; Ум., I: 144], галиц. *помняк* [1912. Мак.: 364], галиц.-волин. *повніок, повніох, квітчак, галиц. поніох* [ВхПч., V: 28; Мел.: 276] і *боняк* [ВхПч., IV: 16; Мел.: 276], *звездіки* (степ. [Рог.: 138; Гр., I: 278; ЯТ: 29]), *звездіки* [Мел.: 276], *жовтякі* [Ан.: 347; Ум., I: 144], *ціоприки* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 58; Мел.: 276]), *чубаток* [Петр.: 41], степ. *шапки* [Сред.: 513; ЯТ: 29] і *шапочки* [Lind., I: 381; СБН: 153], *индики, андики* (бойк., галиц. [ВхПч., IV: 16]), півд. лемк. *фраїрушка і фаєрушка* [ВхН.з.: 58; Мел.: 276], *виздоза* (поділ. [Рог.: 138; Мак.: 364]).

Номен *чорнобрівець* виник унаслідок переосмислення загальноживаного *чорнобрівець* 'той, хто має чорні брови', мотивуючись зовнішнім виглядом квітки рослини [ЕСУМ, VI: 343]. Лексема *чорнобрівець* без точної вказівки на вид *Tagetes* L. вжита у творах Г.Квітки-Основ'яненка [Кв., III: 618], Т.Шевченка [Шевч., II: 414], подається в [Б.-Н.: 392]. *Квітчак, квітченка* (від *квітка*) зумовлені тим, що суцвіття рослини — ніби купка квіток [ЕСУМ, III: 149]. *Повніак, повніок, повніох* (від *півний*) пов'язуються із круглим, як м'яч, суцвіттям, наповненим дрібними квітками [ib., IV: 470]; пор. ще укр. діал. *повніак-місяць* [Жел.: 670]. Варіант *поніох* < *повніох*; *помняк, боняк* < *повніак* у результаті асимілятивних змін приголосних та деетимологізації слова. Номен *ціоприки* міг виникнути внаслідок

переосмислення *ціоприк* 'верхівка' [ЕСУМ, VI: 270], якщо зважити на суцвіття рослини.

Назва *жовтякі* (від *жовтий*) зумовлена кольором суцвіття. *Чубаток* — дериват від *чуб*; пор. за принципом номінації *шапка, шапочки* id. Фітономен *звездіки* перенесений від *Dianthus* L. на основі форми суцвіття. За цією ознакою в результаті вторинної номінації появились і назви *шапки, шапочки* (пор. *чубаток* id.), *фраїрушка, фаєрушка*; пор. півн. лемк. *фраїрка, фраїрочка* 'кохана; коханка' [ВхГЛ: 477—478; Пиртей: 305]. *Индики* пов'язується, очевидно, з батьківщиною цієї рослини Вест-Індією, пор. [ЕСУМ, II: 302], а також чes. *karafilát indianský*, фр. *rose d'Inde dubli* 'чорнобривці' [Ан.: 347]. Стосовно *андики*, то це, можливо, деетимологізований варіант лексеми *индики*, проте І.Верхратський порівнював *андики* із гр. *αυθός* 'пуп'янок; цвіт' [ВхПч., IV: 16]. *Виздоза* — румунське запозичення; пор. рум. *vâzdoagă*, діал. *vizdoage, vâzdoace* і под. 'Tagetes erecta L.' [Borza: 167]. Уважаємо непевною спробу в [ЕСУМ, I: 372—373] пов'язати укр. *виздоза* із гіпотетичним **звиздоза* і вважати його спорідненим із пол. *gwiazda* 'зірка' чи навіть із *звездіка*.

Для виду *Tagetes patula* L., крім спільних назв із попереднім видом *Tagetes erecta* L. *чорнобрівець* (галиц., сх. укр. [ВхПч., IV: 16; ; ЯТ: 29; Гр., IV: 471]), *чорнобрівці* [Левч.: 2; Піск.: 290; Тм., I: 74], *чорнобрівці* [Закр.: 584], *повніак* (сх. укр. [ВхПч.: 36; Гр., III: 225]), *боняк* (галиц. [ВхПч., II: 36; Гр., I: 86; Руб., I: 256]), *квітчак* (волин. [ВхПч., I: 13; Мак.: 365]), *звездіки* [Волк.: 166; Гр., I: 278], демінутив *звездічки* [Рог.: 138; Піск.: 50; Гр., I: 278], документуються і назви, властиві тільки виду *Tagetes patula* L., — це *чорнобрівка* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 58]), *зіркі* [Волк.: 166; Гр., II: 154], *оксаміт* [Ан.: 347; Ум., I: 15], *оксамітка* [Тм., I: 8], *оксамітець* *чорнобрівець* [ВхСпис; Мел.: 276], *атласики* [Піск.: 8], *циганкуци* [Рог.: 138].

Майже всі вони виникли в результаті вторинної номінації і мотивуються формою (*зіркі* [ЕСУМ, II: 265]), характером суцвіття: пор. *оксаміт* 'тканина з густим коротким ворсом з натурального шовку або штучного волокна' [ib., iV: 174—175] (пор. ще пол. *aksamitek* 'Tagetes patula L.', чes. діал. *aksamitnik*, слвц. *aksamietnica*, рос. *бархатец, бархатцы* id. [Ан.: 347]), *чорнобрівка* 'та, що має чорні брови' [СУМ, XI: 357], *атлас* 'шовкова або напівшовкова тканина, блискуча і гладенька з лиця' [СУМ, I: 70]. Номен *циганкуци* — румунізм; пор. рум. діал. *țigăncuși* 'Tagetes patula L.' [Borza: 167]. Тому слід уважати недостатньо необґрунтованим пояснення в [ЕСУМ, VI: 245] українського фітономена як утвореного внаслідок переосмислення рум. *țigăncuță* 'циганочка'. Нормою в українській літературній мові для роду *Tagetes* L. стала назва *чорнобрівці* [СУМ, XI: 356—357; ОВРУ: 332], ухвалена як науковий термін у [СБН: 152]. Крім того, у [СУМ] подаються як

нормативні ще *повнякі* 'Tagetes L.' [VI: 687] і *кунчаки* 'Tagetes erecta L.' [IV: 405].

2.33.8. Для рослини *Pyrethrum parthenium* Sm. (*Matricaria parthenium* L., *Chrysanthemum parthenium* Pers.), яку часто розводять як ароматичну і декоративну (походить із Західної Європи) і яка нерідко дичавіє, документуються назви: відома зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 108]) *мару́на* (галиц., волин., поділ. [Вол.: 135; Нов.: 101; ВхПч., I: 12; Ан.: 280; Жел.: 428; Гр., II: 407]), а також інновації гуцул. *мару́нька* [Жел.: 428; Мак.: 96] і *ростопасть* [Шух., I: 22; Гр., IV: 80]. Усупереч висловленій нами раніше думці про те, що ст. укр. *маруна* id. перенесено від *Matricaria* L. [Сабадош 1996: 108], очевидно, більш імовірно вважати, що перенесення назви відбулося навпаки — *мару́на* 'Matricaria L.' ← 'Pyrethrum Zinn'. Номен *мару́на* 'Pyrethrum Zinn', вірогідно, слід пов'язувати з прасл. **marati*, **moriti*, укр. *марати*, рос. *морить* 'витримувати (деревину) у фарбувальному розчині' у зв'язку з тим, що ця та інші з подібними назвами рослини мають фарбувальний сік [ЕСУМ, III: 403]. Номен *мару́на* став нормою української літературної мови для роду *Pyrethrum* Zinn [СУМ, IV: 634; ОВРУ: 637], уперше термінований у [Мел.: 227] і ухвалений у цій функції в [СБН: 39].

Інший вид *Pyrethrum majus* Tzvel. (*Pyrethrum tanacetum* DC., *Tanacetum balsamita* L., *Chrysanthemum balsamita* Schmalh.), який походить із Південної Європи, а в Україні культивується у парках і садах, іноді дичавіє, відомий у цей період за назвами: *кану́пер* [Закр.: 356; РО: 135; Піск.: 100; Гр., II: 215; Руб., VI: 98], *кану́пір* (степ. та ін. [Сред.: 516; Волк.: 169; Ум., II: 5; Тм., I: 161; ВхБот.1896; Гр., II: 215]), *кону́тір* (степ. [ЯТ: 13]), *калу́пір* (лемк., закарп., бойк., галиц. [ВхЗак.: 223; ВхН.з.: 58; Мак.: 365]), *карупель* [Петр.: 16], *кану́фір*, *кану́фір* (галиц. [Hoelzl: 152]), *кану́фер* [Закр.: 356; РО: 135], *калу́фер* (буков. та ін. [Закр.: 356; ВхН.з.: 58]), *калу́пір* (лемк. [ВхН.з.: 58]), *марім'ята* (лемк. [ВхГЛ: 434; Гр., II: 406]), галиц. *пéлевонь* і *пелевóне* [ВхН.з.: 58].

Кану́пер та інші подібні фонетичні варіанти (більшість із них — наслідок комбінаторних змін приголосних) виникли, очевидно, на основі гр. *καρυόφυλλον* 'гвоздики', букв. 'горіховий лист' [ЕСУМ, II: 366]. Як нормативну назву цього виду в українській літературній мові у [СУМ, IV: 90] подають варіант *кану́пер*. Номен *марім'ята* вважається калькою пол. *marzumięta* 'Elscholtzia Willd.', що виникло на основі слів *Marzu mięta* 'Марііна м'ята' [ЕСУМ, III: 395—396]. Припускають, що назва *пéлевонь* (*пелевóне*), можливо, пов'язана з незафіксованим пол. **pełnowonny* 'сповнений пахощів'; у такому разі український ботанічний номен мотивується приємним запахом квітки цієї рослини [ЕСУМ, IV: 331].

2.33.9. Продовжують документуватися назви півкущика з міцним запахом *Artemisia abrotanum* L., культивованого переважно в західних

областях України як ароматичної рослини, що походить із Південної Європи, — це *бо́же дéрево* (волин., поділ. та ін. [Парт., I: 286; Шейк., I: 84; Ан.: 47; Жел.: 37; Ум., I: 38]), *біждéрево* [Гол.: 369; Ум., I: 38; Мел.: 36; Мак.: 39], *біждерев* [Парт., I: 286], *біждеревóчок* (зах. укр. [Шейк., I: 84; Піск.: 19; Ум., I: 38]), *бо́же дерéвко* (волин. [1889, Мел.: 36]), *бі́се дéрево* [Павл.: 69], *бісдерев*, *бо́же деревце* (поділ. та ін. [Парт.; Мак.: 39]). Ця рослина znana в українській писемності від I пол. XVII ст. за назвами *божіє древо* (*древко*), *божос древко*, *буждерево*, *буждеревок* (від *бож-* і *дéрево*) [Сабадош 1996: 133]; пор. ще з цим самим значенням пол. *boże drzewo*, ст. пол. *boże drzewce* (XV), *boże drzewko* (XVI), н. луж. *bože dřowko*, чес. *boží dřevce*, діал. і ст. чес. *boží dřev*, слов. діал. *božie drevo*, болг. *божо дрвцо*, серб., хорв. *božje drijevo*, *božji drevac*, словн. *božje drevo*, а також рос. діал. *божсье древо* 'Artemisia dracunculus, Artemisia procera', біл. діал. *божжа дзерава* 'Artemisia campestris' [SP, III: 57—59; Ан.: 47].

На підставі наведених даних можна стверджувати про давність цих назв, які походять, можливо, від прасл. **božje dervo* (*dervъse*, *dervъko*), пор. ще [Сабадош 1996: 54]. Припускають, що назва *бо́же дéрево* і под. зумовлена приємним запахом рослини і використанням її як ароматичного і сильнодіючого лікувального засобу [ЕСУМ, I: 193] або тим, що розводилася в монастирських квітниках і садах [RS: 329]. Проте В.Махек із цим не погоджується і більше схильний мотивувати цю ботанічну назву використанням рослини ворожбитами [Mach.: 249—250]. Номен *бісдерев* і под. виник, очевидно, на основі *біждерево* під впливом назви *бісдерев* 'Datura stramonium L.' Останній утворений від *біс* 'диявол' та *дéрево* і мотивується отруйними властивостями дурману [ЕСУМ, I: 202]. Як нормативний науковий номен української ботанічної термінології для цієї рослини утвердився *полін бо́же дéрево* [ВРУ: 684; РУСб: 250], правда, в новішому виданні [ОВРУ: 340] — тільки *полін лікарський*.

Вид *Artemisia dracunculus* L. в Україні дико росте подекуди в Лісостепу, Степу, зрідка в Криму. Проте більш відомий він став, очевидно, як культивована харчова, ефіроолійна і вітамінна рослина [ВРУ: 685; ОВРУ: 340], зокрема його здавна цінують як прянощі до різних страв, салатів, він незамінний у засолах і маринадах, сприяє бадьорості організму завдяки вмісту в ньому вітамінів [УРЕ-1, IV: 536; Из ист. прян. раст.: Эстрагон]. У текстах української мови XIX — поч. XX ст. фіксуються такі назви цієї рослини: *острогón* [Рог.: 112; Ум., I: 106; Жел.: 582; Піск.: 172], *острогін* (лемк. [ВхГЛ: 445; Гр., III: 72]), *естрагон* (степ. [РО: 133; ЯТ: 10]), *естрогón* [Рог.: 112; Мел.: 37], *естрагон* [Руб.: IV: 47], *тургун* [Рог.: 112; Шейк., V/1: 104; Піск.: 301; Жел.: 993; Гр., IV: 206], *трагін* (буков. [Ні.: 2; Мак.: 40]),

драганок [1895, Мак.: 40], *холодильний деревей* (херс. [Ан.: 634; Гор.-1: 4; Мак.: 40]).

Із поданих назв в українській літературній мові прижився варіант *естрагон* [СУМ, II: 489] (у науковій термінології *полін естрагон* [ОВРУ: 340]), запозичений від фр. *estragon* id., яке від давнішого *targon* id. < лат. *tarchon* id. < араб. *tarḥīm* id. < гр. *δρακόντιον* 'драконів' [ЕСУМ, III: 171] (пор. латинське видове означення *dracunculus* — від *draco*, гр. *δράκων* 'дракон, змія'), мотивованого, як уважав О.Рогович, змісподібним коренем рослини [РО: 133]. До української мови цей ботанічний номен міг прийти не безпосередньо від французької, а через пол. *estragon* id. [Маж., II: 86; Вр.: 21] або, менш вірогідно, через рос. *эстрагон* id. [Фасм., IV: 522], як і біл. *астрагон* id. [ЭСБМ, I: 183]. Варіанти з початковим [o] (замість [e]) виникли, ймовірно, за народною етимологією під впливом діалектного прикметника *острий* 'гострий' через гострий запах [ЕСУМ, IV: 228] і пікантний смак цієї рослини [Із ист. прян. раст.: Эстрагон]. Цього етимологічного гнізда й номен *тургун*, запозичений через тур. *tarhun* id. < араб. *tarḥīm* id. [ЕСУМ, V: 679; Фасм., IV: 522]. Варіант *трагін* виник унаслідок редукції *естрагон*, *естрагін* і под., пор. [ЕСУМ, V: 615]. Номен *драганок* < пол. *draganek* id. [Маж., II: 86], яке утворене, мабуть від сер. лат. *dragunculus* id. [ib.].

Ще один вид поліну *Artemisia cina* L. в Україні не росте і, здається, до сьогодні не культивується (росте тільки на півдні Казахстану та на півночі Таджикистану, містить речовину сантонін — дуже ефективний засіб проти глистів, але в Україні відомий в описуваній нами період завдяки використанню висушених нерозпуклих суцвіть рослини як глистогінного засобу [УРЕ-1, XVI: 46; ЖР, V/2: 471]). У джерелах української мови документуються такі назви цієї рослини: *глистник* [Ум., IV: 190; Дубр.: 67], *глистівник* (покут. [1918, Мак.: 40]), *хробачник* [Ум., IV: 190], *цитвар* [Руб., XII: 8], *цитварне сімя* [1893, Мак.: 40]. Номени *глистник*, *глистівник* (від *глист*), *хробачник* (від *хробак* 'личинка комах, яка живе в землі; черв'як, робак' [ЕСУМ, VI: 213]) мотивуються використанням рослини проти глистів. *Цитвар* (пор. ст. укр. *цитвар* 'Curcuma zedoaria' [Сабадош 1996: 109]), — вірогідно, запозичення через пол. *cytwar* 'Artemisia cina' < с.в.нім. *citwar* id. < сер. лат. *zedoaria*, іт. *zittovario* id.; кінцеве джерело — перс. *zidvār* id. [ЕСУМ, VI: 253]. Номени *глистник*, *цитварне сімя*, *цитварний полін* id. нормативні в українській літературній мові [СУМ, II: 85; XI: 220]; у науковій термінології — *полін цитварний* [РУСб: 250].

2.33.10. Уперше в багатьох джерелах документуються назви поширеної по всій Україні, завезеної з Південної Європи декоративної і лікарської рослини *Calendula officinalis* L.: *нагідкі* (сх. укр. [Евст. 1847: 13; Б.-Н.: 325; ВхПч., I: 9; Сред.: 517; Жел.: 470; Гр., II 476]), *ногітки* [Вол.: 135],

ноготки [Рог.: 115; Піск.: 157; Жел.: 532], *ногіток* (волин. [1889, Мел.: 58]), *нагідка* [Левч.: 85], *ногітка* [Жел.: 532], *нагідок* [Б.-Н.: 235], *нагут* (поділ. [Рог.: 115; Піск.: 144]), *гнітик* (галиц. [1912, Мак.: 70]), *пáзюрці* (бойк. [ВхН.з.: 40]), *средечник* (поділ. [Ан.: 393; СБН: 28]), *крокіс лікарський* (галиц. та ін. [ВхБот.1905: 101; Мак.: 70]), *крокіш* (гуцул., галиц. [ВхПч., II: 29; Жел.: 382; Мак.: 70]), *крукиш* (степ. [ЯТ: 11; СБН: 28]), *гвоздика городня* [Волк.: 166; Мак.: 70], *накот* (буков. [Ні.: 3; Мак.: 70]).

Для *нагідкі*, *ноготки* і под. наявні відповідники в східно- і західнослов'янських мовах: рос. *ноготки*, біл. *нагóткі*, діал. *нагаткі*, *нагóдкі*, *ногіцікі*, ст. пол. *nogtek*, *nogietki* (1472), *nogietek* (1537), пол. *nogietka*, *nogtek* [Маж., II: 150—151], ст. чес. *nehtek*, чес. *nahátka*, *nahetky*, слвц. *nehтік*, *nechtík* id. [Mach.: 253—254]. Ці назви похідні від прасл. **nogъ* 'ніготь', мотивуються подібністю сім'янок рослини до нігтів, пазурів птаха і деяких тварин [ЕСУМ, IV: 21; RS: 313; Mach.: 254; Wróbel: 120]). Українські варіанти із приголосним [d] замість етимологічного [m] (*нагідкі* і под.) появилися, очевидно, внаслідок асиміляції [m] до [z]. Варіант *гнітик*, — мабуть, від *нігтик* у результаті метатези [z] і [n]. Цієї мотивації і номен *пáзюрці*, що виник унаслідок переосмислення загальноживаного деминутива; пор. ще рос. *пазурник*, чес. *razourky*, морав. *pazírky* id. [Mach.: 254], див. ще [ЕСУМ, IV: 255]. Раніше висловлену нами думку про праслов'янський характер номена *нагідкі* вважаємо за необхідне переглянути, позаяк обидва види *Calendula* L. (*Calendula officinalis* і *Calendula arvensis*), що зростають на території України, занесені. *Средечник* (< *сердечник* — від *сéрце*) мотивується використанням нагідок при захворюваннях серця і гіпертонічній хворобі [ЛРП: 432]. *Крокіс*, *крокіш* перенесено від *Carthamnus tinctorius* L. [Mach.: 254]. У складеній назві компонент *гвоздика* перенесений від *Dianthus* L. Нормою української літературної мови для роду *Calendula* L. закономірно стала назва *нагідкі* [СУМ, V: 48; ОВРУ: 346], ухвалена як науковий термін у [СБН: 28] і поширена у переважній більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 37].

2.33.11. Крім успадкованої від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 108]) назви рослини *Synapsa scolymus* L. (багаторічної городньої, з їстівними м'ясистими квітковими головками) *артишок* [Рог.: 120; ВхБот.1905: 104], появляються інновації *карчóх* (поділ. та ін. [Тм., I: 5; Ум., I: 8; Мак.: 122]), *карчóха* [ВхГик.: 82; Жел.: 337; ВхБот.1896: 132], *артичовка* (закарп. [Чопей: 5]). *Карчóх(a)* запозичене через пол. *karczoch* (ст. пол. *karczof*) id. від іт. *carciofo* і *articioco* id. < араб. *(al) charšōf* id. [ЕСУМ, II: 398; Sław., II: 74—75], тобто походить від того кінцевого (арабського) джерела, що й *артишок* [Фасм., I: 89; Mach.: 358]. Номен *артичовка* — дериват від *артишок*, виник, мабуть, під впливом угор. *csicsóka* id. [Чопей: 5]. Назва

артишок стала нормою української літературної мови [СУМ, I: 63; ОВРУ: 353], першим її термінував І.Верхратський [ВхБот.1905: 104], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 49].

2.33.12. Уперше фіксуються назви рослини *Silybum marianum* Gaertn. (*Carduus marianum* L.), яку розводять у садах та городах як декоративну, лікарську, харчову, олійну і яка походить із Середземномор'я, це *ростороща* (галиц. [Ан.: 330; Гр., IV: 80]), *розтороща* [Левч.: Ан.: 330; Ум., II: 253], *ростоща* [іб.: Жел.: 796], *ростоща* [Гр., IV: 80], *ростроща* (галиц. [Ан.: 330; Ум., II: 253]), *розтронта* (галиц. [Нов.: 97; ВхПч., II: 30]), *розтронта звичайна* [ВхГик.: 182], *колючник* (волин., поділ. [Ан.: 330; СБН: 145]), *кóловатне зіле* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., II: 270]). Назва *розтороща* та її варіанти дуже деетимологізовані, тому їхнє походження встановити важко, пор. [ЕСУМ, V: 114]. В.Махек ці українські слова розглядає разом із рос. *остропестер*, *остропестро*, *пестро-остро* id. [Ан.: 330], пол. *ostropes*, *ostropest*, *ostropyzdro*, *kostropest*, чес. *ostrěc*, род. в. *ostrěpca* id. і т. д. На його думку, в цьому «хаосі» назв можна би припустити первинне слово **kostrbec*, до якого найближчими є чес. *ostrěc* і пол. *kostropacz*, які могли бути утворені від прасл. **kostrъbъ* 'кострубатий', тобто йдеться про рослину кострубатого вигляду (пор. за мотивом номінації іншу назву цієї рослини *кóловатне зіле*; зауважимо, що ця рослина належала раніше до роду *Carduus* L., тобто будяків). Із *колючник* (від *колючий* у зв'язку з колючістю рослини) пор. рос. діал. *марьяны колючки* id. [Ан.: 330]. Припускають, що означення *кóловатне* у складеній назві утворене від *колóватень*, *колóватиця* 'окремо виросле і через це гіллясте, крилате стебло конопель' [Жел.: 358] і зумовлене зовнішнім виглядом рослини [ЕСУМ, II: 516]. Нормативною в українській мові стала назва *розтороща* [СУМ, VIII: 829; ОВРУ: 353], уперше термінована у формі *ростороща* в [Мел.: 263] і ухвалена в ролі наукового терміна у сучасному вигляді *розтороща* у [СБН: 145].

2.33.13. Продовжує документуватися відома зі староукраїнської мови (I пол. XVII ст., див. [Сабадош 1996: 108]) назва культивованої (переважно для одержання жовтої фарби) рослини *Carthamnus tinctorius* L. (походить із Західної Азії та Єгипту) *крóкос* [Піск.: 117], яка у досліджуваний період частіше вживається у варіанті *крóкіс* (сер. наддніпр., степ. та ін. [ВхПч., II: 29; Сред.: 519; Рог.: 116; Ум., IV: 6; Жел.: 382; Гр., II: 310]) чи *крóкіс* [Ум., I: 217] («Крóкісом красять ложки і крашанки у Черкаському повіті» [Рог.: 116]), а також *крóкус* [іб.; Піск.: 117; Жел.: 382; Гр., II: 310], *кракіс* (степ. та ін. [Жел.: 374; ЯТ: 12]), *кракос* (степ. [ЯТ: 12; Мел.: 70]), *кружис* (степ. [ЯТ: 12; Мак.: 84]), *крóкіш* (покут.-буков., поділ., сх. укр. [Витв.: 115; ВхПч., II: 29; Ан.: 87; Жел.: 382; Мел.: 70]), *крóкіз* (буков. [Ні.; Мак.: 84]), *світлуха* (степ. [Ан.: 87; Ум., IV: 6; Руб., XI: 8]), *світлухи* [Рог.: 116; Піск.: 234; Гр., IV: 110],

світлушка (волин., полт., степ. та ін. [ВхПч., I: 9; Ан.: 87; Жел.: 856; ЯТ: 12]), *світлушка краска* [ВхГик.: 81; Мел.: 70], *світліця* (катер. [Ан.: 87; Ум., I: 217]), *шафран дикий* [Парт.; Мак.: 84], *чигран*, *чихран* [Ан.: 87; Руб., XIII: 11, 13], *сафлор* (степ. [1895, Мак.: 84]).

Варіанти *крóкус*, *кракіс*, *кракос*, *кружис*, *крóкіз* виникли від *крóкіс* (*крóкос*), імовірно, на українському мовному ґрунті, а варіант *крóкіш* постав, можливо, під впливом пол. *krokosz* id. [Маж., II: 173]. *Світлуха* та інші спільнокореневі (від *світлий*) мотивуються жовтою квіткою і фарбою, яку добувають із цієї рослини [ЕСУМ, V: 197]; пор. чес. *světlice* [Маж., II: 173], серб. *světlica prosta* id. [Ан.: 87]. Компонент *шафран* у складеній назві, як і *крóкос*, перенесено від *Crocus sativus* [Сабадош 1996: 108]; аналогічне явище відбулося і в ряді інших мов (див. [Ан.: 87; Mach.: 256]); означення *дикий* у цій самій назві пояснюється тим, що хоч рослина *Carthamnus tinctorius* не дика, а культурна, проте в свідомості людей сприймається як дика у стосунку до *Crocus sativus*; пор. чес. *šafraň divoký* 'Carthamnus tinctorius', ст. пол. *czafran płonny*, хорв. *divji safaran* id. [Маж., II: 173]; чес. *divoký*, хорв. *divji* — 'дикий', пол. *płonny* — 'неродючий; пустий (без плоду)', тобто 'дикий'. *Чигран*, *чихран*, як припускає М.Анненков, виникли як деетимологізовані варіанти лексеми *шафран* id. [Ан.: 87]. Номен *сафлор* запозичений через нім. *Safflor* id., яке походить від італійської мови, куди потрапило від арабської. Менш переконлива версія про запозичення цієї назви через гол. *saffloer* від перської [ЕСУМ, V: 184—185]. Нормою української літературної мови для роду *Carthamnus* L. стала назва *сафлор* [СУМ, IX: 62; ОВРУ: 364], можливо, під впливом рос. *сафлор*, бо в [СБН: 34] було ухвалено як науковий термін із цим значенням *крóкіс*, який, до речі, подається у [СУМ, IV: 364] у нормативних варіантах *крóкіс* і *крóкус*.

2.33.14. У староукраїнських джерелах, починаючи від XVI ст., задокументовано кілька назв (жодна з них, очевидно, не прижилася, бо поки що не виявлена в джерелах української мови XIX — поч. XX ст.) цінної лікарської колючої рослини *Cnicus benedictus* L. (див. [Сабадош 1996: 108—109]), яка походить із Південної Європи і яку почали розводити на півдні України, очевидно, не раніше XIX ст., про що свідчать її нові назви, перенесені від інших схожих рослин, що споконвіку зростають у дикому стані на українській території, зокрема *осóт*, *осіт* [Б.-Н.: 265], *осóтий* (гуцул. [Нов.: 97; Гр., III: 70]), *чортполох*, *страхполох* [1893, Мак.: 104], *хрестовий корінь* [Ан.: 103; Мел.: 82].

Більшість цих номенів перенесена від інших колючих рослин цієї самої родини, а саме: *осóт*, *осóтий* — від *Cirsium* L., *чортполох* — від *Carduus* L., *страхполох* — від *Serratula tinctoria* L. Подані назви промовляють за те, що цю рослину в Україні в цей час уже бачили в природі.

У складеній назві означення *хрестовий* записано, мабуть, помилково замість *христівий* (від *Христос*); пор. латинське видове означення *benedictus* 'благословенний', а також укр. *христовий корінь* '*Spicus benedictus* L.' [Мак.: 104] (С.Маковецький, покликаючись на [Мел.], мабуть, свідомо виправив помилку). Цей ботанічний номен, треба гадати, мотивується великою цілющою силою рослини, пор. [Mach.: 256—257]. Ця, вірогідно, помилкова назва (*хрестівий корінь*) стала нормативною в українській науковій термінології [ОВРУ: 365], ухвалена свого часу як науковий термін у [СБН: 42]. Однак в академічному [РУСб: 206] замість неї подається з цим значенням тільки *кнік бенедіктинський* (пор. рос. *кникус бенедиктинский*), яку в джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. ми не виявили.

2.33.15. Уперше документується в джерелах української мови назва культивованої на городах салатної рослини *Cichorium endivia* L., що походить із Середземномор'я, — *щербак* [Вол.: 139; ВхГик.: 83; Жел.: 1105; Петр.: 42]; пор. пол. *szczerbak* '*Cichorium* L.' [Maj., II: 205], в. луж, н. луж. *ščerbak* '*Cichorium endivia* L.', чес. (і ст. чес.) *šterbák, ščrbák, ščerbák* [Mach.: 231], словц. *štrbák, šterbák* [Buffa: 373], серб., хорв. *штрбка, штрпка* id. [Сим.: 122], рос. діал. *щербак* '*Cichorium intybus* L.' Слово *щербак* позначає й деякі інші рослини, які мають щербате листя, в українській та інших слов'янських мовах (пор. [Mach.: 231]), отже, можливо припустити прасл. **ščьrbakъ* 'рослина зі щербатим листям', утворене від **ščьrba* 'щербина' < **sk'rba* < і.е. **(s)kerbh-*, пор. [ЕСУМ, VI: 505—506; Фасм., IV: 503—504]. Припущення В.А.Меркулової про запозичення українського фітономена *щербак* (і рос. *щербак* id.) від польської мови [Меркулова: 120] нічим не обґрунтоване.

2.33.16. Продовжує документуватися відома в українській мові від ХVІ ст. [Сабадош 1996: 108] назва городньої культури *Lactuca sativa* L. *салата* (буков., поділ., степ., сер. поліс. та ін. [Витв.: 263; Вол.: 139; Сред.: 522; Жел.: 848; Тм., II: 149; Гр., IV: 97]). Крім неї, починають функціонувати нові варіанти *салат* (сх. укр. [Рог.: 126; Lind., I: 372; Мак.: 197]), *шалата* (закарп., галиц., покут.-буков., поділ. та ін. [Витв.: 263; Парт.; Чопей: 131; Жел.: 1082; Гр., IV: 482; Мак.: 197]), а також *латук* [1893, Мак.: 197], *латучка* [Жел.: 398], *латушка* (степ. [1912, Мак.: 197]). Із цього опису впливає, що варіант *салата* живився в основному в південно-західному, частково в північному наріччях, *салат* — переважно в південно-східному наріччі. Що стосується варіанта *шалата*, то він використовувався в ряді південно-західних говорів, мабуть, паралельно зі *салата*, а в закарпатських говірках, вірогідно, як єдиний. Якщо варіант жін. роду *салата* прийшов до української мови через польську, то варіант чол. роду *салат*, — очевидно, через рос. *салат*, а варіант *шалата* — через угор. *saláta* id., кінцева етимологія якого така сама, як і варіантів *салата* і *салат* [ЕСУМ, V: 168; TESz, III: 479—480]. Уважається,

що номен *латук* запозичений через польську або німецьку мови (пол. *laktuka*, с.в.нім. *lattuke* id.) від лат. *lactuca* id., пов'язаного із *lac* (< *glact*) 'молоко', яке споріднене із гр. *γάλα, γάλακτος* id.; пор. укр. діал. *молочко, молочай* і под. '*Lactuca serriola* L.' (3.90.52), див. [ЕСУМ, III: 201]. *Латучка (латушка)* — похідні від *латук* id.

В сучасній українській літературній мові як норма утвердилися *салата* і *салат*, правда, в науковій термінології спочатку вживався тільки *салат* [СУМ, IX: 18; ВРУ: 729] (у [СБН: 82] ухвалений у ролі наукового терміна варіант *салата*), проте тривалий час як науковий термін для роду *Lactuca* L. використовувався *латук*, пор. рос. *латук* id. [ОВРУ: 375; РУСб: 216; СДБ: 299]. І тільки в найновішому академічному виданні [Кобів: 240] із цим значенням подаються як рівнозначні *салат* і *салата*. Уперше для виду *Lactuca sativa* L. ужив термін *салата огородна* В.Волян [Вол.: 139], потім І.Верхратський, а за ним і М.Мельник — *салата сійна* [ВхГик.: 84; Мел.: 150], останній ухвалений і в [СБН: 82]. У [ОВРУ: 376] ужито з цим значенням однолексемний термін *салат*.

Отже, в джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. продовжують документуватися назви культивованих трав'янистих рослин, успадковані від праслов'янської і староукраїнської мов. У цей же період українська лексика збагатилася великою кількістю інноваційних назв культивованих трав'янистих рослин, зокрема й тих, що були завезені до України саме в цей час. Ця лексика в багато разів перевищує число аналогічних одиниць попередніх періодів розвитку української мови.

Більшість назв культивованих трав'янистих рослин, що появилася в період ХІХ — поч. ХХ ст., вузьколокальна, проте в цей час українська мова збагачується й рядом нових ботанічних номенів, які згодом стали нормою сучасної української літературної мови: *баклажан, помідор, стручковий перець, червоний перець, сорго, турецьке просо, могоар, рис, цукровий буряк, левкоч, левконія, шпинат, ріпак, цвітні капуста, кольрабі, рапс, редиска, сокірки, орхидея, портулак, люпин, кручені паничі, айстра, топінамбур, жоржіна, чорнобрівці, росторопша, хрінниця, резеда, соя, черсак, капуцер* та ряд інших, які переважно запозичені від інших мов. Основна маса названих цими номенами рослин починає культивуватися в Україні саме в цей період.

Нові однолексемні назви культивованих трав'янистих рослин поповнювалися внаслідок словотворення, переосмислення слів і запозичення готових ботанічних номенів від інших мов. Більша частина інновацій утворилася шляхом словотворення, зокрема суфіксацією від субстантивних основ за допомогою найпродуктивніших у цій мікротематичній групі ботанічної лексики дериваторів *-ник* і *-ка*: *мечник, хмільник, віничник, заполочник, лядник, тиїнка, латучка, оksamітка, сочка, табачка* та ін.

Менше похідних появилася за допомогою суфіксів *-ець, -ак, -иця, -анка* (*буркунець, бархатець, горошиць, тютюнець, рибак, ріпак, земляк, вівсяк, яриця, плодістиця, ріпиця, цибуліця, тростянка, землянка, ворсянка, овсянка* і под.), ще менше — із суфіксами *-ик, -ок, -ач, -ина, -івка (-овка), -иця* (*бобик, лядик, плодісток, горішок, косач, гривак, хмеліна, шовчина, вербівка, медовка, житниця, хрінниця* та ін.). Небагато відсубстантивних дериватів утворилося за допомогою таких малопродуктивних суфіксів у цій групі назв, як *-очник, -ій, -ур, -ок, -овик, -унець, -уха, -уша, -арка, -учка, -ушка, -иця, -оха, -ва, -ета, -ачка* та ще деякі.

Порівняно з відсубстантивами у цій мікротематичній групі набагато менше девербативів, із незначною кількістю не дуже продуктивних суфіксів (*-ак, -ач, -ень, -и, -ка, -уха*), напр.: *чесак, дряпач, скочень, бігун, глядка, різуха* та ін. Невелика частина віддієслівних похідних утворилася за допомогою малопродуктивних суфіксів *-ух, -іль (-ель), -анка, -ачка, -ушка, -учка, -уга, -тва, -иця* та ін.

Ще менше в цій мікротематичній групі відад'єктивних похідних, що виникли за допомогою суфіксів *-ак, -ець, -ук, -ина* (пор. *гірчак, жовтяк, рябець, глушець, повніок, скоріна, багіна* та деякі інші), а також малопродуктивних *-ач, -ик, -ник, -ух, -иця, -уха, -ета* та ін.

Серед проаналізованих назв є ряд відчислівникових похідних, утворених за допомогою дериватора *-ак*: *двоак, двійняк, троян, четверняк, четвертяк, шостак, шістьняк* та ще деякі.

Кілька нових номенів появилася внаслідок префіксально-суфіксальної (*насёрдник, підсонічник, насонешник, паротка* та ін.), флективної (*загара, опара*), префіксальної (*позасонце*) деривації і субстантивації (*скороздра, панова*).

У складі цієї групи назв понад два десятки композитів: *скорозрілка, голómша, самопша, білотурка, чорнотурка, ярцвіт, квіторость, трясомох, синьовіт, синьовода, білоріпа, сиріжска, вернісонце, сірозілле, любімене, зімозіль, просонцвіт* та деякі інші.

Дуже інтенсивно поповнювалися назви культивованих трав'янистих рослин шляхом переосмислення звичайних слів і демінутивів (назв різних предметів, людей, зооб'єктів і навіть абстрактних найменувань), напр.: *калачики 'Zea mays', віники, мітла 'Kochia scoraria', кадїло 'Melissa officinalis', шапка, шапочки 'Tagetes erecta', зоря, зірка, зірочка, грань, горячка 'Lychnis chaldeonica', цїтка, цїтчина 'Dipsacus sativus', сокірки 'Consolida ajacis', драничка, пятак, пятакопісчна монета, лисак 'Calistephus chinensis', пазорці 'Calendula officinalis', бойко 'Avena orientalis', чорнобрівець, фрасрушка 'Tagetes erecta', татарїн 'вид цибулі Allium fistulosum', москаль 'Linum vulgare', блóники 'Portulaca oleracea', навучкі*

'Nigella damascena', півники 'Tulipa gesneriana', рибка, грánка 'Hordeum distichon', краса 'Amaranthus caudatus', óсінь 'Aster salignus' та ін.

Дещо меншою мірою відбувалося перенесення найменувань усередині ботанічної номенклатури: назви більш відомих рослин переносилися на менш відомі, пор.: *бір 'Phleum pratense' ← 'Setaria italica', перісватиця 'Phleum pratense' ← 'Elytrigia repens', руква 'Reseda odorata' ← 'Nasturtium', вика 'Onobrychis vicifolia' ← 'Vicia sativa', горох, горошок 'Vicia sativa' ← 'Pisum sativum', босян 'Anisum vulgare' ← 'Illiaceum anisum', ріпа 'Solanum tuberosum' ← 'Brassica rapa', карчóха 'Solanum tuberosum' ← 'Cynara scolymus', карпéля 'Solanum tuberosum' ← 'Brassica napus', бұльба, бульва, земляк 'Helianthus tuberosus' ← 'Solanum tuberosum', крокіс, крокіш 'Calendula officinalis' ← 'Carthamnus tinctorius', осот, осóтий 'Cnicus benedictus' ← 'Cirsium L.', чортпóлох 'Cnicus benedictus' ← 'Carduus L.', страхóлох 'Cnicus benedictus' ← 'Serratula tinctoria', невістұльки 'Calistephus chinensis' ← 'Chrysanthemum vulgare' та деякі інші.*

І в цій мікротематичній групі ботанічної лексики поповнення новими флорономенами відбувалося також шляхом метафоричного переосмислення синтаксичних словосполучень, напр.: *чоловічий вік 'Hemerocallis lilio-asphodelus', дівóча красá 'Lychnis chaldeonica', нечéсані пáшочки 'Nigella damascena', малиновий цвіт 'Reseda odorata', кінський зуб 'Zea mays', 'Lythrum sativus', курячий слід 'Portulaca oleracea'* та інші.

Серед інновацій цього періоду чимало іншомовних запозичень (трохи більше однієї сотні). Найбільше засвоєно від польської мови, до якої ці слова в свою чергу прийшли через німецьку, зрідка італійську від латинської, грецької, зокрема: *пласкáч, тимотка, тимка, райграс французький, шальотка, яцинт, бендасі, рўнля (рўнля, рўмля), алькірмис, каляріпа, тетеря, вельгóрох, вельгóтор, фізóля, капуцін, пражец, слóвінь, гайда, бұльба, карчóх, латук* та ще деякі.

Від німецької запозичені *ребарбер, шпінáт, левкой, карфіол, люцёрна, рапс, астер, теоргіна, драганок, сафлор* та деякі ін. Кінцева етимологія більшості цих лексем латинська. Кілька флорономенів — кальки німецьких відповідників, напр.: *цїсарська корона 'Fritillaria imperialis', райське яблóко, яблóко любовне 'помідор'*. Помітна кількість назв прийшла від румунської (*папушóя, сакора, ордз, ўстрóй, сяпа, гришка, нагут, мазарі, лінта, патранжай, марарь, лагеран, бусуйок, тарақұца, виздоха*) і латинської (*кáнна, орхидéї, русаля, люцін, настурція, риціна, кальки яструбец, вечёрка, вечерніця, змісголови́к*) мов. Більшість румунізмів вузьколокальна, в основному поширена в подільських говірках, сусідніх із румунськими. Кінцева етимологія частини цих слів — латинська. Що стосується русизмів, то в цій групі української лексики власне російських мало (*грибішок,*

різноцвіт), більше тих, що прийшли через російську від інших мов: *рис*, *шалот*, *редіска*, *серадела*, *нут*, *сельдерей* і под., *махорка* та деякі ін. Документується по кілька запозичень від угорської (*мохар*, *могар*, *рішкаша*, *парадічка*, *паприка*, *пічавка*), французької (*резеда*, *еспарцет*, *топінамбур*, *жоржіна*), тюркських (*батлаук*, *батлажан*, *кабак*, *тургун*), грецької (*прас*, *гіякінт*), англійської (*турнепс*, *крес*) та ще деяких.

Деякі фітономени тієї самої кінцевої етимології до української мови могли потрапити через різне посередництво, напр., *салат*, *бальзамин*, *еспарцет* — через російську, а варіанти *салата*, *бальсаміна*, *еспарсета* — через польську мову.

Ботанічна лексика збагатилася значною кількістю складених назв, напр.: *просо турецьке*, *татарське просо*, *овес сійний*, *овес богатий*, *ячмінь двограний (дворядний)*, *ячмінь шестиграний*, *голий ячмінь*, *редьков місячна*, *мак текун*, *голий ячмінь*, *часник зубковий*, *простий буряк*, *червоний буряк*, *цукровий буряк*, *діке просо*, *душисті гвоздики*, *кучерява капуста*, *русальна роза*, *горчіця лубенська*, *цвітна капуста*, *волоський горох*, *угластий горох*, *горох німецький*, *горох польний (сійний, тичний, піший)*, *душистий горошок*, *червона квасоля*, *наський лен*, *рута садова*, *городня рожса*, *лімонна трава* та ряд ін. Означення в таких ботанічних номенах мотивуються найрізноманітнішими ознаками, властивостями рослин або їх частин.

3. Дикорослі трави

Переважає більшість ботанічних назв, засвідчених пам'ятками української писемності XIV—XVIII ст., наявна і в джерелах XIX — початку XX ст. До кінця XVIII ст. українські назви дикорослих трав в основному сформувалися. Їх основу склали назви праслов'янського походження та інновації староукраїнської мови, більшість яких згодом стає нормативною (деякі зазнали незначних фонетичних змін) у новій українській літературній мові: *багно*, *блекота*, *будяк*, *болиголов*, *біловус*, *волошка*, *глуха кропива*, *горицвіт*, *дивина*, *дрік*, *дурман*, *дягель*, *жеруха*, *звіробій*, *калачики*, *комиш*, *кропива*, *кукіль*, *лобода*, *ломикамін*, *лопух*, *латаття*, *лядвенець*, *материнка*, *мітлиця*, *молодило*, *молочай*, *омег*, *осот*, *осока*, *очерет*, *очиток*, *перекотиполе*, *переступень*, *пирій*, *ряст*, *рогіз*, *розхідник* та ін.

Однак протягом XIX — поч. XX ст. появляється величезна кількість новотворів, характеристику яких подаємо нижче.

3.1. Родина плаунові (Lycopodiaceae). Продовжує документуватися успадкована від праслов'янської мови назва *плаун* 'плаун звичайний, *Lycopodium clavatum* L.' [Вол.: 62; Писк.: 190; Волк.: 62; Рог.: 127; Жел.: 657] (< прасл. **pla(v)un* id. [Сабадош 1996: 40]). Ця рослина зростає в Карпатах, Поліссі, північному Лісостепу, частково в Степу. Крім цієї назви, у джерелах української мови фіксується ряд новотворів. Одні з них пояснюються зовнішнім виглядом рослини: *п'ядики* (галиц., буков. [Вол.: 62; Нов.: 100; Жел.: 792; Гр., III: 504]), *п'ядич* [Тан.: 62], *п'ядич митник* [ВхГик.: 182; Жел.: 792], галиц. *митник* [Гавр.: 241] (*п'ядики* і *п'ядич* — суфіксальні утворення від *п'ядь* 'п'ядь' < прасл. **ređь* id., а *митник* — дериват від *мит* 'інфекційна хвороба коней' [СУМ, IV: 720]; мотивується використанням рослини при лікуванні миту [Ан.: 203]), *күряча лабка* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 337]), *падиволос* (буков. [Ні.: 8]; перенесено за подібністю від *Equisetum argense* L.), *пелех* (галиц. [ВхН.з.: 48]; результат переосмислення *пелех* 'жмут, пасмо волосся, вовни, трави і под.' [СУМ, VI: 114]), *пелешник* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 15; Жел.: 607]), *пелешатник* [Жел.: 607] (похідні від *пелех*), *пилочник* (галиц. [ВхПч., II: 33]; суфіксальний дериват від *пила*), *дерча* (1857) і *диреч* (1893) [Мак.: 220] — від *дёрти*; останні три зумовлені нерівною поверхнею стебла рослини; пор. ще рос. *деряба*, *дерник*, *дерига* і под. 'Lycopodium clavatum' [Ан.: 203].

Інші назви цієї рослини пов'язуються з її використанням: *жовтіло* (галиц. [ВхН.з.: 48]; віддієслівний дериват із суф. *-л-о*, відваром рослини фарбують у жовтий колір великодні яйця), *гончар* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 309; Гр., I: 309]; перенесення значення відбулося, очевидно, у зв'язку з використанням жовтої фарби з цієї рослини у гончарстві; пор. [ЕСУМ, I: 561]), *гостічник* [Парт.; ВхН.з.: 48]; від зах. укр. *гостіць* 'ревматизм' [СУМ, II: 143], мотивується лікувальними властивостями рослини [Попов: 196]). Позаяк ця трава здавна вважається у слов'ян магичною (пор. [Mach.: 27]), то частина її найменувань мотивується народними повір'ями: *поясник*, *опоясник* (бойк.-галиц. [ВхБот.1905: 190; ВхН.з.: 48]; відіменниковий і віддієслівний деривати зі суф. *-ник*; за повір'ям, якщо опоясатися цим зіллям, то можна з'єднати закохані серця [Мел.: 168]). Галицькі назви *колотнік* [ВхН.з.: 48], *сварник* [ВхПч., II: 33; Гр., IV: 104] і *звадник* [Гавр.: 141] утворені відповідно від *колотня* 'колотнеча' [СУМ], *свара* і *звда* 'свара, незгода, розбрат' і мотивуються повір'ям, нібито ця рослина, принесена додому, спричинить сварку, чвари (пор. [Піск.: 190; Рог.: 127; Мел.: 168]). Назва плауна звичайного *дереза* [Рог.: 127; Волк.: 167; Ум., III: 41; Тм., II: 21; Гр., I: 369], очевидно, перенесена від *Saragana frutex* та ін. (< прасл. **dereza* 'те, що дере, напр., колюча рослина' [SP, II: 38—39]), див. [Сабадош 1996: 31]; пор. ще рос. діал. *дерюза*, біл. *дзереза* '*Lycopodium clavatum*' [Ан.: 203].

Появляється ряд назв виду *Lycopodium anceps* Wallr. (*Lycopodium complanatum* L.), поширеного в Карпатах, зрідка в Поліссі, північному Лісостепу, зокрема *бор-зілля*, *бір-зілля* (буков. та ін. [Рог.: 125; Піск.: 22; Ні.: 8; Гр., I: 86]; мотивується зростанням рослини в хвойних лісах), *тісїнка* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 33; Шейк., V/1: 117; Жел.: 964; Гр., IV: 262]), *п'ядич тисїнка* [ВхГик.: 183; Жел.: 792] (другий компонент утворений від назви хвойного дерева *тис* '*Taxus baccata* L.'), *зелениця* [Ан.: 204; СБН: 92] (від *зелений*, мотивується тим, що це вічнозелена рослина, використовується для фарбування вовни і тканини в зелений колір; пор. рос. *зеленица*, *зеленика*, пол. *zielonka* '*Lycopodium anceps*' [Ан.: 204]), *порушник* (київ. [Ан.: 204; СБН: 92]; пов'язане, видно, з лікувальними властивостями рослини, пор. [Ан.: 203; Нос.: 170]; утворене від *порушувати* 'приводити в рух, збуджувати' (пор. [ЕСУМ, IV: 532]), *баранець* [Рог.: 127; Жел.: 13; Кміц.: 73; Гр., I: 28] (виникло внаслідок переосмислення загальнозживаного демінутива *баранець* у зв'язку з використанням рослини при лікуванні ковтунів у овець; пор. рос. *колтунник* '*Lycopodium clavatum* L.', чес. *koltunova zelina* id. [ЕСУМ, I: 139; Ан.: 203; Mach.: 27]). Цей вид, а також плаун баранець, *Lycopodium selago* L. (зростає в Карпатах, Поліссі) та деякі інші види плауна позначаються номеном *нитота* [Вол.: 62; Нов.: 100; Жел.: 528; Гр., II: 564] або *нетота* [Петр.-З: 51], який також пов'язаний із магичним використанням рослини і за походженням є

евфемізмом — із діал. *ne toma* 'не та'; пор. ст.пол. *nietota* id. (1472), чес. *netáta*, діал. (морав.), словц. *netota* '*Juniperus communis* L.'. Як зауважував О.Брюкнер, у польському джерелі 1613 р. є вказівка, що ця рослина в українців називається *нетота* [Br.: 361—362] (пор. ще [MES: 397]), на підставі чого можна говорити про появу цього фітономена в староукраїнській мові не пізніше поч. XVII ст.

Із цих назв нормативними в українській літературній мові для роду *Lycopodium* L. стали назви *плаун* і *п'ядич* [СУМ, VI: 570; VIII: 416], у науковій термінології — тільки перша [ОВРУ: 21].

3.2. Більшість засвідчених у цей період нових назв родини **хвошових** (Equisetaceae) стосується хвоща польового, *Equisetum arvense* L., який зростає по всій Україні. Продовжує фіксуватися в джерелах досліджуваного періоду його назва *хвощ* [Волк.: 173; Гр., IV: 395], а також її варіанти *хвищ* [Б.-Н.: 375], *фоц* [Шейк., V/2: 248] (< прасл. **xvoščь* < **xvostjь* id. [ЕСУМ, VI: 170]). Крім них, появляються інновації, які мотивуються переважно подібністю хвоща до віток хвойних дерев, куделі, веретена і подібних предметів. Зауважимо, що ця рослина спочатку має вигляд голого прямого стебла без віток, на якому згодом появляються безплідні стебла у вигляді ялинки, смерічки, сосонки, куделі і под.

У джерелах засвідчені такі нові назви хвоща польового: *ялінка* (лемк. [Гр., IV: 539; ВхН.з.: 44]; пор. біл. *ёлка* id. [ЛАБНГ, I: 265]), *ялічка*, *илець* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 31; Жел.: 322; Гр., IV: 539]), *ивка*, *свка* (бойк.-галиц.), *ївка* (лемк.), *смерічка* [ВхПч., II: 31], *сосонка* [Hoelzl: 154; ВхПч., I: 10; Гр., IV: 170], *польова сосонка* [Рог.: 121; Волк.: 173; Гр., III: 290] (пор. біл. *сасонка* [ЛАБНГ, I: 265]), *куділька* (галиц. [ВхН.з.: 44]) *веретенце*, *веретінце* (лемк. [ВхЛем.: 396; Гр., I: 135]; виникли внаслідок переосмислення демінутивів, утворених від назв *яліна*, *яліця*, діал. *ель*, *іль*, *иль* 'ялина', *смеріка*, *сосна*, *куділья*, *веретено*), *пестуш* (сер. наддніпр. [Ум., IV: 179; ЯЧ: 111]; пор. рос. діал. *пестыш* id. [Меркулова: 116], від *пест* 'товкач' за схожістю весняного, без віток, стебла хвоща з пестом; пор. [ЕСУМ, IV: 360]), *віхоть* [Войц.: 290] (перенесено від *віхоть* 'пучок, жмут'), лемк. *пряска* [Гавр.: 139; ВхЛем.: 479; Гр., IV: 292] і *прячка* [ВхЛем.: 458; Гр., III: 495] (очевидно, від **прястка*, пов'язуються із *прясти*; мотивуються, вірогідно, тією самою ознакою, що й назви хвоща *куділья*, *віхоть*, *хвощ*, зокрема подібністю плодового, тобто літнього, стебла до прядки; пор. з тим самим значенням пол. *prząśka*, ст. чес. *přeslička*, болг. *преслица*, хорв. *presličica*, словен. *preslica*, *preselca* '*Equisetum arvense*' [Mach.: 28], див. ще [ЕСУМ, IV: 620].

Ряд інновацій — це суфіксальні утворення від давніх назв цієї рослини: *хвоцанка* [Жел.: 1036], *хвошка* [Hoelzl: 154] (від *хвоц* id.; пор. біл.

хвощика id. [ЛАБНГ, I: 265]), *скрипéц* (галиц.), *скрипiй* (галиц., бойк.), [ВхН.з.: 44], *скрипей* (буков. [Ні.]), *скрипенъ* [Жел.: 879] (останні — від давнього *скрип* 'хвощ' < прасл. **scripъ* id. [Сабадош 1996: 40]; *скорпiй* [ВхН.з.: 44] — це наслідок деетимологізації номена *скрипiй* в результаті дії народної етимології, можливо, під впливом слова *скорпiон* у зв'язку з гіллястим стеблом хвоща. Назва *тряска* (лемк. [Гр., IV: 292; ВхН.з.: 44]) виникла внаслідок деетимологізації *пряска*, на думку В.Махека, під впливом *трястiу*; пор. аналогічні чеські діал. (переважно моравські) *třaslice, stráslíka, (s)třaslavica, třasléna* id. [Mach.: 28], а *марнюнка* (бойк.-галиц. [ВПч., II: 31]) утворене за допомогою суф. *-унка* від *мáрний* 'даремний, безкорисний', мотивується низькою кормовою цінністю рослини для худоби.

Дві назви мають подвійну мотивацію, — це *жабiй смеречок* (лемк. [ВхН.з.: 44]; компонент *жабiй* пов'язується з вологим місцем зростання рослини, а *смеречок* — із подібністю до смереки) і *мишача грéчка* (галиц. [ib.]; означення *мишача, кiнська* в таких назвах мають значення 'несправжня', а *грéчка* пояснюється деякою подібністю квітки хвоща до суцвіття гречки). Композит *падiволок* (закарп., бойк., гуцул. [Нов.: 98; Гоц.1896: 104; ВхЗак.: 243; Гр., III: 86; Шух, I: 21]) утворений від форми наказового способу *падi* і *волок*, мотивується, мабуть, ялинкоподібним неплідним волосистим стеблом рослини, особливо виду *Equisetum sylvaticum* L.; щодо принципу номінації пор. наступні дві назви (див. менш правдоподібну версію в [ЕСУМ, IV: 252]). Номен *кiнська трава* (галиц. [Гавр.: 139]) і *кобiльник* (бойк.-галиц. [ВхПч., V: 26; Жел.: 353]) зумовлені, видно, тією самою ознакою, що й латинська наукова назва рослини *equisetum*, утворена від *equis* 'кінь' і *sēta, saeta* 'волос, грива', мотивована деякою подібністю віток літнього хвоща до кінського хвоста [РО: 291].

Кілька назв, схожих за принципом номінації з попередніми номенами, мають інші види хвоща: *хвоцiй* (волин. [Ан.: 135; Жел.: 1036]; пор. біл. *хвацiй* 'Equisetum arvense L.' [ЛАБНГ, I: 265]), *прядуха* 'Equisetum fluviatile', *скрипiй* 'Equisetum hyemale L.' [Вол: 62], *кудельник* [Петр.: 19], *смерiчка* (бойк.-гуцул. 'Equisetum sylvaticum L.' [ВхПч., II: 31]). Найменування *кругляк* 'Equisetum palustre L.' [Піск.: 117; Рог.: 121; Жел.: 383; Гр., II: 312] пов'язане з круглим молодим стеблом хвоща. Нормативною в українській літературній мові для роду *Equisetum* L. стала назва *хвоц* [СУМ, XI: 49; ОВРУ: 25].

3.3.1. Родина **вужакові** (Ophioglossaceae) репрезентується на території України рослиною *Ophioglossum vulgatum* L. і кількома видами *Botrychium* Sw. Для першої рослини, поширеної в Карпатах, Поліссі, Лісостепу, зрідка в Степу і Криму, появляються назви *без'язичник* і *язiчник* [Рог.: 130; Гр., I: 48; IV: 537], утворені відповідно префісально-суфіксальним і суфіксальним способом від *язiк* і мотивуються залежно від наявності чи відсутності в

рослини плодоносної гілки (появляється в червні — липні), подібною до язика змії; пор. латинську назву цієї рослини *ophioglossum*, яка утворена від гр. *οφις* 'змія' і *γλωσσα* 'язик' [РО: 293], тому ще одне українське найменування цієї рослини *змиїний язик* [Петр.-3: 27], як і утворене І.Верхратським *ужачка* [ВхСпис: 27] (від діал. *уж* 'вуж'), слід вважати перекладами латинської назви. Подібні номені наявні і в інших слов'янських та німецькій мовах [Mach.: 29—30]; див. ще [ЕСУМ, I: 437]. Пізніше нормативним в українській літературній мові стає *вужáчка* [СУМ, I: 782; ОВРУ: 28]. Інші дві назви *тихе зiлля* і *погане зiлля* [Ум., I: 285] утворені на власному українському ґрунті і пов'язуються, мабуть із таким повір'ям: принесена в дім безплідна вітка викликає сварку, а плодоносна сприяє злагоді між людьми [Рог.: 130].

3.3.2. Найпоширеніший на території України вид роду *Botrychium* Sw. — це *Botrychium lunaria* Sw., що зростає в Карпатах, Лісостепу, Криму. Саме його найбільше стосуються наступні назви, зафіксовані в досліджуваній період: *грознянка звичайна* [ВхГик.: 185], *грознянка* [Жел.: 160], *грозняток* [ВхСпис: 27], *грозничка* [ВхБот.1896: 16], *гроздовать* [ВхБот.1905: 209], *ключ-трава* [Lind., II: 324; СБН: 24; 1895, Яв.: 358] і *любизiле* (гуцул. [1909, Мак.: 60]). Назви *грознянка, грозничка* і под. введеної в обіг, очевидно, І.Верхратським як переклад лат. *botrychium* id., утвореного від гр. *βοτρυς* 'гроно' (пор. укр. діал. *грóзно* id. [Гр., I: 329]) за формою розміщення плодиків [РО: 293]. Мотивацію номена *любизiле* слід шукати, видно, в народних повір'ях. Так, напр., у словаків дівчата носили це зiлля за поясом, як приворотне; пор. аналогічні німецькі назви цієї рослини *Wiederkommt* і *Wiederbekehr* і под. [Mach: 29]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Botrychium* Sw. стала назва *гронянка* [ВТССУМ: 263; ОВРУ: 28], утворена від *грóно* подібно до зафіксованої в джерелах ХІХ ст. *грознянка*.

3.4.1. Родина **щитникові** (Aspidiaceae). Крім успадкованої від праслов'янської мови назви щитника чоловічого, або чоловічої папороті, *Dryopteris filix-mas* Schott (*Aspidium filix-mas* Sw., *Polypodium filix-mas* Roth), що зростає по всій Україні, *папороть* [Кв., II: 381; Авг.: 19; Волк.: 173; Жел.: 601; Гр., III: 95] (< прасл. **raportъ* id. [ЕСУМ, IV: 285]), джерела цього часу фіксують також новотвори: *папортина* (бойк., лемк. [ВхПч., II: 29; ВхЛем.: 446; Гр., III: 95]), *папоротник* (закарп., галиц., сх. укр. [РО: 294; Чопей: 248; Тан.]; обидві назви — деривати від *папороть* id.), *болотяна папороть* [Рог.: 11; Жел.: 601; Ум., III: 4; Гр., III: 95] (росте в сирих тінистих місцях), *иванове зiлля, брониця* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29]; перша назва мотивується тим, що папороть спороносить на Івана Купала, а друга, утворена від *броня* 'панцир', — щитовидною формою покривала спорів папороті; пор. лат. *aspidium* id., яке від гр. *ασπίδιον* 'невеликий щит' [ДГРС: 249]), *паперушина* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29; Гр., III: 95]), *глистник* [Вол: 60; ВхГик.] (кореневище

використовують як глистогінний засіб), *мáточник* (черк. [ЯЧ: 110]), *перічка* [Жел.: 628] (похідне від *перó*, мотивується подібністю листків папороті до пташиного пера), *папора* (буков. [Ні.; Мак.: 45]), деминутив від останнього *папорка* (гуцул. [1912, Мак.: 45]). *Папора* походить від рум. *răpuri* ‘рогіз, комиш, очерет’ < лат. *răpurius* ‘папір’ [ЕСУМ, IV: 284]. Лексеми *папороть* і *папоротник* закономірно стали нормативними в українській літературній мові [СУМ, VI: 58], а в науковій номенклатурі — тільки *чоловіча папороть* [ОВРУ: 30].

3.4.2. Рослина безщитник жіночий *Athyrium filix-femina* Roth (*Asplenium filix-femina* Bernh.), поширена по всій Україні, називається *жіно́ча па́пороть* [Ан.: 55; Ум., I: 35; Тм., I: 204], *па́поротниця* [Вол.: 61; Жел.: 601], *козині очі* (степ. [ЯТ: 10; СБН: 20]), *бородач* [Піск.: 23], *чортова борода* (волин. [Ан.: 55; Піск.: 23]), *кочеді́жник* [Рог.: 113; Жел.: 372], *кочеді́жник* [1874, Гр., II: 295]. Означення *жіно́ча* в першій назві, ймовірно, — переклад лат. *femina*; номен *козині очі* — результат переосмислення за зовнішнім виглядом спорів на листі рослини; назви *борода*, *чортова борода* мотивуються схожістю листя папороті з бородою та народним повір’ям, за яким диявол стереже квітку папороті (насправді рослини цієї родини не мають квітів, а розмножуються спорами), щоб за її допомогою ніхто не знайшов скарбів; пор. чес. *čertí péro*, *čertovo řebro* id. [Mach.: 32; Ан.: 55]. Назва *кочеді́жник* походить, очевидно, від рос. *кочедыжник* id. (пор. ще рос. діал. *кочедык* id. [Ан.: 55] — у виносці), яке, можливо, пов’язується з діал. *кочедыг* ‘шило для плетения лаптей’, що може бути тюркізмом [Меркулова: 119; ЕСУМ, III: 66]. Жодна з цих назв не стала нормативною в українській літературній мові, хоча в [СБН: 20] було ухвалено в ролі наукового терміна *папороть жіно́ча* id.

3.4.3. Для рослини листовик сколопендровий, *Phyllitis scolopendrium* Newm. (*Asplenium scolopendrium* L., *Scolopendrium vulgare* Sm., *Scolopendrium officinarum* Sw.), яка росте на засмічених кам’янистих вогких місцях у Карпатах, Розточчі-Опіллі, Поліссі, Західному Лісостепу, Криму, фіксуються назви *язичниця лікарська* [ВхГик.: 184—185], *язичниця звичайна* [ВхБот.1905: 186], *язичниця* [Жел.: 1112], *туря* (буков. [Ні.: 11]), *турій язик* (гуцул., 1909), *оленьяго язика трава* [1893, Мак.: 336]. Усі ці назви мотивуються подібністю листків рослини до язика тварини; пор. той самий принцип номінації в ст. чес. *jelení jazyk* id., у подібних назвах інших слов’янських, німецької мов, а також у лат. *lingua cervina (cervi)* id. (букв. ‘оленьчий язик’); останнє, на думку В.Махека, є перекладом відповідних назв народних (національних) мов [Mach.: 33]. *Язичниця* — дериват, утворений, мабуть, І.Верхратським. І тільки назва *мокриця* [Жел.: 449] оригінальна, виникла за допомогою суфікса *-иц-я* від *мокрий*, мотивується вогким місцем зростання рослини, див. [Мел.: 253].

Із цих номенів жоден не став нормою української літературної мови, незважаючи на те, що в [СБН: 140] було ухвалено в ролі наукового терміна лексеми *язичниця*.

3.4.4. Відзначаються назви кількох видів роду *Asplenium* L., зокрема виду *Asplenium ruta-muraria* L., який росте по всій Україні: *зани́гтниця* (зах. укр. [Вол.: 61; Гол.: 571; Жел.: 259]), *зани́гтниця* [Петр.: 13], *скальна рута* [Вол.: 61; Петр.: 34]; виду *Asplenium trichomanes* L. — *скальна ряска* [Вол.: 61; Парт.], *селезеночник* [Вол.: 61; Петр.: 34]; виду *Asplenium septemtrionale* Hoffm. — *слезинець* (буков. [Ні.: 3]). Номен *зани́гтниця* — результат переосмислення *зани́гтниця* ‘хвороба нігтьоїда’ за лікувальною властивістю рослини [ЕСУМ, II: 221; 234; Mach.: 31]. Складені назви *скальна рута* і *скальна ряска* мотивуються місцем зростання рослини і подібністю до рослин *Ruta* L. і *Lemna* L. *Селезеночник*, видно, запозичений В.Волянцем від рос. *селезеночник* id., що в свою чергу є перекладом лат. *asplenium* id., похідного від гр. *ασπληνος* ‘якийсь вид папороті’, утвореного від *σπλή* ‘селезінка’, тобто назва мотивується лікувальними властивостями рослини. Буковинське *слезинець* виникло під впливом західнослов’янських неповноголосних назв цієї рослини; пор. пол. чес. *slezinik*, словц. *slezinnik*, пол. *śledzionka* id. [Mach.: 31].

3.4.5. Рослина блехнум колосистий (*Blechnum spicant* Roth), яка на українській території зростає тільки в хвойних лісах Карпат і зрідка на заході Лісостепу, називається *жебровець*, *подерень* [Петр.: 12, 30]. Зважаючи на те, що укр. *жебрати* < пол. *źebrać* < чес. *žebřati* id. [ЕСУМ, II: 191], перший ботанічний номен, мабуть, слід віднести також до іншомовних запозичень; пор. пол. *žebrovičes* ‘*Blechnum spicant*’ [Maj., II: 119]. *Подерень* — суфіксальне похідне від *подёрти*; пор. пол. *podrzeć* id. [ib.].

3.4.6. Для відомої на більшій частині України рослини *Pteridium aquilinum* Kuhn. у багатьох джерелах знаходимо назву праслов’янського походження *папороть* [Б.-Н.: 272; Піск.: 79; Тм., I: 283; Гр., III: 95] (< прасл. **raportь* id. [ЕСУМ, IV: 285] і новотвори *орляк* [Вол.: 60; Lind., II: 329; Піск.: 179; Жел.: 575; Гр., III: 63] та *пірна́чка вірля́нка* [ВхГик.: 184; Жел.: 654]. *Орляк*, можливо, утворено на українському мовному ґрунті за допомогою суф. *-ак* від *орел*: лист рослини нагадує розпростерте крило орла; пор. рос. *орляк*, біл. *арляк*, словн. *orlova praprot* id. Менш імовірно, гадаємо, всупереч О.Роговичу, вважати назву *орляк* перекладом лат. *pteridium* (раніше *ptēris*) id., що походить від гр. *πτερίξ* ‘крило’ [РО: 296]; пор. ще чес. *křidlatěnc* ‘*Pteridium*’ (витвір Пресла), словц. *kaprad’ orličí* [Mach.: 33], словн. *orlova praprot* id. [Сим.: 384]; див. ще [ЕСУМ, IV: 214; ЭСБМ, I: 148—149]. Фітономен *пірна́чка вірля́нка*, видно, утворив І.Верхратський (*пірна́чка* — від *перó*, як і *перічка* ‘*Dryopteris filix-mas*’, — див. п. 3.4.1, а *вірля́нка* з протезою

[в] — від *орёл*). Назва *орляк* стала літературною нормою української мови [СУМ, V: 747—748; ОВРУ: 36], ухвалена як науковий термін у [СБН: 125].

3.4.7. Ще одна поширена майже на всій території України рослина родини щитникові багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare* L.) мала кілька найменувань, зокрема успадковане від праслов'янської мови *солодши* (бойк.-галиц. та ін. [ВхПч., IV: 15; Ум., I: 283; Тм., I: 145; Гоц.1899: 137] < прасл. **soldyšь* 'рослина із солодким коренем, зокрема *Polypodium vulgare* L.' [Сабадош 1996: 41]), спільні з *Dryopteris filix-mas* Schott *папороть* [Б.-Н.: 272; Ум., II: 105; Тм., I: 205; Гр., III: 95] і *папоротник* [РО: 293; Рог.: 132; Піск.: 179; Жел.: 601] (див. п. 3.4.1), а також інновації *повз солодиш* [ВхГик.: 184; Жел.: 667], *повзунка* [1914, Мак.: 286] (останні два мотивуються повзучим коренем рослини), *гиціця* (бойк. [Гоц.1900: 121; ВхН.з.: 52]; дериват із суфіксом *-иця* від діал. *иськати* 'шукати' із протезою [z]: за народним повір'ям, цвіт папороті допомагає знайти скарби, пор. [ЕСУМ, I: 511]), *солода* (галиц.), *солодушка* (гуцул.) [ВхН.з.: 52], *солодія лісова* (лемк. [ib.; ВхЛем.: 468; Гр., IV: 166]), *солодник* [Петр.-3: 61]. Назви з коренем *солод-* пояснюються вживанням солодкого кореня рослини. Ще одна назва цієї рослини *стоножець* [Вол.: 60; Петр.: 136], — певно, напівкалька лат. *polypodium* id., утвореного, як уважав О.Рогович, від гр. *πολύς* 'багато' і *πόδιον* 'нога' за формою кореневища рослини [РО: 293].

3.5. Родина **марсилієві** (Marsileaceae) представлена єдиною рослиною (болотною), що зростає островками в Закарпатті, подекуди в Західному Лісостепу, пониззі Дністра, — марсилією чотирилистою, *Marsilea quadrifolia* L., для якої фіксуються назви *четверолистник* [Петр.: 40] і *четверушка* [ВхСпис; Мел.: 173]. Видно, обидва номени — переклади латинського видового означення *quadrifolia*, утвореного від *quad-* 'чотирикратний' і *folium* 'лист', мотивуються наявністю чотирьох листків на стеблі рослини, див. [Кг.: 87, 184].

3.6. Родина **сальвінієві** (Salviniaceae). Водна рослина без кореня сальвінія плавуча, *Salvinia natans* All., яка зустрічається подекуди на сході Закарпаття, в Поліссі, Львівській обл., пониззі Дунаю, іменується етимологічно прозорими назвами *голіш* [Ан.: 312; Мел.: 247], *безкорінка* *поплавка* [ВхСпис: 27], *плавниця* [Петр.: 29]; пор. латинське видове означення *natans* 'плаваючий'.

3.7. Родина **рогозові** (Turpaseae) в Україні представлена п'ятьома видами роду *Turpha* L., але повсюдно відомі й дуже схожі між собою два — рогіз вузьколистий, *Turpha angustifolia* L., і рогіз широколистий, *Turpha latifolia* L. Більшість їхніх назв спільна. Поряд із успадкованими від праслов'янської мови номенами *рогіз* [КотлЕ: 152; Кв., III: 117; Тм., II: 2; Гр., IV: 27], *рогоз* [Жел.: 810; Ум., III: 273], *рогоза* [Сред.: 556; Піск.: 141; Ум., III: 273] < прасл.

**rogozъ* id. [ЕСУМ, V: 101] і *пálка* [1882, Мак.: 383; Жел.: 598], *пálки* (зах. укр. [ВхПч., I: 13; Ум., III: 3]) < прасл. **palьka* id. [Меркулова: 143] документуються новотвори: *палочник* [Гавр.: 146; Рог.: 140; Гр., III: 89] (мотивуються подібністю циліндричних початків до палиці; пор. рос. діал. *палочник*, ст. чес. *palíčku*, словц. *pálka*, серб., хорв. *palacka* id. [Меркулова: 51; ЕСУМ, IV: 267]), *кях* [Волк.: 169; Гр., II: 242], *кяхи* [Павл.: 70; Закр.: 363] (перенесено від *Zea mays* L. за подібністю рослин, особливо циліндричними початками; пор. біл. *кяхі, кяхшэ* id. [ЛАБНГ, I: 274]), *кяхшок* (тільки *Turpha angustifolia*) [Волк.: 169; Ум., II: 245], *кяхишна* (бойк.-галиц.), *діка кукурудза* (галиц.) [ВхН.з.: 59], *султанчик* [Рог.: 140; Піск.: 225; Гр., IV: 228], *султанчики* [Піск.: 177; Ум., III: 273] (результат перенесення значення демінутива за подібністю суцвіття рогозу до шапки султана; пор. рос. діал. *султан* 'Turpha angustifolia' [ЕСУМ, V: 472]), закарп. *шаи* [1878, Гр., IV: 488], *саи* (*шаи*) [ВхЗак.: 256, 272] (перенесено від *саи* (*шаи*) 'осока, Carex L.' за схожістю рослин), *чорний саи* (закарп. [ВхЗак.: 256]; означення *чорний* зумовлене темним кольором циліндричного початку рослини), *шашина* (зах. укр. [Гр., IV: 488]).

Назва *кобеліна* (галиц.), *глуш* (бойк.-галиц.) [ВхН.з.: 59] (*кобеліна* — дериват від *кобел, кобеля* 'корзина') мотивується використанням рослини для плетіння корзин [ЕСУМ, II: 476]; *глуш* перенесено від *глуш* 'густі зарослі' [Гр., II: 291] за характером зростання рогозу); *рогожа* [ВхСпис] (утворення від давнього *рогоз* id.), *рогожина* (закарп., галиц.-волин. [ВхЗак.: 272; ВхН.з.: 59; Мел.: 290]; дериват від *рогожа* id.); *горобинець* (полт. [Вас.: 176, 207; Гр., I: 314]), *горобинник* (уман. [Ан.: 367]), *оробимець* [Піск.; Мак.: 384] (пор. рос. *оробинец* id.; за В.Махеком, — можливо, від (*г*)*оробина* 'горобина' [Маш.: 303], але мотивація фітономена неясна, див. ще [ЕСУМ, I: 570]); *м'ячка* [РО: 49; Рог.: 140; Піск.: 141; Гр., II: 459; Руб., VII: 45] (видно, утворене від *м'який*) мотивується м'яким суцвіттям, з якого одержують пух [Нейшт.: 72—73; ЕСУМ, III: 549]), *шаліна* (надсян. [ВхН.з.: 59]) виникло, ймовірно, внаслідок деетимологізації *шашина* id., менш вірогідний зв'язок із *шаленій, шаленіти*, див. [ЕСУМ, VI: 370]), *чакан* (степ.: *Чакан росте на лиманицах* [Гр., IV: 443]; пор. рос. діал. *чакан* id. (у М.Шолохова) М.Фасмер вважає тюркізмом; пор. тат. *tšikän* id. < чув. *tšagan* id. [ЕСУМ, VI: 277; Фасм., IV: 312; Меркулова: 54]). Із цих назв нормою української літературної мови став номен *рогіз* [СУМ, VIII: 591; ОВРУ: 470], використаний як науковий термін уперше у [ВхБот.1905], згодом у [Мел.: 290] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 160].

3.8. Найпоширеніша рослина родини **їжачкоголівкових** (Sparganiaceae) *Sparganium neglectum* Veeby (росте майже по всій Україні) має назви, спільні з іншими видами цього роду: *їжача голівка* (степ. [Сред.: 557;

Тм., I: 113; ЯТ: 28]), *їжоголовник* [Петр.: 11] (обидві назви мотивуються колючими круглими плодами), *голівки иваюви* [Гавр.: 145; Петр.-3: 31] (цвіте на Івана Купала), *вовчі бобки* [Парт.; Мак.: 355], *вовчий біб* [Гр., I: 245] (у цих назвах елемент *вовчий* має загальне значення 'несправжній'), *кардівник* [Рог.: 137; Піск.: 101; Гр., II: 222; Руб., VI: 99] (утворене, видно, від діал. *карда* 'залізна щітка для розчісування вовни і льону', яке, мабуть, через польське посередництво запозичене від лат. *carduus* 'будяк' [ЕСУМ, II: 389, 390]), *шійка* [Рог.: 137; Піск.: 573; Жел.: 534; Гр., II: 537] (неясного походження [ЕСУМ, IV: 121; ЭСБМ, VIII: 55]), *пайжска* [ВхСпис: 35; Жел.: 596] (цей номен утворив І.Верхратський за допомогою суф. *-ка* від слова *пайжс* 'вид морського їжака, Echinometra' [Жел.: 596], яке складається з преф. *па-* (як у слові *пацинок*) та *їжс* 'їжак' і мотивується колючими плодами; пор. [ЕСУМ, IV: 256]). Номен *їжача голівка* став нормативним в українській науковій номенклатурі [ОВРУ: 469; РУСб: 191].

3.9. Родина **камкові** (Zosteraceae) у джерелах цього періоду репрезентована тільки назвами рослини *Zostera marina* L., що поширена по берегах Чорного та Азовського морів, це такі: *пасемниця* [Петр.: 28] (від *пасмо* за листям і стеблом, які використовують, напр., для подушок і матраців), *морська трава* (степ. [Ан.: 586; Ум.; Тм.: Руб., VII: 30]; мотивується місцем зростання), *камка* (степ. [Сред.: 135; Гор.-2: 383; Гр., II: 213]; пор. рос. *камка* id.; видозмінене й перенесене від *канка* 'Schoenoplectus tabernaemontani Palla' < гр. *κάννα* 'очерет'; пор. [ЕСУМ, II: 364]. Номен *камка* став літературною нормою української мови [СУМ, IV: 84; ОВРУ: 391], хоча в [СБН: 171] була ухвалена як науковий термін назва *морська трава*.

3.10. Усі рослини родини **рдесникових** (Potamogetonaceae) зростають у воді, серед них виділяються види роду *Potamogeton* L., які поширені по всій Україні і здебільшого мають спільні назви: *кушир*, *кушир*, *кушур* (степ., галиц. [Ан.: 269; Жел.: 394; Ум., III: 269; Тм., I: 114]), *водна кропива* [Гавр.: 143] (ці назви перенесені від рослини *Ceratophyllum demersum* L.; пор. рос. *водная кропива* 'Potamogeton L.' [Ан.: 269]), *жабурник* [ВхГик.: 30; Жел.: 216; Руб., V: 2] (утворення, очевидно, від діал. *жабур* 'водорость' [Гр., I: 470], мотивується місцем зростання рослини), *наплав* [Петр.: 25] (від *наплавати*, бо ця рослина водна, її насіння плаває на воді).

Для виду *Potamogeton lucens* L., крім *рдест* (степ. [Шест.; Мак.: 290] < прасл. **rdьbstь* id. [ЕСУМ, V: 37]), у цей період з'являються назви, тільки йому властиві, — *опарник* (галиц. [Жел.: 571; ВхН.з.: 52]), утворена за допомогою суф. *-ник* від *опарити* 'ошпарити' або від діал. *опар* 'кип'яток' [Жел.: 570], зумовлена дією вапна, яке рясно виділяється на листках цієї рослини, пор. [ЕСУМ, IV: 196; Нейшт.: 78]), і *семиколінка* (степ. [Ан.: 269; Шест.; Мак.: 290]), утворена від *сім*, *семи* і *коліно*, мотивується наявністю на

стеблі рослини, як правило, семи вузликів [ЕСУМ, V: 212]. Вид *Potamogeton acutifolius* Link у цей період стає відомим під назвами *кушир*, *кушур*, *рдестник* [Ан.: 269; Мел.: 217]. Останній номен (від *рдест* id.) у вигляді *рдестник* став літературною нормою української мови [СУМ, VIII: 464; ОВРУ: 391], був ухвалений як науковий термін у [СБН: 121]. Нормативна в українській мові також назва *рдест* [СУМ, VIII: 464].

3.11. Найвідоміша рослина родини **різухових** (Najadaceae) *Najas marina* L., яка спорадично росте майже по всій Україні, називається: *різка* [РО: 238; Рог.: 129; Гр., IV: 22], *різак* (степ. [Шест.; Мак.: 238]; обидва номени — суфіксальні похідні від *різати* і мотивуються пілоподібними продовгуватими листками рослини), *кушира* [ВхГик.: 30] (ймовірно, перенесене І.Верхратським від *Ceratophyllum demersum* L. за зовнішньою подібністю рослин і зростанням у воді). В українській літературній мові закріпився як нормативний номен *різуха* [СУМ, VIII: 571; ОВРУ: 392], який уперше без покликання на джерело вжив як науковий термін М.Мельник [Мел.: 182] і який було ухвалено в цьому статусі в [СБН: 100].

3.12. Родина **тризубцеві** (Juncaginaceae). Для рослини *Triglochin palustre* L., що зростає по всій Україні у вогких і болотних місцях, задокументовано назви *пирей болотний* (степ. [Шест.; Мак.: 379]), *тризуб* [Петр.: 38] і *тризубець* [Парт.; Мак.: 379]. Перша мотивується подібністю до пирію і зростанням у болотах, дві інші — переклади лат. *triglochin* id., утвореною від гр. *τρις* 'три', *γλῶχιν* 'вістря, зубчик', мотивується плодом, який поділяється на три гострі зубчики [РО: 236]. Назва *тризубець* уперше запропонована як науковий термін у [Мел.: 287], ухвалена в цій ролі в [СБН: 158] і стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, X: 258; ОВРУ: 390].

3.13.1. Із трав родини **частухових** (Alismataceae), які зростають у нас, найвідоміша *Alisma plantago-aquatica* L., розповсюджена по берегах водойм, на заболочених луках і болотах по всій Україні. Частина її назв мотивується місцем зростання і подібністю до подорожника (*Plantago* L.), зокрема: *жабник* (полт., зах. укр. та ін. [Авг.: 10; ВхПч., IV: 13; Гр., I: 469; ВхН.з.: 37] (пор. чes. *žabník* id. [Mach.: 261]), *жабинець* (буков. [Ні.: 2; Мак.: 19]; пор. пол. *żabieniec* id. [Maj., II: 34]), *бабка водна* (галиц. [Гавр.: 136; Гол.: 356; Петр.: 1]), *бабка водяна* [ВхГик.: 26] (пор. пол. *babka wodna*, чes. *babka vodní* id. [Mach.: 262]), *водяной подорожник* (полт. [Авг.: 10; Рог.: 110]), *водяний подоріжник* [Піск.: 285], *попутник водяний* [Ан.: 21; Ум., III: 220].

Назви *бабка водяна*, *водяной подорожник* не є перекладом лат. *plantago-aquatica*, а, навпаки, як уважав В.Махек, латинська назва виникла під впливом подібних національних назв; пор. рос. *подорожник водяной*, пол. *babka wodna*, чes. *babka vodní* id. [Mach.: 262]. Інші назви цієї рослини

пов'язані з використанням її у народній медицині: *укусильник* (степ. [Ан.: 21]), *бішник* [іб.; Ум., IV: 193; Мел.: 20]. Перша назва утворена від *укусити* за допомогою суфікса *-льник*, етимологом *бішник* є *біс* 'диявол' (пор. діал. *збісній*, *збішлений* 'скажений' [ССк.: 120]). Назви мотивуються тим, що коренем рослини лікують від сказу та укусів скажених тварин (див. [Ан.: 21]); пор. той самий мотив номінації в біл. *шалы́нік*, *ша́ленец* ід. [Кис.: 11]. Третя група назв цієї рослини пояснюється зовнішнім виглядом її скручених гострих листків: *качачі пуски* [Парт., I: 308], *качечі пуски* (галиц. [ВхПч., I: 8; ВхГик.: 26]), *шильник* (степ. [Сред.: 559; Рог.: 110; Піск.: 294; ЯТ: 8]; від *шійло*; пор. біл. діал. *шыльнік* ід. [Кис.: 11]), *шильник водяний* [Петр.: 41]. І тільки назва *частуха* [Рог.: 110; Піск.: 294; Жел.: 1061; Гр., IV: 447; Руб., XIII: 3] не входить до жодної з виділених груп. Мабуть, похідна від *частий* і мотивується густими заростями, утворюваними цією рослиною; пор. рос. літ. *частуха* ід., діал. *частуха* 'частый, густой кустарник, чаща' [Фасм., IV: 318]. Номен *частуха* — норма української літературної мови [СУМ, XI: 282; ОВРУ: 389].

3.13.2. Більшість назв водяної рослини цієї родини *Sagittaria sagittifolia* L., що поширена по всій Україні, пов'язана з її листям двоякої форми. Надводні листки нагадують стріли, чим зумовлені назви *стріла* [Ум., I: 39], *водяна стріла* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 134; Ан.: 308; Ум., I: 39]), *стрілка* (степ., галиц. [Парт.; Сред.: 539; Ум., IV: 90]), *стріліця* [Рог.: 134; Ум., I: 90; Гр., IV: 216], *стрілочниця* [Петр.: 36], *водяна стріліця* [Ум., IV: 90], Подібні назви є і в інших слов'янських, німецькій мовах; пор. рос. діал. (арханг.) *стрелица*, пол. *strzalka*, нім. *Pfeilkraut* ід. (від *Pfeil* 'стріла' і *Kraut* 'трава'), а також чес. *šipenka*, слвц. *šipovka* 'Sagittaria sagittifolia'. Тому напевно чи має рацію В.Махек, стверджуючи, що ці фітономени — переклади лат. *sagittaria* ід. [Mach.: 262]. Подібність листка цієї рослини до стріли, списа настільки яскрава, що такі назви могли виникнути в національних мовах незалежно від інших (див. [Меркулова: 134—135; ЕСУМ, V: 445]), проте назви типу укр. *стрілолист* [ВхГик.] (очевидно, витвір І.Верхратського), рос. *стрелюлист*, біл. *стрэлкаліст* ід. — справді кальки латинського видового означення *sagittifolia* ід., утвореного від *sagitta* 'стріла' і *folium* 'лист' [Кг.: 87, 192].

Назва *стрілолист* стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, IX: 775; ОВРУ: 390], хоча свого часу в цій ролі була ухвалена в [СБН: 134] *стріліця* як найпоширеніша в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. Уперше запропонована в ролі наукового терміна в [Мел.: 241]. Вірогідно, і назва цієї рослини *копійник* [ВхСпис; Мел.: 241] утворена І.Верхратським (від діал. *копіє* 'спис, піка' [Жел.: 365]) за тим же мотивом, що й попередня [ЕСУМ, II: 569]). Подібністю двох нижніх клиноподібних частин листка до бороди козла, а верхньої частини листка до носа човна

мотивуються фітономени *козли* [РО: 235; Ум., I: 39] і *човник* [Рог.: 134; Волк.: 177; Ум., IV: 90; Гр., IV: 468], що виникли внаслідок переосмислення загальноновживаних слів.

Ця рослина має і підводне ременеподібне листя. З ним, а також, імовірно, з її бульбоподібними підземними пагонами (див. [Нейшт.: 82]) пов'язується номен *цибуліне* (волин. [ВхПч., I: 12; Парт.; Жел.: 1053]), *цибуління* [Гр., IV: 428]. Буков. *ушенишча* [НІ.] має відповідники в західнослов'янських мовах: пор. слвц. *ušica*, пол. діал. *uszycsa*, *uszne liście* ід. [Mach.: 262]. Назви, пов'язані з *вухо*, діал. *ўхо*, мотивуються, можливо, тією самою ознакою рослини, що номен *козли* (див. вище). Номен *бишійник* (слобож. [Гор.-I: 18; Мак.: 322]) утворений, очевидно, від *бишійга* (*беши́га*, *беши́ха* і под.) 'інфекційне запалення шкіри', 'збудники якоїсь хвороби' < рум. *beșica* ід. < лат. **bessica* (< **vēsīca*) 'сечовий міхур, пухир' (детальніше [ЕСУМ, I: 180—181]), тобто мотивується лікувальними властивостями рослини. Ще одна назва цієї рослини *батлан* (степ. [Сред.: 559; Мак.: 322]), без сумніву, належить до тих флорономенів у східних слов'янських мовах (*батлачик*, *батланцук* і под. — див. п. 3.16.9), які рядом етимологів визнаються тюркізмами, хоча й існують труднощі зі встановленням відповідної вихідної тюркської форми (див. [ЕСУМ, I: 151; Меркулова: 133—134; ЭСБМ, I: 329]).

3.14. Поширена по всій Україні болотна рослина родини *сусакових* (Butomaceae) L. сусак зонтичний (*Butomus umbellatus* L.) дуже подібна до видів болотних трав родів *Juncus* L. (ситник) і *Scirpus* L. (комиш), саме цим пояснюється перенесення назв *осітняк* [Рог.: 115; Ум., I: 36; Гр., III: 67], *осітняк*, *сітняк* [Гр., III: 67; IV: 129; Руб., VIII: 42 (*осітняк*)], *ситник цвітний*, *вовче зілля* [Петр.: 5, 34]. У назві *жаб'яча цибуля* (сер. наддніпр., степ. [Ум., I: 36; ЯЧ: 111; ЯТ: 11]) компонент *цибуля* пояснюється зовнішнім виглядом листя сусака, а означення *жаб'яча* — місцем його зростання (де водяться жаби) або має загальне значення 'несправжня'. Номен *бобівник* (галиц. [Нов.: 97; Жел.: 35; Гр., I: 77—78; Руб., I: 225]; утворений, найімовірніше, від *боб*, род. в. *бобу* 'насінина бобів') зумовлений, можливо, зовнішнім виглядом плодів цієї рослини, які, маючи повітряні порожнини, тримаються на воді (див. [Нейшт.: 83]); пор. рос. діал. (орл.) *бобовник* 'Butomus umbellatus L.' [Ан.: 73—74]. Менш переконливим видається пояснення цього номена як «результату видозміни форми **бобівник*, похідної від *бобер*» як назви болотної рослини, зближеної з давнім *бобівник* 'Menyanthes trifoliata L.' і 'Veronica beccabunga L.' [ЕСУМ, I: 217]. Назва *вовче зілля* мотивується, ймовірно, низькими кормовими якостями трави, хоча й придатної для корму тварин; пор. рос. *волчы бобы* ід. [Ан.: 73].

Назва *суса́к* фіксується багатьма джерелами [РО: 236; Сред.: 559; Рог.: 115; Гр., IV: 231; ЯТ: 11], відома в усіх східних слов'янських мовах (див. [Кис.: 27]; пор. ще серб. *сусак* id. [Ан.: 73]). Найпоширеніше припущення, що ця назва — тюркізм, правда, точного її джерела досі не встановлено. В.А.Меркулова вважає, що запозичення від тюркських мов відбулося через східнофінські мови, пор. мар. *сасак* 'квітка' [Меркулова: 55—56]. До думки про чужомовний характер серб., хорв. *susak*, правда, зі значенням 'Lagenaria ciceraria Standl (Lagenaria vulgaris Ser.)', тиква звичайна' схиляється також П.Скок [Skok, III: 365].

Не відкидаючи повністю думки про іншомовне походження слов'янського фітономена *суса́к*, водночас вважаємо, що його можна пояснити на слов'янському мовному ґрунті як утворення від тієї основи звуконаслідувального характеру, що й ст. сл. *сысати, соусати* 'шипіти' чи прасл. **sъsati* 'свати' (пор. [Фасм., III: 809 (під *суслик*); КЭС: 432]). Імовірність нашої версії підтверджують і інші українські діалектні назви сусака: *сусак, сусай* [СБН: 27]; пор. ще рос. діал. *сусаток*, біл. діал. (могил.) *сусок* 'рослина сусак' [Ан.: 73], які свідчать, що слово *сусак* у східнослов'янських мовах — похідне, а твірна основа — *сус-*. Фітономен *суса́к* — нормативний в українській літературній мові [СУМ, X: 855; ОВРУ: 389], уперше запропонований як науковий термін і ухвалений у цій ролі в [СБН: 27]. Назва сусака *шмель* [Петр.: 41], — імовірно, книжне запозичення через чес. *šmel* id. < нім. *Schmelen*, діал. *Smeel* 'різні види трави, зокрема і *Juncus L.*' [Mach.: 260].

3.15.1. Усі рослини родини **жабурникових** (Hydrocharitaceae) водяні. Для виду *Hydrocharis morsus-ranae L.*, поширеного по всій Україні, задокументовано назви: *жабурник* [Ан.: 176; Ум., II: 86; Тм., I: 195] (від діал. *жабу́р* 'водорість' [Гр., I: 470]), *жаби́сток* (буков. [НІ.: 7]; від незафіксованого діал. **жаби́стий*, похідного від *жа́ба*, мотивується місцем зростання рослини — у стоячій і повільно плинній воді, у якій звичайно водяться жаби); пор. рос. літ. *лягушечник* id.), *пові́нець жа́бник* [ВхГик.: 27; Жел.: 669] (компонент *пові́нець*, імовірно, від *пóвінь*). Літературною нормою української мови став фітономен *жабурні́к* [ВТССУМ: 363; ОВРУ: 390], ухвалений як науковий термін у [СБН: 76].

Виявлені нами в джерелах назви спорадично розповсюджені по всій Україні рослини *Stratiotes aloides L.* мотивуються дією її гострих шипуватих країв: *різа́к* (сер. наддніпр., сх. поліс. [Рог.: 138; Писк.: 224; Гр., IV: 21; ЯЧ: 111]; від *різати*, пор. рос. діал. *реза́к* [Даль, IV: 122], *водорез* [Ан.: 344], біл. *разак* id. [Кис.: 127]; див. ще [Mach.: 260; ЕСУМ, V: 91]; пор. ще вказівку Б.Грінченка, що *різа́к* — «од *різа́чки*», яке в українських говорах має значення 'різь у животі', 'пронос' [Гр., IV: 22], тобто можлива подвійна

мотивація), *осі́ч* [ВхГик.: 27] (від *осі́кати, осі́кти* 'обсікати, обрізати'; пор. [ЕСУМ, IV: 221]), *ядрорі́з* [Істр.: 42] (від *ядрó* і *різати* з неясною мотивацією першої частини композита), *тілорі́з* (степ. [Шм.; Мак.: 362]; від *тіло* і *різати*; фітономен зумовлений гострими краями листя рослини, якими можна поранити тіло; пор. лат. *stratiotes*, що походить від гр. *στρατιώτης* 'воїн, солдат' — натяк на листя з гострими краями, як у меча воїна [РО: 234; Нейшт.: 84], див. ще [Шамота: 136]), *водопир* (буков. [НІ.: 12]; композит, друга частина якого споріднена з *порóти* і под.; пор. рос. *пыря́ть* 'тикати, совати чим-небудь гострим', *пыро́к* 'інструмент для лушення кори з дерев' [Пр., II: 160]), *кропива водна* [Петр.: 19] (компонент *кропива* переосмислений за дією колючок на листках). Нормативними в українській мові для роду *Stratiotes L.* стали номени *різа́к, водяни́й різа́к, тілорі́з* [СУМ, X: 139; ОВРУ: 390]. Уперше назву *водяни́й різа́к* як родовий термін подає К.Ліндеман [1882, Lind., II: 193], а схвалено в цій ролі у [СБН: 151]. Означення *водяни́й* мало відрізняти цю рослину від не менш відомої по всій Україні під назвою *різа́к* рослини *Falcaria vulgaris Bernh.*, яка росте в сухих місцях (див. [СУМ, VIII: 560; ОВРУ: 232]).

3.15.2. Завезена з Америки до Ірландії 1836 р. водна дикоростуча рослина елодея канадська (*Elodea canadensis Michx.*) згодом швидко розповсюджується по всій Європі, зокрема і в Україні, за винятком Карпат, Прикарпаття та Криму. Для неї документуються такі назви: *озерник* [Петр.: 26] (від *óзеро* за місцем зростання), *зара́за во́дяна* [Мел.: 104]. Друга назва — переклад нім. *Wasserpest* id., як і чес. *vodní mor*, словц. *vodomor* id. [Mach.: 260—261], рос. літ. *водяная чума* id. Остання стала джерелом для укр. літ. *водяна́ чума́* id. [ОВРУ: 390]. У складених фітономенах *зара́за во́дяна, водяна́ чума́* означуваний компонент мотивується швидкістю розповсюдження рослини на новій для неї території.

3.16.1. Родина **злакові** (Gramineae). Поширена в Степу, на півдні Лісостепу, у Криму, Закарпатті, рідко в Поліссі рослина *Botriochloa ischaetum Keng* (*Andropogon ischaetum L.*) представлена в писемних джерелах назвами *борода́ч* (степ. та ін. [Ан.: 33; Lind., II: 267; Шест.]), *борода́та трава́* (буков. та ін. [Рог.: 111; НІ.: 2; Ум., I: 42; Гр., I: 87; Кміц.: 286—287]), *бородчатка* [Парт.; Мак.: 30]. Усі ці назви виникли, видно, як переклади давнішої латинської назви *andropogon* id., яка утворена від гр. *ἀνήρ*, род. в. *ἀνδρός* 'мужчина', '(в ботаніці) тичинка' і *πόγων* 'борода', мотивуються волосками на кінцях стебел [РО: 269]; пор. ще рос. літ. *борода́ч* id. [РУСб: 167]. Назва *борода́ч* id. стала нормативною в сучасній українській літературній мові [СУМ, I: 219; ОВРУ: 468]. ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 12].

3.16.2. Бур'ян пальчатка кров'яна, *Digitaria sanguinalis* Scop. (*Panicum sanguinale* L.) поширений на більшій частині України, але в народі маловідомий, для нього в цей період фіксуються назви *яглох* [Петр.: 42], *бор псячий* (буков. [Ні.: 5]), *манне пионо* (степ. [Lind., II: 269]), *плексуха* [1890—1891, СБН: 108]. Перша назва утворена від давнього *ягли* 'просо, *Panicum* L.' за подібністю зерен цієї рослини до просяних та вживанням їх у їжу як каші (див. [Mach.: 294]). У найменуванні *бор псячий* перший компонент (перенесений від *Setaria* Beauv. < прасл. **byrǫ* id. [ЕСУМ, I: 229]) пояснюється тим, що позначає вид дикого проса, про що також свідчить означення *псячий*, яке в цій назві має загальне значення 'несправжній; дикий'. *Манне пионо*, — видно, переклад лат. *graten tapuae* id. [Mach.: 294]. Назва *плексуха* виникла, ймовірно, за подібністю цієї рослини до рослини *Echinochloa crusgalli* Beauv. (див. п. 3.16.3, а також [ЕСУМ, IV: 439, 453]).

3.16.3. Для дикої просовидної рослини *Echinochloa crusgalli* Beauv. (*Panicum crusgalli* L.), що добре відома по всій Україні, відзначаються назви: *плексуха* (поділ., степ. та ін. [РО: 270; Рог.: 130; Ум., III: 224; Гр., III: 197]), *плексуха* (поділ., сер. наддніпр. та ін. [1886, Мак.: 254]), утворені від слів відповідно *плоский* і *плекатий* за формою насінин, неточно в [ЕСУМ, IV: 439, 453] (пор. ще біл. діал. *пласкўха*, *пласкўш* і под. id. [ЛАБНГ, I: 249]), *просо дике* (степ. [Lind., II: 220; Шест.; Мак.: 254]; рослина подібна до проса посівного), *бріця* [Ан.: 239; Ум., I: 47], *мишій* [Ан.: 239; Ум., I: 47] (*бріця* і *мишій* перенесені від *Setaria glauca* Beauv., пор. [Mach.: 294]), *плавньовий мишій*, *чорний мишій* (степ. [ЯТ: 23]; означення *плавньовий* мотивується зростанням рослини у вологих місцях, зокрема в плавнях), *чижик* (степ. [Lind., II: 270]; ця назва, як і *канар* (див. п. 3.16.4), виникла внаслідок переосмислення назви птаха, мабуть, за споживанням ним цієї трави), *собачник* (степ. [Ан.: 239; Lind., II: 270; Ум., III: 224]; утворена від *собака* і мотивується колючим колоссям; пор. лат. *echinochloa* id., перша частина якого *echin-* походить від гр. *έχινος* 'їжак' [Mach.: 293; Кр.: 72]), *малай* [Піск.: 131; Руб., VII: 3] (перенесено від *Panicum miliaceum* L., див. [Мак.: 254]). Нормативною родовою назвою цієї рослини стала *плексуха* [СУМ, VI: 592; ОВРУ: 466], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 108].

3.16.4. Батьківщина дикої рослини *Phalaris canariensis* L. — Канарські острови. Завезена до Європи, вона тут швидко розповсюдилася, в Україні — подекуди на Поліссі, в Степу, Лісостепу, Південному Криму. Її назви *канар* [Жел.: 332], *канарєчне сім'я* [іб.; Рог.: 131], *канарейне сім'я* [РО: 271], *канаркове сім'я* (степ. [Lind., II: 272]), *канарейник* [Петр.: 31] перекладені або утворені на основі середньолатинської назви цієї рослини *seten canariense*. Ця трава є основним кормом канарок (канарейок) на їх батьківщині [Mach.: 289]. Тільки флорономен *канар* виник на власному мовному ґрунті в

результаті переосмислення запозичення *канар* 'самець канарки'. На наш погляд, недостатньо обґрунтованим є твердження в [ЕСУМ, II: 362] про те, що ботанічна назва *канар* — полонізм. Сучасна українська літературна назва цієї рослини *канаркова трава* — пізніше утворення, йому відповідає рос. літ. *канареечник* id. [ОВРУ: 449].

3.16.5. Переважна більшість назв поширеної на значній частині України рослини *Anthoxanthum odoratum* L. пов'язується з її приємним запахом у висушеному стані, — це, зокрема: *пахуча трава* [Хл.: 21], *душиця* (степ. [Левч.; Ан.: 39; Тм., I: 19]; від *дух* за допомогою суф. *-иця*), *половничка благовонна* [ВхГик.: 8; Жел.: 691] (*половничка* — демінутив від діал. *половниця* 'полуниця' [Жел.: 691], спорідненого з *половіти* 'дозріваючи, набувати жовтого кольору (про пшеницю, жито та ін.)' [СУМ, VII: 89], діал. *пóловинь*, *пóломинь* 'полум'я' [ССк.: 252; Он.: 107] < прасл. **polmen-* id., спорідненого з **polěti*, **paliti*; отже, фітономен *половничка* мотивується жовтим кольором квітки і стебла рослини, пор. [ЕСУМ, IV: 498]; означення *благовонна* — переклад лат. *odoratum*), *русавка пахнівка* (гуцул. [Шух., I: 20; Гр., IV: 88]), *русянка пахнівка* [ВхБот.1896: 112].

Компоненти *русавка* і *русянка* пов'язані, вірогідно, з *русалка*, *русалії* на тій підставі, що цю запашну рослину використовують для прикрашання оселі під час русалій (на Зелені свята) [ЕСУМ, V: 146]. Ще одна назва цієї рослини — *томка* (поділ., сер. наддніпр. та ін. [РО: 272; Мак.: 33]; запозичена від пол. *tomka* (1791), *tonka* id. [Maj., I: 445], які, очевидно, перенесені від екзотичної рослини *Dipteryx odorata*. До польської мови запозичено від інших мов; пор. нім. *Tonkabohnen* '*Dipteryx odorata*', фр. *fève de tonka* id. і т.д. [ЕСУМ, V: 596; Mach.: 288—289; MES: 647]. Із перелічених назв літературною нормою стала *пахуча трава* [ОВРУ: 448], ухвалена в цій ролі ще в [СБН: 14].

3.16.6. Як позначення поширеної по всій Україні рослини чаполоч пахуча, *Hierochloë odorata* Beauv. (*Hierochloë borealis* R. et Sch.) уперше писемними джерелами фіксуються назви праслов'янського походження *чаполоть* [РО: 271; Рог.: 125; Гр., IV: 444] < прасл. **čapolť* id. [ЕСУМ, VI: 280], *чапол* (катер., харк. [Ан.: 168; Гор.-1: 11; Руб., XIII: 2; Шест.]), *чапула* [Рог.: 125; Ан.: 168; Гр., IV: 444] < прасл. **čapolť* id. [Сабадош 1996: 42], а також інновації *заполоч* [Рог.: 125; Ан.: 168; Піск.: 84; Гр., II: 83], *заполоть* (степ., сер. наддніпр. та ін. [Шест.; Мак.: 180]; обидва варіанти походять від *чаполоч* (степ. [Сред.: 571; Ан.: 168; Гр., IV: 444]) < *чаполоть* id., зміненого під впливом *заполоч* 'кольорові нитки' та інших слів на *за-*; див. [ЕСУМ, II: 237]), *гірчак* [Рог.: 125; Жел.: 142; Гр., III: 197] (за гірким смаком рослини; пор. рос. діал. *горькуша*, *горькая трава* і под. id. [Ан.: 167]), *плексуха гірка* [Рог.: 125; Гр., III: 197], *плексуха* [1886, Мак.: 180], *пласкуха* [Руб., X: 54], *пласкушка* [Ан.: 167] (ці назви перенесені від *Echinochloa crusgalli* за

подібністю рослин і гірким смаком — див. 3.16.3), *пирій гірчак* (харк. [Гор.-1: 373]; компонент *пирій* мотивується зовнішньою подібністю до пирію), *зубрівка* [1910, Яв.: 316] (утворено від *зубр*, мотивується, видно, не тільки тим, що цю траву полюбують зубри — див. [ЕСУМ, II: 282], але й тим, що її як поганий корм не хочуть їсти домашні тварини [Рог.: 125; Ан.: 168]; пор. ще рос. літ. *зубрówka* id. [РУСб: 197]), *лядник* [Руб., VII: 31]; пор. рос. літ. *лядник* id. [РУСб: 223]; від укр. *лядо*, рос. *ляда* 'пустир, необроблювана земля' < прасл. **lędo/-a* id., див. [ЕСУМ, III: 335—336; Фасм., I: 549 та ін.; фітономен мотивується місцем зростання рослини). Нормативною в українській літературній мові стала родова назва *чáпoлoч* [СУМ, XI: 268; ОВРУ: 448].

3.16.7. Продовжує документуватися успадкована від праслов'янської мови назва ковили (*Stipa L.*) *ковилá* (сер. наддніпр., степ. [Сред.: 572; Ум., II: 22; 1862, Гр., II: 262; ЯЧ: 112; ЯТ: 29]), *ковіла* [Жел.: 354], *ковіль* [id.; Ан.: 344; Писк.: 108] < прасл. **kovylъ* id. [ЕСУМ, II: 484]. Із інновацій, уживаних для позначення різних видів ковили, розповсюджених переважно в степових і лісостепових районах, засвідчені наступні: *тірса* [Шевч., II: 326; Рог.: 138; Писк.: 257; Жел.: 964; Гр., IV: 262; ЯТ: 28—29], *тирза* (степ. [Lind., I: 283; Ан.: 344; Гор.-1: 381]; видно, перенесено від рослини *Bromus arvensis L.* за зовнішньою подібністю, первинний вигляд — *дірса*, а варіант *тирза* < *тирса* в результаті асиміляції — див. нижче про назви *Bromus arvensis* у п. 3.16.31), *степчина* (степ. [Ан.: 344]; від *степ* або дем. *степок* за місцем поширення [ЕСУМ, V: 410]), *шовкóва трава́* (буков. та ін. [Рог.: 138; Волк.: 178; Ні.: 12; Писк.: 106; Гр., IV: 507]), *бóже тіло* (волин. [Нов.: 102; Гр., IV: 265]), *овеча смерть* (харк. [Ан.: 344; Гор.-2: 381]), *свисту́ха* (степ та ін. [Ан.: 344; Манж.; Гр., IV: 107]; від *свистáти*, мотивація флорономена неясна).

У ряді джерел відзначається *кйло* (поділ., сер. наддніпр., сх. поліс., слобож., степ. та ін. [Левч.: 58; Ан.: 344; Жел.: 345; Гор.-1: 20; Гр., II: 243]), *тйло* (В.Гнатюк [Мак.: 362]) < *кйло*, *кейло* (зах. укр. [Гр., II: 234]). Нам видається, що непереконливо вважати джерелом цього слова гіпотетичне (незафіксоване писемністю) **кйвло* (< **ковъло*), усупереч [ЕСУМ, II: 444], оскільки, як свідчить варіант *кейло*, голосний [i] в *кйло* походить не з [o], а з [e]; пор. ще укр. діал. *кейлóвий* 'ковилловий' [Гр., II: 234]. Для виду *Stipa pennata L.* записано назву *остя́нка папері́чка* [ВхГик.; Жел.: 582], у якій компонент *остя́нка* — від *ость*, а *папері́чка* пов'язується із *перо́*, отже, складений фітономен зумовлений характерними довгими остюками рослини [ЕСУМ, IV: 230, 282; РО: 256]. Нормою української літературної мови закономірно стала назва *ковилá* [СУМ, IV: 205; ОВРУ: 461], ухвалена як науковий термін у [СБН: 150].

3.16.8. Усі відзначені джерелами назви відомої майже по всій Україні, крім південних степових районів, рослини *Milium effusum L.* — похідні від

прóсо: *прося́нка* (бойк., галиц., гуцул. [ВхН.з.: 49]), *просовниця* [Петр.: 31], *просяник* [1895, Мак.: 232], *просовик* [1887, СБН: 38], *просівка розсипчаста* [ВхБот.1905: 164]. Із них тільки про номен *прося́нка* вживається в українських говірках. Ухвалений у ролі наукового терміна, пізніше він став нормативним в українській літературній мові [СУМ, VIII: 309; ОВРУ: 446]. Решта, мабуть, переклади лат. *milium* 'просо', хоча, може, не варто категорично відкидати власне українське походження усіх їх, тому що подібні назви є і в інших слов'янських, німецькій мовах, а ця рослина своїм колоссям дуже подібна до культурного проса, її зерном годували домашню птицю, мололи його на муку [Mach.: 290].

3.16.9. Найвідоміший у народі майже по всій Україні вид *Alopecurus pratensis L.*, який має назви: крім успадкованої від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 112]) *лисій хвіст* (степ. та ін. [Lind., II: 274]), також інновації *лисохвіст* (сер. наддніпр. та ін. [1891, СБН: 9]; останні дві назви — кальки лат. *alopecurus*, утвореного від гр. *άλόπηξ* 'лис' і *οὔρα* 'хвіст'; цей фітономен, як і попередній, мотивується подібністю пухнастого колоска рослини до лисячого хвоста, див. ще [ЕСУМ, III: 243]), *кйтник луговий* [ВхГик.: 8; Жел.: 344; Хл.: 21] (*кйтник* — від діал. *кита* 'китиця', 'вольт злакових рослин' [Гр., II: 240], мотивується формою суцвіття [ЕСУМ, II: 439], означення *луговий* — від *луг* за місцем зростання рослини), *ди́ке жито* [ЯТ: 8] (за подібністю суцвіття до колоса жита; пор. рос. *ржаник* id. [Ан.: 25]), *пирій* [Ум., III: 272; Тм., I: 189], *пирей* (полт. [Ан.: 25]; назва перенесена від *Elytrigia repens Nevski* у зв'язку з подібністю рослин; пор. рос. арханг. *пырей*, *пыр* 'Alopecurus pratensis' [ib.]), *смішне зілье* (буков. [Ні.: 2; Мак.: 24]), *му́шка ти́енічна* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 38]; компонент *му́шка* — результат переосмислення діал. *му́шка* 'жіноча зачіска з напуском волосся, що зачісується на вуха; начоси' [ЕСУМ, III: 544], за зовнішньою формою пухнастого колоска рослини; означення *ти́енічна* пояснюється, мабуть, зростанням рослини в посівах пшениці), *батлачик* (слобож., степ. [Гор.-1: 3; Шест.]). Остання назва, видно, тюркізм; пор. тат. *batmançq* 'Trapa natans L.'; пор. ще рос. діал. *батманцук*, *батланцук* і под. id., 'Sagittaria L.', 'Scorzonera tuberosa' [Меркулова: 134], *батлачик* 'Alopecurus L.', біл. *батлачык*, *батланчык* id. [ЭСБМ, I: 329], пор. ще [ЕСУМ, I: 151].

Інші рослини цього роду, зокрема вид *Alopecurus aequalis Sobol.* (*Alopecurus fulvus* Smith) має такі назви: *хвостики* (сер. наддніпр., степ. [ЯЧ: 112; ЯТ: 8]), *мишачий хвостик* (степ. [ЯТ: 8]). Подібні назви в чеській мові В.Махек вважає утвореннями за зразком лат. *alopecurus*, у якому друга частина (-urus) має значення 'хвіст' < гр. (див. вище) [Mach.: 291], хоча, як нам видається, їх виникнення можливе й на власному мовному ґрунті, адже колосок рослини дуже нагадує хвостик тварини. Для виду *Alopecurus*

gemiculatus L. джерела засвідчують назви *поплавник* (волин. [Ан.: 25]), — вірогідно, від діал. *попла́ва* ‘болотисте пасовисько’ за зростанням рослини біля водоймищ, на вологих ґрунтах [ЕСУМ, IV: 518; ВРУ: 72]. Вид *Alopecurus arundinaceus* Poir. (*Alopecurus nigricans* Yornem.) називається *чорнохвостик* (степ. [Шест.: 81]; від *чо́рний* і *хво́стик*), *сироголоватень* [Ан.: 25; Гор.-1: 367] (від *сірий* і *голова́*, отже, *сироголоватень* < **сироголоватень*). Обидва композити мотивуються формою і темним кольором колоска рослини, див. ще [ЕСУМ, V: 243]. В українській літературній мові нормативними назвами роду *Alopecurus* L. стали *кітник* та *лисохвіст* [СУМ, IV: 491; ВТССУМ: 538, 615; ОВРУ: 450]. Номен *кітник* був ухвалений як науковий термін ще у [СБН: 9].

3.16.10. Майже всі назви, які стосуються рослин роду *Agrostis* L., фактично належать до виду *Agrostis tenuis* Sibth. (*Agrostis vulgaris* With.), поширеного на більшій частині України. Поряд із найхарактернішою для всіх українських говорів назвою *метліця* [Максимович 1834: 177], *мітліця* [Гавр.: 136; ВхГик.: 9; Ум., III: 92; Жел.: 444; Гр., II: 434] (< прасл. **metьlica* id. [ЕСУМ, III: 486]) із цим значенням зафіксовані новотвори спільнокореневі: *митлі́ця* (буков. [Ні.: 2]), *метлю́г* [Ан.: 17; Жел.: 436; Ум., III 92], *метлюк* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 37]), *метлюха* (поділ. [1913, Мак.: 17]), а також *половуха*, *половухка* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 37]; від *половіти* ‘дозріваючи, набувати жовтого кольору’ [СУМ, VII: 89]; у народі підмічено, що з усіх трав ця найшвидше половіє, тому непридатна для паші [Мел.: 18—19]), *односте́блиця* (бойк. та ін. [Гоц.1899: 130; ВхН.з.: 37]), *тонконі́г* [Ум., III: 92; Тм., I: 202] (обидва композити мотивуються тонким довгим стеблом, остання назва перенесена від видів *Poa* L., див. нижче), *утлы́ци* мн. [Шейк., V/2: 25] (утворено від *утлий*, *вутлий* ‘слабий, ненадійний’ [СУМ, I: 789; Х: 515] < прасл. **тъль* id., а первинно ‘бездонний, з поганим дном’ [ЕСУМ, I: 440—441; Фасм., IV: 175], проте дехто пов’язує це праслов’янське слово з **тълѣти* ‘тліти, гнити’, тобто цей флорономен мотивується слабким стеблом), *мочар* (харк. [Гор.-1: 3]; перенесено від діал. *мо́чар* ‘болотне місце’ [Гр., II: 450] за вологим місцем зростання), *полеви́ця* (степ. [Lind., II: 280]; як і рос. літ. *полеви́ца* id., виникло за тим же принципом номінації, що й лат. *agrostis* id., утворене від гр. *αῤῥός* ‘поле’ за місцем зростання рослини [РО: 274]). Нормативною в українській мові стала назва *польови́ця* (поряд із *мітліця*) [СУМ, VII: 110; ОВРУ: 447].

Інший вид мітлиці *Agrostis stolonifera* L. (*Agrostis alba* L.), який також поширений майже по всій Україні, має такі назви, як *м’ятли́ця* [Рог.: 110; Жел.: 462; Гр., II: 459], *метелі́ця* [РО: 274; Рог.: 110; Жел.: 436; Гр., I: 420], *метлі́ця* [Жел.: 436], *мітлі́ця біла* (гуцул. [Шух., I: 20; Хл.: 21; Гр., II: 434]). *Метелі́ця* пов’язується з *месті́*, як і *мітлі́ця* ‘*Agrostis tenuis*’, а *м’ятлі́ця*, —

очевидно, результат давньої фонетичної зміни основи *met-* ‘мести’ (як у *мітлі́ця*) в *met-* ‘мутити’ (як у рос. заст. *мясти́* ‘бентежити’, укр. *сум’яття*); пор. також рос. діал. *мятли́ка* ‘*Agrostis alba*’, біл. діал. *мятли́ца* id. [ЕСУМ, III: 548, 549; Фасм., III: 31, 32].

3.16.11. Дуже подібна до *Agrostis tenuis* L. і також зростає майже по всій Україні рослина *Apera spica-venti* Beauv. (*Agrostis spica-venti* L.), яка раніше так само належала до роду *Agrostis* L., у джерелах засвідчена назвами *мітла́* (волин.), *мітлі́чина* (галиц.) [ВхПч., I: 8], *метлю́г* [Рог.: 111; Жел.: 436; Гр., II: 420], *міте́льник* [Жел.: 444], *метелі́ця* (галиц. [ВхН.з.: 38]). Перша назва — результат перенесення значення із загальнонародного *мітла́* ‘віник’ за формою суцвіття, інші, крім *метелі́ця* (про неї див. у попередньому абзаці), — деривати від *мітла́*, див. ще [ЕСУМ, III: 486]; пор. рос. *метла* ‘*Agrostis spica-venti*’ [ib.]. Етимологічно прозорими є також найменування цієї рослини *пух-трава* [Ан.: 18] (пор. рос. діал. *пух* id. [ib.]) і *просянка* [ib.], утворена від *про́со* за подібністю до проса. Важко пояснити походження номена *шмовда* (лемк. [ВхГЛ: 485; ВхН.з.: 38]). Нормативною родовою назвою цієї рослини стала лексема *метлю́г* [СУМ, IV: 690; ОВРУ: 447].

3.16.12. Назви поширеної по всій Україні рослини *Calamagrostis epigeios* Roth мотивуються переважно її подібністю до інших рослин, пор.: *ча́полоть* [Рог.: 115; Піск.: 289; Жел.: 1060], *чапу́га* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 115; Жел.: 1060; Ум., I: 138; Тм., I: 79; ЯЧ: 113]), *ча́полоч*, *чапу́ла* [Волк.: 176; Ум., I: 138] (усі ці назви фіксуються також у [Гр., IV: 444], перенесені від *Hierochloë odorata* Beauv. — див. п. 3.16.6), *шувар* (буков. [Ні.: 3]; перенесено від *Asorus calamus* L.), *черетні́ця* (гуцул. та ін. [Жел.: 1067; Шух., I: 20; Гр., IV: 456], *черетя́нка* (слобож. [Гор.-1: 6]; останні дві — суфіксальні утворення від діал. *черет* ‘*Phragmites australis* Trin. ex Steud. (*Phragmites communis* Trin.)’, *камши степовий* (херс. [Ан.: 75]; за подібністю до комиша). Схожістю з іншими реаліями пояснюються і назви *куні́шник* [Рог.: 115; Піск.: 119; Жел.: 389; Ум., I: 138; Гр., II: 325] (від *куні́чник* унаслідок дисимілятивної зміни [чн] > [шн]), а *куні́чник* утворено за допомогою суф. -*ник* від *куні́ця* ‘куниця’ за подібністю суцвіття рослини до хвоста куниці або від *куні́ця* ‘волоть очерету’ [Гр., II: 325], див. ще [ЕСУМ, III: 142]), *колосе́ць* [Шейк.; Ан.: 75] (від *ко́лос* за формою суцвіття), *куто́чник* (ниж. наддніпр. [Ум., I: 138]; на думку Анненкова, результат переосмислення *куток* ‘куток’ [Ан.: 75]; мотивується, можливо, місцем зростання рослини). Віддієсловним дериватом із тим самим суфіксом -*ник* є номен *війни́к* id. (степ. [ib.; 1917, Яв.: 109]; пор. рос. літ. *вѣйник* id. [РУСб: 172]. Ухвалена в [СБН: 27] як наукова родова назва *куні́чник* в українській мові до сьогодні зберігає цей статус [ВТССУМ: 597; ОВРУ: 446].

3.16.13. Для трави *Holcus lanatus* L., яка зростає в західних районах, Карпатах, у Криму, рідше в Лісостепу, відзначаються назви *солоднік* (буков. та ін. [Жел.: 894; Ні.: 7]), *трава медунка* [1881, Мак.: 181], *медівка кудлата* [Хл.: 20]. На перший погляд, усі ці назви ніби пов'язуються з уявленням про щось солодке в цій рослині. Насправді це не так, як стверджує В.Махек, хоча подібні назви є в ряді слов'янських мов, пор. чеський витвір Пресла *medunek* id. на зразок пол. *miodowa trawa*, н.луж. *medlina*, слвц. *medúnok*, серб., хорв. *medunica* id. [Mach.: 288]. Уживана в сучасній українській науковій номенклатурі родова назва цієї рослини *медова трава* [РУСБ: 169; ОВРУ: 446] вперше запропонована М.Мельником [Мел.: 137]: *медова трава*. У [СБН: 75] у цій ролі був ухвалений *солоднік*.

3.16.14. Поширена у вологих місцях Полісся, Карпат, Лісостепу, частково Степу рослина *Deschampsia caespitosa* Beauv. (*Aira caespitosa* L.) відома в джерелах за назвами: успадкована від праслов'янської мови *костерéва* (волин. [1889, Мел.: 97] < прасл. **kostreva* 'рослина з твердим стеблом' [ЭССЯ, XI: 160—161]), а також інновації *шерстяниця* (буков. [Ні.: 2]), *рôзвлать подёрниця* (гуцул. [ВхГик.; Жел.: 814; Шух., I: 20; Гр., IV: 36]), *щучка* [1887, СБН: 52]. *Шерстяниця* — від *шерсть* за жорстким стеблом. Компонент *рôзвлать* у складеній назві неясний (див. малоймовірне припущення про його походження від західнослов'янських мов в [ЕСУМ, V: 106], тому що в чеській і словацькій мовах не вдається виявити неповноголосний іменник, який би відповідав укр. *вôльть*); другий компонент цієї назви, очевидно, префіксально-суфіксальне похідне від *дерн*, зумовлений густим дерном, утворюваним рослиною. Мотивація переосмисленого демінутива *щучка* неясна; пор. рос. літ. *щучка* id. Похідне *щучник*, а також *щука*, *щучка* з цим значенням подаються як непаспортизовані в [Ан.: 18]. Укр. *щучник* id. терміноване вперше та ухвалене в ролі наукового терміна в [СБН: 52] і до сьогодні нормативне в українській літературній мові [СУМ, XI: 611; ОВРУ: 445].

3.16.15. Із диких видів вівса найвідоміший у народі злісний бур'ян у посівах зернових *Avena fatua* L., який зростає по всій Україні. Для нього в багатьох джерелах досліджуваного періоду вперше фіксується номен праслов'янського походження *вівсюг* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Б.-Н.: 75; Рог.: 113; Піск.: 37; Жел.: 194; Гр., I: 203; ЯТ: 10]) чи *овсюг* (іб. [Б.-Н.: 256; Рог.: 113; Гр., III: 34; ЯТ: 10]), *вівсюга* (волин. [ВхПч., I: 9; Гр., I: 203]), *вівсюк* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 39]), *вівсик* (зах. укр. [ВхЮж.: 7; Гр., I: 203]). Перелічені назви походять від прасл. **ovъs'ugъ* : **ovъs'ukъ* : **ovъsikъ* id. [Сабадош 1996: 41—42].

Назви цієї рослини, що є інноваційними для описуваного тут періоду, можна об'єднати в дві групи. Перша мотивована диким характером рослини:

дикій овес (буков., степ. [Шест.; Коб.: 67]), *дичок* (лемк. [ВхЛем.: 410; Гр., I: 385]), *дикун* (галиц. [Гол.: 515; ВхН.з.: 39]); пор. серб., хорв. *divlji ovas*, *ovas-divljak*, слвн. *divji oves*, *divjak* id. [Сим.: 63]. Друга група номенів пов'язується з чорним кольором: *галак*, *гáлюс* [1894, ЕСУМ, I: 456], *галáй*, *чорногúz* (останній номен перенесений від птаха) [ВхН.з.: 39] — усі з галицьких говірок. На нашу думку, *галáй* і под. слід пов'язувати не з коренем *гол-* < прасл. **galъ* : **golъ* 'голий', усупереч [ЕСУМ, I: 456], а з праслов'янським омонімом **galъ* 'чорний' [ЭССЯ, VI: 96]; пор. той самий принцип номінації в укр. *чорногúz*, серб., хорв. *crni ovas* id., а також видове означення в іншій науковій латинській назві цієї рослини *Avena nigra* Wallr. [Сим.: 63]. За мотивацією окремо від цих двох груп назв *Avena fatua* L. знаходиться найменування *скакун* (галиц. [ВхН.з.: 39]) — суфіксальне утворення від *скакати*, мотивується способом розмноження рослини: її насіння легко осипається [Нейшт.: 108—109]. Із усіх цих флорономенів нормативним в українській мові став закономірно *вівсюг* [СУМ, I: 550; ОВРУ: 443], затверджений у цьому статусі ще в [СБН: 21].

Дуже рідкісний вид *Avena nuda* L., що поширений на заході України, відомий у цей час назвами *овес голий*, *голець* (галиц. [ВхПч., II: 29; Жел.: 148; Гр., I: 300; III: 34]), які мотивуються голою зернівкою цієї рослини [ВРУ: 79]; пор. означення *nudus* 'голий' у латинській науковій видовій назві *Avena nuda*.

3.16.16. Звичайна рослина майже на всій українській території *Helictotichon pubescens* Pilg. (*Avena pubescens* L.) у ряді джерел називається *вівсюнець* [Ан.: 60; Ум., I: 279]. Ця назва утворена від *овес* за схожістю з вівсом культивованим. Інші її назви спільні з *Avena fatua* і з *Agrostis tenua* (див. вище), зокрема: *вівсюг* [Ан.: 60; Ум., I: 279; Тм., I: 143; Руб., II: 142], *овсюг* [Рог.: 113; Піск.: 162; Руб., IX: 19], *мітліця* [Волк.: 171; Ум., I: 279; Гр., III: 434]. Ухвалена до наукового вжитку ще в [СБН: 21], літературною нормою в сучасній українській мові стала з цим значенням назва *вівсюнець* [СУМ, I: 550; ОВРУ: 442].

3.16.17. Зараз дика рослина *Beckmannia eruciformis* Host, яка зростає на більшій частині України, вважається прекрасною кормовою травою [Нейшт.: 109], але в XIX ст. вона була, очевидно, маловідомою, про що свідчать її поодинокі назви в обмеженому колі джерел української мови, це, зокрема: *плавньовий пирій* (степ. [Сред.; ЯТ: 10]), *водяний пирей* (степ. [Ан.: 63; Шест.; СБН: 22]), *житниця* [1886, СБН: 22]. Перші два номени мотивуються подібністю цієї рослини до пирію і вологим місцем зростання її, третя назва утворена від *жити* і пояснюється віддаленою схожістю колоска цієї рослини з житнім. Її сучасна українська літературна назва *бекманія* [ВТССУМ: 71;

ОВРУ: 449] вперше запропонована до наукового вжитку в [Мел.: 49], а потім ухвалена як науковий термін у [СБН: 22].

3.16.18. Більшість джерел цього періоду для болотної рослини *Phragmites communis* Trin., яка поширена по всій Україні, фіксує назви, успадковані від праслов'янської мови, а саме: *черёт* [1854, Гр., IV: 456; Жел.: 1067] (< прасл. *čertь id. [ЕСУМ, IV: 243]), *трость* [Шейк., V/1: 88; Жел.: 986; Ум., IV: 125; Гр., IV: 287; Коб.: 78], *троск* (галиц. [1878, Гр., IV: 287] (імовірно, від *трость* у результаті характерного для цих говірок переходу [т] > [к]: *місто* — *кісто*, *стіна* — *скіна* і т. д.), *трість* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 51]) (< прасл. *trьstь id. [ЕСУМ, V: 650—651]), а також від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 111, 112]) *очерёт* [КотлЕ: 118; Кв., II: 367; Закр.: 437; ВхПч., I: 121; Сред.: 570; Рог.: 131; Жел.: 588; Гр., III: 81], *очерётіна* [Жел.: 588; Гр., III: 81], *тростіна* (галиц.-волин., буков. та ін. [Вол.: 67; Гр., IV: 287; ВхН.з.: 51; Коб.: 595]), *троснік* [1854, Гр., IV: 287; Шейк.], *тростник* [Шест.: Мак.: 266], *комиш* [Левч.: 164; Жел.: 361; Ум., II: 6; Гр., II: 275; Коб.: 80].

Проте поряд із ними появляються й інновації: *тростіннік*, *тростовнік* [Жел.: 987; Тан.: 64], *терстина* (лемк.) [ВхН.з.: 51], *троща* (покут.-буков.) [Витв.: 267]), *троща* (сер. поліс. та ін.) [Вол.: 67; Гр., IV: 288] (деривати від *трость* id., а *терстина*, можливо, полонізм, пор. пол. *trzcina* id.), *ситняг* [Жел.: 866] (дериват із суфіксом *-аг* від прикметника *ситний*, утвореного від *сит* 'Juncus L. та ін.' [Сабадош 1996: 43]), *вішай* (галиц. [ВхН.з.: 51]; пор. укр. діал. *вишар* 'Carex acutiformis Ehrh.' [СБН: 32], полт. *вішар* 'минулорічна трава' [Гр., I: 200]; все це похідні від *вишь* 'болотна трава' [XVI, СУМ 16-17 ст., IV: 77] < прасл. *višь id. [ЕСУМ, I: 387]), *куніці* [Волк.: 170; Жел.: 389] (результат переконання назви звірка за схожістю суцвіття рослини із хвостом куніці або перенесення значення з діал. *куніця* 'волоть очерету' [Гр., II: 325], див. [ЕСУМ, III: 142]), *лучиця* [Петр.: 22] (пор. укр. *лучіна* 'довга тонка тріска' [СУМ, IV: 559] за зовнішнім виглядом стебла цієї рослини, пор. ще [ЕСУМ, III: 315]), *спичак* («молодий») [Тм., I: 162; Ум., II: 6] (від *стіця*, пор. [ЕСУМ, VI: 372]), *майгова* [Жел.: 423]; неясного походження, пор. [ЕСУМ, III: 361], *шаиш* (закарп. [ВхЗак.: 272]; пор. ст. укр. *шаишь* 'осока' < угор. *sás* id. [ЕСУМ, VI: 391—392; TESz, III: 498; Сабадош 1996: 112], *шаши́на* (зах. укр. [1878, Гр., IV: 488]; похідне від *шаиш* id.), *саиш* (закарп.), похідні від нього *саишник* (бойк.), *саишина* (лемк.), *сарши́на* (закарп., надсян.), *шалина* (повіт Стрижів) [ВхН.з.: 51].

Сарши́на, — мабуть, результат деетимологізації спотворення слова *саишина*; пор. пол. *szaszyna* 'Asorus', слов. *šašina* 'очерет, рогіз' [ЕСУМ, V: 185]), а *шалина* виникло, ймовірно, внаслідок дисиміляції приголосних у слові *шаши́на* id. або його деетимологізації під впливом зближення з *шаліти*.

Початковий [с] у лексемах *саиш*, *саишина* можна пояснити книжним шляхом запозичення закарпатськими говірками угорського слова *sás* (вимовляється [шаиш] — I.C.). Лексема *саишина* могла появитися від польської мови; пор. пол. діал. *sasyna* id. [Maj., I: 375], малопол. *sasina* 'Juncus L.' замість очікуваного *szaszyna* id. [Br.: 482]. До іншомовних запозичень слід віднести ще одну назву рослини *Phragmites communis* Trin. — *куга́* [Піск.: 118; ЯТ: 24].

Уживає цю назву Т.Шевченко: *Посунули по синій хвилі поміж кугою в Сурдар'ю*. На підставі цієї ілюстрації в [Гр., II: 318] встановлюється значення 'водное растение: Турфа?', що, на наш погляд, недостовірно. Вважається, що укр. *куга́* запозичено через рос. *куга́* 'вид комиша, Scirpus L.' або безпосередньо від якоїсь тюркської мови; пор. кирг., караїм. *коҕа*. 'рід комиша; айр, der Kalmus', караїм. 'очерет, комиш, das Rohr', *куҕа* 'ситник (Juncus) — dis Binse' [Радлов, II: 398, 898], тат. діал. *quğa* id. [ЕСУМ, III: 122; Фасм., II: 398; Меркулова: 54]. На українському мовному ґрунті значення 'Phragmites Adans. (очерет)' слова *куга́* виникло, видно, від значення 'Scirpus L. (комиш)'; пор. укр. літ. *куга́* 'Schoenoplectus Palla' [СУМ, IV: 383; ОВРУ: 418] (види рослин цього роду раніше належали до роду *Scirpus* L.). А могло бути і навпаки, зважаючи на значення відповідників цього слова в російській та тюркських мовах. Див. ще *куга* в п. 3.17.2. Нормою української літературної мови для роду *Phragmites* Adans. закономірно стала назва *очерёт* [СУМ, V: 831; ОВРУ: 463], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 112]. Нормативними в загальноживаній лексиці є також *трость* id. (рідко), *очеретіна* 'стебло очерету', *тростіна* 'стеблина очерету, комишу і т. ін.' [СУМ, IV: 831; X: 284].

3.16.19. Назви рослини *Molinia caerulea* Moench, яка розповсюджена по болотах і вологих ґрунтах майже по всій Україні, зумовлені своєрідністю її довгого, прямостоячого голого та твердого стебла, яке має вузлики в основі: *безколінник* [Ан.: 217; СБН: 98], *безколінець* [Парт.; Жел.: 18] (тобто стебло не має 'колін' — вузликів; пор. чес. *bezkolenes* id. [Mach.: 293]), *одностеблиць*, *твердостеблиць* [Петр.: 11, 37], *ма́явка сі́ня* [ВхГик.: 10; Гр., II: 414] (*ма́явка*, ймовірно, від *ма́яти*; *сі́ня* — за кольором квітки, пор. латинське видове означення *caerulea* 'синя, голуба'). Жодна з цих назв не стала нормативною в українській літературній мові, хоча в [СБН: 98] була ухвалена в ролі наукового терміна назва *ма́явка сі́ня*, термінована вперше І.Верхратським. Нею стала запозичена від латинської назва *молі́нія* [ВТССУМ, IV: 685; ОВРУ: 463], не зафіксована в жодному джерелі української мови до поч. ХХ ст.; пор. рос. *молі́ния* id.

3.16.20. Характерна для степової частини України, зрідка для Карпат, Закарпаття та ін. рослина *Eragrostis minor* Host (*Eragrostis poaeides* Beauv.) має назви, які відомі переважно в степових говірках: *гусятник*, *воші́чка*, *чорна*

травá [ЯТ: 16; Мел.: 107]. Перша утворена від *гуся* і зумовлена, очевидно, тим, що цю траву охоче поїдають гуси. *Вонючка* — похідна від *вонь*, пояснюється неприємним запахом рослини. Кольором її суцвіття мотивується номен *чорна травá*.

Дуже подібний вид *Eragrostis pilosa* Beauv., який зростає на тій самій території, що й попередній, іменується в степових говірках назвами *гусеніця* і *шовковиця* [ЯТ: 16; Мел.: 107]. Принцип номінації, закладений у першій назві, той самий, що в *гусятник* (див. у попередньому абзаці), а назва *шовковиця*, утворена від *шовк*, мотивується, очевидно, тим, що «нижні гілки волоті при основі мають довгі волосинки» [ВРУ: 84], які нагадують шовкові нитки.

3.16.21. Для рослини *Koeleria cristata* Pers. (*Koeleria gracilis* Pers.), яка поширена в Степу, Лісостепу, Криму, зрідка в лісових районах, відзначаються номени: *тонконіг* [Сред.: 571; Шейк., V/1: 65; Жел.: 974; Гр., IV: 273; ЯТ: 19] (від *тонкій* і *нога* за тонким стеблом; пор. рос. літ. *тонконо́г* id. [РУСб: 274—275], а також укр. діал. *тонконіг*, уживане на позначення рослин *Festuca ovina* L., *Poa trivialis* L. та ряд інших рослин з довгим і тонким стеблом, див. [СБН: 295]), *кипéць* (степ., сер. наддніпр. та ін. [Lind., II: 285; ЯЧ: 113; 1912, Яв.: 348]); пор. ще укр. діал. *типéць*, *типчак*, *типчина* id. [СБН: 82], видно, того самого походження, що й *типéць*, *типчак* '*Festuca ovina* L.' — від *типáти*, див. п. 3.16.28; у слові *кипéць* [к] < [т']), *чехра* [ВхСпис: 31]. Останнє споріднене з укр. діал. *чіхрáтий* 'косматий', *чіхрáтися* 'чухатися' [Гр., IV: 466].

У ряді слов'янських мов наявні подібні слова з дуже близькою семантикою; всі вони етимологічно споріднені з прасл. **česrati* (варіант **čexrati*), утвореним за допомогою суф. -r- від *česati* 'чесати' (детальніше [ЕССЯ, IV: 33, 90—91; MES: 96; Фасм., IV: 354]). Первинна мотивація назви *чехра*, усупереч [ЕСУМ, VI: 315], пов'язана, ймовірно, з твердою корою стебла цієї рослини, яке використовували для пряжі, тобто в цій назві той самий мотив номінації, що й у фітономенах *костерева*, *типчак* і под., які в українських діалектах називають інші рослини з твердою корою. Із поданих вище назв лексему *кипéць* було ухвалено як науковий термін у [СБН: 82], і до сьогодні вона з тим самим значенням є нормативною в українській мові [ВТССУМ: 537; ОВРУ: 444], хоча й деетимологізована.

3.16.22. Рослина *Melica nutans* L., поширена в лісових та лісостепових районах, у Карпатах, Криму, у джерелах досліджуваного періоду називається тільки двома номенами: *осóчна травá* (поділ., сер. наддніпр. та ін. [Ан.: 212; ЯЧ: 113]), у якому означення утворене від *осока* '*Сагex* L.' на основі подібності цих рослин, і *перлова трава* (степ. [Lind., II: 291]). В останньому означення *перлова* — від *перло* 'одна перлина' за формою насінин; пор. рос.

літ. *перлóвник* '*Melica* L.' [РУСб: 244]. Сучасну літературну назву *перлівка* id. [СУМ, VI: 328; ОВРУ: 460] (мабуть, універб, що утворився на основі складеного номена *перлова трава* id.) уперше запропонував як термін М.Мельник [Мел.: 175—176], цю назву було схвалено для наукового вжитку також у [СБН: 96].

3.16.23. Більшість засвідчених джерелами найменувань поширеної на переважній частині України рослини *Briza media* L. мотивується тим, що її колоски постійно трясуться, дрижать [Нейшт.: 113], пор.: *трясучка* [Рог.: 114; Піск.: 261; Шейк., V/1: 57; Жел.: 990; Гр., IV: 392], *трісу́чка* (галиц. [ВхН.з.: 40]; [i] < [a]), *трясунка* (степ. [1895, Мак.: 53]), *тряска* [Петр.: 38], *трясенец* (буков. [Ні.: 3]), *трусенічка*, *трісенічка* (галиц.-волин.), *трісирубічка* (волин.) [ВхН.з.: 40] (від *трянті* або *трусіти*; пор. той самий мотив номінації в рос. літ. *трясунка*, діал. *трясучка*, біл. діал. *тряню́нка*, чес. *třeslice* і под., слов. *traslica*, діал. *trasienka*, серб., хорв. *treslica*, слов. діал. *tresulja* id. [ЕСУМ, V: 665; Mach.: 280; Ан.: 70; Сим.: 80]; композит *трісирубічка* складається з *тріси-* < *трянси-* і *рубічка*, утвореного від *руб* 'рубець', *руб'я* 'лахміття'; пор. у М. Номиса приказку: *Треба прясти, щоб руб'ям не трясти* (Лівобер. Укр. [Ном.: № 7199]), див. ще [ЕСУМ, V: 644]), *дрожáчка* (гуцул. та ін. [Жел.: 206; Петр.: 10; Шух., I: 20; Гр., I: 446]), *здрі́жник* [Тм., I: 146], *здрі́жник* [Хл.: 21; Ум., I: 285] (від *дрижáти* або діал. *дрожáти* 'трястися'), *лелійка* [Петр.: 21] (від діал. *леліяти* 'колихати, хитати' [Жел.: 401]), *муха* (галиц. [Гавр.: 137; Парт.]; результат переосмислення слова в зв'язку з тим, що маленькі колоски рослини нагадують мухи), *невейка* (харк. [Ан.: 70; Ум., IV: 127]; пов'язується з *віяти*, але переконливого пояснення мотивації не знайдено, пор. [ЕСУМ, IV: 59]). Із цих назв нормативною в українській мові стала *трясучка* [СУМ, X: 307; ОВРУ: 459], уперше термінована в [Мел.: 53] і ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 25].

3.16.24. Для позначення поширеної в усій Україні рослини *Dactylis glomerata* L. найчастіше в джерелах української мови фіксується лексема *гря́стиця* (гуцул. та ін. [ВхГик.; Жел.: 169; Хл.: 22; Шух., I: 20; Гр., I: 335;]), без сумніву, пов'язана етимологічно з діал. *грясті*, *гряду́* 'швидко і шумно бігти, їхати' [Гр., I: 334—335] < прасл. **gręsti* < **gręditi* 'іти, ходити'. Мотив номінації захований, очевидно, в якійсь особливості рослини. Нам видається малоімовірним пов'язування цього ботанічного номена із діал. *грясть* 'зміст', *згрястіти* 'зібрати, резюмувати' і под., усупереч [ЕСУМ, I: 609]. Назва *гря́стиця* id. стала нормативною в українській мові [СУМ, II: 185; ОВРУ: 459], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 50]. Ряд інших назв цієї рослини виник за схожістю з іншими рослинами, зокрема: *вівсю́к*, *пирій* (харк. та ін. [Ан.: 122; Ум., III: 34]), *перійка* (поділ. [Ан.: 122; Ум., I: 111]),

мітліця (буков. та ін. [Рог.: 120; Піск.: 136; Ум., I: 211; Гр., II: 434]), *житни́ця* (бойк., галиц., поділ. [ВхН.з.: 43; Мак.: 125]).

Номен *купчанка* [ВхБот.1905: 164; Мел.: 94] (від *купка*; пор. пол. *trawa kirkowa, kirkówka* id. [Maj., II: 269—270]) пояснюється тим, що колоски цієї рослини зібрані в пучки на кінцях віток волоті [Нейшт.: 113], див. ще [ЕСУМ, III: 149]. Її суцвіття колюче (пор. рос. діал. *ежа* id. [Ум., I: 111; Тм., I: 112]), чим обумовлені назви *собача трава* (галиц. [Гавр.: 138]), *пся трава* [Петр.: 31], *собачка* [ВхГик.]. Цілком можливо, що це переклади нім. *Hundgras* id. [Ан.: 122] (букв. ‘собача трава’; пор. ще рос. *пéсья травá* id. [Ум., III: 34], пол. *psia trawa* [Maj., II: 270], слвц. діал. *psia tráva* id. [Mach.: 281]). На користь німецького джерела цих назв промовляє ніби й той факт, що цю рослину, яка в молодому віці є доброю пашею, засівають під назвою *німецький райграс* [Мел.: 95].

3.16.25. Назви рослини *Cynosurus cristatus* L., відомої в природі на більшій частині України, *гребенячка звичайна* [ВхГик.: 10], *гребенячка* [1880, Мак.: 123; Жел.: 158], *гребенник* [Гор.-I: 8; СБН: 49] мотивуються подібністю колоска до гребеня; пор. рос. літ. *гребéнник, гребневік* [РУСб: 184], пол. *grzebenica* [XVI, Maj., II: 265], слвц. *hrebienka* id. [Mach.: 281]; пор. ще нім. *Kammgrass* id. [Ан.: 120], утворене від *Kamm* ‘гребінець’ і *grass* ‘трава’. Ймовірно, жорстким суцвіттям пояснюється назва *пся грива* (буков. [Ні.: 5]); пор. лат. *cynosurus* id., утворене від гр. *κύων*, род. в. *κύωνος* ‘собака’ та *οὐρά* ‘хвіст’ [Mach.: 281]. Суцвіття цієї рослини складається з багатьох квіток, які нагадують комахи, саме цією ознакою мотивуються назви *мўшка* і *мўщиця* (галиц. [ВхН.з.: 43]; обидві — від *мўха*). Номени *смїкавка* (закарп.), *смичка* (бойк.-галиц.) [ib.] утворені від *смїкати* і зумовлені тим, що стебло рослини легко висмикується з кореня [ЕСУМ, V: 321]. Нормативним в українській літературній мові став номен *гребінник* [СУМ, II: 162; ОВРУ: 450], хоча в [СБН: 49] у ролі наукового терміна ухвалено лексему *гребенячка*, яку вперше термінував І.Верхратський.

3.16.26. Більшість назв видів *Poa* L., які зростають на переважній частині України, етимологічно прозорі: *тонконіг* [Ан.: 261; Шейк., V/1: 65; Жел.: 974; Гр., IV: 273; ЯТ: 24] (див. також вище *тонконіг* ‘*Coeleria cristata*’ — п. 3.16.21), *волосни́ця* [Рог.: 131; Піск.: 41; Гр., I: 251; Руб., II: 168; Кміц.: 244], *волотни́ця* [Петр.: 5], *мітлі́ця* (степ. та ін. [Сред.: 569; Тм., I: 202]; утворені відповідно від *во́лос, во́лоть, мітлі́а*, зумовлені волотистим суцвіттям, див. ще [ЕСУМ, I: 421]), *вібі́жка* (зах. укр. [Гавр.: 143; Гол.: 435; Шух., I: 145; Гр., I: 145; ВхН.з.: 52]), *ві́ситка* (галиц.-волин. [ВхПч., II: 34; Жел.: 86]: останні два номени — відповідно від *вибі́гати* і *висипáти* ‘з’являтися, густо вкриваючи поверхню’. мотивуються тим, що рослина розмножується, крім насіння, також повзучими підземними пагонами, пор.

[ЕСУМ, I: 369]), *гуся́тник* (слобож. [Ан.: 261; Ум., II: 101]; від *гуся*, пояснюється тим, що це улюблений корм гусей; пор. рос. сарат. *гусинник* id. [Ан.: 261]), *ля́дська чупри́на* (уман. [ib.; Ум., II: 101]; утворене від діал. *лядо* ‘висока місцевість у лісі’, ‘занедбана, поросла травою і чагарником місцевість’ та ін. < прасл. **lědo* ‘необроблена земля’ [ЕСУМ, III: 335—336; Фасм., II: 549] за місцем зростання рослини і слова *чуприна*, яке є наслідком переосмислення, зумовленого волотистим суцвіттям рослини). Не зовсім зрозуміла мотивація назви *віновець* (буков. [Ні.: 9]) і компонента *глода́вка* в складеній назві *вібі́жка глода́вка* [ВхГик.: 10; Жел.: 144], але їх етимонами є, видно, слова відповідно *віно* ‘придане’ і *глода́ти*, пор. [ЕСУМ, I: 400, 528]. Із поданих флорономів нормативним в українській літературній мові став *тонконіг* [СУМ, X: 190; ОВРУ: 456], ухвалений як науковий термін у [СБН: 117].

3.16.27. У народі на більшій частині України досить добре відомі і розрізняються в назвах два види *Glyceria* R. Br. — *Glyceria fluitans* R. Br. і *Glyceria maxima* Holmb. (*Glyceria aquatica* Wahlenb., *Glyceria spectabilis* Mert. et Koch). Для першого виду засвідчені назви: крім успадкованої від праслов’янської мови *манна* [Рог.: 124; Піск.: 132; Жел.: 427; Гр., II: 104], також новотвори *манна травá* [Рог.: 124; Піск.: 132; Ум., II: 91], *маннова трава* (поділ. [1913, Мак.: 169]), *лепіх манновий* [ВхСпис: 32; Тан.: 60], *манник* (сх. укр. [Lind., II: 298; Гор.-I: 11; Шм.; Мак.: 169]). Ці номени пов’язуються з давнім *манна* id. [Сабадош 1996: 42, 111; ЕСУМ, III: 385]; про компонент *лепіх* у складеній назві *лепіх манновий* див. у наступному абзаці. Ще в одному складеному найменуванні цієї трави *мокошина трава* (буков. [Ні.: 6]) означення *мокошина* пов’язане, очевидно, з давньоруською власною назвою *Мокошь* [Ср., II: 164], якою йменувалася язичницька богиня родючості і етимомом якої є прикметник *мо́крый*; пор. українські діалектні назви інших болотних рослин: *мокоша* ‘*Nymphae lotus* L.’, *мокоша тишиноцвіта* ‘*Nelumbium speciosum* Willd.’ [Мак.: 239, 244]; див. ще [ЕСУМ, III: 499—500; Фасм., II: 640]. Ще одна задокументована назва рослини *Glyceria fluitans* R.Br. *тишонянка* [Петр.: 23] утворена від *тишо́* за подібністю зерен рослини до пшона.

Другий вид *Glyceria maxima* Holmb. відомий у цей період під назвами *лепіх* (волин. [ВхПч., I: 10; Жел.: 402; Петр.: 21; Гр., II: 356]), *лепéх* (галиц. [Жел.: 402; ВхН.з.: 45]), *лепéха* (галиц., волин.), *лепешняк* (сх. укр.), *лепéш* [ВхН.з.: 45], [Жел.: 222], *ві́ситка* (галиц., волин. [ВхПч., II: 34; Жел.: 86]), *тищики* [Гор.-I: 11; Шест.], *ликéрія* [Жел.: 403], *шіварéц білий* (галиц. [ВхН.з.: 45]). Фітономени *лепіх, лепéх, лепéха, жидівська лепéха* [Жел.: 222] перенесені від *Asopus calamus* L. (див. [ib.]), добре відомої під цими назвами рослини по всій Україні [СБН: 3], за подібністю листя. *Лепéш, лепешняк* — суфіксальні

деривати від *lepéx(á)*. Видно, той самий мотив номінації ліг в основу назви *шіварець білий*; пор. укр. діал. *шівар, шувар, шавар* 'Acorus calamus L.' [Мак.: 6—7]. *Вісипка* мотивується способом розмноження рослин (див. [Нейшт.: 117], а також сказане вище про *вісипка* 'Poa L.' — п. 3.16.26).

Назва *тицики* — результат переосмислення *тіцик* 'дудочка, свистілка' у зв'язку з порожнистим стеблом рослини; *ликерія* — запозичення від гр. *γλυκερός* 'солодкий', яке зумовлене солодким смаком насіння [РО: 282]; пор. латинську родову назву цієї рослини *glyceria*, яка є запозиченням наведеного тут грецького слова. Див. також [ЕСУМ, III: 232—233], пор. ще пол. *ślodyszka*, влуж. *śłodnička* id. [Zeman: 420]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *лепешняк* [СУМ, IV: 478; ОВРУ: 461], ухвалена в [СБН: 70] як родова наукова назва для більшості видів *Glyceria* R. Br., але для виду *Glyceria fluitans* — тільки *манна трава*.

3.16.28. Із численних видів *Festuca* L. найвідоміший і поширений майже по всій Україні вид *Festuca ovina* L., для якого відзначаються назви *кустриця* (бойк., галиц., закарп. [ВхПч., II: 31; Гр., II: 232]; постала внаслідок звуження значення загальнонародного *костріця* 'внутрішня тверда неволокниста частина стебел прядивних рослин' [СУМ, IV: 308]), *костерєва* [ВхПч., I: 10; Жел.: 370; ВхСпис], *костерява* [ВхПч., I: 10; Гр., II: 291; ВхН.з.: 45], *костерява овеча* (гуцул. та ін. [Шух., I: 20; Гр., II: 291; Тан.: 60]), *костеріва* (покут.-буков. [Витв.: 112]), *кустеріва* [Жел.: 370, 392], *кострень* (буков. [Ні.: 6]). Всі ці назви, крім *кустриця*, — суфіксальні утворення від діал. *кострі́а* 'костриця' [Лис.: 93] або від *кострі́р* 'Bromus secalinus' < прасл. **kostra* 'щось тверде' [ЕСУМ, III: 52—53; ЭССЯ, XI: 158—159].

Документуються також номени *тіпєць* [Волк.: 176; Піск.: 257; Шейк., V/1: 49; Жел.: 967; Гр., IV: 260] (від *тіпáти* 'терти, очищати волокно конопель, льону і т. п. від костриці'), *тіпчáк* [Шейк.; Гр., IV: 266], *тіпчина* [ЯЧ: 113; ЯТ: 17] (останні два номени похідні від *тіпєць* id.). Ця рослина має кілька назв, спільних з іншими схожими рослинами цієї родини, це *мітлиця*, *метлиця* [Рог.: 123; Гр., II: 420, 434], *тонконіг*, *тонконіжка* [Рог.: 123; Волк.: 176; Шейк., V/1: 65; Жел.: 974; Гр., IV: 273], *вівсюк* [Тм., I: 133]. Документуються ще дві назви: *ціпєць* [Рог.: 123; Піск.: 299; Жел.: 1106; Ум., II: 226; Гр., IV: 526] (від *ціпáти*, ймовірно, тому, що ця рослина — добрий корм для овець [ЕСУМ, VI: 509]) і *цілина* (степ. [ЯТ: 17]). Остання виникла, ймовірно, внаслідок переосмислення *ціліна́* 'переліг', позаяк ця трава утворює густі дернини [іб.: 257].

Спеціальні назви фіксуються для видів *Festuca sulcata* Hack. *вівсяниця* [1917, Яв.: 107] (своїм суцвіттям рослина нагадує овес; пор. рос. літ. *овсяница* id. [РУСб: 236]) і для *Festuca trachyphylla* Krajina (*Festuca duriuscula*) *мичка* [Гор.-1: 10] (перенесено від *мічка* 'пучок волокон конопель або льону,

підготовлений для прядіння' [СУМ, IV: 722]). Номен *костріця*, ухвалений як науковий у [СБН: 62], залишився нормативним в українській мові до сьогодні як назва роду *Festuca* L. [СУМ, IV: 308; ОВРУ: 451]. Таку саму функцію виконує *вівсяниця* [СУМ, I: 550; РУСб: 236]. Для видів *Festuca ovina* та *Festuca sulcata* нормативною вважається назва *тіпчáк* [СУМ, X: 118; РУСб: 236] (поряд із *костріця*). На наш погляд, у слові *тіпчáк* [u] замість [i] слід уважати помилкою, яку необхідно виправити (треба *тіпчáк*, бо *тіпáти*), на тій же підставі слід писати не *тіпчинá* [СУМ, X: 118], а *тіпчинá*. У світлі сказаного доцільно визнати неспроможним виведення *тіпчак* і под. від казах. *тебін* 'трава, що залишилася під снігом', усупереч [ЕСУМ, V: 570].

3.16.29. Для позначення рослини *Lolium temulentum* L. (росте в Поліссі, західних лісових районах, у Правобережному Лісостепу) у джерелах описуваного періоду появляється ряд номенів, більшість із яких мотивується одурманюючою дією на людину отруйних плодів цього бур'яну (пор. у науковій латинській назві видове означення *temulentum* 'який п'янить'): *дурійка* (зах. укр. [Гавр.: 141; Гол.: 532; Hoelzl: 256; ВхПч., II: 33; Жел.: 210 та ін.]), *дурєць* (бойк., галиц., гуцул. та ін. [Шух., I: 21; Гр., I: 456; ВхН.з.: 48; Коб.: 349]), *дуріця* (бойк., галиц. [ВхН.з.: 48]; усі ці назви — суфіксальні деривати від *дуріти*), *дурійчиця* (галиц. [1912, Мак.: 124]; похідне, очевидно, від *дурійка* id.), *шалій*, *шаленєць* [ВхБот.1905: 168], *шелій* (надсян. [1899, Мак.: 215]), *шеленєц* (надсян.), *шелец* (бойк., галиц.; в останніх трьох номенах у першому складі [e] < [a]), *шаленіця*, *шаліянка*, *шалітра* (закарп.) [ВхН.з.: 48], *шáлька* (бойк. [ВхПч., V: 26]; пов'язані з укр. діал. *шал* 'сказ', *шаленій* 'божевільний' [Гр., IV: 482], етимомом яких є прасл. **sal-* < **xēl-*, той самий корінь, що і в рос. *нахál*; у первинному *xēl-* звук [x] перед [ē] (>[ʃ]) змінився в [ш], а [ʃ] після [ш] рефлексувався в [a] [Фасм., IV: 399; КЭС: 499]), *боліголов* [Жел.: 38] (можливо, перенесено від *Conium maculatum* L., отруйної рослини).

Кілька префіксально-суфіксальних утворень мотивується діалектним дієсловом *мілітися* 'помилятися' (пор. [ССк.: 172], див. ще [Фасм., III: 23; MES: 385]), імовірно, на тій основі, що насіння *Lolium* L. важко відрізнити від насіння хлібних злаків, це, зокрема: *омілок* (лемк., закарп., бойк. [ВхПч., II: 33; Гр., III: 539; ВхН.з.: 48]), *омилка* [Жел.: 569; Коб.: 349], *омилец* (надсян. та ін. [ВхН.з.: 48]). На базі цих назв унаслідок народноетимологічного зближення, очевидно, з дієсловом *молóти* виник префіксально-суфіксальний дериват *омілок* (лемк. [ВхБот.1905: 168; Гр., III: 53; ВхН.з.: 48]). Назва *кукіль* [Ум., I: 58; Тм., I: 183; Коб.: 134] перенесена від *Agrostemma githago* L.; пор. ще подібне перенесення в пол. *kałol* 'Lolium L.', луж. *kokol*, *kukiel* id., рос. *куколь мыший* 'Lolium perenne L.' [Ан.: 197]. Як назви цієї рослини

фіксуються ще *плевел* [Рог.: 127; Піск.: 190; Жел.: 658], *плевел отрутний* [Степовик 1886, II: 15]. *Плевел* < ст. сл. *пльвель* id. [ЕСУМ, IV: 436].

Інший вид *Lolium* L. — *Lolium perenne* L., крім успадкованої від староукраїнської мови назви *пáжить* (закарп. та ін. [Жел.: 596; ВхЗак.: 243; Тан.: 62]), має також інновації: *пáжитниця* [ВхБот.1905: 168] (похідне від *пáжить* id.), *райграс* (степ. [Сред.: 568]), *ра́йграс* [Тан.: 68]), *райграс англійській* [Хл.: 21]. Останні два варіанти — полонізми; пор. пол. *rajgras*, *rajgras angielski* id. [Maj., II: 452] < англ. *rye grass* 'райграс (*Arrhenatherum* P.B.), житня трава', яке утворилося від слів *rye* 'пáжитниця (*Lolium*)' та *grass* 'трава' [СІС: 703; СУМ, V: 17]. Лексема *пáжитниця*, ухвалена як термін у [СБН: 89], стала нормативною як назва роду *Lolium* L. у сучасній українській літературній мові [СУМ, VI: 14; ОБРУ: 455].

3.16.30. Для рослини *Zerna inermis* Lindm. (*Bromus inermis* Leyss.), яка зростає на всіх українських землях, записано назви, перенесені від пирію (*Elytrigia repens* Newski) або утворені суфіксальним способом від його назви за схожістю рослин, зокрема: *пирій* [Ан.: 71; Гр., III: 152], *перій* [Волк.: 173; Гр., III: 146], *перійка*, *перієватиця* [Жел.: 628; Гр., III: 146].

3.16.31. Більшість видів роду *Bromus* L. відома за назвою праслов'янського походження *сто́колос* чол. р. [ВхПч., I: 9; Волк.: 175; Піск.: 249; Ум., II: 40; Гр., IV: 209], *стоколóса* жін. р. (зах. укр. [Витв.: 282; ВхПч., I: 9; Піск.: 249; Жел.: 922; Гр., IV: 209; ВхН.з.: 40]) < прасл. **sʔtokolsʔ* id. [Сабадош 1996: 41] (у давніших джерелах української мови виявити цю назву нам не вдалося). Крім того, відзначаються також новотвори: дериват від *стоколóса* — *стоколóсник* [Ан.: 71; Ум., II: 40], а також похідні, мотивовані схожістю з вівсом (за свідченням Анненкова, в давнину лат. *bromus* мало значення 'овес') [Ан.: 70]: *вівсянка* [Гр., I: 203], *овсянка* [РО: 285; Рог.: 114; Піск.: 162; Жел.: 552], *овсюг* (степ. [Сред.: 568]). Вид *Bromus secalinus* L. має назву *костióльки* [Рог.: 114; Піск.: 114; Жел.: 371; Ум., IV: 217; Гр., II: 292], яка, як і *костірь* чол. р. [Рог.: 114; Ум., II: 40; Гр., II: 291], утворена від *кость* за твердістю стебла рослини. Записано ще такі назви цієї рослини: *колóсник*, *стоколóсник*, *житняк* [Ан.: 71; Ум., II: 40; Мел.: 54] (перша — від *сто́колос* id., друга — від *жі́то* за зростанням у посівах жита), *стоколóса за́глушка* [ВхГик.: 10; Жел.: 239], *за́глушка* [Руб., VI: 15] (*за́глушка* — від *за́глушити*, мотивується тим, що цей бур'ян заглушує посіви жита [Мел.: 54]).

Для виду *Bromus arvensis* L. pojawiaються назви *ді́рса* [Руб., III: 54], *ді́рза* [Гр., I: 384], *осі́та* (гуцул.), *шмир* (лемк.) [ВхЛем.: 485; Гр., IV: 506; ВхН.з.: 40]. Для М.Фасмера донське *ті́рса* «темне слово» [Фасм., IV: 132]. *Ді́рса* запозичене, ймовірно, через біл. *дырса* (1596) або пол. *dyrsa* (1739), *dersa* id. від лит. *dīrsa*, *dīrsė* id. [Лаучюте: 12], пор. [ЕСУМ, II: 75]. Укр. варіант *ді́рза* виник, припускаємо, від *ді́рса* id. у результаті асиміляції.

Походження *осі́та* неясне, див. ще [ЕСУМ, IV: 219]). *Шмир*, очевидно, полонізм; пор. пол. *szmer* 'Thymus vulgaris' (XVI, RS: 289), 'Thymus serpyllum' та ін. [Maj., I: 435]. На думку Й.Ростафінського, пол. *szmer* < **szemr*; пор. ст. пол. *szemrzyk* 'Thymus vulgaris' [XVI, RS: 289], яке Брюкнер пов'язує із пол. *szemrac* 'дзюрчати' [Вг.: 551]. *Осі́та* постало, очевидно, від *осі́ка* в результаті характерного для гуцульських і багатьох інших українських говірок переходу [к] > [г], мотив номінації неясний. Менш імовірно, на наш погляд, пов'язування *осі́та* із *овсюг*, *овсянка* id., усупереч [ЕСУМ, IV: 219]. Жоден із цих номенів не є нормативним в українській науковій ботанічній термінології для роду *Bromus* L. (ним став запозичений від латинської мови *брóмус* [ОБРУ: 440]), хоча в [СБН: 25] був ухвалений обґрунтовано *сто́колос*. Останнім терміном почали позначати в новітні часи рід *Zerna* Panz. [ВРУ: 99], який зараз подається вже під іншою латинською назвою — *Bromopsis* Fourr. [ОБРУ: 441].

Вид *Bromus mollis* L. називається спеціальними номенами *жмі́ця* [ВхСпис] (мабуть, від діал. *жмик* 'пучок' за волотистим суцвіттям рослини, пор. [ЕСУМ, II: 201]), *житі́ць* (сх. укр. [Ан.: 71; Гр., I: 485; Руб., V: 10; ЯЧ: 113]; від *жі́то* за місцем зростання), *мі́тлі́ця* [Волк.: 171; Гр., II: 434].

3.16.32. Трава дуже низької кормової якості біловус стиснутий (*Nardus stricta* L.) росте на більшій частині України, утворюючи густий дерен із дуже шорстких листків, худоба цю траву не їсть. Цими негативними властивостями рослини мотивується переважна більшість її назв — дериватів від *пес*, *свиня*, *цеть*, *шерсть*: *пся́нка*, *пся́та* (бойк., галиц., гуцул. [ВхПч., II: 33; Гр., III: 496]), *псе́нка* (гуцул. [Шух., I: 21]), *пся́рка* (зах. укр. [ВхЮж.: 458; Гр., III: 496]), *пся́чка* [Петр.: 31], *псе́чка*, *псі́орка*, *псе́рка* (бойк., галиц.), *псі́о́ха* (галиц.), *свині́ох* (волин.), *свинни́ця* (надсян.) [ВхН.з.: 49], *свині́о́ха*, *свиня́чка* (галиц. [ВхПч., II: 33; Петр.: 34; Гр., IV: 106]), *цетя́чка* [Ум., IV: 219; ВхБот.1905: 170; Руб., XIII: 42], (пор. рос. діал. *цетинни́ця* [Ан.: 223], біл. *шчаці́на*, *шчаці́ннік* id. [ЛАБНГ, I: № 253]), *шерстя́нка* [Жел.: 1087]. Ці ознаки лягли в основу номінації композита *острокол* (буков. [Ні.: 8]; від діал. *о́стрий* і *ко́лоти* за шорстким і дуже гострим листям).

Кілька суфіксальних дериватів, утворених від *сі́рий* і *сі́вий*, зумовлені білим кольором відцвілих стебел [Нейшт.: 122; ЕСУМ, IV: 224, 257]: *сі́ри́ця* (бойк., галиц. [ВхПч., II: 33; Ум., IV: 219; Гр., IV: 128]), *цетя́чка сі́ри́ця* [ВхГик.: 10], *сі́ро́ха*, *сиву́шка* (там само [ВхН.з.: 49]), *сиви́ця* (лемк. [іб.; Гр., IV: 117]). Номен *мі́чка* [РО: 289; Рог.: 129; Піск.: 136; Ум., IV: 219; Гр., II: 423] виник унаслідок переосмислення загальнонародного *мі́чка* 'пучок волокон льону або конопель, підготовлений для прядіння' [Піск.: 136] (див. ще [ЕСУМ, III: 469]; пор. ще біл. *мы́чка* id. [ЛАБНГ, I: № 253]). За цим самим принципом номінації утворена назва *бородка* [Ан.: 223]. Обидві останні назви

мотивуються подібністю густого дерна біловусу до мички або бороди. Наслідком переосмислення є також назва *ковилá* (від *Stipa L.*). Номен *мічка* був ухвалений як науковий у [СБН: 100], цей статус зберіг у науковій номенклатурі до сьогодні [РУСб: 164; ОВРУ: 463], однак у сучасних загальнономовних тлумачних словниках української мови подається з цим значенням як діалектизм (див. [СУМ, IV: 722; ВТССУМ: 669]). А як нормативний у цих словниках і в ботанічних виданнях із цим значенням використовувався номен *біловус* [СУМ, I: 183; ВРУ: 102]; пор. рос. літ. *белоус id.*

3.16.33. Майже всі інноваційні назви поширеної скрізь в Україні рослини *Elytrigia repens* Newski (*Agropyrum repens* P.V., *Triticum repens* L.) — деривати успадкованого від староукраїнської мови *пирій* [Сред.: 567; Тм., II: 115; ЯЧ: 113; ЯТ: 8], *перій* [ВхПч., II: 36; Піск.: 185; Жел.: 658; Тан.: 62; ЯЧ: 113], *пирій* [Закр.: 496; Жел.: 653; Ум., III: 225], *пирей* [Закр.: 496; Рог.: 110; Тан.: 62] або прикметника того самого кореня *пирієватий* (*перієватий*): *перійка* (галиц. [ВхПч., II: 36; Жел.: 628; Гр., III: 146; Кміц.: 42]), *перієвátиця* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 16; Жел.: 628; Гр., III: 146]), *перієвátка*, *перевátка* (галиц.), *пирвátка* (галиц.-волин.) [ВхН.з.: 59]. Номен *пёрниця* (лемк. [ib.; Гр., III: 146]) похідний від д.рус. *пыро* 'полба, пшениця спельта' (прасл. **pyro/-ъ*, **pyrŭjъ id.* [ЕСУМ, IV: 373]); пор. ще пол. *pernica* 'пирій' [Maj., II: 793], біл. мін. *пырніца id.* [ЛАБНГ, I: 248]; *життяк* [1917, Яв.: 225] — від *жито* за схожістю обох рослин; *плевельниця* [ВхБот.1905; Жел.: 658] — від *плевел* 'кукіль', а *пирій-синець*, *синець* (степ. [ЯТ: 7—8]) — від *сіній* за сизим кольором різновиду пирію, див. [Мел.: 17—18].

3.16.34. Для виду *Agropyron dasyanthum* Ledeb. (*Triticum dasyanthum* Led.), який зростає у піщаних місцях нижньої течії Дніпра, маловідомий у народі, зафіксовано такі назви: *собакар* (степ.), *ядовитий пирей* [Гор.-1: 21], *тáлій* [Ан.: 362; Гр., IV: 245]. Перші дві мотивуються отруйністю цієї рослини для худоби [ОВРУ: 437]. Дехто припускає, що номен *тáлій*, можливо, пов'язується із церк.сл. *тални* 'зелена гілка' < гр. *θαλλιον*, пов'язаного із *θαλλός id.* [ЕСУМ, IV: 508], проте нам видається більш резонно вважати його похідним із суф. *-ій* від тюркізму *тал* [Ум., IV: 106], *тала* 'вид верби (*Salix pentandra L.*)' [Мак.: 325] (див. ще [ЕСУМ, IV: 506]), мотивується, мабуть, місцем зростання рослини — там, де росте *тал(a)*.

3.16.35. Рідкісна рослина *Leymus arenarius* Hochst. (*Elymus arenarius* L.), яка в Україні зростає тільки в околицях Ковеля та Львова, в більшості джерел позначається найменуваннями *колосняк* [Ан.: 131; Ум., II: 28; Тм., I: 44; 1909, Яв.: 369; Руб., VI: 37], *колоснік* [Ан.: 131; Ум., I: 94], *ячмінь дікий* [Гор.-1: 9; Ум., II: 28; Мак.: 136], *сухостеблиць* [Петр.: 36], *рипілка* [Гор.-1: 9; Мак.: 136]. Перші дві назви утворені від *кóлос* і мотивуються довгим (до 15—

25 см) густим колосом [ВРУ: 110]; пор. рос. *колосняк id.* [ЕСУМ, II: 521]. Фітономен *ячмінь дикий* пояснюється подібністю до ячменю: пор. пол. *jęczmionka*, чес. *ječtenka*, *ječtenice*, словц. *jačmenica*, хорв. *ječtika*, нім. *Sanderste id.* [Mach.: 283]. Виникнення назви *сухостеблиць* (від *сухий* і *стебло*) зумовлене особливістю стебла. *Рипілка* пов'язується, можливо, з дієсловом *рипіти* 'рипіти, скрипіти', проте мотив номінації неясний, пор. [ЕСУМ, V: 80]). Номен *колосняк*, ухвалений в [СБН: 56] до наукового вжитку, залишився нормативним в українській літературній мові до сьогодні [СУМ, IV: 233; ОВРУ: 439].

3.17.1. Родина **осокові** (Cyperaceae). Рослини роду *Eriophorum* L. — болотні, мають гарне пухове суцвіття білого кольору, поширені в Карпатах, на Поліссі, місцями в Лісостепу. Для виду *Eriophorum polystachion* L. (*Eriophorum angustifolium* Honck.) зафіксовано назви: *кітка* (галиц.), *кóтики* (гуцул.) [ВхН.з.: 44] (пор. рос. діал. *коток* 'Eriophorum vaginatum L.' [Ан.: 136], *заячі лапки* [Рог.: 121; Піск.: 287; Жел.: 283; Гр., II: 120] (результат метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення на основі пухового суцвіття рослини; пор. рос. волог. *заячы уши*, твер. *заячий лен id.* [Ан.: 136]), *пелешник білий* (галиц. [ВхН.з.: 44]; від *пелех* 'жмут, пасмо волосся, вовни, трави і т. ін.' за суцвіттям), *спячник* (лемк.) [ВхГЛ: 469; Гр., IV: 193; ВхН.з.: 44] (від *спáти* за використанням пуху рослини для подушок [Нейшт.: 133]), *сухонерка* [Петр.: 36] (комполит від *сухий* і *перó*; пор. чес. *suchopěrník*, серб., хорв. *suchoperka*, *suchoperník id.* [Сим.: 185]). Ту саму мотивацію, що *пелешник білий*, має фітономен *жидик* (галиц. [Гавр.: 139]; результат переосмислення деминутива, мабуть, за асоціацією з нестриженою, пелехатою головою). Осторонь цих назв перебуває *тонконіг* (волин. [ВхН.з.: 44]), мотивується довгим тонким стеблом.

Завдяки пуховому суцвіттю виникли також назви виду *Eriophorum latifolium* Норре *заячі лапки* [Рог.: 122], *болотній пух* [ib.; Піск.: 22], *пух болотяний* [ib.; Гр., III: 502], *бóже тіло* (галиц. [ВхПч., I: 10; Шейк., V/1: 48]; назва появилася внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення за асоціацією з легкістю пуху суцвіття рослини), *клочанка* (буков. [Ні.: 5]; від *кλόч'е* 'клоччя'), *вовніця* [ВхГик.: 17; Жел., I: 113] (від *вóвна*; пор. пол. *welnianka*, *welnica*, чес. *vlnanka*, *vlnice id.* [Mach.: 276]).

Пуховим суцвіттям мотивуються і назви виду *Eriophorum vaginatum* L. *пух* [Рог.: 122; Піск.: 220; Гр., III: 502], *пуховки* [Ан.: 135] (пор. рос. діал. *пух*, *пушиця*, твер. *заячий пух* і *пушиник*, пск. *пушистый пырейник* 'Eriophorum L.'), *дідок*, *дідик* [Петр.: 11]. Останні два номени або виникли незалежно в результаті переосмислення деминутива, або утворені від *дід* 'Cirsium L.' за схожістю суцвіття обох рослин. Нормою української літературної мови для

роду *Eriophorum* L. стала назва *пухівка* [СУМ, VIII: 407; ОВРУ: 417], ухвалена у формі множини (*пухівки*) як науковий термін ще в [СБН: 57].

3.17.2. У науковій ботанічній номенклатурі рід *Scirpus* L. (комиш) раніше об'єднував багато рослин, які зараз входять, крім *Scirpus*, до кількох нововиділених родів — *Eleocharis* R.Br., *Schoenoplectus* Palla, *Bolboschoenus* Palla, *Dichostylis* Beav. ex Lest., *Blysmus* Panz. ex Scult. та ін. Видно, не тільки в праслов'янський і києворуський періоди, але й в епоху староукраїнської мови наші предки були слабо обізнані з цими малоцінними, хоча й численними рослинами, тому в пам'ятках староукраїнської писемності назви видів комишу виявляються тільки зі середини XVIII ст., але й то тільки найменування, перенесені від інших подібних і більш відомих у народі рослин, як *Turpha* L., *Juncus* L. У період XIX — поч. XX ст. більшість назв видів *Scirpus* L. та інших родів, які раніше належали до цього роду, є перенесеними назвами від інших рослин або утвореними від найменувань подібних рослин, зокрема вид *Scirpus sylvaticus* L. (росте по всій Україні) позначається номенами: *лепеха* [Рог.: 135; Гр., II: 355] (перенесено на основі подібності від *Acorus calamus* L.), *нюнька* (лемк. [ВхН.з.: 57]; імовірно, перенесено від *Sparganium* L.).

Вид *Eleocharis palustris* Roem. et Schult. (*Scirpus palustris* L.), що зростає на всіх українських землях, має назви: *ситник*, *ситняг*, *оситняг* (степ. [Ан.: 131; ЯТ: 18]; всі перенесені від *Juncus* L.), *ситовина* (степ. [Ан.: 131; Мак.: 335]; дериват від давньої назви *Juncus* L. *ситъ*), *тонконіг* (степ. [ЯТ: 18]; перенесено від *Festuca* L., *Poa* L. та ін.), *рогіз*, *рогџ*, *рогџа* [Закр.: 502; Жел.: 810; Піск.: 225] (перенесено від *Turpha* L.), *очерџ* [Б.-Н.: 268] (перенесено від *Phragmites communis* Trin.), *шилина*, *шильниця* [Петр.: 41] (від *шило* за гострим листям). Номен *ситняг* як назва роду *Eleocharis* R.Br. стає нормативним в українській літературній мові [СУМ, IX: 208; ОВРУ: 419]. Із цим значенням у [СУМ, V: 762] як нормативна подається ще лексема *оситняг*.

Для виду *Schoenoplectus lacustris* Palla (*Scirpus lacustris* L.), який поширений по всій Україні, у джерелах виявляються такі назви: *рогіз* [Ум., IV: 226], *рогоз*, *рогоза* [Ан.: 320] (перенесення назви від *Turpha* L.), *коміш* [Рог.: 135; Ум., IV: 26] (перенесено від *Phragmites communis* Trin.; переосмислення цих назв сталося ще в староукраїнський період, див. [Сабадош 1996: 112]), *рогџина* [Вол: 72; ВхГик.: 16; Жел.: 810], *рогџка* [Жел.: 810] (обидві утворені від *рогіз*, *рогоз(a)* 'Турфа L.'), *кобельнік* [Вол.: 72; Жел.: 353] (від *кобџля*, *кобџь* 'кошик' [ЕСУМ, II: 476]), *кошіатник*, *кошельнік* [ВхГик.: 16; Жел.: 373] (суфіксальні похідні відповідно від *кіш*, род. в. *кошіа* 'плетена корзина' [Гр., II: 247], *кошіль*, род. в. *кошеля* 'кошик', мотивовані, як і *кобельнік*, використанням рослини для плетіння кошків

[ЕСУМ, III: 68]), *осітник* (степ. [Сред.: Ан.: 320]), *осітняг*, *сітняг* [Ум., IV: 26], *сітник* (волин. та ін. [Вол.: 72; РО: 261; 1889, Мел.: 251]), *ситняк* [Руб., XI: 35] (усі останні пов'язані з давнім *ситъ* 'Juncus L.' (< прасл. **sitъ/-a* id. [Сабадош 1996: 43; ЕСУМ, V: 246—247]); пор. також рос. *ситняк* і под. 'Schoenoplectus lacustris Palla', пол. *sitowyna* і под., серб. *sита* id. [Ан.: 320]), *куга* (степ. та ін. [Сред.: Ан.: 319; Гор.-I: 18; ЯТ: 27]; можливо, перенесено від *Phragmites communis*, див. ще п. 3.16.18.), *канка* (волин. [ВхПч., I: 12; Жел.: 333; Гр., II: 215]), *танка* (волин. [ВхПч., I: 12; ВхГик.: 16; Шейк.]).

Канка, — ймовірно, результат переосмислення укр. діал. *канка* 'бідон' [Он., I: 338; Шило: 136] < пол. *kanka* id. [ПУС, I: 379], 'трубка' [MSPJ: 258], яке походить від лат. *санта* 'труба; комиш' (ці рослини переважно трубчасті — І.С.) < гр. *канва* 'очерет, комиш' (пор. [Вг.: 216]). Навряд чи правомірно виводити український фітономен *канка* безпосередньо від грецької, усупереч [ЕСУМ, II: 364]. Варіант *танка* < *канка* в результаті характерного для цих говірок переходу початкового [к] в [т] перед голосним. Нормативним в українській літературній мові для роду *Schoenoplectus* Palla став номен *куга* [СУМ, IV: 383; ОВРУ: 418], ухвалений у [СБН: 139—140] як науковий термін для деяких видів роду *Scirpus* L., зокрема й *Scirpus lacustris* L.

Для виду *Schoenoplectus tabernaemontani* Palla (*Scirpus tabernaemontani* C.C.Gmel.) записано назву *жаб'яча цибуля* [Рог.: 135; Піск.: 74; Волк.: 168; Жел.: 216; Гр., IV: 428], яка мотивується подібністю рослини до цибулі і зростанням у болотах, а також *осітняг* (степ. [Сред.: 564—565; ЯТ: 27]), *ситовина* (буков. [Ні.: 11]), що пов'язані з давнім *ситъ/-a* 'Juncus L.' (див. попередній абзац).

3.17.3. В Україні зростає до 90 видів осоки (*Carex* L.), проте найвідоміший у народі вид *Carex acuta* Good. (*Carex gracilis* Curt.), який поширений по всіх українських землях. Для нього засвідчені, крім успадкованої від праслов'янської мови назви *осока* [Шевч., II: 34; Вол.: 71; ВхПч., I: 9; Рог.: 115; Гр., III: 70], *осџка* [Жел.: 580; ВхН.з.: 40; Тан.: 61] (< прасл. діал. **osoka* id. [Сабадош 1996: 42; ЕСУМ, IV: 224]), також новотвори *різіи*, *різійка* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 14; Жел.: 806; Тан.: 61]), *різуля* (галиц. [ВхПч., V: 26; Жел.: 807]), *різуха* (гуцул. [Вол.: 71; ВхН.з.: 40]), *різоха* (галиц.), *різоватиця* (бойк.-галиц.), *різчина* (закарп.) [Жел.: 806—807 ВхН.з.: 40—41], *різоватець* (галиц.) [Нов.: 97; Гр., IV: 23] (усі ці назви мотивуються дієсловом *різати* за гострими краями листків; пор. біл. *разак*, *разака*, *разуха* id. [ЛАБНГ, I: № 266]), *остриця* (галиц. [ВхН.з.: 41]; той самий мотив номінації, але цей номен утворений від діал. *острий* 'гострий'; пор. пол. *ostrycа* (1472), ст. чес. *ostrýš*, болг. *острица*, серб., хорв. *ostrica*, *ostrica* 'Carex acuta' [Mach.: 278]). Решта назв перенесена за подібністю цієї рослини до інших: *лепішнік* (галиц. [Нов.: 97; Гр., II: 356]; до *Acorus calamus* L.), *тірса*

[Тм., I: 286] (до *Stipa pennata* L.), *куга* [Ум., II: 250] (до *Typha latifolia* L.), *колосатка* [Коб.: 83] (від *кóлос* за колосоподібним суцвіттям), можливо, перенесена і назва *смівкавка* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 30]; пор. укр. діал. *смівкавка*, *смівка* '*Cynosurus cristatus* L. '), *швар* (бойк. [ВхПч., IV: 14]), *швара* (гуцул. [Шух., I: 200, 211; Гр., IV: 488]; очевидно, результат перенесення від *шавар* (*шувар*) '*Acorus calamus* L.' із народноетимологічним зближенням зі *швара* 'товста віршовка' за довгим стеблом рослини, пор. [Mach.: 275]), *ушивка* (галиц. [ВхН.з.: 41]; мабуть, від *ушивати*, мотивація неясна; можливо, також перенесено від діал. *ужівка* 'віршовка із скрученої лози' [Гр., IV: 322]; пор. ще *швара* '*Carex* L.' (див. вище), а також придумане, мабуть, М.Мельником *осока ужівка* як науковий видовий термін для *Carex chondorrhisa* Ehrh. [Мел.: 65]).

Більшість назв інших видів осоки можна поділити на дві групи: 1) перенесені назви і 2) номени, мотивовані місцем зростання рослин (переважно болотних). До першої групи відносяться: а) назва *Carex acutiformis* Ehrh. (*Carex paludosa* Good.) *ситняг* (степ. [ЯТ: 12; Гр., IV: 124]; перенесена від *Juncus*); б) назви *Carex riparia* Curt.: *гав'яр* [РО: 268; Рог.: 115; Гр., I: 263; Руб., II: 1; ЯЧ: 113], *гавяр* [Жел.: 133], *гайвір* [1901, Гр., I: 265] (перенесені від *Acorus calamus* L.), *гав'ян* (степ. [Lind., II: 264; 1912, Яв.: 131; СБН: 33]; того самого походження, що й *гав'яр* [ЕСУМ, I: 448]); в) назви *Carex digitata* L. *скорода* [Рог.: 115; Волк.: 175; Піск.: 239; Жел.: 876] (перенесена від *Allium angulosum* L.), *скородь* (бойк. [Гоц.1898: 131]), *скороднік* [Піск.: 239; Жел.: 876] (останні дві — суфіксальні похідні від *скорода* id.); г) назви *Carex disticha* Huds. *осочниця* (волин., полт. [Ан.: 85]; від *осока*), *декофт* (полт., степ. [Ан.: 85; Lind., II: 254]), *декохт* [Гор.-1: 6] (очевидно, результат переосмислення *декокт* 'відвар' [XVIII, Т., I: 690] < лат. *decoctum* id. [ЕСУМ, II: 27]; раніше ця трава використовувалася як ефективний засіб для лікування венеричних хвороб [Ан.: 85]); д) аналогічне використання має в народній медицині також вид *Carex hirta* L., який називається *дикохт* (полт. [Авг.: 23; ВхПч., IV: 14]), *дикохт чорний* (полт. [Гор.-1: 6]); на Слобожанщині ця трава має назви *пісочна осока* [ib.] (за зростанням на мокрих піщаних ґрунтах [Мел.: 66]), *карус* (полт., степ. [Авг.: 23; ВхПч., IV: 14; Жел.: 337; Гр., II: 224]; походить, мабуть, від лат. *carex* 'осока'; пор. [ЕСУМ, II: 397]).

До другої групи належать назви: а) *Carex acutiformis* Ehrh. *мочеріна* (гуцул. [ВхН.з.: 41]; [e] < [a], від *мочар* 'болотисте місце', пов'язаного етимологічно з *мóкнути* [ЕСУМ, III: 498—499]), *вішар* '*Carex acutiformis* Ehrh.' [РО: 268; Мак.: 83] (похідне від прасл. **višь* 'болотяна трава — осока, очерет, ситник' [ЕСУМ, I: 387]; отже, обидва фітономени мотивуються місцем зростання рослини), *осока мочарна* [ВхСпис: 31]; б) назви *Carex*

praesox Schreb. *кринична осока* [Рог.: 115; Волк.: 169; Піск.: 117; Жел.: 380; Гр., III: 70]; в) назви *Carex pseudocyperus* L. *польова осока* (буков. та ін. [Рог.: 115; Піск.: 198; Нл.: 4; Гр., III: 70]), *перстенец* (буков. [Нл.: 4]; можливо, від *пёрстень*, пор. [ЕСУМ, IV: 355]), *паразина* (поділ. [Рог.: 115]; пор. рум. *paragină* 'переліг, необроблювана земля, вкрита бур'янами' [ЕСУМ, IV: 289], діал. 'рослина *Calamagrostis epigeios* Roth' [Borza: 37]); в) назва *Carex montana* L. *сигловачка* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 41]; очевидно, похідна від укр. гуцул. *сигла* '*Picea abies*', 'гірський ліс із таких дерев' [Шух., I: 177; Гр., IV: 118]; у такому випадку мотивується зростанням у гірському сосновому лісі.

За межами цих груп є назви: *туриця* *Carex arenaria* [Петр.: 38] (пор. чес. *tuřice* id. < ст.пол. *turzyca* id., яке як універб виникло на базі складеної назви *turza trawa* id. [Mach.: 278]; можливо, укр. *туриця* запозичене від польської або утворене на українському мовному ґрунті? Як уважає Й.Ростафінський, польська назва мотивується низькими кормовими якостями цієї трави (дуже жорстка), яка непридатна для свійської худоби [RS: 117]; пор. ще [ЕСУМ, V: 680—681].

Безвідносно до виду задокументовано ще такі назви *Carex* L.: *лепішник* (бойк.-галиц. [Нов.: 97; Гр., II: 356; Мак.: 80]; імовірно, утворено від *лепехá* '*Acorus calamus* L. '), *тірса* (київ. [Ан.: 85; Ум., II: 250; Тм., I: 286; Руб., XII: 13]; перенесено від *Stipa* L.). Нормою української літературної мови для роду *Carex* L. закономірно стала назва *осока* [СУМ, V: 780; ОВРУ: 422], ухвалена в [СБН: 32], а вперше як науковий термін ужив її В.Волян [Воля.: 71].

3.18.1. Родина ароїдні (Araceae). Із інноваційних назв рослини *Acorus calamus* L., яка зростає по всій Україні, найчастіше джерелами фіксується *лепехá* [Рог.: 109; Піск.: 4; Жел.: 402; Тм., I: 2; Гр., II: 355], *лепиха* [Авг.: 10]. Лексема *лепехá*, яка з цим значенням у джерелах української мови документується вперше, позначає в українській мові також інші болотяні рослини — *Scirpus sylvaticus* L., *Glyceria aquatica* Wahlenb.; пор. рос. діал. *лепиха* '*Acorus* L.', біл. діал. *лепихá*, пол. діал. *lepiech* id. Реконструюють прасл. **lepexa*-ь — похідне від **lepati* 'дерти, рвати, обдирати' (первинне джерело останнього — звуконаслідування) [ЕСУМ, III: 223; SP, I: 72; ЭССЯ, XIV: 117—119].

Від *лепехá* утворені складена назва *жидівська лепехá* [Рог.: 109; Піск.: 4; Гр., I: 483], а також *лепішник* (галиц. [ВхН.з.: 37]), *лепешник* (київ., полт.) [Ан.: 8; Ум., I: 3]; пор. біл. *лепешнік* id. [ЛАБНГ, I: № 272]. *Лепішник* (*лепешник*), можливо, перенесено, як уважав М.Анненков, від *Typha* L. Як позначення *Acorus calamus* L. продовжує вживатися успадковане від староукраїнської мови *áер* [А.-Ч.: 2; Парт.: 183; Шейк., I: 4; ВхПч., II: 28; Піск.: 46; Ум., I: 3], але все частіше в новому фонетичному звучанні *áір* [Б.-Н.: 43; Рог.: 109; Ум., II: 39; Тм., I: 176; Гр., I: 5]. Правда, нерідкісні випадки

різних звукових змін цього слова: *йор* (харк. [Гор.-1: 3]; від *аср* унаслідок відпадиння початкового [a] і переходу [e] > [o] після [j]), *ір* або *ір* (полт., степ., закарп. та ін. [Авг.: 10; ВхПч., IV: 13; Жел.: 324; ВхЗак.: 261]; втрата початкового [a]), *гаір* (слобож. та ін. [Гор.-1: 4; Гр., I: 264]; протезування початкового голосного) і деетимологізовані переважно внаслідок народноетимологічного зближення з іншими словами *яр* (полт. [Гр., IV: 541]), *явор* [РО: 240], *явір*, *явіровий корінь* [Ум., IV: 1], *зав'яр* [Парт.: 183; ВхПч., II: 28; Рог.: 109; Піск.: 46; Ум., I: 3; Гр., I: 263]), *гайвір* (поділ. [1901, Гр., I: 265] і под., див. ще [ЕСУМ, I: 53, 448]). Від *ір* утворилося *ірник* id. [Вол: 89; Парт.: 183].

На основі успадкованого від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 112]) *татарське зілля* [Рог.: 105; Шейк., V/1: 24; Ум., II: 39; Тм., I: 176; Гр., IV: 249], *татарське зілле* [ВхПч., I: 8; Піск.: 4], *татарське зіле* [Парт.: 183; Жел.: 951] виникли універби *татарнік* (галиц., волин.), *татаріне* (волин.) [ВхН.з.: 37], *татарак* [Шейк., V/1: 23; Жел.: 950; Гр., IV: 249] (пор. пол. *tatarak* [Maj., II: 13], чес. *tatařik* id. [Mach.: 301]), *tartaraki* (галиц. [Hoelzl: 153]; ймовірно, унаслідок деетимологізації *татарак*), *татарка* (закарп. [ВхЗак.: 261]). Довгим листям цієї рослини мотивуються назви *коситень* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 290]; мабуть, перенесене від *Iris L.*, пор. [ЕСУМ, III: 47]), *шабальнік* [Жел.: 1081] (< *шабельник* — за подібністю листка до шаблі).

Назву *сашина* (надсян.), *біла сашина* (лемк.) [ВхБот.1905: 159; ВхН.з.: 37]), *білий саш* (закарп. [ВхЗак.: 256; ВхН.з.: 37]); *саш*, *сашина* перенесено від *Phragmites communis Trin.* Номен *шувар* [Закр.: 594; ВхПч., I: 8; Парт.: 183; Піск.: 4; Гр., IV: 517] чи *шавар* [ВхН.з.: 37] запозичений, можливо, через пол. *szuwar* 'Juncus L.' (XVII) від д.в.нім. *sahar*, с.в.нім. *saher* 'болотяна трава' [Фасм., IV: 483], див. ще [Mach.: 275]. О.Брюкнер виводить польське слово від східнослов'янських мов [Вр.: 558], правда, М.Фасмер більш схильний вважати навпаки. Варіант *шавар* [ВхН.з.: 37] виник, очевидно, на українському мовному ґрунті внаслідок асиміляції [y] до [a]: *шувар* > *шавар*. Нормативними в українській літературній мові стали номен *айр* та *лепах* [СУМ, I: 25; IV: 478; ОВРУ: 468], другий був ухвалений як науковий термін ще в [СБН: 3]. Літературною нормою є також *татарське зілля* id. [СУМ, III: 573]. Останні три назви найвідоміші в сучасних українських говорах [САБЛ: № 29].

3.18.2. Частина назв болотної рослини *Calla palustris L.*, що зростає в Карпатах, Поліссі і Лісостепу, перенесена від іншої болотної рослини *Nymphae alba L.*, це *момеч* (*тотечз*) [Hoelzl: 154], *гребен* [Петр.: 8] (пор. ст. укр. *крибень*, *грубень* 'Nympha alba', яке є полонізмом — від пол. *grzybeń* id., утвореним від *grzyb* 'гриб' [Sław., I: 374; Сабадош 1996: 118]), із яким

етимологічно пов'язаний компонент *гребіши* у складеній назві *гребіши болотяний* 'Calla palustris L.' [ВхГик.: 34; Жел.: 158] (помилковий зв'язок із *гребінь*). Того самого походження номен *гребен* і *гребенец* [Петр.: 8], останній, очевидно, запозичений прямо від пол. *grzebieniec* id. [Maj., II: 151]. *Образки* [Рог.: 115; Жел.: 546; Гр., III: 24] перенесено від *Agum orientale P.V.*; пор. [ЕСУМ, IV: 142].

Решта найменувань *Calla palustris L.* виникла, ймовірно, також за подібністю до інших рослин: *ірень* [ВхГик.: 34] (суфіксальний дериват від *ір* 'Acoqus calamus L.'), *фіялковий корінь* [РО: 240; Рог.: 115; Шейк., V/2: 243; Ум., I: 60], *хвіялковий корінь* [Тм., I: 27], *хвіялковий корень* [Руб., XII: 77] (за повзучим кореневищем, як у деяких видів фіалки, напр. *Viola odorata L.* та ін. [Нейшт.: 391]), *змія трава* [Петр.: 14] (пор. ст. укр. *змиец* id. [Слав.: 171], а також рос. діал. *змея*, *змейка*, *змеевник* [Ан.: 77], ст. пол. *węzownik wodny* [Maj., II: 151], нім. *Schlangenkaut*, *Drachenwurz* id. [Ан.: 77]; останнє переклад сер. лат. *dracuncululus* id. [Mach.: 301]), *білокрильник болотний* [ib.; Мел.: 58] (від *білий* і *крило* — за білим пелюстком квітки). Неясним за походженням є номен *крокотій* [Жел.: 382], ізольований в українській мові, пор. [ЕСУМ, III: 102]. Нормативною назвою цієї рослини в українській мові стала лексема *образки* [СУМ, V: 561; ОВРУ: 468], ухвалена у статусі наукового терміна в [СБН: 28].

3.18.3. Ще одна рослина цієї родини *Agum orientale P.V.* (*Agum maculatum L.*), яка поширена в західних лісових районах України, представлена поряд із успадкованою від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 112]) назвою *образки* [Вол.: 89], інноваціями: *клецініець* [1854, Вол.: 89; ВхГик.; Жел.: 349; Тан.: 59], *козяча борода* (поділ. [Ан.: 50; Ум., I: 7; Тм., I: 267; Руб., VI: 32]), *аронова буда* (буков. [Ні.: 2]), *сухотний корінь* [1878, Мак.: 41]). *Клецініець*, припускаємо, запозичено від польської мови; ст. пол. *kleśniec* id. (від XVI ст.) утворене від *kleśnić* (сучасне *kleszczyć*) 'каструвати', споріднене з укр. *кліщі*): спожитий самцем корінь цієї рослини робить тварину безплідною; пор. нім. *Hodenzehrer* 'Agum L.' (буквально 'який знищує яєчка') [Фасм., II: 250; Вр.: 234; Sław., II: 215]. Уважаємо, що абсолютно невиправдано виводити укр. *клецініець* (*кліцініець*) від рос. *клецинец* id., усупереч [ЕСУМ, II: 463], тому що українське слово в джерелах фіксується значно раніше, ніж російське (останнє вперше в [1878, Ан.: 50]), яке, за даними [СРНГ, XIII: 293] як назва рослини у російських говорах узагалі невідоме. На цій підставі припускаємо, що російське слово запозичене від української мови, а не навпаки. Номен *козяча борода* мотивується подібністю паростків на членистому кореневищі цієї рослини до борода (назви, утворені за цим самим мотивом номінації, є і в інших мовах; пор. чес.,

слвц. діал. *židova brada*, чес. *dědák*, слвц. *dedo, dedúšek* [Mach.: 301], ст.пол. *dziaduszki* id. [RS: 118].

Складена назва *аронова буда* виникла, видно, внаслідок деетимологізації пол. *arowana brada* id. [XVII, Maj., II: 898]; пор. ще чес. *aron, aronová brada* [Ан.: 50], сер. лат. *barba aaron*, нім. *Aarons but* id. і т.д., мотив номінації яких такий самий, як в укр. *козяча борода* id. (див. [Mach.: 301]). Назва *клициніць* 'Agum L.' була ухвалена в ролі наукового терміна у [СБН: 17]. Уперше її термінував В.Волян, потім у цьому статусі використали І.Верхратський і М.Мельник [Мел.: 38], проте цю традицію пізніше не було підтримано, зокрема у [РУСб: 160] на першому місці подається *арум*, на другому — *клициніць*, а вже у [ВРУ: 140] і [ОВРУ: 468] — тільки *арум*; пор. рос. *арум* id. Правда, останнім часом наявні спроби повернути *клициніць* до наукового вжитку. Так, у [Кобів: 68] із цим значенням подається останній термін як єдиний.

3.19.1. Родина **ситникові** (Juncaceae). Спільною назвою рослин роду *Juncus* L. є багаторазово засвідчені *ситнік* [Жел.: 866; ВхБот.1896; Тан.: 63] або *ситнік* (галиц., закарп. та ін. [ВхПч., I: 10; Жел.: 866; ВхЗак.: 258; ВхН.з.: 46; Тан.: 63] < ст. укр. *ситникъ, сѣтниківъ* 'Scirpus L. та інші рослини' [Сабадош 1996: 112], а також інші похідні від давнього *сит* (*сит*) < прасл. **sitъ, *sita* id. [ib.: 43; ЕСУМ, V: 246—247]), задокументовані в джерелах української мови XIX — поч. XX ст.: *оситняг* [Жел.: 577; Волк.: 172; Гр., III: 66] чи *оситняг, оситняк* (сх. укр. [ВхПч., I: 10; Жел.: 578; Гр., III: 67], зрідка *ситняг* [Закр.: 517; Гр., IV: 124]. Крім цих назв, джерела фіксують *рогозник* [Петр.-З: 57], *рогізник* (гуцул.; від *рогоз, рогіз* 'Turpha L.'), *кобелітник* (галиц. [Гавр.: 140]; від діал. *кобеля* 'корзина' [Гр., II: 258] за використанням рослини для виготовлення кошиків [ЕСУМ, II: 476]). Із поданих номенів нормативним в українській мові для роду *Juncus* L. став *ситнік* [СУМ, IX: 207; ОВРУ: 412], ухвалений у статусі наукового терміна в [СБН: 80]. У [Мел.: 14—147] подається в цій ролі у формі *ситнік*, яка у фонетичному плані незакономірна (пор. прасл. **sitъ/-a*).

Виявляються також інноваційні назви окремих видів *Juncus* L., зокрема для позначення виду *Juncus effusus* L., який зростає по всій Україні: *оситняжок* [Волк.: 172] (демінутив від *оситняг* id.), *ситник витічка* [ВхСпис], *вітічка* [Жел.: 90] (від *вітікати*, мотивується, мабуть, функцією наявних в основі стебла листових піхов [Нейшт.: 151]), *золотопера* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 179]; композит, утворений від *золотий* і *перо* за червонувато-коричневими листками в основі стебла [Нейшт.: 151]), *синій бодяк* (буков. [Ні.: 7]; компонент *бодяк* мотивується, мабуть, загостреними листками цвітіння рослини [Нейшт.: 151]). Вид *Juncus trifidus*, поширений тільки в Карпатах, називається *дротянка* (гуцул. [Нов.: 99; Гр., I: 447]),

ситник-шовківка [ВхСпис], *шовківка* (гуцул. [ВхН.з.: 46]), *тридільник* [Жел.: 983] (з покликанням на І.Верхратського). Перша назва, похідна від *дріт*, род. в. *дроту*, мотивується численними довгими, тонкими і жорсткими стеблами рослини, друга — дериват від *шовк* чи *шовковий*, мотивується блискучими жовтуватого-сіримі торочкуватого розщепленими піхвами, які знаходяться в основі стебла [ОВРУ: 414], і третя назва (*тридільник*) утворена від *три* і *ділити*, ймовірно, це калька видового означення *trifidus* 'розщеплений натрое' в латинській науковій назві цієї рослини і пояснюється яйцевидною трикутною формою плоду рослини [ЕСУМ, V: 636]; пор. ще укр. *ситнік тридільний* 'Juncus trifidus' у ролі видової наукової назви у [Мел.: 147].

Для ще однієї рослини цього роду *Juncus conglomeratus* L. (*Juncus leersii* Marss.), який розповсюджений по всій Україні, записано назви *песій чісник* (з огляду на наголос, очевидно, в лемківських говірках [Жел.: 629]; компонент *чісник* мотивується подібністю листя до часникового, а означення *песій* тут має значення 'несправжній', 'дикий'), *лыджда* (півд. лемк. [ВхЛем.: 250]), *ліджа* [Гр., II: 358] (із покликанням на попереднє джерело; цю назву пов'язують із діал. *ліче* 'лико', *ліча* 'конопляне ліко' зі зміною [ч] > [дж]: мотивується, ймовірно, тим, що рослину використовують подібно до лика «для плетіння різних виробів» [ЕСУМ, III: 230]). Назви *Juncus bufonius* L. (росте по всій Україні) *ситник ропушник* [ВхГик.: 18], *ропушник* [Жел.: 839] пов'язуються з *ропуха* 'вид жаби' за зростанням рослини по берегах водоймищ; пор. латинське видове означення *bufonius*, утворене від *bufo* 'жаба'.

3.19.2. Рослина цієї родини *Luzula pilosa* Willd. (росте в лісових районах і в Лісостепу) представлена назвами *паситник* [Петр.: 28] (утворена за допомогою преф. *па-* зі значенням близькості від *ситник* 'Juncus L.' за подібністю до ситника), *шуварниця* (галиц. [Нов.: 99]; дериват із суф. *-ниця* від *шувар* 'Acorus calamus L.' за подібністю рослин), *болотняк, болотник* (буков. [Ні.: 7; Мак.: 217]; від *болото* за місцем зростання рослини), *мохнаток* [Жел.: 455] (дериват від *мохнатий*, мотивується волосистоопушеними листям рослини [Нейшт.: 152; ЕСУМ, III: 525]; пор. той самий мотив номінації в пол. *kosmatka* id. [Maj., II: 460].

Вид *Luzula pallescens* Sw. (росте майже по всій Україні) став відомим за назвою *ожіка* (степ. [1911, Мак.: 217]), який є спільнослов'янським утворенням (пор. рос. *ожіка*, біл. *ажыка* id. [Кис.: 77]), як і *ожіна* 'Rubus L.', — дериват від давнього *ожь* 'їжак' [Ср., II: 633] < прасл. **ježъ* id. [ЕСУМ, IV: 165; Фасм., II: 10; ЭСБМ, I: 96]. Назва *ожіка* стала нормативною в українській мові [СУМ, X: 648; ОВРУ: 415].

3.20.1. Родина **лілійні** (Liliaceae). Крім загальних назв *Veratrum* L. успадкованої від праслов'янської мови *челмеріця* [Витв.: 49; Авг.: 78; Hoelzl:

152; ВхПч., I: 13; Рог.: 140; Гр., IV: 451] (< прасл. **čemerica* id. [Сабадош 1996: 113; ЕСУМ, VI: 294]), від староукраїнської мови *чемерніця* (бойк-галиц. [ВхПч., IV: 14; ВхН.з.: 60]) та видових *чемеріця чорна* 'Veratrum nigrum L.' [ВхГик.: 19; Рог.: 140; Піск.: 286; Жел.: 1063; Гр., IV: 451], *чемеріця біла* 'Veratrum album L.' [Рог.: 140; Піск.: 286; Ум., IV: 195; Гр., IV: 451], досить часто документуються інноваційні назви цих двох видів чемериці, зокрема виду Veratrum nigrum L. (зростає в Розточчі, Опілля, Лісостепу, зрідка в Поліссі і на півночі Степу), — *чемернік* [Ум., IV: 201], *чемеруха* (покут.), *чемернік чорний* [Жел.: 1063], *стародубка* [Ум., IV: 195; СБН: 164] (останню перенесено від Helleborus niger L. [Гр., IV: 198]); вид Veratrum album L. позначається новими назвами *чемерник* [Авг.: 78; Жел.: 1063], *чемерика* [Ан.: 373; СБН: 164], *черкєс* [1888—1895, Гр., IV: 457].

Уперше в джерелах української мови фіксується закарпатська назва Veratrum L. *чємір* [ВхН.з.: 60], *чїмір* [ВхЗак.: 271] < прасл. **čemerъ* 'отруйна рослина, здебільшого чемериця' [Сабадош 1996: 43; ЕСУМ, VI: 294]. *Чемеруха, чемерник, чемерика* — суфіксальні похідні від *чємер* id. Номен *чемеріця чорна* і *чемеріця біла* у своєму складі мають спільний компонент *чемеріця* (< прасл. **čemerica*), а означення мотивовані кольором квіток цих видів: чорно-пурпурові у Veratrum nigrum L. і світлі (жовто- або бурувато-зелені, або білуваті) у Veratrum album L. (див. [Нейшт.: 155—156]). Ці видові складені назви стали нормативними в українській ботанічній номенклатурі [ОВРУ: 393]. Записане найменування чемериці (без вказівки на вид) *тарганінне* (галиц.) [ВхПч., II: 37; Гр., IV: 248] утворене від *тарган* 'тарган' — за вживанням рослини як отрути для тарганів [ЕСУМ, V: 522; Ан.: 373].

3.20.2. Для рослини Bulbocodium versicolor Spreng. (Bulbocodium ruthenicum Bunge), яка росте в Степу і Лісостепу, фіксуються назви: *сирітки* [Ан.: 72; Ум., I: 49], *гадючий прѳсурень* [Рог.: 115; Піск.: 46; Гр., III: 483; Руб., III: 2], *гадючий просорен* (степ. [Сред.: 561]), *гадючий просерен* (степ. [Сред.: 139; ЯТ: 11]), *гадючий просеренок* (степ. [Гор.-2: 369]), *просиренок* (степ. [Lind., II: 242]; компонент *просерен* і под. в складених назвах перенесено від Crocus reticulatus Stev. ex Adam, а означення *гадючий* має значення 'несправжній'), *брандушка* (степ. [Ан.: 73; Шм.; Мел.: 55]), *брундішка* (харк. [Ан.: 72; Гр., I: 101]; також перенесено від Crocus raticulatus), *кобзолець* [Петр.: 17]. Назва *сирітки* виникла внаслідок переосмислення демінутива завдяки образу одиноких великих білих квіток цієї рослини, які появляються ранньою весною; пор. чес. *sírotka*, слвц. *sírotka*, влуж. *syrotki*, н.луж. *sírotka*, слвн. діал. *sírotica* 'Bulbocodium L.' [Mach.: 71—72; ЕСУМ, V: 242—243]. Номен *брандушка* 'Bulbocodium L.' став нормативним в українській літературній мові (пор. рос. *брандушка* id.) [ВТССУМ: 95; ОВРУ: 394],

ухвалений як науковий термін у [СБН: 27]. З погляду походження він виник внаслідок деетимологізації діал. *бриндушка* 'Crocus'; пор. рум. *brîndușă* id. [ЕСУМ, I: 258].

3.20.3. Більшість зафіксованих джерелами назв рослини Colchicum autumnale L., що зростає в Карпатах і дуже рідко в Правобережному Лісостепу, мотивуються її цвітінням пізно восени, коли наступають перші заморозки: *пізноцьвіт осінній* [ВхГик.: 19], *пізноцьвіт* [Жел.: 652; Тан.: 62], *осєнник* (сер. наддніпр. [Рог.: 119; Піск.: 171; Гр., III: 66]), *осінник* [Степовик 1886, II: 10] (від *осєнь*, род. в. *осєни*; пор. слвц. *jasienka, ješenka* id. [Mach.: 264]), *мороз* [Вол.: 76], *морѳз, морѳзець* (галиц. [Гавр.: 138; Жел.: 453]; пор. чес. *mrazová sestrica* id. [Mach.: 104]), *зимовіт* [Жел.: 299], *зимовник осінній* [Вол.: 76] (пор. рос. *зимовник* id. [Ан.: 2644]). Номен *раст* (закарп. [Чоп.: 340]), *шафран дикий* [1896, Мак.: 104], *шапран дикий* [Ум., I: 18; Мел.: 83] перенесено від Crocus L. Найменування *дикий чеснок* (лемк. [ВхБот.1896: 109; ВхН.з.: 42]) мотивується наявністю в цієї рослини цибулини (як у часника). Нормативною в українській мові стала назва *пізноцьвіт осінній* [СУМ, VI: 530; ОВРУ: 394], ухвалена як науковий термін у [СБН: 42].

3.20.4. Уперше з'являються назви поширеної в Криму рослини Asphodeline lutea Rchb. *зѳлотень* [ВхГик.: 20; Жел.: 312] і *крѳчені паничі* [Жел.: 385; Мак.: 44]. Перша (від *зѳлото*) мотивується великими жовтими квітками рослини [ВРУ: 152], пор. латинське видове означення *lutea* 'золотисто-жовта' [ЕСУМ, II: 275], а друга перенесена від культивованої декоративної рослини Ipomea L.

3.20.5. Рослина Anthericum ramosum L., яка поширена по всій Україні, називається: *віхалка* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Lind., II: 223; ЯЧ: 111; 1912. Яв.: 113]; від *віха* 'жердина (часто з віхтем на кінці), якою вказують дорогу, позначають межі ділянки тощо', пор. [ЕСУМ, I: 407] за волотистим суцвіттям на стеблі), *білюк* [Ан.: 38; Мел.: 32], *білозарка* (буков. [Кміц.; Петр.: 4; СБН: 178]; від *білий* і *заря* за подібністю білої квітки рослини до зірки), *косулька* [Петр.: 18] (цей фітономен виник унаслідок переосмислення демінутива від *косуля, козуля* 'дика коза' за асоціацією квіток на довгому стеблі із рогами козулі), *паутинець вітистий* [ВхГик.: 23], *паутінець* [Жел.: 605]. Останній номен утворений від діал. *паутіна* 'павутина', мотивується розгалуженим стеблом рослини. Із усіх цих назв нормативною в українській науковій ботанічній номенклатурі стала *віхалка* [ОВРУ: 393; РУСб: 172], ухвалена в статусі науковго терміна в [СБН: 14].

3.20.6. Спільними назвами видів роду Gagea Salisb. в обстежених джерелах виступають *зірочка* (сер. наддніпр., степ. [Lind., II: 227; ЯЧ: 111; Гор.-2: 372]; мотивується подібністю квітки до зірочки), *гусятник* [Рог.: 123; Гр., I: 343] (від *гусь*, пояснюється тим, що ця рослина — улюблений корм

гусей [Нейшт.: 157; ЕСУМ, I: 626]); пор. рос. літ. *гусиный лук* id. Останньою ознакою пояснюється також назва виду *Gagea pusilla* Schult. et Schult. *гусінець* [Рог.: 123; Писк.: 61; Жел.: 165; Гр., I: 342; Руб., II: 47].

Інший вид *Gagea lutea* Ker. — Gawl., який зростає на більшій частині України, крім попередніх, позначається також номеном *подзорушиний ряст* [Ум., I: 171; Тм., I: 88]; компонент *ряст* перенесено від *Stocus* L., а *подзорушиний* утворено від діал. *подзирати* 'підглядати', мотивується тим, що ближче до обіду ця рослина повністю піднімається, ніби підглядає, потім поступово опускається і ближче до ночі цілком лягає на землю; пор. [Mach.: 265]. Для роду *Gagea* Salisb. I.Верхратський утворив назву *звіздень* [ВхГик.: 22; Жел.: 288] (від *звізда* 'зірка' за тим же мотивом, що й *зірочка* 'Gagea Salisb.' — див. п. 3.26), *сиротки* (катер. [Гор.-1: 10]). Фіксуються ще такі назви цього роду: *криватець* [Петр.: 19] (від *кров*; пор. ст. чес. *křivatec* [1517, Černy: 204], слвц. *křivatec* id. [Mach.: 265], мотивуються червонувато-бурим кольором зовнішнього боку навколоквіткових листочків рослини). Нормативною в українській літературній мові стала назва *зірочки* id. [СУМ, III: 578; ОВРУ: 394], ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 65].

3.20.7. Кілька нових номінацій знаходимо для окремих видів диких рослин роду *Allium* L., зокрема вид *Allium schoenoprasum* L. (поширений у Карпатах) представлений номенами *зрізованець* (бойк.-галиц. [Вол.: 77; Гол.: 610; Жел.: 315; ВхПч., V: 26]); *різанка* (лемк.), *приріз* (гуцул.) [1918, Мак.: 22] (утворені відповідно від *зрізовати*, *різати*, *прирізати*; про мотивацію див. п. 2.3.3), *требулька* [Вол.: 77; Жел.: 981; Гр., IV: 280], *трибулька* [Рог.: 111; Жел.: 982; Гр., IV: 282], *трембулька* (поділ. та ін. [Жел.: 981; Мак.: 22]), *тримбулька* (поділ., буков. [Ні.: 2; Мак.: 22]; всі ці варіанти від пол. *trybulka*, *trębulka* id. [Maj., II: 37]), *спараг* [Вол.: 79] (імовірно, перенесено від *Asparagus officinalis* L.); вид *Allium rotundum* L. (зростає в основному на півдні Степу і зрідка в Криму) — *гадюча цибуля* (степ. [Сред.: 563; Ум., IV: 198; ЯТ: 8]), *зміїний чеснок* (ниж. наддніпр. [Ан.: 23; СБН: 8]; означення в складених назвах утворені від *гад*, *змія*, мотивуються уживанням рослини від укусів гадюки), *чесничок*, *чесник заячий* [1896, Мак.: 21] (означення *заячий* означає 'дикий'), *токмік* (степ. [Ан.: 23; Жел.: 972]; мабуть, тюркізм, однак його точне джерело нам невідоме); вид *Allium angulosum* L. (відомий майже по всій Україні) — *заячий часник* [Ум., II: 80; IV: 198; Тм., I: 193], *скорода* [1857, Ан.: 22; Ум., II: 80] (від гр. *скородон*, *скордон* 'часник' [ЕСУМ, V: 282; Фасм., III: 652]); вид *Allium oleraceum* L. (зростає в Закарпатті, Прикарпатті, Лісостепу, на півночі Степу) — *діка цибуля* [Волк.: 118; Гр., I: 183], *чісник яринець* [ВхГик.: 22], *яринець* [Жел.: 1114] (мабуть, від діал. *яринá* 'городина, овочі' [СУМ, XI: 648]; пор. компонент-означення в українській науковій назві цього виду *цибуля овочєва*), *полевій чеснок* [РО: 254; Мел.: 22]; вид

Allium victorialis L. (зростає в основному в Карпатах) — *гадючий чеснок* [Жел.: 134], *гадєчий чеснок* (гуцул. [ВхН.з.: 37]; означення *гадючий*, *гадєчий* мотивується вживанням рослини від укусу гадюки [ib.; Мел.: 24]), *чісник побідник* [ВхГик.: 22; Жел.: 664]. I.Верхратський утворив слово *побідник* як неповну кальку компонента *victoriale* у латинській науковій назві цієї рослини, мотивується її цілющими лікарськими властивостями, пор. [ЕСУМ, IV: 466]); вид *Allium ursinum* L. (розповсюджений у Карпатах, спорадично в Поліссі і Лісостепу) — *лєвурда* (поділ. та ін. [Гор.-1: 3; Ум., IV: 196; Мак.: 22]), походить від рум. *leurdă* id. [DLRM: 453; ДЕМ: 233], див. ще [ЕСУМ, III: 207].

3.20.8. Майже всі новотвори цього періоду, які позначають дику рослину роду *Lilium* L., стосуються виду *Lilium martagon* L. (поширений у Карпатах, Розточчі-Опіялі і рідше в Поліссі і Лісостепу), це, зокрема: *лісна лілія* [Рог.: 126; Жел.: 408; Ум., IV: 188], *лісова лілія* [Писк.: 127, 133] (мотивується зростанням рослини у лісах і кущах), *маслянка* (буков. та ін. [Рог.: 126; Ні.: 7; Ум., IV: 188; Гр., II: 408; Дубр.: 152]), похідне від нього *масляночка* [Волк.: 171; Ум., IV: 188] (фітономени зумовлені наявним у ряді слов'янських народів повір'ям, за яким спожита короною ця рослина підвищує жирність молока; пор. рос. *масло*, *масленка*, пол. *masleszka*, *maslosz*, чес. *máselník*, слвц. *máselnička* і т.д. id. [Mach.: 267]), *вороняче масло* (галиц. [Нов.: 99; Гр., III: 161]; означення *вороняче* пояснюється використанням рослини для добування чорної фарби, пор. [Ан.: 194]), *підвія* (гуцул. [Нов.: 99; Гр., III: 161]), *лілія підво́я* [ВхГик.: 19; Жел.: 639; Тан.: 62], *завойок* (зах. укр. [Вол.: 75; Гол.: 553; Жел.: 236]; пор. пол. *zawojek* id. [Maj., II: 414]), *заво́сць* [Жел.: 136], *завонок* [Петр.: 13] (останні назви — споріднені віддієслівні деривати від *підвивати*, *завивати*, які мотивуються довгими пелюстками квітки, загнутими, завитими назад, пор. [ЕСУМ, II: 219]), *куділька* (галиц. [ВхН.з.: 47; Мел.: 180]; назва виникла внаслідок переосмислення демінутива, зумовлена формою суцвіття, подібного до малої куделі, кужеля, пор. [ЕСУМ, III: 124]), *дев'ятерник* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 14; Жел.: 176]; номен пояснюється використанням цієї рослини з магичною метою від дев'яти, тобто багатьох, хвороб, пор. [ЕСУМ, II: 22]), *кру́чені панічі* [Жел.: 385] (перенесено від *Ipomea purpurea* Roth). Нормою української наукової ботанічної термінології стала назва *лілія лісова* [ОВРУ: 396; РУСб: 218], ухвалена в ролі наукового терміна ще в [СБН: 87].

3.20.9. Дикий вид *Fritillaria meleagris* L. (зростає в Закарпатті, Прикарпатті і зрідка в Лісостепу) засвідчений назвами: *вінець рябий* [ВхГик.: 20; ВхБот.1905: 138] (мотивується формою квітки та її бруднувато-пурпуровим, ізсередини жовтуватим кольором, із темними плямами у невиразному шаховому рисунку), *козубець* [ВхБот.1905: 138] (назва утворена,

очевидно, в результаті переосмислення демінутива; пор. *козуб* 'луб'яний кошик'; мотивується формою квітки; пор. латинську наукову назву роду *fritillaria*, утворену від *fritillus* 'чашка для гральних костей' [ЕСУМ, II: 501]), слобож. *миколайчики*, *медок* [Гор.-1: 10] і *циганка* [Гор.-2: 372], степ. *маківки* [ЯТ: 17]. Назва *миколайчики* мотивується часом цвітіння рослини (в період весняного свята святого Миколая — 22 травня), *медок* — наявністю листочків при основі з медовою ямкою (див. [ВРУ: 161]), *циганка*, — мабуть, рябим, темним кольором квітки. Номен *маківки* виник унаслідок переосмислення *маківка* 'голівка маку' за схожістю формою і кольором квітки цієї рослини до макової голівки.

3.20.10. Рослина *Erythronium dens-canis* L. в Україні, яка поширена тільки подекуди в Закарпатській та Львівській областях, позначається номенами: *собачки* [Павл.: 73; Піск.: 242; Ум., I: 29; II: 6; Тм., I: 16] (назва виникла, очевидно, внаслідок універбації на основі незафіксованого **собачий зуб* id., яке є перекладом лат. *dens canis*, мотивованого наявністю в основі рослини двох цибулин, подібних до собачого зуба [Чопик: 33]; важко сказати, як потрапила до словничка О.Павловського назва невідомої йому в природі і рідкісної рослини), *сторчик* [Петр.: 36] (похідне від діал. *сторчати* 'стирчати', мотивується тією самою ознакою, що й попередня назва, пор. пол. *storczyk* '*Erythronium dens-canis*' [Maj., II: 317], див. ще [ЕСУМ, V: 429]), *жалубок* (буков. [НІ.: 5]; неясного походження).

3.20.11. Из усіх видів *Scilla* L. найвідоміший у народі *Scilla bifolia* L., який зростає в Карпатах, на півдні Правобережного Полісся, в Лісостепу, Степу, Гірському Криму і позначається номенами: *ряст* [Рог.: 135; Ум., III: 74; Гр., IV: 94], *раст сінній* (галиц.-волин., закарп.), *растик* (закарп.) [ВхГик.: 254; ВхН.з.: 57], *синя раст* [Вол.: 75; Петр.: 34] (важко встановити, в якому зв'язку перебувають ці назви зі ст. укр. *раст* '*Aristolochia clematis* L.' і '*Corydalis* Vent.', хоча взагалі *раст* пов'язується з *рості*, див. [Сабадош 1996: 116, 119]), *зіля голубос* (закарп. [ВхЗак.: 254]; мотивується голубим суцвіттям рослини), *синета* [Вол.: 75] (імовірно, перенесено за кольором суцвіття від укр. діал. *синета* 'темний ліс' [Гр., IV: 120], який здалеку здається синім), *синетка* [ВхБот.1905: 141].

Уперше задокументовані у джерелах української мови назви праслов'янського походження *проліски* [1882, Гр., III: 470], *проліски голубі* [Рог.: 135; Піск.: 55; Ум., III: 74], *пролісок* id. [Кв., III: 45], *проліска* [1878, Мак.: 333; ЯЧ: 111] (< прасл. **prolēska* : **prolēskъ* id. [Сабадош 1996: 43]), *скороліски* (волин. [Гр., IV: 140]; видно, результат контамінації *проліски* і *скорозріст* — назви подібної рослини *Galanthus nivalis* L. [Гр., IV: 140]), *луківка* [ВхГик.: 22; Жел.: 415] (від *лука* 'луг, лука', мотивується місцем зростання рослини), *княгинькы* (закарп. [ВхЗак.: 226] (переосмислення

демінутива відбулося, очевидно, за красою квітки), *острівка* (буков. [НІ.: 11]; від діал. *острий* 'гострий', назва зумовлена загостреними листками рослини, див. ще [ЕСУМ, V: 227]), *тшенічка* [Жел.: 792]; мотив номінації не зовсім ясний; дехто вважає цю назву перенесеною від *Ornithogalum umbellatum* [ЕСУМ, IV: 648], нам видається вірогіднішим зворотний шлях перенесення назви, бо *Scilla bifolia* L. більш відома в народі рослина, ніж *Ornithogalum umbellatum* L. Ще один вид *Scilla sibirica* Haw. (*Scilla cerna* Delar.) відомий під назвою *голубі проліски* [Рог.: 135; Піск.: 55; Ум., III: 74], в якій означення мотивується кольором суцвіття рослини. Нормативною в українській мові для називання роду *Scilla* L. стали давні назви *пролісок*, *проліска*, мн. *проліски* [СУМ, VIII: 217], у науковій номенклатурі — тільки *проліска* [ОВРУ: 396—397; РУСб: 251]. У [СБН: 139] було ухвалено як науковий термін із цим значенням *проліски*.

3.20.12. Майже по всій Україні поширена рослина *Asparagus officinalis* L., для якої в джерелах фіксуються назви: *заячий холодок* [Павл.: 70; Закр.: 340; ВхПч., II: 29; Рог.: 113; Жел.: 1043; Гр., II: 120], *холодок* [Б.-Н.: 377; Евст.1847: 28; Авг.: 88; Піск.: 277; Гр., IV: 409; ЯТ: 10] (виникла внаслідок переосмислення *холодок* 'тінь'), *холодець* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 112; Гр., IV: 408]), *вовчий холодок* [Жел.: 1043], *вовчачий холодок* (волин. [ВхПч., II: 29; Жел.: 114]; *вовчий, вовчачий* пов'язуються з колючими шпильками рослини), *козя борода* [Ан.: 52; СБН: 18] (перенесено за подібністю голчастих гілочок рослини до козиної бороди), *козельці* [Піск.: 109], *козелці* [Жел.: 356] (очевидно, результат універбації складеної назви), *підчос* [Левч.; Ан.: 52; Ум., IV: 64] від *підчесати*, мотивується подібністю стебла рослини до волосся), *перекотиполе* [Закр.: 340], іншомовні запозичення *спараг* [Вол.: 79; Мел.: 39], *спараг снідний* [Вол.: 79] (*спараг* від лат. *asparagus* < гр. *ἀσπάραγος* 'молодий пагін' [ЕСУМ, I: 93]), *спаржа* [Закр.: 340; Сред.: 561; Рог.: 113] (імовірно, через рос. *спаржа* < іт. *spáragio*, мн. *spáragi* id. < лат. < гр. [Фасм., III: 732]), *шпараг ужиточний* [ВхГик.: 22], *шпарага* [Ум., I: 8; Тм., I: 5], *шпараги* [Ан.: 52; Ум., III: 18; НІ.: 2; Гр., IV: 509], *шпарат* [ВхБот.1905: 143; Кміц.: 479], *шпарати* [Гр., IV: 509]. Усі варіанти з початковим [ш] прийшли до української мови, очевидно, через польську; пор. пол. *szparag* id. [XVI, Maj., II: 91] < лат. < гр. [Br.: 553]. Лексема *холодок* стала літературною нормою української мови як позначення роду *Asparagus* L. [СУМ, XI: 121; ОВРУ: 403], а *заячий холодок* — для виду *Asparagus officinalis* [СУМ, III: 423]; в [СБН: 18] ухвалена перша назва така сама, а друга — *холодок звичайний*.

3.20.13. Більшість зафіксованих номінацій лісової рослини *Majanthemum bifolium* F.W.Schmidt (росте в Закарпатті, Карпатах, Поліссі, північному Лісостепу і зрідка в окремих місцях Харківщини), мотивується яскраво-червоними круглими плодиками (ягодами), зокрема: *заяча кров* [Рог.:

128; Піск.: 87; Гр., II: 120], *зайча крив* [ЯЧ: 112], *заяча крив* [Тм., I: 196], *заячий цвіт* [Ан.: 206; СБН: 93] (імовірно, всі ці назви виникли внаслідок переосмислення поданих словосполучень за асоціацією плодиків із червоними очима зайця чи кролика), *когүтик* (галиц. [Нов.: 97; Гр., II: 262]; перенесено від *когүтик* 'півник' за асоціацією грона червоних ягід із гребінцем півня), *куліна* [Руб., VI: 68], *кулинка* [Ан.: 206; Мак.: 223] (похідні від *куля* 'круглий предмет' за круглою формою ягід), *мудки* [Руб., VII: 35; Мак.: 223] (переосмислення деминутива від укр. діал. *мүдо* 'ядро (у мужчини, самця)' [Жел.: 457] (та сама мотивація фітономена, що й у попередніх двох).

Назва *веснівка двулиста* [ВхГик.: 25] за своєю мотивацією (часом цвітіння — весною) стоїть осторонь від усіх перелічених назв, в описуваний період фіксується тільки в працях І.Верхратського (див. ще [ВхБот.1896: 108; ВхБот.1905: 143]), можливо, утворена ним під впливом латинської наукової назви цієї рослини; пор. лат. *majanthemum* — від лат. *majus* 'травень' і гр. *ἀνθεμιον* 'квітка'; видове означення *двулиста*, мабуть, теж під впливом лат. *bifolium*, яке походить від *bis* 'дво-' і *folium* 'лист'. Пізніше *веснівка дволіста* id. потрапляє в ролі рекомендованої нормативної до [Мел.: 171] та ухвалюється як науковий термін у [СБН: 93] (в обох випадках із покликанням на [ВхБот.1905]). Ця назва стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, I: 341; ОВРУ: 398].

Можна також припустити, що фітономен *веснівка* 'Majanthemum bifolium' І.Верхратський не сам створив, а взяв із народної мови; пор. *веснівка* як позначення іншої ранньовесняної рослини *Primula veris* [Жел.: 66]. Слово *веснівка* відоме в українських діалектах і з іншими значеннями (див. [Гол.; Жел.; Гр., Шило та ін.]). В описуваний період фіксуються ще такі найменування веснівки дволистої *зимовик* (черніг. [Ан.: 206; СБН: 93]; етимологічно пов'язане із *зима* [ЕСУМ, II: 261—262], проте його мотивація нам неясна, можливо, така сама, як і в наступних двох, тобто за асоціацією зі снігом), *заячі вушка*, *заяча сіль* (поділ. [Ан.: 206; СБН: 93]; виникли внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичних словосполучень на основі асоціації дрібних білих квіток суцвіття зі сіллю), *переступниця* [Петр.: 28] (пов'язується з *переступати*, мотивується повзучими пагонами кореня завдовжки один метр і більше [Нейшт.: 164]).

3.20.14. Із видів *Polygonatum* Mill. у народі добре відомі два: *Polygonatum odoratum* Druce (*Polygonatum officinale* All.) і *Polygonatum multiflorum* All. Обидва поширені на більшій частині території України. Продовжує документуватися успадкована від праслов'янської мови назва *купіна* (полт., катер., херс. [Рог.: 119; Ан.: 106; Піск.: 119; Ум., II: 59; Тм., I: 180]), *купена* [Петр.: 20; Ні.] < прасл. **кърѣна* id., див. [ЭССЯ, XII: 63]). Назви-новотвори першого виду мотивуються переважно його зовнішнім

виглядом, пор.: *куп* [Рог.: 119; Жел.: 389; Ум., III: 36; Гр., II: 325], *куп-зіле* [Жел.: 389], *куп-зілле* [Рог.: 119; Волк.: 170; Піск.: 119; ЯЧ: 112], *куп-зілля* [Гр., II: 325; Ум., II: 59] (етимологічно пов'язуються з давньою назвою цієї рослини *купина* id.). Ряд назв перенесено: *тирлич* (сер. наддніпр. [Ан.: 107]) — від *Gentiana* L., *затуліні черевички* (волин. [Нов.: 98]) — від *Cypripedium* L., *ландиш* (буков. [Ні.: 4]) — від *Convallaria majalis* L., *чемериця* [Ум., II: 59], *чемериця лісна* (полт. [Ан.:106]) — від *чемериця* 'Veratrum L.' (означення лісна вказує на місце зростання цієї рослини), *натягач* (черк. [Ан.: 106; Ум., III: 36; СБН: 118]) — від *Paris quadrifolia* L., *вороняче масло* (галиц. [Нов.: 98]), — мабуть, від *Lilium martagon* L. Назви *Polygonatum odoratum* могли виникати внаслідок перенесення назв від інших реалій (за межами ботанічної номенклатури), зокрема *вовче ребро*, *котяче ребро* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 30; Жел.: 114]) появилися внаслідок переосмислення словосполучень за подібністю розміщення листків на стеблі рослини до ребер тварини (означення *вовче*, *котяче* мотивуються, видно, отруйністю для людини ягід рослини), *когүтик* (галиц. [Нов.: 97; ВхГик.: 25; ВхПч., II: 30; Жел.: 114]), *пітушки* (уман.), *півники дубнякові* (київ.) [Ан.: 107; СБН: 118] зумовлені подібністю розміщення квіток чи плодів до сережок або гребеня півня (пор. укр. діал. назви цієї рослини *серѣжечки*, *греб'ін'* [САБЛ: № 86]), *лісові кулі* (київ. [Ан.: 106; СБН: 118]) — круглими плодами рослини. Складена назва *журавліні стручкі* (полт.) — також результат переосмислення і мотивується тією самою ознакою, що й попередні. На основі останньої як універб виник номен *журавлинник* (степ. [Ан.: 106; Ум., II: 49]). Дві назви мотивуються лікувальними властивостями рослини (див. [ЛРП: 462—463]) чи використанням її з магичною метою, це *сердечник* (полт. [Ан.: 107; СБН: 118]; від *серце*) і *одхасник* [Волк.: 172; Ум., III: 36] (результат деетимологізації слова *одхасник*; пор. укр. діал. *одхасник* 'рослини *Carlina* L., *Asperula* L.', утворене від дієслова *відхаснутися* (діал. *одхаснутися*) 'відчепитися', діал. *відхаснути* 'захистити, відгородити'; ботанічний номен пояснюється, ймовірно, використанням рослини з магичною метою, пор. [ЕСУМ, I: 392]), а також п. 3.90.34. *Зубрій* (поділ. [Ан.: 106; Мак.: 283]; очевидно, дериват від *зубр*) мотивується, мабуть, тим, що цю траву люблять зубри, пор. аналогічні назви *зубрівка*, *зубрѳвник*, які позначають інші рослини [ЕСУМ, II: 282].

Деякі з перелічених назв *Polygonatum odoratum* уживаються і для найменування виду *Polygonatum multiflorum*, який, однак, має також специфічні найменування, як-от: *купѳка* [Рог.: 119; Піск.: 119; Жел.: 389; Гр., II: 326; Руб.: VI: 70] (утворене від *куп* 'Polygonatum odoratum'), *бѳже ребрѳ* (галиц. [Нов.: 97; Гр., IV: 9]), *чортово ребро* (волин. [Ан.: 106]; про мотивацію аналогічних назв див. вище), *воляк* (гуцул. [ВхН.з.: 42]; дериват від *воляти*, зумовлений різким запахом рослини), *огірѳчник*, *огірѳшник* (сх.

укр. [Манж.: 187; Ум., IV: 61; Гр., III: 35]; від *огірок*, але мотивація неясна), *кукурічка* (галиц. [Нов.: 97; Гр., II: 322]). Усупереч раніше висловленій нами думці про останній фітономен як спільне українсько-польське утворення (див. [Сабадош 1996: 115]), більш вірогідно припустити, що це запозичення від пол. *kokoryczka* id. [ПУС, I: 419], утвореного, як уважав Я.Карлович, від ст. пол. *kokorzyka* 'півник'. Ця думка польського вченого в авторів [ЕСУМ, II: 506] «викликає сумнів». Однак, якщо зважити на назви *когутик*, *півники дубнякові*, *пітушки* 'Polygonatum odoratum' (див. попередній абзац), то цей сумнів виявиться безпідставним. Чужомовним є також найменування Polygonatum multiflorum *скупня* (буков. [Ні.: 4; Мак.: 283]), *скупія* [Волк.: 175; Рог.: 119; Піск.: 239; Гр., IV: 147; Руб., XI: 45], яке певним чином пов'язується, очевидно, зі *скупня* 'Cotinus coggigia Scop.', пор. [ЕСУМ, V: 291]. Сумнівним нам видається спроба М.Анненкова зблизити його з *куп* 'Polygonatum' [Ан.: 106]. Із поданих назв закономірною нормою в українській літературній мові для Polygonatum Mill. стала *купина* [СУМ, IV: 402; ОВРУ: 398], ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 177]. Правда, в сучасних українських говорах вона не дуже поширена, див. [САБЛ: № 86].

3.20.15. Повсюдно відома в Україні дикоростуча (її також культивують) рослина Convallaria majalis L. у джерелах позначається, крім успадкованої від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 114]) *конвалія* [КотлЕ: 80; Максимович 1827: 196; Б.-Н.: 191; Закр.: 369; Рог.: 119; Гр., II: 277], *конвалія* [Войц.: 302], *конвалій* [Б.-Н.: 191], *кунволія* [Піск.: 211], *ландіш* [Рог.: 119; Жел.: 396; Ні.: 4], такими новими назвами: *кукурічка* (галиц. [ВхН.з.: 42]), *когутик* [Петр.: 17] (обидві перенесені від Polygonatum odoratum, пор. [Mach.: 271]), *чемериця лугова* (волин. [Ан.: 106; СБН: 43]; *чемериця* перенесено від Veratrum L., а означення *лугова* мотивується місцем зростання), *любка* (слобож. [Гор.-I: 8; СБН: 43]; очевидно, перенесено від Platanthera bifolia Rich.), *діка парічка* [ВхБот.1905; Мел.: 84] (перенесено від Ribes rubrum L. за подібністю червоних плодів обох рослин), *дікий виноград* (галиц. [ВхН.з.: 42]; перенесено від Vitis vinifera L., мабуть, також за подібністю плодів), *черомха польова* (катер. [Ан.: 105; СБН: 49]; перенесено від Radus avium Mill. за подібністю білого суцвіття і різкого запаху обох рослин), *язик лісний* (волин. [Ан.: 105; СБН: 43]; перенесено за подібністю листка конвалії до язика тварини; означення *лісний* вказує на місце зростання), *свічарник* (галиц. [Гавр.: 138; Жел.: 858]; дериват від *свічарня* 'подсвечник' [Гр., IV: 110], флорономен мотивується подібністю нижньої частини стебла конвалії до підсвічника), *раннык* (буков. та ін. [Рог.: 119; Ні.: 4; Гр., IV: 6]; похідне від *рана*, зумовлене використанням листя рослини для лікування ран [Мел.: 84]), *майівка* (галиц. [ВхН.з.: 42]; від діал. *май* 'травень', мотивується часом цвітіння рослини; пор. латинське видове означення *majalis*

'травневий' [Кр.: 127]), *ландишник* (волин.), *ландушка* (катер.) [Ан.: 106; СБН: 43] (перша назва — похідна від *ландиш* id., а друга — від незафіксованого **ландуш*, варіанта ст. укр. *ландиш* id., пор. біл. діал. *лантуш* id. [Кис.: 40]), *ланка* [Петр.: 20], *лянка* [Руб., VII: 32] (дериват від *лань* 'лань, тварина з родини оленів', споріднене з *ландиш* 'конвалія'; пор. ст. пол. *lanka* id. [RS: 126], детальніше про споріднені назви див. ще [Сабадош 1996: 114—115]). Нормативною в українській літературній мові для цієї рослини закономірно стала назва *конвалія* [СУМ, IV: 255—256; ОВРУ: 398], успадкована зі староукраїнського періоду, відома в більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 63] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 43].

3.20.16. Більшість інновацій, які позначають Paris quadrifolia L. (рослина поширена в Закарпатті, Карпатах, Поліссі і Лісостепу), можна поділити на три групи: а) номени, пов'язані з лікувальними властивостями рослини, б) мотивовані її зовнішніми особливостями і в) зумовлені отруйними властивостями рослини. До першої групи належать: галиц. *горло* [Гавр.: 142]) і *горл'ачка* [ib.; Гол.: 486], *прожерка* (галиц. [Нов.: 100; Жел.: 770; Гр., III: 465]; від діал. *прожерати* 'проглинати, проковтувати' [Гр., III: 465]; усі три назви пов'язані з уживанням рослини для лікування горла), *раннык* (сх. укр. [Рог.: 130; Волк.: 174; Ум., I: 95; Гр., IV: 6; ЯЧ: 112]; від *рана*; назва зумовлена використанням рослини для лікування ран), *натягач* [РО: 250; Рог.: 130; Ум., II: 230; Гр., II: 529] (від *натягати* — за вживанням рослини при нарывах, фурункулах [Мел.: 196]), *волокну́к* (галиц. [ВхН.з.: 50]), *волокінник* [Парт.; ВхПч., I: 11; Ум., I: 95], *волоконник* (галиц. [ВхПч., II: 34; ВхБот.1896: 97]; останні три назви пов'язані з діал. *волокно* 'опух із наливом під нігтем пальця, волос'), *волосінник* (галиц. [Ум., II: 230]), *волоснік* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 34; Петр.: 86 зв.; Ум., II: 230]; від *во́лос* 'опух з наливом під нігтем пальця' [СУМ, I: 730—731]; усі мотивуються використанням відвару листя рослини для лікування цієї хвороби [Мел.: 196]), *бешіжник* (гуцул. [Онищук: 154]), *бешіжник* [Петр.1: 86 зв.], *бешієсник* [Руб., I: 189], *бешієзнік* (гуцул. [Шух., I: 20; Гр., I: 54]; від *беші́ха*, діал. *беші́га* 'запалення шкіри при бешісі', тобто і цей фітономен зумовлений лікувальними властивостями рослини), *бешіжнік* (гуцул. [Парт.; Жел.: 25; Гр., I: 53; ВхН.з.: 50]; імовірно, результат народноетимологічного зближення попередньої назви з *біс*, *бісится* в зв'язку з одурманюючою дією цієї отруйної рослини на людину, пор. [ЕСУМ, I: 177]).

Другу групу назв Paris quadryfolia складають наступні неологізми: *четверолистник* [Петр.: 40] (очевидно, калька латинського видового означення *quadryfolia*), *хрещате зілля* (сер. наддніпр., поділ. та ін. [Рог.: 130; Ум., I: 95; II: 230; ЯЧ: 112]), *хрест-трава* (слобож. [Ан.: 241; Ум., I: 95; II: 230]; обидві останні назви мотивуються хрестоподібним розміщенням

чотириох листків на стеблі), *сходник* (галиц. [Нов.: 100; Петр.: 36]; від *сходитися*, назва зумовлена тією самою ознакою, що й дві попередні, тобто чотири листочки «сходяться» на стеблі в одному місці), *воронье око* (півд.-зах. [Вол.: 79; Гол.: 414; Тм., I: 44]), *воронье око* [Ум., I: 95] (< прасл. **vornъje oko* id. [Сабадош 1996: 43]), *вороняче око* (буков., поділ. та ін. [Піск.: 42; Ні.: 9; Степовик 1886, II: 10]; переосмислення словосполучення відбулося на основі подібності чорної ягоди рослини до воронячого ока), *воронець чотирилистний* [Вол.: 79; Парт.], *воронівка* (лемк. [ВхН.з.: 50]; останні два номени появилися внаслідок універбації назв-словосполучень *воронье око*, *вороняче око*), *родімець-трава* [Ан.: 241; Мел.: 196; СБН: 109] (*родімець* від *родимий*; пор. *родимка*; цей флорономен мотивується тією самою ознакою — чорною ягодою, — що й попередні назви).

До третьої групи ми віднесли: *вовча ягода* [Вол.: 79; Парт.], *вóлчі ягоди* (півд.-зах. [Гол.: 412]; *вóвчий* у цих назвах має значення 'отруйний'), *німіна* (лемк. [ВхН.з.: 50]; від *німий*: при отруєнні цією рослиною людина втрачає дар мови, стає німою). Ще одна назва *мандригуля* (бойк.-галиц. [ВхПч., I: 34]) чи *мандригуля* [Жел.: 426], видно, перенесена від діал. *мандригуля* 'Mandragora officinarum' за аналогічною отруйною дією останньої рослини. Можливо, до цієї групи належить *напрасник* [Петр.: 52] — від *напрасний*, мабуть, зі значеннями 'кривдний', 'раптовий' [ЕСУМ, IV: 39].

Крім поданих, джерела документують ще такі номени цієї рослини: *помірник* (буков. [Ні.: 2]), *трилистник* [Волк.: 176] (від *три* і *лист*; зумовленість фітономена незрозуміла, бо на стеблі розмішуються хрестоподібно по чотири листки, див. вище), *ускóпна трава* [Ан.: 242; Шейк., V/2: 205]. Мотивація всіх флорономенів неясна. Із усіх наведених тут нормативною в українській літературній мові для позначення роду *Paris* L. виправдано стала назва *вороняче око* [СУМ, I: 741; ОВРУ: 399], відома в ряді сучасних українських говорів [САБЛ: № 74] і ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 109].

3.21.1. Жодна рослина родини **амарилісові** (Amaryllidaceae) не поширена на всій території України. Найвідоміший її вид *Galanthus nivalis* L. росте в Карпатах і Лісостепу. Одні його назви пов'язані з дуже раннім ростом цієї рослини (прямо з-під снігу), зокрема загальнонародна *підсніжник* [Жел.: 876; Ум., III: 74; Тан.: 62] чи *подсніжник* [Вол.: 82; Рог.: 123; Lind., II: 216], *скорозріст підсніжник* [ВхГик.: 28], (*підсніжник* — від *сніг*), *снігурка* [ВхН.з.: 45], *сніжки* [Петр.: 35] (дві останні виникли внаслідок переосмислення загальноживаних слів; пор. ще пол. *śnieżyczka* 'Galanthus' [ПУС, II/2: 150]), *снігоцвіт* [Руб., XI: 64] (від *сніг* і *цвіт*), *сніжноцвіт* (буков. [Ні.: 6]; від *сніжний* і *цвіт*), *прóсерень* [1798, КотлЕ, ч.ІІІ, строфа 136, ряд. 6; Закр.: 491; Ум., III: 74; Гр., III: 478; Руб., X: 210], *прóсерен* [Ан.: 150; Піск.:

217; Гр., III: 478], *просурень*, *просурина* [Піск.: 217] (утворені від діал. *серен* 'мерзлий сніг'; див. ще [Дзензелівський 1882: 84—86; ЕСУМ, IV: 601]). Раннім пробудженням цієї рослини мотивуються також номени *ярник* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 31; Гр., IV: 543]; від діал. *ярь* 'весна'), *мартєнка* (гуцул. в Закарпатській обл. [ВхЗак.: 234; ВхН.з.: 45]; від діал. *март* 'березень'), *скороздра* [Петр.: 34], *скорозріст* (галиц. [ВхПч., II: 31; ВхГик.: 28; Жел.: 876; Гр., IV: 140]).

Номен *скороздра* виник у результаті субстантивзації прикметника дієприкметникового походження — композита, утвореного від прислівника *скоро* та дієприкметникової форми жіночого роду *здра*, тобто «скоро зросла (квітка)». Назви *козодріст* (бойк.-галиц. [ВхПч., I: 10; Жел.: 448; Гр., II: 266]), *козодристь* (поділ. [1913, Мак.: 160]), *козодріск* (галиц.-волин.), *козодричка* [ВхН.з.: 45], *козодрист*, *конодрист* (закарп. [ВхЗак.: 227]), *колодріст* (закарп. та ін. [ВхПч., II: 31; Левч.; Жел.: 359; ВхН.з.: 45]), виникли на основі назви *скорозріст* id., усупереч [ЕСУМ, II: 500—501], внаслідок помилкового, народноетимологічного зближення зі словами *коза* і *дристати* (див. із приводу цих та інших аналогічних назв [Mach.: 272; Сабадош 1882a: 77; ЕСУМ, I: 545]). Очевидно, до цієї групи найменувань *Galanthus nivalis* слід віднести і назву *тодзінка* (бойк. [ВхН.з.: 45]), яка виникла, видно, від не виявленого нами в джерелах описуваного періоду слова *козинка* id., яке, однак, відоме в сучасних закарпатських та, можливо, ще деяких говірках як позначення ранньовесняних рослин *Galanthus nivalis* L., *Leucojum vernum* L., *Primula veris* L. [Кобів: 194, 251, 330] і яке могло утворитися на основі народноетимологічного *козодрист* і под. < *скорозріст* id. (пор. ще [ЕСУМ, I: 545]).

Подібністю листків підсніжника до листків часнику, кукурудзи мотивуються назви *дикий чісник* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 31; ВхГик.: 28]; переосмислення компонента *чісник* відбулося, можливо, також через наявність у цієї рослини цибулинного кореня) і *гугурдза дика* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 45]; *гугурдза* < *гугурудза* < *кукурудза*; перехід [r] < [k] характерний для цих говірок). Із іншомовних запозичень можна назвати хіба що румунізм *колокоцєй* (галиц. [ВхН.з.: 45]; пор. рум. діал. *cloroței* 'Campanula L.' [Borza: 73], яке, взагалі, слов'янізм; пор. ст. сл. *клопотъ* 'дзвін, шум', болг. *клопот* 'дзвінок на шиї тварини' [DLRM: 159; ДЕМ: 186; ЕСУМ, II: 518—519]). Український флорономен зазнав, очевидно, також впливу власних слів типу *колокол(ець)* у зв'язку зі дзвіночкоподібною формою квітки *Galanthus nivalis* L. Назва цієї рослини *могуриянін* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 31; Жел.: 448]) неясна. пор. [ЕСУМ, III: 495]. Літературною нормою української мови стала для *Galanthus* L. назва *підсніжник* [СУМ, VI: 504; ОВРУ: 402], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 65].

3.21.2. Рослина *Leucojum vernum* L. зростає тільки в деяких місцях Закарпатської та Львівської областей, для неї джерела засвідчують такі назви: *скоросілка* [ВхПч., I: 28; ВхГик.: 28; Жел.: 877; Петр.: 34; Тан.: 63] (утворена від *скоро* і *сіти* за допомогою суф. *-лка* за раннім ростом), *скороздра* [Петр.: 34] (пор. *скороздра* '*Galanthus nivalis* L.' — п. 3.21.1), *прасер* (галиц. [ВхН.з.: 47]; результат скорочення та деетимологації *просерен* '*Galanthus nivalis*' і народноетимологічного зближення префіксів *про-* та *пра-*; переосмислення відбулося на основі подібності рослин, пор. [ЕСУМ, IV: 356, 601]), *сніжка* (бойк. [ВхН.з.: 47]; ботанічний номен утворений переосмисленням слова за раннім зростанням — прямо з-під снігу; пор. *сніжки* '*Galanthus* L.' в п. 3.21.1), *жовтка* (галиц., закарп. [ВхН.з.: 47]), *жовтька* (закарп. [ВхЗак.: 217]; від *жовтий*, мотивується використанням листя рослини з галуном для фарбування писанок, див. [Мел.: 159]), *дідух*, *лісовий нарцис* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 33]), *дикий нарцис* [ВхГик.: 28] (перенесено за деякою подібністю квітки рослини до нарциса), *блідниця* [Жел.: 33; Петр.: 32] (від *блідний* 'неяскравий, слабозабарвлений' [СУМ, I: 201]; пор. словц. *bledula* '*Leucojum vernum*' [SSJ, I: 102], чес. *blednivka* id.; останнє В.Махек уважає утворенням Пресла за зразком лат. *leucojum* id. < гр. *λευκος* 'білий' [Mach.: 272]). Жодна з цих назв не стала нормою української літературної мови.

3.22.1. **Півникові** (Iridaceae). У цей період уперше в джерелах фіксуються назви диких видів *Crocus* L. (про культивованій вид див. п. 2.4.1), зокрема для *Crocus reticulatus* Stev. ex Adam (*Crocus variegatus* Hop. et Horn.), який зростає в південній частині Лісостепу, Степу, виявляються: *просерен* [Гр., III: 478], *просерен* [Ум., III: 74], *просерень* [Рог.: 120; Піск.: 23, 217; Гр., III: 478], *просирень* (катер. [Гор.-1: 8; Ум., III: 74]), *просурень* [Рог.: 120; Піск.: 23, 217; Гр., III: 483] (перенесено від *Galanthus nivalis* або, можливо, утворено незалежно за тією самою мотиваційною ознакою: ця рослина так само починає рости дуже рано — з-під снігу), *просерет* [Ан.: 113; Мел.: 89] (виникли внаслідок деетимологізації *просерен(ь)*), степ. *просеренок* [ЯТ: 15], *просоренок* [Сред.: 558], *просуренок* (полт. [Ан.: 113; Мел.: 89]), *просуренок* [Ум., III: 74], *просуренка* [Рог.: 247; Мел.: 89], *просурінка* [Рог.: 120; Піск.: 23, 217; Гр., III: 483] (все це суфіксальні деривати від *просерен(ь)*, *просурень*, зокрема й ті, що деетимологізувалися), *просвиренки* (катер. [Гор.-1: 8]; тієї самої етимології, що й попередні, виникло, мабуть, унаслідок зближення за народною етимологією з *просвирки* і под. '*Althaea* L.', '*Malva* L.' [СБН: 269]), *дристокóz* [Рог.: 120; Піск.: 23; Жел.: 205; Тм., II: 250; Гр., I: 443], *дристокіз* [Піск.: 71] (номен виник у результаті метатези складових частин народноетимологічного *козодріст* '*Galanthus nivalis* L.' < *скорозріст* id., див. п. 3.21.1), *дрищики* (катер. [Гор.-1: 8]; утворене, вірогідно, на основі флорономена *козодріст*; похідне від *дристати*), *сіротень* [Рог.: 120; Піск.:

23, 236; Гр., IV: 123; Руб., XI: 34] (образна інновація, утворена від *сіротá*: ранньою весною на фоні ще сплячої флори ця рання рослина одинока, як сирота; менш вірогідним нам видається припущення (див. [ЕСУМ, V: 243]), що це «результат контамінації і спрощення форм» типу *прóсерен* id. «з опущенням префікса *про-* і зближенням з основою *сіротá*»), *курочки* (харк. [Гор.-1: 8]; переосмислення слова відбулося на основі зовнішнього вигляду квітки рослини), *пасочник* [Ан.: 113; СБН: 46] (похідне від *пáска*, мотивується, очевидно, використанням шафрана як барвника при приготуванні пасок), *маслянкí* [Ан.: 113; Руб., VII: 10; Мел.: 89]; від *мáсло*, ботанічний номен зумовлений, імовірно, народним уявленням, нібито споживання коровами бульб рослин із жовтими квітками спричиняє жовтий колір масла; пор. ще рос. діал. *масленка* '*Crocus reticulatus*' [Mach.: 49, 267; ЕСУМ, III: 408]), *командрушкí* [Рог.: 247; Мел.: 89] (назва похідна, очевидно, від слова **командрух*, не виявленого нами в джерелах української мови та етимологічно неясного), *брандуші* [Гр., I: 92; Ум., III: 74], *брандушки* (степ. [Сред.: 558; Ум., III: 74]), *бриндушки* (херс. [Ан.: 113; СБН: 46]), *брандушка* [ЯТ: 15], *брандюшки* [Рог.: 120], *брєндушка*, *брєндулька* [Парт.: 309] (демінутиви від *брєндуша* і под). Про *брєндуша* і под. див. п. 2.4.1.

3.22.2. Частина номінацій видів *Iris* L. є спільною, передовсім *півники* [Павл.: 72; Б.-Н.: 278; Рог.: 125; Жел.: 636; Гр., III: 157], рідше в однині *півник* (степ. та ін. [Б.-Н.: 278; Сред.: 558]), *пітушки* [Рог.: 125], *пітушок* (степ. [Сред.: 558]; переосмислення демінутивів відбулося за асоціацією суцвіття рослини з гребенем півня, пор. [ЕСУМ, IV: 385]), *кóсатень* (галиц. [Петр.-3: 49; Жел.: 369]), *кóсiтень* (галиц., гуцул. та ін. [Вол.: 81; Шух., I: 20; Гр., II: 290 та ін.]), *кóсiтець* (буков. [Ні.: 7]), *кóсичкí* (закарп. [ВхЗак.: 246; Гр., II: 290]). Етимомом останніх є слово *кóсá* 'сільськогосподарське знаряддя', усі мотивуються схожістю довгих листків рослини з косою, пор. [Mach.: 273]; пор. аналогічну назву *сáбельник* у наступному абзаці.

Зі специфічних видових назв найбільше таких, які позначають вид *Iris pseudoacorus* L. (зростає на болотах, берегах річок по всій Україні): *кóсiтець* [Вол.: 81] (пор. пол. *kosaciec*, чес., ст. чес., словц. *kosatec* id. [ПУС, I: 448; Trav.: 728; SSJ, I: 750]), *кóсатик* (степ. [Lind., II: 213; СБН: 79]; пор. рос. діал. *кóсатик* id.; В.А.Меркулова услід за В.Махеком реконструює прасл. **kosatъsъ*, **kosatikъ* '*Iris*' [Mach.: 273; Меркулова: 136], однак у значно пізнішому спеціальному етимологічному виданні [ЭССЯ, XI] такі реконструкції відсутні), *кóсичкí* (уман. [Ан.: 178; Ум., II: 39]), *кóсiтень водний* [Вол.: 81], *болотні півники* [Рог.: 248; Рог.: 125; Ум., III: 227], *болотяний півник* (степ. [ЯТ: 112]), *ужачкí* [Рог.: 248; Рог.: 125; Піск.: 22; Шейк., V/2: 166] (від діал. *уж* 'вуж'; останні чотири назви мотивуються місцем зростання рослини — у болотах, по берегах річок, де, зокрема, водяться вужі), *аєр*, *аїр*,

лепеха, лепешник [Б.-Н.: 43, 207], *лепешняк* (київ. [Рог.: 125; Ум., II: 39]), *шувар* [Петр.: 41] (останні назви перенесені від *Acorus calamus* L.; пор. видове означення у латинській науковій назві рослини *Iris pseudoacorus* L., утворене від гр. *ψευδος* 'несправжній' та лат. *acorus* 'лепеха, айр' [РО: 248]), *рогоза* (уман. [Ан.: 178; Ум., II: 39; СБН: 79]; перенесено від *Typha latifolia* L. або *Typha angustifolia* L. на основі подібності листків), *сабельник* [Б.-Н.: 320] (від *сабля*, мотивується схожістю листків рослини зі шаблею), *мовниче* (буков. [Ні.: 7]; походження цієї назви неясне, можливо, певним чином пов'язується із діал. *мовня* блискавка', пор. [ЕСУМ, III: 492]).

Для виду *Iris pumila* L. (зростає в Степу, Криму, зрідка на півдні Лісостепу) у джерелах виявлені назви степ. *півнички* [ЯТ: 19], *степові півники, степові пітушки* [Сред.: 559]; для виду *Iris sibirica* L. — *борові півники* [Ан.: 178; Ум., III: 227; СБН: 79] (*борові* — від *бір, бору* за зростанням у хвойно-листяних лісах), *косарик* (бойк. [ВхН.з.: 46; Мел.: 145]; від *коса*, див. вище, а можливо, перенесено від *Gladiolus communis* L. на основі подібності листків рослин). Нормою в українській літературній мові закономірно стала назва *півники* [СУМ, VI: 383; ОВРУ: 404], ухвалена як науковий термін у [СБН: 79]. Див. ще п. 2.4.2.

3.22.3. Серед диких видів роду *Gladiolus* L. найвідоміший у народі *Gladiolus imbricatus* L., який зростає в Карпатах, Поліссі, Лісостепу і в джерелах засвідчений назвами: *зрядник* [Рог.: 124; Жел.: 316; Гр., II: 186], рідше *зрадник* [ВхГик.; Ан.: 158] (уважаємо непереконливою спробу пов'язати цю назву з дієсловом *зрадити*, всупереч [ЕСУМ, II: 279]; очевидно, вона є похідною від діал. *зряджати, зрядіти* 'наряджати' [Жел.: 316; Гр., II: 186] і мотивується гарним суцвіттям рослини; варіант *зрадник* записаний, імовірно, в тих, мабуть, галицьких говірках, у яких звук [p] повністю ствердів), *відворотень* [Петр.: 27] (суфіксальне похідне від діал. **відворотити* 'відвернути'; пор. *відворочуватися* 'відвертатися' [Жел.: 96], бойк. *відворотіти* 'відповісти на «гнівно сказане»' [Он., I: 119]; за народним повір'ям, ця рослина оберігає людину від поранення, тому використовується як амулет, талісман, пор. [Маш.: 273]), *півонник* (харк.), *синя вода, різець* (волин.), *сипілка* (катер.), *дикий чеснок* [Ан.: 158; СБН: 69]. *Півонник* пов'язується, мабуть, із *півонія* 'Paeonia L.' або, менш імовірно, із *півники* 'Iris L.'; *синя вода* — із ліловим кольором висушених квіток цієї рослини [Нейшт.: 169]; *різець* — від *різати*, мотивується гострими краями листків; *сипілка* — від *сипіти* або від *сипілка* за трубкоподібною формою частини квітки [ЕСУМ, V: 240]; назва *дикий чеснок* зумовлена схожістю листків і цибулиноподібного кореня цієї рослини з часниковим), *красні пітушки* [Рог.: 124; Руб., VI: 55; СБН: 69].

3.23.1. Родина *зозулинцеві* (Orchidaceae). Як назви найвідомішого в народі виду роду *Cypripedium* L. — *Cypripedium calceolus* L. (поширений в окремих місцях Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Ровенської областей та на півдні Криму), крім успадкованої від староукраїнської мови *черевічки* [Рог.: 120; Ум., II: 25; Тм., I: 2; Гр., IV: 455], виявляються нові номени: *черевичок хороший* [Вол.: 87], *зозуліні черевічки* [Ан.: 120; Ум., II: 25] (означення *зозуліні* мотивується часом цвітіння — коли кують зозулі, а *черевічки* — формою губи квітки, детальніше [Сабадош 1996: 115], див. ще [Маш.: 296; РО: 246; ЕСУМ, II: 273—274]), *язюлькї* [Піск.: 95; Жел.: 319] (універб від *зозуліні черевічки* ід. або результат переосмислення незафіксованого **язюлькї* 'зозульки'; пор. *сіренька язюля* 'Gymnadenia conopsea' в п. 3.28.7), *жовті зозульки, жовті язюльки* [Рог.: 120; Піск.: 76; Ум., II: 25; Тм., I: 2; Гр., I: 489; II: 177] (означення *жовті* зумовлене кольором губи квітки), *терліч* (волин. [1889, Мел.: 93]; перенесено від *Gentiana* L.). Номен *зозуліні черевічки*, очевидно, існував уже в староукраїнський період, бо саме на його основі міг утворитися староукраїнський фітономен *черевички* [1775, ЛО: 42]. Назва *зозуліні черевічки* стала нормативною в українській науковій ботанічній номенклатурі: в одних виданнях подається тільки для позначення роду *Cypripedium* L. [ОВРУ: 406], а в інших — для виду *Cypripedium calceolus* L. [ВРУ: 178; РУСб: 163], оскільки в Україні він єдиний, що належить до цього роду.

3.23.2. Для рослини *Corallorhiza trifida* Châtel. (*Corallorhiza innata* R. Br.), яка зростає в Карпатах (Чернівецька обл.), Розточчі-Опіллі, Поліссі, Лісостепу, зрідка в гірському Криму, зафіксовано назву *урісник коралькóвець* [ВхГик.: 31; ВхСпис: 33; Жел.: 1015]. Обидва компоненти цієї складеної назви пов'язуються з характерним коралоподібним коренем рослини; пор. лат. *corallorhiza*, утворене від гр. *κοράλλιον* 'корали' і *ρίζα* 'корінь' [РО: 240]; пор. ще пол. *koralowu korzeń* [Maj., II: 235], чес. *koralice*, словц. *koralice* ід. [Mach.: 300]. Українську назву утворив, очевидно, І.Верхратський, зокрема компонент *урісник* — від *у(в)ростати, у(в)рості* (йдеться про корінь), мотивується, можливо, м'ясистим, розгалуженим, коралоподібним корінням, пор. [ЕСУМ, VI: 42—43]. У сучасній українській науковій ботанічній номенклатурі лексема *коралькóвець* стала нормативною для позначення роду *Corallorhiza* Chatel. [ОВРУ: 407]. У [РУСб: 214] і [Кобів: 137] вона чомусь подана в незакономірному фонетичному вигляді *коралькíвець*.

3.23.3. Уперше фіксуються назви рослини *Listera ovata* R.Br., поширеної майже по всій території України: *зозуліні сльóзи* [Рог.: 127; Піск.: 251; Жел.: 312; Гр., II: 177], *зозуліні сльóзки* [Ан.: 196; Ум., I: 29] (образні назви, мотивовані використанням рослин родини зозулинцеві для збудження

кохання [Ан.: 196]), *зозуліні рушничкі* [Рог.: 127; Піск.: 93; Жел.: 312; Гр., II: 177], *зозуліні рушники* [Піск.: 33; Ум., I: 29] (у цих метафоричних назвах компонент *рушничкі*, *рушники* пояснюється тим, що в рослині тільки два листки, які сходяться в одному місці і асоціюються з українськими весільними рушниками), *стулігуз* [Рог.: 127; Піск.: 251; Ум., I: 29; Гр., IV: 222; Руб., XI: 109] (від словосполучення *стули гуз*, у якому другий компонент має значення 'нижня, повніша частина чого-небудь', пор. діал. *гузірь*, *гузеро* 'нижня частина дерева, снопа' [Гр., I: 336]), *двойлист* [Парт.; Мак.: 213], *двулистник* [Петр.: 9] (пор. пол. *dwulistnik*, чес. *dvoják*, луж. *dwójliścik* id. [Ан.: 196]), *задвійник* [ВхГик.: 31; Жел.: 242] (останні чотири номени, пов'язуючись із числом *два*, мотивуються тією самою ознакою, що й *рушничкі*; назву *задвійник* утворив, видно, І.Верхратський від діал. *задвійний* 'подвійний, здвоєний' [Жел.: 242]), *гайник* [Ан.: 196; Мел.: 163; СБН: 89] (від *гай*, мотивується місцем зростання рослини). Флорономен *зозуліні сльози* став нормативним в українській літературній мові як позначення роду *Listera* R. Br. [СУМ, III: 678; ОВРУ: 407], ухвалений як науковий термін у [СБН: 89].

3.23.4. Рослина *Neottia nidus-avis* Rich., поширена на більшій частині України, зовні виглядає своєрідно: голим стеблом нагадує кукурудзу, а її коренева сплетіння подібне до пташиного гнізда. Цими ознаками зумовлені її назви: *гніздівка* (степ. [Lind., II: 210; СБН: 101 та ін.]; пор. рос. *гнездовка*, чес. *hnízdovka*, слвц. *hniezdovka* і т.д. id. [Mach.: 297]; ці номени виникли, видно, під впливом лат. *neottia* id. < гр. *νεοττία* 'гніздо' [ЭСЛНР: 105]; припускають також, що цей фітономен міг появитися в різних слов'янських та інших мовах і незалежно від латинського [ЕСУМ, I: 538]), *кукуруз*, *кукурузка* (бойк. [ВхПч., II: 33; Жел.: 388]; перенесено за подібністю до кукурудзи).

Решта зафіксованих назв цієї рослини зумовлена іншими її властивостями: *миколáйці*, *пріворотень* (київ. [Рог.: 129; Піск.: 211; Жел.: 437, 741; Ум., I: 210; Гр., III: 410, 423]), *любка* (поділ. [Мак.: 240]), *зуби* [Ан.: 225; Ум., I: 210]. Перша пов'язана із часом цвітіння рослини — у період літнього свята на честь святого Миколая (22 травня); *пріворотень* утворено від *пріворот* 'зілля, яке має чаклунську силу' [СУМ, VII: 580]; *любка* вказує на те, що та чаклунська сила використовується переважно для привернення коханого (коханої), див. ще [ЕСУМ, III: 321; IV: 14, 569]; пор. також *любка* в п. 3.23.8. Номен *зуби* — результат переосмислення загальноживаного слова і мотивується використанням рослини від зубного болю, пор.: «Ім парять зуби» [Рог.: 129]. Із цих назв нормативною в сучасній українській літературній мові стала *гніздівка* [ВТССУМ: 240; ОВРУ: 407], уперше вжита в ролі наукового терміна в [Мел.: 183] і ухвалена в цій функції в [СБН: 101].

3.23.5. Для позначення виду *Epipactis palustris* Crantz, який зростає на більшій частині України, засвідчені назви: *кукуручка* (галиц. [Нов.: 98; Гр., II: 322]; очевидно, від *кокорічка* під впливом слова *кукуру́дза*, мотивується буйним листям рослини, пор. ст. укр. *кокоричка* 'Polygonatum multiflorum' [1642, Слав.: 320], див. п. 3.20.14), *коручка* [ВхГик.: 31] (назва виникла, видно, із **кокоручка* внаслідок гаплогії; непереконливо пов'язувати її з етимологічно неясним пол. *kruszczyk*, усупереч [ЕСУМ, III: 45]). Для виду *Epipactis artrorubens* Sch. записано назву *любка* [Рог.: 121; Піск.: 129; Руб., VII: 28], для виду *Epipactis helleborine* Crantz (*Epipactis latifolia* All.) — *дремлик* [Ан.: 134; Мел.: 105; СБН: 36] (пов'язується, імовірно, з *дрімáти*), *коручка* [Жел.: 369], *куручка* [ВхСпис; Мел.: 105]. Нормативною в українській науковій ботанічній номенклатурі для позначення роду *Epipactis* Zinn утвердилася назва *ко́ручка* [ОВРУ: 407; РУСб: 189] (чомусь із наголосом на першому складі, не відомо, з якого джерела це взято). Уперше вжита в ролі наукового терміна у [ВхГик.: 31] і ухвалена в цій функції в [СБН: 56].

3.23.6. Із видів *Cephalanthera* Rich. найпоширеніший на більшій частині України вид *Cephalanthera longifolia* Fr., для якого в джерелах зафіксовано назви: *була́тка* [ВхГик.: 31; Жел.: 49] (утворена від *була́т* 'високоякісна сталь; меч'; флорономен мотивується, очевидно, мечеподібними листками), *дівока* (галиц. [Нов.: 97; Гр., I: 387]; субстантивований прикметник жіночого роду, запозичений від польського прикметника *diwoka* 'дика' — деривата прасл. **diva* id. [ЕСУМ, II: 85]). Номен *була́тка* став нормативним в українській науковій ботанічній номенклатурі для позначення роду *Cephalanthera* Rich. [ОВРУ: 408]. Уперше у функції наукового терміна використаний у [ВхГик.: 31] і ухвалений у [СБН: 35].

3.23.7. Зовнішнім виглядом окремих частин рослини *Gymnadenia conopsea* R.Br. (зростає на більшій частині України, крім Степу) мотивуються її назви *билéнець* [ВхГик.: 31; Жел.: 26], *билі́нець* [ВхБот.1905; Мел.: 131] (від *билі́на* — за характерним стеблом, яке має дуже дрібні листочки; пор. подібний принцип мотивації в пол. *golek* id. [Maj., II: 371]), *ручка Пресвятої Діви* (волин. [Нов.: 99; Гр., IV: 90]), *ручки Христові* [ВхГик.: 31] (останні дві назви мотивуються коренем рослини, який нагадує руку з пальцями; пор. чес. морав. *Panny Marie prsty*, слвц. *ručička Kristova* [Mach.: 298], пол. *boża rączka, dłoń Chrystowa* id. [1613, Maj., II: 371]), *зозуліні сльозки*, *зозульки* (степ.), *сіренька зязюля* (харк.) [Ан.: 161; СБН: 71] (назва *зозуліні сльозки*, можливо, перенесена від *Listera ovata* R.Br. або *Orchis* L. — див. пп. 3.23.3 і 3.23.9; *зозульки* — універб, утворений на основі попередньої складеної назви).

Для іншого, менш поширеного в Україні виду *Gymnadenia odoratissima* Rich. засвідчено назви *бо́жа свічка*, *свічочкі польові* (обидві в гуцул. гов.

[Шух., I: 21; Гр., IV: 110]; в останньому джерелі помилково подається *світочкі польові* з покликанням на В.Шухевича, в якого насправді *світочкі польові*; компоненти *свічка*, *світочкі* мотивуються асоціацією продовгастого суцвіття зі свічкою). Із усіх цих назв двох видів *Gymnadenia R.Br.* нормативним в українській науковій ботанічній номенклатурі став *билінець* [ОВРУ: 409]. Уперше вжитий як науковий термін у [ВхГик.: 31], потім у [Мел.: 131] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 71].

3.23.8. Засвідчені назви рослини *Platanthera bifolia* Rich. (зростає в Закарпатті, Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Поліссі, рідше в Лісостепу, дуже рідко в Степу; за свідченням Анненкова, раніше цю рослину називали по-латинськи *Orchis bifolia*, тому в неї є спільні назви з іншими видами *Orchis* L. [Ан.: 260], див. ще п. 2.25): *любка* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 214; ЯЧ: 112]; від *любіти*, мотивується вживанням відвару кореня як засобу, який збуджує статеві органи, див. [Ан.: 260]; пор. рос., біл. діал. *любка* id., а також близькі за мотивацією біл. діал. *чараўнік*, *прычар* id. [Кис.: 99]), *широт парлист* [ВхГик.: 31; Жел.: 1090] (перший компонент назви пов'язується з двома широкими овальними листками, а другий — композит: *пар* — від *пара* 'два' і *лист*), *кукушкіні сльози* [Рог.: 131; Піск.: 118; СБН: 116], *сторчець смольний* (київ. [Ан.: 260; СБН: 116]; компонент *сторчець* від діал. *сторчати* 'стирчати', зумовлений застосуванням рослини для лікування чоловічої імпотенції; пор. пол. *storczyk* 'зозулинець, орхідея (orchis)' [ПУС, II/2: 96], пор. ще [ЕСУМ, V: 429]). Назва *любка* '*Platanthera* L.' стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, IV: 563; ОВРУ: 409], ухвалена як науковий термін у [СБН: 116].

3.23.9. Найвідоміші людям рослини родини зозулинцеві — це види роду *Orchis* L., більшість їх, як і багато інших рослин цієї родини, мають своєрідний корінь, що складається з двох бульб, які нагадують *testiculus*, а в своєму складі містять активну збуджувальну речовину, у зв'язку з чим їх відвар використовують у народній медицині для лікування чоловічої імпотенції, пор. [Ан.: 196, 232—234]. Саме цими властивостями, а також пов'язаними з ними народними повір'ями мотивується ряд назв багатьох видів *Orchis* та інших рослин цієї родини, зокрема джерела зберегли такі спільні назви видів *Orchis*: *зозуліні сльози* [Рог.: 130; Піск.: 93; Гр., II: 177], *зозуліні сльозки* [Ум., IV: 227], галиц. *зазуліні черевички* [Нов.: 100] та *зозулеві черевички* [Гавр.:142], *зозуля*, *зазуля* (зах. укр.) [Гол.: 563] (ці ботанічні номени виникли внаслідок переосмислення синтаксичних словосполучень і слова *зозуля* передовсім на тій підставі, що в багатьох народів, зокрема й слов'янських, зозуля символізує ласку, кохання і плодовитість [Mach.: 299; ЕСУМ, II: 273—274]; можливо, також мотивуються часом цвітіння рослини, коли кують зозулі; композит *сльози* пов'язується,

очевидно, з двома бульбами кореня, а назва *зазуліні черевички*, ймовірно, перенесена від *Surgipedium calceolus* L.), *зазулінець* [ВхГик.: 30; Жел.: 246; ВхБот.1905: 149], *зазулька* (бойк.-галиц. [Вол.: 85; ВхПч., I: 34]), *зозульки* [Рог.: 130; Піск.: 93; Ум., II: 25; Гр., II: 177], *зезюльки* [Рог.: 130; Гр., II: 148; Руб., VI: 75] (все це деривати від *зозуля* і под. або універби, які виникли на основі назв типу *зозуліні сльози* id.), *любка*, *любкі* (черніг.), *любжа*, *любі-менé-не-покінь* [Рог.: 130; Піск.: 93; Ум., IV: 227; Гр., II: 385, 386; Руб., VII: 28]. Останні номени пов'язуються з *любіти* на тій основі, що відвар кореня рослин використовують як любовний напій.

Із оригінальних назв окремих видів *Orchis* фіксуються для виду *Orchis militaris* L. (поширений у Карпатах, Прикарпатті, рідко в Правобережному Поліссі, Лісостепу, Степу, Криму) *болотний півник* (полт. [Ан.: 233; СБН: 105]), *болотний пітушок* (полт. [Авг.: 50; ВхПч.: IV: 15; СБН: 105], компонент *болотний* мотивується зростанням рослини на болотних луках, а *півник*, діал. *пітушок* — асоціацією суцвіття рослини із гребнем півня або перенесено від *Iris* L.), *зазулінець прямик* [ВхГик.: 30; Жел.: 785; ВхБот.1905: 150] (компонент *прямик* — від діалектного акцентного варіанта *прямий*, пов'язується, ймовірно, з прямим стеблом, пор. [ЕСУМ, IV: 620] або мотивується тією властивістю, що й *сторчець* у п. 3.23.8), *слочок* (буков. [Ні.: 8]; очевидно, від зах. укр. *сличók*, *шличók* — деминутива від *шлик*, *шлык* 'зимова суконна шапка' [Гр., IV: 151; ССк.: 422]; ботанічний номен зумовлений тим, що листочки суцвіття складені у формі шолома, див. [ЕСУМ, V: 309]; пор. видове означення наукової назви цієї рослини в латинській, українській та інших наукових номенклатурах: укр. *шоломоносний*, рос. *шлемоносный*, лат. *militaris* [ОВРУ: 410] — від *militaris* 'військовий; воїн' [ЛРС: 636], мається на увазі стародавній воїн у шоломі); для виду *Orchis mascula* L. — *попові яйця* (поділ. [Ан.: 233; Ум., IV: 227]; ця метафорична назва мотивується коренем, що складається з двох бульб, які нагадують ядра самця), *мудятник* [Вол.: 86; Жел.: 457] (похідне від укр. діал. *мудо* 'ядро самця' [Гр., II: 452]; пор. лат. *orchis* id., див. нижче), *земляне серце* [1893, Мак.: 249] (мотив номінації, мабуть, той самий, що і в попередніх двох назвах; пор. рос. діал. *яйцо лисье* 'Orchis' [Ан.: 233]; для виду *Orchis morio* L. (зростає в Закарпатті, Карпатах, Розточчі-Опіллі, південному Поліссі, Лісостепу, рідко в Степу) — *зозуліні чобітки* (галиц. [ВхПч., II: 34]), *зазулячі чобітки* [Жел.: 246] (ймовірно, перенесено від *Surgipedium calceolus* L.), *дремлик* [Вол.: 85; Гр., I: 442] (мабуть, від *дрімати*, але мотивація фітономена неясна, пор. [ЕСУМ, II: 125]).

У цей період появляється вперше й інша назва для роду *Orchis* L. — *орхідеї* [1900, СБН: 105], яка походить від новолатинської назви родини зозулинцеві *orchideae* (пізніше *orchidaceae*), утвореної від лат. *orchis* 'орхідея,

зозулинець' < гр. *orchis* 'яєчко, ядро' [ЕСУМ, IV: 216; ДГРС: 1198; ЭСЛНР: 110]. Нормативними в українській літературній мові назвами роду *Orchis L.* стали *зозулинець* і *орхідея* [СУМ, III: 678; V: 751; ОВРУ: 410]. Уперше уживається як науковий термін *зозулинець* у [ВхГик.: 30], потім у [Мел.:190] і ухвалюється в цій ролі у формі *зозулинець* у [СБН: 105].

Із роду *Orchis L.* ботаніки недавно виділили рід *Dactylorhiza Nevski*. Як позначення рослини *Dactylorhiza maculata Vermeulen (Orchis maculata L.)* поширена в Закарпатті, Карпатах, зрідка в Розточчі-Опіллі) записано спеціальні назви *кўрячі сльози* [Вол.: 86; Жел.: 392] (утворена за зразком *зозулині сльози*), *Пресвятої дворўчки* (волин. [Нов.: 100; Жел.: 175]; мотивується пальцеподібним коренем).

3.24. Родина кропиви (*Urticaceae*) представлена в джерелах, крім назв кропиви (*Urtica L.*), успадкованих від праслов'янської мови, *кропива́* [Шевч., I: 355; Авг.: 76; Ум., II: 44; Гр., II: 310], *кروطіва* [Hoelzl: 153; Закр.: 611; Парт.:174; Піск.: 117; Жел.: 382] (< прасл. **kropiva* id.), *копріва* [ВхПч., II: 37; ВхЛем.: 246; Гр., II: 282] (< прасл. **kopriva* id.) [ЕСУМ, III: 103], *жігавка* [Витв.: 392; Гол.: 543; ВхПч., I: 13; Рог.: 140; Жел.: 222; Гр., I: 483] (< прасл. **žigavъka : žegavъka : žagavъka* id.), *жігавиця* [Гол.: 543; РО: 227] (< прасл. **žigavica* id.), *жіжжа* [РО: 227; Рог.: 140; Ум., II: 44; Гр., I: 484] (< прасл. **žizъka* id.), див. [Сабадош 1996: 43] і успадкованих від староукраїнської мови *жалі́ва* [Вол.: 117; Гол.: 539; Парт.: 174; Жел.: 217; Гр., I: 47] та полонізму *покрі́ва* [ВхН.з.: 60], також назвами-новотворами двох видів кропиви, поширених по всій Україні, — *Urtica dioica L.* та *Urtica urens L.* Частина з них спільна для обох: *покрі́вка* (галиц. [ВхН.з.: 60]; демінутив від *покрива* id.), *жеглі́ва, жаглі́ва* (зах. укр. [Парт.: 174]; похідні від діал. *жегті́, жегчі́* 'палити, пекти' [Жел.: 219] < прасл. **žegti* id. [ЕСУМ, II: 191]; цей флорономен, як і майже всі інші назви кропиви, мотивується властивістю рослини жалити тіло людини), *чортів лист* [1911, СБН: 162]; та сама мотивація, що й у попередній назві).

Зафіксовано специфічні новотвори для виду *Urtica dioica*: *кропива́ жалю́ча* (буков. та ін. [Рог.: 140; Ум., II: 44; Ні.: 13]), галиц. *кروطіва пекўца, жалівўха* [ВхН.з.: 60] (останнє, можливо, універб, який утворився на основі *кропива́ жалю́ча*), *джигўха* (черніг. [Гр., I: 376]; дериват, імовірно, від діал. *джігати* 'хльостати, кусати, жалити і под.' [ib.: 375] < прасл. **džigati, *džьgati* 'колоти, штрикати' [ЕСУМ, II: 51]).

Для виду *Urtica urens* записано назви *кратівка, кропилка* [Гор.-1: 21], *жаля́чка, жарўха* (галиц. [ВхПч., II: 37; Жел.: 217; Ум., II: 44; Гр., I: 474]), *пекўчка* (бойк.), *жгáвка* (гуцул.), *жіжжавка* (галиц.) [ВхН.з.: 60; Мел.: 291], *жгўчка* (полт., ниж. наддніпр., степ. та ін. [Авг.: 77; ВхПч., IV: 17; СБН: 162]), *жижўха* (уман. [Рог.: 140; Ан.: 370; Ум., II: 44; Вас.: 140; Гр., I: 483]),

жигўчка [РО: 227; Рог.: 140; Ум., II: 44], *парюка* (галиц. [Hoelzl: 152; СБН: 162]). Фітономен *жаля́чка* — від *жалі́ти*; *жарўха* — від *жар, жáрити*, пор. [ЕСУМ, II: 188]; *пекўчка* — від *пекті́*; *жгáвка, жгўчка, жижу́ха* — від діал. *жегті́*, див. вище, *парюка* — від *пáрити*, пор. *пекўчка, жарўха* id.; назва *жіжжавка* виникла в результаті метатези в діал. *жігавка* id. < прасл. **žigavъka* id., пор. [ЕСУМ, I: 505]. Літературною нормою української мови для роду *Urtica L.* стала назва *кропива́* [СУМ, IV: 365; ОВРУ: 59], ухвалена як науковий термін у [СБН: 162], уперше термінована І.Верхратським [ВхГик.: 58], підтримана в цьому статусі у [Мел.: 291] і відома в переважній більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 26].

3.25. Родина омелові (*Loranthaceae*) в українській писемності представлена, крім успадкованої від праслов'янської мови *омéла* [Рог.: 141; Піск.: 98; Гр., III: 53; Тан.: 61], *омелá* [ВхПч., II: 37; Ум., II: 238; Жел.: 568], *оміла* [Жел.: 569] (< *омéла* id.), *омелó* [ВхЗак.: 242; ВхН.з.: 61], *имелá* [Рог.: 141; Ум., II: 238], *вімела* [Ум., II: 238] (< прасл. **omela : *jъmela* id. [ЕСУМ, IV: 185—186]), також новими назвами двох видів — *Loganthus turgoeus Jacq.* та *Viscum album L.*, які ростуть на деревах. Для першого виду, який зростає тільки на дубі і поширений у Закарпатті, Західному Лісостепу і в Криму, зафіксовано назви-новотвори: *омелá дубóва* (буков. та ін. [Рог.: 127; Жел.: 568; Ні.; Гр., III: 53]), *омела чорна* [Петр.: 26] (означення *чорна* пов'язується, ймовірно, з темно-зеленим кольором листків рослини, див. [ВРУ: 208]), *боля́чка на дубі* (галиц. [ВхПч., II: 33; Гр., I: 85]; цей напівпаразит виснажує дерево, робить його хворим), *осміл* [ВхБот.1896: 37; Тан.], *восміл* [ВхСпис; Тан.].

Ботанічний номен *осміл* утворений, очевидно, усіченням основи дієслова *осмолі́ти (= обсмолі́ти)* 'покривати смолою' [Гр., III: 28, 69] і мотивується липкою речовиною на плодах рослини, використовуваною як клей; пояснення лексеми *осміл* як результату контамінації слів *омéла* і *смола́*, усупереч [ЕСУМ, IV: 223], нам видається непереконливим. У варіанті *восміл* початковий [в] — протеза. Назва *дубóва омелá*, або *омелá дубóва*, у значенні 'Loganthus Jacq.' стала нормативною в українській науковій ботанічній номенклатурі [ВРУ: 208; РУСб: 257; ОВРУ: 243].

Другий вид *Viscum album* паразитує на різних деревах по всій Україні і представлений у джерелах новими назвами, більшість яких — вузьколокальна, пор.: *помелó* (лемк., закарп., поділ. та ін. [ВхЗак.: 249; ВхЛем.: 453; Гр., III: 293; Мак.: 404]), *чортове помело* (лемк. [ВхЛем.: 488]), *мітлá* (галиц. [ВхН.з.: 61]), *віхá* (сер. наддніпр., сер. поліс. [ib.; Мел.: 303]). Всі ці назви виникли в результаті переосмислення загальноживаних *помелó* 'мітла', *мітлá, віхá* за подібністю; означення *чортове* в складеному номіні пов'язується з негативним ставленням людей до рослини-паразита.

Зовнішньою схожістю до інших предметів зумовлені також назви: *шульга́* [Рог.: 41; Піск.: 98; Ум., II: 238; Гр., IV: 518] (перенесено від *шульга́* ‘ліва рука, нога’, мотивується, ймовірно, виглядом виллоподібних голих віток), *словій барвінок* (галиц. [ВхН.з.: 61; Мел.: 304]; *словій* від *ель* ‘ялина’ за паразитуванням зрідка на хвойних деревах, *барвінок* — за подібністю листками до барвінка), *елом* (галиц., волин. [ВхПч., V: 28]), *елим* (гуцул. [ib.; Нов.: 103]; видно, результат переосмислення діал. *елом*, *йолом* і под. ‘висока смушкова шапка’ [Жел.: 214, 324]; омела часто набуває майже кулеподібної форми, пор. [ЕСУМ, II: 180, 327]), *ивілга* (полт. та ін. [Авг.: 85; ВхПч., IV: 17; Жел.: 320]), *ивілга*, *ивілга* [Авг.: 85; ВхПч., IV: 17; Жел.: 320; Рог.: 141; Гр., II: 192, 195], *ивілга* [Ум., II: 238] (результат переосмислення *іволга*, *вівільга* ‘птаха, що має яскраво-жовте з чорним або оливково-зеленим оперенням’ [СУМ, I: 364, IV: 9]: вітки й особливо плоди омели жовтуваті; очевидно, непереконливо пов’язувати цей ботанічний номен із *іва* ‘вид верби, *Salix L.*’, як думав М.Мельник [Мел.: 303], бо цьому суперечить словотвірна структура лексеми *ивілга* і под).

Джерела засвідчують ряд деетимологізованих нових назв цієї рослини, які є наслідком звукових змін давнього *ймела* (< прасл. **jьmela*), а саме: *гемелá*, *ямелá*, *гемел*, *гемелá*, *гамелó* (галиц. [ВхН.з.: 61]), *емела* (галиц., ниж. наддніпр. [ib.; Ан.: 382; СБН: 169]), *вімела* (поділ. [Ан.: 382; Ум., II: 238]), *оміла* [Рог.: 141; Жел.: 569], *вомéна* (галиц.-волин. [ВхПч., V: 28; Жел.: 120]), *обміла* (гуцул. [Шух., I: 18; Гр., III: 18]; можливо, результат народноетимологічного зближення з *обміла* ‘помилка’, див. [Гр.]), похідні *ямелі́на* (лемк. [ВхЛем.: 488; Гр., IV: 540]), *намелі́на* (галиц. [ВхПч., II: 37; Жел.: 483]; див. ще [ЕСУМ, IV: 35]). На основі контамінації назв *омела* та *ивілга* і под. виник фітономен *омельга* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 141; Гр., III: 53; СБН: 169]), який у свою чергу став базою для виникнення внаслідок переосмислення орнітономена *омельга* ‘іволга, *Oriolus galbula L.*’ [ЕСУМ, IV: 186]. Крім описаних, виявляються також назви *вóсмiл* (галиц. [ВхПч., II: 37; Мел.: 303]; про його походження див. вище), *зелена гива* (галиц. [ВхН.з.: 61]; походження слова *гива* неясне), *замелó* (бойк.-галиц. [ib.]; утворено від *заместі* за аналогією до *помелó*, див. вище).

3.26. Родина **санталові** (Santalaceae) представлена в джерелах описуваного періоду назвами видів *Thesium L.*, серед яких найвідоміший (зростає на більшій частині України) *Thesium linophyllum L.* (*Thesium intermedium Schard.*), його назви: *простудник* (волин., поділ. та ін. [1899, Мел.: 280; СБН: 154]; від *простуда*, фітономен пояснюється лікувальними властивостями рослини, див. [Мел.]), *плінівка* [ВхГик.: 74; Жел.: 659] (походження слова неясне), *ленок* (буков. [Ні.: 12]; мотивується подібністю рослини листками до льону; пор. латинське видове означення *linophyllum*,

утворене від *linum* ‘льон’ і гр. *φύλλον* ‘лист’, пор. [Кр.: 122, 168]); М.Мельник пропонує термінувати переклад лат. *linophyllum*, укр. *ленолистник* у значенні ‘*Thesium L.*’ [Мел.: 280]. У [СБН: 154] поданий із цим значенням *ленолистник*, затверджений як науковий термін, котрий до сьогодні є нормативним в українській науковій ботанічній номенклатурі [РУСб: 217; ОВРУ: 242]).

3.27.1. Родина **хвилівникові** (Aristolochiaceae) репрезентується назвами двох рослин — *Asarum europaeum L.* і *Aristolochia clematis L.* Для першої, яка зростає в лісах майже по всій Україні, крім назв праслов’янського походження *копiтник* [РО: 113; ВхПч., I: 9; Закр.: 611; Піск.: 112; Гр., II: 281] (< прасл. **korytъnikъ* id. [ЕСУМ, II: 568]), *копiтень* [Рог.: 113; Ум., IV: 29; Тм., I: 263; Тан.: 59; Гр., II: 281] (< прасл. **korytънь* id. [ЭССЯ, XI: 37—38; Sław., II: 460]), зафіксовано ще такі нові найменування: *копiткi* (полт. та ін. [Волк.: 169; Гр., II: 281]), *копiтeць* (сер. наддніпр. [Ан.: 51; Ум., II: 34; Тм., I: 40; ЯЧ: 114]), *копiтцi* (сер. наддніпр. [Рог.: 113; Піск.: 112; Гр., II: 281; ЯЧ: 114]), *кiнськi копiтцi* (харк. [Гор.-1: 5]), *копiтнiяк* (київ. та ін. [Рог.: 113; Піск.: 112; Ум., IV: 29; Гр., II: 281]), *копiтик* [Ан.: 51; СБН: 18], *копiтель* [ВхБот.1905: 136]. До цієї генетичної групи належить також номен *копiтинь* (волин [Нов.: 97]), похідний від *копiти*, від якого утворене і слово *копiто*, що стало твірною основою для попередніх назв цієї рослини.

Другу групу нових найменувань складають номени, мотивовані місцем зростання рослини: *подорiшник* (полт. [Авг.: 18; Рог.: 113; Жел.: 644]), *пiдорiшник* [ВхПч., IV: 13; Жел.: 646; Ум., II: 34] (префіксально-суфіксальний дериват від діал. *орiх*), *пiдлiстник* (буков. та ін. [Рог.: 113; Піск.: 112; Жел.: 644; Гр., III: 170; Ум., IV: 29]; від *лист* за раннім проростанням рослини з-під опалого листя дерев), *пiдлiсник* (буков., полт., степ. та ін. [ВхПч., IV: 13; Ні.: 2; Мел.: 39]), *подлiсник* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 18]), *подолiшник* [Рог.: 113; Піск.: 112; Ум., II: 34] (останні три — від діал. *лiска* ‘ліщина’ [СУМ, IV: 523]). Окреме місце за походженням займає назва *волоснiяк* [Ан.: 51; Мел.: 39; СБН: 18], утворена від *вóлос* і мотивована тим, що вся рослина покрита короткими волосками; пор. рос. владим. *волосáтик* id. [СРНГ, V: 58]. Із цих назв нормативними в українській літературній мові стали *копiтнiяк*, *копiтник*, *копiтень* [СУМ, IV: 281], проте як науковий термін закріпився тільки перший номен [ОВРУ: 45], ухвалений у цьому статусі ще в [СБН: 18].

3.27.2. Інша рослина родини хвилівникові *Aristolochia clematis L.* (також поширена майже по всій Україні) у джерелах представлена інноваціями, частина яких пов’язується з плодами, подібними до цибулини, це: *поповi мудi* (степ. [Lind., II: 165; Мак.: 38]; пор. діал. *мiдо* ‘ядро в мужчини, самця’ [Гр., II: 452], а також серб. *попова муда*, *попова йаia* ‘*Aristolochia clematis*’ [Сим.: 46]), *мяч-трава* [Ан.: 45; СБН: 16], *царська*

борідка (полт. [Ан.: 45; Ум., II: 15; СБН: 16]), *бородач* [Яв.: 47]. На нашу думку, до однієї генетичної групи належать назви *філонник* (полт. та ін. [Рог.: 113; Піск.: 271; Ум., II: 9; Мак.: 37]), *філійник* (полт. та ін. [Авг.: 15; ВхПч., IV: 13; Жел.: 1027; Ум., II: 9; Тм., I: 163]), *філільник* (полт. [Шейк., V/2: 241]), *філільник* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 522; ЯЧ: 114; Ум., II: 9]), *філільник* (степ. [Ан.: 45; ЯТ: 9]), *філейник* (степ. [Ан.: 45; СБН: 16]), *філіньник* (полт. та ін. [Авг.: 15; ВхПч., IV: 13; Жел.: 1027; Тан.: 64]), *хвилівник*, *хвиліньник* [Закр.: 568; 1848, Гр., IV: 392], *хвиліньник* [Рог.: 113; Піск.: 271; Шейк., V/2: 270], *хвалільник* (харк. [Ан.: 45; Ум., II: 15]), *хвойлічник* [Рог.: 113], *хвойлічник* [Гр., IV: 394] (з покликанням на [Рог.]).

У цьому ряді, гадаємо, первинною мала б бути незафіксована назва **філон(a)*; пор. закарп. *фіона* id. [Ком.: 87], що, за нашим припущенням, грецизм — від гр. *φύλλον* 'лист' і мотивується характерним великим листям рослини. Від **філон(a)* утворилося *філонник* (пор. рос. тамб. *філонник*, кур., ворон. *філоник* id. [Ан.: 45]), на основі якого в свою чергу виникли всі інші варіанти з початковим [ф]; далі внаслідок ряду комбінаторних змін, характерного для української мови переходу [ф] > [хв] появилися варіанти з початковим [хв], зокрема *хвилівник* (< *філільник* і под. < *філонник*) через народноетимологічне зближення з дієсловом *хвалити* (пор. *хвалільник*). Виникнення номена *хвойлічник* етимологічно можна пов'язувати з попередніми варіантами як результат деетимологізації слова або, можливо, зі словом *хвоя* (за місцем зростання рослини, тобто у хвойних лісах). І досить дивно, що укладачі [СБН: 16] як науковий термін затвердили деетимологізоване *хвилівнік* 'Aristolochia L.', який до сьогодні є нормативним в українській мові [СУМ, XI: 39; РУСб: 204; ОВРУ: 45].

Звертаємо увагу читача на той факт, що Б.Грінченко подає *хвилівник*, *хвиліньник* із наголосом не на останньому (такого немає в жодному джерелі української мови XIX — поч. XX ст.), а на другому складі. У [СУМ] це слово подається з єдиною ілюстрацією, взятою із журналу «Наука і життя» (1973 р.). З погляду походження окреме місце займає назва *ростороща* [Закр.: 507; Піск.: 229; Жел.: 840], походження якої неясне. Вона вживається в українських діалектах на позначення ряду інших рослин, див. [Кобів: 713]. Про іншу назву цієї рослини *кокорник* [Руб., VI: 32], *кукорник* (буков. [Ні.; Мак.: 38]) див. у п. 3.20.14.

3.28.1. Родина гречкові (Polygonaceae). Крім назв щавлю (*Rumex L.*, головним чином виду *Rumex acetosa L.*) *щав*, *щавá*, *щавель*, *щавель*, *щавій*, *щавнік* у різних фонетичних варіантах (див. [Б.-Н.: 403; Витв.: Нов.: 103; ВхПч., I: 12; Парт.: 43; Рог.: 178; Піск.: 300; Жел.: 1103, 1106; Ум., IV: 217; Гр., IV: 522, 523, 527]), успадкованих від праслов'янської мови (див. [Сабадош 1996: 44; ЕСУМ, VI: 499—500]), та складеної назви *кінський*

щавель [Волк.: 178; Рог.: 134, 178; Гр., II: 245; IV: 522], вживаної для позначення видів щавлю *Rumex crispus L.* та *Rumex sylvestris L.* (обидва поширені по всій Україні) і відомої зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 116—117], у джерелах XIX — поч. XX ст. виявляються також інновації, основна частина яких стосується передовсім видів *Rumex acetosa L.* і *Rumex acetosella L.* (обидва зростають скрізь в Україні), зокрема такі їх спільні найменування: *квасок* (півд.-зах. та, можливо, ін. [Гавр.: 144; ВхПч., I: 12; Волк.: 126; Гр., II: 231; Кміц.: 428]), *квасець* (сер. наддніпр., галиц.-волин. [Рог.: 134; Жел.: 339; Гр., II: 230; ВхН.з.: 56; ЯЧ: 114]), *квасніця* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36; Жел.: 339; Ум., IV: 315 та ін.]), *гречка* [Руб., II: 38], *діка гречка* (галиц. [ВхПч., I: 12; Парт.: 43; Піск.: 300; Гр., I: 325]).

Номен *квасок* і *квасець* утворені від *квас*, а *квасніця* — від *квасній* 'кислий', тобто всі три назви мотивуються кислим смаком рослини; флорономен *гречка* виник унаслідок переосмислення за подібністю щавлю до гречки. Тільки як найменування *Rumex acetosa* засвідчені інновації *щавель насський* (степ. та ін. [Сред.: 127; Волк.: 178; Жел.: 1103; Гр., IV: 522; ЯТ: 26]; *насський* < *наш-ський* 'наш, не чужий' у результаті асиміляції), *голод* (півд. лемк. [ВхЛем.: 233; Гр., I: 303]; переосмислення загальновоживаного слова мотивується відчуттям голоду, яке виникає після споживання щавлю), *кислий щавель* (степ. [Сред.: 127; ЯТ: 26]), *макриш* (поділ. [Рог.: 134]) *макриш-щавель* [Піск.: 131]. *Макриш* запозичено від рум. *măcriș* id., походження якого нез'ясоване [DLRM: 484; ДЕМ: 272]). Специфічними новими назвами *Rumex acetosella* є: *квасніця полева* (півд. лемк. [ВхЛем.: 56]; *полева* — від *поле*, мотивується місцем зростання рослини), *щавка*, *щáлка* (галиц. [ib.]; демінутиви від *щавá*; *щáлка* < *щавка*), *гороб'ячий щавель* [РО: 134; Волк.: 167; Гр., IV: 522], *горобіний щавель* [Руб., II: 31], *гороб'ячий (горобіний) квасець*, *щавель сорочий* (полт. [Ан.: 305; Ум., IV: 64]).

У складених назвах із компонентами *гороб'ячий*, *сорочий* і под. пряме значення означень вихолошене, вони мають загальне значення 'несправжній', 'дикий', як і в багатьох інших найменуваннях диких рослин в українській та інших слов'янських мовах. «Справжнім», тобто використовуваним у їжу в народі вважається тільки вид *Rumex acetosa*, всі інші — «несправжні», «дикі»; пор. зафіксовані джерелами описуваного періоду назви інших видів: *Rumex crispus L.* (відомий по всій Україні) — *горобіний щавель* [Рог.: 134; Піск.: 56; Гр., IV: 522], *гороб'ячий щавель* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 114]), *кінський щавель* (полт., степ. та ін. [Авг.: 58; Сред.: 127; Волк.: 178; Гр., IV: 527]), *жовтило* (степ. [ЯТ: 26]; віддієслівне утворення із суф. -ло, очевидно, за використанням рослини, бо суцвіття в неї не жовте; пор. [ЕСУМ, II: 203]); *Rumex hydrolapathum Huds.* (поширений по всій Україні, крім Карпат, Криму) — *водяний щавель* [Рог.: 134; Жел.: 1103; Ум., I: 87; Гр., I: 247], *водяний щавій*

[ВхГик.: 72; Жел.: 1103] (обидві останні мотивуються місцем зростання рослини); *Rumex aquaticus* L. (зростає в Закарпатті, Степу і Лісостепу зрідка) — *кінський щавель* [Ум., I: 285], *кінський щавель* [Тм., I: 146]; *Rumex confertus* Wild. (відомий на більшій частині України, крім Карпат) — *кінський щавель* (слобож., степ. та ін. [Сред.: 127; Lind., II: 155; СБН: 133]).

Невідомо, який саме вид *Rumex* L. позначають назви *щав'ян* (черніг. [Гр., IV: 522]: 'род растения'; похідне від *щав*, *щав*), *щак* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36]; мабуть, від *щавка* id. — див. вище), *заяча щав* (закарп. [Чопей: 115]). Прикметник *заяча* в останній складеній назві має те саме значення й мотивацію, що й означення в описаних вище *гороб'ячий* (*горобиний*) *щавель*, тобто 'несправжня', 'дика'. Нормативними в українській літературній мові стали родові назви *щавель* [СУМ, XI: 570; ОБРУ: 92] і менш уживана *кінський щавель* [СУМ, IV: 166]; остання в українській науковій номенклатурі рослин закріпилася в післявоєнний період тільки за видом *Rumex confertus*; пор. рос. *щавель конский* id. [ОБРУ: 95]. Видовими українськими науковими номенами стали також *щавель кіслий* '*Rumex acetosa*' і *щавель горобиний* '*Rumex acetosella*' [ib.: 93, 94] (в [СБН: 133] із тим самим значенням були ухвалені як наукові терміни відповідно *щавель кіслий* і *щавель гороб'ячий*).

3.28.2. Поряд із успадкованими від праслов'янської мови назвами *споріш* '*Polygonum aviculare* L.' [Максимович 1834: 177; РО: 221; Гр., IV: 185 та ін.] (< прасл. **sporyšь* id. [ЕСУМ, V: 380]), *дрясен* (зах. укр. [Гол.: 530; ВхПч., I: 12; Гр., I: 451]), *дересень* (галиц.-волин. [ВхПч., I: 12; Жел.: 177]) '*Polygonum hydropiper* L.' (< прасл. **dersnъ* : **drēsнъ* : **derstь* : **drěstь* id. [ЕСУМ, II: 38]) та тими, що появились в староукраїнській мові (галиц. *подорощник* '*Polygonum aviculare* L.' [Гавр.: 143; Нов.: 100; Жел.: 677; Гр., III: 245], бойк., галиц., волин. та ін. *рачки* '*Polygonum bistorta* L.' [Гавр.: 143; Нов.: 103; ВхПч., IV: 15; Рог.: 132; Гр., IV: 8]), фіксується ряд інновацій, уживаних для позначення різних видів *Polygonum* L. Серед них майже немає спільних для кількох видів цього роду, за винятком назв *гірчак* '*Polygonum persicaria* L.' (степ. та ін. [Рог.: 132; Волк.: 166; Жел.: 142; Ум., I: 35; Гр., I: 286]) та *Polygonum hydropiper* L. (сер. наддніпр., степ., буков. та ін. [Авг.: 54; ВхПч., I: 12; Сред.: 550; Жел.: 142; Ні.: 9; Гр., I: 286]) і *рачки*, яка, крім виду *Polygonum bistorta* (див. вище), називає також *Polygonum amphibium* L. (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 15; Жел.: 798; Мел.: 213]). Номен *гірчак* утворений від *гіркий* і мотивується гірким смаком рослини, а *рачки*, — очевидно, універб, що виник на основі складеної назви *ракові шийки* '*Polygonum bistorta*' (див. нижче), яка могла існувати ще в староукраїнський період до сер. XVII ст., тобто до появи ст. укр. *рачки* id. (див. [Сабадош 1996: 117]), хоча вперше фіксується джерелами тільки в середині XIX ст.

Інші засвідчені інновації стосуються тільки певного виду *Polygonum* L., зокрема *Polygonum aviculare* (поширеного по всій Україні): *күряча травá*, *күрячка*, *күрятник*, *күрячнійк* (закарп. [ВхЗак.: 231; ВхН.з.: 52]), *гүся травá* (півд. лемк. [ВхЛем.: 234; Гр., I: 342]), *гүсий споріш* (бойк.-галиц.), *свінцукій пирій* (закарп.) [ВхН.з.: 52] (пор. пол. *świńska (świnia) trawa* id. [Maj., II: 616]), *дрягэль* (бойк. [ВхН.з.: 52]), *моріг* [Закр.: 398; Ум., IV: 72], *моріжок* [Ум., IV: 72], *морожок* [Рог.: 132; Жел.: 453], *муріжок* [РО: 221]. Більшість цих флорономенів мотивується тим, що рослина є улюбленим кормом птахів та інших домашніх тварин. Компонент *пирій* у назві *свінцукій пирій* пояснюється подібністю цієї рослини до пирію, а означення *свінцукій* має значення 'несправжній'. Назва *дрягэль* пов'язується, очевидно, з діал. *дрягтіти*, *дряготіти* 'дрижати' [Гр., I: 450], прасл. **dregati* id. [ЕСУМ, II: 119]. *Моріг*, *моріжок* і под. виникли внаслідок переосмислення загальнонародного слова та демінутива і мотивуються місцем зростання рослини. Крім того, фіксується ряд варіантів назви *споріш*: *споріч* (галиц.-волин.), *споріс*, *шпоріс* (галиц.) [ВхН.з.: 52]), *шпоріш* [Піск.: 297], *шпоріх* [ib.; Гр., IV: 511], а також *дєрес* '*Polygonum*' [Гр., I: 369].

Для виду *Polygonum bistorta* L. (добре відомий у народі і поширений у Карпатах, Поліссі, Гірському Криму, рідше Лісостепу і Степу) документуються номен, крім відзначеного вище: *рачки*, також *ракові шийки* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 53; Рог.: 132; Жел.: 1088; Тм., I: 82; Гр., IV: 4]), *рачийийки* [РО: 220; Піск.: 221; Жел.: 798; Гр., IV: 8], *рачинець* [ВхГик.: 71; Жел.: 798], *кривé зіллé* (гуцул. [Нов.: 100; Шух., I: 22; Гр., II: 152, 303]), *різке зілé* (буков. [Ні.: 10; СБН: 118]), *дика гречка* [Ан.: 264; Мак.: 284], *дикүша* [ib.; Ум., III: 34; IV: 145], *горлэць* [Вол.: 127; Мел.: 214], *лэвурда* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 170; Рог.: 132; Тм., I: 81; Гр., II: 350]), *лэвурда* [Піск.: 123; Жел.: 399; Ум., IV: 22]. Назви, пов'язані з *рак*, мотивуються зовнішнім виглядом червоно-бурого кореневища з багатьма рубцями, див. [Меркулова: 42; ЕСУМ, V: 34]. Сумнівним видається нам припущення М.Анненкова про те, що ці назви виникли під впливом відповідних німецьких назв [Ан.: 264]. Фітономен *кривé зілé* пояснюється, ймовірно, кривим, підковоподібним кореневищем. Назва *дика гречка* зумовлена подібністю рослини листками до гречки. *Дикүша*, — очевидно, універб, утворений на основі попередньої назви. Найменування *горлэць* — похідне утворення від *гөрло*, мотивується застосуванням рослини при запальних процесах у горлі і ротовій порожнині, див. [ПАЛР: 57]. *Лэвурда* перенесено від *лэвурда* '*Allium ursinum* L.'

Документується кілька новотворів, які називають інші види *Polygonum* L., зокрема *Polygonum hidropiper* L. (росте по всій Україні) — *собачий перець* (поділ. та ін. [Рог.: 132; Піск.: 242; Гор.-I: 16; Руб., XI: 65]; результат переосмислення за подібністю рослини листям до перцю і гірким смаком, а

означення *собачий* тут має значення 'несправжній'; пор. чes. діал. *perpník, perřes* id. [Mach.: 88]), *чередник* (херс. [Ан.: 265; Ум., I: 87]; дериват від *череда* 'Bidens tripartita', зумовлений подібністю листя рослин), *богородичний гірчак* [Ан.: 265; Ум., I: 87], *березка* (поділ. [1913, Мак.: 285]; мотивується подібністю листям до берези). У складеній назві *богородичний гірчак* означення зумовлене періодом цвітіння цієї рослини, пік якого припадає на час між християнськими святами Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня) і Різдво Пресв. Богородиці (21 вересня).

Для виду *Polygonum persicaria* L. (зростає по всій Україні) записано назви: *блoшиник* [Парт.: 298; Lind., II: 157; Жел.: 34] (від *блoха* за використанням рослини проти бліх, пор. [ЕСУМ, I: 212]), *стільчики* (гуцул. [Гавр.: 143; ВхГик.: 71; Жел.: 921]; виникла, можливо, внаслідок переосмислення демінутива за використанням рослини як сечогінного, проносного засобу, для лікування геморою тощо; пор. рос. *завязник, животный корень, черевная трава* і под. [Ан.: 263—264], серб. *прдел, желудњак, дривтавец* id. [Сим.: 263—264], див. [Меркулова: 41—42; ЕСУМ, V: 149]), *сорочі лапки* (катер. [Гор.-I: 16; СБН: 119]; назва виникла шляхом переосмислення словосполучення і мотивується, очевидно, формою кореневища, яке нагадує пташину лапку). Вид *Polygonum convolvulus* L. (поширений по всій Україні) представлений найменуваннями: *берізка, березка* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 128, 550; ЯТ: 24; СБН: 118]), *повійка* [Ум.; Мел.: 214; СБН: 118], *повій* (галиц. [Нов.: 100; Гр., III: 221]; останні чотири назви перенесені від *Convolvulus arvensis* L. за подібністю рослин; пор. біл. мін. *бязозка*, гродн. *навойка* 'Polygonum convolvulus' [Кис.: 101], пол. *vilec* id. [Маж., II: 617]), *повитіч* [ВхГик.: 71; Жел.: 668] (від *повіти*, тому що рослина витка), *поплотниця* [Вол.: 127; Жел.: 704] (префіксально-суфіксальне утворення від *плит* 'огорожа': рослина в'ється по плотах та інших об'єктах; пор. чes. *opletka* id. [Mach.: 88]), *фасоля мишача* [Петр.: 39] (компонент *фасоля* мотивується подібністю рослини до виткої квасолі, а означення *мишача* тут має значення 'несправжня'). Джерела фіксують також новотвори для інших видів, зокрема назву для виду *Polygonum demetorum* L. (росте майже по всій Україні) *повій* (галиц. [Нов.: 100; Гр., III: 221]; перенесено від *повій* 'Convolvulus arvensis'); для виду *Polygonum hypanicum* Klok. (поширений переважно в півд.-зах. Степу) — *дрестун* (гуцул. [Шух., I: 22]), *дривтун* [Гр., I: 443] (з покликанням на [Шух.]; мотивація, ймовірно, та сама, що й назви *стільчики* 'Polygonum persicaria', див. вище), *гречка* (степ. [ЯТ: 24]; перенесено від *гречка* 'Fagopyrum tataricum Gaerth.').

Культурований у нас у старі часи вид гречки *Fagopyrum tataricum* Gaerth. (*Polygonum tataricum* L.) у пізніші часи не розводиться і росте у

Поліссі і Лісостепу як бур'ян, який звичайно засмічує посіви гречки посівної (*Fagopyrum sagittatum* Gilib.), див. [ВРУ: 220; ОВРУ: 99; Сабадош 1996: 97]. Поряд із найуживанішою і відомою зі староукраїнського періоду назвою цієї рослини *татарка* [Витв.: 296; Парт.; Жел.: 950; Ум., I: 164] пам'ятки української писемності XIX — поч. XX ст. фіксують також новотвори *гречух*, чол. р. [Жел.: 158; СБН: 119], *гречучка* (волин. [ВхН.з.: 52; Мел.: 11]), *гречка дика, дикарка* (поділ., сх. укр. та ін. [1886, СБН: 119; Мак.: 150]), *поганка* [Петр.: 29; Кміц.; Мак.: 150]. Остання назва раніше позначала культивований вид *Fagopyrum sagittatum* (див. [Вол.: 126]). У західнослов'янських мовах це слово вживається для номінації обох видів гречки (*Fagopyrum sagittatum* і *Fagopyrum tataricum*); пор. із цими значеннями пол. *poganka* [1613, Maj., II: 617—618], ст. чes., чes. *rohanka*, слвц. *rohánka* [Mach.: 88]. Утворені від лексеми **roganь* 'язичник', яка з цією структурою і семантикою більш характерна для західних і південних слов'ян (пор. [Фасм., III: 294]). З огляду на сказане, укр. *поганка* 'гречка', ймовірно, слід уважати західнослов'янським. Складений номен *гречка дика* зумовлений тим, що цей вид гречки в пізніші часи, як некультивований, став сприйматися як дикий вид, бур'ян. На його основі виникла як універб назва *дикарка*. *Гречух, гречучка* пов'язуються з давніми *греч, греча* id. (див. [Сабадош 1996: 37, 97]).

Із описаних назв нормативними для роду *Polygonum* L. в українській літературній мові стали *споріш* (для видів *Polygonum aviculare* L. та ін.), *гірчак* (*Polygonum persicaria* L., *Polygonum hypanicum* Klok. та ін.), *витка гречка* (*Polygonum convolvulus* L., *Polygonum demetorum* L. та ін.), *водяний п'ерець* (*Polygonum hydropiper* L.), *ракові шійки* (*Polygonum bistorta* L.), див. [РУСб: 181—182; ОВРУ: 95—98]. У загальнонародній літературній мові прижилися тільки *споріш* [СУМ, IX: 574], *гірчак* [ib., II: 76] і *ракові шійки* (остання тільки як назва виду *Polygonum bistorta* [ib., VIII: 445]).

3.29.1. Відома по всій Україні рослина **лободових** (*Chenopodiaceae*) *Polysnemum minus* Kitt. (*Polysnemum arvense* L.) засвідчена в джерелах назвами: *подорожник* (галиц. [ВхПч., I: 12; Жел.: 677; Гр., III: 245]; від *дорóга*, мотивується, ймовірно, місцем зростання), *наземка* (степ. [Lind., II: 127; СБН: 117]; за дуже малим ростом рослини [Нейшт.: 218]), *хрятковець* [Петр.: 39], яке утворене від укр. діал. *хрястка* 'хрящ' [Жел.: 1048] (пор. прасл. **chřęščь* < **chřęštĭo-* id. [Фасм., IV: 281]); пор. ще пол. *chrąstkowiec* 'Polysnemum minus', а також рос. *хрулявник*, чes. *chruplavník* id.; останнє, за В.Махеком, — переклад нім. *Knorpelkraut* id. (*Knorpel* 'хрящ') [Mach.: 82]; отже, номен *хрятковець* мотивується, можливо, наявністю багатьох вузлів на стеблі цієї рослини. Назва *наземка* (в СБН рекомендується як науковий термін з наголосом на першому складі — *на́земка*) стала нормативною в українській науковій номенклатурі [РУСб: 284; ОВРУ: 85].

3.29.2. Повсюдно відома в Україні рослина *Chenopodium album* L. маніфестується назвою *лободá* (волин., полт., степ. та ін. [Евст.1847: 11 зв.; Сред.: 545; ЯТ: 13; Жел.: 411]; перенесена від *Atriplex* L. < прасл. **loboda* id., див. нижче), а також кількома інноваціями: *лободá біла* [ВхГик.; СБН: 37], *лободіна*, *лободіця* [Жел.: 411], *лободá діка*, *лободá собáча* [Рог.: 116; Волк.: 170; Гр., II: 377] (*діка*, *собáча* тут мають значення 'несправжня', бо справжня — це *Atriplex*, див. нижче), *марь* [Вол.: 124; Рог.: 116; Гр., II: 407] (імовірно, від *марáти* < **mar-* 'марати, фарбувати' за використанням рослини для приготування фарб [Меркулова: 112]), *собачая марь* (буков. [Ні.: 4]), *на́тина* (гуцул. [Шух., I: 21; Жел.: 496; Гр., II: 526]; семантичне утворення внаслідок переосмислення східнослов'янського *натина* 'листя культурних трав'янистих рослин', утвореного від діал. *нать* < прасл. **naty* id. за допомогою суф. *-ина* [ЕСУМ, IV: 49—50; Фасм., III: 48]; пор. аналогічний процес у стосунку до ст. укр. *пажит(т)* '*Lolium temulentum* L.', укр. діал. *пажить* id. — від давнього *пажить* 'луг, пасовисько, вигін' [Сабадош 1996: 111—112], див. ще [ЕСУМ, IV: 253]), *маті́на* [Жел.: 430] (очевидно, від *наті́на* в результаті комбінаторних звукових змін), *мучі́нець* [Вол.: 124; Жел.: 460] (за білим борошністим нальотом на листі; пор. ст. пол. *maczyniec* id. [1613, Maj., II: 197]).

Засвідчено по кілька новотворів, які позначають інші види *Chenopodium* L., зокрема *Chenopodium urbicum* L. (зростає скрізь в Україні): *матері́нка* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 409]; перенесено від *Origanum vulgare* L.), *лободá-тупо́лька* (степ. [ЯТ: 13; Мел.: 77]; листя рослини нагадує тополине), *сви́нюшкі* (степ. [id.]; від *свиня́* за використанням у корм свиням). Вид *Chenopodium foliosum* Aschers. (поширений по всій Україні): *польова́ мали́на* [Гор.-1: 5; Ум., I: 42], *сорóчі я́годи* [Гр., IV: 169] (обидва номени мотивуються тьмяно-червоними плодами), *блі́тва* [Жел.: 33] (від лат. *blitum* 'лобода, різновид шпинату' [ЕСУМ, I: 200]). Вид *Chenopodium bonus-henricus* L. (поширений повсюдно в Україні, на заході подекуди культивують його як шпинат): *гаті́нець* [Рог.: 116; Гр., I: 277] (від *гати́* 'загата' за використанням рослини [ЕСУМ, I: 481]), *перелéта* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 30; Жел.: 618; Гр., III: 124]), *мучник* (буков. [Ні.: 4]). Вид *Chenopodium botrys* L. (росте скрізь в Україні, крім півд. Степу): *мирзі́лє* (галиц. [ВхПч., II: 30]; мотивація неясна [Mach.: 82]), *кудря́вець* [Рог.: 116; Жел.: 387; Гр., II: 319] (від *кудря́вий* за формою листків). Вид *Chenopodium vulvaria* L. (поширений майже по всій Україні): *во́нюча лобода* (степ. [Сред.: 545; ЯТ: 13]), *во́нючка* (харків. [Гор.-1: 7]; мотивується специфічним запахом; пор. лат. видовий епітет *vulvaria*, утворений від *vulva* [Кг.: 237], а також українську літературну назву цього виду *лобода смердю́ча*, рос. *марь во́нючая* id. [ОВРУ: 87]; *во́нючка* — універб,

що виник на основі складеної назви *во́нюча лобода* id.), *матері́нка* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 409]; перенесено від *Origanum vulgare* L.).

Виявляються в джерелах ще одиничні назви видів цього роду: *беши́шник* '*Chenopodium hybridum* L.' (росте зрідка по всій Україні) [Рог.: 116; Жел.: 25; Гр., I: 54]; від *беши́ха* 'інфекційне запалення шкіри' за використанням у народній медицині [ЕСУМ, I: 179]), *бу́рячки* '*Chenopodium rubrum* L.' (по всій Україні [Ан.; Ум., I: 42]; за червонуватим кольором листя і стебла рослини, а також за використанням у салат і борщ [Нейшт.: 220]). Важко встановити, який саме вид *Chenopodium* L. позначав номен *піддик* [Гавр.: 138], котрий пов'язується, ймовірно, з укр. діал. *дик* 'дикий кабан, вепр' [Гр., I: 383], можливо, за вживанням рослини цією твариною.

3.29.3. Із усіх видів *Atriplex* L. найвідоміший у народі *Atriplex hortensis* L. (по всій Україні росте як бур'ян у садах, городах, у забур'ячених місцях), для позначення якого, крім успадкованого від праслов'янської мови номена *лободá* [Б.-Н.: 212; Витв.: 126; Волк.: 170; Жел.: 411; Гр., II: 373] < прасл. **loboda* і **lebeda* < **elbeda* id. [ЕСУМ, III: 276; Фасм., II: 469—470; Слав., IV: 89—90; Skok, II: 312; Mach.: 83—84], фіксуються в цей час інновації: степ. *огоро́дня лобода* [Сред.: 546], *лобо́да горо́дня* [ЯТ: 124] (мотивуються місцем зростання рослини), *черво́на лободá* [Рог.: 113; Піск.: 286], *жо́вта лободá* [Рог.: 113; Гр., I: 489], *лобідка* [Рог.: 113; Жел.: 441], *луті́га* [ВхГик.: 69; Жел.: 416]. Останнє, ймовірно, західноукраїнський діалектизм, утворений від діал. (півд.-зах., поліс.) *лут* 'лико' [Гр., II: 383; Лис.: 117; ЕСУМ, III: 312]; назва рослини зумовлена твердим стеблом рослини.

Засвідчені назви виду *Atriplex prostrata* Doucher (*Atriplex hastata* L.), який зростає по всій Україні, галиц. *перестрі́тник* [Нов.: 97; Гр., III: 139] і *прострі́тник* [ВхПч., I: 9]. Мотивуються, мабуть, лікувальними властивостями рослини; пор. *пристрі́т*, застар. *перестрі́т* 'хвороба, викликана злим поглядом' [СУМ, VIII: 46; VI: 289], див. ще [ЕСУМ, V: 346, 578; 607]. Як позначення виду *Atriplex rosea* L. (відомий повсюдно в Україні) відзначається полонізм *луці́га* (галиц. [ВхПч., III: 23; Жел.: 417]); пор. ст. пол. *lucyga* '*Lactuca sativa*' (XV), яке, на думку Ф.Славського, успадковане від пізнього (VII—VIII ст.) прасл. **loktika* < лат. *lactuca* id. [Слав., V: 133—135]; пор. ще [ЕСУМ, III: 201]. Нормативною родовою (для *Atriplex* L.) назвою в українській мові стала *луті́га* [СУМ, IV: 559; ОВРУ: 87], вперше вжита в цій функції в [Мел.: 45—46], затверджена як науковий термін у [СБН: 20].

3.29.4. Степова рослина *Ceratocarpus ageniarius* L. (зростає на півдні Лісостепу, у Степу та Криму) представлена номенами: *устели́поле* (степ. [Lind., II: 148; СБН: 36]; пов'язується з характером росту рослини), *утри́хвіст* [Шейк., V/2: 218; Мел.: 74] (мітлоподібні вітки рослини нагадують обскубаний хвіст звіра), *верблю́дка* (степ. [ЯТ: 13; СБН: 36] (від *верблю́д*,

мотивується, мабуть, споживанням трави верблюдами, пор. [ЕСУМ, I: 351]), *кураєц* (катер. [Гор.-1: 7; СБН: 36]). Останнє утворене, очевидно, від *курай* — назви подібної рослини *Salsola iberica* Sennen et Pau цієї ж родини. Як ботанічний термін уперше використане слово *устелитóле* в [Мел.: 74], ухвалене в ролі наукового терміна в [СБН: 36] і до сьогодні з цим значенням нормативне в українській літературній мові [СУМ, X: 499; ОВРУ: 89].

3.29.5. Рослина *Corispermum hyssopifolium* L. (зростає в Поліссі і Степу) також називається *верблюдка*, а ще *верблюжа трава* (степ. [Lind., II: 133; Шест.; СБН: 44]). Номен *верблюдка* 'Corispermum' став нормативним в українській літературній мові; пор. ще рос. *верблюдка* id. [СУМ, I: 326; ОВРУ: 90].

3.29.6. Майже всі назви південної рослини *Salicornia herbata* L. пов'язані зі *сі́ль* (*соль*), род. в. *со́лі*: *солонець* (слобож., степ. [Сред.: 544; Гор.-2: 379; ЯТ: 26]), *солянка* (слобож. та ін. [Рог.: 134; Гор.-1: 18; Гр., IV: 167]), *сольник* (слобож. [Гор.-1: 18]). Мотивуються наявністю соди в рослині та її зростанням на солончаках; пор. латинську родову назву цієї рослини *salicornia*, до складу якої входить *sal* 'сі́ль' [РО: 216]. Цю саму мотивацію має й номен *солерос* [Рог.: 134; Піск.: 243], утворений від *сі́ль* і *роса*, тобто 'рослина із соляною росою'. Інша ознака рослини лягла в основу назви *кóвпень зелістий* [ВхГик.: 69; Жел.: 355]. Номен *кóвпень* утворений, імовірно, І.Верхратським від діал. *ковп* 'стебло' [Жел.: 355] і зумовлений оригінальністю рослини, яка має вид ніби голого стебла, тому що листочки на ньому дуже дрібненькі, пор. [ЕСУМ, II: 486]. Із цих назв *солонець* 'Salicornia L.' рекомендований як термін у [СБН: 134] і до сьогодні залишився нормативним в українській літературній мові [СУМ, IX: 450—451; ОВРУ: 91].

3.29.7. Для рослини *Salsola tragus* L., яка зростає на Півдні України, відзначаються назви *колю́ча* [Рог.: 134; Гр., II: 273], *колю́чка* [Ан.: 312; Ум., I: 69], *коло́ка* [Lind., II: 129; Піск.: 110], *уколю́ка* [Ан.: 112; Шейк., V/2: 175] (усі ці найменування мотивуються колючим листям рослини; номен *колю́ча* — виник, імовірно, внаслідок субстантивізації прикметника на базі вірогідної складеної назви цієї рослини **колю́ча трава*), *зольні́к*, *потáшник* [Ан.: 311—312; Мел.: 245; СБН: 137] (утворені відповідно від *золá* і *пóташ* 'калієва сі́ль вугільної кислоти', її виробляють із попелу [СУМ, VII: 398]; стебла цієї рослини великих розмірів і використовуються селянами як паливо [Мел.: 245], див. ще [ЕСУМ, IV: 540]), *перекотитóле* [Рог.: 134; Ні.: 11; Ум., I: 69] (перенесено від *Gypsophyła paniculata* L.), *сольомі́р соді́чник* [ВхГик.: 69; Жел.: 894], *солемі́р соді́чник* [ВхБот. 1905: 131; Мел.: 245] (перший компонент пов'язаний зі зростанням рослини на солончаках, а другий — із наявністю соди в рослині; пояснити компонент — *мир* у назві *солемі́р* не

вдається), *кура́й* (степ. [Рог.: 134; Сред.: 548; ЯТ: 26; Гр., II: 328]). Останній флорономен — тюркізм; пор. башк. *курай*, киргиз. *куурай* id., казах. *kurai* 'Heracleum sibiricum', караім., казан. *кура* 'стебло висухлої рослини', 'бур'ян'; пор. ще діал. рос. і біл. *курай*, болг. діал. *курай* id. [Радлов, II: 920—921; ЕСУМ, III: 151; Фасм., II: 422]. Назва *кура́й* 'Salsola L.' уперше запропонована як термін у [Мел.: 245], ухвалена в статусі наукового терміна [СБН: 136] і до сьогодні нормативна в українській літературній мові [СУМ, IV: 406; ОВРУ: 92], як і *потáшні́к* id. [СУМ, VII: 398].

3.30. Цирицеві (Amaranthaceae). Більшість видів роду *Amaranthus* L. (адвентивні рослини, батьківщина яких — Америка) позначається інновацією *цири́ця*, яка утворена від відомої ще зі староукраїнської мови назви *цир* id. (див. [Сабадош 1996: 122—123]) і добре знаної і в описуваній нами період (галиц., сх. укр. та ін. [ВхПч., I: 8; Рог.: 111; Гр., IV: 529]). Назва *цири́ця* стала в XIX ст. загальнонародною, зафіксованою в багатьох джерелах із більшої частини України, починаючи від I пол. XIX ст. [Шевч., I: 435; Б.-Н.: 405; Евст.1847: 30 зв.; ВхПч., I: 8; Сред.: 544; Жел.: 1106; ЯТ: 8; Гр., IV: 526]. Типовим і найвідомішим у народі видом цириці є *Amaranthus retroflexus* L., який зростає по всій Україні, засвідчується в джерелах назвами *цире́й* [Рог.: 111; Гр., IV: 526] (похідна від *цир* id.), *волоха́ч* [Рог.: 111; Жел.: 119; Гр., I: 252], *волоха́ч* [Волк.: 178] (від *во́лохи* 'волосся', мотивується мітлоподібним суцвіттям рослини [ЕСУМ, I: 422]), *швир* (буков. [Ні.: 2]; видно, від *цир* id., але деетимологізоване під впливом народної етимології через зближення зі *швирга́ти* 'шпурляти' [СУМ, XI: 433]).

Імовірно, на основі *цир* також внаслідок народноетимологічного зближення із *цур* 'пацюк' виник номен *цур* (галиц., волин. [Нов.: 96; ВхПч., I: 8; Гр., IV: 530]; ботанічний номен зумовлений подібністю стебла рослини до хвоста шура) і похідні від нього *цурі́й* (галиц.) і *цуре́ць* [ВхПч., I: 8; Гр., IV: 530]. Інший дикий вид *Amaranthus paniculatus* L., поширений повсюдно в Україні, має назви *васі́льки* [Рог.: 111; Волк.: 166], *васі́льок* [Рог.: 111; Гр., I: 128] (перенесено від *Ocimum basilicum* L. за подібністю суцвіття обох рослин), *садова́ цири́ця* (степ. [Сред.: 544; ЯТ 8; Ум., I: 4]; за місцем зростання). Із усіх назв видів *Amaranthus* L. українською нормативною родовою назвою закріпилася *цири́ця* [СУМ, XI: 586; ОВРУ: 83]), уперше термінована у [Мел.: 27], ухвалена як науковий термін у [СБН: 11].

3.31.1. Гвоздикові (Caryophyllaceae). У народі найвідоміші три види роду *Stellaria* L. — це *Stellaria media* Vill., *Stellaria holostea* L. і *Stellaria graminea* L. Більшість виявлених нами в джерелах назв першого виду (цей бур'ян зростає по всій Україні) мотивується вологими місцями зростання рослини, споріднена з успадкованим зі староукраїнської мови та широковживаним із цим значенням в описуваній нами період номеном

мокриця [Гавр.: 96; Гр., II: 440], це *мокрéць* (галиц. та ін. [Гавр.: 146; Нов.: 96; Жел.: 440]), *мокрáвник* (волин.), *мокрíнець* [ВхПч., I: 13; Жел.: 449; Гр., I: 439, 440], *мокравéць* [Жел.: 449] (пор. рос. діал. *мокруша*, біл. *мокруха* id. [Ан.: 343], пол. *tokrzec* id. [Маж., II: 740]).

Відзначаються ще такі нові назви: *перерванець* (галиц. [Нов.: 96; Гр., II: 134]; від *перервáти*, напевне, за колінчастим стеблом цієї рослини), *стонога* (буков. [Кміц.: 42]; за утворенням, вірогідно, субстантивованій прикметник від *сто* і *ногá*, фітономен мотивується розгалуженим стеблом), *приворотник* [Ум., I: 280] (мотивація не зовсім ясна; пор., однак, ще назви іншої рослини цієї самої родини рос. *приворот*, *приворотник*, чes. *úvratka* 'Cerastium L.' [Mach.: 75]), *цирець* [Вол.: 211] (перенесено від *Amaranthus* L.), *черевá* (закарп. [ВхЗак.: 270]), *черева* (півд. лемк. [ВхЛем.: 276]), *черевéць* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 454]). З останніми пор. чes. *črevcá*, *kuří střevce*, *kuřička*, слвц. *kuráčka* id., які, на думку В.Махека, перенесені від *Anagallis* L. [Mach.: 74—75], що, як нам видається, не зовсім правильно. Можна погодитися зі здогадом ученого тільки стосовно назв *Stellaria* L. типу рос. діал. *курья слепота*, пол. *kuroślep*, які справді перенесені від *Anagallis*. Що стосується поданих вище назв *Stellaria* типу укр. *черевець*, чes. *kuří střevce* і т.д., то всі вони, очевидно, мотивуються добрими кормовими якостями цієї рослини, особливо для домашньої птиці [Нейшт.: 231]; пор. ще рос. діал. *курячы черевы*, *курячья трава*, *птичий салат*, чes. *ptačinec* [Ан.: 343], болг. *чревца*, *вrabчеви чревца*, *гжскино црево*, *птича трава* і под. id. [Ахт.: 287].

Другий вид *Stellaria holostea* (поширений по всій Україні, крім півдня Степу і Криму) має назви, пов'язані з використанням рослини для очищення шкіри, лікування запалення очей, кісткової грижі, див. [Ан.: 343]): *біліло* (харк. [ib.; Ум., II: 41]; від *біліти*), *чистéць* [Волк.: 177; Гр., IV: 464], *чистéць лісовий* [Рог.: 137; Ум., I: 166], *чїстик* (поліс. та ін. [Гр., IV: 464]; від *чїстити*), *жива трава* (полт.), *грижник* [Ан.: 343; Ум., I: 280; СБН: 150] (від *гріжа*). Друга група назв цього виду мотивована його подібністю до інших рослин: *хвоц* (волин.; перенесено від *Equisetum* L.), *нехвороц* (волин.; перенесено від *Artemisia* L.), *конопляник* (харк.; за схожістю з коноплями; пор. рос. діал. *дикий лен*, *лесной лен* id. [Ан.: 343]). Незрозуміла мотивація номена *свине зілля* (катер. [Ан.: 343; СБН: 150]). Також окреме від перелічених назв місце займає *травянка* (катер. [ib.; Шейк., V/1: 76; Гр., IV: 278]), утворена від *трава*; пор. ст. пол. *kwietna trawa* (1613), ст. чes. *tráva* (1596) id. [Маж., II: 739]).

Для третього виду *Stellaria graminea* (росте повсюдно в Україні) засвідчені назви, обумовлені різними ознаками, властивостями рослини, зокрема номен *блоцічник* (полт.), *п'яне сіно* (харк., херс.) [Ан.: 343; Ум., I: 280], *п'яна трава* (сер. наддніпр., степ. [ib.; ЯЧ: 115]), *кінський вех* [Гор.-1: 20;

Ум., IV: 280] мотивуються отруйною дією рослини (пор. укр. *віхá* 'отруйна рослина цикута' [СУМ]) на тварин, особливо коней [Нейшт.: 232] (пор. рос. діал. *конобой* 'Stellaria graminea' [Ан.: 343]), *огонь трава* [Ан.: 343; Ум., IV: 44] (зумовлена отруйністю рослини або вогняним кольором нижньої частини стебла), *пшеничка* [Петр.-3: 56] (від *пшениця* за схожістю стебла і листя з пшеничним), *миловник*, *миловка*, *мильна трава* (сх.укр., дон. [Ан.: 343; Гор.-1: 20; СБН: 150]; обумовлюються мильними властивостями рослини; пор. ще рос. ниж. *мыло воробьиное* id. [Ан.: 343]), *пісчаник* (гуцул. [ВхПч., I: 13; Жел.: 654; Гр., III: 188]; за зростанням на піщаних ґрунтах). Незрозуміла мотивація назви *саморідне зілля* (гуцул. [ВхПч., I: 13; Гр., IV: 100]).

У ботанічних працях І.Верхратського як назва роду *Stellaria* L. вживається *звїздóчник* [ВхГик.: 138; ВхБот.1905: 19] (див. ще [Жел.: 288]), видно, штучно створена ним від укр. діал. *звїзда* 'зірка' за зразком лат. *stellaria*, утвореного від *stella* 'зірка'; мотивується формою квітки рослини, подібні назви поширені в ряді слов'янських мов, див. [Ан.: 343; Мај., II: 739—740; Ахт.: 287; Сим.: 452]). Натомість номен *зóрочник* (сер. наддніпр. та ін. [Ан.: 343; Ум., I: 166; ЯЧ: 115; 1912, Яв.: 311]; від *зоря*), — можливо, власне утворення в українській мові. Ймовірно, на основі цієї і попередньої назв М.Мельник створив і запропонував як родову наукову назву *зірочник* 'Stellaria' [Мел.: 272—273], яку було ухвалено в цій функції в [СБН: 150] і яка до сьогодні нормативна в українській літературній мові [СУМ, III: 578; ОБРУ: 66].

3.31.2. Для позначення рослини *Myosoton aquaticum* Moench (*Malachium aquaticum* Fr., *Stellaria aquatica* Scop.) засвідчені назви *слабнік* (катер. [Ан.: 92; ЯЧ: 115]; мотивується слабким, ламким стеблом; пор. той же мотив у чes. *křehkýš* id. [Mach.: 75]), *гірчак* (поділ. [1913, Мак.: 223]; від *гіркий*, номен зумовлений, очевидно, гострим смаком рослини), *польовий гірчак* (буков., степ. [Рог.: 128; Ні.; Гр., I: 286]), *терпке зілля* (буков. [Ні.]; назва пояснюється, вірогідно, як і попередня, смаком рослини), *мятінь* [ВхГик.: 138; Жел.: 462] (видно, від *м'ята* за схожістю з м'ятою і м'ятним смаком; пор. ст. пол. *ptasia mięta* [1613, Мај., II: 740], яке називає дуже подібну рослину цієї ж родини *Stellaria media*, див. трохи вище), *мягковолосник* (степ. [Lind., I: 100; СБН: 150]; мотивується тим, що верхня частина стебла опушена; пор. рос. *мягковолосник* id., лат. *malachos* 'м'який, ніжний' [Нейшт.: 232]). Із цих назв нормативною є в науковій ботанічній номенклатурі української мови *слабнік* [ОБРУ: 67; РУСб: 231]. Уперше як науковий термін запропонована у [Мел.: 171] і ухвалена в цьому статусі в [СБН: 150].

3.31.3. Відома як культурна рослина по всій Україні *Cerastium holostoides* Fr. (*Cerastium caespitum* Gilib., *Cerastium vulgatum* L.) засвідчена в

джерелах назвами: *пóстрит* [ВхГик.: 138; Жел.: 719] (від укр. діал. *пострїтити, пострїчати* ‘зустріти’ [Гр., III: 372], пояснюється зростанням рослини по дорогах, полях, неродючих місцях), похідне від цієї назви *пострїтник* (зах. волин та ін. [Гавр.: 137; Петр.: 30]), а також *цвинтарник* [Ан.: 92; Ум., I: 23; Мел.: 74] (від *цвинтар* ‘кладовище’ теж за місцем зростання), *укладник* [іб.] (від *укладатися* за стеблом, яке стелиться по землі й укорінюється [Нейшт.: 232]), переклади латинської родової назви *роговник* (буков. [Ні.: 4]) і *рогове зілля* [1867, Мак.: 89]; пор. лат. *cerastium* id., утворене від гр. *κεράστης* ‘рогатий’, похідного від *κέρας* ‘ріг’; флорономен мотивується формою плоду цієї рослини [ДГРС: 936; ЭСЛНР: 43]; подібні назви наявні і в інших слов’янських мовах, детальніше див. [Mach.: 75]). В українській літературній мові нормативною для роду *Cerastium* L. стала штучно створена назва *роговік* [СУМ, VIII: 591—592; ОВРУ: 67], яка вперше запропонована для наукового вжитку в [Мел.: 73—74] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 36].

3.31.4. Назви *мокрéць* [Рог.: 134; Жел.: 449], *мокриця* [Піск.: 138] зростаючої повсюдно в Україні рослини *Sagina procumbens* L. перенесені від *Stellaria media* Vill. за схожістю обох рослин; пор. серб., хорв. *мокрица* ‘*Sagina procumbens*’ [Сим.: 412]. Із цим самим значенням фіксується *пониклиця* [Ан.: 308; Мел.: 241] (від *поніклий*, мотивується стеблом, яке стелиться по землі), *кóрмиця* [ВхГик.: 138; Жел.: 367], *кормник* [Петр.: 18]. Останні два номени — переклад лат. *sagina* ‘корм’: ця рослина вважається добрим кормом для худоби [ЭСЛНР: 135]; пор. пол. *karmnik, karmik*, чес. *krmivka*, луж. *kormienka* id. [Маж., II: 680], серб., хорв. *питомец* id. [Сим.: 412]. Жодна з цих назв не стала нормативною науковою родовою в українській літературній мові. Цю функцію виконує штучно створена М.Мельником *мохові́нка* [Мел.: 241], ухвалена як науковий термін у [СБН: 134] і вживана до сьогодні тільки як науковий термін [ОВРУ: 69; РУСб: 231]. Утворена від *мох* і мотивується зростанням рослини переважно на вологих і торф’яних ґрунтах, а також тим, що окремі її види подібні до моху, пор. [ЕСУМ, III: 525], а ще рос. *миа́нка* id.

3.31.5. Степова рослина *Arenaria serpyllifolia* L. у джерелах представлена кількома назвами, одна з них *топілька* (галиц. [ВхПч., I: 8; Жел.: 975; Гр., IV: 274]) пояснюється схожістю листя з тополевім. Номени *пісочник* [ВхГик.: 138; Жел.: 807], *пісчánка* [Lind., I: 96; СБН: 16], як і подібні в ряді слов’янських мов [Mach.: 74; Ан.: 44], — переклад лат. *arenaria* id.; пор. *arenarius* ‘піщаний’; флорономени мотивуються місцем зростання рослини. Інші назви *рінок* (буков. [Ні.: 2]) і *ріник* [Жел.: 807] утворені від *рінь* ‘крупний пісок, гравій, галька і т.ін.’ [СУМ, VIII: 575], за тим самим мотивом, що й *пісочник*, але, можливо, незалежно від латинського номена. У сучасній

українській літературній мові закріпилася назва цього роду *піщánка* [СУМ, VI: 553; ОВРУ: 71], яку вперше запропонував для наукового вжитку у формі *пісчánка* М.Мельник [Мел.: 35], у такому вигляді її ухвалили як науковий термін у [СБН: 15]; пор. ще рос. літ. *песчánка* id., яка взята, мабуть, зі словника Анненкова, куди потрапила із праці 1799 р. Соболевського [Ан.: 44].

3.31.6. Рослина *Scleranthus annuus* L., що поширена майже по всій Україні, репрезентується номенами *чёрвець* (галиц. [Гавр.: 145; ВхГик.: 138; Жел.: 1065]; перенесено від *чёрвёць* ‘черв’як, із якого добувають яскраво-червону фарбу, він сидить на корені рослини’ [СУМ, XI: 295; Ан.: 320]), *борóдавник* (галиц. [ВхПч., I: 12; Жел.: 40; Гр., I: 87]; пояснюється використанням рослини для знищення бородавок), *боровій* *проскурник* (київ. [Ан.: 320; Ум., I: 25; Тм., I: 115]; за зростанням у борах та схожістю плодами з рослиною *Malva* L.). Науковою в українській мові стала назва *чёрвёць* [ОВРУ: 71; РУСб: 187], рекомендована в [СБН: 140] як науковий термін.

3.31.7. Для позначення поширеної в лісових районах рослини *Spergula arvensis* L. (*Spergula vulgaris* Boenn.) засвідчені назви, із яких дві — *торі́ця* [Шейк., V/1: 72; Жел.: 976] (від зах. укр. *тор* ‘колія’ [СУМ, X: 199]; пор. рос. *тóriца* ‘*Spergula vulgaris*’ [Фасм., IV: 83]) і *промéжник* [ВхГик.: 138; Жел.: 773] (ймовірно, від *межа*) — мотивуються зростанням цієї рослини по дорогах [Нейшт.: 234]. Номен *метéлики* [Волк.: 171; Ум., III: 245; Гр., II: 420] виник, очевидно, внаслідок перенесення назви комахи за зовнішнім виглядом білої квіттки рослини. Ще одне найменування *инéргель* [СБН: 148], яке пізніше стало нормативним в українській літературній мові [СУМ, XI: 518; ОВРУ: 72], запозичене від нім. *Spergiel* id. [БНРС, II: 367] прямо або через пол. *szpergiel* id. [Маж., II: 730]. Зважаючи на фонетику українського слова, не зовсім коректно виводити його безпосередньо від нов. лат. *spergula* id., усупереч [ЕСУМ, VI: 460], де зазначена німецька назва взагалі не подається.

3.31.8. Відома по всій Україні рослина *Herniaria glabra* L. маніфестується в джерелах номенами: *остудник* [Рог.: 124; Жел.: 582; Гр., III: 72], *остудна трава* (степ. [Lind., I: 215; СБН: 74]; від укр. діал. *остуда* ‘простуда’, ‘плями на обличчі’ [СУМ, V: 790—791], закарп. *устуда* ‘вугор на шкірі’ [ССк.: 388] < *остуда*, фітономен мотивується лікувальною дією рослини), *гладу́н* [Рог.: 124; Жел.: 143; Гр., I: 287] (за гладенькою поверхнею листя цього виду, на відміну від іншого виду *Herniaria hirsuta* L. з волосистим листям [ЕСУМ, I: 520]), *грім* [Рог.: 124; Ум., I: 168; Гр., I: 327], *гро́мик* [1879, Мак.: 178] (результат переосмислення, пояснюється цвітінням рослини в період перших весняних громів [ЕСУМ, I: 598]).

Кілька найменувань цієї рослини пов’язано з використанням її як мильного засобу: *собáче мiло* [Рог.: 124; Жел.: 437; Гр., IV: 163] (означення

собаче тут має значення 'несправжнє'; пор. ст. пол. *kacze mydło, mydlnica* [1472, RS: 161], чес. *husí mýdlo*, ст. чес. *kočičie mýdlo* id. [Mach.: 76]), *польове мило* (київ. [Ан.: 166; СБН: 74]), *білоніг* (волин. [ВхПч., II: 32; Гр., I: 66]). Останнє (від *білий* і *нога*) мотивується перифразою 'рослина, від застосування якої ноги стають білими, тобто чистими'. Застосуванням рослини для лікування грижі пояснюються номени *кильник* [Ан.: 166; Петр.: 16; Мел.: 135] (від *кила* 'грижа'), *гриж* [РО: 98], *гріжник* (буков., степ. та ін. [Lind., I: 215; Ні.: 6; Мел.: 135]), *гріжник білоніг* [ВхГик.: 138]; пор. рос. *грыжник*, серб., хорв. *килавица*, словн. *kilavnik* і т.д. id., які В.Махек уважає перекладом лат. *herniaria* id., утвореного від *hernia* 'грижа' [Mach.: 76], хоча, як нам видається, можна погодитися і з думкою про утворення наведених слов'янських відповідників незалежно, на власному мовному ґрунті, пор. [ЕСУМ, I: 694]. Літературною українською нормою для роду *Herniaria* L. став номен *остудник* [СУМ, V: 791; ОВРУ: 72], який уперше був ухвалений як термін у [СБН: 74].

3.31.9. Продовжує засвідчуватися у джерелах назва *кукіль* 'Agrostemma githago L.' [Шевч., I: 358; Нов.: 96; Гр., II: 321], також у варіантах *кокіль* [Гр., II: 267], *кукуль* [ВхН.з.: 37], *куколь* [Ні.: 1] < прасл. **koqolь* id. [ЕСУМ, III: 128]. Із інновацій, які позначають цю рослину, виявлено тільки румунізм *негін* (поділ. [Рог.: 110; Піск.: 150; Руб., VIII: 55]); пор. рум. *neghină* id. [DLRM: 535], походження якого неясне [ДЕМ: 277]. Відзначене в [Гр., II: 322] *куліця* 'род сорної трави', ймовірно, стосується цієї самої рослини (див. [СБН: 6]). Видно, походить від поки що не виявленого нами укр. діал. **кукулиця*, яке постало з *куколиця* (пор., напр., укр. діал. *куколиця* 'Melandrium Roehl. та інші рослини' [Кобів: 597], 'Silene vulgaris' — див. п. 3.31.11) у результаті гаплоглогії. Літературною нормою української мови для роду *Agrostemma* L. стала назва *кукіль* [СУМ, IV: 387; ОВРУ: 73], ухвалена як науковий термін у [СБН: 6].

3.31.10. Майже всі інноваційні назви флорооб'єкта *Viscaria vulgaris* Bernh. (*Viscaria viscosa* Aschers., *Lychnis viscosa* L.), поширеного майже по всій Україні, мотивуючись липкістю рослини, пов'язуються зі *смола* або *липкий*: *смілька червона* [Рог.: 127; Піск.: 241; Ум., IV: 158] (постала на основі *смілька* [Закр.: 523; Волк.: 175; Гр., IV: 158] < прасл. **smolka* id. та 'Silene L.' [Сабадош 1996: 44]; компонент *червона* зумовлений кольором суцвіття), *смолянка* [ВхГик.: 137; Жел.: 889; Гр., IV: 159], *смольчак* [Петр.: 35], *липки* (полт. [Ан.: 201]), *ліпка* [Ум., IV: 46], *липиця* і *липчиця* (полт.), *липняк* (харк.) [Ан.: 201; Ум., IV: 46]), *лептиця* (гуцул. [Шух., I: 8; Гр., II: 356]), *липнік* (галиц. [ВхН.з.: 48]). Номени *огень* (галиц. [Гавр.: 141]), *вогник* (волин. [ВхПч., I: 11; Гр., I: 246]), *огник* [Вол.: 216; Жел.: 554], *горіцвіт* [Ан.: 210; Ум., IV: 46] обумовлені вогняним кольором суцвіття рослини [ЕСУМ, I: 413].

Незважаючи на те, що в [Мел.: 303] як назва роду *Viscaria* Bernh. рекомендована *смілька*, а в [СБН: 169] у ролі наукового терміна ухвалена *смолянка*, що подається як нормативна також у [СУМ, IX: 416], в українській науковій номенклатурі в цій функції вживається транслітерована латинська назва *віскарія* [ОВРУ: 74; РУСб: 267]. Ю.Кобів спробував, на наш погляд, цілком виправдано повернути як єдиний науковий термін лексему *смолянка* [Кобів: 437].

3.31.11. На території України зростає кілька видів *Silene* L., із яких найвідоміші в народі у цей період два — це *Silene vulgaris* Garcke (*Silene latifolia* Britt. et Rendle, *Silene inflata* L., *Silene venosa* Anshers.) і *Silene nutans* L. Для позначення першого засвідчені номени: *куколиця* [Рог.: 136; Піск.: 118], *кукільниця* [Тм., I: 43], *кукольниця* (галиц.) [Ум., I: 93] (усі ці назви — деривати від *кукіль* 'Agrostemma githago L.', мотивуються схожістю рослин), *хлопунець* (полт. [1891, СБН: 145]), *хлопушка* (степ. [Lind., I: 84]; похідні від *хлопати* за лясканням, яке видає здута чашечка квітки від удару; пор. ще сер. наддніпр. *пухкалка* 'Silene vulgaris Garcke' [Кобів: 382], рос. *хлопушки* id. [Нейшт.: 237—238]), *стоголовник* (степ. [Ан.: 329]; від *сто* 'багато' і *голова*, номен зумовлений багатьма голівками суцвіття), *кутасики* (галиц., волин. [ВхПч., I: 13; Ум., I: 93; Гр., III: 332]; від *кутас* 'кисть на одяже и пр. для украшения' [Гр., II: 332]; за зовнішнім виглядом суцвіття), *линянка кутасиковата* [ВхГик.: 137; Мел.: 262] (компонент *лянянка* цієї складеної назви пов'язується або з діал. *льнути* 'чіплятися', бо ця рослина чіпка, або з діал. *линók* 'льнок, Linaria Mill.', мотивуючись зростанням цієї рослини як бур'яну у посівах льону [ЕСУМ, III: 236], або з *ляняти*), *кой'ця* (буков. [Ні.: 12]; від *коца*, *коїц* 'клітка для відгодівлі кролів, свійської птиці' [СБГ: 216] за сітчастою чашечкою квітки [Нейшт.: 237]).

Другий вид (*Silene nutans* L.), який зростає в Карпатах, Поліссі, Лісостепу, зрідка на півдні Степу, представлений назвами: *терліч* (галиц., волин. [Нов.: 101; ВхПч., I: 13; Жел.: 958; Гр., IV: 256]; перенесено від *Gentiana* L.), *смілька біла* (полт. [Ан.: 330; СБН: 144]; про компонент *смілька* див. п. 3.30.10), *смóлавка біла* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 159]), *смолянка біла* [РО: 45; СБН: 144], *білий звоздик* (волин. [ВхПч.: 13; Гр., II: 135]; за білою квіткою і схожістю з *Dianthus* L.), *остець* (волин.), *зуб-зілля* (поділ.) [Ан.: 339; СБН: 144] (обидва останні номени мотивуються гострою чашечкою квітки; останній — також використанням рослини від зубного болю), *лянянка повисла* [ВхГик.: 137; ВхБот.1905: 19; СБН: 144] (про компонент *лянянка* див. вище). За родом *Silene* L. у сучасній українській літературній мові закріпився науковий термін *смілька* [СУМ, IX: 407; СБН: 144], який уперше ухвалений у цій функції в [СБН: 144].

3.31.12. Майже всі засвідчені інноваційні назви повсюдно, крім крайнього півдня, відомої рослини *Coronaria flos-cuculi* A.Br. пояснюються яскравим рожевим кольором або формою пелюстка квітки: *бузьків огонь* (галиц. [ВхПч., II: 33; Гр., I: 133]; означення *бузьків* — від діал. *бузько* 'лелека' [СУМ, I: 251]), *боцянки* [Ан.: 200; Ум., I: 201] (від діал. *боцян* 'лелека' [Гр., I: 70]), *кашка червона* (галиц. [ВхПч., I: 11; СБН: 91]), *смілька* [Піск.: 241], *смолка* [Рог.: 127; СБН: 91] (раніше цей вид належав до роду *Lychnis* L., див. вище, а в декотрих виданнях — і зараз, див. [Кобів: 262]), *черепашині черевічки* (волин. [Ан.: 201; Ум., I: 168]; фітономен мотивується, очевидно, тим, що відгин кожного пелюстка глибоко розділений на чотири частини, нагадуючи ноги черепахи, які стирчать з-під панцира), скорочене *черевічки* [Ум., I: 168; СБН: 91]. Жодна з поданих назв не стала нормативною в українській літературній мові, а кодифіковано для цього виду номен *коронарія зозуляча* і *зозулін цвіт* [ОВРУ: 77; РУСб: 182], які вживаються тільки в науковій термінології як штучні утворення: перше — транслітерація латинської родової назви *Coronaria*, а друге — переклад латинського видового епітета *flos-cuculi*.

3.31.13. Рослина *Melandrium album* Garcke (*Lychnis alba* Mill., *Lychnis vespertina* Sibth.), яка повсюдно поширена в Україні, відома в джерелах назвами: *кукіль* (сер. наддніпр., степ. [Волк.: 170; Ум., II: 58; Тм., I: 77]; перенесена від *Agrostemma githago* L.), *куколиця* (степ. [Сред.: 133; Рог.: 127; Гр., II: 321; ЯТ: 20]; від *кукіль* '*Agrostemma* L. '), *тирліч* (гуцул. [Гавр.: 141; Шейк., V/1: 116]) *терліч* [Гр., IV: 256] (перенесено від *Gentiana* L.), *тирліч дікий* (галиц. [ВхПч., I: 11; Жел.: 964]), *огник білий* [ВхБот.1905: 19], *мафейове зілля* (зах. волин. [Гавр.: 141]; *мафейове*, ймовірно, від діал. *Мафтей*, *Матей* 'Матвій'; у такому випадку ботанічний номен зумовлений часом цвітіння цієї рослини; пор. іншу її назву *купальник* [Ан.: 200; Ум., II: 58], яка мотивується піком цвітіння рослини у період свята Івана Купала), *сліпак* [Рог.: 127; Піск.: 240; Гр., IV: 151] (назва пояснюється, очевидно, властивістю квітки закриватися вдень, тому що ця рослина запилюється вночі [Нейшт.: 240]). В українській науковій ботанічній номенклатурі для роду *Melandrium* Roenhl. кодифіковано терміни *куколиця* [ОВРУ: 77; Кобів: 27] (ухвалений у [СБН: 95]), і *меландрій* [РУСб: 189], який походить від латинської родової назви *melandrium* id.

3.31.14. Для позначення рослини *Cucubalus bacciferus* L. виявляються назви: *волиш ягдорідний* [ВхГик.: 137; Жел.: 117], *дутень*, *дутик* [Ан.: 114; Гор.-1: 8; СБН: 47], *вовчі ягідки* (харк. [1921, СБН: 47]). Усі мотивуються роздутою чашечкою квітки або круглими чорними плодами. Першу назву, видно, утворив від *воло* І.Верхратський під впливом нім. *Taubenkropf* id., букв. 'голубине воло'; пор. рос. літ. *волдырник* '*Cucubalus bacciferus*' [ЕСУМ,

I: 417]. *Дутень*, *дутик* — похідні від *дути*. Найменування *дутень* уперше терміноване в [СБН: 7] і стало нормативним у сучасній українській науковій номенклатурі [ОВРУ: 78; РУСб: 175].

3.31.15. У джерелах засвідчені назви двох видів роду *Gypsophilla* L. — *Gypsophilla muralis* L. (*Psammophiliella muralis* Ikonn.) і *Gypsophilla paniculata* L., відомих майже по всій Україні. Для позначення першого виду вперше виявляється номен праслов'янського походження *лиціця* [Рог.: 124; Піск.: 126; Жел.: 407; ЯЧ: 116; Ум., II: 367; Гр., II: 367] (походить від прасл. **lyščysa* id., утвореного від **lyskati*, **lyščati* 'блищати' [Sław., V: 435; ЕСУМ, III: 254]), а також новотвори *лиціця* [Рог.: 124; Жел.: 404; Піск.: 125; Гр., II: 361; ЯЧ: 116] (номен або перенесений за незрозумілим нам мотивом, або є наслідком народноетимологічного зближення *лиціця* та *лиціця*, пор. [ЕСУМ, III: 242]), *птїче зілля* (харк. [Ан.: 161; Ум., II: 119]), *мишині очі* (степ. [Сред.: 132; ЯТ: 18]; найменування зумовлені дрібним ниркоподібним насінням), *собаче мило* (сер. наддніпр., степ. [ЯЧ: 116; ЯТ: 18]; за мильними властивостями кореня рослини; пор. рос. діал. *мыло*, *мыло утиное* id. [Ан.: 161]), *гіпсовиця* [ВхГик.: 137; Жел.: 169]. Остання назва утворена І.Верхратським, видно, за зразком пол. *gipsówka* id. в оригіналі цієї книги (див. [Hüs: 139]) або похідна від першої частини латинської родової назви *gypsophila* id. *gypso-*, яке від гр. *γύψος* 'крейда', 'вапно' [ДГРС: 337]; фітономен мотивується зростанням рослини на вапнякових ґрунтах [ЭСЛНР: 75].

Другий вид *Gypsophilla paniculata* L. засвідчений у джерелах назвами, які близькі до загальнонародного, відомого ще зі староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 118]) номена *перекотиполе* [Кв., II: 399; Рог.: 124; Жел.: 617; Гр., III: 122; Тан.: 62], це: *перекатитель* (полт., катер. [Ан.: 161; СБН: 71]), *покотиполе* [Метл.: 199; Піск.: 198; Жел.: 686; Ум., I: 11], *котиполе* [Петр.: 18; Ум., III: 78], *катун* [Рог.: 124; Піск.: 102; Ум., I: 10; Гр., II: 226; Руб., VI: 102], *котун* [Петр.: 18], *катичник* (степ. [Lind., I: 77; СБН: 71]), *качим* (степ. [1917, Яв.: 342]); пор. рос. діал. *перекатичник*, *перекатун*, *покатун* і под. id. [Ан.: 161]. Із цим значенням відомі також буков. *лишец* [Ні.: 6] (мабуть, споріднене з *лиціця*, див. вище), записані на Харківщині *громовик* і *стоголовник* [Ан.: 161; СБН: 71] (останнє перенесене від *Vaccaria segetalis* Grasse, див.нижче). Праслов'янський за походженням номен *лиціця* увійшов до української літературної мови у деетимологізованому фонетичному вигляді як *леціця* [СУМ, IV: 481; ВРУ: 258; СДБ: 404; ОВРУ: 78] чи *ліціця* [РУСб: 202], натомість у численних джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. подається тільки *лиціця* (див. вище). Саме в цьому варіанті вона пропонується до наукового вжитку в [Мел.: 132], ухвалена як науковий термін у [СБН: 71] для виду *Gypsophilla muralis* L., а для виду *G. paniculata* L. тут — *перекотиполе*. Як позначення останньої рослини в найновішому

академічному визначнику рослин [ОВРУ: 79] подається назва *псамофіліела* — транслітерація відповідної латинської (див. попередній абзац). Заслугує підтримки недавня спроба Ю.Кобіва повернути варіант назви *лиціця* до літературного вжитку [Кобів: 208].

3.31.16. Дуже подібна до описаних вище видів *Gypsophilla* L. і поширена по всій Україні рослина *Vaccaria segetalis* Garcke (*Saponaria vaccaria* L.) маніфестується в джерелах найменуваннями: *стоголів* [Рог.: 140; Піск.: 257; Гр., IV: 208], похідне від нього *стоголівник* [Волк.: 175; Гор.-1: 21; Гр., IV: 208; ЯЧ: 116], *тисячаголів* (сер. наддніпр., степ. [Сред.: 132; Рог.: 140; ЯЧ: 116]), *тисячоголів* [Шейк., V/1: 118; Гр., IV: 263], які мотивуються наявністю у рослини багатьох квіток зі здутими чашечками, що нагадують головки. Числівники *сто*, *тисяча* в цих номенах мають значення 'багато'. Інші назви цієї рослини *перекотиполе* (бойк. [Нов.: 101; Жел.: 617; Гр., III: 122]) і *центурія* [Нов.: 101] перенесені за подібністю: перша — від *Gypsophilla paniculata* L., а друга — від *Centaureum erythraea* Rafn. Із цих назв до наукового вжитку запроновано *стоголівник* у [Мел.: 291], ухвалено як науковий термін у [СБН: 163]. Цей флорономен став літературною нормою української мови [ВТССУМ: 1395; ОВРУ: 79; РУСб: 277].

3.31.17. Відзначається ряд назв, які позначають дикі види гвоздики (*Dianthus* L.), зокрема вид *Dianthus deltoides* L.: *линók* (волин) [Нов.: 98; Гр., II: 359] (< *ленók*, перенесено від *линók*, *ленók*, *льонók* 'Linaria Mill.', похідного від *льон*, пор. [ЕСУМ, III: 236]), *ольмик* (галиц. [Нов.: 98; Жел.: 568; Гр., III: 52]; ця лексема, мабуть, також споріднена з *льон*, *льняний*; пор. рос. діал. (у багатьох говорах) *ольяно́й*, *ольяно́й* 'льняний' [СРНГ, XXIII: 193]), *трав'янець* [Шейк., V/1: 76; Жел.: 979] (перенесено від культивованого вииду *Dianthus caruophyllus* L., див. п. 2.13.8); вид *Dianthus carthusianorum* L. має назви: *гвоздички полевi* [Рог.: 121; Піск.: 259], *гвоздiчки*, *гвоздiчки польовi* [Гр., I: 278] (пор. ст. пол. *polne gwoździki* id. [1568, Maj., II: 279]; вид *Dianthus campestris* Bieb. — *зірочки* (степ. [Сред.: 132; ЯТ: 15]), *зірочка* [Lind., I: 81; Гор.-2: 371] (переосмислення деминутива мотивуються формою квітки рослини); вид *Dianthus stenocalyx* Juz. — *крутовéжа* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 315]; від *крутий* і *вéжа* 'башта', видно, за довгою чашечкою квітки, що нагадує башту). Засвідчено кілька назв гвоздики, невідомо якого виду: *полевi чорнобривцi* [Піск.: 199], *пéсе тéрне* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 44]; ймовірно, називає якийсь колючий вид гвоздики).

3.31.18. Як найменування рослини *Saponaria officinalis* L. продовжують документуватися назви праслов'янського походження *мильниця* (поділ. та ін. [1886, СБН: 138; 1913, Мак.: 351]; від прасл. **mydl'nica* id.), *мильник* [ВхГик.: 137; Жел.: 437; Тм., I: 212]; від прасл. **mydl'nikъ* id.) [Сабадош 1996: 45, 117—118]. Більша частина новотворів, що називають цю рослину,

мотивується широким використанням її здавна як мильного, миючого засобу, пор.: *мильна трава* (полт. та ін. [Авг.: 60; ВхПч., IV: 16]; пор. ще киеворуське *мыльная трава*, вжите як найменування іншої рослини з мильними властивостями — *Hyssopus officinalis* [Срез., II: 216]), *собáче мiло* [Рог.: 135; Піск.: 242; Ум., II: 118; Гр., IV: 163; Руб., XI: 65], *коровье мыло* (буков. [Ні.: 11]; означення *собáче*, *коровье* в останніх складених номенах мають загальне значення 'несправжнє'), *миляник* [ВхБот.1905: 19], *миляк* [Тм., I: 212], *мильнянка* (степ. [Lind., I: 83; СБН: 138]), *милянка* (степ. [1912, Мак.: 331]) і запозичене від польської мови *мидлянка* [Жел.: 437]. Назви, пов'язані з милом, наявні в більшості слов'янських, а також у деяких неслов'янських мовах, див. [Mach.: 80], пор. ще латинську наукову родову назву *saponaria*, утворену від *sapo* 'мило' [Кг.: 193]. Близькими до них за мотивацією є номен *чисту́ха* [Рог.: 135; Піск.: 242; Ум., II: 118] (від *чистити*) і *самокiша* (закарп. [ВхЗак.: 256]; результат переосмислення діал. *самокiша* 'неварене кисле молоко, з якого знято сметану', [ССк.: 326], *самокiша* 'простокваша' [Гр., IV: 99] за схожістю мильної піни з кислим молоком).

Кілька віддієслівних новотворів пояснюються властивістю цієї рослини стягувати рани (див. [Ан.: 316]), це *стягáч* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 175; ЯЧ: 116; Ум., II: 118; Гр., IV: 224], *натяг* (там само [Ан.: 317; ЯЧ: 116; Ум., II: 118]), *натягáч* [Ан.: 317; Ум., II: 118], *натягáчи* [Ан.: 317; Руб., VIII: 44]. Ще одна група назв виникла внаслідок перенесення значення за схожістю цієї рослини з іншими: *звóздик* (волин. [ВхПч., I: 12; Жел.: 219; Гр., II: 135]), *звóздики* [Жел.: 290] (перенесені від *Dianthus* L.), *терлич* [ВхБот.1905: 119] (перенесено від *Gentiana* L.). Номен *білі зіркі* (волин. [1889, Мел.: 248]) обумовлений блідо-рожевими п'ятипелюстковими квіточками рослини. Із перелічених найменувань для наукового вжитку як назву роду *Saponaria* L. запроновано в [Мел.: 249] *мильник*, ухвалено як науковий термін у [СБН: 138] уживану в більшості сучасних українських говорів *собáче мiло* (див. [Кобів: 365]), яка поряд із *дiке мiло* id. подається як нормативна також у [СУМ, IV: 705], проте в сучасній науковій ботанічній номенклатурі української мови утвердився термін *мильнянка*; пор. рос. літ. *мыльнянка* id. [ОВРУ: 83; РУСб: 231; СДБ: 347], але останнім часом спостерігається повернення до терміна *собáче мiло* [Кобів: 365].

3.32.1. До родини *лататтєві* (*Nymphaeaceae*) належать дві рослини — *Nymphaea alba* L. і *Nuphar luteum* Sm., поширені по всій Україні, крім Криму. Переважно як назва першої рослини продовжує і в описуваний період уживатися засвідчена ще в джерелах староукраїнської мови лексема *латáття* [Б.-Н.: 206; Евст.1847: 11; Закр.: 611; Піск.: 41; Гр., II: 379]. Обидві рослини зростають у воді, мають майже однакове велике листя, кулеподібний плід, товстий корінь і красиву квітку, відмінну в цих рослин тільки кольором: у

Nymphae alba — білий, а в *Nuphar luteum* — жовтий. Тому у них багато спільних назв-новотворів, зокрема: *лопáтник* (буков.-покут. [ВхН.з.: 50]), *лопáтень* [Вол.: 208—209; Жел.: 413; Петр.: 21] (обидва номені утворені від *лопáта* і мотивуються формою та розміром листя рослин, пор. [ЕСУМ, III: 287]), *капелюші* [Рог.: 129; Піск.: 100; Жел.: 334; Гр., II: 217] (перенесено від діал. *капелюш* ‘капелюх’ за тією ознакою, що й попередні назви, пор. [ЕСУМ, II: 370]), *лопух водяний* [Б.-Н.: 205; Рог.: 129] (номен зумовлений подібністю листя цих рослин до листя лопуха; пор. ще біл. діал. *лопух*, серб., хорв. *водени летух* id. [Сим.: 320]), *водяні лілії* [Рог.: 129; Піск.: 62], *лілія водяна* [Жел.: 408] (перенесено від *Lilium L.*; пор. у ряді українських говорів *л’іл’їя*, *вод’анá ліл’їя* і багато под. id. [САБЛ: № 77, 87]), *мак вод’яний* [Рог.: 129; Піск.: 9, 62; Гр., I: 247; II: 399; Руб., VI: 3], *збаночки* (волин. [ВхПч., I: 11; Парт.; Жел.: 283]), *збанятник* [Вол.: 208; ВхГик.: 132; Жел.: 283] (від діал. *збан* ‘дзбан’, зменш. *збаня*, *збанок* [СУМ, III: 427]; останні ботанічні номені виникли внаслідок переосмислення слів у зв’язку з формою плоду цих рослин), півд. лемк., закарп. *блискалка* [ВхЛем.: 227; Гр., I: 74; ВхН.з.: 50]; від *бліскати* [ЕСУМ, I: 209], видно, за блиском від мокрої квітки і листя рослин, які плавають на воді і занурюються в ній, пор. [Budziszewska 1975: 284]).

Кілька спільних для обох рослин складених номенів відрізняються тільки означеннями *білий* — *жовтий*, *чоловічий* — *жіночий*, стосуючись відповідно *Nymphae alba* — *Nuphar luteum*, пор. *латáття біле* — *латáття жовте* [Сред.: 123—124; Рог.: 129; Піск.: 9; Ум., I: 2; Гр., II: 347; ЯЧ: 116], *лопух білий* — *лопух жовтий* (поділ. [Мак.: 243—244], *гличики білі* [Піск.: 62] — *гличики жовті* [Рог.: 129; Гр., I: 288], *кувшинчики білі* — *кувшинчики жовті* [Рог.: 129], *латáття жіноче* [Ум., I: 2; Тм., I: 275] — *латáття чоловіче* [1898, Мак.: 243].

Крім того, кожна з цих рослин має і специфічні найменування. Інноваційні назви *Nymphae alba* за мотиваційними ознаками можна об’єднати в дві основні групи: 1) обумовлені формою плоду і 2) мотивовані формою листя. До першої групи належать: *бáнька* (черніг. [1902, Мак.: 243]; пор. пол. *bańki* id. [Budziszewska 1975: 292]; укр. *бáнька* ‘куля, кулька’ [СУМ, I: 102]), *збáночки* [ВхПч., I: 11; Гр., II: 121], *збаня́та* (галиц. [Гавр.: 142; Гол.: 588]; див. [ЕСУМ, II: 246—247]), *бамбу́лька*, *бамбу́лькі* (гуцул. та ін. [Гавр.: 142; Гол.: 588]; перенесено від *бамбу́лька* ‘кругла ягода на стеблі картоплі; кулька і т.п.’ [ВхЛем.: 226], пор. [ЕСУМ, I: 131]), похідне *бамбу́льочник* [Вол.: 208; Гол.: 588], *ма́ківка водяна* [Гр., II: 399] (пор. *ма́ківка* ‘квітка або плід маку’ [СУМ, IV: 602]).

До другої групи назв *Nymphae alba* можна віднести: *лопу́шиник водяний* [Рог.: 129; Піск.: 62, 128; Гр., II: 378], *водяна лопушина* [Піск.: 41] (пор. *лопу́шина* ‘лист лопуха’ [Гр., II: 378], серб., хорв. *бијели летух* ‘*Nympha alba*

[Сим.: 320]), *лопáтник* [ВхН.з.: 50], *лопáття* (полт. [Ном.: № 1877; Гр., I: 377]; дві останні назви — від *лопáта*, а *лопáття*, можливо, також під впливом *латáття* id.), *листопруг* [ВхН.з.: 50] (від *лист* і *пруг*, спорідненого із *пружний*; назва зумовлена пружністю листя). В основу мотивації кількох найменувань цієї рослини лягли інші ознаки, зокрема буков. *бобряк* [Нл.: 8]. Мабуть, ця назва деетимологізована, бо в українських ботанічних словниках із покликанням на це джерело вона подається то як *бобрак* [СБН: 103], то як *бобряк* [Мак.: 244], отже, ймовірно, її слід пов’язувати з *бобёр*, тоді вона мотивується водним середовищем зростання рослини, пор. [ЕСУМ, I: 217].

Що ж до іншої назви гличиків (*Nympha alba*) *гуски* [Рог.: 123; Піск.: 41; Гр., I: 342], то подібний фітономен *gaska* id. у польській мові В.Будзішевська також схильна пов’язувати зі зростанням у воді (як бобер — водяний ссавець, так і гуска — водяний птах) [Budziszewska 1975: 294—295]. Не відкидаючи повністю цю версію, ми, однак, більше схилиємося до думки тих авторів, які обумовлюють появу цього ботанічного номена в українській, а також подібних назв в інших мовах асоціацією білої квітки рослини з оперенням гуски, див. [ЕСУМ, I: 626]; пор. ще рос. діал. *чайка*, *чаюшка*, *лебедушки*, *белые курочки* id. [Меркулова: 31—32], біл. діал. *гуска*, *гусачкі*, *белыя курачки* id. [Кис.: 88]. У західних українських діалектах у багатьох джерелах відзначається ряд назв *Nympha alba*, які мають, імовірно, спільне походження, — це *омич* [Вол.: 208; Жел.: 569; Петр.: 27], *умич* (волин. та ін. [ВхПч., II: 33; Шейк., V/2: 139; Жел.: 1010; Гр., IV: 338; Тан.: 64]), *ломич* (волин. [ВхПч., II: 33; ВхН.з.: 50; Руб., VII: 29]), *момич* [ВхПч., II: 33; Жел.: 451; Тм., I: 184], *моміч* (волин. [ВхН.з.: 50]), *момоч* (закарп. [ВхЗак.: 236]), *мовничє* (буков. [Нл.: 8]), *молнич* [Петр.: 24].

Етимологія цих слів, на думку В.Будзішевської, темна [Budziszewska 1975: 294]. Якщо це фонетичні варіанти одного слова й усі утворені на українському мовному ґрунті, то первинним слід уважати, імовірно, *омич*, у якому [o] — префікс, інші варіанти могли утворитися внаслідок відповідних фонетичних змін, характерних для західноукраїнських говорів; пор. ще пол. *totusz* ‘*Nympha alba*’, можливо, сюди ж укр. поліс. *мому́л* id. [Бейлина: 426]. Можна припустити, що польське слово запозичене від українських говорів, а *мому́л* — іншого походження. Автори [ЕСУМ, III: 285, 506; IV: 186—187] також схильні вважати, що *омич*, *ломич*, *момич* споріднені, припускаючи первинність форми *омич*, яка, на їх думку, може бути пов’язана з діал. *мікати* ‘виривати’, *мочіти* (*мокнути*).

3.32.2. Своєрідних утворень, які називають тільки рослину *Nuphar luteum*, мало, — це *товстун* [Рог.: 129; Жел.: 971; Шейк., V/1: 59; Гр., IV: 270] (пояснюється товстим коренем), *бáбки* [Рог.: 129; Піск.: 9; Гр., I: 14; Руб., I: 64], *бáбкі* [Ум., I: 2] (мотивується квіткою рослини), *латáше* [Жел.: 398].

Нормативними в українській науковій ботанічній номенклатурі для позначення рослини *Nuphar alba* стала назва *латаття біле*, а для *Nuphar luteum* — *глічки жовті* [ОВРУ: 45; РУСб: 213]. Ці назви були ухвалені як наукові терміни ще в [СБН: 102—103]. У [СУМ, IV: 453] слово *латаття* подається як назва обох рослин.

3.33. Родина куширові (Ceratophyllaceae). Засвідчені джерелами назви поширеної по всій Україні водяної рослини *Ceratophyllum demersum* L. за мотиваційними ознаками можна об'єднати в дві групи. До першої відносимо номени, зумовлені формою вилоподібних листочків та їх розміщенням навколо стебла у вигляді корзинок, нанизаних на стебло в кілька ярусів із поступовим зменшенням у діаметрі в напрямку до верхка рослини: *хвостач* [Петр.: 39] (від *хвіст*), *роголист* [ib.: 32], що є перекладом лат. *ceratophyllum* id., утвореного від гр. *κέρας* 'ріг' та *φύλλον* 'лист' [РО: 94]. Подібні назви, наявні в ряді слов'янських та інших мов, на думку В.Махека, — також переклад латинського номена [Mach.: 40—41]. Буковинська назва *рожник* [Ні.: 4; СБН: 36] (дериват від *ріг*), імовірно, утворена на власному мовному ґрунті. Чи не варто до цієї групи долучити і найменування цієї ж рослини *кошур* [Закр.: 373 (із покликанням на [Максимович 1827 р.]); СБН: 36], можливо, похідної від *кіш* < прасл. **košь* id.). Правда, пояснити виникнення інших назв *кушірь* [Гр., II: 335; Мел.: 34], *кушір* [Жел.: 394; СБН: 36], *кушіра* [Жел.: 394], *кушір* [Рог.: 116; Піск.: 41; Жел.: 394], мабуть, фонетичних варіантів лексеми *кошур*, важко. Тому походження цих назв загалом для етимологів поки що неясне, див. [Фасм., II: 439; ЕСУМ, III: 170]. Цікаво у зв'язку зі сказаним відзначити, що ця рослина в румунській мові називається *kosor* і вважається слов'янським запозиченням, пов'язаним зі ст. сл. *косоць* 'серп' [DLRM: 191; ДЕМ: 206], що в свою чергу походить від прасл. **kosorь/-ь* : **koserь/-ь* : **kosěrь* : **kosyрь*, які є дериватами **kosь* 'косий, кривий' [Sław., II: 522—523, 535—536].

У другу групу назв *Ceratophyllum demersum* об'єднуємо ті, які мотивовані жалючими властивостями рослини: *кропівка* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 30; Жел.: 382]), *кратівка* [Рог.: 116; Руб., VI: 61], *кратівка* [Піск.: 116], *кропивки*, *водяна кропива* [Рог.: 116; Піск.: 41], *кропивка водяна* [ВхГик.: 50], *жагла* [Гор.-1: 7; СБН: 36] (остання лексема за утворенням — субстантивованій дієприкметник, пов'язаний чергуванням голосних (пор. *жа́га* < прасл. **žaga*) із *жигати* 'обпикати' [СУМ, II: 528], діал. *жегті*, *жегчі* 'палити, пекти' [Жел.: 219] < прасл. **žegti* 'пекти, палити', пор. [ЕСУМ, II: 184, 191; Фасм., II: 32—33]). Нам видається, що до цієї мотиваційної групи належить також назва *марич* (київ. [Ан.: 92; Шейк.; Руб., VII: 8]), яка, напевно, утворена від незафіксованого діал. **мар* або *марь* < прасл. **marь/-ь*; пор. рос. діал. *мар* 'солнечный зной; сухая мгла; сон', *марит* '(солнце) печет', *марь* 'туман;

возрастающий зной', *марный* 'знойный, теплый, мутный', в. луж. *wotara* 'напівсон, непритомність', болг. *мараня* 'задушлива спека', *марен* 'теплуватий', *мараняв* 'гарячий' і под., серб., хорв. *омара*, *омарина* 'духота'. На думку М.Фасмера, етимологічно спорідненими є також укр. *мріяти*, *мріти*, рос. діал. *мрѣять* 'мерцать', прасл. **mręti* [Фасм., I: 571, 668; БЕР, II: 662—663; Skok, II: 407]. За мотиваційними ознаками остронь описаних нами назв перебувають *шувар* [Ан.: 92; СБН: 36] (очевидно, перенесена від болотяної рослини *Asogus salamus* L.), *жабуруння* (поділ. [Ан.: 92; СБН: 36]), *жабурунне* [Руб., V: 1], *жабурунік* [Жел.: 394] (пор. укр. діал. *жабуруніня* 'водорості', 'болото', 'жабляча ікра' [Гр., I: 470]; у кінцевому підсумку пов'язуються з *жаба*, а жаба асоціюється з болотом). Літературною нормою для роду *Ceratophyllum* L. став номен *кушір* [СУМ, IV: 425; ОВРУ: 45]. Уперше його терміновано в [Мел.: 74], ухвалено як науковий термін у [СБН: 36].

3.34.1. Родина жовтцеві (Ranunculaceae). Для позначення дикої рослини півонія *Paeonia tenuifolia* L., поширеної в Степу і Криму, засвідчені назви *степна півонія* [Рог.: 130; СБН: 107], *степова півонія* [Піск.: 248; Мел.: 193], *вороніць* (херс. [Рог.: 130; Жел.: 121; Гр., I: 255; ВхН.з.: 50]; мотивується чорним коренем рослини; пор. рос. *воронец* id. [ЕСУМ, I: 428]). Про назви культивованого виду *Paeonia officinalis* L. див. у п. 2.14.1.

3.34.2. Відома по всій Україні болотна рослина *Caltha palustris* L. поряд із назвами праслов'янського походження *лотать* (бойк.-галиц., гуцул. та ін. [Нов.: 97; ВхПч., II: 29; Гр., II: 378]; від прасл. **lotaty* id.) та *лотай* (лемк., бойк.-галиц. та ін. [Нов.: 97; ВхПч., II: 29; Петр.: 21; Гр., II: 378; ВхН.з.: 40]; від прасл. **lotajь* id.) і успадкованою від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 45, 118]) *лататте* [Рог.: 115; Волк.: 170; Піск.: 122; Жел.: 398], *латаття* [Ум., II: 60; Гр., II: 347] представлена також новотворами, більшість із яких можна об'єднати в чотири основні групи.

Перша — це назви, пов'язані з місцем зростання рослини: *калюжниця* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Ан.: 78; Ум., II: 60; Тм., I: 161; Руб., VI: 97; ЯЧ: 116]; похідне від *калюжа*; пор. рос. *калужница*, серб. *kaljužnica* id. [Ан.: 79]), *болотянок* [Гр., I: 85; Руб., I: 252], *болох* [Вол.: 196] (обидві назви споріднені з *болото*; пор. луж. *blotuch*, *blotušk*, слвц. *blatauch* id. [Ан.: 79], ст. чес. *blatouch*, чес. *blatúch*, болг. *блатник* id. [Mach.: 41], див. ще [ЕСУМ, I: 226]), *жабнік* [ВхПч., I: 9; Парг.: 182; Жел.: 216; Гр., I: 469; Руб., V: 1], *жабник* [Ум., II: 5] (дериват від *жаба*, фітономен мотивується асоціацією з жабою як типовим мешканцем боліт).

Другу групу утворюють номени, обумовлені великим листям рослини; сюди належить значна кількість дериватів із тим самим коренем *лот-/лат-*, що і в давньому *лотать*, а також з коренем *лот-*: *лотань* (галиц.),

лoтapь (закарп.), *лoтaк* (волин.), *лoтáч*, *лoтoч*, *лaтáч* (три останні — в бойк.-галиц. гов.) [ВхПч., I: 9; Жел.: 398; ВхН.з.: 40], останнє ще в [Гр., II: 347]), *лaтaть*, *лaтaтинa* [Піск.: 122; Руб., XII: 5] (останні від *лoтaть* id.), *лaтáчкa* (галиц. [ВхН.з.: 40]; від *лaтáч* id.), *лoтaш* (лемк.-бойк., галиц., волин.) [ВхПч., I: 9; Парт.: 182; Жел.: 216; Гр., II: 378; ВхН.з.: 40; Тан.: 60], *лaтáшe* [Жел.: 398], *лoтaтeнь* (галиц. [ВхПч., I: 9; II: 29; Жел.: 413; ВхН.з.: 40]), *лoтaнь* (галиц.), *лoтáк* (волин.), *лoтapь* (закарп., бойк.-галиц.) [ВхН.з.: 40], *лoтáйкa* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29]; похідне від *лoтáй* id.), *лoпaч* [Гавр.: 137; Вол.: 196; Парт.: 182], *лoпaтeнь* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29]; три останні етимологічно пов'язуються, ймовірно, з *лoпaть*, рос. *лoпacть* за формою листя); до цієї групи належить також сх. укр. *лáпики* [Рог.: 115; Гр., II: 344] (пор. укр. діал. *лáпик* 'лист капусти' [Гр., II: 244]), оскільки слова з коренем *лoп-* і *лaп-* етимологічно споріднені. До сказаного додамо, що віднесення назв цієї рослини з коренем *лoт-*: *лaт-* до другої групи умовне, позаяк у літературі існує кілька версій щодо походження цього кореня (детальніше див. [ЕСУМ, III: 200; Меркулова: 26—30; Mach.: 41; Slaw., V: 217—218]).

До третьої групи відносимо номени, які появилися внаслідок перенесення назв інших рослин за ознаками місця зростання або кольору квітки цієї рослини: *лoпyх* (київ. [Ан.: 78; СБН: 29]; перенесено від *Arctium lappa* L.), похідне від останнього *лoпyшкa* [Руб., VII: 21], *кyрoслiп* (сер. наддністр., степ. та ін. [Lind., I: 15; СБН: 29]), *бoлoтний кyрoслiп* [Руб., VII: 21] (перенесені від *Anemone* L.), *иpжий* (волин. [ВхПч., II: 29]; перенесено від *Camelina Crantz*), кілька найменувань перенесено від *Taraxacum officinale* Webb ex Wigg. [Парт.: 182]: *пoтiк* [Волк.: 173; Ум., II: 5], *тaукa* [Hoelzl: 160] (пор. ще пол. *majówka* [Maj., II: 154]). Детальніше про українські назви *Caltha palustris* див. [Сабадош 1978: 59—61].

Четверту групу утворюють чужомовні запозичення *кальчій* [Петр.: 15] — від рум. *calce, calcii* id. [Borza: 38], яке походить від лат. *calx, calcis* 'п'ятá' [DLRM: 107; ДЕМ: 170]. Номен *лoтoць* [1914, Мак.: 72] < пол. *lotoć* id. [Maj., II: 254]; варіант *лoцoт* [Гр., II: 378; Мел.: 59] виник, напевне, як результат метатези [т] і [ц] в полонізмі *лoтoць*. Літературною нормою в сучасній українській мові для позначення роду *Caltha* L. стала назва *кальожниця* [СУМ, IV: 79; ОВРУ: 46], уперше термінована та ухвалена як науковий термін у [СБН: 28].

3.34.3. Виявлені назви *Trollius europaeus* L. (зростає в Карпатах, Поліссі і Лісостепу) документуються в джерелах української мови вперше, їх можна об'єднати в чотири групи: 1) номени, обумовлені формою квітки, 2) виглядом листка рослини, 3) мотивовані використанням рослини і 4) іншомовні запозичення. Образ круглої жовтої квітки ліг в основу номенів *голови́чка* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36; Гр., I: 302]; від *голова́* [ЕСУМ, I: 551]), *волове́ око*

(галиц.-волин. [ВхПч., II: 36; Ум., I: 1]; пор. пол. *wolowe oko* id. [Maj., II: 796], чес. *volsky oko* id. [Mach.: 42]), *валивочко* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36; Гр., I: 123; Руб., II: 12]).

Викликає сумнів думка про те, що назва *валивочко* утворилася внаслідок злиття складеного найменування *волове́ око* id. через стадію *воливочко*, як стверджується в [ЕСУМ, I: 324—325]. Насправді лексеми *воливочко* з цим значенням не було, а плутанину в цю справу вніс М.Мельник, який подає спотворене (ймовірно, ним самим) *воливочко* [Мел.: 288], покликаючись при цьому на [ВхПч., II: 36], де фіксується тільки лексема *валивочко*. Під впливом словника М.Мельника *воливочко* потрапляє і в інші джерела (див. [Мак.: 382]), звідки його залучено й до [ЕСУМ]. Як нам видається, композит *валивочко* складається з *вали́* і діал. *вoчкo* 'очко'. Компонент *вали́* — це форма наказового способу від дієслова *валіти*; пор. укр. діал. *валівокий* 'витрішкуватий' [Жел.: 54], а також фразему *вівалити о́чі* 'широко розкрити очі' [СУМ, I: 359], закарп. *у́валити о́чі* 'витріщитися' [ССк.: 362]. Словотвірна модель типу *валивочко* досить продуктивна в українській ботанічній номенклатурі; пор. назви інших рослин *вертиполе*, *ломиніс*, *стулилист*, *терпібіда*, *терпигузка* та ін., див. [Кобів: 481, 613, 744, 749].

До другої групи належать фітономени, пов'язані з формою пальчаторозсічених листочків цієї рослини, яка (форма) нагадує слід звіра, зокрема вовка, чим пояснюються назви *во́вчий ко́пит*, *во́вча ла́па* [Рог.: 139; Волк.: 166; Піск.: 40; Гр., I: 245; Руб., VI: 44], *во́вча стопа́* [Рог.: 139; Піск.: 40]. Третю групу найменувань *Trollius europaeus* складають: гуцул. *брі́тванник* [ВхН.з.: 59] або *бретванник* [Нов.: 102; Гр., I: 96; Руб., I: 288], *бретві́нок*, *бертві́нок* (бойк. [ВхН.з.: 59]), *брецьві́нок* [Гол.: 373; Жел.: 43], *купальниця* [1923, СБН: 160], *купаленка* [1893, Мак.: 381], імовірно, сюди ж *при́крит* (сер. наддніпр. [Марк.: 85; Ан.: 364; Мел.: 289]). *Брі́тванник* і под. — від зах. укр. *брі́твати* 'брити' [Гр., I: 100], мотивується використанням рослини для бриття як мильного засобу. Варіанти *бретві́нок*, *бертві́нок*, *брецьві́нок* виникли, мабуть, із *бретванник* унаслідок народноетимологічного зближення цього слова з діал. *берві́нок* 'барвінок', *цві́сті* і под.

Назви *купальниця*, *купаленка* утворилися від *Купала* і зумовлені, очевидно, народними звичаями східних слов'ян, зокрема напередодні свята Івана Купала дівчата густо встеляють цією травою лазню, купуються у відварі цієї трави, від чого тіло молоді й подобається хлопцям [Mach.: 42]. Номен *при́крит* (від *прикрі́ти*), ймовірно, пов'язаний із народним повір'ям, ніби ця трава оберігає («прикриває») від «весільних обмов, наклепів» [Меркулова: 85]. Із запозичень зазначимо: *бульбу́к*, *бульбу́ки* (гуцул. [ВхЮж.: 4; ВхБст.1896: 121; Гр., I: 110; ВхН.з.: 59; Руб., I: 328]), *бульбу́чки* [ВхЮж.: 4],

авдотки [Рог.: 139], удотки [іб.; Шейк., V/2: 164]. Бульбук < рум. *bulbus* id., яке походить через дієслівну форму *bulbica* 'пузиритися' від нар. лат. **volvicare* 'крутити' [ЕСУМ, I: 292; DLRM: 99; ДЕМ: 62]. Номен *авдотки* < рос. діал. *авдотки* id. [ЕСУМ, I: 41; Ан.: 364]; варіант *удотки* від *авдотки*. Буковинська назва купальниці *кнітвиця* [НІ.: 13; Мак.: 381] неясного походження.

Літературною нормою української мови стали дві назви: *вóвча ла́па* і *купа́льниця* [СУМ, I: 712; IV: 401; ОВРУ: 47]. Перша подається в ряді джерел української мови ХІХ — поч. ХХ ст. Номен *купа́льниця* вперше засвідчується 1923 р. (див. вище), в той час як рос. *купа́льниця* id. фіксується в ряді джерел ХІХ ст. [Ан.: 364]. Можливо, саме з цієї причини Ю.Кобів подає як нормативну наукову назву цієї рослини тільки *вóвча ла́па* [Кобів: 416].

3.34.4. Задокументовані джерелами назви видів *Helleborus* L., переважно *Helleborus niger* L., що зростає в Закарпатті і зрідка в Західному Поділлі, мотивуються схожістю цієї рослини з іншими: *чемерь* (закарп. [Чопей: 426]), *чóрна чемері́ця* [Вол.: 196; Ум., IV: 195] (*чемер*, *чемері́ця* перенесені від *Veratrum nigrum* L., як і в інших слов'янських мовах, див. [Mach.: 42]), *чемерні́к чóрний* (півд.-зах. [ВхГик.: 124; Жел.: 1063; ВхБот.1905: 5]; від *чемер* 'Veratrum L.'), *горі́цвіт* [Ум., IV: 195], *горі́цвіт* [РО: 10; Рог.: 124; Жел.: 152; Гр., I: 311] (перенесено від *Adonis vernalis* L.), *стародубка* [РО: 10; Рог.: 124; Піск.: 247; Гр., IV: 198] (від *стародуб* 'Laserepitium L.'). На позначення виду *Helleborus viridis* L. (поширений у Західному Лісостепу) засвідчені румунізми *спез* (бойк. [Нов.: 103]), *спиндз* (бойк., галиц. [1896, Гоц.: 105; ВхБот.1905: 5; ВхН.з.: 46]); пор. рум. *spînz*, діал. *spânț*, *spîn*, *spînz* і т. п. 'різні види *Helleborus* L.' [Borza: 82; ДЕМ: 396]. Від *спиндз* (*спендз* і под., див. ще [Он., II: 240—242]) утворено бойк. *спендзінка* id. [1903, Гоц.: 161]. Із цих номенів літературною нормою української мови став *чемерні́к* 'Helleborus L.' [СУМ, XI: 293; ОВРУ: 47]. Його запропонував до наукового вжитку І.Верхратський [ВхСпис], підтримав М.Мельник [Мел.: 134], ухвалено як науковий термін у [СБН: 73].

3.34.5. Дикий вид чорнушки *Nigella arvensis* L. (зростає на більшій частині України) позначається складеними номенами, в яких означуваний компонент мотивується старовинною назвою (ст. укр. *чернуха*, *чорнуха*, *чернушка*, *чорнушка* 'Nigella sativa' < прасл. **čьrnyxa*, **čьrnyška* id., див. [Сабадош 1996: 38, 98, 99]) здавна відомого на Русі культивованого виду *Nigella sativa* (див. п. 2.14.2): *дiка чорну́шка* (степ. [Рог.: 129; Піск.: 66; Гр., IV: 458]), *дiка чорну́шка* [Гр., I: 383], *поли́ва чорну́шка* (степ. [Сред.: 122]; *поли́ва* < *поле́ва* 'польова', від *поле* за зростанням у посівах), *черну́шка рольо́ва* [ВхГик.: 124; Жел.: 1068] (означення *рольо́ва* вказує на місце поширення рослини, утворене від *рілля* < прасл. **orľьja* id.). У сучасній

науковій ботанічній номенклатурі цей вид називається *чорну́шка польо́ва* [ОВРУ: 47; РУСб: 286].

3.34.6. Для рослини *Isorugum thalictrium* L., що зростає в Карпатах, зрідка в Поліссі, Правобер. Лісостепу, засвідчено назви: *пу́калка* (поділ. [Ан.: 179; Ум., II: 70; Тм., I: 184]; від *пу́кати* 'тріскати', мотивується трісканням дозрілої насінневої коробочки), *fasolk'e bili* (буков. [1919, Мак.: 192]), *горох козій* [Петр.: 8] (останні дві назви зумовлені насінинами, подібними до квасолини чи горошини), *незгода рутичка* [ВхГик.: 124; Жел.: 844] (перша частина цієї складеної назви пов'язана, ймовірно, з якимось народним повір'ям, а *рутичка* — демінутив від *рутиця* 'Thalictrium L.' [Кобів: 715]).

3.34.7. Чотирма основними ознаками рослини *Actaea spicata* L., поширеної в Карпатах, Поліссі, Лісостепу, мотивуються її назви, а саме: 1) чорним кольором ягід і чорною фарбою, одержаною від зварених з галуном ягід, — *черне́ць* (поділ., сер. наддніпр. [Рог.: 109; Гр., IV: 450; ЯЧ: 116]), *чорнець* [Тм., I: 46], *вороні ягоди* (слобож. [1889, СБН: 4]), утворена від останньої *вороні́ць* (сер. наддніпр., слобож., степ. [Б.-Н.: 85; СБН: 4]); 2) дуже розгалуженим кореневищем, кінці якого подібні до сорочачої лапки, — *сорокоприточка* [Закр.; Піск.: 243; Руб., XI: 71], *сорокоприточник* [Петр.: 36] (від *сорока* і *приточити* 'додавати для подовження'; пор. рос. в'ят. *сорокоприткая* id. [Ан.: 9]); 3) отруйністю рослини та її ягід — *вóвчі ягоди* (поділ. та ін. [Рог.: 109; Ум., I: 98; Гр., I: 246; Мак.: 7]; пор. рос. діал. *злые ягоды* id. [Ан.: 9]); 4) сильними лікувальними властивостями рослини — *бо́же ті́ло* [1867, Парт.; Жел.: 37], *божос ті́ло* (галиц. [Гавр.: 135; Гол.: 369]), *чакло́ колосо́ве* [ВхГик.: 124; Жел.: 1059] (*чакло́* від *чаклува́ти*, пор. [ЕСУМ, VI: 277], *колосо́ве* від *ко́лос* за формою суцвіття). Наукова українська назва цієї рослини — *вороні́ць*, пор. рос. *вороні́ц* id. [ОВРУ: 47], хоча в [СБН: 4] у цій функції була ухвалена лексема *чернець*, відома в ряді джерел української мови ХІХ — поч. ХХ ст. (див. вище). Ю.Кобів зробив спробу повернути *черне́ць* id. до наукового вжитку [Кобів: 38].

3.34.8. Зафіксовані назви рослини *Cimicifuga europaea* Schipcz. (*Cimicifuga foetida* auct. non L., *Actaea cimicifuga* L.), яка зростає в Карпатах, Поліссі, Лісостепу, за мотиваційними ознаками поділяються на дві основні групи: 1) обумовлені неприємним запахом рослини [Нейшт.: 252—253] (як і блощиці) та використанням її проти цієї комахи: *блощва́* [Жел.: 34], *блощва смердю́ча* [ВхГик.: 124], *блощичник* [Петр.: 2] (утворені від *блощи́ця*, діал. *блосќва* id. [Жел.: 33] < прасл. **blosьka* < **plosьka* id.; назви цієї рослини з таким коренем наявні в ряді слов'янських та інших мов, див. [ЕСУМ, I: 212; Mach.: 44]), *вонію́чка* [Рог.: 118; Гр., I: 253] (від *воні́ти* або *вонію́чий*); 2) назви, пов'язані зі зовнішніми ознаками рослини: *натичан* (волин. [Ан.: 8; СБН: 5]; від незасвідченого діал. **натичити* 'натикати тички', мотивується високим

(до 2 м) стеблом, схожим з тичкою; пор. укр. діал. *тіччати* 'втикати тички', *натичка* 'короткий кіл у плоті' [Гр., II: 527; IV: 264]. У складеній назві *храбуст борогий* (київ. [Ан.: 8; СБН: 4]) перший компонент перенесений від *Cirsium oleraceum* Scop. за подібністю листям, а другий пояснюється зростанням рослини *Cimicifuga europaе* у хвойних лісах.

В українській науковій ботанічній номенклатурі її родова назва — *клопогџн* < рос. *клопогџн* id., яке є калькою лат. *cimicifuga* — складного слова, утвореного від лат. *cimex* 'блошиця' (рос. *клон*) та *figere* 'втикати' [РО: 13]. У джерелах української мови досліджуваного періоду назву *клопогџн* ми не виявили. В [СБН: 3] як науковий термін було ухвалено *вонічка*. Ю.Кобів зробив, уважаємо, виправдану спробу ввести до наукового вжитку термін *блоцва́* '*Cimicifuga* L.' [Кобів: 102].

3.34.9. Назви рослини *Consolida regalis* S.F.Gray (*Consolida arvensis* Opiz, *Delphinium consolida* L.), поширеної в Карпатах, Поліссі, Лісостепу, за мотиваційними ознаками можна об'єднати в три групи. Перша зумовлена формою плоду, який певною мірою нагадує черевик, сокиру, вухо зайця: *сокіркі* (галиц., волин., полт. та ін. [Авг.: 29; ВхПч., I: 10; Рог.: 121; Гр., IV: 165]), *сокирка* (галиц., волин. [Нов.: 98]; пор. рос. діал. *сокирки* [Ан.: 124], пол. *sikorka* id. [Maj., II: 275]), *польові сокиркі* [Рог.: 121; Ум., I: 220; Тм., I: 117], *бџжі чобіткі* (закарп. [ВхЗак.: 204]; пор. чес. *rapa boha pohavičky* id. [Mach.: 45]), *зозуліти черевічки, черевічки, зячі ушка* [Ан.: 124; Ум., II: 2]. З останньою назвою, записаною в уманських говірках, пор. рос. діал. ворон. *зайчук*, орлов. *зайчуха, зайчушки* id. [Ан.: 124], чес. *zajičky* id. [Mach.: 45]. Назви другої групи мотивуються шпоркою з тильного боку квітки, подібною до коси, носика, гвіздка: *косаріки* (поділ. [Ан.: 124; Ум., II: 2; Гр., II: 290]), *косаркі* і *косилькі* (волин. [ВхПч., I: 10; Жел.: 370]), *комарові носики* [Піск.: 157], *гвоздики* (поділ. [Ан.: 124; СБН: 52]). Флорономени третьої групи пов'язані з довгими вузькими листками у вигляді пучка, який нагадує козячу (козячу) бороду, слід пташиної ноги чи хвіст коня: *козьолки* [Рог.: 121; Піск.: 109], *козелкі* [Руб., VI: 31], *козенька* (зах. укр. [ВхН.з.: 43]; останні номени, — ймовірно, універби від незафіксованого укр. діал. **козлина* (козяча) *борода* (*борідка*) id.; пор. ст. пол. *kozia broda* id. [RS: 165], луж. *kozy broda*, чес. *kozi brádka* id. [Maj., II: 275]; пор. ще рос. орлов. *бородка* id. [Ан.: 125].

До цієї групи належать ще номени *коник* [Ан.: 124] (очевидно, універб від незафіксованого **кінський хвіст*; пор. серб., хорв. *коьски реп* id. [Сим.: 164]), *сорочі коники* (волин. [ВхПч., I: 10; Гр., II: 277]; імовірно, результат контамінації назв *коник* і *сорочі латки* id., див. нижче); 4) за отруйністю рослини і використанням її проти різних паразитів: зах. укр. *вошник, гнидник* [Петр.: 6, 7] (відповідно від *воша* і *гнида*); 5) за блакитною квіткою і вживанням рослини для фарбування сукна в синій колір (див. [Ан.: 124]):

синоцвіт (буков. [Нл.: 5]; композит від *сінній* і *цвіт*), *барвило* (катер. [Ан.: 124]; від *барвити* 'фарбувати'); 6) за часом цвітіння: *русальні квіточки* (волин. [1889, Мел.: 96]; *русальні* від назви язичницького свята *русалії*, якому у християн відповідає Трійця), *андрієц* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 43]; за цвітінням у період християнського свята св. Андрія у липні).

Назва *сорочі латкі* (бойк.-галиц. [Воля.: 197; ВхН.з.: 43]), — можливо, переклад лат. *pes picae, picopeda* id., як і аналогічні ботанічні номени в ряді слов'янських і неслов'янських мов [Мащ.: 45]; проте, гадаємо, укр. волин. *сорочка* id. [ВхН.з.: 43] — власне утворення, що появилось на основі складеної назви *сорочі латкі* id.; пор. пол. *srocza* id. [Maj., II: 275]. Того ж походження закарп. *сорокалáb* [ВхН.з.: 43], але виникло, очевидно, під впливом угор. *szarkaláb* id. (з 1557 р., букв. «сороча лапка» — переклад латинської назви [TESz, III, 681—682]), яке є джерелом деетимологізованого закарп. *церкола* id. [ВхН.з.: 43]. Нормативним для роду *Consolida* S.F.Gray в українській літературній мові став номен *сокиркі* [СУМ, IX: 435; ОВРУ: 47], ухвалений у функції наукового терміна ще в [СБН: 51].

3.34.10. Для позначення рослини *Delphinium cuneatum* Stev. ex DC. (*Delphinium elatum* L.), яка зрідка поширена в лісостеповій і північностеповій Україні, засвідчені номени: *царь-зілля, царьсил* [Рог.: 121; Нл.: 5; Гр., IV: 424] (мотивуються дуже ефективними лікувальними властивостями рослини; пор. ст. укр. *царь-зілля* '*Tussilago farfara* L.' [КГ: 65]), *мухомџр* [Рог.: 121; Піск.: 280; Жел.: 460] (назва зумовлена отруйністю рослини для комах), *синічка* [Рог.: 121; Гр., IV: 121] (від *сінній* за синьою квіткою рослини; пор. рос. ворон. *синовник* id. [Ан.: 124]), київ. *лопатник* (за лопатим листям), харк. *перелетник* [ib.: 124; СБН: 52]. Останній номен, який називає, крім цієї, також ряд інших рослин, зумовлений тим, що насіння цих рослин переноситься вітром, пор. [ЕСУМ, IV: 343].

3.34.11. Із усіх видів роду *Aconitum* L. найвідоміший у народі *Aconitum napellus* L., який дико зростає в Карпатах, однак його нерідко культивують як декоративну рослину. Крім успадкованих від староукраїнської мови полонізмів *тоядь* [ВхГик.: 123; Жел.: 978] і *омяк* [1893, Мак.: 6] < *омяг* id. (пор. [Сабадош 1996: 118]), більшість нових назв зумовлена зовнішніми ознаками окремих частин рослини: *лабачій* (галиц., гуцул. [ВхН.з.: 37; Онищук: 154]; від діал. *лаба* 'лапа, нога'), *лабустан* (гуцул. [Петр.: 20]; видно, від *лаба* і *стати*) пов'язуються з бульбоподібним коренем, який нагадує пальці ноги, тобто «рослина, яка стоїть на носі»), *лабуштán* (гуцул. [ВхПч., I: 124; Жел.: 394; Гр., II: 337]; імовірно, фонетичний варіант попереднього номена), *посталь* (гуцул. та ін. [Жел.: 717; Коб.: 9]; від *постати*), *косатка* (лемк. [Гр., II: 290; ВхН.з.: 37]; від *коса*, очевидно, за подібністю суцвіття рослини до дівочої коси, пор. [ЕСУМ, III:

49)), *ряс* (сер. наддніпр. [Евст.1847: 23 зв.]; видно, від *рясний*, мотивується тією ознакою, що й *косатка*; пор. лемк. *ряса* 'колос проса, овса, метелка у растений' [Гр., IV: 93], яке, ймовірно, того ж походження, що й *рясний*, пор. [Фасм., III: 539]), *чорне зілля* [Тм., I: 2; Руб., III: 9], *чорнобилъ* [Закр.: 579] (останні дві назви пояснюються великим чорним стеблом рослини, проте назва *чорнобилъ* могла виникнути і внаслідок переосмислення номена *чорнобилъ* 'вид полину *Artemisia vulgaris* L.' за схожістю листя обох рослин; пор. пол. *czarnobyl* '*Aconitum napellus* L.' [Maj., II: 12]), *то́я* (галиц., буков., волин. та ін. [Вол.: 198; Гавр.: 135; Нов.: 96; ВхПч., I: 8; Рог.: 109; Гр., IV: 278]; походить від давнішого *тоядь* '*Aconitum* L.' (див. вище), *чорнотоя*, *нетоя* (бойк. [ВхН.з.: 37]; назви зумовлені, можливо, протиставленням цього виду іншим видам аконіту, відомих під назвою *то́я*), *ту́я* (галиц. [ВхПч., I: 8; Жел.: 995; Гр., IV: 298]; результат народноетимологічного зближення назви *то́я* із *ту́я* '*Thuja* L.', пор. [ЕСУМ, V: 612]), *борець* [Вол.: 198; Рог.: 109; Гр., I: 86] (пояснюється, мабуть, формою квітки, яка нагадує шолом воїна, пор. [ЕСУМ, I: 230], а також рос. літ. *борец*, чес., ст. чес. *šolomínek* id. [Mach.: 46]), *кошка* (лемк. [ВхН.з.: 37]; мотивується чіпкістю плодів рослини), *лютик* (буков. [Ні.: 1; Мак.: 5]), *вовчий корінь* [Вол.; Мак.: 46].

Останні дві назви зумовлені, гадаємо, отруйністю рослини. Цей ботанічний вид має ще спільні назви з іншими видами рослин цієї родини — із *Consolida* S.F.Gray: *зозу́лині черевічки* [Ан.: 7; Ум., I: 93; Тм., I: 43], *черевічки* (галиц. [ВхН.з.: 37]; очевидно, обидва найменування перенесені); спільна назва з *Delphinium elatum* L. — *царь-зілс* [Вол.: 198; Жел.: 1050]. Жоден із цих номенів не закріпився як нормативний в українській літературній мові. Його роль виконував у післявоєнний період номен *аконіт* [СУМ, I: 27; ОВРУ: 48], що походить від гр. *ακόνιτον* [СІС: 34], можливо, через нов. лат. *aconitum* id. У [СБН: 3] як науковий термін із цим значенням було ухвалено назву *то́я* (услід за І.Верхратським та М.Мельником, див. [ВхБот.1905: 5; Мел.: 14]). Останнім часом зроблена спроба кодифікувати його єдиним науковим терміном української мови, див. [Кобів: 36].

3.34.12. Джерела засвідчують назви трьох видів *Anemone* L. Усі вони ранньовесняні. Найвідоміший у народі вид *Anemone nemorosa* L., поширений у Карпатах, Поліссі і Лісостепу, позначається номенами: *снігур*, *снігурка* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29; Жел.: 890; Гр., IV: 161]; від *сніг*, фітономени зумовлені проростанням рослини, коли ще сніг не зійшов), *козенька* [Гавр.: 136; Вол.: 193; Жел.: 356] (імовірно, утворений на основі народноетимологічних назв ранньовесняних рослин типу *козодрист* і под., що є деетимологізацією композита *скорозріст*, детальніше див. про ці назви в п. 3.21.1; пор. ще пол. *kozidrzyst*, *koziadreśc* [Maj., II: 55], чес. *koží dříst* '*Anemone nemorosa*' [Mach.: 47—48]), *конопенка* (лемк. [Вол.: 193; ВхН.з.:

38]), *конопенька*, *колопенька біла* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29]), *конопівка* (зах. укр. [Гавр.: 136]; усі останні назви від *коно́плі*, діал. *колóпні* 'коноплі' за подібністю листям до конопель), *праліска* [Жел.: 734], *праліска колопенька* [ВхГик.: 122], *праліска біла* [ВхН.з.: 38], *приліска колопенька* [ВхСпис: 36]; *праліска* — від *праліс*, *приліска* — дериват від *ліс*; обидва номен зумовлені місцем зростання рослини), *куросліп* (сер. наддніпр. [РО: 111; ЯЧ: 117; Жел.: 392; Ум., I: 140]; композит, який виник на основі складеної назви *куряча сліпота*, уживаної на позначення хвороби очей і ряду рослин; отже флорономени мотивуються лікувальними властивостями цієї та інших рослин, пор. [ЕСУМ, III: 157]), *ягличка весняна* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 38]; *ягличка* — похідне від *яглиця* '*Aegopodium podagraria* L.' [СБН: 311]), *раст* (гуцул. та ін. [ВхПч., I: 8; Жел.: 796; Гр., IV: 7]), *раст білий* (закарп. [ВхЗак.: 254]); *раст* пов'язується, очевидно, з *рости*; зважаючи на початкове *ра-*, що назву слід уважати західнослов'янським, найімовірніше, словакізмом, пор. [ЕСУМ, V: 29]. Жодна з цих назв не стала нормативною в українській літературній мові.

Для іншого виду *Anemone silvestris* L., поширеного в Лісостепу і Степу, засвідчені назви: *білий сон* [Волк.: 175; Гор.-1: 4; Гр., IV: 167; ЯЧ: 117] (компонент *сон* мотивується заспокійливою дією рослини на організм [ЕСУМ, V: 352]), *біла куряча сліпота* [Рог.: 111; Піск.: 19; Руб., I: 373], *праліска біла* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 38]), *праліска лісова* [ВхГик.: 122]. Означення *біла* в цих складених назвах пояснюється кольором квітки цього виду, на відміну від інших видів анемони, а *лісова* — місцем зростання рослини.

Ще один вид *Anemone ranunculoides* L., відомий по всій Україні, називається: *жаб'яче зілля* (*зілля*) (сер. наддніпр. [ЯЧ: 117; Ум., I: 140; Гр., I: 470]), *козелець* [Рог.: 111; Піск.: 109]. Перша назва мотивується подібністю цієї рослини до видів *Ranunculus* L., болотних рослин, окремі назви яких утворені від *жаба*; пор. лат. *ranunculus*, *ranunculoides*, пов'язаних із *rana* 'жаба', пор. [ЕСУМ, II: 183]. Номен *козелець* — дериват від *козел*, пояснюється схожістю листка рослини з козячою бородою.

3.34.13. Поряд із назвами праслов'янського походження *праліска*, *переліска* [Рог.: 124; Жел.: 618, 773; Ум., IV: 123; Гр., III: 124, 479] рослини *Hepatica nobilis* Mill. (*Hepatica triloba* Gillib., *Anemone hepatica* L.), поширеної в Карпатах, Поліссі, Лісостепу, функціонують інновації — спільнокореневі з попередніми, а саме: *підліски* pl.t. [Мак.: 177], *підлісок* [Гр., III: 170] (можливо, перенесено від *підлісок* 'різні види *Viola* L.' за подібністю рослин), *підліцки* (галиц.-волин. [ВхПч., I: 8]; імовірно, пов'язується зі словом *ліци́на*, пор. [ЕСУМ, IV: 393], мотивуючись місцем зростання рослини), а також *скоробліски* (волин. [Гр., IV: 140; Мел.: 30]; мабуть, результат контамінації

флорономенів *проліски* і *скорозріст* [ЕСУМ, V: 282]), *первоцвіт* [Ум., III: 74; Тм., II: 40] (перенесено від *первоцвіт* 'Primula veris L. '), *сіній цвіт* [Жел.: 864] (за кольором квітки), *громашник* [Нов.: 99; Гр., I: 330] (від *грім*: ця рослина починає цвісти до першого весняного грому [ЕСУМ, I: 601]), *гепатика* (галиц. [ВхН.з.: 102]; від лат. *hepatica* id. < гр. *ήπαρ*, род. в. *ήπατος* 'печінка' [ДГРС, II: 756] за подібністю листя рослини до форми печінки [РО: 6]). До речі, укр. літ. *печіночниця* 'Hepatica nobilis Mill.' < рос. *печеночница* id., кальки лат. *hepatica* id. Правда, в [СБН: 12] для цієї рослини був ухвалений термін *переліска*, який закріпився як нормативний у сучасній українській літературній мові за родом *Mercurialis* L.: *переліска* [СУМ, VI: 215; ОВРУ: 144]. Ю.Кобів пропонує для роду *Hepatica* Mill. у ролі наукового терміна *нідліска* [Кобів: 214].

3.34.14. Продовжує вживатися назва праслов'янського походження *сон* [ВхПч., II: 29; Тм., I: 4] рослини *Pulsatilla grandis* Wend. (*Pulsatilla vulgaris* Mill., *Anemone pulsatilla* L.; від прасл. **szъnъ* id. [Сабадош 1996: 45]), яка зрідка зростає у Львівській, Київській, Одеській і Черкаській областях і яка в джерелах цього періоду частіше має назву *сон-трава* (сер. наддніпр., степ., півд.-зах. та ін. [Авг.: 12; Парт.: 47; Сред.: 21; Рог.: 133; Ум., I: 5; Гр., IV: 167; ЯЧ: 117]); пор. рос. *сон-трава*, біл. *сон*, діал. *сон-трава*, слвц. *denni sen* [Buffa: 359], болг. *сънъ-котка* [Ахт.: 520]. У давнину цей флорономен виник унаслідок переосмислення назви *сон* 'спання', мотивується тим, що рослина, особливо вид *Pulsatilla latifolia* Rupr. (*Pulsatilla patens* Mill.), використовується в народній медицині як заспокійливий і снодійний засіб [ЛРП: 482], див. ще [ЕСУМ, V: 352]; пор. ще серб., хорв. *дремниче*, *дремидедо* 'Anemone pulsatilla L.' [Сим.: 36]; можливо, також тим, що квітка рослини закривається в негоду і холод, наче спить [Смик 1978: 126]. Джерела документують також новотвори: *сонух* (катер. [Манж.: 192]; дериват від *сон* id.), *пасербіта* (галиц. [ВхН.з.: 38]; від *пасерб* 'пасинок', ботанічний номен мотивується, можливо, тим, що молоді листки появляються піля того, як рослина відцвіте, зате із зими рослина зберігає минулорічні листки [Нейшт.: 258], які, мабуть, сприймаються як пасинки), *простріл* (сер. наддніпр. [Вол.: 193; Левч.: 117; Ум., III: 210; ЯЧ: 117]). Припускають, що остання назва запозичена від рос. *прострел* id. [ЕСУМ, IV: 607].

Інший вид *Pulsatilla pratensis* Mill. має назву *дудурка* (бойк.-галиц., поділ. [ВхГик.; ВхН.з.: 29; Мак.: 302], ймовірно, споріднену з *дудуритися* 'настовбурчуватися; опиратися від страху', 'дрижати' [ВхЮж.: 16; Он., I: 238], 'сердитися на когось' [ГГ: 64]. Мотив номінації фітономена неясний, пор. [ЕСУМ, II: 141—142]; пор. ще *дудурка* 'заплава', 'Küchenschelle' [Жел.: 208]. Для виду *Pulsatilla alba* Reichenb. засвідчена назва *перелета* (гуцул. [Нов.: 96; Жел.: 618; Гр., III: 124]; утворена від *перелетіти*, мотивується тим,

що насіння рослини переноситься вітром, пор. [ЕСУМ, IV: 393]). Нормативна в українській літературній мові назва *сон* [СУМ, IX: 456; ОВРУ: 49], ухвалена як науковий термін у [СБН: 12].

3.34.15. Із трав'янистих видів *Clematis* L. найвідоміші два, поширені на більшій частині України, — *Clematis recta* L. та *Clematis integrifolia* L. Для першого записані назви: *ломініс* [Волк.: 170; Піск.: 128; Жел.: 412; Ум., I: 42; Гр., II: 376; ЯЧ: 117], *ломинос* [Рог.: 119], *ломинус* (галиц. [Гавр.: 138]; усі ці назви від *ломіти* і *ніс*, зумовлені здатністю викликати кровотечу від контакту листка рослини зі слизистою поверхнею носа [Ан.: 102]; *кравник* (поділ. [ib.]; від діал. *кравий* 'кров'яний'; мотивація флорономена та сама, що і попередніх), *змійовна* (гуцул. [ВхН.з.: 42]; ймовірно, результат фонетичної зміни, метатези, в слові *змійовіна*, пор. [ЕСУМ, II: 268]; мотивується, можливо, використанням рослини при укусі змії: *ломініс* антисептичний, його використовують для лікування задованих ран, венеричних хвороб, виведення бородавок і т.п. [Ан.: 102]). На основі композита *ломініс* унаслідок народноетимологічного зближення його компонентів із іншими фонетично близькими словами виникли деетимологізовані назви цієї рослини: *ломонос* [Вол.: 199; Рог.: 119; Волк.: 170] (пор. рос. літ. *ломонос* id.), *ломоніс* [Волк.: 170], *лимонос* [Піск.: 128], *ломиліс* [Жел.: 412].

Майже всі зафіксовані найменування виду *Clematis integrifolia* L. пояснюються особливостями листків і квітки рослини, зокрема формою листків (скручені у вигляді посудини) обумовлені назви *стулицуст* (від *студіти* і *уста*), *стулилист* (харк. [Гор.-1: 8]; від *студіти* і *лист*), народноетимологічне *столістник* [Руб., XI: 100] (на основі *стулилист* id.). Цікаве походження номена *збій-круча* [Шм.: 3; Мак.: 103], який частіше подається в джерелах як *збій-(збій-)круча* (київ. [Рог.: 118; Піск.: 281; Гор.-1: 8; Гр., II: 5; Руб., VI: 2]). Ця назва є яскравим прикладом того, коли народна легенда виникає на основі деетимологізованого ботанічного номена. За легендою, назва *збій-круча* пов'язується із сильним вихором (*кручею*), який знищив (*збив*) загін невірних козаків за їх утечу від татар [Рог.: 118]. На цю легенду покликаються як на підставу при з'ясуванні походження назви в [ЕСУМ, II: 213—214].

Насправді первинною була назва *збій-круча*, в якій перша частина пов'язується етимологічно з прасл. **zъbti* 'роздирати; прорости' (пор. ст. сл. *прозвати* id.), а друга — із *крутити*. Отже, *збій-круча* — «рослина зі скрученими, вигнутими листками», пор. за принципом номінації іншу назву цієї рослини *стулилист*. Пізніше *збій-круча* під впливом народної етимології перетворюється в *збій-круча*, на основі чого виникає зазначена легенда. Темно-фіолетовим кольором листків пояснюється номен *циганка* [Рог.: 118; Гр., IV: 429; Руб., XIII: 7], *циганки* [Піск.: 281], що появився внаслідок

переосмислення слова, а найменування *галай-зіле* [Руб., II: 3] виникло внаслідок перенесення від *галай* 'Avena fatua L.' за подібністю квіток цих рослин. Інша назва ломиноса *порушина трава* (катер. [Ан.: 103; Руб., X: 140]; від діал. *пору́ха* 'зміщення матки або іншого органа' [Гр., III: 355]) пов'язана з використанням рослини від болю в шлунку, порухи [Ан.: 103].

Ще один вид *Clematis vitalba* L., поширений у Карпатах, засвідчений назвами: *бородавник* (степ. та ін. [Рог.: 119; Шм.: 4; Гр., I: 87]), *бородавочник* (буков. та ін. [Вол.: 199; Петр.: 2; Ні.: 4]; від *бородавка*: «Не беріть его у руки, а то бородавки будуть» [Рог.: 117]), *гостечник* [Петр.: 8] (від *гостець* 'хронічний ревматизм у суглобах' [Гр., I: 318], фітономен мотивується лікувальними властивостями рослини), *жигучка* [Вол.: 199; Гол.: 543] (від *жесті* 'палити, пекти' [Жел.: 219] або перенесено від *жигучка* 'кропива'; в обох випадках флорономен мотивується тим, що від дотику до цієї рослини на шкірі появляються пухирі і рани [Ан.: 103]). Нормою української літературної мови для роду *Clematis* L. стала закономірно назва *ломініс* [СУМ, IV: 544; ОВРУ: 49], ухвалена як науковий термін у [СБН: 49].

3.34.16. Найменування рослини *Myosurus minimus* L., поширеної по всій Україні, мотивуються головним чином формою плоду, який нагадує мишачий хвостик, пор.: *мишачий хвіст* (степ. [Сред.; ЯТ: 22; СБН: 100]), *мишій хвіст* (степ. [Lind., I: 9; СБН: 100]), *мишехвостик* (степ. [Lind., I: 9]; композит, що утворився на основі перших двох складених номенів), *мишавка* [ВхГик.: 122; Жел.: 441; Мак.: 237] (остання назва — універб, який виник на базі назв типу *мишачий хвіст* id.). Подібні найменування є в ряді слов'янських мов; пор. ще сер. лат. *cauda muris* id., яке, однак, на думку В.Махека, не слід уважати джерелом слов'янських фітономенів, тому що останні виникли самостійно [Mach.: 49]. Мотивація назви *дівоче зілля* [Гавр.: 142], *дівоче зілля* id. [Петр.: 11] неясна. Нормативною в українській науковій ботанічній номенклатурі назвою цієї рослини є *мішачий хвіст*; пор. рос. *мышехвостик* id. [ОВРУ: 49; РУСб: 231]. Номен *мішачий хвіст* був ухвалений як науковий термін у [СБН: 100].

3.34.17. Лісостепова і степова рослина *Ceratocephalus testiculata* Crantz (*Ceratocephalus orthoceras* DC., *Ranunculus orthoceras* Benth. et Hook.) представлена назвами: *реп'яшок*, *реп'яшки* [Ан.: 92; ЯТ: 13; СБН: 128] (від *реп'ях* 'Arctium lappa L.' за схожістю плодів), *майський реп'яшок* (харк. [Ан.: 92; Гор.-I: 7]), *котики колючіє* [1886, Мак.: 89]; компонент *котики* перенесено, пор. діал. *котики* 'цвіт верби' [Гр., II: 293]. Номен *реп'яшок* був ухвалений як науковий термін у [СБН: 128] і є нормою сучасної ботанічної номенклатури української мови [СУМ, VIII: 513; ОВРУ: 50].

3.34.18. Майже всі назви відомої на більшій частині України рослини *Ficaria verna* Huds. (*Ranunculus ficaria* L.) певним чином пов'язані з іншими

добре знаними рослинами, зокрема завдяки бульбовидному коренвищу деякими найменуваннями рослина зближується з назвами картоплі: *барбольки* (бойк. [ВхПч., II: 31; Гр., I: 28]; демінутив від діал. *барбoля* 'картопля' (див. п. 2.29.1), *барабольчак* [ВхГик.: 123; Жел.: 13] (похідне від *бараболька*), *балабонка* (херс. [Гр., I: 123]; пор. пол. діал. *balabon* 'картопля', укр. діал. *балабон* 'дзвінок' і т.п. [ЕСУМ, I: 122]). Давно в голодні роки з бульб рослини, багатих на крохмал, виготовляли муку [Ан.: 144; Mach.: 50], чим пояснюються номени *пшінка* (сер. наддніпр. та ін. [Ан.: 144; ЯЧ: 117; Мак.: 152]), *пшонка* (уман. [Ан.: 144]; похідне від *пшоно* 'крупа із проса'; пор. пол. *pszonka* 'Ficaria verna' [Mach.: 50]), *пшенічка*, *пшенічка більша* (галиц., волин. [ВхН.з.: 45]; від *пшеніця*), пор. ще [ЕСУМ, IV: 648]. Менш імовірно, усупереч [Заверуха: 23], пов'язування цих флорономенів із плодами-насінинами рослини за їх схожістю зі зернами пшениці.

Інші назви *Ficaria verna* Huds. обумовлені подібними назвами рослини *Chelidonium majus* L. у зв'язку з однаковим використанням обох рослин у народній медицині: *чистяк* (степ. [Сред.: 122; ЯТ: 17]; пор. рос. *чистяк* id.), *чистник* [Рог.: 133]; пор. той же мотив номінації чес. *celidony menši* id. [Mach.: 50]). Листя рослини уживають як салат, чим зумовлені назви *салата* [Волк.: 174], *салатник* [Рог.: 133; Гр., IV: 97]), *заяча салата* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 133; Гр., II: 120; ЯЧ: 118]), *заяча салатка* (степ. [Сред.: 122]), *заячий салат* (сер. наддніпр. [Авг.: 90; ВхПч., IV: 16]). У складених флорономенах компонент *заячий* має значення 'несправжній, але подібний'. У сучасній українській літературній мові нормативною назвою цієї рослини є *пшінка* [СУМ, VIII: 416; ОВРУ: 50], ухвалена в цій функції ще в [СБН: 127].

3.34.19. Із усіх видів, які зараз відносять до роду *Ranunculus* L., найтиповіший і найвідоміший у народі по всій Україні вид *Ranunculus acris* (acer) L. Як його позначення, крім успадкованої назви від староукраїнської мови [Сабадош 1996: 118] *яскір* (галиц. та ін. [ВхПч., I: 12; Жел., 1116; Ум., IV: 44; Гр., IV: 544; Кміц.: 244]), *яскорь* (зах. укр. [Гавр.: 144]; від пол. *jaskier* id. [ПУС, I: 359]), фіксується чимало інновацій, які мають різну мотивацію, зокрема: *козелець* [ВхПч., II: 35; Рог.: 133; Жел.: 356; Тм., I: 183; Тан.: 59], *козелець* [Ум., II: 213] (пор. рос. *козелец* id. [Ан.: 289], біл. *казялец*, *казелец* id. [ЛАБНГ, I: 233]), *кізлики*, *кузлик* (закарп. [ВхЗак.: 230; ВхН.з.: 55]; *[y] < [o]*; пор. біл. *кóзлікі*, *казельчыкі* id. [ЛАБНГ, I: 233]), *козелки* (волин. [1898, Мел.: 228]), *козеліця* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 55]; усі флорономени виникли внаслідок переосмислення демінутивів, пов'язуючись із пальчаторозділеними листками, що нагадують бороду козла), *дрібноцвіт* (херс. [Ан.: 289; Ум., II: 86; Тм., I: 195]; від *дрібний цвіт* за дрібними квітками), *маслянка* (полт. [Ан.: 290; Ум., II: 86; Тм., I: 195]; за наявністю в рослині легкої олії; пор. чес. морав. *maslenka* id. [Mach.: 49, 50], серб., хорв.

маслице id. [Сим.: 391]), лемк. *іскорник* [ВхН.з.: 55; Тан.: 59], *искорник* [ВхЛем.: 242; Гр., II: 194]; від *іскра* за яскраво-жовтою квіткою; пор. слвц. *iskerník* id. [Mach.: 49]), *жовті чічки* (гуцул. [Шух, I: 20; Гр., IV: 466]), *жовтобрюшник* (харк. [Ан.: 289; Ум., III: 86]; від *жовтий* і *брюхо*; в обох останніх фітономенах мотивація та сама, що і в *іскорник*; пор. біл. *жаўтушнік* id. [ЛАБНГ, I: 233]), *кўрячі бчка* (гуцул. [Шух, I: 22; Гр., II: 331]; образна назва, мотивація якої та сама). Кілька назв пов'язуються з бактерицидною властивістю соку рослини: *терпібіда* (бойк., галиц. [Нов.: 101; ВхПч., I: 12; Піск.: 256; Шейк., V/1: 43; Жел.: 960; Руб., XII: 11]; від *терпїти* і *бїда*: тут *бїда*, видно, евфемістична назва рани), *порїкожа* [Б.-Н.: 293] (від *пороти* і *кожа*: сік рослини роз'їдає шкіру), *бордун* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 55]; мабуть, від *бордівий* за темно-червоним кольором шкіри після дії на неї соку рослини), *лїтник* [Вол.: 195; Жел.: 419], *чїстник* [Гр., IV: 464].

Можливо, *лїтник* походить від прасл. **l'utikъ* id., утвореного від **l'utъ* 'грізний, жорстокий, дикий', фітономен зумовлений отруйністю рослини; пор. рос. *лютик*, біл. *люцік*, чес. *litik*, болг. *лютик*, *лютиче*, *лютница*, серб., хорв. *љутич*, *љутиче*, *љутић* id. [ЕСУМ, III: 329—330; Фасм., II: 546; ЛАБНГ, I: 233]. Етимомом назви *прищїрник* (волин. [1889, Мел.: 228]) є лексема *прищ* (за утворенням на кожї пухирців, ран від соку рослини). Використанням рослини в народній медицині пояснюються номени *ломїтник* [Ан.: 290; Ум., II: 86] (за вживанням від *ломоти* нїг [Ан.: 290]) і *зілля од трясци* [ib.; Ум., IV: 25] (за лікуванням від пропасниці, укр. діал. *трясця* 'пропасниця' [СУМ]). Ряд видів *Ranunculus* L. мають назву *кўряча слїпотї* (сер. надднїпр., гуцул. та ін. [Волк.: 170; Шух., I: 22; ЯЧ: 118; Жел.: 392; Гр., II: 331; IV: 152]), перенесену від *Caltha palustris* L., пор. [Mach.: 50]; у складенїй назві *сонник травник* (галиц. [Нов.: 101; Мак.: 306]) компонент *сонник* утворено, мабуть, від *сон* 'Pulsatilla Mill.'

Інші види *Ranunculus* L. відзначаються меншою різноманїтністю назв, напр., кілька найменувань *Ranunculus lingua* L. (росте по всїй Україні) мотивуються дією соку рослини на шкіру, рану, пор.: *натяжс*, *натягїч* (сер. надднїпр. [Рог.: 133; Піск.: 149; ; Гр., II: 529; Руб., VIII: 44; ЯЧ: 118]; від *натягати* за вживанням при утвореннї наривів, болячок), *прищець*, *прищенець* [Петр.: 31]; від *прищ* за тим же мотивом, що й *прищїрник* 'Ranunculus acris' (див. вище). Вид *Ranunculus repens* L. позначається назвами: *купальниця* (сер. надднїпр., херс. [Ан.: 291; ЯЧ: 118]; від дієслова *купїти* за зростанням у вологих місцях), *любисток*, *польовий любисток* (харк. [Ан.: 291]; перенесено від *Levisticum officinalis* Koch), *кўряча слїпотї* (сер. надднїпр. та ін. [Рог.: 133; Волк.: 170; ЯЧ: 118]). Для виду *Ranunculus illyricus* L. (*Ranunculus scuticus* Klok.) виявлено назви: *мохун* (сер. надднїпр.

[ЯЧ: 119]; уся рослина покрита мохом), *криничник* (сер. надднїпр. та ін. [ЯЧ: 118; Яв.: 394]; від *кринїця* за місцем зростання).

Поширений по всїй Україні водяний вид *Ranunculus aquatilis* L. (*Batrachium aquatile* Wimm.) називається *болїтне зілля* (волин. [ВхПч., I: 12; Ум., IV: 44; Гр., III: 152]), *самостїй* (бойк. [ВхПч., II: 35; Жел.: 851; Гр., IV: 101]); мотивується характером росту: квіткї виступають із води, а листя занурене у воду). Для виду *Ranunculus sceleratus* L. джерела засвідчують назву *табїчка* (галиц. [ВхПч., I: 12; Піск.: 254; Шейк., V/1: 2; Жел.: 943; Гр., IV: 24]; ймовїрно, від *табїка* 'нюхальний тютюн' за неясною мотивацією, пор. [ЕСУМ, V: 499]), *царь-зілля(с)* [Рог.: 133; Піск.: 280; Жел.: 1050; Гр., IV: 424], пояснюється, очевидно, великою лікувальною силою рослини.

Для виду *Ranunculus arvensis* L. записано назви *купївка* [Рог.: 133; Піск.: 110; Гр., II: 326; Руб., VI: 70] (від *купїти* за поширенням на вологих місцях), *кўряча слїпотї* [Ум., II: 60; Тм., I: 186; Руб., VI: 73]; для виду *Ranunculus causbis* L. — *тїтошник* [Ан.: 291; Шейк., V/1: 25; Гр., IV: 249]. Остання не зовсім ясна, можливо, від *тїто*, пор. [ЕСУМ, V: 527]. Із усіх цих номенів нормативний в українській літературній мові для роду *Ranunculus* L. *жовтїць* [СУМ, IV: 540; ОБРУ: 50], ухвалений як науковий термін у [СБН: 127].

3.34.20. Серед видів *Thalictrum* L. найвїдомїші, поширенї по всїй Україні три: *Thalictrum minus* L., *Thalictrum lucidum* L. (*Thalictrum angustifolium* auct.) і *Thalictrum flavum* L., причому вони майже не мають спїльних назв, за винятком дериватів від *рута* 'Ruta hortensis Mill.' (за схожістю рослин; аналогічні фітономени наявні і в інших слов'янських мовах, див. [Mach.: 51]): *рїтка* *Thalictrum minus* (подїл.), *рїтвиця* [Ан.: 352, 353; Ум., I: 287]) і *рутиця* *Thalictrum lucidum* [ВхГик.: 122], *рутовник* [Петр.: 33]. До речї, українською літературною назвою для роду *Thalictrum* L. стала *рїтвиця* [СУМ, VIII: 913; ОБРУ: 52], ухвалена як науковий термін у [СБН: 153]. У [Мел.: 279] у цїй ролї *рїтиця*, а вперше введена у літературний обїг у [ВхГик.].

Номени, якї в описуванїй перїод позначають тїльки *Thalictrum minus*, подїляються на двї групи: 1) мотивованї схожістю з анатомїчними частинами інших рослин чи іншими предметами: *польова петрушка* (степ. [Сред.: 120; Ум., I: 287; ЯТ: 29]), *дика петрушка* (катер., степ. [Ан.: 353]), *стєпова петрушка* (степ. [ЯТ: 29]), *дика грушка* (волин. [ВхПч., I: 13; Гр., I: 333]), *камчуг* (сер. надднїпр. та ін. [Рог.: 138; Гр., II: 213; ЯЧ: 119]), *камчук* [РО: 2] (мабуть, перенесено від *канчїк* 'батїг; нагайка, канчук' за формою стебла рослини, пор. [ЕСУМ, II: 361]); 2) назви, пов'язанї з лікувальними властивостями рослини: *падїчник* [Ан.: 352; Ум., I: 287] (від *падїча* 'епїлепсія' за використанням рослини при цїй хворобї [Ан.: 353]), *невстїха*

(сер. наддніпр., катер., херс. [ib.; Манж.: 186; Гор.-2: 382; Гр., II: 541; ЯЧ: 119]; від *не вставати* за тим же мотивом, що й попередня назва); можливо, цей мотив лежить і в основі флорономів *трава треба* [Шейк.; Жел.: 978] і *жахол* (харк. [Гор.-1: 20]; від *жахати* 'лякати').

Назва *василистник* (полт., степ. та ін. [Гор.-1: 20; 1917, Яв.: 65]), — імовірно, книжне запозичення від рос. *василистник* id. [XVIII, СРЯ 17-18 в., II: 219], добре відомого і в ряді російських діалектів як назви цієї [Скалозуб.: 71] та інших рослин [СРНГ, IV: 66]. Видно, утворена від успадкованого від киеворуського періоду *василискъ* 'вид ящірки, змії' [Срез., I: 231], мотивується використанням рослини при укусах змії, див. [Ан.: 353]; отже, *васлиск-ник*, яке пізніше, очевидно, за народною етимологією як етимологічно непрозоре (д.рус. *василискъ* — грецизм [ЕСУМ, I: 336—337]) перетворюється у *василистник* (*васи-* і *-листник*), позаяк листя цієї рослини яскраво-зелені, змочені водою, блищать, пор. [РО: 2]. Тому пояснення українського фітономена *василистник* на власному мовному ґрунті, на противагу [ЕСУМ, I: 336], уважаємо недостатньо переконливим. На основі запозиченого *василистник* виникає укр. діал. (народноетимологічне) *васильки* id. [Ан.: 352]; пор. рос. *василиса* 'Thalictrum lucidium' [кін. XVIII, ib.].

Кілька назв виду *Thalictrum flavum* мотивується використанням рослини в народній медицині, зокрема: *вередовець* (харк. та ін. [Парт.; Ан.: 352; Жел.: 62; Ум., II: 79; Тм., I: 199]; від *веред* 'налив, болячка' [ЕСУМ, I: 352]) і *відка́сник* [Гр., I: 214], *одкасник* [Рог.: 138; Піск.: 173], *відхасник* [Тм., I: 199], *одхасник* [Ум., I: 287] (від *відкасну́тися* 'відчепитися', діал. *відкасну́ти* 'захистити, відгородити' [ЕСУМ, I: 392]; пор. ще п. 3.90.34), *золотуха* [Рог.: 138; Піск.: 33; Жел.: 313; Гр., II: 178] (перенесено від *золотуха* 'хвороба золотуха'; пор. ст. рос. *золотуха* 'Thalictrum' [кін. XVIII, Ан.: 352]). Викликає сумнів пояснення В.Махека мотивації цього фітономена блискучими листками рослини [Маш.: 51]. Від *золотуха* утворена назва цієї рослини *золоту́шник* [Ум., I: 287]. Найменування виду *Thalictrum lucidium* L. *чирейник* (полт. [Ан.: 352; Рог.: 138; Піск.: 288]) зумовлене використанням рослини у народній медицині для лікування чиряків.

Інша частина назв цієї рослини пояснюється її реакцією на найменший подих вітру: *трясу́лька* (полт. [Ан.: 352; Шейк., V/1: 97; Жел.: 990; Гр., IV: 292; Руб., XII: 27]; від *трясти*), *вітренник* (волин. [Ан.: 352]), *вітерник* (лемк. [ВхЛем.: 399; Гр., I: 241]; останні дві — від *вітер*). А назви *меду́нка*, *меду́нця* [Рог.: 138; Піск.: 288; Жел.: 432; Гр., II: 415], *меду́нця* [Ум., I: 287], *меду́ншиник* [Ан.: 352; Ум., I: 287] (усі від *мед*) пов'язані з тим, що квітки рослини дуже приваблюють комах, але не нектаром, відсутнім у них, а пилком [Нейшт.: 265]. Неясна мотивація назв *чортове зеркало* [Руб., XIII: 9], *яложник* [Піск.: 288] і *яловник* [Рог.: 138; Піск.: 303; Гр., IV: 540]. Останні дві

утворені або від *яловий* 'ялиновий' (тоді могли би мотивуватися місцем зростання, але це не лісова, а лучна, болотна рослина), або від *яловий* 'який не дає приплоду; неродючий, нікому не потрібний' [СУМ, XI: 643]. У джерелах досліджуваного періоду фіксується назва *одзвінки* 'Thalictrum aquilegifolium' [ВхПч., I: 13; Гр., III: 39], мотивована дрібними квітками цієї рослини, які збираються в дзвіночки [Нейшт.: 263]. Нормативним в українській літературній мові для роду *Thalictrum* L. став номен *ру́твиця* [СУМ, VIII: 913; ОВРУ: 52], ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 153—154].

3.34.21. Як позначення роду *Adonis* L. у цей період загальнонародним став номен праслов'янського походження *горі́цвіт* [Авг.: 87; Закр.: 302; Гр., I: 311] < прасл. **gorikvĕtŭ* id. [ЕСУМ, I: 566]. Поряд із ним для найменування виду *Adonis vernalis* L., поширеного в Прикарпатті, Лісостепу, Степу, вживаються переважно вузьколокальні назви: новий варіант старої назви *гориквіт* [ВхПч., I: 8; Парт.: 37], а також *жовто́цвіт* [Гр., I: 489] (за жовтою квіткою, пор. рос. діал. *желтоцвет* id. [СРНГ, IX: 113]), *заячий мак* (галиц. та ін. [Вол.: 194; Гол.: 588]; пор. ст. пол. *zajęczy mak* 'Adonis aestivalis L.' [1613, Maj., II: 18]), *тірлич* [Ум., I: 2; Мел.: 15] (перенесено від *Gentiana* L.). Інший вид горицвіту *Adonis autumnalis* L. відомий під назвами *павлині очі* [Рог.: 109; Тм., I: 2] (можливо, запозичена під впливом російської мови; пор. рос. *павлиньи глазки* id. [Ан.: 10]), *павині очі* [Піск.: 176], *очки* (буков. Ніл.: 1): останній номен, видно, власне український, мотивований чорним кружечком у центрі яскраво-жовтої квітки, яка нагадує око. Нормативною в українській літературній мові стала родова назва *горі́цвіт* [СУМ, II: 130; ОВРУ: 53], ухвалена як науковий термін у [СБН: 4].

3.35.1. Макові (Papaveraceae). У джерелах засвідчена велика кількість назв рослини *Chelidonium majus* L., поширеної по всій Україні. Їх можна об'єднати в кілька груп, із яких чи не найбільшу утворюють номени, пов'язані з використанням рослини в народній медицині, позаяк ця рослина — чудовий лікувальний засіб. Сюди належать: *чистотіл* [Сред.: 124; Рог.: 116; Піск.: 288; Ум., IV: 200; ЯТ: 13] (від *чистий* і *тіло* [ЕСУМ, VI: 328]; пор. рос. *чистотел*, біл. діал. *чыстацел* id. [Кис.: 37]), *чистяк* (сер. наддніпр., херс. та ін. [Авг.; ВхПч., IV: 14; Жел.: 1072]), *чистик* [Ум., I: 42], *жовтий чистик* [Рог.: 116; Піск.: 288; Гр., I: 489], *зчисток* (сер. наддніпр. [1891, Яв.: 317]), *бородавник*, *бородавочник* (сер. наддніпр. [Шест.; Ан.: 94; СБН: 37]; пор. пол. *brodawnik* id. [Maj., II: 195], болг. *брадавично цвѣте* [Ахт.: 131], слвн. *bradavičnik* id. [Сим.: 116]); усі перелічені назви зумовлені вживанням соку рослини для очищення шкіри від бородавок, лишайів і под.), *печеночник*, *печінкове зілля* [Ан.: 94; Мел.: 76; СБН: 37] (за застосуванням від хвороб печінки), *прозорник* (полт. [Ан.: 94; Ум., II: 60; Руб., X: 202]; пов'язується

етимологічно із *зір*, *зріти* за використанням при лікуванні очей), *күряча сліпотá* [Закр.: 378] (видно, за тим же мотивом).

В окрему групу можна об'єднати назви, мотивовані вживанням відвару рослини для миття посуду, використовуваного для молока: *гладушник* (сер. наддніпр. [Авг.: 24; ВхПч., IV: 14; Ум., I: 42]), *гладушник* (буков. та ін. [Рог.: 116; Піск.: 288; Ні.: 4; Ум., I: 42; Гр., I: 287]; від *гладуш*, *гладуш* 'глиняний глек' [Гр., I: 287]), *глекопáр* [Рог.: 116; Волк.: 167; Піск.: 288; Ум., I: 42; Гр., I: 288], *глекопáр* [Волк.: 167; Піск.: 52; Ум., I: 42] (відповідно від *глек*, *глечик* і *пáрити*), *паршук*, *сметанник* (поділ. [1893, Мак.: 92]; остання від *сметана*, мотивується використанням рослини для випарювання глеків, щоб зсідалося більше сметани [Мел.: 76]). Кілька інших етимологічно прозорих номенів мають різну мотивацію, а саме: *маслянка* (сер. наддністр. [Ан.: 94]; за багатим умістом у рослині олійних речовин), *волосник* (харк. [Ан.: 94; СБН: 37]; за волосистим покривом стебла), *жухунець* [Гр., I: 486] (від діал. *жигати* 'палити, пекти'; за роз'їданням шкіри соком рослини [ЕСУМ, II: 200—201]), *овеча петрушка* (катер. [Гор.-I: 7]; за отруйністю та подібністю рослини до петрушки), *молочник* [Жел.: 45; Тан.: 60], *молочай жовтий* (поділ. та ін. [Ан.: 94; 1893, Мак.: 92]; за білим соком, який на повітрі стає помаранчевим; пор. рос. костр. *желтомолочник* [Ан.: 94], біл. діал. *жоўты малачай* [Кис.: 36], чес. *mlíč* [Mach.: 55], слвн. *mlečnik*, серб., хорв. *жу́та млечица* id. [Сим.: 116]).

Засвідчено чимало назв типу *земозелень* [ВхПч., II: 30], *земóзелен* (галиц.), *зелемóзелень* (волин.), *самóзелень* (гуцул.), *земізело* [Жел.: 849; ВхН.з.: 41], *самозелець* (галиц. [Нов.: 97]), *земизеленя*, *зелемизеленя* (галиц. [ВхПч., I: 9; Жел.: 298; Шух., I: 21; Гр., II: 148—149], *зéлезим* (волин. [Гавр.: 138; Гол.: 598]), *земозелець* (галиц. [Нов.: 97; Гр., II: 150]), *зелемозень* (бойк. [ВхПч., II: 30]). Усі ці слова зводяться до первинного *зимозелен(ь)* (пор. поділ. *зимозелень* id. [Мак.: 92]), пов'язаного із прасл. **zim(o)zelenь/-ь* 'вічнозелена рослина; рослина, в якій зберігаються зеленими протягом усієї зими прикореневі листки'. Інші слова — варіанти цієї назви, які виникли внаслідок деетимологізації різних частин цього складного за утворенням слова (див. ще [Сабадош 1982а: 76—77; ЕСУМ, II: 257]). Видно, сюди слід віднести і дуже скорочене *леміз* id. (лемк. [ВхН.з.: 41]), пор. [ЕСУМ, III: 220].

Окрему групу утворюють, без сумніву, давні ботанічні номені поки що не встановленої етимології: *ростопáсть* (гуцул. та ін. [Вол.: 206; Шух., I: 21; Гр., IV: 80]), *ростопáст* (лемк., галиц. [Гавр.: 138; ВхПч., I: 9; ВхН.з.: 41]), *рóстопáскь* (гуцул. [Онищук: 155]; [ск'] < [ст']; пор. ст. пол. *rostopaśc* [1621, Maj., II: 195], серб., хорв. *росопáст* id. [Сим.: 116]), *ростопáшу*, *ростопáшука* [Рог.: 116; Піск.: 229; Шух., I: 21; Гр., IV: 80]; пор. [ЕСУМ, V: 126; Mach.: 55, 257—258].

Засвідчено кілька назв іншомовного походження: *ластів'яче зілле* [ВхПч., I: 9; Гр., II: 152], *ластові́не зілля* [Гр., II: 152, 346] (переклад лат. *chelidonium*, сер. лат. *celidonia* < гр. *χελιδώνιον* id., утвореного від *χελιδών* 'ластівка'; подібні назви є в ряді слов'янських мов, див. [Mach.: 53—54]), галиц. *jaskulnek*, *jaskulycznik* [1861, Hoelzl: 154] (полонізми; пор. пол. *jaskólnik*, *jaskółcze ziele* id. [Maj., II: 195]; пол. *jaskółka* 'ластівка'), *целідонія*. *селідонія* (поділ. [Ан.: 94]; запозичено прямо від сер. лат. *celidonia* id. або через пол. *celidonia* id. [XVI, RS: 172], пор. також [Mach.: 54]). Ще давні греки спостерегли, що чистотіл починає цвісти з прильотом ластівок і відвітає з їх відльотом [Ліс.скарб.: 169]. Можливо, сюди ж і *мурóва лáстівка* id. (закарп. [ВхН.з.: 41]; означення *мурóва* утворене, очевидно, від *мур*). Нормативною в українській літературній мові зако. мірно стала назва описаної тут рослини *чистотіл* [СУМ, XI: 336; ОВРУ: 54], ухвалена як науковий термін ще в [СБН: 37] і відома в усіх сучасних українських говорах [САБЛ: № 66].

3.35.2. Рослина *Glaucium corniculatum* Curt., яка зростає в Лісостепу і Степу, представлена назвами: *мачóк* (степ. [Сред.: 124; Lind., I: 25]), *дикий мак* (харк. [Гор.-I: 11]), *степовий мак* (степ. [ЯТ: 17]; усі номені пов'язані з *мак* 'Papaver L.' за подібністю насіння у ріжкоподібних маківках, пор. [Mach.: 55]), *більмак* (буков., поділ. [Ні.: 1913, Мак.: 168]; від *більмó*, мотивується, можливо, використанням виду маку *Papaver argemone* L. для виведення більма [RS: 173] або/і, вірогідніше, тим, що в рослині *Glaucium corniculatum* L., подібної до диких видів маку, дозріла маківка не тріскається і насіння не випадає, як це буває, напр., у *Papaver rhoeas* L., пор. назви останнього *видю́к* і под., *зіркач* і под., а також *сліпак*, *мак більмачок* 'Papaver rhoeas' — див. п. 3.35.3). Науковим найменуванням цієї рослини стало *мачóк* [ОВРУ: 54; РУСб: 180], ухвалене в [СБН: 69].

3.35.3. Найвідоміший і поширений повсюдно в Україні дикий вид маку — *Papaver rhoeas* L., більшість задокументованих його назв мотивується такою його особливістю: верхня частина дозрілої маківки тріскається, і через дірки у вітряну погоду висипаються (падають, сіються) насінини, пор.: *діркатий мак* (галиц. [Гол.: 399; ВхПч., V: 26]), *діркач* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 15]), *па́данка*, *самосівка* (бойк. [ВхН.з.: 50]), *сі́йка* (бойк.), *мак самосівний* (*самосійний*) (галиц. [ВхПч., V: 26]), *мак-самосій* [Гр., II: 399], *мак трісу́щий* (галиц. [ВхПч., V: 26]; в означенні *трісу́щий* [i] < [a]; утворене від *трясті́*, тобто це мак, який трясеться від вітру, завдяки чому висипається з маківки насіння), *тріскавець* (галиц. [ВхГик.: 127; Жел.: 985]), *тру́скавець* (волин. [ВхН.з.: 50]), *мак тріскавець* [ВхБот.1905: 14], *мак тріска́тий* (гуцул. [ВхПч., V: 26; Жел.: 895]), *хру́ставець*, *хруста́вка* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 15; Гр., IV: 416]; імовірно, всі мотивовані звуком, який видає дозріла маківка при стискуванні її; пор. болг. діал. *пукал*, чес. *pukavec* id. [Mach.: 55]). Цією

особливістю пояснюються і назви, утворені від дієслів *відіти* і *з(д)ріти* 'бачити' (див. [ЕСУМ, I: 371—372; II: 265; ЭСБМ, II: 129]): *видяк* (галиц.), *видун* (сер. наддніпр. [ВхН.з.: 50]), *видюк* (галиц.-волин. та ін. зах. укр. [Гол.: 399; ВхПч., V: 26; Жел.: 74; Гр., I: 158]), *видюх* (зах. укр. [Гол.: 399; Ум., II: 88]), *здрячий мак* (бойк.-галиц. [ВхПч., V: 26]), *здрікан* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 15]). Сюди належать також номен, етимологічно пов'язані зі словами *зір*, *зіркий* 'гострозорий', 'спостережливий': *зіркач*, *зіркатий мак* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 15; Жел.: 301; Тм., I: 196]), *зікрач* [ВхПч., IV: 15] (від *зіркач* унаслідок метатези). У зв'язку з мотивацією ботанічних номенів *зіркач*, *зіркатий мак* пор. *більмо* 'Glaucium corniculatum' (п. 3.35.2).

Невелика група номенів пов'язана з *мак* 'культивований вид *Paraver somniferum* L.', це успадкований від праслов'янської мови *мачок* [Парт.: 290; Сред.: 124; Рог.: 130; Гр., II: 413], *мачок* [ВхПч., I: 11; Жел.: 431] (< прасл. **тацькъ* id. [Сабадош 1996: 45], а також *маковина*, *маковинець* [Гр., II: 399; ВхН.з.: 50], *дикий мак* [Вол.: 207; Гол.: 515], *заячий мак* [Петр.: 13] (тут *заячий* означає 'дикий', 'несправжній'; пор. пол. *wilczy mak*, чес. *vlčí mak* id. [Mach.: 55]), *пільний мак* (буков. [Ні.: 9]; *пільний* 'польовий' — від *поле*; пор. ст. укр. *макъ полний* id. [1775, ЛО: 28, 52]). Кілька назв мають різну мотивацію: *шелест* (бойк.-галиц., гуцул. [ВхПч., IV: 15; Жел.: 1086; Онищук: 153]; за шелестінням рослини під час вітру), *мак-бігун* (полт. [Гор.-1: 377]; назва пояснюється тим, що від віяння вітру маківки, хитаючись, створюють враження, що пересуваються), *насон* (полт. [Ан.: 240]; від *на сон*, мотивується уживанням рослини як снодійного).

Назви ще одного виду *Paraver orientale* L. *сліпий мак* [Рог.: 130; Піск.: 240; Гр., II: 399], універб *сліпак* [Ум., II: 88; Тм., I: 196; Гр., IV: 151], що виник на основі останньої складеної назви, і *мак більмачок* [ВхГик.: 127] (пор. ст. укр. *бѣльмо(к)* 'Paraver argemone' [Слав.: 91]) зумовлені тим, що дозріла маківка цього виду, на відміну від попереднього, не має отворів і насіння з неї не висипається, пор. рос. *слепой мак*, *слепец* id. [Ан.: 240]; пор. ще, можливо, подібну за принципом номінації назву *більмак* 'Glaucium corniculatum' (див. п. 3.35.2).

3.36.1. Руткові (Fumariaceae). Відзначаються назви поширеної майже по всій Україні рослини *Corydalis cava* (L.) Schw. et Koen. *кокірички* [Рог.: 120; Жел.: 357] (у [Гр., II: 267] з покликанням на [Рог.: 120], замість *кокірички* (як у [Рог.]), подається помилково *кокірички*), *кокорички* [РО: 17] (від слов'янського *kokora* 'кучері'; за буйним і кучерявим листям), *півники* [Рог.: 120; Жел.: 636; Гр., III: 157] (переосмислення деминутива відбулося за подібністю суцвіття до гребінця півня), *галацвітки* [1894, Яв.: 133] (складне слово, утворене, мабуть, від діал. *галан* 'півень особливої породи' і *цвітки*), *ряст* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 174; ЯЧ; Мел.: 86]). Останній номен,

очевидно, від *раст* під впливом *рясний*, а *раст* пов'язується чергуванням голосних із *рости* [ЕСУМ, IV: 156] або з огляду на початкове [*pa*] замість східнослов'янського [*po*] (< прасл. [*or*]) може кваліфікуватися як запозичення із західнослов'янських мов, найвірогідніше, зі словацької.

Ще один вид *Corydalis solida* Sm., який зростає майже скрізь в Україні, засвідчений назвами: *баранчики* [1913, Мак.: 111] (назва перенесена за буйним суцвіттям рослини), *коники* (галиц. [ВхН.з.: 42]; переосмислення деминутива пояснюється, мабуть, схожістю рясного суцвіття з гривовою коня), *ряст* [Рог.: 120; Гр., IV: 94], *земляні орішки* (галиц. [Lind., I: 27; СБН: 45]; компонент *орішки* мотивується бульбоподібним коренем рослини). Нормативною в українській мові для *Corydalis* Vent. стала назва *ряст* [СУМ, VIII: 926; ОВРУ: 56], ухвалена як науковий термін у [СБН: 45], а вперше запропонована в цій функції у [Мел.: 86].

3.36.2. Відома по всій Україні рослина *Fumaria officinalis* L. називається такими новотворами: *дика рута* (зах. волин. [Гавр.: 139; Парт.: 260]), *польова рута* [Ум., I: 206; Тм., I: 109] (пор. ст. укр. *полевая рута* id. [I пол. XVIII, Ліч.-1: 62]), *польова рутка* (уман. [Ан.: 149]), *рутка полєва* [Рог.: 123; Жел.: 844], *дика рута* (уман. [Ан.: 149; СБН: 65]), *пташина рута* [Рог.: 123; Жел.: 787; Гр., IV: 89]; тут *пташина* має значення 'дика, несправжня'), *житничка* (поділ. [Ан.: 149; Ум., I: 206]; від *жіто* за зростанням у посівах жита), *печіночна трава* (волин., поділ. [Ан.: 149; Ум., I: 206]; за використання при лікуванні печінки), *димнянка лікарська* [ВхГик.: 127; Жел.: 182]. Означення в останній назві — зроблений І.Верхратським переклад латинського видового означення *fumaria* в латинській науковій назві рослини; останнє утворене від *fumus* 'дим' (флорономен мотивується сіро-зеленим кольором рослини: її зарості здалеку здаються димом [РО: 17]), проте складена назва *земляний дим* id. (степ. [Lind., I: 28; Гор.-2: 372; СБН: 65]), — очевидно, власне українське утворення. Нормативною в науковій українській номенклатурі стала назва *рутка* [ОВРУ: 56; РУСБ: 190], ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 65].

3.37.1. Хрестоцвіті, або капустині (Brassicaceae, або Cruciferae). Назви *кінський часник* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 127; Ум., IV: 198; ЯЧ: 120; ЯТ: 28]), *кінський часнок* (степ. [Lind., I: 38]), *чоснічка* [ВхГик.: 129; Жел.: 1077], *чісничка* [ВхБот.1905: 10], *чесночник* [Петр.: 40], які позначають рослину *Alliaria petiolata* Cavara et Grande (*Alliaria officinalis* Andrzej ex Bieb.), поширену по всій Україні, мотивуються її часниковим запахом. Подібні флорономени є і в інших слов'янських мовах [Mach.: 69]. Ще одне найменування *підгайник* [Гор.-1: 19; Ум., IV: 198], утворене від *гай* 'гай, ліс', пояснюється місцем зростання рослини.

3.37.2. Серед видів роду *Sisymbrium* L. найвідоміші в народі і повсюдно поширені в Україні *Sisymbrium officinale* Scop. (*Erysimum officinale* L.) і *Sisymbrium altissimum* L. (*Sisymbrium pannonicum* Jacq., *Sisymbrium sinapistrum* Crantz). Перший засвідчений номенами *сухорéбрик* [Сред.: 127; Ум., III: 92; Тм., I: 88], *сухорéбриця* [Ан.: 331; Ум., I: 170] (мотивуються сухим стеблом, яке нагадує ребра, пор. [Mach.: 69]), *пороцій* [ВхБот.1905: 10], *пороцій* (галиц. [ВхН.з.: 57]; імовірно, від *порості*, пор. діал. *роц*, *рость* 'рослинисть' [Гр., IV: 83]), *свиріна* [Б.-Н.: 323] (від прасл. **sverěra* 'дика рослина родини хрестоцвіті' [Сабадош 1996: 45]), *свиріна креслата* (у багатьох гов. [Нов.: 102]; діал. *крислатий* 'гіллястий, розлогий' [Гр., II: 307], фітономен мотивується великим листям рослини), *гулявник* (сх. укр. [Шм.: 63; Мак.: 346]), *гулявіця* (сер. наддніпр. [1915, Яв.: 168]; від *гуляти* або *гуля*, але мотивація ботанічної назви неясна, пор. [Mach.: 69; Меркулова: 82; ЕСУМ, I: 617]). Вид *Sisymbrium altissimum* L. позначається номенами сер. наддніпр., степ. *рогáчка* [Сред.: 55; Гр., IV: 27; ЯЧ: 119] і *рогачик* [ЯЧ: 119; ЯТ: 28], харк. *рогатка* [Гор.-2: 381] (усі мотивуються ріжкоподібними стручковими плодами), *грицики* [Жел.: 159] (перенесено від *Capsella bursa-pastoris* Medik.). Джерела фіксують ще *рудяк* '*Sisymbrium loeselii* L.' (харк. [Гор.-1: 19]; від *рудий* за кольором стебла і суцвіття рослини), *грисен* '*Sisymbrium strictissimum* L.' (гуцул. [ВхН.з.: 57]; від *грізти*, як і *гріжа*, фітономен мотивується лікувальними властивостями рослини, пор. [ЕСУМ, I: 594]). Нормативною для роду *Sisymbrium* L. стала назва *сухорéбрик* [СУМ, IX: 869; ОВРУ: 128], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 145].

3.37.3. Крім успадкованої від староукраїнської мови [Сабадош 1996: 119] назви повсюдно поширеного бур'яну *Descurania sophia* Webb ex Prantl (*Sisymbrium sophia* L.) *кудрявець* [Рог.: 136; Гр., II: 319], *кудравець* (сер. наддніпр. [Авг.: 63; ВхПч., IV: 16]; пор. ст. укр. *кудравец* [1776, МДЛ: 54], рос., біл. *кудрявцы* id. [Ан.: 332]), документується кілька інноваційних назв, мотивованих зовнішнім виглядом рослини: *вінничє* (степ. [Сред.: 55; ЯТ: 28]), *віники*, *вінички* [Ан.: 332; Ум., II: 115] (результати переосмислення загальноживаних *віник*, *вінички*), *червячник* (сер. наддніпр. [Авг.: 63; ВхПч., IV: 16]; від *черв'як* за тонкими стручкоподібними плодами), *польова гірчіця* [Рог.: 136; Гр., I: 286] (перенесена від *Sinapis arvensis* L.). Нормативною в українській науковій ботанічній термінології стала назва *кудрявець* [ОВРУ: 129; РУСб: 157], ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 145].

3.37.4. Досить добре відома по всій Україні рослина *Erysimum cheiranthoides* L. у джерелах описуваного періоду репрезентується номенами *свиріпка* (сер. наддніпр., степ. [Сред.: 128; Ум., IV: 111; ЯЧ: 120]; від *свиріна*, що здавна називає дикі рослини родини хрестоцвіті), *пáрпнок* [ВхГик.: 129] (утворено від *pina* '*Brassica* L.' за допомогою преф. *па-* і суфікса *-ок*). Назви

виду *Erysimum austriacum* Baumg. *піній*, *пінак* (харк. [Гор.-1: 10]) також похідні від *pina*. Інший вид *Erysimum diffusum* Ehrh. (*Erysimum canescens* Roth.) представлений назвою *цапок* (буков. [Ні.: 5]; за формою листків, які нагадують бороду цапа).

3.37.5. Засвідчені назви рослини *Cochlearia officinalis* L. *ложечник* [Петр.: 21], *вареха* [Парт.], *варéшниця* [ВхГик.: 130; Жел.: 56]. Усі вони є перекладом лат. *cochlearia* id., утвореного від *cochlear* 'ложка' < гр. *κοχλίáριον* id., мотивуються формою нижніх листків рослини [РО: 23]. Назва *пиóнка* [Б.-Н.: 307] похідна від *пионó* 'крупка із проса' і пов'язується з насінням рослини, а *лещина* (буков. [Ні.: СБН: 42; Мак.: 104]) неясного походження. Нормативною в українській науковій номенклатурі стала *ложечниця*, запозичена від рос. *ложечница* id. [ОВРУ: 124], яка в свою чергу калькує латинську назву.

3.37.6. Види, які зараз належать до двох родів *Nasturtium* R.Br. і *Rorippa* Scop., раніше об'єднувалися під одним — *Nasturtium* R.Br. В описуваній період відзначається кілька найменувань некультивованих видів хрину: *дікий хрін*, *водяний хрін* [Ум., III: 253], *хроніця* (степ. [ЯТ: 22]; від діал. *хрон* 'хрін'), *собакай* (степ. [ib.]; імовірно, універб від поки що незафіксованого **собачий хрін* id.; пор. рівнозначне йому за мотивацією *дикий хрін* id.), *настуриця* [1893, Мак.: 239] (від лат. *nasturtium* (*nasturtium*) id. [ЕСУМ, IV: 47]), *рúков* [ВхГик.: 129; Жел.: 842], *рúква* [Мел.: 235]. Останні два варіанти запозичені, мабуть, через пол. *rukiew* id. < н.в.нім. *Ruke*, *Rauke* 'настуриця', 'настуриця, гірчична капуста, *Brassica eruca*', можливо, також іт. *gusa* 'біла гірчиця' < лат. *eruca*, *urica* 'різновид дикої капусти' [ЕСУМ, V: 137; Вг.: 468; Mach.: 68]. Із цих назв нормативною в науковій номенклатурі є *водяний хрін* для роду *Rorippa* Scop. [ОВРУ: 123; Кобів: 349].

3.37.7. Поряд із успадкованою від праслов'янської мови назвою *жерю́ха* '*Cardamine* L.' [Гол.: 542] (< прасл. **zeruxa* id. [Сабадош 1996: 46, 100]) та від староукраїнської мови *водяна жеруха* '*Cardamine amara* L.' [Рог.: 115; Піск.: 41; Шм.: 50; Гр., I: 247] джерела української мови XIX — поч. XX ст. документують нові назви видів *Cardamine* L., які ростуть майже по всій Україні, зокрема *болотна жеруха* [Ан.: 84; Піск.: 22; Гор.-1: 6; Ум., IV: 21; Шм.: 49], *болотяна жеруха* [ЯЧ: 120] (означення зумовлені зростанням рослини у болоті), *водяна кропивка*, *лугова кропива* (буков. [Ні.: 3, 4]; означення мотивуються місцем зростання, а *кропива* перенесена від *Urtica* L. за пекучістю рослини), *дженджеруха* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 30]; неясної етимології). Усі ці номен розначають *Cardamine pratensis* L. Вид *Cardamine impatiens* L. має назви *скочок* [Петр.: 34] (від *ско́чити*, мотивується вискакуванням насіння зі зрілого стручкоподібного плоду від дотику до нього; пор. чес. *skokot*, а також *пáскочка* id. [Mach.: 67]), *трудожник* (буков.

[Ні.: 3]; мотивується, мабуть, лікувальними властивостями рослини; пор. ст. сл. *тродъ* 'важкий пронос', прасл. **trǫdъ* 'різні хвороби та інше' [ЕСУМ, V: 655]). Нормативною родовою назвою в українській літературній мові стала *жеруха* [СУМ, II: 522; ОВРУ: 120], ухвалена як науковий термін у [СБН: 31].

3.37.8. Рослина *Dentaria bulbifera* L. (*Cardamine bulbifera* Crantz), поширена в Карпатах, Поліссі, Лісостепу, називається *ясенець* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 178; Ум., I: 10; ЯЧ: 120]; від *ясен* 'Fraxinus L.' за схожістю листя), *живець* (харк. [Гор.-2: 371; Ум., I: 10]). Останнє перенесене від *живець* 'новий пагін' [Гр., I: 481—482]; за чорними бульбочками в пазухах листків — органів вегетативного розмноження цієї рослини. В [Ан.: 124] *живець* '*Dentaria bulbifera* L.' виводиться, гадаємо, неправомірно від пол. *żywiec* id. [XVII, Maj., II: 277]. Очевидно, ці слова в кожній мові успадковані від прасл. **živьсь* 'частина живого тіла', пор. [ЭСБМ, III: 256—257]. Помилково надруковане в академічному «Словаре церковнославянського і російського язика» (1847) та в [Ан.: 124; Даль, I: 537] непаспортизоване *жибѣц* id. замість *живець* потрапило і до інших видань, зокрема й ботанічних словників української мови (див. [Мел.: 97; Мак.: 129]), хоча цей недогляд помітив ще К.Горницький [Гор.-2: 371] (до речі, в [СБН] його немає), а в деяких етимологічних словниках йому присвячено окремі статті (напр., у [Фасм., II: 51; ЕСУМ, II: 196]). Інші назви *Dentaria bulbifera* *зубніця* [Ан.: 124; Ум., I: 10; Мел.: 97], *зубáчка* [ВхГик.: 129; Жел.: 317; ВхБот.1905: 10], *зубник* [Петр.: 15] — переклад лат. *dentaria* id., яке утворене від *dens, dentis* 'зуб, зубець', мотивується вузликами на корені, що нагадують зуби [Mach.: 66—67]. Номен *зубніця* є нормативним у науковій термінології української мови [ОВРУ: 121; РУСб: 197], був ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 52].

3.37.9. Назви рослини *Turritis glabra* L. (*Arabis perfoliata* Lam.), що зростає на більшій частині України, пояснюються її виглядом, який нагадує сторожову башту [Нейшт.: 282]: *вежніця* [ВхГик.: 129; Жел.: 60] (від *вежа*; імовірно, це переклад І.Верхратського лат. *turritis* id., утвореного від *turris* 'башта, вежа', так і в інших мовах, див. [Ан.: 365; Mach.: 68]), *пужник* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 139; Ум., I: 2; Гр., III: 498; ЯЧ: 120]; від *пугати* 'наслідувати крик філіна (про запорожців)' [Гр.]). Останній флорономен виник, імовірно, внаслідок асоціації сторожової вежі з вартовим-запорожцем на ній: як відомо, вигук *пугу-пугу* був умовним вітанням у запорожців. Приблизно за таким самим мотивом виник і флорономен *гайдамака* (полт. [Ан.: 365; Ум., I: 17]); пор. *гайдамака* 'повстанець XVIII ст.', діал. 'розбійник' [Гр., I: 265]. Переосмислення слова *гайдамака* відбулося таким шляхом: 'сторожовий козак на вежі' > 'рослина, подібна до вежі'; пор. вище назви *вежніця* і *пужник*. Назва *польовий ленок* [Рог.: 139; Ум., I: 17], *полевий ленок* [Піск.: 199] пояснюється місцем зростанням рослини та її схожістю з *Linaria*

vulgaris Mill. Літературною нормою став номен *пужник* [СУМ, VIII: 385; ОВРУ: 123], ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 160].

3.37.10. Малоцінні види *Agabis* L. майже не мають народних найменувань не тільки в українській, але і в інших мовах, пор. [Mach.: 67—68]. Задokumentовані з цим значенням *гусімець* (бойк. [ВхПч., II: 29; ВхГик.: 129; Жел.: 165; Гр., I: 342]), *гусятник* [Жел.: 165] — переклад нім. *Gänsenkraut, Gänsenkresse* id.; так у більшості слов'янських мов [Ан.: 365; Mach.: 67—68]. Назва *гусімець* стала нормативною в науковій номенклатурі української мови [ОВРУ: 122; РУСб: 257], свого часу була запропонована в ролі наукового терміна в [СБН: 15].

3.37.11. Відома на більшій частині України рослина *Isatis tinctoria* L., здавна використовується для фарбування вовни в синій колір, чим обумовлені номени *синільник* [ВхГик.: 131; Жел.: 864; Тм., II: 162; Руб., XI: 34; Коб.: 654], *синячник* [Рог.: 125; Піск.: 236; Жел.: 865; Ум., I: 62; Гр., IV: 121], *фарбівник* [Шейк., V/2: 233]. Відзначаються також два запозичення: *вайда* (степ. [Сред.: 129; Піск.: 28; Рог.: 125; Тм., I: 28; Гр., I: 122; ЯТ: 19]) та *уриет* (буков. [Ні.: 7; Мак.: 192]). Перше — від нім. *Waid* id. [ЕСУМ, I: 320; VI: 43; Mach.: 61—62], а друге, — мабуть, від пол. *urzet* id., яке є наслідком деетимологізації нім. *Wet*, д.в.нім. *weit* id. [Вг.: 595], пор. [ЕСУМ, I: 320]. Номен *вайда* став нормативним в українській науковій термінології; пор. ще рос. *вайда* id. [ОВРУ: 116; РУСб: 169], хоча в [Мел.: 145; СБН: 79] у цій функції вужито термін *синільник*, який запровадив уперше в українську наукову номенклатуру І.Верхратський.

3.37.12. Повсюдно поширений бур'ян *Bunias orientalis* L. позначається успадкованими від праслов'янської мови назвами *свиріпа* [Волк.: 174; Ум., I: 41; 1862, Гр., IV: 106] і *свербігуз* [Павл.: 73], *свербігуз* [Закр.: 513], *свербігуз* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 121; Ум., I: 41]), а також новотворами *свербіга* [РО: 34; Піск.: 233; Рог.: 115; Ум., I: 180; Гр., IV: 105; Руб., XI: 12] (від *свербіти* за пекучістю соку рослини; пор. рос. літ. *свербіга* id.), *ріпак* [Волк.: 174], *ріпець* [Ан.: 72] (похідні від *ріпа* '*Brassica rapa* L.', зумовлені схожістю рослин), *хлезінь* (гуцул. [Жел.: 1039; Шух., I: 21; Гр., IV: 400] < *слезінь* (пор. гуцул.-покут. *слезінь* '*Lavatera thuringiaca* L.' [ВхН.з.: 47], утвореного від *слез, слиз*; пор. *слизький* — діал. *хлизький* [ЕСУМ, VI: 179—180]). Кілька номенів виникло внаслідок перенесення назв інших рослин: *грицики* [Ан.: 72; Жел.: 159; Ум., IV: 9; Тм., I: 81] (перенесено від *Capsella bursa-pastoris* Medik.), *катран* [РО: 134; Піск.: 233; Рог.: 115; Гр., II: 226] (перенесено від *Crambe* L.). У зв'язку з назвою *грицики* перебуває *грицай* (харк. [Гор.-2: 369]). Джерелом номена *порчак* [РО: 34; ВхГик.: 131; Рог.: 115; Жел.: 712; Гр., III: 315; Руб., X: 141] є тюркська форма, близька до тат. *борчак*, тур. *burçak*, уйгур. *турчак* 'горох' [ЕСУМ, IV: 534; Фасм., III: 337]. Нормативною в

українській літературній мові стала назва *свербіга* [СУМ, IX: 68; ОВРУ: 117; РУСб: 262]. Так було і в [Мел.: 55]. Зауважимо, що в СУМі подається з цим значенням без обмеження номен *свербігуз*, ухвалений як науковий термін у [СБН: 27]), і як розмовне *свербіга*.

3.37.13. У джерелах відзначається кілька назв видів, зокрема *бабиця* 'Alyssum campestre L.' [ВхГик.: 130; Жел.: 7; Гр., I: 14] (мотивується, мабуть, лікувальними властивостями рослини; пор. *бабиці* 'біль, кольки в животі' [Гр.]), *лісній черв'єць* 'Alyssum montanum L.' (полт. [Ан.: 26; Ум., I: 306]), *вонюча трава* 'Alyssum desertorum Stapt. (Alyssum minimum L.)' (херс. [Ан.: 26; Мак.: 25]), *білоцвіт*, *біль* 'Alyssum L.' (харк. [1890, Яв.: 36]; *біль* від *білий*), а також *бурачок* id. [Гор.-I: 3; Шм.: 85; Мел.: 27], яке пізніше стало нормативним в українській науковій термінології [ОВРУ: 118; РУСб: 169], так і в [Мел.: 267]. Спроби етимологізувати це слово на українському мовному ґрунті безуспішні (пор. [ЕСУМ, I: 298; Шамота: 9]), позаяк, на нашу думку, воно запозичене книжним шляхом від рос. *бурачок* id., уперше зафіксованого в ботанічному словнику Амбодика-Максимовича (1804), в якому, як справедливо зауважив М.Анненков, більшість російських назв перекладена або запозичена, див. [Ан.: XII і 26]. Нам видається, що помилка відбулася внаслідок змішування Амбодиком-Максимовичем сер. лат. *alysson* із *alyron*, останнє справді позначало буряк, див. [Сал.: 74; Слав.: 79]. Вид *Alyssum calycinum* L. (*Psilonema calycinum* С.А.Меу.), поширений по всій Україні, в цей період відомий під назвами *бородавник* [Рог.: 133; Гр., I: 87] (назва зумовлена, очевидно, дрібними круглими стручками, які нагадують бородавки; *бородавник* 'Alyssum L.' було ухвалено в [СБН: 10] як науковий термін), *камінне зілля* [Петр.: 16] (пор. пол. *kamienna ziele*, *kamiennik* [Мај., II: 40], серб., хорв. *каменита трава*, словн. *kamenščica* id. [Сим.: 26]; мотивуються зростанням рослини на кам'янистих схилах).

3.37.14. Повсюдно поширений бур'ян *Berteroa incana* DC. представлений, крім відомої зі староукраїнського періоду назви *бабішник* (сер. наддніпр. [Рог.: 14; Піск.: 9; Ум., I: 59; Гр., I: 114; ЯЧ: 120]; пор. ст. укр. *бабичник* id. [Слав.: 31]), також інноваціями *бабиць* (волин. [Нов.: 96; Гр., I: 114]), *бабін* (волин. [1889, Мел.: 50]; назви з коренем *баб-* пояснюються використанням рослини при лікуванні жіночих хвороб), *ікавка* [Рог.: 114; Піск.: 9; ЯЧ: 120], *ікавка* [Жел.: 382; Ум., I: 59; Гр., II: 194] (від *ікати*; флорономен мотивується використанням рослини при лікуванні нервових хвороб; пор. рос. *икотник*, діал. *икотка* [Ан.: 63], біл. діал. *укотка сядая* id. [Кис.: 23], див. ще [ЕСУМ, II: 293]), *кашник* (черніг. [Ан.: 63; Мел.: 50]; універб, утворений на основі складеної назви *біла кашка* id.), *біла кашка*, *білоцвіт* (степ. [ЯТ: 10]), *біловицвіт* (степ. [Сред.: 125]; від *біловій* [ЕСУМ, I: 195] і *цвіт*; усі останні ботанічні номени зумовлені дрібними білими

пелюстками квітки), *оп'єрстник сизак* [ВхГик.: 130; Жел.: 571] (перший компонент — префіксально-суфіксальний дериват від *перст*: довгі вузькі листки подібні до пальців руки; *сизак* від *сізуй* за сірувато-зеленим кольором рослини), *тол'ань* [Рог.: 114; Піск.: 258; Гр., IV: 272; Руб., XII: 16] (назва темна, як нам видається, непереконаливим є припущення в [ЕСУМ, V: 593] про те, що *тол'ань* < *талабан* 'Thlaspi arvense L. '), *боров'а м'орква* [Ум., I: 306; Руб., VII: 26] (*боров'а* — від *боровий* 'сосновий', проте ця рослина не росте в лісі, зокрема в борововому; компонент *м'орква* виник унаслідок переосмислення *м'орква* 'Daucus sativus Roehl.', але мотивація неясна). Нормативною в науковій номенклатурі стала назва *гікавка* [ОВРУ: 120; РУСб: 198], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 22].

3.37.15. У джерелах фіксуються назви повсюдно відомої рослини *Erophila verna* Bess. (*Draba verna* L.): *голод* (галиц. [Гавр.: 139]), *голодок* [Вол.: 203; ВхБот.1905: 11], *голодець* [ВхГик.: 130; Жел.: 149], *голодень* (буков. [Ні.: 5; Мак.: 133]), *голоднік* [Жел.: 149; Мак.: 133] (усі ці фітономени мотивуються тим, що цієї рослини багато в голодні, неурожайні роки; пор. пол. *glódek*, чес. *hladověnka*, луж. *glód*, болг. діал. *гладнич* id. і т.д. [ЕСУМ, I: 553; Ан.: 128; Mach.: 66, 238]), *чистець* [Волк.: 177; Гр., IV: 464], *вонючка*, *кашка* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 15, 120]; *вонючка* перенесено від *Lepidium rudemale* L., див. п. 3.37.20, а розвиток семантики лексеми *кашка* відбувався так: 'демінутив. від *каша*' → 'дрібні квітки на рослині' → '*Erophila verna*', пор. [ЕСУМ, II: 410—411]).

3.37.16. Для виду *Sinapis arvensis* L. (*Brassica sinapistrum* Boiss.) задокументовано назви праслов'янського походження *гірчіця* [ВхПч., I: 13; Жел.: 142], *свиріна* [Рог.: 136; Сред.: 129; Гр., IV: 106], а також новотвори (в основному вузьколокальні) *полева гірчіця* [Тан.: 63], *гор'унка* [Рог.: 136; Жел.: 155; Гр., I: 316] (етимологічно пов'язується з *горіти*, *гіркий*, пор. [ЕСУМ, I: 573]), *свиріниця* [Рог.: 136; Піск.: 233; Гр., IV: 106] (пор. д. рус. *сверѣница*, *свѣрѣница* [Срез., III: 270], див. також [Сабадош 1996: 45—46]), *ріпниця* [Жел.: 808], *ріп'иця* [Тан.: 63] (від *ріпа* 'Brassica rapa L. '), *ренча* (закарп. [Чоп.: 342; Мак.: 346]; від угор. *repse* id. (1577), яке, як і рум. *gariță* id., походить від слов'янського *gèrica* id. [TESz, III: 383]). Нормативною назвою роду *Sinapis* L. в українській літературній мові стала *гірчіця* [СУМ, II: 76; ОВРУ: 111], услід за І.Верхратським [ВхБот.1905] термінована в [Мел.: 263] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 145].

3.37.17. Поширена в Лісостепу і Степу рослина *Erucastrum cretaceum* Kotov (*Erucastrum elongatum* Rehb., *Brassica elongata* Ehrh.) позначається номенами *рогачка*, *рогачик* (степ. [ЯТ: 11; Мак.: 142]), які пояснюються ріжкоподібними плодами. *Рогачка* є нормою в українській науковій

термінології [ОВРУ: 111; РУСб: 258], ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 58].

3.37.18. Відомий по всій Україні бур'ян *Raphanus raphanistrum* L. представлений найменуваннями: *редька діка* (сх. укр. [Рог.: 139; Ум., III: 283; Гр., IV: 11]; за схожістю з культурною редькою), *гірчек* (галиц. [ВхПч., I: 12]; [e] < [a]), *гірчак* [Жел.: 142; Кміц.: 257], *горчичка* (полт. [Гор.-I: 17]; усі пов'язуються із *гіркий*), *ріпак* (зах. волин. [Гавр.: 144]), *ріпиця* (галиц., гуцул. [ВхПч., IV: 16; Жел.: 808; Ум., III: 283; Онищук: 165]), *ріпиця рільна* [Ан.: 192; Жел.: 808], *ріпець, ріпій* (галиц. [ВхПч., IV: 16; Ум., III: 283; ВхБот.1896: 123]), *свиріпа* (галиц. [Ум., III: 283; ВхНз.: 55]), *репчин* (закарп. [ВхЛем.: 265; Гр., IV: 13; ВхНз.: 55]; мадяризм, див. вище), *пчівник* (лемк.), *пчівняк* (лемк., бойк.-галиц. [ВхГЛ: 459; Гр., III: 504; ВхНз.: 55]; від діал. *пчолá* 'бджола' < прасл. **бъчела* : **бъчела* id.; фітономен мотивується тим, що ця рослина — добрий медонос), *пионák* [Жел.: 792] (від *пионó* 'крупка із проса' за формою і кольором насіння рослини), *гардал* (харк. [Гор.-I: 17; СБН: 128]; неясного походження), *р'йишуа* (буков. [Ні.: 10]). Останнє, очевидно, румунізм; пор. рум. *ridiche*, діал. *ridichioară, rochiță* id. [Borza: 279]. *Редька діка* '*Raphanus raphanistrum* L.' — нормативна назва в науковій термінології [ОВРУ: 112; РУСб: 256], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 128].

3.37.19. Степова рослина *Crambe tataria* Sebeók відома в цей період назвами *катрán* (степ. [Сред.: 58; Рог.: 115, 120; Піск.: 102; Жел.: 337; Гр., II: 226; ЯТ: 15]), *ярмуж* [ВхГик.: 131]. Справедливими були здогади мовознавців щодо тюркського (татарського) походження слова *катрán*, проте точне джерело цієї назви в етимологічній літературі відсутнє (див. [Mach.: 60; ЕСУМ, II: 406] та ін.), хоча його назвав Ліндеманн ще 1881 р., це тат. *катран* id. [Lind., I: 65]; пор. тур. *катран* 'дъгоць, смола' [Радлов, II: 297] < араб. *qatran* id. [ЕСУМ, II: 406; Фасм., II: 211]. Флорономен *катрán* — нормативний в українській літературній мові [СУМ, IV: 120; ОВРУ: 112]. Уперше термінований у [Мел.: 86] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 46]. Назва *ярмуж* — полонізм; пор. пол. *јагмиż* 'різновид капусти *Brassica oleracea aserphala*' < 'весняна зелень, придатна для їжі' < с.в.нім. *warmios* id. [Slaw., I: 503—504]. Молоді стебла катрана споживають у їжу.

3.37.20. Із диких видів *Lepidium* L. найвідоміший по всій Україні *Lepidium ruderale* L., для якого документуються назви *хрінниця* [ВхГик.: 130; Рог.: 126; Піск.: 278; Жел.: 1046; Гр., IV: 415], *хрінниця п'єса* [ВхГик.: 130; Тм., I: 45; ВхБот.1905: 123], *перечниця* [Петр.: 28], *перчак* (степ. [ЯТ: 20]; перша — від *хрін*, друга й третя — від *п'єрець*, обидві мотивуються гірким смаком листя рослини), *зайчики* [Рог.: 126; Піск.: 135; Ум., IV: 52; Гр., II: 44; Руб., VI: 25] (переосмислення слова пояснюється тим, що ця рослина — улюблений корм зайців [Нейшт.: 291]), *вонюче зілля* [Гр., I: 253], *вонючое зельчко* (сер.

наддніпр. [Авг.: 41]), *вонючка* (сер. наддніпр. [Авг.: 41; Жел.: 120; Гр., I: 253; Дубр.: 59; Дуб.: 16]; універб, який виник на основі попередньої складеної назви, ці найменування зумовлені неприємним запахом рослини [ЕСУМ, II: 465]), *клоповник* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 41; Піск.: 135 Рог.: 126; Жел.: 350]), *клоповнік* (степ. [Сред.: 129; ЯТ: 20]), *клапавник* (буков. [Ні.: 7]; очевидно, від рос. *клоповник* id., яке мотивується також неприємним, як у блощиці, запахом рослини [ЕСУМ, II: 465]), *метелочки* [Рог.: 126; Піск.: 135; Ум., IV: 52; Гр., II: 420], *метелечник* [Руб., VII: 18], *метелишник, вінички* (катер., харк. [Ан.: 191; Ум., IV: 52]).

Усі останні номени зумовлені використанням рослини для виготовлення віників. Лексема *хрінниця* вживається в джерелах і для позначення інших видів *Lepidium* L., передовсім *Lepidium latifolium* L. [Рог.: 126; Піск.: 278; Гр., IV: 415]. Літературною нормою для роду *Lepidium* L. стала *хрінниця*, чомусь із подвоєнням приголосних [СУМ, XI: 150; ОВРУ: 114], хоча в такому вигляді ця назва не зафіксована майже в жодному джерелі української мови XIX — поч. XX ст., зокрема й у загальномовних словниках Піскунова, Желехівського, Грінченка, Руберовського та ін. Очевидно, правильним є написання *хрінниця* (утворена від *хрін* за допомогою суф. *-ниця*), яке в ролі наукового терміна запропоноване в [Мел.: 158—159] і ухвалене в цьому статусі в [СБН: 86—87].

Відзначаються також спеціальні назви інших видів *Lepidium* L., зокрема для *Lepidium latifolium* L. (поширений на більшій частині України) — *хрінók* (степ. [Сред.: 129; Ум., II: 32; ЯТ: 20]), *гірчак* (степ.), *горób'яча кашка* (катер. [Ан.: 191; Ум., III: 32]), *собáчий хрін* (харк. [Гор.-I: 12; Ум., IV: 52]; *собáчий* тут має значення 'несправжній', тобто некультивований); для виду *Lepidium perfoliatum* L. (зростає в Степу і на півдні Лісостепу) — *ласкавець* (степ. [Сред.: 129; ЯТ: 20]), *ласковець* [Шм.: 100] (від *ласкавий*, фітономен мотивується, мабуть, уживанням рослини від головного болю [Ан.: 191]), *віничча, гадючий молочай* (степ. [ЯТ: 20]); для виду *Lepidium draba* L. — *кашка, собача кашка* [ib.: 19, 20]. У складених назвах означення *гадючий, собачий* мотивуються, вірогідно, гірким смаком і неприємним запахом рослин.

3.37.21. Поширена тільки в Карпатах рослина *Biscutella laevingata* L. представлена в джерелах однією назвою *очки* [ВхГик.: 131], яка появилася внаслідок переосмислення деминутива *очки* на основі віддаленої схожості двох чашкоподібних плодиків рослини з очима; пор. лат. *biscutella* id., букв. 'дві чашечки' [Mach.: 62].

3.37.22. Для повсюдно поширеного в Україні бур'яну *Thlaspi arvense* L. уперше задокументовані такі номени: *талабán, вереднік* [Рог.: 138; Піск.: 31; Шейк., V/1: 7; Жел.: 62, 945; Гр., IV: 244; Руб., II: 69], *вередник* [Ум., II: 30]

(*вередник* від *véred* 'гнійний нарив, болячка' [СУМ], фітономен зумовлений використанням рослини у народній медицині, пор. [ЕСУМ, I: 353]), *біліця* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36; Ум., II: 30; Гр., I: 134]; від *білий* за кольором суцвіття), *гремуха* (від *grimіти*, ботанічна назва пояснюється тим, що насіння в достиглій плодовій коробочці від повіву вітру створює шум, пор. [ЕСУМ, I: 591]), *дзвінок* [Гор.-I: 20], *дзвінник* (волин. [1889, Мел.: 280]), *дзвоніць* (степ. [Сред.: 126; Ум., IV: 227; ЯТ: 29]; мотивуються, можливо, тим самим, що й *гремуха* або формою квіток), *чорне ребро* [Волк.: 177; Піск.: 290; Ум., I: 227; Руб., XIII: 9], *гrechічка* (уман.; від *gréчка*, мотивація неясна), *волоскі*, *волосник* (катер. [Ан.: 353; Ум., II: 30]; прикладають рослину до ноги, коли на ній волосатик [Шейк., V/1: 7]), *тоболочник рольовий* [ВхГик.: 130; Жел.: 969; ВхБот.1896: 126] (від галиц., гуцул. та ін. *тобілка*, *тобівка*, *табівка* 'шкіряна сумочка через плече' [Шух., I: 121, 128, 279; Гр., IV: 240, 268]; флорономен пояснюється формою плодів рослини, пор. [ЕСУМ, IV: 585], а також пол. *tobołki*, *tasznik* id. [1613, Maj., II: 755] (*tasznik* — від *taszka* 'сумка'), ст. укр. *тоболки* 'Capsella Medik.' [Слав.: 397], остання рослина має такі самі плоди, див. ще [Mach.: 64]; означення *рольовий* — від *рілля*).

Видно, більшість цих найменувань вузьколокальна, найпоширеніше *талабан*, походження якого вважається неясним, хоча цілком справедливою, на нашу думку, є спроба пов'язати його з *балабан* [ЕСУМ, I: 122]. Гадаємо, що *талабан* перенесене від *Filipendula vulgaris* Moench (*Filipendula hexapetala* Gilib.) за схожістю рослин. Для позначення останньої рослини в українських діалектах уживаються назви *талабан* і *балабан* (див. нижче). Очевидно, *талабан* < *балабан*. Перехід [б] > [т] фонетично можливий, пор. *барабан* > *тарабан* [Фасм., IV: 20]. У семантичному плані пор. укр. діал. *балабонити* 'болтати, говорити', *балабонити* 'звонити, бреньчати', *балабон* 'пустомеля, болтун' і *талабанити* 'болтати вздор' [Гр., I: 23; IV: 244]. Ботанічний номен *балабан* етимологічно пов'язаний із прасл. **bolboniti*, **balaboniti* через незафіксоване діал. **балабон* '*Filipendula vulgaris* Moench' (високу вірогідність його існування засвідчує похідне *балабонка* id. [Mak.: 123]), яке виникло від *балабон* 'дзвінок' [Гр., I: 23]; пор. біл. *балабон* id., рос. *балабон* 'пустослов' [ЕСУМ, I: 122; ЭСБМ, I: 285]. Той же мотив номінації і в наведених вище назвах *дзвінок* і под., *гремуха* '*Thlaspi arvense* L.' Зважаючи на сказане, думку про тюркське походження *талабан*, усупереч [Шамота: 129], слід визнати непереконливою. *Талабан* '*Thlaspi arvense* L.' — літературна норма української мови [СУМ, X: 26; ОВРУ: 116], ухвалене як науковий термін у [СБН: 154].

3.37.23. Добре відома по всій Україні рослина *Camelina sativa* Crantz (*Camelina glabrata* Fritsch) представлена назвами: *рижій* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 128; Рог.: 115; Піск.: 223; Ум., II: 5; Гр., IV: 16; ЯЧ: 120]), *рижій*

[Ум., III: 284], *ржій*, *ржій*, *иржій* (волин. [ВхПч., I: 11; II: 37; Жел.: 324; Гр., IV: 14]), *лянніця* [Парт.; Жел.: 421], *польові очитки* (поділ. [Ан.: 79; Mak.: 72]; компонент *очитки*, мабуть, перенесено від *Sedum* L.), *юдра* [Руб., XIII: 48]. Найвідоміша в цей час назва *рижій* утворена від *ріжій* за золотисто-жовтими квітками рослини, пор. рос. *рыжик*, біл. *рыжак* id. [Кис.: 28], див. ще [ЕСУМ, V: 75]. Номен *рижій* — норма української літературної мови [СУМ, VIII: 532; ОВРУ: 129], ухвалений як науковий термін у [СБН: 129]. *Ржій*, *иржій*, очевидно, від діал. *ржа*, *иржа* 'іржа', а не «результат видозміни деетимологізованої форми *рижій* «тс.», зближеної з основою іменника *іржа*», як стверджується в [ЕСУМ, II: 316]. Тим більше, що слова *рижій*, *иржа*, *ржа* споріднені (спільнокореневі). Назва *лянніця* утворена від *льон*, мотивується зростанням рослини в посівах льону; пор. пол. *lnianka*, *lnicznik*, чес. *lnice*, слов. *laničnik*, хорв. *lanova travina* id. [Mach.: 69; Сим.: 91; ЕСУМ, III: 340]. Номен *юдра* < пол. *judra* id. [Maj., II: 156] < лит. *judrà* id. [Лаучюте: 136].

3.37.24. Рослина *Neslia paniculata* Desv., незважаючи на повсюдне поширення, в народі маловідома, зокрема в південно-західних говірках вона називається *гливіця* [ВхГик.: 131; Жел.: 143], *ржій* (волин. [ВхПч., I: 11]). *Гливіця* від *гливий* 'сіро-жовтий' [Гр., I: 289], а *ржій*, — очевидно, від діал. *ржа* 'іржа' (див. вище також *ржій* і под. '*Camelina sativa* Crantz'). Обидві назви мотивуються жовтим кольором пелюстків квітки рослини, пор. ще [ЕСУМ, I: 524; V: 75]. Як науковий термін *гливіця* id. (з наголосом на першому складі) услід за І.Верхратським запропонував М.Мельник [Мел.: 184], його було ухвалено в [СБН: 102], проте в сучасній українській науковій номенклатурі кодифіковано чужомовне запозичення *несля* (пор. рос. *несля* id.) [ОВРУ: 117; ВРУ: 330] чи *несля* (пор. рос. *несля* id.) [РУСб: 235].

3.37.25. Усі зафіксовані в джерелах найменування рослини *Capsella bursa-pastoris* Medik. можна об'єднати в кілька груп. До найбільшої входять номени, пов'язані з подібністю цієї рослини до інших рослин або схожістю її анатомічних частин із різними предметами чи зумовлені кольором пелюстків квітки, зокрема: *діка гречка* (волин.), *польова гречка* [ВхПч., I: 9; Рог.: 114; Гр., I: 325] (пор. пол. *gruska* id. [Ан.: 82]), *діка жеруха* (галиц. [Гавр.: 140; Гол.: 544]), *жеруха лісна* (галиц. [Нов.: 97; Гр., I: 480]; компонент *жеруха* перенесено від *Lepidium sativum* L., видів *Cardamine* L.), *воробіне око* [Ан.: 82; Мел.: 62], *очки* (сх. укр. [Манж.: 188; Ум., III: 7; Тм., II: 4; Гр., III: 82]), *воробьева кашка* (катер., херс. [Ан.: 82; СБН: 31]), *горобинець* (полт. та ін. [Гор.-I: 6; СБН: 31]; *горобинець* виникло як універб на основі складеної назви типу *воробіне око*), *кашка* (галиц. [ВхПч., II: 30; Жел.: 338]; фітономени *очки* та *кашка* і компонент *око* у складеній назві появилися внаслідок переосмислення слів, мотивуються дрібним насінням, зокрема *кашка* як

демінутив від *kásha* первісно означав 'сукупність зернистих плодів на волоті рослини', на основі чого виникла назва конкретної рослини родини хрестоцвіті, пор. [ЕСУМ, II: 410—411; Меркулова: 90; Mach.: 63]), *калітник* [ВхБот.1896: 123], *калітничок* [ВхБот.1905: Тан.: 59] (від *калітка* 'торбина для грошей; гаманець'), *бордюжок* (буков. [Ні.: 3]; від *бордюг* 'шкіряний мішок' [Гр., I: 86]), *мішочки* (волин., поділ. [Ан.: 82; Ум., III: 7; Тм., I: 4]; останні назви мотивовані подібністю оплодня грициків до торбинки і под.; пор. лат. *capsella* id., яке утворене від *capra* < гр. *kápa* 'коробочка, сумка' [РО: 29]), *трясолюпки* (галиц. [ВхПч., I: 9; Гр., IV: 292]), *трясилупки* [ВхБот.1905: 123; Тан.: 59] (компонент *-лупки* у фітономені-компониті, — мабуть, від *лубки*; пор. бойк. *лубкі* 'палітурки' [Он., I: 419] < *лубкі* id. [ЕСУМ, III: 309], можливо, сюди ж черніг. *лубка* 'табакерка' [Гр., II: 379]; мотивація, мабуть, та сама, що й попередніх назв), *злодій* (галиц. [ВхПч., I: 9; Парт.]; назву перенесено; пор. чес. *lopatkovy zloděj* 'Capsella bursa-pastoris', яке, на думку В.Махека, є перекладом нім. *Löffeli-Schelm, Kochlöffeldieb* id.; нім. *Schelm, Dieb* 'злодій' [Mach.: 64]), *вінички* [Ан.: 82; Ум., III: 7]), *гнидник* (волин. [1889, Мел.: 62]; від *гнида*, можливо, тому, що сплюснуті насінини тримаються на стержні, як гниди на волосі), *сірики* (поліс. та ін. [РО: 29; Рог.: 115; Піск.: 237; Ан.: 82; Шм.: 96; Гр., IV: 128]; пов'язується, ймовірно, з кольором доспілих оплоднів рослини після висипання з них насіння [ЕСУМ, V: 256—257]), *рижуха* [Волк.: 174; Ум., III: 7; Тм., II: 4], *ріжуха* [Ум., III: 7] (утворене від *ріжгий* і мотивується жовтими квітками рослини).

До групи назв, зумовлених часом цвітіння рослини, належать *гріцики* [Сред.: 128; Lind., I: 59; Ум., III: 7; ЯЧ: 120; ЯТ: 12], *зозульник* (поділ., волин. [Ан.: 82; Ум., III: 7]; рослина цвіте, коли кують зозулі, пор. [Mach.: 11]). Номен *гріцики* в літературі пов'язували з народною легендою [Фещенко: 77] або пояснювали як «результат видозміни назви *гречка* (дика) 'Capsella' через її зближення з власним ім'ям *Гріцик*, можливо, під впливом діал. форми *грішка* 'гречка', що походить від молд. *xrișkă* 'тс.'» [ЕСУМ, I: 597].

Перша версія — один із тих випадків, про які говорив ще О.О.Потебня, коли легенда базується на народному ботанічному номені, а не навпаки. Друга точка зору також непереконлива, тому що вузьколокальний молдаванізм (румунізм) *грішка* 'гречка', який поширений тільки в деяких подільських говірках [Мак.: 149], не міг зумовити номен *гріцики* 'Capsella bursa-pastoris', який уживається у більшості сучасних українських говорів (див. [САБЛ: № 15]). Уважаємо, що остання назва пов'язується з часом цвітіння цієї рослини у період християнського свята св. *Григорія* (в квітні); пор. ще одну українську діалектну назву цієї рослини *гатка* (київ. [СБН: 31]; свято св. *Агати* теж у квітні), а також подану вище назву цієї рослини *зозульник*. Ботанічні номені, пов'язані з власними іменами, досить поширені

в українській народній номенклатурі рослин, пор. *іван-зілля* 'Hypericum perforatum L.', *юрики*, *юрник* 'Lathraea squamaria L.', *петрові батюги*, *батіжки св. Івана* 'Cichorium intybus L.' і под. Усі вони мотивуються часом цвітіння рослин.

До назв, зумовлених гірким смаком грициків, належать *гірчак* [Ан.: 82; СБН: 31], *горчачь* [Руб., II: 33] (< *горчадь*). Обидві утворені від *гіркий*. Лікувальні властивості рослини зумовили появу таких її назв, як *сухотник* (полт. та ін. [Ан.: 82; Жел.: 939; СБН: 31]; від *сухоти* 'туберкульоз' за використанням рослини при легеневих кровотечах), *червішник словий* (полт. [Ан.: 82; Ум., III: 7]; від *черв* 'черв'як', очевидно, за вживанням рослини при лікуванні худоби від черв'яків, пор. [Гр., IV: 453]), *помолочник* [РО: 29; Рог.: 115; Гр., III: 289; Руб., X: 120], утворено від *молоко*, флорономен пов'язується, можливо, із використанням рослини для припинення маткової кровотечі в жінок у передклімактеричний період, пор. [Носаль: 140; ЕСУМ, IV: 510]. Літературною нормою для роду *Capsella* L. закономірно стала відома в більшості сучасних українських говорів назва *гріцики* [СУМ, II: 169; ОВРУ: 117], ухвалена як науковий термін ще в [СБН: 30].

3.38. Росичкові (Droseraceae). Поширена в Поліссі, Карпатах, у північних частинах Лісостепу і Степу рослина *Drosera rotundifolia* L. позначається номенами: *росічка* (зах. укр. та ін. [Hoelzl: 159; ВхПч., V: 26; Піск.: 229; Жел.: 839; Ум., III: 276; Тм., II: 143]), *росішка* (галиц.-волин. [ВхПч., V: 26]), *росянка*, *росіця* [Рог.: 121; Піск.: 229; Жел.: 37; Ум., IV: 60; Гр., IV: 83; Руб., X: 43], *рісник* (буков. [Ні.: 5; Жел.: 808]), *божа* (*боже*) *росá* (зах. укр. [Гавр.: 139; Гол.: 369; Жел.: 37; Ум., IV: 60]), *цареві очі* [Ан.: 128], *цареві очки* (волин. [1893, Мак.: 134]). Назви цієї рослини, пов'язані з *росá*, наявні в більшості слов'янських мов і, на думку В.Махека, є перекладом лат. *drosera* id., утвореного від гр. *δρροσερος* 'зрошений', похідного від *δρροσ* 'роса' [Mach.: 94], що навряд чи справедливо. Нам видається, що такі образні назви могли виникнути в слов'янських мовах і в українській зокрема, незалежно від латинської, тому що зумовлені дуже яскравою особливістю цієї рослини: краї її листків здаються ніби вкриті рососою, блищать на сонці, пор. [РО: 38]. В українській літературній мові нормативною стала назва *росічка* [СУМ, VIII: 882; ОВРУ: 156]. Вона була запропонована як термін у [Мел.: 101] і ухвалена в цій ролі в [СБН: 54].

3.39.1. Джерела фіксують назви кількох рослин родини товстолисті (Crassulaceae). Так, поряд із найменуванням *молоділо* 'Sempervivum ruthenicum Schnittsp. et Lehm.', 'Sempervivum tectorum L.' [Вол.: 189; Рог.: 137; Жел.: 450; Гр., II: 441], відомим від 1781 р. [Ліч.-I: 73 зв.], відзначаються новотвори *дóля* [Рог.: 136; Піск.: 69; Ум., III: 74; Гр., I: 418] (назва перенесена у зв'язку з народним уявленням, «що рослина приносить щастя» [ЕСУМ, II:

107]), *роєвник* [ВхГик.: 120; Жел.: 811; ВхБот.1896: 127] (від *рій*, род. в. *рою*; ботанічна назва зумовлена, мабуть, медоносними властивостями рослини, пор. укр. *роєвник* 'Melissa officinalis L.' < прасл. **rojevъnik* id. [Сабадош 1996: 52]), *очіток* [Вол.: 189; Жел.: 589] (від *очіток* 'Sedum acre L.'; за подібністю стебла рослин), *скóчки* [Рог.: 136; Піск.: 239; Жел.: 877; Ум., III: 74; Гр., IV: 142] (від *скóчити*: насінневі шапочки достиглого насіння відсакують, див. [Піск.: 239; ЕСУМ, V: 284]), *гонéць* [Рог.: 136; Гр., I: 307], *гінéць* [Піск.: 55] (мабуть, від *гоніти*; мотивується, можливо, тонізуючою дією рослини на організм або повзучим кореневищем, пагони якого розходяться в різні боки; пор. *гінéць*, *розхідник* 'Sedum acre L.', див. п. 3.39.2), *пуповець* [ВхБот.1905: 38], *пупéць* (галиц. [Hoelzl: 153; ВхГик.: 120; Ум., II: 283]) (обидві останні назви пов'язуються з *пуп* 'пупок'; фітономени мотивуються кулястими пуп'янками в пазухах прикореневих листків молодила, за допомогою яких воно розмножується, пор. [Нейшт.: 296; ЕСУМ, IV: 635]). Очевидно, цією ж ознакою зумовлена назва молодила *шишки*; ще одна назва *султáнчик* (обидві херс. [Гор.-2: 380]) пояснюється зовнішнім виглядом суцвіття квіток рослини; таке саме найменування мають і деякі інші рослини зі схожими квітками, див. [ЕСУМ, V: 472—473]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Sempervivum* L. стала назва *молоділо* [СУМ, IV: 787; ОВРУ: 151], ухвалена як науковий термін ще в [СБН: 142].

3.39.2. Із видів *Sedum* L. найвідоміші і повсюдно поширені в Україні дві рослини: *Sedum acre* L. і *Sedum purpureum* Schul. (*Sedum telephium* L.). Для першої, крім успадкованих із попереднього періоду розвитку української мови *розхідник* (волин. галиц. та ін. [Hoelzl: 152; ВхПч., I: 12; Жел.: 836]) чи *розхідник* [Жел.: 836], *рохідник* [Рог.: 136; Піск.: 140; Жел.: 836; Гр., IV: 82] (< прасл. **orzходъnik* id. [Сабадош 1996: 46]) і *очіток* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36; Рог.: 136; Піск.: 140; Жел.: 836; Гр., III: 82]), *очітки* [Волк.: 173], виявляються новотвори *очитник* [ВхБот.1896: 127], *чистéць* (полт. [Авг.: 62; ВхПч., IV: 16; Піск.: 168; Жел.: 1072; Гр., IV: 464]), *чистик*, *мошнáч* [Рог.: 136; Піск.: 288; Гр., II: 451; IV: 464], *молодéнь* (київ., поділ. [Рог.: 136; Піск.: 168; Ан.: 324; Гр., II: 441; Руб., VII: 28]), *мóлодень* [Жел.: 450], *гонéць*, *гінéць* [Рог.: 136; Піск.: 55; Гр., I: 307], *перец дикій* (буков. [Ні.: 11]), *собаче мило* (харк. [Гор.-1: 19]), *часнік гáдячий* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 446], *утробашень* [Шейк., V/2: 217], *мошнáч*

Назви *чистéць*, *чистик*, як і успадкована від староукраїнського періоду *очіток* (див. [Сабадош 1996: 65]), утворені від *чистити* і пояснюються використанням соку рослини для очищення шкіри, напр. від веснянок, ракових виразок та ін., див. [Меркулова: 109]. *Мошнáч* — суфіксальний дериват від діал. *мóшина* 'мошонка' [Жел.: 455] (< прасл. *тошьна* 'гаманець, торба' [ЕСУМ, III: 526]; супротивні, розміщені попарно листки

рослини утворюють ніби мошну). *Мóлодень*, як і давніше (ст. укр.) *молоділо* 'Sempervivum ruthenicum', утворене від *молодіти*, мотивується тонізуючими властивостями рослини; пор. рос. *молодень* id., див. [Меркулова: 110; ЕСУМ, III: 502].

У складених флорономенах *перец дикій*, *часнік гáдячий* перший компонент зумовлений гірким і отруйним соком рослини; означення *гáдячий* має значення 'несправжній; дикий' чи 'отруйний', як *собаче* в назві *собаче мило* (компонент *мило* зумовлений мильними властивостями рослини), або мотивується зовнішньою подібністю стебел із суцвіттям до гадюки з піднятою головою, пор. нижче *гадун* 'Sedum telephium'. Номен *утробашень*, — імовірно, пов'язаний із *утроба* за вживанням рослини для лікування внутрішніх хвороб [Mach.: 95].

Для позначення виду *Sedum telephium* L. документуються назви: *зáяча капуста*, *зáяча розсáда* [Рог.: 136; Волк.: 168; Піск.: 138; Жел.: 831; Ум., I: 279; Гр., II: 120, 219; IV: 56], *масне зільє* (бойк. [Нов.: 101; Hoelzl: 153]), *мáсляне зільє* (волин. [ВхПч., I: 12; Ум., I: 279; Тм., I: 143; Гр., II: 152; Руб., VII: 10]), *оливнік* (гуцул.), *тучнé зілья* (бойк.), *тучнóе зілья* (закарп.) [ВхН.з.: 57]), *гадун* (полт. [Ан.: 322]). У поширених переважно в східноукраїнських говірках назвах *зáяча капуста*, *зáяча розсáда* компоненти *капу́ста*, *розсáда* мотивуються характером розміщення листків і використанням цього виду в салат; означення *зáяча* має семантику 'дика, несправжня'; пор. рос. діал. *заячья капуста*, біл. *зайцова капуста*, діал. *заячча капуста* [Меркулова: 110; Кис.: 120], пол. *zajcza kapusta* [Maj., II: 706], ст. пол. *dziwoka kapusta* id. [Mach.: 96]. У флорономенах *мáсляне зільє*, *тучнé* (*тучнóе*) *зілья* означення мотивуються, ймовірно, м'ясистими соковитими листками рослини, пор. словц. *masná bylina* id., *vranie sadlo*, ст. пол. *wronie maslo* 'Sedum maximum Suter.' [Mach.: 96]; це стосується і назви *оливнік* (від *олива*), пор. [ЕСУМ, IV: 181]. Фітономен *гадун* утворений від *гад* (про мотивацію див. вище *часнік гáдячий*). Із усіх назв *Sedum* L. нормативними в українській мові стали *очіток* і *зáяча капуста* [ВТССУМ: 871; ОВРУ: 152; РУСб: 241]. Вони ухвалені як наукові терміни в [СБН: 141], а *очіток* у цій ролі запропонований ще в [Мел.: 255]; пор. ще рос. літ. *очіток* id., яке В.А.Меркулова вважає цілком переконливо українським запозиченням [Меркулова: 109].

3.40.1. Ломикаменеві (Saxifragaceae). Фіксується кілька регіональних назв рослини *Saxifraga paniculata* Mill. (*S. aizoon* Jacq.), яка зростає подекуди в Карпатських горах: *кучеравець* (гуцул. [Нов.: 101]), *кучеревець* (гуцул. [ВхЮж.: 31; ВхН.з.: 37]), *кучерявець* (гуцул. [Жел.: 393; Гр., II: 335]), *лóмїнь* [ВхГик.: 121; Жел.: 412], *розрївник* [ВхСпис], *ломикамень*, *каменелом* [Вол.: 189; Петр.-2: 36 зв.]. Останні два номени — переклад лат. *saxifraga* id. (від *saxum* 'скеля' і *fragere* 'ламати'), як і подібні назви в ряді інших слов'янських мов

[Mach.: 97]. Назва *ломінь* утворена від *ломіти* і мотивується здатністю цієї рослини проростати крізь камінь, руйнувати його, подрібнювати каміння в печінці та нирках [ЕСУМ, III: 284]. Флорономен *кучерявець* утворений від *кучерявий* і пояснюється густим листям в основі стебла, пор. [ЕСУМ, III: 168]. Літературною нормою української мови стала назва *ломіткамінь* [СУМ, IV: 543; ОВРУ: 154], ухвалена як науковий термін у [СБН: 139].

3.40.2. Поширена в лісових і лісостепових районах України рослина *Chrysosplenium alternifolium* L. позначається номенами: *жовтяніця* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 116; Гр., I: 490; ЯЧ: 121]), *жовточниця* [Рог.: 116; Піск.: 76; Гр., I: 490], *жовтячка* (лемк. [ВхЛем.: 238; Гр., I: 488]), *під'яечник* [Ан.: 97; СБН: 39], *золотое зілля* (зах. укр. [Гавр.: 88; Гол.: 606; РО: 101]), *золотозіль* [ВхГик.: 121; Жел.: 449], *золотячка* [ВхБот.1905: 39], *золотарник*, *селезенниця* [Петр.: 14, 34], *мокрячка* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 30]), *моклячка* [ВхГик.: 121; Жел.: 449]. Слово *жовтяниця* відоме із киеворуського і староукраїнського періодів (*желтяница* id. [1627, Бер.: 36]), але зі значенням 'Lactuca sergiola Torner'. Важко сказати, який зв'язок між цими номенами, але ясно, що обидві рослини мотивуються золотисто-жовтуватими квітками. Ця ознака лягла в основу всіх перелічених вище фітономенів із коренями *жовт-*, *золот-*, а також назви *під'яечник*; пор. елемент *chrysos* 'золотистий' у латинській назві цієї рослини *chrysosplenium*. Композит *золотозіль* утворений на основі складеної назви *золотое зілля* id. Найменування *селезенниця*, — мабуть, калька латинської назви цієї рослини *asplenium*, яка походить від гр. *ασπλήνως* — деривата від *σπλήν* 'селезінка'; флорономен мотивується використанням рослини для лікування цього органа [Mach.: 31; ЕСУМ, V: 208]. *Мокрячка* — від *мокрый*, *моклячка* — від *моклий*; обидва ботанічні найменування зумовлені зростанням рослини по берегах потічків і боліт. Нормативною в українській мові стала назва *жовтяніця* [СУМ, II: 542; ОВРУ: 155], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 39].

3.41. У Поліссі, Карпатах і Лісостепу поширена рослина з яскраво-білою квіткою *Parnassia palustris* L. родини **білозорів** (Parnassiaceae). Для цього виду флори відзначаються назви: *білозір* [Тм.; Мак.: 257], *білозор* (зах. укр. [Рог.: 130; Піск.: 19; Жел.: 30; Гр., I: 66; Руб., I: 373; Кміц.: 138]), *білозірець* [Жел.: 30], *білий маторчик* [Рог.: 130; Піск.: 19; Ум., I: 60], *гадай зілля* [Жел.: 133; Кміц.: 138], *гадай зілля* [Піск.: 46], *гадай зілля* [Рог.: 130; Ум., I: 60; Гр., I: 263], *мудник* (гуцул. [Нов.: 100; Гр., II: 452]), *борець* (буков. [Ні.: 9]), *поєдінок білозор* [ВхГик.: 134; Жел.: 678]. Номен *білозор* (-ір), видно, єдиний із перелічених, який має широкий ареал; утворений унаслідок переосмислення слова *білозір* 'який має білий, ясний вигляд' (< прасл. **bélozorъ* id., від **bělъ* і **zorъ*), можливо, досить давно; пор. рос. *белозор*, біл. *белозор* 'Parnassia palustris L.' [ЕСУМ, I: 197; SP, I: 237]. Тому назва *білозір*

id. стала закономірно нормативною в українській мові [СУМ, I: 185; ОВРУ: 155]. Як науковий термін *білозор* рекомендовано в [Мел.: 196] і у формі *білозір* ухвалено в [СБН: 109].

3.42.1. Для позначення рослини *Fragaria vesca* L. родини **розові** (Rosaceae) джерела вперше фіксують назву праслов'янського походження *суніця* [Войц.: 317; Кв., III: 359; Гавр.: 139; Закр.: 538; Жел.: 935; Тан.: 63], *суніці* [Волк.: 175; Ум., II: 19; Гр., IV: 229], *шуніце* (галиц. [ВхН.з.: 45] < *суніця* id.) < прасл. **sqnica* id. [ЕСУМ, V: 476]. Активно функціонують в описуваний період уживані в староукраїнських пам'ятках писемності і також праслов'янського походження номен *ягода* [КотлЕ: 205; Кв., III: 359; Піск.: 302; Жел.: 1111; Кміц.: 77] < *(*j*)*agoda* id. [ЕСУМ, VI: 534], *полуниця* [КотлЕ: 134; Б.-Н.: 291; Закр.: 468; Піск.: 200; Жел.: 693], *полуниці* [Степовик, I: 54; Ум., II: 19], *половніця* [Войц.: 311; Закр.: 468; Ум., II: 19], *полувиця* [Жел.: 693] (< прасл. **polovъnica* id. [Дзедзелівський 1884: 103]), *поземка* [1898, Мак.: 156], *пазьомка* (галиц. [ВхПч., II: 31], *позьомка* (галиц., сер. наддніпр. [ВхГик.: 165; Ум., I: 282; ЯЧ]), *позьомка* (волин. [1889, Мел.: 119]).

У літературі наявна спроба віднести назву *позьомка* і под. до полонізмів; пор. пол. *poziomka* id. [ЕСУМ, IV: 480]. Проте О.Брюкнер вважає, що в польській назві *poziomka* [io] помилкове замість правильного [ie] [Вг.: 553]; пор. ст. пол. (від XIV ст.) *poziemka* id. [Мај., II: 339]. Тому, найімовірніше, і польську, і українську назви слід виводити від прасл. **розетъка* id., продовження якої наявні також у російській, білоруській, чеській мовах, див. [Сабадош 1996: 46]. Крім названих найменувань, для позначення виду *Fragaria vesca* L. відзначаються ще новотвори *ягідка*, *ягодка* [Шевч., II: 445], *червона ягода* (галиц., волин. [ВхН.з.: 45]), *ягідник* [Волк.: 178; Піск.: 302; Гр., IV: 535] (пор. ст. чес. *jahodník* id. [1517, Mach.: 104]), *сунічка* [Піск.: 252], *сунічник* (галиц.-волин. та ін. [1854, Гр., IV: 229; ВхН.з.: 45; Коб.: 48]), *сунішник* (галиц. [ВхН.з.: 45]), *полуничка* [Б.-Н.: 291], *полунишник* [Ум., I: 282], *земляника* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 123; ЯЧ: 121]). Останній номен — русизм (пор. рос. *земляника* id.), а інші — здебільшого похідні від відповідних давніх назв цієї рослини.

Крім успадкованої від праслов'янської мови і вперше задокументованої назви виду *Fragaria viridis* Duch. *трюскавка* [Шейк., V/1: 93; Жел.: 989; Гр., IV: 290], документуються інноваційні назви, переважно вузьколокальні: *ягодник* (волин. [ВхПч., I: 10]), *хруставка* (галиц. [Вол.: 227; ВхН.з.: 45]), *хрупавка* (гуцул. [ВхПч., V: 26; Жел.: 1047]), *підкропивниця* (галиц. [ВхПч., II: 31]), *полоніця* [Жел.: 692], *половніця* [Руб., X: 114], *польовниця* [Гр., III: 290], *полянки* [Жел.: 694], *клубника* [Рог.: 123], *клубніка* [Ні.], *ягода чепетова* (закарп. [ВхН.з.: 45]), *капишки* (поділ. [Рог.: 123; Гр., II: 219]). Флорономени *хруставка*, *хрупавка*, *трюскавка* — похідні від

звуконаслідувальних дієслів, пов'язуються з тим, що при зриванні ягоди чути характерний хрускіт; пор. біл. *трыска́лкі*, діал. *трыска́ўкі*, пол. *truskawka*, в. луж. *truskawice* і под., ст. чес. *truskavicě*, діал. *truskavec*, словц. *truskavka*, ід., див. [ЕСУМ, V: 659; Mach.: 104; Maj., II: 339]. На підставі цього матеріалу, вірогідно, можна реконструювати прасл. **truskavъka* ід., утворене від звуконслідувального **trusk-* 'триск, хруст'. Назва *підкропивниця* утворена від *кропива́* і мотивується тим, що суниці нерідко зустрічаються в заростях кропиви [ЕСУМ, IV: 392].

Польовниця, *полянкi* виникли внаслідок народноетимологічного зближення *половниця*, *полуніця* із *польовий*, *поляна*, пор. [ЕСУМ, IV: 505]. *Клубника* < рос. *клубника* ід. [ЕСУМ, II: 466—467]. У складеній назві *ягода чепеті́ва* означення походить від угор. *cserep* 'капати, сочитися' [MOSz, I: 340]. Походження фітономена *капиуки* необґрунтовано пов'язується з *капиу́к* 'гаманець', яке має тюркське походження [ЕСУМ, II: 380]. Насправді це румунізм (сам Рогович подає його з позначкою «мл», тобто «молдавське»; пор. рум. *sărșuni*, діал. *sărșune*, *sărșun* 'Fragaria viridis' [DLRM: 127; ДЕМ: 225]), яке за народною етимологією зближене зі схожим за звучанням укр. *капиу́к* 'гаманець'. Як свідчать джерела, назва *полуніця* вже на поч. XIX ст. використовувалася для позначення культивованого виду *Fragaria moschata* Duch. (див. [Б.-Н.: 291; Жел.: 693] та ін.). Для називання роду *Fragaria* L. нормативними в українській літературній мові стали номени *полуніця* і *суниця* [СУМ, VII: 103; IX: 842; ОВРУ: 163—164], правда, в науковій ботанічній номенклатурі *полуніці зелені* — це вид *Fragaria viridis*, а *суниці* — родова назва всіх інших видів *Fragaria* L. (пор. ще [РУСб: 195; СДб: 438, 512]). У [СБН: 64] *Fragaria vesca* — *суниця*, а родова назва всіх інших видів *Fragaria* L. — *полуніця*.

3.42.2. Уперше фіксуються назви поширеної в Поліссі, Лісостепу, зрідка в Степу рослини *Comarum palustre* L. (*Potentilla palustris* Scop.): *вóвче ті́ло* [Рог.: 119; Піск.: 40; Шейк., V/1: 48; Жел.: 114; Гр., I: 246; ЯЧ: 122], *вóвчі жíли* [Гр., I: 245], *сухолóм* [Ан.: 105; Ум., IV: 1; Руб., XI: 117], *сухоягодник*, *золотні́к* (київ.), *огірошник* (харк.), *гвоздички* (черніг.), *бутянови ножки* [Ан.: 105; Мел.: 220; СБН: 122], *сім паличок* (буков. [Ні.]), *семерні́к* [ВхГик.: 165; Жел.: 860], *ужовник* [Петр.: 38]. Номени *вóвче ті́ло*, *вóвчі жíли*, *бутянові ножки* (*бутянові* — від *бутян* < укр. діал. *ботян* 'лелека' [ЕСУМ, I: 239—240]) мотивуються, ймовірно, темно-червоним кольором стебла, кореня, квіток рослини (асоціація за кольором шерсті вовка, ніг лелеки). Компонент *сім* (*семер-*) у назвах *сім паличок* і *семерні́к* пов'язується з тим, що на стеблі рослини сходяться в основі 5—7 продовгастих листочків. Назви-комpositи *сухолóм* (від *сухий* і *ломіти*) і *сухоягодник* (від *сухий* і *ягода*), очевидно, книжні, виникли у зв'язку зі сухими плодами, подібними до плодів

суничника (*Arbutus unedo* L.); пор. лат. *comarum* < гр. *κόμαρον* 'плід суничника' [Шамота: 102; Нейшт.: 127].

Припускається також, що компонент *-лом* у флорономені *сухолóм* зумовлений, можливо, застосуванням рослини від ломоти, пор. [ЕСУМ, IV: 488]. Номен *гвоздички* зумовлений п'ятикутними темно-червоними квітками. *Ужовник* — від діал. *уж* 'вуж'; фітономен появився у зв'язку із формою стебла. Найменування *золотні́к* виникло, ймовірно, внаслідок переосмислення укр. діал. *золотні́к* 'матка' [Жел.: 312; Гр., II: 178]: ботанічна назва мотивується, очевидно, використанням вовчого тіла при кровотечах матки, тому що ця рослина має кровоспинні властивості [Нейшт.: 321]. Нормативною в українській науковій ботанічній номенклатурі стала назва *вóвче ті́ло* [ОВРУ: 164; РУСб: 261], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 122].

3.42.3. Продовжують уживатися успадковані від староукраїнського періоду назви відомої майже по всій Україні рослини *Potentilla erecta* Raeusch. (*Potentilla tormentilla* Schr., *Potentilla silvestris* Neck., *Tormentilla erecta*) *кíряче зíлля* (*зілля*) (бойк., поділ. [Нов.: 102; Рог.: 132; Ум., I: 141; Гр., II: 152]), *курзі́лє* [Піск.: 119; Жел.: 391; Ум., I: 141], *курзі́лля* [Рог.: 132; Гр., II: 328; ЯЧ: 14], *червець* (волин. [Нов.: 101; Рог.: 132; Гр., IV: 453]), *терментíля* (київ. та ін. [Рог.: 132; Жел.: 959; Гр., IV: 257]), а також уперше документується назва праслов'янського походження *дубрòвка* [РО: 85; Рог.: 132; Піск.: 72] < прасл. **dǫbrъvъka* ід. [SP, IV: 179]. Крім них, джерела фіксують новотвори: *вiзíль*, *зав'язник* (сер. наддніпр. [Авг.: 74; Ум., I: 141; Тм., I: 72; Гр., II: 23; ЯЧ: 122]), *золотні́к* (галиц. [ВхПч., I: 12; Жел.: 312; Ум., I: 141; Гр., II: 178]), *дíнниця*, *пiдóйма* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., I: 367; III: 173]), *порошки* (полт. [Ан.: 271; Руб., X: 139]), *збурник*, *дубрíвник* (бойк. [Нов.: 102; Гр., II: 152]), *дерев'я́нка* (сер. наддніпр. [Авг.: 74; РО: 85; Руб., III: 8]), *кíряча нога* (волин. [Мел.: 220]), *пятиця* (буков. [Ні.: 12]), *пятниця* (буков. [Maj., II: 626; СБН: 122]), *балабан* (київ. [Ан.: 271; СБН: 122]), *терментíна* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36; Гр., IV: 257]), *терментíля* [Рог.: 132; Піск.: 256; Жел.: 959; Гр., IV: 257]), *термелíна* (поділ. [Ан.: 271; Жел.: 959; Гр., IV: 257]), *шалаши́к* [Руб., XIII: 19].

Лікувальними властивостями рослини зумовлені назви: *вiзíль*, *зав'язник* — від (*за*)*в'язати* (за використання кореня як в'язучого засобу при кровотечах, ранах [ЕСУМ, II: 220 Ан.: 271; Носаль: 96—97]); *золотні́к* (пор. діал. *золотні́к* 'анат. матка' [Жел.: 312]) і *дíнниця* (від діал. *дiна* 'матка' [ib.: 187], похідного від *дно* [ЕСУМ, II: 95]), пов'язані з застосуванням рослини з тією самою метою, якою зумовлена назва *зав'язник*; назва *порошки* виникла внаслідок переосмислення слова і мотивується вживанням порошку з кореня рослини від зубного болю і як присипки для заживлення ран [Нейшт.:

323]; номен *підойма* — від гуцул. *підоймати* 'піднімати' [Jan.: 164], пояснюється тим, що цією рослиною лікують тяжкі недуги, ставлячи людину на ноги [ЕСУМ, IV: 394] (пор. латинську родову назву цієї рослини *potentilla*, утворену від *potentia* 'сила', отже, цей флорономен також мотивується лікувальними властивостями рослини); найменування *збурник* — віддієслівне утворення (пор. *збурити*, *збуряти* 'руйнувати', 'хвилювати; обурювати' [Гр., II: 127]) або похідне від *збур* 'гонорея', записаного в гуцульських говірках [ВхЮж.: 20; Шух., V: 285], і також пов'язується з лікувальними властивостями рослини, точно не встановленими (пор., однак, зауваження самого М.Новицького: «от збуреня пють го в слабости матици» [Нов.: 102]).

Дубрівник, як і давнє *дубровка*, — деривати від діал. *дуброва* 'діброва, листяний ліс, переважно дубовий', зумовлені зростанням рослини переважно в лісах; флорономен *дерев'янка* мотивується товстим дерев'янистим коренем [Нейшт.: 322], а *куряча нога* — подібністю розміщення п'яти листків на стеблі до курячої ніжки (можливо, ця назва вже існувала в староукраїнській мові, див. [Сабадош 1996: 121]); цією ж ознакою мотивуються і назви *пятиця*, *пятиця* — похідні від числівника *п'ять*. *Шалашиник* від *шалаш*, але мотивація фітономена неясна.

Інший, також добре відомий по всій Україні вид *Potentilla anserina* L. називається: *гусячі лапки* (сер. наддніпр. [Авг.: 54; Тм., I: 186]), *гусина лапка* [Рог.: 132; Жел.: 165; Руб., II: 47]), *гусятник* [Рог.: 132; Жел.: 165; Ум., I: 171; Тм., I: 186; Гр., I: 343; Руб., II: 47], *гусячка* (лемк. [ВхЛем.: 406; Гр., I: 343]), *гусина трава* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 54; ВхПч., IV: 15]), *білочник* (галиц. [ВхПч., II: 34; Ум., I: 171; Гр., I: 67; Руб., I: 372; Кміц.: 194]), *підбіл* (волин. [Ан.: 269; Ум.; СБН: 122]), *мякуш*, *мякуш* (галиц. [ВхПч., I: 12; Ум., I: 171; Гр., II: 458]), *мякуш* [Жел.: 461; Ум., I: 171], *болотянок*, *болотнянок* [Кміц.; Мак.: 291], *золотнік* (сер. наддніпр., степ. [Ан.: 269; Ум., I: 171; Тм., I: 186; ЯЧ: 122]), *золотушник* [Петр.: 14], *золототисячник* (київ., катер. [Ан.: 269; Ум., I: 171]), *пов'язок* (харк. [Ан.: 269; Ум., I: 171; Тм., I: 88]), *смитанник* (зах. волин. [Гавр.: 143]), *перстач білочник* [ВхГик.: 165; Жел.: 629].

Номен *гусячі лапки* і под. пояснюється схожістю листків рослин зі слідом гусячої ніжки і, можливо, тим, що ця рослина — улюблений корм гусей, див. [ЕСУМ, 627]; пор. ще лат. *anserina* id., утворене від *anser* 'гуска, гусак'. *Гусятник*, *гусячка* — універби, що виникли на основі складених назв *гусячі лапки* і под. Назви *білочник*, *підбіл* пов'язуються з *білий* (*підбіл* перенесено від *Tussilago farfara* L.) на тій основі, що низ листків рослини білий, як срібло; пор. ст. чес. *střebník* [1517, Černý: 347], пол. *srebrnik* id. [Ан.: 269]; виведення *білочник* від незафіксованого **палечник*, діал. *палочник* id., усупереч [ЕСУМ, I: 198], нам видається необґрунтованим, див. ще [Mach.: 102—103]. *Мякуш*, *мякуш* — від *м'який*, діал. *мякий*, мотивується,

очевидно, шовковистою нижньою поверхнею листків, пор. [ЕСУМ, III: 347—348]. *Болотянок* і *болотнянок* — від *болотяний* і *болотний* (рослина зростає у вологих місцях), *пов'язок* — від *пов'язати* (мотивація флорономена та сама, що й назв *в'язіль*, *зав'язник* — див. на с. 281).

Засвідчено ряд назв для інших видів *Potentilla* L., зокрема для повсюдно поширеного *Potentilla argentea* L. — *чєрвєць* [Рог.: 132; Піск.: 286; Тм., I: 114; Гр., IV: 453], похідне від нього *чєрвішник* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 132; Піск.: 286; Гр., IV: 453; ЯЧ: 122]), *чєрвічник* [Тм., I: 414], *кєрмєнь* [Піск.: 341; Жел.: 341], *нагіднік* [Ум.; Тм.; Руб., VII: 19], *улабнік* [Шейк., V/2: 178]; для відомого по всій Україні виду *Potentilla reptans* L. — *мòхна* (сер. наддніпр. [ВхПч., II: 34; Жел.: 455; Ум., III: 228; Тм., II: 17; ЯЧ: 122]; від *мох*, мотивується опушеністю листків багатьох видів *Potentilla* L. [Mach.: 102]; думка про те, що *мòхна* є фонетичним варіантом укр. діал. *мòшна* 'гаманець' [ЕСУМ, III: 525], нам видається менш імовірною), *затяжний корінь* (степ. [ЯТ: 25]); для поширеного у Поліссі і зрідка в Лісостепу *Potentilla heptaphylla* L. (*Potentilla verna* L.) — *кòкус* [Рог.: 132; Піск.: 109; Жел.: 357; Гр., II: 267; Руб., VI: 32] (можливо, від гр. *κόκος* 'кісточка плоду; сім'ячко; зерно' — за видовжено-яйцеподібними плодиками рослини [ЕСУМ, II: 507]), *перстач* [ВхГик.: 165] (від *перст* 'палець'), *пальочник ярий* [Вол.: 227] (*пальочник* — від **пал* 'палець' < прасл. **palъ* id. [ЕСУМ, IV: 163]; пор. нижче *п'ятипєрстєнь* і под.); для зростаючого там же виду *Potentilla alba* L. — *п'ятипєрстєнь* [Рог.: 132; Волк.: 174; Жел.: 793; Гр., III: 506], *п'ятипєрстник* (сер. наддніпр. [Рог.: 132; Піск.: 220; Жел.: 793; ЯЧ: 122]; від *п'ять* і *перст* 'палець'), *п'ятилистник* [РО: 85; Піск.: 220; Жел.: 793] (від *п'ять* і *лист*). На думку В.Махека, це переклади гр.-лат. *pentadactylus* id.; пор. того самого походження, як він вважає, пол. *picilist*, ст. чес. *pětulistek*, нім. *Fingekraut* id. [Mach.: 103—104].

Можливо, такого самого походження номен *перстач*, ужитий у ряді праць для позначення видів *Potentilla* L. (див. [ВхГик.: 166; Жел.: 629; Гр., III: 147; ВхН.з.: 52] та ін.). Однак це слово могло появитися в українській мові незалежно у зв'язку з наявністю у цих рослин яскраво вираженої мотиваційної ознаки: листочки ряду видів *Potentilla* L. нагадують п'ять пальців, пор. [ЕСУМ, IV: 355]. Номен *перстач* записаний у гуцульських, закарпатських говірках, а в останніх — також *перстак* [Шух., I: 20; ВхН.з.: 52]. *Перстач* '*Potentilla* L.' — літературна норма української мови [СУМ, VI: 335; ОВРУ: 165]. Як науковий термін уперше його запропонував І.Верхратський, підтримано у [Мел.: 218] і ухвалено у [СБН: 121].

3.42.4. Відома по всій Україні рослина *Geum urbanum* L. представлена в джерелах назвами: *гребінник* [Рог.: 124; Піск.: 33; Жел.: 158; Ум., I: 144; Тм., I: 83; Гр., I: 323], *гребеннік* (сер. наддніпр. [Авг.; Ан.: 157; Руб., II: 37]),

гребенец (буков. [Ні.; СБН: 69]), *гребінь* (степ. [Lind., I: 183; Мак.: 167]), *вівішник* [Ан.: 157; Ум., I: 144; Гр., I: 149], *головки св. Николая* (галиц. [Гавр.: 140]), *головкі николаєви* (зах. укр. [Гол.: 482]), *волове око* (галиц. [Нов.: 99]), *чистець* (волин. [1889, Мел.: 128]), *репешки* (катер.), *хрещатник* (харк.) [Ан.: 157; СБН: 69]), *гвоздичний корень* (сер. наддніпр. [Авг.: 33; ВхПч., IV: 14]), *гвоздьянка* [ВхГик.: 166; Жел.: 138; Тм., I: 74; Руб., II: 11], *гравілат* [Рог.: 124; Піск.: 57; Гр., I: 321]. Остання — запозичення від іт. *gariofilata* або пізньюлат. *caryophyllata* id. < лат. *caryophyllum* < гр. *καρυόφυλλον* 'гвоздика' [ЕСУМ, I: 580; Фасм., I: 450]. *Гвоздичний корень* (*гвоздичний* — від *гвоздика*) мотивується червонуватим кореневищем, яке запахом і смаком нагадує гвоздику [Носаль: 179—180]. Можливо, від *гвоздика* утворений і номен *гвоздьянка* (див. [ЕСУМ, I: 580]), який, проте, може бути також похідним від діал. *гвіздь*, род. в. *гвоздья* 'цвях' і пояснюватися подібністю гачків дозрілої головки рослини до цвяхків.

Флоронайменування *гребінь*, *гребенец* — результат переосмислення демінутивів за асоціацією дозрілого реп'яхоподібного плоду рослини з гребенем (пор. серб. *grebник* id. [Ан.: 157]), як *репешки* — з реп'яхом. Від *гребінь* утворене *гребінник*. Круглою формою плоду зумовлені назви *головкі николаєви* і под. (означення *ніколаєви* пояснюється початком цвітіння рослини в травні у період весняного свята св. Миколая), *волове око*, очевидно, також *вівішник* (від *вивішуватися*, назва рослини мотивується, мабуть, тим, що крючкваті плоди гравілату чіпляються, завішуються на шерсті тварин, пор. [ЕСУМ, I: 369]). Фітономен *чистець* пов'язується із *чистити*, ймовірно, на тій основі, що порошок кореня цієї рослини — ефективний відхаркувальний засіб (чистить бронхи) [Носаль: 180]. *Хрещатник* — від *хрещатий*, ботанічне найменування зумовлене хрестоподібним розміщенням листочків на стеблі.

Менш відомий в Україні вид *Geum rivale* L. називається: *підійма* (уман.), *понікниця* (київ. [Ан.: 157; Ум., IV: 121; Руб., X: 25]), *бабочник* (поділ. [Ан.: 157; Мак.: 167]). *Понікниця* — від *понікнути*, а *підійма* — від *підіймати*; фітономени мотивуються тим, що квітки гравілату, коли розкриваються, то поникають, а в стадії бутонів обернені догори, тобто підіймаються [ЕСУМ, IV: 513; Нейшт.: 325]; пор. ще біл. діал. *панікніца* id. [Кис.: 59]. Номен *бабочник*, — очевидно, від *бабка* 'баба-повитуха' і пояснюється використанням рослини як кровоспинного і антисептичного засобу [Смик 1991: 270].

Літературна норма української мови для роду *Geum* L. — *гравілат* [СУМ, II: 152; ОВРУ: 167]. У [СБН: 68] як науковий термін із цим значенням був ухвалений номен *гребінник*, уперше термінований у [Мел.: 128]. До нього пропонує повернутися Ю.Кобів [Кобів: 202].

3.42.5. Дуже добре відомі й поширені по всій Україні два види *Filipendula* Mill. — *Filipendula vulgaris* Moench (*Filipendula hexapetala* Gilib., *Spiraea filipendula* L.) і *Filipendula denudata* Fritsch (*Filipendula ulmaria* Maxim., *Spiraea ulmaria* L.). Для першого, крім назви *кרותіло* [Ан.: 339; Мел.: 118], вживаної в староукраїнській мові [1642, Слав.: 289], виявляються новотвори: *гадіючник* (сер. наддніпр. [Рог.: 137; Піск.: 125; Жел.: 134; Гр., I: 264; Руб., II: 2; ЯЧ: 122]), сер. наддніпр. *почіночки* [Авг.; ВхПч., IV: 16; Рог.: 137; Піск.: 46; Гр., III: 392] і *початочки* [Ан.: 339; Ум.; СБН: 63], *вороніць* (сер. наддніпр. [Рог.: 137; Піск.: 46; Гр., I: 255; ЯЧ: 122]), *балабан* (буков. та ін. [Ні.: 12; Гр., I: 23]), *балабонка* (херс. [Гр., I: 22; Мак.: 153]), *талабан* [Рог.: 137; Волк.: 175; Піск.: 254; Шейк., V/1: 7; Жел.: 945; Гр., IV: 244], *тарлабан* [Волк.: 175; Піск.: 254; Шейк., V/1: 21; Гр., IV: 248], *гірчак* (галиц. [Нов.: 101; Гр., I: 286]), *горкуи* (волин. [Ан.: 339; Мак.: 153]), *ліпка* [Волк.: 170; Піск.: 125; Гр., II: 360; Руб., VII: 14], *медуниця* [Рог.: 137; Гр., II: 415], *медовик* (харк. [Ан.: 339; Гор.-2: 381; СБН: 63]), *земляні орішки* (степ. [Lind., I: 182; СБН: 63]), *гречинник* [Ан.: 339; Руб., II: 38; СБН: 63], харк. *рябинка*, катер. *бузина полевая* і *сіре зілля* [Ан.: 339; СБН: 63], *смутнік* (черніг.), *самір* (поділ.) [Ан.: 339; Руб., XI: 3, 58], *таволга* [ВхГик.: 166; Шейк.; Ум., IV: 104].

Номен *гадіючник* (від *гадіюка*) зумовлений застосуванням рослини від укусів гадюки (див.: [Рог.: 137]), *вороніць* (від *вороній*) — чорними плодами у вигляді листянок [АБ: 58], *гірчак* (від *гіркій*) — гірким смаком, *медовик* і под. (від *мед*) — медоносними якостями рослини. Кілька найменувань мотивується багатьма бульбами на корінню: *балабан*, *талабан*, *тарлабан* (*тарлабан* < *талабан*, а *талабан* < *балабан* < *балабон* 'дзвіночок' [Гр., I: 23]; *балабонка* — дериват від *балабон*, детальніше див. [Сабадош 1996: 131; ЕСУМ, I: 122; V: 506, 517]), *почіночки* (від *почінок* 'веретено з навитими нитками'), *початочки* (від *початок* 'качан кукурудзи' [ЕСУМ, IV: 546] за зовнішньою подібністю), *земляні орішки* (переосмислення відбулося за бульбами на корінню). *Гречинник* (від *гречина* 'гречане зернятко') мотивується схожістю насінин, *рябинка* (від діал. *рябина* 'горобина, *Sorbus* L.'), *бузина полевая* (означення *полевая* — від *поле* за місцем зростання; пор. нижче *болотна бузина*, *бузина болотьяна* '*Filipendula denudata*') — подібністю суцвіттям та листям до горобини (*Sorbus* L.) і бузини (*Sambucus* L.). Фітономен *смутнік* (від *смутній*) пов'язується, очевидно, з якимось повір'ям; пор. ст. пол. *tużebnik*, чес. і ст. чес. *tužebnik* id. [Mach.: 101]. Номен *ліпка* (від *ліпа*) пояснюється, ймовірно, використанням цієї рослини в побуті та народній медицині подібно до липи, пор. [ЕСУМ, III: 238]. Назва *таволга* перенесена від кущових видів *Spiraea* L., які також належать до родини розові.

Вид *Filipendula denudata* Fritsch позначається номенами: *огірби́шник* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 172; Гр., III: 35; ЯЧ: 122]), *огіро́чник* [Жел.: 553; Гр., III: 35], *гіро́шник* [Рог.: 137; Піск.: 52; Жел.: 142; Гр., I: 286], *лаба́зник* [РО: 80; Піск.: 121; Жел.: 394; Тм., I: 185; Гр., II: 337; Руб., VII: 1], *кй́ло* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 16; ВхГик.: 166; Жел.: 345]), *ка́шка*, *біла ка́шка* [Піск.: 102; Ум., IV: 104; I: 59], *жа́б'ячі конопельки* [РО: 82; Ум., II: 64], *меду́нка*, *медуни́ця* [Рог.: 137; Піск.: 102; Жел.: 432; Ум., IV: 35], *медівни́ця* (буков. [Ні.: 12]), *таво́лга боло́тиста*, *таво́лжник* [Вол.: 228], *підбо́рва* (гуцул. [ВхН.з.: 58]), *бороше́нь* [Гор.-1: 19], *боло́тна бузи́на* (сер. наддніпр. [Авг.: 68; ВхПч., IV: 16; Ум., II: 64; Тм., I: 185]), *бузи́на боло́тяна* (харк. [1891, Яв.: 56]), *пари́ло* (київ. [Ан.: 340; СБН: 63]), *ку́ряча ла́пка*, *соро́чі ла́пки*, *коно́чіна*, *квасик* [Ум., I: 59]. *Огіро́шник*, *гіро́шник* — від *огірок*, мотивація неясна (див. [ЕСУМ, IV: 153]; пор., однак, ще рос. *благовонный огуречник* 'Filipendula denudata' [Ан.: 340]; *ка́шка* — результат переосмислення слова через дрібне біле суцвіття; *бороше́нь* — від *борошно*, пояснюється, мабуть, тим, що листки рослини зі споду вкриті сірим або білим опушенням [ВРУ: 374].

Ку́ряча ла́пка і под. мотивуються схожістю верхніх трьох листків рослини із відбитком курячої, сорочої лапки. Подібністю листків рослини до листків деяких видів конюшини зумовлена назва *коно́чіна*; *квасик*, вірогідно, перенесено від *Trifolium montanum* L., пор. [ЕСУМ, II: 416]. *Кй́ло*, — ймовірно, від укр. діал. *ко́йти* 'заспокоювати; вгамовувати' < прасл. **kojiti* id., пор. [ЕСУМ, II: 501—502], мотивується флорономен, очевидно, використанням рослини у народній медицині для заспокоєння нервів, загоєння ран [ЛРП: 209]. *Таво́лжник* — похідне від *таво́лга* 'види *Spīgaea* L.', *пари́ло* — від *па́рити*, зумовлена, очевидно, використанням рослини в побуті як доброго антимікробного засобу (див. [Носаль: 50]) при випарюванні посуду. Літературною нормою для роду *Filipendula* Mill. став номен *гадію́чник* [ВТССУМ: 216; ОВРУ: 168; РУСб: 214]. В окремих ботанічних виданнях у цій функції використовують *лаба́зник* id. [СДБ: 295; АБ: 58]; пор. рос. *лаба́зник* id. У [Кобів: 188] *лаба́зник* вжите як синонім до *гадію́чник боло́тяний* 'вид *Filipendula ulmaria*'. Назву *лаба́зник* уперше термінував М.Мельник [Мел: 118], проте в [СБН: 63] як науковий термін було ухвалено *гадію́чник*.

3.42.6. Крім назви рослини *Alchemilla acutiloba* Opiz (*Alchemilla vulgaris* L., *Alchemilla acutangula* Bus.), поширеної в Карпатах, Поліссі, Лісостепу, *пріворо́т* [Ан.: 20; Мел.: 19], успадкованої від праслов'янської мови (< прасл. **privortъ* id. [Сабадош 1996: 46]) і *пріворо́тень* (поділ. та ін. [Левч.; Ан.: 20; Ум., III: 277; Тм.; Мел.: 19]), відомої зі староукраїнського періоду (див. [1624, АЮЗР, 6/1: 449]), джерелами засвідчені такі інновації:

на́воротень (галиц. [ВхПч., I: 8; Жел.: 486; Гр., II: 472]), *на́воро́тник* (галиц. [Гавр.: 136; Жел.: 486; Гр., II: 472]), *на́воротиши* [Жел.: 486], *на́вратник* (півд. лемк. [ВхН.з.: 37]), *перевертниця* (буков. [Ні.: 2]), *росниця* [Петр.: 33], *гаді́нник* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29; Жел.: 134; Гр., I: 263]), *уда́рник* [Ан.: 20; Шейк.], *льви́на ла́па* [Рог.: 110], *льви́на ла́пка* [Жел.: 399; Піск.: 130].

Усі номенні з коренем *ворот-* мають ту саму мотивацію, що й *пріворо́тень* (див. [Сабадош 1996: 121]; пор. ще пол. *nawrotnik* [Mach.: 109], *przywrot, przywrotnik, nawrotek* id. [Ан.: 20]). Назва *росниця* (від *росá*) зумовлена крапельками на листочках рослини; пор. рос. *росниця*, *росянка*, *росник*, біл. *росичка* [ib.], чес. *rosička* id. [Mach.: 108]); *гаді́нник* (від *гадіна*) мотивується тим, що повзуче коріння, а також голе стебло із суцвіттям на вершині нагадують гадюку з піднятою головою; *льви́на ла́па* — переклад лат. *pes leonis* id. [Mach.: 108; Ан.: 19—20]. Найменування *на́вратник*, — очевидно, словакізм, пор. словц. *návratník* id. [Buffa: 332]. Із усіх перелічених фітономенів літературною нормою став *пріворо́тень* [СУМ, VII: 580; ОВРУ: 168], ухвалений як науковий термін у [СБН: 7].

3.42.7. Поряд із найменуванням праслов'янського походження *ре́ник* [Гр., IV: 13; Мел.: 16] (< прасл. **rěpikъ* id.), відображеним у джерелах староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 46, 121]), поширеної в Лісостепу, північному Степу, зрідка в Поліссі лікарської рослини *Agrimonia eupatoria* L., засвідчується також чимала кількість новотворів: *пари́ло* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 110; Гр., III: 96; ЯЧ]), *парні́к* (поділ. [Ан.: 17; Тм., I: 122]), *глекопа́р*, *гладі́шник* [Рог.: 110; Гр., I: 287], *сметанні́к* (гуцул., галиц., волин. [Нов.: 96; Жел.: 888; Шух., V: 261; Гр., IV: 157]), *підсметанні́к* (галиц. [ВхПч., II: 28; Жел.: 648; Гр., I: 179]), *масля́нка* (гуцул. [ВхПч., II: 28]), *печі́нник* (волин., поділ. [Ан.: 17; Ум., III: 36]), *печіно́чник* (степ. та ін. [Lind., I: 190; Тан.: 62; Мак.: 15]), *пору́шень* [Ан.: 17; Руб., X: 140; Мел.: 16], *червечні́к* [Петр.: 40], *золотні́к* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 37; Мел.: 16]), *рі́пячо́к* [Жел.: 808; Мак.: 15], *ре́пяшки* (катер., харк. [Ан.: 17; Мел.: 16]), *рі́пях жо́втий* (степ. [Lind., I: 190; СБН: 5]), *кі́шка*, *ко́жушка* (харк.), *ко́жушечки* (уман.), *лі́пник* (полт. [Ан.: 16; Ум., III: 36; Мел.: 16]), *йо́лото́чник* (волин. [Нов.: 96; Жел.: 324]), *зра́дзі́л(с)я* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 182]), *яблун*, *яблони́к* (галиц. [Мел.: 16]), *га́рмонія* [1912, СБН: 5]. Усі ці назви за мотивацією можна об'єднати в кілька груп.

Чи не найбільшу складають ті, які зумовлені використанням рослини для поліпшення якості молочних продуктів, обкурюванням зіллям корів, щоб давали густе й жирне молоко тощо, пор.: *пари́ло*, *парні́к* (від *па́рити*, флорономен мотивується бактерицидними властивостями відвару рослини, використовуюваного для обшпарювання посуду, особливо для молока),

глекопар (від глек і парити), гладішник (від гладіш 'глек' [Лис.: 55]), сметанник, підсметанник (обидві — від сметана), маслянка (від масло).

До другої групи слід віднести найменування, пов'язані певним чином із використанням рослини в народній медицині для лікування внутрішніх органів, зокрема: золотнік (пор. діал. золотнік 'матка' [Гр., II: 178], гуцул., буков. 'біль у черевній порожнині після підіймання важкого' [ГГ: 83; СБГ: 172], гуцул. 'хвороба епігастральної зони' [Jan.: 284]), порушень (від порушити, очевидно, стосовно внутрішніх органів), червечник (пор. діал. чэрвэць 'кров із дівочої пліви' [Гр., IV: 452], яке в свою чергу утворене від чэрэво), печінник, печіночник (від печінка за використанням рослини при лікуванні печінки, див. [Ан.: 17]; пор. рос. печеночник [ib.], пол. wątrobowiec [Тан.: 62], чес. útrobník, слвн. jetranca (від jetra 'печінка'), нім. Leberkletten, Leberkraut id. В.Махек уважав, що всі ці назви базуються на давньому припущенні, що лат. eupatoria відповідає гр. ηπατόρια, утвореному від ηπαρ, ηπατος 'печінка' [Mach.: 107]).

Третя група назв мотивується, як і ст. укр. репик id. [1642, Слав.: 76], плодом парила, подібним до плоду реп'яха: рип'ячок (від діал. рип'як 'реп'ях'; пор. чес. řepík, řepiček, слвц. repiček id.; у старочеській мові розрізняли в назвах дві рослини: řepík 'Arctium lappa L.' і řepiček 'Agrimonia L.' [Mach.: 106]; пор. ще рос. репейничек 'Agrimonia L.'). репяшки (від реп'ях), кішка (переосмислення загальноживаного слова відбулося на основі чіпкості плоду і його подібності до кошачої лапи), кожущка і под. (від кожух, мабуть, теж за плодами, які чіпляються до шерсті тварин, кожухів, пор. [ЕСУМ, II: 494]), ліпник (від ліпнути за попередньою ознакою). Номені яблун (від яблуня), яблосник (від діал. яблоко) зумовлені тим, що ця рослина пахне яблуками; пор. чес. морав. jablešník id., яке, на думку В.Махека, від укр. яблосник id. [Mach.: 107]). Назва зрадзілле(я) (утворена від зрада і зілле(я)) зумовлена, мабуть, якимось народним повір'ям чи магічним використанням рослини, пор. [ЕСУМ, II: 279]. Гармонія, — ймовірно, результат деетимологізації лат. agrimonia під впливом народної етимології. Літературною нормою української мови для роду Agrimonia L. стала назва паріло [СУМ, VI: 69; ОВРУ: 170], ухвалена як науковий термін у [СБН: 5].

3.42.8. Уперше відзначаються назви поширеної на півночі і заході України, зрідка у Степу і Криму рослини Sanguisorba officinalis L., зокрема: родовік [Ум., I: 17; Тм., I: 178], радовік, рядовік [Рог.: 135; Жел.: 794; Гр., IV: 92], наголоватень (харк. [Ан.: 314; СБН: 138]), красногловки (волин. [1889, Мел.: 248]), черногловка [Ан.: 315; Мел.: 248], багровець [Жел.: 9], татарник (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 249]), грижник (поділ. [Ан.: 314; СБН: 138]), огорошник (катер. [Ан.: 314; СБН: 138]), ужаче зіля (волин. [Шейк., V/2: 106; Ум., II: 45]), сорокнижник (буков. [Ні.: 11]), сухозолотиця [Ан.: 315],

сухозлотиця [Ум., II: 45; СБН: 138], яловий золотник (харк. [Ан.: 314; СБН: 138]). Назва родовік (від родити) мотивується використанням рослини як ефективного кровоспинного засобу при родах [Рог.: 135] (пор. лат. sanguisorba id., утворене від sanguis 'кров' і sorbere 'глитати, ковтати' [РО: 83], див. ще [ЕСУМ, V: 102]). Вона є нормативною в українській літературній мові [СУМ, VIII: 170; ОВРУ: 597], у функції наукового терміна ухвалена в [СБН: 138]. Радовік, рядовік — діалектні, зважаючи на звук [a] на місці [o] в ненаголошеному складі, поліські відповідники номена родовік.

Наголоватень (від голова), красногловки (від діал. красний 'червоний' і гловки), черногловка (від чорний і гловка) мотивуються еліпсоподібними темно-червоними плодами, які здалеку здаються чорними, темними. Та сама ознака, що в красногловки, лягла в основу номена багровець (від багровий 'густо-червоний'). Найменування татарник (від татар 'татарин') зумовлене, очевидно, колючістю окремих частин рослини, пор. [ЕСУМ, V: 527], грижник (від грижа) — використанням рослини при лікуванні грижі [Ан.: 315], огорошник (від діал. огорок 'огірок') — приємним огірковим запахом рослини [Нейшт.: 329], ужаче зіля (ужаче — від діал. уж 'вуж') — зовнішнім виглядом кореня рослини, сорокнижник (від сорок, мабуть, зі значенням 'багато', пор. аналогічне буков. сорокозуб 'папороть чоловіча, Dryopteris filis-mas Schott', 'буквиця лікарська, Betonica officinalis L.' [СБГ: 508], подібно до тисяча в українських словах тисячогловий, тисячогловий, тисячоокий тощо; компонент книжник — від книга: ряд попарно з'єднаних листків цієї рослини, гадаємо, асоціюється з розкритими книжками).

3.43.1. Родина бобові (Fabaceae) у джерелах представлена назвами кількох рослин. Найвідоміший по всій Україні вид Ononis arvensis L. (Ononis hircina Jack.) має поряд із уживаними ще в староукраїнський період назвами вовчуг [Рог.: 129; Lind., I: 134; Жел.: 114; Ум.; Гр., I: 246], лисий хвіст [Гр., II: 361], можливо, також вовче зілле [ВхГик.; Жел.: 114; ВхН.з.: 50], вовча трава [Ум.] (останні дві назви поки що не виявлені в писемних пам'ятках староукраїнської мови, але вони, мабуть, стали основою для виникнення універба вовчуг, див. [Сабадош 1996: 122]; пор. ще нижче вовче зіллс, вовча трава 'Ononis spinosa L.'). також новотвори вовчуга [Жел.: 114], вовчак (галиц. [ВхГик.; Жел.: 114]), вовк (лемк., гуцул.), вовкі (закарп.), вовчинец (півн. лемк.) [Мел.: 187] (останні чотири номені наявні також у [ВхН.з.: 50]), вовчівник [ВхГик.; Жел.: 114], вовчук (степ. [Lind., I: 134; Шест.]), вовчина (буков., поділ. [Ні.; Мак.: 247]), дівіял (галиц. [Нов.: 100; ВхГик.; Гр., I: 386]), дівіял [Жел.: 183], царь-зілле (зілле, зілля) (гуцул. [ВхЮж.: 77; Жел.: 1050; Гр., IV: 424]), козлинник вонючий (сер. наддніпр. [Авг.; ВхПч., IV: 15]), козлінник [Жел.: 356], козлятник (степ. [Lind., I: 134; Шм.]), вошкоче зілле (півд. лемк.

[ВхЛем.: 232; Гр., I: 257]), *остудник* [Парт.; ВхГик.; Мак.: 246], *яглиця*, *ягиль* (полт.), *кенішник* [Ан.: 231; Ум., III: 44; Мел.: 187], *голубій* (гуцул. в Закарпатті [ВхЗак.: 210]), *вітрової зіля* [ВхН.з.: 50; Мел.: 187].

Інновації-деривати з коренем *вовк-*: *вовч-* мотивуються, крім поганих кормових якостей (див. [Сабадош 1996: 122]), також використанням рослини для лікування шкірної хвороби вовчий лишай [Рог.: 129] та отруйністю порошку сухої трави цієї рослини [Нейшт.: 342]. *Вовк*, *вовкі* — результат переосмислення загальноживаного слова, як і *вовчак*, пор. *вовчак* 'вовчий лишай' [СУМ, I: 712]. *Дивіян* і под. — похідне від *дівий* < діал. *дивий* 'дикий' (унаслідок деетимологізації останнього) < прасл. **dīvъ* id. (детальніше див. [ЕСУМ, II: 65, 85]). Назви *царь-зіля* і под., *остудник* (від *остудити* 'охолодити' [ЕСУМ, IV: 229]) зумовлені цілющими властивостями рослини, див. [ЛРП: 226]. Можливо, застосуванням у народній медицині пояснюється і назва *вітрової зіля* (*вітрової* — від *вітер*; флорономен може бути пов'язаний із використанням рослини як засобу, який регулює функції кишечника, напр., при його вздуванні (метеоризмі) тощо, пор. [ib.].

Номен *голубій* утворений від *голубий*, але мотивація його неясна, бо нічого голубого в цієї рослини немає. Таку назву в українській мові, за даними джерел, має ще *Cichorium intybus* L. [Кобів: 508], але ці рослини зовсім не схожі, див. ще [ЕСУМ, I: 556]. Проте щось у них повинно бути спільне; пор. ще одну назву *Cichorium intybus* *петрові батоги*, спільну з *Ononis spinosa* L. (див. нижче). У складеному номені *вошківце зілля* перший компонент — від незафіксованого діал. **вошка* 'воша'; пор. болг. *вшка*, мак. *вошка*, серб., хорв. *вашка* id. [ЕСУМ, I: 431]. Фітономен пояснюється, мабуть, застосуванням рослини проти паразитів. Назву *яглиця*, очевидно, перенесено від *Aegorodium podagraria* L. за подібністю трійчастого листа в обох рослин.

Інший вид цього роду *Ononis spinosa* L., що зростає подекуди на заході Полісся, відомий під назвами: *лисій хвіст* [РО: 65; СБН: 104], *вовча трава* [Рог.: 129; Жел.: 114; Гр., I: 246], *вовчівник* [ВхН.з.: 50], *вовчуган*, *петрові батоги* [1893, Мак.: 247], *бичача трава* [Рог.: 129; Ум., III: 44], *остудник* [ВхПч., I: 11; Жел.: 582; Гр., III: 72—73], *ожити* (волин. [Ан.: 231; Ум.; СБН: 104]). Останній номен виник унаслідок переосмислення *ожити* 'Rubus caesius L.' на основі таких спільних ознак, як наявність в обох рослин подібного трійчастого листа та колючок. *Петрові батоги* перенесено від *Cichorium intybus* L. за подібністю довгих стебел. Нормативною для роду *Ononis* L. в українській літературній мові стала назва *вовчуг* [СУМ, I: 713; ОВРУ: 184], ухвалена у функції наукового терміна в [СБН: 104].

3.43.2. Відзначається кілька назв диких видів люцерни (*Medicago* L.), зокрема для поширеного по всій Україні виду *Medicago falcata* L. записано назви: *черевішник* (полт. [Ан.: 210; Ум., I: 54]), *борончук* [Ан.: 210], *бурунчик*

(сер. наддніпр. [ib.; ЯЧ]), *бурунчук* (степ. [Сред.: 68; Ан.: 210; Lind., I: 147; Ум., I: 54]), *бурундук* (степ. [ВхПч., II: 33; Lind., I: 147; Жел.: 51; Ум., I: 54; Гр., I: 114]), *бурундюк* (катер. [Ан.: 210; СБН: 95]), *горбошок* [Волк.: 167; Гр., I: 316], *буркун* (волин., поділ., степ.), *буркунець* (степ.), харк. *спотиказ* і *польовий горошок* [Ан.: 210; СБН: 95], *медунка* (степ. [Lind., I: 147; СБН: 95]), *цвіга* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 49; СБН: 95]).

Номен *черевішник* (від *черево*) зумовлений, очевидно, використанням рослини у народній медицині, *медунка* (від *мед*) — її медоносними якими [Нейшт.: 342]. *Бурундук* і *бурунчук* — тюркізми; пор. тур. *burunduk* id., *bürüncük*, *bürümçük* 'тонка прозора тканина', 'сирий шовк і тканина з нього' [ЕСУМ, I: 305; Фасм., I: 248], але мотивація фітономена неясна. *Буркун* перенесено від *Melilotus officinalis* (див. нижче). Назва *спотиказ*, — мабуть, наслідок деетимологізації лексеми *спотикач* 'настоянка на горісі і прянощах' [СУМ, IX: 582]. *Цвіга*, можливо, етимологічно споріднене із наддністр. *цвігай* 'ситник, ситняг (*Juncus* L.)' [Шило: 269], буков. *цвіжка* 'батіг' [СБГ: 620]. Вид *Medicago minima* Bartalini має назву *ріняшок* (степ. [Сред.: 68; ЯТ; СБН: 95]), яка, вірогідно, перенесена. Більшість дикорослих видів *Medicago* L. має спільний номен *горбошок* [Волк.: 167; Гр., I: 316; Мак.: 227], який також перенесений (імовірно, від *Lathyrus sativus* L.).

3.43.3. Повсюдно відома Україні рослина *Melilotus officinalis* Pall. (Desr.) має ряд назв: *буркун* (галиц., волин., сер. наддніпр. [Б.-Н.: 64; ВхПч., I: 11; Жел.: 50; ВхБот.1908]), *жовтий буркун* [Рог.: 128; Волк.: 166; Гр., I: 112], *борконь* (волин. [Нов.: 100; Гр., I: 87]), *боркан* [Руб., I: 260], *бурковіна* [Гр., I: 112], *окладник* (галиц. [ВхПч., I: 11; Жел.: 564; Гр., III: 47]), *ліпка* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 49; Мел.: 176]), *модрик* (буков. [Ні.; СБН: 96]), *чемирник* (катер. [Ан.: 213; Мел.: 176]), *воргун*, *заячий холодок* (волин. [Ан.: 212; СБН: 96]). Із усіх цих номенів тільки *буркун* відомий у більшості сучасних українських говорів (див. [САБЛ: № 7; Кобів: 274]). Тому цілком закономірно він став літературною нормою української мови [СУМ, I: 259; ОВРУ: 187]. Як наукова назва роду *Melilotus* Mill. запропонована у [Мел.: 176] і ухвалена у [СБН: 96]. Висловлене В.А.Меркуловою припущення про тюркське походження укр. *буркун* [Меркулова: 86—87] знайшло підтримку в деяких дослідників [ЕСУМ, I: 302; ЭСБМ, I: 315], хоча досі не виявлено ні в одній тюркській мові точного джерела цього слова.

На наше глибоке переконання, укр. *буркун* — власне віддієслівне утворення за допомогою суфікса *-ун* від *буркати*, відомого в українській мові зі значеннями 'будити', діал. 'штовхати', 'бурчати', 'буркотіти', 'бити ключем' [Жел.: 50; СБГ: 43]; пор. рос. діал. (волог.) *бóркать* 'стучать, колотить', 'бормотать, ворчать, бурчать', *буркать* 'кидать', 'произносить, говорить' [СРНГ, III: 100, 289]; пор. ще інші наведені вище українські назви

Melilotus officinalis бурковина, боркан, боркань, у яких вичленовується той самий корінь бурк- : борк-. У зв'язку зі сказаним варто звернути увагу на те, що в [Б.-Н.: 64], крім позначення цієї рослини, слово буркун уживається ще зі значенням 'воркун', а в словнику М.Закревського [Закр.] — 'ворчун'. Отже, фітономен буркун витворений на українському мовному ґрунті, став джерелом рос. буркун та біл. баркун 'Melilotus officinalis' [ЭСБМ, I: 315].

3.43.4. В Україні зростає понад 35 видів конюшини (*Trifolium* L.), і в описуваний нами період у назвах розрізняли з десятків видів. У джерелах зафіксовано ряд загальних назв, безвідносних до якого-небудь певного виду *Trifolium* L., зокрема успадковані від праслов'янської мови *комоніця* (закарп. [Чопей: 154]), *команіця* (зах. укр. [ВхПч., V: 28; Жел.: 361; Гр., II: 274]), *команіца* (покут.-буков. [Витв.: 110]) < прасл. **komonica* id. [ЭССЯ, X: 175—177], спільносхіднослов'янське утворення *конюшина* (бойк., галиц., волин. та ін. [Гавр.: 146; Жел.: 364; Тм., I: 167; Гр., II: 279]), успадковане зі староукраїнського періоду *трозіля* (галиц. [1878, Шейк., V/1: 86]), новотвори *ятлівина* [Тм., II: 204], *коман* [Тан.: 59], *команá* [Жел.: 361], *команка* (бойк., галиц. [Гоц.1899: 136; Жел.: 361; Гр., II: 274]), *команина*, *конічина* (бойк.-галиц.), *конич* (лемк. [ВхГЛ: 426; Гр., II: 277]), *коніч*, *куніч*, *кунич* (лемк.), *куманіч* (надсян.), *конюшка*, *конюшиця*, *команічина* (бойк.-галиц.), *камарічина* (волин.), [ВхН.з.: 59], *конічина* (покут.-буков. [Витв.: 110]), *копятина* (зах. укр. [Ан.: 357; Жел.: 364]), *лещок*, *лещика* (галиц. [ВхЮж.: 32]), *лещка* [Мел.: 402], *ляшка* (бойк.-галиц.), *требич*, *трепиконина* (лемк. [ВхН.з.: 59]), *требіч*, *трепиконіна* (лемк. [ВхЛем.: 278]), *травка* (покут.-буков. [Витв.: 110]), *клевер* (сх. укр. [ВхПч., V: 28; Жел.: 347]). Про *комоніця*, *ятлівина* (< *дятловина*), *конюшина*, *трозіля* (< *тросзілля*) детальніше див. [Сабадош 1996: 46—47, 122].

Коман, *команá*, *команка*, *команина*, *куманіч* — деривати від укр. заст. *комонь* 'кінь' [Гр., II: 276; СУМ, IV: 248]; *команічина* — від *команіч* (*куманіч*) id.; *конюшина*, *конюшка*, *конюшиця* — від *конюх* 'конюх', як *копярка* '*Trifolium arvense* L.' [Петр.: 18] — від *копяр* 'конюх'; менш імовірно припускати, усупереч [Сабадош 1994: 67], що *конюшина* — від *конюх* із невиявленим поки що значенням *'конюшня'; пор. рос. орл. *конюх* id., арх. 'деревянный помост (высотой с лавку) для спанья' [СРНГ, XIV: 277]. *Копятина*, — можливо, результат переосмислення *копятина* 'копина'. Варіант *камарічина*, мабуть, від *команічина* внаслідок дисиміляції приголосних або деетимологізації слова. *Ляшка* і под. пов'язуються етимологічно із ст. рос. *ляча*, *ляца*, церк.сл. *лашца*, болг. *леца*, діал. *леча*, серб., хорв. *leča*, слвн. *leča* 'сочевиця, *Lens culinaris* Medik. (*Lens esculenta* Moench)' (обидві рослини належать до родини бобові) < прасл. **letja* id., яке має індоєвропейське походження, пор. лит. *lešis*, лат. *lens*, род. в. *lentis*, нім.

Linse id. [Фасм., II: 553—554; БЕР, III: 380, 382—383; Skok, II: 281]; інші етимологічні версії щодо *ляшка*, подані в [ЕСУМ, III: 344—345], на наш погляд, необґрунтовані.

Назва *трепиконина* — результат деетимологізації поки що незафіксованого укр. **требиконина* id. (див. нижче слвц. *trebikonina* id.), пор. іншу українську назву цієї рослини *требич* (*требіч*), яка є скороченням номена **требиконина*, мабуть, під впливом таких, як *конич* (*коніч*) id. у тих же лемківських говірках. Компонент *треби-* — від діалектного дієслова *требіти* 'витрачати, споживати' [ССк.: 353]. Отже, **требиконина* — це 'рослина, яку споживають коні'; пор. ще слвц. діал. *trebikonina*, *trepikonisko*, *trebikuň*, *trebič* '*Trifolium* L.' [Mach.: 121]. Українські назви конюшини *конич* (*коніч*), *конічина* (*конічина*), як і чес., слвц. *koničina*, на думку Ф.Славського, яка базується на даних історичних пам'яток та лінгвогеографічних фактах, — полонізми (детальніше див. [Sław., II: 417; Сабадош 1984: 67—68]; див. ще [Меркулова: 92]; пор., однак, іншу, як нам видається, менш вірогідну думку К.Мошинського про можливість запозичення пол. *konieczyna* від російської мови [Moszyński 1955: 1955: 129—130]).

Найменування *травка* виникло внаслідок звуження значення, спеціалізації загальноновживаного деминутива. Номен *клевер* до української прийшов, імовірно, через російську чи польську або безпосередньо від німецької чи англійської мови; пор. рос. *клевер*, пол. *klewer*, н.нім. *klever*, англ. *klover* id. [ЕСУМ, II: 456; Фасм., II: 245]. Із усіх перелічених назв нормативною в українській літературній мові для роду *Trifolium* L. стала назва *конюшина* [СУМ, IV: 276; ОВРУ: 188], уживаною в більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 24]. У функції наукового терміна вона запронована в [Мел.: 284] і ухвалена в [СБН: 157].

Найвідоміший у народі і найпоширеніший у дикому стані по всій Україні вид конюшини *Trifolium pratense* L. (його почали культивувати тільки в XIX ст.) у джерелах описуваного періоду засвідчений рядом назв. Так, поряд із давніми *команиця* [Вол.: 231; СБН: 158] < прасл. **komonica* id. [ЭССЯ, X: 175—177], *дятловина* [Рог.: 139; Гр., I: 463], *дятловіна* [Жел.: 212], *дятліна* (київ. та ін. [Ан.: 359; Гр., I: 463]) < прасл. **detylina*, **detylina* id. [Сабадош 1996: 46], *тросзілля*, *тройзілля*, *трозілля* [Шейк., V/1: 86; Жел.: 985], *тросзілля*, *тройзілля*, *тройзілля* (зах. укр.), *трьох-зілля* (черніг. та ін.), *тризілля* [Гр., IV: 283, 286, 291] (див. ще [ЕСУМ, II: 154; Сабадош 1996: 122]), *конюшина* [Вол.: 231; Рог.: 139; Гр., II: 279] виявляються також інованції *копячина* [РО: 69; Ум., IV: 124], *копячина* [Закр.: 370], *конічина*, *копятина* (сер. наддніпр. [Ан.: 359; ЯЧ: 123]), *конютина* (буков. [Ні.; Мак.: 378]), *троян* (сер. наддніпр. та ін. [РО: 69; Гр., IV: 288; ЯЧ: 123;]), *горішок червоний* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., I: 312]), *горішки* (полт.), *яблучка* (київ.)

[Ан.: 360; СБН: 158], *козине око* [Ан.: 359; Тм., I: 112; Руб., VI: 31], полт. *головок* [Ан.: 359] і *головак* [СБН: 158] (з покликанням на [Ан.]), *попки* [РО: 69; Писк.: 73; Гр., III: 332], *лещок червоний* (гуцул. [Онищук: 154; СБН: 158]), *валашок* (черніг., степ. та ін. [Ан.: 359; Lind., I: 144; Гор.-1: 21]), *жеребець* (харк. [Ан.: 359; СБН: 158]), *в'язіль* (полт.), *івасик* [РО: 69; Ум., IV: 124; Гр., I: 261; II 195], *триб-зілля* (черніг. та ін. [Гр., IV: 282]).

Номен *конючина* виник, мабуть, унаслідок контамінації *конічина* і *конюшинна*, як, і, ймовірно, *коніотина* від схрещення *конятина* і *конюшинна*. *Троян* — від *три*, мотивація та сама, що і в *тросзілля* (див. вище). Внаслідок переосмислення слів за круглою формою яскраво-червоної квітки виникли фітономени *горішок червоний*, *горішки*, *яблучка*, *козине око*, *головак* (пор. рос. олон. *красноголовка*, в'ят. *красноголовник* id. [Ан.: 359]). Мабуть, цією ж ознакою мотивується і номен *попки*, етимологічно пов'язаний із укр. діал. *поп'яночка* 'брунька; пуп'янок' (див. [ЕСУМ, IV: 518—520]). Фітономен *жеребець* — теж результат переосмислення загальноживаного слова, мотивація та сама, що й у *конюшинна* і под.

Найменування *валашок* (пор. ще біл. *валашок* id. [Кис.: 133], рос. курське *валох* 'Trifolium medium' [Ан.: 359]) могло виникнути двома шляхами: внаслідок переосмислення діал. *валашок* 'кастрикований барашек' [Гр., I: 123] (за асоціацією квітки рослини з баранцем (пор. укр. діал. *баранчики* 'Trifolium pratense' [САБЛ: № 24, с. 81]) або переосмислення слова *валашок* як деривата від назви коня *валах* (у цьому випадку фітономен мотивується як *конюшинна*, *жеребець*, див. вище, детальніше [ЕСУМ, I: 323—324; ЭСБМ, II: 36; Сабадош 1984: 77—78]). Назва *в'язіль*, імовірно, перенесена від *Coronilla varia* L. та ін. рослин, які ростуть, чіпляючись за інші рослини, ніби в'яжучи їх, пор. [ЕСУМ, I: 443]. *Івасик* пов'язується із власним іменем *Іван* на тій основі, що рослина цвіте в період свята Івана Купала (7 липня); пор. ще укр. діал. *іванова голова* 'Trifolium pratense' [САБЛ: № 24, с. 81]. Компонент *триб-* у назві *триб-зілля*, вірогідно, того ж походження, що й *трепи-* (< *треби-*) у *трепиконина* 'Trifolium L.' (див. вище).

Для іншого, також поширеного по всій Україні виду *Trifolium repens* L. фіксується частина уже описаних назв (з додаванням до окремих означення *білий*, мотивованого кольором суцвіття): *команиця біла* [Вол.: 232], *конюшинна біла* [1877, Мак.: 378; Хл.: 21], *в'язіль* (полт. [Вас.: 232; Гр., I: 261]), *конятина повзянка* [ВхГик.: 172] та *повзянка* [1877, Мак.: 379] (від *повзати*, пояснюється повзучими пагонами [АБ: 60]), *яблучка* (київ. [Ан.: 360]), *горішок* (харк. [Гр., III: 63]), *білі горішки*, *горішки* (полт. [Ан.: 360]), а також: *орішина* [Жел.: 575] (поснуються круглою квіткою рослини), *тройнячок* (катер. [Ан.: 360; Шейк., V/1: 86; Гр., IV: 286]; пов'язується з трійчастими листками), *хреціатий барвінок* (буков. та ін. [Волк.: 176; Тм., I: 112; Ні.: 12];

перенесення назви сталося за подібністю листками до барвінку), *хрестики* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 176; Жел.: 1046; ЯЧ: 123]; очевидно, виник на основі попереднього номена), *сіре зілля* (сер. наддніпр., степ. [Авг.; Сред.: 490; Ан.: 360]), *сіре зілля* [Писк.: 237; Гр., IV: 28] (назва зумовлена, ймовірно, кольором суцвіття, яке, дозріваючи, змінює білий колір на сірий, сіро-жовтий), *кашка* [Вол.: 232; Гр., II: 228] (це слово, переосмислившись, уживається для позначення ряду рослин, у яких суцвіття складається з дрібних квіток, подібних до крупи, каші, пор. [ЕСУМ, II: 410—411]), *лішки* [Волк.: 170; Гр., II: 367; Руб., VII: 18], *лісики* [Ан.: 360; Ум., IV: 124; Мел.: 287]. Останні дві назви (пор. укр. діал. *лішка* 'лисиця' < прасл. **lišьka* id. [ЕСУМ, III: 253]) пов'язані, мабуть, із кольором дозрілого суцвіття рослини, подібного до хутра лисиці, пор. [ib.: 241].

Джерела фіксують назви ще одного добре відомого по всій Україні виду *Trifolium arvense* L., уже описані вище, це: *комонниця* (лемк. [ВхЛем.: 426; Гр., II: 276]), *конютина* (буков, [Ні.: 12; Мак.: 376]), *лещок білий* (гуцул. [Онищук: 154]), *орішина* [Жел.: 575], а також нові *королиця*, *копярка* [Петр.: 18] (перша виникла внаслідок перенесення назви від *Leucanthemum vulgare* Lam. за білою квіткою, а *копярка* — похідна від *копяр* 'конюх' [Гр., II: 279]), *котячі лапки* (бойк. [Нов.: 102]), *котячі лапки* [Гр., II: 344] (мотивується подібністю бархатистої м'якої головки суцвіття до котячої лапки [Нейшт.: 347]), *котики* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 490; Ум., I: 279; ЯЧ: 124; ЯТ: 30]), *коткі* [Рог.: 139; Гр., II: 293; Руб., VI: 50] (універби, утворені на основі попередньої складеної назви), *огірочна трава* [Рог.: 139; Писк.: 114] (конюшину як добрий медонос сіють між огірками, щоб вони краще запилювалися комахами [ib.]), *огірочник*, *огірочник* [Волк.: 172; Жел.: 553; Гр., III: 35] (універб, який утворився на базі попередньої складеної назви), *полиця* (галиц. [ВхПч., I: 13; Жел.: 689; Гр., III: 283—284]; дериват від *поле*, мотивується місцем зростання цього виду; пор. латинське видове означення *arvense*, утворене від *arvum* 'поле' [Kr.: 20]).

Вид конюшини *Trifolium montanum* L., незважаючи на видове означення *гірська* (*montanum*), зростає по всій Україні, крім Степу. Поряд із поданими вище назвами для *Trifolium L.* та його видів *конятина гірська* [ВхГик.: 172], *ляшок* [Петр.: 48], *горішок білий* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., I: 312]), *каюшинна* [Волк.: 169; Гр., II: 229] (деетимологізація назви *конюшинна*), *івасик* (сер. наддніпр. [РО: 70; ЯЧ: 123; Гр., II: 155]), *в'язіль* (буков. [Ні.: 12]; про походження *івасик* та *в'язіль* див. трохи вище), *в'язіль* [Рог.: 139], *василь* [РО: 90] (останній номен виник, імовірно, внаслідок деетимологізації назви *в'язіль* id.), *котячі лапки* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 123]), *котики* [РО: 90; Ум., IV: 124], появляються нові: *білоголовка* (степ. [Lind., I: 147; СБН: 158]; від *білий* і *головка* за білою головкою суцвіття), *кюряча лапка* [Волк.: 170; Гр., II: 331],

курячі лапки (сер. наддніпр. [ЯЧ: 123]), сорочі лапки (ід. [РО: 70; ЯЧ: 123; Гр., IV: 169]; останні складені номени мотивуються розміщенням на стеблі продовгуватих вузьких листків, які нагадують курячу або сорочу лапку), *кóшики* [Рог.: 139; Жел.: 373; Гр., II: 296] (флоронайменування виникло, можливо, внаслідок переосмислення *кóшик* 'корзина', але мотив цієї семантичної трансформації неясний, пор. [ЕСУМ, III: 68], або, можна припустити, появилось на основі складеної назви цієї рослини *кошака лапа* (харк. [Ан.: 359; СБН: 158] під впливом *кóтики* ід.), *полунічник*, *полунішник* [Рог.: 139; Жел.: 693; Гр., III: 289; Руб., X: 116], *полунішник* [Піск.: 114] (від *полуніця?* мотивація неясна; пор. пол. діал. *rołonica* 'Fragaria L.' [Karł., IV: 241]; можна також припустити, що ця назва має стосунок до пол. діал. *rołonica* 'неродюча земля', в такому випадку флороним міг би мотивуватися місцем зростання рослини).

Виявляється кілька назв для виду *Trifolium rubens* L., поширеного зрідка в західній частині України до Дніпра: *горішита*, *головайчик* (волин. [Нов.: 102; Гр., I: 302]; про першу назву див. вище, а друга утворена від діал. *головайко* 'людина з великою головою' [Шило: 94], мотивується круглою головою суцвіття), *дикий конич*, *сисавка* (лемк. [ВхЛем.: 465; Гр., II: 277; IV: 123; ВхН.з.: 59]; *сисавка* — від *сысати* 'ссати, смоктати; втягувати в рот яку-небудь рідину' [Пирт.: 259]; мотивація неясна, див. ще [ЕСУМ, V: 244]), *заяча кривця*, *заячі лапки* (поділ. [Закр.: 340; Ан.: 360; Ум., IV: 124; Мел.: 287]). Останні дві назви виникли внаслідок метафоризації словосполучень за асоціацією червоної (із компонентом *кривця* пор. латинське видове означення *rubens* 'червонуватий, рум'яний' [ЛРС: 886]) головки суцвіття цього виду із заячою лапкою; означення *заячий* може пов'язуватися також із тим, що конюшина — улюблений корм зайців, кролів; пор. ще рос. твер. *заячы лапки* '*Trifolium arvense*' [Ан.: 358], біл. могил. *заячы лапки* [Кис.: 132], пол. *zajęcza nóżka* [Maj., II: 790], серб., хорв. *zajčja noга* ід. [Сим.: 359].

Джерела засвідчують ще назви інших видів конюшини: *Trifolium alpestre* L. (зростає по всій Україні) — *дятловина* [Б.-Н.: 127], *копятина* (сер. наддніпр. [Волк.: 169; ЯЧ: 123]), *копятина* [ВхГик.: 172], також *волошка* [РО: 69; Жел.: 120; Гр., I: 253], *волошки* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 123]), *волошечка* [Піск.: 42] (*волошка*, демінутив *волошечка*, мабуть, перенесені від *Centaurea cyanus* L. за схожістю продовгуватих листочків обох рослин; непереконливе пов'язування в [ЕСУМ, I: 422] із *волохи*, *волохатий*; вид *Trifolium aureum* Poll. (*Trifolium strepens* Crantz, *Trifolium agrarium* L.), який зростає в лісних районах і Лісостепу, зрідка в Степу і Криму, — *копятина польова* [ВхГик.: 172] (*польова* — від *поле* за місцем зростання рослини), *конічник* (галиц. [ВхПч., I: 13; Ум., IV: 124]; від *коніч* 'конюшина', див. вище), *жовта ворішчина* (галиц. [ВхПч., I: 13; Ум., IV: 124; СБН: 157]; означення *жовта*

мотивується кольором головки суцвіття [ЛРП: 498]; пор. латинське видове означення *aureum*, утворене від *aurum* 'золото' [Кр.: 23]), *хмелик польовий* [Рог.: 139; Волк.: 176], *хмелик польовий* (сх. укр. [Ум., IV: 124; Гр., IV: 405: із покликанням на Рог.]), *хмілик польовий* [Піск.: 276], *хмелюк* (сер. наддніпр., степ. [Сред.: 491; ЯЧ: 123; СБН: 157]; *хмелик* і под. — від *хміль*, пояснюється подібністю форми і кольору суцвіття обох рослин); *Trifolium medium* L. (зростає по всій Україні) — *тройняк* (катер. [Шейк., V/1: 86; Гр., IV: 286]; від *тройний*, деривата від *три*, фітономен мотивується трійчастими листками), *ляшка* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 16; СБН: 157]; результат деетимологізації назви *ляшка* '*Trifolium L.*' [ЕСУМ, III: 337, 344—345], див. вище *ляшка*, *лецюк* ід.); *Trifolium ochroleucum* Huds. (росте в Карпатах, на Поділлі, в Степу) — *іван головатий* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 59]; мотивація та сама, що й назви *івасик*, див. вище), *живокіст* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., I: 482]; пов'язується з *живокіст* '*Symphytum officinale L.*', мабуть, за аналогічним використанням у народній медицині).

3.43.5. Уперше документуються українською писемністю назви поширеної на більшій частині України рослини *Anthyllis vulneraria* L. (*Anthyllis macrocephala* Wend., *Anthyllis polyphylla* Kit.): *перелет* (буков. та ін.), *соколії перелет* [РО: 67; Рог.: 111; Ні.: 2; Гр., III: 124] (*перелет* — від *перелітати* за способом розповсюдження насіння, пор. [ЕСУМ, IV: 342]; означення *соколії* мотивується подібністю квітки до голівки сокола), *жовтий валашок* [Гор.-1: 4] (за жовтою квіткою, подібною до вовни ягняти; пор. гуцул. *валах* 'баран выложенный' [Гр., I: 123], полт. *валашок* 'барашек' [Вас.: 197]), *ком'юшка* [ВхГик.: 174; Жел.: 362; Мел.: 33] (етимологічно пов'язується з укр. діал. *ком'ана*, *ком'анка*, *ком'аниця* '*Trifolium pratense L.*', мотивується, очевидно, схожістю суцвіття обох рослин).

Решта назв *Anthyllis vulneraria* зумовлена лікувальними властивостями і магічним використанням рослини: *язвенник* (степ. [Lind., I: 136; СБН: 14]; від розм., рідк. *язва* 'виразка' [СУМ, XI: 627], назва зумовлена ефективним застосуванням рослини як антисептика при лікуванні виразок, ран; пор. латинське видове означення *vulneraria*, утворене від *vulnus* 'рана', *vulnerare* 'поранити' [РО: 67]), *отучай* (волин. [Ан.: 40; Руб., VIII: 38]; від діал. *отук* 'выпуклость', *от'юка* 'мяч', *от'юклий* 'выпуклый' [Гр., III: 61; ЕСУМ, IV: 205]; пов'язується, очевидно, з використанням рослини при лікуванні пухлин), *ребрятник* [Петр.: 32] (дериват від *ребро*, зумовлений уживанням рослини для лікування кісток, пор. [NRL: 446]), *урочник* [Петр.: 38] (пор. ст. чес. *uročník*, *uročka*, *uročnica* '*Anthyllis L.*', які мотивуються використанням цієї рослини від зурочення [Mach.: 121—122]).

3.43.6. Поряд із успадкованою від праслов'янської мови назвою *ядвенець* [Рог.: 127; Піск.: 129; Жел.: 420; Гр., II: 391], *ядвенець* [Ум., II: 68],

чи *лядэнець* [Жел.: 400; Петр.: 22], *ледэнець* [Тм., I: 187; Руб., VII: 11], *лвинец*, *львинець* [Петр.: 20, 22] (останні два варіанти як деетимологізовані, ймовірно, — від *лядвенéць* id. < прасл. **lęd(v)ьньсь* id. [Сабадош 1996: 47]) для позначення рослини *Lotus corniculatus* L., яка зростає по всій Україні), засвідчені також новотвори, які пов'язуються здебільшого із зовнішнім виглядом суцвіття, плодів, листочків, подібністю до інших рослин, зокрема: *орішина* [ВхГик.: 173; Хл.: 21], *ворішина* (галиц. [ВхПч., I: 11; Жел.: 121; Гр., I: 254]; від діал. (*в*)*оріх* — за формою плодів), *тройчісте зілля* (*зілліс*) (волин. [Ан.: 199; Шейк., V/87; Жел.: 986; Ум., II: 68; Гр., IV: 286]), *тройчасте зілле* [Руб., XII: 24] (*тройчісте*, *тройчасте* — за трьома верхніми листочками), *перстінець* (поділ. [Ан.: 199; Ум., II: 68; Руб., X: 44]; від *перст* 'палець' за пальцеподібними стручками плодів). Наступні номени появилися внаслідок переосмислення значення слова за подібністю до іншої рослини: *горішок* *горобіний* [Рог.: 127; Ум., II: 68; Тм., I: 187; Гр., I: 314] (пор. *горішок* 'Lathyrus L.'; *горобіний* тут має значення 'несправжній'), *команиця* (буков. [Ні.: 7; СБН: 90]; пор. *команіця* 'Trifolium L.'), *горіцвіт* [Ан.: 199; Ум., II: 68] (пор. *горіцвіт* 'Adonis L.'), *зановать* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., I: 73]; пор. *зановать*, *зінвать* 'Genista tinctoria L.', а також [ЕСУМ, II: 264]). І лише *медівка* (волин. [Нов.: 99; Гр., II: 414]), утворене від *мед*, мотивується не зовнішньою ознакою, а медоносністю рослини. О.Рогович звертає увагу на те, що гр. *λωτος* у стародавні часи називало солодку кормову траву, перев. *Lotus messanensis* [РО: 71]. Літературною нормою в українській мові стала назва *лядвенéць* [СУМ, IV: 578; ОВРУ: 191], ухвалена як науковий термін у [СБН: 90].

3.43.7. Уперше документуються назви рослини *Galega officinalis* L., яка поширена на більшій частині України: *козя рута* [Петр.: 17, 33], *козлятник* (степ. [Lind., I: 51; Мел.: 122]), *козяк* (полт. [Гор.-I: 10; СБН: 66]), *козляк* (степ. [Шест.: СБН: 66]), *рутавка* [Жел.: 844], *рутівка* (буков. [ib.: Ні.: 6]). Із укр. *козя рута* пор. ст. чес. *kozí ruta*, слвц. *kozia ruta* id.; вірогідно, це переклад лат. *ruta capraria* id. [Ан.: 150] (букв. 'козяча рута'). На основі компонентів складеної назви *козя рута* виникли, мабуть, на власному ґрунті інші перелічені українські назви цієї рослини — *козляк* і под., *рутівка* і под. Номен *козлятник* став нормативним в українській літературній мові [СУМ, IV: 213; ОВРУ: 192]. Пояснення останньої назви «похідне утворення від *коза*, зумовлене, очевидно, тим, що рослина використовується як корм для худоби» [ЕСУМ, II: 500] нам видається сумнівним. У латинській видовій назві *ruta capraria* видове означення, гадаємо, має значення 'несправжня', бо справжня рута — це інша рослина — *Ruta hortensis* Mill., або *Ruta graveolens* L. [Mach.: 137], декоративна рослина, завезена із Середземномор'я. Її назва *рута* в

українських писемних пам'ятках починає відзначатися від сер. XVI ст. [ІУМ: 341].

3.43.8. Засвідчуються текстами найменування двох найвідоміших у народі і поширених по всій Україні видів *Astragalus* L. — *Astragalus glycyphyllos* L. та *Astragalus cicer* L. Переважна більшість численних, але локальних назв першої рослини пов'язується із зовнішніми ознаками рослини — плодами, формою стебла та характером його росту. Схожістю насінини астрагалу із плодом гороху, квасолі зумовлені номени: *заячий горішок* (полт. [Авг.: 20; ВхПч., IV: 13; Мел.: 44]), *заячий горіх* [Гр., II: 120; СБН: 213], *вівчий горіх* [Петр.: 8; Гр., I: 245], *діка фасолька* (гуцул.) [Шух., I: 21; Гр., IV: 375] (прикметники *заячий*, *вівчий* мають значення 'несправжній; дикий', про що свідчить означення *діка* в останній складеній назві), *стручечник* [Петр.-2: 73; СБН: 20] (від *стручок*, у якому містяться плоди), *крило орлине* [Рог.: 113; Піск.: 117; Руб., VI: 64] (листочки, розміщені 4—7 парами на стеблі, подібному до крила птаха), *взяль* (катер.; від *в'язати*), *розходник боровий* (черніг.; *розходник* від *розходитися*, *боровий* від *бір*, род. в. *бору* за місцем зростання рослини), *вовча ступа* (полт. [Ан.: 57; СБН: 20]), *укладник* [Шейк., V/2: 173—174; СБН: 20] (*укладник* від *укладати* за лежачими стеблами рослини, пор. [ЕСУМ, VI: 26] або є варіантом *окладник*, див. нижче *Lathyrus niger*). Усі останні чотири флороними мотивуються лежачим, повзучим, розгалуженим стеблом, яке зв'язує інші рослини і подібне до лапи звіра.

Назва *волосник* (київ. [Ан.: 57; СБН: 20]; від *волок*) зумовлена поодинокими білими волосками чашечки. Найменування *дев'ятисильник* (сер. наддніпр. [Волк.: 167; Піск.: 63; ЯЧ: 124]), *дев'ятосильник* [Жел.: 176] — композити, утворені від *дів'ять* 'багато' та *сіла*, і мотивуються ефективною лікувальною дією рослини, особливо заспокійливою [ЛРП: 234, 236]. Номен *дев'ятилітник* [Рог.: 113; Піск.: 117; Жел.: 176; Гр., I: 365], *дев'ятолітник* [Жел.: 176] також складний (від *дів'ять* 'багато' і *літо* 'рік'), пояснюється, ймовірно, тим, що це багаторічна рослина, пор. ще [ЕСУМ, II: 21—22]. Кілька найменувань пов'язані з часом цвітіння рослини — у період релігійного свята Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня), це *матері божої коса*, *богородишина коса*, *косатик* (полт. [Рог.: 113; Ан.: 57; Піск.: 21]; *косатик* від *коса* за віддаленою асоціацією стебла з дівочою косою), *богородиця роса* (волин. [Нов.: 97]; *роса*, — мабуть, описка або наслідок деетимологізації, правильно, гадаємо, *коса*), *богородишина травá* [Ум., I: 8], *богородка* [ВхГик.: 174; Жел.: 36] (від *бог* і *рості*). Ще одна назва *ненасітєць* [Рог.: 113; Піск.: 152; Гр., II: 552; Руб., VIII: 66] (від *насітити*) мотивується тим, що ряд видів астрагалу — добрий корм для худоби [ЕСУМ, IV: 70].

Назви *богородина коса* [Рог.: 113; Піск.: 21], *богородична коса* [Гр., I: 80], *девятилітник* [Рог.: 113] позначають вид *Astragalus cicer* L., крім того, з останнім значенням уживаються також *довгокіс* (катер. [Ан.: 57; СБН: 20]; від *дóвгий* і *коса*, пор. вище *косатик*), *хлопунець* [1887, СБН: 20] (від *хлопати*; мотивація неясна).

3.43.9. Уперше документуються назви рослини *Oxytropis pilosa* DC., поширеної в Степу і південній частині Лісостепу: *горобінець* [Волк.: 167; Жел.: 154; Гр., I: 314], *острокільник* (степ. [Шм.; СБН: 107]), *перелет* (харк., катер.) *соколий перелет* (харк.) [Ан.: 238; СБН: 107]. *Горобінець* — від *горобина* 'види *Sorbus* L.' за схожістю листочків та їх розміщенням попарно на гілці. Номен *острокільник* утворений від діал. *острий* та *кіль*, мотивується гострою формою човника (частини віночка квітки деяких рослин, де розміщені тичинки і маточки); пор. лат. *oxytropis*, утворене від гр. *οξύς* 'гострий' і *τροπίς* 'кіль' [РО: 72]. Нормативним в українській науковій ботанічній номенклатурі став *гострокільник* [ОВРУ: 197; ВРУ: 415]; в [РУСб: 240] помилково подається *гострокільник*. Ця назва є, очевидно, калькою латинської, тому більш виваженим було ухвалення свого часу наукового терміна *горобінець* із цим значенням у [СБН: 107]. Ю.Кобів зробив спробу повернути останній до наукового обігу як єдину нормативну назву цього ботанічного роду [Кобів: 209].

3.43.10. Продовжують фіксуватися відомі ще від XVIII ст. назви рослини *Glycyrrhiza echinata* L. (див. [Сабадош 1996: 122]), поширеної на півдні Лісостепу, в Степу і Криму. *солодкий корінь* (покут.-буков., степ. [Витв.: 124; Сред.: 491; ЯТ: 18; Тм., I: 174]), *лахориця* (покут.-буков. [Витв.: 124]), *локрéція*, [Ан.: 159; Ум., II: 35; Мел.: 130], *локриця* (степ. [Сред.: 491; СБН: 70]) і под. Поряд із ними появляються новотвори *солодéць* (катер.), *солодка*, *вербéць солодкий* [Ан.: 159; Ум., II: 35; Мел.: 130], *вихри* (катер. [Ан.: 159; СБН: 70]; мотивація неясна). Назви з коренем *солод-* — універби, що виникли на основі складеного номена *солодкий корінь*. Усі ці найменування стосуються також іншого виду — *Glycyrrhiza glabra* L., поширеного на півдні Степу і в Криму. Літературною нормою для роду *Glycyrrhiza* L. стала назва *солодка*, пор. рос. *солодка* [СУМ, IX: 446; ОВРУ: 198], хоча в [СБН: 70] в ролі наукового терміна була ухвалена лексема *солодéць*. Ю.Кобів пропонує в цій ролі вживати складений номен *солодкий корінь* [Кобів: 205].

3.43.11. Уперше засвідчуються назви бур'яну *Ornithopus perussilus* L., завезеного до України і поширеного в околицях Дніпропетровська і Херсона *птиченіг* [ВхГик.: 174; Тан.], *пазорник* (буков. [Ні.: 9]). Перша назва — переклад сер. лат. *pes avis* або наукового лат. *ornithopus*, утвореного від гр. *ορνίς* 'птаха' і *πούς* 'нога'; подібне походження мають чес. *ptačí noha*, словц. *vtacia noha* [Mach.: 124—125], пол. *ptasza nóżka (stopa)*, *ptaszinóg*, серб., хорв.

ptičja noga, *ptičostopa* id. [Мај., II: 545]. Ці назви, а також *пазорник* (від укр. діал. *пазор(ь)* 'пазур' [Гр., III: 87; пор. ще [ЕСУМ, IV: 255]) мотивуються скупченням стручків на кінці довгого стебла, яке нагадує догори повернуту пташину ногу, а стиснуті стручки створюють враження пазура [Mach.: 124—125].

3.43.12. Поряд із назвою праслов'янського походження *вязель* [Вол.: 236; СБН: 45], *в'язіль* [Ум., I: 141], *в'язіль* [Ан.: 110; Lind., I: 161; СБН: 45] (< прасл. **vezьль* 'рослина, що чіпляється за інші: *Coronilla varia* L., *Vicia* L., *Galium* L. та ін.' [Сабадош 1996: 47]) поширеної по всій Україні рослини *Coronilla varia* L. появляється чимало інновацій: *гірчак* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Ан.: 110; Ум., I: 141; ЯЧ: 124; ЯТ: 14]; від *гіркий* — за гірким смаком стручків рослини, пор. [Ан.: 100; Мел.: 86]), *кукільниця* (буков. [Ні.: 4]; від *кукіль* '*Agrostemma githago* L.'; та сама мотивація, що й у попередньої назви), *горішина* (волин. [Нов.: 98; Гр., I: 312]; від *горіх*, очевидно, за круглою формою квітки; пор. вище *горішки* '*Trifolium pratense* L.'), *горошок*, *горішок білий* (степ.), *горошок польовий* (полт.), *горішок кучерявий*, *вінок горошок* (херс.), *гороб'ячий горішок* (степ.) [Ан.: 110; Ум., I: 141; СБН: 45], *вороблячий горішок* (волин.) [Нов.: 98] (у перелічених номенах *горішок* перенесено від *Vicia* L.; *білий* мотивується кольором квітки, яка може бути також рожевою або фіолетовою [БА: С. 121]; *гороб'ячий*, *вороблячий* тут має значення 'неправжній'; із компонентом *вінок* в останній складеній назві пор. лат. *coronilla*, утворене від лат. *corona* 'вінок' за дуже гарними пелюстками рослини у вигляді вінка [РО: 78]), *самокеша* (гуцул. [ВхЮж.: 62; Шух., I: 21; Гр., IV: 99]; перенесено від діал. *самокіша*, *самокіша* і под. 'кисле молоко' [Гр., IV: 99; ССк.: 326] за білим кольором квітки), *кішка*, *кішечка*, *киця* [Піск.: 106], *кóшка* [Рог.: 120; Жел.: 373] (перенесення назв зумовлене, мабуть, чіпкістю стебла рослини [БА: 121]; пор. чес. *košičí drapky*, *pažórky* id. [Mach.: 125]), *дивань* (волин. [Нов.: 98; ВхГик.: 174; СБН: 45]; імовірно, від *діво* за красивим суцвіттям рослини). Нормативною для роду *Coronilla* L. в українській літературній мові стала назва *в'язіль* [СУМ, I: 797; ОВРУ: 198].

3.43.13. Від 70-х рр. XIX ст. і особливо в кінці XIX і на поч. XX ст. в українській писемності появляються назви рослини *Hedysarum* L. *солодуш* [ВхБот.1896; Мак.: 174] (від *солод* за смаком кореня і добрими медоносними якістьями), *солодушка* [ВхГик.: 174] (від *солодуш* id.), *солодкодух* [Петр.: 35] (від *солодкий* і *дух* 'запах, аромат'). Номен *солодушка* нормативний в українській літературній мові [СУМ, IX: 448; ОВРУ: 199]. Як науковий термін був ухвалений у [СБН: 72].

3.43.14. Документується назва *горобіний горіх* рослини *Onobrychis gracilis* Bess. [Рог.: 129; Піск.: 56; Гр., I: 315], що зростає подекуди в Правобережному Степу і в Криму. Мотивується схожістю бобоподібних

плодів із гороховими; означення *горобінний* тут має значення 'несправжній; дикий'.

3.43.15. Дикорослі види *Vicia L.* (зростають переважно по всій Україні) мають однакові з видом *Vicia sativa L.* або подібні з ним назви (див. п. 2.17.8), зокрема: *горобячий горох* '*Vicia cracca L.*' (буков. та ін. [Волк.: 167; НІ.: 13]), *горобінний горіх* '*Vicia vilosa Roth*' [Рог.: 141; Гр., I: 315], *птасечий горох* '*Vicia cracca*' (гуцул. [Онишук: 134]), *горішок* '*Vicia villosa*' [Волк.: 167; Гр., I: 316], '*Vicia sepium L.*' [Рог.: 141; Піск.: 57], *горобінний горішок* '*Vicia villosa*', '*Vicia angustifolia*' (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 141; ВхПч., II: 37; Піск.: 56]), *горобячий горошок* id. (сер. наддніпр. [ЯЧ: 124]), '*Vicia cracca*' [Рог.: 141; Піск.: 46; Тм., I: 45], *горошок вороб'ячий* id. [Руб., II: 32].

Крім того, фіксуються специфічні назви для окремих видів, зокрема для *Vicia cracca L.* — *гадючий горішок* (сер. наддніпр., слобож. [Рог.: 141; 1891, Яв.: 156; ЯЧ: 124]), гуцул. *горох птасечий* [Онишук: 154; Мак. 398] і *потічий горішок* [Шух., I: 22], *дікий горішок* (галиц. [ВхПч., I: 14; Гр., I: 316]), *ляночок* [Жел.: 421], *ледий горішок* [ВхПч., I: 14; Жел.: 400]; для *Vicia hirsuta S.F.Gray* — *в'язіль* (галиц. [ВхПч., II: 37; Жел.: 133]), *в'язалець* (галиц.), *зв'язіль* (волин.), *волок* (галиц.), *капа* (бойк.) [ВхН.з.: 61; Мел.: 300], *мишатник* (сх. поліс., слобож. [Гор.-2: 372; СБН: 167]); для *Vicia sylvatica L.* — *зв'язель* (галиц. [Нов.: 102; Гр., II: 136]), *горошок високоростовий (лісовий)* [Волк.: 167; Гр., I: 316], *влок* [ВхГик.: 171; Жел.: 111]; для *Vicia sepium L.* — *сокіркі* [Рог.: 141; Гр., IV: 165]; для *Vicia villosa Roth* — *вороб'ячка* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 37]).

Означення *гадючий* (від *гад* 'гадюка'), *птасечий* (від *птаха*) у складених флоронайменуваннях мають значення 'несправжній; дикий', як в інших подібних назвах (див. вище). Номен *в'язіль*, *зв'язіль* і под. пов'язуються із *в'язати*, *зв'язати*, позаяк ця рослина має вусики на кінцях стебла, якими зв'язує інші рослини [ЕСУМ, I: 443] (пор. ще *в'язіль* '*Coronilla varia L.*', див. п. 3.43.12). *Зв'язель*, імовірно, результат деетимологізації *зв'язіль* id. (пор. [ЕСУМ, II: 252]). Цією ж ознакою мотивується, мабуть, і назва *волок* (пов'язується з *волокти*, *волочити*; пор. ще *волок* 'невелика сітка з матнею для ловлі риби в неглибоких місцях', 'мотузок, за допомогою якого перетягують копиці сіна або колоди з одного місця в інше', *волока* 'мотузок, яким зав'язували постолі та обв'язували онучі на нозі' [СУМ, I: 729]; варіант *влок*, як свідчить його фонетика, — полонізм; пор. пол. *włok* 'волок' [ПУС, II/2: 302].

Назва *капа* виникла, вірогідно, внаслідок метафоричного переосмислення діал. *капа* 'шапка', 'дашок' і под. [Жел.: 333] і мотивується, мабуть, зовнішнім виглядом якоїсь анатомічної частини цієї рослини. Фітономени *мишатник* і *вороб'ячка* — універби, які появилися на основі

відповідних складених назв *миший (мишачий) горох* і *вороб'ячий горох* (див. вище). *Сокіркі* — результат переосмислення загальноживаного демінутива, мотивується формою квітки рослини [ЕСУМ, IV: 345]. Назва *ляночок*, — можливо, від *лядничок*, деривата від діал. *ляд*, *лядник* 'горошок' [ЕСУМ, III: 340]. Компонент *ледий* у складеному номені виникли, ймовірно, не без впливу польської мови; пор. пол. *łędziej*, *łędziaj* 'дикий чорний горошок у збіжжі', *łędzian* 'вика' та ін. [ib.: 334, 340]. У кожному разі етимомом цих номенів є прасл. **lędy* 'бур'ян, зілля', **lędo* 'необроблена земля, цілина' (див. п. 2.17.8).

3.43.16. Джерела цього періоду вперше фіксують назви кількох дикорослих видів *Lathyrus L.*, зокрема *Lathyrus vernus Bernh.* (*Orobus vernum L.*): *горіх горобінний*, *горіх дікий* [Ум., IV: 61], *з'ячий горіх* (галиц., гуцул. та ін. [Нов.: 100; ВхПч., II: 33; Жел.: 283; Онишук: 154]), *з'ячий горіх весняний* [ВхГик.: 171; Жел.: 283], *горіх свінський* [Гол.: 487], *горішок* (півд.-зах. та ін. [Витв.: 84; Гавр.: 140; Гол.: 487; ВхПч., I: 10; Жел.: 154; Гр., I: 316]), *горішок горобінний* (уман.), *горішок дікий* (полт.) [Ан.: 236; Ум., I: 171; Тм., I: 81], *горішок весняний* [Жел.: 283; ВхБот.1905: 577], *горошник лісний* (буков. [НІ.: 9; СБН: 85]), *веснянки* [Ан.: 236; Мел.: 155], *зозуліні черевічки* (полт. [Ан.: 236; Ум., I: 26]), *черевічки* (київ. [Рог.: 130; Волк.: 177; Ан.: 236; Піск.: 286; Гр., IV: 455]), *півники* [Рог.: 130; Жел.: 636; Ум., IV: 67; Гр., III: 157], *волівник* (зах. укр. [Гол.: 411]), *волівник ярий* [Вол.: 235], *тріпник* (волин. [Ан.: 236; Шейк., V/1: 87; Гр., IV: 287]), *сердешна трава* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 130; Ум., IV: 67; Гр., IV: 115; ЯЧ: 124]), *р'яник* (київ.), *чорне зілля* (полт.), *чистяк*, *чорна трава борова*, [Ан.: 236; СБН: 85].

Назва *горіх* перенесена на цю рослину за схожістю її плодів із гороховими. Для позначення диких рослин у народній ботанічній номенклатурі часто використовують демінутиви, утворені від назв чимось подібних культурних рослин — звідси номен *горошок*; пор. чes., слвц. *hráhor* id., чes. *gráhor* '*Lathyrus L.*' (чes. *hrách* 'горох') [Mach.: 127], серб., хорв. *grášac* '*Lathyrus L.*' [Ан.: 236]. Означення *горобінний*, *з'ячий* у поданих складених назвах мають значення 'несправжній; дикий'; пор. чes. *vľci hrách* '*Lathyrus*', ст. пол. *wroni groch* '*Lathyrus vernus L.*' [Mach.: 127], пор. ще [Ан.: 186] (у виносці); означення *лісний* мотивується місцем поширення рослини, *весняний*, *зозуліні* — її раннім цвітінням (кінець квітня, коли кують зозулі; пор. серб. *кукавичин хлеб* id. [Ан.: 236]). Останню мотивацію має і назва *р'яник* (від *р'яний* [ЕСУМ, V: 25]).

Номен *півники* зумовлений подібністю червоних квіток рослини до гребінця півня (пор. біл. діал. *п'тушкі*, а також чes. *kohoutky* id. [Ан.: 236; ЕСУМ, IV: 385] (від *kohout* 'півень'), а кожна окрема квітка нагадує маленький черевичок — звідси фітономен *черевічки*. Назви *чорна трава*,

чорне зілля, мабуть, перенесені від виду *Lathyrus niger* (див. нижче), хоча і у виду *Lathyrus vernus* квітки спочатку малиново-пурпурові, а потім сині і синьо-зелені [Нейшт.: 359]. *Трощник* (від *тросна* 'стежка') мотивується, вірогідно, місцем зростання рослини, пор. [ЕСУМ, V: 649]. Номен *сердешна трава* зумовлений застосуванням рослини при сердечній хворобі [ЕСУМ, V: 217; Смик 1991: 288—289]. Мотивація назви *волівник*, утвореної від *віл*, неясна. Можна припустити, що це універб, який виник на основі складеної назви **волова трава*; пор. ще пол. *wolownik wiosenny* id. [Ан.: 236]. Імовірно, це спільне українсько-польське утворення.

Для поширеного в лісовій зоні, Лісостепу і Криму виду *Lathyrus niger* Bernh. фіксуються новотвори: *чорна трава* (сх. поліс. [Авг.: 51; Мел.: 154]), *чорне зілля* [Волк.: 177; Піск.: 290], *чорнозілля* (сх. поліс. та ін. [РО: 77; Гор.-2: 376; Гр., IV: 471]), *железна трава* (сх. поліс. [Авг.: 51]), *железна трава* (галиц. [Парт.: 246]), *чорний горох* (степ.), *журавлиний горох* (київ.), *циганка* (степ.) [Ан.: 236; Lind., I: 175; СБН: 84], *зозулинні чорні черевички* (сер. наддніпр. [Авг.: 51; ВхПч., IV: 15; Мел.: 154]), *окладник* (волин. [Ан.: 236; Мак.; 202]), *укладник* (сер. наддніпр. [Авг.: 51; РО: 77; ВхПч., IV: 15; Шейк., V/2: 173—174]), *царь-зілля(с)* [Волк.: 176; Гр., IV: 424], *лядник* (закарп. [Чопей: 176; Мак.: 202]).

Назви, до складу яких входить компонент *чорний*, мотивуються кольором висушеної трави [Мел.: 154]. Ця ознака і в основі метафоричного номена *циганка*. Складене найменування *ж(з)елезна трава* зумовлене, ймовірно, міцним коренем рослини; пор. нім. *Eisenwurz* id. (нім. *Eisen* 'залізо', діал. *Wurz*, літ. *Wurzel* 'корінь' [БНРС, I: 407; II: 608]). Назва *окладник* пов'язується етимологічно з *окладати* 'обкладати', діал. *оклад* 'компрес' [СУМ, V: 664] і пояснюється використанням цієї рослини при лікуванні внутрішніх хвороб, зокрема зміщення матки та інших внутрішніх органів, здуття живота, а також кашлю [Волк.: 177], пор. ще [ЕСУМ, IV: 170]. Добрими лікувальними властивостями цієї рослини зумовлена, вірогідно, і назва *царь-зілля*, використовувана в українських діалектах і для називання багатьох інших рослин із такою самою ознакою (див. [Кобів: 768]). Про походження фітономена *лядник* див. п. 2.17.8.

У джерелах відзначаються назви рослини *Lathyrus tuberosus* L., поширеної на півдні Лісостепу, Степу і в Криму, — це степ. *черевички* і *горошок* [ЯТ: 19; Мел.: 155]), *горошок бульвистий* [ВхГик.: 171], *красний горошок* [Рог.: 126; Піск.: 116; Ум., I: 282], *розова чина* [Рог.: 126; Піск.: 227; Гр., IV: 462], *рожева чина* [Піск.: 116], *ласковиця* [Ум., I: 282; Мел.: 155], степ. *горішина* і *кабанець* [ЯТ: 19; СБН: 84]. Означення *бульвистий* — від діал. *бульва* 'цибулина', 'картопля' [Гр., I: 110; ЕСУМ, I: 292], мотивується

бульбоподібним корінням; означення *красний* (у значенні 'красивий'), *рожевий*, *розовий* зумовлені яскравими рожевими квітками рослини.

Номен *ласковиця* пов'язаний, можливо, із *ласка*, у такому випадку міг би пояснюватися магічним використанням рослини у коханні, пор. [ЕСУМ, III: 197], пор. також назву *любі-мені-не покинь* іншого виду — *Lathyrus sylvestris* L. (див. нижче). *Горішина* — від *горіх* (пор. болг. *орѣшина*, *орѣики*, *орѣице* '*Lathyrus sylvestris*' [Ахт.: 195]), *кабанець* — результат переосмислення загальноживаного демінутива (від *кабан*). Обидва фітономени мотивуються тією ж ознакою, що й *бульвистий*. Етимологія назви *чина* для М.Фасмера неясна [Фасм., IV: 363]. В.А.Меркулова припустила, що укр. *чина* виникла на українському ґрунті від **черпа*, утвореного від **черпiti* 'чипляти' [Меркулова: 86]. Виведення *чина* від прасл. діал. **čipna* (невідомо, на підставі чого реконструйованого), яке нібито утворене від *чипати*, *чипати*, усупереч [ЕСУМ, VI: 321]), нам видається непереконливим. Номен *чина* як родовий для *Lathyrus* L. став нормативним в українській літературній мові; пор. рос. *чина* id. [ОБРУ: 203; СУМ, XI: 325]. У [СБН: 84] з цим значенням цілком виправдано було ухвалено науковий термін *чина*. Саме його подає як єдиний термін Ю.Кобів [Кобів: 244].

Для позначення виду *Lathyrus sylvestris* L., поширеного по всій Україні, вживаються назви: *журавлиний горох* [РО: 76; Піск.: 77; Гр., I: 493], *журавлевий горошок* [Рог.: 126; Гр., I: 316], *горошок лісовий* [ВхГик.: 171], *укладник* [Піск.: 57; Шейк., V/2: 173—174; Гр., IV: 328; Руб., XII: 11], *любі-мені-не покинь* [Рог.: 126; Піск.: 129; Жел.: 418; Гр., II: 386], *мармурник* (гуцул. [Нов.: 99; Жел.: 428; Гр., II: 406]). Означення *журавлиний*, *журавлевий* мають загальне значення 'несправжній; дикий'; пор. біл. діал. *жураўліны гарох* id. [Кис.: 72]; *лісовий* мотивується місцем зростання рослини; пор. латинське видове означення *sylvestris* 'лісовий'. Назва *любі-мені-не покинь* зумовлена, очевидно, використанням рослини з магічною метою. Номен *мармурник*, — імовірно, дериват від *мармур*, мотивація неясна.

Поширений по всій Україні вид *Lathyrus pratensis* L. має назви *горошок журавлиний*, *журавліні стручки* (катер., харк. [Ан.: 187; Ум., I: 141; IV: 199; Мел.: 154—155]), *горошок луговий* [ВхГик.: 171], *жовта чина* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 125; Мел.: 155]). Означення *жовта* пояснюється кольором квіток рослини.

3.44.1. Геранієві (Geraniaceae). Тексти описуваного періоду уперше засвідчують назви кількох видів герані (*Geranium* L.). Переважну більшість назв рослини *Geranium sanguineum* L., яка росте в лісах, гаях, серед кущів у Лісостепу, Гірському Криму, зрідка в Степу, можна об'єднати в три основні групи. До першої групи відносимо назви, зумовлені місцем зростання рослини: *орішина* (волин. [Нов.: 98]), *ворішина* (галиц. [ВхПч., I: 10; Гр., I:

254; Руб., III: 49]; похідні від діал. *orix, vorix* 'горіх'), *дубрівка* [Ан.: 156; Руб., III: 49; СБН: 68], *дубровка* [РО: 59] (від діал. *дубрѡва* 'дїброва'; пор. біл. діал. *дубровица, лѣсная дубровка* 'Geranium sanguineum' [Ан.: 156]), *піддубник* (галиц., степ. [ib.; Lind., I: 119; Руб., X: 82; СБН: 68]; префіксально-суфіксальне утворення від *дуб*), *дебринець* (волин. [Нов.: 98; Гр., I: 365]; від *дєбри* 'зарослі густим непрохідним лісом, чагарником і т.ін. місця' зах. укр. *дєбр, дєбрь, дєбра* 'яр, улоговина' [СУМ, II: 228]).

До другої групи належать номени, мотивовані зовнішнім виглядом рослини або її частини: *вѡвча стопа* [Рог.: 124; Піск.: 57; Жел.: 114; Гр., I: 246], *уступа вѡвча* (уман. [Ан.: 156; Шейк., V/2: 210]), *вовча лапа* (степ. [Lind., I: 119; СБН: 68]; листочки рослини нагадують відбиток лапи звіра; пор. рос. діал. *волчица* id. [Ан.: 156]), *стоколїнник* (київ. [Ан.: 156; Руб., XI: 100]; від *сто* 'багато' і *коліно*). Подібністю до інших рослин зумовлені номени: *бобовишник* (катер.), *польовий любисток* (поділ.), *борова рожка* (галиц.) [Ан.: 156; СБН: 168], *рождѡве зїлле* (волин. [1898, Мел.: 127]; рослина має квітку рожевого кольору), *тоя польова* (поділ. [Ан.: 156; Гр., IV: 278]). Третя група — це назви, мотивовані лікарським застосуванням цієї рослини: сер. наддніпр. *волоснік* [Рог.: 124; Піск.: 41; Жел.: 119; Гр., I: 251; ЯЧ: 125] («як волосся лізе, то парять водою з нього» [Рог.]), *гостівнік* [Ан.: 156; Піск.: 57; Гр., I: 319; ЯЧ: 125] і *гостинник* [РО: 59; Ан.: 156] (пор. укр. діал. *гостѣць* 'ревматизм' [Гр., I: 318; СУМ, II: 143]), *золотнік* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 178]; гуцул. *золотнік* — також 'хвороба нутрошів: здуття, закрепи, глухі болі і т.п.' [Шух., V: 250]). Поза цими групами є назви *громник* (київ. [Ан.: 156; Руб., II: 39; СБН: 68]; від *грїм*; мотивація фітономена не зовсім ясна, можливо, пов'язується з початком цвітіння рослини, коли лунають перші громи, пор. [Шамота: 78]) і *мир-зїлля* [Рог.: 124; Піск.: 41; Гр., II: 426]. Остання зумовлена, вірогідно, магїчним використанням рослини.

Уперше документуються назви інших видів геранї (*Geranium* L.), зокрема для виду *Geranium pratense* L., поширеного у всіх лісових районах і в Лісостепу, записано назви: *вѡвчі лапки* [РО: 59; Піск.: 40; Жел.: 114; Ум., I: 224; Гр., I: 245], *вѡвча стїпа* [Ум., I: 224], *вовчїга* [Рог.: 124; Ум., I: 224; Гр., I: 246], *вовчїра* [РО: 59; Рог.: 124; Ум., I: 224], *журавельник* [Вол.: 238; РО: 59; Рог.: 124; Піск.: 77; Жел.: 226; Ум., I: 224], *журавець луговий* [ВхГик.: 157; Мел.: 127], *бузьочник* (зах. укр. [Вол.: 237; Гол.: 375]), *бусячий писок* (зах. волин. [Гавр.: 140]), *бусяк, чаплинник* [Петр.: 3, 40], *носок лужний* [Вол.: 237; Мак.: 166], *лісові васильки* (галиц.), *маточник, польова ружка, тройця* [Ан.: 136; СБН: 68], *францївник* (волин. [Ан.: 156; Шейк., V/2: 249; СБН: 68]).

Номени *вовчїга, вовчїра* — універби, утворені на основі складеної назви типу *вѡвчі лапки* (*вовча стопа* і под. — див. вище). *Журавець* виник унаслідок переосмислення зах. укр. (лемк. та ін.) *журавець* 'журавель' [Гр., I:

492]. *Журавельник* — від *журавель*; *бузьочник* — від діал. *бузьок* 'журавель' [Гр., I: 107—108]; *чаплинник* — від *чапля*, як і *носок* (демінутив від *ніс*, род. в. *носа*), мотивуються подібністю плоду рослини до дзьоба журавля, чаплї, лелеки; пор. рос. *журавельник* id., чес. *čapí nůsek* id. [Mach.: 134], а також лат. *geranium* < гр. *γέρανος* 'журавель' [РО: 59] (див. ще [ЕСУМ, I: 283]; до речі, гр. *γέρανος* 'журавель' етимологічно споріднене із укр. *журавель* [ib., I: 497]).

Бусяк, — очевидно, універб, що виник на основі складеної назви *бусячий писок* id. (*бусячий* — від діал. *бўсол, бўсель, бўсень* 'лелека' [Гр., I: 115]). Означення *луговий, лужний* (від *луг* 'лука, пасовисько, сіножать') пояснюються місцем зростання рослини. Назва *лісові васильки* зумовлена синьо-фіолетовим кольором квітки, як у васильків; пор. рос. діал. *колокольчики синие* id. [Ан.: 156]. *Маточник* — від *матка* (бджолина): ця рослина — добрий медонос [Нейшт.: 363]; *тройця* — від назви християнського свята Трійця: на цей час (кінець травня — перша половина червня) припадає початок цвітіння рослини. *Францївник* — від укр. бойк., буков. *франца* 'сифїліс' [Он., II: 333; СБГ: 600]; пор. пол. *fransa* id., яке О.Брюкнер пов'язує із французами, які є нібито розсадниками сифїлісу, привезеного до Європи матросами Колумба в кінці XV ст. [Вг.: 127]. Ботанічний номен мотивується використанням цього виду геранї для лікування венеричних ран [Ан.: 156].

Вид *Geranium palustre* L., який зростає на болотах і вогких луках у лісових районах і зрідка на півночі Лісостепу, засвідчений у текстах назвами: *вовчїга* [Рог.: 124; Піск.: 40; Гр., I: 246], *прибїй* (гуцул. [Нов.: 99; Гр., III: 406; ВхН.з.: 45]), *тременталь* (волин. [Шейк., V/1: 81; Жел.: 981; Гр., IV: 281]), *стоколїнець* (катер.), *лугова гребениця* (київ.) [Ан.: 155; СБН: 68]. *Прибїй* — від *прибиватися* 'приєднуватися до чогось', мотивується, очевидно, тим, що гілки рослини вплітаються в куші, підтримуючись у такий спосіб у вертикальному стані [ЕСУМ, IV: 568; Нейшт.: 363]. Припускається, що *тременталь* — складне слово (від *тремен* і *таль*), перша частина якого походить від прасл. **tr̥tень* 'болото' (див. [ЕСУМ, V: 638]) і 'вид верби (*Salix* L.)', яке за походженням тюркізм (див. п. 1.6.1). У такому випадку фітономен *тременталь* пояснюється як болотна рослина, яка росте між вербовими кущами. Менш імовірною, на наш погляд, є спроба виводити *таль* від церк.сл. *тални (талня)* 'молодий пагін', запозиченого від грецької мови; пор. гр. *θαλλιον, θαλλός* [ЕСУМ, V: 628—629]. Назва *стоколїнець* (від *сто* 'багато' і *коліно*) мотивується вузлуватим стеблом рослини [Нейшт.: 363]. Номен *гребениця* утворений від *гребень* 'гребїнь' або перенесений від *Erodium cicutarium* L'Her., див. нижче); означення *лугова* (від *луг* 'лука') зумовлене природним середовищем рослини.

Ще інший вид герані *Geranium phaeum* L., який поширений на Правобережжі, в Карпатах, Західному Лісостепу, зрідка в інших районах, має назви: *журавець кровник* [ВхГик.: 157; Жел.: 226], *кровник* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 32; Жел.: 381]), *волосник* (буков. [Ні.: 6]), гуцул. *підбйма* [Шух., I: 21; Гр., III: 173] і *гядечі жєла* [ВхН.з.: 51; Мел.: 127]. *Кровник* (від *кров*) мотивується кровоспинними властивостями рослини, *підбйма* (від гуцул. *підоймати* 'підіймати, піднімати' [Jan.: 164]) — тим, що, завдяки сильним лікувальним властивостям, у народній медицині використовується для того, щоб поставити (підняти) хворого на ноги [ЕСУМ, IV: 394]. Назва *волосник*, на відміну від такої самої назви виду *Geranium sanguineum* (див. вище), мотивується не лікарським застосуванням рослини, а тим, що майже всі її частини вкриті волосками, пухом. Складений метафоричний номен *гядечі жєла* виникнув за подібністю ниткоподібного носика плоду до жала (язика) змії.

Для виду *Geranium sylvaticum* L., поширеного в лісових районах і зрідка в північній частині Лісостепу, документуються назви: *пальчики* (галиц.), *грабкі св. Івана* [ВхПч., I: 10; Жел.: 156; Гр., I: 320; III: 90], *стоколінник* [Ум., I: 40]. Номен *пальчики* мотивується пальчастим листям рослини [ЕСУМ, IV: 269; Нейшт.: 369], компонент *грабкі* — похідне утворення, мабуть, від діал. *грабати* 'загрибати; розгрибати' [Гр., I: 320], із цим самим коренем пор. назву *грабелькі* рослини цієї ж родини *Erodium L'Her.* (див. нижче) або (менш вірогідно) від *граб* 'дерево *Carpinus orientalis* Mill.' (у цьому випадку неясна мотивація). Інший компонент цієї самої складеної назви *св. Івана* пов'язаний із часом цвітіння рослини — у період християнського свята різдва Івана Хрестителя (язичницького — Купала).

Фіксуються і поодинокі назви інших видів герані: галицькі *ластівчики* '*Geranium columbium* L.', *зміївка* '*Geranium dissectum* L.' [ВхН.з.: 45] і *волоконник* '*Geranium rotundifolium* L.' [Нов.: 99], гуцул. *кучеряве зілля* '*Geranium molle* L.' [Шух., I: 22; Гр., II: 335]. Хоча твірні основи номенів *ластівчики* (від *ластівка*), *зміївка* (від діал. *змія* 'змія'), *волоконник* (від *волокно*) легко встановити, проте з'ясування їх мотивації викликає труднощі. Номен *кучеряве зілля* зумовлений, імовірно, пухнастим стеблом, пор. [ВРУ: 428].

Із усіх перелічених нами назв *Geranium* L. нормативними в українській науковій термінології стали *журавець* і *герань* [ОВРУ: 220; РУСб: 178]. Уперше *журавець* як термін ужив І.Верхратський [ВхГик.: 157], потім М.Мельник [Мел.: 126—128], і ухвалено його в цій функції в [СБН: 68]. Остання лексема з первинним значенням 'журавель' у загальномовних словниках подається як західноукраїнський діалектизм (див., напр. [ВТССУМ: 371]). Номен *герань* як ботанічний науковий термін почав

використовуватися у післявоєнний період, очевидно, під впливом рос. *герань* id.; потрапив як нормативний також до [СУМ, II: 53]. Ю.Кобів *журавець* подає як єдиний науковий термін для роду *Geranium* L. [Кобів: 201].

3.44.2. Для відомої по всій Україні рослини *Erodium cicutarium* L'Her. (*Geranium cicutarium* L.) джерела документують назви: *бускі* [Рог.: 122; Піск.: 28; Гр., I: 116], *бузьочки* (волин. [ВхПч., I: 10; Гр., I: 108]), *бусьочник пірнатолистий* [ВхБот.1905: 23], *бусьочник звичайний* [ВхСпис], *гребениця* (київ. [Ан.: 136; СБН: 58]), *грабельки* (катер. [1899, СБН: 58; Мак.: 141]), *чаплишник* [Петр.: 40], *косарі* (волин. [ВхПч., I: 10; Гр., II: 290]), *іголка* (буков. [Ні.: 5; Мак.: 141]), *по чому збіже* (галиц. [ВхПч., I: 10; Мел.: 106]). Деякі назви (*бусьочник*, *чаплишник*, *гребениця*) майже такі самі, як і у видів *Geranium* L. (раніше вид *Erodium cicutarium* L'Her. належав до роду *Geranium* — див. [Ан.: 136]), і мотивуються формою плоду, подібного до дзьоба журавля, чаплі.

Номен *іголка*, *косарі* виникли внаслідок переосмислення слів (від *косар* 'той, хто косить') за асоціацією гострого носика плоду з голкою чи косою, пор. [ЕСУМ, II: 289; III: 49; Нейшт.: 364]). Проте більш імовірно, що фітономен *косарі* міг утворитися і за допомогою суф. *-ar* від *коса*. *Гребениця* (від *гребень* 'гребінь'; пор. вище *гребениця* '*Geranium palustre* L.') і *грабельки* (переосмислення загальноновживаного демінутива) мотивуються подібністю об'єднаних між собою чотирьох плодів із плодоніжками (носиками) до зубців гребеня або грабель; пор. із цим самим значенням рос. діал. *грабельки* [Ан.: 136; СРНГ, VII: 104], біл. діал. *грабельки* (гомел., могил.), *грабенчыкі* (могил.) [Кис.: 50]. Висловлювалося припущення про ймовірність існування праслов'янського фітономена **grablyьku* id., утвореного від **grabljě* 'граблі' [ЕСУМ, I: 579]. *Грабелькі* — нормативне в українській ботанічній термінології [ОВРУ: 222; РУСб: 157]. Уперше у функції наукового терміна ухвалене в [СБН: 58].

3.45. Найвідомішою рослиною родини **квасеницеві** (Oxalidaceae) є *Oxalis acetosella* L., яка зростає в лісних районах та в Західному Лісостепу і для якої задокументовано назви: *квасениця* (надсян., сер. наддніпр. та ін. [ВхПч., II: 33; Жел.: 339; ЯЧ: 125]), гуцул. *заячий квас* [ВхПч., V: 26; Шух., I: 22; Гр., II: 120] і *квасок заячий* [Онищук: 154; Мак.: 253], *заячий щавель* [РО: 61; Ум., I: 279; Гр., IV: 522], *щаву́х* [Тм., I: 143; Руб., XIII: 43], *заячий щаву́х* [РО: 61; Рог.: 130; Гр., II: 120], *кислець* [Вол.: 240; Парт.; Петр.: 16], *квасніца*, *кваснічка* (півд. лемк. [ВхЛем.:243]), *заяча капуста* (галиц., надсян., бойк., закарп., сер. наддніпр. та ін. [Гавр.: 142; Чопей: 115; ЯЧ: 125]), бойк.-галиц. *заяцьова капуста* і *дика капуста* [ВхПч., II: 33; Мел.: 193]. Номен *квасениця*, *квасніца* пов'язуються із *квасний*, *кислець* — із *кислий* через кислий сік рослини, пор. [ЕСУМ, II: 416]. Ця ознака лягла і в основу

переосмислення компонентів *щавель*, *щав'ях* у відповідних складених назвах. Компонент *капустя* — результат переосмислення загальноживаного слова у зв'язку з подібністю червонуватих м'ясистих листочків рослини до капустяних. Означення *заячий*, *заяцьовий* у наведених складених номенах мають значення 'несправжній; дикий'; пор. подану трохи вище назву *дика капуста* ід. Нормативною в українській науковій номенклатурі стала назва *квасениця* [ОВРУ: 219; РУСб: 204]. У цій функції її запропонував І.Верхратський [ВхГик.: 157], підтримав М.Мельник [Мел.: 193] і ухвалено в [СБН: 107].

3.46. Родина **льонові** (Linaceae) представлена в джерелах найменуваннями кількох дикорослих видів *Linum* L., зокрема назвами *Linum flavum* L. (цей вид поширений по всій Україні, але частіше в Степу) *жовтий льон* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 127; Гр., II: 384; ЯЧ: 125]), *жовтий лен* [Тм., I: 67], *вітошник* (полт.), *завівошник* (волин.) [Ан.: 195; Ум., II: 70; Мел.: 162]. Означення *жовтий* мотивується яскраво-жовтими квітками рослини [Нейшт.: 369]. Номен *вітошник* утворений від *виток* 'закруток', 'один оберт спіральної лінії, дротяної обмотки' [СУМ, I: 513] або, менш імовірно, від *вітти*, а *завітошник* — від *завиток* 'те саме, що *виток*' чи, менш вірогідно, від *завивати*. Ці фітономени пов'язуються з розгалуженим у верхній частині стеблом рослини [ОВРУ: 217; ЕСУМ, I: 385].

Вид *Linum catharticum* L. (росте майже по всій Україні, крім Степу) представлений у джерелах назвами: *льонок* [Рог.: 126; Гр., II: 385; ЯТ: 20], *зозулін льон* [Піск.: 124; Мел.: 162], *зайців льон* [Піск.: 124], *льонток* (галиц. [1900, Гр., II: 385]), *прочістник* [ВхГик.; Жел.: 783; СБН: 88], *кукушкин льон* [Рог.: 126; СБН: 88]. *Льонок* — деминутив від *льон*. У такий спосіб в українській мові нерідко утворюються назви дикорослих рослин від назв культурних. Означення *зозулін*, *зайців* у відповідних складених найменуваннях має загальне значення 'несправжній; дикий'. Таку саму семантику має й означення *кукушкин* у назві *кукушкин льон* із тією відмінністю, що вся ця складена назва — русизм; пор. рос. діал. *кукушкин лён* ід. [СРНГ, XVI: 48]. *Прочістник* — від *прочістити*, мотивується використанням рослини в народній медицині як проносного засобу; пор. латинське видове означення *catharticum*, утворене від гр. *καθαρτίς* 'який очищає, очисний' [Кг.: 39] (тобто такий, який стимулює пронос), пор. рос. *лён слабительный* '*Linum catharticum*' [Нейшт.: 366].

Зафіксовано також назву *дікий льон* [Рог.: 129; Гр., I: 383; ЯТ: 20], *дикий лен* [РО: 53; Сред.: 577; СБН: 88] із значенням '*Linum perenne* L.'

3.47. Уперше у джерелах української мови відзначаються назви степової рослини *Peganum harmala* L. (родина **гармалові**, *Peganaceae*): *рєбрик*, *соба́че зілля*, *собака́рня* (степ. [Сред.: 65; ЯТ: 23; Мел.: 197]), *юзерлік*

(степ. [Сред.: 37; ЯТ: 23; СБН: 109]). Назва *рєбрик* (від *ребро*) зумовлена подібністю довгих вузьких листків рослини до ребра (див. [БА: Табл. 54/3], пор. ще [ЕСУМ, V: 38]). Номен *соба́че зілля* мотивується, ймовірно, низькими кормовими якостями рослини; на основі цієї складеної назви виник універб *собака́рня* — дериват від *собака*), пор. аналогічну діалектну назву *п'с'ачка* '*Nardus stricta*' (від *пес* або *п'с'ачий* 'собачий' [ССк.: 297]; ця трава дуже поганих кормових якостей). *Юзерлік* — тюркізм; пор. тур. *üzerlik* '*Peganum harmala*', д.тюрк. (XI ст.) *jüzärlük, üzärlük* ід. [ЕСУМ, VI: 520]. Номен *рєбрик* був запропонований як термін у [Мел.: 196] і ухвалений у [СБН: 109], проте в сучасній українській науковій термінології необґрунтовано утвердилася в цій функції назва *гáрмала*, запозичена, очевидно, через рос. *гáрмала* ід. [ОВРУ: 219; РУСб: 177] від лат. *harmala*, видового означення в латинській науковій назві цієї рослини. Ю.Кобів зробив спробу повернути до української наукової термінології назву *рєбрик* [Кобів: 305].

3.48. Паролистові (Zygophyllaceae). Для поширеної переважно в Степу, зрідка в Криму та на півдні Лісостепу рослини *Tribulus terrestris* L. задокументовано назви *кавунці*, *якірці* [ЯТ: 30; Мел.: 284], *якорці* [Сред.: 137; Манж.: 194; Ум., IV: 199], *колючкі* (буков. та ін. [Рог.: 139; Нл.: 12; Гр., II: 274]). Номен *якірці*, *колючкі* мотивуються плодами рослини, які вкриті колючками, схожими з якорем (див. [ОВРУ: 219, рис. 274], а також [ЕСУМ, VI: 542]; пор. ще чес. *kotvičnik* ід. (похідне від *kotvice* 'якір'), *kolčatka* ід. [Mach.: 137]). Літературною нормою української мови для роду *Tribulus* L. стала назва *якірці* [ОВРУ: 219; РУСб: 294], *якірець* [СУМ, XI: 638]. У [Мел.: 284] вона була термінована у вигляді *якорєць* і ухвалена як науковий термін у формі *якірці* в [СБН: 156], в якій подається цей термін у [Кобів: 410].

3.49. Рутові (Rutaceae). Для рослини *Dictamnus albus* L. (*Dictamnus fraxinella* Pers.), що зростає в південно-західній частині Лісостепу і в південно-східній частині прикарпатських лісів, уперше документується назва *ясенєць* [Парт.: 222; РО: 62; Сред.: 138; Волк.: 178; Жел.: 183; Гр., IV: 543], яка, ймовірно, праслов'янського походження (прасл. **asenъcъ* [ЭССЯ, I: 80]). Поряд із нею засвідчені новотвори: *ломініс* [Ум., I: 11; IV: 227; Тм., I: 6], *ломинос* (поділ. [Ан.: 126; Мел.: 99]), *ломонос* [Кміц.: 125], *ломши* [Кміц.: 125; Мак.: 131], бойк.-галиц. *свековка*, *свековнік* і *цвиковнік* [Жел.: 854, 1050; ВхН.з.: 44; Мел.: 99], *свековник ясенєць* [ВхБот.1905: 27], *диптам* [Жел.: 183; Тм., I: 85; Руб., III: 14]. Номен *ломініс* і под. (від *ломити* і *ніс*), *ломши* мотивуються, ймовірно, тим, що ця рослина, багата на ефірну олію, має сильний неприємний запах, який «ламає» ніс, пор. [ЕСУМ, III: 285; Ан.: 126; Шамота: 138]. Ця олія, потрапляючи на шкіру, викликає опіки й виразки [БА: С. 175—176]. Назви *свековка*, *свековнік* і *цвиковнік* (від діал. *све́кла*, *цвикла* 'буряк червоний, *Beta vulgaris* L.' [Кобів: 82]) зумовлені сильним коренем

рослини, який використовується в народній медицині [ЕСУМ, V: 187; Ан.: 126]. Вважається, що *diptam* запозичене через пол. *dyptam*, нім. *Diptam*, лат. *dictamnus* id. < гр. *δίκταμνον* id., яке пов'язується із назвою гори *Δίκτη* на острові Крит [ЕСУМ, II: 74; Mach.: 138].

3.50. Китяткові (Polygalaceae). Для рослини *Polygala vulgaris* L. (поширена в Карпатах, Розточчі-Опіллі, Поліссі, на півночі Лісостепу) задокументовані назви *купинá* [Рог.: 132; Піск.: 119], *полевí кисточки* [Рог.: 132], *полевí кісточкі* [Піск.: 199], *хрестовник звичайний* [ВхГик.: 149], *хрестовік* [Жел.: 1046]. Назва *купинá*, ймовірно, перенесена від *купинá* 'горбик на лузі або болоті, порослий травною', 'куш' (пор. [ЕСУМ, III: 147]), мабуть, за місцем зростання — на вогких луках. У складеній назві *полевí кисточки* компонент *кисточкі* — демінутив від діал. *кисть* або *кістка* 'гноно' [Жел.: 343] і мотивується гноноподібним суцвіттям рослини, пор. [ЕСУМ, II: 438]. Номен *хрестовник*, *хрестовік* етимологічно пов'язані з *хрест*, але, всупереч [ЕСУМ, VI: 210], не можуть мотивуватися «формою листя рослини», бо листки не мають форми хреста і розмішені на стеблі не хрестоподібно, див. [БА: Табл. 60/5].

3.51.1. Молочайні (Euphorbiaceae). Рослина *Mercurialis perennis* L., поширена в лісах і кущах по всій Україні, має задокументовані назви: *прóліски* [Рог.: 128; Піск.: 216], *прóліска* (сер. наддніпр. [Ум., III: 201; Тм., II: 54; ЯЧ: 125]), *хвáстник* [ВхГик.: Жел.: 1035], *бáжáнна травá* [Ан.: 216; Ум., II: 201]. Назву *прóліска* в говорах української мови мають ще кілька рослин: *Galanthus nivalis* L., *Heratica nobilis* Mill., *Anemone nemorosa* L. та ін. (див. [Кобів: 694]). О.Потебня вважав, що цей номен походить від **proležka*, утвореного від **proležti* 'пролізти' (напр., ранньовесняна рослина *Galanthus nivalis* проростає, «пролізає» з-під снігу [ЕСУМ, IV: 596]. В.Махек пов'язував укр. *прóліска* 'Heratica' із прасл. **lěsьka* 'ліщина' [Mach.: 48]. О.Преображенський — із **lěsь* 'ліс' [Пр., II: 131], від якого утворено **lěsьka* 'ліщина'. Що ж до номена *бáжáнна травá*, то від нього В.Махек виводить чes. *bažanka*, *bazanka*, які пов'язує із *bazalika* < *bazilika* 'Oscitum basilicum L.' [Mach.: 139, 204]. *Хвáстник* — дериват від діал. *хваст* 'бур'ян' < прасл. **xvastь* id. [ЕСУМ, VI: 163].

Для іншого виду *Mercurialis annua* L., поширеного в Степу і Криму, поряд із відомою зі староукраїнської мови [1642, Слав.: 121] назвою, ймовірно, праслов'янського походження *цир* [Вол.: 125; Мел.: 178] зафіксовані спільні з попереднім видом назви *прóліска* [Вол.: 125; Ум., IV: 52; Жел.: 773], *бáжáнна травá* [Ум., IV: 52] і номен *курзіле* [1865, Жел.: 391; Мак.: 231], який відомий зі староукраїнської мови зі значенням 'Potentilla erecta Rausch.' [1775, ЛО: 32], див. ще [Сабадош 1996: 121]. У [СБН: 97] як науковий термін для роду *Mercurialis* L. була ухвалена назва *бáжáнна травá*.

3.51.2. Із багатьох видів молочаю найвідоміший, поширений майже по всій Україні вид *Euphorbia cyparissias* L. В описуваний період, крім назв *молочáй* [Рог.: 122; Жел.: 4511; Ум., II: 60; Тм., I: 27; Гр., II: 443; ЯТ: 16], *молочáк* [Волк.: 172; ВхГик.: 151; Ум., I: 61; Тан.: 60], *вовче молоко* [Гр., I: 246], *вовче молочко* [ВхПч., II: 31], *чортове молоко* [Петр.: 41], відомих із попереднього періоду розвитку української мови (див. [Сабадош 1996: 122]), появляється для цієї рослини низка найменувань-інновацій: *молóчка* [Рог.: 122; Гр., II: 443], *молочій* (гуцул., волин. [ВхПч., I: 10; Шух., I: 21; Гр., II: 443], *млiчéй* (галиц. [ВзН.з.: 44]), галиц. *собаче молоко* [Гавр.: 139], *песяче молоко* [ВхПч., I: 10; Гр., II: 443], *psiecze moloczko* [Hoelzl: 154], *псе молоко* і *сúче молоко*, закарп. *пéсс молоко* і *сучое молоко*, лемк. *канс молоко*, *кізе молоко* і *квітче молоко* [ВхН.з.: 44; Мел.: 112] (*квітче* < *кітче* < *кошъче*, утвореного від *кіт*, род. в. *котá*), волин. *кóтяче молочкó* [ВхПч., I: 10; Жел.: 451; Гр., II: 443], закарп. *кóнськoe молоко* [ВхЗак.: 225], галиц. *вовчинéц* [ВхН.з.: 44], півд. лемк. *вовчiнець* [ВхЛем.: 231; Гр., I: 246], *псiярник* [ВхПч., I: 10; Жел.: 786; Гр., III: 496], *молочак псiярник* [Жел.: 451; ВхБот.1896: 31], півд. лемк. *ди́ке молоко* [1902, Мак.: 145], зах. укр. *дикомóлоч* [Гол.: 515], *остромолоч* [Вол: 124; Петр.: 27], гуцул. *блекiтець* [Нов.: 98; Руб., I: 208], галиц. *земóзил* і *землéзил* [ВхН.з.: 44], *зимозiля* [Петр.: 40], *сóсонка* [Рог.: 122; Гр., IV: 170].

Назви, пов'язані з *молоко*, мотивуються білим соком рослини. *Млiчéй* — похідне від *млiч* < *млеч* < пол. *mlecz*, *mliecz* 'види *Euphorbia* L.' [Мај., II: 322]. У складених назвах типу *собаче молоко* означення *собаче* (від *собáка*), *псе*, *песе*, *псяче* (від *пес*), *суче* (від *сúка*), *кізе* (від *козá*) і под. мотивуються отруйним соком цієї рослини (аналогічні назви є і в інших слов'янських мовах, див. [Mach.: 139]). Номен *вовчинéц*, *вовчiнець*, *псiярник* — універби, які виникли на основі складених назв *вовче молоко*, *псе молоко*. Назви *дикомóлоч* (від *ди́кий* і діал. *мóлоч* 'найменування багатьох рослин із білим соком' [Кобів: 635]) та *остромолоч* (від діал. *óстрий* 'гострий' і *мóлоч*) мотивуються гострим, неприємним смаком соку рослини. *Блекiтець* дериват від *блекiт* (*блекота*) '*Hyoscyamus* L.' (рослини цього роду також отруйні).

Земóзил і, очевидно, його деетимологізований варіант *землéзил*, мабуть, композит, утворений від *зимá* і *зілля*, мотивується тим, що рослина залишається і взимку зеленою. Тому вихідним для цих варіантів може бути й інший композит — *зимозелень* (від *зимá* і *зелéний*); пор., напр., *земозелень* '*Chelidonium majus*' [СБН: 37], а також слвц. *zimozel'* '*Vixus* L.' (вічнозелений куш), чes. *zim(o)zelen*, *zinzoiin*, *zibolen* id., які В.Махек трактує як «v zimě zelený» [Mach.: 141]. Компоненти композитів часто деетимологізуються, помилково зближуючись у свідомості діалектоносіїв з іншими словами. Такою є, зокрема, назва *землéзил* (перший компонент за народною

етимологією зближується із *земля*); пор. ще гуцул. *самозелень* 'Euphorbia amygdaloides L.' [Шух., I: 21; Гр., IV: 99]. *Сосонка* — похідне від *сосна*, пов'язується з густими і вузькими листками-гілочками, подібними до соснових, у верхній частині стебла; пор. пол. *sosnka* 'різні види Euphorbia' [Maj., II: 321].

Частина із перелічених назв виду Euphorbia cyparissias L. характерна і для інших, менш відомих видів Euphorbia L. Літературною нормою української мови для цього роду стала назва *молочай* [СУМ, IV: 792; ОВРУ: 145], уперше ухвалена як науковий термін у [СБН: 59]. Раніше І.Верхратський [ВхГик.: 152] і М.Мельник [Мел.: 111—113] у цій функції пропонували вживати термін *молочак*.

3.52. Виринницеві (Callitricheaceae). Водяна рослина Callitriche verna L., поширена на заході України, в Поліссі, Лісостепу, зрідка в Степу і Криму, має назви: *виринниця* [ВхГик.: 50; Жел.: 84], *водяні зіркі* (галиц. [Мел.: 59]), *водозвіздка* [Ан.: 77] (помилково *водозвідка* [Ум., I: 280] — з покликанням на [Ан.]; помилково *водозвістка* [Мак.: 71] — із покликанням на [Ум.; Тм.]). *Виринниця* (від *виринати*) мотивується тим, що квітка цієї підводної рослини, щоб запилитися, виринає на поверхню води [Нейшт.: 374; ЕСУМ, I: 379]. У складеній назві *водяні зіркі* другий компонент зумовлений подібністю розміщення верхніх (під квіткою) листків до зірки; пор. рос. *водяная звездочка* id. (переклад нім. *Wasserstern* id. [Ан.: 77]), чес. *hvězdoš*, слвц. *hviezdoš* id. < пол. *gwiazdosz* id. [Mach.: 140]. Цю мотивацію має також складна назва *водозвіздка* (від *вода* і діал. *звіздка* 'зірка, зірочка').

Інший вид Callitriche hermaphrodica L. (Callitriche autumnale L.), який зростає також у воді майже по всій Україні, крім назв, спільних із попередньою рослиною, має ще найменування *звізда багняна* (буков. [Ні.: Мак.: 71]). Сучасна наукова назва для роду Callitriche L. — *виринниця* [ОВРУ: 213; РУСб: 166], ухвалена як науковий термін ще в [СБН: 29].

3.53. Бальзамінові (Balsaminaceae). Уперше документуються назви рослини Impatiens noli-tangere L., яка зростає у вологих місцях у Карпатах, на Поліссі і в Лісостепу, це: *розрив* [Рог.: 125; Ум., I: 13; Гр., I: 55], *розрив-трава* [Жел.: 830], *розпорник* [ВхБот.1896: 104], *розпорник-нетик* [ВхБот.1905: 25], *нетикалка* [Вол.: 240], *нетиканка* [Парт.; Мак.: 189], *недотіка* [Гр., II: 545], *неруш* (лемк. [Жел.: 522; ВхБот. 1905: 25; ВхН.з.: 46]), *неруш менé* [1818, Павл.: 71; Закр.: 415; Ум., I: 13], *скочок* [Петр.: 34], *черевічки Божої матері* [Рог.: 125; Піск.: 286; Гр., IV: 455], *слабинога* (бойк. [Нов.: 99; ВхБот.1905: 25]), *слабиніг* (гуцул. [1909, Мак.: 189]), *глушок, глушец* (сх. поліс. [Гор.-I: 11; Мак.: 189]), *гер* (галиц. [ВхПч., I: 10; Парт.]), *кануфур* (буков. [Ні.: 3]). Назви *розрив* (від *розривати*), *розпорник* (від *розпорскувати*, див. [ЕСУМ, V: 112]), *нетикалка* і под. (від діал. *не тикати*

'не займати, не чіпати' або від діал. *не дотикати* 'не доторкатися' [СУМ, II: 393; X: 111], див. [ЕСУМ, IV: 76]), *неруш* і под. (від *не руйнити* 'не чіпати що-небудь', див. [ЕСУМ, IV: 76]), *скочок* (від *скочити*) мотивуються тим, що при доторканні до спілого плоду він розривається і насінини вискакують, випорскують із нього [Нейшт.: 381]. Правда, В.Махек схильний уважати чес. *netykalek, netykalka*, слвц. *netykavka* id. перекладами латинської видової назви рослини *noli-tangere* 'не торкайся', а слвц. *skoček* id. — перекладом нім. *Springkraut* id. [Mach.: 142].

Із *слабинога, слабиніг* пор. чес. валас. *slabonoga* id, яке В.Махек вважав українізмом, мотивованим слабим і коротким корінням [ib.]. Проте, на наш погляд, більш імовірно можна пов'язувати цей фітономен не так із корінням, як із слабким вузлуватим стеблом, яке дуже соковите і просвічується, див. [Нейшт.: 380], або, можливо, з використанням цієї рослини у народній медицині: нею «купають подагристів і сухотників» [Нов.: 99], «зцілюють кістки і переломи» [Mach.: 142]. Номени *глушок, глушец* — від *глушити* (мотивація неясна). *Гер* уживається ще як назва рослини Aegorodium podagraria L. [Жел.: 168], яка запозичена через пол. *gierz*, діал. *giers*, ст. пол. *gier* id. від німецької мови; пор. н.в.нім. *Giersch*, с.в.нім. *gers* і под. id. [ЕСУМ, I: 497]. Флорономен *кануфур* пов'язаний із *канупер* 'Balsamita major', діал. *кануфер* і под. id. [Кобів: 79] < гр. *καρβοφυλλον* 'гвоздика', букв. 'горіховий лист' [ЕСУМ, II: 366].

3.54.1. Мальвові (Malvaceae). У джерелах документуються назви кількох дикорослих видів мальви, або калачиків (Malva L.), поширених по всій Україні, зокрема для виду Malva neglecta Wallr. (Malva rotundifolia L., Malva vulgaris Ten.) поряд із успадкованою від праслов'янської мови назвою *слиз* [ВхГик.: 140; Жел.: 883; Коб.: 358] (< прасл. *slězъ, *slizъ id. [ЕСУМ, V: 299]) та вживаними зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 123]), *колачки* [Піск.: 217], *калáчки* [Кв., I: 639; Б.-Н.:177; Закр.: 355; Рог.: 128; Піск.: 100; Гр., II: 210], *проскурнік* [Ан.: 208; Ум., III: 207; Мак.: 224], *дзіндзівер* [1885, Мак.: 224; Ум., II: 90; Тм.] появляються раніше не документовані назви: *проскура* [Закр.: 491], *прóскурки* [Рог.: 128; Піск.: 217; Ум., III: 207; Тм., II: 105; Гр., III: 479; ЯЧ: 126], *проскуркі* [90], *просвиркі* [Рог.: 128; Піск.: 100; Руб., X: 209; Мел.: 172], *колачі* [1914, Мак.: 224], *калáчник* (волин. [1889, Мел.: 172]), *прóскурень* [Піск.: 217; Ум., III: 207; Гр., III: 479], *проскурняк* [РО: 55; Ум., III: 207], *слизівник* (гуцул. [Шух., V; Мел.: 172]), *пацьóрки* [Піск.: 100; Ум., III: 207; Гр., III: 103; ЯЧ: 126], *рóжа* [Б.-Н.: 314; Гр., IV: 29]. Назва *калáчки, калáчки* виникла за асоціацією плодів рослини із калачами [Мел.: 127]; пор. чес. *chlebič, chlebiček, koláček* id. [Mach.: 147]. Аналогічну мотивацію мають назви *прóскурки, просвиркі* (переосмислення демінутивів від *прóскура, прóсвира* 'проскура' < ст. сл.

просфора просвора id. < гр. *προσφορά* 'дар, приношення' ЕСУМ, IV: 601) і *пацьорки* (переосмислення *пацьорки* 'намісто' [Гр., III: 103] < пол. *pacjorki* 'чотки, намісто' [ЕСУМ, IV: 323]).

Для виду *Malva sylvestris* L. засвідчені назви галиц. *слез* [Нов.: 100] і *слиз*, волин. *слюз* [ВхПч., I: 11; Жел.: 883; Гр., IV: 150], *слиз дикий* [Вол.: 212], *слиз лісовий* [ВхБот.1905: 19], *сльоз турецький* [Шейк., V/1: 104; Жел.: 993; Гр., IV: 296], *сльоз турецький* (галиц. [ВхПч., I: 11; Жел.: 882]), *слиз дикий* [Вол.: 212], *пацірник дікий* (півд. лемк., закарп. [Гр., III: 103; ВхН.з.: 49]), *танцёрник* (волин. [Ан.: 208; Шейк., V/1: 4; Гр., IV: 246]), *дзіндзівер*, полт. *зінзівер* [Ан.: 208; Мел.: 172], *голая панночка* (волин.), *свиняча рона* [Ан.: 224]. В останній складеній назві замість помилкового *рона* має бути *рожа* (див. [Мак.: 224]); пор. *рѡжа* 'Malva L.' [Гр., IV: 229], *чорна рожа* id. [Гавр.: 141], полт. *собача рожа* 'Malva sylvestris L.' [СБН: 93], тобто *свиняча, собача* означають 'несправжня; дика'. Деетимологізований номен *танцёрник*, очевидно, слід виводити від поданого вище *пацірник* (див. [Ан.: 208; ЕСУМ, V: 516]) — деривата від *пацьорки* 'Malva neglecta Wallr.'

Як позначення інших видів *Malva* L. повторюються деякі назви попередніх видів. Із оригінальних укажемо на *слиз зірчак* 'Malva exisa Reinchenb.' [ВхГик.: 140; Жел.: 301], в якому компонент *зірчак* — від *зірка*, мотивується тим, що «рослина вкрита зірчастими притиснутими волосками» [ВРУ: 460]. Для відомої по всій Україні дикорослої рослини 'Malva mauritiana L.', яку також культивують як декоративну, крім успадкованої від староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 123]) назви *дзіндзівер* [Закр.: 608; Сред: 135; Рог.: 128; Піск.: 65; Жел.: 180; Гр., I: 379], документується новотвір *дьюндзя* [Рог.: 128; Гр., I: 461], який виник, можливо, внаслідок деетимологізації *дзіндзівер* 'Malva'. Можна також припустити спорідненість його із діал. *дьюндзя* 'висяча прикраса' (за формою суцвіття), яке є угорським запозиченням [ЕСУМ, II: 61]. Літературною нормою для роду *Malva* L. стали дві назви: *калачики* і *мальва* [СУМ, IV: 76, 614; ОВРУ: 141]. *Мальва* — від лат. *malva* [ЕСУМ, III: 374]. У науковій номенклатурі для виду *Malva sylvestris* закріпилися дві назви *калачики лісові* і *зензівер* [ОВРУ: 142; ВРУ: 461]. Про назви культивованого виду *Malva crispa* L. див. п. 2.23.1.

3.54.2. Фіксуються назви близької до видів *Malva* L. рослини *Althaea officinalis* L., яка поширена по всій Україні і має спільні чи подібні з видами *Malva* L. назви: *проскуркі* [Ум., I: 283; Тм., I: 3], *проскурняк* [Вол.: 212; Рог.: 111; Піск.: 5; Жел.: 778; Тм., II: 106; Гр., III: 479], *калачики* [Ум., I: 4; Тм., I: 3; Мел.: 26], *калачики* [Ум., I: 283; Тм., I: 3], *слиз* [Hoelzl: 154; Коб.: 269], гуцул. *цеткі* і *гордівля* [Вол.: 212; Гавр.: 236; Жел.: 152], півд.-зах. *гордовля* [Гол.: 485], *гордовля лікарська* [ВхГик.: 141], півд. лемк. *пацірник* і *пацірник* [ВхЛем.: 257; Гр., III: 103; ВхН.з.: 38], а також *рожа* (степ. та ін. [Піск.: 5;

Ум., II: 90; ЯТ: 8], *городна рожа, жовта рожа* (степ [Сред.: 134; ЯТ: 8], *діка рѡжа* [Шм.; Ум., III: 51; Мел.: 26], *собача рѡжа* (сер. наддніпр. [Авг.: 11; ВхПч., IV: 13; Рог.: 111; Гр., IV: 29]), *псяча ружа* (буков. [Ні.: 2]), *альтея* [РО: 54; Мак.: 24], *альтей* [Рог.: 111; Піск.: 5; Мел.: 26], *алтей* (степ. та ін. [Сред.: 134; Руб., I: 26]).

Цеткі ([ʼe] < [ʼa]), — очевидно, результат переосмислення діал. *цѣтка* (*цѣтка*) 'крапинка, пятнышко, точка', 'капля, капелька' [Гр., IV: 440] (фітономен мотивується, ймовірно, яскраво-рожевими цятками всередині квітки рослини, див. [БА: Табл. 56/1], менш вірогідне, на наш погляд, виведення від *чѣтки*, всупереч [ЕСУМ, VI: 242]). *Альтей* і под. < лат. *althaea* id. < гр. *ἀλθαία* 'вид мальви' [ЕСУМ, I: 62]. Нормативним терміном для роду *Althaea* L. в українській науковій ботанічній термінології є *алтѣя* [ОВРУ: 143; РУСб: 158; ВРУ: 462]. У [СБН: 9] був ухвалений *проскурняк*, поданий у [Кобів: 51] як єдиний науковий термін. На правах літературних для роду *Althaea* L. подаються у [СУМ, IV: 76; VIII: 287] *калачики* і *проскурняк*, у [ВТССУМ: 23, 515, 1168], крім того, — ще й *алтѣй*, *алтѣя* id., а в [СУМ-20: 179] — поки що тільки *алтѣй*; пор. рос. літ. *алтѣй* id.

3.54.3. Уперше фіксуються назви рослини *Abutilon theophrasti* Medik. (*Abutilon avicennae* Gaertn.), поширеної зрідка в Лісостепу і Степу, це *липка* (катер., степ. [Сред.: 135; ЯТ: 7; Мак.: 1]), *липочка* (катер., харк. [Ан.: 1; Гор.-I: 3]), *канатник*, *грудничок* [Ан.: 1; СБН: 1], *степова грудина* (степ. [Lind., I: 107; СБН: 1]). *Липка, липочка* — від *ліпа* 'дерево *Tilia* L.' (за схожістю листя, див. [ЕСУМ, III: 238]), *грудина, грудничок* (відповідно від *груді* і *грудній*) мотивуються використанням рослини при лікуванні грудних хвороб [Ан.: 1]. Назва *канатник* (від *канат*) пов'язується з використанням рослини при виготовленні джгутів, канатів [ВРУ: 463]. *Канатник* — норма української літературної мови [СУМ, IV: 87; ОВРУ: 143]. Крім цієї назви, в науковій термінології вживається ще *абутілон* id.; пор. рос. *абутілон* id. [ОВРУ: 143; ВРУ: 463] < лат. *abutilon* id. У [СБН: 1] як науковий термін із цим значенням був ухвалений *ліпка*, поданий як єдиний у [Кобів: 32].

3.54.4. У джерелах фіксуються назви ще однієї поширеної по всій Україні рослини родини мальвові *Lavatera thuringiaca* L., зокрема: *собача рѡжа* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: ВхПч., IV: 14; Рог.: 126; Гр., IV: 29]), *рѡжа польовá* (галиц. [Нов.: 99; Волк.: 173; Гр., IV: 29]), *слезінь, хлезінь* (гуцул.-покут. [ВхН.з.: 47; Мел.: 156]), *слизіця* [ВхГик.: 140; Жел.: 883], *слизлик* (волин. [Нов.: 99; Мак.: 204]). Означення *собача, польовá* у складених назвах мають значення 'несправжня; дика', бо справжня — це *Alcea rosea* L. (див. п. 2.23.3). *Слезінь, слизіця* — від *слиз, слизлик* — від *слюз* 'Malva sylvestris' (див. вище, а також [ЕСУМ, V: 297]). *Хлезінь* — фонетичний варіант назви *слезінь*. Останній номен М.Мельник запропонував як науковий термін [Мел.: 156], а

в [СБН: 85] у цій функції був ухвалений складений фітономен *собáча рóжа*, проте в сучасній українській науковій термінології з незрозумілої причини кодифіковано латинізм *лаватера* [ОВРУ: 142] (< нов. лат. *lavatera id.*), хоча у [РУСб: 282] у цій ролі подаються *лаватéра* і *собáча рóжа*. До речі, назву *лаватéра* у джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. ми не виявили. У [Кобів: 246] у цій ролі подається єдиний термін *собáча рóжа*.

3.55. Звіробійні (Hypericaceae). Поряд із відомими зі староукраїнського періоду назвами рослини *Hypericum perforatum L.* (зростає по всій Україні) *звіробій* (сер. наддніпр. та ін. [Б.-Н.: 151; Авг.: 38; ВхПч., IV: 14; Сред.: 135; Рог.: 125; Піск.: 88; Жел.: 289]), *святого Яна зіле* (волин. [1889, Мак.: 186]), *святоянське зілле* (галиц. [ВхПч., I: 10; Тм., I: 141; Піск.: 233]), *святоянське зіле* [Парт., I: 364], *святоянське зілля* [Парт.: 164; Гр., II: 152] в описуваний нами період появляються нові варіанти цих номенів та інші новотвори: *звіробійник діравий* [Вол.: 240; Жел.: 289], *св. Івана кров* [ВхПч., I: 10], *кров св. Іоанна* [Вол.: 240], *свінтоянське зілле* [Рог.: 125], *ивана кров*, *иванок* [Парт., I: 364], *и(і)ванок* (галиц. [ВхПч., I: 10; Парт.: 364; Гр., II: 195, 310]), *иванове зілле* [Петр.: 15], *крівця* [Рог.: 125; Ум., I: 279; Гр., II: 309], *божа кривця* (галиц. [ВхПч., II: 32]), *біжа кровця* (лемк. [ВхН.з.: 46]; *біжа* < *божа*), *заяча кривця* (сер. наддніпр., катер. [Б.-Н.: 149, 197; РО: 56; Рог.: 125; Волк.: 168; Піск.: 87; Гр., II: 120]), *заячий кривець* [Волк.: 168; Піск.: 87; Гр., II: 120], *кровник* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 310]), *кровавник* (київ. [Ан.: 172]), *стокривця* (лемк. [ВхГЛ: 470; Гр., IV: 209; ВхН.з.: 46]), *кравник* [Рог.: 125; Піск.: 115; Жел.: 374; Руб., VI: 53], *коров'як* (волин. [Нов.: 99; Гр., II: 285]), *косá богомáтери́на* [Волк.: 169; Піск.: 113], *коса богоматери* [Руб., VI: 46], *бождеревок*, *деревій* (обидва галиц. [Нов.: 99; Гр., I: 81, 368]), *прозирник* (галиц., гуцул. [ВхПч., IV: 14; Жел.: 771; Шух., I: 21; Гр., III: 466]), *смілка* (сх. укр. [ВхПч., II: 32; Гр., IV: 158]), *журавець* [1893, Мак.: 186; Гр., I: 492], *діробой іванок* [ВхГик.: 145; Жел.: 186], *діравець* [Петр.: 10], *матери божої сльози* [РО: 56; Ум., I: 279], *молодецька кров* (уман.), *криштáльки*, *здоровá трава* [Ан.: 172; Ум., I: 279; Руб., VI: 60; Мел.: 141], *здорівник* (буков. [Ні.: 7; Мак.: 186]).

Звіробійник — від *звіробій* (про походження останнього див. [Сабадош 1996: 123—124]). Назви, у складі яких є компонент *кров* та його похідні, мотивуються кольором соку рослини. Означення *заячий* у складених фітономенах має значення 'несправжній'; пор. біл. *кроў*, *кряваўник*, *крявавец*, *заячча кроў*, *бо́жа кроў* і под. id. [ЛАБНГ, I: 234]. До цієї групи належить, можливо, також номен *кравник* (< *кровник id.*, пор. [ЕСУМ, III: 72, 78]). Компонент *Іван* (або *Ян* < пол. *Jan* [ЕСУМ, VI: 546—547]) та його похідні пояснюються періодом цвітіння (від червня по серпень) звіробою, пік якого припадає на свято Івана Купала та християнське свято різдва Івана

Хрестителя (7 липня); пор. біл. *Іванова кроў* [ЛАБНГ, I: 234], пол. *świętego Jana korzenie*, ст. чес. *svatého Jana kořenie*, sv. *Jana bylina*, серб., хорв. *иванова трава*, *трава святог Івана*, слвн. *ivanovka*, *kri sveto(e)ga Janeza id.* [Сим.: 241—242], див. ще [Mach.: 148—149]. За цією мотиваційною ознакою виникла і назва *косá богомáтери́на* чи *коса богоматери*, пов'язана зі святом Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня) — часом завершення цвітіння звіробою; пор. біл. *богороднык* [ЛАБНГ, I: 234], болг. *богородична трава* [Ахт.: 184], серб., хорв. *богородична трава*, *богородична рука*, *госпин цвет*, *госпина трава* і под. id. [Сим.: 241] (*госпин* 'богородичин'). Цілком імовірно, що фітономени, пов'язані з Богородицею, а також *матери божої сльози*, *бождеревок* (від *бо́же дере́во*) мотивуються вірою людей, що Діва Марія цією рослиною оберігає від злих сил [Mach.: 148]. Означення *свінтоянське* < *святоянське* (зілля) < пол. *świętojaskie (ziele)* 'Hypericum perforatum' [Maj., II: 401].

Сильними лікувальними властивостями зумовлені назви *здоровá трава*, *здорівник* (від *здоровий*), *молодецька кров*. Назви *діробой* (від *діра́* і *бі́ти*), *діравець* (від *діра́* 'діра'), *прозирник* (від *прозирний* 'прозорий'), *криштáльки* (від *криштáль* < пол. *kryształ* < лат. *crystallus* < гр. *κρυστάλλος* 'кришталь' [ЕСУМ, III: 96]) мотивуються наявністю на листочках звіробою світлих (прозорих) цяток (пор. [ЕСУМ, II: 92]); пор. той же мотив номінації в біл. *дзюравец* [Кис.: 67], пол. *dziurawiec*, *dziurkawiec*, *przezorek* [Maj., II: 401], чес. діал. (морав.) *prostřelenec* [Mach.: 149], серб., хорв. *простријельник*, *простријельно зеље id.* [Сим.: 241], а також латинське видове означення *perforatum*, утворене від *perforo* 'пробиваю, продіраваю' [Кг.: 161]. Можливо, до цієї мотиваційної групи належить і флорономен *журавець* як, імовірно, «результат видозміни і зближення з основою *журавель* деетимологізованого запозичення від польської мови; пол. *dziurawiec id.* пов'язане з *dziura* 'діра'» [ЕСУМ, II: 210]; пор., однак, ще болг. *журавец*, *журавлек* 'Hypericum perforatum' [Ахт.: 184]. *Смілка* — деминутив від *смола́*, в українських говорах називає також ряд інших рослин, у яких окремі частини стебла липкі, пор. [ЕСУМ, V: 322—323]. *Деревій* — від *дере́во*, фітономен зумовлений твердістю стебла звіробою.

Дивує те, що в такої відомої в народі цілющими властивостями, поширеної скрізь у слов'янських землях рослини, як *звіробій*, немає спільнослов'янської назви. В українській літературній мові нормою став *звіробій* [ОВРУ: 101; СУМ, III: 485]. Показово, що в джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. документується тільки варіант *звіробій*. Як науковий термін М.Мельник із цим значенням запропонував *іванок прозирник* [Мел.: 140], уперше введений у науковий ужиток І.Верхратським

[ВхБот.1905: 16], а в [СБН: 77] у ролі терміна було ухвалено *заяча кривця* 'Hupericum L.'

Для ще одного виду звіробою *Hupericum montanum* L., поширеного у Карпатах, Поліссі, на півночі Лісостепу, фіксуються назви *бóжса трійця* (волин. ВхПч., I: 10; Шейк., V/1: 83; Жел.: 984), яка зумовлена початком цвітіння рослини в період християнського свята Трійці (3 червня) і *бóжса крówця* [Жел.: 37].

3.56. Руслицеві (Elatinaceae). Уперше документуються назви двох видів, поширених у стоячих неглибоких водах майже по всій Україні, роду *Elatine* L. *руслиця очертаста* 'Elatine absinastrum L.' [ВхГик.: 145; Жел.: 844], *воронець* (буков. [Ні.: Мак.: 136]), *перечничка* 'Elatine hydropiper L.' [Петр.: 28]. *Руслиця* — від *русло*, мотивується місцем зростання рослини [ЕСУМ, V: 147—148]. Із наголосом на першому складі (*руслиця*) цей номен став нормативним в українській мові [СУМ, VIII: 912; ОВРУ: 102], ухвалений як науковий термін у [СБН: 55].

3.57. Чистові (Cistaceae). Уперше фіксуються назви рослини *Helianthemum nummularium* Mill. (*Helianthemum vulgare* Gaertn.), поширеної у лісових та лісостепових районах, північно-східному Степу, зрідка в Криму, це: *нітник* [Рог.: 124; Піск.: 157; Гр., II: 567], *жовтух* [ВхН.з.: 46; Мел.: 133], *кўряча сліпотá* (волин. [ВхПч., I: 10; Гр., IV: 152]), *сónінка звичáйна* [ВхГик.: 134; Жел.: 895], *сónянка звичáйна* [ВхБот.1896: 124; Мел.: 133], *сонішник* (буков. [Маж., II: 379; СБН: 72]). Походження фітономена *нітник* поки що не з'ясоване [ЕСУМ, IV: 103]. Гадаємо, що він є дериватом від *нітитися* з діалектним значенням 'жаться, сьєживаться' [Гр., II: 567], мотивується тим, що в сиру, дощову погоду пелюстки закриваються і квітки звисають [Нейшт.: 389]. Дієслово *нітитися* — від діал. *ніт* 'немає' < *не є ту* < прасл. *ne je(stb) tu* [ЕСУМ, IV: 103]. Властивістю суцвіття закриватися в негоду пояснюється, очевидно, і назва *кўряча сліпотá* (пор. [ЕСУМ, V: 304—305]). *Жовтух* (від *жóвтий*) зумовлене яскраво-жовтими пелюстками квітки [ВРУ: 468].

Назви *сónянка*, *сонінка*, *сонішник* (в останніх двох [i] < [ʼa]) — похідні від *сónце*, зумовлені яскраво-жовтими пелюстками і зростанням рослини на відкритих сонячних місцях; пор. латинську родову назву *helianthemum*, утворену від двох грецьких слів *ηέλιος* 'сонце' і *ανθεμον* 'квітка' [РО: 35; Нейшт.: 389]. Або ж, як уважав В.Махек, пояснюються тим, що квітка цієї рослини, як і соняшника, у сонячну погоду повертається за сонцем [Mach.: 70; ЕСУМ, V: 354]; пор. ще ст. пол. *sloneczny kwiat*, чес. *slunečný květ* 'Helianthemum vulgare Gaertn.' [Маж., II: 378—379]. Номен *сónянка* id. (із наголосом на другому складі) став нормативним в українській мові [ВТССУМ: 1357; ОВРУ: 105]. У цій ролі використовується також *сонцецвіт*; пор. рос. *солнцецвёт* [ib.], біл. *сонцацвёт* id., а також наведені вище польську

і чеську ботанічні назви. Все це, очевидно, переклади лат. *helianthemum* id. Як ботанічний термін лексему *сónянка* вперше використав І.Верхратський, потім М.Мельник [Мел.: 133]. Ухвалена в цій ролі в [СБН: 72].

3.58. Фіалкові (Violaceae). Із багатьох видів *Viola* L. найвідоміший у народі і поширений на більшій частині України *Viola tricolor* L. Уперше багаторазово документується його назва праслов'янського походження *братки* [Вол.: 241; Hoelzl: 152; Волк.: 165; Ум., IV: 174], *братки* [Сред.: 131; Рог.: 141; Піск.: 288; Тм., I: 4; Гр., I: 95] (< прасл. **bratъki* id. [Сабадош 1996: 48]), а також новотвори *братіки* [РО: 38; Рог.: 141; Піск.: 288; Гр., I: 55; Руб., I: 281], *братчики* (зах. укр. [Гол.: 372]), *сестрички* (галиц. [ВхПч., II: 37; ВхГик.: 133; Гр., IV: 117]), *братчик і сестричка* (галиц. [ВхПч., II: 37; Гр., I: 95]), *брат з сестрою* (катер. [Ан.: 382; Жел.: 42; Ум., I: 174]; пор. пол. *brat u siostra*, *brat z siostrą* id. [Маж., II: 825], а також за схожим принципом номінації болг. *день и ноц* [Ахт.: 311], серб., хорв. *дан-и-ноћ* id. [Сим.: 500]), *івán-та-мáрія* [Ум., IV: 174], *івán-да-мáр'я* (сер. наддніпр. [Авг.: 84; ВхПч., IV: 17; Рог.: 141; Піск.: 288]), *івán-да-мáря* [Жел.: 320], *полуцвіт* (полт. [Авг.: 84; Рог.: 141; Піск.: 288; Тм., I: 4; Гр., III: 290; Руб., IX: 116]), *полуцвіт* [Жел.: 694], *полуцвітки* [Ан.: 382; Жел.: 694; Ум., IV: 123] *полуцвіток* [Гр., III: 290], *троїчник* [Петр.: 38] (від числівника *три* за кількістю пелюсткових кольорів), *троцин цвіт* (буков. [Ні.: 13; Мак.: 403]), *сиріткі* (закарп. [ВхН.з.: 61; Мел.: 303]), *зозўльки* [Волк.: 169; Гр., II: 177], *зозуліні черевічки* [Ан.: 382; Ум., I: 6; Мел.: 303], *ўдодів чóбит* [РО: 38; Шейк., V/2: 164; Ум., IV: 123] (помилково *ўдовів* у [Гр., IV: 467] і *удобів* у [Піск.: 288]), *сокирки* [1898, Мак.: 403], *топірчик* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., IV: 274]), *команіця* (бойк. [Нов.: 102; Гр., II: 274]), *зірочки* [РО: 38; Мел.: 303], гуцул. *мáржсче зіле* і *берладінка*, галиц. *порўшка* [ВхН.з.: 61; Мел.: 303], *глистник*, *зашорник*, *пузирятник*, *сокирки*, поділ. *зановать*, уман. *олія* [Ан.: 382; СБН: 168—169], *підліцка* [Петр.: 30], *фіалка трибарвна* [ВхБот.1905: 15].

Про поширення більшості цих назв у сучасних українських говорах див. [САБЛ: № 61]. Переважна частина наведених номенів мотивується кольорами пелюстків: «дві верхні блідо-жовті або темно-синьо-фіолетові, бокові досередини і нижня по краю синьо-фіолетові, синюваті або жовтуваті» [ВРУ: 474]. Означення *троцин* у складеній назві утворене, очевидно, від буков. *трóстя*, *трóца* 'очерет (*Phragmites australis*)' [СБГ: 553], пояснюється, вірогідно, також кольором квіток цього виду очерету — темно-синьо-бурих із фіолетовим відтінком, див. [АБ: 140]. Із назвою *сиріткі* пор. пол. *sierotki* [Маж., II: 824], влуж. *syrotka* id. [Zeman: 453], чес. *sirotka*, слвц. *sirôtka* [Mach.: 71], серб., хорв. *sirota*, *sirotица* [Сим.: 500]. Отже, *сиріткі* — спільне українсько-західнослов'янське утворення. Мотивацію цієї назви В.Махек пояснює перифразою «осиротіла травинка»: рослина одиноко цвіте ще у

вересні-жовтні на полях, із яких уже зібрано врожай, а вона там сама, як сиротинка [Mach.: 71—72].

Фітономени *сокирки*, *топірчик*, а також компоненти *черевічки*, *чобіт* у відповідних складених назвах зумовлені формою квітки, пор. [ЕСУМ, V: 300, 336] (найменування *сокирки* також могло бути перенесено від *Consolida* S.F.Gray), означення *зозуліни* (від *зозуля*), *удодів* (від діал. *удід* 'одуд') [Гр., IV: 319]) — тим, що ця рослина цвіте ранньою весною, коли кують зозулі і подають звуки одуди. Цієї мотивації і *зозульки*, див. ще [ЕСУМ, II: 273—274]. Фітономени *глистник* (від *глист*), *порушка* (від діал. *поруха* 'зміщення матки або іншого внутрішнього органа'), *пузирник* (від *пузір* 'пухир') пояснюються використанням рослини у народній медицині при лікуванні шкірних, внутрішніх (зокрема після родів) хвороб, проти глистів тощо [ЕСУМ, I: 525; IV: 532; Носаль: 201—202]. Назва *маржесче зіле* (*маржесче* — від діал. *марга* 'худоба' < угор. *marha* id. [ЕСУМ, III: 390]) зумовлена тим, що цю рослину «в соли дають худобі, аби ся правила» [ВхН.з.: 61], тобто поправлялася. Вірогідно, цим зумовлена і назва *команіця* (від діал. *комонь* 'кінь' [Гр., II: 276]), а не перенесена від більш уживаного в західноукраїнських говірках *команіця* 'конюшина (*Trifolium* L.)'. Цілком імовірно припущення про походження гуцульського номена *берладінка*, який пов'язують із *Берладь*, давньою назвою місцевості між Прутом і Серетом, пор. [ЕСУМ, I: 175].

Ст. укр. *подльська*, *фіалок*, *фіялок* '*Viola odorata* L.' (ця рослина поширена по всій Україні) у досліджуваній період продовжують уживатися з тим самим значенням у вигляді *підлісок* [Рог.: 141; Гр., III: 170], *підлісок* [Жел.: 644] (< прасл. **rodьlěsьkь/-a* id. [Сабадош 1996: 48, 124]), *фіялок* [Жел.: 1029], *фіялка* [Вол.: 241], *фіялка* [Рог.: 141; Жел.: 1029; Гр., IV: 377], а також як нові фонетичні варіанти *хвіялка*, *хвіялка* [Гр., IV: 393—394], бінарні назви *фіялка пахуча* [ВхГик.: 133; Тан.: 64; Мел.: 302], *душиста фіялка* [Рог.: 141; Гр., I: 460] і *бишишник* (уман. [Ан.: 381—382]), *бешійник* [Ум., IV: 74; Мел.: 302], *кінські копінці* (уман. [Ан.: 382; Ум., IV: 174; Мел.: 302]). *Бишишник* — від *бешіха*, діал. *бешіга*, *бишига* і под. 'інфекційне запалення шкіри' [ЕСУМ, I: 179—180]. Варіант *бешійник* < *бешішник* унаслідок асимілятивних змін приголосних ([шн] > [нн]). Назва *кінські копінці* мотивується подібністю листка цієї рослини до відбитка кінського копита.

Для виду *Viola mirabilis* L., поширеного майже по всій Україні, задокументовано назви: *лісова фіялка* (сер. наддніпр. [Рог.: 141; Піск.: 127; Гр., IV: 377; ЯЧ: 127]), *підлісок* [Рог.: 141; Піск.: 187; Гр., III: 170], *підлісок* [Жел.: 644; Ум., IV: 174; Тм., I: 194], *живокостник* (галиц. [Нов.: 102; ВхГик.: 133; Жел.: 221]). Останній номен, утворений від *живіти* і *кість*, зумовлений використанням рослини для стимулювання зрощення кісток, пор. [ЕСУМ, II: 196].

Вид *Viola arenaria* DC., поширений по всій Україні, в Степу рідко, має назви *драб* [Рог.: 141; Піск.: 70; Гр., I: 439], *прóліски* [Волк.: 174], *піднімок* [Рог.: 38; СБН: 168], *лісова фіялка* [Рог.: 141; Гр., IV: 377; ЯЧ: 127], *лісова фіялка* [Руб., VII: 22]. Припускається, що фітономен *драб* виник як експресивне утворення внаслідок переосмислення *драб* 'бідняк, волоцюга', пор. *сиріткі* '*Viola tricolor*' (див. вище) [ЕСУМ, II: 118]. *Піднімок* — від *піднімати*, зумовлене, можливо, лікувальним застосуванням рослини. Нормативною для роду *Viola* L. в українській мові стала назва *фіялка*, пор. рос. *фи́алка* id. [СУМ, X: 582; ОВРУ: 102]. Так було у [Мел.: 301—303] і в [СБН: 168]. В останньому для виду *Viola odorata* був ухвалений термін *браткі*, який залишився в цій функції як синонім до *фіялка триколірна* до наших днів [СУМ, I: 231; ВРУ: 474; РУСб: 280], проте до [ОВРУ: 102] він не внесений. У [Кобів: 436] у цій функції подаються *фіялка триколірна* і *браткі дікі*, а для роду *Viola* L. — *фіялка*. [ib.: 434].

3.59.1. Плакунові (Lythraceae). Джерела фіксують назви рослини *Perlis portula* L. (*Lythrum portula* D.F.Webb), яка зростає розсіяно по всій Україні, крім південної частини Степу і Криму: *ца́бра болотяна* [ВхГик.: 159; Жел.: 1103] і *быблик* (буков. [Ні.: 9]). Вважається, що *ца́бра* — давній фонетичний варіант слова *ча́бер* '*Satureja hortensis* L.' (< прасл. **čьbrь* id.). Подібна фонетична відповідність наявна в укр. діал. *цолопóк* 'верх гори' і *чолопóк* id. [ЕСУМ, VI: 499]. Походження флоромена *быблик* неясне; пор. ще гуцул. *библа* 'назва собаки', 'неповороткий чоловік' [Jan.: 20].

3.59.2. Більш відома рослина по всій Україні *Lythrum salicaria* L. має назви: *плакун* [Рог.: 127; Піск.: 260; Ум., III: 40; Тм., II: 20; Гр., III: 191], *твердяк* (сер. наддніпр. та ін. [РО: 95; Рог.: 127; Піск.: 189; Шейк., V/1: 28; Жел.: 951; Гр., IV: 251; ЯЧ: 127]), *залізняк червоний* (там само [Рог.: 127; Піск.: 189; Тм., I: 93; Гр., I: 59; ЯЧ: 127]), *залізняк чорний* [Ан.: 205; Ум., III: 40], *дубняк* і *дубник* (ставроп.) [Ан.: 205], *жерстель* [Ан.: 205], *жерстень* [Руб., V: 6], *тройчак* [Шейк.; Жел.: 986; Піск.: 260; Гр., IV: 286], *утрóbник* [Ан.: 206; Шейк., V/2: 217], *золотниця* (буков. [Ні.: 8]), *лугові васильки*, *васильки плавньові* (степ. [Сред.: 500; ЯТ: 20]), *польові васильки*, *дикі васильки* (київ., полт., катер.), *верба́ травá* (Суми), *кєрвань* [ВхГик.: 159; Ан.: 205; Ум., III: 40; Жел.: 341], *кєрвана* [ВхБот.1896: 101], *кєрвань* [Петр.: 19], *гірчак* (катер. [Ан.: 205; СБН: 92]), *болотний борячок* (полт. [Ан.: 205; Мак.: 222]), *водогляд* (волин. [1889, Мел.: 170]), *підберєжник* [Ан.: 205; Ум., III: 40], *дербенник* (полт. [Гор.-1: 13; Мак.: 222]), *Ядвига гола* [Петр.: 42], *гола Яга* (зах. волин. [ib.; Гавр.: 141]), *махóрка* [Ан.: 205; Руб., VII: 12; Мак.: 222].

Назва *плакун* утворена, без сумніву, від *плакати*, проте наявні спроби встановлення її мотивації на основі повір'я (див. [ЕСУМ, IV: 424—425; Даль, III: 119; Фасм., III: 272—273]), на наш погляд, невдалі, бо, як правило, не

ботанічні назви виникають на основі повір'їв, а навпаки. Насправді фітономен *плакун* пов'язується з тим, що на листках рослини *Lythrum salicaria* L. наявні великі щілини, з яких виділяється краплями рідина, якщо нею переповнена рослина [Нейшт.: 398], отже, створюється враження, що рослина ніби плаче. Флорономени *твердяк* (від *твердій*; пор. рос. смол. *твердянка* id.), *залізняк* (від *залізо*), *дубняк*, *дубник* (від *дуб*), *жерстель* (від *жерсть*) мотивуються твердістю дерев'янистого кореневища рослини [ЕСУМ, V: 532; БА: С. 193]. Непереконливою є спроба пов'язувати назву *залізняк* із лікарськими властивостями рослини, всупереч [ЕСУМ, II: 228]. Проте такими властивостями зумовлені назви *утрѳбник* (від *утрѳба*), *золотниця* (від діал. *золотник* 'анат. матка' [Гр., II: 178], 'хвороба матки' [Яв.: 310]), позаяк рослину використовують у народній медицині для лікування різних внутрішніх хвороб, пор. [ЕСУМ, VI: 53].

Кровоспинними властивостями плакуна зумовлені назви *краваниця*, *кѳрвань* (від *кров*, діал. *кѳрвѳвий* 'крававий') і *кѳрвана* (останній номен виник, очевидно, внаслідок субстантивзації прикметника, так само похідного від *кров*; пор. пол. *krewawnica* id., чes. *krvavnica* id. (< пол.) [Mach.: 149]. Означення *червоний* і *чѳрний* у складених назвах *залізняк червоний* і *залізняк чѳрний* пояснюються темно-червоним, аж чорним, кольором квітки рослини, як і її родова латинська назва *lythrum*, що походить від гр. *λύθρον* 'чорна кров (кров, яка запеклася)' [PO: 95]. *Тройчак* (від діал. *тройка* 'трійка') пов'язується з наявністю на стеблі нижче квітки трьох пар супротивно розміщених листків [БА: С. 194; Табл. 75/1].

Номен *верба трава* зумовлений тим, що листки плакуна подібні до вербових і він зростає, як верба, на вологих луках; пор. латинський видовий епітет *salicaria* — від *salix* 'верба' [PO: 95]. Метафоричного походження флорономен *водогляд* (від *вода* і *глядіти*) зумовлений місцем зростання плакуна — поблизу води. Ця обставина лягла і в основу дендрономена *підберѳжник* (від *під бѳрегом*). *Дѳрбенник* (пор. рос. літ. *дѳрбенник* 'роsl. плакун'; очевидно, від діал. *дѳрба* 'дерен'; пор. ще укр. діал. *дѳрбіна* 'дернина', *дѳрбіна* 'цілина, переліг') мотивується місцем поширення рослини, пор. [ЕСУМ, II: 35]. Із усіх наведених назв нормативною в українській літературній мові для роду *Lythrum* L. стала назва *плакун* [СУМ, VI: 560; ОВРУ: 206], яка у ролі наукового терміна була ухвалена в [СБН: 92].

3.60.1. Онагрові (Onagraceae). Джерела фіксують кілька назв різних видів *Epilobium* L., зокрема для *Epilobium palustre* L., поширеного в лісових районах Лісостепу, рідше Степу, — *зніт дівочий* (галиц. [Нов.: 98; Гр., II: 175]), *знітїльник дівочий* (галиц. [ВхБот.1905; Мел.: 105]), для *Epilobium roseum* Schreb. — *вербичка* (буков. [Ні.: 5; Мак.: 138]), для *Epilobium tetragonum* L. (*Epilobium adnatum* Griseb.) — *верблюдка* (галиц. [ВхПч., I: 10;

Гр., I: 133]). Раніше до цього роду належав і вид *Chamaerion angustifolium* Holub (див. нижче). *Зніт* (похідне від *знітїтися* 'пригнувшись зішкулитися') мотивується тим, що квітка рослини схиляється на ніч для збереження пилку від роси [ЕСУМ, II: 272]. Означення *дівочий* зумовлене тим, що цей вид є жіночим особнем на протигагу виду *Chamaerion angustifolium*, який є чоловічим особнем. *Знітїльник* — похідне від *зніт* id. Номен *вербичка* (від *верба*) пояснюється подібністю листків цієї рослини до вербових; пор. пол. *wierzbownica*, чes. *vrбка*, *vrbovka*, *verbice*, *verbina*, слвц. *vrbica*, *vrbina* 'Epilobium L.' [Mach.: 150], болг. *вѳрбовка* [Ахт.: 349], серб., хорв. *вѳрбовка*, *вѳрбовица*, *вѳрболика*, слвн. *vrbovec* id. [Сим.: 181]. Можливо, і назва *верблюдка* етимологічно пов'язана із *верба*, але змінилася в результаті народноетимологічного зближення з *верблюд*, а також із флорономеном *верблюдка*, який цілком правомірно називає степові види роду *Corispermum* L. і, отже, справді пов'язаний зі словом *верблюд* [ЕСУМ, I: 351].

3.60.2. Для виду *Chamaerion* (*Chamaenerium*, *Epilobium*) *angustifolium* Holub документуються назви: уперше номен праслов'янського походження *кѳпрѳй* [PO: 91; Pоg.: 121; Мел.: 104] (< прасл. **кѳпрѳь* : **кѳпрѳь* < **кѳпрѳь/-ъ* id. [ЕСУМ, II: 134; Sław., II: 168—169; Меркулова: 128—129; Сабадош 1996: 48]; дивно, що Б.Грінченко, максимально використавши [Pоg.], не вніс цю назву до зредагованого ним словника), а також інновації: *кѳпрѳінец* [Петр.-3: 44], *зніт* [ВхГик.: 158; Шейк., V/2: 158; Жел.: 311], *зніт узколістий* [Жел.: 311], *знітїльник* [ВхГик.: 158], *знітїльник хлопскій* (галиц. [Нов.: 98; Петр.: 14]), *знітїльник хлопский* (галиц. [ВхН.з.: 44]), *бесіт* (гуцул. [Нов.: 98; Петр.: 1; Гр., I: 53]), *іван-чай* [Pоg.: 121; Піск.: 97], *дикий льон*, *льонок* (уман [Ан.: 132; Ум., II: 14; III: 40]), *ніцалоза* (черніг. [Ан.: 133; Мак.: 137]), *ценцелія* (бойк. [Нов.: 98; Мак.: 137]). У складеній назві *іван-чай* компонент *іван* пов'язується, вірогідно, із часом цвітіння рослини — у період свята Івана Купала (7 липня), а *чай* — із тим, що з цієї рослини готують сурогат чаю [БА: С. 195]. *Ніцалоза* — складне слово, утворене від *ніца* 'ниця' (мотивація та сама, що й назви *зніт* — див. вище) і *лоза* 'верба', — за подібністю листків до вербових. Номен *ценцелія*, — очевидно, від *ценцерія* 'Centaureum erythraea Rafn' [Гр., IV: 426] < *центорія* id., пор. [ЕСУМ, VI: 238].

3.60.3. Уперше документуються назви рослини *Circaea lutetiana* L. (зростає в лісових та лісостепових районах): *відьмино зілле* [Pоg.: 118], *відьмене зілле* [Піск.: 38], *відьмине зілля* [Тм., I: 171], *відьмине зіле* (сер. наддніпр. та ін. [Жел.: 99; ЯЧ: 128]), *відьмине зіля* [Ум., I: 138], *кіняче зілле* [ВхПч., I: 9; Гр., II: 152] (*кіняче* — від *коняче*), *коняче зілля* [Мел.: 80], *конятїч* [ВхГик.: 158; Жел.: 364], *осѳт* [Pоg.: 118; Жел.: 580; Гр., III: 70], *чорноцвіт* (буков., поділ. [Ні.: 4; Мак.: 98]). Уважається, що *відьмине зілля* і под. — переклад лат. *circaea* id., яке від гр. *κίρκαια* id., котре в свою чергу

походить від імені міфічної чарівниці *Цірцеї*. Аналогічні переклади для називання цієї рослини наявні не тільки в багатьох слов'янських, але й у ряді інших європейських мов, пор. із цим значенням рос. *волшебная трава*, пол. *czarownica*, чес. *čarovník*, серб., хорв. *vilenička trava* (пор. *vila* 'фея, чарівниця'), нім. *Hexenkraut* (букв. 'відьмина трава'), фр. *herbe aux sorcières* (букв. 'відьмине зілля') і т.д. В.Махек уважав їх перекладами вчених-ботаніків латинської назви. На його думку, у греків це була якась інша рослина, бо трава із сучасною латинською назвою *Circaea lutetiana* L. не була ніколи магічною [Mach.: 150]. *Конятіч*, означення *коняче* пов'язуються з *кінь*, род. в. *коня*, однак мотивація й творення цих слів не зовсім ясні, пор. [ЕСУМ, II: 563]. *Осót* перенесено від *осót* 'Sonchus L.': хоча описувана рослина не колюча, як справжній осот, проте має чіпкі плоди. *Чорноцеїт* — від *чóрний* і *цеїт*; пор. пол. *czarnokwit*, луж. *čornokvětk*, чес. *černokvět* id. [Ан.: 99]. Мотивація назви неясна, позаяк, напр., пелюстки квітки рослини білі [ОВРУ: 209].

3.60.4. Для адвентивної (занесеної до нас) рослини *Oenothera biennis* L., яка зараз поширена по всій Україні, документуються назви: *лю́льчник* (галиц. [Нов.: 100]), *люльочник* [ВхБот.1896: 100], *дівина* (галиц. [Нов.: 100; Гр., I: 386]), *перелёт* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 129; Жел.: 618; Гр., III: 124; ЯЧ: 128]), *перелета* (буков. [Ні.: 8; Мак.: 245]), *жовтєць* (слобож. [1892, Яв.: 227]). Етимологія флорономена *люльчник* остаточно не з'ясована. Припускають його зв'язок з укр. діал. *люльок* 'блекота' або виводять від пол. діал. *lulecznik* 'отруйна рослина', яке, як і укр. *люльок*, пов'язують із лат. *lolum* 'рослина пажитниця, дурійка' [ЕСУМ, III: 325; Bezlej, II: 146]. *Дівина*, ймовірно, перенесено від *дівина* 'види *Verbascum* L.', можливо, за жовтим кольором квіток рослин. *Перелёт*, *перелета* (від *перелітати*) пояснюється тим, що насіння цієї рослини переноситься вітром [ЕСУМ, IV: 345]. Номен *жовтєць* (від *жóвтий*) мотивується ясно-жовтим кольором пелюстків квітки [ВРУ: 484].

3.61. Водяногоріхові (Taraeae). Уперше документуються назви поширеної в Закарпатті, Розточчі-Опіллі і Західному Поліссі водяної рослини *Tara natans* L.: *водяні оріхи* [Рог.: 139; Піск.: 41; Ум., I: 87; Гр., I: 247], *болотні оріхи* [Рог.: 139; Піск.: 22; Жел.: 575; Ум., III: 273], *плавньові оріхи* (степ. [Lind.: 206; Сред.: 499; СБН: 157]), *чóртові оріхи* [Рог.: 139; Жел.: 575; Ум., IV: 197; Гр., III: 63], *чóртови горіхи* [Піск.: 290], *водорішник* [ВхГик.: 158; Жел.: 115], *рогулькі* [Рог.: 139; Піск.: 22; Гр., IV: 27], *котелкі* [РО: 93; Рог.: 139; Піск.: 22; Ум., I: 170; Гр., II: 292], *котевка* [Ан.: 356—357; Мак.: 374], *котвичка* [Петр.: 18], *їжачок* (буков. [Ні.: 12; Мак.: 374]). У складених назвах компонент *оріхи* зумовлений їстівним плодом рослини, подібним до каштана (пор. пол. *kasztan wodny* id. [Maj., II: 786]). Означення *водяні*,

болотні, *плавньові* мотивуються зростанням рослини у воді, плавнях; означення *чóртові* зумовлене тією самою ознакою, що й *рогулькі* (див. нижче); пор. також щодо принципу номінації серб., хорв. *враголић* [Сим.: 472] (компонент *враг* в останньому слові має значення 'диявол, чорт').

Паралелі для назви *водяні оріхи* наявні в більшості слов'янських мов: рос. *водяной орех*, біл. *вадзяныя арэхі* [Кис.: 132], ст. пол. *orzecz wodny* [1568, Maj., II: 786], в. луж. *wódný vorjech* [Lajnert: 74], чес. *vodní ořech*, слвц. *vodný orech* [Mach.: 151], болг. *воден орех* [Ахт.: 295], серб., хорв. *водени орах* (*орешак*), слвн. *povodni oreh* [Сим.: 472]. Зважаючи на ці дані, а також на те, що плоди цієї рослини були важливою їжею здавна, ще в доісторичні часи, можна з великою вірогідністю припустити наявність у праслов'янській мові назви **vodępъ* (*vodępъ*) *oręxъ* id. Композит *водорішник* утворений від *водá* і *оріх*. Назва *рогулькі* (дериват від *rig*, род. в. *рога*) пояснюється наявністю у плоду чотирьох рогів; пор. серб., хорв. *рогате шишке*, *жиророг* id. [Сим.: 472] (компонент *жир* у цьому композиті означає 'жолудь'). Таку саму мотивацію має й назва *їжачок*, як, зрештою й запозичені від польської мови *котевка*, *котвичка* і *котелкі*: рогатий плід нагадує якорець; пор. з тим самим значенням пол. *kotwiczkі*, ст. пол. *kotewki* [Maj., II: 786], в. луж. *kótwica* [Lajnert: 74], чес. і ст. чес. *kotvice* (1568 р.), слвц. *kotvica* [Mach.: 151] (див. [ЕСУМ, III: 57]). Ці ботанічні номен у західнослов'янських мовах — результат переосмислення *kotva* 'якір' (< прасл. **koty*, род. в. *kotve*, від **kotъ* 'кіт'; пор. укр. діал. *кітвá* 'якір' [ЕСУМ, II: 451; Sław., III: 16; Mach.: 151]).

Фонетичний варіант *котелкі* виник як гіперизм від *котевки* на українському мовному ґрунті в південно-західному наріччі внаслідок відштовхування від широковідомого тут явища переходу [л] > [y] (*горіўка*, *гоўка*, *соніўка*, *скаўка* і под., див. [Дзедзелівський 1965: 58—60]) та, можливо, народноетимологічного зближення із назвою посудини *котелкі*, позаяк плід цієї рослини якоюсь мірою подібний до котелка. Із усіх перелічених українських назв нормативним у літературній мові для роду *Tara* L. став номен *водяний горіх* [ОВРУ: 210], ухвалений як науковий термін у [СБН: 156]. Правда, в [СУМ] подається тільки як синонім до слова *рогулька* з цим значенням [VIII: 592]. Так само і в [ВТССУМ: 1230].

3.62. Столисникові (Haloragaceae). У джерелах цього періоду виявляються назви двох водяних рослин, поширених по всій Україні, зокрема виду *Muriophyllum spicatum* L.: *водоперіця* [Шм.; СБН: 100], *водоперіця колосіста* [Мел.: 182], *орлине крило* [Петр.: 27], *гушнік колосітий* [ВхГик.: 158; Жел.: 166], *кушір* [Ум., I: 87; Тм., I: 40; Мел.: 182] і виду *Muriophyllum verticillatum* L.: *водоперіця кругоцвітна* [Мел.: 182; СБН: 100], *перець водяний* [Шест.; Мак.: 237], *друт* (степ. [Lind., : 207; СБН: 100]), *урут* (степ. [Шест.; Мак.: 237]).

Назва *водоперіця* (від *вода* і *перо*) мотивується тим, що листочки рослини розділені на велику кількість тонких лопатей; пор. рос. діал. *водоперіця* id., біл. *вадаперыца балотная* 'Hottonia ulustris L.' [Кис.: 66], див. ще [ЕСУМ, I: 415; ЭСБМ, II: 15]; пор. ще лат. *myriophyllum* id., яке утворене від гр. *μυρίος* 'незліченний' і *φύλλον* 'лист' [РО: 93]. Очевидно, цієї мотивації і флорономен *орлине крило*, що виник унаслідок метафоризації синтаксичного словосполучення. Найменування *кушир*, вірогідно, перенесене від іншої водяної рослини *Ceratophyllum demersum* L. (див. п. 3.33).

Гушник утворено, ймовірно, від *гуші* 'шишки' [Жел.: 170], пояснюється, очевидно, формою бруньок, які восени падають на дно водоймища, а весною з них виростають нові пагони [Нейшт.: 405]; пор. біл. *шышняк балотны*, діал. *шышачкі* id. [Кис.: 86], утворені від *шышка* 'гуля; шишка'; пор. ще [ЕСУМ, I: 631]. Із цих назв нормативною в українській мові стала *водоперіця* [СУМ, I: 721; ОВРУ: 212]. Уперше запропонував її як термін М.Мельник із наголосом на передостанньому складі [Мел.: 182]. У [СБН: 100] *водоперіця* тільки пропонується, але ще не ухвалюється в цій функції. У літературі наявна спроба зробити нормативним із цим значенням також номен *уруть* (див. [УРЕ-1, XV: 165; УРЕ-2, XI/1: 507; ВТССУМ: 1514]), у такому вигляді взятий, очевидно, від російської мови (пор. рос. *уруть* id.), у якій він неясного походження, пор. [ЕСУМ, VI: 45].

3.63. Водянососонкові (Hippuridaceae). Для відомої майже по всій Україні водяної рослини *Hippuris lanceolata* Retz. (*Hippuris vulgaris* L.) записано назви: *сосонка болотна* [Рог.: 125; Піск.: 243], *сósонка болотяна* [Гр., IV: 170; Руб., I: 252], *сосновка*, *хвойка* [Петр.: 36, 39], *хвостняк* [Рог.: 125; Шейк., V/2: 271; Гр., IV: 395], *пасмер звичайний* [ВхГик.: 158], *пáсмер* [Жел.: 604]. Компонент *сósонка* у складеній назві — результат переосмислення *сósонка* 'Equisetum arvense L. (хвощ польовий)' на основі подібності рослин. Що це саме так, а не переосмислення *сósонка* 'маленька сосна', свідчать означення *болотня*, *болотяна*, вжиті для розрізнення рослин *Hippuris lanceolata* і *Equisetum arvense*; пор. ще [ЕСУМ, V: 359]. *Сосновка*, *хвойка* — похідні від *сósна*, *хвóя*, мотивуються подібністю рослини до гілки сосни чи взагалі хвойного дерева. *Хвостняк* (від *хвіст*, род. в. *хвостá*; пор. рос. *хвостник* 'Hippuris lanceolata'), *пáсмер* (можливо, від *пáсмо*, пор. [ЕСУМ, IV: 306]), мабуть, також зумовлені зовнішнім виглядом рослини, асоціюючись із хвостом чи пасмом. Нормативною в українській мові для *Hippuris* L. стала назва *водяна сósонка* [СУМ, IX: 470; ОВРУ: 212]. У [СБН: 75] було ухвалено в статусі наукового терміна *хвостняк*.

3.64.1. Велика родина зонтичні (Apiaceae) об'єднує трав'янисті рослини 66 родів — дикорослі і культурні. У джерелах уперше фіксуються найменування лікарської трави *Sanicula europaea* L. (зростає в Закарпатті,

Карпатах, на Правобережжі і в Східному Поліссі): *підлісник* [Шм.; Мел.: 348; СБН: 138], *наворотин* (галиц. [Нов.: 101; Гр., III: 473]), *здоровник звичайний* [ВхГик.: 117; СБН: 138], *підойма челедінська* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., III: 173]), *жентіл* (буков. [Ні.: 11]). *Підлісник* (префіксально-суфіксальний дериват від *ліс*) мотивується місцем зростання рослини, *здоровник* (від *здоровий*, пор. [ЕСУМ, II: 255]) і *підойма* (від *підіймати*) — використанням у народній медицині як ефективного лікарського засобу (див. [Ком.: 202—202]); пор. ще лат. *sanicula* id., утворене від *sanare* 'допомагати, лікувати' [Ан.: 315].

Наворотин — полонізм (неповноголосна форма; пор. укр. діал. *наворотник* 'Tanacetum vulgare L.' — від *наворотити*, пол. діал. *nawrotnik* 'Alchemilla vulgaris L.' — див. [ЕСУМ, IV: 19]). Означення *челедінська* (від *ч'ельдь* 'жіноцтво' [Шух., V: 295]) пояснюється, очевидно, використанням рослини при лікуванні жіночих хвороб, зокрема при кровотечах, пор. [Ком.: 203]. Й.Глібовицький уважав, що номен *жентіл* походить від рум. *cinci-foi* [Ні.], але, мабуть, правильніше буде виводити його через пол. *żankiel* (у буковинських, гуцульських говірках [a] після шиплячих переходить у [e], пор. *жеба* < *жаба*; перехід [к] > [т] можна пояснити гіперистичним відштовхуванням від відомої у цих говірках зміни [к] перед [i] в [m]: *кісто*, *с'кіна*) < нім. *Sanikel* < лат. *sanicula*, пор. [Mach.: 154]. Назва *підлісник* виникла, можливо, під впливом рос. *подлесник* id. [Ан.: 315]. Уперше її як термін використано в [Мел.: 248] із покликанням на [Ан.], а потім ухвалено в цій ролі в [СБН: 138] і закріплено в сучасній українській науковій ботанічній термінології; пор. рос. *подлѣсник* id. [ОВРУ: 228; РУСб: 248].

3.64.2. Для рослини *Astrantia major* L., поширеної в Закарпатті, Карпатах, Західному Поліссі і Західному Лісостепу, документуються назви: *люб'їмене* (бойк. [Нов.: 97; Гр., II: 386]), *гояче зілле* (галиц. [Нов.: 97]), *гоїоче зілле* (галиц. [ВхПч., I: 9; Жел.: 156; Гр., II: 152]), *напрасник*, *напрасниця* [1880, Мак.: 48], *скусівник* (гуцул. [Шух., V; Мак.: 48]), *звіздянка* [1880, ВхГик.: 117; Мел.: 45; Жел.: 288]. Номен *люб'їмене* зумовлений, імовірно, використанням рослини як приворотного зілля при чаклуванні, пор. інші українські народні назви рослин із коренем *люб-* в [ЕСУМ, III: 318—321; Шамота: 145—148]. Можливо, ту саму мотивацію має і *скусівник* (від діал. *скусіти* 'спокусити' [Гр., IV: 147]), пор. [ЕСУМ, V: 293]. Використанням рослини у народній медицині зумовлені назви *зілле* (*гоїоче* від *гоїти*) і, вірогідно, *напрасник*, *напрасниця*; пор. сер. наддніпр. *напрáсниця* 'лихоманка' [Б.-Н.: 238]. Фітономен *звіздянка*, — мабуть, переклад І.Верхратського лат. *astrantia* id., утвореного від гр. *αστήρ* 'зірка'; пор. такий же штучний витвір чес. *hvězdovka* id., здійснений Й.Преслом [Mach.: 155]. На жаль, жодна з перелічених українських назв *Astrantia major* L. не стала нормативною в

сучасній українській мові. Цю роль виконує *астранція* (пор. рос. *астранция* id.) [ОВРУ: 228; РУСБ: 162] < нов. лат. *astrantia* id., хоча в [Мел.: 45] пропонувалося *звіздянка*, а в [СБН: 20] — *гоюче зілля*. Ю.Кобів подає як єдиний науковий термін для роду *Astrantia* L. *напрáсник* [Кобів: 75].

3.64.3. Документуються назви двох видів *Eryngium* L. — *Eryngium planum* L., поширеного майже по всій Україні, крім Карпат і Криму, і *Eryngium campestre* L., що зростає в Закарпатті, Лісостепу, Степу, Криму, зрідка на півдні Полісся. Для першого засвідчені назви: *миколáйчики* [Рог.: 122; Ум., II: 30; Гр., II: 423; Руб., VII: 20], *миколáйки* [ВхПч., I: 10; Волк.: 171; Піск.: 236; Жел.: 437; Гр., II: 423], *миколáйці* [Волк.: 171; Ум., II: 30], *миколаєвці* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 128]), *ніколаєць* (волин. [Нов.: 98; ВхГик.: 117; Гр., II: 564]), *ніколайки* [Ан.: 137], *ніколайок* (поділ. [Мај., II: 315]), *будячóк* [Ан.: 137; Ум., II: 30], *бодячóк польовий* (волин. [Нов.: 98; Гр., I: 81; Руб., I: 240]), *синій будяк* (полт. [Ан.: 137; Ум., IV: 25]), *сині колючкі* (катер., харк. [Рог.: 122; Ан.: 137; Піск.: 236; Ум., IV: 25]), *синеголов* [Рог.: 122; Піск.: 236; Гр., IV: 120], *синій головник* (буков. [Мај., II: 315; Мак.: 142]), *синеголовка* (степ. [Lind., I: 231; СБН: 58]), *синеголовник* [Петр.: 34], *перекотіполе* (гуцул.), *перекитіполе* (покут.) [ВхН.з.: 44], *покитіполе* [ВхГик.: 117; Жел.: 684], *перелетник* [Ан.: 137; Мак.: 142], *любíмене* (гуцул.-покут. [Нов.: 98; Петр.: 22; Гр., II: 386]), *любка*, *любки* (херс., катер.), *перенóс-зілля*, *переполóшник* [Ан.: 137; Ум., II: 30; Мел.: 109].

Назва *миколáйчики* утворена від *миколáйки*, яке в свою чергу є дериватом від *Миколáй*, мотивуючись тим, що рослина стоїть у полі, незважаючи на морози, у період зимового християнського свята св. Миколая [RS: 243—244]. *Миколáйчики* могло утворитися і безпосередньо від власного імені *Миколáй*. Уважати ці ботанічні номені запозиченнями від польської мови, як стверджується в [ЕСУМ, III: 459—460], немає достатніх підстав. Варіант *ніколайки* (*ніколаєк*) як полонізм бере свій початок від староукраїнської мови; пор. *ніколаєкъ* id. [1642, Слав.: 117], див. [Сабадош 1996: 125]. Назви *будяк*, *бодячóк* перенесені за подібністю колючих квіток (плодів) і листя до будякових. Цю мотивацію має і номен *колючкі*. Компонент *синій* у складених і складній назвах пов'язується з кольором яйцеподібної квітки, яка асоціюється з головкою, чим зумовлені компоненти *голов*, *головка* в цих найменуваннях; пор. ще рос. *синеголовник*, діал. *синеголов* id. [Ан.: 137].

Копозити *перекотіполе*, *перекитіполе*, *покотіполе* (від *перекотіти*, *покотіти* і *поле*), *перелетник* (від *перелетіти*), *перенóс-зілля* (компонент *перенóс* — від *перенóсити*) пояснюються тим, що суха рослина відривається вітром і переноситься, котиться полем; пор. той самий мотив у рос. *перекотіполе*, *покатун*, *покатичник*, пол. *wietrznik*, чес., слвц. *kotíř*, болг.

вихрогон, серб., хорв. *vetrovalj*, *kotrljan* id. [Mach.: 155; Ан.: 137]. Назви *любíмене*, *любки* мотивуються, очевидно, магічним використанням рослини як приворотного зілля подібно до рослини *Astrantia major* L. (див. вище). Флорономен *переполóшник* (від *переполошіти*) пов'язаний із використанням рослини в народі з магічною метою — для відлякування нечистої сили, чортів; пор. укр. *чортолох* 'Carduus L. (будяк)', рос. діал. *переполошник*, *чертолох*, *чертогон* 'Eryngium campestre L.' [ЕСУМ, IV: 345; Ан.: 137; Mach.: 155].

Для другого виду *Eryngium campestre* L. виявляються назви: *адáмова голова* [Рог.: 122; Піск.: 4; Жел.: 2; Ум., III: 24; Гр., I: 4], *білий будяк* (катер., херс. [Ан.: 137; Ум., III: 24; Мел.: 109]), *плідень* (буков. [Ні.: 6; Мак.: 142]), *татарський катран*, *вдовина срака* (степ. [Сред.: 503; ЯТ: 16]), а також спільні з попереднім видом: *ніколайки*, *ніколайчики*, *ніколай*, *ніколайчики* (уман. [Ан.: 137; Мак.: 142]), *колючка* (степ. [Сред.: 81; Ум., III: 24; ЯТ: 16]), *перекотіполе* [Ан.: 137; Мел.: 109], *переполóшник* [Вол.: 177; Жел.: 622]. Найменування *адáмова голова*, *білий будяк* мотивуються круглою, колючою, білого кольору квіткою (плодом) рослини. Із цим плодом етимологічно пов'язується назва *плідень*. Компонент *катран* в українських говірках позначає ще рослини *Crambe* L., *Bunias orientalis* L., із якими описувана рослина нічим не схожа; слово походить від якоїсь східної мови [ЕСУМ, II: 406]. Мотивація назви *вдовина срака* не зовсім ясна; пор. пол. *babia rzuć* id. [RS: 244] (пол. *rzuć* 'задній прохід, відхідник'), див. ще [Mach.: 155]. Літературною нормою в українській мові для роду *Eryngium* L. стала назва *миколáйчики* [СУМ, IV: 702; ОВРУ: 228] (в СУМі — також *миколáйки* id.). Термін *миколáйчики* для наукового вжитку вперше запропоновано в [Мел.: 109] і ухвалено у функції наукового терміна в [СБН: 58].

3.64.4. Уперше джерела фіксують кілька назв різних видів *Chaerophyllum* L., зокрема для виду *Chaerophyllum aromaticum* L. (росте в Закарпатті, Карпатах, Розточчі-Опіллі, Лісостепу): *борщ* [Волк.: 165; Гр., I: 89], *свербігузно* [Волк.: 165; Мак.: 91], *морківнік* (закарп.), *морквяніця* (лемк.) [ВхН.з.: 41; Мел.: 75], *дудва́* (закарп. [ВхЮж.: 16; Гр., I: 453]), *миргá*, *миргáс*, (буков. [Ні.; Мак.: 91]). Фітономен *борщ* — від *борщ* 'Heraclеum L. (борщівник)' (див. нижче). Зауважимо, що корені *Chaerophyllum aromaticum* L. подекуди вживають у їжу [Ан.: 93]. Назва *свербігузно* — композит, утворений від *свербіти* і укр. діал. *гузно* 'сідниця' [Гр., I: 337], мотивація, ймовірно, та сама, що й у назви *свербігуз* і под. 'Rosa canina L., шипшина собача' (див.). *Морківнік*, *морквяніця* пов'язуються із *морква*, очевидно, за запахом рослини, пор. [РО: 113]. Номен *дудва́* виник унаслідок звуження, спеціалізації значення діал. *дудва́* 'бур'ян' [ССк.: 80] < угор. *dudva* id. невідомого походження [ЕСУМ, II: 141; TESz, I: 683] (див. ще *дудва́* в

п. 3.64.7); *myrris*, *myrra* < лат. *myrrhis* 'Myrrhis odorata Scot.' (рослина цієї самої родини).

Інший вид *Chaerophyllum bulbosum* L., поширений по всій Україні, стає відомим під назвами *бутьень* (степ. та ін. [Ан.: 93; Lind., I: 263; Мел.: 75]), *бугилá* [РО: 113; Мел.: 75], *боліголова* [Волк.: 166; Гр., I: 109], *пупирі*, *пупирь*, *дика петрушка*, харк. *лісна морквиця* [Ан.: 93; Мак.: 91]. Номен *бутьень*, — вірогідно, віддієслівний дериват із суфіксом *-ень*; пор. *ботіти* 'жиріти, товстіти' [Жел.: 41], *б'їти* 'розростатися', перен. 'бродити (про кисле молоко, вино і под.)' [ССк.: 80], діал. *б'їтний* 'пихатий, чванькуватий' [СУМ, I: 266], рос. *ботеть* 'товстіти, розростатися, розжиріти' < прасл. **botěti*, яке, ймовірно, того самого походження, що й прасл. **bylъje*, **byti*, укр. *биліна*, *б'їти*, *ботва*, див. [ЕСУМ, I: 239]. *Бугилá* перенесено від *Anthriscus* Pers., *боліголова* — від *Conium maculatum* L., *пупирі* (одн. *пупір*) — від укр. діал. *кунір* '*Anthriscus sylvestris* Hoffm.' з наступною деетимологізацією його [ЕСУМ, IV: 635—636] (див. наступний абзац). Назви інших видів *Chaerophyllum* L. повторюють найменування вже описаних двох видів. Нормативним в українській науковій термінології для цього роду став номен *бутьень* [ОВРУ: 228; РУСб: 169].

3.64.5. Документуються назви кількох видів *Anthriscus* Pers., серед яких найвідоміший і поширений по всій Україні вид *Anthriscus sylvestris* Hoffm. (*Chaerophyllum sylvestre* L.), для нього поряд із успадкованим від староукраїнської мови номеном *снідок* (степ. [Шест.; СБН: 14]) зафіксовано також новотвори: *бугилá* (сер. наддніпр. [Ан.: 39; Гр., I: 105; ЯЧ: 128]), *богилá* [Гр., I: 79 (Шевч.); Руб., I: 233], *богіла*, *бугіла*, *бугиль* [Жел.: 36, 47], *боліголов* [Гр., I: 84], *смовдь* (полт.), *дикий рябчик* [Ан.: 39; СБН: 14], *борцівник* [Рог.: 111; Ум., II: 37; Гр., I: 89], *ганус* [Рог.: 111; Піск.: 48], *свербігуз* (полт., херс. [Ан.: 39; Ум., II: 59]), *кунір* [1879, Мак.: 34; СБН: 14].

У ботанічній назві *дикий рябчик* другий компонент (від *рябій*) зумовлений плямами на стеблі рослини [Ан.: 39]. Можливо, первинно це була рослина *Fritillaria* L. (пор. [ЕСУМ, V: 153]), доказом чого є означення *дикий*, тобто 'несправжній'. Назва *кунір* вважається запозиченням від рос. *купырь* id., яке зіставляють із рос. діал. *копер* 'кріп' (< прасл. **korpъ* id.), *куніти* (< прасл. **kureti* id., а також 'пахнути') [ЕСУМ, III: 147]. Більшість цих назв перенесена від інших подібних і більш відомих у народі рослин, зокрема *борцівник* перенесено від *Heracleum* L., *боліголов* (пор. рос. *болиголов* '*Anthriscus sylvestris*' [Ан.: 39]) — від *Conium maculatum* L. (див. ще [Меркулова: 70]), *ганус* — від *Anisum vulgare* Gaertn. (*Pimpinella anisum* L.), *свербігуз* (пор. рос. діал. *свербейка* '*Anthriscus sylvestris*') — від *Bunias orientalis* L., *смовдь* — від *Peucedanum* L. (див. ще [Ан.: 39]).

Щодо етимології фітономена *бугилá* (*богилá*) висловлено різні точки зору. Згідно з однією він пов'язаний із праслов'янською основою **bog-* 'поїдати, пожирати', наявною в укр. діал. *бог*, *бог'їн* 'шлунок' і спорідненою із гр. *φάω* 'пожираю'. [ЕСУМ, I: 220—221]. Нам видається правдоподібнішою версія, висунута Я.Рудницьким [Rud., I: 165—166, 232] і розвинута В.А.Меркуловою про те, що *бугилá* (*богилá*) < *боліголов* '*Conium maculatum*'. На думку останньої, ця зміна відбувалася через стадії, засвідчені українськими діалектними назвами рослини *Conium maculatum* *буглав*, *булав*, *булига*, *бугила*, *богила*, наявними в [Мак.: 107], див. [Меркулова: 70] (див. ще *буліголова* '*Conium maculatum* L.' — п. 3.64.7). Як свідчить наш досвід дослідження української народної ботанічної номенклатури (див. [Сабадош 1982a]), складні ботанічні назви досить часто деетимологізуються. Назва *бугилá* стала для роду *Anthriscus* Pers. нормативною в українській літературній мові [СУМ, I: 246; ОВРУ: 228], вона ухвалена як науковий термін у [СБН: 14].

Для ще одного виду цього роду *Anthriscus cerefolium* Hoffm., поширеного зрідка на півдні Полісся і в Правобережному Лісостепу, фіксується відома ще зі староукраїнського періоду назва *требуля* [Парт.: Мел.: 33], *теребуля*, *трембулька* [Ум., II: 13; Тм., I: 166; СБН: 14], а також новотвори *кружалець* [ВхГик.; Жел.: 383], *кєрвель* [Рог.: 135; Піск.: 104; Гр., II: 235], *кєрбель* [Петр.: 16]. *Кружалець* (від *кружало* 'круг') мотивується круглим суцвіттям рослини, пор. [ЕСУМ, III: 108]. Номен *кєрвель* (*кєрбель*) запозичений через польську мову (пол. діал. *kierwel*, *kierbel* id.) від нижньонімецької (н.нім. *Kerwel*, н.в.нім. *Kerbel* id.) або від голландської (гол. *kerwel*) < лат. *caerofolium* < гр. *χαίρεφύλλον* id. [ЕСУМ, II: 424; Mach.: 168].

3.64.6. Задokumentовано назви виду *Torilis japonica* DC. (*Torilis anthriscus* Ledeb.; росте по всій Україні, крім Карпат, але поширений у Закарпатті): *опуцьки* [Рог.: 139; Ум., III: 220; Гр., III: 61], *опуцьки* [Жел.: 574], *свербігуз* [РО: 113; Рог.: 139; Ні.: 12; Гр., IV: 105], а також без указівки на конкретний вид *гнидавець* [ВхГик.; Жел.: 145]. *Опуцьки* (дериват, імовірно, від *опук* 'опуклість', *опука* 'м'яч', 'опукла частина, напр. у бочки' [Гр., III: 61]), мотивується, вірогідно, круглим суцвіттям рослини; пор. *кружалець* '*Anthriscus cerefolium* Hoffm.' (див. п. 3.64.5). Номен *гнидавець* (від *гнида* або *гнидавий*) зумовлений, мабуть, використанням рослини проти гнид. *Свербігуз* перенесено від *Bunias orientalis* L.'

3.64.7. Джерела української мови цього періоду вперше документують назви праслов'янського походження, що стосуються поширеної по всій Україні отруйної рослини *Conium maculatum* L., це *боліголов* (сер. наддніпр. та ін. [Шевч., I: 39; Авг.: 26; Рог.: 119; Гр., I: 84]), *болиголова* (сер. наддніпр., степ. [Евст.1847: 2; Сред.: 507; Степовик 1886, II: 11]) < прасл. **boligolvъ* id. і

омег [Рог.: 119; Гр., III: 53], *омег* [Жел.: 568] < прасл. **otěgъ* id. (див. [Сабадош 1996: 49]). Продовжує фіксуватися назва *свиня вош* [Вол.: 182], *свиняча вош* [Парт.; РО: 114], відома зі староукраїнського періоду, пор. *свиння вьшь* id. [1642, Слав.: 138]. Виявляються також новотвори *буліголова* [Гр., I: 109], *болиголовка* (степ. [Сред.: 85; ЯТ: 14]), *буглав* [РО: 114; Шейк., I: 119; Рог.: 119; Гр., I: 105], *булав* [1893, Мак.: 107], *буліга* (сх. поліс. та ін. [Гр., I: 109; Мел.: 83]), *блєкіт* (волин. та ін. [Шейк., I: 71; Піск.: 20; Гр., I: 72]), *блекотá* (волин. [Шейк., I: 71; Рог.: 119; Тм., I: 94; Гр., I: 72]), *блекотица* (буков. [Ні.: 4]), *боршівка* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., I: 99]), *сікавка* [Рог.: 119; Ум., I: 177; Гр., IV: 119], *свистюля* [РО: 114; Рог.: 119; Піск.: 168; Гр., IV: 107], *дудвá* (гуцул. [ВхЮж.: 16; Гр., I: 453; ВхН.з.: 42]).

Варіанти *буліголова*, *буглав*, *булав*, *буліга* — результати деетимологізації фітономена *болиголов(а)* (див. вище *бугила* 'Anthriscus sylvestris Hoffm.' — п. 3.64.5). Процес деетимологізації назви *болиголов(а)* проходив, очевидно, таким шляхом: *болиголов(а)* > *буліголов(а)* > *буліга*, далі внаслідок метатези виникли *буглав* (*булав*), *бугила* (*богила*). *Блєкіт*, *блекотá* перенесено від рослини *Hyoscyamus niger* L. (див. нижче), *боршівка* — від *Heracleum sibiricum* L. (пор. діал. *боршевка* 'росл. боршівник' [Жел.: 41]), переосмислення цих слів мотивується схожістю відповідних рослин. *Сікавка* — від *сікати* 'бризкати тонким струменем', а *свистюля* — від *свистіти*, *свистати*; обидва флоронімени пояснюються порожнистим стеблом рослини, з якого діти роблять сикавки і свистки, пор. [ЕСУМ, V: 193]; пор. ще в [Піск.: 235] *сікавка* 'спринцовка', 'Conium maculatum L.' Про походження *дудвá* див. п. 3.64.4. Літературною нормою української мови для роду *Conium* L. стала назва *болиголов* [СУМ, I: 214; ОВРУ: 230]. Уперше як науковий термін її використав І.Верхратський [ВхГик.: 115], удруге — М.Мельник [Мел.: 83], і ухвалено її в цій функції в [СБН: 43].

3.64.8. У перший раз фіксуються назви поширеної по всій Україні, крім Карпат і прилеглих до них районів, рослини *Vupleurum rotundifolium* L. *ласкавець* (волин., поділ., степ. та ін. [ВхПч., I: 9; ВхГик.: 116; Тм., I: 44; Гр., II: 345; Мак.: 67]), *ласкавець* (гуцул. [Шух., I: 21]), *ласкавці* (степ. та ін. [РО: 105; Сред.: 505; Ум., I: 94; ЯТ: 11]), *лас*, *ласик*, *ласоч-трава* (ставр. [Ан.: 73; Мел.: 56; СБН: 27]), *приніт* (буков. [Ні.3]), *перерост* [Петр.: 28]. Номен *ласкавець* утворився не від *ласкавий* 'який виявляє ласку, ніжність', як стверджується в [ЕСУМ, III: 197], а від *ласка* 'тварина ласка, ласиця', яке в свою чергу є дериватом від прикметника діал. *ласий* 'чорний або рудий із білим черевом чи грудьми' (< прасл. **lasъ* id.), від останнього утворені внаслідок переосмислення назви цієї рослини *лас*, *ласик* і похідне від *лас* — *ласоч*. Про правильність нашої думки свідчить і наголос на першому складі в гуцул. *ласкавець*, записаному В.Шухевичем від народу, див. ще [ЕСУМ, III:

196; Фасм., II: 460], тому що наголос у слові *ласкавець* М.Комаров і Б.Грінченко, на наше переконання, поставили на власний розсуд. Ці ботанічні номен мотивуються, треба гадати, яйцеподібною формою листків рослини, які асоціюються з плямою на хутрі ласиці (ласки).

Найменування *приніт*, — очевидно, похідне від *принітити* (пор. буков. *нітувати* 'ліквідувати дірку в посудині за допомогою заклепки — *ніта*' [СБГ: 336]), зумовлене тим, що листки рослини пронизані стеблом [Нейшт.: 412], пор. щодо принципу номінації чес. діал. *prorost* id. [Mach.: 156]. *Перерост* (від *переростати*) пов'язується, очевидно, із значною висотою стебла рослини (до 70 см, а деякі інші види цього роду досягають до 150 см), тобто переростає інші рослини. Літературною нормою української мови став номен *ласкавець* [СУМ, IV: 450; ОВРУ: 231]. Уперше його як термін ужив І.Верхратський [ВхГик.: 116], потім М.Мельник [Мел.: 56], і ухвалений він у цій ролі в [СБН: 27]. В останніх двох джерелах наголос проставлено, на наш погляд, неправильно (*ласкавець*), треба *ласкавець*.

3.64.9. Уперше документується також назва праслов'янського походження *віха* [Рог.: 116; Гр., I: 242], *віха* [Жел.: 109; Тм., I: 27], *віх* [РО: 102; Мак.: 97] (< прасл. **věxa*/-ь id. [Сабадош 1996: 49]), що стосується однієї з найотруйніших рослин, поширеної майже по всій Україні *Cicuta virosa* L.; документуються її фонетичні і граматичні варіанти: *вех* [Б.-Н.: 74], *вехá* [Гр., I: 143; Мел.: 80], *вюха* [Жел.: 132], *вєс* [Hoelzl: 156] *вєсь* [1880, Мак.: 97; Мел.: 80], *бєх* [Рог.: 116; Жел.: 25; Ум., I: 142; Гр., I: 54], а також новотвори *болиголов* (сер. наддніпр. та ін. [Б.-Н.: 59; Жел.: 38; Тан.: 57; Кміц.: 93]), *блєкіт* (закарп. [Гр., I: 72; Мел.: 80]), *омег* [Петр.: 26], *воміга* [Рог.: 116; Піск.: 16; Жел.: 120], *смертєльник* (гуцул. [Вол.: 183; Гавр.: 138; ВхГик.: 114; Жел.: 887]), *бішениця* [Вол.: 183; Парт.], *шалій* [Вол.: 183; ВхГик.: 114], *дурійка* (буков. [Ні.: 97]), *цикута* [1880, Мак.: 97]. Уважається, що *бєх*, *вєс* (*вєсь*) — деетимологізовані варіанти номена *вєх*, як і *віха*, *вюха* — варіанти лексеми *віха* [ЕСУМ, I: 179, 365, 442]. Назви *болиголов* і *омег* (від останнього утворений протезований дериват *воміга*) перенесені від *Conium maculatum* L., а *блєкіт* — від *Hyoscyamus niger* L. (див. вище). Із негативними наслідками для життя та психіки від уживання людиною цієї рослини пов'язуються назви *смертєльник* (від *смертєльний*), *бішениця* (від діал. *бішений* 'біснуватий, 'божевільний', утвореного від *біс*, пор. укр. діал. *бішені огірки* 'отруйна рослина дурман, *Datura stramonium* L.' [СБН: 51]), *дурійка* (від *дур*).

Із цих назв цілком умотивовано було ухвалено науковим терміном лексему *віха* в [ib.]. Була спроба його зберегти в цій ролі як *віха* (з наголосом на першому складі) поряд із латинським запозиченням *цикута* (< лат. *cicuta* id. [ЕСУМ, IV: 247—248] в академічному [РУСб: 174], проте в наступних

наукових і навчальних (ботанічних виданнях закріпився тільки останній номен (пор. [ОВРУ: 232; ВРУ: 499] та ін.; у [Кобів: 127] — тільки *віхá*), хоча *віхá* id. на правах нормативного подається в загальнономовних нормативних словниках української мови, див. [СУМ, I: 690; ВТССУМ: 191].

3.64.10. Починають фіксуватися назви рослини *Falcaria vulgaris* Bernh. (*Falcaria Rivini* Host), поширеної по всій Україні, крім Карпат, зокрема: *різак* (степ. [Ум., III: 120; ЯТ: 17]), *різак степний* (харк. [Рог.: 123; Ан.: 143]), *різак степовий* [Піск.: 224; Жел.: 806; Гр., IV: 21], *різачка* (степ. [Сред.: 509; ЯТ: 17]), *різушка* (херс. [Ан.: 143; СБН: 62; Мак.: 150]), *серпоріз* [Рог.: 123; Піск.: 235; Гр., IV: 166], *серпачка* [Жел.: 862], *серпачка звичайна* [ВхГик.: 116], *сокиркі* (київ. [Ан.: 143; Ум., III: 120; Мел.: 116]), степ. *мошник* і *вонючка* [ЯТ: 17; Мел.: 116; СБН: 62]. Номен *різак*, *різачка*, *різушка* (похідні від *різати*) мотивуються зубчастими краями листків рослини (пор. [ЕСУМ, V: 91]), а *серпоріз* (від *серп* і *різати*) та *серпачка* (від *серп*) — або попередньою ознакою, або серпоподібними долями листка рослини (див. [Mach.: 157; ЦА: № 95]); пор. пол. *sierpnik*, *sierpnica*, ст. пол. *sierpak* [Мај., II: 327], чес. *srpek* [Mach.: 157], *srpenec*, серб., хорв. *srpak* id. [Ан.: 143]. Мотивація назв *мошник* (від діал. *мошна* ‘мошонка’ [Жел.: 455]), *вонючка* (від *вонь* або *вонючий*), *сокиркі* (переосмислення загальноновживаного демінутива) нам не ясна. Літературною нормою української мови став номен *різак* [СУМ, VIII: 560; ОВРУ: 232]. Уперше його запропоновано як науковий термін у [Мел.: 116] і ухвалено в цій функції в [СБН: 62].

3.64.11. Поряд із успадкованою від праслов'янської мови назвою рослини *Pimpinella saxifraga* L. *бедрінець* (сер. наддніпр., зах. укр. та ін. [Авг.: 53; Гол.: 362; Рог.: 131; Гр., I: 37]), *бедренець* [ПСМ: 103; Парт.], *бедренець* [Гол.: 362; Закр.: 262], *бедрінець* (волин. та ін. [ВхПч., I: 12; ВхГик.: 116; Жел.: 16]), *бедрець* [Закр.: 262; Ум., I: 17], *бедріч* [Вол.: 179; Гол.: 362; Петр.: 1], *беридерець* (галиц. [Гавр.: 142; Вол.: 179]), *ядринець* (київ. [Ан.: 252; СБН: 113]), *козёл*, *козлики* [РО: 104; Рог.: 131; Жел.: 356; Гр., II: 265, 266], *дрібчасте зіллячко* (полт. [Авг.: 53; ВхПч., IV: 15]). Більшість наведених назв — суфіксальні утворення, очевидно, із коренем *бедр-*, який, можливо, той самий, що і в укр. *бедрó* ‘стегно’ < прасл. **bedro* id. (пор. [ЕСУМ, I: 160]), тоді фітономен *бедрінець* мотивується веретеноподібним коренем рослини [ЦА: № 687], який, крім того, має неприємний запах козла, з чим пов'язуються назви *козёл*, *козлики*; пор. рос. діал. *козлец*, *козелец*, *дикий козелец* ‘*Pimpinella saxifraga*’ [Ан.: 252].

Назва *беридерець* виникла, гадаємо, внаслідок деетимологізації лексеми *бедрінець*. ймовірно, внаслідок народноетимологічного зближення його із *бері* (від *брати*) і *деревице*. Що ж до походження фітономена *ядринець*, то вважаємо, слід погодитися з думкою М. Анненкова, що ця назва, всупереч

[ЕСУМ, VI: 536], також від *бедрінець*, хоча могла зазнати народноетимологічного зближення з діал. *ядёрний* ‘здоровий, міцний, твердий’ [Гр., IV: 536] у зв'язку з використанням цієї рослини в народній медицині як сильного антисептика. Нормативною в українській літературній мові стала назва *бедрінець* [СУМ, I: 118; ОВРУ: 233], яка вперше була термінована у [ВхГик.: 116], потім у [Мел.: 203] як *бедрінець* і ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 113] як *бедрінець*. Слід зазначити, що ми не виявили в писемності XIX — поч. XX ст. таких назв цієї рослини, як *ломикамень*, фонетичні варіанти *ведренець*, *вендрінець*, задокументованих староукраїнською писемністю (див. [Сабадош 1996: 124]).

3.64.12. Для позначення поширеної по всій Україні рослини *Aegopodium podagraria* L. поряд із успадкованими від праслов'янської мови назвами *яглиця* (сер. наддніпр., слобож. та ін. [Б.-Н.: 412; РО: 103; Волк.: 178; ЯЧ: 128; Гр., IV: 535]), *яглиця* (галиц. [ВхН.з.: 37; Мел.: 15]) < *jaglica* id. [ЕСУМ, VI: 533—534], *снить* [Парт.; Lind., I: 234; Жел.: 890; СБН: 4] < прасл. **sněť* : **snitъ* ‘істівна зонтична рослина’ [ЕСУМ, V: 333] фіксуються новотвори: *дяглиця* [Войц.: 296; Закр.: 321; Тм., I: 112; Гр., I: 461], *снітка* [Рог.: 110; Жел.: 890; Гр., IV: 161], *снітка* [Піск.: 302], *ягличка* (галиц.), *боршевка* (бойк.), *хавá* (закарп.) [ВхН.з.: 37; Мел.: 15], *гірошник* [Кміц.: 204; Мак.: 8], *шелест* (буков. [Ні.: 1]), *гер* (волин. [ВхПч., II: 37; Жел.: 168; Гр., I: 348]).

Номен *дяглиця*, вірогідно, перенесений від дуже подібної іншої зонтичної рослини *Archangelica officinalis* (див. п. 3.64.19), пор. ще [ЕСУМ, III: 152—153; VI: 533—534]. *Ягличка* — похідне від *яглиця* id., *снітка* — від *снить* id., *гірошник* — від *огірошник*, яке є дериватом від *огірок* і вживається на позначення ряду рослин (див. [ЕСУМ, IV: 153]), *боршевка* перенесено від *Heraclеum sibiricum* L. за подібністю рослин та вживанням їх у їжу. Очевидно, цією ознакою мотивується і *хавá*, що не є наслідком подовження **xv-* (див. **xvoja*), усупереч [ЭССЯ, VIII: 23; ЕСУМ, VI: 147], а пов'язане з дієсловом звуконаслідувального походження *хавкати* ‘жадібно їсти’; пор. ще укр. діал. *хавá*, *хавка* ‘шелеса’, *хавдій*, *хавчура* ‘ненажера’ [Жел.: 1032], див. ще [Фасм., IV: 215]. Номен *гер* запозичений від німецької мови (пор. н.в.нім. *Giersch*, с.в.нім. *geres*, *girst*, *gers* id.), можливо, через польське посередництво (пор. пол. *gierz*, діал. *giers*, ст. пол. *gier*, *gir*, *girz* id.) [ЕСУМ, I: 497]. Сумнівне, на наш погляд, віднесення до цього генетичного гнізда згаданого вище укр. діал. *гірошник* id. [ib.]. Нормативною в сучасній українській мові стала назва *яглиця* [СУМ, XI: 623; ОВРУ: 233], яку було терміновано в [Мел.: 15] та ухвалено в ролі наукового терміна в [СБН: 4].

3.64.13. Уперше фіксуються назви болотної, поширеної по всій Україні рослини *Sium latifolium* L. *вех* [Ан.: 332; Жел.: 66; Гр., I: 143], *польовий ганус*

(катер. [Ан.: 332; Мак.: 347]), *моркавець* [ВхГик.: 116; Жел.: 452; СБН: 146], *поручейник* (степ. [Lind, I: 237; СБН: 146]). Назва *вех* перенесена від *Cicuta virosa* L. (див. п. 3.64.2). Узагалі вважається спорідненою із *віха* id., як «колишня редукована форма кореня **vъx*- < **věx*- при повній формі **věx*- < **voix*-» [ЕСУМ, I: 366]. Компонент *ганус* у складеному номені *польовий ганус* перенесений від рослини *Anisum vulgare* Gaertn. (див. п. 2.24.5). *Поручейник* < рос. *поручейник* id., утвореного від *ручэй* 'ручай, потік' і мотивованого місцем зростання рослини [ЕСУМ, IV: 531]. Нормативним у науковій ботанічній термінології української мови став номен *вех* [ОВРУ: 233; РУСб: 251], що був термінований у [Мел.: 365] і ухвалений у функції наукового терміна в [СБН: 146]. У загальномовних словниках української мови *вех* подається зі значенням 'Cicuta L.' [СУМ, I: 344] чи 'отруйна рослина' [ВТССУМ: 125].

3.64.14. Так само в перший раз відзначаються у джерелах назви поширеної майже по всій Україні рослини *Seseli annuum* L. (росте в сухих і світлих лісах, на полянах, у Степу рідко): *жабриця* (степ. [Lind., I: 243; СБН: 143]), *кропильце* (буков. [Ні.: 11; Мак.: 343]), *кропель* [ВхГик.: 116; СБН: 143], *тмин*, *цмин* [Коб.: 557], *кульбондра* (галиц. [ВхПч., I: 12; Жел.: 388; Гр., II: 323]), *талабан* (катер. [Ан.: 328; СБН: 143]). *Кропильце* і *кропель* — суфіксальні деривати від *кріп*, род. в. *крóпу* 'Anethum graveolens L.', мотивуються подібністю рослини до кропу; пор. пол. *koprownik* 'Seseli L.', *kopr kobylí*, *kopr leśny* 'Seseli hippomaranthrum' [Маж., II: 711—712]. *Тмин*, *цмин* перенесено від *Carum carvi* L., пояснюються зовнішньою схожістю рослин; пор. серб., хорв. *дивји кумин*, *коњски кумин* id. [Сим.: 435]. Номен *кульбондра* виник унаслідок переосмислення діалектної назви *коляндра* 'Corigandrum sativum L.' з наступною деетимологізацією її [ЕСУМ, III: 137]. Нормативним в українській літературній мові став номен *жабриця* [ВТССУМ: 363; ОВРУ: 234], ухвалений як науковий термін у [СБН: 143].

3.64.15. Для отруйної рослини *Oenanthe aquatica* Poir. (*Oenanthe rhellandrium* Lam.), поширеної по всій Україні на болотах, по берегах річок та озер і на вологих луках, задокументовано назви: *омег водяний* [Рог.: 129; Піск.: 41; Гр., III: 53], *омег водяний* [Жел.: 568], *омежник* (степ., слобож. та ін. [Lind., I: 240; СБН: 103], *водяний укріп* (серб. наддніпр., степ. та ін. [Авг.: 48; ВхГик.: 116; Lind., I: 240; Жел.: 1008; Гр., I: 247]), *водяний кмин* (волин., поділ. [Ан.: 230]), *весь* (волин., галиц. [Нов.: 100; 186; ВхПч., I: 12; Гр., I: 143]), *весей* (галиц. [ВхН.з.: 51; Мел.: 186]), *галу́хи* (поділ. [Руб., II: 5; Мак.: 245]), *пупник* (буков. [Ні.: 8; Мак.: 245]), *гірча* (степ. [Lind., I: 240; Шест.: СБН: 103; Мак.: 245]). Компоненти *омег*, *укріп*, *кмин* у складених назвах перенесено відповідно від *Conium maculatum* L., *Anethum graveolens* L. і *Carum carvi* L., всі ці рослини належать до однієї родини зонтичні і дуже подібні; пор. пол. *koński koper*, *koper wodny*, ст. пол. *kobylí koper*, [Маж., II:

533], чес. *vodní kmín* [Mach.: 160], серб., хорв. *коњски кумен* id. [Сим.: 321]. Означення *водяний* мотивується місцем зростання рослини, *омежник* — похідне від *омег* id.

Номен *весь* (*весей* — дериват від останнього) перенесений від *Cicuta virosa* L. Із *галу́хи* пор. пол. *galucha* [Маж., II: 533], чес. *halucha* id. (< пол.); пор. ще укр. діал. *галу́ха* 'велика галушка' [Гр., I: 268], яке є первинним у стосунку до флорономена, має паралелі в ряді інших слов'янських мов. Елемент *гал-* уважають запозиченням від германських мов; пор. с.в.нім. *galle*, д.в.нім. *gealla* 'пухлина на нозі коня' < лат. *galla* 'наріст' < д.інд. *gúlma-* 'пухлина' [ЕСУМ, I: 455] (див. ще [Mach.: 160; Вг.: 133]) і, отже, мотивується тією ознакою, що й назва *пупник*, яка етимологічно пов'язується з *пуп*, *пуп'янок* і, вірогідно, зумовлена наявністю на стеблі над коренем рослини помітного потовщення [ЕСУМ, IV: 636]. Назва *гірча* подана в помилковому написанні, треба *гірча* (див. п. 3.64.18). Із перелічених номенів нормативним в українській літературній мові став *омег* [ВТССУМ: 842; ОВРУ: 235], ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 103].

3.64.16. Уперше відзначаються писемністю назви дуже отруйної і поширеної майже по всій Україні, крім Степу і Криму, рослини *Aethusa cynapium* L.: *кокоріши* [Ан.:12; Петр.: 32; Ум., IV: 52; Тм., II: 17], *соба́ча петру́шка* [Рог.: 110; Піск.: 242; Гр., III: 349; Руб., XI: 65], *пся́ча петру́шка* (буков. [Ні.; Мак.: 9]), *петрушка песья* [Вол.: 182; Петр.: 29], *собачниця* (степ. [Lind., I: 241; СБН: 41]), *блєкіт* [Вол.: 182; Жел.: 32; ВхБот.1896: 126; Кміц.: 227], *блєкіт простий* [Вол.: 182], *блєкот* (волин. [1889, Мел.: 16]), *блєкіт (блєкот) городний* [ВхГик.: 115; ВхБот.1896: 34], *блєкотець* [Петр.: 2]. Номен *кокоріши*, — імовірно, спільносхіднослов'янське утворення (пор. рос. *кокорыши*, біл. *како́рыш* id. [Кис.: 9]): **kokoryš* — від назви якоїсь рослини **kokor-* (детальніше [ЕСУМ, II: 505; Mach.: 270; Вг.: 244]). У складеній назві *соба́ча петру́шка* другий компонент мотивується подібністю рослини листям до петрушки (правда, запах у неї часниковий [Мел.: 16]), а означення *соба́ча*, *пся́ча*, *песья* — отруйністю рослини; пор. латинське видове означення *cynapium*, утворене від гр. *κύων* 'собака' і *αλιον* 'петрушка' [РО: 106]; пор. ще нім. *Hundspetersili* 'Aethusa L.' [БНРС, I: 652] (букв. 'соба́ча петру́шка'). Тому, можливо, цей фітономен в українській мові — переклад німецького або латинського, див. [Ан.: 12], пор. ще [Mach.: 160]. *Блєкіт* і под. перенесено від *Hyoscyamus niger* L. за отруйністю обох рослин. Нормативною в українській мові стала назва *соба́ча петру́шка* [ОВРУ: 235; СУМ, VI: 345], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 4].

3.64.17. Появляються назви поширеної на більшій частині України рослини *Cnidium dubium* Thell. (*Cnidium venosum* Koch.) *стожильник* [Волк.: 175; Рог.: 119], *стожильник* [Піск.: 249; Гр., IV: 208; Руб., XI: 100], *жгун-*

корень (херс. [Lind., I: 245; Гор.-2; СБН: 42]). Мотивація номена *стожильник* (мабуть, утворений від *стожильний* 'дуже витривалий, сильний, міцний' [СУМ, IX: 724]) не зовсім ясна, можливо, пов'язується з лікувальними властивостями рослини, яка є, зокрема, сильним спазмолітиком [Смик 1991: 237] (у цьому композиті компонент *сто* має значення 'багато'). *Жгун-корень*, — імовірно, від рос. *жгун-корень* id. [Ан.: 103] (він є також нормативним у сучасній російській мові), в якому компонент *жгун* від *жечь*, *жгу*, пояснюється пекучим смаком рослини; пор. лат. *spidium* — від гр. *κνίδη* 'жгучість' [РО: 107]. *Стожильник* — нормативний термін в українській ботанічній номенклатурі [ОВРУ: 235; РУСб: 132]. Уперше цю назву терміновано в [Мел.: 82] і ухвалено як науковий термін у [СБН: 42].

3.64.18. Документуються назви для рослини *Selinum carvifolia* L., поширеної в Закарпатті, Карпатах, Поліссі, Лісостепу, зрідка на півдні Степу: *гирча* (степ. [Парт.; Lind., I: 227; СБН: 142; Мак.: 240]), *дика морква* [Ан.: 325; СБН: 142], *петрушка болотна* [Петр.: 29], *петруха* [Жел.: 630], *петруха дрібчаста* [ВхГик.: 116], *пук* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., III: 498]). Назва *гирча* етимологічно пов'язана, вірогідно, із *гірця*, зменш. *гірка* і в такому випадку мотивується широкоеліптичними плодами [ВРУ: 505]. Доказом цього є рос. *гірча* '*Selinum carvifolia*'. Отже, український нормативний ботанічний термін *гірча* id. [ОВРУ: 235; РУСб: 180] є помилковим написанням, сприймається як пов'язаний із прикметником *гіркий*. Про це свідчить не тільки зміна [u] на [i], але й переміщення наголосу з другого складу на перший; пор. пропонуване як науковий термін *гирча́* в [СБН: 142]. Номен *дика морква* зумовлений подібністю листя рослини до морквяного. Компонент *петрушка* в складеній назві перенесено від *Petroselinum crispum* A.W.Hill. *Петруха* того самого етимологічного гнізда, що й *петрушка*. Означення *болотна* (від *болото*) зумовлене поширенням рослини на вологих луках. Номен *пук* виник, імовірно, внаслідок переосмислення загальноживаного *пук* 'пучок, в'язка'; пор. рос. діал. *пучки* '*Angelica silvestris* L.' [Ан.: 36]. В українській науковій ботанічній термінології, крім *гірча* (в [Кобів: 374] — *гірча́*), як нормативне подається в окремих виданнях назва *дика морква* [РУСб: 180].

3.64.19. Для рослини *Angelica sylvestris* L., поширеної по всій Україні, крім Криму, фіксуються назви *дягель* [Рог.: 111; ВхГик.: 115; Піск.: 73; Жел.: 212; Петр.: 11; Гр., I: 461], *дягиль* [Закр.: 321; Жел.: 212], *дягіль* [Закр.: 321], *дзінтель* (бойк., галиц. [Нов.: 96; ВхПч., I: 8; Гр., I: 379]), *дяглиця*, *яглиця* [Закр.: 599], *дягильник* [Петр.: 11], *любцик* [Жел.: 418], *дудник* [1889, СБН: 13], *дудошник* [1893, Мак.: 31], *свербігузь* [Б.-Н.: 322]. *Дягель* і под., *дяглиця*, *яглиця* перенесено від *Archangelica officinalis* Hoffm. (див. п. 3.64.21). Номен *любцик* виводять від пол. *lubszczyk* '*Levisticum officinale* L.' (від 1534 р. [Maj., II: 441]) [ЕСУМ, III: 322], тобто польський номен називає іншу рослину (див.

ще [Maj., I: 200]), хоч і цієї родини. Тому, можливо, більш переконливо кваліфікувати *любцик* '*Angelica sylvestris*' наслідком перенесення назви від рослини *Levisticum officinale* (пор. *любчик* id. [Мак.: 209]) на українському ґрунті, а останнє вважати запозиченням від польської мови. *Дудник*, *дудошник* пов'язуються з *дудá* 'дудка', зумовлені дудчастим стеблом рослини, з якого виготовляють дудки [Нейшт.: 419]; пор. рос. *ствольник* id. [Ан.: 36]. Імовірно, номен *дудник*, який уперше виявляється у пам'ятках української мови ХІХ — поч. ХХ ст., — давнє, спільнослов'янське утворення (< *дудьникъ* id.); пор. рос. *дудник*, біл. *дудник* id. [Кис.: 15]. Назва *дудник* уперше термінована із цим значенням у [Мел.: 31], ухвалена як науковий термін у [СБН: 13] і вживається в цій функції у сучасній українській науковій термінології [ОВРУ: 236; РУСб: 190]. *Свербігузь* — композит, утворений від *свербіти* і *гуз-*; пор. укр. діал. *гузók* 'задня тупа частина' і под. [ЕСУМ, I: 604], конкретна мотивація цього фітономена неясна.

3.64.20. Поряд із назвою праслов'янського походження рослини *Archangelica officinalis* Hoffm. (*Angelica archangelica* L.), поширеної в Закарпатті, Карпатах, Лісостепу, подекуди в Степу, *дягель* [Жел.: 212; Гр., I: 461], *дягиль* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 127; Авг.: 13; Рог.: 112; Піск.: 73; Жел.: 212; Тм., I: 112] < прасл. **degylъ* : **degľь* id. [ЕСУМ, II: 152; ЭССЯ, V: 25]), а також поряд із запозиченням від польської мови ще в староукраїнській мові *дзэнтель* [Гол.: 536; РО: 109; Піск.: 73; Жел.: 180; Ум., II: 59; Гр., I: 378] (< прасл. **degylъ* : **degľь* id. [SP, III: 97—98]) появляються новотвори: *ягіль* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 412]), *яглиця*, *дяглиця* (сх. укр., зах. укр. [Павл.: 74; Парт.: 49]), *енгелик*, *янгелик* (сер. наддніпр. [Авг.: 13; ВхПч., IV: 13; 1914, Яв.: 3; Мел.: 35]), *коровник*, *медвежі пучки* [Гор.-2: 368], *дуріло* [Гр., I: 456], *дудка* [1904, Яв.: 210], *веретень*, *кукотина*, *пучка* [Ан.: 36; СБН: 13].

Номен *яглиця* < *дяглиця* не без впливу *яглиця* '*Aegorodium podagraria* L.', а *ягіль* < *дягиль* id. *Енгелик*, *янгелик* виникли на основі лат. *angelica*, можливо, через посередництво нім. *Angelika* id. (пор. чес. *andělka*, словц. *archanjelika*, серб., хорв. *анђелика* id. [ЕСУМ, VI: 547; Mach.: 163]) з наступною деетимологізацією слова. *Дуріло* появилася, пов'язуючись із *дур*, на помилковому уявленні, що рослина отруйна, насправді, усупереч [Шамота: 140], вона неотруйна. Припускається, що *веретень* утворено від *веретено* за зовнішньою подібністю вертикального кореня рослини до веретена [ЕСУМ, I: 355], *дудка* виникло внаслідок переосмислення демінутива від *дудá* 'вид сопілки' (< прасл. **duda* 'трубка' [ib., II: 140]), мотивується дудчастим стеблом рослини (пор. рос. *дудка*, *дудель* '*Angelica archangelica*' [Ан.: 36]), *кукотина* — похідне від *кукота* '*Pimpinella* L.', утвореного внаслідок деетимологізації назви *цикута* [ЕСУМ, III: 129]. Нормою в українській мові

стала назва *дягель* [СУМ, II: 450; ОВРУ: 236]. Термінована в [Мел.: 35] та ухвалена у ролі наукового терміна в [СБН: 13].

3.64.21. Уперше документується назва праслов'янського походження рослини *Peucedanum ogeoselinum* Moench (зростає в Закарпатті, Поліссі, Лісостепу, зрідка в Лівобережному Степу) *смовдь* (сер. наддніпр., слобож. та ін. [Рог.: 131; Волк.: 175; Гор.-I: 15; Гр., IV: 159]), а також новотвори: *мовдь* [Рог.: 131; Піск.: 137—138; Жел.: 448; Гр., II: 437] (< прасл. **smьldь* id. [Сабадош 1996: 49], пор. [ЕСУМ, V: 324]), *гадюча морква* [Рог.: 131; Волк.: 166; Піск.: 46; Гр., I: 264], *гіркан скальний* [ВхГик.: 116], *свиушник* (слобож. [Гор.-I: 15; Мак.: 261]), *узик*, *сузик* [1902, Мак.: 261]. У складеній назві *гадюча морква* другий компонент перенесено від *Daucus sativus* Roehl. за подібністю листя цієї рослини до морквяного, а означення *гадюча* має загальне значення 'несправжня', 'непридатна для їжі людини'. У номені *гіркан скальний* компонент *гіркан* — від *гіркий* [ЕСУМ, I: 516]; пор. рос. літ. *горічник* id., а *скальний* від *скала* (за місцем зростання). *Свиушник* пов'язується або зі *свиня*, мотивуючись тією ознакою, що й *гадюча*, або зі **свьивати* 'звивати' чи *звінути* < прасл. **svinŋi* 'звити' [ЕСУМ, V: 190—191], пояснюється, вірогідно, численними відігненими вниз обгортками (чашечками суцвіття), див. [Нейшт.: 421]. Назви *узик*, *сузик*, вірогідно, споріднені з прикметником *вузький*, діал. *узкий* за вузькими листочками цієї рослини, пор. [ЕСУМ, V: 469].

Інший вид *Peucedanum cervaria* Cuss., поширений у західній частині України до Дніпра, називається: *бедрінець* [Рог.: 131; Жел.: 16; Гр., I: 37], *гіркан оленячий* [ВхГик.: 116; Жел.: 142], *серняний корінець* (буков. [Ні.: 9]), *крученіці* (гуцул.-покут. [ВхН.з.: 51; Мел.: 199]). *Бедрінець* перенесено від *Pimpinella saxifraga* L. (див. п. 3.64.11). У складеній назві *гіркан оленячий* означення мотивується тим, що ця рослина — улюблений корм оленів та, мабуть, інших лісових травоядних; пор. латинське видове означення *cervaria*, утворене від *cervus* 'олень' [РО: 110]. Очевидно, цією самою обставиною пояснюється й означення *серняний* (від *сэрна*, *сэрна* 'гірська коза') в іншій складеній назві *серняний корінець*. Номен *крученіці* (від *кручений*) зумовлений, мабуть, відігнутими обгортками, див. [ВРУ: 509].

У джерелах задокументовані ще такі інноваційні назви інших видів роду *Peucedanum* L.: *адамове ребро* [Рог.: 138; Піск.: 4; Жел.: 2; Гр., I: 4], *чортове ребро* [Рог.: 138; Мел.: 199], *млачник* [ВхГик.: 116; Жел.: 445] '*Peucedanum palustre* Moench (*Thysellinum palustre* L.)'; *кукотіна* (степ. [Сред.: 84; 1892, Яв.: 402; ЯТ: 23]) '*Peucedanum lubimenkoanum* Kotov.' Номен *млачник* (від діал. *млака* 'заболочена низина' [СУМ, IV: 764]) зумовлений природним середовищем рослини. З усіх перелічених назв нормативною в українській мові для роду *Peucedanum* L. стала *смовдь* [СУМ, IX: 414; ОВРУ:

237], уперше термінована в [Мел.: 198—199] і ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 110].

3.64.22. Рослина *Pastinaca sativa* L. росте по всій Україні як бур'ян, проте її подекуди культивують задля їстівного кореня. У джерелах описуваного періоду продовжують документуватися відомі в українській мові від XVI ст. (див. [Сабадош 1996: 125]) назви *пастернак* [Кв., II: 385; Hoelzl: 152; Рог.: 131; Жел.: 604; Гр., III: 100], *постернак* [Шевч., II: 134; Гр., III: 370], *пастирнак* (степ. та ін. [Lind., I: 254; Парт.; ВхБот.1905: 33; Мел.: 196]), а також варіанти-новотвори: *постирнак* (волин., степ. [ВхПч., I: 12; Сред.: 506; Lind., I: 254; ЯТ: 23]), *пустернак* [Рог.: 131; Lind., I: 254; Піск.: 180], *пустирнак* [ВхГик.: 114; СБН: 109], *пусторнак* [Гор.-I: 15; Мак.: 258]. Останні три виникли, можливо, внаслідок народноетимологічного зближення назви *пастернак* та її фонетичних варіантів із прикметником *пустий*. Нормативним у сучасній українській мові став номен *пастернак* [СУМ, VI: 90; ОВРУ: 238]. У такому фонетичному вигляді його вперше терміновано в [Мел.: 196] і ухвалено як науковий термін у [СБН: 109].

3.64.23. Поширений по всій Україні вид борщівника *Heracleum sibiricum* L. у джерелах української мови представлений поряд із успадкованою від праслов'янської мови назвою *борщ* [КотлЕ: 15; Б.-Н.: 60; Шейк., I: 93; Рог.: 124; Гр., I: 89] (< прасл. **bьrščь* id. [ЕСУМ, I: 236]) ще такими інноваціями: *борщівник* [Сред.: 506; Ум., I: 43; Гр., I: 89; ЯТ: 18], *борщовник* [Б.-Н.: 60], *борщевник* [РО: 111], *борчівка*, *борщівка* [Жел.: 41; Кміц.: 73], *козел* [Рог.: 124; Ум., I: 177; Гр., II: 265], *фрицик* (степ. [ЯТ: 16; Мел.: 134]). *Борщівник*, *борчівка* і под. — деривати від *борщ* id. Номен *козел*, можливо, перенесено від *Pimpinella saxifraga* L., пор. [ЕСУМ, II: 497], проте мотив переосмислення слова неясний.

Інший вид борщівника *Heracleum spondylium* L., який зростає в Карпатах, репрезентований у джерелах, крім спільних із попереднім видом назвами *борщ* [Вол.: 180; Парт.: 118] і *борщівник* [Жел.: 41; ВхБот.1896: 126; Ум., II: 96], також новотворами: *щербач* [Вол.: 180; Парт.: 118; ВхГик.: 116; Жел.: 1105], *щирбач* (гуцул. [Гавр.: 140]), *щербак*, *щербан* [Петр.: 42], *мишаль* (лемк. [ВхЛем.: 437; Гр., II: 459; ВхН.з.: 46]), гуцул. *пук* [ВхН.з.: 46; Онишук: 155] і *божа рука* [Шух., I: 21; Гр., IV: 86], *цвиндѹх* (бойк. [ВхПч., IV: 14; Жел.: 1050]). Назви *щербач*, *щербак*, *щербан* — похідні від *щербá* 'юшка, навар' [Гр., IV: 524; ЕСУМ, VI: 505, 506] (цю рослину широко використовують у їжу). *Мишаль*, мабуть, не від *мох*, усупереч [ЕСУМ, III: 546], а, можливо, від діал. *миа* 'меса, католицька обідня' [Гр., II: 458] (за тією ж мотивацією, що й *щербач* і под.). Щодо *пук* див. п. 3.64.18. У складеній назві *божа рука* другий компонент мотивується подібністю п'ятиперистого листка рослини до п'ятірні (кисті руки). Із *цвиндѹх* пор. бойк. *цвѹндри*, *цѹндри*

‘лахміття’, ‘дрантя’ [Он., II: 350, 358], закарп. *цундра* id. [ССк.: 410], яке походить від рум. діал. *tundra* ‘довгий і широкий селянський одяг’ < угор. *condra* id. [ЕСУМ, V: 266]. Фітономен міг виникнути за асоціацією великого лапатоного листя борщівника із ляхміттям, дрантям. Нормативним у сучасній українській мові став *борщівник* [СУМ, I: 222; ОВРУ: 238], ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 73].

3.64.24. Уперше задокументовано назви для поширеної на більшій частині України, крім Степу, рослини *Laserpitium latifolium* L.: *стародуб* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 40; Рог.: 126; Піск.: 247; Жел.: 915; Гр., IV: 158]), *верходуб* (волин. [Нов.: 99; Гр., I: 140]), *дубиліст* (галиц. [ВхПч., IV: 17; Мел.: 153]), *ощерт верходуб* [ВхГик.: 116; Жел.: 589], *лиходійна трава* (полт.), *волошнєва трава* (київ.) [Ан.: 187; Ум., I: 146; Тм., I: 75; Руб., VII: 16; Мел.: 153]. Назва *стародуб* в українських говорах позначає і ряд інших рослин (див. [СБН: 290]), але, зважаючи на те, що інші дві назви *Laserpitium latifolium* L. *верходуб* і *дубиліст* як найменування інших рослин в українських говорах поки що не виявлені (див. [Кобів: 481, 582]), можна припустити з великою долею упевненості, що значення ‘*Laserpitium latifolium*’ лексеми *стародуб* — первинне. Ця ботанічна назва дуже давня, позаяк відображена в назві міста *Стародуб* у Чернігівсько-Сіверській землі у пам’ятці української мови від 1438 р. [ССУМ, I: 381]; пор. ще рос. *стародуб*, *стародубка* ‘горлиця’, біл. *старадубка* ‘назва деяких видів рослин родин жовтцеві та тирличеві’ [ЕСУМ, V: 399]. Утворилася від *старий* і *дуб*, мотивується, вірогідно, подібністю листка деяких видів *Laserpitium* L., напр. *Laserpitium hispidum* Rieb., до дубового, пор. інші дві назви цієї рослини *верходуб* (від *верх* і *дуб*) і *дубиліст* (імовірно, первинно було **дуболіст* — від *дуб* і *лист*; так його усвідомлював і С.Маковецький, пор. *дуболіст* [Мак.: 201] з покликанням на [Мел.], де подається, як у [ВхПч.], *дубиліст*). В останніх двох складених назвах мотивація означень *лиходійна* (від *ліхо* і *діяти*) і *волошнєва* (мабуть, від *волохи* ‘волоски на тілі людини’) неясна: адже рослина не отруйна і жодна її частина не волохата. *Стародуб* — кодифікований у сучасній науковій ботанічній номенклатурі української мови термін [ОВРУ: 239; РУСб: 180], ухвалений ще в [СБН: 85], проте до загальнономовних словників української мови не внесений.

3.65.1. Грушанкові (Ryrolaceae). Уперше відзначаються в джерелах української мови назви рослини *Orthilia secunda* House (*Ryrola secunda* L., *Ramischia secunda* Garcke), поширеної в Карпатах, Прикарпатті, Поліссі, рідше в Лісостепу і Криму: *грушка* (черніг. [Гр., I: 333; Мел.: 205]), *грушка лісова* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., I: 333]), *кислички* [Волк.: 169; Гр., II: 240], *кисличкі* [Жел.: 343], *боровінка* (черк. [ЯЧ: 128; Мел.: 205]), *подвігник чоловічий* (волин. [1889; Мел.: 205; СБН: 114]). Номен *грушка* появився

внаслідок переосмислення загальноновживаного демінутива *грушка* через схожість листків цієї трав’янистої рослини із грушевидними; пор. ще лат. *pyrola* (*pirola*) id., утворене від *pyrus* ‘груша’ [ЕСУМ, I: 607], а також чес. *hruštice* ‘*Orthilia secunda*’, словц. *hruštica* id. [Mach.: 175]. *Кисличкі* (пов’язується із *кислий*) мотивується смаковими якостями рослини, *боровінка* (від *боровий*, *бір*) — зростанням рослини у хвойних лісах, *подвігник* (від *подвигатися*) — використанням її у народній медицині (дають відвар рослини чоловікам, «коли вони подвигаються» [Мел.: 205], тобто надриваються при підніманні важкого).

3.65.2. Для виду *Chimaphila umbellata* W.Barton (*Ryrola umbellata* L.), який зростає в Розточчі, на Поліссі, в середньому Наддніпрів’ю, Лівобережному Степу, Гірському Криму, зафіксовано назви *боровік* (київ. [Ан.: 95; Ум., I: 42; Гр., I: 87]), *барвінок* (київ.), *хрещатий барвінок* (харк. [Ан.: 95; Ум., I: 42; Мак.: 271]), *вередовник* (волин. [Ан.: 95; СБН: 38]), *порушник* [РО: 164; Жел.: 711; Ум., I: 42; Гр., III: 356], *подвігник жіночий* (волин. [1889; Мел.: 205]), *становник* (полт. [Авг.: 25; Рог.: 116; Гр., IV: 209]). *Боровік* пояснюється зростанням рослини в соснових лісах, *барвінок*, *хрещатий барвінок* перенесені від *Vinca* L. за подібністю вічнозеленого листя рослини до барвінкового. Інші фітономени мотивуються використанням рослини в народній медицині (див. [Ан.: 95]), зокрема при запаленні черевної порожнини (*вередовник* — від *веред* ‘нарив, болячка’ [ЕСУМ, I: 353]), коли людина надірветься, піднімаючи важке, при зміщенні матки у жінок (*подвігник* — від діал. *подвигатися* ‘надірватися’, див. вище; *порушник* — від *поруха* ‘смещение матки или другого органа’ [Гр., III: 355]; *становник* — від *становити*, *установити* ‘повернути зміщений орган на попереднє місце’ [ЕСУМ, V: 396]). Тому вважаємо, що в [ЕСУМ, IV: 532] услід за В.Махеком [Mach.: 175] український флорономен *порушник* неправомірно виводиться від **погрушник*, нібито утвореного від *груша*.

3.65.3. Для виду *Ryrola minor* L. (росте в Карпатах, Прикарпатті, Розточчі, Поліссі, Лісостепу, Гірському Криму) зафіксовано найменування: *боровік* [Рог.: 133; Гр., I: 87], *становник* [Руб., XI: 101], *стонівник* [Рог.: 113; Піск.: 249; Гр., IV: 209], *всезелень* [ВхГик.: 112]. Варіант *стонівник* виник унаслідок деетимологізації лексеми *становник* (див. п. 3.65.2). Композит *всезелень* (від *все* ‘постійно, завжди’ і *зелень*) зумовлений тим, що ця рослина вічнозелена; пор. рос. *зимолюбка*, чес. *zimozelen*, словц. *zimolub*, діал. *bržlen* ‘*Chimaphila umbellata*’ (< *brslen* ‘завжди зелений’), серб., хорв. *zimzelen* id. На думку В.Махека, все це переклади нім. *Wintergrün* id. [Mach.: 176].

Інший вид *Ryrola rotundifolia* L., поширений майже на тій самій території, що й попередній вид, у джерелах української мови представлений назвами *грушанка* (сх. укр. [1890; СБН: 114; 1894; Яв.: 166; Мак.: 271]),

грушочка (буков. [Ні.; Мак.: 271]), *грушинка* [ВхГик.: 112] (тут [u] < [a] після шиплячих та м'яких приголосних, що характерне для ряду південно-західних говорів); пор. рос. *грушанка*, *грушка*, *грушовка*, пол. *gruszyca*, чес. *hruštička*, *hrušník*, *hruštica*, словц. *hruštica*, серб., хорв. *krušćica*, словн. *gruščica* id. [Mach.: 175]. Усі ці назви того самого походження, що й *грушка* 'Orthilia secunda House' (див. 3.65.1). Літературною нормою сучасної української мови для роду *Pyrola* L. стала *грушанка* [СУМ, II: 183; ОВРУ: 137], вперше термінована в [Мел.: 205] і ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 113—114]. Зауважимо, що всі види рослин, описані в п. 3.65.1—3.65.3, раніше належали до одного роду — *Pyrola* (*Pirola*) L., тому окремі назви в них спільні чи подібні.

3.66. Монотропові (Monotropaceae). Уперше відзначаються найменування рослини *Hypopithys monotropa* Grantz (*Monotropa hypopithys* L.), зростає на більшій частині України: *безлист* [Парт.; Петр.: 1; Мак.: 233], *безлист накорінний* [ВхГик.: 112; Жел.: 18], *масленке* (гуцул. [1909, Мак.: 234] < *маслянка*), *громовий корень* (буков. [Мак.: 233; Ні.: 8]). Номен *безлист* мотивується тим, що маленькі яйцевидно-видовжені листочки рослини прилягають до стебла, як луска, і створюється враження, що стебло безлисте. У складеній назві *громовий корень* другий компонент зумовлений тим, що в цієї рослини на корені утворюється мікориза [ВРУК: 225] — співжиття гриба з коренем вищої рослини. На специфіку кореня цієї рослини натякає і пол. *korzeniówka* id. [Maj., II: 498] — похідне від *korzeń* 'корінь'. Означення *громовий* вказує, вірогідно, на часову ознаку [Шамота: 78]. Жодна з перелічених назв не стала літературною в українській мові. У науковій номенклатурі використовується *під'ялічник* [ОВРУ: 138; РУСб: 249; Кобів: 249] — переклад лат. *hypopithys*, утвореного від гр. *ὑπό* 'під' і *πίτυς* 'ялина, сосна' [Кг.: 103, 170], мотивується тим, що ця рослина зростає в хвойних лісах; пор. рос. *подъёлочник* 'Hypopithys monotropa'. М.Мельник свого часу запропонував термін *під'ялічник* [Мел.: 179], утворений від *яліця* 'хвойне дерево *Abies alba* Mill.'

3.67.1. Первоцвіті (Primulaceae). Уперше фіксується велика кількість нових назв ранньовесняної рослини *Primula veris* L. (*Primula officinalis* Hill), поширеної на узліссях та лісових галявинах у лісових та лісостепових районах, рідше в Прикарпатті і північно-східних районах Степу, а саме: *баранчики* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Авг.: 55; Вол.: 156; ВхПч., IV: 15; Жел.: 13; Гр., I: 28]), *божжі ручки* (сер. наддніпр. [Авг.: 55; ВхПч., IV: 15; Ум., III: 10]), *божа ручка* [Рог.: 132; Піск.: 21; Гр., I: 31], *буквиця* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 129; Мел.: 221]), *біла буквиця* (волин. [Рог.: 132; Ан.: 273; Жел.: 48; Гр., I: 108]), *жовта буквиця* (черніг.), *жовтуха* (київ., черк.) [Ан.: 273; ЯЧ: 129; Мак.: 294]), *ключики* (галиц. [ВхПч., I: 12; Ум., I: 14; Гр., II: 255]), *ключик*

[Жел.: 351], *первенець* (волин., поділ. [Вол.: 156; ВхГик.: 108; Ан.: 273; Жел.: 608]), *первенець* [Тан.: 62], *первоцвіт* [ВхГик.: 108; Піск.: 181; Ум., I: 14; Гр., III: 108], *первєсниця* [Жел.: 608], *веснянка*, *веснінка* [Гол.: 395; Жел.: 66], *веснівка* [Жел.: 66; Мак.: 294], *скороспілка* [Ан.: 273; Петр.: 34; Мел.: 221], *стигначки* (полт. [Ан.: 273; Ум., I: 14; Мак.: 295]), *просерєн* (полт. [Евст.1847: 21]), *медяник* [Рог.: 132; Ум., III: 10; Гр., II: 415], *медяник-зілля* [РО: 165; Піск.: 134; Ум., I: 14], *медяничкі* [Рог.: 132; Волк.: 171; Ум., III: 10], *раст* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 7]), *рєст* (сх. укр. [Б.-Н.: 319; Тм., II: 5; Гр., IV: 94]), *сорочі ланки* [Рог.: 132; Ум., I: 14; Гр., IV: 169], *курі дупки* (галиц. [Гавр.: 143]), *куряча дупка* [Петр.: 46], *котики* (харк. [Ан.: 273; Гор.-1: 16; Мел.: 221]), *куделькі* [Руб., VI: 66], *кукурічка* (бойк.-галиц. [ВхГик.: 108; ВхПч., II: 34]), *серєжник* [Жел.: 867; СБН: 123], *лепушкі* (галиц.-волин. [ВхН.з.: 52; Мел.: 221]), *гадійниця* (галиц. [ВхПч., II: 34; Жел.: 134; Ум., III: 10]), *ніколайки*, *лісове зілля* (київ. [Ан.: 273; Ум., III: 10; Мел.: 221]), *проліска* (катер.), *опуцьки* (черніг.) [Ан.: 273; СБН: 123], *коростан* [Вол.: 156; Мак.: 294], *перелет* [РО: 165; СБН: 123], *сліпота*, *курина сліпота* [1893, Мак.: 294], *сліпульки* [Петр.: 35], *малвка жовта* (київ. [Ан.: 273]), *малква жовта* [1898, Мак.: 294], *малька жовта* [СБН: 123] (із покликанням на [Ан.], в якому чітко вичитується *малвка* — І.С.), *лиферія* [Рог.: 132; Руб., VII: 16].

Номен *баранчики* (результат переосмислення загальновоживаного демінутива) мотивується тим, що зморшкуваті й опушені листочки рослини нагадують хутро ягняти (див. [АБ: 52]), а не «подібністю квіток первоцвіту до баранячих ріжків», усупереч [ЕСУМ, I: 139]; пор. рос. *баранчики*, *баранки* [Ан.: 273], словн. *ovčica* id. [Сим.: 178]. Вірогідно, до цієї мотиваційної групи слід віднести і назви *котики*, *кудельки*, *куряча дупка* (як переосмислені демінутиви, в тому числі й другий компонент в останній назві). Складена назва *божжі ручки*, в якій другий компонент (теж переосмислений демінутив) виник через подібність 5—6 трубчастих квіток суцвіття до пальців руки; пор. болг. *петопърст*, *петопръст* [Ахт.: 250], мак. *петопрс* id. [Сим.: 377]. Назва *буквиця* перенесена, очевидно, від *Betonica officinalis* L. (пор. у [Б.-Н.: 64] *буквиця* з обома значеннями). Означення *біла* зумовлене білим стеблом, *жовта* — жовтим суцвіттям рослини; пор. ще рос. діал. *буквица белая* [Ан.: 273], біл. діал. *буквица белая* [Кис.: 105], пол. *bukwica* (*bukwina*) *biała* [Maj., II: 628], болг. *бѣла буквица* id. [Ахт.: 249]. Номен *раст* (*рєст*) перенесений від *Corydalis* Vent. [Ан.: 273]. Назва *ключики* виникла внаслідок переосмислення демінутива за асоціацією трубчастого суцвіття рослини зі зв'язкою ключиків [АБ: 52]; пор. біл. *ключыкі* [Кис.: 105], пол. *kluczyki* [Maj., II: 628], чес. *klíč*, *klíčiček* [Mach.: 172], словц. *Petrov klíč*, *klíčiky* [Buffa: 305], болг. *ключанка* id. [Ахт.: 250]. Подібністю квіток до сережок зумовлена назва *серєжник*.

Із раннім цвітінням цієї рослини пов'язано кілька назв: *скороспілка* (від *скоро* і *спіти*), *стигнячка* (від *стігнути*), *веснівка* і под. (від *весна*); пор. серб., хорв. *vesnačak, jaruc* [Сим.: 377] (від *jar* 'яровий, весняний' < прасл. **jarъ* < **jarъ(jь)* id., похідного від **jarъ* 'весна'), слвц. *vesienka* [Mach.: 172], *prvosienka, prvosna* id. [Buffa: 350]. До цієї мотиваційної групи належать ще *первенець* (від *первий* 'перший'; пор. слвц. *prvnička* id. [ib.: 349]), *первесниця* (очевидно, від **первовесниця*, яке утворене від *первий* і *весна*, зазнавши гаплогогії, тобто мотивується як 'рослина, котра весною перша цвіте', пор. [ЕСУМ, IV: 337], а ще пол. *pierwienka* 'Primula veris L.' [Мај., II: 628]), а також *первоцвіт* (від *первий* і *цвіт*); пор. рос. *первоцвет* [Ан.: 273], серб., хорв. *prvi cvit* id. [Сим.: 378], лат. *primula* id., утворене від *primus* 'перший'. Назва *первоцвіт* стала нормативною в українській літературній мові [СУМ, VI: 123; ОВРУ: 139], ухвалена у ролі наукового терміна в [СБН: 123]. *Просерен* (від *про* 'наскрізь' і *серен* 'замерзла поверхня на снігу' [ССк.: 328]) називає рослину, яка пробивається крізь сніг [ЕСУМ, IV: 601].

Найменування *курина* (*куряча*) *сліпота* в українських говорах вживається на позначення ряду інших рослин, квітки яких переважно жовті чи пурпурові. Мабуть, ці значення вторинні, виникли на основі значення 'втрата здатності бачити при ослабленому освітленні (присмерком, уночі)'; пор. рос. діал. *куритина* 'Primula veris L.' [Ан.: 273]. На основі *курина сліпота* виникли однослівні назви *сліпота*, *сліпульки*. Найменування з коренем *мед-* мотивуються медоносністю цієї рослини. [СУМ, VI: 120; ОВРУ: 139]. Флорономени *проліска*, *лісове зілля* (від *ліс*) пов'язуються із місцем зростання рослини, *лепушкі* (від діал. *лепух* 'лопух, Arctium lappa L.') — із подібністю листків обох рослин (пор. [ЕСУМ, III: 224—225]), *ніколайки* — із іменем св. *Николая*, весняне свято якого 22 травня (період цвітіння рослини), *гадинниця* (від *гадина*) — із використанням рослини при укусах гадюки («зелом підкурюють, як гадина вкусить» [ВхПч., II: 34]). Очевидно, використанням у народній медицині мотивується і назва *коростан* (від *короста?*). *Опуцьки* виникло, як уважав М. Анненков, від *лопуцьки* [Ан.: 273], походження якого неясне [ЕСУМ, III: 290].

Для виду *Primula elatior* Hill. (*Primula veris* L. var. *elatior* L.), крім спільних із попереднім видом *первенець* [ВхБот.1905; Мак.: 294], *веснянка* [Вол: 156], задокументовано в перший раз назву неясного походження *оведян* (гуцул. [Нов.: 101; Жел.: 552; Гр., III: 34]). Можливо, пов'язується із *овід* 'обрій, горизонт', але мотивація незрозуміла.

3.67.2. Уперше фіксуються назви рослини *Soldanella hungarica* Simonk. (*Soldanella alpina* L., *Soldanella carpatica* Vierh.), поширеної у Карпатах, *звінчик альпейський* [ВхБот.1905: 64] і *кустянка* (буков. [Ні.: 12]). Перша утворена від діал. *звінок* 'дзвінок' (квітки нагадують дзвіночки, див. [ЦА:

№ 837, 839]; пор. ще *звінчик гірський* 'Soldanella montana Willd.' [ВхГик.: 108]), а друга — від зах. укр. *куст* 'кущ' [Жел.: 392].

3.67.3. Водяна рослина *Hottonia palustris* L., що зростає в Поліссі, Лісостепу, зрідка в Закарпатті і по долинах рік у Степу, називається *плавущиник* [Рог.: 125; Жел.: 656; Гр., III: 191], *пероч болот'яна* [ВхГик.: 109; Жел.: 628], *перник* [Петр.: 28]. Номен *плавущиник* — від *плавати* (за зростанням у воді, див. ще [ЕСУМ, IV: 422]), *пероч*, *перник* — від *перо* (за перистими, гребінчастими листками рослини [ib.: 353]). Нормативною в українській мові стала назва *плавущиник* [СУМ, VI: 557; ОВРУ: 140]. Уперше її запропоновано як науковий термін у [Мел.: 139] і ухвалено в цій ролі у [СБН: 76].

3.67.4. У перший раз джерела української мови фіксують назви рослини *Lysimachia vulgaris* L., що зростає у вологих місцях по всій Україні. Так, поряд із успадкованим від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 125—126]) польським запозиченням *бажановець* [Петр.: 1] — також інновації: *ранник* (київ. [Ан.: 205; Рог.: 127; Ум., I: 69; Гр., IV: 6]), *раник луговий* (черніг.), *натягач* (київ.), *чисцік* (волин.) [Ан.: 205, 636; СБН: 92], *кривавник* (київ. [Ан.: 205; Ум., I: 69; Тм., I: 31]), *вербейник* (степ. [Lind., II: 113; Мак.: 292]), *вербівнік* [Жел.: 62; СБН: 92], *шелюжник* [Петр.: 41], *зімодра* (черніг. [Ан.: 205; Рог.: 127; Жел.: 301; Гр., II: 153]), *дубричка* (галиц. [ВхГик.: 108; Жел.: 208; Мел.: 170]), *варохобник* (закарп. [ВхН.з.: 49; Мел.: 170]), *тоя лісна* (галиц. [Нов.: 100; Гр., IV: 278]), *чорне зілля*, *францьовате зілля* (волин. [1889, Мел.: 291; Мак.: 221—222]), *зановець* (буков. [Ні.: 8; Мак.: 222]).

Назви *ранник* (від *рана*), *натягач* (від *натягати* [ЕСУМ, IV: 50]), *кривавник* (від *кривавий* або *кров*), *чисцік* (від *чистий* або *чистити*), *францьовате зілля* (від діал. *франца* 'сифіліс' [СБГ: 600]) мотивуються використанням рослини у народній медицині як кровоспинного засобу, очисника і стягувача ран, для лікування венеричних хвороб (див. ще [ЕСУМ, V: 24—25; VI: 328]). *Вербейник*, *вербівнік* (від *верба* 'Salix L.'; пор. чес. *žlutá vrbina* id. [Mach.: 173]), *шелюжник* (від *шелюга* або *шелюжник* 'вид верби *Salix acutifolia* Willd.' [СБН: 135]) пояснюються подібністю листя цієї рослини до вербового. У складеному найменуванні *тоя лісна* перший компонент перенесений від *Aconitum napellus* L., *зановець* походить, очевидно, від пол. *zapowiec* 'рокитник, *Cytisus* L.' (пор. [ЕСУМ, II: 264]). Номен *зімодра*, — ймовірно, композит, утворений від *зима* і *-дра* [ЕСУМ, II: 264]. Другий компонент, гадаємо, пов'язаний із дієсловом *зріти*, діал. *здріти* 'достигати' [ЕСУМ, V: 282] і мотивується тим, що ця рослина тримається до самих холодів, тобто дозріває під зиму. Назва *дубричка* споріднена із діал.

дубр'ова 'дїброва'; пор. найменування іншого виду дубрівник 'Lysimachia nummularia'.

Для виду *Lysimachia nummularia* L., поширеного в Закарпатті, лісових і лісостепових районах, зрідка в Криму, документуються назви: *пер'єрва* (галиц. [Нов.: 100; ВхПч., II: 33; Жел.: 622—623; Гр., III: 124]), *дубричка перерва* [ВхГик.: 108], *дубрівник* (гуцул. [Гол.: 530; Гавр.: 141]), *розхідник*, *заяча буквиця* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 129]), *прїрва*, *прїстрїт* (галиц. [Мел.: 169; Мак.: 221]), *пристрїтник* (галиц. [ВхПч., II: 33; Жел.: 759; Гр., III: 443]), *барвінок дікий* (галиц. [Нов.: 100; Гр., I: 29]), *жовтець лісовий*, *ад'амове ребро* (волин. [1889, Мел.: 169]), *волокник* [Парт.; Мак.: 221], *підорва* (гуцул. [Шух., IV; Мак.: 221]).

Більшість цих найменувань зумовлена особливостями повзучого вузлуватого стебла, з бруньок якого появляються і укорінюються пагінці, з котрих наступного року виростають нові рослини, це: *пер'єрва* (від *пер'єрвати* [ЕСУМ, IV: 345, 587]), *прїрва* (< *пр'орва*, яке від *прор'євати*), *розхідник* (від *розх'одитися*, пор. [ЕСУМ, V: 116], пор. також слвц. діал. *roschodnik* id. [Buffa: 355]), *волокник* (від *волок* 'мотузка', *волока* 'ремінці або мотузки до постолів' та ін. [Жел.: 118; Гр., I: 250]), імовірно, ще *підорва* (від *підор'євати*; можливо, також пов'язується з використанням рослини у народній медицині при надривах нутрошів [Шамота: 69]). Супротивно розміщеними на стеблі листками зумовлений компонент *ребро* в складеній назві *ад'амове ребро*. *Прїстрїт*, *пристрїтник* мотивуються використанням рослини від пристрїту — хвороби, викликаної, за народними уявленнями, злим поглядом [Ан.: 205], пор. ще [ЕСУМ, IV: 578]. Означувані компоненти у складених назвах *барвінок дікий* і *заяча буквиця* перенесені — відповідно від *Vinca minor* і *Betonica officinalis*. Означення *дікий* і *заячий* у цих назвах мають загальне значення 'несправжній'. *Дубрівник* — від діал. *дубр'ова* 'дїброва' (за місцем зростання), а компонент *жовтець* у складеній назві — від *ж'овтий* (за кольором квіток рослини).

3.67.5. Уперше виявляються в джерелах назви болотної рослини *Naumburgia thyrsoflora* Rchb. (*Lysimachia thyrsoflora* L.), поширеної в Поліссі і Лісостепу, *кизляк* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 129; 1912, Яв.: 347; Мел.: 170]) і *дубричка китиста* [ВхГик.: 108; Мак.: 221]. Припускається, що *кизляк* (у [Мак.: 221] помилкове *кизлик* із покликанням на [Мел.], де насправді *кизляк*) — тюркське запозичення, при цьому джерело не зазначено [ЕСУМ, II: 430]. Ми схильні вважати його власним українським утворенням із суфіксом *-ак*, можливо, від *кизил* 'Cognus mas L.', у такому випадку мотивується, мабуть, кислим смаком; пор. ще, очевидно, споріднені укр. діал. *кїзлик* 'сорт слив' [Жел.: 342], *кизлярка* 'горілка із виноградних вичавок' [ВТССУМ: 537].

Кизляк є нормативним у сучасній українській ботанічній термінології [ОВРУ: 140; РУСб: 233].

3.67.6. Фіксуються назви поширеної в Поліссі, Карпатах, зрідка в Лісостепу рослини *Trientalis eugoraea* L. *одина́рник звича́йний* [Ан.: 357; Мел.: 284] і *сем'аш* [Жел.: 860]. Перша утворена від *одина́рний* і мотивується однією, як правило, квіткою на квітконіжці в пазусі верхніх листків; пор. чes. *jednokvitek* id. [ЕСУМ, IV: 160; Mach.: 174; БА: Табл. 83/1]. Друга назва утворена від *сім*, род. в. *семі* і пояснюється наявністю в квітці найчастіше семи пелюстків; пор. рос. *седмичник*, біл. *семачок*, діал. *седмачок* [Кис.: 132], пол. *siódmaczek*, влуж. *sedmaček* id. [Lajnert: 81], чes. *sedmikvitek*, слвц. *sedmokvietok* [Mach.: 174; ЕСУМ, V: 211]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Trientalis* L. стала назва *одина́рник* [СУМ, V: 628; ОВРУ: 140], уперше запропонована як науковий термін у [Мел.: 284] і ухвалена в цій ролі у [СБН: 157].

3.67.7. У перший раз фіксуються назви рослини *Glauch maritima* L., яка зростає на півдні Лісостепу і в Степу, *молозка* [ВхБот.1896: 130; СБН: 69] і *млезїця* [Жел.: 445; Мак.: 168]. Перша споріднена із *мол'озиво* < прасл. **melzivo* id., етимологічно пов'язаного із **melzti* 'доїти' індоєвропейського походження, а друга споріднена з першою і, як свідчить її фонетика, походить від чеської або словацької мови; пор. чes. *mlezivo*, слвц. *mledzivo* 'молозиво' [ЕСУМ, III: 489, 502; SSJ, II: 159]. Фітономени мотивуються тим, що споживання коровами цієї трави стимулює утворення в них молока [Mach.: 175].

3.67.8. Відома в староукраїнських джерелах, запозичена від польської назва поширеної по всій Україні рослини *Anagallis arvensis* L. *куросл'їнь* [1642, Слав.: 82] у текстах XIX — поч. XX ст. не виявляється, але, очевидно, на її основі виник фітономен *куросліпник* (поділ. та ін. [Ан.: 31; Мак.: 28]); крім нього, задокументовані ще такі новотвори: *к'урячі очки* [Рог.: 111; Піск.: 120; Жел.: 392; Тм., I: 186; Гр., III: 331], *к'урячі глазки* (сер. наддніпр. [Авг.; ВхПч.: IV: 13; Мел.: 28]), *к'уряча сліпот'а* [Парт.; Тм., I: 186; Ум., II: 61; Мел.: 28], *к'урячі сліпоти* (буков. [Ні.: 2]), *огничок* [Жел.: 554; Мак.: 28], *вогничок* (галиц. [Піск.: 40; ВхПч., II: 29]), *кочатнічка* (галиц. [Жел.: 372; Мел.: 28]), *мокрець польний* [Петр.-3: 49].

Назви *к'уряча сліпот'а*, *куросліпник* мотивуються народним уявленням, ніби ця рослина, як і *Primula veris* L. (див. 3.67.1), є ліками від хвороби курячої сліпоти [RS: 265—266]. Можливо, також пояснюються непридатністю *Anagallis arvensis* L. як корму для курчат; пор. ст. пол. *kurzutór*, влуж. *kurutór* [Sław., III: 426], чes. *kuří tor*, слвц. *kuří tor* id., що є перекладами лат. *morbus gallinae* id. [Mach.: 174], див. ще [Шамота: 61—62]. Номени *к'урячі очки*, *вогничок* і под. зумовлені яскравою жовто-червоною

квіткою, яка нагадує пташине око [ib.: 62]; пор. за тим же принципом номінації утворені назви рос. *очный цвет* [Ан: 31], в. луж. діал. *čerwięny tušonc*, *čerwiowe zele*, словц. діал. *iskrička*, серб., хорв. *црљена вида*, словн. діал. *črvivka*, *črvivnek* і под. id. [ЕСУМ, I: 413]. Назва *кочатнічка* утворена, вірогідно, від діал. *кочат* 'півень' [Жел.: 372], знаходиться, ймовірно, в одному мотиваційному ряду із синонімічними назвами *кўрячі очки* чи *кўряча сліпотá* id., пор. [ЕСУМ, III: 65—66]. У складеній назві *мокрець польний* перший компонент перенесений від *Stellaria media* Vill. [Mach.: 174]. Номен *кўрячі очки* став нормативним в українській науковій термінології [ОВРУ: 140; РУСб: 242], ухвалений як науковий термін у [СБН: 11].

3.67.9. Для маленької рослини *Centunculus minimus* L., що зростає в Поліссі, Лісостепу, північній частині Степу і зрідка на Херсонщині, задокументована назва *нічка непримітна* [ВхГик.: 109; Жел.: 529]. Компонент *нічка* утворений від *нікнути* 'припадати до землі' і мотивується тим, що в цієї рослини стебло довге, простягнуте [ЕСУМ, IV: 93].

3.68.1. Кермекові (Limoniaceae). Уперше фіксуються назви степової рослини *Goniolimon tataricum* Boiss. (*Stalice tatarica* L.): *кермék* [Сред.: 542; Рог.: 137; Гр., II: 236], *кёрмек* [Жел.: 341], *кірмак* (катер. [РО: 208; Ан.: 342; Мел.: 272]), *кирмак* (катер. [Ан.: 342; СБН: 150]), *кўряк* (херс. [Ан.: 342; Lind., II: 119; СБН: 150]), *жовтіло* (херс. [Рог.: 137; Ан.: 342; Жел.: 224; Гр., I: 489]), *тулán* (херс. [Ан.: 342; Шейк., V/1: 100; Жел.: 991]), *невмирающий цвіт* (херс. [Ан.: 342; Мак.: 359]). *Кермék*, *кірмак*, *кирмак* — тюркізм (відомий і в російській мові, пор. рос. *кермек* id. [Ан.: 342]); пор. кирг. *кермек* 'багаторічна рослина, з коріння якої добувають жовту фарбу', казах. *кермак* 'гірка трава', 'гіркий' [ЕСУМ, II: 424—425; Фасм., II: 225; Радлов, II: 1108]. Номен *жовтіло* (від *жовтіти*) мотивується використанням кореня рослини для добування барвника жовтого кольору, пор. [СДБ: 254]. Варіант *кўряк* виник, гадаємо, на основі *кірмак*, *кирмак* унаслідок деетимологізації слова *кермек* та народноетимологічного зближення з *курїти*. Припускається, що назва *тулán* утворена від *туліти* (у [Мак.: 359] помилково *тилан*) і зумовлена кровоспинними властивостями рослини («стуляє» рани) [ЕСУМ, V: 671].

3.68.2. Для рослини *Armeria elongata* Koch (*Armeria vulgaris* Willd., *Stalice armeria* L.), що зростає в Закарпатті, Карпатах, Прикарпатті, Західному Поліссі, зафіксовані назви: *рядник звичайний* [ВхГик.: 75], *ряднік* [Жел.: 846], *рівнушка звичайна* [ВхСпис; Мел.: 36], *застіжка* (буков. [Ні.; Мак.: 38]). *Ряднік* (від *ряд* [ЕСУМ, V: 154]) мотивується, ймовірно, зростанням рослини рядами; *рівнушка* (від *рівний*) пояснюється, мабуть, тим, що стебла рослини прямі й голі [ib.: 87]; *застіжка* (дериват від *застігати* або результат переосмислення *застіжка* 'застібка') пов'язується, можливо, із

використанням довгих стебел для зв'язування, пор. [ЕСУМ, II: 241]. Із цих назв Ю.Кобів запропонував для роду *Armeria* Willd. у науковій термінології ухвалений ще в [СБН: 16] номен *ряднік* [Кобів: 65] замість уживаного досі чужомовного *армерія*, якого ми не виявили в джерелах української мови XIX — поч. XX ст.; пор. рос. *армерия* id. [ОВРУ: 99; РУСб: 160].

3.68.3. Уперше фіксуються назви виду *Limonium platyphyllum* Lincz. (*Limonium latifolium* Kuntze, *Stalice latifolia* Sm.), що зростає в південній частині Західного Лісостепу та в Степу: *кермék* (харк., степ. [Ан.: 342; Lind., II: 118; Ум., I: 217; Тм., I: 144; Мел.: 272]), *кірмак* [Рог.: 137; Жел.: 346; Ум., I: 217; Тм., I: 114], *кормяк* (ставр. [Ан.: 342; СБН: 150]), *киромán* [Рог.: 137; Піск.: 105; Жел.: 346; Гр., II: 238], *дубільний корінь* [Ан.: 342; Мел.: 272; СБН: 150], *дубільник* (степ. [Lind., II: 118; ВхСпис; Мел.: 272]), *жовтокорінь* (степ. [1912, Шест.; СБН: 150; Мак.: 359]), *чинбарник* [Ан.: 342; Мел.: 272; СБН: 150]. Номени *кормяк*, *киромán* виникли, очевидно, внаслідок деетимологізації іншомовного слова *кермék* (див. п. 3.68.1), пор. [ЕСУМ, II: 436]. Назви *жовтокорінь* (від *жовтий* і *корінь*), *дубільний корінь*, *чинбарник* (від *чинбарний* 'який стосується до чинення шкіри' або від *чинбарити* 'займатися чиненням шкіри') пов'язані з використанням жовтого барвника і дубильної речовини, добутих із цієї рослини, для чинення шкіри. *Дубільник*, — імовірно, універб, який виник на основі складеної назви *дубільний корінь*.

Як позначення рослини *Limonium sareptunum* Gams. (*Limonium tomentellum* Kuntze, *Stalice tomentella* Boiss.), крім найменувань, спільних із попереднім видом *кермék*, *кермик* (степ. [ЯТ: 28; Мак.: 360]), документуються ще варіанти *солоней* [Рог.: 137; Гр., IV: 167], *солоній* [Піск.: 243], утворені від *солоний* і мотивовані тим, що ця рослина поширена на засолених ґрунтах [ЕСУМ, V: 349].

Нормативною для роду *Limonium* Mill. в українській мові стала назва *кермék* [СУМ, IV: 142; ОВРУ: 99], ухвалена у ролі наукового терміна ще в [СБН: 150].

3.69.1. Тирличеві (Gentianaceae). Крім відомих зі староукраїнського періоду назв поширеної по всій Україні рослини *Centaureum erythraea* Rafn (*Centaureum umbellatum* Gilib., *Centaureum minus* Moench, *Erythraea centaureum* Pers.) *сердечник* (гуцул. [Нов.: 98; Петр.: 34; Мак.: 114]), *центурія* (галиц. [ВхПч., II: 31; Рог.: 122; Гр., IV: 427]), засвідчуються новотвори: *сердушник* (сер. наддніпр. [Авг.: 29; Рог.: 122; Піск.: 280—281; Гр., IV: 115; Коб.: 89]), *золотнік* (буков. [ВхН.з.: 44; Мел.: 111]), *семисільник* (полт. [Ан.: 138; Ум., I: 287; Мел.: 111]), *гризнік* (зах. укр. [Гавр.: 139; Гол.: 492]), *труд* [Парт.; Жел.: 988], *центáврія* [Рог.: 122; Піск.: 280—281; Гр., IV: 427], *ценцерія* (лемк. [ВхЛем.: 273; Гр., IV: 427; ВхН.з.: 44]), *дзендзелія* (лемк. [ВхПч., IV: 14; Гр., I: 378; ВхН.з.: 44]), *золотісячник* (полт., степ. та ін. [Б.-Н.: 158; Авг.: 29;

Рог.: 122; ВхПч., IV: 14; Жел.: 312; Гр., II: 179]), *ясенець* [Парт.; Тм., I: 147; Мак.: 144], *горечавка* (катер.), *васильок малий* (полт.), *юзефка* (херс.), *жарка* (галиц. та ін. [Hoelzl: 152; Жел.: 218; Коб.: 89]), *жарка сердушник* [ВхБот.1905: 88], *красноцвітник* (поділ.) [Ан.: 138; СБН: 59], *краснянка* (херс. [Lind., II: 8; Гор.-1: 372; Мак.: 144]), *зірки* (волин. [1889, Мел.: 111]), *нюхтин* (волин. [Ан.: 138]).

Зафіксовані в староукраїнських джерелах назви цієї рослини *стокрот*, *центуржия* (запозичені від польської мови), а також *кентаврий*, *кентаврія*, *сотниця* (див. [Сабадош 1996: 126]) у текстах української мови XIX — поч. XX ст. ми не виявили. Номен *сердушник*, як і ст. укр. *сердечник*, пов'язується із *серце* у зв'язку з використанням рослини для лікування хвороб серця. Широком застосуванням її у народній медицині зумовлені також назви *золотнік* (пор. буков. *золотнік* 'біль у черевній порожнині після підймання важкого', 'матка (мед.)' [СБГ: 172]; пор. ще рос. *золотник*, *золотуха*, *золотышник* 'Centaurium erythraea' [Ан.: 138], *золотник* 'матка', 'кишечник' [ЕСУМ, II: 275]), *семисильник* (від *сім*, род. в. *семі* і *сіла*; пояснюється використанням рослини від багатьох хвороб [Ан.: 138]), *гризнік* (див. у [Мел.: 111]: «п'ють, щоб гризь перервати»; пор. укр. діал. *гризь* 'гризота' [Он., I: 193], 'ломота' [СУМ, II: 167], 'пупкова грижа' [Гр., I: 326]; пов'язується, як і *грижа*, із *гризти* [ЕСУМ, I: 594]), *труд* має стосунок до *трудний* 'тяжко хворий'; пор. ще рос. заст. *труд* 'хвороба, біль' [ЕСУМ, V: 655].

Фітономени *центаврія*, *ценцерія* (пор. словц. *cencelija* id. [Buffa: 276]) репрезентують різний ступінь засвоєння і деетимологізації в українській мові лат. *centaurium* id. < гр. *κενταύριον* 'трава кентаврів', пор. [ЕСУМ, VI: 237—238; Фасм., II: 104; Кр.: 40]; *дзездзелія* < пол. *dzendzelija* id., яке також зводиться до лат. *centaurium* [ЕСУМ, II: 57]. *Золототисячник* — переклад нім. *Tausendguldenkraut* id., яке виникло на основі лат. *centaurium* id. у результаті народноетимологічного (помилкового) сприйняття останнього як *centum* 'сто' і *aurum* 'золото'. Насправді лат. *centaurium* походить від гр. *κενταύριον* (див. вище) [ЕСУМ, II: 276; Фасм., II: 104].

Кілька назв перенесено від інших рослин за схожістю листків чи кольору суцвіття: *ясенець* — від *Dictamnus albus* L., *горечавка* — від *Gentiana* L. (пор. пол. *goryczka* 'золототисячник' [Ан.: 138]), *васильок* — від *Ocimum basilicum* L., *юзефка* — від *Hyssopus officinalis* L. Номен *жарка* (від *жар*) трактується як калька гр. *έρθρός* 'червоний' (> лат. *erythraea* 'золототисячник', яке пояснюють червоним кольором квіток цієї рослини [РО: 170]), див. ще [ЕСУМ, II: 187]. Такої самої мотивації і *краснянка* та *красноцвітник*, а назва *зірки* також зумовлена квіткою, точніше її формою, що нагадує п'ятикутну зірочку. *Нюхтин*, — очевидно, пов'язується з діал.

нюхтіти 'нюхати, обнюхувати, чути носом' [Жел.: 534] (вірогідно, за запахом квіток); пор. укр. діал. *нюхтом* 'нюхаючи' [Жел.: 534; СУМ, IV: 122]. Нормативною в сучасній українській мові стала назва *золототисячник* [СУМ, III: 683; ОВРУ: 257], ухвалена як науковий термін ще в [СБН: 59].

Джерела документують назви кількох видів *Gentiana* L. Поряд із відомою зі староукраїнського періоду назвою виду *Gentiana scusciata* L. (зростає в лісових районах, Карпатах, Лісостепу і Криму) *терлич* (волин. [Нов.: 99; Жел.: 958]), *терліч* [Гр., IV: 256], *тирліч* (полт. [Ан.: 154; Ум., I: 64; Мел.: 125]), *тірлич* [Тм., I: 156] функціонують і новотвори: *товстуха* [Рог.: 124; Шейк., V/1: 59; Ум., I: 64], *товстухка* [Шейк., V/1: 59; Жел.: 971; Гр., IV: 270], *толстухка* (київ. [Ан.: 154; Жел.: 973]), *лихоманник* [Рог.: 124; Піск.: 258; Жел.: 406; Гр., II: 364], *таралішник* (харк. [Ан.: 154; Шейк., V/1: 16; Жел.: 948]), *матерянка* (київ.), *соколій перелёт* [Ан.: 154; Мел.: 125; СБН: 67], *соколник* [Петр.: 35], *звіробій білий* [Б.-Н.: 150], *синії петушки* (полт. [Ан.: 32]), гуцул. *джинджор*, *джиджора* [Нов.: 99; Гр., I: 376], *джінджура*, *джінзóra* [ВхЮж.: 14; Жел.: 179, 180; Гр., I: 379; ВхН.з.: 45], бойк. *дженджура* [Гоц.1900: 121], галиц. *тензура* [Жел.: 168; Гр., I: 348; ВхН.з.: 45].

Товстуха (або перенесено від *товстуха* 'товста, повна жінка, дівчина', або утворено від прикметника *товстий*), *товстухка* (або демінутив від *товстуха* 'тирлич', або результат переосмислення загальноновживаного демінутива *товстухка* 'товста, повна жінка, дівчина') мотивуються товстим кореневищем рослини, *лихоманник* (від *лихоманний*) — застосуванням рослини від лихоманки [ЕСУМ, III: 250; Ан.: 154], *матерянка* (від *мати*, род. в. *матері*) — використанням при лікуванні жіночих внутрішніх хвороб (ця рослина — дуже ефективний засіб загоєння різних ран [Ан.: 154]), компонент *звіробій* у складеній назві перенесено від *Hypericum perforatum* L. Назва *таралішник* < укр. діал. *тирилишник* id., утвореного від діал. *тирилич* id. [СБН: 67] < *тирліч* id., див. ще [ЕСУМ, V: 553; Смик 1991: 268]. Номен *соколник* виник, мабуть, як універб на основі складеної назви *соколій перелёт*. *Джиджора*, *джінджура*, *джінзóra* і под. — запозичення від румунської мови, які зазнали фонетичних змін на українському мовному ґрунті; пор. рум. діал. *gindurǎ*, *gințura* і под. id.; *тензура* < рум. *ghințurǎ* [DLRM: 336; ДЕМ: 86].

Вид *Gentiana asclepiadea* L., поширений у Карпатах та околицях Львова, має назви: *свічник* (бойк. [Нов.: 99]), *свічурник* (буков. [ib.; Жел.: 857]), *свічурнік* (гуцул. [Шух., I: 20; Мел.: 125]), *свічурник свічка* [ВхГик.: 92], *чочурник* [Жел.: 1077]. Номен *свічник* і компонент *свічка* у складеній назві виникли внаслідок переосмислення загальноновживаних *свічка* (для освітлення) і *свічнік* 'підставка для свічки' за асоціацією форми квітки у

більшості видів терличу зі свічником. *Чочурник*, — імовірно, результат деетимологізації лексеми *свічурник*.

Фіксуються назви виду *Gentiana pneumonanthe* L.: *дзвонкі* (сер. наддніпр. [Ан.: 155; ЯЧ: 129; Мел.: 125]), *горечавка* (гуцул. [Шух., V; Мел.: 125]), *лазурки* [Ан.: 155; Мел.: 126], *лазурько* [Руб., VII: 6], *кучаха сліпоті* (волин. [1889, Мел.: 126]). Назви *дзвонкі* і *лазурки* зумовлені квіткою рослини: перша — її формою (нагадує дзвіночок), друга (від *лазур* 'блакить; блакитна фарба') — її кольором (див. [ЦА: № 780]). *Горечавка* етимологічно пов'язується із *гіркій*, мотивуючись смаком рослини [ЕСУМ, I: 516].

Для виду *Gentiana verna* L. зафіксовано назви: *свічурник весняний* [ВхГик.: 93; ВхБот.1905: 88; Мел.: 126], *олесник* (буков. [Ні.: 6; Мак.: 165]). Остання як неясного походження зіставляється з пол. *oleśnik* 'Libanotis Hill', 'Peucedanum silvestre DC.', із рос. *олешник* 'Meum L.', чес., словц. *olešník*, пол. *olszenik* 'Selinum L.' [ЕСУМ, IV: 180]. Можливо, етимологією цих слів є *вільха* < *ольха* < прасл. **oľxa* : **jeľxa*, але мотивація фітономена неясна.

Крім спільної для більшості видів *Gentiana* L. назви *тірлич* [Рог.: 123; Ум., IV: 80], *терліч* [Гр., IV: 256], вжитої і як найменування виду *Gentiana amarella* L. (*Gentiana axillaris* Murb.), із цим значенням зафіксовано також *розмаї-зілля* [Гр., III: 50; Мел.: 125], *розмаї-зіле* [Жел.: 823], *гірке зілля* (буков. [Ні.: 6; Мак.: 164]). *Розмаї*, — мабуть, від *розмаяти* 'розвівати, розвіяти', тобто *розмаї* — щось таке, що розвіюється (див. ще [Гр., I: 50]); пор. у цьому зв'язку назву рослини *Gentiana cruciata* L. *соколії перелёт* (див. вище).

Нормативною в сучасній українській мові для роду *Gentiana* L. стала назва *терліч* [СУМ, X: 121; ОВРУ: 257]. У загальноновживаній лексиці використовується також варіант *тирліч*, який із цим значенням був ухвалений як єдиний науковий термін у [СБН: 67].

3.69.2. Уперше відзначається назва рослини *Swerdia perennis* L. (росте зрідка в Карпатах, Розточчі-Опіллі та ще подекуди) *питушок тревалий* [ВхГик.: 93; Жел.: 655; Мак.: 362]. Перший компонент цієї назви виник унаслідок переосмислення діал. *питушок* 'півник' [Жел.: 655] за подібністю суцвіття рослини до півнячого гребеня.

3.69.3. Поряд із відомою від попереднього періоду української мови назвою *бобівник* [Б.-Н.: 58; Гол.: 368; Рог.: 128; Гр., I: 128], *бобівник* [ВхПч., IV: 15; Жел.: 35; Ум., I: 36; Гр., I: 77], *бобівник* [Б.-Н.: 58] рослини *Menyanthes trifoliata* L., поширеної по всій Україні, появляються інновації: *бібнік* [Гр., I: 59], *бібнік-трилистник* [ВхГик.: 93; Жел.: 27], *трилистник* (полт. [ВхПч., IV: 15; Рог.: 128; Піск.: 260; Шейк., V/1: 96]), *тройлістник* [Шейк., V/1: 140; Мак.: 231], *тройзілля* [Б.-Н.: 357], *заяча капуста* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 219]), *жаблячі вогирочки* (волин. [ВхПч., I: 11; Гр., I: 246]), *зубовник* (київ.

[Ан.: 215; Ум., IV: 124]), *зубовник* [Мел.: 178], *боброк* [Парт.: 161; Мак.: 231], *бабенник* (полт. [Ан.: 215; СБН: 97]), *бабинник* [Руб., I: 63], *трифолія* [Рог.: 128; Жел.: 985; Ум., II: 122; Тм., I: 213], *трифоль* [Шейк., V/1: 85], *тріфоль* [Жел.: 985]. Із *бобівник* пор. рос. *бобівник* [СРНГ, III: 36], біл. *бабоўнік* [Кис.: 84], пол. *bobownik* id. [Мај., II: 487], також 'Veronica beccabunga L.' [ib.: 818], влуж. *bobownik* 'Veronica beccabunga L.' [Zeman: 27], *бобовляк*, *боболяк* [Ахт.: 307], чес., словц. *bobovník* [Mach.: 213; Buffa: 271], словн. *bobovník* id. [Сим.: 703], серб., хорв. *бобовник* 'Ficaria verna Huds. (Ranunculus ficaria)', 'Sedum telephium L.' [ib.: 522].

Реконструюють праслов'янський ботанічний номен **bobovъnikъ*, утворений від **bobъ* 'біб, Faba bona Medik. (Vicia faba L.)' [ЕСУМ, I: 217]. Вірогідність відтвореної праслов'янської назви посилюється ще й тим, що ця рослина фігурує вже в творах Теофраста [Нейшт.: 446]. Обидві рослини, *Menyanthes trifoliata* і *Veronica beccabunga*, мають плоди у вигляді кулястої коробочки (див. [АБ: 77; ЦА: № 845]), що нагадує біб. Крім того, листки обох рослин подібні до бобових. У зв'язку з цим викликає сумнів стосовно твердження В.А.Меркулової про те, що назва *бобовник* у східнослов'янських і польській мовах перенесена на *Menyanthes trifoliata* від конюшини [Меркулова: 37] (цю версію не критично запозичено і в [ЭСБМ, I: 256]), хоча б тому, що в українській мові, за даними найбільших зібрань української ботанічної номенклатури, зовсім відсутня ця лексема як позначення конюшини (див. [Мел.; СБН; Мак.; Кобів] та ін.), водночас із значенням 'Menyanthes trifoliata' відома в ряді говірок усіх трьох наріч української мови [САБЛ: № 70]. Про те, що *бобовник* 'Menyanthes trifoliata' не перенесено, а утворено від *біб*, свідчить і подана вище назва цієї рослини *бібнік*; пор. ще біл. *babók* id. [ЛАБНГ, I: 269].

Що ж до назви *боброк*, то вона, очевидно, запозичена від пол. *bobrek* id., утвореної від *bober*, *bóber* 'біб' [Меркулова: 36]. До речі, В.Махек також виводив чес. діал. *bobřek* 'Menyanthes trifoliata' від пол. *bobrek* id., яке в свою чергу виникло під впливом нім. *Biberklee* id. (буквально 'боброва конюшина') [Mach.: 183]. *Трилистник*, *тройзілля* і под. пояснюються наявністю на стеблі рослини трьох листків; пор. рос. *троелистник*, *троелистка* і под. [Ан.: 215], біл. *трылістнік* [Кис.: 85], пол. *trojan*, *trzylist* [Мај., II: 487], чес. *trilistník* [Mach.: 183], болг. *воден трилистник* [Ахт.: 212], серб., хорв. *тролистуна*, *тролистуца* id. [Сим.: 301], а також латинське видове означення *trifoliata* 'трилиста'. *Зубовник* (від *зуб*) зумовлене застосуванням рослини від зубного болю [Ан.: 216]. У складених назвах означення *заяча* має загальне значення 'несправжня; дика', а прикметник *жаблячі* мотивується болотним середовищем, у якому водяться жаби і поширена ця рослина. Означувані компоненти *капуста* і *вогирочки* цих назв зумовлені деякою подібністю

листіків цієї рослини до капустяних чи огіркових. *Трифолія*, *трифоль* і под. < лат. *trifoliata*, утвореного від *tri-* 'три' і *folium* 'лист' [ЕСУМ, V: 641]. Нормативною в сучасній українській мові стала назва *бобівник* [СУМ, I: 206; ОВРУ: 258], ухвалена як науковий термін у [СБН: 97].

3.70. Барвінкові (Asteraceae). Крім відомих зі староукраїнського періоду назв рослини *Vinca minor* L. *барвінок* [ПСМ: 102; Максимович 1827: 184; Б.-Н.: 51; Жел.: 13; Гр., I: 29], *хреціатий барвінок* [ВхПч., I: 14; Рог.: 141; Піск.: 12; Гр., I: 29], у досліджуваній період функціонують також новотвори: *барвін* [ПСМ: 102; Жел.: 13; Гр., I: 29], *бервінок* (зах. укр. [Hoelzl: 160; ВхГик.: 92; Піск.: 12; Чопей: 11; Гр., I: 50]), *баравінок* (галиц., надсян. [1899, Мак.: 400; ВхН.з.: 61]), *барвінець* (зах. укр. [Гол.: 360]), *барвінець* (сх. поліс. та ін. [Гр., I: 29; Руб., I: 103]), *могільниця* [Рог.: 141; Руб., VII: 31; Мел.: 301], *могільник* [Жел.: 448]. На основі назви *барвін* можна зробити висновок, що лексема *барвінок* у народі помилково сприймається як суфіксальне утворення (детальніше див. [Сабадош 1882а: 72]), насправді походить від лат. *pervinca* id. [ЕСУМ, I: 141]. Номени *могільниця*, *могільник* (від *могила*) мотивуються тим, що барвінок як вічнозелену рослину садили на могилах. Нормативною в українській мові стала форма *барвінок* [СУМ, I: 105; ОВРУ: 255], яку вперше як науковий термін використав В.Волян [Вол.: 172], потім І.Верхратський [ВхБот.1905: 88], М.Мельник [Мел.: 301], і узаконено її в цій функції в [СБН: 168]. *Bidens tripartita* L.

3.71. Ластівневі (Asclepiadaceae). У перший раз джерела фіксують українські назви поширеної по всій Україні рослини *Vincetoxicum hirundinaria* Medik. (*Vincetoxicum officinale* Moench, *Cynanchum vincetoxicum* R.Br.), це: *чортова борода* [РО: 169; Рог.: 141; Піск.: 22; Гр., I: 87], *бородата трава* [Руб., I: 262], *бородач* (сер. наддніпр. та ін. [РО: 169; Рог.: 141; Ум., I: 42; ЯЧ: 129]), *ломініс* (галиц. [ВхПч., II: 37; Жел.: 412; Тм., I: 186]), *ломоніс* [Жел.: 412], *ломоніс* [Ум., I: 42], *ломіліс* [ВхПч., II: 37; Жел.: 412; Ум., II: 67], *лупініс* (галиц. [ВхПч., II: 37; ВхГик.: 92; Ум., I: 42]), *раннык* [Рог.: 141; Ум, II: 67; Гр., IV: 6], *натягач* (харк. [Гор.-2: 383]), *змійний корінь* [Жел.: 306; Ум., I: 42], *змійний корінь* [Рог.: 141; Гр., II: 166], *троян* [Петр.: 38], *стручки* (полт., черк. [Ан.: 381; ЯЧ: 129; Мел.: 92]), *стручник* (полт. [Ан.: 381; Мак.: 401]), *стручна трава* (катер. [Ан.: 381]), *ластовень* (степ., харк.), *горлач* (степ.) [Ан.: 380; Lind., II: 4; СБН: 49]), *горлачник* [Ан.: 380; СБН: 49], полт. *котові сімена* і *волики степні*, катер. *сторчик*, *бергамет*, *гавяз*, *молочник* і *норичник* [Ан.: 380—381; Мак.: 401], харк. *стули(в)усся*, зб. [ib.; СБН: 49], *стулуус* [1898, Мак.: 401].

У складеній метафоричній назві *чортова борода* переосмислення другого компонента відбулося за подібністю сухого суцвіття рослини до борода, означення *чортова* мотивується отруйністю рослини, пор. [Нейшт.:

417]. На основі номена *чортова борода* утворився універб *бородач* id. Із отруйністю рослини пов'язується й означення *змійний* у назві *змійний корінь*; у зв'язку з цим пор. ще найменування цієї рослини *троян* (від *труїти*, див. [ЕСУМ, V: 653]; пор. ще рос. *противудная трава* id. [Ан.: 380]). Рослину використовують від укусів змій [ib.]. Крім того, повзуче товсте жовте коріння цієї рослини нагадує гадюк. Номен *раннык* (від *рана*) зумовлений властивістю листків рослини роз'їдати шкіру й утворювати рани [ВхПч., II: 37]. Сюди належить і *норичник* — від *нориця* 'фістула, свищ' [ЕСУМ, IV: 112]. Очевидно, цієї мотивації і складна назва *ломініс* і под. (від *ломіти* і *ніс*), яка перенесена від *Clematis vitalba* L.: обидві рослини отруйні, подразнюючі слизову оболонку носа, викликають кровотечу, рани, пор. [ib., III: 285].

Варіанти *ломіліс*, *лупініс*, *ломоніс* виникли внаслідок деетимологізації лексеми *ломініс* під впливом народної етимології [ib.: 284—285, 308]. Номен *стручки* виник у результаті переосмислення загальнозживаного демінутива в зв'язку із подібністю плоду рослини до стручка, див. [ib., V: 455]; пор. рос. діал. *стручковатое зелье*, *стручковатая трава* id. [Ан.: 381]. *Стручник* — від *стручки*, на основі якого появився і деетимологізований варіант *сторчик* [ЕСУМ, V: 285]. *Молочник* (від *молоко* або *молочний*) пояснюється білим соком рослини; пор. рос. діал. *молочные стручки* id. [Ан.: 381], див. ще [ЕСУМ, III: 503]. Складена назва *стулуус*, зб. *стули(в)усся* (від *стуліти* і *(в)ус*) мотивується особливістю квітки, яка виконує роль пастки для комах, прищемлюючи лапки останніх, як капкан, див. [Нейшт.: 447].

Горлач, — очевидно, від *горло*, а *горлачник* — похідне від *горлач*, проте мотивація не зовсім зрозуміла, див. [ЕСУМ, I: 568], можливо, та сама, що й у *стулуус*. Для назви *ластовень* паралелями є рос. *ластовень*, *ластовичный корень*, біл. діал. *ласточник* [Ан.: 380], чес. *lastovičnik*, слвц. *vlašovičnik* [Mach.: 184], серб., хорв. *ластовка*, *ластавина*, *ластавичњак*, *ластовичји корен* id. [Сим.: 156] (про походження й мотивацію цих назв див. п. 2.26). *Гавяз* перенесено за схожістю листків від *Symphytum officinale* L. Нормативним в українській мові для *Vincetoxicum* N.M.Wolf став номен *ластовень* [СУМ, IV: 452; ОВРУ: 256], запропонований як науковий термін уперше в [Мел.: 92] і ухвалений у цій функції в [СБН: 49].

3.72.1. Березкові (Convolvulaceae). Крім назв праслов'янського походження поширеної по всій Україні рослини *Convolvulus arvensis* L. *повій* (лемк., надсян. та ін. [Жел.: 669; ВхЛем.: 260; Мак.: 108] < прасл. **povoŷь* id.) і *повійник* [Вол.: 173; Парт.: 36 Жел.: 669] < прасл. **povoŷьnikъ* id. [Сабадош 1996: 50] (*повійник* у джерелах української мови описуваного нами періоду фіксується вперше), появляються інновації: *повійка* (волин. та ін. [Вол.: 173; ВхПч., I: 9; Рог.: 119; Жел.: 669; Гр., III: 221]), *овійка* (лемк., бойк. [ВхПч., II: 30; ВхГЛ: 441; Гр., III: 34; Мел.: 84]), *віюнчик* [Вол.: 173; Гол.: 465; Петр.: 6],

в'юнók [Рог.: 119; Гр., I: 260], вілець [1893, Мак.: 108; Руб., II: 105], повилю́ха [Вол.: 173; Парт.: 36; Жел.: 668], повилі́ця [Жел.: 668], повиті́ця [Вол.: 173; ВхЛем.: 260; Жел.: 668; Гр., III: 217], павиті́ця (закарп. [ВхЗак.: 243]), павети́ця (закарп. [Чопей: 245]), павуті́ця (волин. [ВхПч., I: 9; Ум., II: 27; Гр., III: 85]), пауті́ця (галиц. [Нов.: 98; Жел.: 605]), паути́ця польова [ВхГик.: 97], паутни́ця (буков. [Ні.: Мак.: 108]), палуті́ця (поділ. [Ан.: 107]), поляти́ця (галиц. [ВхПч., I: 9; Жел.: 695; Гр., III: 292]), полоти́ця (галиц.-волин. [ВхПч., II: 30; Гр., III: 287]), пови́лика [Руб., IX: 64], повели́ка (степ. [ЯТ; Мак.: 108]), полевая повели́ка [Рог.: 119; Мел.: 84], попо́на, попоне́ць [Петр.: 30], опо́нець (лемк. [ВхЛем.: 256; Тан.: 62; Гр., III: 59]), припо́нець (надсян. та ін. [Жел.: 754; Мак.: 108]), приве́ртиця (сх. укр. [Манж.: 190; Гр., III: 408]), оплі́тка (лемк. [ВхГЛ: 444; Гр., III: 58]), бері́зка (сер. наддніпр., степ. та ін. [Б.-Н.: 54; Авг.: 27; Сред.: 527; Рог.: 119; Гр., I: 51]), бері́зка (сх. укр. [ВхПч., II: 30; Волк.: 165; Левч.: 105; Гр., I: 52; ЯТ: 14]), сх. поліс. бирю́зки, бересте́нь [Ан.: 107].

Більшість поданих назв пов'язується із дієсловом *ві́ти(ся)*, в'ю чи похідними від нього *ові́ти*, *пові́ти*, бо позначають витку рослини [ЕСУМ, IV: 150, 248, 468]. Частина з них деетимологізувалася повністю або частково, зокрема *па(в)уті́ця* [іб.: 250], *повилі́ця*, *повели́ка* [іб.: 466—467], *полоти́ця* [іб.: 501], *поляти́ця*, *палуті́ця*, *паутни́ця*, *павети́ця* та ін. внаслідок фонетичних змін, народноетимологічного зближення з іншими словами (*павуті́на*, *полóти* тощо). Номени *опо́нець*, *попона*, *попонець*, *припо́нець* етимологічно пов'язуються з дієсловом *пн́ути(ся)* та префіксальними похідними від нього, мотивуючись тим, що ця рослина пнеться по інших рослинах, плотах та інших предметах [ЕСУМ, IV: 202] (пор. ще слвц. *оропес* id. [Mach.: 184]), обплітаючи їх, у зв'язку з чим виникло і найменування *оплі́тка* [іб., 200—201].

Назву *бері́зка* (*бері́зка*) (спільносхіднослов'янське утворення; пор. рос. *берёзка*, біл. *бяро́зка* id.) пропонують виводити від **berz-* < **ob-verz-* 'обплітати' (пор. слов'ян. **verz-* : **vbrz-* 'в'язати, плести', проте більш переконливим є пояснення цього фітономена як результату переосмислення демінутива *бері́зка* (*бері́зка*) 'мала береза, бері́зка' у зв'язку з подібністю листочків цих рослин [ЭСБМ, I: 439]. До такої думки наштовхує також інша вищенаведена назва *бересте́нь*, яка етимологічно споріднена із *бері́за* 'Betula L.' [ЕСУМ, I: 173]. Найменш аргументованим є трактування *бері́зка* 'Convolvulus arvensis L.' як наслідку деетимологізації слів типу рос. *берлозга́* 'гірчак повійковий', біл. *бералёзка* id. [ЕСУМ, I: 172]. *Бері́зка* стала, як найуживаніша в більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 2], нормативною в сучасній українській мові [СУМ, I: 160; ОВРУ: 264], ухвалена як науковий термін у [СБН: 43]. У загальноновживаній лексиці української

літературної мови з цим значенням функціонують також фонетичний варіант *бері́зка* (рідше) і споріднені назви *пові́й*, *пові́йка* [СУМ, VI: 671].

3.72.2. Для *Calystegia sepium* R.Br., виткої, дуже подібної до попередньої рослини (*Convolvulus arvensis* L.), також поширеної по всій Україні, задокументовано значною мірою схожі назви: *пові́йка плотова́* [ВхБот.1905: 75; Мел.: 84], *повели́ка* [Рог.: 119; Руб., IX: 64; Мел.: 84], *паути́ця плотова* [ВхГик.: 98; Мак.: 109], *в'юнók* [Рог.: 119; Піск.: 44; Жел.: 132; Гр., I: 260], *ові́йка* (бойк. [ВхПч., II: 30; Мак.: 109]), *бері́зка* [Жел.: 24], *плавню́ва березка* (степ. [Сред.: 528; ЯТ: 11]), *пліту́ха* [Рог.: 119; Піск.: 63; Гр., III: 96], *плетуха*, *звонки* [РО: 172; Мак.: 109], *дзвонкі́* [Рог.: 119; Піск.: 63; Гр., I: 172], *дзвоніки* (буков. та ін. [Ні.: 4; Гр., I: 378; Мел.: 84]). *Пліту́ха*, — можливо, від *пліт* (в'ється по плотах) або, як і *плетуха*, — від *плесті́*, *плету́*. *Звонки*, *дзвонкі́* і под. виникли внаслідок переосмислення загальноновживаних діалектних демінутивів на основі подібності квіток рослини до дзвіночків, пор. [ЕСУМ, II: 56]. Із цих назв нормативною в українській науковій термінології стала *плету́ха* [ОВРУ: 265; РУСб: 247], уперше запропонована і ухвалена в ролі наукового терміна у [СБН: 29].

3.73. Повитицеві (Cuscutaceae). Крім назви праслов'янського походження *повилі́ця* [Рог.: 120; Жел.: 668], *пові́лиця* [Піск.: 192], *павили́ця* [Петр.: 28] (< прасл. **rovilica* id. [Сабадош 1996: 50]), фіксуються назви-інновації поширеної в Поліссі і Лісостепу рослини *Cuscuta epilinum* Weihe: *пові́тиця* [Рог.: 120; Ум., III: 50; Гр., III: 223], *повиті́ць черво́на* (бойк. [ВхН.з.: 43; Мак.: 120]), *привиту́ха* (харк., волин. [Ан.: 118; 1889, Мел.: 90]), *бері́зка* (сх. укр. [ВхПч., II: 31; Жел.: 25; Гр., I: 52]), *спліта́чка* (лемк. [ВхГЛ: 469; Гр., IV: 180; ВхН.з.: 43]), *черевка́* (гуцул., бойк.-галиц. [Вол.: 174; Гавр.: 138; Жел.: 1066; ВхН.з.: 43]), *череве́ць* (галиц. [ВхБот.1905: 76; ВхН.з.: 43; Мел.: 91]), *черевці́* [Петр.: 40], *золотнік* (зах. укр. [Гавр.: 138; Вол.: 174; Гол.: 606]), лемк. *черве́на ні́тка* ([ВхГЛ: 469; ВхН.з.: 43]), *казі́лен* і *паршивка* [ВхН.з.: 43], *перстене́ць* (буков., галиц. [Вол.: 174; ВхПч., II: 31; Ні.: 5; Гр., III: 147]), *каня́* [Вол.: 174; Мак.: 120], *каня́нка* (буков. [Гр., II: 216; Мел.: 90]), *вилп* (надсян. [ВхПч., II: 31; ВхБот.1905: 76; Мел.: 90]), *фе́на* (закарп. [ВхЗак.: 266; ВхН.з.: 43; Мел.: 91]).

Ця рослина також витка, чим пояснюється ряд спільних або споріднених із *Convolvulus* L. назв (*пові́тиця*, *повилі́ця*, *привитуха*, *бері́зка* та ін.). На цій основі виникли і номени *хмелик* (від *хмель* 'Humulus lupulus L.', витка рослина), *спліта́чка* (від *спліта́ти*; повити́ця — паразит, в'ється по інших рослинах, від яких живиться, пор. [ЕСУМ, V: 377]), *казі́лен* (від діал. *казі́ти* 'псувати' [ССк.: 137] і *лен* 'льон'; ця рослина часто паразитує на льону, завдаючи йому шкоди [Мел.: 91], див. ще [ЕСУМ, II: 342]; пор. також чes. *hubilen*, слвц. *tratidlen* id. [Mach.: 185]), *паршивка* (від *парші́вий*;

фітономен виражає негативне ставлення до рослини-паразита [ЕСУМ, IV: 302]; пор. чes. діал. *prašina, prašinec* 'Cuscuta europaea', пов'язані з *prašivina* — грубою назвою всього поганого [Mach.: 186]). Найменування *перстенець* (від *пéрстень*) мотивується тим, що ця рослина, обвиваючись навколо стебла іншої, утворює кільця, які нагадують персні [ЕСУМ, IV: 355].

Назва *червѐна нитка* зумовлена тим, що достигле стебло стає червоним [ВхН.з.: 43] і схожим на нитку; пор. рос. кур. *пряжа, пряжка* id. [Гор.-2: 371]. Вірогідно, кольором стебла зумовлені й найменування *черѐвка, черѐвець*, які можуть бути пов'язані етимологічно з діал. *червлѐний* 'багрянний, темно-червоний', спорідненим із *черв* 'черв'як' (із черв'яка кошеніль добували червону фарбу) або мотивуватися подібністю червоного стебла рослини до черв'яка. Можливо, також пов'язуються зі словом *черв* як назвою паразита або із *чѐрево* у зв'язку з використанням рослини для лікування нутрощів, див. [ЕСУМ, VI: 300], пор. іншу назву цієї рослини *золотник*. *Вилип*, може, споріднене з *ліпнути* (пор. укр. *липчійця* 'Cuscuta europaea L.' [Б.-Н.: 209] — див. нижче) і мотивується тим, що рослина присмоктується («липне») за допомогою присосків до стебла іншої рослини і в такий спосіб живиться від неї [Нейшт.: 449—450]. Фітономен *каня* (*канянка* — похідне від нього) виник унаслідок переосмислення *каня* 'вид шуліки': паразит тримає рослину, наче шуліка свою жертву; пор. пол. *kapanka* id., *kapia* 'Cuscuta L.' [Maj., II: 259]. *Фѐна* в західних закарпатських говірках уживається в прокльоні *Фѐна бы тя вбіла!* Очевидно, це мадяризм; пор. угор. *fene* 'виразка, гнійна рана', 'лютий, злий' [MOSz, I: 762—763].

У джерелах виявляються і назви деяких інших видів *Cuscuta* L.: *буракі* [ВхН.з.: 43] (переосмислення діал. *буряк* 'столовий буряк', очевидно, на основі червоного кольору стебла рослини, подібного до бурякового), *липчійця* [Б.-Н.: 209] (від *липкий*) 'Cuscuta europaea L.'; *привітиця* [Рог.: 120; Гр., III: 409], *привітиця* [Жел.: 740] (від *віти*, в'ю) 'Cuscuta monogyna Vahl'; *в'язалець* [Жел.: 132; Кміц.: 308] (від *в'язати*) 'Cuscuta trifolii Bab.'; *привітниця* (харк. [1889, Гр., III: 409]), *повитиця* (бойк. [Нов.: 98]) 'Cuscuta L.' (без зазначення виду). Нормативною в українській мові для роду *Cuscuta* L. стала назва *повитиця* [СУМ, VI: 662; ОВРУ: 265], уперше запропонована і ухвалена як науковий термін у [СБН: 48].

3.74. Синюхові (Polemoniaceae). Уперше документуються назви рослини *Polemonium coeruleum* L., поширеної в Поліссі, Лісостепу і на північному сході Степу: *синюха* [Lind., II: 9; Мел.: 211; СБН: 117], *красотка* [Ан.: 262; Мел.: 211], *процівка* (буков. [Ні.: 9; Мак.: 282]), *торонка сіня* [ВхГик.: 98; Жел.: 977], *брань-трава* [РО: 171; Рог.: 132; Піск.: 24; Жел.: 42; Руб., I: 279]. Номен *синюха* (від *сіній*) зумовлений кольором квіток, *красотка* (від *краса*, або *красний* 'гарний', *красівий* чи *красота*) — їх красою,

процівка (від *простий* 'прямий') — довгим прямим стеблом [ЕСУМ, IV: 615]. Із компонентом *торонка* у складеному номені пор. пол. діал. *tronek* 'лікувальний напій', заст. *trank*, чes. заст. *traňk* id, які разом із укр. *трюнок* походять від н.в.нім. *Trunk, Trank* 'напій', пов'язаних із дієсловом *trinken* 'пити'. Отже, український фітономен зумовлений лікувальними властивостями рослини [ЕСУМ, V: 606], яка, взагалі, широко використовується в народній медицині від різних хвороб. Компонент *брань* у складній назві — старослов'янське, який є перекладом гр. *πόλεμος* 'війна' > лат. *polemonium*. За історичним переказом, ця рослина стала причиною війни через розголошення її властивості [РО: 171; Ан.: 262]. Нормою сучасної української мови стала назва *синюха* [СУМ, X: 189; ОВРУ: 264], уперше запропонована як науковий термін у [Мел.: 210] і ухвалена в цій функції в [СБН: 117].

3.75.1. Шорстколисті (Boraginaceae). Поряд із відомими зі староукраїнського періоду назвами поширеної по всій Україні рослини *Lithospermum argense* L. *воробляче просо* [Вол.: 160], *воробяче просо*, *воробляче сімя* [Вол.: 160; Гол.: 414; Мак.: 214], документуються і новотвори: *горобейник* [Рог.: 127; Піск.: 56; Жел.: 153; Тм., I: 45; Гр., I: 314], *воробейник* [Рог.: 127; Жел.: 121; Мел.: 163], *воробине просо* (катер. [Ан.: 196; СБН: 89]), *камінке просо* [Вол.: 160; Жел.: 332; Петр.: 16], *саморідник* [Жел.: 850], *саморідник польовий* [ВхГик.: 96], *шерстке зілля* (сер. наддніпр., степ. [ЯЧ: 130; Мел.: 163; Мак.: 214]), *красильна трава* (херс.), *марина* (катер.) [Ан.: 196; СБН: 89]).

Із *воробяче просо* (*сімя*) пор. рос. *воробьиное просо*, ст. пол. *wróble prosa*, чes. ст. і діал. *vrabí símě*, болг. діал. *vrabčeno seme, птичи прусо*, серб., хорв. *vrapseme, vrapčije seme, vrebče prosa*, слвн. *vrapje seme*, нім. *Vogelhirse* id. Як уважав В.Махек, первинно було «воробине просо», в якому компонент *просо* перенесений від культурної рослини *Panicum miliaceum* L. у зв'язку із просоподібним насінням описуваної нами рослини, а *воробине* має загальне значення 'несправжнє; дике'; пор. серб., хорв. *divje prosa*, нім. *Waldhirse* id. [Mach.: 188; ЕСУМ, I: 569] (серб., хорв. *divji, divљи* 'дикий', а нім. *Waldhirse* — від *Wald* 'ліс' і *Hirse* 'просо', тобто теж дике). На основі цих складених назв виник універб *горобейник* (*воробейник*) id., пор. рос. *воробейник*, біл. *верабейник* [ib.], слвц. діал. *vrabčėnik* id. [Buffa: 383]. У назві *камінке просо* означення (від *камінь*) мотивується твердістю насіння; пор. ст. чes., *kamejka*, слвц. *kamienka* [Mach.: 187—188], а також лат. *lithospermum* id., утворене від гр. *λίθος* 'камін' і *σπέρμα* 'сім'я', тобто насіння тверде, як камін [РО: 177].

Саморідник (від *сам* і *родити*) мотивується тим, що квітки цієї рослини дуже бідні на нектар, тому на них рідко сідають комахи і вони самозапильються [Нейшт.: 457], пор. [ЕСУМ, V: 174]. Означення *шерстке* в

іншій складеній назві зумовлене шерсткістю всієї рослини від волосків [Нейшт.: 457]. *Красильна* (від заст. *красіло* 'барвник', діал. 'червона фарба' [СУМ, IV: 326]) мотивується використанням як рум'ян коріння рослини до появи в неї листків [Ан.: 196]. Мабуть, ця властивість рослини лягла в основу і назви *марина*, вживаної в українських діалектах також для позначення рослин *Anthemis tinctoria*, *Rubia tinctorum* та ін. (див. [СБН: 242]), які використовуються як барвники. Очевидно, номен *марина* виник унаслідок деетимологізації фітономена *маруна* (можливо, через народноетимологічне зближення із власним іменем *Маріна* [ЕСУМ, III: 394]).

Для виду *Lithospermum officinale* L., який також зростає по всій Україні, зафіксовано, крім спільних із попереднім видом назв *воробейник* [Рог.: 127; Гор.-1: 12], *саморідник* [ВхГик.: 90], також оригінальні новотвори *покоронник* (поділ., сер. наддніпр. [1886, Мак.: 214]), *нестідник* (волин. [ВхПч., I: 11; Гр., II: 559; Мел.: 163]). *Покоронник* (від *корона*) пояснюється п'ятидольною чашечкою із зубцями, подібною до корони [ЕСУМ, IV: 483]. Пов'язування номена *нестідник* із словами *студіти*, *студінь* [ib.: 78] нам видається сумнівним. Очевидно, його доцільніше узгоджувати зі *стид* 'сором', правда, мотивація флорономена неясна. Нормативною в українській мові для роду *Lithospermum* L. стала назва *горобейник* [СУМ, II: 134; ОВРУ: 268], уперше запропонована як науковий термін у [Мел.: 163] і ухвалена в цьому статусі в [СБН: 89].

3.75.2. Уперше фіксуються найменування степової рослини *Onosma visianii* Clementi (*Onosma echiodides* L.) *краснокорень* [Рог.: 130], *краснокорінь* [Жел.: 376; Гр., II: 301], *дівочий корінь* (дон. [Гор.-2: 376]), *жириця* (буков. [Ні.: 8; Мак.: 347]). *Краснокорінь* (від діал. *красний* 'червоний' і *корінь*), *дівочий корінь* мотивуються вживанням дівчатами розтертого кореня з олією замість рум'ян [Ан.: 232; Mach.: 189]; пор. рос. *румянка*, *румяница*, *румяная трава*, пол. *rutianica* id. [Ан.: 232; Mach.: 189]. У [Мел.: 188] подаються ще назви цієї рослини *громовік* і *шаріло* з покликанням на словник Анненкова, проте в останньому їх немає (ні в основній частині, ні в додатках), однак вони потрапляють до [Мак.: 247], а *громовік* — і до [СБН: 104] із покликанням в обох джерелах уже на [Мел.]. Парадоксально, але М.Мельник пропонує лексему *громовік* як термін, а в [СБН] він ухвалюється і зрештою стає нормою наукової термінології української мови [ОВРУ: 269; РУСб: 237].

3.75.3. У цей період стають відомими назви рослини *Cerintho minor* L. (зростає зрідка в Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Поліссі і звичайно в Лісостепу, Степу, Криму): *восчанка* [РО: 174], *воцанка* [Мел.: 75], *воцатка менша* [ВхГик.: 96], *воцатка* [Жел.: 123], *воскоцвіт* (ставр. [Ан.: 93; Ум., I: 42; Мел.: 75]), буков. *білий мох* і *островець* [Ні.: 4], *заячина капуста* (волин. [Нов.: 97]), *діка капу́ста* (степ.), *заяча кривця* [Ан.: 93; Ум., I: 42; Мел.: 75].

Воцанка і под. мотивуються тим, що рослина покрита сизуватою восковою поволокою [ВРУ: 543]; пор. пол. *woskówka*, чес. *voskověnka*, слвц. *voskovník* id. [Buffa: 383]. В.Махек уважав, що всі ці назви, як і нім. *Wachsblume* id., — переклади лат. *cerinthe* id. < гр. *κέρνιθον*, утвореного від *κηρός* 'віск' [Mach.: 189]. О.Рогович лат. *cerinthe* виводив від гр. *κηρός* 'віск' і *ανθη* 'квітка': квітка цієї рослини жовтого кольору, ніби зроблена з воску [РО: 174]. М.Анненков також дотримувався думки, що рос. діал. *восковая трава* 'Cerintho L.' є перекладом латинської назви [Ан.: 92]. Із українських ботанчних номенів такого походження, мабуть, тільки *воскоцвіт*, а інші, вірогідно, утворені на українському ґрунті від *воск*, пор. [ЕСУМ, I: 431].

Островець (пор. гуцул. *остре́ва* 'стрипатий кіл для сушіння сіна в горах' [Шух., I: 166, 167; Гр., III: 72]) пояснюється подібністю рослини до «острови». У складеній назві *заячина капуста* і под. другий компонент зумовлений схожістю листків цієї рослини із капустяними, а прикметник *заячина* має загальне значення 'несправжня; дика'; пор. іншу назву цієї рослини *діка капу́ста*. Нормативною в українській мові стала назва *воцанка* [СУМ, I: 746; ОВРУ: 270], уперше запропонована як науковий термін у [Мел.: 75] і ухвалена в цій функції в [СБН: 36].

3.75.4. Багатоманітністю відзначаються в джерелах назви рослини *Echium vulgare* L., поширеної по всій Україні: *синяк* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 529; Рог.: 121; Піск.: 236; Жел.: 865; Гр., IV: 121]; ЯЧ: 130), *синець* (сер. наддніпр. [Авг.: 88; Рог.: 121; Піск.: 236; Гр., IV: 120]), *синка* (волин. [Нов.: 98; Петр.: 73 зв.]), *синька* [Кміц.: 382], *синюха* (поділ.), *синій цвіт* (катер.) [Ан.: 130; СБН: 55], *сивак* (галиц. [Нов.: 98; ВхГик.: 96; Жел.: 862; Петр.: 36]), *пазмій сивак* [ВхСпис; ВхБот.1905: 74; Мак.: 135], *громовик* [Ан.: 130; Мел.: 103] (пор. сер. наддніпр. *гримник* id. [СБН: 55]), *румянка* [Шм.; СБН: 55; Мак.: 135], *румянá проста* [Вол.: 160; Жел.: 843], *краснокорінь* [Жел.: 376], *краснокорень*, *красний корінь* [Ум., I: 10], *шаріло* [Рог.: 121; Піск.: 292; Ум., I: 10; Гр., IV: 274]), *колючки* (сер. наддніпр. [Авг.; ВхПч., IV: 14; Рог.: 121; Гр., II: 274]), *їжівнік* (харк. [1894, Яв.: 326]), *меду́нка* [Руб., VII: 13], *меденишник* (полт. [Ан.: 130; Руб., VII: 14; Мел.: 103]), *володка* [Кміц.: 382], *межевник* (волин.), *марковей* (черніг.) [Ан.: 130; Руб., VII: 8, 15; СБН: 55], *змія* (буков. [Ні.: 5; СБН: 55]).

Кілька назв перенесені від інших рослин, чимось подібних до описуваної: *матері́нка* (поділ. [Ан.: 130; Руб., VII: 11; СБН: 55]) — від *Origanum vulgare* L. (через комбінацію голубого і червоного кольорів у суцвітті), компонент *васильки* в складеній назві *польові васильки* (полт., катер. [Ан.: 130; СБН: 55]) — від *Ocimum basilicum* L. (на вигляд суцвіття обох рослин схожі), *ранник* (полт. [Ан.: 130; Тм., I: 113; Руб., X: 4]), *ранник синій* (степ. [Ан.: 130]) — від видів *Scrophularia* L. (за подібністю квіток обох

рослин), *iván-zílla níl'sьке* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 195]) — від *Hyosscopus officinale* L. [ib.] (обидві рослини подібні листям, стеблом, голубими квітками; означення *níl'sьке* — від *póле*, пояснюється місцем зростання рослини), *záячі бурячкі* (київ. [Ан.: 130; Мел.: 103]) — за кольором кореня, подібним до бурякового (у цій складеній назві означуване слово зумовлене переосмисленням загальноновживаного демінутива, а *záячі* має значення 'несправжні').

Синяк і под. (від *сіній*) і *сивák* (від *сивій*) мотивуються кольором квітки (світло-голубим, ніби сивим), *рум'янка* і под. (від *рум'яна*), *шаріло* (від *шаріти* 'червоніти' за червоним кольором, який дають квітки рослини [ВРУ: 544], пор. ще ст. сл. *шаръ* 'фарба' [ЕСУМ, VI: 382]); *меду́нка* (від *мед*), *меденишник* (від *медяник*; пор. *медянішник*, *меденішник* '*Anchusa officinalis* L.', див. 3.75.7) — добрими медоносними якостями рослини (пор. біл. *медунка*, чес. *medunica* id. [Mach.: 190]); *колі́чки*, *їжівнік* (мабуть, від діал. *їж* 'їжак') — колючими плодиками, *володка* (від *во́лоть* 'суцвіття рослини', [d] < [m], очевидно, внаслідок дисиміляції) — пишним і барвистим суцвіттям (можлива й інша версія походження фітономена *володка* — від *вологлодка*, пор. *вологлод*, *вологлодка* '*Anchusa officinalis* L.', див. 3.75.7); *панок* (переосмислення загальноновживаного слова), — мабуть, також за попередньою ознакою і струнким стеблом.

Номен *змія* — переклад лат. *echium* id. < гр. *εχίς* 'змія', мотивується формою плоду, який нагадує голову змії, а також використанням рослини від укусів змії, гадюки [Ан.: 130; Mach.: 190]. *Пазмій*, імовірно, теж штучно утворене (можливо, Верхратським) слово від *змій* за допомогою преф. *па-*, пор. [ЕСУМ, IV: 254]. Нормативною в українській мові стала назва *синяк* [СУМ, X: 190; ОВРУ: 270], уперше запропонована і ухвалена як науковий термін у [СБН: 55].

Для іншого виду *Echium maculatum* L. (*Echium tubrum* Jacq.) задокументовано назви: *краснокóрінь* [Рог.: 121; Піск.: 116; Гр., II: 301; ЯЧ: 131], *краснокорень* [Гор.-I: 9], *червоний корень* [ЯЧ: 131], *громовик* [Тм., I: 6; Мел.: 103], *пазмій червоний* [ВхБот.1905: 74; Мак.: 135], *шаріла* [Руб., XIII: 21], *бабині рум'яки* (херс. [Ан.: 635; Мак.: 135]), *ўрвант* (київ. [Ан.: 635; Шейк., V]; неясного походження, можливо, пов'язується із *рвáти* [ЕСУМ, VI: 42]). *Краснокóрінь* і под. (від діал. *красний* і *кóрінь*), *червоний корень* мотивуються червоним кольором кореня рослини. Прикметно, що в [СБН: 55] для цього виду, на відміну від попереднього, запропоновано і ухвалено в ролі наукового терміна *краснокóрінь*.

3.75.5. Для поширеної майже по всій Україні рослини *Symphytum officinale* L. документуються назви: успадковані від праслов'янської мови *живокіст* (сер. наддніпр. [Авг.: 69; Рог.: 138; Тм., I: 278; Гр., I: 482]),

живо́кіст [Гол.: 543; Жел.: 221; Тан.: 58], *живокост* (галиц. [Hoelzl: 153]) *живокість* [Вол.: 159; Закр.: 609; Нов.: 102; ВхПч., I: 13; Волк.: 168], *живо́кість* [Тм., II: 149], < прасл. **živokostь*/-ь id. [Сабадош 1996: 51], уперше задокументовані *жива кіст* (лемк. [ВхН.з.: 58]), *жива кість* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36]), *гáв'яз* (галиц. [Вол.: 159; ВхПч., II: 36; Жел.: 221; Тан.: 58]), *гав'яз* (катер. [Ан.: 346]), *гав'язь* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., I: 263]) і *костоло́м* (полт. [Ан.: 346; Ум., I: 220; Мел.: 275]) < прасл. **kostolomь* id. [Сабадош 1996: 51] та відома зі староукраїнського періоду [ib.: 127] назва *костіваль* (закарп. [ВхН.з.: 58]), *коштівал*, *коштивал* (лемк. [ВхЛем.: 246]), а також новотвори: *п'равокіст* [РО: 176; Рог.: 138; Піск.: 209; Ум., II: 235], *жилокост* (полт.), *жиловник* (харк.) [Ан.: 346; СБН: 151], *живосток* (харк. [Ан.: 346; Мак.: 362]), *воло́вий язїк* [Рог.: 138; Ум., I: 220; Гр., I: 250], *гов'язий язик* [Вол.: 159], *лошакове вухо* (степ. [Lind., II: 25; СБН: 151]), *гов'язе ухо* [Петр.: 7], *рі́жник* (галиц. [ВхН.з.: 58]), *око́пник* [1878, Мак.: 363; СБН: 151].

Ця рослина має чудодійні властивості зцілювати рани і кістки при переломах; пор. лат. *symphytum* < гр. *σύνφυτος* 'який зрісся' [РО: 175; Нейшт.: 453]. Цим пояснюються усі перелічені давні назви-композиції, а також *п'равокіст* (від *п'равити* і *кіст* 'кість, кістка'). Лікувальною дією рослини зумовлені, очевидно, і назви *жилокост* та *жиловник*. Номен *живосток* виник, вірогідно, від *живокост* унаслідок метатези в другому компоненті: *-сток* < *-кост*. Назви *воло́вий язїк*, *гов'язий язик*, *лошакове* (від *лоша́к* 'молодий кінь') *вухо*, *гов'язе ухо* мотивуються подібністю листка рослини до язика чи вуха тварини. Схожі назви є і в інших мовах, як слов'янських, так і неслов'янських, див. [Mach.: 191]. *Рі́жник* — від *рі́жа* (пор.: «Як рі́жа вчїнит се, зберут того зіле і прикладают» [ВхН.з.: 58]), можливо, зі значенням 'грижа' за використанням рослини як засобу, «що видаляє омертвілі тканини і сприяє регенерації» (пор. [Носаль: 114]).

Око́пник (від *копа́ти*, *око́п*, *око́п* 'рів із земляним насипом, валом навколо чого-небудь') зумовлене зростанням живокосту переважно на вологих луках, розораних ґрунтах, біля ярів, канав, по берегах річок [ВРУ: 544]; пор. ще рос. *око́пник* id. [ЕСУМ, IV: 172]. Нормативною в українській мові стала назва *живо́кіст*, род. в. *живоко́сту* [СУМ, II: 526; ОВРУ: 271; РУСб: 237], уперше запропонована і ухвалена в статусі наукового терміна в [СБН: 151]. У загальноновживаній лексиці використовується на правах розмовного ще *живокость*. Нормативність цієї назви в українській мові цілком обґрунтована: *живо́кіст* і под. відоме в багатьох сучасних говірках усіх наріч української мови, див. [САБЛ: № 18].

3.75.6. Усі задокументовані назви поширеної майже по всій Україні рослини *borago officinalis* L. нові, хоча ця трава відома в джерелах української мови від середини XVII ст. під назвою *бура(к)* [1642, Слав.: 104].

Новотвори переважно похідні від *бурáк* або *о́гірок*: *бурáчник* [Рог.: 114; Піск.: 28; Жел.: 50; Гр., I: 111], *бурячник* [РО: 175], *бурачки* [1893, Мак.: 60], *огіро́чна трава́* [Рог.: 114; Жел.: 553; Ум., II: 229], *огіро́шна трава́* [Ум., I: 41], *огіро́чник* [Рог.: 114; Ум., II: 229; Тм., I: 274; Гр., III: 35], *огіро́шник* [Ум., I: 41; Гр., III: 35], *угіро́чник* [Шейк., V/2: 155], *гирóчник* [ВхГик.: 97; Жел.: 141]. Первинно слово *бурак* позначало саме цю рослину. В українській мові воно появилось через пол. *borak*, *burak* (від XV ст.) < лат. *borrago* id. Пізніше ця назва була перенесена на столовий буряк (*Beta vulgaris* subsp. *esculenta*), зокрема в польській мові в I пол. XVII ст. [Sław., I: 50], в українській — на поч. XVIII ст., детальніше див. [Сабадош 1996; 97].

Можливо, укр. *бурáчник* '*Borago officinalis* L.' утворено не від *бурáк*, а від не виявленого нами **бурач* чи **борац* id.; пор. рос. діал. *борáч*, ст. пол. *boracz* id., а також укр. *бурачок* '*Alyssum*' [Кобів: 472], див. ще [ЕСУМ, I: 298, 305—306; Фасм., I: 93; ЭСРЯ, I/2: 229]. Назви, пов'язані з *о́гірок*, мотивуються огірковим запахом цієї трави, яка, до речі, використовується як салат [Ан.: 68]; пор. ще рос. *огуречная трава*, біл. *агурочнік*, *агурэчнік* [Кис.: 24], пол. *ogórecznik* [Мај., II: 126], а також серб., хорв. *красаваец* id., [Сим.: 74], первинне значення якого 'огірок'. Нормативним в українській мові став номен *огіро́чник* [СУМ, V: 614; ОВРУ: 272]. Першим термінував у цьому значенні фонетичний варіант *гирóчник* І.Верхратський, але в [Мел.: 51] у цій функції пропонується *огіро́чник*, ухвалений у [СБН: 24] як науковий термін.

3.75.7. Зафіксовано значну кількість назв поширеної в лісових і лісостепових районах, частково в Поліссі і Степу рослини *Anchusa officinalis* L. Крім відомої зі староукраїнської мови назви праслов'янського походження *воло́вий язýк* [Рог.: 111; Ум., II: 45; Гр., I: 250] < прасл. **volovъ językъ* id. [Сабадош 1996: 51], виявляються ще інновації: *воло́вік* (степ., буков. та ін. [Lind., II: 21; Ні.: Мел.: 29; СБН: 11; Мак.: 29]), *вологлод* (харк., київ. [Ан.: 390; СБН: 11]), *вологлодка проста* [Вол.: 159]; *вологло́дка синька* [ВхГик.: 96; Жел.: 118], *рум'я́н* [Жел.: 843; СБН: 11], *рум'я́нка* (сер. наддніпр. [Рог.: 111; Піск.: 230; Жел.: 943; Гр., IV: 88; ЯЧ: 130]), *рум'я́нчик* (сер. наддніпр., степ. [Авг.: 87; Сред.: 529; Жел.: 843; Ум., I: 51]), *шари́ло* (уман. [Ан.: 31; СБН: 11]), *красний корінь* [1878, Мак.: 29], *краснокорень* [Рог.: 111], *краснокорінь* [Жел.: 376], *червя́ниця* [Петр.: 40], *син'я́к* [Волк.: 175; Гр., IV: 121], *синька* (волин. [Нов.: 96]), *сине́ць* [Волк.: 175; Мел.: 29], *свиню́шник* (полт. [Ан.: 32; Ум., II: 35; Мел.: 29]), *меду́ниця* [Ум., II: 45; Тм., I: 44; Мел.: 29], *польова́ меду́ниця* (уман. [Ан.: 32; Ум., I: 51; Мел.: 29]), *медя́нішник*, *медені́шник* [Ум., I: 51; Мел.: 29], *медині́шник* [Ум., II: 45], *меду́нка* [РО: 176; Мел.: 29], *ку́рячі ду́пки* (галиц. [ВхПч., I: 8; Жел.: 382; Гр., I: 456]), *куку́річка* [Жел.: 388], *куку́річка му́жеська* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29; Мел.: 29]), *ра́нник* (полт. [Ан.: 32; Ум., I: 51; Мел.: 29]), *серпо́різ* [Волк.: 174; СБН: 12], *слі́пота* (полт.),

галочка (степ.) [Ан.: 32; СБН: 12], *аню́тині гла́зки* (харк. [Ан.: 32; Гор.-I: 4; СБН: 12]).

Номен *воло́вік* виник на основі складеної назви *воло́вий язýк*. *Вологлод* (у [СБН: 11] із покликанням на [Ан.] змінено, вірогідно, безпідставно, на *вологлид*), на наш погляд, утворене від *віл*, род. в. *вола́* і *глода́ти* (пор. укр. харк. *глодя́нка* 'камінна сіль' [Гр., I: 290]), тобто «те, чим віл глодає», фітономен утворений за тим самим принципом, що й назва *воло́вий язýк* (за подібністю листка рослини до волового язика). Менш вірогідне пояснення назви *вологлод* як результату контамінації лексем *воло́вік* і *глид*, усупереч [ЕСУМ, I: 418]. *Рум'я́н* і похідні пов'язуються із *рум'я́на*, утвореного від прикметника *рум'я́ний* < прасл. **rutměнь* < **rudměнь* 'червоний, пурпуровий' [ЕСУМ, V: 141; Wóbel: 122; Фасм., III: 517]: із коріння цієї рослини добувають червону фарбу [Ан.: 390]; пор. ще лат. *anchousa* < гр. *αυχουσα* 'рум'я́на' [РО: 176].

Син'я́к та інші споріднені назви (від *сінній*) мотивуються тим, що в цієї рослини суцвіття складається з квіток червоного і синього кольорів, див. [БА: Табл. 98/2]. *Свиню́шник* пов'язується, мабуть, зі *свин'я*, позаяк цей бур'ян полюбляють домашні свині. *Меду́ниця* і под. споріднені з *мед*, тому що ця рослина — добрий медонос. Номен *ку́рячі ду́пки* (пор. діал. *ду́па* 'задниця' [Гр., I: 456]) зумовлені, мабуть, горішкоподібними плодиками рослини, *ра́нник* (від *ра́на*) — уживанням рослини для загоєння ран [Ан.: 32]. *Куку́річка* < *кокорі́чка*, подібні назви використовуються в українській і більшості інших слов'янських мов також для позначення інших рослин, що мають розгалужене кореневище, розчепірене в усі боки гілля, листя. Загальноприйнятої етимології цього слова немає. Припускається, що в його будові праслов'янський корінь **kokor-*, який, як уважав Ф.Славський, виник унаслідок редуплікації слова **kor-enъ* 'корінь' [Sław., I: 335—337], див. ще [ЕСУМ, II: 505—506; Фасм., II: 282—283; Вг.: 244; Mach.: 270; БЕР, II: 537; III: 111—112]. Нормативною в українській мові стала назва *воло́вік* [СУМ, I: 727; ОВРУ: 272], спочатку запропонована і ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 11].

3.75.8. Уперше в джерелах української мови виявляються назви рослини *Lycopsis arvensis* L. (зростає в лісових, рідше в лісостепових і степових районах) *криву́х* [ВхГик.: 96; Жел.: 379] (від *кривий*), *кривоцві́т* [1912, Мел.: 169; Мак.: 221] (від *кривий* і *цвіт*), *кривоши́йник* [Петр.: 19] (від *кривий* і *шія*). Усі ці назви мотивуються кривим, вигнутим віночком квітки рослини [Нейшт.: 454; ЕСУМ, III: 88]; пор. рос. *кривоцвѣт* id. Нормою української наукової термінології став номен *кривоцві́т* [ОВРУ: 273; РУСб: 212], уперше запропонований і ухвалений як науковий термін у [СБН: 92].

3.75.9. Так само в перший раз документуються назви поширеної в південно-західних, лісових районах, Лісостепу, Степу, зрідка в Криму рослини *Nonea* (*Nonnea*) *pulla* DC. (*Lycopsis pulla* L.): *куряча сліпота* (степ. [Сред.: 529; Lind., II: 24; ЯТ: 22]), *сліпка* (степ., харк. [Ан.: 227; Lind., II: 24; Гор.-1: 14; СБН: 102]), катер. *вовчук* і *вовчуг* [Ан.: 227; СБН: 102], *чортів хліб* [Рог.: 129; Піск.: 290; Мел.: 185], *чортов хліб* [Волк.: 177], *чóртів хлібчик* [Гр., IV: 402] (з покликанням на [Рог. і Волк.], у яких другий компонент не *хлібчик*, а *хліб* — І.С.), *медунка* [РО: 175; Рог.: 129; Мел.: 185], *медунки чорні*, *смокталки* і *чмин* (уман.), *повевки* (харк.) [Ан.: 227; СБН: 102], *підтинник звичайний* [ВхГик.; Мак.: 242], *підтінник* [Жел.: 650—651], *р'анник* (степ. [ЯТ: 22; Мел.: 185; СБН: 102]).

Назву *куряча сліпота* в українських говорах мають здебільшого рослини із жовтими квітками, а в цієї рослини квітки синьо-жовті, див. [БА: Табл. 98/4; ЦА: № 813]. Проте, напр., у виду цього самого роду *Nonea lutea* DC. (зростає зрідка на сході Лісостепу і на півдні Степу) віночок квітки блідо-жовтий [ВРУ: 273]; пор. ще в [СУМ, X: 415]: «*куряча сліпота* (*Nonea Med.*) — народна назва трав'янистої рослини з жовтими квітками». *Сліпка* — від *сліпий*, мотивація, ймовірно, така, як і в попередньої назви. *Вовчук*, *вовчуг*, — очевидно, універби, що виникли, мабуть, на основі фітономена, за будовою синтаксичного словосполучення типу чес. морав. *vlčí ocas* id. [Mach.: 190] (чес. *ocas* 'хвіст'), зумовленого подібністю густолистого опушеного стебла рослини до вовчого хвоста.

Найменування *чортів хліб*, вірогідно, пов'язується із плодом рослини — кулеподібним, сітчасто-зморшкуватим, пухнастим горішком [БА: С. 234]. *Медунка* пояснюється тим, що ця рослина — добрий медонос [СДБ: 293]. Можливо, ця ознака лягла в основу і номена *смокталки* (від *смоктати*). *Підтінник* (від *тин*) мотивується місцем зростання рослини, *р'анник* (від *ра́на*) — використанням її для загоєння ран [Мел.: 185]. Нормативною в українській мові стала назва *куряча сліпота* [СУМ, X: 415; ОВРУ: 273], уперше запропонована і ухвалена як науковий термін у [СБН: 102].

3.75.10. Поряд із назвами праслов'янського походження рослини *Pulmonaria officinalis* L. (зростає на крайньому заході України) *меду́нка* [РО: 178; Рог.: 133; Жел.: 432; Тм., I: 200; Гр., II: 415] (< прасл. **medunъka* id.) і *меду́ниця* [Авг.: 56; Вол.: 158; ВхПч., IV: 15; Жел.: 432; Гр., II: 415] (< прасл. **medunica* id. [ЕСУМ, III: 429—430]) документуються і інновації: *медяник*, *медунчики* і *меденика* (полт. [Ан.: 276; Мел.: 226; СБН: 126]), *медовичок* і *медуничник* (харк. [Ан.: 276; Гор.-1: 17; СБН: 126]), *мідунка* [Жел.: 441], *росвик* [Гор.-1: 379], *медянка*, *меду́нишник* [Ум., II: 97; Мел.: 226], *буков. чмелена* [Ні.: 10] і *чмелина* [Мај., II: 642], *щемелі́на* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 56; Рог.: 133; Жел.: 1104; Гр., IV: 524]), *щемелі́на* [Ум., II: 97], *цицак*

[Волк.: 158; Мак.: 392], *цицаки* (зах. укр. [Гавр.: 144]), *ряст* (сер. наддніпр. [Авг.: 56]), *раст* (степ. та ін. [ВхПч., IV: 15; Жел.: 796; Мел.: 226—227]), *згар* (уман.), *волівий язик* (полт.), *дзвоніки* [Ан.: 279; Мел.: 226; СБН: 126], *брат і сестра* (уман.), *жива трава лісова* (київ.) [Ан.: 279; Ум., II: 97; СБН: 126].

До тієї самої мотиваційної групи (як назви медоносної рослини), до якої належать *меду́нка*, *меду́ниця* і под., належать номен *росвик* (від *рій*, род. в. *ро́ю* 'бджолина сім'я'), *чмелина*, *чмелена* (від діал. *чміль*, род. в. *чмеля* 'джміль' [Гр., IV: 466]: джмелі вважаються найкращими запилювачами багатьох рослин), усупереч [ЕСУМ, VI: 334], де назву *чмелина* непереконливо споріднюють із *чмин* '*Helichrysum arenarium* Moench' Вірогідно, від *чмелина* внаслідок фонетичних змін та деетимологізації витворилася назва *щемелі́на*. Із солодким смаком квітки пов'язаний, мабуть, і номен *цицаки* (від *ц'їц'ати* 'ссати, смоктати' [ССк.: 411]; пор. ще назву медоносної рослини цієї самої родини *смокталки* '*Nonea pulla* DC.' — див. вище, пор. також [ЕСУМ, VI: 255]). На основі двоколірності квітки описуваної тут рослини виникли назви *брат і сестра* (або ж перенесено від *Viola tricolor*) і *ряст* (*раст*); остання, ймовірно, перенесена від *Crocus heufelianus* Herb.; пор. *крокіс* і под. '*Pulmonaria mollissima* Kern.', див. нижче. Подібністю квітки до дзвоника зумовлена назва *дзвоніки*. *Згар* пов'язується, очевидно, із *згоріти*, *згарище*; пор. укр. діал. *згарь* 'гарь', 'выгоревший лес' [Гр., II: 137], мотивується, можливо, місцем зростання цієї рослини.

Вид *Pulmonaria angustifolia* L. (*Pulmonaria azurea* Bess.), поширений на більшій території, ніж попередній, — у лісових і лісостепових районах, рідше в Степу, — має спільні з попереднім видом назви *меду́нка*, *меду́ниця* [Рог.: 133; Піск.: 134; Гр., II: 415], *щемелі́на* [Рог.: 133; ВхГик.: 96; Гр., IV: 524; ЯЧ: 130].

Для виду *Pulmonaria mollis* Wolf. ex Hornem. (*Pulmonaria mollissima* Kern.) зафіксовані найменування *крокіс* (гуцул. [Нов.: 101; ВхПч., II: 29; Гр., II: 310]), *кракіс* [Жел.: 374], *крóкус* [Гр., II: 310; Мел.: 226], *крокіш* (волин. [ВхПч., I: 12; Жел.: 382; Гр., II: 310]), які, ймовірно, перенесені від *Crocus heufelianus* Herb. на основі кольору і форми квітки, пор. [ЕСУМ, III: 101]. Нормативною в українській мові для роду *Pulmonaria* L. стала назва *меду́нка* [СУМ, IV: 666; ОВРУ: 274], спочатку термінована і ухвалена в цій ролі в [СБН: 126].

3.75.11. Уперше джерела української мови засвідчують назви болотної рослини *Myosotis palustris* L. (Roth.), поширеної в лісах Опілля, в Поліссі, Лісостепу, північному Степу, рідше на півдні Степу: *незабúдка* (степ. та ін. [Вол.: 158; Гавр.: 142; Сред.: 530; ВхГик.: 96; Рог. 128]), *незабúдька* [Жел.: 510; Ум., II: 183; Тан.: 61; Мел.: 181], *незабудь* (галиц. [ВхПч., I: 11; Гр., II: 547; Мел.: 181]), *не забúдь мене* [Павл.: 71; Піск.: 129; Ум., II: 183], *любí мене*

(київ. та ін. [Павл.: 71; Закр.: 388; Левч.: 80; Жел.: 418]), *мілость б́о́жа* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 424]), *паві́ні ві́чки* (поділ. [Ан.: 220; Ум., II: 119; Мел.: 181]), *миші́ очка*, *пти́че очко* [Петр.: 25, 31], *зубривничо́к* (бойк. [Гоц.1900 122]), *світу́ян* (галиц. [ВхПч., I: 11]).

Номен *незабу́дка* (*незабу́дка*) утворений від дієслівної форми наказового способу *не забудь*, подібні назви є в більшості слов'янських і в ряді неслов'янських мов (німецькій, англійській, французькій, шведській, данській). М.Фасмер уважав, що це кальки німецького флорономена *Vergissmeinnicht* id. (букв. 'не забувай мене'), відомого в німецькій мові від XV ст. [Фасм., III: 59]. Мотивується звичаєм дарувати разом із подарунком і цю квітку, яка довго не в'яне і, отже, сприяє отримувачеві подарунка не забувати про дарувальника (*не забудь мене*). Крім того, за народним повір'ям, носій цієї квітки оберігає себе від невірної коханої людини (*любі мене*) [ЕСУМ, IV: 65; Mach.: 188; Черн., I: 567; ЭСБМ, VII: 309].

Властивість бути красивою квіткою і довго не в'янути, ймовірно, лягла в основу назви *мілость б́о́жа*. Номени *паві́ні ві́чки*, *миші́ очка*, *пти́че очко* зумовлені квітками рослини, які нагадують очко (очі); пор. чес. *rybí očka*, *žabí očka*, словц. *hadie*, *straže oko* id. [Mach.: 188], укр. *жабі́ні о́чі* (*во́чка*) 'Myosotis arvensis Hill', *га́дячі о́чі* 'Myosotis alpestris Koch.' (див. нижче). Зафіксована І.Верхратським назва *світу́ян* перекочувала до інших джерел у деетимологізованому вигляді як *світу́ян* [Гр., IV: 1104; Мел.: 181; Мак.: 236] із покликанням на [ВхПч.], в якому чітко видно: *світу́ян*, яке виникло, вірогідно, на основі складеної назви типу пол. *święty Jan* [ЕСУМ, V: 198], тобто флорономен мотивується періодом піку цвітіння рослини, який припадає на свято Івана Купала.

Документуються також поодинокі назви інших видів *Myosotis* L.: *жабі́ні во́чка* [ВхПч., I: 11; Мел.: 181], *жабі́ні о́чі* (галиц. [Нов.: 100; Гр., III: 48]), *синявкі́* (черк. [ЯЧ: 130; Мел.: 181]) 'Myosotis arvensis Hill (Myosotis intermedia Link.)'; *га́дячі о́чі* 'Myosotis alpestris Koch.' (гуцул. [Нов.: 100; Гр., III: 48]), *польовий льонок* 'Myosotis arenaria Schrad.' (черк. [ЯЧ: 130]). Назва *синявкі́* (від *сінній*) і компонент *льонок* у складеному номені *польовий льонок* мотивуються синім кольором квітки, як у льону. Нормативною в українській мові для роду *Myosotis* L. стала назва *незабу́дка* [СУМ, V: 305; ОВРУ: 274], уперше запропонована як науковий термін спочатку у [Вол.: 158], потім використана в цій ролі у [ВхГик.: 96], пізніше у формі *незабу́дка* в [Мел.: 181], яка ухвалена в [СБН: 99].

3.75.12. Уперше в джерелах української мови виявляються назви поширеної по всій Україні рослини *Lappula squarrosa* Dumort. (*Lappula echinata* Fritsch, *Lappula myosotis* Moench, *Echinosperrnum lappula* Lehm.): *липка* (степ. та ін. [Сред.: 530; ЯТ: 15; СБН: 83]), *липу́чка* (сх. укр. [Lind., II:

17; ЯЧ: 130; Мел.: 102]), *репей*, *репейки* (катер.), *ріпяшок*, *собачки* [Ан.: 130; СБН: 83], *ріп'ятка гавязка* [ВхГик.: 97; Жел.: 808; Мак.: 135], *тури́ця* [Манж.: 193; Сред.: 530; Шейк., V/1: 108; Гр., IV: 296], *кожушки́* [Рог.: 121; Піск.: 108; Гр., II: 264; Руб., VI: 31]. Майже всі ці назви мотивовані плодом рослини — круглим горішком, покритим шипиками з якореподібними кінчиками, завдяки яким він, як реп'ях, «прилипає» до шерсті тварин, одягу. *Липка*, *липу́чка* — від *ліпнути*; *репей*, *ріпяшок*, *ріп'ятка* етимологічно пов'язані із *реп'ях* 'Arctium lappa L.', *кожушки́* — результат переосмислення демінутива, *гавязка* перенесене від *гавяз* 'Symphytum officinale L.' (на основі подібності листків обох рослин). Для назви *липу́чка* є точні відповідники в інших східнослов'янських мовах: рос. *липу́чка*, біл. *ліпу́чка* id. [Кис.: 71]. Номен *тури́ця* перенесений від *Carex* L. [ЕСУМ, V: 680—681]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Symphytum* L. стала назва *липу́чка* [СУМ, IV: 489; ОВРУ: 276], уперше запропонована й ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 83].

3.75.13. Документуються назви поширеної по всій Україні рослини *Asperugo procumbens* L.: *ліпчи́ця* [Волк.: 170; Піск.: 125; Гр., II: 360], *ліпчи́ця*, *лепті́ця* [Жел.: 402], *лепчі́ця* [Рог.: 113; Піск.: 124; Гр., II: 356], *липка* [Волк.: 167; Мак.: 43], *ліпчик* (галиц. [ВхПч., I: 9; Жел.: 404; Гр., II: 360]), *лепе́ць* [Рог.: 113; Жел.: 402; Гр., II: 355; Руб., VII: 12] *ле́пиць* [Ан.: 53; Ум., II: 252], *лепо́к* [Жел.: 402; Мак.: 43], *дереза липка* [Волк.: 167], *ліпчи́ця* [РО: 180; Мак.: 43], *ліпи́ця* [РО: 180; Гр., II: 355], *гострі́ця* [1894, Яв.: 157], *острі́ця* (степ., харк. та ін. [РО: 180; Сред.: 530; Жел.: 581; Гр., III: 72]), *остре́ць* [РО: 180; Мел.: 40], *рипяшки* (поділ. [Ан.: 53]), *репяшки весінні* (одес. [Ан.: 53; Lind., II: 17; СБН: 18]), *мокре́ць* [РО: 180; Рог.: 113; Жел.: 449; Гр., II: 439], *мокрець* (буков. [Ні.: 3; Мак.: 43]), *скала* (1893 р.), *скала трава* (1878) [Мак.: 43], *скала зілле* [Петр.: 34].

Назви із коренем *ліп-* та його фонетичним варіантом *леп-* пов'язані з дієсловом *ліпнути* < прасл. **lǫpěti*, **lǫpŋati* id., а з коренем *ліп-* — із спорідненим дієсловом *ліпнути* < прасл. **lǫpiti* id., див. [ЕСУМ, III: 238—240]; пор. пол. *lepczica* 'Asperugo procumbens' [Ан.: 53], чес. валас. *lepík* id., яке, за В.Махеком, походить від української мови [Mach.: 187]. Фітономен *рипяшки* виник унаслідок переосмислення демінутива, утвореного від *реп'ях*, *острі́ця*, *остре́ць* — похідних від діал. *о́стрий* 'гострий'; пор. пол. *ostre ziele*, чес., словц. *ostrolistec*, чес. *ostrolist* [Mach.: 187], рос. *острі́ця* id. Найменування *мокре́ць* (від *мо́крий*) зумовлене або зростанням цієї рослини на вологих ґрунтах, або перенесенням від *Stellaria media* Vill., пор. [ЕСУМ, III: 500], *дереза* перенесено від *Caragana* Lam. Нормативним в українській науковій термінології став номен *гострі́ця* [ОВРУ: 277; РУСб: 240], уперше запропонований і ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 18].

3.75.14. Крім успадкованої від праслов'янської мови назви поширеної по всій Україні рослини *Synoglossum officinale* L. *гавяз* (буков., степ. та ін. [Сред.: 109; Жел.: 133; Кміц.: 287; ЯТ: 15]), *гавѣз* (бойк. [Гоц.1902: 147]), *гавяс* [РО: 180; Мел.: 92] (< прасл. **gavęzъ* id., 'Symphytum officinale L.' [ЕСУМ, I: 417—418; Mach.: 187]), документуються також інновації: *воловий язик* (сер. наддніпр., буков. та ін. [Авг.: 27; Рог.: 120; Гр., I: 250; Мак.: 123]; перенесено від *Anchusa officinalis* L.), *собачий язик* (сер. наддніпр. [Авг.: 27; ВхПч., IV: 14]), *соба́ча меду́нка* (полт. [Ан.: 119; Ум., IV: 52]), *соба́чий ко́рінь* [Ан.: 119; Ум., III: 34; Гр., IV: 163], *соба́чка* [РО: 180; Ум., IV: 197; Гр., IV: 163], *собачник* (степ. [Шест.; СБН: 49]), *чорнокорінь* [Рог.: 120; Піск.: 290; Ум., IV: 197; Гр., IV: 471], *ку́ряча сліпотá* (степ. [Ан.: 119; Ум., III: 34; ЯТ: 15]), *сліпняк степний* (полт. [Ан.: 119; СБН: 49]), *репяхи здорові* [1886, СБН: 49], *чепак, череда* [Петр.: 40], *чередник* (степ. [Lind., II: 19; СБН: 49]), *зу́рка* (волин. [Парт.; ВхПч., I: 9; Жел.: 318]), *живокість, живокіст* (уман. [Ан.: 119; Ум., IV: 196; Мел.: 92]).

Із назвою *собачий язик* пор. ст. чес. *psi jazyk*, нім. *Hundszunge* id. За В.Махеком, це переклад лат. *lingua canis*, а також лат. *synoglossum* id. — від гр. *κύων* 'собака' і *γλῶσσα* 'язик' (мотивується подібністю листків рослини до собачого язика). Очевидно, на основі цієї складеної назви (*собачий язик*) чи також іншої *соба́чий ко́рінь* утворені універби *соба́чка, соба́чник*. У складеній назві *соба́ча меду́нка* другий компонент зумовлений тим, що ця рослина — добрий медонос [БА: С. 233]. Номен *живокість* перенесено від *Symphytum officinale* L. [Mach.: 187], а *череда* — від *Videns tripartita* L. (за схожістю чіпких, крючкуватих плодиків [Нейшт.: 459]). Від останнього утворився дериват *чередник*. Цієї ж мотивації також *чепак* (від дієслова *чепáти* 'чіпати' [ЕСУМ, VI: 331]) та *репяхи здорові*. Назви *ку́ряча сліпотá, сліпняк* (від *сліпнути*), *степний* мотивуються тим, що від споживання цієї трави кури сліпнуть [ЯТ: 15], мабуть, тому, що рослина отруйна [ОВРУ: 278]. Можливо, цим пояснюються означення у складених найменуваннях *соба́чий ко́рінь, соба́ча меду́нка*. Номен *чорнокорінь* (від *чо́рний* і *ко́рінь*) пов'язується з кольором кореня. У [СБН: 49] із цим значенням він був уперше запропонований та ухвалений як науковий термін і до сьогодні є нормативним в українській літературній мові [СУМ, XI: 359; ОВРУ: 278].

3.76. Вербенові (Verbenaceae). Фіксуються вперше назви поширеної по всій Україні рослини *Verbena officinalis* L. *порплішник* (київ. [Волк.: 173; Рог.: 140; Жел.: 710; Ум., I: 218]), *пóрпличник* [Гр., III: 354; Руб., X: 139], *порплічник* [Мел.: 296], *пори́лишник* [Піск.: 204], *пори́лишина* (сер. наддніпр. [ЯЧ: 131; Мак.: 395]), *порплішина* [Мел.: 296] (із покликанням на [ЯЧ], але в останньому тільки *пори́лишина*, див. ще [Мак.: 395]), *пóриши* (галиц. [ВхПч., II: 37]), *пóриш* [Гр., III: 344], *железняк* (буков. та ін. [РО: 194; Рог.: 140; Жел.:

219; Ні.: 13]), *зелі́зник* [Парт.; Мак.: 394], *зелі́зняк, остудник* [1893, Мак.: 394], *коши́ця* [Закр.: 373; Піск.: 115; Тм., I: 114], *суха́ нѣхвороц* (полт.), *черво́ні зі́рки* [Ан.: 376; Мел.: 296].

Ряд поданих назв пов'язаний із використанням рослини в народній медицині, позаяк вона здавна вважається універсальним засобом від усяких хвороб [Ан.: 376], зокрема *порплішник* (від діал. *порплиця* 'струпи на голові' [Волк.: 173; ЕСУМ, IV: 528]). *Пори́лишник* утворене, вірогідно, від *порплішник*. Від твірної основи слова *пори́лишник* виникло також *пори́лишина*. Мабуть, уживанням у народній медицині зумовлена і назва *остудник* (від *остудіти*). На думку В.Махека, *пóриши* — від *спориши* id.; пор. аналогічні чес. *sporiš, spor*, ст. чес. *sporyss*, болг. *спориш, спорища*, серб., хорв. *spor, sporiš, sporišok, sporišica*, словн. *sporiš, šporiš* 'Verbena L.' Подібні лексеми вживаються в українській, інших слов'янських мовах як позначення інших рослин, проте в стосунку до *Verbena* L. пояснюються, очевидно, великою кількістю насінин цієї рослини [Mach.: 192]. Припускається також виникнення цієї назви у зв'язку зі зближенням із *порплішник* [ЕСУМ, IV: 522].

Ця рослина здавна використовується в різних народів проти чарів та інших небезпек, тобто з магічною метою, тому вважається, що *железняк, зелізняк* і под. — переклад пізньолат. *ferraria* 'Verbena L.', утвореного від *ferrum* 'залізо' (ботанічний номен мотивується повір'ям, що ця рослина, як і залізо, відвертає зло; пор. аналогічні рос. діал. *железняк*, пол. *żeleznik*, чес. *železnik*, нім. *Eisenkraut* id. (*Eisen* 'залізо' і *Kraut* 'зілля')) [ЕСУМ, II: 258; Ан.: 176; Mach.: 193]. Назва *коши́ця* (пор. рос. діал. *коши́ця трава́*, біл. *кошы́чкі*, пол. *koszyczek*, діал., ст. *koszyczko* id.), як уважав Ф.Славський, пов'язується із *кіш*, род. в. *коша́* (< прасл. **košъ* id.), проте мотивація ботанічної назви неясна [ЕСУМ, III: 68; Sław., II: 548—549]. Компонент *нѣхвороц* у складеному номені *суха́ нѣхвороц* перенесений від окремих видів полині (*Artemisia* L.), мотивується подібністю стебла і листочків цих рослин. Інша складена назва *черво́ні зі́рки* зумовлена кольором і формою квіток рослини. Із усіх назв *Verbena* L. уперше в ролі терміна був запропонований *порплішник* у [Мел.: 296] і у формі *порплічник* у цій функції ухвалений у [СБН: 164], однак нормативним у сучасній українській мові утвердився номен *вербе́на* (пор. рос. *вербе́на* id.) [СУМ, I: 326; ОВРУ: 298], запозичений від лат. *verbena* id. [ЕСУМ, I: 350].

3.77.1. Губоцвіті (Labiatae). Документуються назви поширеної по всій Україні рослини *Ajuga genevensis* L. *лойо́к* [Рог.: 110; Жел.: 412; Гр., II: 375; Руб., VII: 19], *лою́к* [Рог.: 110; Жел.: 412; Мел.: 19], *суховѣ́рки* [Рог.: 110; Піск.: 228; Гр., IV: 233], *синяк, синоцвіт, васильки, лісові васильки, польовий васильок, барвінок* (катер.), *солодкий крапивник* (катер., харк.),

маточник (волин.), *медунка* і *починочки* (київ.), *дубровка* (харк.) [Ан.: 19; СБН: 6; Мак.: 17—18]. *Лойок*, *лоюк* утворені, ймовірно, від *лій*, род. в. *лоюу* ‘жир рогатої худоби’, етимологічно пов’язується з *літи*, проте мотивація ботанічної назви неясна, див. ще [ЕСУМ, III: 246—248, 281]. До речі, в [Гр., II: 375] для *лойок* в одній словниковій статті подаються два значення: 1) ‘ум. от *лій*’ і 2) ‘раст. *Ajuga genevensis*’. Назви *синяк*, *синоцвіт* (від *сіній* і *цвіт*) зумовлені кольором квіток рослини. Кілька найменувань перенесені від інших подібних рослин: *сухове́ришки*, — очевидно, від *Prunella vulgaris* L. (див. нижче), *васильки* — від рослини цієї ж родини *Ocimum basilicum* L. (означення *лісові*, *польовий* у складених назвах *лісові васильки*, *польовий васильок* указують на місце зростання рослини), *барвинок* — від *Vinca minor* L. Компонент *кративник* у складеній назві *солодкий кративник* утворений від діал. *кратива* ‘глуха кропива, *Lamium* L.’ або ‘собача кропива, *Leonurus* L.’ (обидві рослини цієї ж родини). Місцем зростання рослини зумовлений і номен *дубровка* (від діал. *дубро́ва* ‘діброва’). *Маточник*, — вірогідно, від *ма́тка* (бджолина), *медунка* — від *мед*, пояснюються тим, що рослина медоносна, пор. ще означення *солодкий* у складеній назві *солодкий кративник* id., пор. також [ЕСУМ, III: 429—430].

Для іншого виду *Ajuga reptans* L., поширеного в лісових районах, Правобережному Лісостепу, зафіксовано назви: *сухове́ришки* [Волк.: 175; Ум., I: 168; Тм., I: 117; Гр., IV: 233], *островеришки* (уман. [Ан.: 19]), *гостроверишки* [Ум., I: 168; Тм., I: 108; Мел.: 19], *дубрівка* (буков. [Ні.: 1; Мак.: 18]), *дубровка* (катер. та ін. [Вол.: 163; Парт.]), *дубра́к* [ВхГик.: 95; Жел.: 208], *дівча́ча краса́* [Ан.: 19; Ум., I: 203; СБН: 7], *горля́нка* (київ. [Ан.: 18; Ум., I: 168; Тм., I: 117]), *івняк* [Вол.: 163; Мак.: 18], *сенець* (полт. [Ан.: 19]), *голове́шечки* (волин. [1889, Мел.: 19]), *живу́чка* (херс. [Ан.: 19; Lind., II: 105; СБН: 7]), *богородичник* (катер. [Ан.: 19; СБН: 7]).

Назва (*г*)*островеришки* (від *го́стрий* і *вершо́к*) зумовлена гострим верхом суцвіття рослини. *Дубра́к* етимологічно споріднене із *дубрівка* (*дубровка* — див. вище); пор. рос. *дубровка* id. [Ан.: 19]. Метафоричного походження номен *дівча́ча краса́* зумовлений красивим суцвіттям рослини. *Сенець*, — очевидно, від *синець* (деривата від *сіній* — за кольором суцвіття). Із *івняк* пор. рос. *ивка*, чес. *увка*, серб., хорв. *iva*, *ivica* id. На думку В.Махека, це похідні від *iva* ‘вид верби, *Salix* L.’ [Mach.: 193]. Правда, стосовно укр. *івняк* ‘*Ajuga reptans* L.’ ця назва могла бути утворена і безпосередньо від *ива* ‘*Ajuga chamaeritys* L.’; пор. ст. укр. *ива* id. [1642, Слав.: 76, 119]. *Голове́шечки*, — мабуть, від *голове́шка* ‘недогоріле обвуглене або тліюче поліно’, *живучка* — від *живу́чий*; пор. рос. моск., біл. могил. *живучка* id. [Ан.: 19]), мотивація останніх номенів неясна, пор. [ЕСУМ, I: 552; II: 197]. Назва *горля́нка* або утворена від *го́рло*, або перенесена від *горля́нка* ‘горло’ і пояснюється

використанням рослини у народній медицині для лікування горла; пор. ще біл. діал. *горловинка* ‘*Ajuga reptans*’ [Ан.: 19], див. також [ЕСУМ, I: 568]. Номен *богородичник* — від *богородичний*; пор. *богородичне зілля*, *богородне зілля*, *богородська трава* ‘*Ajuga chamaeritys*’ (див. наступний абзац).

Документуються назви ще двох видів *Ajuga* L.: *косарське зілля*, *іван-трава* (харк. [Гор.-1: 3; Мак.: 18]) ‘*Ajuga laxmannii* L.’; *богородичне зілля* (катер. [Ан.: 18; Мел.: 19]), *богородне зілля* (степ. [Lind., II: 107; СБН: 6]), *богородська трава* (дон. [Гор.-2: 367]), *кадило* (степ. [Сред.: 120; Lind., II: 107; ЯТ: 8; Мел.: 19]), *перелет* (степ.), *паклу́н* [Ан.: 18; Мел.: 19; СБН: 6] ‘*Ajuga chamaeritys* Schreb.’ Назва *іван-трава* пов’язується з часом цвітіння рослини (в період свята Івана Купала), *кадило*, ймовірно, перенесено від *Melittis* L. (правда, ще ст. укр. *кадило* документується зі значенням ‘*Ajuga chamaeritys* Schreb.’ [1642, Слав.: 119]), *паклу́н* перенесене від рослини цієї ж родини *Teucrium polium* L., пор. [ЕСУМ, IV: 258], *перелет* (від *перелі́тати*) пояснюється тим, що насіння рослини розноситься вітром, пор. [ib.: 343]. Із усіх назв *Ajuga* L. нормативною в українській науковій термінології для цього роду стала *горля́нка* [ОБРУ: 299; РУСб: 193]. Уперше запропонована і ухвалена як науковий термін у [СБН: 7].

3.77.2. Фіксуються назви трьох видів *Teucrium* L., зокрема поширеної по всій Україні рослини *Teucrium chamaedrys* L. такі: *самосіл* (сер. наддніпр. [Рог.: 138; Піск.: 232; Ум., III: 266; Гр., IV: 100]), *чебре́ць лісовий* [Волк.: 176; Піск.: 285; Тм., I: 108; Гр., IV: 449], київ. *браткі польові* [Ум., II: 282], *полеві братки* і *полевий маточник*, *васі́льки полеві* (поділ.) [Ан.: 351; Мел.: 278; Мак.: 368], *польовий ма́тошник* [Ум., II: 282], *чесночок* (буков. [Маж., II: 773; Ні.: 12; Мак.: 368]), *каді́льниця* [Тм., I: 160], *камандра звичайна* [ВхГик.: 95; ВхБот.1905: 77; Мел.: 278]. *Самосіл* (від *сам* і *сі́ла*) мотивується сильною лікувальною дією рослини [Ан.: 351; ЕСУМ, V: 174]. У складених назвах перенесені компонент *чебре́ць* від *Thymus serpyllum* L., *васі́льки* — від *Ocimum basilicum* L., *браткі*, — мабуть, від *Viola* L. Номен *чесночок* (похідний від діал. *чеснок* ‘часник’) зумовлений часниковим запахом рослини [РО: 206]; пор. *часник дикий* ‘*Teucrium scordium* L.’ [Мак.: 368]. *Каді́льниця* — дериват від *каді́ло* ‘*Melittis* L.’ Із компонентом *камандра* пор. чес. *kalamandra* id. < нім. *Gamandr* < сер. лат. *gamadraea* = *chamaedrys* [Mach.: 193].

Для іншого виду *Teucrium scordium* L., поширеного в Степу, Лісостепу, рідше в лівобережній частині Полісся, документуються назви: *ско́рдія* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 90; Рог.: 138; Тм., I: 143; Гр., IV: 140]), *ді́кий часні́к* (харк. [Ан.: 351; Ум., II: 31; Мел.: 279]), *чісник кінський* (зах. укр. [Парт.; Мак.: 368]), *сви́яча бу́льба* (волин. [1889, Мел.: 279; СБН: 153]). Номен *ско́рдія* утворений від видового означення *scordium* латинської

наукової назви цього виду, яке походить від гр. *σκόρδον* (*σκόρδιον*) ‘часник’; ботанічний номен мотивується часниковим запахом рослини [РО: 206; ЕСУМ, V: 280—281]. У складеній назві *чісник кінський* означення має загальну семантику ‘несправжній; дикий’. Номен *свиняча бульба* виник унаслідок переосмислення (у зв’язку з формою кореня рослини) синтаксичного словосполучення, тобто як ‘несправжня бульба (картопля)’.

Уперше записано нові назви ще одного виду *Teucrium polium* L., який зростає в Правобережному та Донецькому Лісостепу, в Степу і Криму: *паклун* [Рог.: 138; Піск.: 176; Жел.: 597; Гр., III: 88], *ягодовишник* (катер.), *крейдовник* [Ан.: 350; СБН: 153], *сідач*, *сідник*, *сиваш* [Ан.: 350; Мел.: 279]. Назва *крейдовник* (від *крейда* або прикметника *крейдовий* ‘крейдяний’) мотивується зростанням рослини на крейдяних відслоненнях [ВРУ: 560]. Мотивація номена *ягодовишник* (від *ягода* і *вішня*?) не зовсім ясна, можливо, пояснюється зовнішнім виглядом плодів рослини, пор. [ЖР, V/2: 404]. Усі інші назви (*сідач*, *сідник* — від *сідий* ‘сивий’, *сиваш* — від *сивий*, *паклун*, — мабуть, від діал. *пакля* ‘клоччя’, *паклі* ‘довгий тіпаний льон або коноплі’ та ін. [ЕСУМ, IV: 258]), зумовлені сірим (сивим) кольором повстистого опушення рослини [ОВРУ: 300]; пор. видове означення латинської наукової назви рослини *polium* ‘білий’ за білими волосками, якими густо покрита рослина [РО: 207], див. ще [ЕСУМ, IV: 250]. Нормативним для роду *Teucrium* L. в українській науковій термінології став номен *самосіл* [ВТССУМ: 1291; ОВРУ: 300], який як науковий термін уперше запропонований і ухвалений у [СБН: 153], але тільки для виду *Teucrium chamaedrys* L., а для виду *Teucrium scordium* L. — *скордія* і для *Teucrium polium* L. — *паклун*.

3.77.3. Документуються у перший раз назви трьох видів роду *Scutellaria* L. (зростають майже по всій Україні): *шлемівник* (степ. [Lind., II: 103; СБН: 141]), *мариновка*, *розхідник*, *синій цвіт* (усі три катер. [Ан.: 322; СБН: 141]), *оцїтець більший* [ВхГик.: 95; Мак.: 377], *оцїтець* [Жел.: 589] ‘*Scutellaria galericulata* L.’; *кулінка* (київ. [1912, Яв.: 403; СБН: 141]), *акулька* (сер. наддніпр., харк. [Рог.: 135; Ан.: 323; Піск.: 5; ЯЧ: 131]), *чебрець простий* (черніг. [Ан.: 323; СБН: 141]) ‘*Scutellaria pastifolia* L.’; *шлемник* (степ. [Lind., II: 102; СБН: 141]) ‘*Scutellaria altissima* L.’; без указівки на конкретний вид роду *Scutellaria* L. подається у [Жел.: 949] лексема *тарівка*. *Мариновка* вважається результатом деетимологізації ботанічної назви *маруна* під впливом співзвучного імені *Маріна* [ЕСУМ, III: 394], проте його можна також зіставляти, на нашу думку, із рос. діал. *марь* ‘болотиста місцевість у тайзі’, яке пов’язується із *марь* ‘туман, сире повітря’, якщо зважити на зростання рослини *Scutellaria galericulata* L. на заплавах луках, по берегах водоймищ [ВРУ: 562]. *Кулінка*, можливо, перенесено від рослини *Мажанthemum bifolium* F.W.Schmidt, назва якої *кулінка* утворена від *куля*

(ботанічний номен мотивується круглою червоною, коли дозріє, ягодою, пор. [ЕСУМ, III: 133; Нейшт.: 464]), тоді *акулька* — результат деетимологізації *кулінка* під впливом російського імені *Акулька* (від *Акуліна*) [іб., I: 58]. *Тарівка* (< *тарілка*) пояснюється схожістю суцвіття рослини з тарілкою [ЕСУМ, V: 523].

Номен *шлемівник*, *шлемник* вважають кальками лат. *scutellaria* id. (див. трохи нижче) або нім. *Helmkraut* ‘*Scutellaria* L.’ (букв. ‘шолом-зілля’) і зумовлені шоломоподібною верхньою губою квітки рослини, див. [ЕСУМ, VI: 452; Ан.: 322; Нейшт.: 465]. У [Мел.: 265] для роду *Scutellaria* L. як науковий термін пропонується лексема *шеломниця*, якої ми не виявили в жодному іншому джерелі української мови XIX — поч. XX ст., проте вона була ухвалена у цій функції в [СБН: 141] і стала нормативною у сучасній українській науковій термінології у формі *шоломниця* [ОВРУ: 301; РУСб: 290]. Назва *оцїтець* утворена від *щитити* ‘захищати’ [СУМ, XI: 588], можливо, також калька лат. *scutellaria*, етимомом якої є *scutella* ‘миска, чашка, щитик’ або *scutum* ‘щит’. Мотивація *оцїтець* така сама, як і назви *шлемівник* та под. [ЕСУМ, IV: 246; РО: 201].

3.77.4. Для рослини *Marrubium vulgare* L., поширеної по всій Україні, крім відомих від II пол. XVIII ст. полонізмів *шандра* (полт., степ. та ін. [Авг.: 43; Сред.: 541; Рог.: 128; Жел.: 1083; Гр., IV: 483]) і *шанта* (волин. та ін. [ВхПч., I: 11; РО: 202; Жел.: 1083; Гр., IV: 484]), фіксуються також інновації *шмандра* (лемк.), *сяндра* (галиц.) [ВхН.з.: 49; Мел.: 173], *жілава* (степ. [ЯТ: 21; Мел.: 173]), *терпке зіле* (буков. [Нл.; Maj., II: 475; Мак.: 225]). *Шмандра* і *сяндра*, — вірогідно, наслідки деетимологізації назви *шандра* (пор. [ЕСУМ, VI: 444]; пор. ще пол. діал. *santa*, *sajta* id. [Maj., II: 475]). Номен *жілава* етимологічно пов’язується, мабуть, із *жіла*, але його мотивація неясна. Найменування *терпке зіле* зумовлене, ймовірно, смаком рослини; пор. лат. *marrubium* id., яке виводять від єврейського *mar* ‘гіркий’ і *rob* ‘багато’ [РО: 202].

Інший вид *Marrubium peregrinum* L., що зростає подекуди в Степу і Криму, представлений у джерелах назвами: *перекін* [Жел.: 617; Гр., III: 121], *перекоп* (харк. [Рог.: 128; Ан.: 208; Піск.: 19; Жел.: 617]), *пижма* і *шандра* (херс. [Ан.: 208; СБН: 94]), *білий жилізняк* (степ. [Сред.: 540]), *білий желізняк* (степ. [Рог.: 128; ЯТ: 21; Мел.: 172]), *білий залізняк* [Піск.: 19, 182], *білий залозняк* [Руб., I: 373]. Припускають, що номен *перекін* (*перекоп*), утворений від *перекопати*, пов’язується із *Перекопом* у Криму, де ця трава зростає [ЕСУМ, IV: 342]. Проте Анненков пише, що ця рослина в старовинних травниках має також назви *переколь*, *перенос*, *перекос*, *перейде*, *переломи* [Ан.: 208]. Номен *пижма*, очевидно, перенесений від *Tanacetum vulgare* L. Компонент *желізняк* у складеній назві, вірогідно, похідний від *залоза*, як і

інший варіант залозняк, але деетимологізований, мабуть, під впливом діал. *желéзо* 'залізо', пор. [ЕСУМ, II: 192]. Укр. *зало́за* походить від давнішого *желоза* (пор. рос. *желéза*) < прасл. **zelza* < **gelza* id., можливо, пов'язаного із **zelézo* 'залізо' [ib.: 229].

Нормативною в українській мові для роду *Marrubium* L. стала назва *шáндра* [СУМ, XI: 403; ОВРУ: 302]. Уперше її термінував І.Верхратський (*шандра*, *шанта* 'Marrubium vulgare' [ВхГик.: 94]). Як науковий термін *шáндра* 'Marrubium L.' було ухвалено в [СБН: 94].

3.77.5. Уперше документуються назви поширених по всій Україні двох видів рослин — *Nepeta cataria* L. і *Nepeta rannonica* L. (*Nepeta nuda* Smalh.), зокрема для першого такі: *котя́ча м'я́та* (сер. наддніпр. [Гавр.: 142; ЯЧ: 131; Мел.: 184]), *котя́ча мн'я́та* [Тм., I: 177; Руб., VI: 51], *котя́ча м'я́тка* [Вол.: 161; Парт., I: 408; Жел.: 462; ВхБот.1896: 130], *кошача м'я́та* (сх. укр. [Рог.: 129; Гор.-1: 14]), *кошача мн'я́та* (степ. та ін. [Сред.: 539; Ум., II: 41; ЯТ: 22]), *пéсяча м'я́та* [Жел.: 462], *пéсяча м'я́тка* (волин. [ВхПч., I: 11; ВхГик.: 95; Гр., II: 459]), *польова́ мн'я́та* (полт. [Ан.: 225; Ум., II: 41]), *пéсяча тра́ва*, *котя́ча тра́ва* [Парт.: 408], *коше́ча тра́ва* (сер. наддніпр. [Авг.: 48; ВхПч., IV: 15]), *котовик* (сх. укр. [Гор.-1: 14; Мак.: 240]), *котя́чка* (закарп. [ВхН.з.: 50; Мел.: 184]), *ко́шки* [РО: 199; Рог.: 129; Жел.: 373], *коша́че п'і́во* [РО: 199; Мел.: 184], *ша́нта* (полт., бойк.-галиц. [Авг.: 48; ВхПч., IV: 15; Жел.: 1083; Гр., IV: 484]), *ша́ндра* (полт., харк. [Ан.: 225; Ум., II: 41; Мел.: 184]), *шенда* (волин.), *глушник* (полт.) [Ан.: 225; СБН: 101], *маточник* (катер. [Ан.: 225; Мел.: 184]), *ма́тошник* [Ум., II: 41], *утренник* (черніг. [Ан.: 225; Шейк., V/2: 217; СБН: 101]).

Назви *котя́ча тра́ва*, *коше́ча тра́ва*, — очевидно, переклад лат. *herba cattī*, *herba gatta* id.; пор. аналогічні нім. *Katzenmüntz*, *Katzennept*, фр. *herbe au chat* id. Сюди В.Махек відносить також ст. чес. *kocurník*, слвц. *kocúrník* id. Латинська назва мотивується тим, що коти полюбляють запах цієї трави і качаються по ній [Mach.: 194—195]. Однак в [ЕСУМ, III: 60—61] ця думка взагалі не взята до уваги і стверджується, що назва *котовик* id. виникла на українському ґрунті. У зв'язку зі сказаним нам видається ближчим до істини погляд М.Анненкова, який уважав, що «всі ці назви первинно, ймовірно, були запозичені, але потім багато з них стало загальноживаними» [Ан.: 225]. Тому ми вважаємо, що українські назви типу *котя́ча (коше́ча) тра́ва*, без сумніву, запозичені, але найменування типу *котя́ча (коше́ча) м'я́та (мн'я́та, м'я́тка)* або утворені на власному ґрунті (при цьому компоненти *м'я́та, мн'я́та, м'я́тка* мотивуються приємним лимонним запахом рослини [Нейшт.: 465]), або запозичені від польської мови; пор. пол. *kocia (kocza) mięta (miętka)*, а також хорв. *та́сја (та́сина) мета (metva)* і под. id. [Мај., II: 519]. А такі номени, як *котовик*, *ко́шки*, ймовірно, виникли як універби в українській

мові на основі складених назв типу *котя́ча (коше́ча) тра́ва (м'я́та)* і под.; пор. ще рос. літ. *кото́вник* id. Означення *пéсяча* в поданих складених назвах має загальне значення 'несправжня'.

Можна би припустити, що *ша́нта* (а отже, й *ша́ндра*) перенесено від *Marrubium* L. (див. вище), однак заслуговує на увагу також думка В.Махека про те, що *ша́нта* запозичено до української від польської мови, в якій лексема *szanta* в середньовіччі називала рослину *Marrubium* L., а в новітні часи — *Nepeta* L. [Mach.: 195], тобто перенесення назви відбулося, мабуть, у польській мові. Варіант *шенда*, вірогідно, того самого походження, що й *ша́нта (ша́ндра)* [ib.]. *Маточник* — від *ма́тка* (бджолина), пояснюється тим, що ця рослина медоносна; пор. ще укр. поділ. *медунка* id. [Мак.: 240]. Номен *глушник* утворений, імовірно, як універб на основі складеної назви *глуха́ кропива́* 'Lamium L.' (пор. [ЕСУМ, I: 531]) за подібністю листків обох рослин. *Утренник* — від діал. *у́тро* 'ранок', мотивація неясна, пор. [ЕСУМ, VI: 51]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *котя́ча м'я́та* [СУМ, IV: 312; ОВРУ: 302]. Уперше вона термінована у [Мел.: 184] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 101].

Для виду *Nepeta rannonica* L. фіксуються назви: *синецві́т* (сер. наддніпр. [Рог.: 129; Піск.: 236; ЯЧ: 131; Мел.: 184]), *синецві́т* (степ. [Lind., II: 85; Гор.-1: 14]), *синецо́цві́т* [Гр., IV: 121; Руб., XI: 34], *череві́шник* [Волк.: 177; Мел.: 184], *череві́чник* [Гр., IV: 455], *ма́точник* [Рог.: 129; Жел.: 430; Гр., II: 411], *ма́мошник* [Волк.: 171], *ца́р-зі́лля*, *ца́р-си́л* [Піск.: 236], катер. *вихля́ник* і *ді́вина*, поділ. *польовий дзиндзер*, степ. *живоко́сть* [Ан.: 225; СБН: 101]. *Вихля́ник*, — очевидно, від *вихля́ти*. *Цар-зі́лля* і *ца́р-си́л* мотивуються сильною лікувальною дією рослини (використовується від лихоманки, ломоти, сухот, тобто туберкульозу [Ан.: 225]). Назви *ді́вина* і *живоко́сть*, вірогідно, перенесені відповідно від *Verbascum* L. і *Symphytum* L. Мабуть, переосмислений також компонент *дзиндзер*, який виник, можливо, внаслідок деетимологізації *дзіндзі́вер* 'Malva L.' У назві *ма́мошник*, очевидно, описка, правильно, на нашу думку, мало би бути *ма́точник*.

3.77.6. Уперше джерела засвідчують назви поширеної по всій Україні рослини *Glechoma hederacea* L. *ро́східник* (сер. наддніпр. [Авг.: 34; Рог.: 124; Гр., IV: 82; ЯЧ: 131]), *ро́зхідник* (степ. та ін. [ВхПч., IV: 14; Жел.: 47; Ум., I: 14]), *ро́сходник* [Ум., II: 124], *ро́зходник* [Тм., I: 214], *ко́тячка ро́зхідни́ця* [ВхГик.: 95; Жел.: 372], *ко́тячка* (галиц., поділ. [ВхПч., II: 32; Мак.: 169]), *котовник* (буков. [Ні.; Мај., II: 362; Мак.: 168]), *ко́цурник* (лемк., закарп. [ВхЛем.: 246; Гр., II: 295; ВхН.з.: 45]), *ко́тики* [Рог.: 124; Ум., I: 14; Тм., I: 7; Гр., II: 292;], *коша́чки* [РО: 200; Піск.: 114; Гр., II: 296], *коше́чник* [РО: 200; Ум., II: 41; Гр., II: 296], *кошачник* [Піск.: 26], *кошача м'я́та* [Рог.: 124; Піск.: 26; Руб., VI: 52], *кі́нська м'я́та* (бойк., галиц. [ВхПч., II: 32; Мел.: 129]),

кінська мятка [ВхГик.: 95], лісова мята [РО: 200; Ум., I: 14], котячі булки (надсян. [Гавр.: 140; Вол.: 161; ВхН.з.: 45]), котячі яйця (волин. [ВхПч., I: 10; ВхГик.: 95; Гр., IV: 537]), котячі муди [Петр.: 19], мудики (волин. [ВхПч., I: 10; Волк.: 172; Гр., II: 452]), коцимунда [Гавр.: 140], плющ (полт., степ., надсян. та ін. [Авг.: 34; ВхПч., IV: 14; ВхГик.: 95; ВхН.з.: 45]), блющ (катер. [Гор.-2: 376]), блющок земний [Парт.; Мак.: 168], шандра (уман. [Б.-Н.: 395; Ан.: 158; Ум., II: 41; Тм., I: 7]), б'удра [Рог.: 124; Жел.: 47; Гр., I: 106], кротівник [Вол.: 161; Жел.: 382; Петр.: 19], кудра (уман.), крапива (харк.), ряс (харк., катер.), яблонове зілля (катер.), орлики (черніг.) [Ан.: 158; СБН: 69], задужник, опонець [Петр.: 13, 27], кундерман (бойк., галиц. [ВхПч., II: 32; ВхБот.1905: 78; Мел.: 129]), кундерман, кудерман, [Жел.: 386, 389].

Назва *розхідник* і под. перенесена від *Sedum acre* L. Компонент *розхідниця* того самого походження, що й *розхідник*, тобто утворений від *розходить*, мотивується тим, що ця рослина, як і *Sedum acre*, розпускає пагони, які стеляться (розходяться) по землі, укорінюються, даючи життя новим рослинам, пор. [ЕСУМ, V: 116]. Перенесені від подібних рослин і деякі інші назви цієї рослини: *кошача мята* — від *Nepeta cataria* L. (пор. [Mach.: 195]), *шандра* — від *Marrubium* L., *плющ*, *блющ* — від *Hedera helix* L. (пор. латинське видове означення *hederacea* — похідне від *hedera* 'плющ' [Mach.: 195; Нейшт.: 466]; пор. ще пол. *bluszcz* 'Glechoma hederacea' [Maj., II: 362]), *крапива* — від *Lamium* L. (за схожістю листків), компонент *мята* (*мятка*) в складених назвах — від *Mentha* L. (пор. латинську родову назву *glechoma* — від гр. *γλήχων* 'вид м'яти' [Кг.: 93; Нейшт.: 466]), *орлики*, — можливо, від *Aquilegia vulgaris* L. Перенесена, мабуть, і назва *кудра* (пор. діал. *кудра* 'кучерява жінка') або утворена від *кудрявий* 'кучерявий' (пов'язується в такому випадку із зовнішнім виглядом листків рослини), пор. [ЕСУМ, III: 124].

Як універби виникли *котячка*, *котовник*, *котики* на основі складених номенів *котячі яйця* (*муди*, *булки*), в яких компоненти *яйця*, *муди*, *булки* мотивуються плодами цієї рослини у вигляді коричневих горішків (пор. [БА: С. 237]); пор. ще укр. діал. *мудо* 'ядро (у мужчини, самця)' [Гр., II: 452]; як універби витворилися *кошачки*, *кошичник* на основі *кошача мята* і под.; *мудики* — на основі *котячі муди*. Номен *коциурник* — дериват від діал. *коциур* 'кіт', яке, очевидно, від пол. *kosur* id. [ЕСУМ, III: 64]. *Коцимунда*, — ймовірно, результат схрещення діал. *коциур* 'кіт' і *мудо* з наступною деетимологізацією композита. Ця назва мотивується тим самим, що й *кошача мята*, *котики* і под.; пор., однак, ще ст. чес. *kosurnik*, слвц. *kosurnik* 'Nepeta cataria L.' (див. вище). Отже, укр. *коциурник* як ботанічна назва, — можливо, західнослов'янське запозичення. *Кротівник*, — вірогідно, від *krit*, род. в. *кратá*, але мотивація не зовсім ясна, можливо, пояснюється характером

розмноження рослини, пор. іншу її назву *розхідник*. *Опонець* — від чес. *oropes* id. [Mach.: 195]. *Задужник*, ймовірно, від діал. *задужати* 'перевершувати кого' [Жел.: 243], у такому разі пов'язується з лікувальними властивостями рослини. Назва *яблонове зілля* зумовлена, очевидно, приємним запахом рослини. *Кундерман* (*кудерман*), вірогідно, запозичена через пол. діал. *kundram*, *kundran* або прямо від нім. *Gundermann* id., пор. [ЕСУМ, III: 141]. Походження номена *б'удра* неясне; пор. ще чес. морав *budra* id., запозичене, на думку В.Махека, від українських карпатських діалектів [Mach.: 195]; пор. також рос. літ. *б'удра* id. Нормативною в українській літературній мові стала назва *розхідник* [СУМ, VIII: 850; ОВРУ: 303], уперше вжита і ухвалена як науковий термін у [СБН: 69].

3.77.7. Фіксуються у перший раз назви поширеної у Поліссі і Лісостепу рослини *Dracoscephalum guyschiana* L. *мир-зілля* (сер. наддніпр. [Рог.: 121; Піск.: 136; ЯЧ: 131]), *мир-зіле* (гуцул. [Онишук: 155]), *мир-зілля* [Гр., II: 426], *синявка* (степ. [Шм.; Мак.: 133]), *синеворот* (харк.), *обморочник* (київ.), *чистик головний* (черніг.) [Ан.: 128; СБН: 54], *гаднік* [ВхГик.: 95; Жел.: 134]. Номен *синявка* (від *сіній*) пов'язується з кольором квітки рослини, пор. [ЕСУМ, V: 235]. Найменування *обморочник*, *чистик головний* пояснюються, ймовірно, використанням рослини у народній медицині як засобу від головного болю [Ан.: 128]. Можливо, цей мотив ліг і в основу назви *мир-зілля* (від *мир* 'спокій' за заспокійливою дією рослини), тому нам видається непереконливим виведення компонента *мир* у назві *мир-зілля* від діал. *марь* 'лобода' [ЕСУМ, III: 463—464]. *Гаднік* — або калька лат. *dracoscephalum* id. (детальніше див. п. 2.28.3), або утворене на українському ґрунті від *гад* 'змія' (квітка рослини нагадує голівку гадюки). Номен *мир-зілля* був ухвалений як науковий термін у [СБН: 54], проте в українській літературній мові в цій ролі закріпився *змісголівник* [СУМ, III: 620; ОВРУ: 303]. У [Кобів: 164] зроблено спробу повернути *мир-зілля* як нормативний термін для виду *Dracoscephalum guyschiana*.

3.77.8. Для позначення поширеної майже по всій Україні рослини *Prunella* (*Brunella*) *vulgaris* L. уперше джерела фіксують назви *суховірики* (сер. наддніпр., поділ., галиц. та ін. [Волк.: 175; Ан.: 274; Гр., IV: 233; ВхН.з.: 52; ЯЧ: 131]), *суховершка* (харк. [Гор.-1: 5]), *суховірх* (гуцул., галиц. [Гавр.: 143; ВхПч., II: 34; Жел.: 938; Тм., I: 81; Гр., IV: 233]), *купатень суховерх* [ВхГик.: 95], *суховчик* (галиц. [Нов.: 101; ВхН.з.: 52; Мел.: 55]), *сухотник* (галиц. [Гавр.: 143; Петр.: 36]), *сухован* (галиц. [ВхН.з.: 52; Мел.: 55]), *суховили* (галиц. [Гавр.: 143]), *горлянка* (сер. наддніпр. [Авг.: 89; ВхПч., IV: 15; Ум., IV: 96]), *горляна поміч* [Ан.: 274; Мел.: 55; СБН: 26], *к'упатень* (галиц. [ВхПч., I: 12; Жел.: 389; Гр., II: 326]), *чорноголовка* (буков., степ.

[Lind., II: 104; НІ.; Мак.: 66]), *сережки* (черніг.), *польові васильки* (харк.) [Ан.: 274; СБН: 26], *брунѣлька* (черніг. [Рог.: 115; Ан.: 274; Жел.: 45; Гр., I: 102]).

Композит *суховѣрх* (від *сухий* і *верх*) мотивується тим, що квітки, зближені у верхівковий колос, знаходяться в пазухах сухуватих прицвітників [Шамота: 94; Нейшт.: 468]; пор. ще укр. *суховѣрхий* 'із сухою, засохлою верхівкою (про дерево)' [СУМ, IX: 867]. *Суховѣрки* — дериват від *суховѣрх*. Етимологічно спорідненими з цими назвами є також *суховчик*, *сухован*, утворені за допомогою суфіксів *-овчик* та *-ован*, пор. ще [Шамота: 100]. Номен *горлянка* (від *горло*) зумовлений, як і *горляна поміч*, застосуванням рослини при лікуванні горла, пор. [ЕСУМ, I: 568] (можливо, ботанічна назва *горлянка* виникла внаслідок переосмислення *горлянка* 'горло'; пор. ще рос. *горлянка*, *гортанная помочь*, біл. *могил.*, мін. *гарлянік*, *гарлянка*, *гарлянка палявая* [Кис.: 105; ЛАБНГ, I: 237], серб., хорв. *гортанка* id. [Сим.: 82]. *Купатень* (від *купати*) пов'язується з використанням рослини для миття голови, від лущення шкіри, пор. [ЕСУМ, I: 145; Ан.: 274].

Компонент *васильки* у складеній назві перенесено від *Ocimum basilicum* L. Композит *чорноголовка*, очевидно, похідний від *чорноголов* (пор. укр. діал. *чорноголов* 'Equisetum arvense L.' [СБН: 57]) < прасл. **čьr̃nogolŭ* 'Prunella та інші рослини з темною квіткою' [Сабадош 1996: 11, 51]; пор. ще рос. *чорноголовка*, діал. *чорноголовник*, *чорноголовок* 'Prunella vulgaris L.', біл. діал. *чарнагалѡўка*, *чарнагалѡўнік*, *чарнагалѡвец* і под. [ЛАБНГ, I: 237], пол. *glowienka* (ст. пол. від XVI ст.) [Маж., II: 631], чес. *hlavěnka* (< пол.), *hlavuška*, *černoohlávek* (і ст. чес.), *černoohlávka*, слвц. *černoohlávok* [Mach.: 196], серб., хорв. *црноглав*, *црњ*, *црњевац*, *црнглавка* id. [Сим.: 82]. Із *брунѣлька* пор. рос. волог. *брунец* [Ан.: 274], *брунѣла*, біл. *брунѣлька*, *бурнѣлька* [Кис.: 105], пол. *brunelka*, серб., хорв. *прунелица* id. [Сим.: 82]. Українська назва вважається запозиченням через польське, можливо, німецьке (нім. *Brunelle* id.) посередництво від іт. *prunella* id., пов'язаного з лат. *prunella* 'сливове дерево' — деривата від *prunus* id. < гр. *πρόμνη* id., вірогідно, запозиченого від якоїсь малоазійської мови [ЕСУМ, I: 267; Фасм., I: 220]. Нормативною в українській мові для роду *Prunella* L. стала назва *суховѣрки* [ВТССУМ: 1418; ОВРУ: 303], ухвалена як науковий термін у [СБН: 26].

Для виду *Prunella grandiflora* Scholl. задокументовано назви: *крутоголовчики* (волин. [Нов.: 101; Гр., II: 315]), *крутоголовник* [Петр.: 19], *горлянка* [Рог.: 114; Жел.: 153; Гр., I: 313], *горянка* [Рог.: 114; Піск.: 57; Гр., I: 317; Руб., II: 34]. Композити *крутоголовчики* і *крутоголовник* утворені від *крутіти* і *голова*, але мотивація віддієслівного компонента не зовсім ясна, пор. [Шамота: 59]. Назва *горянка* виникла, можливо, на основі *горлянка* внаслідок деетимологізації останньої.

3.77.9. Фіксуються найменування поширеної в лісових районах Правобережжя, а також у західному та правобережному Лісостепу рослини *Melittis melissophyllum* L. *каділо* (гуцул., волин. та ін. [Гавр.: 141; Нов.: 100; Рог.: 128; Жел.: 329; Гр., II: 206]), *пахуче каділо* [Ум., II: 113; Тм., I: 209; СБН: 96], *медно каділо* [ВхГик.: 94; Жел.: 432; Мел.: 177], *медніця* [Тан.: 60], волин. *гадин язїк* [Ан.: 215; Ум., II: 113; Тм., I: 209] і *пижельник* [Ан.: 215; СБН: 96]. Ст. укр. *каділо* означало іншу рослину цієї ж родини *Ajuga chamaepitys* Schreb. [1642, Слав.: 119]. Зважаючи на те, що лексема *каділо* в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. більше відома зі значенням 'Melittis melissophyllum L.', очевидно, саме його слід визнати первинним; пор. ще рос. *каділо*, біл. *кадзіла* id. [Кис., II: 83], ст. пол. (від XVII ст.) *kadzidlo* 'Melittis L.' [Маж., II: 483]. Вважається, що номен *каділо* — дериват від *кадіти*, пов'язується з ефіроносними властивостями рослини [ЕСУМ, II: 358], рослина справді дуже пахуча (пор. іншу її назву *пахуче каділо*), проте цілком можливо пояснювати фітономен *каділо* як наслідок переосмислення загальноновживаного слова *каділо*, в такому випадку він мотивується формою квіток рослини.

Назва *медніця* та компонент *медно* в складеній назві, вірогідно, пов'язуються етимологічно з *мед*; пор. пол. *miodownik*, *miodunka*, ст. пол. *pszczelnik*, луж. *medunka*, хорв. *medika*, *medenika* [Маж., II: 483—484], лат. *melittis* id., утворене від *melitta* 'бджола' [Ан.: 215]. Флорономен *пижельник*, можливо, пов'язаний із *пиж*, але мотивація його неясна [ЕСУМ, IV: 367]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *каділо* [СУМ, IV: 68; ОВРУ: 304], вперше вжита як науковий термін у [ВхГик.: 94] та ухвалена в цій ролі в [СБН: 96]; пор. у [Мел.: 177] із цим значенням *кадільник*.

3.77.10. Уперше фіксуються назви для видів *Phlomis* L., зокрема поширений у більшій частині України, крім гірських районів та північного Полісся, вид *Phlomis tuberosa* L. називається *бабка* (степ. та ін. [Ум., III: 126; ЯТ: 23]), *свиняча бабка* (харк., катер.), *нечуйвітер* (катер.), *глуха кропива* (херс.) [Ан.: 249; Ум., I: 260; Мел.: 201], *шандра* (сх. поліс. [Волк.: 178; Гр., IV: 483]), *вовче ухо* (степ. [Ан.: 249; Шейк., V/2: 221]), *христов посошок* [Рог.: 131; Піск.: 278; Мел.: 201], *полѡмка* [ВхГик.: 96; Жел.: 691], *медовик* (сер. наддніпр., катер., степ. [Сред.: 542; Ум., I: 260; Ан.: 249; ЯЧ: 131]), *медовка* (катер. [Ан.: 249; СБН: 112]), *чужеварник* [Рог.: 131; Руб., XIII: 16], *чужоварник* [Гр., IV: 476; Мел.: 291]. Більшість цих назв перенесена від інших схожих чимось (листям та ін.) рослин або інших предметів, а саме: *бабка* — від *Plantago major* L. (означення *свиняча* у складеній назві має загальну семантику 'несправжня'), *нечуйвітер* — від *Hieracium pilosella* L., *глуха кропива* — від *Lamium* L., *шандра* — від *Matrubium* L. Перенесені також *вовче вухо* (за формою листків) і компонент *посошок* у складеній назві

(стебло рослини пряме й голе). Номен *полѡмка* виник, можливо, внаслідок переосмислення загальноживаного *полѡмка* 'пошкоджене, поламане місце' [СУМ, VII: 93] у зв'язку з застосуванням цієї рослини в народній медицині, напр., від грижі [Ан.: 407]. *Медовик, медовка* — від *мед* або *медовий*, зумовлені медоносністю рослини. Композит *чужоварник* утворений від *чужий* і *варити*, проте його мотивація неясна.

Для іншого виду цього роду *Phlomis pungens* Willd., поширеного в південній частині Лісостепу, в Степу і Криму, документуються назви: *залізняк* (степ. [Сред.: 542]), *козачий залізняк* [Рог.: 131; Піск.: 109; Ум., I: 258; Гр., II: 59], *железняк* (київ., полт., катер.), *буквиця* (полт.) [Ан.: 249; СБН: 111], *перекотиполе* (степ. [Сред.: 543; Ан.: 249; Ум., I: 258]), *чистець* (степ. [ЯТ: 23; Мел.: 201]). *Залізняк, железняк* (від *залізо* і діал. *железо*) мотивуються народним повір'ям про чудодійну силу рослини, пор. [ЕСУМ, II: 228]. Варіант *залізняк* став в українській літературній мові нормативним для роду *Phlomis* L. [СУМ, III: 190; ОВРУ: 304]. Як науковий термін уперше запропонований у [Мел.: 201] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 111]. Композит *перекотиполе* (від *перекотити(ся)* і *поле*) пов'язується з тим, що висохле стебло рослини відривається вітром від кореня і переноситься далі, пор. [Шамота: 121]. Назва *чистець* (від *чистити*) зумовлена використанням рослини в народі для очищення шкіри від прищів та ін. [ЯТ: 23].

3.77.11. Уперше джерела документують назви всіх видів роду *Galeopsis* L., які зростають в Україні, зокрема для виду *Galeopsis ladanum* L. — *жабрей* [РО: 204; Рог: 123; Піск.: 74], *жабрій польовий* [ВхГик.: 94; Жел.: 219; Гр., I: 470], *васильок польовий* [Волк.: 166; Мел.: 122]; для виду *Galeopsis speciosa* Mill. — *собачі коноплі* [Рог.: 123; Піск.: 242; Гр., IV: 163], *жебрій, зюбрій* [ВхПч., I: 10; Нов.: 98; Жел.: 319], *медовник* [РО: 204; Рог.: 123], *медівник* [Гр., II: 414; Мел.: 122]; для *Galeopsis tetrahit* L. — *жабрій* [Ум., II: 61], *жебрій* [ВхГик.: 94; Жел.: 219], *лісовий жабрей* [Рог.: 123; Піск.: 127; Ум., I: 124; Руб., VII: 27], *лісовий жабрій* [Піск.: 127; Гр., I: 470], *жабрик* [Рог.: 123; Піск.: 74; Жел.: 216; Ум., II: 61; Гр., I: 470], *зябрій* (гуцул. [Жел.: 319]); для *Galeopsis pubescens* Bess. — *жебрій* [ВхГик.: 94], *конопелька* (галиц. [Нов.: 98; Гр., II: 278]). Без указівки на конкретний вид роду *Galeopsis* L. документуються гуцул. *зябрій, зюбрій* [Гавр.: 139].

Із назвами *жабрій* і под., *зябрій, зюбрій* і под. пор. рос. діал. *жабрей, жабер, зябрій*, біл. *зябер, зябра, жабрэй, жабрэйка, жабрык* і под. [Кис.: 56; ЛАБНГ, I: 238], чес. *žabr*, слвц. *ziabor* 'різні види *Galeopsis* L.' [Mach.: 196]. Ці слова, гадаємо, пов'язані з *зябра* : *жабра* 'зябра', які є похідними від праслов'янської основи **zēb-* : **zqb-*, що є в свою чергу фонетичним варіантом основи **zēb-* : **zqb-*; пор. рос. діал. *жаба* 'рот', див. [ЕСУМ, II: 183—184; 285; Фасм., II: 31—32; 91]. Фітономени мотивуються тим, що два

різнокольорові пелюстки квітки нагадують губи, тобто рот. Непереконливим, на нашу думку, є пов'язування флорономена *зябрій* : *жабрій* із *зябля* 'зоране (на зиму) поле', ст. сл. *завж* 'проростаю' (первісно 'роздираю') або *жаба* зі значенням 'жаба', див. [ЕСУМ, II: 184]. Подібністю рослини до конопель зумовлені назви *собачі коноплі* (означення *собачі* тут має загальне значення 'несправжні'), *конопелька*; пор. ще біл. діал. *канопля, канпелька, канпельцы* [ЛАБНГ, I: 238], ст. пол. *psi konop* (від 1472 р.), чес. *konopice*, слвц. *konopnica* 'Galeopsis tetrahit' [Mach.: 196], сер. лат. *cinocanabs* id. (букв. 'собачі коноплі') [RS: 283]. *Медівник* (від *мед* або *медовий*) пояснюється медоносними якостями рослини, пор. [ЕСУМ, III: 429—430; Ан.: 151], а також біл. діал. *мядунка, мядўлькі, мядуніца* id. [ЛАБНГ, I: 238]. Із усіх цих назв нормою в українській літературній мові для роду *Galeopsis* L. є *жабрій* [СУМ, II: 500; ОВРУ: 305], ухвалене як науковий термін у [СБН: 66]. Уперше в цій функції варіант *жебрій* використано у [ВхГик.: 94], а М.Мельник запропонував варіант *зябрій* [Мел.: 122—123].

3.77.12. Документуються вперше назви поширеної майже по всій Україні, крім Криму та півдня Степу, рослини *Lamium album* L. — успадкована від праслов'янської мови *глух́а кропива́* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 39; Рог.: 126; Піск.: 19; Ум., IV: 227]), *глух́а копріва* (півд. лемк. [1880, Мак.: 198; Петр.: 7; ВхН.з.: 47]) < прасл. **gluxa kropiva* (*kopriva*) id. [Сабадош 1996: 51], відома зі староукраїнського періоду *мертва кропива́* [РО: 205; Рог.: 126; Гр., II: 419] (пор. ст. укр. *кропива мертвая* id. [1642, Слав.: 205]) і новотвори *біла кропива́* [Піск.: 19; Ум., I: 95; Руб., I: 373], *глух́а біла кропива́* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 39; Рог.: 126; Ум., IV: 227]), *біла глух́а кропива́* (сер. наддніпр. [Ан.: 184; ЯЧ: 132]), *глух́а жєліва* (бойк. [ВхН.з.: 47; Мел.: 151]), *глуши́ця* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 32; Жел.: 145; Гр., I: 291]), *глуши́ця біла* [ВхГик.: 93], *глу́шник* (бойк. [ВхПч., II: 32; Мел.: 151]), *глухавка* [Петр.: 7], *мертвяк* [Піск.: 19; Мак.: 199], галиц. *медўнка, медўлька* і *медўшка*, гуцул.-покут. *медўни́ця* [ВхПч., II: 32; Тан.: 60; Мел.: 151], *мідянки* (закарп. [ВхН.з.: 47]), *медни́ця* [Тан.: 60; Мак.: 198], *чар-зілє, чарівне зілє* [Кміц.; Мак.: 198].

Означення *біла* у складених назвах пов'язується з кольором квітки; пор. пол. діал. *biała pokrzuwa, pokrzuwa hlucha biała* [Maj., II: 423], серб., хорв. *bela kopřiva* id. [Сим.: 260]. Метафоричне означення *мертва* у подібній назві, як і *глух́а* в інших складених, мотивується тим, що види роду *Lamium* L. не жалять, на відміну від справжньої кропиви (*Urtica* L.). *Глуши́ця, глу́шник, глухавка*, — очевидно, універби, які виникли на основі складеної назви *глух́а кропива́* (пор. чес. *hluchavka, hluchavec* id. [Mach.: 197]). Номен *мертвяк* утворений також на основі складеної назви *мертва кропива́*; пор. пол. (і ст. пол.) *martwa pokrzuwa* [Maj., II: 423], чес. *mrtvá kopřiva*, слвц. *mrtvá žihlava*,

mrtvica [Mach.: 197], серб., хорв. *мртва коприва бела, мртвица, мртвача* 'Lamium L.' [Сим.: 260]. *Медунка* і под. (також *мідянки* — від діал. *мід* 'мед') пояснюється медоносними якостями рослини; пор. чes. *medunica, medulka, meduvka* id. [Mach.: 197].

Джерела фіксують ще назви інших видів *Lamium L.*, зокрема *Lamium maculatum L.* (зростає по всій Україні, крім південної частини Степу) — *глуха кропива* (сх. укр. [Рог.: 126; Ум., I: 95; Гр., I: 251; ЯЧ: 132]), *глуха кропива* (зах. укр. [Вол.: 162; Гол.: 479; Волк.: 167]), *глухавка пятновата* [Вол.: 162], *глушиця плямовата* [ВхГик.: 94; Мак.: 199], *каділо діке* (галиц. [Нов.: 99; Гр., II: 206]), *медунка плямиста* [ВхБот.1905: 77; Мел.: 151], *кур'яча сліпота* [Вол.: 162; Жел.: 884], *окладник* (полт. [Ан.: 184; Ум., I: 95]); виду *Lamium purpureum L.* (поширений майже по всій Україні) — *красна кропива* (уман. [Ан.: 184; Ум., IV: 227; СБН: 83]), *медунка* [ВхПч., I: 10; Жел.: 432], *медуніця, медівка* [Жел.: 432], *шандра* (уман. [Ан.: 184; Ум., I: 95; Тм., II: 116]), *дівка* (галиц. [ВхПч., I: 10; Мел.: 152]), *дрімлюх* (гуцул. [Шух.; Мел.: 152]); виду *Lamium amplexicalle L.* (розповсюджений у Закарпатті, Поліссі, Лісостепу і Криму) — *кінська м'ята* [Рог.: 126; Піск.: 106; Гр., II: 425], *кінська кропива* (буков. [Ні.: 7; Мај., II: 423; Мак.: 199]).

Окремі з цих назв перенесені від інших рослин: *шандра* — від *Marrubium L.*, у складених назвах компонент *каділо* — від *Melittis sarmatica Klok.* (*Melittis melissophyllum L.*), *мята* — від *Mentha L.* Номен *дівка*, — ймовірно, результат метафоричного переосмислення загальноживаного слова за асоціацією яскравої і гарної квітки рослини з дівчиною; пор. іншу назву цієї рослини *красна кропива*, в якій означення може мати як діалектне значення 'червона' (пор. серб., хорв. *црвена коприва* id. [Сим.: 269]), так і 'гарна, красива'. *Дрімлюх* пов'язується з *дрім'яти*, мабуть, у зв'язку з обвислим листям і суцвіттям. Означення *кінська* у назві *кінська м'ята* має значення 'несправжня; дика', а *плямовата, плямиста, пятновата* у відповідних складених назвах (від *пляма* або діал. *п'ятно*) мотивується плямами на листках рослини. Із усіх назв видів роду *Lamium L.* нормативною для останнього в сучасній українській мові стала *глуха кропива* [СУМ, II: 89; ОВРУ: 505], уперше термінована І.Верхратським у [ВхБот.1905: 76] і ухвалена в цій ролі в [СБН: 83]. Ця назва поширена у більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 13].

3.77.13. Документуються назви поширеної майже по всій Україні рослини *Galeobdolon luteum Huds.* (*Lamium galeobdolon Crantz*) *губаня жовта* [ВхГик.: 94; Жел.: 162], *зеленчук* (степ. [Lind., II: 91; СБН: 83]), *земляний ладан* (полт., степ. [Lind., II: 91; Гор.-2: 374; СБН: 83]). Компонент *губаня* (від *губа*) мотивується подібністю двох пелюстків квітки до губ, означення *жовта* — кольором квітки. *Зеленчук* пов'язується із *зелений* за яскраво-

зеленим кольором листя рослини. Компонент *ладан* у складеній назві перенесений від тропічного дерева *Boswellia sacra* та ароматичної смоли з нього (остання назва документується в пам'ятці української мови від 1350 р. [ССУМ, I: 536]), зумовлений тим, що розтерте листя рослини *Galeobdolon luteum* дуже смердить; пор. лат. *galeobdolon* id., утворене від *galea, gale* 'тхір', 'ласка (вид тварини)' і *bdolos* 'сморід' [Нейшт.: 471—472]. Літературною нормою української мови стала назва *зеленчук* [ВТССУМ: 457; ОВРУ: 305].

3.77.14. Для поширеної в Закарпатті, Лісостепу і Степу рослини *Leonurus cardiaca L.* фіксуються назви *собача кропива* (сер. наддніпр. та ін. [РО: 204; Рог.: 126; Піск.: 242; ЯЧ: 132]), *собача крапива* [Руб., XI: 65], *глуха кропива* (галиц. степ. та ін. [Нов.: 99; Сред.: 541; Рог.: 126; Гр., I: 291; II: 310; ЯТ: 19]), *псячка* (галиц. [ВхПч., II: 33; Жел.: 786; Гр., III: 496]), *хвастуця псячка* [ВхГик.: 94; Жел.: 1035; ВхБот.1896: 130], *гусячий слід* (буков. [Мај., II: 133; Ні.: 7; Мак.: 207]), *кур'ячий слід* [Жел.: 883], *кропивничок* (волин. [Ан.: 191; Ум., II: 81]), *курпоїн, курпоїн лісний* (катер. [Ан.: 191; СБН: 86]), *сіндра* (полт. [Ан.: 191; Тм., II: 114; Ум., III: 222]), *сердечник* [Петр.: 34], *пустирник* (степ. [Lind., II: 99; СБН: 86]).

Назва *глуха кропива* перенесена від *Lamium album L.*; пор. рос. діал. *глухая крапива, дикая крапива* id. [Ан.: 191]. Означення *собача* у складеному номені має значення 'несправжня; дика'; пор. рос. діал. *собачья крапива, дикая крапива* [ib.], серб., хорв. *копривина, копривица* id. [Сим.: 269]. У назві *хвастуця псячка* перший компонент — дериват від *хваст* 'бур'ян' (< прасл. **xvastь* id.) [ЕСУМ, VI: 163] (пор. щодо принципу номінації чes. *buřina* 'Leonurus L.', яке того ж походження, що й укр. *бур'ян* [Mach.: 198]), а *псячка*, — очевидно, універб, який виник на основі назв типу закарп. *кропива пєсся, жаліва псяча (пєсся)* 'Leonurus cardiaca L.' [Кобів: 249]. Фітономени *гусячий слід, кур'ячий слід* зумовлені подібністю листочка цієї рослини до відбитку гусячої (кур'ячої) лапки (див. [БА: Табл. 92/5]; пор. ще пол. *gęsia stopa, wilcza stopa* id. [Мај., II: 433]). *Кропивничок* пов'язується з *кропива*, а *сіндра* — результат деетимологізації слова *шандра* [ЕСУМ, V: 234] (пор. укр. діал. *сандра, шандра* [СБН: 86], пол. *koteza szanta* id. [Мај., II: 433]), яке перенесене від *Marrubium L.* *Сердечник* (від *сєрце*; ця рослина — ефективний засіб для лікування хвороб серця), вірогідно, запозичене від чes. *srdečník* id., яке, на думку В.Махека, стало джерелом також для слвц. *srdecovník*, пол. *serdecznik*, рос. *сердечник* id. [Mach.: 197]; пор. ще серб., хорв. *срдацица, срданик, срденика* і под., слвн. *srčnik* id. *Пустирник* — від рос. *пустырник* id. [ЕСУМ, IV: 639]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Leonurus L.* стала назва *собача кропива* [СУМ, IV: 365; ОВРУ: 306], уперше кодифікована як науковий термін у [СБН: 86].

3.77.15. Поширена майже по всій Україні рослина *Ballota ruderalis* Sw. (*Ballota nigra* L.) у джерелах представлена назвами *м'яточник* (степ. [ЯТ: 132; Мел.: 48]), *м'ятошник* [Ум., I: 60], *соба́ча м'ята* [Ан.: 60; 1878, Мак.: 52; Ум., I: 60], *ма́точник* [Рог.: 114; Жел.: 430; Ум., IV: 198; Гр., III: 411], *глуха кропива*, *ша́ндра* (степ. та ін. [Сред.: 54; Ум., I: 60]), *вопюча ша́ндра*, *білокудреник* (степ. [Lind., II: 98; СБН: 22]), *кудреник*, *чорнокудреник* [1878, Мак.: 52; Петр.: 40], *го́бзик* [ВхГик.: 94; Жел.: 146]. *М'ятошник* — від *м'ятка*, мотивується, можливо, характерним запахом розтертого листя цієї рослини; пор. іншу назву *вопюча ша́ндра*, лат. *ballota* id., утворену від гр. *βάλλειν* 'кидати, відштовхувати' [РО: 206]. *Ма́точник*, на думку М. Анненкова, — вірогідно, результат деетимологізації слова *м'яточник* [Ан.: 60]; пор. *соба́ча м'ята* id. (означення *соба́ча* у складеній назві має загальне значення 'несправжня'). Номен *кудреник* та інші снільнокореневі (від *ку́дрі* 'кучері') зумовлені зовнішнім виглядом суцвіття рослини, див. [ЦА: № 530]. У композиті *білокудреник* компонент *біл-* пов'язаний із білими, частіше червоно-фіолетовими пелюстками (можливо, саме останньою ознакою пояснюється компонент *чорн-* в іншій складній назві *чорнокудреник*, див. [ib.]). *Го́бзик* — від діал. *гобза* 'Sambucus ebulus L. (бузина трав'яниста)' < *хабза*, *хабз* id. [Кобів: 364], що є дериватами від прасл. **хавь* 'поганий' і мотивується неприємним запахом бузини, пор. [ЕСУМ, I: 540; VI: 146]. Назва *глуха кропива* перенесена від *Lamium* L., а *ша́ндра* — від *Marrubium* L. Нормативним в українській науковій термінології для роду *Ballota* L. став *м'яточник* [ОВРУ: 306], уперше запропонований як науковий термін у [Мел.: 48] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 21].

3.77.16. Продовжує документуватися джерелами назва рослини *Stachys gesta* L. (зростає в північно-західній і північній частинах України) *чистець* (волин., сер. наддніпр., степ. [ВхПч., I: 13; Рог.: 137; Жел.: 1072; Гр., IV: 464; ЯЧ: 132; ЯТ: 28]), *чистець* (бойк., волин. [Нов.: 102; Гоц.1896: 106]) < прасл. **čistьсь* id. [Сабадош 1996: 51; ЕСУМ, VI: 326—327], а також інновації *чісттик* [РО: 204; Жел.: 1072], *счісток* [РО: 204; Рог.: 137; Мел.: 271], *чистяк* (галиц. [ВхПч., III: 23; Жел.: 1072]), *чистняк* [Рог.: 137; Гр., IV: 464], *чистотіл* (буков. [Ні.; Maj., II: 739; Мак.: 358]), *дікі коноплі* [Волк.: 168; Гр., I: 383], *польовий жабрей* (катер.), *лісовий жабрей* (харк.), *маточник* (поділ.), *репяшки* (київ. [Ан.: 341; СБН: 149]), *живичка* [Петр.: 12]. Назва *чісттик* і под., як і давнє *чистець*, пов'язуються із *чістити* на тій основі, що відвар цієї рослини використовують для очищення шкіри від прищів [Мел.: 271], а також для лікування чиряків, лишайв, ран і навіть застосовують як засіб від зурочення [Mach.: 198]. Вірогідно, властивістю цієї рослини заживляти різні болячки зумовлена і назва *живичка* (від *живіти*); пор., однак, ще рос. *живика* id., яке Анненков вважав полонізмом [Ан.: 341]; пор. пол. *żiwice*,

żiwiczka id. [Maj., II: 739]. Отже, можливо, й укр. *живичка* — полонізм. Окремі номени перенесені: *репяшки* — від *Xanthium* L., *чистотіл* — від *Chelidonium majus* L., хоча могло утворитися й незалежно завдяки своїм лікувальним властивостям, у складених назвах компоненти *жабрей* — від *Galeopsis* L., *коноплі* — від *Cannabis sativa* L.

У цей період зафіксовано також назви ще двох видів *Stachys* L. — *Stachys sylvatica* L. і *Stachys palustris* L. (обидва поширені майже по всій Україні). Для першого виду записано назви *чистець лісовий* [ВхГик.: 95; Жел.: 1072], *ба́бка* (полт.), *бу́ковиця* (харк.) [Ан.: 342; Ум., I: 52; Руб., I: 103]; для другого виду — *чистець болотяний* [ВхГик.: 94; Жел.: 1072], *бо́же убра́ннс* (гуцул.-покут. [ВхПч., IV: 16; Мел.: 271]), *убра́ння бо́же* (галиц. [Шейк., V/2: 146]), *блошниця раменна*, *васильки холості* (катер.), *сиртушник* (полт.) [Ан.: 341; СБН: 149]. *Бу́ковиця* перенесено від *Betonica officinalis* L., *ба́бка* — від *Plantago* L. або виникло незалежно на підставі зморшкуватих листків рослин, що нагадують обличчя старої жінки, чи від *ба́бка* 'знахарка' за лікувальною дією рослини. Номен *сиртушник* (від *серп*) зумовлений зубчастими краями листків, пор. [ЕСУМ, V: 244], *убра́ння бо́же* — красивим рожевим суцвіттям рослини. Із усіх поданих нормою в українській літературній мові для роду *Stachys* L. стала назва *чистець* [СУМ, XI: 331; ОВРУ: 306], уперше термінована у [ВхГик.: 94—95], ужита як науковий термін у [Мел.: 271] і ухвалена у цій ролі в [СБН: 149].

3.77.17. Засвідчені назви поширеної майже по всій Україні рослини *Betonica officinalis* L. (*Betonica vulgaris* L., *Stachys betonica* Benth., *Stachys officinalis* Trev.): успадкована від праслов'янської мови *бу́квиця* [Б.-Н.: 64; Авг.: 20; ВхПч., IV: 13; Жел.: 48; Гр., I: 108] < прасл. **bukъvica* id. [ЕСУМ, I: 286], а також новотвори: *бу́ковник*, *бук-трава* [Ан.: 64; Ум., I: 52; Мел.: 50], *буковиця* (уман.), *ба́бки* (катер.), *бо́жі ручки* (канів.), *материнка* (полт.), *польовий канупер*, *солодкий дедик* (харк.) [Ан.: 64; Ум., I: 52; СБН: 149], *звоздики пільські* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 135]), *липовий квіт* (зах. укр. [Hoelzl: 154]), *деревей польовий* (гуцул. [1909, Мак.: 55]), *яківка* (буков. [Парт.: Жел.: 1112; Ні.: Мак.: 55]), *диман* (сер. наддніпр. [Авг.: 20; ВхПч., IV: 13; Гр., I: 54]), *бетоніка* [Шейк., I: 53; ВхПч., II: 29; Гр., I: 54], *бетонька* [Піск.: 16, 26], *бетонікель* (поділ. [Ан.: 64; СБН: 149]) *вінда* (зах. укр. [Гол.: 399]).

Бу́ковник і под., як і давнє *бу́квиця*, утворене від *бук* 'дерево бук, *Fagus sylvatica* L.' (мотивується подібністю країв листків цієї трав'янистої рослини до букових [Mach.: 199]; припущення П.Скока про походження *бу́квиця* від лат. *basa* 'ягода' малоімовірно, див. [Skok, I: 183; ЕСУМ, I: 286]). Перенесено також назви: *материнка* — від *Origanum vulgare* L., *деревей* — від *Achillea* L., *звоздики* — від *Dianthus* L., *канупер* — від *Pyrethrum majus* Trzel.

(*Chrysanthemum balsamita* Schmalh.). *Бабки*, очевидно, також перенесено (від *ба́бка* 'знахарка'), пояснюється широким застосуванням рослини у народній медицині). Із номеном *диман* пор. рос. кур. *дыман* id. [1897, СРНГ, VIII: 292]. Припускають зв'язок із чес. *čutián* 'чебрець, *Thymus serpyllum* L.', яке вважається варіантом назви *čutián* id., що походить від лат. *thymum* id. < гр. *θυμός* 'дух, запах' [ЕСУМ, II: 71; Holub—Lyer: 145, 495]. Однак таке пояснення, на наш погляд, непереконливе, бо сумнівно, щоб сер. наддніпр. *диман* мало зв'язок із чеським словом. Могло виникнути і на українському ґрунті на основі *тим'ян* '*Thymus serpyllum*'. Проте більш вірогідним нам видається виводити укр. *диман* від діал. *діматти* 'дути міхом' (пор. ще діал. *дімало* 'міхур', *димінець* 'пухлина', *дімниця* 'нарив', *надіми* 'пахова грижа' та ін.) [Жел.: 182, 474], прасл. **dymati* 'дути' [ЕСУМ, II: 71]. У такому випадку фітономен *диман* мотивується використанням цієї рослини у народній медицині для лікування печінки, напруженого (напруженого) проносу, запалення кишечника [ЛРП: 340—342]. *Бетоніка* запозичено, можливо, через пол. (і ст. пол.) *betonika*, менш імовірно, через рос. *бетоника* id. від лат. *betonica* (*bettonica*, *vettonica*) id.. пор. [ЕСУМ, I: 178]. Назва *вінда* походить від рум. *vindecea*, діал. *vindeca* 'виліковувати', спорідненого з лат. *vindicare* 'відновлювати, берегти' [DLRM: 930; ДЕМ: 75]. Із усіх цих назв нормативною в українській мові для роду *Betonica* L. стала *буквиця* [СУМ, I: 252; ОВРУ: 307], уперше термінована у [ВхГик.: 94] і ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 149].

3.77.18. Крім назв культивованого виду шавлії *Salvia officinalis* L. (див. п. 2.27.5), у цей період документуються і найменування дикорослих видів *Salvia* L., зокрема поширеного по всій Україні виду *Salvia verticillata* L.: *свині́х* (волин. [ВхПч., II: 12; Жел.: 854; Гр., IV: 106]), *сви́шчиник* (харк. та ін. [Рог.: 135; Гор.-2: 380; Гр., I: 106]), *сви́шник* (степ. [Lind., II: 79; Піск.: 233]), *сви́нарник* (волин.), *жа́лька* (закарп.) [ВхН.з.: 56; Мел.: 246], *ді́дове са́ло* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 98]), *букви́ця* (катер.), *криничник* (волин.), *лопушо́к* [Ан.: 313; СБН: 137]. Назви *сви́ніх* та інші спільнокореневі етимологічно пов'язують із *сві́тка* зі значеннями 'дерев'яна куля, яку ганяють ковінками в гри', 'відповідна гра' [Гр., IV: 106] < прасл. **sъvitьka* id., утвореного від **sъvi(n)ti* 'звити'; вірогідно, *сві́тка* первісно мало значення 'м'яч, звитий із ганчір'я, шерсті'. Припускається, що фітономени мотивуються волосистим кільцем у трубці віночка квітки цієї рослини [ЕСУМ, V: 191—192] або, як нам видається, двома характерними вушками в основі нижніх листочків, див. [ЦА: № 832]; пор. ще назву *ведмеже вухо* '*Salvia aethiopsis* L.' (див. нижче). Деетимологізація цих ботанічних назв сталася, ймовірно, внаслідок зближення їх із *свиня́*. Номен *букви́ця* перенесено від *Betonica officinalis* L., а *лопушо́к* утворено від *лопу́х* '*Arctium*

lappa L.' (за схожістю листя). *Криничник* — дериват від *крини́ця*, мотивується, очевидно, місцем зростання рослини. *Жа́лька*, — можливо, результат деетимологізації незафіксованого **шаль(в)ка*, демінутива від діал. *шальвія* '*Salvia* L.' Мотивація метафоричного найменування *ді́дове са́ло* неясна.

Задокументовано назви ще кількох видів *Salvia* L., зокрема виду *Salvia nemorosa* L. (*Salvia silvestris* L.), поширеного по всій Україні, — *драголі́б* [Волк.: 168; Жел.: 203], *васи́льки* (сх. укр. [Гор.-1: 18; ЯЧ: 131; ЯТ: 27]), *полеві васи́льки* (степ., буков. [Сред.: 135; Гор.-1: 18; НІ.]), *степовий васи́льок* [Піск.: 248]; виду *Salvia pratensis* L. (зростає на більшій частині України) — *ба́бка* (волин. [Нов.: 101]), *ба́бки* [РО: 198; Рог.: 135; Гр., I: 14], *бабочки*, *шавлія* [РО: 198; Мел.: 246], *шалхвея* [Рог.: 135; ЯЧ: 132; Мел.: 246], *ша́лхвея* [Піск.: 292], *шалвія лукова* [Вол.: 163; ВхБот.1896: 101], *шевлія лукова* [ВхГик.: 95; Мак.: 328], *кану́тир пільний* (галиц. [Нов., 101; Гр., II: 215]), *сви́нушки*, *підсви́нух і кокіш* (уман.), *кукуру́зка* (степ.), *матуши́ник і самосі́й* (поділ.), *медовка* (полт.), *меду́нки* (київ.), *соки́рки* [Ан.: 313; СБН: 137]; виду *Salvia glutinosa* L. (зростає в західній частині України, на сході — до Умані) — *сметанник і сисак* (бойк. [Нов.: 101; Петр.: 37, 37]), *мокля́чник* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 236; Мел.: 246]), *вонечник* (бойк. [Нов.: 101; Петр.: 5; Гр., I: 253]), *міду́шниця* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., II: 430]); виду *Salvia aethiopsis* L. (поширеного в Степу і Криму, зрідка на півдні Лісостепу) — *ведмеже ву́хо* [Піск.: 26; Шейк., V/2: 221; ЯТ: 26], *ведмеже у́хо* (степ. [Сред.: 539; Рог.: 134; Гр., I: 130]), *верблю́же ву́хо* [ЯТ: 26], *перекоти́поле*, *окі́ст і сметанка трава* (харк. [Гор.-1: 18; Гор.-2: 380; СБН: 136]), *букви́ця* (катер.), *дивина* (київ.) [Ан.: 312; Ум., II: 20; Мел.: 245]; *Salvia nutans* L. (Лісостеп, Степ) — *ба́бки* (степ. [Сред.: 539; Lind., II: 79; ЯТ: 26]), *голі́ш* [Рог.: 135; Піск.: 54; Жел.: 148; Гр., I: 300], *дикий васи́льок* (харк. [Ан.: 312; СБН: 137]).

Композит *драголі́б* міг бути перенесений від *Lycopus eugoraeus* L. (див. п. 3.77.22), але мотивація такого переосмислення неясна (зовнішня подібність рослин відсутня). *Кокіш*, можливо, від діал. *ко́кош* 'півень' [Гр., II: 266], пояснюється, вірогідно, схожістю суцвіття рослини із півнячим гребенем. Мабуть, цією ознакою зумовлений і номен *соки́рки*, пор. ще [ЕСУМ, V: 345]. Композити *самосі́й* (від *сам* і *сіяти*) і *перекоти́поле* (*перекоти́ти* і *по́ле*) мотивуються способом розмноження рослини, див. [Нейшт.: 475]. Ряд видів шавлії — медоноси, чим пояснюються назви *медовка*, *меду́нки*, *міду́шниця* (остання — від діал. *мі́д* 'мед'), а також *матуши́ник* (від *ма́тка* бджолина), *сисак* (від *ссати*, зумовлюється, ймовірно, наявністю в квітці нектару, який можна смоктати, пор. [ЕСУМ, V: 244]). *Дивина* перенесено від *Verbascum* L., а *сметанник* — від *Agrimonia eupatoria* L. (за подібним жовтим кольором і формою суцвіття). *Мокля́чник* (від діал. *мокля́к* 'низина, залита водою' та ін. [СУМ, IV: 781; Гр., II: 439; Он., II: 449])

мотивується місцем поширення рослини, *вонечник* (від діал. *вонячий* 'вонючий', 'який видає запах'; у слові *вонечник*, гадаємо, [e] < [a]) — сильним приємним запахом рослини [ЦА: № 440]), *голиш* (від *г'олій*) — прямим, без віток стеблом (пор. дещо інакше в [ЕСУМ, I: 548—549]), *пушан* (від *пух*) — опушенням рослини м'якими волоськами [ЦА], *ранник* (від *ра́на*) — використанням рослини для загоєння ран [ЯТ: 26]. Ботанічний номен *окіст* виник, імовірно, внаслідок переосмислення *окіст* 'частина туші тварини — лопатка або стегно' [СУМ, V: 664], але мотив такого перенесення назви нам не ясний (див. дещо інакше в [ЕСУМ, V: 169]).

3.77.19. Фіксуються назви поширеної по всій Україні рослини *Acinos argense* Dandy (*Calamintha acinos* Bth., *Satureja acinos* Sch., *Thymus acinos* L.) *цебру́шка польова́* [ВхГик.: 95; Мел.: 57], *васи́льок польовий* (гуцул., волин. [Нов.: 102; Гр., I: 128]), *мураці́вник* (галиц. [ВхН.з.: 58; Мел.: 57]). Компонент *цебру́шка* — похідне від *цебер* 'Satureja hortensis L.' (див. 2.28.7), назва *мураці́вник* — від *мура́шка* [ЕСУМ, III: 536], але її мотивація неясна; в українських говорах під цим найменуванням більш відома рослина *Achillea millefolium* L. [Кобів: 34—35], проте схожості між цими об'єктами флори немає. Компонент *васи́льок* у складеній назві перенесено від *Ocimum basilicum* L. *Щебру́шка польова́* — норма в українській літературній мові [СУМ, XI: 577; ОВРУ: 310]. Як науковий термін уперше появляється у [ВхГик.: 95], потім у [Мел.: 57] і схвалюється в цій ролі в [СБН: 138].

3.77.20. Крім успадкованих від праслов'янської мови, вживаних у староукраїнський період назв поширеної майже по всій Україні рослини *Origanum vulgare* L. *матері́нка* (волин., сер. наддніпр., слобож., степ. та ін. [Максимович 1827: 199; Кв., II: 104; Авг.: 51; Нов.: 100; Сред.: 538; Гр., II: 409] < прасл. **materinъka* id., 'Thymus serpyllum L.' [ЕСУМ, III: 412; Сабадош 1996: 51, 128]) і *души́ця* (степ. [Шм.; СБН: 105; Мак.: 250]) < прасл. **(materina) dušica* id. [SP, V: 108—111], документуються також інновації *лебідка* (галиц. [ВхПч., V: 26; Жел.: 94]), *лебюдка* (лемк. [ВхН.з.: 50]), *матері́ска* (бойк. [ВхПч., IV: 15; Жел.: 429]), *души́нка* [РО: 196; Мел.: 190; СБН: 106], *духовий цвіт* (черніг. [Ан.: 234; СБН: 106]), *зінóвка* (гуцул. та ін. [Нов.: 100; Рог.: 130; Жел.: 301; Гр., II: 153]), *майра́н* [ВхГик.: 94; ВхБот.1905: 78], *majoranek* (галиц. [Hoelzl: 154]), *мари́шка* (галиц. [Нов.: 100; Гр., II: 406]), *мари́нка* (волин. [Ан.: 234; СБН: 106]). Назва *лебідка* утворена від *лебеда* 'Atriplex L.', варіант *лебюдка* (у лемківських говірках) — полонізм, пор. пол. *lebiutka, lebiodka* id. [Maj., II: 441]. Номен *майра́н* перенесено від *Majorana hortensis* Moench. Із ним пов'язані також назви *мари́нка* і *мари́шка* (пор. [ЕСУМ, III: 395]) як деетимологізовані слова. Можливо, їх впливу зазнала назва *матері́ска*, в основі якої, очевидно, *матері́нка*. Фітономен *души́нка* утворений, вірогідно, від *дух* (мотивується сильним приємним запахом

рослини) на основі складеної назви *духовий цвіт*. Припускають, що *зінóвка* етимологічно споріднюється із *зіновать* 'Genista L.', 'Cytisus L.', але мотивація зв'язку нез'ясована [ЕСУМ, III: 264]. Із усіх цих ботанічних назв нормативною в українській літературній мові закономірно стала *матері́нка* [СУМ, IV: 645; ОВРУ: 311], уживається майже в усіх сучасних українських говорах [САБЛ: № 34]. Уперше її як науковий термін ужито в [Мел.: 190] і схвалено в цій ролі в [СБН: 106].

3.77.21. Продовжують документуватися назви рослини *Thymus serpyllum* L. (зростає на Поліссі і у волинській частині Лісостепу), відомі з попереднього періоду розвитку української мови, це *чебрéць* [Авг.: 72; Сред.: 538; Волк.: 176; Жел.: 1062; Гр., IV: 449], *чабрéць* [1878, Мак.: 371; Гр., IV: 442], *цербéць* (волин. [ВхПч., I: 13; Гр., IV: 525]), *матері́нка* (галиц., гуцул. та ін. [Hoelzl: 154; Нов.: 102; Жел.: 429; Гр., II: 409]), полонізми *матерзанка* [Рог.: 138; Піск.: 133; Ум., IV: 217] і *мацержанка* [РО: 197; Мак.: 372], уперше фіксується номен праслов'янського походження *материна душка* (закарп. та ін. зах. укр. [Вол.: 162; Чопей: 84]) < прасл. **materina dušьka* id. [Sław., V: 108], а також появляються новотвори *че́брик* [Жел.: 1062; Ум., IV: 217; Гр., IV: 449], *че́брик материнка* [ВхГик.: 94; ВхБот.1905: 77], *ча́брик* (бойк.-галиц., поділ. та ін. [Нов.: 102; Ан.: 354; Тан.: 60; ВхН.з.: 59]), *чі́брик* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 461]; [и] після [ч] < [a]), *чо́брик* [РО: 197; Ум., IV: 192; Мел.: 281], *ца́брик* (лемк. [ВхН.з.: 59; Мел.: 281]), *цебрéць* [Ан.: 354; Руб., XIII: 41; Мел.: 281], *цебрець* (галиц. [ВхПч., I: 13; Жел.: 1051]), *це́брик* (волин., поділ. [Ан.: 354; Гр., IV: 426; ВхН.з.: 59]), *це́бчик* [Волк.: 176; Ум., IV: 192; Гр., IV: 449], *че́пчик* [Рог.: 138; Мел.: 281], *чепчик богородишиний* [Рог.: 138; Ум., I: 37], *богородичний че́пчик* [Гр., I: 80], *че́пчик степовий* [Волк.: 177; Піск.: 286; Жел.: 1064], *це́пчик* (галиц. [ВхН.з.: 59; Мел.: 281]), *чебричок* (галиц. [Нов.: 102]), *цебричок* (волин. [ВхПч., I: 13; Жел.: 1052; Ум., IV: 217]), *чебринок* [Петр.: 40], *матерянка* [Вол.: 162; Парт.: 287; Мак.: 372], *мацери́душка* (лемк. [ВхН.з.: 59; Мел.: 281]), *богородична трава́* [Парт.: 287; Жел.: 36], *богороди́цька трава* [Рог.: 138; Жел.: 36; Гр., I: 80], *богородська трава* [Вол.: 162; Мак.: 371], *верест* (полт. [Ан.: 354; СБН: 155]).

Чабрéць, чебрéць, ча́брик, че́брик, чо́брик і под. — деривати від *чабер* 'Satureja hortensis L.' (обидві рослини дуже подібні), *чо́брик* — від полонізму ст. укр. *чобор* id., пор. [Сабадош 1996: 128]. Пізніше на їх основі виникають фонетичні і словотвірні, часто деетимологізовані варіанти, як *ца́брик, цебрець, цебрець, це́брик, че́бричок, че́б(п)чик, чепчик* та ін., пор. [ЕСУМ, VI: 273—274]; пор. ще біл. діал. *цабрэ́ц, чабурэ́ц* id. [ЛАБНГ, I: 239]. Означення *богородичний* і под., на думку В.Махека, первинно означало «душа (тобто дихання) Діви Марії», пов'язуючись із сильним приємним запахом чебрецю [Mach.: 202]. Номен *мацери́душка* < пол. *macierduška* id. [ЕСУМ, III: 421].

Нормативною в українській літературній мові стала назва *чебрéць* [СУМ, XI: 289; ОВРУ: 311]. Проте в СУМі з ремаркою *розм.(овне)* подаються з цим значенням і інші варіанти: *чэбрык, чэбчык, а чэбрык* має те саме значення, що й *чабэ́р*, тобто 'Satureja L.'

3.77.22. На всій території України зростають два болотні види *Lycopus* L. — це *Lycopus europaeus* L. і *Lycopus exaltatus* L. Уперше документуються назви для першого *зю́зник* (степ. та, можливо, ін. [Рог.: 127; Піск.: 95; Lind., II: 74; Жел.: 319; Гр., II: 190]), *з'юзник* [Мел.: 95] (з покликанням на [Рог.]), *драголю́б* [Рог.: 127; Жел.: 203; Ум., I: 93; Гр., I: 440], *дроґолюб* [Піск.: 72], *беззуб* (буков. [Мај., II: 464; Нл.: 8; Мак.: 221]), *шанта водна* [Петр.: 41], *болотна кропива* [Lind., II: 74; СБН: 92]. Для виду *Lycopus exaltatus* L. записано назви: *вовконі́г* [Рог.: 127; Піск.: 40; Жел.: 113; Гр., I: 245], *вовконі́г* [Ум., I: 93; Тм.; Мел.: 169; Мак.: 221], *во́вча ступа́* (сх. укр. [ВхПч., I: 11; Жел.: 114; Піск.: 40; Гр., IV: 222]), *вовчу́г* [Рог.: 127; Жел.: 113; Ум., IV: 190; Гр., I: 247], *вовчу́к* [Тм., I: 43; СБН: 92], *водяна́ кропи́ва* [Волк.: 166; Ум., I: 93; Тм., I: 43; Гр., I: 247].

Припускають, що *драголю́б*, яке в українських говорах називає також рослини *Salvia nemorosa* L., види *Mentha* L., *Lamium* L., варіант *дроґолюб* ще 'Urtica dioica' [СБН: 205; Кобів: 530, 531], утворене від *драг-* 'дорогий' і *люб(ий)*. Перша частина цього композита запозичена, можливо, зі словацької або чеської чи польської (пор. варіант *дроґолюб*), чи навіть від південнослов'янських мов, пор. серб., хорв. *драголю́б*, уживане як позначення кількох різних рослин: *Amaranthus* L., *Convallaria majalis* L., *Orobanche* L., *Platanthera bifolia* Rich., а також як особове чоловіче ім'я *Драголю́б*. Український фітономен міг мотивуватися використанням рослини для приготування любовного (приворотного) напою [ЕСУМ, II: 120]. Походження назви *зю́зник* (*з'юзник*) неясне; пор. ще рос. літ. *зю́зник* ід. *Беззуб* — від *беззубий* або від *без зубів*, проте мотивація його неясна, усупереч [ЕСУМ, I: 162], де вона пояснюється, як нам видається, алогічно, а тому непереконливо, із «позубленими краями» листків рослини; пор. нижче мотивацію назви *во́вча ступа́*. У складених назвах компоненти *шанта* і *кропи́ва* перенесено відповідно від *Marrubium* L. і *Lamium* L.

Номен *во́вча ступа́* — переклад лат. *lycopsis* ід., утвореного від гр. *λύκος* 'вовк' і *πούς* 'нога'; флорономен мотивується зубчастими, перистороздільними листками рослини [РО: 196; Нейшт.: 477]; пор. ще в старопольських джерелах латинські назви цієї рослини *pes lupi, lupipedia* [RS: 290], див. ще [Mach.: 203]. А номен *вовчу́г, вовчу́к* і, напевне, *вовконі́г* (*вовконі́г*) — утворення, які виникли на українському мовному ґрунті на основі назви *во́вча ступа́*. Нормативною в українській науковій термінології для роду *Lycopus* L. став номен *вовконі́г* [ОВРУ: 312; РУСб: 197], уперше як

науковий термін запропонований у [Мел.:169], проте в [СБН: 92] *вовконі́г* ухвалено тільки для виду *Lycopus exaltatus* L., а для виду *Lycopus europaeus* L. — *драголю́б*.

3.77.23. В описуваній період джерела документують назви, крім культивованих видів *Mentha* L. (див. п. 2.27.10—11), ще кількох дикорослих видів м'яти, зокрема *Mentha arvensis* L. (зростає майже по всій Україні): *мя́та, мя́тка* [Волк.: 171; Гр., II: 459; Мел.: 177], *м'я́та, м'я́тка* [Гр., II: 459], *м'я́та польова́* [ВхГик.: 95; Ум., II: 124; Гр., II: 459], *полева́ мята* [Рог.: 128; Піск.: 198], *кіньська мята* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 45; Рог.: 128; Гр., II: 425]), *козя мята* (буков. [Нл.: 8]), *плавньова мята* (сер. наддніпр., степ. [Сред.: 538; Ум., II: 124; ЯЧ: 132; ЯТ: 22]), *драголю́б* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 128; Жел.: 203; Гр., I: 439; ЯЧ: 132]), *ко́тячка* [Жел.: 372; Мак.: 230]. Означення *польова́* (*полева* — від *по́ле*), *плавньова* (від *пла́вні* 'заболочена місцевість') пов'язуються із місцем зростання рослини, *кіньська, козя* мають значення 'несправжня, дика, менш цінна, ніж справжня' [Mach.: 203]; пор. ст. укр. *дика мята, коби́ля мята* ід. [1775, ЛО: 66]. Справжньою м'ятою вважається *Mentha piperita* L. (див. п. 2.28.10). Номен *ко́тячка* (вірогідно, від *кіт*, род. в. *кота́*) мотивується, ймовірно, приємним запахом цієї рослини (пор. [Нейшт.: 478]), який може приваблювати кішок, як напр., рослина *Nepeta cataria* L. (пор. її назви *котяча м'ята, котя́чка, котовик*) чи *Glechoma hederacea* L. (пор. її назви *коша́чки, котя́чка, котовник, ко́тики, кошачник* і под. — див. п. 3.77.6 [ЕСУМ, III: 68—69]. У випадку пов'язування найменування *ко́тячка* із *коті́ти* неясна його мотивація.

Фіксуються також назви інших дикорослих видів м'яти, зокрема *Mentha pulegium* L. (зростає в Закарпатті, на заході Лісостепу та Степу, зрідка в Криму), — відома в джерелах староукраїнської мови від I пол. XVII ст. (див. [1642, Слав.: 103] та ін.) *полі́й* (сер. наддніпр. [Авг.: 46; ВхПч., IV: 15; Рог.: 128; Тм., II: 51; Гр., II: 284]), новотвір *блеховник* [Рог.: 128; Жел.: 33; Гр., I: 75; Коб.: 494]; *Mentha aquatica* L. (ця рослина поширена майже по всій Україні) — *водяна́ м'я́та* [Рог.: 128; Піск.: 41; Гр., I: 247; II: 459], *кіньська мята* (сер. наддніпр. [Авг.: 46; Ум., II: 124]), *полі́й* [Рог.: 128; Жел.: 690; Гр., III: 284], *болотна мята* [Гор-1: 13]. Означення *водяна́, болотна* в складених назвах обумовлені середовищем зростання обох рослин. *Блеховник* (від *блеха́*) мотивується використанням рослини проти бліх [ЕСУМ, I: 212].

3.78.1. Пасльонові (Solanaceae). Документуються назви двох видів *Solanum* L., поширених по всій Україні, — *Solanum dulcamara* і *Solanum nigrum* L., зокрема першого — це *глистник* (сх. укр., зах. укр. [Авг.: 64; Гол.: 479; Рог.: 136; Гр., I: 289] та ін.), *глисник* (галиц. [Гавр.: 145; Парт.; Мак.: 348]), *глостник* (буков. [Нл.: 12; Мак.: 348]; імовірно, описка, мало би бути *глистник*), *глистя́к* [Волк.: 167; Ум., I: 143; Гр., I: 289], *глистівник* (степ.

[Сред.: 532; ЯТ: 28; СБН: 147]), *паслін* [Закр.: 442; Ум., I: 165], *пасльон* [Кв., II: 385], *паслін жовтий* [ВхПч., IV: 16], *пасльон жовтий* [Рог.: 136; Піск.: 52; Гр., III: 102], *жовтий паслен* [Авг.: 64; Піск.: 144], *вовчі ягоди* [Рог.: 136; Тм., I: 73; Гр., I: 246], *гадючі ягоди* [Руб., II: 2], *гадюча трава* (поділ. [Ан.: 333; Мак.: 348]), *надтінник* [Рог.: 136; Піск.: 52; Жел.: 476; Гр., III: 486], *блюш* [Жел.: 34; Мак.: 348], *белена глістник* [ВхГик.: 104; Гр., I: 144], *белена солодкогірка* [ВхБот.1905: 68], *солодкогорч* [Вол.: 149; Мак.: 348], *солодкогорич* [Петр.: 73 зв.].

Назви *глістник*, *глістяк* і под. (від *гліст*) зумовлені використанням ягід рослини як глистогінного засобу [ЛРП: 530]. Номен *глістник* став нормативним в українській літературній мові для цього виду пасльону поряд із бінарним *паслін солодко-гіркий* [СУМ, II: 85; ОВРУ: 279]. *Глістник* ід. було ухвалено в ролі наукового терміна в [СБН: 146]. Цікаво відзначити, що *паслін*, *пасльон* і под. вживаються у більшості сучасних українських говорів, а *глістник* і под., напр., у [САБЛ: № 41] взагалі не зафіксовані. Означення *вовчий*, *гадючий* у складених назвах виражають презирливе ставлення до солодко-гірких ягід рослини [Mach.: 207], споживання яких викликає в людини блювання і пронос [Ан.: 334]. Означення *солодко-гірка*, а також складні номени *солодкогорч*, *солодкогорич* — переклад латинського видового означення *dulcamara*, утвореного від *dulcis* 'солодкий' та *amarus* 'гіркий' [РО: 182; Mach.: 207]. *Надтінник* (від *над тінном*) мотивується повзучим, лаячим характером рослини. Саме цією ознакою пояснюється й інша назва *блюш* (< *блюц*), перенесена від рослини *Helix helix* L., плющ звичайний), що має подібну властивість. Компонент *белена* у складених назвах — також перенесений — (від *Huoscymus niger* L., мотивується подібністю чорних ягід обох рослин).

3.78.2. Для другого виду пасльону *Solanum nigrum* L. поряд із успадкованою від праслов'янської мови і документованою староукраїнськими джерелами (див. [Сабадош 1996: 129]) назвою *псінка* [Рог.: 136; Гр., III: 496] (< прасл. **psinьka* ід. [Сабадош 1996: 52], усупереч [ЕСУМ, IV: 622], де стверджується, що *псінка* споріднене із *паслін* через деетимологізовані форми типу *песліна* ід.) і староукраїнською *паслін* [КотлЕ: 120; ВхПч., I: 13; Сред.: 532; Гр., III: 100], *пасльон* [Рог.: 136; Гр., III: 100], *паслен* [Авг.: 65; РО: 182], *паслін* [Б.-Н.: 273], *паслин* [Жел.: 604; Степовик 1886, II: 6], документуються нові варіанти *паслина* [Рог.: 136; Жел.: 604], *песлини* [Жел.: 629], *песлень*, *послень*, *песльїка* [Петр.: 59], *песлини* (галиц.), *прислини* (волин.) [ВхПч., I: 13; Мел.: 266], *пислінець* (закарп.), *слінник* (гуцул.) [ВхН.з.: 57; Мел.: 266], *белена паслин*, *писльони* [ВхГик.: 104], *чорний паслін* [Ан.: 334; Ум., III: 6; Мел.: 266], *белена паслін* [ВхБот.1905: 68], *псянка* [ВхПч., II: 36], а також *вовчі ягоди* (галиц. [Гавр.: 145; Гол.: 412; Парт., II: 61]),

имаркотїне [Жел.: 1095], *имаркотїнне(я)* (галиц. [ВхПч., II: 36; Гр., IV: 505; Мел.: 266]), *бзднїюка* [Ан.: 334; Мел.: 266].

Номен *псянки* (від *пес*) має ту саму мотивацію, що й *псінка* (див. [Сабадош 1996: 52]). *Паслін* і под., — очевидно, східнослов'янський діалектизм праслов'янської мови; пор. ще рос., біл. *пасльн* ід., які М.Фасмер виводив від **пасльнь* або **пасльнь* ід., утвореного за допомогою префікса *на-* від основи **сльн-*, збереженої в рос. діал. *слєн* 'твердий слиз, яким покривається риба на зиму'. Останнє пов'язується етимологічно із *слїна*. Як уважає В.Меркулова, думку М.Фасмера підтверджує українська назва *слінник* 'паслін чорний' (див. попередній абзац). Ботанічний номен *паслін* і под. мотивується тим, що споживання ягід пасльону викликає надмірне виділення слини [ЕСУМ, IV: 306; Фасм., III: 312, 669; Меркулова: 127—128], або слизистим соком ягід. Цими ознаками зумовлена і назва *имаркотїнне(я)*, яка виникла в результаті переосмислення *имаркотїнне(я)* 'мокрота, соплі' [ЕСУМ, VI: 445]. Такі варіанти, як *песлини*, *песлень*, *прислини*, *пислінець* і под., виникли внаслідок деетимологізації *паслін*, *паслін*.

Бзднїюка пов'язується із *бздїти*; пор. рос. діал. орл. *бздюха* ід. [Ан.: 334]. Уважаємо припущення в [ЕСУМ, I: 181; IV: 480], згідно з яким флорономен *бздюка* походить від деетимологізованого *поздника*, *позник* ід., «можливо, в якийсь спосіб пов'язується із *пізнїй*», непереконливим. Якщо для виду *Solanum dulcamara* L. поряд із *паслін солодко-гіркий* утвердився в українській науковій номенклатурі термін *глістник* (див. 3.78.1), то для виду *Solanum nigrum* L. — *паслін чорний* [ОВРУ: 279], схвалений у цій ролі ще в [СБН: 146]. Таке розрізнення цих двох видів у термінах *глістник* і *паслін* наявне і в [Мел.: 266] та йде ще від І.Верхратського (див. вище). Зауважимо, що задокументовані в староукраїнських текстах флорономени *песни вишнѣ*, *пеисѣ ягоды* 'Solanum nigrum' у джерелах XIX — поч. XX ст. ми не виявили.

3.78.3. Поряд із успадкованою від попереднього періоду розвитку української мови назвою поширеної по всій Україні рослини *Physalis alkekengi* L. *міхунка* [Ан.: 250; Ум., I: 81; Тм., I: 37] документуються інновації *міхурка* (буков. [Ні.: 9; Мак.: 268]), *мохурка* (катер.), *мухурка* [Ан.: 250; Гор.-2: 377; Ум., II: 95], *мохунка* [Ум., II: 95; Мак.: 266], *мохункі* [Рог.: 131; Жел.: 455; Гр., II: 450; Мел.: 202], *мошна* [Петр.: 24], *мохнухи*, *мохнушки* [Піск.: 75; Мак.: 266], *мошнїхи* [Рог.: 131; Жел.: 455; Гр., II: 451], *пузирїха* [ВхГик.: 104; Жел.: 788], *піхурниця* [Жел.: 655], *пхлятина* (херс. [Ан.: 250; Ум., II: 95]), *сердечник* (волин. [1889, Мел.: 202; Мак.: 267]), *жидівські грїші* [Рог.: 131; Піск.: 75; Жел.: 222; Гр., I: 483], *жидівські ягоди* (херс. [Ан.: 407, 637; Lind., II: 37; СБН: 112]), *жидівська вишня* (поділ., степ. [Шест.; 1913, Мак.: 267]).

Як і *міхунка*, назви *міхурка*, *мохурка*, *мухурка*, *мохункі*, *мохнухи*, *мохнушки*, *мошнїхи* етимологічно поєднуються із діал. *мошна* 'анат.

мошонка' < прасл. **mošna* (< **mošna*) id., пов'язаного із **měxurь* 'міхур'. Подібні етимологічно споріднені назви цієї рослини наявні і в інших слов'янських мовах, див. [ЕСУМ, III: 487, 525, 527; Фасм., II: 667—668; Mach.: 206]. *Мошна* — результат переосмислення *мошна* 'анат. мошонка'. Усі ці номени мотивуються тим, що плід рослини знаходиться в коробочці, схожій із мошонкою, міхуром тощо. Цією ж ознакою зумовлені також назви *пузируха* (від *пузір* [ЕСУМ, 628]), *піхурниця* (від діал. *піхур* 'пузир, пухир' [ib.: 419]), *пухлятина* (від *пұхлий*, *пұхнути* [ib.: 645]). *Сердечник* (від *сєрце*) пояснюється використанням відвару плодів рослини, «коли болить серце» [Мел.: 202]. Із номеном *жидівська вишня* і под. пор. рос. *вишня жидовская*, *яблоко жидовское*, чес. *židovské višně*, *židovské jagody*, нім. *Judenkirshe* id. (букв. 'жидівська вишня'). В.Махек уважав, що ці ботанічні номени пов'язуються з малоцінними плодами рослини [Mach.: 205—206; Ан.: 250]. Жодна з поданих назв не стала нормативною в науковій ботанічній номенклатурі української мови. У цій ролі узаконено *фізалис* та *мару́нка* [ОВРУ: 280; РУСб: 280]. Обидві відсутні у джерелах української мови XIX — поч. XX ст. і в найбільших зібраннях української ботанічної номенклатури, див. [Мел.; СБН; Мак.; Кобів]. У [Мел.: 202] як науковий термін пропонується *міхурниця* (із українських говірок), а в [СБН: 112] у цій ролі було ухвалено *мохунка*. Ю.Кобів пропонує вживати як єдиний науковий термін для *Phisalis* L. лексему *міхунка* [Кобів: 311].

3.78.4. Усі назви дуже отруйної рослини *Atropa belladonna* L., поширеної в Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Гірському Криму, фіксуються у джерелах української мови вперше, це: *вовчі ягоди* [Тм., I: 37; Ум., I: 27], *вовча ягода* [Жел.: 114; Кміц.: 87], *чорні вовчі ягоди* [Степовик 1886, II: 6; Мак.: 49], *пєся вишня* [Вол.: 150; Парт., II: 41; Тан.: 62], *пєся ивишня* (закарп. [Чопей: 257; Мак.: 49]), *отрѳвниця* [Жел.: 585; Тан.: 61], *отрѳвниця пєся ивишня* [ВхГик.: 101; Мел.: 46], *німиця*, *царичка* [1882, Мак.: 49], *сонна одурь*, *красавиця* [Вол.: 150; Парт.: 41], *мадритан* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 411]), *мадратан* (гуцул.), *матриду́н*, *матриду́на* (буков.), *надрагуля* (лемк.) [ВхН.з.: 39], *пѳкиш* (поділ. [Ан.: 59; Ум., II: 231; Мел.: 46]). У складених назвах означення *вовчі*, *пєся* мотивуються отруйністю рослини, як і номени *отрѳвниця* (від діал. *отрѳва* 'отрута' [Он., II: 30; ССк.: 215]), *сонна одурь* (пояснюється використанням рослини як болетамувального засобу [Попов: 23—24]). *Німиця* перенесено від *Hyoscyamus niger* L. Інші назви — чужомовні запозичення, зокрема *матритан* і под. — від рум. *mătrăgună*, діал. *mădrăgună* id. [Borza: 27], які, очевидно, перенесені від південноєвропейської рослини *Mandragora officinarum* (пор. ст. укр. *мандрагора* id.) < сер. лат. *mandragora* id. < гр. *μανδραγόρα* id. [Сабадош 1996: 130], див. ще [ЕСУМ, III: 380—381, 416]. Варіант *надрагуля* має ту саму кінцеву етимологію, що й

попередні назви, але до української мови запозичений через угор. *nadráguľa* id. [ЕСУМ, IV: 27; TESz, II: 992—993]. *Пѳкиш* < пол. *pokrzyk* id. [Maj., II: 101]; пор. ст. укр. *покрикъ* '*Mandragora officinarum*' [1627, Бер.: 221]. Фітономен *красавиця* (пор. ще рос. *красавица*, *красавка*, *красуха* [Ан.: 59], чес. *krásavica*, слвц. *zlata kráska* id. [Mach.: 204]), — очевидно, калька лат. *belladonna*, утвореного від іт. *bella* 'вродлива, гарна' та *donna* 'жінка' і мотивується тим, що італійки використовували сік рослини як рум'яна [ЕСУМ, III: 77].

3.78.5. Крім успадкованих від праслов'янської мови назв отруйної та лікарської, поширеної по всій Україні рослини *Hyoscyamus niger* L. *беленá* [1826, ПСМ, 103; Вол.: 151] (< прасл. **belnъ/-a* id. [ЕСУМ, I: 165]) і *блекотá* [Шевч., I: 33; Авг.: 37; Волк.: 165; Жел.: 32; Гр., I: 72], *блѳкота* [Закр.: 263; Піск.: 20], *блѳкотá* [Евст.1847: 1 зв.; Сред.: 532; ЯТ: 18], *блѳкот* [Рог.: 125; Гр., I: 72], *блѳкот* [Піск.: 20] (< *blekotъ/-a* id. [SP, 16 257]), уперше зафіксованих староукраїнськими текстами (див. [Сабадош 1996: 129]) *німиця* (галиц., степ. [Hoelzl: 156; ВхПч., I: 10; ВхГик.: 100; ЯТ: 18]) і *зубнік* (закарп., бойк. [Чопей: 128; ВхЗак.: 221; ВхН.з.: 46]; див. ще [Сабадош 1996: 52, 129—130]), у джерелах XIX — поч. XX ст. фіксуються також інновації: *бідуи* [Вол.: 151; Парт.: 184], *білон* (поділ. [Maj., II: 400]), *білена* [РО: 181; Lind., II: 38; Мак.: 184], *блєнь* [Петр.: 2], *блекотиця* (гуцул.-покут. [ВхН.з.: 32; Мел.: 140]), *бєлькотиця* (гуцул. [Maj., II: 400]), бойк. *зубівнік*, *зубятник* [ВхН.з.: 46], *спячка* [ВхПч., II: 32; Жел.: 912] і *сп'юх* [ВхПч., II: 32; Гр., IV: 193], *дурман* [Піск.: 156], *дур-зілє* [1914, Мак.: 184], *бєсиво* [Рог.: 125; Руб., I: 375], *кур'яча сліпота* (степ. та ін. [Ан.: 171]; Степовик 1886, II: 5; Мак.: 184), *лѳльок* (волин. та ін. [Гавр.: 140; Вол.: 151; ВхПч., I: 10; РО: 181]), *лѳлек* [Руб., VII: 30], галиц.-волин. *лѳляк* ([ВхПч., II: 32; Тан.: 60]) і *лѳлька*, галиц. *лѳльник* [ВхН.з.: 46; Мел.: 140], *лѳлж* (волин. [Ан.: 171]), *лѳлюк* (поділ. [1894, Мак.: 185]), *лѳлеишиця* [РО: 181].

Білена, *бідуи* виникли, ймовірно, на основі *беленá* внаслідок зближення із *білий*; пор. аналогічні пол. *bielun*, *bielon*, слвц. діал. *belian* id. [Mach.: 205]. *Блен* — західнослов'янське запозичення; пор. пол. *blen*, чес. *blen* (1517), *blin*, слвц. *blen* id. < прасл. **belnъ* id. [Mach.: 205; Maj., II: 400]. Назви *спячка*, *сп'юх* (від *спати*), *дурман*, *дур-зілє*, *бєсиво* (останнє пов'язується з *біс*, *бісїтися*) мотивуються тим, що споживання ягід цієї рослини спричиняє одурманюючий вплив на нервову систему людини, див. [ЕСУМ, II: 148; V: 386]; пор. інші назви цієї рослини *бєлькотиця* (від *бєлькоти́ти*) і *німиця* (від *німій*), пов'язані з паралічем язика та розладом мови від такого споживання [ib.: IV: 100]; пор. ще пол. *szalej*, *szalenice* id. [Maj., II: 400] (від *szalony* 'шалений, безумний'). *Зубівнік*, *зубятник*, як і давніше *зубнік* (усі від *зуб*) зумовлені, вірогідно, формою листків із великими зубами [Сабадош 1996:

129—130]. Складений номен *куряча сліпота* мотивується, мабуть, тим, що й інші рослини із жовтим суцвіттям. *Ліольок, ліолек, ліолька* запозичені через пол. *lulek, lulka* ід. від німецької мови (пор. н.в.нім. *Lolch* 'кукіль, *Agrostemma L.* < лат. *lolium* 'пажитниця п'янка, *Lolium temulentum L.* [ЕСУМ, III: 326]. Варіанти *люляк, ліольник, люлешниця* могли виникнути на українському ґрунті на основі іншомовних запозичень *ліольок, ліолька*. Нормативною в українській літературній мові для роду *Hyoscyamus L.* стала назва *блекота* [СУМ, I: 197; ОВРУ: 280], ухвалена як науковий термін ще в [СБН: 76].

3.78.6. Для рослини *Scorolia carniolica* Jack. (*Scorolia tubiflora* Krcyer, *Scorolia atropoides* Schult.), поширеної в Закарпатті, Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Західному Лісостепу, в західній частині Правобережного Лісостепу, в джерелах засвідчені назви *галасове зілля* (галиц.-волин. [ВхПч, II: 36; Жел.: 135; Гр., I: 267]), *ліолька галаска* [ВхБот.1905: 71; Мел.: 253], *німця, бігун* [Парт.; Мак.: 336], *мандриг'ля* (галиц. [ВхПч., IV: 16; ВхГик.: 101; Мел.: 253]), *мандригула* (бойк. [Нов.: 103; Мак.: 336]), *матридуна* [ВхГик.: 101; Жел.: 430; Гр., III: 186]. Означення *галасове* (очевидно, від *gálas* 'крик, шум') мотивується, ймовірно, використанням рослини для лікування від сказу (див. [Мел.: 253]). Номен *галаска* — універб, який виник на основі складеної назви *галасове зілля* ід. Решта назв перенесена від інших рослин: *бігун, німця, матридуна* — від *Hyoscyamus niger L.* (див. 3.78.5), *мандриг'ля* — від *Mandragora officinarum*.

3.78.7. Уперше виявляється в багатьох українських текстах ХІХ — поч. ХХ ст. назва праслов'янського походження отруйної і лікарської рослини *Datura stramonium L.*, спорадично поширеної майже по всій Україні, *дурман* (сх. укр., зах. укр. [КотлЕ: 49; Кв., I: 425; Б.-Н.: 126; Гол.: 532; Рог.: 121; Гр., I: 457] < прасл. **durmantь* ід. [SP, V: 106—107]) та зафіксована в староукраїнських джерелах (див. [Сабадош 1996: 129—130], *дівдерев* (галиц., поділ., сер. поліс. [Гол.: 514; Hoelzl: 153; ВхПч., I: 10; Рог.: 121; Гр., I: 381]). Крім них, документуються ще такі новотвори: *дур* (сер. поліс. [ВхН.з.: 43; Мел.: 95]), *дурзілля* (сх. укр. [ВхПч., II: 31; Піск.: 72; Жел.: 210]), *дурноп'ян* [РО: 181; Жел.: 210; Ум., I: 205; Гр., I: 458], *дурнийшик* [Ан.: 123; 1893, Мак.: 127; Мел.: 95], *дівдерев* чол. р. [Нов.: 98; ВхГик.: 100; Жел.: 210; Гр., I: 381], *діндерево* (галиц., поділ., сер. поліс. та ін. [Гол.: 515; ВхПч., I: 10; Жел.: 182; Гр., I: 384; ВхН.з.: 43]), галиц. *дендерево* [ВхН.з.: 43; Мел.: 95], *діндерев* [ВхПч., I: 10] і *диндерева* [Гавр.: 139], *дендерева* [1904, Мак.: 126], *дендєра* (галиц.-волин., сер. поліс. та ін. [РО: 181; Рог.: 121; Піск.: 64; Гр., I: 367; ВхН.з.: 43]), *дендер* [Руб., III: 7], галиц. *дівдир* і *дівдур* [ВхПч., I: 10; ВхБот.1905: 72; ВхН.з.: 43; Мел.: 95], *тиндара* [1904, Мак.: 127], *бісдерево* (галиц.-волин., сх. укр. [ВхПч., II: 31; Піск.: 19; Гр., I: 69; ВхН.з.: 43]), волин. *бізьдерево* [ВхПч., II: 31; Гр., I: 63] і *бузьдерево* [ВхПч., II: 31; Жел.: 48; Гр., I:

107], *німця* (волин. та ін. [Рог.: 121; Гор.-2: 371; Гр., II: 567]), *білун* [Жел.: 30; Мак.: 126], *боліголов* [Шейк., I: 87; Парт.; Жел.: 38], *будяк* [Ум., I: 61], *бодяк* [Руб., I: 240], *боже дерево* [Парт.; Мак.: 126], *огурок свинський* [Петр.: 26], закарп. *діка попріта, діка наприка*, волин. *свинське насіння* [ВхЗак.: 214; ВхН.з.: 43; Мел.: 95], *коров'як* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Авг.: 28; ВхПч., IV: 14; Сред.: 531; Волк.: 169; Жел.: 367]), *колюка, колюха, колючка* [Жел.: 360; Мак.: 127], *колюки* [Рог.: 121; Гр., II: 273], *лоткі* [Ан.: 123; Руб., VII: 21; Мел.: 95], *чудофай* (закарп. [ВхН.з.: 43; Мел.: 95]).

Назва *дур* виникла внаслідок переосмислення загальновоживаного *дур* 'дурість; запаморочення', мотивується отруйністю, неприємним, запаморочливим запахом рослини. Цими ознаками зумовлені також номени *дурзілля* (від *дур* і *зілля*), *дурноп'ян* (від *дурний* і *п'яний*). Від *дурний* утворено також *дурнийшик*; пор. ще рос. *одурь трава, шалей, шальная трава* [Ан.: 123]. Номени *діндерево(о), діндерев(а), дендєра, дівдер, дівдур* виникли внаслідок деетимологізації первинного *дівдерево*. Тому вважаємо необґрунтованим виведення *дівдерево, дівдерев, дівдир* і под. від *дендєра* в [ЕСУМ, II: 65]. За нашими спостереженнями (див. [Сабадош 1982а]), в ряді випадків, коли йдеться про складну ботанічну назву, відбувається деетимологізація першого чи другого або й обох її компонентів, як це сталося з назвою *дендєра*. Процес її деетимологізації міг відбутися, на нашу думку, таким шляхом: *дендєра* < *дендерева* < *диндерева* (*дендерево*) < *діндерево* < *дівдерево*. Зрештою, вихідною формою вважав *дивдерево* і О.Брюкнер [Вг.: 112], проте ця думка вченого в [ЕСУМ, II: 32] необґрунтовано піддається сумніву. Варіант *тиндара* < *дендєра* [ЕСУМ, V: 569]. Композит *бісдерево* утворився від *біс* (пов'язується з отруйністю рослини) і *дерево*. Внаслідок асиміляції [с] у першому компоненті цієї складної назви витворився варіант *бізьдерево*, а з нього — *бузьдерево*.

Кілька назв дурману перенесено від інших рослин: *боліголов* — від *Conium maculatum L.* (обидві рослини отруйні), *будяк* (*бодяк*) — від *Carduus L.* (в обох рослин плоди колючі), *боже дерево*, — вірогідно, від *Artemisia L.*, *німця* — від *Hyoscyamus niger L.*, як, очевидно, і *білун* (обидві рослини отруйні і з дуже подібним характерним листям). Правда, номен *білун* міг бути утворений і від *білий* у зв'язку з білим кольором квіток рослини. У складених назвах компонент *огурок* перенесено від *Cucumis sativus L.*, *поприка* (*попріта*) — від *Capsicum annuum L.* (обидва мотивуються, очевидно, схожою формою плодів). Означення *свинський* у складених назвах пов'язується з отруйністю рослини і має значення 'несправжній', 'отруйний'. Із назвою *коров'як* пор. укр. діал. *коровиця* (поділ. [Мак.: 127]), рос. діал. кур. *коровки*, чес. *kravák* ід. [Ан.: 123]). Отже, ботанічний номен *коров'як* — дериват від *корова*, але його

мотивація не зовсім ясна, див. ще [ЕСУМ, III: 37; Mach.: 208] або ж ця назва перенесена від інших рослин, напр. *Verbascum* L. (див. п. 3.79.1).

Лопкі пов'язується етимологічно, гадаємо, зі словами *лопáта*, *лопáть* і под., мотивуючись широким листям рослини; пор. назви із коренем *лоп-*, що позначають інші рослини з широким листям: *лопáтень* 'гличики жовті, *Nuphar luteum* Sm.', 'латаття біле, *Nymphaea alba* L.', 'калюжниця болотна, *Caltha palustris* L.', *лопух*, 'лопух, *Arctium lappa* L.', 'підбіл звичайний, *Tussilago farfara* L.' та ін. Менш вірогідним вважаємо виведення *лопкі* від *лопáтися*, усупереч [ЕСУМ, III: 288]. Номен *чудофáй*, — мадяризм; пор. угор. діал. *csüda* id., утворене від *csüda* 'чудо' (слов'янського походження; пор. прасл. **čudo* id.) і *fa* 'дерево' [ЕСУМ, VI: 351] (у цьому джерелі вокабула статті *чудограй* надрукована помилково, треба *чудофáй*, як у Верхратського, на якого тут покликаються). *Коліо́ка* і под. — похідні від *коло́ти*, пов'язуються з колючими плодами рослини. Нормативною в українській літературній мові стала назва *дурма́н* [СУМ, II: 439; ОВРУ: 281]. Уперше її вжив як синонім до *дивдерево* В.Волян, ухвалена як науковий термін у [СБН: 51].

3.79.1. Ранникові (Scrophulariaceae). На території України зростають зо два десятки видів *Verbascum* L. Більшість їх має назву *дивина́* [Авг.: 80; Волк.: 108; Ум., I: 69; Гр., I: 382] < прасл. **divina* id. [ЕСУМ, II: 66]. Для частини цих видів у джерелах XIX — поч. XX ст. уперше фіксуються нові назви, зокрема для виду *Verbascum thapsus* L., поширеного в Закарпатті, Карпатах, Поліссі, зрідка в Західному та Правобережному Лісостепу і в Криму, це варіанти назви *дивина́*: *девина*, *дивана* [РО: 183; Піск.: 65], *дивинна* [Рог.: 140] (у [Мел.: 296; Мак.: 394] з покликанням на це джерело подається помилкове *диванна*), *дівенна́* (гуцул. [Нов.: 102; ВхГик.: 105; Жел.: 183; Гр., I: 386]), *дівина́* [ВхБот.1905: 82], а також з іншими коренями: *ведме́же ўхо* [Рог.: 140; Піск.: 113; Шейк., V/2: 221; Гр., I: 130], *коровя́к* (сх. укр. [Закр.: 371; Рог.: 140; Піск.: 65; Гор.-I: 21; Жел.: 367]), бойк. *гаді́нник* [Нов.: 102; Жел.: 134; Кміц.: 312; Гр., I: 263] і *котячий хві́ст* [Нов.: ВхГик.: 105; Мак.: 394], *лучи́нник*, *ца́рська свіча́* [Ан.: 375; Мел.: 296], *сві́чі* [ib.; Ум., II: 96], *петрів хрест* (полт. [Ан.: 375; СБН: 165]).

Фітоназва *ведме́же ўхо* виникла внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення на основі подібності прикореневих листків рослини до вуха тварини, див. [Сабадош 1988: 185]; пор. ще рос. діал. *медве́жье ухо*, *оле́ньє ўхо*, *волчьи ўшки* id. [Ан.: 375]. Кілька найменувань мотивуються зовнішньою подібністю прямого і високого (понад 1 м) стебла рослини з китицеподібним верхком до тіла гадюки, хвоста корови чи kota (це *гаді́нник*, *коровя́к*, *котячий хві́ст*, див. [Сабадош 1988: 185—188]) або до свічки (*сві́чі*, *ца́рська свіча́*, *лучи́нник*; цій асоціації сприяли також

яскраво-жовті квітки по всій довжині стебла більшості видів дивини, див. [ЦА: № 501]; пор. ще рос. діал. *лампадо́чник* 'Verbascum nigrum' [Ан.: 374]). Щодо *коровя́к*, то можна би було його мотивацію пов'язувати також із зауваженням О.Роговича про те, що відваром цієї трави поять корову, яка перестала давати молоко [Рог.: 140], але цьому суперечить рос. діал. *быко́вник* 'Verbascum nigrum' [СРНГ, III: 344]. Назва *петрів хрест* перенесена від рослини цієї ж родини *Lathraea squamaria* L. Нормативними в українській літературній мові для цього виду стали *дивина́ ведме́жа* і *ведме́же вўхо* [СУМ, II: 270; I: 316; ОВРУ: 283]; пор. ухвалений у [СБН: 165] для цього виду науковий термін *дивина́ ведме́же вўхо*.

Для поширеного по всій Україні виду *Verbascum nigrum* L. фіксуються назви: *дивина́*, *дива́нна* [Ан.: 374; Ум., IV: 26; Мел.: 395], *дівенна* [ВхГик.: 105; ВхБот.1896: 101], *ва́нна* (волин. [Нов.: 102; ВхГик.: 105; Гр., I: 125]), *горлачі* (сх. укр. [Рог.: 140; Жел.: 153; ЯЧ: 133]), *горла́ч* [Піск.: 55; Руб., II: 30], *ома́н* [Рог.: 140; Піск.: 168; Жел.: 568; Гр., III: 52], *татарське око* [Гавр.: 147; Петр.-3: 62], *коров'як чорний* (київ., херс. [Ан.: 374; Lind., II: 41; СБН: 165]), *ко́питень*, *копите́ць*, *копитня́к* [Тм., II: 164; СБН: 165], *борода́вник* (поділ.), *лимоновий цві́т* (черніг.) [Ан.: 374; Мак.: 393]. *Ва́нна* — результат скорочення назви *дива́нна* та народноетимологічного зближення її з *ва́нна* (для купання) [ЕСУМ, I: 329]. Номен *горлачі* (від *го́рло*) зумовлений використанням рослини для лікування горла, верхніх дихальних шляхів [Ан.: 375; ЛРП: 360], пор. [ЕСУМ, I: 568]. *Ома́н*, імовірно, перенесено від *Inula helenium* L. Складена назва *татарське око* виникла внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення на основі асоціації фіолетових тичинкових ниток на жовтому фоні з оком (пор. [Нейшт.: 492]). Із яскраво-жовтим кольором квіток пов'язується найменування *лимоновий цві́т*. *Ко́питень* і под. (від *ко́пито*) зумовлені схожістю форми листка рослини з відбитком копита. Означення *чорний* у складеній назві пояснюється темно-зеленими листками рослини.

Крім спільної з іншими видами *дивина́* [Рог.: 140; Гр., I: 382], *дивана* [Волк.: 166] для виду *Verbascum lychnitis* L., документуються ще такі назви: *див* [Ан.: 374; Ум., IV: 29; Мел.: 294], *за́яче ўхо* [Рог.: 140; Ум., IV: 29; Гр., II: 120], *за́яче вўхо* [Тм., I: 3], *коровя́к* (уман. та ін. [Ан.: 374; Ум., I: 3; Тм., I: 3]), *верби́шник* (буков. [Ні.: 13; Мак.: 393]), *будя́к жо́втоцві́тний* [Волк.: 166; Гр., I: 106—107], *герба́тка* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., I: 280]), *фолинь* (черк. [Ан.: 374; Шейк., V/2: 245]). Номен *див* постав унаслідок скорочення *дивина́*. Мотивація назви *за́яче ўхо*, очевидно, така, як і *ведме́же ўхо* 'Verbascum thapsus' (див. дещо вище). Подібністю листків до вербових зумовлений номен *верби́шник* (від *верба́*). *Герба́тка* — похідне від полонізму *герба́та* (чай і рослина); малоімовірним нам видається, всупереч [ЕСУМ, I: 498], виведення

герба́тка від зміненого лат. *verbascum* id. Припускають, що номен *фолинь* появився унаслідок зміни слова *полин(ь)* [ЕСУМ, VI: 115], але в такому випадку мало би бути в українських говорах *полин(ь)* зі значенням 'дивина, Verbascum L.', а його, за нашими даними, поки що не виявлено.

Із оригінальних назв інших видів Verbascum L. документуються *вечерниця* 'Verbascum phoeniceum L.' (черк.; від *вечір*), *споруха* 'Verbascum austriacum Schott (Verbascum orientale M.B., Celsia orientalis L.)' (харк.; від *спора?*), *канделя* [Піск.: 280] 'Verbascum phlomoides L.' Остання, очевидно, від лат. *candela* 'свічка', від якого утворено *candelabrum* 'свічник, канделябр' [ЕСУМ, II: 363]. Фітономен зумовлений зовнішньою схожістю стебла рослини зі свічкою, свічником; пор. *свічі*, *царська свіча* 'Verbascum thapsus' (див. вище). Мотивація двох попередніх ботанічних назв неясна, див. ще [ЕСУМ, I: 366; V: 381].

3.79.2. Продовжує документуватися зафіксована ще в староукраїнському джерелі [1642, Слав.: 295] назва поширеної майже по всій Україні рослини *Linaria vulgaris* Mill. *ленок* [РО: 186; Ум., I: 117; Тм., I: 184], *линók* (галиц. [ВхН.з.: 47; Мел.: 161]). Крім неї, виявляються інновації: фонетичний варіант *льонók* [Сред.: 534; Рог.: 126; Тм., I: 193; Гр., II: 285; ЯТ: 20], а також *люнець* (зах. поліс. [Ан.: 194; Руб., VII: 30]), *льнянка* (буков. [Ні.: 7; Мак.: 211]), *льняниця* [Вол.: 166], *льонець дикий* (волин. [ВхПч., I: 11]), *льонець звичайний* [ВхГик.: 105; ВхБот.1905: 8], *собачий лен* (сер. поліс. [1876, Мак.: 211]), *собачки* (степ. [Шест.; Мак.: 211]), *зайців льон* [Піск.: 81; Рог.: 126; Жел.: 247; Гр., II: 44, 384], *заяча кров* (полт. [Ан.: 194; Мак.: 212]), *дивина* (степ. [ЯТ; Мел.: 211]), *коров'як* (волин. [Нов.: 99; Гр., II: 285]), *лісна німиця* (поділ.), *огурешник степний* (полт. [Ан.: 195; Мак.: 211]), *огуречний дух* (харк. [Гор.-1: 12; СБН: 88]), *чистець* (полт. [Волк.: 177; Ан.: 195; Ум., I: 81]), *чистик* (черніг. [Ан.: 195; Руб., XIII: 2; Мел.: 161]), *остудник* (херс. та ін. [Ан.: 195; Гор.-1: 12; Ум., II: 81; Руб., IX: 46]), *молóшничок* (уман. [Ан.: 195; Ум., I: 117; Руб., VII: 29]), *серпоріз*, полт. *стоголóвник* і *дрочі́ця* [Ан.: 195; Руб., XI: 31, 99; II: 47], *звóники* (степ., катер.), *сокі́рка* (катер.) [Ан.: 195; Ум., I: 117; II: 81], *зозу́лині череві́чки* [Ан.: 195; Ум., I: 51; Мел.: 161], *гладовник* (київ. [Ан.: 195; Мак.: 211]), *сосновник* (катер. [Ан.: 195; СБН: 88]).

Льонók і под., як і ст. укр. *ленок*, утворені від *льон* (*лен*) 'Linum L.' (через схожість листків обох рослин). Подібні деривати зі значенням 'Linaria Mill.' є в ряді інших слов'янських мов, вони не перекладені або штучно створені, як неправомірно уважав Анненков [Ан.: 194], а утворені на власному мовному ґрунті [ЕСУМ, III: 347; Mach.: 211]; пор. ще серб., хорв. *дивльи лан* id. [Сим.: 275] (*дивльи* 'дикий', *лан* 'льон'). Означення *зайців*, *собачий* мають значення 'дикий; несправжній'; пор. *льонок дикий* id. (див. вище). *Собачки* — універб, що виник на основі складеної назви *собачий лен*.

Номен *дрочі́ця* — похідний, мабуть, від *дрік*, діал. *дрок* 'Genista L.', зумовлений схожістю листя обох рослин; пор. *льóнець дроколíстий* 'Linaria genistaefolia' (див. нижче). Перенесеними є також назви *дивина*, *коров'як* — від Verbascum L., *сокі́рка* — від *Consolida regalis* (*Delphinium consolida* L.), *зозу́лині череві́чки* — від *Surgipedium calceolus* L. (у цих рослин форма квітки нагадує сокирку або черевичок), *остудник* — від *Herniaria glabra* L. (остання назва могла утворитися й незалежно від діал. *остуда* 'простуда', 'вугор на шкірі', 'плями на обличчі' та ін., пор. [ЕСУМ, IV: 229]), компонент *німиця* в складеній назві перенесено від *Hyoscyamus niger* L. Переосмисленим є також деминутив *звóники*, зумовлений дзвоникоподібними плодами рослини [ЕСУМ, II: 56]. *Стоголóвник* (від *сто* 'багато' і *головá*) мотивується довгим гроном яйцеподібних плодів рослини, *сосновник* (від *сóсна*) — місцем її зростання. *Молóшничок* (від *молоко́* або *молóчний*) зумовлене кольором соку рослини [ЕСУМ, III: 503]; пор. укр. діал. волин. *молочій* id. [Мак.: 211]; компоненти *огурешник*, *огуречний* у складених назвах — огірковим запахом (пор. [ЕСУМ, IV: 157]); *чистець*, *чистик* (від *чистити* або *чистий*) — широким використанням рослини у народній медицині; пор. рос., біл. *чистик*, рос. твер. *чистяк* id. [Ан.: 195].

Для виду *Linaria genistaefolia* Mill. (зростає майже по всій Україні) фіксуються назви *косяюрки* [Рог.: 126; Ан.: 194], *косяюрки* [Жел.: 371; II: 292; Мел.: 261], *косяюрка* [Руб., III: 59], *косяюркі* [Ум., I: 213], *дзвіночки́* [Рог.: 126; Ум., I: 213; Тм., I: 114; Руб., III: 59], *дзвóники* [Гр., I: 378; Мел.: 161], *струга* (степ.), *буркун* (катер.) [Ан.: 194; СБН: 88]. Припускається, що найменування *косяюрки* утворене від *кося́* 'заплетене волосся' і зумовлене подібністю довгого і рясного суцвіття рослини до коси, пор. [ЕСУМ, III: 59]. Усі інші назви перенесені: *буркун* — від рослини *Melilotus officinalis* Pall., *струга* — від *струга́* 'потік, струмок', 'рівчак', пор. [ЕСУМ, V: 450], мотивується, очевидно, місцем зростання рослини, номен *дзвіночки́* зумовлений зовнішнім виглядом її плодиків, пор. *звóники* 'Linaria vulgaris' (див. вище). Вид *Linaria biebersteinii* Bess. у джерелах називається: *кукурузка польова*, *дивина*, *малий коров'як* (степ. [ЯТ: 20; СБН: 88]). Усі назви перенесені: компонент *кукурузка* — від *Zea mays* L., *дивина*, *коров'як* — від Verbascum L. Нормативним в українській літературній мові для роду *Linaria* L. став номен *льонók* [СУМ, IV: 586; ОБРУ: 284], ухвалений як науковий термін ще в [СБН 88].

3.79.3. Крім відомої зі староукраїнського періоду (див. [кін. XVIII, Лік.: 83]) назви рослини *Scrophularia nodosa* L. (зростає в Закарпатті, Карпатах, північній частині України, рідко на півдні Степу і в Криму) *старовина́* (київ., степ. [Ан.: 322; Шест.; Мак.: 337]), ще документують такі інновації: *ра́нник* (сер. наддніпр. [Авг.; Ан.: 322; ВхГик.: 105; Жел.: 796; Ум., IV: 52; Тм., I: 121]), *смовдь* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 175; Ум., IV: 52; ЯЧ:

133]), *ломенус* (зах. поліс. [Ан.: 322; СБН: 141]), *чорна бабка* (гуцул. [Гавр.: 145; Ум., I: 228; Мел.: 254]), *чорнобабка* [Петр.-3: 69], *бабка смердяча* (галиц. [Нов.: 101; Гр., I: 14]), *чорне зілля* (поділ. [Ан.: 332; Мак.: 337]), *барбольки* (галиц. [ВхПч., II: 36; Жел.: 13; Гр., I: 28]), *підтінник* [Рог.: 135; Піск.: 188; Жел.: 650; Тм., I: 121; Гр., III: 182], *широколистниця* (катер. [Ан.: 322; СБН: 141]), *бородавник* (зах. поліс. [1889, Мел.: 254]), *семисільник* (полт. [Ан.: 322; Мел.: 254]), *норичник* (сер. наддніпр., степ. [Б.-Н.: 247; Lind.: II: 46; Шест.: СБН: 141; Мак.: 337]), *кукулярія* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 135; Піск.: 118; Ум., IV: 80; Гр., II: 321; ЯЧ: 133]).

У джерелах XIX — поч. XX ст. не виявлено полонізм *трендовник* id. [ЛО: 75], відомий зі староукраїнського періоду. Окремі назви перенесені: *смовдь* — від *Peucedanum* L. (пор. [ЕСУМ, V: 324—325]), *ломенус* — від *Clematis vitalba* L. (ломиніс), компонент *бабка* у складених і складній назвах — від *Plantago major* L. Означення *смердяча* (від *смердіти*) пов'язується з неприємним запахом рослини [Нейшт.: 493]. Номен *барбольки* (від діал. *барболя* 'картопля, *Solanum tuberosum* L.', див. п. 2.29.1) мотивується бульбовиднопотовщеним м'ясистим кореневищем рослини [ВРУ: 595], *підтінник* (префіксально-суфіксальний дериват від *тин*) — місцем зростання рослини, яка полюбить затінені місця [ЕСУМ, IV: 397], *широколистниця* (від *широкий* і *лист*; за цією ознакою перенесено і компонент *бабка*, див. вище). Ряд назв зумовлений широким застосуванням рослини у народній медицині: *р'яник* (від *ра́на* [ЕСУМ, V: 24]), *бородавник* (від *борода́вка*, пор. [ЕСУМ, I: 232]), *семисільник* (від *сім* і *сі́ла* [ЕСУМ, V: 212]), *норичник* (від *норі́ця* 'фістула, свищ' [ЕСУМ, IV: 112]). Припускається, що номен *кукулярія* виник, можливо, на основі лат. *scrophularia* id. із наступним зближенням із діал. *кукулиця* 'наперстянка, *Digitalis* L.' (остання рослина також належить до описуваної тут родини) [ЕСУМ, III: 130].

Фіксуються назви рослини *Scrophularia umbrosa* Dumort. (*Scrophularia alata* Gilib., *Scrophularia aquatica* L.), поширеної в Закарпатті, Поліссі Лісостепу, зрідка в Степу і Криму. Вони збігаються з частиною найменувань попереднього виду, а саме: *р'яник* (полт. [Авг.: 61; Рог.: 135; Піск.: 221; Ум., II: 201; Гр., IV: 6] та ін.), *старовина́* [РО: 185; Мел.: 254], *норичник* (степ. та ін. [Ан.: 322; Мак.: 337]), *бородавник* [1893, Мак.: 337]. Нормативним в українській літературній мові для роду *Scrophularia* L. став номен *р'яник* [СУМ, VIII: 254; ОВРУ: 285], уперше як науковий термін уведений у [ВхГик.: 105], потім до [Мел.: 254] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 140].

3.79.4. Уперше документуються назви поширеної по всій Україні рослини *Gratiola officinalis* L. *бо́жа благодáть* [Рог.: 124; Піск.: 21; Гр., I: 71], *благодáтка* [ВхГик.: 107; Жел.: 31], буков. *бождерево* [Маж., II: 369] і

біждерево [Ні.: 6], *дрислівець* (сер. наддніпр. [Ан.: 161; Ум., I: 2; ЯЧ: 134]), *лихорадочна трава* (степ. [Lind., II: 49; СБН: 71]), *золототісячник* [Ан.: 161; Ум., I: 2; Тм., I: 17], *болототісячник* [РО: 185; Мел.: 131], *зажмурник* (черніг. [Ан.: 160; СБН: 71]), *драціоля* (полт., степ. [Авг.: 34; ВхПч., IV: 24]), *авра́н* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Сред.: 534; 1894, Яв.: 1; ЯТ: 18; ЯЧ: 134]), *авра́н ди́кий* [Ум., I: 2; Тм.; СБН: 71; Мак.: 172].

Компонент *благодáть* у складеній назві — переклад лат. *gratiola* id., утвореного від *gratia* 'благодать, милість' [ЛРС: 461; РО: 185]. *Благодáтка* — похідне від *благодáть*. Компонент *біж-* (*бож-*) у композиті та *бо́жа* у складеній назві пов'язуються з позитивними властивостями рослини (пор. [ЕСУМ, I: 193]), яка є дуже сильним жовчогінним і проносним засобом [Ан.: 161], чим пояснюється також назва *дрислівець* (від *дрислівий*, яке в свою чергу від *дристáти* 'страждати проносом', пор. [ЕСУМ, II: 128; Mach.: 212]). *Золототісячник* перенесено від *Centaureum erythraea* Rafn (пор. [ib.: 276]; обидві рослини мають схоже ланцетоподібне листя), на його основі виник номен *болототісячник* унаслідок зближення першого компонента зі словом *болото́* [ib., I: 227]: ця рослина росте у вологих, болотних місцях. Означення *лихорадочна* (від *лихора́дка* 'пропасниця, гарячка') пов'язане з використанням рослини у народній медицині. *Зажмурник* — від *зажму́ритися*, але його мотивація неясна. *Драціоля*, вірогідно, від лат. *gratiola* id. Номен *авра́н* уважається тюркізмом; пор. уйгур. *auradan* 'рослина *Asperugo procumbens* L.', казах. *ауру* 'хворіти' [ib.: 42; Радлов, I: 72]. Він став нормативним в українській літературній мові [ВТССУМ: 5; ОВРУ: 282], ухвалений як науковий термін ще в [СБН: 71].

3.79.5. Так само в перший раз фіксуються назви рослини *Limosella aquatica* L. (зростає в басейнах Дністра, Дніпра, рідше Дінця) *муля́нка* [ВхГик.: 107; Жел.: 458], *болотні́вка* [Кміц.; Руб., I: 251; СБН: 87], *лужайнік* (степ. [Lind., II: 49; Шест.; СБН: 87]). Усі ці номени етимологічно прозорі: *муля́нка* — від *мул*, *болотні́вка* — від *болото́*, *лужайнік* — від *луж*; мотивуються тим, що стосуються рослини, яка зростає у вологих місцях, по берегах річок та озер; пор. ще рос. *лужница* [РУСб: 220], діал. *лужайнік*, *грязниця*, пол. *natulnik*, *mulnica*, чес. *blatěnka*, серб. *blatka*, *blatnica*, луж. *blótowka* id., а також лат. *limosella* id., утворене від *limosus* 'болотний' [Ан.: 194]. Нормою в українській науковій термінології став номен *муля́нка* [ОВРУ: 282], вперше вжитий як науковий термін у [ВхГик.: 107] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 87].

3.79.6. В Україні зростає кілька десятків видів вероники (*Veronica* L.). Для найвідомішого в народі виду *Veronica chamaedrys* L., крім відомої зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 130]) *га́дяче зілля* (*зілля*) (бойк., галиц. [ВхПч., II: 37; ВхН.з.: 60]), *га́дяче зілля* [Гр., I: 264] і полонізму

протачник [ВхГик.: 107; Жел.: 780], документуються такі назви-новотвори: *решітнік гадинець* (гуцул. [Шух., I: 20; Гр., IV: 14]), *безвєрики* [Рог.: 141; Піск.: 14; Жел.: 16; Гр., I: 37], *приворóтки* [Рог.: 141; Волк.: 173; Жел.: 741; Гр., III: 410], *приворóт* (полт. [1890, Гр., III: 410]), *зраднік* (бойк. [Гоц.1900: 122]), *зра́дник* (гуцул. [ВхБот.1905: 82; ВхН.з.: 60; Мел.: 297]), *блакітні óчки* (*вічки*) [Ан.: 376; Ум., I: 203; Тм., I: 108], *блокітна* (харк. [Гор.-I: 21; Мак.: 395]), *клад* (сх. укр. [Рог.: 141; Ум., I: 203; Мел.: 297]), полт. *розхóдник* і *коното́пець* [Ан.: 377; Мел.: 297], *одхásник* [Волк.: 172; Ум., I: 168], *відхásник* [Тм., I: 108; Мак.: 396], волин. *деревянка* і *папороть домашній*, степ. *дубровка*, київ. *ціхонь*, полт. *дика незабудка* [Ан.: 376—377; СБН: 166].

У джерелах описуваного нами тут періоду не виявлено зафіксованого з цим самим значенням ст. укр. *ужов*, див. [XVIII, Кн.: 97]. *Гадинець* (від *гадина*), як і *гадяче зілля* (*гадяче* — від *гад*), мотивується використанням рослини від укусів гадюки [Ан.: 377], *безвєрики* (від *без вершків*) — тим, що квітки рослини легко відпадають (пор. чес. *rezekvítek* < *bezekvítek*, слвц. *bezveršec* id. [ЕСУМ, I: 161; Mach.: 213]), *блакітні óчки* (*вічки*) — тим, що синя (блакітна) квітка з жовтою серединкою нагадує око (номен *блокітна* < *блакітна* виник унаслідок субстантивації прикметника), *дубровка* (від діал. *дубрóва* 'дїброва'; пор. лат. *chamaedrys* id., утворене від гр. *χαμαί* 'низько' і *δρυς* 'дуб' [РО: 187; Нейшт.: 497]) і, мабуть, *коното́пець* (імовірно, від *конотоп*, яке в свою чергу утворене, як уважають дослідники, від *конь* і *топ* 'болотисте місце, де топили здохлих коней' чи 'болотисте місце, де грузли коні'; від цього апелятива утворені назви міст в Україні (Конотоп), Білорусі, Польщі, Чехії, див. [Янко: 186; Жучкевич: 171]), фітономен зумовлений місцем зростання рослини, *розхóдник* (від *розхóдитися*) — вегетативним способом розмноження рослини за допомогою коріння і надземних пагонів.

Кілька номенів пов'язано з використанням рослини в народі з магічною метою при зраді, для повернення коханої людини, відвернення хвороб, зокрема: *зраднік* (від *зра́да*), *приворóт*, *приворóтки* (вірогідно, від *привертáти*) (пор. [ЕСУМ, II: 279; IV: 14]), *одхásник*, *відхásник* (пор. ще *відхásник*, *одхásник* 'Valeriana officinalis L.' — п. 3.85, а також *відкásник*, *одкásник* 'Carlina L.', 'Galium biebersteinii Ehrend. (Asperula galioides M.B.)' та ін.; від **відхасати* 'відганяти, лякати'; пор. сер. наддніпр. *хасáтися* 'сторониться, чуждаться' [Гр., IV: 388], *відкаснóтися* 'відчуралися, відчепитися', діал. *відкаснóти* 'захистити, відгородити' [СУМ, I: 589]) пояснюється використанням рослини з метою відвернення хвороби [ЕСУМ, I: 392, 395]. Перенесені від інших рослин: у складених назвах компонент *незабудка* — від *Myosotis* L. завдяки блакітному кольору квіток [Ан.: 377] і *папороть* — від *Dryopteris* Adans. (чоловіча папороть), мотив номінації останнього неясний, як і компонента *решітнік* (від *решето*) іншої складеної

назви і номенів *деревянка* (від *дерево*) та *ціхонь* (мабуть, від діал. *ціха* 'риса, знак' [ВхЮж.: 78]). Про найменування *клад* див. трохи нижче.

Документуються назви поширених по всій Україні, але менш відомих у народі видів *Veronica* L.: *Veronica teucrium* L. (*Veronica latifolia* Koch) — відома зі староукраїнського періоду *вероника широколиста* (буков. [Ні.: 13]) і нові назви *конопéльки* [Рог.: 141; Піск.: 112; Жел.: 363], *шанта польова* (волин. [Нов.: 102; Мак.: 396]), *тоя* [Волк.: 176; Мак.: 396]), *безверха* (про походження й мотивацію останньої див. трохи вище під *безвєрики*) і *лісний васильок* (полт.), *вероника проста* (київ.), *гадюча головка* (поділ.), *черепашиник* (волин.) [Ан.: 377; СБН: 166], *змїйна травка* (степ. [Lind., II: 53; СБН: 166]); *Veronica longifolia* L. — відома зі староукраїнських джерел назва *ужовник* [Петр.: 38] та новотвори *язічки* [Рог.: 141; Піск.: 302; Ні.: 13], *дробниця* (черніг., степ.), *мелушняк* і *синій цвіт* (катер.) [Ан.: 377; СБН: 166]; *Veronica beccabunga* L. — *бобівник* [Жел.: 35; Мак.: 395], *ібúнка* (полт. та ін. [Авг.: 81; Рог.: 140; Піск.: 97; Жел.: 326]), *ібúнка* [Гр., II: 195], *бúнка* [ВхГик.: 107; Мел.: 297]. Кілька з цих номенів перенесено від інших рослин: *бобівник* — від *Vicia cracca* L. [ЕСУМ, I: 217] (пор. ще пол., луж. *bobownik* 'Veronica beccabunga' [Ан.: 376]), *тоя* — від *Aconitum napellus* L. [Волк.: 176], компоненти складених назв *васильок* — від *Ocimum basilicum* L., *шанта* — від *Marrubium* L. Унаслідок переосмислення виникли також флорономени *язічки* (на основі довгих і вузьких листочків рослини; пор. латинське видове означення *longifolia*, утворене від *longus* 'довгий' і *folium* 'лист' [Кр.: 87, 123]), *черепашиник* (пор. *черепа́шник* 'пориста порода, що складається із черепашок, скріплених вапняним намулом; використовується як будівельний матеріал' [СУМ]; фітономен мотивується, мабуть, місцем зростання цього виду) і складена назва *синій цвіт*, зумовлена синім кольором квіток більшості видів *Veronica* L. *Конопéльки* — похідне від *коно́пли* 'Cannabis sativa L.' Назви *ібúнка*, *ібúнка*, *бúнка* виникли в результаті засвоєння і деетимологізації латинського видового означення *beccabunga*, пор. [ЕСУМ, II: 287; Ан.: 376].

Джерелами української мови XIX — поч. XX ст. фіксуються також назви деяких видів *Veronica* L., поширених на обмеженій частині території України, а саме: виду *Veronica agrestis* L. — відомі зі староукраїнського періоду *вероніка полева* та *протачник* [Вол.: 167; Мак.: 395] і нові *лежанка*, *остудник* [ib.], *короволітнік* (волин. [ВхПч., I: 13; ВхГик.: 107; Жел.: 367; Гр., II: 285]), *обложник* [Петр.: 25]; виду *Veronica officinalis* L. — *вероніка свина*, *вароніка* [РО: 188; Мак.: 396] (< *вероніка*), *верóника лісна* [Рог.: 141; Мел.: 297]), черк. *клад* [ЯЧ: 134; Мел.: 297] і *окладник* [Тм., I: 31; ЯЧ: 134; Мел.: 297], *кладнік* (полт. [1891, Мел.: 396]), *уложник* [Петр.: 25, 38], *сухітнік* (волин. [Мел.: 297; СБН: 166]); виду *Veronica spicata* L. — *батожкі* (черк., поділ. та ін. [ЯЧ: 134; Мел.: 298; СБН: 166]), *андріїв хрест* (сер. поліс.,

степ. [1878, Мак.: 296; Lind., II: 55; Гор.-2: 383]), *сині батожки* (київ.), *сині васильки* і *голубівник* (харк.), *голубильник*, *ганусок* і *купина* (катер.), *синецьвіт* (полт.), *чистик* (черніг.) [Ан.: 378; СБН: 166]; виду *Veronica prostrata* L. — *трійця* [Гр., IV: 284], *трійця* (сер. наддніпр. [ib.; Волк.: 176; Піск.: 260; Шейк., V/1: 86; Жел.: 986; ЯЧ: 134]), *решетник* (буков. [Ні.: 13; Мак.: 396]), *стоголовник*, *зміїне зілля* і *остудник* (катер.), *самосій* (поділ.), *сокирки* (катер., харк.) [Ан.: 378; СБН: 166]; виду *Veronica arvensis* L. — *яловичник* (галиц. [Нов.: 102; Петр.: 42; Мак.: 395]); виду *Veronica austriaca* L. (*Veronica dentata* Schm.) — *укладник* (волин. [Нов.: 102; Мак.: 396]).

Назви *клад*, *кладнік*, *окладнік*, *укладник* (від *класти*, *окладати*), *уложник* (від *уложити*; пор. чes. *uložník* id. [Ан.: 377]), *обложник* (від *обложити*), *сухитник* (від *сухоти* 'туберкульоз') [Ан.: 376] пов'язуються з тим, що при лікуванні від ряду хвороб рослиною обкладають хворі частини тіла, пор. [ЕСУМ, IV: 170; V: 488]. Номен *лежанка* (від *лежати*) мотивується тим, що рослина розмножується за допомогою як кореневих, так і надземних пагонів, які стеляться по землі, *батожкій*, *сокирки* (виникли внаслідок переосмислення демінутивів) зумовлені виглядом відповідно пагонів і квітки рослини, компоненти *син-* (від *сіній*), *голуб-* (від *голубій*) у складених, складних і простих назвах *сині батожки*, *сині васильки*, *синецьвіт* (від *сіній* і *цвіт*), *голубівник*, *голубильник* — синім (голубим) кольором квіток рослин, *стоголовник* (від *сто* 'багато' і *голова*) — великою кількістю плодиків (можливо, також перенесено від *Linaria vulgaris* Mill. — див. 3.79.2), *отгадина* (від *гадина*), *зміїне зілля* — використанням рослини від укусів гадюки, *самосій* (від *сам* і *сіяти*) — випадінням насіння з дозрілої коробочки плоду. Назва *трійця* (*трійця*) пояснюється тим, що пік цвітіння рослини припадає на період християнського свята Трійця (50-й день після Великодня, тобто травень — червень).

Кілька номенів чи їх компонентів перенесено від інших рослин: *купина* — від *Polygonatum* Mill., *васильки* — від *Ocimum basilicum* L., *остудник* — від *Herniaria glabra* L. або утворено від *остуда* (пор. п. 3.79.2). *Ганусок* — дериват від *ганус* 'Anisum vulgare Gaertn.' Назви *короволітник* (від *корова* і *літо* 'рік?') і *яловичник* (від *яловичий* 'коровий (рог, кожа и т.п.)' [Гр., IV: 540]), вірогідно, мають щось спільне в мотивації, але що саме, неясно, пор. [ЕСУМ, III: 37]. Нормативною для роду *Veronica* L. стала назва *вероніка* [СУМ, I: 330; ОВРУ: 286], відома в ряді сучасних українських говорів [САБЛ: № 73], ухвалена як науковий термін у [СБН: 165], правда, в останньому джерелі для виду *Veronica chamaedrys* L. ухвалено як нормативний термін *безверішки* [ib.].

3.79.7. Уперше виявляються в текстах назви рослини *Digitalis grandiflora* Mill. (*Digitalis ambigua* Murr.), поширеної в Закарпатті, Карпатах,

Прикарпатті, Розточчі, Поліссі і Лісостепу, це: *наперсток* (зах. укр. [Гавр.: 139]), *наперсточниця* [Вол.: 166; Мел.: 131], *наперсточник* [Петр.: 25], *наперсточна трава*, *наперстик*, *наперстянка* [Ан.: 136; Мак.: 131], *наперстянка* (буков., степ. та ін. [Lind., II: 50; Ні.: 5; СБН: 53]), *наперстник* [ВхГик.: 106; ВхБот.1905: 8; СБН: 53], *напальки* (волин. [ВхН.з.: 44; 1913; Мак.: 132]), *волів язик* [Волк.: 155; Гр., I: 249; Кміц.: 125], *натягач* (волин., черніг. [Ан.: 126; Руб., VIII: 44; Мел.: 99]), *стягач* (степ. та ін. [Lind., II: 50; Гор.-1: 9; СБН: 53]), *жовті колокольчики* [Рог.: 121; Мак.: 132], *жовті дзвіночки* [Мел.: 99; СБН: 53], *кукулиця* [1914, Мак.: 131], *збаночки* (поділ. [Ан.: 136; СБН: 53]), *ползковий цвіт* [Рог.: 121; Гр., IV: 425; Мел.: 99].

Більшість цих назв пов'язана з формою квіток рослини, схожих на наперсток, дзвіночок, дзбанок і под., отже, флорономени *напальки* (від діал. *напальок* 'наперсток' [Гр., II: 506], утвореного від діал. *пальок* 'палець', пор. прасл. **paľь* id. [ЕСУМ, IV: 263]), *наперсток*, *збаночки* (від діал. *збан* 'дзбан'), компоненти складених номенів *дзвіночки*, *колокольчики* (від діал. *колоко́лець* 'дзвіночок', *колокіл* 'дзвін') виникли внаслідок переосмислення загальноновживаних слів; *наперсточниця* та ін. под. — деривати від *наперсток*; пор. ще рос. *наперстянка*, *наперстик*, *наперсточник*, біл. *наперстаўка*, пол. *naparstek*, *naparstnica*, ст. пол. *naparstnik* (1791), чes. *náprstak*, чes., слвц. *naprsnnik*, болг. *napръстник*, серб., хорв. *naprstak*, слвн. *naprstec* id.; див. ще [ЕСУМ, IV: 37, 38; Mach.: 214; Maj., II: 282; Сим.: 169]; пор. також лат. *digitalis* id., утворене від *digitale* 'наперсток' [РО: 185]. *Кукулиця* < *куколиця*, перенесеного від *Melandrium* Roehl. або утворене від *кукіль* 'Agrostemna githago L.' < прасл. **kǫkolь*, яке вважають варіантом прасл. **kolkolь* 'дзвін', пор. [ЕСУМ, III: 128]. Наслідком метафоричного переосмислення є також назва *волів язик*, зумовлена зовнішнім виглядом листків рослини, подібних до язика великої рогатої худоби. *Натягач* (від *натягати*), *стягач* (від *стягати*) мотивуються використанням рослини в народній медицині для очищення і загоєння (стягування, рубцювання) ран [ЕСУМ, IV: 50; V: 460]. Із цих назв нормативною в українській літературній мові для роду *Digitalis* L. стала *наперстянка* [СУМ, IV: 141; ОВРУ: 289]. М.Мельник услід за І.Верхратським у ролі наукового терміна із цим значенням запропонував *наперстник* [ВхГик.: 106; Мел.: 99], який було ухвалено у варіанті *наперсник* у [СБН: 53].

3.79.8. У перший раз документуються назви поширеної в Карпатах, Поліссі, Розточчі, Лісостепу, зрідка в Степу рослини *Melampyrum nemorosum* L. *братчики* (волин., галиц. та ін. [Нов.: 100; ВхПч., II: 33; ВхГик.: 106; Жел.: 43; Гр., I: 95]), *братики* (галиц.-волин. [Нов.: 100; Ум., II: 122]), *братіки* [Ум., I: 289; Гр., I: 95; Мел.: 175], *братки* (поділ. та ін. [Ан.: 211; Lind., II: 65; Жел.: 43; Мел.: 175]), *браткі* [Ум., IV: 156; Тм., I: 148], *брат і сестра* (волин. [ВхПч., I: 11; ВхГик.: 106; Ум., I: 122]), *брат-сестра* [Гавр.: 141], *сестрики*

[Рог.: 128; Піск.: 235; Жел.: 862; Гр., IV: 117], *сестрички* [Петр.: 34], *иван да мар'я* [Рог.: 128; Руб., VI: 84], *иван да марія* (буков. [Ні.: 8]), *иван та мар'я* [Ум., IV: 196], *мар'яник* (сх. поліс. [1878, Мак.: 328]), *иван та маруся* (степ.), *день і ніч* (степ. [Lind., II: 65; СБН: 95]), *перестріч прицвітбчник* [ВхГик.: 106; Жел.: 625; Мел.: 175], *перестріч гасва* [ВхБот.1896: 100], *медунка* (галиц. [ВхПч., II: 33; Мел.: 175]).

Назви *братчики* і под., *брат і сестра* і под., *сестрики, сестрички, іван да мар'я* і под., *день і ніч* виникли внаслідок метафоричного переосмислення загальноновживаних слів та синтаксичних словосполучень і пов'язані з двома кольорами (фіолетово-синім і золотисто-жовтим, див. [ЦА: № 384]) квітки рослини. Подібні назви наявні в різних слов'янських мовах; пор. рос. *иван да марья, іоаким и анна*, ниж. *андріан и марія*, тамб. *брат с сестрой*, новг. *двуцветник*, біл. *брат-сестра*, гродн. *день и ночь*, пол. *dzień i noc*, ст. пол. *пос а dzień*, луж. *пос а зеї*, слвц. *деї а пос* [Ан.: 211; Mach.: 214—215], серб. *ноч ин дан* id. [Сим.: 296]. Як стверджує Анненков, більшість подібних назв спільна з найменуваннями фіалки триколірної (*Viola tricolor* L.), в якій теж двокольорове суцвіття, отже, ці номенні не перенесені, а утворені незалежно завдяки спільній мотиваційній ознаці. Компонент складених назв *перестріч* — від *перестрічати*, але мотивація його неясна.

Джерела фіксують і кілька назв інших, менш поширених в Україні видів *Melampyrum* L.: *брат-сестриця* (гуцул. [Шух., I: 20; Гр., I: 93; Мел.: 174]), *брат-сестра* (зах. укр. [Гол.: 372]), *півеньки* (поділ. [1913, Мак.: 227]) '*Melampyrum arvense* L.'; *півники* [Закр.; Ум., III: 227; Тм., II: 116], *півушки* [РО: 192; Мак.: 228], *короворіз* (буков. [Ні.: 8; Мак.: 227]) '*Melampyrum cristatum* L.'; *люб'їжник* (галиц. [Нов.: 100; Гр., II: 386]), *перестріч люб'їжник* [ВхГик.: 106; Жел.: 417] '*Melampyrum pratense* L.'; *шунда* (галиц. [Нов.: 100; Жел.: 1089]), *перестріч шунда, перестріч скальник* [ВхГик.: 106; Мак.: 228] '*Melampyrum saxosum* Baumg. (*Melampyrum sylvaticum* L.)'. Фітономени *півники, півеньки, півушки* (від діал. *півух* 'півень', утвореного в свою чергу від дієслова *півти* 'співати' < прасл. **pěti* id., пор. [ЕСУМ, IV: 418]) виникли внаслідок переосмислення загальноновживаних демінутивів на основі асоціації суцвіття рослини з гребенем півня. *Короворіз* — від *корова* і *різати*, проте мотивація фітономена неясна. Назву *люб'їжник* неправомірно, як нам видається, кваліфікують в [ЕСУМ, III: 318] як «видозмінене запозичення із польської мови», наводячи у якості джерела пол. *lubieznka, lubieźnka, lubezna, lubeźna* і под., які позначають інші рослини. Безперечно, можна погодитися, що український фітономен, як і наведені польські слова, етимологічно пов'язаний із дієсловом *люб'їти* у зв'язку з використанням перестрічу в народній медицині та знахарстві, чаклунстві зокрема «для встановлення згоди в подружжі» [ib.]. Однак укр. *люб'їжник* могло утворитися від *люб'їти* на

українському мовному ґрунті, пор. аналогічні слова *подвіжник, грабіжник, драпіжник (дряпіжник)*.

Нормативним для роду *Melampyrum* L. в українській літературній мові став номен *перестріч* [СУМ, VI: 289; ОВРУ: 290], який уперше використаний як науковий термін у [ВхГик.: 106], потім у [Мел.: 174—175] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 95].

3.79.9. Усі назви поширеної по цілій Україні (на півдні Степу зрідка), крім Криму, рослини *Euphrasia stricta* D.Wolff ex J.F.Lehm. (*Euphrasia officinalis* L.) документуються вперше: *очанка* [РО: 194; Рог.: 123; Піск.: 175; Жел.: 588; Гр., III: 81], степ. *очна немоц* [Сред.: ЯТ: 16; СБН: 60] і *очна помоц* [Lind., II: 61; СБН: 60], *очне зіле* [Петр.: 27], *світлик, свічка* [Ан.: 141; Ум., I: 146; Мел.: 114], *каганець* (буков. [Ні.: 6; Мак.: 147]), зах. укр. *талиця, гадина і софія* [Нов.: 98; ВхГик.: 106; Мак.: 148], *довжнік* (гуцул. [ib.; Гр., I: 403]), *осінка* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 14; ВхГик.: 106; Жел.: 578]), *пільний звінець* (гуцул. [Гавр.: 139; Парт.; Мак.: 147]), київ. *польовий васильок і вєрес луговий* [Ан.: 141; Ум., II: 284; Мел.: 114].

Не вдалося виявити в джерелах досліджуваного тут періоду зафіксованих у староукраїнських тестах назв *амвросія* і *світлиця* (див. [1642, Слав.: 80, 185]). Кілька з перелічених назв пов'язано з використанням здавна цієї рослини для лікування очей (посилує зір — «світло очей» [ЕСУМ, V: 197; Носаль: 47—48]): *очанка* (від *очи* [ЕСУМ, IV: 243]), *світлик* (від *світло*; пор. рос. *светлік* '*Euphrasia stricta*', пол. *swietlik* (< чes.?), влуж. *śwētlík*, чes. *světlik*, слвц. *svetlik*, хорв. *vidica* id. [ib.; Mach.: 215]), *свічка* (пор. пол. *swieczki* id. [Ан.: 141]), *талиця* (від пол. *galy* 'очі'); щодо мотивації перелічених номенів пор. ще латинську наукову назву цієї рослини *euphrasia* < гр. *ευφρασία* 'радість'; фітономен, за О.Роговичем, пояснюється уживанням рослини для лікування очей [РО: 194].

Софія — результат переосмислення гуцул. *софія* 'чорна гадюка' [Шух., I: 22; Гр., IV: 170] у зв'язку з довгими пагонами (до 75 см) рослини, подібними до гадюк, а також застосуванням її від укусів гадюки [Нов.: 98]; пор. іншу назву цієї рослини *гадина*. Цієї мотивації і номен *довжнік*, — імовірно, дериват від гуцул. *довга* [ib.], *довганка* зі значенням 'чорна гадюка' [Шух., I: 22]. Назва *осінка* (від *осінь*) пов'язується з тим, що ця рослина цвіте двічі — весною і восени [Нейшт.: 501], пор. [ЕСУМ, IV: 221]. У складених назвах перенесені від інших рослин такі компоненти: *звінець* — від *Rhinanthus* L. (дериват від діал. *звін* 'дзвін', мотивується зовнішнім виглядом квітки рослини), *васильок* — від *Ocimum basilicum* L., *вєрес* — від *Calluna vulgaris* Hill *Немоц* і *помоц* — церковнослов'янськи [ЕСУМ, IV: 70, 510]. Означення *пільний, польовий* (обидва — від *поле*), *луговий* (від *луг*) у складених назвах зумовлені місцем зростання рослини. Нормативною для

роду *Euphrasia* L. в українській літературній мові стала назва *очанка* [СУМ, V: 829—830; ОВРУ: 290], у перший раз запропонована як науковий термін у [Мел.: 114] і ухвалена в цій ролі в [СБН: 60].

3.79.10. Уперше фіксуються назви поширеної по всій Україні рослини *Odontites vulgaris* Moench (*Odontites serotina* Dum., *Odontites rubra* Opiz, *Euphrasia odontites* L.) *кравнік* (галиц. [ВхПч., I: 11; Жел.: 374; Гр., II: 279]), *вічник рожевий* [ВхГик.: 106; Мак.: 147], *звонець* (степ. [Сред.: 536; ЯТ: 23]), *світилка* (буков. [Ні.; Мак.: 147]). Припускають, що назва *кравнік* виникла внаслідок деетимологізації фітономена *кривавник* або перенесена від невідомо якої іншої рослини [ЕСУМ, III: 72]. Компонент *вічник* — від *о́чі* з протезою *в* та закономірним переходом [о] > [і]. *Світилка* (від *світіти*) має ту саму мотивацію, що і *світлик*, *свічка* '*Euphrasia stricta*', див. 3.79.9; там же див. і про *звонець* (див. *звінець*). Нормою в українській науковій ботанічній номенклатурі для роду *Odontites* Ludw. став номен *кравнік* [ОВРУ: 291], уперше запропонований і ухвалений як науковий термін у [СБН: 103].

3.79.11. Джерела документують нові назви поширених майже по всій Україні двох дуже подібних видів *Rhinanthus* L., зокрема виду *Rhinanthus minor* L. — лемк. *бренчка* [ВхЛем.: 228; Гр., I: 96; ВхН.з.: 56]) і *дзвінка* [ВхН.з.: 55; Мел.: 20], *дзвонець* (бойк., галиц., буков. та ін. [Нов.: 101; Ні.; Гр., II: 135]), *звінець* (зах. укр. [Гавр.: 136]), *звінець менший* [ВхГик.: 106], *звінок* (бойк. [Нов.: 101; Гр., II: 132]), *звіночки* (галиц. [ВхПч., I: 12; Гр., II: 132]), черніг. *брязгітка* і *конопляник*, *кошульник* (поділ.), *липчіця* (київ.) [Ан.: 295; Ум., III: 227; Мел.: 20], *капила* (харк. [Гор.-1: 17; Мак.: 310]); вид *Rhinanthus major* L. — *бубовник* [Рог.: 134; ВхГик.: 106; Піск.: 25; Гр., I: 104], *бубовнік* [Ум., II: 56; Тм., II: 30; Мел.: 20], *дзвінець* (гуцул. та ін. [ВхПч., I: 12; Шух., I: 20; Гр., I: 377]), *звінець більший* [ВхГик.: 106], *луц* (бойк. [Нов.: 101; ВхГик.: 106; Жел.: 417]).

Номени *бренчка* (від *бренчати*), *дзвінка*, *звінок* і под., *брязгітка* (від діал. *брязгіт* 'брязкіт'; пор. *брязкітка* 'брязкальце') мотивуються тим, що насіння у висохлій коробочці плоду рослини від віяння вітру бреньчить, брязкотить; пор. рос. діал. *звонец*, *гремок*, *гремушник*, *погремок*, *погремушки* і под., біл. гродн. *дзвонец* '*Rhinanthus minor*' [ЕСУМ, I: 252, 272; Ан.: 295; Нейшт.: 502]. До цієї мотиваційної групи належить також *луц* — від *луск* або *лущити*, *лускати*. Спільнокореневих із цією назвою слів в українській мові чимало, див. [Гр., II: 384], тому припущення (див. [ЕСУМ, III: 317]), що це книжне запозичення від польської мови, непереконливе, позаяк *луск*, *лущити* — слова праслов'янського походження [ЕССЯ, XVI: 197, 207—210]. *Бубовнік* пов'язують із *бубон* через вигляд плодів [ЕСУМ, I: 275]. *Конопляник* (дериват від *коно́плі* '*Cannabis sativa* L. ') мотивується схожістю листків рослини з конопляними, *липчіця* (від *ліпнути*) — тим, що рослина як

напівпаразит присмоктується своїми корінцями до коріння інших рослин [ЕСУМ, III: 240; Нейшт.: 503]. *Кошульник*, — очевидно, від діал. (галиц.) *кошу́ля* 'прищі на голові' [ВхЮж.: 29], яке в свою чергу виникло на основі діал. *кошу́рь* 'вугрі, прищі; личинки гедзя' (< рум. *coșuri* id.) через народноетимологічне зближення із *кошу́ля* 'сорочка' [ЕСУМ, III: 70]. Ботанічний номен мотивується використанням рослини в народній медицині, пор. [Ан.: 296; ЛРП: 535]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *дзвінець* [СУМ, II: 264; ОВРУ: 292]. Уперше її як науковий термін ужито у [ВхГик.: 106], потім у вигляді *дзвонець* — у [Мел.: 20] і ухвалено в цій ролі у формі *дзвінець* у [СБН: 129].

3.79.12. Появляються назви рослини *Pedicularis kaufmannii* Pinzg. (*Pedicularis comosa* Schmalh.), яка зростає в Лісостепу, на півночі Степу, зрідка в Поліссі, це: *шолудівник* [Волк.: 131; Піск.: 297; Тм., I: 55; Гр., IV: 508], *гнидиця* (поділ., буков. [Ні.: 8; Maj., II: 569; Мак.: 258]), *вишва трава*, *вишвиця* [Парт.; Гор.-1; Мак.: 258], *циц'як* [Волк.: 176; Піск.: 282; Жел.: 1054; Гр., IV: 430], *ломотна трава* (буков. [Ні.: 9; Мак.: 258]), *горішник* (уман. [Ан.: 243; Мел.: 196]), *галаган*, *талаган* (херс. [Ан.: 243; Lind., II: 63; Мел.: 196]), *терліц* (катер. [Ан.: 243; Шейк., V/1: 40; Жел.: 958]). *Шолудівник* (від *шолудівий* 'покритий коростою, струпами; паршивий', *шолуді* 'струпи (переважно на голові); парші' [ЕСУМ, VI: 452—453]), *гнидиця* (від *гнида* [ib., I: 536]), *вишвиця* (від *вшівий*, утвореного від діал. *вош* < прасл. **vъšь* id.) мотивуються використанням рослини у ветеринарії, як антипаразитного засобу, зокрема проти вошей, гнид та ін. [Ан.: 243—244; Нейшт.: 503; ЛРП: 369]; пор. ще рос. *вишвая трава*, *вишвица* '*Pedicularis kaufmannii*', які Анненков уважав, мабуть, неправомірно перекладом лат. *pedicularis* id., утвореного від *pediculus* 'воша' [РО: 193]; пор. також пол. *gnidosz*, *wszawiec* [Maj., II: 569], чес. *všivec*, слвн. *ušnik*, *ušivka* '*Pedicularis kaufmannii*' [Mach.: 216]. На думку В.Махека, вошивою ця рослина могла вважатися ще й тому, що вона малоцінна, отруйна, скотина її не їсть [ib.], див. ще [Нейшт.: 504]. Номен *циц'як* (від *циця*, діал. *ци́ца* 'сосок') зумовлений тим, що ця рослина, як і *Rhinanthus minor* L. (див. п. 3.79.11), — напівпаразит, який присосками на корінцях присмоктується до коріння інших рослин [ЕСУМ, VI: 255; Нейшт.: 504]; *горішник* (від *горіх*) зумовлений зовнішнім виглядом плоду рослини (див. [ВРУ: Мал. 481]), як, очевидно, і *галаган*, *талаган* (назва перенесена; пор. діал. *талаган* 'поплавок у рибальській сітці' [ЕСУМ, I: 456]). Припускається, що *терліц* того самого походження, що й номен *терліч*, більш відомий в українській мові як назва рослини *Gentiana* L. (терлич), тобто, можливо, від *тёрти* і *лице́* (лич-): «за народним повір'ям, соком терличу натиралися відьми» [ib., VI: 553]. Складена назва *ломотна трава* пов'язується, вірогідно, із використанням рослини від ломоти, пор. [Ан.: 243].

Виявляються також назви виду *Pedicularis palustris* L. *смиз болотяний* [ВхГик.: 106; Мел.: 196] і *твердяк* [Ан.: 245; Шейк., V/1: 28; Жел.: 951] (у [Мак.: 258] помилково подається *твардяк* із покликанням на попередні джерела, в яких чітко прочитується *твердяк*). Компонент *смиз* у складеній назві — неясного походження, пор. [ЕСУМ, V: 320]. Номен *твердяк* (від *твердий* [ЕСУМ, V: 532]) пов'язується, очевидно, із твердістю цієї рослини; пор. сказане про неї: «гостра трава, яку не чіпає жодна скотина» [Ан.: 244]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Pedicularis* L. стала назва *твердяк* [СУМ, XI: 509; ОВРУ: 292], уперше запропонована і ухвалена як науковий термін у [СБН: 109].

3.79.13. У перший раз документуються назви поширеної по всій Україні рослини *Lathraea squamaria* L. *петрів хрест* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Рог.: 126; Lind., II: 69; Жел.: 630; Гр., IV: 413; ЯЧ: 135]), *ма́сл'янки* [Рог.: 126; Ум., III: 35; Гр., II: 408; Дубр.: 252], *лусківнік* [Парт.; Жел.: 416; Тм., II: 247], *лусковник простий* [Вол.: 168; Мак.: 201], *лусковець юрнік* [ВхГик.: 107; Жел.: 416; Тм., II: 247; Мел.: 153], *юрнік* (бойк. [ВхПч., IV: 14; Тм., I: 46; Мел.: 153]), *гуцул. юрики* [Шух., V: 266; Мел.: 153] і *юрівник* [Онищук: 154], *баранячі роги* (галиц., поділ. та ін. [Гавр.: 140; Вол.: 168; Гол.: 360; Мак.: 201]), *баранячі ріжк'е* (поділ. [Маж., II: 428; Мак.: 201]), *бугайник* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 47; Мел.: 153]), *полт. земляний виноград*, *уман. потасенниця* і *шпараговий раст* [Ан.: 186; СБН: 84; Мак.: 201], *шпараговий р'яст* [Ум., II: 132; СБН: 84], *чечириця* (буков. [Ні.: 7; СБН: 84]).

Із укр. *петрів хрест* пор. рос. *петров крест* id. [Ан.: 186], мотивація неясна. Номен *ма́сл'янки* (від *ма́сло*) мотивується народним уявленням, що згодовування коровам цієї трави разом із сіллю поліпшує якість масла [ЕСУМ, III: 408; Шух., V: 266], *юрнік*, *юрики* (від власного імені *Юра*), *юрівник* (мабуть, від *Юрів день*) — часом цвітіння рослини, пік якого припадає на християнське свято святого Юрія 6 травня (пор. словц. *júrsky koreň*, чес. *májovník* id. [Mach.: 217]), *барані роги* та под. і, мабуть, *бугайник* (від *бугай*) — зовнішньою схожістю пари стебел рослини до рогів тварини (див. [БА: Табл. 90/1]), *земляний виноград* — схожістю грона круглих плодиків рослини до виноградного. Назва *потасенниця* (від діал. *потасенний* < *потаємний* унаслідок асимілятивної зміни) вважається вірогідною калькою лат. *lathraeae* id. < гр. *λαθραϊος* 'таємний, прихований' і мотивується тим, що більша частина цієї рослини-паразита, що живиться через коріння інших рослин, захована в землі і під листям дерев [РО: 192], пор. [ЕСУМ, IV: 539].

Лусківнік, *лусковець* (від *луска*) пояснюється м'ясистою лускою на корінні, частково на стеблі рослини. Вважається, що це калька латинського видового означення *squamaria* id., утвореного від *squama* 'луска'; пор. пол. *luskiewnik* (від XVIII), серб., хорв. діал. *лускара*, словн. *luskavka*, *lusnec*

(< *luskъсь*), а також рос. *чешуйник*, нім. *Schuppewurz* id., утворене від *Schuppe* 'луска' і *wurz* 'корінь'. Ф.Славський уважав укр. *лусківнік* польським запозиченням, правда, аргументів на користь цього твердження не навів [Sław., V: 356], див. ще [ЕСУМ, III: 310; Mach.: 217; Maj., II: 428; Сим.: 263]. Проте український флорономен *лусківнік* міг бути утворений, на нашу думку, і незалежно від польського слова. *Чечириця* утворене, можливо, від укр. закарп. *черіти* 'отруювати' [ССк.: 414], 'облуплювати кору' [Гр., IV: 457], що призводить до висихання дерева. У такому випадку українську ботанічну назву можна пояснювати паразитичним існуванням цієї рослини. Початкове *чечи-* постало, ймовірно, внаслідок редуплікації, пор. укр. діал. *чичёрчик* замість *чёрчик* 'чернець' у народній пісні [ib: 459]. Малоімовірною нам видається спроба пов'язати *чечириця* із *черв'ець* 'кошеніль' (комахи, з яких добувають червону фарбу) у зв'язку з пурпурово-червоним суцвіттям рослини [ЕСУМ, VI: 315]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Lathraea* L. стала назва *петрів хрест* [СУМ, XI: 140; ОВРУ: 293], ухвалена як науковий термін у [СБН: 84].

3.80. Вовчкові (Orobanchaceae). Усі задокументовані назви кількох поширених майже по всій Україні видів-паразитів *Orobanche* L. нові, а саме: виду *Orobanche ramosa* L. — *вовчók* [РО: 191; Рог.: 130; Піск.: 40; Гр., I: 246], *товстуха*, *товстухля* [Шейк., V/1: 59; Мак.: 252], *товстухика* [Гр., I: 270], *з'аполонь хреціата* [ВхГик.: 107; Мел.: 192]; виду *Orobanche alba* Steph. (*Orobanche erithyimum* DC.) — *зарáза*, *заразіха* [Рог.: 130; Гр., II: 88], *корóв'яче зіле* (зілля) (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., II: 285]), поділ. *корóв'яче вим'я* [Ан.: 285; СБН: 106]) і *цеце-васі* [Рог.: 130], *циці-васі* [Піск.: 282]; виду *Orobanche elatior* Sutt. (*Orobanche major* L.) — *горохоядь більшиа*, *зараза* [Вол.: 168; Мак.: 251], *вовк* (зах. укр. [ib.; Гол.: 409]), *вовки* (зах. волин. [Гавр.: 142]); виду *Orobanche purpurea* Jacq. (*Orobanche coerulea* Vill.) — *літник* (буков. [Ні.: 9; Мак.: 251]).

Назва *вовчók* перенесена: пор. *вовчók* 'різні шкідливі комахи', а також [ЕСУМ, I: 413], адже рослини-паразити — це теж шкідники. Саме цим мотивується і номен *вовк* (*вовки*), що виник унаслідок переосмислення загальноживаного слова. Назви *товстуха* і под. (від *товстий*) зумовлені м'ясистим стеблом рослини [Нейшт.: 506]. Уважають, що *з'аполонь* < пол. *zapłon* 'загоряння, займання' (пор. ще пол. *zapłonąć się* 'зарум'янитися, зачервонітися') під впливом дієслова *полóти* (цей небезпечний бур'ян виполюють). Фітономен мотивується жовтим або жовто-червоним кольором стебел цієї рослини. До цієї мотиваційної групи належить також *літник*; пор. рос. *солнечный корень*, нім. *Sommerwurz* 'Orobanche L.', яке утворене від *Sommer* 'літо' і *wurz* 'корінь' [ЕСУМ, II: 236]. Укр. *зарáза*, *заразіха* виводять від рос. *зарáза*, *заразіха* id. [Ан.: 235], як і пол. *zaraza* id. (чес. *záraza* id. <

пол.). Російський флорономен виник від *зара́за* 'інфекційна хвороба' і зумовлений паразитним існуванням рослини [ЕСУМ, II: 238]. Складена назва *коров'яче зіле* (зілля) мотивується тим, що цю траву дають коровам, які не прагнуть до злучки; пор. словн. *gonjak* id. [Mach.: 217]. *Горохоядь* (від *горóх* і *ядь*, останнє від *яд* 'отрута' < прасл. *(j)ěď [ЕСУМ, VI: 535]) пояснюється паразитуванням вовчка на бобових та інших рослинах. *Цеце-васі* < рум. *fiță-vasii* 'виноградна лоза', утвореного від *fiță* 'груди' і *vasii* — деривата від *vasă* 'корова' [ЕСУМ, VI: 255]. Із цього випливає, що українська подільська назва цієї рослини *коров'яче вим'я*, — можливо, переклад румунської. Нормативними в українській літературній мові для роду *Orobanchе* L. стали *вовчóк* і *заразі́ха* [СУМ, I: 713; III: 287; ОВРУ: 294]. У [СБН: 106] у ролі наукового терміна було ухвалено тільки *вовчóк*.

3.81.1. Пухирникові (Lentibulariaceae). Уперше фіксуються назви болотної комахоїдної рослини *Pinguicula vulgaris* L. (зростає в Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Західному Поліссі, на Поділлі): *нечуївітрець* (галиц., зах. волин. [Гавр.: 142]), *товстуха звичайна* [ВхГик.: 107; СБН: 113], *товстя́нка* [Жел.: 971; СБН: 113], *тлустка* [Петр.: 37]. Назва *нечуївітрець*, очевидно, похідна від *нечуївітер* 'Hieracium L.', мотивація неясна. *Товстя́нка* (від *товстий*) пов'язується із товстим, м'ясистим листям рослини [ЕСУМ, V: 589]. Номен *тлустка* (від *тлустий* 'гладкий, огрядний' < пол. *tlusty* id. [ib.: 585]; пор. ще пол. *tlustosz* 'Pinguicula L.', чес. *tučnice*, словц. *tučnica* (за зразком чес.), хорв. *tučnica* id.; чеська назва — переклад лат. *pinguis* 'гладкий, огрядний' [Маж., II: 508; Mach.: 217]. Назва *товстя́нка* стала для роду *Pinguicula* L. нормою української літературної мови [СУМ, X: 168; ОВРУ: 296], ухвалена як науковий термін у [СБН: 113].

3.81.2. Ще одна болотяна рослина *Urticularia vulgaris* L., поширена майже по всій Україні, стає відомою в цей час під назвами *вири́нь звичайна* [ВхГик.: 107; СБН: 162], *віри́нь* [Жел.: 84], *пливач* (буков. [Ні.: 13]), *міхурочниця* [Петр.: 25], *пухі́рник* [1922, СБН: 162], *пузірчатка* (степ. [Lind., II: 111; СБН: 162]). Назви *вири́нь* (від *вири́нати* [ЕСУМ, I: 380]), *пливач* (перенесено від діал. *плива́ч* 'птаха із роду крячок, *Sterna*' [Жел.: 659] або утворене, як і попередня лексема, безпосередньо від дієслова *пливти́*, пор. [ЕСУМ, IV: 443]) мотивуються тим, що ця водяна рослина, не маючи коріння, плаває в напівзануреному стані, перезимовує на дні водойми, виринаючи весною [СДБ: 455]. Номени *міхурочниця* (від *міхур*), *пухі́рник* (від *пухі́р* [ЕСУМ, IV: 644]), *пузірчатка* (від *пузі́р*, пор. [ib.: 628]) зумовлені тим, що ця рослина живиться дрібними водяними тваринками за допомогою пухирців на листках; пор. латинську назву цієї рослини *urticularia*, утворену від *urticula* 'міхурець', 'мішочок' [Нейшт.: 508—509]. Нормативною в українській

літературній мові для роду *Urticularia* L. стала назва *пухі́рник* [СУМ, VII: 407; ОВРУ: 296], ухвалена як науковий термін у [СБН: 162].

3.82. Подорожникові (Plantaginaceae). До найвідоміших і поширених по всій Україні видів *Plantago* L. належать два: *Plantago major* L. і *Plantago lanceolata* L. Для першого документуються назви, успадковані від праслов'янської мови (див. [Сабадош 1996: 52—53, 131]), це: *ба́бка* (галиц., поділ. та ін. [Гол.: 356; Нов.: 100; ВхПч., I: 12; Ан.: 259; Гр., I: 14]), *бабка більша* [Вол.: 175; ВхГик.: 75] < прасл. **babьka* id., *подоро́жник* (гуцул. та ін. [Нов.: 100; Рог.: 131; Волк.: 173; Жел.: 677; Гр., III: 245]), *подорі́жник* (лемк., гуцул. в Закарпатті [ВхЗак.: 248; ВхН.з.: 51]) < прасл. **podoržьnikъ* id., *припу́тник* (закарп. [Чопей: 312; ВхН.з.: 51]) < прасл. **priprьbnikъ* id., *попу́тник* [Вол.: 175; Рог.: 131; Піск.: 131; Жел.: 707; Гр., III: 341] < прасл. **porьbnikъ* id., також успадковане від староукраїнського періоду *напутник* (закарп. [Чопей: 204; Мак.: 279]) і новотвори *трипу́тень* (черніг. [Ан.: 259; Шейк., V/1: 97; Жел.: 984; Гр., IV: 284]), *трипу́тник* [Ум., III: 70; Мел.: 209; СБН: 116], *дорóжник* [Жел.: 199], *ра́нник* (катер. [Рог.: 131; Ан.: 637; Тм., II: 38; Гр., IV: 6]), *базьочкі* (галиц. [ВхПч., I: 12; Гр., I: 20; Руб., I: 75]), *базьки* (поділ. [1918, Мак.: 279]), *семижильник* (катер.), *буквиця* (київ.) [Ан.: 259].

Дорóжник (від *дорóга*), як і давні *подорóжник*, *припу́тник*, мотивується зростанням рослини при дорозі, путі, пор. [ЕСУМ, II: 111—112]. *Трипу́тник* < *припу́тник* у результаті деетимологізації слова (через зближення *при-* із числівником *три*; подібна зміна *при-* > *три-* і в назві *трипутень*, пор. [ib., V: 640]), а також біл. *трыпу́тник* id. [Кис.: 98—99; ЛАБНГ, I: № 251]. *Ра́нник* (від *ра́на*) пояснюється використанням рослини при лікуванні ран, наривів, порізів [ib.: 24; Ан.: 259]; пор. ще чес. *ranocel* id. [Mach.: 218]. Перенесені назви *базьочкі*, *базьки* (пор. діал. *ба́зька* 'сережка на дереві'; фітономен мотивується зовнішнім виглядом суцвіття подорожника), *буквиця* (від *Betonica officinalis* L.; можливо, за зовнішнім виглядом — обидві рослини прямостеблі; або *буквиця* — похідне від *бук* 'дерево бук, *Fagus* L.' через зовнішню схожість листя подорожника до букового, див. [Шамота: 8]). *Семижильник* (від *сім*, род. в. *семі* і *жіла*) зумовлене тим, що на листові рослини чітко виділяється кілька (3—9) жилок [ЕСУМ, V: 212].

Крім успадкованої від праслов'янської мови *подорóжник* [Рог.: 131; Піск.: 195; Гр., III: 245] і відомої зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 131]) назв виду *Plantago lanceolata* L. *язичок* (галиц. [Нов.: 100; Мак.: 279]), *язички* (волин., сер. наддніпр. та ін. [ВхПч., I: 12; Жел.: 1112; Гр., IV: 537; ЯЧ: 135]; пов'язані з зовнішнім виглядом листків рослини), документуються нові назви: *дорóжник* [Рог.: 131; Піск.: 70; Гр., I: 427], *соба́чі язичкі* [Рог.: : 131; Піск.: 242; Ум., III: 179; Руб., XI: 65], *соба́чі язикі* [Гр., IV: 163] (пор. чес. *psi jazyk* id. [Ан.: 259]), *ра́нник* [ib.; Ум., I: 7], *пора́нник* [Закр.:

472; Піск.: 203; Ум., III: 70; Руб., X: 135; ЯЧ: 135], *гойове листя*, *гойник* (лемк. [ВхН.з.: 51; Мел.: 209]), *стягач* [Рог.: 131; Гор.-2: 377; Піск.: 251; Ум., I: 7], *ушик* (сер. поліс. [1878, Мак.: 259]), *ужик* [Шейк., V/2: 67], *вишишник* (харк.), *козлики* (київ.), *солонець* (степ.) [Ан.: 259; СБН: 116].

Номени *поранник* (від *рана*, пор. [ЕСУМ, IV: 520; V: 24]), *порізник* (від *порізати*(с'а) [ib.: 523]), *гойник* (від *гойний*; пор. *гойове листя*, або від *гойти*, пор. [ib., I: 547]), *стягач* (від *стягати* рану [ib.: V: 460]) зумовлені використанням рослини для загоєння, стягування ран, зокрема й від порізів. Припускають, що *ушик* — від діал. *ухо* 'вухо' (за формою листків, як *язички* за подібністю до язика) [ib., VI: 58]. Тоді *ужик* < *ушик* id. Анненков зауважив, що в старовинних рукописних травниках фіксується ботанічний номен *ужик* 'Plantago lanceolata', який, як він припускає, ймовірно, виник унаслідок деетимологізації слова *язик* [Ан.: 259]. Мотивація назв *вишишник* (від *шишка*?), *козлики* (від *козел*), *солонець* (від *солоний*) неясна.

У джерелах документуються назви інших видів Plantago L., а саме для виду Plantago scabra Moench (Plantago indica L., Plantago arenaria W.K.) — *бабка трава*, *хмєлик* [Ум., I: 10; Мел.: 209], *хмільок* (полт. [Ан.: 258; СБН: 116]), *головки*, *проклята трава* (степ. [ЯТ: 24; СБН: 116]), *тріпутник* (катер. та ін. [Ан.: 258; Шейк., V/1: 97; Гр., IV: 284]), *товстуха*, *товстўла* [Шейк., V/1: 59], *товстўшка* [Жел.: 973; Гр., IV: 270; Мел.: 209], *блошні сім'я* (степ. [Lind., II: 123; СБН: 116]); для виду Plantago media L., крім давніх *бабка* (галиц. [Hoelzl: 154; Мак.: 280]), *подорожник* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., III: 245]), — також інновація *швігавки польові* [Волк.: 178; Піск.: 293; Гр., IV: 489]. Назва *головки* виникла внаслідок переосмислення загальноживаного деминутива, мотивується формою плодів, подібних до хмелевих шишок, звідси — *хмєлик*, *хмільок* (від *хміль* 'Humulus lupulus L.') [ЕСУМ, VI: 188]. Складений номен *проклята трава* виник внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення у зв'язку з тим, що ця трава може появитися в посівах хлібних злаків у великій кількості і через дуже тверде стебло важко коситься [Мел.: 209]. *Товстуха* і под. (від *товстий*) зумовлені, ймовірно, досить товстим стеблом і листям рослини, див. [ЦА: № 155]. Компонент *швігавки* у складеній назві утворився, вірогідно, від діал. *швитати* 'бити батою' [ВхГЛ: 484] (< с.в.нім., с.н.нім. *swingen* id.) з огляду на подібність стебла цієї рослини до батога, пор. [ЕСУМ, VI: 397—398].

Літературною нормою української мови для роду Plantago L. закономірно став *подорожник* [СУМ, VI: 754; ОВРУ: 297], ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 116]. Ця назва відома в більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 49].

3.83.1. Маренові (Rubiaceae). Уперше в джерелах української мови появляються назви поширеної в Закарпатті, Прикарпатті, Волинському і

Правобережному Лісостепу, Криму рослини *Sherardia arvensis* L. *брóчка*, *нивянка* [Жел.: 45, 527], *нивянка звичайна* [ВхГик.; Мак.: 344], *шерардія звичайна* [Мел.: 260]. *Нивянка* (від *ніва*) мотивується зростанням рослини як бур'яну на полях, нивах [ЕСУМ, IV: 85]; *брóчка* утворене від діал. *броч* 'Rubia tinctorium L.' (остання рослина належить до цієї ж родини). Нормою української наукової номенклатури став номен *шерардія* [ОВРУ: 259], ухвалений як науковий термін для роду *Sherardia* L. у [СБН: 144].

3.83.2. Документуються назви *Crucianella* L. без зазначення в джерелах виду (в Україні зростають два види, обидва в Криму) *дід*, *старець* [Парт.; Ум., II: 47; Мак.: 116], *дідок* [Ні.: 5; Мак.: 116], *крижівник* [Руб., VI: 64], *крижівниця* [Парт.; Ум., II: 47; Тм., I: 179; СБН: 47]. Назви *дід*, *дідок*, *старець* (від *старий*) виникли внаслідок переосмислення загальноживаних слів за асоціацією шорсткодрібнощетинистого стебла [ВРУ: 623] із колючою бородою діда; пор. ще *дід* 'будяк, *Carduus* L.', 'осот, *Cirsium* L.' (обидві рослини колючі) [ЕСУМ, II: 86—87, VI: 397—398]. Номен *крижівник*, можливо, також перенесений, зокрема від агрусу звичайного, *Grossularia reclinata* Mill., пор. [ЕСУМ, III: 90], мотивується тією ознакою, що й попередні назви (агрус — колючий кущ). *Крижівниця*, — мабуть, від *крижівник*. Останній номен був ухвалений як науковий термін української мови в [СБН: 47], проте в сучасній українській науковій термінології закріпився термін *хрестівниця* — переклад рос. *крестівница* id. [ОВРУ: 259], яке в свою чергу перекладає лат. *crucianella* id., утворене від *crux*, род. в. *crucis* 'хрест' [Kr.: 58], хоча в академічному словнику [РУСб: 212] для роду *Crucianella* L. подаються два українські терміни-синоніми: *хрестівниця* і *крижівниця*; у [Кобів: 146] значиться в цій функції тільки *хрестівниця*.

3.83.3. Фіксуються назви рослини *Asperula cynanchica* L. (зростає в Закарпатті, Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Лісостепу і Степу) *марянка пєсяча* [ВхГик.: 87; Мак.: 44], *марянка рожєва* [Мел.: 40], *центурія* (галиц. [Нов.: 97; Мак.: 44]), *шерошниця* (сер. наддніпр., степ. [Lind., II: 261; ЯЧ: 135; Мел.: 40; СБН: 18]). У [СБН: 18] подається з цим значенням *мар'янка* з покликанням на [ВхГик. і Мел.], хоча в обох джерелах документується *марянка*, детальніше про це слово див. п. 3.83.4. *Центурія* перенесено від *Centaureum erythraea* Rafn. Назва *шерошниця* споріднена з укр. діал. *шерхнўти* 'шероховатеть (о коже человека)', *шерехатий* 'шершавий, шероховатий' [Гр., IV: 494], рос. діал. *шерохий* 'шершавий', мотивується шершавістю нижньої частини стебла рослини [ВРУ: 260], пор. [ЕСУМ, VI: 409]. Нормою в українській літературній мові для роду *Asperula* L. стала назва *марєнка* [СУМ, IV: 626; ОВРУ: 259], ухвалена у ролі наукового терміна в [СБН: 18].

3.83.4. Із багатьох видів *Galium* L. виділяються чотири види, поширені по всій Україні і найвідоміші в народі. Саме для них у джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. уперше фіксується найбільше назв, зокрема для виду *Galium verum* L. — це *медівнік* (галиц., сер. наддніпр. та ін. [ВхПч., I: 10; Тм., II: 15; Гр., II: 414; ЯЧ: 135]), *медовнік* (волин. [1889, Мел.: 124; Мак.: 163]), *медянік* [Рог.: 123; Ум., IV: 100; Гр., II: 415], *медявнік* [Волк.: 171; Ум., II: 104; Гр., II: 415], *медова трава* (херс. [Ан.: 152; СБН: 67]), *рйїник* [1880, Мак.: 163], *гірчак* [Ан.: 151; Ум., III: 66; Тм., II: 36], *дівунка* (галиц. [Нов.: 98; Тм., II: 202; Гр., I: 387]), *дівунка весняна* [ВхГик.: 87], *бобáчик* (волин. [Нов.: 98; ВхГик.: 87; Гр., I: 77]), *жовтянка* [Піск.: 77; Руб., V: 12; СБН: 67], *жóвта кáшка* (катер. [Ан.: 152; Жел.: 338; Ум., II: 104]), *жовтєнька кáшка* (сер. наддніпр. [Авг.: 31; Рог.: 123; Ум., II: 104; Гр., II: 228]), *жовтий цвіт* (катер. [Ан.: 152; СБН: 67]), гуцул. *золотій іваньчик* [Шух., I: 21; Мел.: 124], *золотій іванчик* [Гр., II: 195], *дрібноцвіт* (волин. [Ан.: 152; Ум., IV: 100; Тм., II: 36; Мел.: 124]), степ. *підмаренник* [Lind., I: 277; СБН: 67], *подмаренник* (степ. та ін. [Сред.: 509; Руб., X: 86]), галиц. *затай-зілле* [ВхПч., II: 32; Жел.: 274; Мел.: 124], *затай* [ВхН.з.: 45; Мел.: 124] і *тайник* [1912, Мак.: 163], *пшєнка* [Рог.: 123; Жел.: 972], *пшїнка* [Гр., I: 443; Мел.: 124], *гromове зільє* (галиц. [Нов.: 98; ВхГик.: 87; Мак.: 163]), *буркун* (ставр. [Ан.: 152]), київ. *буркун-зілля* і *батїжкі*, черніг. *дерезá* [Ан.: 152; Ум., II: 104; Тм., II: 36], *брїч* (зах. укр. [Гол.: 373]), *дрїсля* (сер. наддніпр., слобож. [Гр., I: 443], *ризик-дризляк* (степ.), *лотай* (волин.), *смолина* (харк.), *грудник* [Ан.: 153; СБН: 67; Мак.: 163], *сировотка* [Вол.: 141; Петр.: 37; Мак.: 163], *сироворотка*, *сировотка* [Петр.: 37].

Номени *медівнік* і под. (від *мед*; пор. рос. псков. *медвяница*, *медвянка*, смол. *медуница* id. [Ан.: 152]; *медявнік*, — вірогідно, результат контамінації *медівнік* і *медянік*), *рйїник* (від *рйї* бджолиний) зумовлені сильним медовим запахом квіток рослини [Нейшт.: 515], *гірчак* (від *гіркий*) — гірким соком рослини (пор. [ЕСУМ, I: 516]), *бобáчик* (від *бїб*, род. в. *бóбу*) — круглими плодами або круглими біленькими наростами на стеблі, у яких знаходиться комарик *Cesidomyia Galii* [ЕСУМ, I: 216; Нейшт.: 514—516]. Вірогідно, цими наростами мотивуються і назви *затай-зілле*, *затай* (від *затаїти*), *тайник* (переосмислення загальноновживаного слова). Композит *дрібноцвіт* (від *дрібний цвіт*) пояснюється суцвіттям рослини, яке утворює волоть дрібних жовтих квіток. Звідси й назви *жовтий цвіт*, *жóвта* (*жовтєнька*) *кáшка*, *жовтянка*, означення *золотій* у складеній назві. Припускається, що номен *дівунка* виник, можливо, унаслідок пов'язування його з *дивина*, *дивана*, *дівина* 'Verbascum thapsus L.' (пор. рос. *диванка* id.) та зближення з *дівка*, *дівуля* [ЕСУМ, II: 86], а можливо, — із Дівою Марією; пор. серб., хорв. *слава*

девице Марије [Сим.: 208] (*слава* — 'солома'). *Пшїнка* (*пшєнка*) — від *пшонó* 'крупá з проса', 'просо', пор. [ЕСУМ, IV: 648].

Кілька назв перенесено: компонент складеної назви *іванчик* (від власного імені, пов'язується з періодом цвітіння рослини, пік якого припадає на свято Івана Купала; пор. ще укр. сер. наддніпр., сх. поліс. *іван*, *івана купала* id. [СБН: 67]; пор. також серб., хорв. *иван-цвет*, *иваньско* (*иваново*) *цвеће*, *иванова трава*, *иванданче* id. [Сим.: 208]), *батїжкі* (переосмислення демінутива загальноновживаного слова на основі форми стебла рослини), *дрїсля* (від *дрїсля* 'пронос' [Гр., I: 443]; цю рослину використовують при лікуванні кров'яного проносу і різкого болю живота [Ан.: 153], звідси, очевидно, і назва *ризик-дризляк*, що є, ймовірно, деетимологізацією **різик-дрисляк* (від *різати* і *дристати* 'страждати проносом', пор. [ЕСУМ, II: 128]; пор. ще рос. *резучая трава*, чес. *režocha* 'Galium verum L.' [Mach.: 220]. Застосуванням рослини у народній медицині (відвар рослин п'ють при хворому серці [ЛРП: 538] пояснюється і назва *грудник* (від *груді* або перенесено від *грудник* 'грудна клітка; грудинка' [Жел.: 161], пор. ще [ЕСУМ, I: 604]). Перенесені назви від інших рослин: *брїч* — від *Rubia tinctorium* L. (пор. серб., хорв. *броћ* 'Galium L.' [Сим.: 207]), *буркун* — від *Melilotus officinalis* Pall., *дерезá* — від *Caragana* Lam., *лотай* — від *Caltha palustris* L. *Сировотка*, *сировотка* і под. виникли внаслідок переосмислення загальноновживаних слів на тій основі, що цю рослину використовують для зсідання молока при виготовленні сиру; пор. рос. *сывороточная трава* [Ан.: 152], ст. чес. *suřuřťová bylina* [Mach.: 220], серб., хорв. *сириште*, *сириштица* id. [Сим.: 210], а також лат. *galium* id., утворене від гр. *γάλα* 'молоко' (за використанням у сироварінні) [РО: 118], див. ще [ЕСУМ, V: 225].

Для другого виду *Galium aparine* L. документуються назви *лепчіця* (галиц. [Нов.: 98; Жел.: 402; Гр., II: 356]), *ліпчиця* (галиц. [ВхПч., I: 10; Жел.: 404; Гр., II: 360]), *ліпчїця* [Ум., I: 179; Тм., I: 74; Мел.: 123], *лептіця* (гуцул. [Гавр.: 140; Жел.: 402]), *ліптиця* [Жел.: 404], *ліптице* (гуцул. [Онищук: 155]), *лепєць* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 123; Жел.: 402; Гр., II: 355; ЯЧ: 135]), *ліпнік* (лемк., галиц. [ВхПч., II: 32; Гр., II: 360; ВхН.з.: 45]), *прїлип* (галиц. [ВхПч., II: 32; Гр., III: 423; Мел.: 123]), *ліпчик* [ВхГик.: 87; Жел.: 404], *дівунка ліпчиця* [ВхГик.: 87; ВхБот.1905: 93], *дівунка* [Жел.: 183], *притулиця* [Петр.: 31], *повитїце дрўча* (бойк. [ВхН.з.: 45; Мел.: 123]), *устелїземлю* [Ан.: 151; Шейк., V/2: 208; Мел.: 123], *дерябка* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 123; Жел.: 178; Гр., I: 372; ЯЧ: 135]), *ціплянка*, *цап-царап* (херс. [Ан.: 151, 636; Lind., I: 274; СБН: 66]), *дерезá* [Ум., I: 179; Тм., I: 93; Мел.: 123], *колотóвця* (лемк. [ВхЛем.: 246; Гр., II: 273]), *мокрєць* [Рог.: 123; Волк.: 171; Піск.: 64; Гр., II: 440].

Назви *ліпчиця*, *лепéць* і под. утворені від *ліпнути*, пов'язуючись із шипиками на стеблі, листках, за допомогою яких ця рослина прилипає до інших рослин, одягу, огорожі тощо [ЕСУМ, II: 240; Нейшт.: 514]; пор. із цим значенням рос. діал. *липкая трава*, *липушник*, пол. *lepczysa* [Ан.: 151], чес. діал. *lepenice*, *lerovica*, словц. діал. *lipkač*, болг. діал. *лепка*, *лепешка*, *лепавец*, серб., хорв. *lipavica*, *prilipača*, словн. *slipavka* [Mach.: 219—220], а також латинське видове означення латинської наукової назви цієї рослини *ararine*, утворене від гр. *αλαίρειν* 'прилипати, чіплятися' [РО: 119]. Цією властивістю рослини пояснюються й інші її назви: *притулиця* (від *притулітися*), *ціплянка* (від діал. *ціплятися* 'чіплятися', пор. [ЕСУМ, VI: 260]), *дер'ябка* (від *дёртися*). Можливо, із цим дієсловом споріднений і компонент складеної назви *друча*. За цією ознакою перенесені від інших рослин *дерезá* — від *Caragana* Lam., компонент складеної назви *повити́це* — від *Cuscuta* L. або *Convolvulus* L. У цієї рослини слабе стебло, і якщо вона не має за що зачепитися, мусить стелитися по землі, чим зумовлений номен *устели́землю*. *Колото́вця*. — очевидно, від *колóти*, коли зважити на шипики не тільки на стеблі і листках, але й на плодах рослини [Нейшт.: 514]. Із номеном *цап-царап* пор. рос. діал. *царапница* ід. [Ан.: 151]. Назва *мокрéць* (від *мо́криї*) пов'язується, вірогідно, із вологими місцями зростання рослини, пор. [ЕСУМ, III: 500], а також біл. могил. *мокрица цветная* ід. [Ан.: 151].

Третій вид *Galium mollugo* L. у цей період стає відомий під назвами: *брóчник* (галиц. [Нов.: 98; Петр.: 3; Гр., I: 101; Руб., I: 296]) *кóсмá-трава́* [Рог.: 123; Жел.: 370; Ніл.; Мел.: 123], *космата трава* [Піск.: 114; Руб., VI: 49], *чистéць* [Волк.: 177; Гр., IV: 464], *смірна* [Волк.: 175; Піск.: 241; Гр., IV: 157]. *Брóчник* — похідне від *броч* 'Rubia tinctorium L.' [ЕСУМ, I: 264], *чистéць* — від *чистити* (точна мотивація неясна), пор. [ЕСУМ, VI: 326—327]. Компонент *кóсмá* складної назви виник унаслідок переосмислення діал. *косм*, *косма́* 'жмут, клубок, пасмо' [Жел.: 370] у зв'язку з гіллястим кореневищем, суцвіттям та купками із 5—8 листочків на стеблі, пор. ще [ЕСУМ, III: 50—51]. Назва *смірна*, очевидно, теж перенесена (пор. *смірна* 'ароматична смола із аравійського мирта' [ЕСУМ, V: 322], а також ст. укр. *смирна* 'африкансько-аравійське дерево *Commiphora myrrha* та запашна олія з нього' (детальніше [Сабадош 1996: 82—83]), але мотивація неясна.

Для четвертого, також поширеного по всій Україні виду *Galium odoratum* Scop. (*Asperula odorata* L.) фіксуються назви: *маря́нка воняча* [Вол.: 141; Парт.; Мак.: 44], *маря́нка паху́ча* [ВхГик.: 87; Жел.: 428; Гр., II: 407], *марéнка* [Піск.: 132; Руб., VII: 8], *марéнка паху́ча* (сер. наддніпр. [Рог.: 113; ЯЧ: 135; Мел.: 40]), степ. *паху́чка* [Lind., I: 272; Ум., IV: 227; Мел.: 40]) і *марена пахуча* [Ан.: 53; Lind., I: 272; СБН: 19], *остудник* (поділ. [Ан.: 53; СБН: 19]), *морсянка* (буков. [Ніл.: 3; Мак.: 44]). *Марена* перенесено від *Rubia*

L. (раніше один вид *Asperula* L. називався *Rubia cynanchica* [Ан.: 53]), а *марéнка* — дериват від *марéна* 'Rubia L.' *Морсянка* < пол. *marzanka* 'Asperula L.' [Маж., II: 92]. У [СБН: 19] нормативним для виду *Galium odoratum* Scop. був ухвалений науковий термін *марéнка паху́ча*.

Джерела української мови документують також кілька назв інших видів *Galium* L., що зростають на невеликій частині території України, зокрема: *ліпка*, *ліпчи́ця*, *перець*, *перчак* 'Galium tricornutum Dandy (Galium tricorne With.)' (степ. [ЯТ: 17; Мел.: 124]); *тмі́нник* (катер. [Ан.: 53; Гр., IV: 268]), *тмі́нник* [Жел.: 969; Мак.: 44], *одкасник* [Рог.: 113; Мел.: 40], *отка́сник* [РО: 117; Мак.: 44], *відка́сник* [Гр., I: 214] 'Galium bibersteinii Ehrend. (*Asperula galioides* M.B.)'; *подмаренник* [Рог.: 123; Мак.: 162], *підмарéнник* [Гр., III: 171; Мел.: 124], *полумарена* [Ан.: 152; Мел.: 124; Мак.: 162], *ладошник*, *любовиць*, *слабина*, *смо́льданик* (катер. [Ан.: 152; СБН: 66]; останнє слово в [СБН] подається як *смо́льдяник*) 'Galium rubioides L.' Номен *перець* (результат переосмислення) і похідний від нього *перчак* пов'язуються із перцем стручковим (*Capsicum annuum* L.), проте точна мотивація неясна; можливо, пояснюється гірким смаком, пор. вище *гірча́к* 'Galium verum L.' *Тмі́нник* — від *тмин* 'Сагum carvi L.' Про *відка́сник* (*одкасник*) і под. див. п. 3.79.6. *Підмарéнник*, *полумарена* — від *марéна* 'Rubia L.' (компонент *полу-* 'пів-' < прасл. **polu-*, що є формою род. в. від **polь* 'половина' [ЕСУМ, IV: 503]).

Нормативною в українській літературній мові для роду *Galium* L. стала назва *підмарéнник* [СУМ, VI: 454; ОВРУ: 260], ухвалена як науковий родовий термін для більшості видів цього роду в [СБН: 66], крім видів *Galium ararine* (*spurium*) L. і *Galium verum* L., для яких було ухвалено однослівні видові терміни відповідно *ліпчи́ця* і *меді́вник*, які останнім часом починають уживатися ботаніками поряд із двослівними з родовим компонентом *підмарéнник* (див., напр. [Кобів: 196, 198]).

Продовжує документуватися назва рослини *Rubia tinctorium* L. *марéна* [Рог.: 134; Гр., II: 46; Мел.: 237], *маренá* [Ум., II: 91; Тм., I: 198], *марина́* (степ. [Сред.: 509; ЯТ: 25]), *марен* [Піск.: 132; СБН: 132]; вперше джерела української мови фіксують *бріч* [Парт.; Мак.: 317], *бріч красі́льний* [ВхГик.: 87; Жел.: 45], *броч* [Жел.: 45]. Обидві успадковані від праслов'янської мови: *марéна* < прасл. **marěna* ід., *бріч* (< *броч*) < прасл. **bročь* ід. [Сабадош 1996: 53]. Крім цих назв, появляються інновації *крап* [Рог.: 134; Піск.: 115; Жел.: 375; Гр., II: 299], *кропа* (буков. [Ніл.: 11; Мак.: 317]). *Крап* запозичене від нім. *Krapp* ід. (< гол. *krap* ід.), можливо, через пол. *krap* ід. [ЕСУМ, III: 75—76]. Нормою української літературної мови є *марéна красі́льна* [СУМ, IV: 626; ОВРУ: 263], вперше використана і ухвалена як науковий термін у [СБН: 132].

3.84. Жимолостеві (Sambucifoliaceae). Із трьох видів бузини (*Sambucus* L.), які зростають в Україні, два кушові (див. п. 1.49.1), а третій трав'янистий, це *Sambucus ebulus* L., поширений у правобережному Лісостепу, на Лівобережжі поблизу Дніпра, рідше в Карпатах і Поліссі. У джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. документуються, крім успадкованих від праслов'янської мови гуцул. *хобза* [Жел.: 1042; Шух., I: 22; Гр., IV: 406] і *гобза* [Нов.: 101; Гр., I: 295; ВхН.з.: 56], лемк. *хобз*, *хобза* [ВхН.з.: 56] (< прасл. **хъбъзь/-а* id.), *хобу́з* (покут.-буков. [Витв.: 45; Петр.: 39; Кміц.: 531] < прасл. **хъбузь* id.), *хобда* [Жел.: 1042; Петр.: 39], гуцул. *хобта* [Жел.: 1044; ВхН.з.: 56] < **хобта* < прасл. **хъбъта/-ъ*), задокументованих у староукраїнський період (див. [Сабадош 1996: 12, 34, 88]), ще такі його нові назви: *ялова бузина* (полт. [Авг.: 60; ВхПч., IV: 16; Рог.: 135; Піск.: 303]), *білий боз* (закарп. [Піск.: 21; ВхН.з.: 56; Мел.: 247]), *базнік* (галиц.-волин. [ВхПч., II: 36; Шейк., I: 125; Жел.: 9; Ум., I: 51; Гр., I: 20]), *бузнік* [Шейк., I: 125; Ум., I: 141; Мак.: 329], *бознік* (галиц. [Мел.: 247]), *бзюк* [Рог.: 135; Піск.: 17; Ум., I: 51; Гр., I: 55], *бзік* (лемк. [ВхГЛ: 391; Гр., I: 55]), *бжур* [Парт., I: 72; Жел.: 25; Петр.: 1; Мак.: 329], *бзур* [Парт., I: 72], *хобзіна* (лемк., закарп. [ВхГик.: 90; ВхН.з.: 56; Мел.: 247]), *визовнік* [Ан.: 313; Ум., IV: 21], *визовина* [Ан.: 313; Мел.: 247]. *Бознік*, *базнік*, *бузнік* — похідні від *боз*, *баз*, *буз* 'Sambucus nigra L.' (див. п. 1.49.1), мотивуються подібністю листків і суцвіття обох рослин. Із *бжур* пор. друс. *бжурь* 'вид рослини' [Срез., I: 86]. *Бжур* (*бзур*) вважається східнослов'янським дериватом, утвореним «за допомогою рідковживаного суфіксального комплексу *-iour-* (як у *дівчур*, *німчурá*)» від прасл. **бъзь* 'Sambucus L.' [ЕСУМ, I: 180]. *Хобзіна* — похідне від *хобз*, *хобза* id. *Визовнік* і *визовина* утворені, мабуть, від в'яз 'Ulmus L.' у зв'язку з деякою схожістю листків. Про *бзік* див. п. 1.49.1.

3.85. Адоксіві (Adoxsaceae). Уперше документуються назви поширеної майже по всій Україні рослини *Adoxa moschatellina* L. *пижмівчик* *звичайний* [ВхГик.: 119], *пижмівчик* [Жел.: 631; Мак.: 8], *пижмачка* (сер. поліс. [1878, Мак.: 8; СБН: 4]), *пижмичка* (степ. [Lind., I: 268; СБН: 4]), *пижмо* [Парт.; Кміц.; Мак.: 8], *пижмівка пахуцик* [Петр.: 28, 29], *блідніця* [Ан.: 10; Мел.: 15; СБН: 4]. Назва *пижмо* виникла внаслідок переосмислення діал. *тіжмо* 'мускус (запахна речовина тваринного або рослинного походження)', запозиченого через західнослов'янське посередництво (пор. пол. *piżmo*, чес., словц. *piżmo* id.) від д.в.нім. *bisamo* < сер. лат. *bisatum* id. < гебр. *beset* 'пахощі', спорідненого із сир. *bestō* id. [ЕСУМ, IV: 367]. Перенесення назви відбулося на основі мускусного запаху цієї рослини (пор. її фармацевтичну назву *Moschatellina* [Ан.: 10], див. ще [РО: 115]). Більшість інших наведених українських назв — похідні від *пижмо* 'мускус' або 'Adoxa moschatellina' чи навіть 'Tanacetum vulgare L., пижмо' (листя останньої

рослини замінюють корицю і мускатний горіх [Меркулова: 105]), можливо, також під впливом подібних назв в інших слов'янських мовах; пор. зі значенням 'Adoxa moschatellina' пол. *piżmowiek*, *piżmowe ziele*, чес. *piżmovka*, луж. *piżmowka*, хорв. *pižemce*, а також нім. *Bisankraut* [ЕСУМ, IV: 367; Maj., II: 18; Mach.: 223—224; Фасм., III: 259]. *Пахуцик* (від церковнослов'янізму *пахуциий*) мотивується тією самою ознакою, що й попередні назви. Номен *блідніця* (від *блідий* 'неяскравий, слабо забарвлений', 'невиразний') зумовлений, мабуть, жовтувато-зеленоватими чи зеленувато-білими квітками рослини [Нейшт.: 522]. Жодна з цих назв не є нормативною в українській літературній мові (нею стала *адокса*), хоча І.Верхратський термінував *пижмівчик*, М.Мельник — *блідніця* (див. вище), а в [СБН: 4] ухвалено в цій ролі *пижмичка*. У [Кобів: 39] пропонується *пижмівка*.

3.86. Валеріанові (Valerianaceae). Із усіх видів валеріани найбільше назв у джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. стосується виду *Valeriana collina* Vallr. (*Valeriana officinalis* L., *Valeriana angustifolia* Tausch), яка зростає тільки в Карпатах, зокрема *бісове ребро* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 140; Волк.: 177; Гр., I: 69; ЯЧ: 136]), *дідьче ребро* (галиц. [ВхПч., II: 37; Ум., I: 12; Гр., I: 389 (*дідче ребро*)]), *чортове ребро* [Рог.: 140; Ум., I: 12; Мел.: 293], *адáмове ребро* [Волк.: 177; Ум., I: 13; Гр., I: 4], *овер'ян* (харк., катер. [Ан.: 372; Ум., I: 282; Тм., I: 7]), *овер'ян* [Руб., VIII: 19], *валер'я* (поділ. [Maj., II: 813]), *валдріян* (катер.), *марі'ян* (полт. [Авг.: 77; ВхПч., IV: 17; Мел.: 293]), *мар'ян* [ВхГик.: 76], *смердіючка* (полт. [Рог.: 140; Піск.: 241; Гор.-1: 21; Ум., I: 1; Гр., IV: 156]), *козляк* (буков. [Ні.; Maj., II: 813; Мак.: 390]), *стоян* (сер. наддніпр. [Рог.: 140; Піск.: 249; Ум., I: 1; Гр., IV: 212; ЯЧ: 136]), *одолян лікарський* [ВхГик.: 76], *одолян* [Жел.: 560], *оделен* (гуцул. [1908, Шух., V; Мел.: 293]), *одхасник* [Волк.: 172; Ум., I: 12], *болячкове зіле* [ВхН.з.: 60; Мел.: 293], *булюголова* (полт.), *конвалія* (поділ.), *п'ятюшник* (степ.), *одеян* (уман.), *хадрейник* (полт.), *лихорадочна трава*, *лихорадочний корінь*, *мяун*, *маун*, *кошачий ладан* [Ан.: 372—373; СБН: 163—164], *котяча трава* [Парт.; Мак.: 391], *булдирян* (степ. [Lind., I: 2794; СБН: 163]).

Частина назв пов'язана з будовою, зовнішнім виглядом певної частини рослини, це компонент складених назв *ребро* (вітка з листочками асоціюється з ребром), *стоян* (від *стояти*) мотивується прямими коренями кореневища, *п'ятюшник* (від *п'ять*) — кількістю пелюстків у віночку квітки [Нейшт.: 523]. До назв, пов'язаних із сильними лікувальними (заспокійливими) властивостями кореня рослини, належать *болячкове зіле* (*болячкове* — від *болячка*), *лихорадочне зілля*, *лихорадочний корінь* (означення — від *лихорадка*), *одхасник* (див. п. 3.79.6), *булюголова* (від *боліти* і *голова*), *одолян* < прасл. **odolěň* id., утвореного від **odolěti* 'подолати': у давнину валеріана використовувалася проти мору. Пізніше цю назву у слов'ян перенесли, як

уважав В.Махек, на інші рослини, напр., в українській мові на *Euphorbia pilosa* L., *Nymphaea alba* L., *Antirrhinum majus* L. та ін. [ЕСУМ, IV: 161—162; Mach.: 224], див. ще [Фасм., III: 123; Меркулова: 35]. Означення *бісове, дідче, чортове* у складених назвах зумовлені приписуваними валеріані магічними властивостями.

Смердючка (від *смердіти* [ЕСУМ, V: 317]) пояснюється специфічним запахом кореня валеріани, цей запах, до речі, приваблює котів [Нейшт.: 523], чим зумовлені назви *котяча трава, кошачий ладан*. Правда, Анненков рос. *кошачья (кошкина) трава, кошачий корень* ід. уважав німецькими запозиченнями; пор. нім. *Katzenkraut* ід., букв. ‘кошача трава’, *Katzenwurz* ‘валеріана’, букв. ‘кошачий корінь’ [Ан.: 372—373], проте, гадаємо, подібні ботанічні номен могли утворитися в національних мовах і незалежно. До цієї мотиваційної групи належить, імовірно, також *мяун (маун)*, утворене від діал. *мяукати* ‘м’явкати’ [Жел.: 462]. Різким запахом пояснюється і номен *козляк* (як і *козлик* *Valeriana celtica* L. [Вол.: 174; Мак.: 390], відомий зі староукраїнського періоду [1642, Слав.: 315]); пор. ст. пол. *kozlek, kozielek, koziołek* [Маж., II: 812], чес., слвц. *kozlik* ‘*Valeriana* L.’, на основі яких реконструюють прасл. **kozylkь* ід., похідне від **kozьlь* ‘козел, цап’ [ЕСУМ, II: 500]. Кілька номенів є наслідком деетимологізації слів: *оделён, одеян* — від *одолян*; *валер’я, валдріян, овер’ян, овервян* — від *валер’ян (овер’ян, овервян)* — через народоетимологічне зближення із особовим ім’ям *Овер’ян* [ЕСУМ, IV: 149]), як і *марі’ян, мар’ян*, які виникли через зближення з особовим іменем *Мар’ян*, пор. [іб., III: 405]. Назва *булдирян* запозичена від н.в.нім. *Baldrian* (с.в.нім. *baldrīan*) ід. < лат. *valeriana* ід. [іб., I: 290].

Для виду *Valeriana tripteris* L., що зростає в Карпатах, документуються назви *квасне зілля* (гуцул. [Нов.: 102; Гр., II: 152]), галиц. *зворовий лист, зворовец* і *зворівнік* [ВхН.з.: 60; Мел.: 293], *одолян триплаточний* [ВхГик.: 76; Мак.: 391]. У складених назвах означення *квасне* пов’язується із кислим смаком соку рослини, *зворовий* (від діал. *звір, звору* ‘яр’ [СУМ, III: 484]) — з місцем її поширення. На основі складеної назви *зворовий лист* виникли універби *зворовец* і *зворівнік*. Нормою української літературної мови для роду *Valeriana* L. стала відома зі староукраїнського періоду (див. [Сабадош 1996: 132]) і в більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 8] назва *валеріана* [СУМ, I: 283; ОВРУ: 251], хоча в [Мел.] та [СБН] терміновані інші номен.

3.87.1. Черсакові (*Dipsacaceae*). Документуються вперше назви поширеної по всій Україні рослини *Knautia arvensis* Coult. (*Scabiosa arvensis* L.) *свербіжниця* [Ан.: 317; Ум., IV: 8; Руб., XI: 12], *синявка* [Рог.: 126; Гр., IV: 121], *синявка* [Піск.: 236; Жел.: 865; Ум., IV: 27; Руб., XI: 34], *жовтільниця* (галиц. [ВхПч., I: 12; Ум., IV: 8; Гр., I: 489]), *батожки* (галиц.), *більмачок*

(волин.) [Нов.: 101; Гр., I: 33, 67], *байдрачка полева* [ВхГик.: 77; Мел.: 149], *байдрачка* [Жел.: 10], *чортова борода* (волин. [1889, Мел.: 149]), *кінські черевики* (галиц. [Нов.: 101; Мак.: 196]), катер. *кўпалка, наголіваток, огірчак* і *оладошник*, уман. *христова палічка*, волин. *повнякі*, степ. *волошки лілові* [Ан.: 317—318; Ум., II: 37; III: 220; Мел.: 149; СБН: 81], *рїтниця* [Парт.; Жел.: 808; Мак.: 196], степ. *короставник* і *одишина трава* [Lind., I: 284; СБН: 81], *вдовушка* [Рог.: 126], *вдовушки* [Піск.: 170; Жел.: 59].

Ряд цих назв мотивується зовнішнім виглядом певної частини рослини: *синявка* (від *сіній*), *жовтільниця* (від *жовтий*), означення *лілові* у складеному номені — кольором квіток, які можуть бути синювато-ліловими або жовтими (див. [БА: С. 247]), *батожки* (< *батожек*; результат переосмислення загальноновживаного демінутива). Номен *огірчак* (від *огірок*) зумовлений довгим стеблом [БА: Табл. 102/4], вкритим жорсткими волосками подібно до огудини огірків [ЕСУМ, I: 151; IV: 153—154], *байдрак* (від діал. *байдрачка* ‘будяк; чортополох’ [іб., I: 116]), *наголіваток* (від *голова* [іб., IV: 22]), *повнякі* (від *півний* [іб.: 470]), *чортова борода* (результат метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення) — формою повного суцвіття за асоціацією з головою чи суцвіттям чортополоха, колючою бородою.

Кілька назв пояснюються використанням рослини у народній медицині, зокрема *короставник* (від *короста*), *свербіжниця* (від *свербіти* при корості), *одишина трава* (*одишина* — від *одішка* ‘задишка’, пор. [іб., II: 80]), імовірно, *оладошник* (можливо, від *ладошка* ‘долоня’: короста передовсім з’являється на руках [іб., IV: 178]). Із *вдовушки* (пов’язується із *удова*) пор. рос. діал. *вдовушки*, серб., хорв. діал. *удовица*, а також нім. *Witwenblume, Witwenkraut* ‘*Knautia arvensis*’ [іб., I: 342] (нім. *Witwe* ‘вдова’, *Blume* ‘квітка’, *Kraut* ‘трава’). Компонент *волошки* перенесений від *Sentaurea cyanus* L. на основі синього суцвіття та подібних продовгастих листків обох рослин. Нормативним в українській літературній мові для роду *Knautia* L. став номен *свербіжниця* [СУМ, IX: 68; ОВРУ: 253], уперше вжитий як науковий термін і ухвалений у цій ролі в [СБН: 81].

3.87.2. Фіксуються назви поширеного в лісових і лісостепових районах, Закарпатті і Криму дикорослого виду *Dipsacus silvestris* Huds. (про назви культивованого виду *Dipsacus sativus* Scholl. див. п. 2.31) *черсак лісовий* [ВхГик.: 76; Мел.: 100], *czersakij* (галиц. [Hoelzl: 153]), *цітка* [ВхГик.: 76; ВхБот.1905: 108; Жел.: 1107], *ціточки* (волин. [ВхПч., I: 10; Гр., IV: 527]), *бодяки* [1880, Мак.: 132], *страхополох* (галиц. [Нов.: 98; Мак.: 132]). *Черсакій* — похідне від *черсак* (див. п. 2.31; там же й про *цітка* та спільнокореневі номен). *Бодяки* перенесено від *Carduus* L., а *страхополох* — від *Xanthium* L.

3.87.3. Для рослини *Succisa pratensis* Moench (*Scabiosa succisa* L.), яка зростає в Карпатах, Лісостепу, зрідка в Степу, вперше документуються назви *чортова борода іна́кша* (волин., 1889), *сиве́ць* (1912) [Мел.: 279; Мак.: 362], *лю́бка* (київ.), *ра́нник* (поділ.) [Ан.: 318; Ум., IV: 197; Мел.: 275], *відво́дник* [ВхГик.: 77; Жел.: 96], *комо́нник* (київ. [1890, Мак.: 362; СБН: 151]). У складеній назві *чортова борода іна́кша* означення *чортова* (від *чорт*) є перекладом означення в іншій латинській назві цієї рослини *Morsus diaboli* (*diabolus* 'диявол'), а компонент *борода* виник за асоціацією маленьких корінців рослини із бородою [Ан.: 318]. *Сиве́ць* (від *сівий*) мотивується блакитним кольором квітки рослини, пор. [ЕСУМ, V: 224]; *лю́бка* (від *любіти*) і *відво́дник* (від *відводити*) — використанням рослини з магичною метою, пор. [ЕСУМ, III: 321]; *ра́нник* (від *ра́на*) — вживанням відвару рослини для загоєння ран [ПАЛР: 109]. Мотивація *комо́нник*, утвореного від заст. *комо́нь* 'кінь', неясна, пор. [ЕСУМ, II: 540]. Останній номен став літературною нормою української мови [СУМ, IV: 248; ОВРУ: 254], уперше вжитий і ухвалений як науковий термін у [СБН: 151].

3.87.4. У джерелах цього періоду документуються кілька назв рослин роду *Scabiosa* L. без зазначення їх виду: *марє́ник* (гуцул. [ВхН.з.: 57]; [’e] < [’a]; правда, у [Мел.: 249] ця назва з покликанням на зазначене джерело прив’язується до виду *Scabiosa columbaria* L.), *сплюх* (гуцул. [Гавр.: 145; Петр.: 36]), *короставець*, *свербиця*, *сплюшки* [Петр.: 18, 34, 36], *грудна трава* [Парт., I: 351]. Фіксуються також видові назви *пості́лки* (гуцул. [Шух., I: 20; Гр., III: 371]) '*Scabiosa columbaria* L.', *пості́лка жовті́льниця* [ВхГик.: 77; Мак.: 333], *жовті́льниця* [Жел.: 224; Мак.: 333], київ. *бородаво́чник* і *огник*, катер. *дреб* [Ан.: 318; СБН: 139] '*Scabiosa ochroleuca* L.', *білі волошки* (катер., сер. наддніпр. [Ан.: 318; ЯЧ: 136; СБН: 139]) '*Scabiosa ussainica* L.' *Марє́ник* пов’язується етимологічно із *марє́на* '*Rubia* L.' (див. [ЕСУМ, III: 392]).

Назви *сплюх*, *сплюшки* (від *спати*) мотивуються, ймовірно, тим, що завдяки збільшеним зовнішнім пелюсткам квітки вона стає менш помітною, пор. [Нейшт.: 526], тобто ніби спить. Номени *жовті́льниця* (від *жовтий*), *огник* (переосмислений демінутив) мотивуються жовтим кольором квітки рослини, *бородаво́чник* (від *борода́вка*) — використанням рослини з метою позбавлення від бородавок [Ан.: 318], *дреб*, — можливо, від діал. *дреботіти* 'тріпотіти, рухати' [Чаб., I: 296]. Перенесено у складеній назві компонент *волошки* від *Centaurea* L. через подібність квітки до волошкової [Ан.: 318], *пості́лки* так само виникло внаслідок переосмислення загальноживаного демінутива (від *постолі*), правда, мотив перенесення назви нам неясний; пор. ще діал. *постолі́вка* '*Centaurea scabiosa*' [Жел.: 719; ЕСУМ, IV: 538]. Із номенами *короставець* і *свербиця* пор. *короставник* і *свербі́жниця* '*Knautia arvensis* Coult.' (див. п. 3.87.1). Жодна з цих назв не стала для роду *Scabiosa* L.

нормою української літературної мови, її функції виконує *скабі́оза* [СУМ, IX: 237; ОВРУ: 254], уперше вжита й ухвалена як науковий термін у [СБН: 139], хоча в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. поки що не виявлена. Походить від лат. *scabiosa* id. [ЕСУМ, V: 260].

3.88.1. Гарбузові (Cucurbitaceae). Поряд із успадкованою від праслов’янської мови назвою дикорослої рослини *Wryonia alba* L., поширеної по всій Україні, *переступ* (галиц. [Hoelzl: 157; Нов.: 97; Жел.: 625; Гр., III: 139] < прасл. **perstǫpъ* id. [Сабадош 1996: 54]) і відомою зі староукраїнського періоду *переступень* (сер. наддніпр., степ., волин. та ін. [Авг.: 22; ВхПч., I: 9; Сред.: 501; Жел.: 625; Ум., II: 94; Гр., III: 139]), *переступень білий* [Вол.: 155; ВхГик.: 135; Мак.: 66] документуються новотвори *переступник* (зах. укр. [Парт.; 1882, Мак.: 66]), *перелаз* (бойк. [Нов.: 97; Жел.: 618; Гр., IV: 123]), *нечіпа́йзі́лле* [Рог.: 115; Піск.: 184; Жел.: 527; Гр., II: 562], *гордо́бить* (закарп. [ВхЗак.: 211; ВхН.з.: 40; Мел.: 55]). Номени *переступ*, *переступень*, *переступник* (від *пеступати*; пор. рос. *переступе́нь* id.), *перелаз* (від *перелазити*) пов’язуються зі здатністю корінців викидати пагони, внаслідок чого рослина швидко розростається [Нейшт.: 527] («переступає», «перелазить» через інші рослини [ЕСУМ, IV: 346]). Композит *нечіпа́йзі́лле* (від *не чіпати* і *зі́лле*) зумовлений, очевидно, тим, що рослина отруйна [іб.: 83; Нейшт.: 527]. Припускають, що *гордо́бить* утворене від *го́рдий* і діал. *б́йти* 'бути', мотивується, мовляв, тим, що рослина, як отруйна, живе гордо, не підпускаючи до себе (пор. у зв’язку з цим іншу назву *нечіпа́йзі́лле*), при цьому вважається можливим вплив діал. *гордовать* 'калачики', *гордовид* 'вид калини' [ЕСУМ, I: 564]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Wryonia* L. стала назва *переступень* [СУМ, VI: 291; ОВРУ: 107], ужита як науковий термін уперше В.Волянком і ухвалена в цій ролі в [СБН: 26]. Номен *ступень*, зафіксований із цим значенням у староукраїнському джерелі XVIII ст. [ЛО: 78], у текстах XIX — поч. XX ст. поки що не виявлений.

3.88.2. Уперше відзначаються назви ще однієї дикорослої рослини родини гарбузові *Escballium elaterium* A.Rich. (зростає на півдні Степу в приморській смузі) *репак вихлю́пник*, *стріляючий огі́рок* [ВхБот.1905: 92; Мел.: 102], *огі́рок-пирска́ч*, *бішені огірки* (1887) [СБН: 54]. У складених і складній назвах компонент *огі́рок* перенесено за подібністю довгастого плоду цієї рослини до огіркового, компоненти *вихлю́пник* (від *вихлю́пнути*), *стріляючий* (від *стріляють*), *пирска́ч* (від *пирскати*) мотивовані властивістю доспілого плоду зі силою випорскувати насіння [ВРУ: 646]. Нормативними в українській літературній мові стали назви *огі́рок-пирска́ч* і *скаже́ний огі́рок* [ВТССУМ: 825; ОВРУ: 107], із яких перший був ухвалений як науковий термін у [СБН: 54].

3.89.1 Дзвоникові (Campanulaceae). Як загальні назви роду *Campanula* L., а також ряду його видів документуються вперше такі спільнокореневі: *звінкí*, *дзвонкí* (галиц. [Гол.: 513, 592; Нов.: 97; ВхПч., I: 9]), *дзвóники* [ib.; Тм., I: 171], *дзвонóчки* [Ум., II: 27]. Усі вони виникли внаслідок переосмислення загальноживаного демінутива, утвореного від *дзвін*, діал. *звін*, і зумовлені зовнішнім виглядом квітки.

Зафіксовані також назви окремих видів *Campanula* L., зокрема *Campanula glomerata* L. — *скúчень*, *скúчник* [Рог.: 115; Ум., III: 173; Гр., IV: 147; ЯЧ: 136], *капиучкí*, *капиушкí* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 219; Мел.: 60]), *китáйка* (галиц. [ВхПч., II: 29; Жел.: 344; Мел.: 60]), *страхополóх* (волин., черк. та ін. [Ан.: 80; Ум., III: 173; ЯЧ: 136]), *збáнок* (галиц. [ВхН.з.: 40; Мел.: 60]), *збанóчок* (поділ. [Ан.: 79; СБН: 29]), лемк. *паукí* [ВхН.з.: 40; Мел.: 60] і *пукалка* [ib.; ВхЛем.: 458; Гр., III: 498], *сказíтник* [Ан.: 80; Мел.: 60], *скарíтник* [Руб., XI: 36]; виду *Campanula rapunculoides* L. — галиц. *збаня́та* [ВхПч., I: 9; Жел.: 283; Гр., II: 122] і *звонéць* [Нов.: 97; Гр., II: 135; Мел.: 61], *курятина* (степ. та ін. [Lind., I: 390; Гор.-I: 6; СБН: 30]), *чобіткí малі* (київ. [Ан.: 81; Тм., II: 132; Мел.: 61]); виду *Campanula persicifolia* L. — *звінок* [Вол.: 173; ВхГик.: 86], *дзвонóк* [Рог.: 115; Мел.: 61], *дзвóники* (сер. наддніпр. та ін. [Гр., I: 378; ЯЧ: 136]), *звóники* [Ан.: 80; Мак.: 74], *звонóк* (волин. [Нов.: 97; Гр., II: 135]), *звонóк лісовíй* [Ан.: 80; Мел.: 61], *колокольчик* [Вол.: 173; Писк.: 110; Руб., VI: 35]; виду *Campanula patula* L. — *звіно́к* [ВхГик.: 86; Жел.: 289], *лilíйка* (галиц. [ВхПч., II: 29; Жел.: 403]); виду *Campanula rotundifolia* L. — *звіно́к круглолисті́й* [ВхБот.1905: 89], *збанóчок* (черк. [ЯЧ: 136; Мел.: 61]), *котник* (буков. [Ні.: 5; Мак.: 74]); виду *Campanula boconiensis* L. — *синяк* (харк. [Ан.: 79; Руб., XI: 34]).

Всі ці види *Campanula* L. зростають на території України повсюдно. Українська назва *дзвóники*, як і інші споріднені, виникла внаслідок переосмислення загальноживаного демінутива на основі зовнішньої подібності квітки рослини до маленького дзвоника. Схожі ботанічні номени наявні в більшості слов'янських мов, припускають навіть прасл. **zvonesь* 'Campanula L.', можливо, й інші спільнокореневі [ЕСУМ, II: 56], правда, В.Махек уважав, що реконструювати праслов'янську назву для *Campanula* L. немає підстав [Mach.: 229]. Цієї мотивації і номен *колокольчик*, утворений від діал. *колокíл* 'дзвін; дзвінок на шиї корови, кози', пор. [ЕСУМ, II: 518], а також лат. *campanula* 'Campanula L.', утворене від *campana* 'дзвін' [PO: 159]. За асоціацією квітки видів *Campanula* L. зі дзбанком, гаманцем, павуком, чобітком, квіткою лілії в результаті переосмислення переважно загальноживаних демінутивів виникли ботанічні назви *збанóчок* (пор. діал. *збан* 'дзбан'), *капиучкí* (пор. *капиу́к* 'гаманець'; квітка за сирієї погоди і вночі закривається пелюстками [Нейшт.: 533]; може також мотивуватися

схожістю коробочки плоду з гаманцем), *паукí*, компонент складеної назви *чобіткí*, *лilíйка* (від діал. *лilія* 'Lilium L.'). *Китáйка* — також результат переосмислення загальноживаного *китáйка* 'густа синя шовкова тканина', фітономен зумовлений синім (блакитним) кольором квіток рослини, як і інша назва *синяк* (від *сінíй*).

Номен *пукалка* (вірогідно, пов'язується з діал. *пúкaтися* 'тріскатися' [Гр., III: 499]) мотивується, очевидно, тим, що плід — коробочка, яка відкривається отвором біля основи [БА: С. 248], через який вискакують насінини [Нейшт.: 531]; пор. ще укр. діал. *пúкалка*, *пúкавка* 'род хлопушки: труба из гусяного пера, дерева, из которой пробка выталкивается сжатым воздухом' [Гр., III: 498]. Менш імовірно, на наш погляд, пов'язування фітономена *пукалка* із *пук* 'пучок' на тій підставі, що, мовляв, «квітки цієї рослини розміщені у вигляді пучків на верхівці стебла» [ЕСУМ, IV: 629]. Насправді такого в цієї рослини немає, див., напр., [БА: Табл. 103/1].

Страхополóх (від *страх* і *полóхати*), можливо, тієї мотивації, що й *сказíтник* (від *сказ* або *сказíтися*), яке зумовлене застосуванням рослини при лікуванні сказу [Ан.: 80]. Гадаємо, що з досить великою упевненістю можна також уважати, що *скúчень*, *скúчник* мотивуються, як *сказíтник*, пов'язуючись із укр. *кúчити*, *докúчити* 'докучать, надоедать, донимать', рос. діал. *скúка*, *скúчний*: *в грудях скучно* 'грудь болит, ноет в груди', *скучáть*, пол. *dokuczyć* 'мучить', чес. *skučeti*, *skoukati* 'выть, скулить', серб., хорв. *скучити* 'теснить, поставит в затруднительное положение', слвн. *skučati* 'стонать, скулить, визжать' [Фасм., II: 403; III: 661]. Назва *котник*, можливо, споріднена із *кіт* [ЕСУМ, III: 60], а *скарíтник*, — вірогідно, від діал. *скарíдний* 'огидний, бридкий, неприємний' [ССк.: 332] (пор. [ЕСУМ, V: 266]), але мотивація обох флорономенів неясна. Нормативною в українській літературній мові для роду *Campanula* L. стала назва *дзвóники* [СУМ, II: 265; ОВРУ: 314], ухвалена як науковий термін у формі однини *дзвóник* у [СБН: 29].

3.89.2 Записано назву поширеної в лісових і лісостепових районах рослини *Adenophora lilifolia* Bess. (*Campanula lilifolia* L.) *звонáтка лелійка* [ВхГик.: 86; Жел.: 290; Мак.: 7]. Перший компонент складеної назви пов'язується зі *звін*, род. в. *звóну*, а другий — демінутив від *лелія* 'Lilium L.' (за схожістю квіток рослин).

3.89.3 Документується для видів *Phytheuma spicatum* L. і *Phytheuma orbiculare* L. спільна назва *свічка* (галиц. [Гавр.: 142; ВхГик.: 87]) і окрема для другого виду *волóве око* (волин. [Нов.: 100; Гр., III: 48; Мел.: 202]). Обидві назви виникли внаслідок переосмислення загальноживаних слів, перша — за асоціацією прямого стебла рослини зі свічкою (пор. [ЕСУМ, V: 198]), а друга

— за віддаленою схожістю кулястої головки суцвіття з воловим оком [ВРУ: 652].

3.89.4 Уперше джерела фіксують назви рослини *Jasione montana* L., поширеної в лісових і лісостепових районах, особливо в Поліссі, це: *головайчик* (очевидно, зах. укр. [ВхГик.: 87; Жел.: 148]), *модренець*, *синюха* [Петр.: 24, 34], *польова волотка* (київ.), *обморочник* (галиц.) [Ан.: 179; СБН: 80], *агалік-трава* (харк. [Ан.: 179; Мел.: 145]). *Головайчик* (імовірно, від **голованьчик*; перехід [-нь-] > [-й-] характерний для південно-західних говорів, напр.: *білейкий* < *біленький*, *молодейкий* < *молоденький* і под.; у свою чергу **голованьчик* — пестливо-здрібніла форма від *головань* 'головатий, з великою головою', пор. [ЕСУМ, I: 551]). Фітономен мотивується круглою головкою квітки. Назви *синюха* (від *синій*), *модренець* (від діал. *модрий* 'синій, голубий' < пол. *modry* id.; зважаючи на те, що в [Маж., I, II] немає назви цієї рослини з коренем *modr-*, можна припустити, що український фітономен *модренець* витворився на українському ґрунті) зумовлені синім кольором квітки. У складеній назві компонент *волотка*, — очевидно, від *во́лот*, *во́лоть* 'суцвіття трав'янистих рослин'. *Обморочник* уважається русизмом (пор. рос. діал. *обморочник* 'Epilobium montanum L.') і «зумовлений використанням агалік-трави при головному болі й непритомності» [ЕСУМ, IV: 139]. Іншомовним запозиченням (тюркізмом) є також компонент *агалік* у складеній назві, пор. тур. *ağalık* 'гідність, звання чи маєток аги'. Припускають, що українська ботанічна назва могла бути мотивована зростанням рослини на землях якого-небудь аги [ЕСУМ, I: 44]. Номен *агалік* (із наголосом на другому складі) є нормативним у науковій ботанічній номенклатурі української мови [ОВРУ: 316; РУСб: 168; СДБ: 8], ухвалений як науковий термін у [СБН: 80], правда, із наголосом на останньому складі.

3.90.1. Складноцвіті (Compositae). Джерела української мови вперше фіксують назви поширеної майже по всій Україні рослини *Eupatorium cannabinum* L. *сідач* (сер. наддніпр. [РО: 122; Ум., III: 123; Тм., I: 85; ЯЧ: 137]), *сідаш* (полт., харк. та ін. [Ан.: 139; Гор.-2: 372; Ум., III: 123; Тм., I: 173]), *ошадець* (лемк. [ВхН.з.: 44; Мел.: 111]), *давник* (буков. [Ні.: 6; Мак.: 144]), *вовчки* (волин. [1889, Мел.: 111; Мак.: 145]), *бучениш* (гуцул. [ВхН.з.: 44; Мел.: 111]). *Сідач*, *сідаш* (від *сідий* 'сивий') мотивується тим, що старе суцвіття рослини виглядає, як сива голова, пор. рос. діал. *седач*, біл. *сядач*, ст. пол. *szadziec* (від *szady* 'сивий'), слвц. *šedivec* id. [ЕСУМ, V: 250; Mach.: 236]. До цієї мотиваційної групи належить, очевидно, і номен *давник* (від *давній* 'старий': *старій* і *сідий* сприймаються як синоніми). Назва *вовчки* пов'язується з *вовк* і мотивується отруйністю цієї рослини [ОВРУ: 320], пор. ще [Шамота: 45; Сабадош 1988: 191]. *Ошадець* утворене від діал. *шадий* 'сивий' < пол. *szady* id. [ЕСУМ, IV: 244]. *Бучениш* — румунізм; пор. рум.

buciniș 'Conium maculatum L.' [ЕСУМ, I: 313] (також отруйна рослина). Нормативним в українській літературній мові для роду *Eupatorium* L. став номен *сідач* [СУМ, X: 214; ОВРУ: 320], уперше запропонований як науковий термін у [Мел.: 111] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 59].

3.90.2. Для рослини *Solidago virgaurea* L. (зростає майже по всій Україні) фіксуються назви: сер. наддніпр. *золотушник* [Авг.: 66; Рог.: 137; Піск.: 93; Гр., II: 179] і *золотуха* [Рог.: 137; Жел.: 313; Гр., II: 179; ЯЧ: 137], *золотячка* [Жел.: 122; ВхСпис; Мел.: 268], *золотолозник* [Петр.: 14], *жовтобрюх* (київ. [Ан.: 385; Ум., I: 287; Мел.: 267]), *воскобоїна* (гуцул. [Нов.: 101; Гр., I: 257]), *воскобоїна золотячка* [ВхГик.: 80; Жел.: 122], *наволос* (буков., поділ. [Ні.: 12; Мак.: 352]), *наволоч* [Парт.; Мак.: 352]. *Золотушник*, *золотуха*, *золотячка* (від *золото*), — очевидно, універби, що виникли на основі **золота лоза* id. (пор. *золотолозник* id., укр. діал. *золота різка*, *лоза лісова* id. [Кобів: 387]), яке в свою чергу є калькою лат. *virga aurea* букв. 'золота різка'; пор. ще цього походження рос. діал. *золотая розга*, *золотарник*, *золотень*, *золоточник*, луж. *złotawy prut*, *złotniczka* id. [Ан.: 385], чес. *zlatovýl* id. Подібні флорономени є в німецькій, англійській, французькій та інших мовах [Mach.: 237]. Вони зумовлені квітками рослини, а також тим, що з них та листя добувають жовту фарбу. До цієї мотиваційної групи належать ще номен *жовтобрюх*, *воскобоїна* (остання — результат переосмислення діал. *воскобоїни* 'вощина, яка залишається після топлення воску' [ЕСУМ, I: 430]). Вважається, що *наволос*, *наволоч* — видозмінені запозичення від пол. *nawłos* id. [Маж., II: 725], спорідненого з укр. *во́лоть* [ЕСУМ, IV: 18]. Із цих номенів нормативним в українській літературній мові став *золотушник* [СУМ, III: 683; ОВРУ: 320], ухвалений як науковий термін ще в [СБН: 147].

3.90.3. Рослина *Bellis perennis* L. у дикому стані поширена в Україні в лісових і лісостепових районах, проте її також розводять як декоративну в садах і парках по всій Україні. У джерелах української мови цього періоду, крім успадкованої від праслов'янської мови назви *стокорот* [Вол.: 131; Парт.; Мак.: 53], *стóкороть* [Жел.: 922; Петр.: 36] (у джерелах української мови документуються вперше тільки в досліджуваній нами тут період) < прасл. **šьtokortь/-ь* id. [Сабадош 1996: 56], полонізму *стокрòть* [Левч.: 68; Ум., I: 15; Тм., II: 217; Гр., IV: 209] та церковнослов'янзму *стóкрать* (гуцул. та ін. [ВхЮж.: 67; Піск.: 249; Жел.: 922]), що появилися ще в староукраїнській мові, зафіксовано також новотвори: *стокрòтки* [Ан.: 62; Ум., II: 91; Кміц.: 349], *стóкратки* [Рог.: 114; Піск.: 249; Дуб.: 20; Мел.: 49], *стокрастка* (лемк. [ВхН.з.: 39; Мел.: 49]; пор. пол. діал. *stokrasik*, чес. *sedmikráska*, слвц. *sedmokráska* id. [Mach.: 237]), *стокрутка* [1882, Мак.: 53] (< пол. *stokrótka* id. [ЕСУМ, V: 425]), галиц. *біла́вка*, *білоголовець*, *цукрівка*,

бойк.-галиц. *брехачка* [ВхПч., II: 29; ВхГик.: 80; Гр., I: 64, 97; IV: 436]) і *сирітка* [ВхПч., II: 29; Жел.: 865; Гр., IV: 122; Руб., XI: 35], *нечуй-вітер* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 562]), *вистрічкі* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 13; ВхГик.: 80; Мел.: 49]), *морон* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 29; ВхГик.: 80; Жел.: 453; Тан.: 60]), *морончик* [Жел.: 453; Тан.: 60], галиц. *маєтка*, *моріжничок* і *кўрєча слїпота*, бойк.-галиц. *нєрєст* і *чичїна весняна*, закарп. *томбичкы* [ВхН.з.: 39; Мел.: 49], *цяточка* (бойк. [ВхПч., II: 29; ВхГик.: 80; Гр., IV: 440]), *гўсята* (галиц. [Гол.: 498]), *маргариткї* (степ. та ін. [Сред.: 512; Рог.: 114; Піск.: 132; Руб., VII: 18; Мел.: 49]).

Бїлāvка (від *бїлий*), *бїлоголовник* (від *бїлий* і *головā*) мотивуються круглим і частково бїлим суцвіттям рослини (пор. [ЕСУМ, I: 195]); *цукрївка* (від *цўкор*) — тим, що рослина — добрий медонос [ЕСУМ, VI: 265—266]; *брєхачка* (назва виникла внаслідок переосмислення загальноживаного слова), — можливо, тим, що в народї на квітцї ворожать («любить — не любить»); *сирїтка* (результат переосмислення загальноживаного демїнутава) — тим, що ця рослина цвіте до пїзньої осенї, коли інші рослини відцвіли, а вона стоїть сама, наче сирїтка; пор. пол. *sierotka*, чєс. *širotka*, слвц. *sirôtka* id. [Mach.: 238]; *маєтка* (вірогідно, [e] < [a]; від діал. *май* 'травень' або від *май* 'зелень, якою прикрашають хати на Зеленї свята') — тим, що пїк цвітїння рослини припадає приблизно на цей час, пор. [ЕСУМ, III: 360—361]; *морїжничок* (від *морїг*) — тим, що ці невисокї, але густї рослини з яскраво-зеленим листям утворюють морїг [ib.: 514]; *томбичкы* (результат переосмислення діал. *томбичкї* 'гудзики', утвореного від *гѳмбїця* id., зменшеного від *гѳмба* id. < угор. *gomb* id. [ССк.: 58]) — формою квіткї, подїбною до гудзика; *вистрїчкі* (мабуть, від *вїстрочити*, *вистрѳчувати* 'робити на чому-небудь шов, шви стрїчкою, рївними стїбками' [СУМ, I: 503]), — можливо, тим, що поверхня круглого суцвіття складається з багатьох квітчок, якї утворюють концентричнї кола рїзних кольорів (див. [БА: С. 251; Табл. 104/3]). *Нечуй-вітер* перенесено від *Nieracium pilosella* L. (ці рослини дуже схожї). Назва *кўрєча слїпота* в українських говорах позначає і ряд інших рослин із жовтими квітками (у стокроток вїночок суцвіття золотисто-жовтого кольору).

Припускають, що номен *нєрєст* виник від діал. *мєрєст* 'низькї болотянї трави'; останнє — результат перенесення на рослини діал. *мєрєст* 'жаб'яча їкра' [ЕСУМ, III: 440]. Проте, як нам видається, можна простїше пояснити утворення фїтономена *нєрєст* 'Bellis perennis L.' — як наслідку переосмислення діал. *нєрєсть* 'жаб'яча їкра' [Жел.: 521]. Флорономен *гўсята* як результат переосмислення загальноживаного слова може бути зумовлений двоюко — тим, що й *бїлāvка* (див. вище; пор. ще пол. *gęsi kwiat*, чєс. *huši kvitko*, хорв. *gusja ružica*, нїм. *Gänseblümchen* 'Bellis perennis') або, як

уважав В.Махєк, тим, що ця рослина — малоцїнна кормова трава [Mach.: 238]. Фїтономен *цяточка* виник унаслідок переосмислення загальноживаного демїнутава на тїй пїдставї, що концентричнї кола поверхнї суцвіття рослини утворенї з великої кїлькостї квітчок, якї нагадують цяточки. Із останньою ознакою пов'язується й назва *стокорот(ь)* (тобто «стократно, сторазово») [ЕСУМ, V: 425], пор. ще [Mach.: 237—238]. Нормою української лїтературної мови стала назва *стокрѳтки* [СУМ, X: 726; ОВРУ: 321], поширена в рядї українських говорів (див. [САБЛ: № 97]), ухвалена як науковий термін у [СБН: 22]. В українській лїтературнїй мовї з тим самим значенням уживається ще номен *маргарїтка* [СУМ, IV: 626], яку вважають запозиченням від фр. *marguerite* id. < лат. *margarīta* 'перлина' < гр. *μαργαρίτης* id. [ЕСУМ, IV: 391], хоча, як нам видається, посередником для українського флорономена могло бути рос. *маргарїтка* чи пол. *margerytka* id.

3.90.4. Уперше документуються назви поширеної в лїсових і лїсостєпових районах на захїд від Днїпра рослини *Aster amellus* L. *волѳве ѳко* [Рог.: 113; Піск.: 41; Ум., I: 125; Гр., I: 250], *волові очї* (степ. [Ан.: 56; Lind., I: 290; Ум., I: 125; Гр., I: 250]), *лисак* [Гавр.: 137; Парт.; Петр.: 22], *бѳярин* (галиц. [ВхПч., II: 29; Гр., I: 91]), *гљядка* (галиц.-волин. [ВхПч., II: 29; Мел.: 42]), *гљядка бѳяринка* [ВхГик.: 80; Жел.: 145], *крїжї* [Тм., I: 144; СБН: 19], *вєрбїнка* (галиц. [ВхПч., II: 29; Гр., I: 133]), *самєць* і *ѳсїнь* (галиц.), *ѳсїнчāк*, *ѳсїнчўк* і *ѳсїннє зїллє* (волин. [ВхПч., II: 29; Мел.: 42]), *зїмнїк* [Ан.: 56; Мел.: 42], *морѳз* [Мел.: 42; Мак.: 46], *ївāнок* (гуцул. [ВхН.з.: 39; Мел.: 42]), подїл. *старўшок*, *мїхалки*, *данїло* і *данїлкє* [Маж., II: 95; Мак.: 95], *пїддубрѳвник* [Ан.: 56; Мел.: 42], *синїй цвїт* (катер. [Ан.: 56; СБН: 19]), *голуба ромашка* (степ. [Lind., I: 290; СБН: 19]), *нєстїдник* (волин. [ВхПч., II: 29; Жел.: 524]), *астра* (галиц., буков. [Нл.; ВхПч., II: 29; Мел.: 42; Мак.: 45]), *гāїстєр*, *ястєр* [Закр.; Ан.: 56; Ум., I: 125; Руб., II: 3], *басарāн* і *басантїр* (галиц.), *базандїр* (волин.) [ВхН.з.: 39; Мел.: 42].

Назва *волѳве ѳко* (*волові очї*) виникла внаслідок метафоризації синтаксичного словосполучення на основї схожостї круглої середньої частини квіткї рослини із оком; пор. *кружєчок*, *покрїшка*, *тарїлка* і под. 'Callistephus chinensis Ness' (див. 2.33.1). Цїєї мотивації також перенесена назва *бѳярин* (виникла за асоїацією квіткї з шапкою боярина). Компонент *бѳяринка* у складенїй назвї — похїдний від *бѳярин* і мотивується тїєю самою ознакою. Номен *вєрбїнка* (від *вєрбā*) зумовлений ланцєтними верхнїми листками, подїбними до вєрбових, *крїжї* (пор. пол. діал. *krzyk* 'зїрочка; знак у виглядї зїрочки' — дериват від *krzyż* 'хрєст') — зїркоподїбною квіткою рослини [ЕСУМ, III: 90]; пор. рос. діал. *звєздовик*, *звєздохник*, пол. *gwiazdeczki*, *gwiazdnica* і под., чєс. *hvězdňik*, хорв. *gvezdica*, слвн. *zvezdňik*, нїм. *Sternblume*, лат. *aster* id., якї, на думку В.Махєка, є перекладами гр. *αστїρ*

‘зірка’ [Mach.: 238—239], див. ще [Ан.: 56; Maj., II: 95]. Цього походження й укр. *астра, гайстер, ястер* (див. ще п. 2.33.1).

Назва *осінь* виникла внаслідок переосмислення загальноживаного слова і мотивується, як і інші споріднені *осінчак, осінчук* та ін., а також *зімнік* (від *зима*), *мороз* (теж результат переосмислення), цвітінням рослини до пізньої осені, коли вже настають заморозки [ЕСУМ, IV: 221]. Ця обставина лягла в основу і назви *самець* (від *сам*): рослина цвіте до пізньої осені сама, бо інші вже відцвіли [ЕСУМ, V: 172]. Вірогідно, до цієї групи слід віднести і номен *міхалки* (від *Михайло*), який, очевидно, теж пов’язується з пізнім цвітінням рослини, навіть у період християнського свята святого Михайла (21 листопада); пор. діал. *михавівки* ‘сорт груш’, яке також пов’язують із часом дозрівання цих пізніх груш, які ще інакше називають *осінки* [ЕСУМ, III: 468]. Проте починає цвісти рослина *Aster amellus* тільки в липні, в період свята Івана Купала (7 липня), чим зумовлений номен *іванок*.

Піддубрівник — дериват від діал. *дубр’ова* ‘діврова’ і пояснюється місцем зростання рослини [ЕСУМ, IV: 390]. *Старушок* (від діал. *старух* ‘дідусь’ [Он., II: 250]) пояснюється, ймовірно, тим, що ця рослина шершава завдяки коротким жорстким волоскам [Нейшт.: 546] і асоціюється з бородою старика. Складена назва *синій цвіт* мотивується кольором квітки, як і *голуба ромашка*, яка, крім того, вказує на подібність квітки цієї рослини до ромашкової. Маловірогідним, на наш погляд, є пов’язування номена *нестідник* із *застудити*, діал. *студінь* ‘сильний холод’, усупереч [ЕСУМ, IV: 78]; можливо, коренем цієї назви виступає слово *стид*, проте її мотивація нам неясна. Про *глядка, лисак* див. п. 2.33.1.

3.90.5. У джерелах виявляються дві назви поширеної в Лісостепу, Степу (перев. в східній частині), на Правобережжі і зрідка в Криму рослини *Galatella dracunculoides* Nees. (*Galatella punctata* DC., *Aster acer* L., *Aster dracunculoides* Lam.) *півник синій* (катер. [Ан.: 150; СБН: 19]) і *солонечник* (степ. [Шм.; Шест.; Мак.: 45]). Перша зумовлена синім кольором суцвіття, подібного до півнячого гребеня; друга (від *солоний*) мотивується зростанням рослини на засолених ґрунтах; пор. рос. *солонечник*, біл. *саланечник* id. [ЕСУМ, V: 349]. *Солонечник* — спільне східнослов’янське утворення і норма української літературної мови для роду *Galatella* Cass. [СУМ, IX: 151; ОВРУ: 322].

3.90.6. У перший раз появляються в джерелах назви двох видів *Linosyris* Cass., поширених в основному в Лісостепу і Степу, зокрема вид *Linosyris villosa* DC. (*Crinitaria villosa* Gross., *Aster villosus* Benth. et Hook.) має назви *грудніця* [Рог.: 126; Гр., I: 332; Мел.: 43], *грудниця* [Жел.: 161], *чахніця* [Рог.: 126; Піск.: 285; Жел.: 1061; Гр., IV: 447], *лабуриця*, *полинець* (степ. [Ан.: 195; Lind., I: 294; Гор.-2: 374; СБН: 19]), *полиньок*, *вишновець* (катер. [Ан.:

195; СБН: 19] (в [СБН]; *вишнівець* із покликанням на [Ан.]), *декоктна трава* (херс. [Ан.: 195; СБН: 19]). Для виду *Linosyris vulgaris* Cass. (*Crinitaria linosyris* Less., *Aster linosyris* Bernh.) записані назви *льонок* (степ.), *зайців льон* [Рог.: 126; Ан.: 195; Ум., I: 284; Мак.: 46], *золотнік льнянік* [ВхБот.1905: 226; Мел.: 43], *золоточипер* (буков. [Maj., II: 448; Ні.: 7; Мак.: 46]).

Грудніця (дериват від *грудній* або результат переосмислення іншого слова; пор. *грудніця* ‘груди’, ‘запалення грудних залоз; мастит’ [СУМ, II: 180]) мотивується застосуванням рослини у народній медицині, напр., від грудної простудної хвороби [Ан.: 195]. Очевидно, цілющими властивостями рослини зумовлена і назва *чахніця*, яка виникла, очевидно, внаслідок переосмислення діал. *чахніця* ‘туберкульоз’ [Жел.: 1061], пор. дещо інакше в [ЕСУМ, VI: 285]. Із *лабурець* пор. слобож. *лабурник* без подачі значення, але з контекстом: «*Бач який лабурник: тут не хоче настись, а на краце лізе* (про коня)» [Гр., II: 337]. Номен *полинець*, *полиньок* (деривати від *полін* ‘*Artemisia* L.’), *льонок* (від *льон* ‘*Linum* L.’), *вишнівець* (від *вішня* ‘*Cerasus* L.’) зумовлені подібністю продовгуватих листочків усіх цих рослин. Означення *зайців* у назві *зайців льон* має значення ‘несправжній; дикий’.

Компоненти складеної і складної назв *золотнік* і *золот-* (від *золото*) спричинені жовтим кольором квіток рослини. Означення *декоктна* (трава) (від *декокт* ‘відвар із лікарських рослин’ < лат. *decoctum* ‘відвар’ [ЕСУМ, II: 27]) мотивується використанням відвару рослини в народній медицині. Нормативним для роду *Linosyris* Cass. в українській науковій ботанічній номенклатурі став номен *грудніця* [ВРУ: 662; РУСб: 185], ухвалений як науковий термін для виду *Linosyris villosa* в [СБН: 19], але в офіційному виданні [ОВРУ: 323] чомусь замінений на *кринітарія*, що є запозиченням від лат. *crinitaria* id. Правда, останнім часом зроблена спроба повернути до наукового вжитку термін *грудніця* ‘*Crinitaria* Cass. (*Linosyris* Cass.)’ [Кобів: 144].

3.90.7. Документуються назви поширеної в Степу, зрідка на півдні Лісостепу і в Поліссі рослини *Tripolium vulgare* Nees (*Aster tripolium* L.) *кози очі* [Рог.: 124; Ан.: 361], *козині очі* [Рог.: 139; Ан.: 361; Lind., I: 291; Мел.: 43], *козине око* [Рог.: 124], *жовтило* (сх. укр. [1886, СБН: 19]). Перші три назви виникли внаслідок переосмислення синтаксичних словосполучень за асоціацією квітки з оком кози; *жовтило* мотивується жовтою квіткою рослини [ВРУ: 662].

3.90.8. У джерелах фіксуються назви поширених по всій Україні двох видів *Erigeron* L. Для першого *Erigeron acer* L. — *загадка* [Рог.: 121; Гр., II: 23], *загадка* [Мел.: 167], *злінка* (поділ., буков., степ. [Ан.: 135; Maj., II: 311; Шест.; Мак.: 141]), *котячі лапки* (волин. [Нов.: 98; Гр., II: 344]), *блошиниця* (степ. [Lind., I: 292; Гор.-2: 372; Мак.: 140]), *бл’ошник* [Ан.: 135; Мел.: 107],

катор. *губушник* і *семибратський лист*, *іванові гродники* (черніг. [Ан.: 135; СБН: 57]), *хлед острый* [ВхГик.: 80; Мак.: 140], *туран* [Петр.: 38]. *Загадка* (від *загадати*, *загадувати*) пов'язується, вірогідно, із використанням рослини чаклунами і знахарями [Ан.: 135], зокрема нею загадують що-небудь: втикнувши її в щілину хати, спостерігають, чи розквітне [Даль, I: 567; ЕСУМ, II: 220]; пор. ще польську назву цієї рослини *szczaście*, пов'язану з повір'ям: якщо вплетена в косу дівчини квітка цієї рослини розквітне, то буде взаємне кохання [Maj., II: 311].

Злинка (від *зло*, *злий*), можливо, стосується більше виду *Erigeron canadensis* L. (див. трохи нижче), який дуже швидко розмножується і шкодить культурним рослинам [ЕСУМ, II: 266]. Назва *котячі лапки* виникла внаслідок переосмислення синтаксичного словосполучення на основі подібності суцвіття рослини до котячих лапок. *Блошник*, *блошниця* (від *блоха*) мотивується, ймовірно, використанням рослини проти бліх (пор. [ЕСУМ, I: 212]), *губушник* (мабуть, від *губа*), — вірогідно, дуже вузькими зовнішніми пелюстками кошика суцвіття [Нейшт.: 547], *семибратський лист* (*семибратський* — від *сім*, род. в. *семі* і *брат*) — наявністю при кожному листку по кілька квіток. Компонент *гродники* у складеній назві *іванові гродники* неясний, а означення зумовлене часом цвітіння рослини (на Івана Купала). Припускають, що *хлед* у складеній назві пов'язане з пол. *chłed* 'лозина, гнучкий прут', укр. діал. *хлуд* 'прут, хворостина' < прасл. **xlъdъ* id. [ЕСУМ, VI: 179, 184]. Назва *туран* походить від нім. *Turant*, *Durant* id., можливо, через чes. *turan* id. [Mach.: 239].

Інший вид *Erigeron canadensis* L. (адвентивна рослина, яка до Європи занесена із Канади 1674 р. і через сто років поширилася по всьому континенту [Нейшт.: 548]) у текстах стає відомим за назвами: *загадка*, *злінка* [РО: 125; Рог.: 121; Піск.: 79, 91; Гр., II: 23, 158], *багатниця* [Гор.-2: 372; Мак.: 141], *гадяче зілля* (бойк. [Нов.: 98; Мак.: 141]), *пестребник* (харк. [Гор.-1: 9; Мак.: 141]), *хлед звичайний* [ВхГик.: 80], *хлед* [Жел.: 1039], *перелет* (буков., поділ. [Ні.; Maj., II: 311; Мак.: 141]). Номен *багатниця* (від *багатий*, *багато*) зумовлений тим, що рослина має велику кількість квіток і дуже швидко розмножується. У [Яв.: 8] подається *багаши́нка* 'род сорной, мелкопестковой, едкой травы (*Erigeron acer*), занесенный из Канады' (катор.). На наш погляд, у цій словниковій статті дві помилки — неправильно зазначене латинське видове означення (треба не *acer*, а *canadensis*, бо саме цей вид занесений), а назва має бути не *багаши́нка*, а *багати́нка* (див. попередню назву *багатниця*, а також перенесення номена *багати́нка* від цієї рослини на білотку альпійську, *Leontopodium alpinum* Cass. (див. *богати́нка* в п. 3.90.11). *Перелет* (від *перелетіти*) спричинений тим, що насінини рослини *Erigeron canadensis* мають летючки, за допомогою яких розносяться вітром

[ЕСУМ, IV: 343; Нейшт.: 548]. Назва *гадяче зілля* мотивується, очевидно, тим, що ця рослина використовується від укусів гадюки [Нов.: 99]. Про інші назви див. вище під *Erigeron acer* L. Із усіх перелічених назв нормативною в українській літературній мові для *Erigeron* L. стала *злінка* [ВТССУМ: 462; ОВРУ: 323], ухвалена як науковий термін (*злінка гостра* '*Erigeron acer* L.') у [СБН: 57].

3.90.9. Уперше pojawiaються в текстах української мови назви поширеної по всій Україні рослини *Filago arvensis* L. (*Gnaphalium arvense* L.) *жабнік* [Парт.; Ан.: 145; Lind., I: 304; Мак.: 153], *грудна травка* [Рог.: 123; Ум., I: 42; Тм., I: 114], *грудна травка* [Піск.: 60], *горлянка* [Рог.: 123; Жел.: 153; Ум., I: 42; Тм., I: 114; Гр., I: 313], *поліничик* (черк. та ін. [Волк.: 173; Жел.: 689; Ум., I: 42; Гр., III: 283], *білий полинець* (полт. [Ан.: 145; Мак.: 153]), *плісницець*, *пухляк*, *сушиць* [Петр.: 29, 31, 36], *змієвік* [1915, Яв.: 305], *оповст полевий* [ВхГик.: 81; Мел.: 117], *оповсть* [Жел.: 572], *трóпечка* (черніг. [Ан.: 145; Шейк.; Жел.: 986; Мак.: 153]). Назви *жабнік* (від *жаба грудна* 'хвороба стенокардія'), *грудна травка* зумовлені використанням рослини в народній медицині при лікуванні грудної жаби [Ан.: 145]; лікувальними, вірогідно, антисептичними властивостями рослини (використовується при загоєнні ран, від зубного болю та ін. [ib.]) можна пояснити і номен *горлянка* (від *гóрло* або як результат переосмислення *горлянка* 'горло' [Ан.: 145]); пор. ще рос. *жабник*, *жабная травка*, *горлянка*, біл. *горлянка белая* id. [ib.]. Номен *поліничик*, компонент складеної назви *полинець* (від *полін* '*Artemisia vulgaris* L.': у долину нижня частина листя біло-повстиста [АБ: 99]), означення *білий* у складеній назві, *пухляк* (від *пух*), *плісницець* (від *плісень*), *оповст(ь)* (від *повсть*; пор. раніше вживану латинську родову назву цієї рослини *Gnaphalium*, утворену від *gnaphalon* 'повсть' [Нейшт.: 549]) мотивуються тим, що вся рослина *Filago arvensis* L. біло-повстиста, ніби пліснява; пор. чes. *plesnivec*, *bělolist*, словц. *belolist* id. [Mach.: 240].

Змієвік (від *змія*) виник на основі асоціації негіллястого стебла рослини зі змією; пор. лат. *Filago* id., утворене від *filum* 'нитка' [Нейшт.: 548]. Із назвою *сушиць* (< *сушець*; від *сухий*) пор. рос. *сушица* id. [Ан.: 145], мотивується, мабуть, тим, що квіти цієї рослини висихають; пор. назви близького виду *Gnaphalium sylvaticum* L. *суховéришки* і *сухітник* (див. п. 3.90.12). *Трóпечка* (від *тропа́* 'стежка; дорога, шлях') пов'язується з місцем зростання рослини [ЕСУМ, V: 649]. Нормативними в українській науковій номенклатурі для роду *Filago* L. стали *жабнік* і *грудна травка* [ОВРУ: 324; РУСб: 192]; друга ухвалена як науковий термін ще в [СБН: 63], а перша вважається і загальноживаною в українській літературній мові [СУМ, II: 50].

3.90.10. У джерелах виявляються назви поширеної майже по всій Україні рослини *Antennaria dioica* Gaertn. (*Gnaphalium dioicum* L.) *котячі*

лапки, жовтянина [Кміц.: 301], котічі лапки (галиц. [Парт.; ВхН.з.: 45; Мак.: 170]), котячка (бойк.-галиц., буков. та ін. [ВхПч., II: 32; НІ.: 6; Мел.: 32]), котячка [Жел.: 372], нечуйвітер (галиц., сер. наддніпр. [ВхПч., II: 32; Ум., I: 168; ЯЧ: 137]), нечуйвка [Ум., I: 168; Мел.: 32], нечуєвика (харк. [Ан.: 37; СБН: 13]), солімяник (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 32; Мел.: 32]), тьмен (галиц.), розовий цмин [Рог.: 111; Піск.: 227; Гр., IV: 435], цмин [Піск.: 282], цьмин (черк. [ЯЧ: 137; СБН: 13]).

Назва *котячі лапки* виникла внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення на основі подібності волохатих голівок суцвіття до котячої лапки; *котячка* — універб, що утворився на основі цієї складеної назви; пор. рос. *кошачья лапка* (*лапа*), *кошечки*, *лапки*, пол. *kosanki*, *kosenki*, ст. пол. *kosatek*, *kosanki*, чес. *kociánek*, *kocián*, *kosanku*, *kociáнку*, *kociájanku*, луж. *koča nóžka*, *koče* (*wowći*) *nóžki* ід. На думку М.Анненкова, російські назви — переклад лат. *pes cati* ід. В.Махек, пишучи про ці номени, так не вважав [Ан.: 37; RS: 320; Mach.: 237—238], пор. ще [ЕСУМ, III: 160]. Очевидно, подібні назви цієї рослини в різних слов'янських мовах виникали на національному ґрунті незалежно.

Солімяник (від *соліма*) зумовлене подібністю верхньої частини стебла рослини до соломини [ЕСУМ, V: 349]. Перенесені номени *нечуйвітер* (від *Hieracium* L.), *цмин* (від *Helichrysum* Mill.). *Нечуйвка* — похідне від компонента *нечуй-* у складній назві *нечуйвітер*, пор. [ЕСУМ, IV: 83]. Фітономен *жовтянина* зумовлений жовтим кольором двостатевих квіток рослини [ЦА: № 516—517]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *котячі лапки* [СУМ, IV: 312 (*котяча лапка*); ОВРУ: 324], уперше запропонована і ухвалена як науковий термін у [СБН: 13].

3.90.11. У перший раз документуються назви рослини *Leontopodium alpinum* Cass. (зростає на високих гірських скелях у Закарпатській обл.) *білотка* (зах. укр. [Тан.: 57; Кміц. 134]), *білотка альпейська* [ВхБот.1896: 132; ВхБот.1905: 100], *сушиця*, *богатинка* [Вол.:133; Мак.: 207], *нечуйвітер білолуч* [ВхГик.: 81; Мак.: 207]. Походження слова *білотка* можна би пов'язати з *білий* (пор. компонент іншої назви цієї рослини *білолуч*, утвореної від *білий* і діал. *луч* 'промінь': рослина має красиву зіркоподібну квітку з ланцетними білими пелюстками, які асоціюються з променями) як похідне утворення за допомогою суфікса *-отка*, проте з таким формантом відприкметникові іменники в українській мові невідомі (див., напр. [ІСУМ]), можливо, він архаїчний і непродуктивний. Номен *богатинка* перенесений від *Erigeron canadensis* L. (див. п. 3.90.8) за схожістю листочків обох рослин. Із цих назв нормативною в українській літературній мові стала *білотка альпійська* [ВТССУМ: 81; ОВРУ: 325], *білотка* [СУМ-20, I: 515]. Крім неї, в цій функції використовується ще *едельвейс*, ухвалений як науковий термін у

[СБН: 86], а в останні десятиліття і *шовкова косиця* [СУМ, II: 454; XI: 506; ОВРУ: 325; ВРУК: 293], які ми, однак, не виявили в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. У [Кобів: 249] для *Leontopodium* L. подано два наукові терміни — *білотка* й *едельвейс*.

3.90.12. Фіксуються назви видів роду *Gnaphalium* L. (раніше до цього роду належав також вид *Filago arvensis* L., див. п. 3.90.9), зокрема *Gnaphalium sylvaticum* L. — *сухитник* (гуцул. галиц. [Жел.: 938; ВхН.з.: 45]), *суховершок* [Ан.: 161], *суховіришки* [Ум., I: 56; Мел.: 130], *бóже житцє* (закарп. [ВхН.з.: 45; Мел.: 130]), *нечуйвітер* [Жел.: 527; ВхСпис; ВхБот.1896: 132; Мел.: 130]. На відміну від *суховіришки* (від *сухий* і *вершóк*, див. п. 3.90.9), назва *сухитник* зумовлена, очевидно, використанням рослини від *сухот* (туберкульозу) [Жел.: 938]. *Нечуйвітер* перенесено від *Hieracium* L., компонент *житцє* — дериват від *жїто* 'Secale L.' Нормативним в українській літературній мові для роду *Gnaphalium* L. став номен *сухоцвіт* [СУМ, IX: 870; ОВРУ: 325], уперше запропонований як науковий термін у [Мел.: 130] (без покликання на першоджерело) і ухвалений у цій ролі в [СБН: 70].

3.90.13. Джерела фіксують, крім назви *цмин* [РО: 135; Ум., I: 287; Тм., I: 209; Мел.: 133] рослини *Helichrysum arenarium* Moench (*Gnaphalium arenarium* L., поширена по всій Україні), відомої зі староукраїнського періоду (див. [XVIII, МДЛ: 34]), також інновації: *жовтий цмин* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 35; ВхПч., IV: 14; Жел.: 1056; Ум., I: 287]), *жовтий цьмин* (черк. [ЯЧ: 137]), *цмїнь* (катер., степ. [Сред.: 516; Ан.: 436; ЯТ: 18]), *чмель* [РО: 135; Рог.: 124; Піск.: 76; Гр., IV: 466], *чмер* (галиц.), *чмін* (київ., харк.), *чмїнь* (степ.) [Ан.: 163—164; СБН: 73], *жовта горячка* [РО: 135], *жóвта гарячка* [Рог.: 124; Піск.: 76; Ум., IV: 60], *жовтогарячка* [Гр., I: 489], *жовтоголовник* (катер.), *полинь жовта* (полт.) [Ан.: 164; СБН: 73], *жовтушки* (сер. наддніпр. [Волк.: 168; Піск.: 76; Ум., I: 287; ЯЧ: 137]), *жовтушка* [Рог.: 124; Піск.: 77; Руб., V: 13; Гр., I: 490], *жовтянець* (катер. [Гор.-1: 11; Мак.: 176]), *жовтяніця* (полт.), *золотуха* (київ.) [Ан.: 164; Ум., I: 287], *золототисячник* (полт. [Ан.: 163; Мак.: 176]), *безсмертний цвіт* [ВхПч., II: 32; Гр., IV: 425; Мел.: 133], *безсмертні квіткі* (полт., поділ. [Авг.: 35; ВхПч., IV: 14; Мел.: 133]), *безсмертник* [ВхПч., II: 32; Гр., I: 45], *безсмерт* [РО: 135; Мел.: 133], *безсмертки* [Ан.: 636], *котячі лапки* (волин. [Ан.: 163; Ум., I: 287; Мел.: 133]), *свάρка* (степ. [Ан.: 164; Гор.-2: 373; Мел.: 133]), *цварка* (уман. [Ан.: 164; Мак.: 175]), *сварлівець* [Рог.: 124; Ум., I: 25; Гр., IV: 103; Руб., XI: 11], *головокрут* [РО: 135; Рог.: 124; Піск.: 54; Гр., I: 303], *польові свічки* (київ.), *зуб* (волин.) [Ан.: 164; СБН: 73], *зубник* (харк. [Гор.-1: 11; Мак.: 176]), *сухоцвіт*, *солімянний цвіт* (слобож.) [Ан.: 163, 401, 636; СБН: 73], *солімянка* [ВхБот.1905: 100; Жел.: 894—895], *сінóжать* (поділ.), *блошки* (полт.) [Ан.: 163—164; Руб., I: 217; XI: 34]), *комарник* (степ. [Lind., I: 305; СБН: 73]),

нечуйвітер (волин. [1889, Мел.: 133; Мак.: 176]), *коното́пці* (київ. та ін. [РО: 135; Ан.: 436; Мел.: 133]), *цинобер* (харк. [Гор.-1: 11; Мак.: 175]), *цинóбрань* (полт. Ан.: 163; Мел.: 133).

Назву *цмин* О.Д.Пономарів виводить від *тмин* 'Саgum carvi L.' «з огляду на застосування кмину й цмину в медицині», а пов'язування В.Махеком *цмин* із чес. *smil* 'Helichrysum arenarium' уважає непереконливим [ЕСУМ, VI: 262]. Ми не поділяємо категоричності першого автора і більше схилиємося до думки другого, який чеське слово кваліфікував як узятє Преслом із південнослов'янських мов [Mach.: 240]); пор. болг. *смил*, *жълт смил*, *смин*, *смилчец*, *сминчец* [Ахт.: 179], серб., хорв. *смиљ*, *смиље*, *жуто смиље*, *цмиље*, словн. *smiljka* id. [Сим.: 226]. На підставі порівняння українських ботанічних номенів *цмин*, *цмінь*, *чмель*, *чмін*, *чмінь* із південнослов'янськими назвами цієї рослини можна, вважаємо, припустити, усупереч О.Д.Пономареву, що в українській мові не *цмин* 'Helichrysum arenarium' < *тмин* 'Саgum carvi', а, навпаки, позаяк *цмин* в українських говорах уживається як назва обох рослин, але більш відоме *цмин* як Helichrysum arenarium (див. [Мак.: 85, 175]), отже, більш вірогідно, що *цмин* 'Саgum carvi' < *цмин* 'Helichrysum arenarium'. Див. ще п. 2.24.4. *Чмер*, — імовірно, від *чмель* id. [Ан.: 163]. На противагу [ЕСУМ, VI: 334—335], гадаємо, неправомірно пов'язувати *чмер* із *чмер* 'отруйна рослина Veratrum L.' на тій підставі, що, мовляв, *цмин*, як і *чмер* (укр. літ. *чемеріця*), — отруйна рослина. Насправді *цмин* неотруйний, на відміну від *чемериці*.

Означення *жовтий* у складених назвах, компонент *жовт-* у композитах *жовтоголовник* (від *жовтий* і *голова*), *жовтогарячка* (від *жовтогарячий*), *жовтушки*, *жовтянець* і под. пов'язуються з яскраво-золотавими, жовтими, жовтогарячими квітками рослини [ЕСУМ, 203, 204], крім того, вся рослина видає жовтий колір [Ан.: 164]. Цієї мотивації також *золотуха*, *золототисячник* (останнє від *золотий* і числівника *тисяча*, який пов'язується з великою кількістю квіток на стеблі рослини; пор. компонент *головник* у номені *жовтоголовник*); пор. ще рос. *золотістка* [Ум., I: 287], серб., хорв. *златноцвита* id. [Сим.: 226], а також лат. *helichrysum* id., утворене від гр. *ηλιος* 'сонце' і *χρυσος* 'золотий' (за золотисто-жовтими квітками [РО: 135]). Із квітками рослини пов'язується і назва *головокрут* (від *голова* і *крутити*): фітономен зумовлений, очевидно, повертанням квіток за сонцем, як у соняшника. *Безсмертні квіткі*, *безсмертний цвіт* і утворені на їхній основі універби *безсмертник*, *безсмертки*, *безсмерт* мотивуються тим, що квіткі, навіть засихаючи, надовго зберігають свій вигляд [Нейшт.: 550; ЕСУМ, I: 163]; очевидно, цією особливістю зумовлена й назва *сухоцвіт* — від *сухий* і *цвіт*; пор. пол. *suchokwiat* id. [Маж., II: 380]. Складена назва *соломяний цвіт* і універб *соломянка*, який виник на її основі, мотивуються тією ознакою,

що й *соломяник* 'Antennaria dioica' (див. п. 3.90.10). Назви *свάρка*, *цварка* (< *свάρка*), *сварлівець* — від *сварити*, *сварлівий*, мотивуються повір'ям: якщо в хаті тримають цю рослину, то це призводить до сварки господарів [ЕСУМ, V: 186; Ан.: 401]. Номен *блошки* (від *блха*), *комарник* (від *комар*) зумовлені використанням рослини проти паразитів, пор. [Нейшт.: 551].

Коното́пці — дериват від слова *коното́п*, імовірно, утвореного від *кінь*, род. в. *коня* і *топінти*; М.П.Янко пояснює *коното́п* як 'місце, де тонуть коні' [Янко: 186], але в цьому випадку мотивація ботанічного номена *коното́пці* неясна, бо *цмин* піщаний (Helichrysum arenarium) зростає не на болотистих, як сподівалося б, а на сухих ґрунтах). Ряд назв перенесений: *котячі лапки* (за зовнішнім виглядом квіток; пор. рос. *кошачьи лапки*, *желтые кошечки* [Ан.: 163], пол. *kocie łapki*, *kocanki*, ст. пол. *kocanki żolte* id. [1568, Маж., II: 380]), *зуб* (*зубник* — похідне від *зуб*; за використанням відвару рослини від зубного болю [Ан.: 401]), *жовтяни́ця* — від *жовтяни́ця* 'хвороба печінки, Боткіна' (за лікуванням цією рослиною жовтяниці), *сіно́жать* — від *сіно́жать* 'місце, відведене для косіння трави на сіно' (за місцем зростання рослини), *нечуйвітер* — від Hieracium L., у складених назвах компонент *полинь* — від Artemisia L. (за деякою подібністю цмину до цієї рослини), *свічки* (переосмислення слова відбулося за асоціацією прямостоячого стебла, на вершині якого яскраві жовті квіткі, зі свічкою, що горить), *цинобер* — від *цинóбер* 'кіновар, мінерал яскраво-червоного кольору' (за яскраво-золотавим, жовтим або жовтогарячим кольором квіток), яке походить від нім. *Zinnober* 'кіновар' < лат. *cinnābaris* < гр. *κιννάβαρι* id. [ЕСУМ, VI: 250]; *цинóбрань* — дериват від *цинóбер* id.

Із перелічених номенів нормативним в українській науковій номенклатурі став *цмин* [ОВРУ: 325; РУСб: 285], уперше ужитий і схвалений як науковий термін у [СБН: 73]. У [СУМ, XI: 241] *цмин* (чомусь без латинського наукового відповідника) подається як діалектне слово і, вважаємо, помилково тлумачиться як 'тмин', тобто 'кмин, Саgum carvi L.', але із наведеної тут ілюстрації «Цмин пісковий, він же нечуй-вітер, сухарики, безсмертники польові...» і т.д. ясно, що йдеться не про кмин (тмин), а саме про рослину Helichrysum arenarium L., для якої (дуже поширеної і відомої в Україні), отже, як не дивно, немає в СУМі літературного відповідника.

3.90.14. Джерела засвідчують назви кількох поширених по всій Україні видів Inula L., зокрема найвідомішого Inula helenium L. наступні: крім успадкованих від праслов'янської мови *оман* (сер. наддніпр., галиц. та ін. [Б.-Н.: 261; Авг.: 38; ВхПч., II: 32; Рог.: 125; Гр., III: 52]), *уман* [Шейк., V/2: 185] ([y] < [o]), *девятьсил* [Кміц.: 261; Рог.: 125; Гр., I: 365], *дев'ятосіл* [Жел.: 176; Кміц.: 261; Гр., I: 365], *дев'ясіл* [Рог.: 125; Жел.: 181; Гр., I: 365; Коб.: 324] та зі староукраїнської мови деетимологізованої назви *дивосіл* [Рог.: 125;

Жел.: 181; Ум., I: 176; Гр., I: 382], документуються інновації: *дев'ятисельник*, *дев'ятотисіна* [Жел.: 176], *дев'ятисильник* (буков. [Ні.; Мак.: 189; СБН: 78]), *велике зілля* (лемк. та ін. [ВхЮж.: 6; ВхН.з.: 46; Мел.: 143]), *солодке зілля* (катер. [Гр., IV: 166; Мел.: 143]), *ухо ведмеже* [Шейк., V/2: 221], *медвеже ухо* [Ан.: 176; СБН: 78], *старівнік* (буков.), *обміл* (волин., галиц. та ін.) [ВхН.з.: 46; Мел.: 143], *новий хліб* (галиц. [ВхПч., II: 32; Мел.: 143]), *майник* (херс.), *дикий підсолнок* (харк.), *животна трава* (сх. укр.) [Ан.: 176; СБН: 78].

У складених назвах означення *велике* мотивується тим, що рослина дуже висока (1—1,5 м), *солодке* — смаком (рослина медоносна [Нейшт.: 551]), *животна* (від *живот* 'черев') — використанням відвару рослини при лікуванні шлунка [Мел.: 143]. Складений номен *ухо ведмеже* виник унаслідок метафоризації синтаксичного словосполучення на основі асоціації серцеподібного листа рослини з ведмежим вухом (пор. [ВРУ: 666]). Компонент *підсолнок* в іншій складеній назві появився за схожістю квітки омани із соняшниковою; пор. укр. діал. *підсонічник*, *підсонух* 'соняшник, Helianthus annuus L.' [Жел.: 649]. *Майник* (від діал. *май* 'травень') мотивується початком цвітіння рослини в травні [ЕСУМ, III: 362], *старівнік* (від *старій*) — раннім відцвітанням і відмиранням рослини (пор. [Шамота: 108—109]), *обміл* (від *обміти*) — використанням відвару рослини при лікуванні шкірних хвороб (корости, лишай та ін.) [ЕСУМ, IV: 138; ВхПч., II: 32; Мел.: 143]. Назва *новий хліб* пов'язується, очевидно, з уживанням рослини замість дріждів для приготування хліба, пор. [Ан.: 176].

Документуються ще назви таких видів *Inula* L.: *Inula hirta* L. — *сідач* [Рог.: 125; Піск.: 236; Ум., I: 63], *гвоздичка* [РО: 127; Ум., I: 63], *горицвіт лісовий* (волин.), *суховерх* (катер.), *суховерики*, *лісові нагідки* і *чайна трава* (усі київ.) [Ан.: 177, 636; СБН: 78—79]; *Inula salicina* L. — *волове око* (волин. [Нов.: 99; Гр., III: 82]), *оман верболіст* [ВхГик.: 79; Жел.: 62], *чистець* (поділ.), *стрілки* (полт.), *сердечна трава* (степ.), *шал* (черніг.) [Ан.: 177; Мак.: 190]; *Inula britannica* L. — *заболоточник* (полт. [Ан.: 176; Ум., I: 63]), *золотушник* [Гр., II: 179; Мел.: 142], *пожарки* (херс. [Lind., I: 298; Гор.-2: 373; Мак.: 189]); *Inula oculus-christi* L. — *дивотвір* (буков. [Ні.: 7; Мак.: 190]). Із цих назв кілька перенесені від інших рослин за схожістю: *горицвіт* — від *Adonis vernalis* L., *суховерх*, *суховерики* — від *Prunella vulgaris* L., компонент *нагідки* — від *Calendula officinalis* L. *Гвоздичка* — дериват від *гвоздика* 'Dianthus L.' Номен *чайна трава* зумовлений тим, що в народі відвар рослини п'ють як чай від простуди і жовтяниці (жовтухи) [Ан.: 177].

Очевидно, лікарським застосуванням рослини зумовлені й назви *золотушник* (вірогідно, від старої назви жовтяниці *золотуха*, пор. [ЕСУМ, II: 276]), *сердечна трава* і *чистець*; з останньою пор. родою латинську назву *Inula*, яка походить від гр. *iváev* 'очищати' (у зв'язку із властивістю кореня

рослини [РО: 126; Нейшт.: 552]). Подібністю квітки до ока пояснюється назва *волове око* (пор. рос. діал. *желтый глаз* id. [ib.]), схожістю листа з вербовим — компонент складеної назви *верболіст* (від *верба* і *лист*; пор. латинське видове означення *salicina*, утворене від *salix*, род. в. *salicis* 'верба' [Kr.: 193]). Припускають, що назва *шал* пов'язана із *шаліти* на основі використання рослини з магічною метою «викликати любовний шал» у певного суб'єкта [ЕСУМ, VI: 369]. Номен *пожарки* (вірогідно, від *пожар* 'пожежа') спричинений, мабуть, жовтим кольором квіток рослини [ЕСУМ, IV: 478] (пор. трохи вище назву іншого виду *Inula hirta* *горицвіт*), *заболоточник* (від *болото*) — місцем зростання: 'рослина, що росте за болотом', *дивотвір* (від *діво* і *творіти*) — красою квітки (див. [ЦА: № 354]). Нормативною в українській літературній мові для роду *Inula* L. стала назва *оман* [СУМ, V: 691; ОВРУ: 326], уперше вжита як науковий термін у [ВхГик.: 79], потім у [Мел.: 143] і ухвалена в цьому статусі в [СБН:78].

3.90.15. Уперше джерела української мови документують назви двох видів *Pulicaria* Gaertn. — *Pulicaria vulgaris* Gaertn. (*Pulicaria prostrata* Aschers., *Inula pulicaria* L.) і *Pulicaria dysenterica* Gaertn. (*Inula dysenterica* L.). Назви першого виду, поширеного по всій Україні, — *блосниця* (степ. [Lind., I: 299; Шест.; Мел.: 226]), *блосник* [Парт.; Мак.: 301], *дресен*, *дрясен* (закарп. [Чопей: 80, 82]), *купалка* [Ан.: 171; Гор.-1: 17], *сонник* [Ан.: 177; Мел.: 226], *бабник* (харк., катер. [Ан.: 117; Lind., I: 299]), *толстухка* [Шейк., V/2: Жел.: 973]. Усі ці назви подаються також у [Мак.: 301—302]. Для другого виду (зростає зрідка в південно-західній і південній частині Степу) фіксуються назви: *сиропусте* (галиц. [ВхПч., IV: 17; Мел.: 226]), *волові язички*, *солодке зілля* [Ан.: 176; СБН: 126], *кровебой* [Ан.: 176], *кровотій* [Мел.: 226] (з покликанням на [Ан.], де тільки *кровебой*).

Блосниця, *блосник* (від *блоса*) зумовлені використанням рослини проти бліх [Нейшт.: 553; ЕСУМ, I: 212]; пор. ще пол. *plesznik* — від *pchla* 'блоха', чес. *blešník*, словц. *blšník*, нім. *Flohkraut*, фр. *herbe aux pouces* id. — усі ці номени, на думку В.Махека, є перекладами лат. *pulicaria* id., утвореного від *pulex* 'блоха' [РО: 127; Mach.: 241—242]. *Дресен*, *дрясен*, мабуть, перенесені від *Polygonum persicaria* L. за подібністю листків обох рослин. Назва *купалка* (від *купати*) мотивується зростанням рослини у вологих місцях, біля водоймищ [ЕСУМ, III: 144; ВРУ: 669], *сонник* (від *сон*), — вірогідно, заспокійливою властивістю рослини (пор. [ЕСУМ, V: 352]), *бабник* (від *баба* 'знахарка') — використанням рослини у народній медицині (пор. [ib., I: 104—105]), *волові язички* — формою листочків рослини, схожих із воловим язиком. Номен *сиропусте* виник унаслідок переосмислення назви останнього тижня перед Великим постом, коли церквою дозволено в певні дні споживати молочну їжу (*сиропуст* від *сир* і *пустіти* 'дозволити', пор. [ib., V: 243]). Про

солодке зілля див. п. 3.90.14. Назви *кровебой* (від *кров* і *біти*) та *кровотій* (від *кров* і *томіти* 'гамувати, тамувати') зумовлені, вірогідно, застосуванням рослини при лікуванні дизентерії (пор. лат. видове означення *dysenterica*), яка супроводжується проносом із кров'ю [іб., III: 100]. Зважаючи на фонетику номена *толстухика*, його слід уважати русизмом. Нормативною в українській науковій номенклатурі ботаніки стала назва *блониця* [ОВРУ: 326; РУСб: 165], уперше вжита як науковий термін ще у [Мел.: 226] і рекомендована в ролі наукового терміна в [СБН: 126].

3.90.16. Перший раз фіксуються назви поширеної в Прикарпатті, Карпатах, Західному Лісостепу рослини *Telekia speciosa* Daumb. (*Vuphthalmum speciosa* Schreb.) *кремянік* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 13; Жел.: 377; Мак.: 67]), *воловець крем'янік* [ВхГик.: 79; Мел.: 56; Жел.: 118], *старівник* (гуцул. [Нов.: 102; Мак.: 67]), *старинник*, *колоточник* [Петр.: 17, 36]. Назва *кремянік* (від *кремінь* 'дуже твердий мінерал') мотивується, вірогідно, міцним стеблом і великими (діаметром до 25 см) листками рослини [ВРУ: 669]. Можливо, цією ознакою зумовлені й номен *старівник* і *старинник* (від *старій*). Із *воловець* пор. пол. *wolowe oko*, *wolook*, ст. чес. *oko volové*, *volovec*, слвн. *govejско oko*, нім. *Rindsglotze* id. — все це, на думку В.Махека, переклади лат. *oculus bovis* id., яке в свою чергу перекладає гр. *βοῦφθαλμον* [Mach.: 242] id. (букв. 'волове око' [Кг.: 32]). Із усіх цих номенів нормативним в українській науковій ботанічній номенклатурі став *кремянік* [ОВРУ: 327; РУСб: 272], уперше запропонований як науковий термін у [ВхГик.: 79] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 27].

3.90.17. Документується ряд назв адвентивного колючого бур'яну (походить із Південної Америки) *Xanthium spinosum* L., поширеного по всій Україні. Уперше — назва праслов'янського походження *чортополох* [Рог.: 141; Піск.: 290; Гр., IV: 473], *чортóполох* [Ні.: 13; Жел.: 1077] (< прасл. **čьrtopolъ* 'колюча рослина *Carduus* L., *Sonchus* L., *Cirsium* L., *Xanthium* L. та ін.' [ЕСУМ, VI: 344—345]), а також інновації *страхополох* (волин., поліс. [ВхПч., I: 14; Піск.: 250; Гор.-1: 22; Гр., IV: 214]), *страхóполох* [Жел.: 926], *страхополох колючка* [ВхГик.: 80; Мак.: 405], *колячка* (гуцул. [Нов.: 102; Жел.: 360—361; Гр., II: 274]), *колючки* (галиц., катер. та ін. [Рог.: 141; СБН: 169]), *коляк* (галиц. [ВхПч., I: 14; Жел.: 361; Гр., II: 274]), *нетреба* (слобож., степ. [Сред.: 524; Lind., I: 300; Гор.-1: 22; Мак.: 405]), *непотребка* (кур. [Гор.-2: 383]), *будяк* [Шейк., I: 124; Піск.: 26; Тм., II: 246], *будячки* (поділ. [Ан.: 384; СБН: 170]), *холера* (галиц., поділ., степ. [Hoelzl: 153; Шейк., I: 124; Рог.: 141; Гр., IV: 408]), *холерна трава* (поділ. [Рог.: 141; Ан.: 384; Мел.: 304]), *тригóльник*, *тринóжник* (степ. [Шейк., V/1: 95; Гор.-2: 383; Жел.: 983—984]), *виноград собачий* (степ. [Сред.: 170; Ан.: 384; СБН: 170]), *жах* (степ. [ЯТ: СБН: 170; Мак.: 405]), *нечінай-зілля*, *неждан-трава*, *мотька*, *каприз* і

росторошиа (останні п'ять — харк. [Гор.-1: 22; СБН: 170]), *курáй* [Волк.: 170; Піск.: 119; Жел.: 390], *любка* і *репешки* (катер.), *польський репій* (київ.), *чортове ребро* (степ.), *святе зілля* [Ан.: 384; СБН: 170].

Назва *страхополох* (від *страх* і *полохати*) утворена за аналогією до *чортополох*, яка пов'язується з віруванням наших предків у те, що колючими рослинами можна відігнати від людей і тварин злих духів, нечисту силу [ЕСУМ, VI: 345; Фасм., IV: 348; SP, II: 255]. Цією магичною здатністю рослини *Xanthium* L. пояснюється і назва *жах* (результат переосмислення загальноновживаного слова). Особливістю цієї рослини є й те, що в основі кожного листка розміщені 1—2 світло-жовті, трироздільні колючки (див. [ЦА: № 1035]). Саме цим зумовлені назви *колячка*, *колючки*, *коляк* (від *ко́лоти*), *тригóльник* (від *три* і *го́лка*), *тринóжник* (від *три* і *нога́*) [ЕСУМ, V: 636]), *нечінай-зілля*, *репешки* (дериват від *реп'ях* '*Arctium lappa* L.'; пор. ще *реп'ях* '*Xanthium strumarium* L.' (див. нижче), а також [Mach.: 242]), *будяк* (результат переосмислення *будяк* '*Carduus* L.'), демінутив *будячки*. Унаслідок переосмислення виникли також номен *росторошиа* (від *розторóшиа* '*Silybium* Gaertn.') і *курáй* (від *Salsola* L.), складена назва *чортове ребро* (постала на основі особливої форми продовгуватого клиноподібного листка рослини), компонент *репій* (від '*Arctium lappa* L.' або '*Agrimonia eupatoria* L.') у складеній назві *польський репій*; означення *польський* — від *по́ле* (за місцем зростання рослини). Назва *холера* — також наслідок переосмислення загальноновживаного слова на основі використання рослини при лікуванні від холери [Ан.: 384]. З лікувальною властивістю рослини (від імпотенції?) пов'язуються, мабуть, і назви *любка* (пор. ще поділ. *нелюбка* id. [Мак.: 405], *святе зілля*, див. ще [ЕСУМ, III: 320—321]). Номен *нетреба* (результат субстантивзації прикметника: пор. д.рус. *нетрѣби* 'непотрібний'), *непотребка*, *неждан-трава* пов'язуються, вірогідно, з негативним ставленням людей до цього злісного бур'яну [іб., IV: 80], який швидко розповсюджується і шкодить культурним рослинам [Нейшт.: 553].

Для іншого адвентивного виду, теж поширеного по всій Україні *Xanthium strumarium* L. (походить із Прикаспійської низовини), у джерелах засвідчені назви *репях* (поділ., сх. укр. [1891, Мак.: 405]), *репяшки* [Рог.: 142; Руб., X: 8; Мел.: 304—305], *репяшки* [Піск.: 223], *реп'яшóк* [Гр., IV: 13], *овечій ріпяшок* (степ. [Сред.: 524; Ан.: 384]), *овечій репяшóк* (сх. укр. [Ум., I: 205; СБН: 170]), *зобник* [Рог.: 112; Піск.: 93; Ум., I: 205], *свінки* (волин., галиц. [Нов.: 103; ВхПч., I: 14; Ум., I: 205]), *залучник* [РО: 157; Рог.: 142; Піск.: 82; Гр., II: 61], *туриця* (гуцул. [Нов.: 102; Жел.: 993; Гр., IV: 296]), *страхополох туриця* [ВхГик.: 80].

Назва *зобник* (від *зоб*) мотивується використанням свіжого соку рослини при лікуванні зобу [ЕСУМ, II: 272]; пор. ще латинське видове

означення *strumarium*, утворене від *struma* 'зоб' [РО: 157]. Очевидно, саме вживанням свіжого соку рослини від різних хвороб, зокрема й від пухлин, навіть від раку [Ан: 384], пояснюється також назва *свінки*, яка виникла внаслідок переосмислення *свінка* 'дитяча інфекційна хвороба — запалення привушної залози' (ця хвороба супроводжується опуханням шиї). Менш аргументованою нам видається спроба виводити цей ботанічний номен від *звинуті* (< прасл. **szvinŋi*) на тій основі, що «квітки і молоді плоди» рослини обгорнуті листками; припускається також пізніше зближення зі словом *свиня* [ЕСУМ, V: 191]. Ботанічна назва *туріція*, очевидно, перенесена від осоки (*Carex arenaria* L.) у зв'язку з тим, що обидві рослини колючі [іб.: 680—681]. Означення *овечий* у складеній назві має загальне значення 'несправжній'.

Нормативною назвою роду *Xanthium* L. в українській науковій ботанічній номенклатурі стала *нетреба* [ОВРУ: 328; РУСб: 190]. У [Мел.: 304] у цій функції вжите *страхополох*, а в [СБН: 169—170] як наукові терміни ухвалено для виду *Xanthium spinosum* *колючкі*, а для *Xanthium strumarium* — *овечий реп'яшок*.

3.90.18. Уперше (приблизно від середини XIX ст.) в українській писемності документуються назви поширеної по всій Україні рослини *Bidens tripartita* L. *череда́* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Вол.: 135; Сред.: 513; Рог.: 114; Гр., IV: 455; ЯЧ: 137]), *череду́н* [ВхБот.1896: 104; Мел.: 51], *кішки*, *козячі ріжки* (степ. [Lind., I: 301; СБН: 23]), *причєпа* [Ан.: 65; Ум., II: 24], *лепни́ця* [РО: 128; Ум., II: 24], *баришині женихи* (харк. [Гор.-I: 5]), *дідові в'уші* (гуцул. та ін. [Гавр.: 137; Гол.: 534]), *стрілки* (полт. [Авг.: 22; ВхПч., IV: 13]), *стрілкі* [Ан.: 65; Піск.: 286; Ум., II: 24], *двозуб* [Петр.: 9], *репяшкі* (катер. [Ан. 65; Ум., II: 24; Тм., I: 170]), *собачі реп'яхі* [Волк.: 175; Піск.: 242; Гр., IV: 163], *собачкі* [РО: 128; Ан.: 65; Піск.: 286], *товстуха*, *товсту́ля* [Шейк. V/1: 59; Мак.: 57], *товсту́шка* (полт. [Ан.: 65; Гр., IV: 270]), *оман* [Вол.:135], *купчак дікий* і *купчак болотний* (волин. [ВхПч., I: 9; Жел.: 390; Гр., II: 328]).

Флорономен *чередá* виник унаслідок переосмислення загальноживаного слова, мотивується тим, що плоди рослини чіпляються до шерсті тварин (череди) [ЕСУМ, VI: 301]; пор. рос. *чередá*, біл. діал. *чарада́* ід. [ЛАБНГ, I: № 240]. Очевидно, це спільне східнослов'янське утворення. *Череду́н* — дериват від *чередá* ід. Цією ознакою рослини зумовлені і назви *причєпа* (від *причєпѣти*), *лепни́ця* (від *лѣпнути*), переосмислені *кішки* і *баришині женихи*, компонент *в'уші* у складеній назві *дідові в'уші* (означення *дідові* в цьому номені пов'язується із діал. *дід*, *дідько*, *дідовник* 'колюча рослина *Cirsium* L., *Carduus* L. та ін.' [СБН: 205]). Плодиками рослини, які мають два шипи, зумовлені назви *стрілкі*, *козячі ріжки*, а також *двозуб* (від *два* і *зуб*), що є, вірогідно, калькою латинської родової назви *bidens*, утвореної від *bis* 'два' і *dens* 'зуб' [РО: 127; Нейшт.: 557]. Кілька назв виникло внаслідок

вторинної номінації від таких же назв інших чимось подібних рослин: *оман* — від *Inula* L., *репяшкі* — від *Agrimonia eupatoria* L., *товстуха* і інші спільнокореневі — від рослин родини товстолисті (*Crassulaceae*), пор. [ЕСУМ, V: 289], у складених назвах компоненти *реп'яхі* — від *Arctium lappa* L., *купчак* — від *Tagetes* L. Номен *собачкі* — універб, що виник на основі складеної назви *собачі репяшкі* (*реп'яхі*) ід.; пор. біл. діал. *сабáчки*, *сúчки* ід. [ЛАБНГ, I: № 240]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Bidens* L. закономірно стала назва *чередá* [СУМ, XI: 304; ОВРУ: 331], поширена в більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 65] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 23].

3.90.19. Джерела досліджуваного періоду документують назви кількох видів *Anthemis* L., серед яких поширений по всій Україні і найвідоміший у народі *Anthemis cotula* L. Крім знаних в українській мові від I пол. XVII ст. (див. [Сабадош 1996: 136]) *ромєн* [Б.-Н.: 317], *роман пєсячий* [ВхГик.: 79; Мел.: 32], *роман пєсїй* [ВхБот.1905: 99; Мак.: 32], появляються інновації *роман вонючий* [іб.], *рум'янок пєсячий* (галиц. [ВхПч., II: 29; Гр., IV: 88; Мел.: 32]), *собачий рум'янок* [Рог.: 128; Гр., IV: 88], *румнянок* (поділ. [Гр., IV: 65]), *собача ромашка* [РО: 130; Рог.: 128; Піск.: 242; Руб., XI: 65], *вонюча ромашка* (степ. та ін. [Сред.: 514; Гор.-I: 13; ЯТ: 22]), *закарп. романи́ця*, *румїн* [ВхН.з.: 38; Мел.: 32], *ромїн* (волин. [1899, Мел.: 32; Мак.: 32]), *рум'як* [Парт.; Мак.: 32], *крячка* (закарп. [ВхЗак.: 230; Мак.: 32]). Очевидно, як позначення цієї рослини вжиті в творах Т.Шевченка *ромен* і *роман* [Шевч., II: 215]. А взагалі, за свідченням В.Махека, у старих травниках не розрізняли рослини сучасних родів *Anthemis* L. і *Matricaria* L., але в народі за першим закріплювалася назва *ромен* (*роман*) *пєсїй* (*пєсячий*, *вонючий*), а за другим — *роман пахучий* (*істий*, тобто справжній) [Mach.: 244—245]. Така ситуація наявна і в українських говорах. Про походження *ромен* (*роман*) див. [іб.; Сабадош 1996: 136]. Номен *крячка*, вірогідно, перенесений від *Achillea millefolium* L. (пор. [ЕСУМ, III: 117]).

Для виду *Anthemis tinctoria* L. зафіксовано назви *жовтіло* (буков. та ін. [Рог.: 111; Ніл.: 2; Ум., II: 275; Гр., I: 489]), *жовта ромашка* (поділ., катер. [Ан.: 38; Ум., III: 275]), *ромен* (степ. [Сред.: 514; ЯТ: 9]), *роман барвій* [ВхГик.: 79], *бабкі*, *гвоздики польові* (харк., катер.), *польові нагідки* (київ.), *лісні пуповки* (харк.), *жовтий поповник* (катер.), *хулавки* [Ан.: 38; Ум., III: 220; Мак.: 33]. *Бабкі*, — очевидно, результат переосмислення *ба́бка* 'знахарка', пор. [ЕСУМ, I: 106]: ця рослина використовується в народній медицині при лікуванні ряду хвороб [Ан.: 38]. *Жовтіло* мотивується тим, що з цієї рослини добувають жовту фарбу (див. [іб.]). Цією властивістю зумовлений і компонент *барвій* (від *барва*) у складеній назві. Компоненти *пуповки*, *пуповник* в інших складених назвах пов'язуються із *пуп* на підставі

випуклої форми квітки рослини [ЕСУМ, IV: 635]. Номен *хупавки* виник, мабуть, унаслідок переосмислення *хупавка* 'вродлива жінка' за красою квітки [ib., VI: 222]. Перенесення назв відбулося і всередині ботанічної номенклатури: у складених назвах компонент *нагідки* — від *Calendula L.*, *звездки* — від *Dianthus L.*, можливо, також *ромашка* — від *Matricaria chamomilla L.* (*Chamomilla suaveolens* Rydb.).

Назви інших видів роду *Anthemis L.* повторюють найменування описаних нами вище видів, за винятком *маріна*, *марінна* [Рог.: 111; Піск.: 132; Жел.: 427; Гр., II: 406], *марунка* [Левч.: 141; Мак.: 32]. *Маріна*, *марінна* появились, вірогідно, як перенесені від *маруна* 'Pyrethrum Zinn' і зближені за народною етимологією з жіночим ім'ям *Маріна* [ЕСУМ, III: 394]. Літературною нормою української мови для роду *Anthemis L.* став номен *роман* [СУМ, VIII: 876; ОВРУ: 332], ухвалений у ролі наукового терміна у [СБН: 13]. У [СУМ, VIII: 880] із цим значенням як нормативний подається ще варіант *ромён*.

3.90.20. Для рослини *Achillea millefolium L.* (*Achillea inudata* Kondr.), поширеної по всій Україні, крім успадкованих від попереднього періоду розвитку української мови назв *деревій* (зах. укр., сер. наддніпр., степ. та ін. [Гол.: 511; ВхПч., I: 8; Рог.: 109; Сред.: 514; Гр., I: 368]), *деревей* (зах. укр., сер. наддніпр. [Авг.: 9; РО: 130; Парт.; Мак.: 4]) < прасл. **dervějъ* 'якась рослина, котра чимось нагадує дерево' [SP, III: 50—51], *krwawnyk* (галиц. [Hoelzl: 152]), *кравник* [Рог.: 109; Піск.: 64], *кравник* [Вол.: 132; РО: 130], *крівавник* (волин. та ін. [ВхПч., I: 8; Жел.: 381; Гр., II: 308]), *кервавник* (лемк., гуцул., поділ. та ін. [ВхН.з.: 36; Мел.: 12; Мак.: 4]) < прасл. **krъvavnykъ* id. [Сабадош 1996: 54], документуються також новотвори: *деревень* [Вол.: 132; Ні.: 1], *деревінь* (бойк.-галиц. [ВхГик.: 79; ВхПч., II: 28; Жел.: 127]), *деревнік*, *білий деревнік* (гуцул. [Шух., I: 20, 21; Гр., I: 369]), *деревиця* [1893, Мак.: 4], *кровнік* (бойк. [ВхН.з.: 36; Мел.: 12]), *крівавниця* (галиц. [ВхПч., II: 28; Жел.: 381]), *ранник* [1882, Мак.: 4], *сёрпник* [Жел.: 862], *сертнік* (галиц. [ВхН.з.: 36; Мел.: 12]), *серпоріз* [РО: 130; Рог.: 109; Ум., I: 178; Гр., IV: 116], *білоголовник* (київ. [Рог.: 109; Піск.: 19; Гр., I: 66]), *білоголовець* [Руб., I: 368], *морков'ять* (бойк. [Нов.: 96; Гр., II: 445]), *крячка*, *крéчка* (гуцул., покут.), *мурацівник* (закарп., гуцул.) [ВхН.з.: 36; Мел.: 12; Мак.: 4], *зеленець* (галиц. [ВхПч., II: 28; Мел.: 12; Мак.: 4]), *загазьовка* (буков. [Ні.: 1; Мак.: 4]), *тисячелистник* [Вол.: 132; Мак.: 4].

Назви *сертнік* (*сёрпник*) (від *серп*), *серпоріз* (від *серп* і *різати*; пор. біл. діал. *серпарэз* id. [ЛІАБНГ, I: № 241]), *ранник* (від *рана*) зумовлені, як і *крівавник* та споріднені з ним, кровоспинними властивостями рослини, зокрема використанням при порізах серпом [ЕСУМ, IV: 24], при загоєнні ран [Носаль: 19—20]. Правда, назви з коренем *кров* можуть пов'язуватися і з

такою обставиною: «Хлопці, граючись, з носа кров ним спускають тоді, як він ще молодий і зветься серпоріз, застромляють свіжого зілля в ніс і тоді б'ють або душать легенько за ніздрі» [Рог.: 109]. Номен *білоголовник*, *білоголовець* (від *білий* і *голова*) мотивуються білим кольором круглого суцвіття; *морков'ять* (від *мóрква* за допомогою суф. *-ять* < *-jadъ*; пор. рос. діал. *морковник* id. [ЕСУМ, III: 515; Ан.: 5]); *мурацівник* (від *мурашка* [ЕСУМ, III: 536]; у сучасних закарпатських говірках записано з цим коренем понад 150 словотвірних і фонетичних варіантів назв цієї рослини [Сабадош 1975: 241]) — тим, що мурашки люблять її сік (пор. описову назву цієї рослини *тотá*, *щчо по н'уй мур'ашкы хód'at* [ib.: 242]); *зеленець* (від *зелений*) [ЕСУМ, II: 257]), — очевидно, кольором листя і стебла. *Крячка* (*крéчка* < *крячка*), — вірогідно, дериват від діал. *кряк* 'корінь' < прасл. **krъ'akъ* id. [ib., III: 115], зумовлене наявністю в однієї рослини деревію кількох кореневищ, які утворюються на відстані 15—20 см від материнської рослини і дають початок новим рослинам [АБ: 94]; малоімовірним нам видається пояснення *крячка* як наслідок «видозміни запозиченого з польської мови **крвячка*; незасвідчене пол. діал. *krwiazka* 'деревій' мало б бути пов'язане з *krwawnik* "тс."» [ЕСУМ, III: 117]. *Тисячелистник* — калька латинського видового означення *millefolium*, утвореного від *mille* 'тисяча' і *folium* 'лист' [ЛРС: 434, 636].

Фіксуються вперше назви виду *Achillea nobilis L.* *коломійка* (бойк.-гуцул.-галиц. [ВхН.з.: 37; Мел.: 13]), *тіжмо* [Жел.: 631; Мак.: 5]. Перша пов'язана, можливо, із діал. *коломія* 'глибокий вибій, наповнений водою', але в такому випадку мотивація фітономена неясна [ЕСУМ, II: 519], бо ця рослина зростає «на степах та на сухих схилах» [ВРУ: 678]. Назва *тіжмо* перенесена від *Tanacetum L.* за подібністю суцвіття обох рослин. Нормативною в українській літературній мові для роду *Achillea L.* стала назва *деревій* [СУМ, II: 246; ОВРУ: 335], уперше використана в складі наукового терміна *деревій крівавник* у [ВхБот.1905: 100], а потім у [Мел.: 12]; *деревій* ухвалене в цій функції у [СБН: 2]. Ця назва до сьогодні найуживаніша на всій сучасній українській діалектній території (див. [САБЛ: № 16]).

3.90.21. У перший раз джерела документують назви рослини *Chrysanthemum segetum L.* (*Leucanthemum segetum* Stank., *Pyrethrum segetum* Moench) *іванів цвіт* (полт. [Гор.-I: 7; Мак.: 96]), *чимбрáс* (галиц. [ВхПч., II: 30; Жел.: 1071; Гр., IV: 462]). Про першу назву див п. 3.90.22. Походження номена *чимбрáс* неясне; пор. рум. *cimbru*, діал. *cimbrîță*, *cimbrășor* і под. 'Satureja hortensis L.' [Borza: 156].

3.90.22. Усі назви поширеної по цілій Україні рослини *Leucanthemum vulgare Lam.* (*Chrysanthemum leucanthemum L.*) джерелами цього періоду документуються вперше: *королице* (гуцул.-покут., лемк. та ін. [ВхЮж.: 41;

ВхН.з.: 41; Мел.: 78; Мак.: 95]), *королиця білоголовля* [ВхБот.1905: 99], *королька* (бойк. [ВхГик.: 79; Гоц.1899: 136; ВхН.з.: 41]), *королівка* (галиц. [ВхГик.: 79; ВхН.з.: 41; Мак.: 95]), *кралька* (лемк. [ВхЛем.: 247; Гр., II: 298; ВхН.з.: 41]), гуцул. *невістўлки* [Нов.: 97; Жел.: 504], *невістулка* [Петр.: 25] і *невістўлька* [Онищук: 155], *невістўлькі* (гуцул., волин. та ін. [ВхГик.:79; ВхЮж.: 41; Шух., I: 20; Гр., II: 540]), *невістка* (гуцул. [Шух., I: 21; Мел.: 78]), *невісткі* (гуцул. та ін. [ВхБот.1905: 99; Гр., II: 540]), *невістки* [Жел.: 504; ВхН.з.: 41], *дівочник* (галиц. [Ан.: 96; Мак.: 95]), *дівичник* [1893, Мак.: 95], *сёрпник* [Жел.: 862], *серпник* (бойк., галиц., волин., поділ. та ін.), *серпій* (бойк.-галиц.) [Нов.: 97; ВхПч., I: 9; Гр., IV: 116], *сонечко* (волин. [Ан.: 96; Мак.: 96]), *дикий сонічник* (зах. укр. [Нов.: 97]), *дикий сонішник* [ВхГик.: 97], *польова маруна* (поділ. [Ан.: 96; СБН: 29]), *іванів цвіт* [Вол.: 131; Гор.-2: 374; Мак.: 95], *іванови голови* (галиц. [Ан.: 96]), *каниця* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 14; Гр., II: 215]), *волове око* [Вол.: 131; Мак.: 96], *тарілочка* (київ.), *тópник білий* (волин.) [Ан.: 895; Шейк., V/1: 20; Жел.: 949], *поральник* [Руб., X: 135; Мак.: 95], *поральник добрий* (галиц. [Ан.: 96]), *цюцьки* (галиц. [Ан.: 96; Руб., XIII: 28; СБН: 39]), *цуцики* (сер. поліс. [Ан.: 635]), *торг* (галиц. [ВхН.з.: 41; Мел.: 79]), *ромán, ромén* [Рог.: 126; Волк.: 174; Піск.: 227; Ум., I: 284], *ромén-зілля* [Ан.: 96; Ум., I: 284; Тм., I: 145], *ромун-зілле* [Піск.: 227], *романець* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 174; Піск.: 227; Ум., I: 284]), поділ. *романець білий* і *романиця біла*, київ. *романів цвіт* [Ан.: 96], *золотник* (буков. [Ні.: 4; Мак.: 96]), *золотоцвіт* (степ. [Ан.: 635; Жел.: 368]), *золотцвіт* [Вол.: 131], *стоцвіт* (степ. [Ан.: 96; Lind., I: 318; Петр.: 36]).

Назва *королиця* (від *король*) мотивується тим, що в повір'ях багатьох народів ця рослина вважається «королевою квітів», українці використовують її з магичною метою в ніч на Івана Купала, вона прирівнюється до молодого чи молодої на весіллі [Потушняк: 356]; пор. ще ст. пол. *króliki*, чес. морав. *králica*, словц. *králik* 'Leucanthemum vulgare', нім. *Kaiserblume* id. (букв. 'цісарська квітка' [Mach.: 246; ЕСУМ, III: 397; Сабадош 1983: 166]). Із святом Івана Купала (пізніше із християнським святом на честь Івана Хрестителя 7 липня) пов'язують також назви *іванів цвіт*, *іванови голови*; пор. пол. *świętojański kwiat*, чес. *sviatojanské kvítko*, словц. *janske kviti*, серб., хорв. *иванско цвијече*, *иванско цвеће*, *иванчица* і под., нім. *Johannisblume* id. [Mach.: 246; Сим.: 271]. Компонент *голова* (пор. пол. *glówka Ś-go Jana* id. [Maj., II: 439]) в назві *іванови голови* зумовлений асоціацією квітки рослини з головою.

Номени *невістка* і под. виникли внаслідок переосмислення загальноживаних слів майже на тій основі, що й *королиця* і под. До цього мотиваційного поля слід віднести й лексеми *дівичник*, *дівочник*. Варіант *кралька* запозичений від західнослов'янських мов (див. вище чес. *králica* та ін.). Компонент *маруна* в складеній назві пов'язаний, можливо, із прасл.

**marati*, **moriti*, укр. *морити*, рос. *морить* 'витримувати у фарбувальному розчині (деревину)' як найменування рослин, із яких добувають фарбу [ЕСУМ, III: 403]. Однак на підставі діалектних назв цієї рослини *маруна*, *мар'яна*, *марина лугова* та ін. можна також припустити, що вони зв'язані з жіночою паралеллю Івана Купала Мариною (Мареною, Мореною і т.п.) [Сабадош 1983: 167]; пор. ще серб., хорв. *велика марјета* (*марјетица*) id. [Сим.: 271]. Назви *серпник* і под. (від *серп*) обумовлені тим, що цю рослину «прикладають на рану від серпа» [Нов.: 97]; *сонечко* (результат переосмислення демінутива) — подібністю квітки рослини до сонця. За цією ознакою перенесено і компонент *сонічник* (*сонішник*) у складеній назві від *Helianthus annuus* L.; пор. рос. діал. *солнешник* 'Leucanthemum vulgare', чес. морав. *slunečko* id. [Сабадош 1983: 167]. Компонент *маруна* в складеній назві перенесений від *Purethrum Zinn* (див. п. 2.32.8).

Каниця, можливо, споріднене із бойк. *канка* 'обручка чепця' [Он., I: 338] (корінь *кан-*) з огляду на форму квітки рослини; далі неясно, пор. [ЕСУМ, II: 364], а також із такою ж мотивацією інші назви цієї рослини: *тарілочка* (результат переосмислення загальноживаного демінутива [ЕСУМ, V: 523]), *волове око*. М.Анненков уважав останню назву перекладом попередньої латинської назви цієї рослини *buphtalmum* [Ан.: 96], що має грецьке походження, букв. 'волове око' [Кг.: 32]; пор. ст. пол. *wolowe oko* [Maj., II: 439], серб., хорв. *воловско око*, *волује око* і под. id. [Сим.: 271]. Припускається, що компонент *тópник* у складеній назві утворений від *топїти* 'занурювати' і зумовлений зростанням рослини на лугах [ЕСУМ, V: 600]. *Поральник* вважають похідним від *рало* з мотивацією, що ця рослина поширена не тільки на лугах, полянах, у чагарниках, але й на поораних полях, нивах [іб., IV: 521; Нейшт.: 562]; пор. щодо принципу мотивації рос. діал. *нивяник*, *нивяк* id. [Ан.: 96], утворені від *ніва*, пор. [ЕСУМ, IV: 85].

Фітономен *цуцики* виник, очевидно, внаслідок вторинної номінації; пор. поліс. *цюцік* 'гудзик', яке в свою чергу постало як переосмислення *цүцик* 'песик', пор. ще *цюцько* id. [іб., VI: 268]. Назва *цюцьки*, — вірогідно, фонетичний варіант номена *цуцики* (див. [іб.: 270]). Номени *ромán*, *ромén*, *романець*, *романиця* і под. перенесені від *Anthemis* L. (див. п. 3.90.19) або від *Matricaria* L. (п. 3.90.23). Так, у багатьох сучасних українських говорах ця рослина має таку саму назву *ромашка*, як *Matricaria* L. (див. [САБЛ: № 85]). *Золотоцвіт* (пор. рос. діал. *золотоцвет*, пол. *zlotokwiat*, луж. *zlotokwět* id. [Maj.: 439]) — калька лат. *chrysanthemum* id., яке в свою чергу від гр. *χρυσανθής*, утвореного від *χρυσος* 'золотистий' і *ανθος* [ЕСУМ, II: 276] чи *ανθεμον* 'квітка', мотивується кольором кошика квітки [РО: 133]. Номен *золотник* міг утворитися і на власному українському ґрунті від *зóлото* чи *золотій*; пор. пол. *złocien*, луж. *złóceń* id. [Maj., II: 202]. Із назвою *стоцвіт*

(від *sto* 'багато' і *цвіт*) пор. пол. *stokroć wielka* id. [ib.]. Нормативним в українській літературній мові став номен *королиця* [СУМ, IV: 296; ОВРУ: 336], уперше термінований І.Верхратським у 1898 р. [ВхСпис], також [ВхБот.1905: 99], підтриманий у [Мел.: 78] і ухвалений як науковий термін у [СБН: 38].

3.90.23. Продовжують документуватися зафіксовані в писемних джерелах староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 136]) назви здичавілої (походить із Західної Європи), поширеної по всій Україні рослини *Chamomilla recutita* Rauschert (*Matricaria chamomilla* L., *Matricaria recutita* L.) *роман* [Волк.: 174; Левч.: 141; Ум., II: 4; Тм., I: 161 Гр., IV: 64], *ромён* (Лівобер. Укр. [Кв., III: 160; Закр.: 506; Левч.: 141; Ум., III: 275; Гр., IV: 65]), *румён* [Жел.: 843], *румянок* (галиц. [Вол.: 131; Hoelzl: 154; ВхПч., II: 33; Жел.: 843; Гр., IV: 88]). Крім них, у цей період уживаються й інші фонетичні, словотвірні і лексичні варіанти: *рум'ян* [1836, Гр., IV: 87], *ромун-зілля* (галиц., волин. [Закр.: 506; Левч.: 141]), *рум'як* [Жел.: 843], *рум'янець* (закарп., волин. та ін. [ВхПч., I: 11; Гр., IV: 87; ВхН.з.: 256; Мак.: 226]), *рум'янець* [ВхГик.: 79; Жел.: 843], *ромашка* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Авг.: 43; ВхПч., IV: 15; Рог.: 128; Волк.: 174; Сред.: 515; Жел.: 839; ЯТ: 21]), *королиця* (гуцул.-покут. [ВхПч., II: 33; Жел.: 368; Мак.: 225]), *білоголовка* (зах. волин. [Гавр.: 141; Гол.: 378]), *маруна* [Парт.; Закр.: 393; Піск.: 133; Ум., II: 4; Гр., II: 407], *марунка* [Левч.: 141; Ум., III: 275].

Румянок, рум'янець і под. — похідні від *руман* (*румён*) і под. Назву *ромашка* виводять від рос. *ромашка* id., утвореного від *роман* [ЕСУМ, V: 120], імовірно, на тій підставі, що *ромашка* в російській писемності фіксується вперше у I пол. XVIII ст. [Черн., II: 122]. *Білоголовка* (від *білий* і *головка*) мотивується кольором круглої квітки рослини. Перенесено номени *королиця* від *Leucanthemum vulgare* Lam., *маруна* — від *Pyrethrum Zinn* (див. п. 2.33.8). Нормативною в українській літературній мові стала назва *ромашка* [СУМ, VIII: 879; ОВРУ: 337], уперше термінована й ухвалена в ролі наукового терміна у [СБН: 94], очевидно, цілком об'єктивно, позаяк у сучасних українських говорах вона найпоширеніша, див. [САБЛ: № 55].

3.90.24. Уперше фіксуються назви поширеної по всій Україні рослини *Pyrethrum corymbosum* Scop. (*Chrysanthemum corymbosum* L.) *пунавік*, *маруна* (степ. [Шест.; Мак.: 95]), *маріна* (сер. наддніпр. та ін. [РО: 132; Рог.: 133; Гр., II: 406; ЯЧ: 138]), *романець* (галиц., волин. та ін. [Нов.: 97; ВхПч., II: 30; ВхГик.: 79; Жел.: 839; Гр., IV: 64]), *пріворотень* (сер. наддніпр. та ін. [Волк.: 173; Рог.: 133; Жел.: 741; Гр., III: 410; ЯЧ: 138]). *Пунавік* — похідне від *пуп*, як і спільнокореневі компоненти складених назв рослини цієї родини *Anthemis tinctoria* L. *лісні пуповки, жовтий пуповник* (див. п. 3.90.19). Номен *маріна* міг виникнути від *маруна* (див. п. 2.33.8) внаслідок

народноетимологічного зближення з жіночим ім'ям *Маріна* [ЕСУМ, III: 394] або пов'язаний із жіночою паралеллю Івана Купала *Мареною* та зближений із іменем *Маріна* [Сабадош 1996: 88—89]; пор. ще *королиця, польова маруна* '*Leucanthemum vulgare* Lam.' (п. 3.90.22). Див. також п. 2.33.8. *Романець*, очевидно, перенесено від *Leucanthemum vulgare* Lam. за подібністю квіток обох рослин, а *пріворотень*, — мабуть, від *Tanacetum vulgare* L. (див. п. 3.90.25).

3.90.25. Продовжують уживатися відомі зі староукраїнського періоду назви поширеної по всій Україні рослини *Tanacetum vulgare* L. (*Chrysanthemum tanacetum* Vis., *Chrysanthemum vulgare* Bernh.) *воротич* [Вол.: 135; Гол.: 415; Жел.: 121], *воротиши* (волин. [ВхН.з.: 58]) (можливо, від прасл. **vortičь* id. [Сабадош 1996: 133]), *піжмо* (сер. наддніпр., степ., буков. та ін. [Б.-Н.: 280; Авг.: 69; Сред.: 516; Рог.: 138; Жел.: 631; Гр., III: 150; Кміц.: 361]), *пізьмо* (волин. [ВхПч., I: 13; Гр., III: 150]), *пізьма* (покут.-буков. [Витв.: 203]). Поряд із ними появляються новотвори: *пріворотень* [ВхЮж.: 55; Жел.: 741; Ум., III: 37; Гр., III: 410], *привертень* (гуцул. [Петр.: 30; Мак.: 366]), *наворотень* (галиц. [ВхПч., II: 36; Жел.: 468; Ум., II: 24]), *наворотиши* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36; Жел.: 468; Ум., I: 176]), *наворотник* [Жел.: 468], *наворотич* [РО:134; Ум., I: 176; Тм., I: 170; Руб., VIII: 16], лемк. *навороток* і *наворотник* [ВхН.з.: 58; Мел.: 277], *коров'ай* (київ. [Ан.: 348; Ум., III: 37]), *дика рябинка* (сер. наддніпр. [Авг.: 69; ВхПч., IV: 16]), *дика рябина* [Рог.: 138; Піск.: 66], *раннік* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 36; ВхГик.: 80; Жел.: 796]), *остуда* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., III: 72]), *глистник* (степ. [Lind., I: 312; Шест.; СБН: 39]), *жовтий деревій* (степ. [Ан.: 348; ЯТ: 25]), *шал'нік* (київ. [Ан.: 349; Ум., I: 148]), *маринька* (буков. [Ні.: 12; Мак.: 366]), *локусник, девятильник* [Петр.: 21], *дев'ятисил* [1893; Мак.: 365], *рай-цвіт* (харк. [Ан.: 349; СБН: 39]), *кудрявець* [Волк.: 170; Піск.: 118; Руб., VI: 67].

Назва *пріворотень* (від *приворот* 'за народним повір'ям — те, що має чаклунську силу' [СУМ, VII: 580]) мотивується використанням у народі цієї рослини з магичною метою [ЕСУМ, IV: 14; Шамота: 144]. Очевидно, такої мотивації не тільки ця назва, а й давня *воротич* (*воротиши*) та всі інші спільнокореневі, пов'язані з *вертати*, праслов'янською основою **vort-* : **vort-*, зокрема пижму приписується здатність повертати подорожнього додому [Mach.: 247], узагалі «повертати щось утрачене — близьку людину, дівоцтво, корові молоко та ін.» [ЕСУМ, I: 429; IV: 14]. Вірогідно, звідси й *коров'ай* — дериват від *корова*. Зважаючи на неповноголосся, варіант *наворотич* слід уважати полонізмом (пор. пол. *wrotycz* id., *nawrotnik* '*Achillea vulgaris* L.'), а *навороток, наворотник* — богемізмами або словакізмами, хоча відповідні чеські і словацькі форми поки що не виявлені [ЕСУМ, IV: 19]; пор., однак, чес. морав. *návratnička* id. [Mach.: 247]. Вірогідно, із уявленням

про магічну силу пижма викликати в людини любовний шал пояснюється номен *шалъник*, пор. [ЕСУМ, VI: 369] (про отруйність цієї рослини відомостей немає). Повір'ям про магічну силу та лікувальними властивостями рослини зумовлені і назви *дев'ятисил* (від *дév'ять* і *сіла*) і *девятильник* (суфіксальний дериват від *дév'ять* або результат редукції слова *дев'ятисильник*; пор. укр. *дév'ясіл* < прасл. *devęsilъ*, діал. *дév'ятисільник*, *дев'ясильник*, *дев'ясин*, *дивосил* і под. 'Carlina vulgaris L.' [ЕСУМ, II: 21]).

Маринька — деминутив від *маріна* 'Pyrethrum Zinn'. У складених назвах компоненти *рябина*, *деревій* перенесені відповідно від *Sorbus L.* і *Achillea L.* Означення *жовтий* зумовлене кольором квітки рослини. Із використанням її в народній медицині (особливо як ефективного глистогінного засобу) пов'язані назви *глистник* (від *глист*), *р'аннік* (від *р'ана*), *остуда* (від *остудіти* [ЕСУМ, IV: 229]), див. ще [Ан.: 348—349; Носаль: 115—117]. *Кудрявець* (від *кудрі* або *кудрявий* 'кучерявий') мотивується рясністю суцвіття [ЕСУМ, III: 125]. Про історію *піжмо* в українській мові див. [Сабадош 1996: 133], пор. ще [ЕСУМ, IV: 367]. Останній номен став нормативним в українській літературній мові [СУМ, VI: 350; ОВРУ: 339], уперше використаний і ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 39].

3.90.26. Джерела цього періоду фіксують назви цілого ряду видів полину (*Artemisia L.*), зокрема й трьох видів, поширених по всій Україні — *Artemisia absinthium L.*, *Artemisia vulgaris L.*, *Artemisia annua L.* Для першого виду, крім успадкованої від праслов'янської мови назви *полін* (волин., гуцул. та ін. [Вол.: 131; ВхПч., I: 9; Жел.: 689; Шух., I: 21; Гр., II: 283]), *полінь* чол. р. (лемк., гуцул., сер. наддніпр., степ та ін. [Авг.: 17; Сред.: 576; Піск.: 139; Жел.: 689; Гр., III: 283; ВхН.з.: 39]), *роіеп*, *роіуп* (галиц. [Hoelzl: 152]), *полон* (закарп. [Чопей: 281; Мак.: 39]), *полінь* [Піск.: 199], *повын* (лемк. [ВхЛем.: 261] < *полын*) < прасл. **relupь/-ь* : **rolupь/-ь* : **rolupь/-ь* id. [Сабадош 1996: 54; ЕСУМ, IV: 489], документуються також інновації *полинець* (степ. [ЯТ: 9]), *віниччя* [Гр., I: 239; Мел.: 36]. Остання (зб. від *віник* 'мітла') виникла внаслідок подібності твердих високих стебел рослини до віника.

Для виду *Artemisia vulgaris L.* поряд із успадкованими від праслов'янської мови назвами *билиця* (зах. укр. [Парт.; Жел.: 26; Мак.: 41] < прасл. **bylica* id.), *билина* [1889, Мел.: 38; Мак.: 41] (< прасл. **bylina* id. [Сабадош 1996: 54]), *чорнобіль* (галиц. волин. та ін. [ВхПч., I: 8; Волк.: 177; Жел.: 1076; Гр., IV: 470]), *чорнобіль* [Закр.: 584], *чорнобіль*, *чорнобіл*, *чорнобіль*, *чорнобіл* [Гр., IV: 471] (< прасл. **čьrnobylь/-ь* id. [ЕСУМ, VI: 342—343; SP, II: 235; ЭССЯ, IV: 153]), *нѣхвороц*, *нѣхворѡца* [Рог.: 112; Жел.: 526; Ум., II: 196; Гр., II: 561] (< прасл. **nѣxvorščь* < **nѣxvorstь* id. [Сабадош 1996: 54; ЕСУМ, IV: 82]), появляються також інновації *чорнобільник* [Закр.: 584; Рог.: 112; Гр., IV: 470], волин. *бильнік* [Гр., I: 56] та *білнік* [1889, Мел.: 38],

віниччя біле [Гр., I: 239], *забудки* [Рог.: 112], *забўдка*, *забўдька* [Жел.: 231; Ум., VI: 196], *забўдьки* [Ан.: 49; Піск.: 289; Ум., I: 56], *забўдьок* [Піск.: 289; Гр., II: 10; Руб., VI: 5].

Номен *бильнік* (*білнік*) того самого кореня, що й *билиця*, *билина*; пор. біл. діал. *бильнік* 'Artemisia absinthium' [ЛАБНГ, I: № 245]. Назва *забудки* і под. пов'язується із *забўти*. У народі її мотивацію пояснюють легендою, записаною О.Роговичем у колишньому Стародубському повіті Чернігівської губернії (нині це територія Брянської області, що межує з Чернігівською), згідно з якою дівчинка, що впала в глибоку яму зі зміями і пробула там цілу зиму, отримала від цариці змій дар розуміти мову дерев і трав про їх користь для людей за умови, що вона ніколи не вимовить слово *чорнобіль*. Повертаючись додому, дівчинка чула і розуміла мову дерев і трав, але хтось позаду неї запитав її, як називається трава з чорними стеблами, і вона, розгубившись, вимовила слово *чорнобіль*, після чого відразу забула все, що чула від дерев і трав [Рог.: 112—113]; пор. ще *найвся забўдьків* 'стал забывчив' [Ном.: № 13742; Гр., II: 10].

Вид *Artemisia annua L.* має назви *душиста нехвороц* [Рог.: 112; Гр., I: 460], *архірейська мітла*, *архірейське помело* (харк. [Гор.-1: 4; Мак.: 39]). Означення діал. *душиста* 'пахуча' зумовлене запахом рослини. В інших складених назвах компоненти *мітла* і *помело* перенесені за подібністю рослини до мітли; означення *архірейська* (від *архірей* 'назва вищих чинів духовенства') мотивується подібністю рослини до пучка гілочок, яким священник освячує що-небудь. *віниччя біле*

Інші види полину поширені лише на певній частині території України, зокрема *Artemisia campestris L.* (*Artemisia dniproica Klok.*) — на півдні Полісся, а також у Лісостепу і Степу. Для цього виду записані назви *бѡже дѣрево* (волин. [ВхПч., I: 8; Гр., I: 81, 369]), *біждерево* (закарп., гуцул. та ін. [ВхЗак.: 203; Гр., I: 63; Мак.: 39]), *біждерев* (галиц. [ВхПч., I: 8; Гр., I: 63]), *божідерев дікий* (галиц. [Гавр.: 137; Гол.: 369; ВхПч., I: 8; Гр., I: 81]), *біждеревочок* [Шейк.; Мел.: 37], *нѣхвороц* (сх. укр. [ВхПч., I: 8; Закр.: 612; Волк.: 172; Жел.: 526; Тм., II: 246]), *нѣфороц* [Шевч., I: 469; Ан.: 48; Жел.: 526], *нѣфороці* (катер. [Ан.: 48; СБН: 17]), *чѡрна нѣхвороц* [Ан.: 48; Ум., I: 97], *чорна биль* (лемк. [ВхН.з.: 39; Мел.: 37]), *чорнобільник* (степ. [Lind., I: 307; Ан.: 48; СБН: 17]), *чорнобыль* (закарп. [Чопей: 429; Мак.: 40]), *билиця* [Піск.: 18], *линь* [Нов.: 97; Гр., II: 300], *нехвороц лיןь* [ВхГик.: 80], *віничче* (степ. [ЯТ: 10; Мак.: 40]), *вінички* [РО: 133; Ум., III: 97], *барлій* і *барлян* (волин. [ВхПч., I: 8; Мел.: 37; Гр., I: 30]), *барльон* [ВхСпис; Мак.: 39], *крокос* [Волк.: 169; Мак.: 40]. Про *бѡже дѣрево* і под. див. п. 2.33.9. *Нѣфороц* виникло як гіперизм від *нѣхвороц*, у якому звукосполуку [хв] помилково сприйнято як таку, що виникла із [ф] у словах іншомовного походження типу

бухвѣт, охвицѣр і под. Номен *крокос*, очевидно, перенесений від *Carthamnus tinctorius* L., пор. [ЕСУМ, III: 102]. *Линь* < *полинъ* id. [ЕСУМ, III: 237; IV: 489]. Походження номена *барлій, барлян, барльон*, як і діал. *барліт* id. (катер. [Яв.: 15]), не зовсім ясне. Припускається, що все це варіанти однієї ботанічної назви, яка, можливо, якимось чином споріднена із пол. *barlerka, borzelitka* 'тропічна росл. *Barleria*', пор. [ЕСУМ, I: 144].

Для ряду видів полину документується невелика кількість номенів, переважно спільних чи спільнокоренових із попередніми видами або з іншими означеннями в складених назвах, зокрема для виду *Artemisia marschalliana* Spreng. (*Artemisia indora* M.B.) — *нехвороц біла* [Гор.-I: 4; Ум., I: 60; Руб., VIII: 52], *віничче, польові віники* [Волк.: 173; Гр., III: 290]; для *Artemisia austriaca* L. — *полинéць* [Рог.: 112; Жел.: 689; Гр., III: 283; ЯТ: 9—10], *біле віниччя* (степ. та ін. [Сред.: 516; Ум., III: 97; ЯТ: 9]), *метелиця* (степ. [ЯТ: 9—10]; походить від *мітла* за тим самим принципом номінації, що й компонент *віниччя*); для *Artemisia procera* Willd. — *бо́же дéрево* [Рог.: 112; Піск.: 21], *біждерево* [Руб., I: 242], *бісдерево* [Б.-Н.: 56] (< *біждерево*); для *Artemisia scoraria* Wald. et Kit. — *нехвороц* (степ. [Сред.: 515; ЯТ: 10]), *полева нехвороц* [Рог.: 112; Піск.: 198], *польова́ нехворо́ца* [Гр., II: 561], *вінички* [Рог.: 112; Піск.: 38; Гр., I: 238]; для *Artemisia pontica* L. — *нехвороц* [Б.-Н.: 244; Ум., II: 196], *біленька нехвороц* [Гр., II: 64], *бісдерево, бо́же дéрево, нефороц* [ПСМ: 105], *польовий полин* (буков. [Ні.: 2]), *дугулька* [Ум.; Руб., III: 49; Мел.: 38].

Нормативною назвою для роду *Artemisia* L. в українській науковій номенклатурі є *полін* [ОВРУ: 339; РУСБ: 250], ухвалена як науковий термін у [СБН: 16]. Правда, в СУМі *полін*, рідко *полинъ* — це тільки вид *Artemisia absinthium* L. [VII: 68] (із останнім значенням обидва варіанти вживаються в більшості сучасних українських говорів, див. [САБЛ: № 50]), *нехвороц* і *чорно́биль* — тільки *Artemisia vulgaris* L. [СУМ, XI: 356] (із цією семантикою лексема *чорно́биль* використовується також у більшості сучасних українських говорів, а *нехвороц* — тільки подекуди в південно-східному наріччі [САБЛ: № 51]).

3.90.27. Продовжують уживатися назви добре відомої в народі і поширеної по всій Україні лікарської рослини *Tussilago farfara* L., зокрема успадкована від праслов'янської мови *підбіл* (сер. наддніпр., гуцул. та ін. [Б.-Н.: 278; Піск.: 186; Ум., I: 60; Тм., I: 199; Шух., I: 22; Гр., III: 159]), *підбіль* (галиц., гуцул., волин. та ін. [Вол.: 130; Нов.: 102; ВхПч., I: 13; Ум., II: 95; Гр., III: 159]), *підбіль* (галиц. та ін. [Жел.: 638; Тм., I: 27]), *подбіл* (сер. наддніпр. та ін. [1826, ПСМ: 105; Б.-Н.: 287; Авг.: 75; Закр.: 458; ВхГик.: 77; Рог.: 140]), *podhyl* (галиц. [Hoelzl: 152]), *пудбіл* (закарп. [Чопей: 325]) < прасл. **rodьbělъ* id. [ЕСУМ, IV: 388] та від староукраїнської мови *білокопитник* [Вол.: 130;

Lind., I: 290; Mak.: 383], *мать-мáчиха* [РО: 123; Рог.: 140; Жел.: 430], *царь-зілля* (сх. укр. [Ан.: 367; Ум., II: 95; Тм., I: 199]). Детальніше про ці назви див. [Сабадош 1996: 134]. Поряд із ними в період XIX — поч. XX ст. функціонують і новотвори: закарп. *білі листки*, лемк. *білий лопух* і *солодке опуша, білпух* [ВхН.з.: 59], *бівпушок* (лемк. [ВхГЛ: 60; Гр., I: 392]), *білпушок, моровий корень, чумний корень* [Петр.: 4, 24, 41], *ра́нник* (уман. [Ан.: 366; Ум., II: 95; Тм., I: 199]), *мáчушник* [Ум., II: 95], *купала* (лемк. [ВхЛем.: 248; Гр., II: 326]).

Назви *білпух* (від *білий* і *пух*), *білпушок* (від *білий* і *пушо́к* або демінутив від *білпух; бівпушок* < *білпушок*) мотивуються білим опушенням нижньої частини листа рослини, як і номен *білі листки*. Компонент *опуша* в складеній назві — дериват від *опуши́ти(ся)*. *Мáчушник* — похідне від компонента *мáчиха* складної ботанічної назви (*мати-мáчиха*), *купала*, очевидно, перенесено від *купа́ло* 'свято Івана Купала', пор. [ЕСУМ, III: 145]. Компонент *лопух* у складеній назві перенесений від *Arctium lappa* L. (за подібністю широкого листа обох рослин; пор. ще чес. морав. *lorušica* id. [Mach.: 250]). Номен *ра́нник* (від *ра́на*), означення у складених назвах *моровий* (від *мор* 'пошесна смерть; пошесть'), *чумний* (від *чума́*) мотивуються широким застосуванням рослини у народній медицині [Ан.: 366; ЛРП: 424—426], у ветеринарії — від мору великої рогатої худоби [Mach.: 251]. Нормативними в українській літературній мові закономірно стали назви *підбіл* і *мати-й-мáчиха* [СУМ, IV: 649; VI: 399; ОВРУ: 341], які на сучасній українській діалектній території найпоширеніші [САБЛ: № 47]. У ролі наукового терміна *підбіл* уперше вжито в [ВхБот.1905: 97] (значно раніше у [Вол.: 130] варіант *підбіль*) та ухвалено *підбіл* у цій функції в [СБН: 160].

3.90.28. У словнику А.Шнебергера подається староукраїнська назва *czár zielio* 'Petasites hybridus Gaertn. (Petasites officinalis Moench)' [1557, Sch.: 596] (ця рослина поширена в Поліссі, Лісостепу, Карпатах, Криму), яку в українській писемності XIX — поч. XX ст. ми не виявили (пор., правда, пол. *czar-zielle* id. [Maj., II: 577]), але документується *цар-зілля* (сер. наддніпр. [Авг.: 52; ВхПч., IV: 15]), *царь-зілс* [ВхГик.: 77; Жел.: 1050]; пор. пол. *car-zielle* id. [Maj., II: 577]. Крім того, у текстах української мови фіксуються такі нові найменування цієї рослини: *кремена́* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 15; ВхГик.: 78; Жел.: 377]), *кремені́на* (бойк.-галиц., поділ. та ін. [ВхПч., IV: 15; Жел.: 357; Гоц., 1898: 130]), *кремені́ця* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., II: 302]), *підбіл* (степ. та ін. [Сред.: 511; Ум., I: 60; Гр., III: 159; ЯТ: 23]), *подбіл* [Рог.: 131; Жел.: 675; Гор.-2: 377], бойк.-галиц. *лопух водяний* і *лопушник* [ВхПч., II: 34], *мáчиха* [Вол.: 134], *мáточник* [Рог.: 131; Жел.: 430; Гр., II: 411], *пові́тренниця* [Вол.: 134; Жел.: 669], *клубочник* (буков. [Ні.: 9; Mak.: 260]), *шапочник* (сх. укр. [1891, Mak.: 260; СБН: 110]).

Назви *кремена́*, *кремені́на*, *кремені́ця* (від *крéмíнь*, род. в. *крéменю*) зумовлені зростанням рослини на кременистих ґрунтах [ЕСУМ, III: 83]; пор. слвц. *kremenica* 'Petasites albus Gaertn.', яке, на думку В.Махека, запозичене від української мови [Mach.: 251]. Номен *підбіл*, компонент складеної назви *лотух* (означення у ній *водяний* пояснюється зростанням рослини на вологих ґрунтах) перенесені відповідно від *Tussilago farfara* L. і *Arctium lappa* L. за схожістю листя цих рослин (подібні перенесення відбулися і в ряді інших слов'янських мов [ib.]). Назва *мачуха* виникла теж унаслідок переосмислення компонента складної назви *мати-й-мачуха* 'Tussilago farfara'. *Маточник* — від *ма́тка* (бджолина), пояснюється тим, що ця рослина медоносна. Номен *повітрянниця* (від *ві́тер* або *пові́тря*) зумовлений, вірогідно, використанням рослини як спазмолітика від дисменореї та інших внутрішніх недомогань (див. [NRL: 122; ЛРП: 427]). *Клубочник* — або похідне від *клубо́к*, або результат деетимологізації слова, запозиченого від пол. *klubicznyk* 'Petasites hybridus' [Maj., II: 577] (від *klubuk* 'клубук, головний убір православних ченців'; пор. іншу назву цієї рослини *шапочник* — від *ша́пка*). В обох випадках ботанічні номен мотивуються формою квіток суцвіття рослини. Із усіх цих назв нормативною в українській літературній мові стала *кремена́* [СУМ, IV: 334; ОВРУ: 341], уперше термінована у [ВхГик.: 77] і ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 110].

3.90.29. Уперше документуються назви поширеної в Карпатах, рідко в Правобережному Поліссі рослини *Arnica montana* L.: *скусі́вник* (гуцул. [ВхЮж.: 64; ВхБот.1896: 64; Гр., IV: 147]), *бараня трава* [Вол.: 135; Мак.: 38], *баране зіле* (зах. укр. [Парт.; Мак.: 38]), *баранка* [1893, Мак.: 38], *баранець*, *ярник* [ВхГик.; Мак.: 38], *арнік* (гуцул. [1909; Мак.: 38]), *арні́ка* (гуцул. [Вол.: 135; Шух., I: 21; Гр., I: 10; Руб., I: 46]), *ангельське зіле* (буков. [Ні.; Мак.: 38]). *Скусі́вник* — дериват від діал. *ску́са* 'коклюш' [ВхЮж.: 36; Гр., III: 147], зумовлений використанням рослини при лікуванні цієї хвороби [Мел.: 36; ЕСУМ, V: 292—293]. Із номенами *бараня трава*, *баранка* пор. рос. *баранья трава*, *баранка* і под. id., які М.Анненков уважав іншомовними запозиченнями [Ан.: 46], не зазначивши мови-джерела. Можливо, це так у стосунку до складених назв *бараня трава* і *баране зіле*, проте фітономени *баранець*, *баранка* могли утворитися як універби на українському мовному ґрунті на основі поданих складених назв, пор. ще [ЕСУМ, I: 139]. Назва *арні́ка* < нов. лат. *arnica* id. [ЕСУМ, I: 87], Цього походження й деетимологізовані *арнік* та *ярник*. Останнє утворилося, вірогідно, внаслідок зближення із *ярий* 'яскравий; яскраво-зелений; сяючий' [СУМ, XI: 648] із уваги на яскраво-зелене листя і жовтогарячу квітку рослини [ЕСУМ, VI: 553]. Номен *ангельське зіле*, — ймовірно, також чужомовне запозичення; пор. чес. *anjelski trank* id. < нім. *Engeltrank* id. [Mach.: 251]. Нормативною в українській

літературній мові стала назва *арні́ка* [СУМ, I: 61; ОВРУ: 342], яку вперше термінував В.Волян, пізніше її вжили в цій ролі І.Верхратський [ВхГик.; СБН: 16] та М.Мельник [Мел.: 36], проте в [СБН: 16] як науковий термін був ухвалений номен *скусі́вник*.

3.90.30. У досліджуваній нами період стають відомі назви кількох видів *Senecio* L., три з яких поширені по всій Україні, зокрема назви виду *Senecio vulgaris* L.: *ді́д* (галиц. [Гавр.: 145; Вол.: 134]), *ді́дик* [Жел.: 184; Гр., I: 388], *ді́дик звичайний* [ВхГик.: 80], *ста́рець* [Вол.: 134], *ста́рнік* (поділ. та ін. [ВхН.з.: 57; Мак.: 342]), *крестові́к* [Вол.: 134; Жел.: 378], *кульбаба* (степ. [Шест.; Мак.: 342]); назви *Senecio jacobaea* L.: *меркове́я* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 136; Піск.: 134; Гр., II: 418; ЯЧ: 138]), *жовтозі́лля* (неп'асп.), *жовтоголо́вник* (харк.), *свирі́на* (катер.) [Авг.: 326; Ум., IV: 80], *ді́ка ромашка* (степ. [ЯТ: 27; Мел.: 258]), *волосни́к* (катер. [Ан.: 326]), *пуховни́к*, *жовту́ха* (степ. [Шест.; Мак.: 341]), *якубі́в цві́т* [Парт.; Мак.: 341], *якова трава*, *ста́рина* [1893, Мак.: 341]; назви *Senecio vernalis* W. et K.: *будя́к жовтоцві́тний* [Волк.: 166; Петр.: 39; Гр., I: 107], *хрестовни́к* [Петр.: 39], степ. *крестовни́к* і *кульбаба* [Шест.; Мак.: 342].

Назви *ді́д*, *ді́дик*, *ста́рина*, *ста́рнік* виникли внаслідок переосмислення загальнозживаних слів (пор., зокрема, закарп. *ста́рнік* 'старше покоління' [ССк.: 342]), а також рос. діал. *ста́рина́* 'Senecio L.', біл. *ста́рына́*, пол. *starzec*, *starczyk*, чес. *stařeček* (ст. чес. *starček*), слвц. *starček* id., а також лат. *senecio* id., яке є переосмисленням заст. лат. *senecio* 'старик' [ЛРС: 918], мотивується, на думку О.Роговича, тим, що в багатьох видів *Senecio* L. кошики квітки після розсіювання сім'янок стають оголеними, лисими, наче голова старика [РО: 136; Нейшт.: 571]. Цією ознакою мотивується й перенесена від *Taraxacum officinale* Wigg. назва *кульбаба*. В.Махек схиляється до дещо іншої мотивації назв *ді́д* і под.: ранньою весною квіти цієї рослини бувають сивими, як людське волосся (очевидно, звідси й назва *волосни́к*); пор., напр. нім. *Greiskraut* 'Senecio vulgaris L.', букв. 'стара, сива трава' [PFW: 28]. Він уважав, що національні народні ботанічні назви не є перекладами латинської, а утворилися на власному мовному ґрунті [Mach.: 252], див. ще [ЕСУМ, II: 86—87; V: 397—398]. Номен *жовту́ха* (від *жовти́й*), *жовтозі́лля* (від *жовти́й* і *зі́лля*), *жовтоголо́вник* (від *жовти́й* і *голо́ва*) зумовлені жовтим кольором квітки рослин.

Меркове́я, — вірогідно, композит, друга частина якого *-ве́я* — від *ві́яти*, мотивується тим, що насіння рослини переноситься вітром [ЕСУМ, III: 443], а перша *мерк-*, — можливо, від *ме́ркнути*, *ме́ркати* 'згасати, темнішати', діал. *мерка́ти* 'мерехтіти', пов'язується, ймовірно, з тим, що суцвіття рослини складається з багатьох квіток, одні з яких жовті, а інші сиві. *Пуховни́к* (від *пух* [ЕСУМ, IV: 643]) пояснюється пухкою голівкою дозрілої

квітки рослини. Означення *якубів*, *якова* у складених назвах пов'язані зі християнським святом св. Якова (Якуба), коли цвіте рослина; пор. чes. *květ sv. Jakuba*, слвц. *jakubka* id. [Mach.: 253]. Перенесено *свиріпа* — від *Sinapis L.* або *Brassica L.*, у складених назвах компоненти *будяк* — від *Carduus L.*, *ромашка* — від *Matricaria recutita L.* *Крестовік*, *хрестовник* (*крестовник*), як і чes. *křižové koření* id., — калька нім. *Kreuzkraut* id., букв. 'хрестова трава' [ЕСУМ, III: 86], зумовленого виглядом кореня рослини (див. зображення рослини в [PFW: 29]),

Документуються назви ще кількох поширених на частині території України видів *Senecio L.*, зокрема виду *Senecio erusaefolius L.*, який зростає в Закарпатті, Лісостепу, Лівобережному Степу, подекуди в Поліссі, — *самостай* [Рог.: 136; Писк.: 232; Жел.: 851; Гр., IV: 100], *жовтозілля* [Ан.: 326; Гр., I: 489]; виду *Senecio palustris Hook.* (*Cineraria palustris L.*), поширеного в Поліссі, Лісостепу, зрідка в Степу, — *трубка* (галиц. [ВхПч., II: 30; Шейк., V/1: 90; Жел.: 988; Гр., IV: 288]), *куруца сльпота* (галиц. [Hoelzl: 154]), *попелец* (буков. [Ні.: 4]), *попеліш* [ВхГик.: 80; Жел.: 702], *бугай-трава* (слобож. [Гор.-1: 19; Мак.: 341]); виду *Senecio schvetzovii Korsh.* (*Senecio macrophyllus M.B.*), що в природі відомий у Лісостепу і Степу, — *толстогусь* [Шейк.; Жел.: 973], *воловий язик* (степ. та ін. [Гор.-2: 380; Шест.; Мак.: 341]); виду *Senecio umbrosus W. et K.* (Західний Лісостеп, Розточчя-Опілля) — *дика таця* (галиц. [ВхПч., IV: 16; Гр., IV: 250]); виду *Senecio fuscii Gmel.* (Карпати) — *бусекір* (бойк. [Гоц., 1898: 128]), *бусекор* (гуцул. [1909, Мак., 341]).

Із *самостай* (від *сам* і *стояти*) пор. рос. діал. *самостой* id. Виникли у зв'язку з тим, що ця трава стоїть аж до настання весни [ЕСУМ, V: 174—175]. Назва *трубка* появилася внаслідок переосмислення демінутива через трубчасту будову стебла рослини [ЕСУМ, V: 564]. *Попелец*, *попеліш* — деривати від *попіль*, зумовлені, вірогідно, кольором рослини; пор. рос. *pépelnik*, пол. *popielnik*, діал. *popielec*, *popiolek*, *popielek*, *popelica*, влуж. *porjelnik*, чes. *popelnik*, *popelivka* id., а також лат. *Cineraria* id., утворене від *cinis* 'попіл', н.в.нім. *Aschenpflanze* id., букв. 'попеляста рослина' [ЕСУМ, IV: 515; Mach.: 253].

Номен *воловий язик* появилася внаслідок переосмислення синтаксичного словосполучення через подібність широких і продовгастих листків до язика великої рогатої худоби. *Толстогусь*, — імовірно, від діал. *толстий* і *гусь*, можливо, пов'язується з формою якоїсь частини рослини, як, мабуть, і *бугай-трава*. Назва *бусекір* (*бусекор*), — очевидно, композит, який складається з *бус-* і *-кір* (*-кор*). Перший компонент зумовлений, вірогідно, кольором стебла рослини; пор. рос. *бусый* 'темно-голубий, буро-сірий, попелястий', *бусеть*, *бусоветь* 'ставати сірим, голубим, темним' (пор. вище

фітономени *попелец*, *попеліш*, мотивовані тією самою ознакою), а *-кір* (*-кор*) — від *корá* (пор. [ЕСУМ, I: 307; Фасм., I: 252]). Із усіх назв видів *Senecio L.* нормативною родовою в українській літературній мові стала *жовтозілля* [СУМ, II: 641; ОВРУ: 343], ухвалена в ролі наукового родового терміна в [СБН: 142—143].

3.90.31. Джерела вперше фіксують назви занесеного до Хмельницької та Вінницької областей бур'яну *Calendula arvensis L.* *нагодкі*, *нагідкі дікі* [Рог.: 115; Мел.: 57], *ноготки* [Шм.; СБН: 28]. Див. про *нагідкі* і под. у п. 2.33.10.

3.90.32. Уперше фіксуються назви поширеної в Лісостепу і Степу рослини *Echinops sphaerocephalus L.* *головатень* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 31; Жел.: 148; Гоц.1898: 129]), *головатень* [Гр., I: 302], *їжник головатень* [ВхГик.: 82; Жел.: 326], *іванова голова* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 31; Мел.: 102]), *іванова голівка* (волин. [1909, Яв.: 321]), *будяк білий* (полт., степ. [Ан.: 130; Ум., IV: 207; Шест.; Мак.: 134]), *вовчі яблука* (поділ. [Ан.: 130; Ум.; Мак.: 134]), *мяч* (харк. [Гор.-2: 371]), *мняч*, *мордовник*, *татарник* (степ. [Lind., I: 329; Ум., IV: 207; ; Мак.: 134]), *ростороща* [Гр., IV: 80], *ростроща* (уман. [Ан.: 130; Ум., IV: 207; Мел.: 102]), *перекотиполе* (буков. [Ні.; Maj., II: 294]), *твердосон* [ВхН.з.: 44; Мел.: 102].

Назви *головатень* (від *головатий*), *мяч* (*мняч*), *мордовник* (від *морда*) зумовлені круглою голівкою суцвіття рослини. Складені назви *іванова голова*, *іванова голівка* (мотивується народним повір'ям, за яким той, хто на Івана Купала знайде раненько на стеблі цієї рослини срібненьку головку, буде щасливий [Яв.: 321]), номен *вовчі яблука* (означення *вовчі* має значення 'колючі; несправжні') виник способом метафоричного переосмислення словосполучення. Перенесені також назви всередині ботанічної номенклатури: *ростороща*, *ростроща* — від *Silybum marianum Gaertn.*, компонент *будяк* — від *Carduus L.* На основі колючості рослини відбулося перенесення номена *татарник* від іншої колючої рослини — *Oporordum L.* або *Cirsium L.*, пор. [ЕСУМ, V: 527]. Компонент іншої складеної назви *їжник* (від діал. *їж* 'їжак') пояснюється колючою круглою голівкою суцвіття та колючим листям рослини [ЕСУМ, III: 323]; пор. ще рос. *ежовник* id. [Ан.: 130], ст. пол. *jeża noga*, пол. *jeżonóg* [Maj., II: 204], слвц. *ježibaba* id. [Mach.: 260], а також лат. *echinops* id., утворене від гр. *εχινος* 'їжак' та *ωψ* 'погляд; око' [ДГРС: 726; 1811; РО: 139; Нейшт.: 512]. У номені *будяк білий* означення зумовлене кольором нижньої частини листка; пор. чes. *bělotrň*, діал. *bílý trň* id. [Mach.: 260]. *Твердосон* (від діал. *твердий* 'міцний' і *сон*) мотивується використанням рослини як снодійного засобу [ЕСУМ, V: 531—532].

Виявляються назви ще одного виду *Senecio ritro L.* (*Senecio ruthenicus M.B.*), поширеного на півдні Лісостепу та Степу і в Криму, це *крутай* [Рог.:

121; Піск.: 117; Жел.: 384; Гр., II: 314], *мняч* (степ. [Ан.: 130; ЯТ: 15; Мак.: 134]), *мордовник* (степ. [1912, Мак.: 134]). Номен *крутаї* (пор. рос. діал. *крутаї* id.) — дериват від *крутіти*, але мотивація його неясна [ЕСУМ, III: 110—111]. Нормативним в українській літературній мові для роду *Echinops* L. став номен *голова́тень* [ВТССУМ: 250; ОВРУ: 346], уперше термінований у [ВхГик.: 82] і ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 55].

3.90.33. Уперше документуються назви поширеної в Степу і Криму, зрідка на півдні Лісостепу рослини *Xeranthemum annuum* L. *безсмертки* [Рог.: 142; Піск.: 15; Тм., I: 14; Гр., I: 45], *безсмертник* (степ. [Сред.: 518; Шест.; Мак.: 406]), *несмертельник* [1879, Мак.: 406], *сухоцвіт* [ВхБот.1905: 105; Мел.: 305], *волошки* (степ. [Ан.: 384; Ум., I: 25]), *скаженюха* (степ. [Ан.: 384; СБН: 170]). *Безсмертки* (префіксально-суфіксальний дериват від *смерть*), *безсмертник* (від *безсмертний*), *несмертельник* (від *несмертєльний*), *сухоцвіт* (від *сухий цвіт*) мотивуються тим, що засохла рослина надовго зберігає вигляд живої [ЕСУМ, I: 163], у зв'язку з чим її використовують як декоративну для формування сухих букетів [ВРУ: 694]. Номен *скаженюха* (від *скажєний* або *скаженіти*) зумовлений застосуванням рослини від укусу скаженої собаки [Ан.: 384]. *Волошки* перенесено від *Centaurea cyanus* L. (за фіолетовим кольором квіток обох рослин, пор. [ЦА: № 746, 768]. Нормою української літературної мови стала назва *безсмертки* [СУМ, I: 146; ОВРУ: 346], ухвалена у функції наукового терміна в [СБН: 170]. Крім того, *безсмертник* і *сухоцвіт* id. — літературні назви [СУМ, I: 146; IX: 870]; пор. ще рос. літ. *бессмертник* і *сухоцвіт* id.

3.90.34. Жоден із видів *Carlina* L. не має великого ареалу поширення в Україні. У джерелах фіксується кілька назв безвідносно до конкретного виду, зокрема: *дев'ятисіл*, *дев'ятисільник* (галиц. [ВхН.з.: 41]), *дев'ятосельник* (бойк., гуцул. [Нов.: 97; Гр., I: 365]), *дев'ясин* (лемк. [ВхГЛ: 409]), *дев'ятотисина* (бойк.-галиц. [Нов.: 97; Гр., I: 365]), *страхополох* (волин. [Нов.: 97]). *Дев'ятисіл*, *дев'ятисільник* перенесені від *Inula helenium* L., *страхополох* — від *Xanthium helenium* L. Варіанти *дев'ясин* < *дев'ясил*, *дев'ятосельник* — від *дев'ятисільник* id. унаслідок деетимологізації слів. Цією причиною зумовлений і номен *дев'ятотисина*. Назва *страхополох* появилася в результаті переосмислення *страхополо́х* (від *страх* і *полохати* 'лякати') і зумовлена давніми віруваннями слов'ян, що пучками, снопами колючих рослин як символів духів предків (їх ставили біля воріт або дверей хати чи хліва) можна відлякати, відігнати нечисту силу, пор. ще *чортотолох* 'колюча рослина (види *Carduus* L., *Carlina* L., *Xanthium* L. та ін.)' [ЕСУМ, VI: 344—345].

Фіксуються також назви, що стосуються конкретних видів *Carlina* L., зокрема *Carlina vulgaris* L., поширеного в Прикарпатті і Розточчі-Опіллі:

одкасник (сер. наддніпр. [РО: 140; Рог.: 116; Жел.: 557; Гор.-1: 7; Ум., I: 176]), *відкасник* [Тм., I: 172; Гр., I: 214], *віткасник* [Руб., II: 221], *дев'ятотисина звичайна* [ВхГик.: 83], *дев'ятисил звичайний* [ВхБот.1905: 105], *дівосил білий* [1893, Мак.: 84], *дев'ятник* (буков. [Ні.: 4]), *вогник*, *огник* (поділ. [Ан.: 86; СБН: 33; Мак.: 84]), *пристрит* [1882, Мак.: 84], *колючка* і *колючник* (степ. [Lind., I: 339; СБН: 33]).

Більшість цих назв пов'язана з використанням рослини у народній медицині і з магічною метою захисту від хвороб та всякої напасті (пор. [Ан.: 86]), зокрема *відкасник* і под. утворені від *відкаснути* 'захистити, відгородити', *відкасну́тися* 'відщуратися, відчепитися' (пов'язані з прасл. **kasati* 'торкати'); пор. біл. *урóчник* '*Carlina* L.' (від *урóкі* 'пристрит, уроки') [ЕСУМ, I: 392—393]. Номен *пристрит* виник унаслідок переосмислення *при́стрит* 'хвороба, викликана чийсь злим поглядом', яке в свою чергу утворилося від словосполучення **при стрімі* 'при зустрічі' (діал. *стріт* 'зустріч'): за народними уявленнями, ця хвороба настає від зустрічі з поганою людиною [ib., IV: 578]. (*В*)*огник* мотивується тим, що золою від спаленої рослини присипають у дітей «огник» [Ан.: 86]; пор. укр. діал. *огник* 'пузырчатая сыпь на лице, eczema' [Гр., III: 36]. *Дев'ятник* пов'язується з *дев'ятисил*. У складеній назві компонент *дівосил* виник на основі *дев'ясил* id. (< прасл. **devesilь* 'рослина з особливими лікувальними властивостями, *Inula helenium* L. та ін.' [ЕСУМ, II: 21—22]. Фітономен *колючка* (від *колóти*) постав унаслідок переосмислення загальноживаного слова (у цієї рослини краї листків укриті колючками; пор. рос. літ. *колючник* id. [Нейшт.: 573]), а *колючник* — дериват від *колюк* id. (< прасл. **kol'ukъ* 'колючка (рослина)'; пор. ще укр. діал. *колюки* '*Datura stramonium*' [Рог.: 121]), див. [ЕСУМ, II: 526].

Для іншого виду *Carlina acaulis* L., який зростає тільки в Карпатах, задокументовано назви *дев'ятисіл*, *дев'ятисільник* (лемк., галиц. [ВхБот.1905: 104; ВхН.з.: 84; Мак.: 84]), *дев'ятисіл* [Жел.: 176], *чортотоло́х* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., IV: 473]), *страхополох* [1882, Мак.: 84]. Із усіх цих номенів нормативним для роду *Carlina* L. в українській науковій термінології став *відкасник* [ОВРУ: 346; РУСб: 208], уперше використаний і ухвалений у ролі наукового терміна для виду *Carlina vulgaris* L. (*відкасник звичайний*) у [СБН: 33].

3.90.35. Продовжують документуватися успадкована від праслов'янської мови назва поширеної по всій Україні і добре відомої в народі рослини *Arctium lappa* L. (*Arctium majus* Bernh., *Lappa major* Gaertn.) *лопу́х* (волин., сер. наддніпр., степ. та ін. [КотлЕ: 89; Б.-Н.: 213; ВхПч., I: 8; Сред.: 519; Рог.: 112; Гр., II: 377]) (< прасл. **lorichъ* id. [ЕСУМ, III: 289—290]), а також староукраїнської мови *ріп'як* [Вол.: 138; Мак.: 200], *ріп'як*, *ріп'єк*, *реп'як* [Жел.: 800, 808], *рип'як* [Нов.: 96; Гр., IV: 17]. Крім них, у

досліджуваний період функціонують новотвори: *lorucha* (галиц. [Hoelzl: 153]), *лепу́х* (галиц.-волин., поділ. [ВхПч., I: 8; II: 29; Гр., II: 356; Мел.: 152; Мак.: 200]), *лапу́х* [Б.-Н.: 205], *липу́х* (уман. [Ан.: 185; Ум., II: 37]), *лопу́шник* [Рог.: 112; Піск.: 128; Гр., II: 378], *лопушні́к*, *лопушня́к*, *лопуши́на* [Піск.: 128; Жел.: 413], *гіркий лопух*, *гіркий ўопух*, *гіркий опух*, *опуша* (лемк. [ВхГЛ: 403, 444; Гр., II: 285; III: 61]), *лопух звичайний* [Вол.: 137; Мак.: 200], *лопух більший* [ВхГик.: 82; ВхБот.1905: 103; Мел.: 152], *реп'ях* [КотлЕ: 151; Б.-Н.: 311; Закр.: 500; Піск.: 223; Жел.: 800; Гр., IV: 13], *ріп'ях*, *ріп'єх* [Жел.: 808], *ріп'лях* (волин. [ВхПч., I: 8; Гр., IV: 24]), *дідовнік* [Рог.: 112; Піск.: 67; Ум., II: 67; Тм., I: 141; Гр., II: 378], *дідовник* [Жел.: 184].

Варіант *лапу́х* записаний, можливо, в поліських акаючих говірках, у яких ненаголошений [о] вимовляється як [а] або ж виник унаслідок народноетимологічного зближення *лопу́х* із *лапа*. Варіант *липу́х*, імовірно, також виник від *лопу́х*, але під впливом слова *ліпнути* (плоди лопуха прилипають до одягу, шерсті тварин і т. ін.). *Лепу́х*, вірогідно, із *липу́х* id.; пор. укр. діал. *лепéць*, *лепті́ця* 'Asperugo procumbens L.', рос. діал. *лепéльник*, *лепшкі*, *лепу́шки* 'реп'ях' і т. п., які пов'язані етимологічно з *ліпнути* [ЕСУМ, III: 238]. *Лопу́шнік*, *лопушня́к*, *лопуши́на* — деривати від *лопу́х*. Лемк. *опуша* (зб. від *опух* 'лопух'), компоненти складених назв *опух*, *ўопух* виникли або на українському мовному ґрунті як гіперизми внаслідок помилкового сприйняття початкового [л] як протези та заміни її на [ў] або, менш імовірно, під впливом західнослов'янських мов, пор. чes. *opuch* 'лопух' [Mach.: 255]. *Реп'ях* і под. пов'язуються етимологічно із прасл. **rěpъjь* : **rěpějь* 'реп'ях, колючка' [ЕСУМ, V: 63—64]; пор. ще біл. діал. *рапéйнік*, *рапéшнік*, *рапéх* і под. id. [ЛАБНГ, I: № 254]. Номен *дідовнік* утворився, очевидно, від діал. *дід* 'колючі рослини *Cirsium* L., *Carduus* L. та ін.' на основі подібності чіпких плодів (< прасл. **dědъ* id. [SP, III: 122]); пор. ще біл. діал. *дзядоўнік*, *дзяду́ні* 'Arctium lappa L.' [ЛАБНГ, I: № 254].

Документуються назви ще двох видів *Arctium* L., поширених по всій Україні, але, очевидно, менш відомих людям, це *Arctium minus* Bernh. (*Lappa minor* DC.) і *Arctium tomentosum* Mill. (*Lappa tomentosa* Lam.). Для першого записано, крім успадкованої від праслов'янської мови назви *репій* (надсян., бойк.-галиц. [ВхН.з.: 47]) < прасл. **rěpъjь* : **rěpějь* id. [Сабадош 1996: 12] ще такі: лемк. *гіркий лопух* (*опух*) і *гірке опуша* [ib.; Мел.: 152], *лопух менший* [ВхГик.: 82]. Для другого фіксуються назви *лопух* (степ. та ін. [РО: 146; Волк.: 171; ЯТ: 19]), *ріп'лях* (волин. [ВхПч., I: 8; Гр., IV: 24]; пор. приказку «Ріп'лях — рідний брат лопуха» [ВхПч., I: 8]), *репейник* і *ріп'як* (буков. [Ні.: 7; Мак.: 200]), *дідовник* [РО: 146]. Крім *репій*, усі інші назви вживаються й для позначення виду *Arctium lappa* (див. вище). Нормативним в українській літературній мові для роду *Arctium* L. став номен *лопу́х* [СУМ, IV: 547;

ОВРУ: 347], уперше термінований В.Волянном [Вол.: 138], підтриманий у [ВхГик.: 82; Мел.: 152—153] і ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 15]. У сучасній українській мові нормою вважається з цим значенням ще *реп'ях* [СУМ, VIII: 512]. Не вдалося виявити в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. зафіксовані в староукраїнських писемних пам'ятках (див. [Сабадош 1996: 134]) назви *Arctium* L. *рѣпец*, *лоп'ян* (*великий*) [1642, Слав.: 120, 250], *лопан* [1775, ЛО: 62].

3.90.36. Уперше документуються назви поширеної в Поліссі і на півночі Лісостепу рослини *Jurinea pseudocyanoides* Klok. (*Jurinea cyanoides* Rchshb.) *білка*, *наголіватки* [Рог.: 125; Волк.: 172; Піск.: 19; Гр., I: 65; II: 477], степ. *поріз* [Lind., I: 344; СБН: 81] і *поріз-трава*, галиц. *подбіл* і *грязник мужеський*, поділ. *огник*, київ. *пижмо* [Ан.: 182; СБН: 81]. *Білка* (від *білий*) мотивується, мабуть, кольором нижньої частини листків рослини (пор. іншу назву *подбіл*), *грязник* (від *грізти*, з яким етимологічно пов'язується *гріжа* 'хвороба' < прасл. **gryža* id. [ЕСУМ, I: 694]) — використанням рослини від грижі [Ан.: 182], *поріз* (від *порізати*), — вірогідно, гоструватими щетинками, якими усіяна верхня частина прикореневих та нижніх стеблових листків [ВРУ: 699; ЕСУМ, IV: 522]. Перенесені назви *пижмо* — від *Tanacetum* L., *подбіл* — від *Tussilago farfara* L., *огник* — від діал. (поділ.) *огник* 'висип на шкірі, який лікують цією рослиною' [Ан.: 182]. Номен *наголіватки*, ймовірно, перенесений від *Centaurea cyanus* L., *Centaurea jacea* L. (види волошки); пор. назву іншого виду *Jurinea stoechadifolia* DC. *волошки* (катер. [Ан.: 182]), а також латинське видове означення *cyanoides*, утворене від гр. *κύανος* 'волошка' [ДГРС: 99; Кг.: 60]. Жодна з цих назв не стала нормативною в сучасній українській мові. У цій ролі закріпилася запозичена від латинської *юринія* [ОВРУ: 348; РУСб: 294], яка в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. не виявляється.

3.90.37. У ряді джерел подаються українські назви *Carduus* L. безвідносно до конкретного виду, зокрема й успадковані від праслов'янської мови *чортполóх* [Ум., IV: 84] (< прасл. **čьrtopolъхъ* 'колючі рослини *Carduus* L., *Cirsium* L., *Xanthium* L. та ін.' [ЕСУМ, VI: 344—345]) і в різних фонетичних варіантах *бодя́к* (лемк., галиц. та ін. [Гол.: 369; Жел.: 36; ВхН.з.: 40; Мак.: 79]), *бодя́к* (галиц., поділ., сх. поліс. та ін. [Гол.: 369; Жел.: 37; Гр., I: 81; Мак.: 79]), *будя́к* (півд.-сх. та, може, ін. гов. [Кв., I: 71; Шевч., I: 48; Б.-Н.: 71; Закр.: 268; Сред.: 519; Гр., I: 106]), *бодля́к* (галиц. та ін. [Гол.: 369; Гр., I: 80]) < прасл. **bodakъ* id. [ЕСУМ, I: 280]. Крім них, фіксуються інновації *коляк* (буков. та ін. [Кміц.: 126; Мак.: 79]), *колькóвнік*, *коля́чник* (закарп. та ін. [ВхЗак.: 226—227; ВхН.з.: 40]), *колю́чка* [Жел.: 361; Тм., I: 172], *чортóве насі́ня* (закарп. [ВхЗак.: 227; ВхН.з.: 40]), *реп'я́х* [Левч.: 140; Тм., I: 72], *драпáч* (галиц. [Ан.: 84; Ум., II: 29]), *иті́чка* [Тм., I: 72], *байдра́к* (галиц. [ВхПч., II:

30]), *женське серце* (лемк.), *хлопське серце* (закарп.) [ВхН.з.: 40], *перекотіполе* і *покотіполе* (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 276, 289]), *бозятник* (закарп. [Чопей: 16]).

Коляк, кольківник, колячник, колючка (від *колоти*; пор. спробу реконструкції прасл. діал. (сх. слов.) **kol'ukъ : *kol'uka : *kol'akъ* 'колюча рослина' [ЕСУМ, II: 526]), *драпач* (від діал. *др'пати* 'дряпати') мотивуються колючістю рослини [ib.: 122]. *Реп'ях* перенесено від *Arctium lappa* L. Стосовно номена *байдрак* зроблена спроба пояснити його як результат дестимологізації *бодлак* або *бодяк* id. [ib., I: 116]. Можливо, виник внаслідок переосмислення *байрак* 'ліс у яру, в долині або яр, порослий лісом, чагарником' за місцем зростання рослини. Назви *перекотіполе* і *покотіполе* (від *перекотіти*, *покотіти* і *поле*) П.Білецький-Носенко пояснює так: «Растение из породы кардусов, которое в осени ветер срывает и катает по полям» [Б.-Н.: 289]. *Бозятник* походить, вірогідно, від *боз* 'бузина, *Sambucus* L.', але мотивація неясна.

Що ж до окремих видів *Carduus* L., то документуються назви виду *Carduus acanthoides* L. — *волчец, бодяк* [Вол.: 136], *бодяк* [Тм., I: 44; Мел.: 63], *осот колючий, кольковник* [ВхБот.1905: 103], *осёт* [Вол.: 136; Жел.: 580; Тм., II: 194], *осотій* [ВхГик.: 82; Жел.: 580], *осетій* [Жел.: 577]; вид *Carduus crispus* L. — *храбу́ст, хробу́ст* [РО: 144; Рог.: 115; Ум., II: 29; Гр., IV: 412—415], *хробу́с* [Рог.: 115; Піск.: 278; Мел.: 64], *храпу́ст* (буков. [Ні.: 4; Мак.: 79]), *колюки* (волин. [1889, Мел.: 64]); вид *Carduus nutans* L. — *будяк* (степ. [Волк.: 165; Сред.: 519; ЯТ: 12]), *бодяк* [РО: 144; Рог.: 115], *чортополо́х* (буков., степ. та ін. [Парт.; Рог.: 115; Піск.: 224; Ні.: 4; Гр., IV: 473; ЯТ: 12]), *ріняк* [Рог.: 115; Піск.: 224; Гр., IV: 24], *реп'ях польові* [Волк.: 174; Піск.: 223], *реп'ях польовий* [Гр., I: 174], *осотій* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., III: 70]), *осотій звислий* [ВхГик.: 82], *скин* (поділ. [Рог.: 115; Піск.: 238]).

Перші дві рослини поширені по всій Україні, а третя — в Карпатах, Поліссі і Лісостепу. Про *осёт, осёт, осотій, осетій* див. п. 3.90.38, *ріняк, реп'ях* — п. 3.90.35. Ботанічний номен *храбу́ст* — результат переосмислення діал. *храбу́ст* 'листя капусти; нерозвинені головки капусти' [Гр., IV: 412; СУМ, XI: 136]; пор. прасл. **xrabustъ*, яке первісно мало значення 'хруст, шурхіт, шелест' і належало до слів звуконаслідувального походження — від **xrab-* / *xrob-* / (**xarb-* / *xorb-*) і пов'язувалося зі звуками, які утворюються при поїданні твердих соковитих рослин [ЕСУМ, VI: 207; Фасм., IV: 273; 276—277; Sław., I: 77—784; ЭССЯ, VIII: 99—100]. Номен *скин* — рунізм; пор. рум. діал. *schin* id. [Borza: 40] < аром. *scin* id. < лат. *spinus* 'терен' [DLRM: 789; ДЕМ: 393]. Нормою української літературної мови для роду *Carduus* L. став *будяк* [СУМ, I: 249; ОВРУ: 349], відомий у багатьох сучасних українських говорах [САБЛ: № 72], ухвалений як науковий термін у [СБН:

31]. Нормативним у сучасній українській мові є також *чортополо́х* 'народна назва колючого бур'яну (будяків, осоту, татарнику тощо)' [СУМ, XI: 365].

3.90.38. Фіксуються назви *Cirsium* L. без стосунку до певного виду, зокрема *бодак* (гуцул. [Нов.: 97]), *бодлак, бодляк* (галиц., поділ. [ВхПч., II: 30; Шейк., I: 173; ВхН.з.: 41; Мак.: 98]), *коляк* і *колячина* (лемк.), *колюк* і *байдрак* (галиц.) [ВхН.з.: 41], *драпач* [Руб., III: 44], *осет* (закарп. та ін. [Чопей: 237]), *осетій* (галиц. [Hoelzl: 155; ВхПч., II: 30]), гуцул. *осетень* [Ошищук: 155] і *осіти* [Шух., I: 20; Гр., III: 71]). Майже всі ці назви М.Мельник відносить до виду *Cirsium arvense* Scop., який зростає в Карпатах, Розточчі-Опіллі, Поліссі, правобережному Лісостепу, зрідка в Криму. Джерела фіксують ще такі його назви: успадковану від праслов'янської мови *осёт* [Сред.: 519; Рог.: 118; Волк.: 173; Жел.: 580; Гр., III: 70] < прасл. **osъtъ* id. [ЕСУМ, IV: 225], відоме зі староукраїнської мови [1627, Бер.: 185] запозичення від польської мови *осёт* [Парт.; ВхСпис; Гр., III: 66], а також новотвори: із протезою [в] *восёт* (волин., поділ. та ін. [ВхПч., I: 9; Гр., I: 256; Мак.: 98]), а також *бодлак осет* [ВхГик.: 82], *осетій, осётник, осятник* і *осіта* (усі закарп. [ВхН.з.: 41; Мел.: 80]), *наголоватки* [Рог.: 1118; Жел.: 471; Гр., II: 477], *наголоватень* [Ан.: 100; СБН: 40], *головатник* (буков. [Ні.: 4; Мак.: 99]), *жабрій* [1891, Мак.: 99; Гр., I: 470], *жибрій* [Волк.: 168; Гр., I: 480], *жебрей* [Руб., V: 5], *жербій* [Рог.: 118; Піск.: 75; Жел.: 220; Тм., I: 286; Гр., I: 479], *живокость* (полт.), *капустник* (галиц.) [Ан.: 99; Мак.: 99], *відьмине зілля* [Рог.: 118; Гр., I: 235], *татарник* (степ. [Lind.: I: 334; Мак.: 99]).

Живокость перенесено від *Symphytum* L., *татарник* — від *Oporodon acanthium* L., *жабрій* — від *Galeopsis* L., *наголоватки* — від *Centaurea* L. Останній номен, а також *наголоватень, головатник* могли утворитися й незалежно від *головá* (за зовнішнім виглядом квітки). Варіанти *жебрій, жибрій* < *жабрій* (унаслідок характерної для ряду південно-західних говорів зміни [a] > [e] або [u] після м'яких та шиплячих приголосних). Варіант *жербій* < *жабрій* у результаті метатези [б] і [р] та переходу [a] в [e] після шиплячого. *Капустник* (від *капу́ста*) зумовлене хрусткістю, як у капусти, листя осоту; пор. подібну мотивацію назви *храбу́ст* і под. 'Carduus L.' (див. п. 3.90.37). Із *осіта* пор. *осіка* 'дерево *Populus tremula* L.' (< прасл. **osika* id.), *осá* 'оса' (< прасл. **osa* < **opsa* id.); суфікс *-ита* < *-ика* внаслідок характерного для закарпатських та деяких інших південно-західних говірок одзвінчення [к] у [г] перед голосним. Назва *відьмине зілля* зумовлена, видно, використанням рослини із магичною метою.

Для виду *Cirsium vulgare* Ten. (*Cirsium lanceolatum* Scop.), поширеного по всій Україні, крім успадкованої від праслов'янської мови *дід* (сер. поліс., сер. наддніпр. та ін. [РО: 145; Рог.: 118; Піск.: 67; ВхН.з.: 41; Гр., I: 388; ЯЧ: 138] < прасл. **dēdъ* 'колюча рослина, *Cirsium* L., *Carduus* L. та ін.' [SP, III:

122]), появляються новотвори *дідовнік* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 118; Гр., I: 389; Руб., III: 35; ЯЧ: 138]; від *дід* id.), *дрябчак* [Волк.: 168; Жел.: 207; Гр., I: 450; Руб., III: 48], *терн свинячий* [Шейк., V/1: 41; Жел.: 959], *будяк* (степ. [Lind., I: 331; СБН: 41]), *бодлак ланцетолістий* [ВхГик.: 81], *куриця* (київ. [Ан.: 100; СБН: 41]). *Дрябчак* пов'язується із *дряпати* (пор. рос. діал. *дрябать* 'дряпати'), мотивуючись колючістю рослини [ЕСУМ, II: 136]. Назва *терн свинячий* виникла внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення також у зв'язку з колючістю рослини (означення *свинячий* має значення 'несправжній; поганий'; пор. рос. діал. *свиной терн* 'Cirsium vulgare' [ib.]). Назва *куриця* постала, ймовірно, теж у результаті переосмислення діал. *куриця* 'курка' за подібністю кудлатого суцвіття до курки-квочки.

Поширений майже по всій Україні, крім Степу і Криму, вид *Cirsium oleraceum* Scop. у джерелах представлений назвами: *храбу́ст* [Волк.: 176; ВхЮж.: 77; Жел.: 1045; Гр., IV: 412]), *хробу́ст* (харк. та ін. [Рог.: 118; Гор.-2: 370; Гр., IV: 415]), *жовтий храбу́ст* [Піск.: 76], *жоб́тий хробу́ст* [Рог.: 118; Гр., I: 489], *жовтий ф́рабу́ст* [Руб., V: 12], *кльо́чник* (бойк. [ВхПч., IV: 14; Жел.: 351]), *кльо́шник* [Жел.: 351]). Про *храбу́ст* див. п. 3.90.37. Означення *жоб́тий* пояснюється кольором суцвіття рослини. Компонент *ф́рабу́ст* у складеній назві виник як гіперизм унаслідок помилкової заміни початкового [x] на [ф], під впливом таких діалектних слів, як *ф́устка* 'хустка', *ф́утко* 'хутко' і под. [Дзендзелівський 1965: 49]. *Кльо́чник* (від *ключ*) мотивується, вірогідно, подібністю кількох укупі скручених кошиків суцвіття до в'язки ключів [Нейшт.: 577]; пор. назву *кльо́чики* рослини *Primula veris* L. зі схожим суцвіттям [Мак.: 294].

Для інших видів *Cirsium* L. джерела документують лише по 2—3 назви, зокрема для *Cirsium canum* All. — *гри́цьки* [Рог.: 118; Гр., I: 327; Руб., II: 39], *гри́цьки* [Піск.: 59], *жирбі́й* [Рог.: 118; Піск.: 59], *жербі́й* [Гр., I: 479]; для виду *Cirsium palustre* Scop. (*Carduus palustris* L.) — *бодáк* (волин. [ВхПч., I: 9; Гр., I: 80]), *бодяк* [Руб., I: 238], *бодлак болотяний* [ВхГик.: 80], *страхопу́д* (гуцул. [1909, Мак.: 100]); для виду *Cirsium rannonicum* Link — *бодлачо́к* і *гузики* (волин. [Нов.: 97; Гр., I: 80]), *пуго́вник* (сх. укр. [Гор.-2: 370]); для виду *Cirsium erisithales* Scop. (*Carduus erisithales* Jacq.) — *лаба́з* (галиц. [ВхПч., I: 9; Жел.: 394; Гр., II: 337]), *лабу́з*, *хабу́з* [Жел.: 394]; для виду *Cirsium rivulare* All. (*Carduus rivularis* Jacq.) — *щербáн* (бойк.-галиц., сер. наддніпр. та ін. [ВхПч., II: 30; Гр., IV: 524; ЯЧ: 138]), *щербáн вели́кий* (бойк.-галиц., гуцул. та ін. [ВхПч., II: 30; Мел.: 81]), *обрі́дник* (гуцул. [ВхН.з.: 42; Мел.: 81]); для *Cirsium heterophyllum* Hill (*Carduus heterophyllum* L.) — гуцул. *храбу́сть* [Нов.: 97] і *храбу́ст* [ВхН.з.: 41]); для виду *Cirsium polonicum* Iljin (*Cirsium eriophorum* Scop.) — *верти́поле* [1891, Мак.: 99].

Гри́цьки виникло внаслідок перенесення власного імені *Гри́цьки* на цю рослину, однак мотивація неясна. Можливо, пов'язується з тим, що ця рослина цвіте аж до жовтня, коли християни відзначають одне зі свят на честь св. Григорія. Номен *страхопу́д* постав унаслідок переосмислення *страхопу́д* 'опудало, страховисько', 'людина або тварина, що має потворний зовнішній вигляд': ця рослина і справді має страшний вигляд, див. [ЦА: № 559], пор. ще [ЕСУМ, V: 436]. *Бодлачо́к* — демінутив від *бодлак* 'Cirsium L., *Carduus* L. та інші колючі рослини', *гузики* — від *гудзики*, пор. іншу назву цієї рослини *пуго́вник* (від діал. *пу́говиця* 'гудзик' [ЕСУМ, IV: 626]); ці назви зумовлені формою бутона квітки, який ще не розкрився. Припускають, що *лаба́з* < *лабу́з* id., яке від діал. *лабу́з* 'бур'ян; стебла бур'яну; листки, що прикривають качани кукурудзи' [ЕСУМ, III: 173—175]. Очевидно, тим самим шляхом виник і фітономен *хабу́з* — у результаті звуження і спеціалізації значення діал. *хабу́з* 'бур'ян' [Жел.: 1032], пов'язаного з прасл. **xabъ* 'поганий', **xabiti* 'псувати' [ЕСУМ, VI: 147].

Назва *щербáн* (від *щербá* 'щербина'; пор. діал. *щербáн* 'щербата посудина') мотивується, очевидно, щербатим листям рослини [ЕСУМ, VI: 506]; пор. чес. *štěrbák*, *ščrbák* 'різні види *Cirsium* L.' [Mach.: 231, 256]. Гуцульський ботанічний номен *обрі́дник* пов'язується, вірогідно, із гуцул. *обр'ідний* 'бридкий' із огляду на неприємний вигляд рослини (пор. вище назву іншого виду осоту *страхопу́д*); пор. ще полт. *обрі́да* 'отвращение, омерзение', *обрі́дний* 'противный' [Гр., III: 24]. Менш переконливим, на наш погляд, є припущення в [ЕСУМ, IV: 143], що фітономен *обрі́дник* пов'язаний із *обрі́дний* 'рідкий; недорідний' на тій основі, «що осот зріджує посіви, викликає недорід». Номен *верти́поле* — від *верти́ти*, ймовірно, зі значенням 'свердлити, робити отвори' і *по́ле*, мотивується, очевидно, великим прямим коренем.

Із усіх назв видів *Cirsium* L. нормативним став *осо́т* [СУМ, V: 782; ОВРУ: 351], уперше термінований у [Мел.: 80—81] і ухвалений у ролі наукового терміна в [СБН: 40], де, правда, для виду *Cirsium lanceolatum* родовою назвою ухвалено не *осо́т*, а *дід* [ib.: 41].

3.90.39. Уперше джерела документують назви поширеної по всій Україні рослини *Oporordum* (*Oporordon*) *acanthium* L. *тата́рник* [Ан.: 232; Шейк., V/1: 23; Гр., IV: 249; Мел.: 189], *тата́рнік* [Жел.: 951], *будяк* (степ., катер. [Сред.: 519; Ан.: 232; ЯТ: 23]), *бодяк* (гуцул., буков., поділ. та ін. [Шух., I: 21; Гр., I: 81; Мак.: 247]), *бодяк волохатий* (поділ. [Ан.: 406; СБН: 104]), *чорто́полох* (буков., поділ., степ. та ін. [Вол.: 136; Ні.; Мак.: 247]), *байдрак чорто́полох* [ВхГик.: 82; Жел.: 10; ВхБот.1896: 132]. Майже всі ці назви вживаються і для позначення інших колючих рослин — *Cirsium* L., *Carduus* L. тощо (див. вище). Із цієї властивістю рослини пов'язується і назва

татарник (асоціюється, можливо, з колючою бородою татарина), яка стала літературною нормою української мови для роду *Oporordum* L. [СУМ, X: 43; ОВРУ: 353], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 104]. Як народна назва колючих рослин *Carduus* L., *Cirsium* L., *Oporordum* L. та ін. лексема *чортополóх* подається в [СУМ, XI: 365].

3.90.40. У цей період також уперше появляються в українській писемності назви поширеної по всій Україні, крім Криму і півдня Степу, рослини *Serratula tinctoria* L. *серп* [Ан.: 327; Тм., I: 165; Ум., II: 12; Мел.: 259], *серпóк* [Жел.: 862], *серпíй* [Ан.: 327; Мел.: 259], *серпúха* [Рог.: 136; Піск.: 215; Гр., IV: 116; Руб., XI: 31], *серпник* (буков., поділ. [Ні.: 11; Мак.: 342]), *щербáк* (галиц.), *тúрі язикí* (гуцул.-покут.) [ВхН.з.: 57; Мел.: 259], *тúрі язíки* [Жел.: 993], *бодячок* (волин. [Ан.: 327]), *будячóк* [Ум., IV: 22; Мел.: 259], *яловéнь* (київ.), *страхополóх* (волин.) [Ан.: 327; Ум., IV: 225; Мел.: 259], *різать барвильник* [ВхГик.: 81; Мак.: 342], *жовтіло* [Рог.: 136; Піск.: 76; Жел.: 224; Гр., I: 489], *крокос дикий* [Петр.: 19], *красноголовець* [1914, Мак.: 342].

Номен *серп*, демінутив *серпóк* виникли як наслідок переосмислення загальноновживаних слів у зв'язку з подібністю забулених колючих країв листків рослини до серпа; пор. рос. *серпúха*, біл. *сярпúха* [Кис.: 121], пол. *sirp*, *sirpik*, *sierpik*, *sierpnik*, чес., ст. чес. *srpek*, слвц. *sírok*, болг. *сърпец*, серб., хорв. *srpan*, *srpac*, слвн. *srpek* id. [Mach.: 258; Ан.: 327]; пор. ще подібні за принципом номінації компонент *різать* (від *різати*) української складеної назви цієї рослини та іншу українську назву цієї рослини *щербáк* — від *щербá* 'щербина'; пор. рос. діал. *зубчатая* или *щербинная трава* id. [ЕСУМ, VI: 506]. У зв'язку з формою листків рослини утворилася назва *тúрі язикí* як результат метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення. *Будячóк* (*бодячок*) — демінутив від *будяк* (*бодяк*), що є назвою колючих рослин (див. вище). *Жовтіло* (мабуť, від *жовтіти* 'робити що-небудь жовтим') мотивується використанням рослини для виробництва жовтої фарби [Ан.: 327]; пор. ще у складених назвах компоненти *барвильник* (від *барвіти* 'забарвлювати'), а також компонент *крокос* (від діал. *крокос* 'Crocus L., шафран'), що пов'язується з таким самим використанням рослини. Номен *красноголовець* (від *красний* 'гарний', діал. 'червоний' і *голова́*) зумовлений яскравою червоно-фіолетовою квіткою цієї рослини (див. [ЦА: № 719]). Нормою української літературної мови для роду *Serratula* L. стала назва *серпíй* [СУМ, IX: 140; ОВРУ: 363], ухвалена як науковий термін у [СБН: 143].

3.90.41. Із понад 60 видів *Centaurea* L. (волошка), які зростають на території України, найвідоміші в народі три: *Centaurea cyanus* L., *Centaurea scabiosa* L. та *Centaurea jacea* L. Перші два поширені по всій Україні, а третій — у лісових районах Карпат та Криму, Лісостепу, Степу. У досліджуваний нами період майже всі назви видів *Centaurea* L., крім номена *волошка* (сер.

наддніпр., степ., галиц. та ін. [Максимович 1827: 186; Гол.: 412; Закр.: 282; Сред.: 518; Левч.: 9; Гр., I: 252]), *волошки* (сх. укр. та ін. [Войц.: 290; Рог.: 116; ВхПч., I: 9; Піск.: 42; Ум., I: 64]), який починає фіксуватися в джерелах української мови від II пол. XVIII ст. [1775, ЛО: 30], документуються вперше, зокрема назви виду *Centaurea cyanus* L.: *синéць* (галиц. [ВхПч., I: 9; Гр., IV: 120]), *синец* (лемк. [ВхГЛ.: 464; ВхН.з.: 41]), *синічник* (бойк. [ВхПч., IV: 14; Мел.: 71]), *синьоцвіт* (поділ. та ін. [1913, Мак.: 86]), *головатень* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., I: 302]), *наголоватень* [Жел.: 471], *люблю і ненавижу* (черніг. [Ан.: 89]), *кукіль* (*кукóль*) (сер. наддніпр. [Б.-Н.: 199]), *васільки* (сх. укр. [Закр.: 274; Рог.: 116; Піск.: 30]), *васильок* (буков., галиц., сх. укр. [Марк.: 86; Парт.; Ні.: 4; Мак.: 87]), *петрів батіг* [Закр.: 449], *блáват* (зах. укр., волин. [Вол.: 135; Гавр.: 137; Гол.: 366; ВхПч., I: 9; Ні.: 4; Гр., I: 70]), *блéвіт* (галиц. [ВхПч., I: 9; Гр., I: 72]), *блáватень* [Жел.: 31], *блават синюк* [ВхГик.: 81], *глават* (волин. [Ан.: 89; Мак.: 86]).

Назва *синéць* та споріднені (від *синій*) мотивуються кольором квітки [ЕСУМ, V: 235—236]; пор. ще рос. *синоцветка*, *синюшка*, *синюшник* і под. [Ан.: 89], чес., слвц. *sinokvet*, нім. *Blaublume* id. [Mach.: 259]. Перенесені назви *кукіль* (*кукóль*) — від *Agrostemna githago* L. (за подібністю вузьких листочків), *петрів батіг* — від *Cichorium intybus* L. (за формою і кольором квітки). У цей спосіб можна би трактувати й *васільки* як перенесене від *Ocimum basilicum* L., якби ці рослини мали хоч якусь подібність. Тому, можливо, українська назва зі значенням 'Centaurea cyanus' запозичена від рос. *василёк* (уживається на більшій частині Росії), *васільки* id. [Ан.: 89]. У правильності такої версії упевнює й факт суцільного вживання цієї назви в північній частині білоруських говорів, у той час як у південній суцільно поширений із цією семантикою номен *валóшка* [ЛАБНГ, I: № 229]. Назви *головатень*, *наголоватень* (від *голова́*), як і подібні назви *Cirsium* L. (див. п. 3.90.38), мотивуються круглою формою квітки рослини, пор. [ЕСУМ, I: 551—552; IV: 22]. *Блáват* запозичене через пол. *blawat* (від XV ст.) < с.в.нім. *blawe* (*blaw*, *blá*) 'синій' [ЕСУМ, I: 202; Вр.: 30]. Назва *глават* виникла, очевидно, на основі *блáват* унаслідок контамінації останнього з *глава* 'голова' під впливом *головатень* і под. 'волошка', пор. [ЕСУМ, I: 518].

Як назви виду *Centaurea scabiosa* L. задокументовано *волошки* (степ. [Ан.: 91; Ум., I: 2; Тм., I: 14]), *будáк* (галиц. [ВхПч., I: 9; Гр., I: 105]), *труслін* (волин. [Ан.: 91; Шейк., V/1: 93; Жел.: 989; Гр., IV: 290]), *бурівнік* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., I: 112]), *наголоваток фіолетовий* (степ. [Ан.: 91; СБН: 35]), *васильок* (степ. [Lind., I: 353; СБН: 35]), *ясокор боровий* (галиц. [Ан.: 91; Мак.: 88]), *репехи* (катер. [Ан.: 91; СБН: 35]). *Будáк* < *бодáк* 'будяк' [ЕСУМ, I: 277] (за подібністю форми і кольору квітки до будякової). *Бурівнік*, — мабуť, від *бір*, *бору* 'сосновий ліс' (за місцем зростання рослини; пор. означення у

складеній назві цього виду *ясокор боровий* [ЕСУМ, I: 301], а також *боровий підбіл* '*Centaurea marschalliana*' (див. трохи нижче).

Для виду *Centaurea jacea* L. зафіксовані назви: *головінка* (бойк.-галиц. [ВхПч., IV: 14; Жел.: 149]), *наголоватки* (поділ. [Ан.: 90; Ум., I: 2; Руб., VII: 19]), *підойма* (бойк.-галиц. [ВхН.з.: 41; Мел.: 71]), *міцне зілля* (лемк. [ВхГЛ: 436; ВхН.з.: 41; Гр., II: 152]), волин. *сердечна трава* і *синеголов* [Ан.: 90; Ум., I: 2; Мел.: 71], *польовий васильок* (буков. [Ні.: 4; Мак.: 87]), *строкста польова* [Рог.: 116; СБН: 35], *стропста полевая* (галиц., сх. укр. [Ан.: 90; Піск.: 250]), *строката*, *строкета* [Руб., XI: 105], *блават багровий* [ВхГик.: 81]. Про номени *головінка*, *наголоватки* (від *голова*; пор. пол. *głowienka*, *głowacz*, *głowaczniki* id. [Мај., II: 181]), *блават*, *васильок* див. вище. Назви *підойма*, *міцне зілля*, *сердечна трава* мотивуються застосуванням рослини в народній медицині [Ан.: 90]. *Синеголов*, як уважав М.Анненков, — сумнівна назва, бо квітки рослини не сині, а рожево-червоні (див. [ЦА: № 626]); можливо, виникла під впливом подібних назв виду *Centaurea cyanus* L., у якого квіти теж синього кольору (див. вище). *Строкста* (у [Мел.: 71] при покликанні на [Рог.] ця назва, ймовірно, через описку спотворена — *строкота*), *стропста*, *строкета* — деетимологізовані варіанти якогось слова, можливо, чужомовного, але нам не відомого.

У джерелах української мови досліджуваного тут періоду уперше виявляються також назви інших видів *Centaurea* L., зокрема виду *Centaurea marschalliana* Spreng. — *порушник* [Рог.: 116; Піск.: 22; Гр., IV: 356], *підбіл* [Руб., X: 80], *боровий підбіл* (київ. [Рог.: 116; Ан.: 90; Піск.: 22; Мел.: 72]), *животрава* (київ. [Ан.: 90]); виду *Centaurea diffusa* Lam. — степ. *верблюдка* [Сред.: 518; ЯТ: 12], *росторопша* [Сред.: 518] і *волошка* [ЯТ: 12]; виду *Centaurea phrygia* L. — *блават пернаток* [ВхГик.: 81]. Назви *порушник* (від *порушити*) і *животрава* (віж *живий* і *трава*) зумовлені застосуванням рослини в народній медицині. *Підбіл* перенесено від *Tussilago farfara* L., *росторопша* — від *Silybum marianum* Gaertn., *верблюдка* — від *Corispermum* L. Компонент *пернаток* у складеній назві утворений від *пернатий* і мотивується пірчасто-роздільною формою пелюстків квітки [ЕСУМ, IV: 352].

Із усіх назв *Centaurea* L. нормативною родовою назвою закономірно стала *волошка* [СУМ, I: 734; ОВРУ: 355], поширена у переважній більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 10], ухвалена як науковий термін у [СБН: 34].

3.90.42. Крім уживаних у староукраїнській мові (див. [Сабадош 1996: 135]) назв поширеної по всій Україні і добре відомої в народі рослини *Cichorium intybus* L. *подорожник* [Парт.; Мак.: 97], *цикорія* [ВхГик.: 82; ВхБот.1896: 132], *цикорія* [Жел.: 1053; Ум., I: 190], у період XIX — поч. XX ст. джерела української мови фіксують новотвори, зокрема варіант

чоловічого роду *цикорий* [Рог.: 116], складену назву *дика цикорія* [Коб.: 324], а також уперше *петрові батогі* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Авг.: 26; Сред.: 520; Жел.: 630; Ум., III: 35; Тм., II: 243; Гр., III: 32—33]), *петрів батіг* [КотлЕ: 132; Волк.: 173; Степовик, I: 40; ЯЧ: 139; ЯТ: 13], *петрові батіжки* (волин. [ВхПч., I: 9; Мел.: 79]), *батіжки св. Івана* (галиц. [ВхПч., I: 9; Гр., I: 33]), *батіжник* (лемк. [ВхБот.1896: 105; ВхН.з.: 41; Мел.: 79]), *батужник* (закарп. [Чопей: 8; Мак.: 97]), *придорожник* [Вол.: 137; ВхГик.: 83; Жел.: 744; Тан.: 62], *серпівнік* (бойк., гуцул. [Шух., I: 21; Гоц.1900: 124; Гр., IV: 116; Онишук: 155]), *дидориця* (гуцул. [Гавр.: 138; ВхГик.: 83]), *дидорця* [Жел.: 182], *дидорець* [Петр.: 10], *гонько* (лемк. [ВхГЛ: 404; Гр., I: 309; ВхН.з.: 41]), *голубій* (закарп. [ВхН.з.: 41; Мел.: 79]), *кульбабка* [Б.-Н.: 199], буков. *терник* [Ні.: 4; Мак.: 97], *терник* [Мај., II: 206; Мак.: 97].

Компоненти *батогі* (*batig*), *батіжки* у складених назвах виникли внаслідок переосмислення загальноновживаних слів на основі подібності довгого стебла рослини до батога [ЕСУМ, I: 151]. Означення *петрові* (*petriv*) пов'язується з піком цвітіння рослини — у період християнського свята св. Петра і Павла (12 липня), а компонент *св. Івана* тієї ж мотивації, але пов'язаний зі святом Івана Купала чи у християн Івана Хрестителя (7 липня). Спостережено, що в кін. XIX ст. форма множини частіше вживалася, ніж форма однини [Ум., IV: 190]. Складена назва *петрові батогі* і под. — специфічно українські, а тому рос. діал. *батогі*, *петров батог* id. слід віднести до українських запозичень (пор. [Меркулова: 119—120]). *Батіжник* — похідне від *батіг*. *Придорожник* — префіксально-суфіксальний дериват від *доріг*, мотивується найхарактернішим місцем зростання рослини; пор. ще пол. *podróżnik*, чес. *podražník* [Мај., II: 205—206], серб., хорв. *podrožnik* id. [Сим.: 122]. Номен *серпівнік* (від *серп*) виник у зв'язку з виімчасто-перистороздільною формою країв прикореневих листків рослини [АБ: 105]; пор. ще *щербак* '*Cichorium indivia* L.' (п. 2.32.15) [ЕСУМ, V: 221].

У назвах *дидориця*, *дидорця*, *дидорець* вичленовується твірна основа *дидор-*, наявна, напр., у рос. діал. *дъидор* 'дурман, *Datura stramonium* L.' Припускають, що джерелом останнього слова є д. інд. *dhattūra*, гінді *dhudhūra*, але шлях його запозичення досі не встановлено [ЕСУМ, II: 68; Фасм., I: 558]. Номен *гонько* (від *гоніти*, *гнати*) пояснюють застосуванням рослини як ефективного сечогінного засобу [ЕСУМ, I: 561]. *Голубій* (від *голубий*) пов'язується з кольором квіток рослини [іб.: 556]. *Кульбабка*, — ймовірно, демінутив від *кульбаба* '*Taraxacum officinale* Wigg.', проте мотив номінації неясний. *Терник*, — мабуть, результат описки або походить від *терпник* (унаслідок спрощення групи приголосних); пор. *терпуха* '*Pictis hieracioides* L.' (див. п. 3.90.44). Усі ці номени пов'язуються, вірогідно, з дієсловом *терпнути*, діал. *тёрпнти* 'терпнути', пор. [ЕСУМ, V: 557—558],

мотивуючись смаком рослини. Означення *дика* в складеній назві *дика цикорія* вказує на те, що є ще й культурний вид цикорію — *Cichorium endivia* L. (див. п. 2.33.15).

Нормативною в українській літературній мові для роду *Cichorium* L. стала назва *цикорій* (у СУМі — також заст. *цикорія*), для виду *Cichorium intybus* L. — *цикорій дікий* [СУМ, XI: 213; ОВРУ: 365; РУСб: 284]. Уперше використав у ролі наукового терміна у формі жін. роду *цикорія* ід. І.Верхратський [ВхГик.: 82], а в [СБН: 39] для виду *Cichorium intybus* L. був ухвалений науковий термін *петркові батогі*. На відміну від варіанта жін. роду *цикорія* (*цикорія*), запозиченого через польську, варіант чол. роду *цикорій* прийшов до нас або через західноєвропейські мови (пор. нім. *Zichorie*, англ. *chicory*, фр. *cichore* (< *cicore*) ід., або через рос. *цикорій* ід., запозичений через посередництво польської у XVIII ст.), пор. [ЕСУМ, VI: 247; КЭС: 485]. Подані назви визнані нормативними в українській літературній мові цілком закономірно з погляду поширення їх у діалектах української мови. Так, у більшості сучасних українських говорів зі значенням '*Cichorium intybus* L.' уживається назва *петркові батогі*, а *цикорій* (*цикорі́я*) теж використовується майже по всій Україні, але в значно меншій кількості говірок (див. [САБЛ: № 63]).

3.90.43. Уперше документуються назви поширеної в Карпатах, Розточчі-Опіллі і на заході Лісостепу рослини *Aposeris foetida* Less. (*Hyoseris foetida* DC.) бойк.-галиц. *щербанець*, *щербан малий* [ВхПч., II: 32; Жел.: 1105; Гр., IV: 524] і *щербанець звичайний* [ВхГик.: 84], бойк. *хрещатик* [ВхПч., IV: 14; Мел.: 34]. Назва *щербанець* утворена від *щербан* ід., яке в свою чергу дериват від *щербá* 'щербина' (див. ще п. 2.32.15; 3.90.38; 3.90.40). Номен *хрещатик* (від *хрещатий*) зумовлений виглядом розсічених прикореневих листків на безлистому стеблі, частки яких розміщуються парами (хрестоподібно) [ВРУ: 719], див. ще [ЕСУМ, VI: 210]. Жодна з цих назв не стала нормативною в сучасній українській літературній мові, хоча в [СБН: 15] у ролі наукового терміна було ухвалено *щербанець* як назву цього виду.

3.90.44. Фіксуються в перший раз назви рослини *Nurrochaeris radicata* L. (зростає в Карпатах, Поліссі й на півночі Лісостепу) *поросінець* [Жел.: 709], *поросінець корінистий* [ВхГик.: 84], *поросятник*, *свинник* [Петр.: 30, 34], *свинишник* [Рог.: 125; Мел.: 141], *петркова закуська* [Рог.: 125; Жел.: 630], *вепринець* [Парт.; Мак.: 187]. Майже всі ці фітономени пов'язані з різними назвами свині в українській мові *порося*, *свиня*, *вепр*; пор. ще як найменування цієї рослини рос. *поросятник*, пол. *prosienicznik*, чес. *prasetnik*, словц. *prasatnik*, нім. *Felkelkraut* ід., букв. 'поросяче зілля'. На думку В.Махека, все це переклади сер. лат. *porcellia* ід., яке в свою чергу перекладає гр. *υποχοίρις* ід. (від *χοίρος* 'свиня'), котре вважають мотивованим тим, що

поросята охоче споживають цю рослину, або тим, що вона росте в місцях, де пасуться свині. Проте В.Махек до цього ставиться скептично, позаяк подібні назви мають і інші рослини, напр. *Sonchus* L., *Taraxacum* Wigg. у німецькій мові [Mach.: 234—235]. Є також версія мотивації цих українських флорономенів на власному мовному ґрунті, згідно з нею вони зумовлені наявністю щетинок, подібних до свинячих, на стеблі і листі рослини [ЕСУМ, IV: 525]. Вірогідно, в українській мові це все-таки кальки чужомовних назв. Нормою для роду *Nurrochaeris* L. в українській літературній мові стала назва *поросінець* [СУМ, VII: 282; ОВРУ: 367], яку вперше термінував І.Верхратський [ВхГик.: 84] і ухвалено у ролі наукового терміна в [СБН: 77].

3.90.45. Появляються в джерелах назви поширеної по всій Україні рослини *Picris hieracioides* L. *гірчак* (степ. [РО: 151; Lind., II: 364; Мак.: 268]), *горчак*, *гіркош корсатковатий* [ВхСпис; Мел.: 203], *гореч* [Петр.: 8], *терпуха* [Петр.: 37], катер. *ленчик* і *цикорник* [Ан.: 251; СБН: 113], *змієвка* (сер. наддніпр., степ. [Ан.: 251; ЯЧ: 139; 1912, Яв.: 305]). *Гірчак* та інші споріднені (від *гіркий*) зумовлені смаком рослини; пор. ще рос. діал. *горчак*, *горечавка*, *горькая трава* [Ан.: 251], пол. *gorycz*, *gorzycz*, *goryazel* [Maj., II: 595], чес. *horčík*, *horyč* ід. (< пол.) [Mach.: 234], а також нім. *Bitterkraut* ід. (букв. 'гірка трава'), лат. *picris* ід., що походить від гр. *πικρός* 'гіркий' [РО: 151], див. ще [ЕСУМ, I: 516]. Можливо, польського походження і укр. *гореч*. *Терпуха* (ймовірно, від *тёрпнути*, діал. *тёрпти*) мотивується також смаком рослини (див. ще п. 3.90.42). Гадаємо, що номен *ленчик* утворений від мадяризму *лэнча* 'сочевиця, *Lens esculenta* L.', яке взагалі слов'янське (див. [ЕСУМ, III: 221—222]). У зв'язку з цим варто взяти до уваги інформацію М.Анненкова про те, що молоде листя рослини *Picris hieracioides* L. використовують у їжу [Ан.: 251]. *Цикорник* — похідне від *цикорій* (*цикорія*) '*Cichorium* L.' (п. 3.90.42). Назва *змієвка* утворена від *змій*, але її мотивація неясна, пор. [ЕСУМ, II: 269]. М.Анненков зауважив, що ця назва — переклад ботанічної назви іншої мови, але не зазначив, якої саме [Ан.: 251]. Жоден із цих номенів не закріпився в українській мові як нормативний науковий термін. Ним стала назва *гіркіша* [ОВРУ: 368; РУСб: 182], невідомо звідки взята, бо в джерелах української мови XIX — поч. XX ст. і пізнішого часу вона не фіксується, як і термін *гірчанка*, який запропонував Ю.Кобів [Кобів: 312]. У ролі наукового терміна з цим значенням І.Верхратський використав *гіркош*, М.Мельник — *гірчак* [Мел.: 203], останній ухвалений у [СБН: 113].

3.90.46. Документуються назви *Leontodon* L. (переважно без вказівки на певний вид) *хрещатик* [ВхГик.: 84], *плішивець*, *сметанник* [Петр.: 29, 35], *паламіда* (поділ. [Рог.: 111; Піск.: 176; Руб., VIII: 13]), степ. *кульбаба* [Шест.; Мак.: 206] і *попове гуменце* [Lind., II: 362; Шест.; СБН: 86; Мак.: 206]. Останні дві стосуються в основному виду *Leontodon autumnalis* L. Види

Leontodon L. зовні дуже подібні до видів *Taraxacum* Wigg. (раніше це був один рід — *Leontodon* L.). Саме цим пояснюються спільні з *Taraxacum* назви *кульбаба*, *плішивець*, *попове гуменце* (див. п. 3.90.50). Спільні назви рослин цих родів наявні в чеській (див. [Mach.: 235]) та інших мовах, пор. рос. *кульбаба* 'Leontodon L.' Номен *сметанник*, можливо, пов'язується з білим соком рослини; пор. чес., словц. *smetaník* 'Tragorogon L.' (рослина цієї самої родини, див. п. 3.90.47, має молочний сік [Mach.: 235]). Проте цілком вірогідна й інша мотивація, подібна до наявної в назвах рослини *Tragorogon pratensis* L. *пражівник*, *пражец*, *парник* (див. 3.90.47), пор. [ЕСУМ, V: 320]. *Хрещатик* (від *хрещатий*) мотивується формою листків (див. аналогічно в п. 3.90.43). Флорономен *паламіда* — румунізм; пор. рум. *pălămidă* 'осот' [ЕСУМ, IV: 259]. Ні одна з цих назв не стала нормою в українській літературній мові. У науковій номенклатурі нею став номен *любочки* [ОВРУ: 369; РУСб: 369], ухвалений у ролі наукового терміна у [СБН: 86]. Записаний у говірках Харківщини в I чверті ХХ ст. [ib.], найімовірніше, вживався і в ХІХ ст. Утворений від *любіти* і пояснюється використанням рослини в народній медицині, чаклуванні [ЕСУМ, III: 320—321; Шамота: 145—147].

3.90.47. Як назви видів *Tragorogon* L. Є.Славинецький фіксує *козя брада* (*брадка*), *козлора(д)* [1642, Слав.: 93, 100], для яких наявні паралелі майже в усіх слов'янських, латинській, грецькій та інших мовах [Mach.: 235; Сабатош 1996: 135]. У період ХІХ — поч. ХХ ст. джерела української мови документують назви кількох видів *Tragorogon* L., зокрема *Tragorogon major* Jac. (зростає по всій Україні) — *козелець* (сер. наддніпр., степ. та ін. [КотлЕ: 70; Сред.: 521; Рог.: 139; Гор.-1: 20; ЯЧ: 139]), *козєлок* (ib. [РО: 150; Рог.: 139; Писк.: 109; Жел.: 356; Гр., II: 265; ЯЧ: 139]), сер. наддніпр. *козєльок* ([1874, Гр., II: 265]), *козельці*, *козел*, *козли* [РО: 149; Мак.: 379], степ. *козлородник* [Шест.: 1917, 1917, Яв.: 365; Мак.: 373]; виду *Tragorogon pratensis* L. (поширеного в Карпатах) — *козелець*, *козлова борода* [Вол.: 139; Парт.: 167; Мак.: 374], *козяча борідка* [Парт.: 167], *козельці* (сер. наддніпр. [Волк.: 169; Ум., II: 24; ЯЧ: 139]), *козєлки* [Волк.: 169; Ум., II: 109], *чортова борода* [Петр.: 41], *побородник* (гуцул. [Шух., I: 20; Гр., III: 205]), *побородник луговий* [ВхГик.: Мак.: 374], *линок* (волин. [Нов.: 102; Гр., II: 359]), *пражівник*, *пражец* (лемк. [ВхБот.1905; ВхН.з.: 59; Мел.: 283]), *парник* (поділ. [1918, Мак.: 374]); *татарник* [Жел.: 951; Мак.: 374]; виду *Tragorogon borystenicum* Artemcz. (*Tragorogon floccosus* W.K.; зростає по нижній течії Дністра і Південного Бугу) — *татарник* [Шейк., V/1: 23; Мак.: 373], *трав'янка* [Шейк., V/1: 76; Жел.: 979; Гр., IV: 278].

Ботанічні назви *козел*, *козли*, *козєлець* (пор. сх. поліс. *козєлець* 'козел' [Гр., II: 265]) та, ймовірно, *козєлок*, *козєльок* (пор. ниж. наддніпр. *козє'ло́к*, *коз'оло́к* із вторинним значенням 'збиті під кутом дошки або зігнута під

кутом жерсть, що насаджуються на гребінь даху для захисту від дощу і снігу' [Чаб., II: 185]), утворилися внаслідок переосмислення загальноновживаних слів на основі схожості зближених летючок закритого під час дощу відцвілого кошика [РО: 149; Нейшт.: 584] та клиноподібного листя рослини із бородою цапа чи кози [ЕСУМ, II: 498], чим також мотивуються складена назва *козлова борода*, утворений від неї композит *козлородник* і префіксально-суфіксальний дериват *побородник* (від *борода*). До цієї мотиваційної групи слід віднести і *татарник*, перенесене від *Oporodon acautum* (див. п. 3.90.39) або, можливо, утворене від *tatar* 'татарин', вірогідно, за асоціацією зазначених частин рослини з бородою татарина; безпідставним нам видається пов'язання найменування *татарник* в [ЕСУМ, V: 527] із колючістю рослини, бо вона не колюча.

Парник (від *парити*) зумовлене застосуванням рослини для випарювання глечиків; пор. чес., словц. *smetaník* 'Tragorogon L.', яке пояснюється таким самим використанням рослини (див. [ЕСУМ, IV: 297; Mach.: 235—236]): після випарювання глечика відваром цієї рослини при скисанні в ньому молока сметана стає кращою, пор. [ЕСУМ, V: 320]. Очевидно, в цьому зв'язку перебувають і назви *пражець* та *пражівник*, утворені від *п्राжити*, *пръжити* 'смажити', 'кип'ятити', 'дуже пекти' < прасл. **pražiti*, **pr'ažiti* id. [ib., IV: 297], менш переконливий, на нашу думку, зв'язок цих номенів, усупереч [ib.: 553], із гірким, пекучим смаком кореня рослини. Припускають, що *линок* — від *льнок* 'Linaria Mill.', проте мотивація неясна [ib., III: 236]. Номен *трав'янка* утворений від *травá* [ib., V: 613] і пояснюється, ймовірно, соковитістю зеленого листя рослини. Нормою української літературної мови для роду *Tragorogon* L. стала назва *козельці* [СУМ, IV: 211; ОВРУ: 369], ухвалена як науковий термін у формі однини *козєлець* у [СБН: 156]. Як рідковживана з тим самим значенням у СУМі подається ще номен *козєлки*.

3.90.48. Уперше джерела української мови фіксують українські назви *Scorzonera* L. безвідносно до певного виду: *козєлець* [Б.-Н.: 180], *ужовник* [Ум., I: 285], *вужовник* [Тм., I: 146], *вусолавка* (буков. [Ні.: 11]), а також назви конкретних видів, а саме: *Scorzonera purpurea* L. — *стоголовник* [Волк.: 175; Гр., IV: 208], *линок* (волин. [Нов.: 101; Мак.: 336]); *Scorzonera rosea* W.K. — гуцул. *змійовина* [Шух., I: 21; Гр., II: 165] і *батіг* [Нов.: 101; Мак.: 337]; *Scorzonera humilis* L. — *ранник* (київ. [Ан.: 321; Ум., I: 285]), *зміячка приземка* [ВхГик.: 83; Жел.: 307]; *Scorzonera hispanica* L. — *козєлки* [Гор.-2: 380], *вужовник* [Руб., II: 344], *чорний корень* (бойк., степ. та ін. [Нов.: 103; Lind., I: 367]), *зміячка батіг рожевий* [ВхГик.: 83].

Усі ці види, крім *Scorzonera purpurea*, поширені на незначній території України, а вид *Scorzonera hispanica* раніше культивувався. Назви *вужовник*

(*ужобвник*) (від *вуж*, діал. *уж*), *зміячка*, *зміїовина* (від *змії*) мають паралелі в інших мовах; пор. пол. *wężymord*, чes. *hadí mord*, слвц. *hadí mor*, серб. *zmijak* id. В.Махек уважав чеську, словацьку, польську назви перекладом нім. *Schlangenmord* id. (букв. 'зміїна отрута'), мотивованого використанням рослини від укусів гадюки [Mach.: 236], пор. [ЕСУМ, II: 269]. Як свідчить старочеське джерело 1562 р., перекладене з німецької, в Іспанії ця рослина вважається настільки сильною, що паралізує змію [Mach.: 236]. М.Анненков припускав, що латинська назва цієї рослини *scorzohera* утворена від ісп. *escorzonera* id., похідного від *escorzon* 'зміїна отрута' (в Іспанії вважають корінь рослини ефективним засобом проти укусу гадюки) [Ан.: 321]. Очевидно, цим зумовлена й назва *р'анник* — дериват від *ра́на*.

Номен *чорний корень*. — мабуть, переклад нім. *Schwartzwurze* id.; пор. чes. *černý kořen* id. [Mach.: 236]. *Стоголовник* (від *сто* 'багато' і *головá*) мотивується великою кількістю квіток у рослини. Лексема *вусолавка*, — ймовірно, результат деетимологізації незафіксованого **вусоловка* (від *вус* і *ловити*), зумовленість якого неясна. Назва *батіг* виникла внаслідок переосмислення загальноновживаного слова за схожістю кореня із батогом [ЕСУМ, I: 151]. Нормою української літературної мови для роду *Scorzonera* L. стала *зміячка* [СУМ, III: 629; ОВРУ: 370], уперше термінована у [ВхГик.: 83] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 140].

3.90.49. У перший раз у джерелах української мови' появляются назви поширеної по всій Україні рослини *Chondrilla juncea* L. *батогі* [Рог.: 116; Піск.: 13; Жел.: 14; Гр., I: 32], *тросломолоч звичайна* [ВхГик.: 85], *тросломолоч* [Жел.: 987]. Назва *батогі* виникла внаслідок переосмислення загальноновживаного слова за схожістю стебла рослини із батогом. Номен *тросломолоч* (від *тросль* 'Phragmites communis Trin.' і *молоко*) зумовлений довгим стеблом, подібним до тростини, і молочним соком рослини, пор. [ЕСУМ, V: 650]. Інший вид *Chondrilla latifolia* Vieb. називається *сусай* [Рог.: 116; Мел.: 78]. Про походження останньої лексеми див. у п. 3.90.51.

3.90.50. Так само вперше документуються назви дуже відомої в народі і поширеної по всій Україні рослини *Taraxacum officinale* Webb. ex Wigg. (*Taraxacum vulgare* Schrank) *кульбаба* (бойк., галиц., сер. наддніпр., степ. та ін. [Павл.: 71; Закр.: 376; ВхПч., II: 33; Сред.: 522; Рог.: 138]), *кільбаба* [Б.-Н.: 199], *кільбаба* [Гр., II: 323], *кульбабка* і *кульбабок* (закарп.), *баба-куль* (галиц.) [ВхН.з.: 58; Мел.: 277], *кульбаха* (полт. [1902, Мак.: 366]), *кульбака* [Ум., II: 231; Руб., VI: 68], *кульбавка* (гуцул.), *скільба* [Жел.: 880], *май* (галиц.) [ВхПч., I: 11], *кочанец* (буков. [Ні.: 12]), *маїк* (надсян. [ВхН.з.: 58]), *майка* (галиц.), *маївка* (бойк.) [ВхПч., II: 33; Ум., II: 231], *молочій* (волин. [ВхПч., I: 11; Гр., II: 443]), *молочай* (степ. [ЯТ: 29]), *молочник* (галиц. [ВхПч., II: 33]), *молосник* (сх. поліс. [Гр., II: 443]), *молоч дікий* (закарп. [ВхЗак.: 236;

ВхН.з.: 58]), *молоч горбодовий* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 443]), *попове гуменце* [Рог.: 138; Піск.: 202; Гр., I: 340], *гуменце* (зах. укр. [Вол.: 138; Гол.: 496]), лемк. *попава* [ВхЛем.: 261; Гр., III: 319], *пунова*, *помпава* [ВхН.з.: 58], *купава*, *купала* [ВхЛем.: 248; Гр., II: 326; ВхН.з.: 58] і *пувка* [ВхПч., IV: 14], *летучки*, *летючки* (сх. укр. [Ан.: 349; Ум., II: 81, 231]), бойк.-галиц. *мужеська вірність*, *хлопців любов* і *дівоча сталість* [ВхН.з.: 58; Мак.: 366—367], *чичник* (галиц. [ВхПч., II: 33; Жел.: 1073; Гр., II: 326]), *сліна тюття* (волин. [ВхН.з.: 58; Мел.: 278]), *сліпак* (поділ. [1918, Мак.: 367]), *жовтушка*, *жовтушка* [Жел.: 225], *вівчий зуб* [Гр., I: 245], *пауки* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 33; Гр., III: 102]), *баранки* (уман. [Ан.: 349; Ум., II: 81]), галиц. *жидівська шапка* і *жидик* [ВхПч., II: 33; Ум., II: 231], *хасім*, *хасімова трава* [Шейк., V/2: 266], *хасан*, *плішивник* [Гор.-2: 382], *жабник* (закарп. [Чопей: 90; Мак.: 367]), *подорожник* (полт. [Авг.: 70]), *бабка* [Волк.: 170; Ум., II: 81], *бабки* (галиц., степ. та ін. [ВхН.з.: 58; ЯТ: 29; Мел.: 277]), *прищавник* (буков. [Ні.: 7; Мак.: 367]), *бородівник* (зах. укр. [Гавр.: 141; Вол.: 138; Гол.: 371; Жел.: 40]), *цикорія* (галиц., степ. [Сред.: 58; ЯТ: 29; Мак.: 366]).

Кульбаба — специфічно українська ботанічна назва, відома в переважній більшості сучасних українських говорів [САБЛ: № 28], тому В.А.Меркулова помиляється, стверджуючи, що цей номен поширений переважно на заході України [Меркулова: 102]. Хоча його в джерелах української мови до XIX ст. нам не вдалося виявити, але, зважаючи на його фіксацію в кількох текстах української мови I пол. XIX століття і поширеність в Україні в наші дні, можна зробити припущення про давність лексеми *кульбаба* в українській мові. Її походження досі остаточно не з'ясовано. Однак викликає довіру версія, згідно з якою *кульбаба* пов'язується етимологічно з праслов'янським прикметником **kulьbavъ* 'схильний до згинання (округлості)' (пор. укр. діал. *кульбастий* 'горбатий, загнутий'), похідним від дієслова **kuliti* 'гнути', від якого утворений також іменник **kulьba* 'згинання', 'щось зігнуто'. У такому випадку ботанічна назва мотивується тим, що частинки зірваного і розщепленого дудчастого стебла загинаються, скручуються; пор., очевидно, споріднене *кульбака* 'сідло для вершника' (див. [ЕСУМ, III: 136]). Отже, вірогідно, первинна форма прикметника жін. роду **кульбава* (квітка, рослина) (пор. укр. діал. *кульбавка* 'Taraxacum officinale', див. трохи вище) згодом деетимологізувалася, ймовірно, через зближення з *баба* (пор. інші назви кульбаби *баба*, *бабі*, *баба-куль*).

Із властивістю частинок розщепленого стебла кульбаби скручуватися може бути пов'язана і назва *кочанец* — від *котити* [ЕСУМ, III: 58—59]; можливо також, що *кочанец* — деетимологізований ботанічний номен типу **качинец*, пов'язаний із *качка* подібно до чes. *kačines* 'Leontodon' (рослини

Taraxacum і Leontodon колись належали до одного роду), утвореного від *kačica, kačena* 'качка', яке мотивується, мабуть, тим, що рослину люблять споживати качки; пор. ще нім. *Gänseblume* 'Taraxacum officinale' [Mach.: 235]), буквально 'гусяча квітка'. Фітономен *май* виник унаслідок переосмислення діалектної назви місяця за часом цвітіння рослини; пор. ще укр. діал. *май* 'клевання, зелень, якою прикрашають хати на зелені свята' [ЕСУМ, III: 360—361]; пор. також пол. діал. *majczek*, чес. діал. *majiček, majičko*, нім. *Mablume* 'Taraxacum officinale' [Mach.: 233]. *Молочій, молочник* та под. утворені від *молоч* 'осот, Sonchus L.', а складені номени з компонентом *молоч* перенесені від Sonchus L.; пор. ще біл. діал. *малачай, малочник* і под. 'Taraxacum officinale' [ЛАБНГ, I: № 244]. Означення *дікий, городовий* (від *город*) вказують на те, що це несправжній осот, а компонент *молоч* (< прасл. **melčь* id., див. п. 3.90.51) мотивується тим, що кульбаба, як і осот, має сік молочного кольору, пор. [ЕСУМ, III: 503], а також чес. *mleč, smetanka* 'Taraxacum L.' [Mach.: 233].

Найбільше назв кульбаби пов'язується з квіткою та її особливостями в різних фазах розвитку, зокрема *чічник* — від діал. *чічка* 'квітка'. Номен *сліпá тióтя* (пор. зах. поліс. *t'út'a* дит. 'курка', перен. 'роззява' [Арк., II: 215]) виник унаслідок переосмислення словосполучення, в якому прикметник *сліпá* (як і назва *сліпак* — від *сліпій*) пояснюється тим, що кошик квітки рослини в дощову погоду зовсім не розкривається, як і в суху — вночі [Нейшт.: 585], пор. ще [ЕСУМ, V: 303—304]. *Жовтушка, жовтіюшка* (від *жовтий*) зумовлені кольором квітки. Складена назва *попóве гумéнце* появилася внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичного словосполучення (компонент *гумéнце* — переосмислений деминутив від *гумно́* 'тік з будівлями'): гола голівка відцвілої квітки (після того, як усі сім'янки від неї відірвуться) нагадує голову католицького монаха з вистриженим посередині волоссям; пор. сер. лат. *caput monachi* 'Taraxacum L.', нім. *Pfaffenblat*, ст. пол. *pleszka, porowa glówka* (чи навіть *porowa*, з якого виникли деетимологізовані *parawa, ретрава, рерава*), чес. діал. *pirava*, слвц. *pirava, ритрава, ритра* і под. id. [Mach.: 233].

Треба гадати, що укр. (лемк.) *попава, помпава, пупова*, можливо, і *пувка* появилися під впливом західнослов'янських мов або частково в результаті деетимологізації *попова* (субстантивованого прикметника як назви кульбаби; пор. іншу назву кульбаби *попóве гумéнце* — див. вище) на українському ґрунті. До цієї мотиваційної групи належать *плішивник* (від *плішивий*; чес. ст. і діал. *pleška* id. [Mach.: 233]), *жидівська шапка, жидик* (пор. біл. діал. *жыдо́к* id. [ЛАБНГ, I: № 244]). Кілька назв пов'язується з відцвілою пуховою голівкою кульбаби та сім'янками, які розносить вітер: *баранки* (від *баран*) — результат переосмислення деминутива на підставі того,

що відцвіла пухова голівка рослини нагадує хутро ягняти; *кочанец* (від *котіти*, пор. [ЕСУМ, III: 58—59]); *вóвчий зуб, пауки* — наслідки переосмислення словосполучення і слова на основі того, що сім'янка скидається на павука і за допомогою зубчиків вгризається в землю [ЕСУМ, IV: 318; Нейшт.: 585]; *лету́чки, летю́чки* (від *летіти*, пор. [ЕСУМ, III: 226—227]) мотивуються тим, що сім'янки розлітаються за допомогою вітру. Із цією особливістю квітки кульбаби пов'язуються утворені внаслідок метафоричного переосмислення синтаксичних словосполучень флорономени *му́жеська вірні́сть, хлопці́в любóв* і *діво́ча ста́лість*. Вони, як пояснює І.Верхратський, натякають на невірність у коханні, яке іноді триває так недовго, наче пухова голівка відцвілої кульбаби, котра розлітається від найменшого подиху вітру [ВхН.з.: 58].

Жабник утворено від *жа́ба*, але його мотивація неясна (пор. [ЕСУМ, II: 183]). Номен *подоро́жник* (від *дорóга*) зумовлений або місцем зростання, або перенесений від *Plantago major* L. за використанням у народній медицині. Лікарським застосуванням кульбаби, особливо при лікуванні шкірних та інших захворювань [Нейшт.: 586], мотивуються назви *ба́бка (ба́бки)* (перенесено від *ба́бка* 'знахарка' або від *Plantago major* L.), *борода́вник* (від *борода́вка*, пор. [ЕСУМ, I: 232]), *прищавник* (від *прищ*). Номен *цикорі́я*, мабуть, перенесено від *Cichorium inthibus* за використанням кореня кульбаби як сурогату кави [Ан.: 350]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Taraxacum* Wigg. стала назва *кульба́ба* [СУМ, IV: 392; ОВРУ: 373], яку вперше термінував І.Верхратський [ВхГик.: 85] і ухвалено в ролі наукового терміна в [СБН: 153].

3.90.51. Крім успадкованої від праслов'янської мови назви поширеної по всій Україні рослини *Sonchus arvensis* L. *молоч* (галиц., волин. [Hoelzl: 155; ВхН.з.: 57] < прасл. **melčь* 'рослина з молочним соком (*Sonchus* L., *Euphorbia* L., *Taraxacum* Wigg.) та ін.' [Сабадош 1996: 56], документуються інновації *молоча́й* [Волк.: 171; Ум., II: 109; Гр., II: 443], *молоча́к* (сер. наддніпр., степ. та ін. [Рог.: 137; Волк.: 172; Піск.: 139; Гр., II: 443; ЯЧ: 139; ЯТ: 28]), *молочі́й* (гуцул. [Гавр.: 145]), *молочі́й польовий* [ВхГик.: 84; ВхБот.1896: 132], *молоча́йник* (волин. [1889, Мел.: 268]), *гірча́к* [Волк.: 171; Піск.: 139; Гр., I: 286], *осо́т* [Рог.: 137; Піск.: 139; Жел.: 580; Гр., III: 70], *осо́т* [Ум., II: 109], *озо́т* [Піск.: 172], *осет, магоч* (буков. [Ні.: 12; Мак.: 353]), *чорто́ве зі́лле* (поділ. [Ан.: 336; Ум., II: 109]). Як і *молоч*, усі інші спільнокореневі назви зумовлені гірким [Волк.: 171] (звідси й *гірча́к*) молочним соком; пор. рос. *молочай, молочник*, біл. діал. *малача́й, малочник, малача́к, малача́йник* і под. [ЛАБНГ, I: № 243], чес. *mličníatka*, серб., хорв. *mličak, mličac*, нім. *Milchdistel* id. [Mach.: 234] (від *Milch* 'молочний сік рослини' і *Distel* 'Sonchus L.'). Отже,

молочай спільносхіднослов'янське утворення. *Osót, oset* перенесені від *Cirsium L.* (див. п. 3.90.38).

Інший вид *Sonchus oleraceus L.*, також поширений по всій Україні, має назви, спільні з попереднім видом: *молочак* [Волк.: 172; Ум., I: 279; Тм., I: 143], *молочай* (полт. та ін. [Авг.: 66; Жел.: 451]), *молочій* [Жел.: 451], *молочій* (волин. [ВхПч., I: 13; Мел.: 268]), а також специфічні *молочій городний* (галиц. [ВхПч., I: 13; Гр., II: 443], *свінський молочій* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., II: 443]), *свиннак* (лемк. та ін. [ВхН.з.: 57; Мел.: 268]), *сусай* (степ. [Lind., I: 374; Гор.-2: 381; Ум., II: 109]), *какіш, какіш* (уман. [Ан.: 336; Ум., II: 109]). У складених назвах означення *городний* (від *город*) мотивується місцем зростання рослини, *свінський* і номен *свиннак* (від *свиня*) — тим, що цей бур'ян — улюблений корм свиней (усупереч [ЕСУМ, V: 191], де цей номен пов'язують зі *звинутти* < прасл. **svinŋi*); пор. серб., хорв. *свињак обични* 'Sonchus oleraceum' [Сим.: 444], яке П.Скок вважає похідним від *svinja*.

Лексема *сусай* називає також рослину *Chondrilla latifolia* (див. п. 3.90.49). Походження *сусай* до кінця не з'ясовано. Українські етимологи услід за ботаніками О.Роговичем і М.Анненковим (див. [Рог.: 116; Ан.: 96]) вважають це слово румунізмом (від рум. *susai* 'Sonchus L.' [ЕСУМ, V: 482]). А румунські мовознавці, навпаки, румунське слово кваліфікують як українізм [DLRM: 825] або ж зіставляють його з серб., хорв. *сисаљка (sisaljka)* 'насос', 'хоботок комахи', *сисати* 'ссати' [ДЕМ: 411]; пор. ще серб., хорв. *sisaća* 'назва рослини', яке етимологічно пов'язується також із *sisati* 'ссати' [Skok, III: 244]. Флорономен *сусай* як специфічно український витвір, можливо, споріднений із такими словами, як *суслик* 'соска з жованої їжі', діал. 'сорт пряників', 'кренделі', *сусілка, сусілок, сусулька* 'бурулька', які пов'язуються з прасл. **susъla, *susъlikъ* 'соска', етимологічно спорідненими з дієсловом **sъsati* 'ссати' [ЕСУМ, V: 483]. Правда, за такої етимології поки що неясна мотивація флорономена *сусай*.

3.90.52. Джерела документують назви тільки одного дикорослого виду салату — *Lactuca serriola* Torner (*Lactuca scariola L.*), це: *салата дика* (буков. та ін. [Вол.: 40; ВхГик.: 85; Ні.: 7]), *молочко* [РО: 152; Рог.: 126; Піск.: 139; Ум., IV: 2; Гр., III: 443], *молочка* [Рог.: 126; Жел.: 451; Гр., II: 443], *молочай* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 88; Вол.: 139; ВхПч., IV: 14]), степ. *молочак* [ЯТ: 19]) і *молокаш* [1912, Мак.: 198], *латук дикий* (полт. [Авг.: 88; ВхПч., IV: 14]), *лочиця* [Вол.: 140; Жел.: 414], *лопуцьок* (харк. [Гор.-1: 12; Мак.: 198]), *кукіль* (степ. [ЯТ: 19; Мел.: 150]), *какіш (какіш)* (степ. та ін. [Сред.: 522; Гор.-2: 374; Ум., IV: 2; ЯТ: 19]). Номен *молочко* виник унаслідок переосмислення загальноживаного слова, мотивується молочним соком рослини. *Молокаш* — від *молоко, молочай, молочак, молочка* — від *молоч* 'Sonchus L.' (див. п. 3.90.51). Про компонент *латук* у складеній назві див. у п. 2.33.16. *Лочиця*

запозичено через пол. *łoczusa*, кінцеве джерело якого те саме, що і для *латук* [ЕСУМ, III: 296]. Номен *лопуцьок* виник у результаті звуження значення *лопуцьок* 'молода соковита стеблина деяких рослин, звичайно їстівна', яке, як припускають, пов'язується, можливо, із *латук* [ib.: 290]. *Кукіль* перенесено від *Agrostemna githago L.* (див. [ib.: 128]). *Какіш (какіш)* вживається також для позначення рослини *Sonchus oleraceus L.* (див. п. 3.90.51). Встановити його походження поки що не вдається, пор. [ib., II: 344].

3.90.53. Уперше фіксуються назви поширеної майже по всій Україні, крім її південної частини, рослини *Strepis tectorum L.* *кульбаба* [Ан.: 113; Ум., I: 29; Гр., II: 167], *білопушиця* (степ. [Lind., I: 378; СБН: 46]), *білопушиця* (харк.), *рашпор* (катер.), *дикий молочай* (полт.) [Ан.: 113; СБН: 46], *жовтий цвіт* (катер.) [Ан.: 113; Ум., I: 59; Мел.: 88], *стришник* (буков., поділ.) [Ні.: 5; СБН: 46; Мак.: 115], *скерда* (степ.) [Lind., I: 378; СБН: 46]. Кілька назв перенесено: *кульбаба* — від *Taraxacum officinale*, компонент *молочай* у складеній назві — від *Euphorbia L.*, очевидно, також *рашпор*; пор. *рашпіль*, діал. *рашкуль* 'терпуг' [Гр., III 8]: фітономен мотивується шорсткістю прикореневих листків рослини. Номен *жовтий цвіт* має цілком прозору внутрішню форму; пор. ще рос. діал. *желтушка* id. [Ан.: 113]. Назви *білопушиця, білопушиця* (від *білий* і *пух*) зумовлені, як і *кульбаба* (про останню детальніше див. у п. 3.90.50), білою пуховою голівкою відцвілої квітки рослини; пор. рос. костр. *белоголовец* id. [Ан.: 113]. *Стришник* (від *стриха*) пояснюється використанням рослини як покрівельного матеріалу для даху; пор. видові означення у наукових назвах цієї рослини: укр. *скерда покрівельна*, рос. *скерда кровельная*, лат. *tectorum*, утверене від *tectum* 'дах, покрівля' [ЕСУМ, V: 447]. Компонент складеної ботанічної назви *скерда* має паралелі в інших слов'янських мовах: рос. *скерда*, діал. *шкерда*, біл. діал. *скерда*, чес. *skerda*, діал. *skarda, škarda* id. Походження цих слів неясне. В.Махек уважав чес. *skerda* російським запозиченням [ЕСУМ, V: 270; Mach.: 232].

Ще один вид *Strepis biennis L.* (*Strepis lodomeriensis* Dess.), що зростає в Закарпатті, Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Поліссі і Лісостепу, у джерелах засвідчується у назвах *півка шорстка* [ВхГик.: 85; Жел.: 787], *свиннак* (закарп. [ВхН.з.: 43; Мел.: 87]). Компонент *півка*, очевидно, перенесений від *Taraxacum officinale* (п. 3.90.50), а *свиннак* — від *Sonchus oleraceus* (п. 3.90.51).

Нормативним в українській літературній мові для роду *Strepis L.* став номен *скерда* [СУМ, IX: 260; ОВРУ: 377], ухвалений у функції наукового терміна в [СБН: 46], який у такій (повноголосній) формі не виявлений у жодному з раніше опублікованих джерел української мови.

3.90.54. На території України зростає понад 150 видів *Hieracium* L. І лише кілька з них знані в народі своїми назвами. Найвідоміший вид *Hieracium pilosella* L., що поширений по всій Україні, уперше в джерелах представлений такими назвами: *нечуївітер* [Сред.: 523; Рог.: 124; Жел.: 527; Гр., II: 562; ЯТ: 18], *корсатка космата* [ВхГик.: 85; Жел.: 369], *волоснік* (волин. [1889, Мел.: 136]), *вороньє масло* (галиц. [Нов.: 99; Мак.: 180]), *сліпачок* (поділ. [1918, Мак.: 180]), *brodawnik* (галиц. [Hoelzl: 154]), *сокольниця*, *сокольник*, *ястрибина* [Петр.: 35; 43]. Із *нечуївітер* пор. рос. діал. *нечуй-вѣтер*, біл. діал. *нячуйвецер*, пол. діал. *nieczujwiecier*, ст. пол. *nieczujwiatr* ід. Мотивацію цих назв з'ясовували О.Потебня [Потебня: 534], М.Анненков [Ан.: 167], Е.Ростафінський [RS: 341], В.Махек [Mach.: 232] та ін. Усі одноставні в тому, що назва зумовлена невисоким ростом рослини, завдяки чому вона недоступна вітрам, див. ще [ЕСУМ, IV: 83]; пор. ще слвц. *nehniveter* ід. [Mach.: 232]. Непереконливо пояснюється в [ЭСБМ, VIII: 80] ця назва як табуйована, нібито зумовлена лікарськими властивостями рослини.

Означення *космата* та номен *волоснік* (від *во́лос*) мотивовані волосками, якими вкрита верхня частина листків нечуївітру [Нейшт.: 59]. Для номена *ястрибина* (від діал. *ястриб* 'яструб' [ССК.: 429]) наявні паралелі в слов'янських та інших мовах: рос. *ястребинка*, пол. *jastrzębiec*, чес. *jastrábnik*, *jastrábina*, слвц. *jastrabník*, слвн. *jastrobnik*, а також нім. *Habichskraut*, фр. *épervière* ід. В.Махек все це вважав перекладами лат. *hieracium*, яке виникло на основі гр. *ἱέραξ* 'яструб'. Ботанічні номен зумовлені тим, що, за переказом, яструби, змочуючи очі соком цієї рослини, очищають їх і загострюють зір [Mach.: 232; ЕСУМ, VI: 558]. Очевидно, цією обставиною зумовлені і *сокольниця*, *сокольник*; пор. рос. діал. *сокольника* ід. [Ан.: 167]. До цієї мотиваційної групи належить і назва *сліпачок* (пов'язується зі *сліпий*), яка появилася в українській мові, ймовірно, незалежно і пояснюється використанням відвару рослини при запаленні очей [Ан.: 167]. Проте в народі цю назву намагаються пов'язати з повір'ям, за яким це зілля збирають у ніч із 31 грудня на перше січня опівночі. Зрячі його не можуть знайти, а сліпим при наблизенні до нього коле в очах [Марк.: 86]. *Brodawnik* — неповноголосна полонізована форма (у доступних нам джерелах польської мови такого слова з цим значенням не вдалося виявити), утворена від *бородавка* на тій основі, що іноді на листках цієї рослини завдяки листовим блохам появляються дрібні випинання у вигляді бородавок [Нейшт.: 592].

Документується кілька назв інших видів *Hieracium* L.: *кульбанка* і *кульбавочка* (гуцул. [Нов.: 99; Гр., II: 323]) '*Hieracium alpinum* L.'; *зарязь* (гуцул. [Нов.: 99; Гр., II: 92]), *заразь* [Петр.: 13], *корсатка зарязь* [ВхГик.: 85], *корсатка гірська* (гуцул. [Шух., I: 20; Гр., II: 288]) '*Hieracium aurantiacum* L.'; *ушко* [Петр.: 38] '*Hieracium auricula* Lam. et DC.' *Кульбанка* і

кульбавочка пов'язуються, мабуть із *кульбаба* (за подібністю квіток), пор. *кульбавка* '*Taraxacum officinale*' (п. 3.90.50). Кольором квітки рослини зумовлене і *зарязь* (*заразь*), утворене, ймовірно, від *заря* 'червінь на небі', *зарятися* 'займатися, спалахувати' [ЕСУМ, II: 239]. Назва *ушко* виникла внаслідок переосмислення діал. *ушко* 'вушко' за подібністю скрученого листка рослини до мишиного вушка [Нейшт.: 591]; пор. ст. пол. *mysze uszka*, чес. *myši úško*, *myšínko*, болг. *миши уши*, сер. лат. *auricula muris*, нім. *Mausohrl* ід. [Mach.: 232].

Нормативною в українській літературній мові для роду *Hieracium* L. стала назва *нечуївітер* [СУМ, V: 405; ОВРУ: 378], відома в ряді говірок усіх трьох наріч української мови [САБЛ: № 88], ухвалена як науковий термін у [СБН: 74].

На підставі спостережень над назвами дикорослих трав української мови XIX — поч. XX ст. можна стверджувати, що порівняно з попереднім, староукраїнським, періодом у джерелах писемності у кілька разів збільшилася загальна кількість і номінованих об'єктів, і особливо флорономенів цієї мікротематичної групи лексики. Її основу склали ті назви рослин, що успадковані від праслов'янської та староукраїнської мов.

У цей час у текстах української мови вперше документуються назви праслов'янського походження, яких у джерелах попередніх періодів розвитку української мови нам не вдалося виявити, зокрема *каліна*, *яліця*, *свид*, *лепехá*, *стокорот(ь)*, *суніця*, *трúскавка*, *дубровка*, *вязіль*, *лядвенéць*, *ятлóвина* (< *дятловина*), *чémір*, *прóліска*, *дурман*, *чортóполох* та ще деякі.

Джерела української мови досліджуваного тут періоду засвідчують величезну кількість інновацій, що називають дикорослі трави. Поповнюються вони внаслідок словотворення, перенесення значення (переосмислення) слів, запозичення готових ботанічних номенів від інших мов, лексикалізації і метафоризації синтаксичних словосполучень.

Більшість однокореневих новотворів виникла шляхом словотворення, переважно суфіксального. Ботанічні номен утворювалися переважно від субстантивних, значно меншою мірою від ад'єктивних і дієслівних основ. Найбільше відсубстантивних дериватів утворилося за допомогою суфікса *-ник*, пор.: *пелéшник*, *пояснік*, *блóшиник*, *свинник*, *жабнік*, *кудельник*, *глистник*, *кунічнийк*, *татарнік*, *сметанник*, *серпнік*, *ропушник* та багато ін. Високою продуктивністю, але в кілька разів меншою, ніж суфікс *-ник*, відзначаються форманти *-ок*, *-ець*, *-ак*, *-івник* (*-овник*), *-анка*, *-иця*, *-ниця*, *-ина*, *-ка*, напр.: *смеречок*, *кисяшок*, *івáнок*, *будячóк*, *житéць*, *баранець*, *полинець*, *козубець*, *орляк*, *татарáк*, *лопушняк*, *молочáк*, *бобівнік*, *мурацівнік*, *дідовнік*, *кардóвник*, *стріліця*, *мітліця*, *деревиця*, *мúшиця*, *хвоцáнка*, *остянка*, *дротянка*, *горлянка*, *пáпоротниця*, *язічнийця*, *пáжитниця*, *блóцниця*,

рогожіна, сашіна, кременіна, лопушійна, куділька, волотка, баранка, майка та ін. Помітною продуктивністю характеризуються суфікси *-ик, -ій, -ай, -ень (-інь), -івка, -ачка, -уха*, напр.: *сїтник, ленчик, зубрій, молочій, хвоцай, молочай, блаватень, деревінь, зубрівка, цукрівка, гребенячка, золотячка, псїуха, серпїуха* тощо. До малопродуктивних формантів, за допомогою яких утворилися відсубстантивні похідні фітономени, належать *-ич, -иш, -ар, -аг, -ан, -адь, -ач, -аш, -ох, -ук, -уг, -ун, -ух, -ушка, -ичка, -ика, -инка, -ечка, -атка, -авка, -арка* та деякі інші.

Найпродуктивнішими формантами відад'єктивних дериватів є суфікси *-ик, -ець, -иця, -ка, -уха*: *давник, безсмертник, хрецастик, голєць, шаленець, плішивець, зелениця, сїріця, сивїця, остріця, вонючка, солімянка, білка, плоскуха, частуха, синюха* тощо. Менш продуктивні суфікси *-ак, -ок, -ник, -ушка*, напр.: *гірчак, галак, дичок, мохнаток, старнік, плішивник, сивушка, жовтушка* та деякі ін. Малопродуктивними виявилися форманти *-ук, -ош, -иш, -ай, -аг, -ач, -аш, -ень, -еч, -авка, -оха, -ета* та ще деякі.

Найбільше девербативів утворилося за допомогою суфікса *-ка*, пор.: *тряска, вібіжка, вісипка, маявка, смікавка, заглїшка, вітїчка, забудька* та ряд інших. У творенні віддієслівних дериватів досить продуктивні також суфікси *-ник, -ець, -учка, -уха, -иця*, напр.: *війник, здріжжик, гризник, тіпєць, щипєць, пражець, трясу́чка, колючка, летючки, полову́ха, свисту́ха, різу́ха, гици́ця, м'ятлиця, грїстиця* і под. Менш продуктивні форманти *-ак, -ачка, -авка, -унка*: *воняк, коляк, дрожачка, колячка, маявка, смікавка, повзунка, трясунка* та ще деякі. Джерела фіксують також девербативи, утворені за допомогою таких малопродуктивних суфіксів, як *-ох, -ко, -ик, -ій, -ай, -ень, -ач, -ун, -ич, -анка, -ина, -оха, -лка, -івка, -уля* та ін.

За допомогою суфіксів утворюються зрідка ще відчислівникові (*троян, тройняг, девятник*) та відзайменникові (*самєць*) похідні.

Помітна кількість дериватів виникла від субстантивних та віддієслівних основ за допомогою флексії, пор. *нєхвороца, кремена, їорисча, причєпа, остуда, опуша, підійма, підорва* та ін. Небагато похідних утворено префіксальним способом (*оповсть*), в результаті усічення основи (*перелет, обміл, поріз*), субстантивациї (*дівока, колюча*). Префіксально-суфіксальним способом утворені: *проліска, безколінник, безколінець, омилок, омилка, заболоточник, поральник, безсмертки, придоріжжик, подорожжик, поборідник* та деякі ін., твірна основа яких переважно субстантивна, рідше дієслівна. У порівнянні з дендронаменами, назвами культивованих трав'янистих рослин і мікономенів, серед назв дикорослої флори велику кількість становлять складні найменування, пор.: *падіволос, любизїлле, семиколінка, тілоріз, твердостеблиць, тонконіг, пізноцвіт, головокрут, страхополіх, нечіпайзілле, жовтозілля, синьоцвіт, твердосон, білопушиця,*

перекотїполе, білоголовка, первоцвіт, скоросїлка, куросліпник, глекопар, ягодовишник, вовконіг, стоголов та багато інших.

Досить продуктивним джерелом збагачення назв диких трав у цей період є переосмислення слів. Нові найменування приблизно в половині випадків виникають унаслідок перенесення значення всередині ботанічної номенклатури, яке зумовлене схожістю рослин чи їх частин, напр.: *бїквїця* 'Primula veris' ← 'Betonica officinalis', *пїжмо* 'Achillea nobilis' ← 'Tanacetum', *волішки* 'Xeranthemum annum' ← 'Centaurea cyanus', *нечуйвітер* 'Bellis perennis' ← 'Hieracium pilosella', *плоскуха, плескуха* 'Hierochloë odorata', 'Digitaria sanguinalis' ← 'Echinochloa crusgalli'; *бриця, мишїй* 'Echinochloa crusgalli' ← 'Setaria glauca'; *пирїй* 'Alopecurus pratensis' ← 'Elytrigia repens'; *шувар* 'Calamagrostis epigeios' ← 'Acorus calamus'; *болїголов* 'Lolium temulentum' ← 'Conium maculatum', *кукіль* 'Lolium temulentum' ← 'Agrostemna githago' та велика кількість інших. Друга половина фітономенів появилася через подібність певної рослини до якогонебудь предмета, людини, тварини, її анатомічної частини, зв'язок із часом, явищем, властивістю тощо. Переосмислюватися можуть як звичайні слова, так і деминутиви, пор.: *пєлєх, дїд, старец, стрїла, сирїтки, циганка, свїчка, невістка, молочко, баранки, хвостики, бородка, мушка, щучка, чорногуз, кунїці, мітла, мичка, лучина, пищики, пєс, свиня, козли, май, їсїнь, морїз, огник, прїстрїт* та чимало інших.

Переосмислюватися могли і складені назви, якщо вони виникали на основі метафори, пор.: *вївчі жїли* 'Comarum palustre', *бузьків огонь* 'Coronaria flos-cuculi', *волїве їко* 'Aster amellus', *чортове ребро* 'Xantium spinosum', *тїрї язїки* 'Serratula tinctoria', *боже тіло* 'Stipa', *пєя грива* 'Cynosurus cristatus', *лядзька чупринка* 'Poa', *мїжєська вірність, хлїтцїв любїв, дївїча стїлїсть, чортове зілле* 'Sonchus arvensis' та ряд інших. У назвах типу *воробячий (мишїй, птїчий, журавлинїй* і под.) *горох* означення мають переносне значення 'дикий; несправжній'. А взагалї, назви-словосполучення складають досить значну частину у цїй групї ботанїчної лєксикї, здебїльшого це словосполучення, до складу яких входить означення та означуваний їменник, напр.: *салата дїка, просо дїке, дїке жїто, ячмінь дїкий, дїка кукурїдза* і под., *плавнївовий мишїй, кїтник луговїй, осочна трава, бабка водїяна, чорний саш* та под., а зрїдка також їншої структури: *бїла глуха кропива, сїм палїчок, по чому збїжє, люблю і ненавїджу* та деякі їнші.

Доля їншомовних запозичєнь у цїй найбїльшїй мїкротематїчній групї ботанїчної лєксикї порївняно мала. Найбїльше полонїзмів і латїнїзмів. Зокрема, до полонїзмів, частина яких у свою чергу запозичєна від їнших мов, належать *конїч, влок, лєбїюдка, мацєрдушка, шандра, мїдлїянка, жєбровець, шувар, клєцїнєць, трїбїулька (трємбїулька), шпараги, стокрутка, наврїтїч,*

блáват, лóчиця, шмир, томка та ще деякі. Лексичних латинізмів мало (*ка́рус, мелáндрій, спáраг, а́рніка* та поодинокі інші), більше кальок латинських однолексемних чи складених назв, напр.: *четверушка, бородата трава, бородчатка, львина лапа, п'ятиперстник, побідник, ястрябина, зміїний язик, лисій хвіст, лисохвіст, четверолистник, тризуб, тризубець, стрілолист, тисячелистник, манне шино, канарейне* (або *канаркове, канаресчне*) *сім'я* та інші. Від російської або через її посередництво прийшли *селезеночник, обморóчник, толстúшка, ромáшка, кочедíжник, чакáн, клевер, спáржа*, від румунської — *папора, паразина, лéвурда, бученаш, скин, негин, мазарі, кашуки, паламіда* та ін., від німецької — кілька кальок: *зарáза вóдяна, пся трава, крестовік, хрестовнік, чорний корінь*, лексичне запозичення *шпéргель* та деякі ін. Очевидно, до тюркізмів належать ботанічні назви *бурундук, бурунчук, агалік, батлачик, кугá*, з яких дві останні до української мови прийшли, треба гадати, через російську. Від литовської мови через білоруську або польську запозичений номен *дíрса*, від грецької — *ликерія*, від старослов'янської — *плевел*, від словацької — *навратник*, від чеської — *каламандра*.

Більшість описаних у цьому розділі назв дикорослих трав була поширена на незначному ареалі. Помітна частина новотворів цього періоду згодом стала літературною нормою української мови, зокрема: *орляк, частúха, конюшіна, солóдка, перстáч, парíло, кúколиця, стоголóвник, тризубець, стріліст, сусáк, жабурнік, різáк, тілорі́з, бородáч, плоску́ха, пахúча трава, просянка, лисохвіст, польові́ця, куні́чник, цу́чник, вівсюне́ць, трясу́чка, тонко́ліг, лепешняк, кострі́ця, віся́ниця, пáжитниця, колосняк, стокрóтки, білóтка, блóшинця, чередá, королі́ця, безме́ртки, волóшка, петрóві батогі́, кульба́ба, нечу́йвітер, грудні́ця, злі́нка, жабні́к, сухоцві́т, відка́сник, козе́льці, змія́чка, кременá, жовтозі́лля, голóватень, крем'я́нік* та багато інших.

На підставі викладеного в цьому розділі про назву *тинчáк* 'Festuca ovina, Festuca sulcata', яка закріпилася в українській мові як нормативна в деетимологізованому вигляді, вважаємо, що необхідно виправити в ній помилку, змінивши *и* на *і*, отже правильно повинно бути *тінчáк*.

До кінця XVIII ст. українська лексика, пов'язана з грибами, в основному сформувалася. Її ядро склали назви праслов'янського походження, більшість яких згодом стає літературною нормою сучасної української мови (*гриб, губá, борові́к, печері́ця, сирої́жка, рі́жик, груздь, лисі́чка, пóрхавка, мухомóр* та ін.). Детальніше див. [Сабадош 1996: 57—59, 137—138]. У джерелах української мови XIX — поч. XX ст. виявляються майже всі назви грибів, задокументовані пам'ятками староукраїнської писемності, за винятком чи не єдиного, мабуть, книжного номена *агарик* 'печериця'. Далі на основі писемних джерел подаємо опис мікологічної лексики, яка функціонувала в українській мові XIX — початку XX ст.

4.1.1. Найвідомішими грибами порядку **пецицові** (Pecicales) є сморж (*Gyromitra esculenta*, або *Helvella esculenta* Pers.) та зморшок (*Morchella esculenta* St. Fm.), поширені по всій Україні. Зовні вони дуже подібні, але перший смертельно отруйний, а другий — умовно їстівний. Усі назви гриба *Gyromitra esculenta* фіксуються (здебільшого без указівки на локалізацію в українських говорах) у цей період уперше: *строчóк* [Рог.: 124; Піск.: 250; Гр., IV: 219], *торчóк* [Рог.: 124; Шейк., V/1: 72; Жел.: 977], *торчак* [Піск.: 259; Руб., XII: 18], *пістрúк* [ВолГ.: 72; ВхГик.: 190], *пестряк* [Петр.: 29], *которубка* [ВолГ.: 74], *сушері́бок* [Жел.: 939], *сморж бабський* (поділ. [1895, Мак.: 177]), *пестені́чка* [Руб., X: 45].

Строчóк (нормативне в українській літературній мові [СУМ IX: 787; Зерова та ін.: 178]) має відповідники в східних слов'янських і польській мовах, пор. рос. *строчóк*, біл. *страчóк* id., пол. *stroczek* 'лисичка (Cantharellus)' [В.-Д.: 35]. Імовірно, від прасл. **stročькъ* 'вид гриба, можливо, строчок', утвореного від **stroka/-ь* 'укол' [ЕСУМ V: 450]; пор. у [Даль IV: 343]: «строчек м. род сморчка... (от строка, пестрина?)». Мотивується, як і назви *пістрúк, пестряк*, мозкоподібно-завивисто-складчастою шапинкою строчка. *Торчóк, торчак* утворені, мабуть, від діал. *торчáти* 'стирчати'. Номен *сморж* також нормативний у сучасній українській мові [СУМ, IX: 416; РУСб: 270], ухвалений як науковий термін у [СБН: 71], проте в джерелах української мови досліджуваного тут періоду він здебільшого вживається як позначення гриба *Morchella esculenta* (див. п. 4.1.2). Лексема *сушері́бок* виникла, вірогідно, внаслідок деетимологізації *сушерéпка* < *шушерéпка* (див. п. 4.1.2) через народноетимологічне зближення із *сухий* і *риба*.

4.1.2. Як найменування гриба зморшка, *Morchella esculenta*, крім успадкованих від праслов'янської мови *сморг* [ВолГ.: 68], *сморгж* (галиц. та ін. [ВхГик.: 190; Жел.: 889; Ум., IV: 47; Тм., II: 173; Гр., IV: 159—160]) < прасл. **smъrǝžь* (< **smurg-*), *сморгч* (волин. [Гр., IV: 160; Мак.: 234]) < прасл. **smъrčь* (< **smurk-*) id., пов'язаних із **smъrgati* 'шморгати', **smъrkati* 'сякати' у зв'язку зі слизуватою поверхнею гриба [ЕСУМ, V: 327]), відзначаються також інновації *зморшка* [Гр., II: 168], *сморшюк*, *сморшикі* [Б.-Н.: 334], *сморгжій* (галиц. [Вол.: 52; ВхПч., II: 33; ВхГик.: 190; Жел.: 889; Гр., IV: 159—160]), *сморгжюк* [ВолГ.: 68], *сморгчюк* [Рог.: 128; Гр., IV: 166], *смързель* [ВолГ.: 68; Жел.: 887], *куцюрубка* (буков. [Ні.: 8]), *сушерепка*, *шушерепка* (гуцул., поділ. [Жел.: 1103; ВхН.з.: 49]), *шушеребок* (буков. [1904, Мак.: 234]), *чмурь* (закарп. [Гр., IV: 467]), *гарашки* (слобож. [1898, Яв.: 135]).

Назва *зморшка* постала від *зморшок* (*сморшюк*) id. (зі зміною граматичного роду, очевидно, не без зближення за народною етимологією зі *зморшка* 'морщина'), *сморгжюк*, *сморгжій* — деривати, що виникли за допомогою суф. -ок, -ій від *сморгж* id. *Смарзель* — полонізм; пор. пол. діал. *smardzle* [В.-Д.: 122], *smardz*, *smardzel* id., споріднені з прасл. **smъrǝžь* id. [ЕСУМ, V: 316]. Назва *куцюрубка* < **коцюрубка*, що пов'язується, ймовірно, з *коцюрбитися* 'скручуватися, згинатися' [СБГ: 228]. Мотивується зморшкуватою шапінкою гриба. Припускається, що номен *шушерепка* утворений від діалектного дієслова *шушерепіти* 'зовсім засохнути' [Жел.: 1103], а *сушерепка*, *шушеребок* (пор. ще *сушерібок* 'строчок' — див. п. 4.1.1) появились внаслідок деетимологізації *шушерепка* [ЕСУМ, V: 489; VI: 497]. Дуже сумнівним є пов'язування *гарашки* з пол. діал. *harašny* 'гарний, гідний', утвореним від укр. *гарашд*, усупереч [ЕСУМ, I: 471], як з погляду мотивації, так і території поширення цього міконома. В українській літературній мові нормою стала назва *зморшок* [СУМ, III: 633; РУСб: 267; Зерова та ін.: 152]. У [СБН: 98] як науковий термін ухвалено у формі множини *зморшки*.

4.2. Їстівний гриб трюфель, *Tuber aestivum* Vitt. (порядок **трюфелеві**, Tuberales), який росте неглибоко в землі під деревами в листяних лісах, називається *землянóс сёрдце* [Вол.: 52; ВолГ.: 76; Петр.: 34;], *земляне сёрдце* (буков. та ін. гов. [Ні.: 13; Мак.: 382]), *зем'яне сёрце* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., II: 150]), *земне сёрце* [Гр., IV: 116] (пор. пол. діал. *ziemne serce* id. [В.-Д.: 33]), *ланьїж* [Вол.: 52; ВолГ.: 76], *трюфля* [Вол.: 52; ВхГик.: 191; Жел.: 990], *трюфель* чол. р. [Рог.: 139; Шейк., V/1: 94; Піск.: 261; Жел.: 990; Ум., IV: 127; Гр., IV: 291], *трюфель* [Ум., IV: 127], *хруніль* [ВолГ.: 76; Жел.: 1047].

Назва *земляне* (*землянóс*, *земне*) *сёрце* мотивується зростанням гриба в землі та його бульбовидною формою. *Ланьїж* в українських діалектах — ще 'вид гриба дошовика' [Жел.: 396], його вважають запозиченням від чеської мови [ЕСУМ, III: 191]; пор. чес. *lanuž* (ст. чес. від 1562 р.) 'трюфель' [Маж., II:

798], утвореного від *lanь* 'лань'. Проте українська назва могла виникнути від *лань*, як нам видається, й на власному мовному ґрунті; пор. ще слвн. діал. *lanož* 'трюфель', серб., хорв. *jelen-gljiva*, *jelenova gljiva* id. [Сим.: 481]. Номен *трюфель* (*трюфля*) — запозичення від німецької мови, в якій *Trüffel* id. появився через фр. *truffle*, іт. *trufola* < лат. *tuber* id. [ЕСУМ, V: 663]. Варіант *трюфель* (літ. *трюфель*) прийшов до української мови, можливо, через російське (рос. *трюфель* id.), а *трюфля* — через польське (пол. *trufola* id. від 1791 р. [Маж., II: 798; В.-Д.: 32]) посередництво. Назва *хруніль*, виникла, мабуть, на основі *трюфель*. Нормативною в українській літературній мові для роду *Tuber* Mich. стала назва *трюфель* [СУМ, X: 304; РУСб: 276], у [СБН: 160] була ухвалена у формі *трюфля*.

4.3. Родина **трутови** (Polyporaceae). Паразитуючі по всій Україні на пенях, повалених і живих деревах види трутовика (*Polyporus* Mich. ex Fr. та *Fomes* Fr.) репрезентуються, крім успадкованих від праслов'янської мови назви *трут* [Піск.: 261; Жел.: 989; Ум., IV: 127] < прасл. **trъdь* id. [ЕСУМ, V: 660] та *чир* [Витв.: 90], *чирь* [Петр.-2: 81 зв.] < прасл. **čěrь* id. [Німчук 1972: 290] (пор. друс. *чърь* [ПВЛ: 48], укр. бойк. *чір* id. [AGB, II: № 87], зах. поліс. *чир* id. [Арк., II: 252]) і від староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 137]) *губка* [КотлЕ: 40; Гол.: 494; Рог.: 132; Піск.: 60; Жел.: 163; Гр., I: 335], також номенами-інноваціями *трутник* [Рог.: 132; Шейк., V/1: 93; Жел.: 989; Гр., IV: 290], *трутовік* [1911, СБН: 119], *трутняк* [Вол.: 101; Жел.: 785; Петр.: 38], *губка чирівка* [ВхГик.: 189; Жел.: 163], *скрипелъ* [Тм., II: 215], *скрипуха*, *скрепінця* [Ум., IV: 127], *ковпак* (галиц. [ВхПч., II: 34; Жел.: 355]), *твердівка* [ВхБот.1905: 202], *векелія* (гуцул. [Greg.: 29; Жел.: 60; Шух., I: 191; Гр., I: 131]), *вакелія*, *вакелія* (лемк., закарп., бойк. [Чопей: 27; Жел.: 54; ВхГЛ: 395; Гр., I: 123]), *вакилія* (лемк. [ВхН.з.: 52]), *бакелія* (лемк. [ВхГЛ: 395; Гр., I: 123]), *бакалія* (надсян. [ВхН.з.: 52]). Більша частина з них — це деривати від назв праслов'янського походження з тим самим значенням, а саме: *трутник*, *трутовік* — від *трут*, компонент складеної назви *чирівка* — від *чир* (*чір*) id., *скрипуха*, *скрипелъ*, *скрепінця* — від діал. *скрип* 'груздь та інші гриби' або від *скрипіти* за хрусткістю трутовика [ЕСУМ, V: 287]; пор. біл. діал. *скрѣпелъ*, *скрѣпенъ* id. і под. [ЛАБНГ, I: № 295]. Назва *твердівка* мотивується твердістю цього гриба, *ковпак* — подібністю до шапки (ковпака). *Вакелія* і под. від рум. *văcălie* id. [ЕСУМ, I: 321]. Нормою української літературної мови стали *губка* і *трутовік* [СУМ, II: 187; X: 303; РУСб: 209, 276]. У [СБН: 63, 119] як наукові терміни ухвалені *трут* (*Polyporus*) і *губка* (*Fomes*). *Трутовік* — спільнослов'янське утворення; пор. рос. *трутовік*, біл. *трутавік* id. [ТСБМ, V/1: 526].

4.4. Родина **їжовикові** (Hydnaceae) представлена назвами кількох видів роду *Hydnum* Fr. (їжовик, колчак), поширених у Поліссі та Прикарпатті.

Майже вперше всі вони подаються В.Волянном: *кільчак білий* [ВолГ.: 99; ВхГик], *кольчак* [Жел.: 360], *медведиця біла, скрип білий* [ВолГ.: 99], *лосуня* (від *лось*), *олениця* (від *олень*) [іб.: 89; Жел.: 413; 567], *грабчак* (від *граб*), *пеструх* (від діал. *пестрий* 'строкатий'), *рій, рійниця* [ВолГ.: 89], *їжовець, дідова борода, букова щітка, медведиця їжовата* [іб.: 104]. Більшість цих назв етимологічно прозора, мотивується або світло-коричневою шапінкою гриба, або пластинками на її нижній частині, подібними до колючок, або місцем зростання гриба, або іншими ознаками чи властивостями. З номеном *кільчак* пор. рос. літ. *колчак* id. (у [Даль, I: 143; II: 394] *колчак* 'вид грибів'), пол. *kolczak* 'Нудnum' (від 1791 р.), серб., хорв. *kolčak* id. [Мај., II: 396]. Можливо, походить від прасл. **kolčakъ* id., пов'язаного з **koloti* 'колотити'. Очевидно, немає підстав вважати полонізмом ні рос. *колчак*, усупереч В.А.Меркуловій [Меркулова: 188], ні укр. діал. *кільчак*, на противагу авторам [ЕСУМ, II: 528], тому що як пол. *kolczak* утворилося від *kolka* 'колючка, шип' згідно з думкою останніх, так і український мікономен *кільчак* міг утворитися від укр. *кілька* 'колючка, игла (в ежа)' [Гр., II: 273]. Що ж до нормативного в українській науковій ботанічній номенклатурі варіанта *колчак* [РУСб: 208], то його фонетика і відсутність в інших джерелах української мови схиляють до думки, що це книжне запозичення від російської. Нормою української літературної мови мала би бути закономірна лексема *кільчак*.

4.5. Найвідоміший у народі їстівний представник грибів родини **клаварієві** (Clavariaceae) — *Clavaria flava* Sch. (клаварія). У джерелах цього часу фіксуються такі його назви: галиц. *щітка, щіткан* [ВхПч., II: 30; Жел.: 1107; Гр., IV: 527] і *щіткóванец* (бойк. [ВхН.з.: 42]), *щітканя жовта, барані рїжки* [ВхГик.: 190], *барані роги* [ВолГ.: 110; Петр.: 1], *баранячка, баранєчка* (галиц. [Жел.: 13; ВхН.з.: 42]), *палочня щітканя* [ВхБот.1905: 203] (*палочня* — від *палиця*; *щітканя* — від *щітка*), *кўрячі ланки* [ВолГ.: 119; Жел.: 392], *кўрятка* [ВолГ.: 110], *кострубатка, медвіжна лапа* [Вол.: 52; Мак.: 102], *вовнянка, вовняк* [Жел.: 113] (від *вовна*), *сідун* (від *сідій* 'сивий'), *сорокоп, сорококоп* [Петр.: 36, 37]. Ці назви з етимологічного погляду здебільшого прозорі, мотивуються зовнішністю гриба, подібного до густого куща або щітки. Майже всі вони вузьколокальні, проте цілком придатні для термінування. *Баранячка* — універб, утворений на основі складеної назви *барані роги*. *Сорококоп* і под., — мабуть, від *сорокатиий* 'строкатий, рябий' [ЕСУМ, V: 356] із звуковими змінами під впливом народної етимології. Незважаючи на це, жодна з них не є нормативною в українській мові, нею стала транслітерована з латинської *клаварія* [РУСб: 258; СДБ: 258], яка не виявлена в джерелах української мови від найдавнішого часу до поч. ХХ ст. Немає її також у [СБН, Мак.] та ін.

4.6. Родина **лисичкові** (Cantharellaceae) представлена головним чином назвами гриба *Cantharellus cibarius* Fr. (лисичка), що зростає по всій Україні. Крім успадкованих від праслов'янської мови *лисїця* (галиц. та ін. [ВолГ.: 83; ВхПч., II: 30; ВхГик.: 190; Жел.: 402] < прасл. **lisica* id., *лисїчка* [Рог.: 110; Піск.: 125; Жел.: 402; Нл.: 1; Гр., II: 361] < прасл. **lisičьka* id. [Меркулова: 160; Сабадош 2007в: 74], джерела української мови ХІХ — поч. ХХ ст. документують інновації *лішка* [Парт.; ВхГик.: 190], *лишївка* (лемк. [ВхЛем.: 432; Гр., II: 366; ВхН.з.: 40]), *жилатка* [Вол.: 53; Гол.: 543; Жел.: 222], *строчок, яєчник* [Вол.: 53], *яєшник* (буков. [Нл.: 3]), *опєнок* [Б.-Н.: 263], *волуї* [1912, Мак.: 77], *дезентер* (поділ. [1913, Мак.: 76]). Ці назви переважно вузьколокальні. Номени *строчок, опєнок, волуї* перенесені від інших грибів за подібністю. В [ЕСУМ, III: 253] номен *лішка* вважається або наслідком переосмислення діал. *лішка* 'лисїця', або як назва гриба запозиченням від пол. *liszka* id.; пор. ще чес. і ст. чес. *liška*, слвц. *liška*. До речі, Ф.Славський український фітономен не вважав полонізмом (див. [Sław., IV: 293]). Можливо, укр. *лішка* < прасл. **lišьka* (< **lisičьka*) id. *Лишївка* — того словотвірного гнізда, що й *лішка* id. Суфіксальне утворення *яєчник* (*яєшник*) мотивується подібністю кольору шапінки гриба до жовтка яйця. *Жилатка*, можливо, від *жіла*; пор. укр. діал. *жиловатик* 'білий гриб з довгим коренем' [ЕСУМ II: 197]. Мотив номінації, однак, неясний. В українській літературній мові нормативним є науковий термін *лисїчка* [СУМ, IV: 490; РУСб: 219], ухвалений у цій функції в [СБН: 30].

4.7.1. Джерела засвідчують ряд назв грибів родини **болетові** (Boletaceae), зокрема боровика, *Boletus edulis* Bull. ex Fr. (*Boletus bulbosus* Schaeff ex Schroet.), поширеного по всій Україні. Крім успадкованих від праслов'янської мови флорономенів *біляк* [1874, Гр., I: 68; ВхН.з.: 39] (< прасл. **bělakъ* id.), *білий гриб* (півд.-зах., сер. наддніпр. [Б.-Н.: 55; ВолГ.: 59; Нл.: 3; Ум., I: 42; ВхН.з.: 39] < прасл. **bělъ gribъ* id.), *гриб* [Вол.: 53; Гол.: 492; Гр., I: 325] (< прасл. **gribъ* первинно — 'гриб узагалі', пізніше в частині праслов'янських діалектів — і 'Boletus edulis'), *боровік* [Б.-Н.: 60; Шейк., I: 89; Піск.: 22; Жел.: 40; Гр., I: 87] < прасл. **borovikъ* id. (детальніше про ці назви див. [Сабадош 2007в: 69—70]), документуються інновації: *білик, білас* (лемк. [Гр. I: 64; ВхН.з.: 39]; очевидно, універби, що виникли на основі складеної назви *білий гриб* id.), *білий* [Б.-Н.: 55] (теж від *білий гриб* у результаті субстантивації прикметника), *козарі* (галиц. [1899, Яв.: 36]), *черствак* (півд. лемк. [ВолГ.: 59; ВхЛем.: 275; Гр., IV: 459; ВхН.з.: 39]), *піддубок* [Вол.: 53; ВолГ.: 59; Жел.: 640], *дубрòвник* (зах. укр. [Вол.: 53; Жел.: 208; Гол.: 530]), *щирак* (галиц. [ВхПч., II: 29; Гр., IV: 526]), *гриб щирий* (галиц. [Жел.: 939; 1912, Мак.: 58]), *гриб щирак* [ВхГик.: 189; Жел.: 158; ВхБот.1905: 201], *борівнік* [ВолГ.: 59], *боровнік* [Парт.; Петр.: 2; Жел.: 208],

záпах, *гриб правдівий* (пор. біл. діал. *праўдзівы грыб*, *праўдзівік* [ЛАБНГ, I: № 279], пол. діал. *grzyb prawdziwy*, *prawdziwek* id. [В.-Д.: 44]), *сушняк* (останні чотири мікономени узяті з [ВолГ.: 59]; див. ще *сушняк* id. у [Жел.: 939]), *війт* (надсян. [1895, Мак.: 58]).

Назви *піддубок* (від *дуб*), *дубр'овник* (від діал. *дубр'ова* 'діброва'), *борівник* (від *бір*, род. в. *бору*) зумовлені місцем зростання гриба. *Гриб щирий*, *щир'ак* тієї мотивації, що й *гриб правдівий*, тобто 'справжній гриб'; пор. біл. діал. *иччыры(й) грыб* 'Boletus edulis' [ЛАБНГ, I: № 279]. Імовірно, тим, що цей гриб найкращий, пояснюється назва *війт*; *záпах* — запахністю гриба як у свіжому, так і особливо у висушеному стані, *сушняк* (утворена від *сушня*) — зберіганням добрих смакових якостей і в сушеному вигляді, *черств'ак*, — можливо, твердістю гриба, поки не старий. Найменування *білий гриб*, *біляк*, *боровик* закономірно стали нормативними у сучасній українській мові [СУМ, I: 181, 185, 218], адже вони до сьогодні найпоширеніші у сучасних українських говорах (*біляк*, правда, тільки в закарпатських говірках) [САБЛ: № 3]. Як наукові терміни використовуються тільки *білий гриб* [РУСб: 164] і *боровик* [Зерова та ін.: 76]. У [СБН: 23—24] у цій ролі був ухвалений лише *білий гриб*.

4.7.2. Поряд із успадкованими від праслов'янської мови назвами поширеного по всій Україні маслюка звичайного, *Boletus luteus* L. ex Fr. (*Suillus luteus* S.Fr.Gray) *маслюк* [Рог.: 114; ВхГик.: 189; Піск.: 133; Жел.: 429; Ум., I: 165; Гр., II: 408] < прасл. **mas'lukъ* id., *масляк* [Кв., II: 103; Б.-Н.: 221; Жел.: 429; Ум., II: 92; Тм., I: 284; Гр., II: 408] < прасл. **mas'akъ* id. (детальніше див. [Сабадош 2007в: 70—71] документуються писемністю цього часу також інновації: *масляник* [Ум., II: 92], *масльох* (волин. [ВхН.з.: 39]), *коз'єл* [Гр., II: 265], *коз'ар правдівий* [Жел.: 356], *козарь* (буков [НІ.: 3]) (із цими назвами пор. біл. діал. *масл'єнік*, *казляк*, *каз'єл* id. [ЛАБНГ, I: № 284]), *лаз* (надсян. [1895, Мак.: 58]; фітономен виник, можливо, внаслідок переосмислення діал. *лаз* 'лісова галявина; сіножать', 'молодий ліс, молода поросль на місці вирубаного лісу' за місцем зростання гриба, пор. [ЕСУМ, III: 182]). Літературною нормою сучасної української мови стала назва *маслюк* [СУМ, IV: 639; РУСб: 226], ухвалена як науковий термін у [СБН: 24]. тіло

4.7.3. Для їстівного гриба боровика укоріненого, або королівського, *Boletus appendiculatus* Fr. ex Schaeff. (*Boletus regius* Kr.), що зростає в Україні тільки на Прикарпатті, задокументовані назви *пот'яч*, *пот'юх*, *пот'юк*, *коз'арь жовтий*, *червон'як* [ВолГ.: 112; Жел.: 725], *т'оєчник* [Петр.: 9]. Перші три утворені від діал. *п'от'я* 'пташка' (півд.-зах. [Гр., III: 384]), а останнє, можливо, пов'язується з угор. *tojás* 'яйце' за жовтим кольором тіла гриба.

4.7.4. Кілька найменувань записано для їстівного гриба низької якості моховика тріщинуватого, *Boletus chrysenteron* Bull. ex St.Amans (*Boletus*

subtomentosus L.), поширеного в Поліссі, Лісостепу та в Прикарпатті: *моховик* [Рог.: 114; Жел.: 455; Гр., II: 450], *моховик* [Піск.: 140], *моховник* [Петр.: 24], *решетняк* [Гр., IV: 14], *решетник* (останні два сер. поліс.), *коров'як* [ВолГ.; Петр.: 18; Мак.: 59] (пор. пол. *krowiak* id. [Маж., II: 123]), *сітник*, *губа козя* [ВолГ.], *козляк* [Петр.: 16], *під'яєшник* (поділ. [Мак.: 59]). *Моховик* — спільносхіднослов'янське утворення; пор. рос. *моховик*, біл. *махавік* id. [ТСБМ, III: 125]. Мотивується зростанням гриба в моху. *Сітник* — від *сіть*, *решетник* і под. — від *решето* за подібністю тріщин на шапинці до сітки, решета; пор. пол. *sitnik*, *reszotnik* id. [Маж., II: 123]. Нормативним в українській літературній мові став номен *моховик* [СУМ, IV: 814; Зерова та ін.: 80], ухвалений як науковий термін у [СБН: 244].

4.7.5. Гриб боровик неїстівний (*Boletus calopus* Fries.), що росте на Поліссі, в джерелах цього періоду відомий під назвами *піддубень* [Рог.: 114; Ум., I: 165; Гр., III: 165], *піддубень* [Піск.: 186; Жел.: 640], *піддубок* [Ан.: 66; Ум., I: 165; Гр., III: 165], *син'як* [ВолГ.; Жел.: 865]. *Піддубень*, *піддубок*, *піддубник* нормативні в сучасній українській мові, однак помилково тлумачаться в [СУМ, VI: 425] як назви їстівного гриба, який насправді неїстівний [Зерова та ін.: 168]. Більшість цих назв пов'язується з місцем його зростання, тільки номен *син'як* мотивується тим, що при розрізуванні гриба на повітрі він стає зеленувато-синім [ib.].

4.7.6. Документуються успадковані від праслов'янської мови назви підберезника, *Boletus scaber* Gilb. (*Leccinum scabrum* S.F.Gray), що зростає в Поліссі, Лісостепу та Карпатах, зокрема *б'абка* [Ном.: № 340; Рог.: 114; Піск.: 9; Ум., II: 204; Тм., I: 16; Гр., I: 14] < прасл. **babъka* id. (ст. укр. *бабка* id. [1604, Т.: 45]), *об'абок* [Рог.: 114; Жел.: 535; Ум., I: 165; Гр., III: 1] < прасл. **obabъkъ* id. Детальніше див. [Сабадош 2007в: 70]. У досліджуваній період появляється кілька нових назв цього гриба: *підберезник* (полт. [Гр., III: 158]), *підберезовець* [Жел.: 637] (від *береза*; пор. рос. *березовик*, *подберёзовик* 'Boletus scaber' [Меркулова: 198—199], біл. *падбяр'озавік* id. [ЛАБНГ, I: № 283], пол. діал. *podbieroźnik*, *podbrzeźniak* id. [В.-Д.: 51]), *ліщики* (бойк. [Гоц.1900: 122]), *подліщинник* (зах. укр. [Петр.: 30]) (від *ліска* 'ліщина'), *подосинник* [ib.] (від *осіна*), *чорніш* [Ум., I: 165]. Перші шість назв мотивуються найтипівшим місцем зростання гриба — під березою, ліщиною, осиною, *чорніш* (від *чорний*) — потемнінням гриба після розрізування: пор. болг. діал. *черна гъмба*, *чернушка* id. [Ахт.: 116]. *Підберезник*, *підберезовець*, *подліщинник*, *подосинник* — префіксально-суфіксальні деривати від назви відповідного дерева, біля якого найчастіше росте цей гриб. Номен *підберезник* став літературною нормою сучасної української мови [СУМ, VI: 394]). В українській науковій термінології з цим значенням уживаються *б'абка звичайна*, *підберезник* [РУСб: 164] і *бабка*

темна, березовик, підберезовик [Зерова та ін.: 90]. У [СБН: 24] у цій функції був ухвалений тільки підберезник

4.7.7. Джерела цього періоду уперше фіксують ряд назв добре відомого в народі в Поліссі, Лісостепу, Карпатах підосичника, *Boletus aurantiacus* Bull. ex Fr. (*Boletus versipellis* Fr. et Hook., *Boletus rufus* Schaeff., *Leccinum aurantiacum* S.F.Gray): підосичник [Жел.: 646; Ум., III: 70; Тм., II: 38] (від *осі́ка*), підосіновик [Жел.: 646; Ум., III: 70], подосиновик [Рог.: 114], подосинник [Петр.: 30], підосіновка [Піск.: 195; Руб. X: 89], осіновик [Ум., II: 247] (від *осі́на*), *красногolóвець* [Ном.: № 340; Ум., I: 28; Гр., II: 300], *красногolóвця* [ВолГ.] (від діал. *красний* 'червоний' і *голова́*), *красня́к* (полт. [Яв.: 391]), *красню́к* (київ. [Гр., II: 301]) (від діал. *красний* 'червоний'), *червоня́к*, *червоню́к*, *потю́х* [Жел.: 1065] (перші два — від *черво́ний*; пор. пол. діал. *czerwoniak brzożowy* id. [В.-Д.: 48]; *потю́х* — від діал. *потя́* 'пташка' [Гр., III: 384; ССк.: 270]), *трепетя́нник* [Вол.; Жел.: 982] (від діал. *трепéта* 'осика, *Populus tremula* L.' [ССк.: 353]), *кременя́ч* (від *крéмь* за зростанням гриба на кременистих ґрунтах), *маслю́к рі́жий*, *ба́бка рі́жа* [ВолГ.: 114].

Мікономен *підосі́чник* і под. — префіксально-суфіксальні утворення від *осі́ка* і мотивуються типовим місцем зростання цього гриба; пор. ще укр. діал. (поділ.) *підосі́шник* 'вид отруйної сиріжки, *Russula emetica* (*Agaricus emeticus*)', що також має червону (розову) шапинку [Гр., III: 174]. *Осі́новик* — суфіксальне утворення від тієї самої твірної основи (пор. біл. діал. *асі́навік* [ЛАБНГ: № 282], пол. діал. *osiniak* id. [В.-Д.: 48]), *трепетя́нник* — суфіксальне похідне від укр. діал. *трепéта* 'осика (*Populus tremula*)' [ССк.: 353], тієї самої мотивації (за місцем зростання). Інші назви — теж суфіксальні утворення, але пов'язуються з червоним кольором шапинки гриба (пор. біл. діал. *чырво́нік*, *красню́к*, *краснагалóвіц*, *краснагалóвік* id. [ЛАБНГ, I: № 282]). Із перелічених номенів нормативними в сучасній українській мові є *підосі́чник* і *красногolóвець* [СУМ, VI: 477; IV: 327—328] (У [РУСб: 238] — тільки *красногolóвець*, ухвалений як єдиний науковий термін у [СБН: 24]). З усіх назв цього гриба тільки діал. *підосі́новик* відома і в інших слов'янських, зокрема східнослов'янських, мовах; пор. рос. *подосі́новик*, біл. *падасі́навік* id. [ТСБМ, III: 508]; пор. ще пол. діал. *podosinnik* [Маж., II: 123], *podosiniak* id. [В.-Д.: 49]. Можливо, існував праслов'янський діалектизм **rodъosinovikъ* id.

4.7.8. Записано назви для поширеного в Поліссі та Лісостепу умовно їстівного гриба дубовика, або синяка, *Boletus luridus* Fr. ex Schaeff.: *синя́к сві́ньський* [ВолГ.: 149; Жел.: 865], *поти́ч гір'я́кий* [ВолГ.: 149], *потеч* (волин. [ВхН.з.: 39], поділ. *козак* (1895) і *козар* (1889) [Мак.: 58]. Першу назву гриб отримав тому, що його шапинка синіє від одного дотику; означення *сві́ньський* указує на низькі харчові якості гриба. Мотивація номенів *козак*, *козар* (від *коза́*) неясна. Результатом переосмислення є також *поті́ч*, *потеч* —

фонетичні варіанти фітономена *потяч*; пор. *потяч* і под. 'Boletus arpendiculatus'.

4.8.1. Агарикові гриби (Agaricales). Крім успадкованої від праслов'янської мови назви відомого по всій Україні опенька осіннього справжнього, *Armillariella mellea* Karst. (*Agaricus melleus* Vahl.) *опе́ньок* [Рог.: 110; 1878, Гр., II: 175; Піск.: 169; Ум., II: 239; ВхБот.1896: 36], *опе́нька* [Жел.: 571], *опе́ньки* [Закр.: 430; Ум., III: 239] < прасл. **орьпъка* : **орьпъка* : **орьпъкъ* : **орьпъкъ* id., утворених від **рьпъ* 'пень' за місцем зростання гриба [ЕСУМ, IV: 198; Фасм., III: 143—144; MES: 415; Сабадош 2007в: 75], джерела документують також новотвори: *підпе́нька* [ВолГ.: 65; Жел.: 647], *подпе́нька* [Петр.: 30], *підпе́ньок* (зах. укр. [Гр., III: 175]), *коза́рь* (буков. [Нл.: 1]). Перші дві інновації утворені префіксально-суфіксальним способом, як і давні *опе́ньок* : *опе́нька*, мотивуються також місцем зростання гриба. Номен *коза́рь* — суфіксальний дериват від *коза́* (пов'язується, ймовірно, з тонкою ніжною опенька, подібною до козиної). Літературною нормою сучасної української мови стала назва *опе́ньок* [СУМ, V: 704; РУСб: 238], ухвалена як науковий термін в [СБН: 16].

4.8.2. Уперше українською писемністю відзначаються найменування їстівного гриба підвишня, *Clitopilus prunulus* Kumm. (*Agaricus prunulus* Scop.), що росте в лісах, садах і на луках по всій Україні: *підві́шень* [Рог.: 110; Гр., III: 161; Руб., X: 80], *підви́шень* [Жел.: 639; Ум., I: 165], *підвише́нь* [Піск.: 186], *підві́шні* [Ум., I: 165], *вишня́кі* [Ум., I: 165], *підса́дка*, *маї́вка* [ВолГ.: 96; Жел.: 423], *голубі́нка косма́та* [ВолГ.: 47]. Номен *підві́шень*, що є нормативним в українській науковій номенклатурі [Зерова та ін.: 110], — префіксально-суфіксальний, *вишня́кі* — суфіксальний деривати від *ві́шня* (цей гриб нерідко зростає біля вишень; пор. рос. *и́вишень*, діал. *вишенник*, *и́вишенник* 'Clitopilus prunulus' [Ан.: 15]). Назва *маї́вка* пов'язана, очевидно, з діал. *май* 'травень' за часом появи гриба; пор. чес. *majovka*, серб. *majevka* 'Clitopilus prunulus' [ib.: 15].

4.8.3. У джерелах цього періоду поряд із успадкованими від праслов'янської мови *печери́ця* [Войц.: 310; Максимович 1827: 203; Б.-Н.: 278; Вол.: 54; Жел.: 631; Гр., III: 149] < **pečerica* id., *печáрка* (закарп., поділ. та ін. [Гр., III: 149; Мак.: 9]) < прасл. **pečarъka* id. (детальніше див. [Сабадош 2007в: 71—72]) появляються нові назви двох видів їстівної печериці — печериці степової, *Agaricus campestris* L. ex Fr. (*Psalliota campestris* Quill.) і печериці тротуарної, *Agaricus bitorquis* Sacc. (*Psalliota bitorquis* Quell.), що поширені по всій Україні. Для першого виду виявлено нові назви *печори́ця* [1886, Мак.: 10] (фонетичний варіант загальноукр. *печери́ця*), *печі́рка* [ВолГ.: 51], *чепери́ця* (галиц., волин. [ВхН.з.: 37; 1912; Мак.: 9]), *платинник печери́ця* [ВхГик.: 190], *стерні́вка* [ВхН.з.: 37], *шампін'йон* (галиц. [Рог.: 110]). Для

другого виду документуються новотвори *стернявкі* [Гр., IV: 203], *стернюк* [Петр.: 36], *стернюх*, *стернянка*, *підсадівка* [ВолГ.: 53; Жел.: 649, 919], *підсадка* [Жел.: 649].

Печірка того самого походження (пор. біл. діал. *пяхорка* id. [ЛАБНГ, I: № 287]), що й загальноукр. *печериця*. *Печориця*, як і *чепериця* (поширене і в сучасних волинських, середньополіських та деяких інших говірках (див. [САБЛ: № 44]) < *печериця*, внаслідок метатези двох перших складів; пор. ще біл. діал. *чэпэрыцы* [ЛАБНГ, I: № 287]), болг. *чепурка* id. [Ахт.: 90]. Назва *стернівка* і под. — суфіксальні деривати від *стерня*, мотивуються місцем зростання печериці, як і префіксально-суфіксальні деривати *підсадівка*, *підсадка* (від *сад*); пор. біл. діал. *садавкі*, *садовы грып* id. [ЛАБНГ, I: № 287]. Номен *шампінйон* запозичений через франц. *champignon* id. < нар. лат. **campaniolus* (букв. '(гриб) польовий' [ЕСУМ, VI: 375]). Літературною нормою в сучасній українській мові стала назва *печериця* [СУМ, VI: 647; РУСб: 289], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 125].

4.9. Фіксуються назви кількох видів мухомора (родина **мухоморових**, Amanitaceae), зокрема для називання найвідомішого отруйного гриба мухомора червоного, *Amanita muscaria* Hook. (*Agaricus muscarius* L.), що зростає по всій Україні, поряд із успадкованим від праслов'янської мови загальнонародним номеном *мухомор* [Витв.: 138; Вол.: 54; Рог.: 110; Жел.: 460; Гр., II: 45], *мухомора* (галиц. [ВхН.з.: 38]) < прасл. **тихоморъ/-а* id. [Сабадош 2007в: 76] появляються інновації, більшість яких вузьколокальна і певним чином пов'язана із *мухомор*: *морімух* [Вол.: 134; Жел.: 452; Тм., I: 211; Тан.: 60], *морéмух* (поділ. [Гр., II: 445]), *морімуха*, *марімух*, *марімуха*, *мурімух* (лемк., волин. та ін. [Жел.: 452, 460; Гр., II: 445; ВхН.з.: 38]), *маремух*, *маремуха* [Ан.: 14], *марамух* (1895) [Мак.: 11]), *парімух*, *парімуха*, *мухаїра*, *мухаїрка*, *мушарка* (волин.), *мушірка* (гуцул.; [i] < [a]), *мухоморице* [Ум., II: 117; ВхБот.1905: 200; Гр., II: 457; ВхН.з.: 38], *мухотру́т*, *мухотру́тка* [ВолГ.: 134; Жел.: 460], *мухар*, *мушій*, *волуйко* [Петр.: 24, 80], *жабюрка* [ВхН.з.: 38], *троєнка* (галиц. [ib.; Жел.: 985]; [i] < [a]), *біль* (буков. [Ні.: 1; Мак.: 11]), *королиця дурна́* (закарп. [ВхЗак.: 228; ВхН.з.: 38]), *опонник моримух* [ВхБот.1905: 200], *платинник моримух* [ВхГик.: 189].

Назва *морімух* і под. постали в результаті перестановки компонентів лексеми *мухомор*, а далі й її деетимологізації (*марімух* і под., *парімух*; останнє, може, за народною етимологією, через зближення з дієсловом *парити*; пор. теж деетимологізовані номени цього походження біл. діал. *му́хорон*, *амхамор* і под. id. [ЛАБНГ, I: № 293]), як це нерідко стається з ботанічними номенами-композиціями. *Мухоморице* — суфіксальний дериват від *мухомор*; *мухар*, *мушій*, *мухаїра*, *мушарка*, *мушірка* і под. пов'язані з *муха* за використанням мухомора проти мух; отруйними властивостями цього

гриба мотивуються також назви *мухотру́т*, *мухотру́тка* (пор. словц. *tiachotrávka* id. [SSJ, II: 198]), *троєнка* (пов'язується із *труїти*, діал. *тровіти* 'труїти', пор. [ЕСУМ, V: 647]), як і *королиця дурна́* (пор. укр. закарп. *королиця* 'вид доброго їстівного мухомора *Amanita caesarea*, також з червоною шапінкою'), *жабюрка* (*дурний гриб* у народі — отруйний гриб; так само отруйними або низької харчової якості є рослини, назви яких пов'язуються з собакою, вовком, жабою, гадюкою, вужем та ін., детальніше див. [Сабадош 1988: 191—192]). *Волуйко* — від діал. *волуй* 'Russula foetens Fr.' [Мак.: 11] (див. п. 4.11.4). Компонент *опонник* у складеній назві — від *опона* 'покривало', мотивується тим, що спочатку гриб окутаний плівкою, «яка нібито обпинає гриб» [ЕСУМ, IV: 202—203]. В іншій складеній назві компонент *платинник* утворений від діал. *платіна* 'кляпоть', ботанічна назва зумовлена тим, що нижня частина шапинки цього гриба складається з тоненьких пластинок, пор. [ib.: 431—432].

Інший вид мухомора, відомий по всій Україні, теж отруйний, мухомор зелений, або бліда поганка (*Amanita phalloides* Secr.), називається: *гадючка* [Б.-Н.: 92], *гадючка борода́вчаста* [ВолГ.: 54; Жел.: 134], *танцюх* [Петр.: 37], *блікитниця*, *танцю́рка*, *риботру́тка* [ВолГ.: 54, 131]. Мікономени *гадючка*, *риботру́тка*, *блікитниця* (останнє від *блекота́*, діал. *блікот* 'отруйна рослина блекота') етимологічно прозорі, мотивуються отруйністю цього гриба. *Танцюх*, *танцю́рка* зумовлені, очевидно, асоціацією з танцюристкою (у зв'язку з високою тонкою ніжкою блідої поганки).

Ще для одного поширеного по всій Україні виду отруйного мухомора *Amanita pantherina* Secr. (мухомора пантерного) записано назву *гадючка строката́* [ВолГ.: 147; Жел.: 134], в якій компонент *гадючка* мотивується отруйністю гриба, а *сороката́* — від *сорокати́й* 'строкатий, рябий' за шапінкою, вкритою численними білими пластівцями.

Для доброго їстівного виду мухомора цезаревого (*Amanita caesarea* Pers. ex Schw.), що подекуди зростає в Закарпатті, задокументовано найменування *яєшник* (бойків., галиц. та ін. [ВхПч., II: 18; Гр., IV: 536; ВхН.з.: 38]), *яєчниця царська (ры́жа)* [Вол., 91], *королиця* (закарп. [ВхН.з.: 38]), *підосичник* [1913, Мак.: 9] (від *осі́ка*), *трепетивець* [Жел.: 982] (від діал. *трепéта* 'Populus tremula, осика'). Суфіксальні утворення *яєшник*, *яєчниця* мотивуються жовтим кольором ніжки, оранжево-червоним або жовтим кольором шапинки цього гриба, метафорична назва *королиця* — його зовнішньою привабливістю і дуже добрими смаковими якостями, *підосичник*, *трепетивець* — місцем зростання.

Умовно їстівний вид мухомора *Amanita rubescens* S.F.Gray (мухомор червоніючий), поширений по всій Україні, у писемності цього періоду представлений кількома назвами: *гадючка червонява* [ВолГ.: 146; Жел.: 460],

мухоморка, танцюрка, танцюля червонява [Вол.: 146]. Означення червонява вказує на колір шапинки, танцюрка і под. (від танцювати) мотивуються високою і тонкою ніжкою гриба. Якийсь вид мухомора (*Amanita* Hook.) отримав назву *холошниця* [Петр.: 9] — суфіксальне утворення, що виникло за подібністю ніжки гриба до *холошні* (пор. укр. діал. *холошні* мн. 'зимові штани з домотканого сукна' [Гр., IV: 409; ССк.: 404]). Нормативною в українській літературній мові для роду *Amanita* Hook. стала назва *мухомор* [СУМ, IV: 833; РУСб: 231], ухвалена у функції наукового терміна в [СБН: 10].

4.10. Родина **кортинарієві** (*Cortinariaceae*). Виявляються назви їстівного гриба *Cortinarius violaceus* Fr. (*Agaricus violaceus* L.) *синяк* (поділ., покут.-буков., полт. та ін. [Евст. 1847: 25 зв.; Витв.: 267; Ан.: 15; Нл.; Ум., I: 204]), *синюха* [Рог.: 110; Писк.: 236; Ум., IV: 26; Гр., IV: 121], *гриб синій*, *голубінка* (покут.-буков. [Витв.: 267]), *дуплянка* [Петр.: 10], також спільні з іншими видами мухомора (*Amanita* Hook.). Вірогідно, однолексемні флорономени, крім *голубінка*, *дуплянка*, виникли як універби на основі складеної назви *гриб синій*. Мотивуються, ймовірно, властивістю гриба синіти при його розрізуванні; пор. рос. діал. *синюха*, *синюшка* id. [Ан.: 15]. Номен *голубінка*, мабуть, перенесено від *Russula aeruginea* (див. п. 4.11.1) або утворено незалежно від *голубий*. Назва *дуплянка* (від *дупло*) зумовлена зростанням гриба на дуплястих колодах.

4.11.1. Родина **сироїжкові** (*Russulaceae*). Їстівний гриб сироїжка зелена велика, *Russula aeruginea* Lindbl. ex Fr. (*Agaricus russula* Sch.), що росте по всій Україні, у джерелах цього часу вперше в українській писемності представлений назвами праслов'янського походження *сироїд* (буков. [Нл.: 1]) < **syroědъ* id., *сироїдка* (покут.-буков. та ін. [Витв.: 86; ВхПч., II: 28; Ум., I: 165; Тм., II: 203; Гр., IV: 123] < прасл. **syroěďka* id., *сироїжка* [Евст. 1847: 25 зв.; Рог.: 110; Ум., I: 165; Гр., IV: 123] < прасл. **syroěžьka* id. (детальніше див. [Сабадош 2007в: 72]), а також інноваціями *сировоїдка* [ВхПч., II: 28; Гр., IV: 123], *суровика* (лемк. [ВхН.з.: 37]), *голубінка* (закарп., галиц., буков. та ін. [Вол.: 98; Гол.: 483; Чопей: 57; Жел.: 150; Гр., I: 306; Тан.: 58]), *зеленка* [Рог.: 110], *песлінка* [Жел.: 629]. Із цих назв, мабуть, найпоширенішою була й залишається (див., напр. [СБН: 134; Мак.: 13]) назва *голубінка*, мотивована голубою чи зелено-голубою шапинкою гриба. Ймовірно, це значення первинне. Пізніше ця назва була перенесена й на інші види сироїжок, у яких шапинка могла бути й інших кольорів. Переважна більшість сироїжок їстівна (див. [Грибы: 220—228]), тому тлумачення слова *голубінка* як «рід неїстівних грибів» [СУМ, II: 119], імовірно, на підставі словника [Дубр.: 69], помилкове. Можливо, мікономен *голубінка* дуже давній, праслов'янського походження; пор. чes. *holubinka* [Ан.: 15], *houbinka* id. [Tráv.: 493] (у статті *holubčik*), слвц. діал. *holubienka* [SSJ, I: 502], болг. *гълъбинка* id. [Бершт.: 103]. Нормативною

в сучасній українській мові для роду *Russula* Pers. стала назва *сироїжка* [СУМ, IX: 201; РУСб: 271], ухвалена як науковий термін у [СБН: 134].

4.11.2. У багатьох джерелах відображені нові назви здавна відомих у народі їстівних грибів груздя, рижика і вовнянки (перший і третій поширені в Поліссі і Лісостепу, а другий — у Поліссі та Прикарпатті), зокрема для першого, *Lactarius piperatus* S.F.Gray (*Agaricus piperatus* Fr.), крім успадкованих від праслов'янської мови *грузд* [ВолГ.: 144; Ум., I: 167], *груздь* [Рог.: 110; Писк.: 60; Гр., I: 332] (< прасл. **gruzdъ/-ь* id., детальніше див. [Сабадош 2007в: 73—74]), відзначаються вузьколокальні регіоналізми *груздей* (буков. [Нл.: 1]), *груздель* (гуцул., буков., поділ. [ib.; Мак.: 13]), *груздэль* (поділ. [Гр., I: 332]), *гірчіця*, *горчиця* (закарп. [Чопей: 58; Гр., I: 286; ВхН.з.: 37]), *гірчице* (волин. [ВхН.з.: 37]), *гірчак*, *горчак* [ВолГ.; Петр.: 8], *гіркіня* (лемк. [ВхГЛ: 283; Гр., I: 283; ВхН.з.: 37]), *гірканиа*, *горель* (лемк. та ін. [ВолГ.: 144; ВхН.з.: 37]), *біль* [ВолГ.: 144; Жел.: 29], *білюга* (бойк. [ВхН.з.: 37]), *біляк* (півн.-зах. Львівщ. [Петр.: 4; 1912, Мак.: 12]), *білий* (гуцул., волин., поділ.), *білка* [1895, Мак.: 13], *білун* [ВолГ.: 144], *хрущ* [ib.; Петр.: 39], *скрип* (лемк. [ВхН.з.: 37]), *скрипұх* [ВолГ.: 144; Жел.: 879], *скрипак*, *скрипниця* [Петр.: 35], *лыжка* (зах. волин. [Гавр.: 136]), *сироїжка* [Закр.: 541; 1912, Мак.: 13], *рунатка* [ВолГ.: 144], *сиглянка* [Жел.: 863].

Груздей, *груздель* — похідні від *грузд* id. (< **gruzdъ/-ь* id.); *гірчіця* і под. мотивуються гірким смаком (етимологічно пов'язуються з *горіти*, як і *горель*), *біль* і под. — білим кольором груздя, *скрип* (результат переосмислення *скрип* 'скрип' або дериват від *скрипіти*) і похідні від нього *скрипұх*, *скрипак*, *скрипниця* — хрусткістю цього гриба, *хрущ* — тією самою ознакою (утворене суфіксальним способом від *хруст*). Назва *лыжка* виникла, можливо, внаслідок переосмислення діал. *лыжка* 'ложка' за формою шляпинки груздя; *сироїжка* ← *сироїжка* '*Russula* Pers.' Номен *білий* — результат субстантивації прикметника. Назва *рунатка* перенесена від *руно* 'вовна' за бархатисто-повстяною поверхнею шляпинки гриба (див. [Грибы: 230]). Припускається також, що це калька німецької назви цього гриба *Wollschwamm*, де *Woll-* основа іменника *Wolle* 'вовна' [ЕСУМ, V: 142]. Хоча, як нам видається, українська назва могла виникнути й на власному мовному ґрунті. *Сиглянка* — дериват від укр. діал. *сігла* 'гірський ліс; смерека; багно' [Гр., IV: 118; Жел.: 863] < рум. *sihlă* 'густий молодий лісок' [ЕСУМ, V: 225], українська міконологічна назва зумовлена місцем зростання гриба. Із поданих номенів нормативним у сучасній українській мові став *груздь* [СУМ, II: 180]. У науковій номенклатурі закріпилася назва *хрущ* [РУСб: 185], ухвалена в [СБН: 82], етимологічно споріднена з діал. *хрущ* id., проте в джерелах української мови XIX — початку XX ст. поки що не виявлена. Див. ще [Сабадош 2007в: 73—74].

4.11.3. Документуються назви праслов'янського походження рижика смачного, *Lactarius deliciosus* Fr. (*Agaricus deliciosus* L.) *риж* (поділ. та ін. [СБН: 82; Мак.: 10]) < прасл. **ryžь* < **rydъ* id., *ріжик* [Рог.: 110; Піск.: 223; Жел.: 802; Ум., III: 82; Тан.: 62] < прасл. **ryžikъ* id. (детальніше див. [Сабадош 2007в: 73]). Імовірно, від праслов'янської мови успадкована також назва *рижок* [Б.-Н.: 312; Вол.: 55; Левч.: 29; Ум., III: 282; Жел.: 802; Гр., IV: 16]; пор. рос. брян. *рыжочек* (ласк.), *рыжки* (мн.) [СРНГ, XXXV: 306], біл. *рыжок* [СБГПЗ, IV: 324], пол. діал. *rydzek*, чес. *rezeck* id. [Tráv.: 1323]; можливо, від прасл. **ryžьkъ* id. Із інноваційних найменувань цього гриба писемні джерела фіксують мікономени *ріжка* [Жел.: 802], *ріжка* [ib.: 805; Піск.: 224], *платинник рижок* [ВхГик.: 190], *молокань рижик* [ВхБот.: 200] (компонент *молокань* — від *молоко*, зумовлений молочним, приемним і гоструватим, соком гриба, див. [Зерова та ін.: 130]), *королі* [Петр.: 17], *ридз цирий* (*правдивий*) [ВолГ.: 85], *риз* (поділ. [1913, Мак.: 10] < пол. *rydz* id.), *риджік*, *риджік* (лемк. [ВхН.з.: 47]; очевидно, теж полонізм; пор. пол. діал. *rydzuk* id. [В.-D.: 118]). Назва *королі* виникла в результаті переосмислення цього слова, мотивуючись добрими харчовими якостями рижика. Нормативною в українській літературній мові стала назва *ріжик* [СУМ, VIII: 532; РУСб: 261]. У [СБН: 82] як науковий термін був ухвалений *рижок*.

4.11.4. Інший вид цього роду умовно їстівний гриб вовнянка, *Lactarius torminosus* S.F.Gray (*Agaricus necator* Bull.) представлений, крім успадкованої від праслов'янської мови назви *вовнянка* [Рог.: 110; Піск.: 40; Жел.: 113; Ум., I: 165; Гр., I: 245] (< прасл. **vlъněnъka* id. [Сабадош 2007в: 73]), такими новотворами: *рижик кінський* [Петр.: 33], *ріжок кінський*, *мохначка*, *підсмеречка* [ВолГ.: 151; Жел.: 802], *скрип'ух*, *валуїко*, *валун*, *груза*, *чорна губа*, *листочниця смертоносна* [ВолГ.: 124], *синяк* [1876, Гр., IV: 121], *коровиця* (поділ.), *баранячка* [1910, Мак.: 12]. Кілька з перелічених назв виникло через подібність вовнянки до інших грибів: *скрип'ух*, *груза* (< **грузда*) — до груздя (*Lactarius piperatus*), *валуїко*, *валун* — до валуя (*Russula foetens*; пор. біл. діал. *валойка*, *валовік* id. [ЛАБНГ, I: № 285]), *ріжок кінський*, *рижик кінський* — до рижика (*Lactarius deliciosus*; означення *кінський* тут має значення 'несправжній'). Номен *підсмеречка* (від *смерека*) пов'язується з місцем зростання гриба, *баранячка* (від *баран*), *мохначка* (від *мохнатий*) — з повстисто-волокнуисто-бахромчастими краями шапинки вовнянки; пор. рос. діал. *мохнушка* id. [СРНГ, XVIII: 311]. Із *коровиця* (мотивується низькими харчовими якостями) пор. біл. діал. *кароўка коробенка*, *коробяха* id. [ЛАБНГ, I: № 285]. Нормою української літературної мови закономірно стала назва *вовнянка* [ВТССУМ: 196; РУСб: 175], ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 382].

4.11.5. Продовжує вживатися, очевидно, досить давня назва умовно їстівного гриба валуя '*Russula foetens* Fr. (*Agaricus foetens* Pers.)' (зростає по всій Україні, споживати в їжу його можна тільки вимоченим, відвареним або засоленим (див. [Грибы: 222]) *волуї* [Рог.: 110; Жел.: 120], *валуї* [Ан.: 14; Ум., I: 63]. За походженням це субстантивований прикметник (< друс. *волоуи* 'волячий'), утворений від *воль* 'віл'. Як назва гриба це слово відоме і в інших східнослов'янських мовах, пор. рос. *валуї*, діал. *волуї*, *волун*, біл. *валуї* '*Russula foetens* Fr.' Мікономен зумовлений, очевидно, невисокими якостями цього гриба, пор. аналогічні за мотивацією мікологічні назви укр. діал. *коровічка правдіва* [ВолГ.: 62], *коровка* 'вид гриба', рос. діал. *коровяк* 'гриб поганка, *Agaricus comatus*', біл. діал. *бычок* '*Russula foetens*' (див. [ЕСУМ, I: 423; Фасм., I: 345; ЭСРЯ, I/3: 13; ЭСБМ, II: 44; Меркулова: 157—158; Сабадош 1996: 58]). Припущення О.Преображенського про спільне походження *валуї* із мікономенами *волнуха*, *волнушка*, *волвянка* 'гриб *Agaricus torminosus*' [Пр., I: 63, 92] не знайшло підтримки в етимологів. Більш імовірною є версія про спорідненість останніх мікономенів із *волна* 'вовна' (пор. [Фасм., I: 336]). В українському фонетичному варіанті *валуї*, що став літературною нормою [СУМ, I: 286; РУСб: 271], [а] < [о] в ненаголошеному складі, що вказує на те, що це або північноукраїнський діалектизм, або результат впливу рос. *валуї*, у якому також [а] < [о].

4.12. Родина **фалусові** (Phallaceae). Добре відомий у народі гриб веселка звичайна, *Phallus impudicus* L. (*Ityphallus impudicus* Fr.), неотруйний, їстівний у стадії яйця, позначається номенами: *вонюча веселка*, *чортове (чортово) яйце* [Рог.: 131; Гр., I: 142; IV: 537], *земляне серце*, *денна губа* (галиц. [ВхПч. II: 34]), *донна губа*, *коливорот* (поділ. [1913, Мак.: 262]), *дівна губа*, *дідово сало* [ВолГ.: 70; Жел.: 848], *сморж*, *сморжі* [Вол.: 52; Жел.: 889], *иван*, *соромник* [Петр.: 15, 36].

Коли молодий, цей гриб має форму кулі (яйця, серця), яка, дозріваючи, розривається, стаючи ніби тарілкою, з якої виростає гриб із шапинкою і який у зрілому віці смердючий і неїстівний. Звідси назви *веселка вонюча*, *чортове (чортово) яйце*, *земляне серце*, *донна (денна) губа* (*донна*, *денна* — від *дно*). У метафоричній назві *дідово сало* компонент *сало* пов'язується з тим, що внутрішня оболонка гриба в стадії яйця слизиста (використовують для лікування подагри й ревматизму) [Грибы: 246—247]; пор. рос. діал. *земляное масло* id. [Ан.: 247]. За подібністю веселки до сморжа, прядки чи інших речей мотивуються назви *сморж*, *сморжі*, *коливорот* (пор. укр. діал. *коливорот* 'прядка', 'верхня (рухома) подушка на передній осі воза' та ін. < *коловорот* [ЕСУМ, II: 516]; назва гриба виникла внаслідок переосмислення слова), *веселка* (пор. біл. діал. *вясёлка* 'гриб зморшок' [ЛАБНГ, I: № 280]). Із цих

назв нормативною в українській науковій термінології стала *весёлка* [РУСб: 174], ухвалена як родовий науковий термін у [СБН: 80].

4.13. Найвідоміший по всій Україні представник родини **лікопердові** (Lycoperdaceae) порхавка, або дошовик їстівний, *Lycoperdon gemmatum* Batsch (*Lycoperdon perlatum* Pers., *Lycoperdon bovista* L.). Крім знаних зі староукраїнської мови (див. [Сабадош 1996: 137]) назв цього гриба *порохна́вка* (бойк. та ін. [Вол.: 51; ВхПч., IV: 14; Петр.: 30]) та *вовча табака* (лемк.) [ВхЛем.: 231; Гр., IV: 241] і успадкованої від праслов'янської мови *пóрхавка* [ВхПч., I: 11; Рог.: 127; Ні.: 8; Ум., I: 29; Гр., III: 356], *пурхавка* [Ан.: 202; ВхБот.1896; Мак.: 219], *порохálка* (волин.), *порохавка* (лемк.) [ВхН.з.: 48] (< прасл. **porxavъka*, **pъrxavъka* id.), уперше документується також успадкована від праслов'янської мови назви *бздю́ха* (полт. [Евст.1847: 1 зв.; Гр., I: 54]), *бздю́ха* (сер. поліс. та ін. [Ан.: 202; Ум., I: 29; ВхН.з.: 48]) < прасл. **pъzd'uxa* id. (детальніше див. [Сабадош 2007в: 76]).

В українській писемності XIX — початку XX ст. засвідчений цілий ряд нових назв (переважно вузьколокальних), зокрема *порохнавія* [Вол.: 51], *пúрша* (волин. [ВхПч., V: 26; ВхГик.: 192; Жел.: 789]), *бздунка* [Петр.: 1; Жел.: 25], *курявка* (надсян. [ВхГик.: 192; ВхБот.1896: 203]), *курнявка* (лемк. [ВхЛем.: 248; Гр., II: 331]), *курнавка* (лемк.), *кúрчавка*, *вороня́чий* (*бусячий*, *свиня́чий*, *свині́чий*) *сир* (галиц.), *свіньський сир* (бойк.), *кривий гриб* (поділ.), *гру́бий гриб*, *пúшка* (галиц.), *міху́нка* (закарп.), *песя́ча* (*злодійська*) *табака* (галиц.) [ВхН.з.: 48], *фо́шкавка* (гуцул. [Жел.: 1030; Шейк., V/2: 248; Гр., IV: 379; ВхН.з.: 48]), *морová губка* (сер. наддніпр. [Ан.: 202; Ум. I: 29]), *морю́ха*, *морю́ха* (слобож. [Ан.: 202; Ум., I: 29; Гр. II: 447]), *димна губка* (поділ. [1913, Мак.: 219]), *олениця* [Петр.: 26].

Подані назви пов'язані з особливостями порхавки, яка в молодому віці їстівна, всередині спочатку біла, як вата, а дозрівши, стає порохнявою, оливково-червоного кольору, з отвором у центрі верхньої частини. Номени *курявка*, *курнявка* пов'язані з *ку́рїти*, *кúрява* (пор. пол. діал. *kurzawka* 'порхавка' [Мај., II: 462]), як *димна губка* — з *дим* за порошком у дозрілому грибі, який при стискуванні гриба викидається з нього через отвір, наче димить; пор. укр. поділ. *курна губка* id. [Мак.: 219], біл. діал. *дýмнік* id. [ЛАБНГ, I: № 290]). Цієї самої мотивації і назва *фо́шкавка* (від звуконаслідувального *фо́шкати* 'дмухати; задувати димом' [П.,Г.: 208]), як і *пóрхавка* та под.

У назвах *вороня́чий сир* і под., *песя́ча табака* і под. означення мають семантику 'несправжній', а означувані компоненти постали: *сир* — за подібністю тіла молодого гриба до сиру (пор. біл. діал. *сыр варо́ні(й)*, *сы́ркі*, *бу́ськоў сыр* id. (порхавка) [ЛАБНГ, I: № 290]), *табака* — за подібністю порошку дозрілої порхавки до нюхального тютюну (*Nicotiana tabacum*), який

називається *таба́ка* [СУМ, X: 8]; пор. ст. укр. *табакъ*, *табака* id. (1731) [Сабадош 1996: 105]; див. ще [ЕСУМ, V: 498]. Номен *пúшка* (від *пух*) мотивується тим, що тіло порхавки зовні шипасте, ніби вкрите пушком (пор. біл. діал. *пúшка*, *пуша́йка* id. [ЛАБНГ, I: № 290]), *міху́нка* (від *міх*) — дозрілим грибом з отвором, подібним до мішечка (пор. біл. діал. *мешо́к* id. [ib.]). Назва *морю́ха* і под. пов'язані, очевидно, з *морі́ти* за використанням порошку дозрілого гриба як антисептика (пор.: "*пóрохом різану рáну засі́нуют*" (див. [ВхН.з.: 48])). Нормою української літературної мови стала *пóрхавка* [СУМ, VII: 300; РУСб: 188], ухвалена у функції наукового терміна в [СБН: 91].

4.14. Гриб *Tremella mesenterica* Retz. (порядок **дряглистовидні**, Tremellales) в українській мові стає відомим під номенами *драглі*, *дриглі* [Рог.: 139; ВхЮж.: 16; Ум., I: 202; Гр., I: 439, 442]. Ці назви споріднені. Виникли в результаті переосмислення *драглі* 'їжа зі згуслого при охолодженні м'ясного чи рибного відвару з дрібними кусочками м'яса або риби' [СУМ, II: 404] < діал. 'напіврідка маса, подібна до холодцю' [Гр., I: 439], яке пов'язується з *драглі́ти* 'труситися, коливатися', 'згушуватися'; пор. рос. *дрожілка* 'Tremella', лат. *tremella* id., утворене від *tremulus* 'тремтливий' [ЕСУМ, II: 120]. Мікономени зумовлені драглистим станом цього гриба. В українській науковій ботанічній номенклатурі вживається латинського походження *треме́ла* [СДБ: 527], хоча, на нашу думку, варто було в цій ролі використовувати укр. *драглі*.

Помітну частину нових мікономенів, засвідчених українською писемністю XIX — поч. XX ст., не вдається ідентифікувати, бо їх тлумачать у джерелах як 'вид (рід) гриба', це, зокрема, такі: *багнюк*, *буківка*, *жабі́йка* [Гр., I: 18, 108, 469], *підгри́б*, *підлі́пки* [Жел.: 40, 644], *товстуха*, *товсту́ля* [Шейк., V/1: 69], *біля́нка*, *гадя́р* [1913, Яв.: 36, 131], *блюва́к* [Руб., I: 200], *гної́вник* [Петр.: 77], *тонко́ніжка* [Евст. 1647: 26 зв.] та ін. Чимало назв грибів супроводжується латинськими відповідниками з такими видовими означеннями, що зараз не вживаються, тому ці номени важко ідентифікувати, напр.: *лу́ковиця* 'Agaricus alliaceus' [ВолГ.: 97; Жел.: 415], *гнилу́шка* 'Agaricus silfluratus' [Тм., I: 77], *пражівка* 'Agaricus procerus', *калі́чка* 'Agaricus ostreatus', *песлі́нка* 'Agaricus flavo-virens', *ужі́вка*, *соромни́ця*, *ді́дьча губа* 'Boletus sanguineum' [ВолГ.: 53, 96, 98, 127], *біля́нка* 'Agaricus subdulcis' [Рог.: 110; Жел.: 30], *говорю́шка* 'Agaricus melinoides' [Ум., I: 165] тощо.

Проаналізувавши мікологічну лексику в українській мові XIX — поч. XX ст., ми дійшли наступних висновків. У порівнянні з попереднім періодом (XIV—XVIII ст.) значно збільшилася загальна кількість як номінованих об'єктів, так і мікономенів. Так, якщо писемність XI—XVI ст. фіксує лише поодинокі назви грибів, а в період XVII—XVIII ст. їх документується близько

двадцяти разом із назвами праслов'янського походження, то в джерелах української мови ХІХ — поч. ХХ ст. тільки одні новотвори становлять понад 250 номінативних одиниць.

Певна частина мікономенів української мови успадкована від праслов'янської: *сморж*, *сморч*, *трут*, *чир* (*чір*), *лисичка*, *біляк*, *білий гриб*, *боровик*, *масляк*, *маслюк*, *бабка*, *обабок*, *печериця*, *мухомор*, *порхавка*, *рижик*, *груздь* та деякі інші. Збагачення новими однокореневими назвами відбувалося трьома шляхами — за рахунок словотворення, переосмислення слів і запозичення готових мікономенів із інших мов. Понад 85 відсотків назв виникло в результаті словотворення. Переважна більшість їх утворилася суфіксальним способом від субстантивних, ад'єктивних і дієслівних основ. Перших дериватів більше половини. Вони творяться найчастіше за допомогою таких суфіксів, як: *-ак* (*козак*, *сушняк*, *вовняк*, *коров'як*), *-ник* (*решетник*, *дубровник*, *трутник*), *-овик* (*осиновик*, *моховик*, *трутовик*), *-овник* (*боровник*, *моховник*), *-иця* (*коровиця*, *холошниця*, *олениця*), *-івка* (*стернівка*, *маївка*, *чирівка*), *-анка* (*стернянка*, *сиглянка*, *вовнянка*), *-атка* (*жилатка*, *кострубатка*, *кұратка*) та ін.

Удвічі менше відад'єктивних похідних, із яких понад чверть становлять деривати з суфіксом *-ак* (*гірчак*, *червоняк*, *синяк*, *красняк*, *цира́к*, *черствак* та ще деякі), кілька з суфіксом *-ка* (*білка*, *зеленка*) та ін. Нерідко відприкметникові похідні — це універби, утворені на основі атрибутивних словосполучень типу *білас*, *білик* 'боровик' ← *білий гриб* ід. Близько восьмої частини суфіксальних дериватів становлять віддієслівні. Практично всі вони утворені за допомогою суфіксів, малопродуктивних у мікологічній лексиці, напр.: *танцюх*, *горель*, *танцюля*, *танцюрка*, *бздунка*, *моруха*, *фóшкавка* тощо. Стільки ж мікономенів виникло префіксально-суфіксальним способом. У творенні їх бере участь єдиний префікс *під-* найчастіше разом із суфіксами *-ник* (*підберезник*, *підосічник*, *подліщинник*), *-ка* (*підпéнька*, *підсмеречка*, *підса́дка*), *-ок* (*підпéньок*, *піддубок*), *-ень* (*підви́шень*) та ін. Мотивуються ці назви переважно типовим місцем зростання певного гриба. У два рази менше, ніж попередніх, номенів-комполітів: *моримух(а)*, *мухотрут*, *риботрутка*, *красногolóвець*, *сушерéпка*, *сироїдка* та деякі ін. За допомогою субстантивної прикметника утворився номен *білий* 'боровик' (від *білий гриб*).

Приблизно вісім відсотків становлять назви, що появились внаслідок переосмислення (перенесення значення) слів, напр.: *цітка* 'кларія', *рій* 'їжовик', *запах* 'боровик', *козёл* 'маслюк', *ковпак* 'трутовик', *королі* 'рижик', *коливорот* 'веселка звичайна', *весёлка* ід., *драглі* 'тремела' та ін. Якась частина номенів виникла внаслідок перенесення значення за подібністю одного гриба до іншого: *опенок* 'лисичка' ← 'опеньок', *волуй* 'лисичка' ← 'волуй', *сморж* 'веселка звичайна' ← 'сморж' і т.д. Переосмислюються й

складені назви, якщо вони виникають на основі якогось образу, тобто внаслідок метафоризації синтаксичного словосполучення, пор.: *воронячий* (*свинячий*) *сир* 'порхавка' *дідова борода* 'їжовик', *земляне* (*земяне*) *серце* 'веселка звичайна', *чортове яйце*, *дідово сало* ід., *баранячі роги* 'кларія', *курячі лапки* ід. тощо.

Іншомовні запозичення в цій лексиці становлять кілька одиниць: від польської мови — *ридз*, *ридзик*, *смарзель*, від румунської — *вакелія* (*бакелія* і под.), від німецької — *трюфель*, від французької — *шампінйон*.

За винятком майже всіх назв, успадкованих від праслов'янської мови, переважна більшість проаналізованих у цьому розділі мікономенів-інновацій вузьколокальна в українських діалектах, літературною нормою української мови стали лише ті, що мають ширшу територію вживання, зокрема: *підберезник*, *підосічник*, *красногolóвець*, *моховик*, *трутовик*, *голубінка*, *строчок*, *трюфель* та ще деякі. Тільки в науковій ботанічній номенклатурі вживаються *підви́шень* [СДБ: 420], *весёлка* [РУСб: 174]. На підставі викладеного в цьому розділі матеріалу вважаємо за доцільне замінити в українській науковій ботанічній номенклатурі штучні (транслітеровані) чужомовні *кларія* і *тремела* [РУСб: 306; СДБ: 258, 527] українськими з походження і досить відомими народними назвами — відповідно *ціткан* (*цітканя*) і *драглі*, а також надати назві *коляк* 'Hydnum' рідномовного вигляду *кільчак*.

Підсумок

У період XIX — поч. XX ст. джерела української мови продовжують документувати переважну більшість назв рослин, зафіксованих у текстах староукраїнського періоду.

Новотвори в українській ботанічній лексиці становлять величезну кількість, що майже в десять разів перевищує інновації, виявлені нами в джерелах староукраїнської мови. Порівняно з попереднім періодом різко знизилась концентрація інновацій-дендронімів та назв культурних трав'янистих рослин і значно зросла питома вага нових найменувань дикорослих трав і грибів. Як і раніше, у цей час збагачення української ботанічної номенклатури відбувається такими основними шляхами, як словотворення, переосмислення слів, запозичення готових назв флори від інших мов, лексикалізації та метафоризації синтаксичних словосполучень.

Близько половини всіх нових одиниць, якими поповнилася ботанічна лексика української мови цього періоду, становлять ботанічні назви, що виникли внаслідок словотворення. Найпродуктивнішим виявився суфіксальний спосіб, причому більшість дериватів утворено від іменникових основ, із них добра третина номенів виникла за допомогою суф. *-ник*, напр.: *орішник*, *кизильник*, *кровнік*, *сёрпнік*, *кунишник*, *гостечник*, *кудельник*, *гадючник*, *лопушнік*, *барбарисник*, *бузник* та багато ін. У староукраїнський період цей суфікс почав використовуватися для позначення масивів заростів певного дерева (куща), поступово витісняючи вживаний у цій функції з давніх-давен суф. *-ина*, який в українській мові XIV—XVIII ст. більш продуктивним стає при творенні назв одиничних екземплярів певного дерева чи куща. Правда, вже в староукраїнський період фіксуються поодинокі номени з суф. *-ник*, утворені від назв тих же рослин, пор.: *щавникъ* 'Rumex L.' (від *щавъ* id.), *слюзникъ* 'Malva L.' (від *слюзъ* id.) і т. п. Пізніше аналогічні новотвори появляються у великій кількості.

У період XIX — поч. XX ст. найчастіше за допомогою суфікса *-ник* утворювалися від субстантивних основ нові назви дикорослих трав, але в інноваціях-дендронімах із ним конкурував формант *-ина*, у назвах культивованих трав'янистих рослин — *-ка*, у мікономенах — суфікси *-ак*, *-иця*, *-овик*, *-івка*, *-анка* та деякі інші.

Характерним для ботанічної лексики є утворення засобами суфіксації нових номенів від назв тих же рослин, напр.: *папоротник* 'Dryopteris filix-

mas' (від *папороть* id.), *лободіна*, *лободіця* 'Chenopodium album' (від *лободá* id.), *самбірка* 'Salix purpurea' (від *самбір* id.), *луковиця* 'Allium sepa' (від давнього *лук* id.), *жалівуха* 'Urtica dioica' (від *жаліва* id.), *хвоцáнка*, *хвошка* 'Equisetum arvense' (від *хвоц* id.) і т. д. Найчастіше такі деривати виникають за допомогою суфіксів *-ник*, *-ина*, *-ка* та деяких ін. Тенденція утворення подібних інновацій бере свій початок ще від праслов'янської мови.

Значна частина ботанічних номенів, що є відад'єктивними утвореннями, виникла в результаті універбації, чи семантичної конденсації, словосполучень із атрибутивними синтаксичними відношеннями між компонентами, напр. *дикóк*, *дикýн* 'Avena fatua' ← *дикий овес* id.; *вóвчник*, *вовчінець* 'Daphne mezereum' ← *вóвче ліко*, *вóвчі ягоди*, *вóвчий пéрець* id.; *горобинець* 'Capsella bursa-pastoris Medik.' ← *горобине око* id.; *сліпак* 'Papaver orientale' ← *сліпий мак* id.; *негниючка* 'Taxus baccata' ← *негниюче дéрево* id. і т. ін.

Девербативи — це переважно назви дикорослих трав. У кількісному вияві вони перевищують відад'єктивні інновації майже вдвічі і найчастіше утворюються за допомогою суфіксів *-ник*, *-ак*, *-ка*, *-уха*, *-ець* та деяких ін., пор.: *відка́сник*, *зав'язник*, *сходник*, *порушник*, *драпа́к*, *сверба́к*, *видяк*, *різак*, *смичка*, *вібіжжа*, *віситка*, *прожерка*, *прядуха*, *терпуха*, *різу́ха*, *заво́сць*, *щипéць* та ін.

Префіксальні утворення серед назв флори досить рідкісні, здебільшого це відсубстантивні похідні з формантами *о-*, *про-*, *па-*, *по-*, *за-*, *не-* та деякими ін., що є головним чином назвами дикорослих трав і дендронімами, напр.: *оситняг*, *прóсерен*, *паситник*, *попорічки*, *заверба*, *неталá*, *сúклень*, *позасонце* та деякі ін.

Префіксально-суфіксальних похідних теж небагато. Утворюються вони переважно від іменників за допомогою конфіксів *під-* (*под-*)...*-ник*, *по...*-*ник*, *без...*-*ник*, *під...*-*ниця* та ін. і позначають в основному об'єкти дикорослої флори, пор.: *підсметáнник*, *помоло́чник*, *безколінник*, *безкорінка*, *підкропивниця*, *парінок*, *наземка*, *підсніжник*, *подорóжник*, *поплотіна* та ін. Префіксально-суфіксальні назви грибів утворюються від іменників за допомогою префікса *під-* у поєднанні з суфіксами *-ник*, *-ок*, *-ець*, *-ень*, мотивуючись місцем зростання певного гриба, напр.: *підосичник*, *піддубок*, *підберезовець*, *підвишень*, *піддубень* та ряд ін. Віддієслівні префіксально-суфіксальні утворення порівняно рідкісні, це здебільшого назви дикорослих трав, напр.: *подерень*, *омолок*, *омилець*, *омилок*, *омилка*, *незайманик* та деякі ін.

Помітна кількість інновацій різноманітної структури утворилася за допомогою осново- і словоскладання, часто в супроводі інтерфіксації, нерідко також суфіксації. Найбільше композитів серед назв дикорослих трав, у кілька разів менше серед дендронімів і культивованих трав'янистих рослин і

дуже мало серед мікономенів, пор.: *скороспілка, брат-та-сестра, білокрильник, цар-зілля, лук-чеснок, біловерба, чорноклен, білоріпа, мухотрūt, терпїгузка, чистотїл, стоголов, перекотїполе* і под.

Інші способи не відіграли помітної ролі в творенні ботанічної лексики.

Чимало нових ботанічних номенів появилось у результаті переосмислення слів. При цьому слід розрізняти, на нашу думку, перенесення значення звичайних слів і переосмислення демінутивів. Найчастіше флористичні найменування виникають унаслідок перенесення на рослини назв предметів, матеріалів, речовин тощо, до яких уподібнюються рослини або їх частини. Значна кількість назв рослин виникає в результаті перенесення значення демінутивів, утворених за допомогою суфіксів *-ка, -ок, -ець, -ик* найчастіше від назв найрізноманітніших предметів, людей, тварин, частин їх тіла, інших реалій, напр. *кудїлька* 'Equisetum L.', *збанок* 'Nuphar L.' і под. Вважаємо, що подібні ботанічні найменування виникають не шляхом словотворення, а через переосмислення демінутивів. Багато флорономенів-демінутивів має те саме значення, що й назви, від яких вони утворені (*пирїйка* від *пирїй* id., *ліцїанка* від *ліцїана* id. назви дерев *яблінка, груїшка, слївка* тощо).

Досить часто переосмислені слова у функції ботанічних номенів уживаються тільки в формі множини, пор.: *гличики, збїночки, черевїчки, грїцики, снїжки, п'ядики, козлики* та чимало інших.

Багато назв рослин утворилося унаслідок переосмислення всередині ботанічної номенклатури. Найчастіше найменування загальновідомих рослин переносяться за подібністю на маловідомі дикорослі, як, напр., назва *пирїй* — на рослини *Alopecurus pratensis, Phleum pratense, Dactylis glomerata* та ін. Внаслідок вторинної номінації постали також назви *рїпа* 'картопля' ← 'рїпа', *лопух* 'калюжниця' ← 'лопух', *опеньок* 'лисичка' ← 'опеньок' і т. ін. Чимало назв здебільшого дикорослих трав виникло внаслідок переосмислення демінутивів, утворених від назв загальновідомих (найчастіше культурних) рослин типу *пшенїчка* 'пшінка', *конопенька* 'анемона' і под. Значно рідше утворюються такі демінутиви від назв дерев (кущів) та дикорослих трав. У переважній більшості випадків демінутивні (за походженням) номени цього типу позначають дикорослі трави. Подібні найменування культурних рослин або дерев, кущів фіксуються рідко.

Що ж до поповнення нових фітономенів унаслідок запозичення від інших мов, то найбільшою, як і в староукраїнський період, є група полонізмів. Їх можна поділити на дві групи: 1) слов'янського походження і 2) запозичення, що потрапили до української мови через польське посередництво від інших мов. На відміну від періоду XIV—XVIII ст. у лексиці флори періоду XIX — поч. XX ст. значно збільшилася питома вага

номенів першої групи (близько 40 відсотків від загальної кількості інновацій-полонізмів). Серед полонізмів цієї групи немало таких, відповідники яких у польській мові успадковані від праслов'янської. Основну масу запозичень, що потрапили до української через польську від інших мов, становлять латинізми і германізми, зрідка — від італійської, чеської, французької, англійської та інших мов. У період XIX — поч. XX ст. у пам'ятках української мови фіксується кілька полонізмів-мікономенів (*ридз, риджик, смарзель* та деякі ін.).

Подібно до полонізмів русизми також поділяються на дві групи: 1) запозичені безпосередньо від російської мови (*бирючіна, єжевїка, клубніка, бояришник* та ін.) і 2) перейняті через російське посередництво від інших мов (*клевер, мандарїн, карагач* та ін.).

Як і в староукраїнський період, у ботанічній лексиці української мови цього часу дуже мало безпосередніх лексичних запозичень від латинської мови (*гепатика, целідонія, секвоя* та ін). Частіше нові українські ботанічні номени появлялись у результаті перекладу, калькування латинських відповідників, напр.: *ломикамень, каменелом, роговник* тощо).

Запозичується кілька грецьких елементів, зокрема: *гіякїнт, скорода, троянда* та деякі ін.

Помітну кількість становлять румунізми. В основному це вузьколокальні діалектизми, відомі в деяких закарпатських, гуцульських, буковинських, подільських (над Дністром) говірках української мови. Серед запозичених слів фіксуються також германізми, тюркізми, мадяризми (останні документуються головним чином джерелами із території закарпатських говірок).

Більша частина запозиченої лексики має незначну територію поширення. До складу літературної лексики української мови ввійшли в період XIX — поч. XX ст. запозичення: *спаржа, рис, абрикос (абрикоса), туя, алича, скїмпія, барбарїс, жасмін, крес, стокрїтка, бїльба, жереп, рапс, вїйда, шпїнат, тїлї, айва, інжїр* та ряд ін.

Приблизно десяту частину всіх новотворів цього періоду становлять ботанічні назви-словосполучення, переважна більшість яких за будовою — словосполучення з атрибутивними синтаксичними відношеннями між компонентами типу *салата дика*. У мікономенах означуване слово — переосмислене загальноживане слово, а означення вказує на місце зростання гриба, його якості. У дендронаменах означуваний член вживається в прямому значенні, а означення частіше мотивується місцем зростання дерева (куща), кольором його кори, плодів, його походженням тощо. Серед номенів-словосполучень, що є назвами культурних трав'янистих рослин, переважають ті, в яких означуване слово — назва рослини, а означення пов'язане з

походженням рослини, зовнішнім виглядом плоду, листка, із запахом, часом цвітіння і т. ін. У великій кількості ботанічних номенів-словосполучень, що позначають дикорослі трави, означення мотивується місцем зростання рослини, означуване слово — подібністю йменованої рослини до загальновідомої, напр.: *чемериця лісна* 'Polygonatum officinale', *польова петрушка* 'Thalictrum minus' і под. Решта груп фітономенів-словосполучень незначна, в них означення найчастіше вказує на колір, смак, запах, фізичні та інші властивості рослини.

Майже третину всіх інновацій-словосполучень, що називають дикорослі трави, становлять номени, в яких означення співвідносяться з назвою тварини, типу *гусьчі ланки*, *собачий перець* тощо. Ця група дуже неоднорідна. Аналіз її за мотиваційними зв'язками з назвами фауни дозволяє виділити в ній кілька груп.

Наші спостереження над українською ботанічною лексикою в порівняльно-історичному плані засвідчують, що більшість однокореневих ботанічних номенів, мотивованих назвами тварин, за походженням словосполучення з атрибутивними синтаксичними відношеннями між компонентами. Такі складені назви внаслідок семантичної конденсації перетворились в універби, пор. паралельне вживання таких ботанічних номенів в українських діалектах: *собачі реп'яхи*, *собачі репяшкі* і *собачкі* 'Bidens tripartita', *вороняче око*, *воронь око* і *воронець*, *воронівка* 'Paris quadrifolia', *барані роги*, *барані ріжки* і *баранячка* 'Clavaria flava' та багато ін.

Із часом назва-словосполучення як первинна може втратитися, залишається тільки однокореневий, і таким чином зв'язок багатьох ботанічних номенів із назвами тварин затемнюється, втрачається. Встановити мотивацію подібних назв рослин можна тільки залученням даних як української, так і інших слов'янських мов. Зокрема, зважаючи на тенденцію утворення аналогічних фітономенів, можна з високим ступенем достовірності вважати, що, напр., інновація *вовчинець* 'Euphorbia suparissias' виникла внаслідок універбації незафіксованого **вовче молоко* id. У цьому нас переконує наявність в українських говорах із тим самим значенням номенів *песяче* (*суче*, *котяче*, *кізе*, *канє* і т. п.) *молоко*, тобто в наведених назвах-словосполученнях означення мотивується отруйністю соку молочаю. Імовірність поданої нами версії виникнення українського ботанічного номена *вовчинець* 'молочай' підтверджується аналогічним матеріалом в інших слов'янських мовах; пор. рос. *молоко волчье*, пол. *mlecz*, чес. *vlčí mléko*, а також *zajačí* (*žabi*, *kani*, *kozi*, *hadí*, *psie*, *čertovo*) *mleko*, схв. *вучје млико*, *змијино млијекo*, *змијичак* і под. id. і т. ін.

Незначна частина подібних номенів-словосполучень появилася в українській мові шляхом перекладу, калькування відповідних чужомовних

(переважно латино-грецьких, зрідка — німецьких) назв, напр.: *львиная лапа* 'Alchemilla vulgaris' — лат. *pes leonis* id., *сорочі ланки* 'Consolida' — лат. *pes piscae*, *picopeda* id., *львова паща*, *львові уста* 'Antirrhinum magnus' — нім. *Löwenmaul* id. та інші.

Поповнення новими ботанічними назвами відбувалося і внаслідок повної або часткової метафоризації синтаксичних словосполучень, пор.: *кózяча борода*, *крúчені панічі*, *бóжі óчі*, *дівóча кров* і под.

Впадає в око велика різноманітність фонетичних варіантів багатьох ботанічних найменувань, зафіксованих у джерелах української мови XIX — поч. XX ст. Особливо це стосується запозичень від інших мов, рідше й назв власне українських чи навіть праслов'янського походження, пор. *шалвiя* 'Salvia officinalis' — *шалвiя*, *шельвiя*, *шелвiя*, *шáвлiя*, *шевлiя*; *барабóля* 'Solanum tuberosum' — *барабúля*, *баробóля*, *барбóля*, *барабóня*; *аер* 'Acorus calamus' — *iр*, *ip*, *йор*, *яр*, *явор*, *явiр*, *гав'яр*, *гáйвiр*; *чабр* 'Satureja hortensis' (< прасл. **čębrъ* id.) — *чебер*, *шабер*, *шебер*, *щебер* і под. Унаслідок фонетичних процесів, прояву народної етимології, гіперистичного відштовхування від правильного до неправильного і т. ін. багато флорономенів настільки видозмінилось, що повністю деетимологізувалося, втративши зв'язок із первісним звучанням слова, особливо це стосується, крім запозичених, також автохтонних українських складних слів, пор. деетимологізацію назви праслов'янського походження *свербiгуз* 'Rosa canina' (від *свербiти* і *гуз*, *гуза*) у варіантах *свербиуз*, *свербиуза*, *свербогуз(a)*, *свербоголуза*, *свербовис* тощо. Так само деетимологізувалися, напр., варіанти *кiдрев*, *кедрев*, *кудрéво*, *кúдер*, що виникли на основі складеної назви *кедрове дерево* 'Cedrus libani'. Прикладів деетимологізації назв рослин дуже багато.

Дослідження української ботанічної лексики XIX — початку XX ст. дало можливість виявити кілька спільних східнослов'янських утворень: *чередá*, *молочáй*, *дудник*, *берéзка* : *берiзка* 'Convolvulus arvensis', *липúчка*, *ожiка*, *трутóвiк*, *моховiк* та деякі інші. Можливо, це дуже давні назви.

Summary

Within the period from the nineteenth to the early twentieth century the Ukrainian language sources continue to document the vast majority of plant names recorded in the texts of the Old Ukrainian period (from the XIth — to the XVIIIth centuries).

The number of innovations in Ukrainian botanical vocabulary is great, exceeding the number of innovations, having been identified in the sources of the Old Ukrainian language, more than ten times. Compared to the previous period, the concentration of dendronames and the names of cultivated herbaceous plants has been drastically reduced, and the proportion of new items of wild herbs and mushrooms has been increased. At this time, the enrichment of the Ukrainian Botanical Nomenclature by means of simple names has been carried out by means of derivation, borrowings of readymade flora names from other languages and the reinterpretation of existing names.

About half of the number of new units, having enriched botanical vocabulary of the Ukrainian language in this period, is represented by the plant names formed as a result of derivation. Suffixal way of word-formation turned out to be the most productive one. Most of the lexemes has been derived from substantive stems. A third of suffixal derivatives was formed with the help of the suffix *-ник*.

New names of wild herbs, derived from substantive stems with the help of the suffix *-ник*, turned out to be the most frequently used. They compete with the innovations-dendroforms formed with the help of the suffix *-ина*. A number of cultivated herbs have been created with the help of the suffix *-ка*. The suffixes *-ак*, *-иця*, *-овик*, *-івка*, *-анка* etc. participated in the formation of the names of mushrooms.

The number of botanical names (being deadjectival formations) appeared as a result of semantic condensation of phrases, word-combinations with attributive connection between the components, for example: *сліпак* 'Papaver orientale' ← *сліпий мак*.

Verbal derivatives are mainly represented by the names of wild herbs. In quantitative manifestation they exceed adjectival names twice as many.

Prefixal and prefixal-suffixal derivatives are insufficient in number. The considerable amount of names of different structure has been formed with the help of stem- and word-composition, often accompanied by interfixation and suffixation.

The number of composite names denoting wild herbs is the largest. The amount of composite names among dendronames and cultivated herbs is lower in several times. The number of composite names among mushroom names is insufficient. Other ways of word-formation do not play a significant role in the formation of botanical vocabulary.

A number of new botanical names have appeared as a result of word reconsideration. In our opinion, one should distinguish the transformation of the meaning of common lexemes and the reconsideration of diminutives. Quite numerous are the cases of using the words, performing the function of botanical names in the plural form: *гличики*, *черевічки*.

A lot of plant names have been formed as a result of reconsideration within the limits of botanical nomenclature. Most frequently the common names of plants are being transferred to the names of wild grasses on the basis of their similarity. Lots of names mostly of wild herbs have appeared as a result of diminutive reconsideration formed on the basis of well-known names (mostly cultural plants), such as wheat, *пшеничка* 'Ficaria L.', *конопелька* 'Anemone L.' etc. Less frequently the names of such diminutives are formed from the names of trees (bushes) and wild herbs. In most cases the names of diminutive type denominate the names of wild herbs. The similar names of cultivated plants or trees are rare.

As for the replenishment of new phytonames due to the borrowings from other languages, the largest, as well as in the Old Ukrainian period, is the group of Polonisms. There were also borrowings from the Russian, Latin, Romanian, German, Hungarian, Turkish, etc. languages. Much of loanwords is characterized by a small area of distribution. It was the period of the end of the XIXth and the beginning of the XXth century, when a set of borrowings entered the literary Ukrainian language: *рис*, *абрикос* (*абрикоса*), *туя*, *алича*, *скумпня*, *барбарис*, *жасмін*, *крес*, *бульба*, *жереп*, *рапс*, *шпинат*, *тала*, *айва*, *інжір* etc.

About a tenth of all the innovations is represented by botanical names – word-combinations, most of which are the word-combinations with the attributive syntactical relations between the components: *салата дика*.

The replenishment of new botanical names was also due to the complete or partial metaphor transfer of syntactic phrases, i.e.: *козяча борода*, *кручені панічі*, *божі очі*, *дівоча кров* etc.

Умовні скорочення

Скорочення назв мов та діалектів

азерб. — азербайджанська
англ. — англійська
англос. — англосаксонська
араб. — арабська
аравак. — аравакська
аром. — аромунський
арх. — архангельське
афг. — афганська
башк. — башкирська
біл. — білоруська
блг. — болгарська
бойк. — бойківський
брян. — брянський
буков. — буковинський
влад. — владимирський
влуж. — верхньолужицька
волин. — волинський
волог. — вологодський
ворон. — воронезьке
галиц. — галицький (наддністрянський)
гебр. — гебрейська
герм. — германська
гол. — голландська
гомел. — гомельське
гр. — грецька
гродн. — гродненське
гуцул. — гуцульський
д.в.нім. — давньоверхньонімецька
діал. — діалектне
д.інд. — давньоіндійська
дон. — донське
д.рус. — давньоруська
д.тюрк. — давньотюркська
закарп. — закарпатський
зах.волин. — західноволинське
зах.сл. — західнослов'янська
зах.укр. — західноукраїнський
і.є. — індоєвропейська
інд. — індійська
ісп. — іспанська
іт. — італійська
казан. — казанське
казах. — казахська
калм. — калмицька
караїм. — караїмська
катер. — катеринославське
київ. — київське

кирг. — киргизька
кит. — китайська
костр. — костромський
крим.тат. — кримськотатарська
кур. — курський
лат. — латинська
лемк. — лемківський
лит. — литовська
літ. — літературна
луж. — лужицька
мак. — македонська
малопол. — малопольське
мар. — марійська
мін. — мінське
могил. — могильовське
монг. — монгольська
морав. — моравський
моск. — московське
надсян. — надсянський
нар.лат. — народнолатинська
н.в.нім. — нововерхньонімецька
ниж. — нижегородський
ниж.наддніпр. — нижньонаддніпрянське
нім. — німецька
н.луж. — нижньолужицька
н.нім. — нижньонімецька
новг. — новгородський
нов.гр. — новогрецька
нов.лат. — новолатинська
нов.перс. — новоперська
олон. — олонцький
орлов. — орловський
перс. — перська
перуан. — перуанська
півд.-зах. — південно-західний
півд.лемк. — південнолемківський
півд.сл. — південнослов'янська
півд.-сх. — південно-східний
пізньюлат. — пізньюлатинська
поділ. — подільський
покут. — покутський
пол. — польська
поліс. — поліський
полов. — половецька
полт. — полтавське
помор. — поморський
порт. — португальська

прагерм. — прагерманська
прасл. — праслов'янська
прованс. — провансальська
пск. — псковський
рос. — російська
рум. — румунська
рус.ц.сл. — руськоцерковно-слов'янська
ряз. — рязанський
самбір. — самбірське
сарат. — саратовське
с.в.нім. — середньовірнонімецька
серб. — сербська
сер.лат. — середньолатинська
сер.наддніпр. — середньонад-дніпрянський
сер.поліс. — середньополіський
сир. — сирійська
с.ірл. — середньоірландська
слвн. — словенська
слвц. — словацька
слобож. — слобожанський
смол. — смоленське
с.н.нім. — середньоніжнонімецька
ставр. — ставропольське
степ. — степовий
ст.іт. — староіталійська
ст.пол. — старопольська
ст.рос. — староросійська
ст.сл. — старослов'янська
ст.фр. — старофранцузька

ст.укр. — староукраїнська
ст.чес. — старочеська
сумськ. — сумське
схв. — сербохорватська
сх.поліс. — східнополіський
сх.слов. — східнослов'янська
сх.тюрк. — східнотюркська
сх.укр. — східноукраїнський
тамб. — тамбовське
тат. — татарська
твер. — тверське
терноп. — тернопільське
тур. — турецька
угор. — угорська
уйгур. — уйгурська
укр. — українська
уман. — уманське
фінк. — фінкійська
фр. — французька
харк. — харківське
херс. — херсонське
холм. — холмський
хорв. — хорватська
церк.сл. — церковнослов'янська
чагат. — чагатайська
черк. — черкаське
черніг. — чернігівське
чес. — чеська
япон. — японська

Інші скорочення

букв. — буквально
гов. — говір, говірка
дем. — демінутив
див. — дивись
діал. — діалектне
жін. р. — жіночий рід
заст. — застаріле
зах. — західний
зб. — збірне
зв. — зворотний бік аркуша
іл. — ілюстрація
кін. — кінець
літ. — літературне
мал. — малюнок
мн. — множина
непасп. — непаспортизоване
одн. — однина
п. — параграф
перев. — переважно

пол. — половина
пор. — порівняй
поч. — початок
преф. — префікс
рис. — рисунок
рідк. — рідковживане
род. в. — родовий відмінок
розм. — розмовне
сер.р. — середній рід
сп. — список
суф. — суфікс
суч. — сучасне
сх. — східний
табл. — таблиця
чол.р. — чоловічий рід
ib. — ibidem
id. — idem
pl.t. — pluralia tantum

Джерела і література

- АБ — Морозюк С.С., Протопопова В.В. Альбом з ботаніки. — К., 1979. — 152 с.
- Авг. — Августинович Ф.М. О дикорастущих врачебных растениях Полтавской губернии // Труды комиссии при университете св. Владимира для описания губерний Киевского учебного округа. — К., 1853. — Т. 2. — С. 1—91.
- Ан. — Анненков Н. Ботанический словарь. — СПб., 1878. — XXI, 645 с.
- Ахт. — Материали за български ботаничен речник. Събрани от Б.Давидов и А.Явашев; Доп. и ред. от Б.Ахтаров. — София 1939. — 575 с.
- А.-Ч. — Афанасьев-Чужбинский А. Словарь малорусского наречия // Материали для сравнительного и объяснительного и грамматики русского языка и других славянских наречий. — СПб., 1856. — Т. III. — С. 2—175.
- АЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею по разбору древних актов. — К., 1859—1914. — Ч. I—XVIII.
- БА — Ботанический атлас / Под общей ред. Б.А.Шишкина. — М.; Л., 1963. — 504 с.
- Бейлина — Бейлина Д.А. Материали для полесского ботанического словаря // Лексика Полесья: Материали для полесского диалектного словаря. — М., 1968. — С. 415—438.
- Бер. — Лексикон словеноросский Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука; Надруковано з вид. 1627 р. фотомеханічним способом. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — XL, 272 с.
- БЕР — Български етимологичен речник. — София, 1971 [и след.]. — Т. 1 [и след.].
- Бершт. — Берштейн С.Б. Болгарско-русский словарь. — М., 1966. — 768 с.
- Б.-Н. — Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчук. — К., 1966. — 423 с.
- БНРС — Большой немецко-русский словарь. — Москва, 1969. — Т. I—II.
- Бурячок — Бурячок А.А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: Назви відносин між державами, народами. — К., 1983. — 248 с.
- Вас. — Василенко В. К вопросу о толковом словаре украинской народной терминологии // Сборник Историко-филологического общества. — Х., 1902. — С. 3—15.
- Витв. — Словник польсько-церковнослов'янсько-український Теодора Витвицького з половини XIX сторіччя / Опрац. і підгот. до друку Й.Дзензелівський; Наук. ред. Я.Рігер. — Варшава, 1997. — 611 с.
- Войц. — Войцехович И. Собрание слов малороссийского наречия // Труды общества любителей российской словесности при Московском университете. — М., 1923. — Ч. III. — С. 284—326.
- Вол. — Волян В. Начальное основание рослиннословія про нижшій гімназіа а нижшій реальній школі в ц.к. Австрійской державі. — Відень, 1854. — 271 с.
- ВолГ. — Волян В. Снідніи и ядовитіи губы в их найважніших видах. — Відень, 1862. — 188 с.
- Волк. — Волков Ф.П. Список растений с народными названиями и этнографическими примечаниями // Записки юго-западного отдела Русск. географ. общества за 1873 г. — К., 1874. — Т. I. — С. 165—178.
- ВРУ — Визначник рослин України. — 2-е вид., випр. і доп. — К., 1965. — 877 с.
- ВРУ 1950 — Визначник рослин України. — К.; Х., 1950. — 932 с.
- ВРУК — Визначник рослин Українських Карпат. — К., 1977. — 436 с.
- ВТССУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Укл. і гол. ред. В.Т.Бусел. — К.; Ірпінь, 2005. — 1728 с.
- ВхБот.1896 — Верхратський І. Ботаніка на висшій класі шкіл середніх. Після учебника О.Ростафінського. — Львів, 1896. — 150 с.
- ВхБот.1905 — Верхратський І. Ботаніка на низшій класі шкіл середніх. — Львів, 1905. — 238 с.
- ВхГик. — Гикель Е. Ботаника для шкіл низших гимназійных и реальных / На рус. язык переложив И. Верхратский. — Львів, 1873. — 208 с.
- ВхЗак. — Верхратський І. Знадобы для пізнання угорско-русских говорів: Словарец // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1899. — Т. 30. — С. 201—275.
- ВхЛем. — Верхратський І. Знадобы для пізнання угорскорусских говорів: Словарец // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1902. — Т. 45. — С. 225—228.
- ВхН.з. — Верхратський І. Нові знадобы номенклятури і термінології природописної, народної, збирані між людом // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового тов-ва ім.Шевченка. — Львів, 1908. — Т. 12. — С. 1—84.
- ВхПч. — Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної. — Львів, 1864—1872. — Вип. I—V.
- ВхСпис — Верхратський І. Спис важніших виразів з руской ботанічної термінології і номенклятури з оглядом на шкільну науку в висших класах гімназії. — Львів, 1892. — 48 с.
- ВхЮж. — Верхратський І. Знадобы до словаря южнорусского. — Львів, 1877. — 86 с.
- Гавр. — Гавришкевич І. Початок до уложення термінології ботанічної руської // Перемишлянин на рік 1852. — Перемишль, 1852. — С. 133—147.
- ГГ — Гуцульські говірки: Короткий словник. — Львів, 1997. — 232 с.
- Гнатюк — Гнатюк В. Словарец угорсько-русских місцевих виразів // Етнографічний збірник НТШ. — Львів, 1898. — Т. IV. — С. 234—251.
- Гол. — Дзензелівський Й.О., Ганудель З. Словник української мови Я.Ф.Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Пряшів, 1982. — Т. 10. — С. 311—612.
- Гор.-1 — Горницький К.С. Список русских и немногих инородческих названий растений: Доп. к “Ботаническому словарю” Н.Анненкова. Собрано в период 1859—1886 гг. // Приложение к “Трудам общества испытателей природы при Харьковском университете”. — Харьков, 1886. — Т. 20. — С. 1—22.
- Гор.-2 — Горницький К.С. Список русских и немногих инородческих названий растений: 2-е доп. к “Ботаническому словарю” Н.Анненкова. Собрано в период 1859—1890 гг. // Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете. — Харьков, 1890. — Т. 24. — С. 365—383.
- Гороф'янок — Гороф'янок І.В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до Лексичного атласу української мови. — Вінниця, 2012. — 304 с.
- Гоц. — Гоцкий И.А. Бойковский словарь (слова, употребляемые бойками в селе Ясене в ближайшей окрестности села Перегинска в Стрийских горах) // Временник Ставропигийского института, 1895—1903.
- Гр. — Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б.Грінченка. — К., 1958—1959. — Т. 1—4.

Грибы — Грибы СССР / М.В.Горленко, М.А.Бондарцева, Л.В.Гарибова и др. — М., 1980. — 303 с., 40 л. ил.

ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы; Гал. рэд. А.І.Жураўскі. — Мінск, 1982 [і наступ.]. — Вып. 1 [і наступ.].

Даль — Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М., 1955.

ДГРС — Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. — М., 1958. — Т. I—II. — 1904 с.

ДЕМ — Скурт дикционар етимоложик ал лимбий молдовенешть / Ред. Н.Раевский, М.Габинский. — Кишинэу, 1978. — 678 с.

Дзензелівський 1960 — Дзензелівський Й.О. Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття // *Studia Slavica Hung.* — Budapest, 1960. — Т. VI. — С. 113—143.

Дзензелівський 1965 — Дзензелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (Ч. I. Фонетика). — Ужгород, 1965. — 127 с.

Дзензелівський 1982 — Дзензелівський Й.О. Українські рефлексивні та деривативні **sernъ*, **zernъ* на слов'янському тлі // Збірник за філологію та лінгвістику. — Нови Сад, 1982. — Кн. XXV/1. — С. 73—99.

Дзензелівський 1984 — Дзензелівський Й.О. Укр. *полуниця*, діал. *половниця*, макед. діал. *планучка* у зв'язку з іншими слов'янськими назвами для *Fragaria vesca* L. // Збірник во чест на Блаже Конески. — Скопје, 1984. — С. 77—105.

ДЛ — Дари лісів / Ю.Я.Єлін, М.Я.Зерова, В.І.Лушпа, С.І.Шабарова. — 2-е вид., доп. і перероб. — К., 1979. — 440 с.

Дуб. — Дубняк К. Російсько-український словничок термінів природознавства і географії. — 3-є вид., доп. — Кобеляки, 1917. — 40 с.

Дубр. — Дубровський В. Українсько-російський словник. — 2-е вид. — К., 1914. — 347 с. (1-е вид. — К., 1909).

Евст. — Евстафьев Н. Слова малороссийского наречия, употребляемые в Полтавской губернии: Собраны в 1847 и 1848 гг. — Рукопис Національної бібліотеки ім. В.Вернадського в Києві. — Ф. 1, № 1307, 1308.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т.; Редкол.: О.С.Мельничук (гол. ред.) та ін. — К., 1982—2012. — Т. 1—6.

Жел. — Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь: У 2 т. — Львів, 1885—1886. — 1121 с.

ЖР — Жизнь растений / Под ред. А.Л.Тахтаджяна. — М., 1980—1982. — Т. V—VI.

Жучкевич — Жучкевич В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. — Минск, 1974. — 448 с.

Заверуха — Заверуха Б.В. Квіти дванадцяти місяців. — К., 1974. — 143 с.

Закр. — Закревский Н. Словарь малороссийских идиомов // Старосветский бандуриста. — М., 1861. — Кн. 3. — С. 247—624.

Закревська 1964 — Закревська Я.В. Українські назви картоплі (*Solanum tuberosum*). (На матеріалі II тому “Атласу української мови”) // Дослідження і матеріали з української мови. — К., 1964. — Т. 6. — С. 28—36.

Закревська 1971 — Закревська Я.В. Шляхи дослідження народних назв рослин // Праці XII республіканської діалектологічної наради. — К., 1971. — С. 318—325.

Закревська 1976 — Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. — К., 1976. — 163 с.

Зерова та ін. — Зерова М.Я., Єлін Ю.Я., Коз'яков С.М. Гриби. — 3-є вид., доп. і перероб. — К., 1979. — 232 с.

ЗК — Зіновіїв Климентій. Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. тексту І.П.Чепіги; Вступ. ст. В.П.Колосової та І.П.Чепіги; Іст.-літ. коментар В.П.Колосової. — К., 1971. — 391 с.

Изб.1073 — Изборник Святослава 1073 года: Факсим. изд. — М., 1983. — 266 с.

Из ист. прян. раст. — Из истории пряных растений. — 2-е изд. — М., 1986. — 16 открыток.

Ів.,Шум. — Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. — К., 2006. — 528 с. (Автентичне відтворення вид. 1918 р.).

ІСУМ — Інверсійний словник української мови / Відп.ред. С.П.Бевзенко. — К., 1985. — 812 с.

ІУМ — Історія української мови: Лексика і фразеологія. — К., 1983. — 743 с.

Капская — Капская А.И. Семантико-словообразовательная структура названий цветов в украинском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — К., 1970. — 22 с.

Карпенко — Карпенко Ю.О. Деякі назви культурних рослин у буковинських говірках: (До питання про мовні взаємозв'язки) // Наукові записки Чернівецького університету: Серія філол. наук. — Чернівці, 1958. — Т. 31. — Вип. 7. — С. 105—120.

Кв. — Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3 т.; Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. — Х., 1978—1979. — Т. I—III.

КГ — Книжица для господарства. — За вид.: Возняк М. Український господарчий порадник з 1788 р. // Записки НТШ. — Львів, 1915. — Т. 122. — С. 37—78.

Кис. — Киселевский А.И. Латинско-русско-белорусский ботанический словарь. — Минск, 1967. — 159 с.

Киселевский — Киселевский А.И. Беларуская ботаническая терминология: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Минск, 1962. — 19 с.

Кміц. — Кміцикевич В. і Спілка. Німецько-український словар. — Чернівці, 1912. — 672 с.

Кн. — Книга лікарська о(т) многи(х) лікарств // Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. — К., 1984. — С. 92—113.

Коб. — Кобилянський Ю. Латинсько-український словник. — Відень, 1912. — VI, 660 с.

Кобів — Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. — К., 2004. — 800 с.

Ком. — Комендар В. Лікарські рослини Карпат. — Ужгород, 1971. — 248 с.

КотлЕ — Ващенко В.С., Медведев Ф.П., Петрова П.О. Лексика «Енеїди» І.П.Котляревського: (Показчик слововживання). — Х., 1955. — 207 с.

КЭС — Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. — 3-е изд., испр. и доп. — М., 1975. — 543 с.

ЛАБНГ — Лексичний атлас беларуских народних гаворак: У 5 т. — Мінск, 1993. — Т. I: Рясліны і жывёльны свет. — 160 с., 368 карт.; 1994. — Т. 2: Сельская гападарка. — 145 с., 354 карты.

Лаучюте — Лаучюте Ю.А. Словарь балтизмов в славянских языках. — Л., 1982. — 211 с.

Левицький — Левицький И. Практичная наука о садовництві. — Львів, 1871. — 78 с.

Левч. — Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. — К., 1874. — IV, 188 с.

Лис. — Лисенко П.С. Словник поліських говорів. — К., 1974. — 260 с.

Лік. — Рукопис XVIII ст. з лікарськими та господарськими порадами, замовленнями, кулінарними рецептами та ін.: Рукопис / Зберігається в Національній науковій бібліотеці ім. В.Вернадського – Шифр 1.75-74. – Арк. 76–106.

Ліс. скарб. — Лісова скарбниця: Довідник лікарських рослин / Укл. С.В.Ануфрієва. — Донецьк, 2013. — 224 с.: іл.

Ліч.-1 — Лічбеник: Рукопис / Зберігається в тій же бібліотеці. Шифр 1.759. — 119 арк.

Ліч.-2 — Лічбеник. Исписание травь...: Рукопис / Зберігається в тій же бібліотеці. – Шифр ДА/п 537. — Арк. 73—77.

ЛО — Лѣкарства описанїе // Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. — К., 1984. — С. 92—113.

ЛРП — Лекарственные растения и их применение. — Минск, 1976. — 592 с.

ЛРС — Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1976. — 1096 с.

Максимович 1827 — Максимович М. Малороссийские песни, изданные М.Максимовичем. — М., 1827. — С. 181—212 (Словарь).

Максимович 1834 — Максимович М. Словарные материалы // Максимович М. Украинские народные песни., 1834. — Ч. I. — XII, 180 с.

Малахівська 1982 — Малахівська О.А. Назви сочевиці (*Lens Adans.*) в говорах української мови // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доп. — Ужгород, 1982. — С. 93—95.

Малахівська 1985 — Малахівська О.А. Ареальна й семантична характеристика типів номінації кукурудзи (*Zea mays L.*) в українських говорах // Структурні рівні українських говорів. — К.: Наук. думка, 1985. — С. 134—147.

Манж. — Манжура И.И. Слова, записанные в Александр.[овском], Новомоск.[овском] и др.[угих] у.[ездах] Екатеринославской г.[убернии]; Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И.И.Манжура // Сборник Историко-филологического общества. — Х., 1890. — Т. II. — Вып. 2. — С. 175—194.

Марк. — Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Извлечено из нынешнего народного быта. — К., 1860. — 8 + 174 с. (На с. 85—88 розділ «Знахорская ботаника»).

Марчук — Марчук Н.Й. Принципи і способи номінації ожини (*Rubus caesius L.*) в говорах слов'янських мов // Структурні рівні українських говорів. — К., 1985. — С. 121—134.

МДЛ — [Потебня А.] Малорусские домашние лечебники XVIII в. // Киевская старина. — 1830. — Т. 28. — Январь. — С. 91—94; Приложение. — С. 49—59.

Мел. — Мельник М. Українська номенклатура висших рослин. — Львів, 1922. — 356 с.

Меркулова — Меркулова В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений: (Травы. Грибы. Ягоды). — М., 1967. — 258 с.

Метл. — Метлинский А. Объяснение непонятных для великороссиян южнорусских слов и выражений // Думки і пісні та ще дещо Амвросія Могили. — Х., 1839. — С. 191—204.

Миголинець 1995 — Миголинець О.Ф. Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської області: (Матер. до «Лексичного атласу української мови») // Молодь — Україні: Наукові записки молодих учених Ужгород. держ. ун-ту. — Ужгород, 1995. — Т. 5—6. — С. 262—279.

Миголинець 1996 — Миголинець О.Ф. Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської області: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Ужгород, 1996. — 24 с.

Москаленко — Москаленко А.А. Лексика української літературної мови другої половини XIX — початку XX ст. — Одеса, 1970. — 84 с.

Москаленко Л. — Москаленко Л.А. Ботанічна лексика українських степових говірок Миколаївської області: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1992. — 18 с.

Мр. — Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717—1734 гг.) / Под ред. Ал. Лазаревского. — К., 1893—1897. — Ч. 1—3. — 418 с.; Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1735—1740 гг.) / Вид. В.Модзалевский. — К.; Львів, 1913. — Ч. 4—5. — 385 с.

Нейшт. — Нейштадт М.И. Определитель растений средней полосы Европейской части СССР. — 6-е изд., перераб. и доп. — М., 1963. — 640 с.

Німчук 1975 — Німчук В.В. Древнерусское *цѣрь* // Проблемы славянской исторической лексикологии и лексикографии: Тез. конф. — М., 1975. — Вып. 2. — С. 27—29.

Німчук 1983 — Німчук В.В. Праслов'янська лексика. Лексика давньоруської мови // Історія української мови: Лексика і фразеологія. — К., 1983. — С. 15—163.

Німчук 1992 — Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. — К., 1992. — 414 с.

Н.-Л. — Нечуй-Левицький І. Граматика українського язика. — К., 1914. — Ч. 1. — 166, 90 (Словар), 83 с.

Нов. — Львовянинъ: Приручний и господарскій місяцесловъ на рікъ звичайный 1861. — Львів (без року вид.); на с. 94—103 список галицьких народних назв рослин, укладений Макс.Новицьким).

Ном. — Українські прислів'я, приказки і таке інше / Укл. М.Номис; Упор., приміт. та вступ. ст. М.М.Пазяка. — К.: Либідь, 1993. — 768 с. Уперше видано 1864 р.

Носаль — Носаль М.А., Носаль І.М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. — К., 1959. — 258 с.

ОВРУ — Определитель высших растений Украины. — К.: Наукова думка, 1987. — 546 с.

Омельковець 2003 — Омельковець Р.С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин. — Луцьк, 2003. — 134 с.

Омельковець 2006 — Омельковець Р.С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі. — Луцьк, 2006. — 302 с.

Он. — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. — К., 1984. — Ч. I—II.

Онищук — Онищук А. З народного життя гуцулів. Назви рослин // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. XVI. — С. 90—158.

Осадча-Яната — Осадча-Яната Н. Українські народні назви рослин. — Нью-Йорк, 1973. — 176 с.

Павл. — Краткий малороссийский словарь // Павловский А. Грамматика малороссийского наречия. — Спб., 1818. — С. 24—74.

ПАЛР — Сафонов М.М. Повний атлас лікарських рослин. — Тернопіль, 2010. — 384 с.

Парт. — Партицкий О. Німецько-русский словарь. — Львів, 1867. — XVI, 432, 382 с.

ПВЛ — Повесть временных лет: По Ипатьевской летописи // Полное собрание русских летописей. — М., 1962. — Столб. I—264.

П.,Г. — Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської обл.) — Ужгород, 2005. — 266 с.

Петр. — Украинско-латинский ботанический словарь: Рукопись Собрания Петрушевича. — № 4. — 94 л. Зберігається в БАН Російської Федерації (СПб.).

Петр.-2 — Словарь ботанический: Рукопись Собрания Петрушевича. — № 33. — 45 л. Зберігається в БАН Російської Федерації (СПб.).

Петр.-3 — Украинско-латинский ботанический словарь: Рукопись Собрания Петрушевича. — № 32. — 84 л. Зберігається в БАН Російської Федерації (СПб.).

Пирт. — Пиртей П.С. Словник лемківської говірки: Матеріали до словника. — Івано-Франківськ 1986. — 462 с.

Піск. — Піскунов Ф. Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівщан Російської і Австро-Венгер. імп. — 2-е вид. — К., 1882. — V, 304 с.

Поістогова — Поістогова М.В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2005. — 23 с.

Пономарів — Пономарів О.Д. Морфемна омонімія та фонетична варіантність грецизмів в українській мові // Мовознавство. — 1974. — № 2. — С. 37—45.

Попов — Попов О.П. Лікарські рослини в народній медицині. — 2-е вид., доп. — К., 1970. — 312 с.

Потебня — Потебня А.А. Из лекций по теории словесности // Потебня А.А. Эстетика и поэтика. — М., 1976. — С. 464—559.

Потушняк — Потушняк Ф. Растина в народном вірованю // Потушняк Ф., Петровцій И. Ворожки осійських босоркань. — Осій, 2011. — С. 351—365.

Пр. — Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. — М., 1959. — Т. I—II. — 1284 с.

ПСМ — Бучко Д.Г. «Словарь малоросійскаго нарѣчія» О.Павловського // 3 історії української мови: До 150-річчя «Граматики» О.Павловського. — К., 1972. — С. 91—115.

ПУС — Польсько-український словник: У 2 т., 3 кн.; Редкол.: Л.Л.Гумецька (гол. ред.) та ін. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958—1960. — Т. I—II.

Радлов — Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. — СПб., 1893—1911. — Т. I—IV.

РО — Рогович А. Обозрение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа. — К., 1869. — 308 с.

Рог. — Рогович А.С. Опыт словаря народных названий растений Юго-Западной России с некоторыми поверьями и рассказами о них // Записки юго-западного отдела Русск. географ. общества за 1873 г. — К., 1874. — Т. I. — С. 109—179.

Руб. — Руберовский Н.А. Словарь малоросійскаго наречія: У 18 т. / Рукопис зберігається в БАН Російської Федерації (СПб.), шифр № 19.1.1.

РУСб — Російсько-український словник ботанічної термінології і номенклатури. — К., 1962. — 340 с.

Сабадош 1975 — Сабадош І.В. Названия для тысячелистника обыкновенного (*Achillea millefolium* L.) в говорах украинского языка // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тез. докл. — М., 1975. — С. 241—243.

Сабадош 1978 — Сабадош І.В. Семантико-словотворча структура українських народних назв калюжниць болотної (*Caltha palustris* L.) // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доп. — Ужгород, 1978. — С. 59—61.

Сабадош 1980 — Сабадош І.В. О некоторых белорусско-украинских изолексах (на материале ботанической номенклатуры) // Рэгіянальныя традыцыі ва ўсходнеславянскіх мовах, літаратурах і фальклоры: Тэз. дакл. — Гомель, 1980. — С. 110—111.

Сабадош 1982a — Сабадош І.В. Прояв народної етимології в українських народних назвах рослин // Питання дослідження лексики та фразеології говорів Українських Карпат: Темат. зб. — Ужгород, 1982. — С. 71—79.

Сабадош 1982b — Сабадош І.В. Типологія назв *Rosa canina* L. в говорах української та інших слов'янських мов // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат (Темат. зб.). — Ужгород, 1982. — С. 54—70.

Сабадош 1983 — Сабадош І.В. Лексико-словотворчі опозиції серед українських народних назв *Leucanthemum vulgare* // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези доп. XV республ. діалектолог. наради. — Житомир, 1983. — С. 166—168.

Сабадош 1984 — Сабадош І.В. Украинские названия клевера лугового (*Trifolium pratense* L.) и их параллели в других славянских языках // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1981. — М., 1984. — С. 65—83.

Сабадош 1988 — Сабадош І.В. Українські ботанічні номени, мотивовані назвами тварин // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. — Warszawa, 1988. — Т. 25. — S. 181—196.

Сабадош 1989 — Сабадош І.В. Словник української мови Я.Ф.Головацького як джерело для вивчення історії української ботанічної лексики // Яків Головацький і рух за

національне відродження та культурне єднання народів: Тези доп. та повід. — Тернопіль, 1989. — С. 176—178.

Сабадош 1994 — Сабадош І.В. Збірка буковинських народних назв рослин І.Глібовицького (1890) // Українська мова на Буковині: Матер. Всеукр. наук. конф. — Чернівці, 1994. — С. 45—46.

Сабадош 1995 — Сабадош І.В. Формування наукової ботанічної термінології української мови // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». — Ужгород, 1995. — Вип. 1. — С. 46—50.

Сабадош 1996 — Сабадош І.В. Формування української ботанічної номенклатури. — Ужгород, 1996. — 192 с.

Сабадош 1999 — Сабадош І.В. «Словник ботанічної номенклатури» 1928 р. та його значення для розвитку української термінології ботаніки // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: (Зб. наук. праць). — Ужгород, 1999. — Вип. 1. — С. 153—157.

Сабадош 2000 — Сабадош І.В. Розвиток української наукової термінології ботаніки у міжвоєнний період // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». — Ужгород, 2000. — Вип. 4. — С. 51—56.

Сабадош 2001 — Сабадош І.В. Внесок І.Верхратського у формування української наукової термінології ботаніки // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. — Вип. 4: Українське і слов'янське мовознавство. Зб. наук. праць Міжнар. конф. на честь 80-річчя проф. Й.О.Дзєндзелівського. — Ужгород, 2001. — С. 461—464.

Сабадош 2002a — Сабадош І.В. До характеристики збірки української ботанічної лексики Н.Осадчої-Янати // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Зб. наук. праць). — Вип. 6: Зб. пам'яті К.Галаса. — Ужгород, 2002. — С. 288—291.

Сабадош 2002b — Сабадош І.В. «Słownik botaniczny łańcisko-małopolski» С.Маковецького як одне з найбільших зібрань українських назв рослин // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». — Ужгород, 2002. — Вип. 6. — С. 64—68.

Сабадош 2003 — Сабадош І.В. Українські загальні назви рослин праслов'янського походження // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». — Ужгород, 2003. — Вип. 7. — С. 29—36.

Сабадош 2005 — Сабадош І.В. Найдавніші українські назви городніх культур // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». — Ужгород, 2005. — Вип. 11. — С. 18—26.

Сабадош 2007a — Сабадош І.В. Новотвори в українській мікологічній лексиці періоду XIX — початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. В.Гнатюка: Серія «Мовознавство». — Тернопіль, 2007. — Т. 1 (16). — С. 272—273.

Сабадош 2007b — Сабадош І.В. Поповнення дендронімів української мови XIX — початку XX ст. // Поліські зворици: Зб. пам'яті проф. М.В.Никончука. — Житомир, 2007. — С. 120—151.

Сабадош 2007в — Сабадош І.В. Українська мікологічна лексика праслов'янського походження // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». — Ужгород, 2007. — Вип. 15. — С. 69—79.

Сабадош 2008 — Сабадош І.В. Стан і завдання лінгвогеографічного дослідження ботанічної лексики української мови // Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн. — Львів, 2008. — С. 7—16.

Сабадош 2009a — Сабадош І.В. Джерела збагачення української мови XIX — поч. XX ст. назвами дикорослих трав // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Зб. наук. праць). — Ужгород, 2009. — Вип. 13. — С. 111—121.

Сабадош 2009б — Сабадош І.В. Інновації в назвах культурних трав'янистих рослин української мови XIX — поч. XX ст. // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». — 2009. — Вип. 20. — С. 17—26.

Сабадош 2010 — Сабадош І.В. «Русько-мадярський словарь» Л.Чопея і його місце в історії української лексикографії // Ювілейний збірник на честь 80-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. — Ужгород, 2010. — С. 474—497.

Сабадош 2013а — Сабадош І.В. Збагачення лексики дикорослої трав'янистої флори в українській мові XIX — поч. XX ст. (родина orchidaceae) // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія. Соціальні комунікації». — 2013. — Вип. 29. — С. 258—262.

Сабадош 2013б — Сабадош І.В. Зрушення в українських назвах дикорослої трав'янистої флори (родина бобові) XIX — поч. XX ст. // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія. Соціальні комунікації». — 2013. — Вип. 30. — С. 3—13.

Сабадош 2013в — Сабадош І.В. Розвиток лексики дикорослої трав'янистої флори в українській мові XIX — поч. XX ст. // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (36. наук. праць). — Ужгород, 2013. — Вип. 18. — С. 53—66.

САБЛ — Сабадош І.В. Атлас ботанічної лексики української мови. — Ужгород, 1999. — 104 с.

СБГ — Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. — Чернівці. — 688 с.

СБН — Словник ботанічної номенклатури (Проект). — К., 1928. — 313 с.

Свенц. — Свенціцький І.С. Бойківський говір села Бітля // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1913. — Т. 114. — С. 117—153.

СДБ — Словник-довідник з ботаніки / За ред. І.П.Білоконя і О.Л.Липи. — К., 1965. — 588 с.

Семенович — Семенович А. Об особенностях утрорусского говора // Сборник статей по славяноведению / Составленный и изданный учениками В.И.Ламанского. — СПб., 1883. — С. 212—238.

Сим. — Симонович Д. Ботанички речник: Имена былака. — Београд, 1959. — 890 с.

Симоненко — Симоненко Л.А. Микологічна лексика українського мови: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. — К., 1973. — 21 с.

Сірий — Сірий Ю. Дивовижні рослини. — К., 1910. — 16 с.

СІС — Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. — 2-е вид., випр. і доп. — К., 1985. — 966 с.

Скалозуб. — Скалозубов Н.Л. Ботанический словарь. Народные названия растений Тобольской губернии дикорастущих и некоторых культурных. — Тобольск, 1913. — 86 с.

Скорофатова 2009а — Скорофатова А.О. Атлас назв корисних рослин в українських східнослов'янських говірках. — Луганськ, 2009. — 316 с.

Скорофатова 2009б — Скорофатова А.О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослов'янських говірках: Монографія. — Луганськ, 2009. — 369 с.

Слав. — “Лексикон словено-латинській” Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського // Лексикон латинський Є.Славинецького. Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В.Німчук. — К., 1973. — С. 421—540.

Смик 1978 — Смик Г.К. Посади калину... Розповіді про рослини. — К., 1978. — 159 с.

Смик 1991 — Смик Г.К. Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв. — К., 1991. — 414 с.

СПЗБ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5 т. — Мінск, 1979—1986. — Т. 1—5.

Сред. — Срединский Н.К. Материалы для флоры Новороссийского края и Бессарабии // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. — Одесса, 1872—1873. — Т. I—II.

Срез. — Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. — СПб., 1893—1912. — Т. I—III.

СРНГ — Словарь русских народных говоров. — М.; Л., 1965 [и след.]. — Вып. I [и след.].

СРЯ 11-17 в. — Словарь русского языка XI—XVII вв. — М., 1975 [и след.]. — Вып. I [и след.].

ССк. — Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. — Ужгород, 2008. — 480 с.

ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: У 2 т. — К., 1997—1998. — Т. I—II.

Степовик 1886 — Степовик О. Оповідання про рослини // Вид. «Просвіта». — Львів, 1886. — Кн. 93. — Ч. I. — 54 с.; Ч. II. — 46 с.

Степовик 1890 — Степовик О. Про городину // Вид. «Просвіта». — Львів, 1890. — Кн. 121. — 35 с.

Степовик 1909 — Степовик О. Про садовину та ягідні куші. — Х., 1909. — 32 с.

СУМ — Словник української мови: В 11 т. — К., 1970—1980. — Т. I—XI.

СУМ 16-17 ст. — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. — Львів, 1994—2010. — Вип. I—XV.

СУМ-20 — Словник української мови: В 20 т. — К., 2010. — Т. I. — 912 с.

Т. — Історичний словник українського мови / За ред. Є.Тимченка. — Х.; К., 1930—1932. — Т. I. — XXIV, 947 с.

Тан. — Танчаковський Й. Руско-польська термінологія зі збіркою інших слів до шкільної і приватної науки. — Львів, 1910. — 91 с.

Ткачук — Ткачук М.М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2011. — 20 с.

Тм. — Тимченко Е. Русско-малорусский словарь. — К., 1897. — Т. I—II.

Толстой — Толстой Н.И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. — М., 1969. — 262 с.

Трубачев — Трубачев О.Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. — М., 1960. — 116 с.

ТСБМ — Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т., 6 кн. — Мінск, 1977—1984. — Т.1—5.

Ум. — Уманець М. і Спілка А. Словарь російсько-український. — Львів, 1893—1898. — Т. I—IV.

УРЕ-1 — Українська Радянська Енциклопедія: В 17 т. — К., 1959—1965. — Т. 1—17.

УРЕ-2 — Українська Радянська Енциклопедія: В 12 т. (13 кн.). — 2-е вид. — К., 1977—1985. — Т. 1—12.

Фасм. — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. — 2-е изд., стереотип. — М., 1986—1987. — Т. I—IV.

Фещенко 1973 — Фещенко М.М. З легенд про назви рослин // Українська мова і література в школі. — 1973. — № 3. — С. 76—81.

Фещенко 1974 — Фещенко Н.М. Названия лекарственных растений в украинском языке: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. — К., 1974. — 24 с.

Филин 1957 — Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов // Езиковедински изследовання в чест на акад. Ст.Младенов. — София, 1957. — С. 523—538. Передрук цієї статті див.: Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. — М., 1982. — С. 227—239.

Филин 1962 — Филин Ф.П. Образование языка восточных славян. — М.; Л., 1962.

Франко — Франко І. Основи суспільності // Твори : В 20 т. — К., 1951. — Т. VII. — С. 5—183.

Фроляк — Фроляк Л.Д. Ботаническая лексика украинских говоров северного Приазовья: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — К., 1988. — 17 с.

Хл. — Хлопецький В. Дещо про луки, пасовиска и пашу // Просвіта. — Львів, 1896. — Кн. 196. — 50 с.

ЦА — Рандушка Д., Шомшак Л., Габерова І. Цветовой атлас. — Братислава: Обзор, 1990. — 411 с., ил.

Чаб. — Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4 т. — Запоріжжя, 1992. — Т. 1—4.

Черных — Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. — 3-е изд., стереотип. — М., 1999. — Т. I—II.

Чопей — Чопей Л. Русько-мадярський словарь. — Будапешт, 1883. — 446 с.

Чопик — Чопик В.І. Рідкісні рослини України. — К., 1970. — 188 с.

Шадурский — Шадурский И.В. Тематическое изучение лексики // Методы изучения лексики. — Минск, 1975. — С. 48—52.

Шамота — Шамота А.М. Назви рослин в українській мові. — К., 1985. — 163 с.

Шевч. — Словник мови Шевченка: В 2 т. — К., 1964. — Т. I—II.

Шейк. — Шейковский К. Опыт южнорусского словаря. — К.; М., 1861—1886.

Шелудько — Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові // Збірник комісії для дослідження історії української мови. — К., 1931. — Т. 1. — С. 1—60.

Шест. — Шестериков П.С. Определитель растений окрестностей Одессы. — Одесса, 1912. — 539 с.

Шило — Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник. — Львів; Нью-Йорк, 2008. — 288 с.

Шм. — Шмальгаузен И. Флора средней и южной России, Крыма и Северного Кавказа. — К., 1895. — Т. I. — XXX, 468 с.

Шух. — Шухевич В. Гуцульщина. — Львів, 1899—1908. — Ч. 1—5.

ЭСБМ — Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.— Мінск, 1978 [і наступ.]. — Т. 1 [і наступ.].

ЭСЛНР — Каден Н.Н., Терентьева Н.Н. Этимологический словарь латинских названий растений, встречающихся в окрестностях агробиостанции МГУ «Чашниково». — М., 1975. — 203 с.

ЭСРЯ — Этимологический словарь русского языка / Под руков. и ред. Н.М.Шанского. — М., 1963 [и след.]. — Вып. 1 [и след.].

ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслов. лекс. фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. — М., 1974 [и след.]. — Вып.1 [и след.].

Яв. — Яворницький Д.І. Словник української мови. — Катеринослав, 1920. — Т. 1. — 411 с.

Янко — Янко М.П. Топонімічний словник України: Словник-довідник. — К., 1998. — 432 с.

ЯТ — Яната О. Народні українські назви рослин Північної Таврії // Збірник науково-літературного відділу товариства ім. Квітки-Основ'яненка у Харкові. — Х., 1916. — Т. I. — С. 1—53.

ЯЧ — Яната О. Спис рослин, зібраних д. Громегою в Черкаському повіті на Київщині // Збірник природничо-технічної секції Українського наукового товариства в Києві. — К., 1912. — Вип. 2. — С. 109—154.

AGB — Atlas gwar bojkowskich / Opracowany głównie na podstawie zapisów St.Hrabca przez Zespół Słownikoznawstwa PAN pod kierunkiem J.Rigera. — Wrocław etc., 1980 [i nast.]. — Т. I. — Cz. 1. [i nast.].

ALR — Macků J., Krejča J. Atlas léčivých rostlin. — 3. preprac. vyd. — Bratislava, 1972. — 471 s.

B.-D. — Bartnicka-Dąbkowska B. Polskie ludowe nazwy grzybów. — Wrocław etc., 1964. — 145 s.

Borza — Borza A. Dictionar etnobotanic. — București, 1968. — 319 p.

Br. — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Warszawa, 1970. — 806 s.

Budziszewska 1965 — Budziszewska W. Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. — Wrocław etc., 1965. — 357 s.

Budziszewska 1975 — Budziszewska W. Wokół nazw lilii wodnych // Prace filologiczne. — Warszawa, 1975. — Т. XXV. — S. 281—300.

Buffa — Buffa F. Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. — Bratislava, 1972. — 428 s.

Cał. — Calepino A. Dictionarum undecim linguarum... — Basileae, 1598. — 1582, 302 p.

Černý — Černý J. Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář. — Praha, 1981. — 463 s. (Пам'ятка старочеської писемності 1517 р.).

Čizmarová — Čizmarová M. Nomináčné modely v botanickom názvosloví. — Prešov, 2008. — 191 s.

DLRM — Dictionarul limbii romine moderne. — București, 1958. — 961 p.

Dylewska-Kupisz — Dylewska-Kupisz J. Słowotworstwo nazw botanicznych w języku ukraińskim // Prace językoznawcze. — Wrocław etc., 1976. — Т. 88. — S. 7—46.

Greg. — Gregorowicz J. Słownik wyrazów huculskich // Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. — Kraków, 1880. — Т. 5. — S. 26—35.

Hl. — Hlibowicki J. Benennungen der in der Bukowina vorkommenden Pflanzen, in lateinischer, deutscher, rumänischer und ruthenischer Sprache.— Czernowitz, 1890. — 13 S.

Hoelzl — Hoelzl K. Botanische Beiträge aus Galizien // Verhandlungen des kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, 1861. — B. XI. — S. 149—160.

Holub—Lyer — Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého. — Praha, 1967. — 528 s.

Hüc. — Hückel E. Botanika dla szkół niższych gimnazjalnych i realnych. — Kraków, 1870. — IV, 210 s.

Jan. — Janów J. Słownik huculski / Oprac. i przygotował do druku J.Rieger. — Kraków, 2001. — XXX, 306 s.

Karł. — Karłowicz J. Słownik gwar polskich. — Kraków, 1900—1911. — Т. I—VI.

KLL — Jávorka S., Futák J., Csapodyová V. Kvety lesov a lúk. — 3. uprav. vyd. — Bratislava, 1973. — 375 s.

Kozł. — Kozłowska A. Rola roślin uprawnych w historycznym rozwoju kultury materialnej Polski // Szata roślinna Polski. — Warszawa, 1959. — Т. I. — S. 545—586.

Kr. — Kreiner J. Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie. — 2 wyd., uzupełn. — Wrocław etc., 1960. — 240 s.

Lajnert — Lajnert J. Rostlinske mjena serbske, němske, řačanske radowane po přirodnym systemie. — Berlin, 1954. — 136 s.

Lind. — Lindemann E. Flora Chersonensis. — Odessae, 1881—1882. — Т. 1—2.

Mach. — Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. — Praha, 1954. — 366 s.

Maj. — Majewski E. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. — Warszawa, 1889—1894. — Т. I—II.

Mak. — Makowiecki S. Słownik botaniczny łacińsko-małoruski. — Kraków, 1936. — 408 s.

MES — Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. — 2. oprav. a dopln. vyd. — Praha, 1968. — 866 s.

MOSz — Hadrovics L., Gáldi L. Magyar-orosz szótár. — Budapest, 1972. — I—II k.

- Moszyński 1955 — Moszyński K. Jeszcze o nazwach koniczyny i niektórych innych roślin // *Język polski*. — 1955. — T. XXXV. — № 4. — S. 295—297.
- Moszyński 1957 — Moszyński K. Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego. — Wrocław etc., 1957. — 332 s.
- MSJP — *Mały słownik języka polskiego / Pod red. S.Skorupski, H.Auderskiej, Z.Lempickiej*. — Warszawa, 1974. — 1036 s.
- NRL — Korběl J., Endris Z. Naše rostliny v lékařství; Ilustroval Krejča J. — Praha, 1981. — 503 s.
- PAA — Pilát A. Atlas alpnek. — Praha, 1973. — 508 s.
- PFW — *Pflanzen in feld und wald / Text von V.Větvicka; Illustriert von D.Toušová*. — Prag, 1980. — 224 S.
- PUAH — Pilát A. Atlas hub; Namaloval O.Ušák. — 3. vyd. — Praha, 1970. — 127 s. a 94 příloh.
- PUAR — Pilát A. Atlas rostlin; Namaloval O.Ušák. — 4. vyd. — Praha, 1974. — 20 s. a 121 příloh.
- RS — Rostański J. Symbola ad historiam naturalem medii aevii. — Krakau, 1900. — T. 1. — XXI, 605 p.
- Rud. — Rudnyčkyj J.B. An etymological Dictionary of the Ukrainian Language. — Winnipeg, 1972. — Vol. I. — LXXXV, 968 p.
- Sch. — Schneberger A. Catalogus Stirpium... — Cracoviae, 1557 // Lopaciński H. Najdawniejsze słowniki polskie drukowane // *Prace filologiczne*. — Warszawa, 1899. — T. V. — S. 590—605.
- SJP — *Słownik języka polskiego / Pod red. J.Karłowicza, A.Kryńskiego, W.Niedźwiedzkiego*. — Warszawa, 1900—1927. — T. I—VIII.
- Skok — Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. — Zagreb, 1971—1974. — T. I—III.
- Sław. — Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Kraków, 1952—1982. — T. 1—5.
- SP — *Słownik prasłowiański / Pod red. F.Sławskiego*. — Wrocław etc., 1974 [i nast.]. — T. 1 [i nast.].
- SP XVI w. — *Słownik polszczyzny XVI wieku*. — Wrocław etc., 1966 [i nast.]. — T. I [i nast.].
- SSJ — *Slovník slovenského jazyka*. — Bratislava, 1959—1968. — I—VI d.
- TESz — *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. — Budapest, 1967—1984. — I—IV. k.
- Tráv. — Trávníček F. *Slovník jazyka českého*. — 4 vyd. — Praha, 1952. — 1803 s.
- Waniakowa — Waniakowa J. *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*. — Kraków, 2012. — 283 s.
- Wróbel — Wróbel H. *Związki staro- i staropolskie w terminologii botanicznej // Zeszyty naukowe Wyższej szkoły Pedagogicznej w Katowicach: Sekcja językoznawstwa*. — Katowice, 1962. — T. 2. — S. 105—137.
- Zeman — Zeman H. *Słownik górnośląsko-polski*. — Warszawa, 1967. — 680 s.

Покажчики

Українські назви рослин

- | | | |
|------------------------------|--|-----------------------------------|
| аберкос 44 | анютині глазки 369 | бабка темна 501-502 |
| абрикоз, абрикоза 40 | апелесін 46, 47 | бабка трава 422 |
| абрикос 40, 41, 75, 517, 521 | апелесина 46 | бабки 241, 391-393, 453, 457, 487 |
| абрикоза 40, 41, 517, 521 | априкоз, априкоза, априкос 40, 41 | бабник 449 |
| абутилон 317 | арбуз 134 | бабоха 110 |
| авлотки 246 | аргонія 139 | бабочки 393 |
| авран, авран дікий 409 | армерія 353 | бабочник 284 |
| агалик 436, 494 | арнаут, арнаутка 85, 86 | бабряк 241 |
| агалік-трава 436 | арнік 464 | бабчук 39, 40 |
| аглицька м'ята 124 | арніка 464, 465, 494 | бавовник 114, 115 |
| агрус 32 | аронова буда 193, 194 | бавовня ник, баволник 114 |
| агрест 31, 32 | артичковка 145 | багатниця 442 |
| агрес, агрис, агрист 31 | артиш 16, 77 | багниця 17, 76 |
| агрост, агруст 32 | артишок 145, 146 | багно 17, 61, 62, 153 |
| агрус 7, 31, 32 | арум 194 | багновиці 66 |
| адáмова голова 331 | архієрейська мітла 461 | багновка 48 |
| адáмове ребро 342, 350, 429 | архієрейське помело 461 | багнуок 61, 511 |
| адокса 429 | а́стер 136, 137, 151 | багняна глода 48 |
| аер 191, 192, 209, 519 | а́стра 136, 137, 439, 440 | баголник, багон 61 |
| азарь 7 | а́стракіта 136, 137 | баго́ник 61, 75 |
| а́р 7, 191, 209 | а́странція 330 | багрі́на 96, 150 |
| а́йва 33, 34, 77, 517, 521 | а́стратік 136, 137 | багрове́ць 288 |
| айвовка 34 | атласики 141 | багу́льник 61, 62, 77 |
| айла́нт 47, 75, 77, | а́фина, а́финнік 65, 76, 77 | багу́н 61 |
| а́йстра 149 | а́фини 65 | багале́я с 127 |
| а́йстри 136, 137 | африканська лоза 70 | бажа́нна трава 312 |
| ака́ція 75, 77 | ацарн 51, 77 | бажановець 349 |
| акинг 89 | ба́ба 110 | баз 68, 71, 72, 77 |
| аксамет 98 | баба-куль 484 | базанду́р 439 |
| акулька 378, 379 | бабенник 357 | базнік 68, 71, 72, 428 |
| алича́ 42, 75, 77, 517, 521 | бабий морь 7 | базьки 421 |
| аломні́й 46 | бабу́н 268 | базьнік 71 |
| алте́й, алте́я 317 | бабині́ румняки 366 | базьочкі 421 |
| алу́ні 23, 77 | бабинник 357 | байбару́с 28 |
| а́льва 34 | баби́ць, ба́биця 268 | байдрак чортóполох 475 |
| алькі́рмис 86, 151 | бабичник, ба́бішник 268 | байдра́чка (полева) 431 |
| амвросі́я 415 | бабі́й зуб 108 | байса́міна 114 |
| ана́нас 79 | ба́бка 385, 391, 393, 408, 421, 422, 487, 501, 512 | бакалі́я 497 |
| ангельське зі́ле 464 | ба́бка більша 421 | баке́лія 497, 513 |
| андики 140, 141 | ба́бка водна 163 | баклажа́н 128, 129, 149 |
| андріє́ц, андріє́ць 99, 249 | ба́бка водяна 163, 493 | баклажа́н сі́ній (черво́ний) 129 |
| андрі́їв хрест 411 | ба́бка звича́йна 501 | баклажа́н 128, 129 |
| а́ниж, ані́с 117 | ба́бка ри́жа 502 | баклен 52 |
| а́ніс 7, 117 | ба́бка сме́рдя ча 408 | баку́н 131, 2132 |
| анті́пка 42, 43 | | балаба́н 110, 281, 285 |

балабанка 110
балабонка 255, 272, 285
балабурка 127
балазала 110
бальзамин 113, 114, 152
бальзамина городна 113
бальзаміна садова 114
бальзамін 114
бальсаміна 114, 152
бамбулька, бамбулькú 240
бамбульочник 240
бамбурка 127
бандз, бандза 128
бандура 127
бандурка 8, 127
банька 240
барабій, барабін 126
бараболі 139
бараболька, барабольчак 255
бараболя 8, 126, 519
баравінок 358
баранець 154, 464, 491
баранє зіле 464
баранєчка 498
барані ріжки (роги) 498, 518
бараній горошок 105
баранка 464, 492
баранки 485, 486, 493
баранчики 263, 294, 346
бараня трава 464
баранячі ріжк'є 418
баранячі роги 418, 513
баранячка 498, 508, 518
барбарис 28, 75, 77, 517, 521
барбариск 28
барбарисник 28, 514
барбій 8
барбольки 255, 408
барболя 8, 126, 255, 408, 519
барвилок 249
барвинок 375, 376
барвін, барвінець 358
барвінок 7, 218, 345, 358
барвінок дікий 350
бардинкú 99
баришніни женихи 452
барлій, барльон, барлян 461, 462
барліт 462
бароболя 126, 519
бархатець 95, 150
басантiр, басаран 439

батiг 483
батiжкú 424, 425
батiжки св. Івана 275, 479
батлажан 152
батлажани 129
батлан, батланцук 165
батлаук 82, 152
батлачик 165, 171, 494
батогú 484
батождкú 411
батожкú 430, 431
батужник 479
батюн 131
бацан 110
бедренець, бедрець 336
бедрінець 336, 337, 342
бедріч 336
бедрінець 117, 336, 337
бедрінець ганиж 117
без 68, 72
безверха 411
безвершки 410, 412
беззуб 596
безколінець 177, 492
безколінник 177, 492, 515
безкорінка 515
безкорінка поплавка 160
безлист (накорінний) 346
безсмерт 445, 446,
безсмертки 446, 468, 492, 494
безсмертний цвіт 445, 446
безсмертник 445, 446, 468, 492
безсмертні квіткú 445, 446
без'язичник 156
бекманія 175
беленá 401
белена глістник (паслін) 398
белена солодкогiрка 398
белькотиця 401
бенда 91
бендасú 90, 151
бендюгú 90
берберес 28, 77
бервінок 245, 358
бергамет 358
бердулець, бердулян 62
береза 7, 23, 501
березка 224, 360, 361, 519
березовик 502
берек, берєка 36, 52
берест 7, 11, 25
берестень 360

берестина 25
бересток 25, 76
бересклен 49
бересклет 49, 50
беридереvecь 336
берізка 224, 360, 361, 519
берладiнка 321, 322
бертвінок 245
беснво 401
бесіжнiк 205
бесіжнiк огорóдний 115
бесiт 325
бетонiка 391, 392
бетонiкель, бетонька 391
бех 335
бецай 110
бешєз(с)нiк, беши(і)жник 205
бешiшник 227, 322
бжур 428
бзднiо ка 399
бздунка 510, 512
бздiо хá 510
бзик, бзинá 71, 72
бзина чорна 71
бзиско 71, 72
бзiк 71, 72, 428
бзур, бзюк 428
бизе 68
биленець 213
билiна, билiця, бильнiк 460, 461
билiнець 213, 214
бирюзки 360
бирючiна 50, 68, 69, 75, 77, 517
бирючина простая 69
бирiо чка звичайна 69
бичáча трава 290
бичовáнець 86
бишiшник 165, 322
бiшник 164
быблик 323
бiб 7, 79, 106, 107, 109, 113, 424
бiб звичайний (струковий) 106
бiбнiк, бiбнiк-трилистник 356
бiвпушок 463
бiгун 112, 150, 402
бiжа кровця 318
бiжлмо 34, 77
бiждерев 143, 461
бiждерев зарiнкóвий 56
бiждерево 47, 143, 409, 461, 462
бiждеревочок 143, 461
бiждєрко 47

бiждєрник 56
бiзьдєрево 402, 403
бiла акацiя 45
бiла берєза 23
бiла бiквiця 346
бiла верба 17, 20, 78
бiла вусiка 20
бiла глухá кропивá 387, 493
бiла iльха 24
бiла кáшка 268, 286
бiла кропивá 387
бiла куряча слiпота 251
бiла лозá 17, 78
бiла рiпа 101
бiла сашина 192
бiла тополя 20
бiлáвка 437, 438
бiлас 499, 512
бiле вiниччя 462
бiлена 401
бiлєнька нєхворощ 462
бiлий 507, 512
бiлий бєрест 23
бiлий боз 428
бiлий будяк 331
бiлий гриб 499, 500, 512
бiлий деревнiк 454
бiлий желiзняк (жлiлiзняк, залiзняк, залозняк) 379
бiлий звiздик 235
бiлий клен 51, 52
бiлий лопух 463
бiлий мáточник 278
бiлий мох 364
бiлий полинець 443
бiлий саш 192
бiлий сон 251
бiлик 499, 512
бiлiло 230
бiлiця 20, 76, 272
бiлi волошки 432
бiлi горiшки 294
бiлi зiркú 239
бiлi листки 463
бiлi я годи 73
бiлка 471, 492, 507, 512
бiлнiк 460, 461
бiлóверба 17, 76, 516
бiловiцвiт 268
бiловус 7, 153, 186
бiлогóловець 437, 454
бiлогóловка 295, 458, 493

бiлогóловник 438, 454, 455
бiлозарка 197
бiлозiр (бiлозiр) 278, 279
бiлозiрєць 278
бiлоклен 51, 52
бiлокленiна, бiлóклень 52
бiлокопитник 462
бiлокрильник 516
бiлокрильник болотний 193
бiлокудреник 390
бiлолiз 20
бiлонiг 234
бiлополя 20
бiлопушиця 489, 492
бiлопушиця 489
бiлорiпа 101, 150, 516
бiлотáл 17, 19
бiлотiл 19
бiлотернь 58, 76
бiлóтка 444, 445, 494
бiлóтка альпiйська 444
бiлотурка 85, 150
бiлоцвiт 268
бiлочник 282
бiлоя гiдник 73
бiлпух, бiлпушок 463
бiлун 403, 463
бiль 268, 504, 507
бiльмак 261
бiльмачок 430
бiлiо га 507
бiлiо к 197
бiлюн 401
бiлiя к 499, 500, 507, 512
бiлянка 511
бiр 83, 151
бiр-зiлле 154
бiрiючiна 69
бiсдєрево 402, 403, 462
бiсерне дерево 56
бiсе дєрево 143
бiсове ребрó 429
бiшениця 335
бiшенi огiрки 335, 433
блáват 477, 494
блáват багровий 478
блáват пернáток 478
блáват синюк 477
блáватень 477, 492
благодáтка 408
блaкiтнi вiчки (óчки) 410
блєвiт 477

блєкiтець 313
блєкiт 313, 334, 335, 339
блєкiт городний (простий) 339
блєкiтниця 505
блєкóт (городний) 339, 401
блєкотá 153, 313, 334, 401, 402
блєкотець 339
блєкотица, -я 334, 401
блень 401
бликотá 401
блискалка 240
блiтва 226
блiднiша 208, 428, 429
блокитна 410
блòховник 397
блòшки 96, 150, 445
блòшне сiм'я 422
блòшник 224, 441, 442, 449, 491
блòшниця 441, 442, 449, 450, 491, 494
блòшниця раменна 391
блòщвá 247, 248
блòщва смєрдюча 247
блòщнiк 61
блòщiчник 61, 230, 247
блòвák 511
блòш 398
блòщ 59, 382, 398
блòшок земний 382
боб 40, 106
бобáчик 424
бобi 107
боби кiнськi (руськi) 106
бóбик 194, 150
бобiвнiк 39, 40, 165, 356, 358, 411, 491
бобкове дерево, бобковєць 28
бобовишник 306
бобóвник 39, 40, 356
бобок 40
бобрак, бобряк 241
боброк 357
бобчук 39, 40, 75
бован 54
богатинка 444
богáч 84
богiлá 332, 333
богóжник 36
богородицька трава 395
богородиця роса 299
богородична косá 300
богородична трава 395

богородичне зілля 377
богородичний гірчак 224
богородичний чепчик 395
богородичник 376, 377
богородишна коса 299, 300
богородишна трава 299
богородне зілля 377
богородська трава 377, 395
богороджник 36
богородка 299
богошник 36
богун 58
бодак 471, 473, 474
бодлак 54, 472, 473, 475
бодлак болотняний 474
бодлак ланцетолистий 474
бодлак осет 473
бодлачок 474, 475
бодля к 471, 473
бодя к 403, 471, 472, 474-476
бодяк волохатий 475
бодяки 431
бодя н 117
бодячок 476
бодячок польовий 330
божа благодать 408
божа кривця 318
божа роса 275
божа ружа 98
божа рука 343
божа ручка 346
божа свічка 213
божа трава 82
божа трійця 320
бождерево 408
бождеревок 318, 319
боже дерево 47, 143, 319, 403, 461, 462
боже деревко (деревце) 143
боже житцє 445
боже ребро 203
боже (божоє) тіло 143, 170, 187, 247
боже убраннє 381
божідерев дікий 461
божі очі 49, 50, 77, 519, 521
божі ручки 346, 391
божі чобітки 248
божіє (божоє) деревко (дерево) 143
боз 71, 72, 75, 77
боз синій (турецький, ярий) 68
боздерево, бозина 71
бознік 71, 72, 75, 428

бозятник 472
бойко 84, 150
болба 85
болдан 54
боліголов 153, 183, 332-335, 403, 493
боліголова 332, 333
болиголовка 334
болобан 54
болотна бузина 285, 286
болотна жеруха 265
болотна кропива 396
болотна м'ята 397
болотне зілля 257
болотний борячок 323
болотний курсліп 244
болотний півник (пітушок) 215
болотник 61, 195
болотні оріхи 326
болотні півники 209
болотнівка 404
болотній пух 187
болотняк 195
болотнянок 282, 283
болототісячник 409
болотяна жеруха 265
болотя нa папороть 157
болотняний півник 209
болотянок 242, 282, 283
болох 243
больша 85, 126
бoля 8, 126
болячка на дубі 217
болячкoве зіле 429
боня к 140, 141
бор 83
бор псячий 168
борак 94
бордун 256
бордюжок 274
бор-зілля 154
борец, борєць 250, 278
борина 64
боришка 127
борівка 64, 65
борівка гогозник 64
борівник 499, 500
боркан, боркань, борконь 291, 292
боровá мoрква 269
боровий душистий богун 57
боровий підбіл 478
боровий проскурник 233

боровик 7, 345, 495, 499, 500, 512
боровина 64, 66
боровинка 343, 345
боровиця, боровка, боровниця 65
борові півники 210
боровнік 512
бородавник 27, 233, 254, 259, 405, 408, 485, 487
бородавочник 27, 254, 259, 432
бородавчик 27
бородата трава 167, 358, 494
бородач 158, 167, 220, 358, 359, 494
бородка 185, 493
бородчатка 167, 494
борончук 290
боросквa, борoцквa 41, 75
борошень 286
борошанник 59, 60
борчєвка, боршєвка 334, 337, 343
борщ 331, 343
борщевник, борщовник 343
борщівник 332, 343, 344
бoся н 151
бoтва 93, 94
ботвіна 93
боцахи 65
боцянки 236
боярин 439
бояринник 37, 517
бразилець 61
брак 52
браклен 52
брандуші 209
брандушка 196, 209
брандушки, брандюшки 209
бранка 83
брань 363
брань-трава 362
брат з сестрою 321
брат і сестра 371, 413, 414
братики 413
братіки 321, 413
браткі 321, 323, 377, 413
браткі польові 377
брат-сестра 413, 414
брат-сестриця 414
брат-та-сестра 516
братчики 321, 413, 414
братчик і сестричка 321
брeдїна 62
брeдулєць, брeзулєць 61
брeклен 52

брендулька, брендушка 209
брендуса 90, 209
брeнчка 416
брeсква, брeскїня 41
брeтванник, брїтванник 245
брeхачка 438
бризлелина 49, 50
бризулець 61
бриндуса 90
бриндушка 197
бриндушки 209
брїця 168, 493
брїч 43, 76, 424, 425, 427
брїч красильний 427
брїянка 83
брoмус 185
бронця 157
брoсквa, брoсков 41
брoсквїна, брoсквїня 41
брoслива 41
брoч 426, 427
брoчeтан 59, 60
брoчка 423
брoчник 426
бружмєль 49
брузлевина 49, 50
бруква 7, 79, 101
бруков 101
брунєлька 384
брундїшка 196
брусє(и)лина, брусинїна 49
брусквїна 41
бруслєвіна, бруслєнїна 49, 50
бруслїна 49, 50, 64, 75
бруснїка 64
бруснїна 50
бруснїця 11, 50, 64, 65
бря згїтка 416
брызлєць 61
бряк 52
брянь 108
бубен-горох 108
бубoвник 416
бувалячка 110
бугаї 66, 76, 110
бугайник 418
бугай-трава 466
бугїла 332-334
бугиль 332
буглав 333, 334
бугун 61

будзинá 71
будра 382, 383
будя к 7, 153, 403, 450, 451, 465, 466, 471, 472, 474, 476
будя к білий 467
будя к жовтошвітний 405
будячки 450, 451
будячок 330, 476, 491
буждерево 56
буждерево, буждеревок 143
буз 68, 72, 77
буздєрево 68, 76
бузина 11, 71, 72
бузина болотяна 285, 286
бузина полевая 285
бузина чорна 71
бузнік 71, 72, 428, 514
бузoк 68, 75, 76
бузoк-синель 68
бузьдєрево 402, 403
бузьків огонь 236, 493
бузьочки 309
бузьочник 306, 307
бук 11, 24, 391, 421
буквиця 7, 386, 391-393, 421, 493
буківка 511
букова щїтка 498
буковїна 24
буковиця, буковник 391
букс, буксус, буксусник 47
бук-трава 391
букшпан 47, 77
букшпанове дерево 47
булав 333, 334
булатка 213
булба 139
булдирян 429, 430
буліга 333, 334
буліголова 334
бульба 126, 151, 517, 521
бульбáк, бульбєга, бульбиця 126
бульбук, бульбуки, бульбучки 245
бульва 127, 139, 151, 304
булька 127
бульман 125
булюголова 429
буля 126
бумбáня 110
бундз 128
бунка 411
бурак 94, 367, 368
бураку 362

бурачки, бурачник 368
бурачок 268, 368
буришка 127, 128
бурівник 477
бурка 127, 128
бурковїна 291, 292
буркотїна 103
буркун 103, 291, 292, 407, 424, 425
буркун синій 103
буркунєць 104, 150, 291
буркун-зіле (-зілля) 103
бурундук 291, 494
бурундюк 291
бурунчик 290
бурунчук 291, 494
буря к 7, 79, 94, 362
бурячки 93, 227
бурячник 368
бусєкїр, бусєкор 466
бускі 309
бусуйок 125
бусьочник звичайний 309
бусьочник пірнатолистий 309
бусяк, бусячий пїсок 306, 307
бусячий сир 510
бут 94
бүтєнь 332
бутилочна тиква 134
бутнік 104
бутянови ножки 280
бүченаш 436, 494
бүчїна 24
буякї 65, 76
вáйдa 267, 517
вакєлія 497, 513
вакєлія, вакилия 497
валашок 294
валдрїян 429, 430
валєріана 7, 430
валєр'я 429, 430
валєр'ян 430
валивочко 245
валуй 509
валуйко, валун 508
ванна 405
вараничка 136
варєха, варєшниця 265
варонїка 411
варохoбник 349
василєчки, васїлєчок 125
василїстник 258

василь 295
васильк 125
васі́льки 123, 125, 229, 258,
375-377, 393, 477
васильки плавньові 323
васі́льки полєві 377
васильки холості 391
василько́, васі́льник 125
васі́льок 95, 125, 229, 394, 477
васі́льок малий 354
васі́льок польові́й 386, 394
васильчики 125
в́аточник 120
вдовина срака 331
вдовушка, вдову́шки 431
ведме́же ву́хо (у́хо) 63, 392, 393,
404-406
ведме́жина 38, 75, 76
ведмі́жина 38
ведренец 337
вежні́ця 266
веке́лия 497
велі́ке зілля 448
вельго́рох 108, 109, 151
вельго́гор 108, 109, 151
вендрі́нец 337
вепр́івник 31
вепр́іна 31, 38, 76
вепринець 480
вепр́ітник 31, 75
верба́ 2, 11, 16, 18, 20, 58, 114, 325,
349, 439
верба́ вітлова́ 17
верба́ ді́ка 70
верба золота 17
верба́ колі́о ша 70
верба крихка 18, 78
верба крушина́ 18
верба надгробна 19
верба плаку́ча (плачу́ча) 19
верба приземкувата 19
верба́ пятёрка 19
верба срі́бна 17
верба́ трава́ 323, 324
верба́ чарво́на 18
верба чорна 19
вербейник 349
вербе́на 375
вербенец 17
вербе́ць солод́кий 300
верб́інка 137, 439
вербичка 324, 325

верби́шник 405
верб́івка 113, 114, 150
верб́івнік 349
верблю́дка 227, 228, 324, 325, 478
верблю́жа трава 338
верблѹ́ же ву́хо 393
вербов́аня 113, 114
верболі́ст 449
верболі́з 17, 20
верболо́з 17
верботе́рнь 58
верде́нник 271, 272
вередо́вещь 258
вередовник 345
ве́рес 7, 11, 63, 64
ве́рес лугові́й 415
вересень, вересі́ль, вересі́нь 63
вересклед 49
вересклен 49, 50
вересклень, вересклен 50
верест 63, 395
веретенце, вереті́нця 155
веретень 341
ве́ріс 63
верні́сонце 103, 150
вероника проста 411
вероника широколиста 411
веро́ніка 412
веро́ніка лісна́ (полева, свина) 411
верп́іна 31
вертиполе 245, 474, 475
верходуб 344
вес 335
весей́ 338, 339
веселка 510, 512, 513
весні́вка 347, 348
весні́вка дволи́ста (двулиста) 202
веснянка 347, 348
веснянкі́ 303
весь 335, 338, 339
ветві́на 27
ветла́ 17, 18, 75
ветлі́на 17, 75
вех 335, 337, 338
веха́ 335
вече́рка 100, 151
вечерні́ця 100, 151, 406
вечі́рник 100
вечі́рні фіа́лки 100
ві́біжка 180, 492, 515
ві́біжка глода́вка 181
ві́ві́шник 284

виду́н, видло́к 262
видяк 262, 515
вижлин 132
виздо́за 140, 141, 151
ві́ка 106, 151
вика сі́йна 104, 106
вилип 361, 362
вильце 120
ві́мела 217, 218
ві́нда 391, 392
ві́нна лоза́ 55
винни́ця 30, 55
винничка 30
вино́, виногра́д 55
виногра́д собачи́й 450
виногра́дина, виногра́дник 55
винце́ 30
вирі́нниця 341
ві́ринь (звичайна) 420
ві́сипка 180-182, 492, 515
ві́скік, ві́скоцень 112
вистрі́чку 438
ві́тчка 194, 492
витка́ гречка́ 225
ві́тошник 310
вихля́ник 381
вихрі́ 300
ві́шай 176
веро́ніка лісна́ (полева, свина) 411
вишешка 40
виши́шник 422
вишні́на 42
вишні́вещь 441
вишні́вки 30
вишне́вещь 440
ві́шня 11, 42, 441
вишняк 40, 42
вишнякѹ́ 503
вишонка польова 40
вишь 176
ві́всик 174
ві́всоватка 84
ві́всю́г 174, 175
ві́всю́га 174
ві́всюк 174, 179, 182
ві́всюне́ць 175, 494
ві́всья к 150
ві́всьяна голка 84
ві́всья ни́ця 182, 183
ві́всьянка 184
ві́двод́ник 432
ві́дворотень 210

відка́сник 258, 427, 469, 494, 515
відка́сник зви́чайний 469
відха́сник 258, 410
ві́дьмене зі́лле (зі́ле, -я, зі́лля) 325
ві́дьмино зі́лле 325
ві́йник 173, 492
ві́йт 500
ві́лець 120, 360
ві́лечко 120
ві́льха (бі́ла, чо́рна) 24
ві́льши́на, ві́льшник 24
ві́нець рябий 199
ві́нець царські́й 89
ві́ники 95, 150, 264
ві́нички 264, 271, 274, 461, 462
ві́ничник 95, 149
ві́ничча 271
ві́ничче 95, 461, 462
ві́ничча 95, 460
ві́ничча бі́ле 461
ві́нніці 30
ві́нничє 264
ві́ннички 30
ві́новець 181
ві́нок горошо́к 301
ві́пру́ны 31
ві́скарія 235
ві́сьмі́на 70
ві́сья ни́ця 494
ві́терник 258
ві́тка́сник 469
ві́тренник 258
ві́трово́й зі́ля 290
ві́х 335
ві́ха́ 217, 231, 335, 336, 338
ві́халка 197
ві́чник рожеви́й 416
влок 302, 493
вовк, вовку́ 289, 290, 419
вовку́ня 103
вовконі́г 396, 397, 493
вовконо́г 396
вовкунѹ́ 38
вовні́ця 187
вовня́к 498, 512
вовня́нка 508, 512
во́вча ла́па 245, 246, 306
во́вча стопа́ 245, 306
во́вча сту́па 299, 306, 396
вовча таба́ка 510
во́вча тра́ва 289, 290
вовча я́года 206, 400

вовча́к 289, 290
вовчачи́й холодо́к 201
во́вче зі́лле 165, 289
во́вче ли́ко 49, 50, 57, 75
вовче личко 57
вовче молоко́ (моло́чко) 313
вовче ребро́ 203
во́вче ті́ло 280, 281
вовче ухо 385
вовчий бі́б 162
во́вчий горо́х 299
во́вчий зуб 485, 487
во́вчий ко́пїт 245
вовчий корі́нь 250
во́вчий пе́рещь 57, 515
во́вчий холодо́к 201
вовчина 289
вовчині́ец 289, 313
вовчї́нещь 57, 313, 517, 518
во́вчі бо́бки 162
во́вчі жу́ли 280, 493
во́вчі ла́пки 306
во́вчі се́рги (сережки) 49, 50, 77
во́вчі я́ блука 467
во́вчі ягі́дкї 63, 236
во́вчі я́ годи 57, 63, 69, 75, 247, 398,
400, 515
вовчівні́к 289, 290
вовчкѹ́ 436
во́вчник 57, 515
вовчоє ли́ко 49
вовчо́к 419, 420
вовчу́г 289, 290, 370, 396
вовчу́га 289, 306, 307
вовчуган 290
вовчу́к 7, 289, 370, 396
вовчу́ра 306
вогі́рок 133
вогник 234, 469
вогничок 351
вод'ана́ ліл'ї́я 240
водна кро́пива 162
водогля́д 323, 324
водозві́дка 314
водопе́риця 327, 328
водопе́риця ко́лосїста 327
водопи́р 167
водорі́шник 326, 327
водяна́ жеруха́ 265
водяна́ кро́пива́ 242, 396
водяна кро́пивка 265

водяна лопушина 240
водяна́ м'я́та 397
водяна́ собо́нка 328
водяна́ стрі́ла (стрі́лу́ця) 164
водяна́ чума́ 167
водяні́й горо́х 327
водяні́й кмін 338
водяні́й пе́рещь 225
водяні́й пире́й 175
водяні́й подоро́жник 163
водяні́й рі́зак 167
водяні́й хрї́н 265
водяні́й ща́вель (ща́ві́й) 221
водяні́й укрі́п 338
водяні́ зі́ркї 314
водяні́ лілі́ї 240
водяні́ орі́хи 326, 327
водя́нка 48, 76
водяно́й подоро́жник 163
воливочко 45
волики степні́ 358
волиш я́годорі́дний 236
волі́в язї́к 413
волі́вник 303, 304
волі́вник я́рий 303
воло́ве око́ 136, 244, 245, 284, 435,
439, 456, 457
воло́ве о́чко 448, 449
воло́вещь кре́мянїк 450
воло́вий язї́к 367-369, 371, 374, 466
воло́вїк 368, 369
воло́ві о́чі 439
воло́ві язички 449
воло́глад 366, 368, 369
воло́гладка 366
воло́гладка проста (сі́нька) 368
воло́дка 366
во́лок 302
волокі́нник 205
воло́кнїк 205, 350
воло́конник 205, 308
воло́сїнник 205
воло́скї 272
волосник 272, 299, 305, 306, 308, 490
волосні́ця 180
волосня́к 219
волоська́ рі́па 139
волоські́й горо́х (орі́х) 22
во́лотка 492
во́лотни́ця 180
во́лохані́ 65

волòхач 229
волощò га 110
волошечка 296
волòшка 7, 153, 296, 476, 478, 494
волòшки 296, 468, 471, 477, 493
волошки лілові 431
волошнєва трава 344
волошська ріпа 139
волуй 499, 505, 509, 512
волуйко 504, 505
вòлче ліко 49
волчец 472
вòлчі я годи 206
вомєна 218
воміга 335
вонєга, вонига 36
вонечник 393, 394
вонс к 36
воніо ча весєлка 509
вонюча лобода 226, 227
вонюча ромашка 453
вонюча трава 268
вонюча шандра 390
воніо че зілля 115, 270
вонючка 177, 178, 203, 226, 247,
248, 269, 271, 336, 492
вонючое зельєчко 270
ворàба, вòрба 35
воргун 291
воріх 22, 298, 306
ворішина 22, 298, 305
воробейник 363, 364
воробіне око 273
воробине просо 363
вороблі че сімя (просо) 363
вороблячий горошок 301
воробьева кашка 273
воробя че прòсо 363
воробячий горох 106, 303, 493
воробячка 303
воронєць 104, 243, 247, 285, 320, 518
воронєць чотирилстний 206
воронє око 206, 518
вороні ягоди 247
воронівка 206, 518
воронье масло 490
вороняче мàсло 199, 203
вороняче око 206, 518
вороня чий сир 510, 513
вороня чка 48
воротич, воротиш 459
ворся нка 132, 150

восєт 473
воскобòйна 437
воскобòйна золотя чка 437
воскошвіт 364, 365
вòсміл 217, 218
восточний явір 32
восчанка 364
вошкòве зілле 289, 290
вошник 248
вошàнка 364, 365
вошàтка (менша) 364
всезелень 345
вуванчик 132
вуглástий горòх 108
вужàчка 157
вужòвник 483
вургинія 139
вусолавка 483, 484
вутла 18
вùхо 19
вушки 122
вшива трава 417
вшивиця 417
вю нчик 359
вю ха 335
вяз кулак 25
вя залєць 302, 362
вязель 301
визиль 295, 301
визюна 25
визиль 281, 283, 295, 301, 302, 491
визник 33, 75
визовик 46
визовина, визовнік 428
гавєз 374
гавяз 358, 359, 367, 373, 374
гавязка 373
гав`язь 367
гав`ян 190
гав`яр 190, 192, 519
гавяс 367, 374
гадай зіле 278
гадєчий чеснок 199
гадєчі жс ла 308
гадин язук 385
гадина 415
гадінник 287, 404
гадінниця 347, 348
гаднік 383
гадун 277
гадюча головка 411
гадіо ча морква 342

гадюча трава 398
гадіо ча цибуля 198
гадіо чий горòшок 302
гадючий молочай 271
гадючий просерен (просурень) 196
гадючі ягоди 398
гадючий просорен (просеренко) 196
гадіо чка, гадючка бородàвчаста 505
гадіо чка строкàта (червонява) 505
гадіо чник 285, 286, 514
гадяр 511
гàдяче зіле (зілле, зілля) 409, 442,
443
гадя чий чеснок 199
гàдячі очі 372
гаєвà рòжа 39, 78
гàйр 192
гàйвір 190, 192, 519
гайдамака 266
гайзуб, гайзуб васильчик 125
гайник 212
гайстер 136, 137, 439, 440
гайстра (садова), гайстри 136, 137
гайовà рòжа 39
галаган 417
галай 87, 175, 254
галай-зіле 254
галак 86, 87, 175, 492
галасòве зілля 402
галашвітки 262
галочка 369
галухи 338, 339
галушник європейський 119
галущàнка 124, 125
гàлюс 70, 175
гамелò 218
гàниж, гануш 117
ганки 135
ганус 117, 332, 412
ганусок 412
гапка 274
гарàшки 496
гарбàта 56, 77
гарбуз 7, 79, 134, 135
гардал 270
гардибурка 127
гàрдовіна 73
гàрмала 311
гармонія 287, 288
гатинєць 226
гафини 65
гвòздик 96, 97

гвòздика 96, 97, 284
гвоздика городня 145
гвòздики 96, 97, 140, 141, 239, 248,
454
гвоздики польові 453
гвòздичка 448
гвòздички 141, 238, 280, 281
гвòздички полєві (польові) 238
гвòздичний корєнь 234
гвòздик нка 284
гдүля 33, 34
гемел, гемелà 218
гепатика 252, 517
герань 308
гербàта 56, 77
гербàтка 405, 406
гергүна, гергонія 139
гиацинт 89
гүжавка 216, 217
гүжавка 269
гиркүня 507
гирòчник 368
гирчà 339, 340
гиссоп 123
гищюця 160, 492
гиацинт, гицинт 90
гінєць 276
гиргоніі 139
гиркан олєнячий (скальний) 342
гирканя 507
гирке зілле 356
гирке опуша 470
гиркий лопух (опух, ўопух) 470
гиркокаштàн (звичайний) 53, 75
гиркош корсатковàтий 481
гирок 133
гирòшник 286, 337
гирча 338, 339
гирчак 88, 150, 169, 222, 225, 231,
270, 275, 285, 301, 323, 424,
481, 487, 492, 507, 512
гирчàнка 481
гирчек 270
гирчиє 507
гирчюця 79, 269, 507
гисòп, гиссòп 123
гякінт 89, 152, 517
глушник 387
глават 477
гладүшник 260, 288
гладовник 406
гладун 233

гладушник 260
глекопàр 260, 287, 288, 493
гличики 516, 521
гличики білі 240
глєчики жòвті 240, 242
гличкопàр 260
гліва 34
гливüця 273
глисник 397-399
глисня к 59
глистівник 144, 397
глистник 144, 157, 321, 322, 397,
398, 459, 460, 491
глистя к 397, 398
гліг 36, 37
глід 36, 37, 48, 369
глідина, гліи 37
глог 38, 39
глогівка 37
глод 36, 39, 76
глодàвка 181
глодүна 38, 39, 75, 76
глої на 37
глостник 397
глот 36
глухà біла кропивà 387
глуха борівка 66
глухà желүва 387
глухà копрүва 387, 388
глухà кропивà 66, 153, 381, 385,
387-390
глухавка 387
глухавка пятновата 388
глухүня 65
глуш 56, 161
глушєц 150, 314, 315
глушюця (біла) 387
глушиця плямовата 388
глушник 380, 381
глушок 314, 315
гля дка, 135, 137, 150, 439, 440
гля дка боя ринка 439
гнүдавєць 333
гнидиця 417
гнидник 248, 274
гнилушка 511
гнзлівка 212
гнітик 145
гноівник 511
гобза 390, 428
гòбзик 390
говорүшка 511

говяже ухо, говяжий язык 367
гойник 422
гойове листя 422
гола Яга 323
голая панночка 316
голеріпа 139
гòлєць 175, 492
голий ячмінь 86, 152
голш 160, 393, 394
головàйко 296
головàйчик 296, 436
головак 294
гòловатєнь 467, 468, 477, 494
головатку 92
головатник 473
головачі 92
головєшечки 376
головінка 478
головічка 244
головки 422
головки иванови 162
головкү николаєви 284
головки св. Николая 284
головок 294
головокрут 445, 446, 492
головолом 61, 62
гòлод 39, 221, 269
голодень, голодєць 269
голоднік, голодок 269
голодовина 39
голозник 64
голòмша 85, 86, 150
голуба ромашка 439, 440
голубєль 48
голубєць 64-66
голубильник 412
голубина 48, 76
голубінець 48
голубі проліски 201
голубівник 412
голубій 290, 479
голубінка 65, 506, 513
голубінка космàта 503
голубкү 99
гонєць 276
гончàр 154
гонько 479
гòня 20
гòрба 35
горгонія 139
горд, гордівка, гордовік 73
гордина 73, 114

гордобиць 433
гордовать 114, 433
гордовид 73, 433
гордівина 73, 114
гордівля (лікарська) 316
гордовля рожева 115
гордовнік 73
гордовод 114
горель 507, 512
горєцвіт 246
горєч 481
горєчавка 354, 356
гориквіт 259
горіцвіт 153, 234, 246, 259, 298, 449
горлицвіт лісовий 448
горітва 97
горіх 22, 40, 301, 305, 417
горіх волоський (грєцький) 22
горіхи лісковії 23
горішина 22, 23, 39, 296, 301, 304, 305
горішки 293, 294, 301
горішник 40, 417
горішок (червоний) 293, 294
горкун 285
горл'ач 358, 359, 405
горл'ачі 405
горл'ачка 205
горл'ачник 358, 359
горлєць 223
горло 205
горляна поміч 383, 384
горлянка 134, 376, 377, 383, 384, 443, 491
горобейник 363, 364
горобина 35, 36, 161, 300
горобине око 515
горобінець 161, 273, 300
горобінний горіх 104, 301, 302
горобінний горішок 302
горобінний квасєць 221
горобінний щавєль 221, 222
горобинник 161
гороб'яча кашка 271
гороб'ячий горіх 302
гороб'ячий горішок 301, 302
гороб'ячий квасєць 221
гороб'ячий щавєль 221, 222
городивина 114
городна рожка 317
городні сокурки 100
городній красний васильок 95

городня рожка 115, 152
городовина 73
городовина 114
горіх 7, 79, 106, 108, 109, 151, 420
горіх горобінний 303
горох городяний 108
горіх дікий 303
горох козій 247
горох німецький (піший, польний) 108, 152
горох полевий 108
горох п'ясечий 302
горох п'ячичний 152
горіх свїнський 303
горох сійний 108, 152
горох тичний 108
горохівнік 45
горохівнік звичайний 45
горохівник деревцеватий 45
горохоядь 420
горошєць 106, 150
горошник 39, 40
горошник лісний 303
горішок 106, 150, 151, 291, 298, 301-304
горішок білий 295, 301
горішок бульвистий 304
горішок весняний 303
горішок високоростовий 302
горішок воробиний 302
горішок горобінний 298, 303
горішок дікий 303
горішок журавліний 305
горішок кучер'явий 301
горішок лісовий 302, 305
горішок луговий 305
горішок польовий 301
горішок потєчий 106
гортєнзія 30
горунка 101, 269
горчак 481, 507
горчать 275
горчиця 507
горчіця лубєнська 101, 152
горбичка 270
гор'янка 384
гор'ячка 150
гостєчник 27, 154, 254, 514
гостинник, гостівнік 306
гострїця 373
гостровєршки 376
гострокільник, гострокільник 300

гойдче (гояче) зілле 329, 330
граб 11, 23, 308
грабельки 308, 309
грабїна 23, 35, 75
грабїк св. Івана 308
грабчак 498
гравілат, гавілат 284
гранат, -а 7, 59
гранатник, гранатовє дерево 59
гранка 86, 151
грань 150
гребєн 193
гребєнец 193, 284
гребєница 309
гребєнник 180
гребєнїшка 95
гребєнячка 180, 492
гребєнячка звичайна 180
гребїш болотяний 192
греб'їн' 203
гребїннік 180, 283, 284
гремуха 272
грєцький горіх (оріх) 22
грєч 225
грєча 93, 225
грєчинник 285
грєчїчка 272
грєчка 70, 93, 221, 224, 272
грєчка дика 225
грєчух, грєчїчка 225
гриб 495, 499
гриб правдївий 500
гриб сїний 506
гриб ширий 499, 500
грибїшок 95, 152
гривак 84, 150
гриж, грїжник 234
грижник 230, 288, 289
грижник білоніг 234
грїзачка 101, 133
грїзєн 264
грїзнїк 353, 354, 492
грїзник мужєський 472
грїзїчка 101, 133
грицай 267
грїцики 264, 267, 274, 275, 516
грїц(ь)ки 474, 475
грїшка 93, 151, 274
грызачка 133
грїм 233
грїмник 365
грознїянка (звичайна) 157

грозняток 157
громашник 252
громик 233
громник 306
громовє зїлье 424
громовїк 237, 364-366
грон'янка 157
груба топобля 22
грубий гриб 510
грудна трава 432
груднї травка 443
грудник 424, 425
груднїця 440, 441, 494
груждель 507
груза 508
грузд, груздей, груздель 507
груздь 495, 507, 512
груша 11, 34, 345
грушанка 345, 346
грушинка 346
грушїця 34
грушка 8, 34, 34, 127, 344, 346, 516
грушка земляна 127
грушка зємна 127, 128
грушка лісова 344
грушковє дерево 34
грушочка 346
грян'є 97
гр'ястиця 179, 492
губа 495
губа козя 501
губаня жовта 388
губка, губка чирївка 497
губушник 442
гудич 112
гуз 39
гулявїця, гулявнїк 264
гумєнше 485
гунь 34
гуньба 103
гурок 133
гусєнїця 178
гусика 21
гусїмець 267
гусїна лїпка (трава) 282
гусїнець 198
гусїї спорїш, гус'я трава 223
гуски 241
гус'ята 438
гус'ятник 177, 178, 181, 197, 267, 282
гус'ячий слїд 389

гус'ячі лїпки 282, 518
гус'ячка 282
гутей 34, 77
гушка 21
гушнїк 328
гушнїк колосїтий 327
гайда 127, 151
галаган 417
галиця 415
ганка 189
гарабобля, гараголя 126
гаргачки 31
гардїх 127
гардїзобля 126
гардїбурка 127
гдуля 34
гєвєргїна 139
гєгацки 31
гєнгєриця 80
гєнзур 355
гєоргїна 139, 140, 151
гєоргїнія 139, 140
гєр 314, 315, 337
гєргєчник 31
гєрегованя 135, 136
гїпсївїця 237
гїгїдзи 64, 109
гїгїзи 64, 77
гїгїзкі 109
гїгїзник, гїгїзи 64
гїмбички 438
гїргїя 139
гїранат 59
гїрубєнь 192
гїруля 127
гїрушпан 47
гїтурдза дика 297
гузики 474, 475
давник 436, 492
далїпан 89
данїлкє, данїло 439
дарїза 70, 71
дарморос 70, 71, 76
дафїн, дафїна, дафїня 7, 29
двїїняк 86, 150
двоєнадєсятнїк 7
двозуб 452
двоїлист, двоїстник 212
двоєк 86, 150
дєбрїнець 306
дєвіна 404
дєв'ясїл 447

дєв'ясїльнїк 460
дєв'ясїн 460, 468
дєв'ятєрнїк 199
дєв'ятїлїтнїк 299, 300
дєв'ятїльнїк 459, 460
дєв'ятїсєльнїк 448
дєв'ятїсїл (звичайний) 468, 469
дєв'ятїсїльнїк 299, 448, 460, 468, 469
дєв'ятїсїл 459, 460
дєв'ятїлїтнїк 299
дєв'ятосєльнїк 468
дєв'ятосїл 447
дєв'ятосїльнїк 299
дєв'ятнїк 469, 492
дєв'ятотїсїна 448, 468
дєв'ятотїсїна звичайна 469
дєв'ятїсїл 447
дєзєнтєр 499
дєкоктна трава 441
дєкофт, дєкохт 190
дєндєр, дєндєрева, дєндєрєво 402
дєндєра 402, 403
дєнна губа 509
дєннїця 281
дєнь і нїч 414
дєрбанка 38, 39, 76
дєрбанчнїк 38, 39
дєрбєннїк 323, 324
дєрєв'їя 454
дєрєв'їя польовий 391
дєрєвєнь 454
дєрєвїця 454, 491
дєрєв'їя 7, 318, 319, 454, 455, 460
дєрєв'їя крївавнїк 455
дєрєв'їнь 454, 492
дєрєвнїк 73-75, 454
дєрєвнїк звичайний 73
дєрєвнїк козелїст 74
дєрєво гранатнє 59
дєрєв'їя нїк 73
дєрєв'їянка 281, 282, 410, 411
дєрєв'їянок 73
дєрєз 44-46, 58, 70, 71, 75, 154, 424-426
дєрєз звичайна, дєрєзїна 70
дєрєз лїпка 373
дєрєн 11, 60
дєрєн білий 61
дєбрїнець 306
дєрєнка 60, 61
дєрєнь 60
дєрєс 223

дѣресень 222
дерѣча 70, 71
дерѣбас 71
дерѣнник 37
дерѣпліт 71
деримокса 28
дерпак 38
дерча 153
дерюза 45
деря бка 425, 426
джарап, джарапіна 14
дженджѹра 355
дженджеруха 265
джигѹха 216
джиджора, джиджор, -а, джиджѹра,
джинзѹра 355
дзѣрдзар(и) 40, 41
дзвѣнѣць 416, 417
дзвѣнка 416
дзвѣнник, дзвѣнок 272
дзвѣночки 99, 407
дзвонѣць 272, 416, 417
дзвѣник 435
дзвѣники 361, 371, 434, 435, 407
дзвонкѹ 356, 361, 434
дзвонѹк 434
дзвонѹчки 99, 434
дзѣнгель 341
дзѣндзелѣя 353, 354
дзѣнгель 340
дзѣндзѣвер 315, 316, 381
див 405
дивана 404, 405, 424
диванна 404, 405
дивань 301
дѣвдер 403
дѣвдерѣв, дѣвдир 402
дѣвдѣрево 402-404
дѣвдур 402, 403
дивѣна 153, 393, 404- 407, 424
дивина ведмѣжа 405
дивина ведмѣже вухо 405
дивинна 404
дѣвна губа 509
дивосѣл 447, 460
дивотвѣр 448, 449
дидорѣш, дидорѣця, дидорѣця 479
дѣка бузина 71
дѣка вѣшня 42, 78
дѣка грѣчка 221, 223, 273
дѣка грѹша 34
дика грушка 257

дѣка жерѹха 273
дѣка капѹста 309, 310, 364, 365
дѣка кукурѹдза 161, 493
дика мята 397
дѣка мѹрква 340
дика незабудка 410
дѣка папрѣка 403
дѣка парѣчка 204
дика петрушка 257, 332
дѣка попрѣга 203
дѣка рѹжа 39, 317
дѣка ромашка 465
дика рута 263
дика рябина (рябинка) 459
дика таця 466
дѣка фасѹлька 299
дѣка цибуля 198
дика цикорія 479, 480
дѣка чорнѹшка 246
дикарка 225
дике жито 171, 493
дѣке мѣло 239
дике молоко 313
дѣке прѹсо 95, 152
дикий васильѹк 393
дѣкий виноград 30, 55, 78, 204
дѣкий горѹшок 302
дикий конич 296
дикий лен (льон) 310, 325
дикий мак 261, 262
дикий молочай 489
дикий нарѣис 208
дикий овес 515
дикий перець 57
дикий підсолнок 448
дѣкий розмѣйрин 61
дикий рябчик 332
дикий сонічник 456
дѣкий хрѣн 265
дѣкий часнѹк 377
дикий чеснок 197, 210
дикий чісник 207
дикі васильки 323
дѣкі коноплі 390
дикий овес 175
дикомѹлоч 313
дикохт чорний 190
дикѹн 175, 515
дикѹша 223
диман 391, 392
димна губка 510
димнянка лікарська 263

дѣндерѣв, -о, -а 402, 403
дѣня 133, 134
диня гарбуз 79, 135
диптам 311, 312
диреч 153
дѣрза 184
дѣрса 170, 184, 494
дѣчка 34
дичѹк 175, 492, 515
дѣбрѣвка 57
дѣвенна 404, 405
дѣвина 326, 381, 404, 424
дѣвиця в зелені 98
дѣвичник 456
дѣвиян 289, 290
дѣвка 388
дѣвѣйник 104
дѣвока 213, 492
дѣвосил білий 469
дѣвѹча краса 97, 151
дѣвѹча кров 40, 77, 519, 521
дѣвѹча стѣлѣсть 485, 487, 493
дѣвѹче зѣлле 254
дѣвѹчий корѣнь 364
дѣвѹчник 456
дѣвѹчѹе зѣля 254
дѣвѹнка 424, 425
дѣвѹнка весняна 424
дѣвѹнка липчиця 425
дѣвѹча краса 376
дѣд 187, 423, 452, 465, 470, 473-475,
493
дѣдик 187, 465
дѣдик звичайний 465
дѣдич 112
дѣдова борода 498, 513
дѣдове, -о сѣло 392, 393, 509, 513
дѣдові вѹші 452
дѣловнѣк 452, 470, 474, 491
дѣдок 187, 423
дѣдух 208
дѣд(ь)че ребрѹ 429
дѣдько 452
дѣдьяча губа 511
дѣравець 318, 319
дѣркатий мак, дѣркатч 261
дѣробой 319
дѣробѹй иванѹк 318
довган, доган 131
довгѹкѣс 300
довжнѣк 415
дѹбля 275

донна губа 509
дорѹжник 421
драб 323
драби 92
драглѣ 511-513
драголюб б 393, 396, 397
драганок 144, 151
дражнѣк 37, 38, 76
дразнѣк 37, 38
дранѣчка 135, 136, 150
драпак 38, 76, 515
драпач 471-473
драпачнѣк 38
драпоштан 62, 76
драпустан 62
драціоля 409
драчильник, драчин 37
драчина 37, 75
дрѣб 432
дрѣмлик 213, 215
дрѣсен 449
дрѣстѹн 224
дриглѣ 511
дризляк 424
дрислѣвѣць 409
дрислѣвий бѣб 113
дрѣсля 424, 425
дрѣстокиз, дрѣстокоз 208
дрѣстѹн 224
дришки 208
дрѣбноцвѣт 255, 424
дрѣбчасте зѣлечко 336
дрѣк 43, 44, 153, 407
дрѣмлю х 388
дрѣнка 60, 61, 77
дрѣбниця 411
дрѣголюб 396, 397
дрѣжачка 179, 492
дрѣк 43, 407
дрѣтянка 194, 491
дрѣчѣша 406, 407
дрѹт 327
дрѹча 426
дрѣбчак 474
дрѣгель 223
дрѣпакѹ 38
дрѣпач 38, 132, 150
дрѣпоштан 62
дрѣсен 222, 449
дрѣчка 38, 39
дѣб 7, 11, 24, 25, 306, 324
дѣб коркѹвий (прѣбковий) 25

дѣбарь 25
дѣбилѣст, дѣболист 344
дѣбѣльний корѣнь, дѣбѣльник 353
дѣбѣна 24
дѣбѣвка 133
дѣбник 306, 323, 324
дѣбняк 323, 324
дѣбочок 57
дѣбрѣк 376
дѣбрѣчка 349
дѣбричка китиста 350
дѣбричка перерва 350
дѣбрѣвка 306, 376
дѣбровка 281, 282, 306, 376, 410, 491
дѣбрѹвник 499, 500, 512
дѣган 131,
дѣгулька 462
дѣдва 331, 334
дѣдка 341
дѣдник 340, 341, 519
дѣдошник 340, 341
дѣдѹрка 252
дѣля 26
дѣплавка 37
дѣплянка 506
дѣр 402, 403
дѣрѣць, дѣрѣця 183
дѣрзѣлле 401-403
дѣрѣло 341
дѣрѣйка 183, 335
дѣрѣйчиця 183
дѣрман 153, 401, 402, 404, 491
дѣрний гриб 505
дѣрнѣна 65, 66
дѣрнѣця, дѣрнѣчка 65, 66
дѣрнѣшник, дѣрноп'ян 402, 403
дѣрнѣй грип, дѣрняс 111
дѣтень, дѣтик 236, 237
дѣховий цвѣт 394, 395
дѣшѣнка 394
дѣшиста нехворѹщ 461
дѣшиста фѣялка 322
дѣшистий багун 57, 61
дѣшѣстий горѹшок 108, 152
дѣшѣстѣ васѣльки 125
дѣшѣстѣ гвоздѣки 96, 152
дѣшѣця 169, 394
дѣьѹ ндзя 316
дѣгель 153, 340-342
дѣгиль, дѣглиця 340, 341
дѣгильник, дѣгиль 340

дѣтлѣна 293
дѣтловѣна 293, 296, 491
дѣдѣльвѣс 444, 445
дѣнгѣлик 341
дѣперка 26
дѣпера 26, 77
дѣргини 139
дѣспарзета 105
дѣспарсет 104
дѣспарсѣта 104, 152
дѣспарцѣт 104, 105, 152
дѣстрагѣн, дѣстрагѣн 143, 144
дѣсвѣр, дѣсвѣрниця, -і 30
дѣсва 155
дѣдностѣблиць 177
дѣжѣвка 37, 517
дѣжѣна 77
дѣлѣна, дѣлѣця, дѣлка 12
дѣловѣц 15
дѣловѣй барвѣнок 218
дѣлом 218
дѣль 155
дѣмѣла 218
дѣргонія 139
дѣчмѣнь 86
дѣжабинець 163
дѣжабѣні вѹчка (ѹчі) 372
дѣжабисток 166
дѣжабѣй смѣречок 156
дѣжабѣйка 511
дѣжаблячі вогирѹчки 356
дѣжабнѣк 163, 243, 443, 485, 487, 491,
494
дѣжабрѣй 386, 391
дѣжабрик 386
дѣжабриця 338
дѣжабрѣй 386, 387, 473
дѣжабрѣй польѹвий 386
дѣжабѹр 162, 166
дѣжабурѣння, жабурѣння,
жабурѣння 243
дѣжабурнѣк 162, 166, 243, 494
дѣжабѹрка 504, 505
дѣжаб'яча цибуля 165
дѣжаб'яча цибуля 189
дѣжаб'яче зѣлле 251
дѣжаб'ячі конопѣльки 286
дѣжагла 242
дѣжаглѣва 216
дѣжалѣва, жалѣвѹха 216, 515
дѣжалѣва пѣсся (псяча) 389
дѣжалѣка 392, 393

жаля чка 216, 217	жива трава лісова 371	жовта ріпа 119	жостеліна 54	зановець 349	звізда багняна 314
жалубок 200	живець, жибець 266	жовта рожа 317	жостик, жостіль 54	зановіть 44	звіздень 198
жанепіна 14	живичка 390, 391	жовта ромашка 453	жобстір 54, 55, 69	запах 500, 512	звіздоцвіт 135
жарабник, жарапник 16	живокіст 297, 366, 367, 374	жовта чіна 305	жость 55, 69	заполонь хрещата 419	звіздочник 231
жар-зілля 137, 138	живокост 367, 374	жовтенька кашка 424	журавельник 66, 75, 306, 307	заполоть, заполоч 169	звіздянка 329, 330
жаранник 15, 16	живокостник 322	жовтець 257, 326	журавець 308, 309, 318, 319	заполочник 114, 149	звінець більший (менший) 416
жарапаль 14	живокость 367, 373, 381	жовтець лісовий 350	журавець кровник 308	зараза, заразіха 419	звінки 98, 434
жарка 354	живопліт 70	жовтий буркун 291	журавіна 66, 67	заразь, зарязь 490, 491	звінок 416, 434
жарка сердушник 354	живосток 367	жовтий валашок 297	журавінник 34	зарінка, зарінок, зарінчина 18	звінок круглолистий 434
жарновець 44, 75, 77	животна трава 448	жовтий деревій 459	журавінні я годи 66, 67	заря 97, 150	звіночки, звінець 416
жаруха 216, 217	животрава 478	жовтий льон (лен) 310	журавець луговий 306	застіжка 352	звінчик альпейський 348
жасмін 29, 75, 517, 521	живучка 376	жовтий паслен 398	журавиха 66	затай, затай-зілля 424	звінчик гірський 349
жасміна, жасмін садовий 29	жігавиця 216	жовтий поповник 453	журавлівий горішок 305	затяжний корінь 283	звіробій 153, 319
жах 450, 451	жігавка 216, 217	жовтий фрабуст 474	журавліна, журавліни 66, 75	зашорник 321	звіробій білий 355
жахол 258	жігунець 27	жовтий цмин (цъмин) 445	журавлинний горох 106, 304, 305, 493	заяцьова капуста 309	звіробійник дірвий 318
жгавка, жгучка 216, 217	жігучка 27, 217, 254	жовтий чистик 259	журавліні стручки 203, 305	заяча буквиця 350	звездик 96, 239
жгун-корень 339, 340	жідиця 187, 485, 486	жовтіло 43, 76, 154, 221, 352, 441, 453, 476	журавлинник 203	заяча капуста 277, 309, 356	звездики пільські 391
жебрей 473	жидівська вишня 399, 400	жовті дзвіночки 413	журавні ягоди, журахвина 66	заяча крив 202	звонатка лелійка 435
жебрій 386, 387	жидівська лепеха 181, 191	жовті зозульки (язюльки) 211	забій-круч, забій-круча 253	заяча кривця 296, 318, 320, 364	звонець 416, 434
жебровець 159, 493	жидівська шапка 485, 486	жовті колокольчики 413	заболоточник 448, 449, 492	заяча кров 201, 406	звонки 406, 407, 434
жеглува 216	жидівські ягоди 399	жовті чічки 256	забудка, забуд(ь)ки, забудьок 461	заяча розсада 277	звонки (лісовий) 434
железна трава 304	жижуха 102, 216, 217	жовтілиньця 430-432	забудька 461, 462	заяча сіль 202	звонки 361
железняк 374, 375, 386	жизновець 44	жовтка, жовтька 208	заверб, завербник 18	заяча шава 222	зворівник, зворовець 430
желтяница 278	жілава 379	жовтобрюх 437	заверб 18, 515	заяче ухо 405	зворівний лист 430
женатник 16	жилатка 499, 512	жовтобрюх шник 256	завівошник 310	заячий горіх 104, 299, 303	звягель, звязіль 302
женіп 15	жиловник 367	жовтовербник 17	завоєць 199, 515	заячий горіх весняний 303	згар 371
женіпін 15, 77	жилокост 367	жовтогарячка 445, 446	завойок, завонок 199	заячий горішок 299	здоровник, здорова трава 318, 319
женіпир 15	жімолось 69	жовтогалавник 445, 446, 465	завуй 18	заячий квас 309	здоровник звичайний 329
женське серце 472	жімолость 73	жовтозілля 465-467, 492, 494	зав'язник 281, 283, 515	заячий кривець 318	здріжник 179, 492
женітл 329	жімолость козolistна 74	жовтокорінь 353	загадка 441, 442	заячий мак 262	здріжник 179
женятин 15, 16	жімолось жовтолистна 74	жовтолоза, жовтолозник 18	загазівка 454	заячий салат 255	здрікан, здрячий мак 262
жеоржана 140	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвіт 259	загара 97, 150	заячий салат 255	зезюльки 215
жербий 473, 474	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	загара 97, 150	заячий салат 255	зелезим, зелемизеленя, зелемозелень, зелемозень 260
жерделя 40, 41, 75, 77	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	заглушка 184, 492	заячий салат 255	зелена гива 218
жереб 15, 16	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	задвійник 212	заячий салат 255	зеленець 454
жеребець 294	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	задужник 382, 383	заячий салат 255	зелениця 154, 492
жеребина 15, 75	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	зажмурник 409	заячий салат 255	зеленка 506, 512
жерелуха 102	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень 215, 216	заячий салат 255	зеленчук 388
жереп 13-15, 77, 517, 521	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	зелізна трава 304
жерест, жєстер, жєстіль 54, 55	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	зелітник, зелізняк 375
жерлуха 102	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	земизеленя, земізело 260
жерновець, жерновець павінь 44	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	землєзіл 313
жерстель 323, 324	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	земльовий біб 8, 127, 128
жеруха 102, 111, 153, 266, 273	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	земляк 8, 119, 127, 128, 139, 151
жеруха лісна 273	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	земляк 127
жеруха 102, 265	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	земляна, -і груша, -і 139
жерявка 111	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	земляне (-носє, земляне, земне)
жест, жєсть 55	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	сєрд(д)це 215, 496, 509, 513
жестеліна, жєстерина 54	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	землянка 8, 150
жибрій 473	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	земляний виноград 418
жива кіст 367	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	
жива трава 230	жімолось жовтолистна 74	жовтоцвітний 465	засулинень прямик 215	заячий салат 255	

земляний дим 263
земляний ладан 388
земляника 279
земляні орішки 39, 263, 285
земняк 8, 127
земозелен, земозелень, земозелець, зимозелень 260
земобіл 313
зензівер 316
зеновка 44
зимівка 133
зимовік 197, 202
зимовник осінний 197
зимозілля 313
зимоліст 73, 74, 76
зимоліт 74
зікрач 262
зілля од трясці 256
зілля голубое 200
зімнік 137, 439, 440
зімодра 349
зімобіль 137, 150
зіневать 45
зінзівер 316
зіновають 43, 44, 75, 298
зіновка 394, 395
зіньовать 44
зірка 97, 150
зіркатий мак 262
зіркач 261, 262
зіркі 97, 118, 141, 354
зіркі садові 97
зірочка 97, 150, 197, 238
зірочкі 97, 198, 238, 321
зірочник 231
зілінка 441, 442, 494
зілодій 274
зілодійська табака 510
зімршка, зімршки 496
зімец 193
зімівка 308
зімівона 253
зімійовина 253, 483, 484
зімівік 443
зіміс'вка 481
зіміголівник 121, 151, 383
зіміна травка 411
зіміне зілля 412
зіміний корінь 358
зіміний чеснок 198
зіміний язик 157, 494
зімія 365, 366

зімія трава 193
зімія чка 483, 484, 494
зіміячка батіг рожевий 483
зіміт дівочий 324
зіміт (узколістий) 325
зімітійник хлопській, зімітілник, зімітійник 325
зімітілник дівочий 324
зімітілник хлопський 325
зібник 451
зізулеві черевички 214
зізулін льон 310
зізулін цвіт 236
зізулінець 216
зізуліни черевички 248
зізуліні рушники (рушничкі) 212
зізуліні сльози 211, 212, 214-216
зізуліні сльозки 213, 214
зізуліні черевички 211, 250, 303, 321, 406, 407
зізуліні чобітки 215
зізуліні чорні черевички 304
зізульки 213, 215, 321
зізульник 274
зізуля 214
зілотá верба 22
зілотарник 278
зілотень 197
зілотий дощ 44, 77
зілотий іванчик (іванчик) 424
зілотнік 280-282, 287, 288, 306, 353, 361, 362, 456, 457
зілотнік льнянік 441
зілотница 323, 324
зілотое зілля, зілотозіль 278
зілотолозник 17, 76, 437
зілотопера 194
зілототісячник 282, 353-355, 409, 445, 446
зілотоцвіт 441, 457
зілоточипер 441
зілотуха 258, 437, 445, 446
зілотушник 258, 282, 437, 448
зілотцвіт 456
зілотя чка 278, 437, 492
зіольнік 228
зіорки 97
зіорочник 231
зістіл 54
зіраділля, -я 287, 288
зірадік 210, 410
зірізованець 88, 198

зіря дник 210
зіуб 445, 447
зіубачка 266
зіуб-зілля 235
зіуби 212
зіубівнік 401
зіубнік 266, 401, 445, 447
зіубніця 266
зіубовнік 356, 357
зіубрівка 170, 203, 492
зіубрівничок 372
зіубрій 203, 386, 492
зіубрвник 203
зіубятник 401
зіурка 374
зічїсток 259
зіюбрій 386
зію зник, зіюзник 396
зіюбій-круча 253
зіюбрій 386, 387
зіюзюльк 211
іван 509
івана кров, іванок 318
іван-да-мар'я 321
іванове зілля 157, 318
івілга, івілга 218
івка 155
івкавка 268
івлём 25, 26
івлём, иль 155
івльма 25
івльміна 35
івндики 140, 141
івнжур 27
івргá 33, 77
івржий 244
івржій 273
івскорник 256
івссоп 123
івбунка 411
івá 16, 218, 376
іван головатий 297
іван-да-мар'я 321, 414
іван-зіле 123
іван-зілля 123, 275
іван-зілля пільське 366
іванів цвіт 455, 456
іван-та-марія 321
іван та маруся 414
іван-трава 377
іванова голова 294
іванова голівка 467

іванови голови 456
іванові гродники 442
іванок 318, 439, 440, 491
іванок прозірнік 319
іван-чай 325
івасік 294, 295, 297
івілга 218
івина 17
івняк 376
івголка 309
ізоп 123
ікавка 268
ілем 26
іль 12
ільм 25, 26
ільма, ільміна 25
ільмак, ільмяк, ільняк 26, 75
імелá 217
інжур 27, 75, 77, 517, 521
іпомея 120
ір 193, 519
ірга (звичайна) 36
ірень 193
ірник 192
іскорник 256
ісоп 123
ібунка 411
іжáча голівка 162
іжачок 326, 327
іжвинік 365, 366
іжник головатень 467
іжовец 498
іжоголовник 162
іль 12, 155
ір 192, 519
іюлётник 287
іюр 192, 519
ікабáк 134, 135, 152
ікабáка 131
ікабанець 304, 305
ікабачкі 135
ікавалерчики 138
ікавон 133
ікавун 7, 133
ікавунці 311
ікаганець 415
ікаділо 122, 150, 377, 385
ікаділо діке 388
ікадільник 385
ікадільниця 377
іказілен 361
ікакіш, ікакіш 488, 489

ікалакáлуша 43
ікаламандра 494
ікалараб 101
ікалáчики 7, 80, 150, 153, 315-317
ікалáчики лісові 316
ікаліна 7, 11, 28, 72, 75, 491
ікаліна волоска 28
ікаліна гордина 73
ікаліна проста (червона) 72
ікалінка 72, 76
ікалітник, ікалітотчик 274
ікалістэфус 137
ікалічка 511
ікалупір 142
ікалуфер 143
ікальчій 244
ікалю жниця 243, 344
ікаляріпа, ікалярепа 101, 151
ікаляфіюр, ікаляфіюр 101
ікамандра звичайна 377
ікамаручина 292
ікаменелом 277, 517
ікаменіця 38
ікаменна ружа 98
ікамиш степовий 173
ікамінкі 64
ікамінна лила 46
ікамінна ружа 98
ікамінне просо 363
ікамінці 64
ікамінь 38
ікамка 162
ікампустелька 136, 137
ікамчуг, ікамчук 257
ікам'яніця 38
ікам'янка 38, 64
іканар 168, 169
іканарёчне сім'я 168
іканарейне сім'я 168, 494
іканарейник, іканаркове сім'я 168
іканаркова трава 169
іканатник 317
іканделя 406
ікане молоко 313, 518
іканіця 456, 457
іканка 189
іканна 91, 151
ікантопля 126
іканупер 142, 149, 315
іканупирь пільний 393
іканупір 142

ікануфер, ікануфир 142, 314, 315
іканя, іканя нка 361, 362
ікапа 302
ікапак 131
ікапáр, ікапарець, ікапаровець, ікапарці 29
ікаперси, ікаперці 29, 77
ікапелю ши 240
ікапила 416
ікапіштáн 136, 137
ікапліця 110
ікапуста 100, 473
ікапустеля, ікапустяник 136, 137
ікапустник 473
ікапуцін, -и 111, 151
ікапшуки 58, 76, 279, 280, 494
ікапшунец 58
ікапшучкі, ікапшучкі 434
ікараган 45
ікарагáна 77
ікарагáна дерев'яніста 45
ікарагáч 25, 77, 517
ікарагана куцова 46
ікараіч 25, 53, 77
ікараки 14
ікаракуля 13, 14, 76, 126
ікаракуцка, ікаракуцьки 135
ікаранчика, ікаранчики, ікаранчик, ікараячина 25
ікарафáнка 136
ікарахонька 135
ікарая ч 53
ікаргáнка 107
ікардóвник 162, 491
ікаркас 26, 77
ікарпан 23, 77
ікарпель 101
ікарпеля 101, 128, 151
ікартопа 8, 126
ікартопля 7, 8, 79, 126, 128
ікартофель 126
ікартофій, ікартофля 8, 126
ікартох, -а, ікартохель 126
ікартохла, ікартошка 8, 126
ікарупель 142
ікарус 190, 494
ікарфіол, ікарфіолю 101, 151
ікарчóх 151
ікарчóха 128, 145, 151
ікатичник 237
ікатран 267, 270
ікатун 237

качачі писки 164
ка́чим 237
ка́шка 269, 271, 286, 295
кашка червона 236
кашник 268
каштáн 7, 24, 53
каштáн дикий (кі́нський) 53
каштáнове дерево 24
каштáнци 96
каштáнчик 96, 97
каштáнчики 96, 118
каю́шина 295
квак, квака 101
квас, квасанка 30
квасе́нця 309, 310
квасе́ць 221
квасик 286
квасе́ зілля 430
квасни́ця 28, 35, 64, 221
квасни́чку, квасни́вку 64
квасо́к 221
квасок заячий 309
квасо́ля 7, 79, 109
квіт, квітове́ дере́во 34
квіто́рость 150
квіто́рость і́ндійська 91
квітче́ молоко 313
кгду́ля 33
кедр, кедрі́на 13
кедрев, кедрове́ дере́во 13, 519
кенде́рця 80
кені́шник 280
кентаврий, кентаврія 354
кербель 333
кervавник 454
кervана, кeрвань 323, 324
ке́рвель 333
ке́рме́к 352, 362, 353
керме́нь 283
ке́рсик 40
кідрев 13, 519
кидрі́на 13
кизі́л 33, 75, 77
кизиль, кизі́л 60
кизильник 33, 514
кизля́ к 350, 351
кинди́рця 80
кипарі́с 15
киперирожу 120
кипе́ць 178

кипре́й, кипрі́нец 325
кирмяк 352
киромáн 353
кислесь 309
кислий щавель 221
кислі́ць 76
кислі́ця 35, 76
кислі́ч, кисличник 28
кислі́чку 344, 345
кисянка 28
кита́йка 434, 435
кита́йський ясен 47
кі́тник 172
кі́тник лугові́й 171, 493
ки́ця 301
кишечки 104
кишні́ць 115
киях, кияхи, кияші́на 161
кияшок 161, 491
кі́зе молоко 313, 518
кізі́ль 60
кі́злик 255
кі́йку 80
кі́йло 170, 286
кі́кацка 31
кі́льча́к 513
кі́льча́к білий 498
кі́нні фасолі 110
кі́нська кропива 388
кі́нська м'ята 381, 388, 397
кі́нська трава 156
кі́нський вех 230
кі́нський зуб 108, 151
кі́нський кашта́н 53
кі́нський часник 263
кі́нський щавель 220-222
кі́нські боби 107
кі́нські копі́тці 219, 322
кі́нські черевики 431
кі́нська м'ятка 382
кі́нській зуб 80
кі́ня че́ зілля 325
кі́рмак 352, 353
кісі́ль 50
кі́сть 22, 38
кі́стя́ к 22, 75
кі́тка 187
кі́тяху́ 95
кі́шечка 301
кі́шка 287, 288, 301
кі́шки 452
кі́яр, кі́яшку́ 80

кі́яху́ 79, 80
клавáрія 498, 513
клад 138, 410, 411
кладні́к 411
клапанник 271
клевер 292, 293, 494, 517
кле́й 23
клека́чка, кле́кіті́на, кле́кічка, кле́куча 51
клен 7, 11, 49, 51, 52
клені́на 51, 53
клені́ця, клень 51
кльщина 50
кльці́нець 193, 493
кльцо́віна 113
клині́на, клі́нове дере́во 51
клинчак 108
кلی́кучка 51
кльці́нець 183, 194
клокі́чка, клокі́чка 51, 78
клокочька 51
клопо́вник 271
клопогóн 248
клочанка 187
кlochі́чка 51
клубника 279
клубні́ка 279, 517
клубочник 463, 464
кльо́ ква 66
кльо́ чики 346, 374
кльо́ чник 474
кљоч-трава 157
кльо́ шник 474
кмен, кмiнок, кмiн, кмiнь 116
кмин 79, 116
кні́к бене́діктинський 148
кні́твиця 246
княги́ньки 200
княжик, княжок 27
кобелі́на 161
кобили́ця 110
кобелі́нник 188, 194
кобзолець 196
кобі́льник 156
коби́льо́ха 110
коби́лья м'ята 397
кові́ля 170, 186
кові́ль 170
ковпа́к 497, 512
ковпе́нь зелі́стий 228
когі́тник 62

когу́тик 202, 204, 293
кожа 7
кожевну́к 48, 76
кожник 48, 49, 76
кожу́шечки 287
кожу́шка 287, 288
кожушкі́ 373
коза́к 502, 512
козар 502
коза́р правді́вий 500
коза́рі 499
коза́рь 500, 503
коза́рь жо́втий 500
коза́цький залі́зня к 386
козе́л 336, 343, 482, 500, 512
козелец(ь) 251, 255, 482, 483
козелі́ця 255
козелки 248, 255, 482, 483
козе́лок, козе́льок 482
козел(ь)ці́ 201, 482, 483, 494
козе́нька 250
козе́нька 248
козине око 294, 441
козу́ні о́чі 158, 441
козинка 207
козу́няча лоза́ 17
козу́нячий лі́стик 74
козя брада (бра́дка) 482
козі́ о́чі 441
козі́й листик 74
козли 165, 482, 493
козлик 430
козлі́ки 336, 422, 516
козлі́нник (вонючий) 289
козлоборóдник 482, 483
козлобра(д) 482
козлова борода 482, 483
козляк 298, 429, 430, 501
козлятник 289, 298
козо́дрист 207, 250
козо́дристь 207
козо́дричка 207
козолі́ст 74, 75
козороже́ц 104
козубе́ць 199, 491
козьо́дрі́ск, козьо́дрі́ст 207
козьолки 248
козя борода 201
козя м'ята 397
козя рута 298
козя́ к 298
козя́ча борі́дка 482

ко́зьяча борода́ 193, 194, 519, 521
ко́зьячий лі́стик 74
козя́чі рі́жки 452
кой_бца 235
коки́ця 51
кокіль 234
кокі́рчики, кокі́рчки 262
кокі́ш 393
коко́зи 64
коко́рчка 213
коко́риш 339
коко́рчка 369
кокорник 220
ко́кус 283
кола́чики 315, 316
кола́чі 315
кола́чник 315
коледра, колендра 115
коливорот 509
ко́ловатне зі́ле 146
коловáтні 92
колодрі́ст 207
колодó х 37
колоколу́ша 43
колокольчик 434
колоко́цей 207
коломи́йка 455
колопе́нька бі́ла 251
коло́пні 92
козі́й листик 190
ко́лосе́ць 173
ко́лосні́к 184, 187
ко́лосня́ к 186, 187, 494
ко́лотні́к 154
ко́лото́вця 425, 426
ко́лоточник 450
ко́лчак 498, 513
ко́лькóвник 471, 472
ко́льра́бі 102, 149
ко́льча́к 498
ко́льд к 473
ко́люка 228, 403, 404
ко́люки 403, 469, 472
ко́ль ха 403
ко́люча 228, 492
ко́лючка 228, 331, 403, 469, 471, 472, 492
ко́лючки 311, 365, 366, 451, 452
ко́лючник 146, 469
ко́лядра, ко́ляндра 115
ко́ляк 450, 451, 471-473, 492
ко́лячина 473

ко́ля́чка 450, 451, 492
ко́ля́чник 471, 472
комо́нник 432
комо́нниця 295
комі́ш 7, 188
кому́шка 297
комáн 282
комáна 292, 297
командрушкі́ 209
комани́на 292
комані́ця, -а 292, 297, 298, 321, 322
комани́ця бі́ла 294
комані́чина 292
комáнка 292, 297
комарник 445, 447
кома́рові но́сики 248
комиш 153, 176
комоні́ця 292
компе́ря, компі́р 8, 126
компосте́лька, компосте́ля, компо́штил'о́н 136, 137
конва́лій 204
конва́лія 7, 204, 205, 429
коник 248
ко́ники 263
конич, коничина 292, 293
ко́ніч 292, 293, 296, 493
ко́нічина 292-294
ко́нічник 296
ко́лосатка 190
ко́нодрі́ст 207
ко́нопе́вка 251
ко́нопе́лька 386, 387
ко́нопе́лька 411
ко́нопенка 250
ко́нопе́нька 251, 521
ко́ноплі́ 79, 91, 251, 391
ко́нопля́ник 230, 416
ко́нотопе́ць 410
ко́нотопці́ 446, 447
ко́нсько́е молоко́ 313
ко́нупі́р 142
ко́нфeра 8, 126
ко́нфéстра, ко́нфéтеля 136, 137
ко́нютина 294, 295
ко́нющі́на 286, 293, 294
ко́нющі́на бі́ла 294
ко́нющі́ця, ко́ню́шка 292
ко́нярка 292, 295
ко́нятина 292, 294, 296
ко́нятина гі́рська 295

конятина повзянка 294
конятина польова 296
конятіч 325, 326
коня́че зілля 325
коня́чина 293
копастелія 136, 137
копатинь 219
копер 118
копитель, копитку́, копітник 219
копитень, копитець 219, 405
копитня к 219, 405
копитці 219
копійник 164
копр 118
копр италійській 117
копріва 216
копрій 118, 119
копрій лікарський 118
коптик 219
коралина, кораліна 73
ко́рдуб 25
корен вонний 7
корзинна лоза 18
коріандр 115
коркове дерево, ко́рковий дуб 25
ко́рмиця, кормник 232
кормо́ша 34, 77
кормяк 353
корне 60
коровай 459
коровиця 506, 512
коровічка правдіва 509
коровка 509
коровник 341
короволітник 411
короворіз 414
коровье мыло 239
коров'я к 318, 403-407, 501, 512
коров'як чорний 405
коров'яче вим'я 419, 420
коров'яче зілля (зіле) 419, 420
королев квіт 110
королиця 295, 466, 458, 459, 494, 505
королиця білоголовля 456
королиця дурна 504, 505
королі 508, 512
королів цвіт 111
королівка, коро́лька 456
корона́рія зозу́ляча 236
короставець 432
короставник 431, 432

коростан 347, 348
корса́тка гірська, корсатка зарядь 490
корса́тка косма́та 489
ко́ручка 213
коса богоматери (богоматерина) 318, 319
коса́рик 97, 210
коса́рики, косарку́ 248
косарі 309
косарське зілля 377
ко́сатень, косатець 209
косатик 209, 299
коса́тка 249, 250
коса́ч 84, 150
косильку́ 248
ко́ситень 90, 192
ко́ситень (водний), косиці, косичку́ 209
косича́к 84
косі́чка 90
космата трава, ко́сма-трава 426
косматка, космачок 37
космачки 31
ко́сюрки 407
кост 7
костёр 183
костере́ва 174, 178, 182
костері́ва, костеря́ва 182
костеря́ ва овеча́ 182
косту́рь 184
костіваль 367
костоло́м 367
костопльо́н 136, 137
костра́, кострень 182
костру́ця 183, 494
коструба́тка 498, 512
костю́льки 164
ко́стяні́ця 38
ко́стянка 38, 76
косутець 209
костю́рка, ко́сюрку́ 407
ко́тя ча ла́лка 444
ко́тя ча мн'я́ та (мята) 380, 381
ко́тя ча м'я́ тка 380
ко́тя чка 380, 381, 397, 444
котвичка, котевка, котелку́ 326, 327
ко́тики 187, 295, 347, 381, 382, 397
котики колючіе 254
котиполе 237
котку́ 295
котник 434, 435
котвик 380

готові сімена 358
готові яйця 49, 50, 77
готовник 381, 382, 397
котун 237
котчий хвост 7
котяча трава 380, 381, 429
котяче молоко 518
ко́тяче молочко́ 313
котяче ребро 203
котячи булки 382
котячий хвіст 404
котячі лапки 295, 441, 442-444, 447
котячі муди 382
котячі яйця 382
котячі лапки 295
котячка 382
ко́тячка 397, 444
ко́тячка розхі́дниця 381
кохитник, кохитну́к 62, 63
коцимунда 382
коці́рба 43, 77
коці́рбуна 43
коці́мін 31
ко́цурник 381, 382
коцю́рба 43
кочади́жник 158
кочанец 484, 487
кочатни́чка 351, 352
кочеді́жник 158, 494
кочурба 43, 77
кочурбина 43
коша́тник 188
кошача лапа 296
коша(е)ча м'ята (мята) 380-382
коша́че пи́во 380
кошачий ладан 429
коша́чки 381, 382, 597
кошачник 381, 397
кошельни́к 188
кошеча трава, кошечник 380, 381
ко́шки 296
кошу́ця 375
ко́шка 301
ко́шки 380
коштивал, коштівал 367
кошу́льник 416, 417
кошу́р 242
кравни́к 318, 416
кракіс 146, 147, 371
кра́кос 146, 147
кралька 456
крап 427

крапива 376, 382
крапівка 216, 242
крапивник 376
крапівка 242
краса 95, 151
краса́виця 400, 401
красильна трава 363
красна смородина 30
красна кропива́ 388
красний буркун 104
красний горошок 304
красний ко́рнь 365, 368
красний перець 129
красні гвоздики 137, 138
красні пітушки 210
красні порічки 30
красні чорнобривці 137, 138
красові́н 136, 137
красногolóвць 502, 512, 513, 476
красногolóвки 288, 289
красногolóвця 502
краснокорень, -ринь 364-366, 368
краснолоз 19
краснотал 19
красноталь 19, 20
красноцві́тник, краснянка 354
красня́ к 502, 512
красову́ля 102
красо́ля 102, 111, 112
красо́тка 362
красу́льки 111
кравник 253, 454
крейдовник 378
кремєна́ 463, 464, 492, 494
кремєні́на 463, 464, 492
кремєні́ця 463, 464
кремєня ч 502
кремполець, кремпулець 13, 14
крем'яни́к 450, 494
крес 152, 517, 521
крестові́к 465, 466, 494
крестовник 465, 466
крє́чка 454, 455
крещет 52
крибень 192
кривавник 349
криватець 198
кривє зілле 223
кривий гриб 510
кривоцві́т 369
кривоши́йник 369
криву́х 369

криж 439
крижівник, крижівни́ця 423
крижівник 31, 32, 77
крилатець 46
крин 89
крини́чна осо́ба 191
криничник 257, 392, 393
крижковє́рб, крижковє́рба 18
кришина 54
криштальки 318
кривавник, кривавни́ця 454
крівця 318
кріп 79, 118, 338
кріп волоский 117
кріпеш 119
крісла́та топо́ля 22, 78
кров св. Іоанна 318
крававник 318, 454
крававни́ця 323, 324
кравебой 449, 450
кравни́к 308, 318, 454, 514
кравотій 449, 450
крокіз, крокіс 146, 147
крокіс 146, 151, 371
крокіс лікарський 145
крокіш 145-147, 151, 371
кросос 146, 147, 461, 462, 476
кросос дивий 7
кросос дикий 476
кро́кус 146, 147, 371
кро́мпель 8, 126
кро́мплі 8, 126, 128
кроп 118
кроп волоскій 117
кропа 427
кропель 338
кро́пець(ь) 119
кро́пува 216
кропива 153, 216, 217, 265
кропива водна 167
кропива жалю́ча 216
кропива мертва 387
кро́пува пеку́ща 216
кропива пєсса 389
кро́пувка (водяна), кропивки 242
кро́пувничок 389
кропи́лка 216
кро́плю 285
кропи́льце 338
кросові́к 382
кросо́фля 8, 126
кросо́ха 54

круглий горох 105, 108
кругля́ к 156
кружалець 333
кружачка, кружечка 135, 136
кружечок 135, 136, 439
кружовник 31, 32
кружов 146, 147
крукиш 145
кру́мплі 126, 128
крута м'ята 125
крутай 467, 468
крутильце 43
крутове́жа 238
крутогolóвник, крутогolóвчики 384
крух 54
круха́ 18
кручени́ці 342
кру́чені пані́чі 89, 120, 149, 197, " 199, 519, 521
круш 18
круші́на 54
кряжевник, кряжівник 31
кря́чка 453-455
кувшинчики білі (жовті) 240
куг, кугі́на 43
куга́ 43, 177, 189, 190, 494
кудельку́ 347
кудельник 156, 491, 514
кудер 13, 519
кудерма́н 382, 383
куді́лька 155, 199, 492, 516
кудра 382
кудрава (кудрява) м'ята 125
кудравець 264
кудрє́во 13, 519
кудренник 390
кудринці 98
кудря́ вещь 226, 264, 459, 460
кузлик 255
кузов, кузови́ця 18
кукі́ль 7, 153, 183, 234-236, 301, 477, 488, 489, 493
кукі́льниця, -я 235, 301
куко́лиця 234-236, 494
куко́ль 234, 477
куко́льниця 235
кукорник 220
кукота 341
кукоти́на 341, 342
куку́лиця 413
куку́ль 234
куку́ля рія 408

кукури́чка 204, 347, 368, 369
кукури́чка му́жеська 368
кукуру́дза 79, 80, 213, 207
кукуруз 212
кукуруза 79, 80
кукурузка 212, 393
кукурузка польова 407
кукуручка 213
кукушкин льон 310
кукушкині сльози 214
кулі́на 202
кулі́нка 202, 378
кулі́ця 234
ку́льба́ба 465, 479, 481, 482, 484,
487, 489, 491, 494
ку́льба́бка 479, 484
ку́льба́бок 484
ку́льба́вка 484, 485, 491
ку́льба́вочка 490, 491
ку́льба́ка, ку́льба́ха 484
ку́льба́нка 490
ку́льба́ндра 338
кума́нч 292
кунво́лія 204
ку́ндерма́н 382, 383
куні́ші 176, 493
кунич 292
куні́чник 173, 491, 494
куні́шник 173, 514
куніч 292
куп 203, 204
купава 485
купа́вка 257
купак 25
купала 463, 485
купале́нка 245
купалка 431, 449
купа́льник 236
купа́льниця 245, 246, 256
ку́патень 383, 384
купатень суховерх 383
купе́ка 203
купена 202
куп-зі́ле (-зі́лле, -я) 203, 293, 305
купи́на 202, 204, 312, 412
купи́р 332
купча́к 140, 141, 453
купча́к боло́тний (ді́кий) 452
купча́кі 140, 142
купчанка 180
купчи́нка 140
кураєц 228

курай 228, 229, 451
ку́рача слі́потá 356, 438
куру́га 41
курзі́ле, курзі́лля 281, 312
курина слі́пота 347, 448
куриця 474
курі́ дупки 347
курна́вка, курня́вка, ку́рявка 510
курослі́п 244, 351
курослі́пник 351, 493
курпо́ін (лі́сний) 389
курто́фля 126
куру́дзянка 110
куру́чка 213
курча́вка 510
куряк 352
куря́тина 434
куря́тка 498, 512
куря́тник 223
куря́ча дупка 347
ку́ряча ла́бка 153
куря́ча ла́пка 286, 295
куря́ча но́га 281, 282
ку́ряча слі́потá 251, 256, 257, 260,
320, 348, 351, 352, 370, 374,
388, 401, 402
ку́ряча трава́ 223
ку́ряче зі́лле (зі́лля) 281
куря́чий слі́д 96, 151, 389
куря́чі дупки 368, 369
куря́чі гла́зки 351
ку́рячі ла́пки 296, 498, 513
куря́чі о́чки 256, 351, 352
куря́чі слі́поти 351
ку́рячі сльо́зи 216
ку́рячка, ку́рячні́к 223
ку́ряя но́га 96
кусте́рва 182
кустя́нка 348
кутаси́ки 235
кутна́к 140
куто́чник 173
куцю́рубка 496
кучера́вец, кучере́вец 277
куче́ря ва капу́ста 101, 152
куче́ря ва м'я́та 125
куче́ря ве зі́лля 308
куче́ря вець 277, 278
куче́рявий ма́цько 98
кушу́р, -а, кушу́рь, куші́р, кушу́р 162,
163, 242, 243, 327, 328
лаба́з, лабу́з 474, 475

лаба́зник 286
лаба́чий 249
лабу́рещ 441
лабури́ця 440
лабу́стан, лабу́шта́н 249
лава́нда, лавенда 121
лава́тера 318
лаві́р, лавр 28
лавр бі́бковець 28
лава́рина, лаврове́ дерево 28
лаге́ран 151
лада́н 389
ладо́шник 124, 125, 427
лазу́н 70
лазу́рки, лазу́рько 356
лакре́шія 45
ланди́ш 293-205
ланди́шник, ланду́шка 205
ла́ны ж 496
лапу́х 470
лас, ла́сик 334
ла́ска́вець 271, 334, 335
ла́ска́вці 334
ласкови́ца, -я 120, 304, 305
ла́соч-трава́ 334
ла́стіве́ць 120
ла́стівчи́ки 308
ла́стів'я́ че зі́лле 261
ла́стовень 120, 358, 359
ла́стові́не зі́лля 261
ла́сточник 120
латати́на 244
латáття, -є 153, 239, 241-243
латáття бі́ле 240, 242
латáття жи́ноче (жо́вте, чоло́віче) 240
латать, лата́ч, лата́чка 244
латáше 241, 244
лату́к 148, 149, 151, 489
лату́к ди́кий 488
лату́чка, лату́шка 148, 149
лаха́чі 65
ла́хори́ця 300
лаціо́н 70
лвине́ц 298
лебе́да, лебе́дка 394
лебю́дка 394, 493
лева́нда, левинда 121
ле́вики 132
левко́й 100, 149, 151
левко́нія 100, 149
ле́вурда 199, 223, 494
ле́вядь 12

ле́вядь звича́йна 121
ле́гінь 20, 76
леде́нєш 298
ле́дий горо́шок 302
лежанка 411, 412
лежу́х, лежу́ха 110
лелеч, лелечі́й, лелі́ч, лелі́ч 24
лелі́йка 179
лелі́я 435
лем 26
ле́мич 24
лемі́з 260
лен 112, 113, 406
лен ві́сяк (глуше́ц, мо́лотень,
скаку́н) 112
ленде́рево 13, 77
ленок 218, 238, 406
лено́лустник 219
ле́нча 106, 107
ленча́нці́я 106
ленчик 481, 492
лепе́х, лепеш, лепі́х 181, 182
лепеха́ 181, 182, 188, 191, 192, 210,
491
лепе́ць 373, 425, 426
лепешник 191, 210
лепешня́к 181, 182, 210, 494
лепи́ха 191
ле́пиць 373
лепі́х манновий 181
лепі́шні́к 189, 191
лепні́ця 234, 373, 425, 452
лепо́к 373
лепу́х 348, 470
лепу́шкі 347
лепчи́ця 373, 425
лерам 13
лету́чки, леті́чки 485, 487, 492
ле́шка, лешка 292
лещина 265
лещи́ця 237
лещо́к бі́лий 295
лещо́к черво́ний 294
ле́вко́нія 100
лерде́рево 13
лещо́к 292, 297
лива́нда 121
ликері́я 181, 182, 494
лилі́йка 434
лилі́я 435
лилі́я підво́я 199
лилі́я с 68, 77

лі́мба 13, 77
лимо́н 7, 46
лимона, лимо́нія 46
лимо́нна трава́ 121, 122, 152
лимо́новий цві́т 405
лимонос 253
лино́к 235, 238, 406, 482, 483
лі́нта 107, 151
линь 461, 462
линя́нка (кутаси́ковата, повисла) 235
лі́па 7, 55
лі́пина 55
липи́ця, липки 234
лі́пка 234, 285, 291, 317, 372, 373,
427
лі́пні́к 234, 287, 288, 425
ли́пняк 234
липовий кві́т 391
липочка 317
липти́це, -я 425
липу́х 470
липу́чка 372, 373, 519
лі́пчик 373, 425
лі́пчи́ця 234, 362, 373, 416, 425-427
лисак 135, 136, 150, 439, 440
лисий хві́ст 171, 289, 290, 494
лі́сики 295
ли́си́ця 237, 499
ли́си́чі хвосту́ 95
ли́си́чка 7, 495, 499, 512
лисохві́ст 171, 172, 494
ли́стве́ниця 77
ли́стве́нниця 13
ли́стопру́г 241
ли́сточи́ця смертоно́сна 508
литвинчи́ки 96
лифе́рія 347
лиході́йна трава́ 344
лихома́нник 355
лихорадо́чна трава 409, 429
лихорадо́чний корі́нь 429
лі́шій 70
лише́ц 237
ли́шівка, лі́шка 499
лі́шки 295
ли́щи́ця 237, 238
лы́джа 195, 507
лі́зка 18
лі́ліас 87
лі́лія (водяна́) 240
лі́лія лі́сова 199
лі́мба 20, 77

лі́пи́ця, лі́пчи́ця 373
лі́ска 22, 501
лі́скові́й во́ріх 23
лі́сковка 35
лі́сна лі́лія 199
лі́сна моркви́ця 332
лі́сна ні́миця 406
лі́сний васи́льок 411
лі́сний черве́ць 268
лі́сничі́я 35
лі́сні пу́повки 453
лі́сова́ гру́ша 34
лі́сова лі́ля 199
лі́сова́ м'ята 382
лі́сова́ фіа́лка (фі́я́лка) 322, 323
лі́сове зі́лле 347, 348
лі́совий жа́брей 386, 390
лі́совий жа́брій 386
лі́совий нарци́з 208
лі́сові́ васи́льки 306, 307, 375, 376
лі́сові́ кулі́ 203
лі́сові́ нагі́дки 44
лі́тник 419
лі́ши́я 70
лі́ши́й 70, 71, 77
лі́шана́ 23, 516
лі́шана́к, лі́шанковий о́ріх 23
лі́шана́ця 23, 76
лі́шанка 23, 76, 516
лі́шанник 23, 75
лі́шана́, лі́ше́бник 23
лі́ши́к 501
лі́ши́на 22, 251
лі́ши́на ве́лі́ка 23
лі́ши́ця 237
лобі́дка 227
лободá 7, 94, 153, 226, 227, 515
лободá бі́ла (ді́ка) 226
лободá горо́дня 227
лободá смердю́ча (собáча) 226
лободá-ту́по́лька 226
лободі́на, лободі́ця 226, 515
логá, логина́, -я, логі́нька 37
ложечник, ло́жечниця 265
лоза́ 16, 18, 19, 20, 58, 66, 325
лози́нка 65
лози́на 17
лойо́к 375, 376
локри́ця 300
локусник 459
ломáтник 256
ломенус 408

ломикамень 277, 337, 517
ломікамінь 153, 278
ломілініс 253, 254, 311, 358, 359
ломини 311
ломиніс 245
ломініс жигунець 28
ломинос 253, 311
ломинус 253
лѳмич 241
лѳмінь 278
лѳмкѳ вербѳ 18
ломоніс 253, 358, 359
ломонѳс 253, 311, 358
ломотна трава 417
лопан 471
лѳпатень 240, 244, 404
лѳпѳтник 249-241
лѳпѳття 241
лопач 244
лопкѳ 403, 404
лопух 7, 153, 244, 392, 404, 463, 464, 469, 470, 516
лопух білий (жовтий) 240
лопух більший 470
лопух водяній 240, 463
лопух звичайний (менший) 470
лопушок 488, 489
лопушіна 470, 492
лопушка 244
лопушнік 463, 470, 514
лопушник водяній 240
лопушня к 470, 491
лопушок 392
лопян (великий) 471
лосуня 498
лотай 243, 244, 424, 425
лотайка, лѳтѳк 244
лѳтань, лѳтѳть 243, 244
лѳтарь, лѳтѳтень 244
лѳтѳч, лѳтѳш, лѳтоць, лѳтоць 244
лох 58, 75
лохач 77
лохіна, -я 65, 77
лоховіна 58
лѳцѳт 244
лѳчиця 488, 494
лошакове вухо 367
люѳ к 375, 376
любін 103
луг, луговіна 18
лугова гребениця 307
лугова кропива 265

лужайник 409
лужина 18, 75
лук 87, 515
луківка 200
лѳковіца, -я 87, 511, 515
лук-чеснок 87, 516
лупен 103
лупініс 358, 359
лусківнік 418, 419
лусковець юрнік 418
лусковник простий 418
лут 18
лутіга 227
лутіна 18, 75
луцерна 104
луціга 227
лучейка 87
лучінік 404
лучиця 176
лучок 7, 88
луш 416
львина лапа 287, 494, 519
львіна лѳпка 287
львіна пасть 132
львинець 298
львова паща, львові уста 519
льняниця, льнянка 406
льом 26
льон 79, 112, 238, 273, 406, 441
льон скакѳн 112
льонезь дикий (звичайний) 406
льонезь дроколїстий 407
льонок 238, 310, 325, 372, 406, 407, 441, 483
льонок дикий, льонолісник 219
льѳнтѳк 310
любѳць 118
люѳ бѳжа 215
любідра 111
любіджик 414
любизіле (-зілле) 157, 492
любїменѳ 118, 150, 329-331, 371, 372
любї-менѳ-не покїнь 215, 305
люѳ бист, любїста, любистик, любистїна, любистра 118
любисток 79, 118, 256
любїнь 103
люѳ бѳка 118, 204, 212-215, 330, 432, 451
любки 215, 330, 331
люблю і ненавижу, -джу 477, 493

любовиць 427
люѳ бѳчки 482
люѳ бѳця 118
любчик 118, 341
люѳ бѳщик 340, 341
людерев 13, 77
люкрѳція 45, 300
люѳ лек, люлешниця, люлька, люльник, люляк 401, 402
люлук, люлюк 401
люлѳчник 326
люѳ льок 326, 401, 402
люльчник 326
люнець 406
люѳ пїн 103, 149, 151
лютик 250, 256
лющѳрна 104, 151
лявр 28
ляд 106, 303
лядвенець 153, 297, 298, 491
лядвѳць 106
лядѳнець 298
лядзька чупринка 493
лядик 106, 150
лядник 106, 149, 170, 303, 304
ляѳ до, лядина 14
ляѳ дська чупрїна 181
ляѳ жѳка, ляшка 292, 293, 297
лянка 205
ляннїця 273
ляночок 302, 303
ляцѳк 295
магѳра, магѳран 124
магнѳлія 29, 75, 77
магѳнік 61
магѳч 487
магѳра, магѳран, мадарѳн, мадерѳн, мадѳран 124
мадрагѳн, мадригѳн 400
маѳран 123, 134
масѳтка 438
мазарї 106, 151, 494
маїк, маївка, маї 484
маївка 204, 503, 512
маїгова 176
маїка 484, 492
маїник 448
маїѳран 79, 123, 124
маїѳранка, маїѳранок 124
маїѳри 138
маїѳрці 124, 138
маїѳрчики 137

маїѳран 123, 394
маїський реп'яшок 254
мак 79, 100, 261, 262
мак бїльмачок 261, 262
мак вѳдяній 240
мак самосївний 261
мак текѳн 81, 152
мак трїскавѳць, мак трїскатий 261
мак трїсущий 261
мак-бїгун 262
маківка водяна 240
маківки 200
маковина, маковинець 262
макриш, макриш-щавель 221
мак-самосїй 261
макѳ полний 262
малаї 80, 81
малвка жѳвѳта 347
малий корѳвяк 407
малїна, малиник 37
малиновий цвїт 102, 103, 151
малвка жѳвѳта 347
мальва 316
мамошник 381
мангерѳшок 136
мандабурка, мандѳбурка, мандїбурка, мандѳбурка 127
мандарїн 47, 517
мандарїна 47, 77
мандригѳля 206, 402
мандригула 402
манна, манник, маннова трава 181
манна трава 181, 182
манне пїшоно 168, 494
маньѳлія 29
марамух 504
марарь 119, 151
маргарїтка 439
маргарїткѳ 438
марѳмух 504
марѳн 427
марѳна 427, 432
марѳна красїльна 427
марѳна пахѳча 426
марѳнка 423, 426, 427
марѳнка пахѳча 426, 427
марѳник 432
марѳрѳче зїле 321, 322
марїканка 127
марїмух, марїмѳха 504
марїна 363, 364, 427, 454, 458, 460
марина лугова 457

марїнка, маришка 394
марїнна 454
мариновка 378
маринька 459, 460
марїм'ята 142
марїя н 429, 430
марковей 365
мармѳрник 305
марнѳнка 156
мартѳнка 207
мартовий цвїт 90
марѳна 142, 364, 454, 457, 458
марѳнка 400, 454, 458
марѳнѳка 142
марцїзки 135, 136
марь 383
мар'ян 429, 430
мар'яна 457
мар'янка, мар'їнка 423
мар'їнка вѳняча (пахѳча) 426
мар'їнка пѳсяча (рожѳва) 423
мар'їник 414
масленка 209
масленкѳ 346
маслїна, маслїнка 58, 69
маслїнове дѳрево, маслїчина 69
масличне дѳрево 58, 69
масльѳх 500
маслѳ к 7, 500, 512
маслѳ к рїжїй 502
маслѳ к 500, 512
масляне зїлле 277
масляник 500
маслѳнка 199, 255, 260, 287
маслѳнки 209, 418
маслѳночка 199
масне зїльѳ 277
матѳрѳнка, матѳрина душка 395
матѳри бѳжѳї сльѳзи 318, 319
матѳрїнка 153, 226, 227, 365, 391, 394, 395
матѳрїнки, матїрка, матїрниця, маткѳ 92
матѳрїска 394
матѳри бѳжѳї коса 299
матѳрянка 355, 395
мѳти-ї-мѳчѳха 463, 464
матїна 226
матїѳвка 84
мѳточник 121, 123, 158, 306, 307, 376, 380, 381, 390, 463, 464
мѳтошник 121, 122, 380

матридуѳн, матридуѳна 400, 402
матушник 393
матѳ-мѳчиха 463
маун 429, 430
мафѳйѳве зїлля 236
махѳрка 131, 152, 323
мацерѳшка 493
мацерѳжанка 395
мацерїдушка 395
мѳчок 261, 262
мачѳха 463, 464
мѳчѳшник 463
мѳявка 492
мѳявка сїня 177
медвѳдиця бїла (їжѳвата) 498
медвѳдѳчї ягїдки 63
медвѳжа 38
медвѳжѳя лапа, медвѳжая стопа 7
медвѳже ухо 448
медвѳжї пѳчки 341
медвїжна лапа 498
меденика 370
меденишник 365, 366, 368
медївка 298, 388
медївка кудлата 174
медївнїк 121, 386, 387, 424, 427
медївниця 286
меднїця 385, 387
меднѳ кадїло 385
медѳва трава 174, 424
медѳвнїк 121, 285, 385, 386
медѳвичок 370
медѳвка 122, 150, 385, 386, 393
медѳвнїк 121, 386, 424
медок 200
медѳлька 387
медѳнїця 258, 285, 286, 368-371, 387, 388
мѳдунишник 370
мѳдунїшник 258, 370
мѳдѳнка 258, 286, 291, 365, 366, 368, 370, 371, 376, 381, 387, 388, 414
мѳдунка плямїста 388
мѳдуники 393
мѳдуники чѳрнї, мѳдунички 370
мѳдѳчка 91
мѳдѳшка 387
медѳвнїк 424
медѳннїк 347, 370, 424
медѳннїк-зїлле, медѳничкѳ 347
медѳннїшник 366, 368

медянка 370
межевник 365
мелай 80
меландрій 236, 494
меліса, мелісса 122
мелон, мельон 133
мелушняк 411
менчир 63, 77
мерковея 465
мертва кропива, мертвяк 387
метелечник 271
метелики 233
метеліця 172, 173, 462
метелочки 271
метліця 172, 182
метлю г 172, 173
метлюк, метлюха 172
меч 91
мечник 91, 149
мигдаль(ь), мигдаль(ь), микдаль,
миндаль 7, 40
мидлянка 239, 493
миколаєвці 330
миколайки 330, 331
миколайці 212, 330
миколайчики 200, 330, 331
миловка, миловник 231
мілость бѣжа 372
мильна трава 231, 239
мільник, мільниця 238
мильнянка, миляк, миляник,
милянка 239
мирга 331, 332
мир-зіле (-зілле, -я) 226, 306, 383
мирргіс 331, 332
мирт, мірта 59
митлїниця 172
мітник 153
мічка 185, 186, 493
мишавка 254
мишак 83
мишатник 302
мішача грѣчка 156
мишачий горох 303
мішачий хвіст 254
мишачий хвостик 171
мишехвостик 254
миший горох 303
мишійний горѣх 106
мишині очі 237
миші очка 372
мишій 81, 168, 493

мишій горох 106, 493
мишій степовий 104
мишій хвіст 254
мідунка 370
мідущниця 393
мілянки 387, 388
мікдал, мікдаль 40
мірт звичайний 59
міртове деревце, міртовий куц 59
місячник 16
мітельник 95, 173
мітла 95, 150, 173, 217, 493
мітліця 44, 95, 153, 172, 173, 175,
180, 182, 185, 491
мітліця біла 172
мітлічина 95, 173
міхалки 439, 440
міхунка 399, 400, 510, 511
міхурка 399
міхурниця 400
міхурочниця 420
міщнє зіля 478
мішѣчки 274
млад 25
млачник 342
млезіця 351
млїчєй 313
мнякуш 382
мня та, мнятка 124, 397
мняч 467, 468
мовдь 342
мовниче 210
могар 81, 149, 152
могільник, могільниця 358
могурянїн 207
модрево, мѣдриш 12
модренець 436
модрень 12, 77
модрїна 12, 13, 75
модринєць 12, 76
можжа, можжель, можуха 16
моклячка 278
моклячник 393
мокоша (пишноцвіта),
мокошна трава 181
мокравєць, мокравїник 230
мокрєц(ь) 230, 232, 373, 425, 426
мокрєць польний 351, 352
мокрїнець 230
мокрїця 158, 230, 232
мокриш 28
мокрячка 278

мокса 29
молдавїнська (-вїнська) ú(і)ва 18
молїнія 177
молнич 241
молодєнь 276
молодєцька кров 318, 319
молоділо 7, 153, 275-277
молозка 351
молокань рижик 508
молокаш 488
молоковєць 69
молоч 486, 487
мблоч горѣдовий 485
молочай 153, 313, 314, 484, 487,
488, 492, 519
молочай жовтий 260
молочайник 487
молочак 313, 314, 484, 486-488, 491,
492
молочак псярник 313
молочїй 488
молочїй 313, 407, 484, 486-488, 492
молочїй городний 488
молочїй польовий 487
молѣчка 313, 488
молочкѣ 488, 493
молѣчник 260, 358, 359, 484, 486
молѣшник 484
молѣшничок 406, 407
момеч 192
момїч, момул 241
морва 26, 77
мордовник 467, 468
морєль 40
морєля 7, 40, 41
морємух, морїмух 504
морїмух 504, 512
морїг, морїжок, морожок 223
морїжничѣк 438
моркавєць 338
морква 119, 269, 331, 455
морквянїця, морквїник 331
морков 119
морков'я ть 454, 455
морова губка 510
моровий корєнь 463
морѣз 197, 439, 440
морѣн, морѣнчик 438
морська трава 162
морсянка 426, 427
моруха 510-512
морхва, морхов 119

морю ха 510
москаль 112, 150
мѣтка 83
мѣтка 450
мохар 81, 152
мѣхна 283
мохнаток 195, 492
мохнатка 508
мохнухи 399
мохнушки 399
мѣховїк 501, 512, 513, 519, 523
моховїнка 232
моховник 501, 512
мохун 256
мохунка 399, 400
мохункї 399
мохурка 399
мѣчар 172, 190
мочєрна 190
мошна, мошнїхи 399
мошнач 276
мошник 336
муда, мудї 50
муда попѣва, мудє попѣве 49
мудїки 382
мудїна 49, 50, 114
мудки 202
мудник 278
мудренєц, мудрїна, мудрїнь 12
мудь 49, 50
мудятник 215
мужєська вїрність 485, 487, 493
мулянка
мурашївнїк 394, 454, 455, 491
мурєля 40, 41
мури 38, 77
мурїмух 504
мурїжок 223
мурѣва ластївка 261
муха 179
мухаїра, мухаїрка, мухар 504
мухарка 84
мухурка 399
мухомѣр 7, 249, 495, 504, 506, 512
мухомѣра, мухомѣрице 504
мухомѣрка 506
мухотрут 504, 505, 512, 516
мухотрутка 504, 505
мучєнїця 63, 75
мучїнець, мучник 226
мушарка 504

муший 81, 83
мушиця 180, 491
мушїй 83, 54
мушїрка 504
мушка 83, 180, 493
мушка вївсьяна 84
мушка жїтна (пастївна) 83
мушка пшенїчна 171
мушмула 36, 77
мшаль 343
мягковолосник 231
мя куш 282
м'я та 124, 125, 231, 397
м'я та польова 397
м'я тва 124
м'я тїнь 231
м'я тка 124, 125, 397
мятка кудрява 125
мятка перєчна 124
м'ятлиця 172, 492
м'я точник, м'ятѣшник 390
мяун 429, 430
мяч 467
м'ячка 161
мяч-трава 219
наволос, наволоч 437
наворотєнь, наворотнш 287, 459
наворотник 287, 459
наворотник 287, 494
наворотнїк, наворот 459
наворотн 329
наворотн 459, 493
нагїдка 145
нагїдкї 144, 145, 454, 467
нагїдкї дїкї 467
нагїднїк 283
нагїдок 145
нагодкї 467
наголоватєнь 288, 289, 473, 477
наголоватки 471, 473, 478
наголоваток 431
наголоваток фіолетовий 477
нагут 105, 145, 151
надѣшник 124, 125
надрагуля 400
надтїнник 398
назємка 225, 515
накот 145
намєліна 218
намїсячна рєдьква 102
напальки 413

напєрсник, напєрстик, напєрстник,
напєрстнянка, напєрсток,
напєрсточна трава,
напєрсточник, напєрсточниця,
напєрстянка 413
наплав 162
напрасник 206, 329, 330
напрасниця 329
напутник 421
насєрдник 124, 125, 150
насєрднїця 125
насон 262
насонєшник 150
насонєшняк 138
настурїця 111, 112, 151, 265
наський лен 112, 152
натїна 226
натїчан 247
натѣшник 124, 125
натя г, натягачї 239
натя гач 203, 205, 239, 256, 349, 358,
413
натя ж 256
не забудь менє 371, 372
нєзабудь 371
нєвїстка 456, 493
нєвїсткї 456
нєвєйка 179
нєвїстул(ь)ка 456
нєвїстул(ь)кї 135, 136, 151, 456
нєвмираюшїй цвїт 352
нєвстїха 257
нєгїн 234, 494
нєгнїю чє дєрєво 11, 78, 515
нєгнїй-дєрєво 11
нєгнїючка 11, 515
нєдѣтка 314
нєждан-трава 450, 451
нєзабуд(ь)ка 371, 372
нєзайманнїк 70, 71, 76, 515
нєзгода рутнїчка 247
нєклен 52, 53
нєлінь 25, 76
нєлюбка 451
нєнавїстнїк 99
нєнасїтець 299
нєпотрєбка 450, 451
нєрєвнїна 49
нєруш 314, 315
нєруш менє 314
нєслєя, нєслїя 273

нестїдник 364, 439, 440
неталá 19, 76, 515
нетикалка 314
нетота 154
нетоя 250
нетрѣба 450-451
нефорощ 95, 461
нефорощі 461
нехворощ 95, 460-462
нехвороща 460, 492
нехворощ біла 462
нехворощ линь 461
нечесанї пáнночки 98
нечїпáйзілле 433, 450, 451, 492
нечуєвика 444
нечуївка 444
нечуївітер 385, 420, 438, 444-447, 490, 491, 493, 494
нечуївітер білолуч 444
нечуївітрець 420
нивянка (звичайна) 423
ніколаєць 330
ніколай, ніколайчики 331
ніколайки 330, 347, 348
нитота 154
нишелџ 19, 76
ніщій 19
нічка непримїтна 352
ніколаїнок 330
німецьке зілля 122
німецький райграс 180
німіна 54, 206, 400, 402, 407
німіща 401, 403
нітник 320
ніцалоза 325
нічна фіáлка 100
новїй хліб 448
ногітка, ногіток 145
ногітки 144
ноготки 145, 467
норїчник 358, 359, 408
носок лужний 306
ночна фіáлка 100
нук 23, 77, 105, 106, 152
нут звичайний 106
нїо́нка 162
нюнька 188
нюхтин 354
обáбок 501, 512
обліпáха 58, 75, 77
обложник 411
обміл 448, 492

обміла 218
обморочник 383, 436, 494
образкú 193
обрїдник 474, 475
оведян 348
оверьян, оверьян 429, 430
овес 7, 79, 83, 84, 175
овес багатий 84, 152
овес голий 175
овес звичайний 84
овес сїйний 84, 152
овеча петрушка 260
овеча смерть 170
овечїй реп'яшок 451, 452
овечїй ріпашок 451
овїйка 359, 361
овсюг 174, 175, 184, 185
овсюр, овсюха 84
овсянка 84, 150, 184, 185
овчий горох 105
огень 234
огирок, огирок мелон 133
огірок 79, 133, 134, 204, 368
огірок-пирскач 433
огірочна трава 295, 368
огірочна трава 368
огірочник 203, 286, 295, 368
огірощник 203, 280, 286, 295, 368
огірчак 431
оглід 37
огник 234, 432, 469, 471, 493
огник білий 236
огничок 351
огонь трава 231
огородня лобода 227
огорок, огурок 133
огорошник 288, 289
огурець 133
огуречний дух 406
огурешник степний 406
огурок свинський 403
оделен, одеян 429, 430
одзвінки 259
одинарник (звичайний) 351
одишна трава 431
одкасник 203, 358, 427, 469
одностѣблища 172
одолян (лікарський) 429, 430
одолян триплаточний 430
одурник 62
одхасник 203, 258, 410, 429
ожїка 195, 519

ожїна 11, 37, 195, 290
ожини 290
ожинник 37
озерник 167
озот 487
окїст 393, 394
окладник 291, 299, 304, 388, 411
окрїп 33, 118, 119
окрџп 119
окропѣц 33, 119
окџпник 367
оксамет 98
оксамїт 98, 141
оксамїтець 141
оксамїтка 141, 149
оладошник 431
олеáндер 69
олеáндр 69, 70, 75
оленїця 498, 510, 512
оленьяго язика трава 158
олесник 356
олешїна, олешник 24
олеáндер 69
олїва, олївина, олївка, олївкове (оливне) дѣрево 69
олївник 69, 277
олїя 321
ольмик 238
ольха 24
омáн 7, 405, 447, 449, 452, 453
омáн верболїст 448
омег 153, 334, 335, 339
омѣг водяній 338
омѣга 62
омерник 338, 339
омѣла 217
омелá дубџва (чорна) 217
омельга 218
омїла 217, 218
омилец, омолок 183, 515
омила 492
омилок 183, 492, 515
омич 241
омяк 249
о́ниж 117
опáра 119, 150
опарник 162
опельсїна 46
опѣнок 499, 512
опенька, опеньки 503
опеньок 503, 516
опѣрстник сизак 269

оплітка 360
опџвет полевїй 443
опџвсть 443, 492
опџнець 360, 382, 383
опонник 504
опорїчка 30
опоя сник 154
опрѣча, опрїка, опрїня 31
опсїга 473
опуцьки 333, 347, 348
опучай 297
опуша 470, 492
оргїнія, оргїнія 139
оргони 68, 77
ордз 87, 151
ордїна, ордовина 73
орѣбїна 35
оржїна 140
орїб 35
орїх 22, 53, 298, 306
орїхи 326
орѣхъ италійский 7
орїх кїнський 53
орїх лісковий 22-23
орїшина 23, 294, 295, 298, 305
орїшник 23, 514
орлики 99, 382
орлине крило 327, 328
орля к 159, 160, 491, 494
орнаўта 86
оробимець 161
оробина 35, 161
ороня 36, 77
орџх 108
орџшець 106
орхїдѣї, -я 91, 215, 216
орябá, орябина, орябка 35
орябина брякїня 52
осѣнник, осїнник 197
осенчук 25
осѣт 472, 473, 487, 488
осет бѣлый (италійский) 7
осетень, осетий, осѣтник 473
осетїй 472
осїга 184, 185
осїка 11, 20, 21, 185, 502, 505
осїна 11, 20, 21, 501, 502
осїновик 502, 512
осїпок 123
оситня г 188, 194, 515
оситняжок 194
осїчина 21

осїнка 415
осїнне зілле 439
осїнчак 439, 440
осїнчук 25, 439, 440
осїнь 137, 151, 439, 440, 493
осїт 147
осїтня г 165, 189, 194
осїтня к 165, 194
осїтник 189
осїч 167
ослянка 87
осміл 217
осока 153, 178, 189, 191
осока мочарна, осока ужївка 190
осокїр, џсокор 21, 22
осокџра 22
осокџрина 20-22
осот 7, 147, 151, 153, 325, 326, 473, 475, 487, 488
осот колючий 472
осотїй 147, 151, 472
осотїй, осотїй звислий 472
осџчна трава 178, 493
осочниця 190
остець 235
џсті 473
острагон 143
острець 373
острїця, -а 8, 189, 373, 492
острївка 201
острїжка 99
островершки 376
островец 364, 365
острџга 37
острогїн, острогџн 143
острожина 37
острокїльник 300
острокол 185
остромолоч 313
остўда 459, 460, 492
остудна трава 233
остўдник 233, 234, 290, 292, 375, 406, 407, 411, 412, 426
остянка 491
остянка паперїчка 170
осятник 473
откасняк 427
отрџвниця 400
отрџвниця пѣся вїшня 400
очáнка 415, 416
очерѣмха 43
очерѣт 153, 176-178

очерѣтїна 176, 177
очїтки 273, 276
очитник 276
очїток 7, 276, 277
џчки 259, 271, 273
очна немощ 415
очне зіле 415
ошадец 436
ошѣрт верходуб 344
ошїтець (бїльший) 378, 379
ошїток 276
павѣтиця, павитїця, павутїця 360
павилиця 361
павини џчи, павліне џчко 99
павїні вічки 372
павини џчи, павліні џчи 259
павучкú 98, 150
пáданка 261
падїволос 153, 156, 492
падўчник 257
пáжитниця 184, 491, 494
пáжить 184, 226
пазмїй (червоний) 366
пазмїй сивак 365
пазорник 300, 301
пазьомка 279
пáзюрці 145, 150
пáїжка 162
пáклен, пáклин, пáклина 51, 52
паклўн 377, 378
паламáда 481, 494
палашџва фасџля 110
пáлка, пáлки, палочник 161
палочня щїтáнка 498
палутїця 360
пáльма 113, 114
пáльочник ярїй 283
пáльчики 308
панџва 111, 150
панок 366
панська рџжа 39, 75
панська травїчка, панський зілье 82
паперушина 157
пáпля 20, 21
папора 158, 494
папорка 158
папоротка 7
папоротник 157, 514
папоротник 157, 158, 160, 514
папоротниця 158, 491
папороть 157-160, 515
папороть домашній 410

папороть жіноча 158
папортина 157
папрі́га 130
паприка 130, 152
папуші́на 80
папушба́ 80, 151
папу́шний тютю́н 131
парадичка 129, 152
парадички 129
паразина 191, 494
па́рло 286-288, 494
па́рмух, па́рмуха 504
па́рнок 515
па́ріпок 264
па́річка 20
па́рник 260, 287, 482, 483
па́ро́тка 132, 150
па́риет 104
па́рши́вка 361
па́рюка 217
па́семни́ця 162
па́сербі́та 252
па́ситник 195, 515
па́слен 398
па́слін, па́слін 398, 399
па́слін жо́втий 398
па́слін соло́дко-гіркі́й 398, 399
па́слін чо́рний 399
па́сльо́н (жо́втий) 398
па́смер (звичайний) 328
па́со́ля, па́су́ля 109
па́сочник 209
па́стерна́к, па́стирна́к 343
па́су́ля ду́рна 111
па́тара́йку 30, 31
па́транжа́й 116, 151
пау́ку 434, 435, 485, 487
пау́тінце́ (ві́тятий) 197
пау́тінця 360
пау́тиця пло́това 360, 361
пау́тиця по́льова, пау́тниця 360
па́хуча тра́ва 169, 494
па́хуче ка́діло 385
па́хучка 426
па́хушик 429
па́цірник (ді́кий), па́цурник 316
па́цьо́рки 315, 316
пе́вг, пе́вжина 7
пе́нс'я́ яго́ды 399
пе́ку́чка 216, 217
пе́левоне́, пе́левонь 142
пе́лех 153, 493

пелеша́тник 153
пелеш́ник 153, 491
пелеш́ник бі́лий 187
перве́нець 346-348
перве́сни́ця 347, 348
перво́цвіт 252, 347, 348, 493
перева́тка 186
переверт́ни́ця 287
перекатите́ль 237
перекити́поле 330
перекі́п, переко́п 379
перекоти́поле 7, 153, 201, 228, 237,
238, 330, 331, 386, 393, 467,
472, 493, 516
перелаз́ 433
перелет́ 297, 300, 326, 347, 377, 442,
492
перелета́ 226, 252, 326
перелет́ник 249, 330
перелі́ска 251, 252
перенос-зі́лле 330
переполо́шник 330, 331
перерва́ 350
перерванець 230
перерост 334, 335
перестрі́тник 227
перестрі́ч га́єва 414
перестрі́ч любі́жник 414
перестрі́ч при́цвіто́чник 414
перестрі́ч ска́льник 414
перестрі́ч шинда́ 414
переступ 433
переступе́нь 7, 153, 433
переступе́нь бі́лий, переступник 433
переступни́ць 202
перец ди́кий 276, 277
перець 102, 130, 427
перець во́дяний 327
перець ту́рецький 129
перець-ту́рчак 129
перечни́ця 102, 270
перечни́чка 320
периста́ трава 82
пері́чка 158, 159
пері́єва́тиця 83, 151, 184, 186
пері́й 83, 184, 186
пері́йка 83, 179, 184, 186
перлі́вка 179
перло́ва трава 178, 179
перло́гядник 73
перник 349
перни́ця 186

пе́роч бо́лотя на 349
пе́рсик 7, 40, 41
пе́рсик по́льовий 40
пе́рста́к 283
пе́рста́ч 283, 494
пе́рста́ч бі́ло́чник 282
пе́рстунець 298, 361, 362
пе́рши́о га 130
пе́рші́ця 129, 130
пе́рчак 370, 427
пе́с 493
пе́се мо́локо 313
пе́сии ви́шн'я 399
пе́сі́й че́сник 195
пе́слень 398, 399
пе́сли́на, пе́слини 398
пе́сли́нка 506, 511
пе́сея иви́шня 400
пе́стену́чка 495
пе́стре́бник 442
пе́стру́х 498
пе́стряк 495
пе́ся ви́шня 400
пе́сяча м'я́ та (мя́тка, тра́ва) 380
пе́ся ча́ таба́ка 510
пе́сяче мо́локо 313, 518
пе́трів ба́тіг, пе́трові ба́тіжки 479
пе́трів хре́ст 404, 418, 419
пе́тро́ва за́куска 480
пе́трові ба́тоги́ 275, 290, 479, 480,
494
пе́тру́ха (дрі́бча́ста) 340
пе́трушка 79, 116
пе́трушка бо́лотна 340
пе́трушка пе́сея 339
пе́ча́рка 503
печено́чник 259
печері́ця 7, 495, 503, 504, 512
печі́нкове зі́лля 259
печі́нник, печі́нчик 287, 288
печі́но́чна тра́ва 263
печі́но́чниця 252
печі́рка, печо́ри́ця 503, 504
пі́гва 33
пі́жельник 385
пі́жма 379
пі́жма́чка, пі́жми́чка, пі́жми́вчик
428, 429
пі́жми́вка 429
пі́жми́вка па́хушик 428
пі́жми́вчик звича́йний 428
пі́жмо 428, 455, 459, 460, 471, 493

пі́зьма, пі́зьмо 459
пи́лочник 153
пи́рва́тка 186
пи́ре́й 171, 186
пи́рей бо́лотний 163
пи́рій 153, 170, 171, 179, 184, 186,
493, 516
пи́рій гі́рчак 170
пи́рійка 516
пи́рій-си́нець 186
пи́сана тра́ва, пи́сантра́ва 82
пи́слени, пи́слі́нець 398, 399
пи́сльони 398
пи́шки 181, 182, 493
пи́яки 65, 66, 76
пи́рій 83
пі́веньки 414
пі́вник 209
пі́вник си́ній 440
пі́вники 89, 91, 95, 209, 210, 262,
303, 414
пі́вники дубня́кові 203, 204
пі́вники німе́цькі, садо́ві 91
пі́внички 210
пі́воні́я 79, 98, 210
пі́вонник 210
пі́гва 33
пі́дберез́ник 323, 324
пі́дберез́ник 501, 512, 513
пі́дберезо́вець 501, 515
пі́дберезовик 502
пі́дбі́л 282, 462-464, 478
пі́дбі́ль 462, 463
пі́давше́нь 503, 512, 513, 515
пі́дві́шні 503
пі́дві́я 199
пі́дга́йник 263
пі́дгрі́б 511
пі́ддик 227
пі́ддубе́нь 501, 515
пі́ддубник 306
пі́ддубо́к 499, 500, 501, 512, 515
пі́ддубо́вник 439, 440
пі́дійма 284
пі́дкро́пиви́ця 279, 280, 515
пі́длі́пки 511
пі́длі́стник 219
пі́длі́ски 251, 252
пі́длі́сник 219, 329
пі́длі́сок 251, 322
пі́длі́шка 321
пі́длі́шки 251

пі́дмаре́нник 424, 427
пі́дні́мок 323
пі́дойма 281, 282, 308, 478, 492
пі́дойма че́леді́ньска 329
пі́до́рва 286, 350, 492
пі́до́ри́шник 219
пі́досо́новик, пі́досо́новка 502
пі́досо́чник 502, 505, 512, 513, 515
пі́дпе́нька, пі́дпе́ньок 503, 512
пі́дса́дка 504
пі́дса́дка 503, 504, 512
пі́дсви́нух 393
пі́дсме́речка 508, 512
пі́дсме́танник 287, 288, 515
пі́дсме́жчик 206, 207, 515
пі́дсо́ні́чник 138, 150, 448
пі́дсо́ну́х 448
пі́дту́нник (звичайний) 370
пі́дчо́с 201
пі́д'я́счик 278
пі́д'я́лі́нник 501
пі́д'я́лі́нник 346
пі́зно́цвіт 197, 492
пі́зно́цвіт осі́нній 197
пі́льний зві́нець 415
пі́льний ма́к 262
пі́рій 186
пі́рна́чка ві́рля́нка 159
пі́со́чна осо́ка 190
пі́со́чник 232
пі́стру́к 495
пі́сча́ник 231
пі́сча́нка 232, 233
пі́ті́льо́н 136, 137
пі́тушки 203, 209, 414
пі́тушо́к 209
пі́тушо́к тре́ва́лий 356
пі́хо́та 110
пі́ху́рниця 400
пі́ча́вка 139, 152
пі́ча́нка 233
пі́які 66
пі́ддубо́вник 160
плавне́вова бе́ре́зка 361
плавне́вова м'я́та 397
плавне́вий ми́шій 168, 493
плавне́вий пи́рій 175
плавне́ві о́ри́хи 326
плаву́шник 349
пла́ку́н 323, 324
пла́ку́ча ве́рба́ 20
пла́нка 34, 77

пла́нча 34
пла́ску́ха 169
пла́тан 7
пла́тан аме́риканські́й 32
пла́тан за́хідний 32
пла́тинник 505
пла́тинник мо́римух 504
пла́тинник печери́ця 503
пла́тинник ри́жок 508
пла́ун 153, 155
пле́вел 184, 186, 494
пле́вел отру́тний 184
пле́вельни́ця 186
пле́ска́ч 110
пле́ску́ха 168, 169, 493
пле́ту́ха 361
пле́то́ х 70
пли́вач 420
плі́де́нь 331
плі́ні́вка 218
плі́сни́вець 443
плі́ту́ха 361
плі́шиве́ць 481, 482, 492
плі́шивник 485, 486, 492
пло́ді́ст, пло́ді́стець 88
пло́ді́сток 88, 150
плоскі́нь 92
плоску́ха 168, 492-494
плоску́ха гі́рка 169
плоску́шка 169
плотні́к 70, 75
плото́вець 131
пло́хове́ць 69, 70
пло́хо́вник 77
пло́щук 86
плю́ш 59, 382
пляска́ч 86, 151
по чо́му збі́же 309, 493
побі́дник 494
побі́рниця 92
поборо́дник 482, 483, 492
поборо́дник лу́говий 482
пове́вки 370
пове́лі́ка 360, 361
повз соло́диш 160
повзу́нка 160, 492
повзя́нка 294
пови́лика, пови́лю́ха 360
пови́лі́ця 360, 361
пови́ти́ще 426
пови́ти́ще дру́ча 425
пови́ти́ще че́рво́на 361

повитіця 224, 362
повитіч 224
повитник 27
повын, польн, полін, полон 460
півій 70, 71, 77, 224, 359, 361
повійка 59, 70, 71, 77, 224, 359, 361
повійка плотова 361
повійник 359
повілиця, повітіця 361
повінець жабник 166
повітренниця 463, 464
півна рѡжа, повна роза 39
повню к 140, 150
повня к 140, 141
повняк 140, 142, 431
пов'я зок 282, 283
погане зілля 157
поганка 225
подбіл 462, 463, 471
подвігник (жіночий) 345
подвігник чоловічий 344
подерень 159, 515
подзѡрушний ряст 198
подлѣска 322
подлісник 219
подліщинник 501, 512
подмаренник 424, 427
подолішник 219
подоріжник 421
подорішник 219
подорѡжник 222, 225, 421, 422, 478,
485, 487, 492
подосинник 501, 502
подпенька 503
подсніжник 206
подсолнечник 138
посіднок білозѡр 278
пожарки 448, 449
позасонце 103, 150 515
поземка, позѡбка, позюмка 279
позьонки 30
покитіполе 330
покоронник 364
покотіполе 237, 472
покрѡва, покрѡвка 216
покрик 401
покришка 135, 136, 439
пѡшки 400, 401
пѡлба 85, 86
полева гірчиця 269
полева мята 397
полева нехворѡц 462

полевая повелика 360
полевая рута 263
полевий канупер 391
полевий клен 51, 52
полевий ленок 266
полевий маточник 377
полевий чеснок 198
полевиця 172
полевї братки 377
полеви васильки 393
полеви кисточки (кісточки) 312
полеви чернобривци 238
ползковий цвіт 413
полива чорнушка 246
полін 7, 441, 443, 460, 462
полін бѡже дѡрево 143
полін естрагѡн 144
полін лікарський 143
полін цитварний 144
полинѣць 440, 441, 460, 462, 491
полінчик 443
полїнь 447, 460, 462
полин жовта 445
полинѡк 440, 441
полїця 295
полїй 397
полїподїя 7
полѡвнїця 169, 279, 280
половнїчка благовѡнна 169
половѡха 172, 492
половѡшка 172
половяз, полувяз 26
полѡмка 385, 386
полонїця, полувнїця 279
полонїя 98
полотиця 360
полумарена 427
полунїці 279
полунїці зеленї 280
полунїця 279, 280, 296
полунїчка, полунїчник 279
полунїшник 279, 296
полѡцвіт, полѡцвітки, -цвітѡк 321
пѡлька 110
польова волотка 436
польова гірчиця 264
польова грѣчка 273
польова малїна 226
польова маруна 456, 459
польова медунїця 368
польова мнї та 380
польова нехворѡца 462

польова осока 191
польова петрушка 257, 518
польова ружа 306
польова рута (рутка) 263
польова сѡсонка 155
польове мило 234
польовїй васїльѡк 375, 376, 415,
478
польовїй ганус 337, 338
польовїй гірѡак 231
польовїй горошок 291
польовїй дзиндзер 381
польовїй жабрей 390
польовїй ленок (льонок) 266, 372
польовїй любисток 256, 306
польовїй мѡтошник 377
польовїй полин 462
польовїця 172, 494
польовї васїльки 323, 365, 384
польовї віники 462
польовї (г)орїшки 39, 40
польовї нагїдки 453
польовї свїчки 445
польовї сокирк 248
польовнїця 279, 280
польський репїй 451
полянк 279, 280
полятиця 360
помаранець 46
помаранч 47
помаранча 46, 47
помелѡ 217
померанець, померанця, померанча,
померанчово дерево 46
помидор, -и, помидори синї 129
помїдѡр 128, 129, 149
помїдор зїдомий 129
помїдори 79
помїрник 206
помняк 140
помолѡчник 275, 515
помотѡвник 114
помпава 485, 486
пониклиця 232
понїкниця 284
понїѡ х 140
попава 485, 486
попелец, попелїш 466, 467
пѡпки 244
попки 294
поплавник 172
поплѡтина 70, 76, 515

поплѡтиця 224
попова мѡдь 50
попова мѡдя 50, 77
попове гуменце 481, 482, 485, 486
поповї мѡдї 219
поповї яйця 215
попона, попонець 360
попорїчки 30, 515
попѡтник 421
попутник водяний 163
пор, пѡра, порей, пѡри 88
поральник 456, 457, 492
поральник добрий 456
поранник 422
порїкожа 256
порилишина, порилишник 374, 375
пѡрїш 374, 375
порїз 471, 492
порїзник 422
порїз-трава 471
порїчка, порїчник 30
порїчки червонї 31
поросїнець 480, 481
поросинець корїнистий 480
пороскѡва 41
поросятник 480
порохавка, порѡхѡлка, порѡхнавїя,
порохнавка 510
порошки 281
порошїй, порошїй 264
порплїчник, порплїшник 374, 375
порплїшина 374
портокаль 46, 77
портулак, портуляка 96
портулак посївний 96
портуля к 96, 149
поручейник 338
порѡшень 287, 288
порѡшка 321, 322
порушна трава 254
порѡшник 345, 478, 515
порѡхавка 7, 495, 510-512
порѡчѡк 267
посконь 82
поскубки 92
послень 398
посѡнїя чник, посѡнячник,
посѡняшник, посѡяшник 138
пѡстѡль 249
пѡстернак, постирнак 343
пѡстїлка жѡвтілїниця 432
пѡстїлк 432, постѡлївка 432

пѡстѡлянка 136, 137
пѡстрїт, пѡстрїтник 232
пѡтаєнниця 418
пѡтѡшнїк 228, 229
пѡтерть 131
потеч, пѡтїч гірїкїй 502
потс'чий горѡшок 302
потїѡ х 500
потїѡ х 500, 502
потяч 500, 503
початочки 285
починочки 285, 376
пояснїк 154, 491
пѡвокист 367
пѡж 88
пѡжець(ь) 112, 151, 482, 483, 492
пѡжївка 511
пѡжївник 482, 483
пѡлїска (біла, лїсова) 251
пѡлїска колопенька 251
пѡс 88, 152
пѡсѡр 208
Прѡсѡвїтѡї дворѡчки 216
прїбїй 307
прївертень 459
прївертїця 360
прївїтіця, прївїтїниця, прївїтїця
362
прївїтѡха 361
прїворѡт 286, 410
прїворотень 7, 212, 286, 287, 458,
459
прїворотки 410
прїворотник 230
прїдорѡжник 479, 492
прїземка 483
прїкрїт 245
прїлип 425
прїлїска колопенька 251
прїнїт 334, 335
прїпонець 360
прїпутник 421
прїрїз 198
прїскѡрїна 49
прїслини 398, 399
прїстрїт 469
прїстрїт 350, 493
прїстрїтник 350
прїтулиця 425, 426
прїчѡпа 452, 492
прїщавник 485, 487
прїщенець, прїщець 256

прїщїрник 256
прїрѡва 350
провертник 75, 76
прожерка 205, 515
прозїрнїк 318, 319
прозѡрник 259
проклята трава 422
прѡлїска 200, 201, 251, 312, 347,
348, 491, 492
прѡлїски 200, 201, 252, 312, 323
прѡлїски голубї, прѡлїсок 200
прѡмѡжник 233
прѡсвїр 49, 50
прѡсвїренки 208
прѡсвїрк 208, 315
прѡсѡрен 208, 209, 347, 348, 515
прѡсѡренко, прѡсїрень 208
прѡсѡрень 206
прѡсѡрет 208
прѡсїренко 196
прѡсївка розсїпчаста 171
прѡскїрка 50
прѡскѡра, прѡскѡрень, прѡскѡрки,
прѡскѡрнїк 315
прѡскѡрїна 49, 50
прѡскѡрк 315, 316
прѡскѡря к 315, 316, 317
прѡсо 7, 79, 81, 171, 173, 363
прѡсо дїке 168, 493
прѡсо турѣцьке 80, 81, 94
прѡсовик, росѡвниця 171
прѡсѡнцїт 139, 150
прѡсѡнїя шник 138
прѡсѡренко 208
прѡстїй бурѡк (бурїя к) 94, 152
прѡстрїл 252
прѡстрїтник 227
прѡстѡдник 218
прѡсѡренка, прѡсѡренко 208
прѡсѡрень, прѡсѡрїнка 207, 208
прѡсянїк 171
прѡсянка 171, 173, 494
прѡтѡчник 410, 411
прѡцѡнцїт 139
прѡчїстник 310
прѡчитѡн 59
прѡшївка 362, 363
прѡдуха 156, 515
пѡсамофїлїєш 238
пѡс'ачка 311
пѡсѡ молоко 313

псенка, псерка, псечка, псюрка, псяга, пуховки 187
псярка 185
псінка 398, 399
псїо ха 185, 492
пся грива 493
пся трава 180, 494
псянка 185, 398
псянки 399
псярник 313
псяча петрушка 339
псяча ружа 317
псяча ягода 54
псячка 185, 389
птасечий горох 302
пташина рута 263
пташки 99
птіче зілля 237
птиче очко 372
птиченіг 300
птичий горох 106, 493
пувка 485
півка шорстка 489
пугovníк 474, 475
пудбіл 462
пужник 266, 267
пузирник 322
пузиріуха 399, 400
пузирчатка 420
пузирятник 321
пук 340
пукалка 247, 434, 435
пупавник 458
пупець 276
пупірі, пупирьє 332
пупник 338, 339
пупова 485, 486
пуповещь 276
пупянок 133
пурічки 30
пурхавка, пурша 510
пустернак, пустирнак, пусторнак 343
пустирник 389
путарайкі, путурайкі 30, 31
путєра 31
путча 341
пух (болотяний) 187
пухїрник 420, 421
пухївка, пухївкі 188
пухкалка 235
пухляк 443
пухля тина 399, 400
пуховещь 69

ракітнік 19
ракові шїйкі 222, 223, 225
раник луговой 349
раннік 204, 205, 303, 349, 358, 359,
365, 368, 370, 394, 407, 408,
421, 432, 454, 459, 460, 463,
483, 484
ранник синїй 365
рапс 101, 149, 151, 517, 521
раст 251, 263, 347, 371
раст білий 251
раст сїній, растик 200
рачешїйки, рачїнець 223
рачки 222, 223
рашок 116
рашпор 489
рдест 162, 163
рдестник 163
ребарбер 151
рєбрик 310, 311
ребрянник 297
редечка 102
редїска 102, 149, 152
редька 102
редька діка 270
редька місячна 102
редьквиця, редьквичка 102
редьков місячна 102, 152
редьковка 102
резєда 102, 103, 149, 152
репак вихлюпник 433
репей 373
репейник 470
репехи 477
репешки 284, 373, 451
рєпик 287, 288
равельник, равлїнник 104
радовїк 288, 289
разноцвіт 99
раїна 20, 22, 35
райграс 84, 184
райграс високий 85
райграс французький 84, 151
райграс англїйскїй 184
райдєрево 20, 47-49, 56, 68, 113
раїське яблоко (я блуко) 129, 151
райські яблыка 129
рай-цвіт 459
ракіта 17, 19, 33, 45, 58, 76
ракітнік 19, 33, 44
ракітовий куц 44
ракіта 17

решїтка 52, 76
решїтнік гадїнець 410
ржанець, ржєнець 83
ржий, ржїй 273
рибак 86, 150
рїбка 86, 151
риботрутка 505, 512
рїб'як 86
ридчик 513, 517
ридз 513, 517
ридз правдивий, ширий 508
риж 82, 508
рижєй 272
рїжик 7, 495, 508, 512
рижик кїньскїй 508
рижїй 272, 273
рїжка, рижок (кїньскїй) 508
рижуха 274
ризик-дризляк 425
римськїй горох 105
рипілка 186, 187
рип'як 469
рипяшки 373
рис 79, 82, 149, 152, 517, 521
рицїна 113, 151
рїба 35
рївнушка звичайна 352
рїж 85
рїжка 508
рїжник 367
рїжуха 274
рїзак 163, 166, 167, 336, 494, 515
рїзак степний (степовїй) 336
рїзанка 88, 198
рїзать барвильник 476
рїзачка 336
рїзець 210
рїзїй, рїзїйка 189
рїзка 163
рїзке зіле 223
рїзноц(ь)вїт 99, 152
рїзоватець, рїзоватиця 189
рїзюха, рїзюля 189
рїзюха 82, 163, 189, 492, 515
рїзушка 336
рїзчинá 189
рїй 498, 512
рїйник 424
рїйнища 498
р'їйшуа 270
рїник, рїнок 232

рїпа 79, 100, 101, 128, 151, 265, 267,
269, 516
рїпа бїра 128
рїпак 101, 149, 150, 265, 267, 270
р'їпец 471
рїпець 267, 270
рїпєк 469
рїпєк х 470
рїпиця 101, 150, 269, 270
рїпиця рїльна 270
рїпїй 265, 270
рїплятка, рїплятка гáвязка 373
рїплїя х 470
рїпнища 269
рїплїя к 288, 469, 470, 472
рїплїя х 470
рїпях жовтий 287
рїпяхок 287, 288
рїпяшок 291, 373
рїсник 275
рїтниця 431
рїшкаша 82, 152
робїнія 45, 77
робїнія звичáйна 45
рогатка 264
рогачик, рогáчка 264, 269
рогїз 153, 160, 161, 188, 194
рогїзник 194
рогове зілле, роговїк 232
роговник 232, 517
рогожа 161
рогюжїна 161, 188, 492
рогюжка 188
рогюз 160, 161, 188, 194
рогюзá 160, 188, 210
рогозник 194
роголист 242
рогюлька 327
рогюлькї 326, 327
рогүтник 61
родїмеш-трава 206
родовїк 288, 289
рододендрон 63
роєвїк 370, 371
роєвнїк 122, 276
рож 83, 85
рюжа 39, 115, 315, 316
рюжа городовá 115
рюжа пánська, рюжа пювна 39
рюжа польовá 317
рюжа столисна, рюжа червона 39
рюжева чина 304

рюжник 242
рюжове зілле 306
розáлія 45
розвлять подєрница 174
розклїнка 92
розмáй 120
розмáй-зіле, -я 120, 356
розмáйран 120, 124
розмáйрїн, розмáрїя 120
розмарїн 120, 121
рюзова чїна 304
рюзвий цмин 444
розпорсник, розпорсник-нетик 314
розрїв 314
розрївник 277
розторюпша, розтропта (звичáйна)
146
розхїднїк 63, 276, 350, 378, 381-383
розхїдник 63, 276, 281, 410
рюйник, рюйовїк 122, 123
рюйовник 122
рокүта 17, 19, 20, 44, 57
рокүтїна 17, 56, 57
рокүтник 19, 44, 75
ромán 454, 456-458
роман барвїй, роман вонючий 453
роман їстїй, роман пахучий 453
ромán песїй, рюся чий 453
романець 456-459
романець білий, романиця біла 456
романїця 453, 457
романїв цвіт 456
ромáшка 454, 457, 458, 466, 494
ромєн 453, 454, 456-458
ромєн-зілля 456
ромїн 453
ромун-зілле, -я 456, 458
рюпавка, рюпалка, рюповка, рюполка
135
рюпушник 195, 491
росїця, росїчка, росїшка 275
росниця 287
ростопаскь, ростопаст(ь), ростопаш,
ростопашка 260
ростюпша 146
росторюпша 146, 149, 220, 451, 467,
478
рострюпша 146, 467
росхїднїк 276, 381
росхїдник 381
рюсянка 275
рюбанка 131

рублі 136
рудбєкія 138
рудяк 264
ружа русадельна 98
ружа червона 39
руква 103, 151, 265
руков 265
румáнець, румѐн, рум'ян, румянець 458
румин, румня нок 453
румпля 94, 151
румяк 453, 458
румян 368, 369
румянá проста 365
румянка 365, 366, 368
румя нок 458
рум'я нок пєся чий 453
рум'яничик 368
рунатка 507
рунгля, рункля 94, 151
русáвка пахнівка 169
русальна рожа 98, 152
русальні квіточки 249
русаля 98
руслиця очертаста 320
русаянка пахнівка 169
рута 113, 257
рута городна 113
рута польова, рута польська 104
рута садова 113, 152
рутáвка, рутівка 298
рутвиця 257, 259
рутиця 257
рутка 113, 257, 263
рутка полєва 263
рутник 44
рутовник 257
рутонька, руточка 113
ручка Пресвятої Діви,
ручки Христові 213
рябєшь 89, 150
рябїна 35, 52, 285, 460
рябина берека 52
рябинка 285
рябчик 89, 133
ряднїк 352, 353
рядник звичайний 352
рядовик 288, 289
ряпина 52
ряс 250, 382
ряст 153, 200, 262, 263, 347, 371
рябельник 209, 210

садова айстра 137
садова айстра (астра) 136
садова ширїця 229
садовий жасмін 30
садові півники 90
саклак 49, 50, 55
саклак жостелина, саклак зостіль,
саклачина 55
саклак крух, саклак крушина 54
сакора 85, 151
салат 148, 149, 152
салата 148, 149, 152, 255
салата дика 488, 493, 517
салата огородна, салата сїйна 149
салатник 255
салдерей, салсра 116
сальсин 18, 77
самбір 17, 18, 515
самбірка 18, 76, 515
самбук, самвик 71, 72
самєшь 439, 440, 492
самир 285
самозелень 260, 314
самозелець 260
самоксша 301
самокыша 239
самопша 85, 150
саморідне зілле 231
саморідник 363, 364
саморідник польовий 363
самосїл 377
самосївка 261
самосїй 393
самостай 466
самостій 257
самшїт 48
санопша 85
саршїна 176
сафлор 147, 151
сахарний буряк 94
сачавїця, сачевїця, сачовїця 107
саш 161, 176, 177, 192
сашїна 176, 177, 192, 492
сашник 176
сварка, сварлївєць 445, 447
сварник 154
свєкла 93, 94, 311
свєкловий буряк 311
свєковка, свєковнїк 311
свєковник ясенєць 311
свербак 38, 39, 76, 515
свербїга 267, 268

свербїгуз 38, 39, 267, 268, 331-333,
319
свербїгузь 340, 341
свербїган, свербило 38, 39
свербиуз, свербиуза 38, 519
свербица 432
свербігуз 267
свербіжниця 430, 432
свербовис, свербоголуза 38, 39, 519
свербогуз 38, 519
свербогуза, свербоуза 38
сверболуз, сверболуза 38, 39
свѣтлица 8
свиб 60
свид 11, 60, 75, 491
свида 18
свида верба 18
свїдва 49, 50, 60, 76
свидина 49, 50, 60, 61, 76
свинáрик 392
свине зілля 230
свїнки 451, 452
свиннák 488, 489
свинник 480, 491
свинниця 185
свиння вшь 334
свинське насіння 403
свїнський молочїй 488
свиннушки 393
свиншник 342, 392, 480
свїнцикий пїрїй 223
свинський орїх 119
свїнський сир 510
свиню х 185, 392
свинюха, свинячка 185
свинюшкї 226
свинюшник 368, 369, 392
свиня 493
свиня (свиняча) вош 334
свиняча бабка 385
свиняча бульба 377, 378
свиняча ропа 316
свиня чий сир 510, 513
свирїпа 264, 267, 269, 270, 465
свирїпа креслата 264
свирїпиця 269
свирїпка 264
свїрка 12, 77
свиркóве дєрево 12
свистуха 170, 492
сверпак 38, 39, 76, 515
свїба 72, 77

свїкла 94
свїнтояньске зілле 318
свїтилка 416
свїтлик 415
свїтлїця 8, 138, 147, 415
свїтлїха, свїтлїхї 146
свїтлїшка, свїтлїшка краска 147
свїтуян, свїтцян 372
свїчáрник 204
свїчі 404, 406
свїчка 415, 435, 493
свїчки 447
свїчник 355
свїчочкї польовї 213, 214
свїчурнїк 355, 356
свїчурнїк веснянїй 356
свїчурник свїчка 355
святе зілле 451
святого Яна зіле, святояньске зілле 318
святоян(ь)ске зіле (зілля) 319
секвоя 14, 15, 77, 517
селдерєя 116
селезениця 278
селезеночник 159, 494
селєр, -а, селєр, -а, селлерєя 116
селїдонїя 261
сельдерей 116, 152
семáш 351
семернїк 280
семибратський лист 442
семижилник 421
семиколїнка 162, 492
семисїльник 353, 354, 408
сєнець 376
сєрадєла, -я 104, 152
сєрдєчна травá 448, 478
сєрдєчний 203, 353, 389, 400
сєрдєшна травá 303, 304
сєрдшник 353
сєрєжечки 203
сєрежки 384
сєрєжник 347
сєржена 16, 77
сєржїна 140
сєрп 476
сєрпáчка, сєрпáчка звичайна 336
сєрпївнїк 479
сєрпїй 456, 476
сєрпнїк 454, 456, 457, 476, 491, 514
сєрпок 476
сєрпорїз 336, 368, 406, 454

сєрпуха 476, 492
сєстра 371
сєстрики 413, 414
сєстрички 321, 414
сєшевїце 107
сїбїрка 44, 45
сївák 365, 366
сївáш 378
сївєць 432
сївїця 492
сїворотка 424, 425
сївушка 185, 492
сїгла, сїгловáчка 191
сїглянка 507, 512
сїкáвка 334
сїкомор, сїкомора 27
сїндра 389
сїневорот 383
сїнеголов 478
сїнеголовка, сїнеголовник 330
сїнель, сїнило 68
сїнета 89, 200
сїнецвїт 99, 381, 412
сїнєц(ь), 186, 365, 368, 477
сїнїльник 267
сїнїчка 249
сїнїчник 477
сїні батлажани 129
сїні батожки (васильки) 412
сїні колючкї 330
сїні пєтушки 355
сїній бодяк 194
сїній будяк, сїній головник 330
сїній помидор 128
сїній цвїт 252, 365, 378, 411, 439,
440
сїнка 365
сїновник 249
сїноцвїт 99, 249, 375, 376, 381
сїнька 365, 368
сїн(ь)овода 99, 150
сїньоцвїт 99, 150, 381, 477, 492
сїнюха 362, 363, 365, 436, 492, 506
сїня вода 210
сїня раст 200
сїнявка 383, 430, 431
сїня вкї 372, 430
сїняк 365, 366, 368, 369, 375, 376,
434, 435, 501, 506, 508, 512
сїняк свїнський 502
сїнячник 267
сїпїка 21, 76

сїпїлка 210
сїрєнь 77
сїрїтка 438
сїрїтки 196, 321, 493
сїровоїдка, сїроїд 506
сїроворотка 424
сїровотка 424, 425
сїроголоватєнь 172
сїроїдка 506, 512
сїроїжка 495, 506, 507
сїропўсте 449
сїротєнь 208
сїротки 198
сїрпушник 391
сїсáвка 296
сїсак 166, 393
сїт 176
сїтнїк 194
сїтник 188, 189, 195, 492
сїтник вїтїчка 194
сїтник ропушник 195
сїтник цвїтний 165
сїтня г 176, 188, 190, 194
сїтняк 189
сїть 188, 189
сїцевий цвїт 30
сїдáч 378, 436, 437, 448
сїдáш 436
сїдник 378
сїйка 261
сїкирки 99
сїковїце, сїковиця 107
сїм палїчок 280, 493
сїножãть 445, 447
сїре зілле, -я 285, 295
сїрєнька зязюля 211, 213
сїрики 274
сїрїця 492
сїрозїлле 103, 150
сїроха 185
сїт 194
сїтнїк 194, 501
сїтнїк трїдїльний 195
сїтник-шовкївка 195
сїтня г 165, 189
сїтовина 189
сїчовїце 107
сїкабїоза 433
сїкажєний огїрок 433
сїкажєнюха 468
сїкажїтник 434, 435
сїкакун 175

скала, скала зілля, скала трава 373
 скальна рута, скальна ряса 159
 скарітник 434, 435
 сквірок 12
 скерда, скереда 489
 скин 472, 494
 скокель 112
 скомпія 48
 скордія 377, 378
 скоріна 84, 150
 скороба 190, 198, 517
 скороднік, скоробд 190
 скороздра 84, 150, 207, 208
 скорозрілка 84, 150
 скорозріст 200, 207, 250, 252
 скорозріст підсніжник 206
 скороліски 200, 251
 скороспілка 208, 347, 348, 493, 516
 скорпій 156
 скорусь, скорух 35
 скоруха 35, 54
 скорух чорний 54
 скорушина 35
 скоц, скоцень 112
 скочень 112, 150
 скочки 276
 скочок 314, 315
 скрепіця 497
 скрип 156, 497, 507
 скрип білий 498
 скрипак 507
 скрипель 497
 скрипень, скрипец, скрипій 156
 скрипнища 507
 скрипух 507, 508
 скрипуха 497
 скрух 35
 скрух чорний 54
 скулочник 114
 скульба 484
 скумпія 48, 49, 75, 204, 517, 521
 скупія 204
 скусівнік 329, 464, 465
 скучень, скучник 434, 435
 слабина 427
 слабініг, слабинога 314, 315
 слабнік 231
 сланець 13, 14, 20
 слез 316
 слезинець 159
 слезінь 267, 317
 сліва 11, 41, 42

слива святої Лукії 43
 сливіна 42
 слівка 41, 42, 516
 слиз 315, 316, 317
 слиз дикий, слиз зірчак, слиз лісовий 316
 слизіця 317
 слизівник 315
 слінник 398, 399
 сліпа тіа 486, 485
 сліпак 236, 261, 262, 485, 515, 520
 сліпачок 490
 сліпий мак 262, 515, 520
 сліпка 370
 сліпняк степний 374
 сліпота 347, 348, 368
 сліпульки 347, 348
 словінь 112, 151
 слочок 215
 слюз турецький (туроцький) 316
 слюз 316, 317
 слюзик 317
 слюзник 514
 смаржок 496
 смарзель 496, 513, 517
 смердак 36, 76
 смердіо чка 429, 430
 смердяк 36
 смєрек 12, 13
 смєрека 12, 14, 76, 155
 смєречок 491
 смєрїчка 155, 156
 смертельник 335
 сметанка трава 393
 сметанник 260, 288, 393, 481, 491
 смиз болотяний 418
 смікавка 180, 190, 492
 смірна 426
 смитанник 282
 смичка 180, 190, 515
 смічкавка 190
 смілка 234-236, 318, 319
 смілка біла 235
 смілка червона 234
 смішне зільє 171
 смовдь 342, 407
 смоква 26, 27, 41, 76
 смоква шовкова 26
 смоквіня 41
 смоківніця, смоківніца, -я 26, 27
 смоківнища звичайна 27
 смокталки 370, 371

смоблава біла 235
 смолина 424
 смолоза, смололоза 17
 смольданик, смольданик 427
 смольчак 234
 смолянка 234, 235
 сморг 496
 сморж 496, 509, 512
 сморж бабський 495
 сморжій 496, 509
 смород 30
 сморода, смородина, -и, смородок, смородочок 31
 смородина червона 30
 смородіо х 30, 31
 смородюх красний 30
 сморч 496, 512
 сморчок, сморшкі, сморшок 496
 смоча голова 121
 смрда 77
 смродина 31
 смутнік 285
 снітка, снить 337
 снігоцвіт 206
 снігур 250
 снігурка 206, 250
 сніжка 208
 сніжки 206, 516
 сніжна ягода, сніжний куц 73
 сніжноцвіт 206
 сніжноя гідник 73
 снітка 337
 собакаї 265
 собакар 186
 собакарня 310, 311
 собака кашка 271
 собака крапива (кропива) 389
 собака петрушка 339
 собака рожка 316-318
 собака ромашка 453
 собака трава 180
 собаканка 54
 собачая марь 226
 собаче зілля 310, 311
 собаче міло 233, 237, 239, 276
 собаче молоко 313
 собачий корінь 374
 собачий лен 406
 собачий перець 223, 518

собачий рум'янок 453
 собачий хрін 271
 собачий язик 374
 собачіна 54
 собачі коноплі 386, 387
 собачі реп'яхі 452, 453, 518
 собачі репяшкі 453, 518
 собачі ягоди 54
 собачі язикі (язичкі) 421
 собачка 180, 374
 собачки 200, 373, 406, 452, 453, 518
 собачник 54, 75, 374
 собачниця 339
 собиранка (собрянка) хороша, собрянка 138
 сокірка 248, 406, 407
 сокіркі 99, 100, 124, 149, 150, 248, 249, 302, 303, 321, 322, 336, 393, 412
 сокіра 21
 соколії перелет 297, 300, 355, 356
 соколник 355
 сокольник, сокольніца 490
 сокор, сокобра 21, 22
 сокоріна 20, 21, 22
 солемір содічник 228
 солерос 228
 солнечник, солнічник 138
 солода 160
 солодєць 300
 солодіця лісова, солодиш 160
 солодка 300, 494
 солодке зілля 448, 449, 450
 солодке опуша 463
 солодкий дедик 391
 солодкий корінь 300
 солодкий крапивник 375, 376
 солодкий укріп 118
 солодкогорич, солодкогорч 398
 солодкодух 301
 солоднік 160, 174
 солодуш 301
 солодушка 160, 301
 соломяний цвіт 445, 446
 солoměяник 444, 447
 солoměянка 445, 446, 492
 солонєць 228, 422
 солонєчник 440
 сольник, солянка 228
 сольомір содічник 228
 сон 252, 253
 сонечко 456, 457

сонечник 138
 сонінка звичайна 320
 сонічник 138, 457
 сонічник бульвістий 139
 сонішник 138, 320, 457
 сонна одурь 400
 сонник 449
 сонник травник 256
 сон-трава, сонух 252
 сонщєвіт 320
 сонянка 320, 321
 сонянка звичайна 320
 сонячник 138
 соняшник 7, 79, 138, 139
 соняшник бульвістий 139
 сорго 81, 149
 сорго звичайне 81
 сороккнижник 288, 289
 сорокозуб 289
 сорококоп, сорокоп 498
 сороколаб 249
 сорокоприточка, -приточник 247
 соромник 509
 соромнища 511
 сорочи коники 248
 сорочи лапки 224, 249, 286, 296, 347, 519
 сорочи ноги 99, 151
 сорочи я годи 226
 сосна 11, 14, 155, 314, 328, 407
 сосна жєреп 14
 сосна кедрина 13
 сосніна 14, 75
 сосновка 328
 сосновник 406, 407
 сосовіця 107
 сосонка 96, 155, 313, 314, 328
 сосонка болотна (болотяна) 328
 сотница 7, 354
 софія 415
 сочевіця 79, 107, 108
 сочка 107, 149
 сочовиця, сочовка, сошовиця 107
 соя 109, 149
 сояшник 138
 спараг 201, 494
 спараг 198
 спараг снідний 201
 спаржа 201, 494, 517
 спарзета 105
 спез, спендзінка 246
 спиж 61, 76

спиндз 246
 спичак 176
 сплітачка 361
 сплюх, сплюшки 432
 споріс, споріч 223
 споріш 222, 223, 225, 375
 спорічки 30
 споруха 406
 спотиказ 291
 сп'юх, спячка 401
 спячник 187
 сребриста тополя 20
 средечник 145
 срібна (срібриста) тополя 20
 ставчак 16
 становник 345
 старец 465, 493
 старєць 423
 старина 465
 старинник 450
 старівник 448, 450
 старнік 465, 492
 старовина 407, 408
 стародуб 246, 344
 стародубка 196, 246
 старушок 439, 440
 стежар 25, 77
 стелюха 110
 степна півонія 243
 степова грудина 317
 степова малина 16
 степова петрушка 257
 степова півонія 243
 степовий васильок 393
 степовий мак 261
 степові півники (пітушки) 210
 степчина 170
 стернівка 503, 504, 512
 стернюк, стерню х, стернявкі 504
 стернянка 504, 512
 стигнячка, стигнячки 347, 348
 стільчики 224
 стоголов 238, 493, 516
 стоголовник 235, 237, 238, 406, 407, 412, 483, 484, 494
 стожіл(ь)ник 339, 340
 стоколінець 307
 стоколітник 306, 308
 стоколос, стоколоса 184, 185
 стоколоса заглушка 184
 стоколоєсник 184
 стокорот 437, 439, 491

стóкороть, стокрастка, стóкратки, стóкратъ 437	сўклен, сўклінь, сўкліть 52	тавулга, тавулжина 32	терліц 417	ткена 70, 71	требич, требіч 292, 293
стокрiвця 318	сўклень, суклінь 76	тайник 424	терліч 211, 235, 236, 239, 355, 356, 417	ткенна, ткiна 70	требулька 88, 198
стокрот 354	султа́нчик 161, 276	тал 19, 58, 77, 186	термелiна, терментiля, -тiна 281	тлустка 420	требуля 333
стокрóтка 517	султа́нчики 161	тала́ 18, 19, 77, 186, 517, 521	терн 42, 58	тмин 116, 117, 338, 427, 446	требулька 198, 333, 493
стокрóтки 437, 439, 494	сума́к 48	талаба́н 271, 272, 285, 338	терн сви́нчій 474	тмiнник, тmи́нник 427	тремeла 511, 513
стокрóтъ 437	сума́х 48, 49, 75	талажа́чник 18	терна́вка, терни́на, терни́ця, терни́вкi, терно, терно́ха, тернь 42	тmи́н 116, 117	тремeнталь 307
стокрутка 493	сунíщи, -я 279, 280, 491	та́лії 186	терно́чка, тоболо́чник рольовiй 272	товстў́ля, товстў́ха 419, 422, 452, 511	тремпо́ля 20
столістка 39	сунíчка, сунíчник, сунíшник 279	та́лірка 135, 136	товстў́н 241	товстў́ха звичайна 420	трендовник 208
столíстник 253	сўпшен 85	та́ль 307	товстў́шка 355, 419, 422, 452, 453	товстíнка 420	трепетивeць 505
стонóвник 345	суровика 506	та́льник 19	то́счник 500	то́кмiк 198	трепетя́нник 502
стонога 230	сусай́ 166, 484, 488	тама́рикс 56, 57, 77	толoкняк 63, 76	толoкня́нка 63	трепикони́на, трепикони́на 292, 293
стоножeць 160	сусаќ 166, 494	тама́ричок, тамари́шок 56	толoкнeць 163, 494	толoкнeць 466	трепoта 21
сторчeць 215	суха́ нeхворо́щ 375	танцéрник 316	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
сторчeць смо́льний 214	сухíтник 411, 443, 445	танцў́ля 512	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
сторчик 200, 358, 359	сухован́ 383	танцў́ля черво́ня ва 506	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стоцвíт 456, 457	суховéрх 383, 384, 448	танцў́рка 505, 506, 512	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стоя́н 429	суховéршкa 383	танцю́х 505, 512	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стракíта 136, 137	суховéршки 375, 376, 383, 384, 443, 445, 448	тараку́тка, тарку́ца 135	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
страхо́полох 147, 151, 431, 434, 435, 450-452, 468, 469, 476, 492	суховéршок 445	тараку́ца 135, 151	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
страхо́полох колю́чка 450	сухови́ли, сухо́вчик 383	тараку́цька 134	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
страхо́полох тури́ця 451	суходе́рев, суходе́рево 74	тарапу́нь, таралу́нька 135	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
страхо́пуд 474, 475	сухозло́тиця 289	тарга́нiннe 196	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стрiла́ 164, 493	сухозоло́тиця 288	та́рiвка 135, 136, 378, 379	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стрiлу́ст 494	сухолóм 280	та́рiлка 136, 439	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стрiлу́ця 164, 491	сухопeрка 187	та́рiлкi, та́рiлцi 135, 136	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стрiлка́ 164	сухоре́брик, сухоре́бриця 264	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стрiлки́ 448, 452	сухостeблищ 186, 187	та́рiлка 136, 439	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стрiлолу́ст 164, 194	сухотни́й корiнь 193	та́рiлкi, та́рiлцi 135, 136	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стрiлочни́ця 164	сухотни́к 275, 383	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стрiля́ ючий оги́рок 433	сухоцвíт 383, 445, 468, 494	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стри́шник 489	сухояго́дник 280	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
строката, строкета 478	сў́че мо́локо́ 313, 518	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
строкста польова 478	сучо́е мо́локо́ 313	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стропста полевая 478	суше́рeпка 496, 512	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
строчо́к 495, 499, 513	суше́рiбок 495, 496	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
струга 407	суши́ць, -я 443, 444	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
струковатий перець 129	сушня́к 500, 512	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стру́чки 358, 359	сушони́ця 107	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стручкóвий пeрець 129, 130, 149	сходни́к 206, 515	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стручна трава 358	счíсток 390	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стручник 358, 359	сiя́ндра 379	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стричкóватий (-овий) пeрець 130	сiя́па 87, 151	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стуливу́ся 358, 359	таба́к, -а 130, 131, 132, 257, 511	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стулу́гуз 212	таба́чка 131, 149, 257	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стулилист 245, 253	табачкóвий цвiт 111	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стулиус, стулиу́ся 358, 359	табачо́к 131	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стулиуст 253	та́волга 32, 33, 77, 285, 286	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
ступeнь 433	таво́лга боло́тниста 286	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
стяга́ч 239, 413, 422	таво́лжа боло́тниста 286	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
сузик 342	таво́лжани́к, таволо́жник 33	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493
	таво́лжник 286	та́рiлочка 456, 457	толoкнeць 466	толoкнeць 466	трибу́лька 88, 198, 493

трошак 50, 76
трошин світ 321
троя н 115, 150, 293, 294, 358, 359, 492
троя нда 39, 77, 517
трубка 466
труд 353, 354
трудоуник 265
трусенічка 179
трускавець 261
трускавка 279, 491
труслін 477
трут 487, 512
трутник 497, 512
трутня к 497
трутовік 497, 512, 513, 519
труфель, труфля 496, 497
трыох-зілля 293
тріо фель 496, 497, 513
трясенець 179
трясилупки 274
тряска 156, 179, 492
трясолупки 274
трясомах 94, 150
трясілька 258
трясунка 179, 492
трясучка 179, 492, 494
тулан 352
туліпан, тульпан, тулюпан 89
тульпан півник 89
туран 442
тургун 143, 144, 152
турецьке вино 30
турецкий овес 83
турецька сосніна 13
турецька трава 82
турецьке просо 51, 95, 149
турецький горіх 106, 109
турецький горіх 105, 106
турецький хабоз 68
турія 191, 373, 451, 452
турі язїки 476, 493
турій язик 158
турніпс, турніпс 101, 152
туря 158
тут 26, 77
тутове дерево, тутовина 26
тучне зілля 277
туя 15, 75, 77, 250, 517, 521
тъмен 444
тюльпан 79, 89
тютю н 130, 131

тютю н звичайний 130, 132
тютю н махорка 131
тютю н простиий 132
тютю н справжній 131
тютюнець 131, 150
убрання божє 391
угірок, угорок 133
угірочний 368
угластий горіх 108, 152
ударник 287
удодів чобіт 321
удотки 246
ужаче зілля 288, 289
ужачка 157
ужачку 209
ужик 422
ужівка 511
ужов 410
ужовник 281, 282, 411, 483, 484
узик 342
укладник 232, 299, 304, 305, 412
уколю ка 228
укріп, укроп 119
уксусне дерево 48, 49
укусильник 164
улабнік 283
уложник 411
уман 447
умич 241
урвант 366
урієт 267
урієтнік коральковець 211
урочник 297
урут(ь) 327, 328
ускопна трава 206
усмарское древо 7
устеліземлю 425, 426
устелиполе 227, 228
устрой 87, 151
уступа вовча 306
утлыци 172
утренник 380, 381
утрихвіст
утробашень 276, 277
утробник 323, 324
ухо ведмеже 448
ушатка 19
ушенишча 165
ушівка 190
ушик 422
ушки 122
ушко 490

фаг 24
фадьоліна, фадьольнік 69
фаєрушка 140
фарбівник 267
фасоль, фасоля (китайська) 109
фасоля королянка 111
фасоля мишача 224
фасоля соя 109
фена 361, 362
фенхель 118
фіга 27
филейник, филіліньник 220
филінік, филонік 220
филінік, филіліньник 220
фіалка 322, 323
фіалка трибарвна 321
фіалка триколірна 323
фіалок 322
фігове дерево 27
фіга, фігове дерево 27
фізалис 400
фізала 110
фізала (піхотна) 110, 151
філеншики 97
філіліньник 220
фіомак 15
фіона 220
фіялка 322, 323
фіялка пахуча 322
фіялка триколірна 323
фіялковий корінь 193
фіялок 322
фолинь 406
форостінку 64
фощка 510, 512
фош 155
фоя 14
фраєрушка 150
фраїрушка 140, 141
францієвник 306, 307
французький райграс високій 85
францьовате зілля 349
фрасен 67, 77
фрицк 343
фундук 23, 77
футурайку 30, 31, 50
хабз, хабза 71, 72, 390, 428
хабзіна 71, 72, 428
хабуз 68, 428, 474, 475
хадрейнік 429
ханочки, ханьки 135
хасан, хасім, хасімова трава 485

хваліліньник 220
хвасоля 109
хвастия псячка 389
хвастник 312
хвіга, хвігове дерево 27
хвилінік, хвилінік, хвилінік 220
хвиш 155
хвіялка, хвіялка 322
хвіалковий корінь 193
хвоїна, хвоя 14
хвойка 220, 328
хвойлічник, хвойлічник 220
хвойна 14
хвоянік 16
хворостянка 64
хвостач 242
хвостики 171, 193
хвостняк 328
хвошка 155, 515
хвош 155, 156, 230, 515
хвошай 156, 492
хвошанка 155, 491
хлед (звичайний, острый) 442
хлезінь 267, 317
хлопське серце 472
хлопунець 235, 300
хлопушка 235
хлопців любов 485, 487, 493
хмелик, хмільок 422
хмелик польовий (полевий) 297
хмеліна 92, 150
хмель, хмельник, хмелюк 92
хмелик польовий 297
хміль 79, 92, 297, 422
хміль болотяний 92
хмільник 92, 149
хобда, хобза, хопта 428
холера 450, 451
холерна трава 450
холодець 201
холодильний деревей 144
холодна мят та 124
холодок 38, 76, 201
холодок звичайний 201
холошниця 506, 512
хорохоньки 135
храбіна 35
храбуєт 472-474
храбуєт боровий 268
храбуєт 474
храпуєт 472
христики 295

хрестівниця 423
хрестовий корінь 147, 148
хрестовік 312
хрестовік 465, 466, 494
хрестовник звичайний 312
хрестівниця 423
хрест-трава, хрещате зілля 205
хрещатий барвінок 294, 358
хрещатик 480, 481, 492
хрещатник 284
христів пососок 385
христів паличка 431
хрін 79, 102
хріниця 270, 271
хріниця пєся 270
хрінниця 102, 149, 150, 271
хрінниця жерюха 102
хрінок 271
хробачник 144
хробост 55
хробус 472
хробуст 472, 474
хронія 265
хрупавка 279
хрупіль 496, 497
хруставець 261
хруставка 261, 279
хрущ, хрящ 507
хрятковець 225
хупавки 453, 454
цапок 265
цап-царап 425, 426
цареві очі (очки) 275
царградська лоза 58, 78
цар-зілля, -є 463, 381, 516
цариградська верба 58
царичка 400
цар-снл 381
царські кудрі 89
царська борідка 219-220
царська свіча 404, 406
царь-зілля, -є (-зіле) 249, 250, 257, 289, 290, 304, 384, 463
царський вінець 89
цварка 445, 447
цвикла 93, 311
цвикльові бураки, цвикльовий бурак 94
цвікля 93
цвиконік 311
цвиндх 343
цвинтарник 232
цвіга 291

цвітна капуста 101, 149, 152
цвітуха 101
цебрець, цебрик, цебричок 395
цедрина 13
целідонія 261, 517
центаврія 353, 354
центифолія 39
центорія, центелія 325
центуржия 354
центурія 228, 353, 423
ценцерія 325, 353, 354
цепчик 395
церковні васильки 125
церкола 249
пеще-васі 419, 420
цетку 316, 317
цибуліне, цибуліня 165
цибулиця 87, 150
цибуля 79, 87, 165
цибуля овочєва 198
цибуля порєй 88
цибушник 29
циганка 200, 253, 304, 493
циганки 253
циганкуши 141
цидріна 13
цикорія 478, 480
цикорій 480, 481
цикорій дікий 480
цикорія 478, 480, 481, 485, 487
цикорник 481
цикута 335, 341
цинобер, циннобрань 446, 447
ципріс 15
цитвар 144
цитварне сім'я 144
цитварний полін 144
цитрін, цитріна 46
цицак 370, 417
цицаки 371
циці-васі 419
циці-капрі 55
цивотник 33, 36
цикорий 479
цілина 182
ціплянка 425, 426
цісарська корона 89, 151
цітрін 46
цітрон 46, 77
ціхонь 410
цімін 116, 117, 338, 371, 444-447
цімін 116, 117

цмiнь 445, 446
цукрiвка 437, 438, 492
цукровий бурiк (буряк) 94, 149, 152
цушки 456, 457
цьмин 444
цџ прики 141
щюцьки 456, 457
щя точка 438, 439
чабѣр 79, 123, 323, 395, 396
чабр 519
чабрѣць 123, 395
чабрик 123, 395, 396
чаєвнiк 56
чай 56
чайна трава 448
чайне дерево 56
чайне древо 78
чакiн 161, 494
чаклџ колосџе 247
чамарџшка, чамарџшок 56
чаплинник 306, 307, 309
чапол 169
чаполоть 169, 173
чаполоч 169, 170, 173
чапџга 173
чапџла 169, 173
чар-зiлѣ, чарiвне зiлѣ 387
часнiк 79, 87
часнiк гiдiячий 276, 277
часник дикий 377
часник зубковий 87, 152
часнџк 87
частџха 164, 492, 494
чахнiця 440, 441
чашки 33, 36
чашкун iстий 33
чвiрк 13, 77
чебер 123, 519
чебрѣць 123, 377, 395, 396
чебрѣць лiсовий 377
чебрець простий 378
чѣбрик 395, 396
чебрик материнка 395
чебринок, чебричок 395
чѣбрчик 123
чѣбчик 395, 396
чѣмер 246, 446
чемерика 196
чемерiця 195, 203, 204, 246, 446
чемерiця бiла (чџрна), чемернiк 196
чемериця лiсна 203, 518
чемериця лугова 204

чемернiк чџрний 196, 246
чемернiця, чемерџха 196
чемерь 246
чемирник 291
чѣмiр 196, 491
чѣпак 374
чѣперiця 503, 504
чѣпiжник 45
чѣпчик 395
чѣпчик богородишнний 395
чѣпчик степовий 395
червѣна нiтка 361, 362
червѣний смѣрек 12
чѣрвѣць 233, 281, 283
червечник 287, 288
червiчник, червiшник 83
червiшник єловий 275
червџна бзина (бузина) 72
червџна квасџля 111, 152
червџна лобџда 227
червџна сморџдина 31
червџна фасџля 111
червџна черѣшня 74
червџна я года 279
червџний бурiк (буряк) 94, 152
червоний корень 366
червџний пѣрець 129, 149
червџний пџпер 130
червџні зiркi 375
червџні порiчки 31
червџнџк 502
червџняк 500, 502, 512
червяница 368
червячник 264
черевi 230
черевѣць 230, 361, 462
черевiчки 99, 211, 236, 248, 250, 303, 304, 516, 521
черевiчки Бџжої мiтерi 314
черевiчник 381
черевичок хороший 211
черевiшник 290, 291, 381
черѣвка 361, 362
черевцi 361
черѣда 224, 374, 452, 453, 494, 519
черѣднiк 224, 374
черѣдџн 452
черѣмуха, черѣмха 43
черемшiна 43, 75
черѣпiня 115
черѣпiшинi черевiчки 236
черепашник 411

черѣт 173, 176
черѣтнiця, черетянка 173
черѣшня 11, 43
черкасики 138
черкѣс 196
черлѣна (червѣна) вѣрба 18
чернѣць 247
черника 65
чернiця 38, 65
чернобрiвѣць 140
черноклен 53
чернџтал, чернџталь 19
чернуха 246
чернушка 98, 246
чернушка рольџва 246
черомха польџва 294
черсiк 132, 149
черсак лiсовий 431
черсаки, чѣрсики 40
черствiк 499, 500, 512
чесiк 132, 150
чесалка 132
чеснiк, чеснок 87
чесник заячий, чесночок 198
чеснџк 87, 377
чесночник 363
чесночок 377
чесюга 132
четверняк 86, 150
четверолистник 160, 205, 494
четвертяк 86, 150
четверушка 160, 494
чех 112
чехра 178
чѣваиця, чѣвѣшця 107
чѣчириця 418
чѣтьр 497
чѣбрик 123, 395
чигран 147
чижик 168
чимбрiс 455
чiмџр 196
чiна 305
чинiр, чинiра 32, 77
чинбарник 353
чипiга 45
чир 497, 512
чирейник 258
чирiвка 512
чист 57
чистѣц 390

чистѣць 230, 269, 276, 284, 386, 390, 391, 406, 407, 426, 448
чистѣць болотяний 391
чистѣць лiсовий 230, 391
чiстик 230, 259, 276, 390, 406, 407, 412
чистик головний 383
чiстник 255, 256
чистнiяк 390
чисток 57
чистџтил 259, 261, 390, 391, 516
чистџха 239
чистяк 255, 259, 303, 390
чисшiк 349
чихран 147
чичџна весня на 438
чишкi 33, 36
чишкун 36
чiр 497, 512
чiснiк 87
чiсник кiнський 377, 378
чiсник побiдник 199
чiсник яринѣць 198
чiсничка 263
чiснок 87
чiчник 485, 486
чмелѣна, чмелина 370, 371
чмель, чмер 117, 445, 446, чмин 370
чмiль 117
чмин(ь) 117, 445, 446
чмурь 496
чџбиткi малi 434
чџбор, чџбрик 395
чџвник 165
чџловіча пiпорџть 158
чџловіча сила 122
чџловічий вiк 87, 151
чџрна бiбка 408
чџрна биль 461
чџрна губа 508
чџрна калiна 73
чџрна мџта 124
чџрна нѣхворџц 461
чџрна рџжа 115, 316
чџрна рожа городџва 115
чџрна сморџдина 31
чџрна трава 177-178, 304
чџрна трава борова 303
чџрна фасџля 110
чџрна чемерiця 246

чџрне зiлля, -є 250, 303, 304, 349, 408
чџрне ребрџ 272
чџрнѣць 247
чџрний горох 304
чџрний корень 483, 484, 494
чџрний мишiй 168
чџрний паслiн 398
чџрний саш 161, 493
чџрнiця 37, 38, 65, 76
чџрнiш 501
чџрнi вовчi ягоди 400
чџрнi я годи 31, 65, 78
чџрнобабка 408
чџрнџбил, чџрнџбiл, чџрнџбиль 460
чџрнџбиль 250, 261, 460, 462
чџрнџбильник 460, 461
чџрнобыль 461
чџрнџзiлля 304
чџрнџклен 52, 53, 75, 76, 516
чџрнџкленок 53, 76
чџрнџклень, чџрнџклина 53
чџрнобрiвѣць 140, 141, 150
чџрнобрiвка 141
чџрнобрiвцi 141, 149
чџрноголов 384
чџрноголовка 288, 289, 383
чџрногџз 175, 493
чџрнокленiна, чџрноклин 53
чџрнокрџрiнь 374
чџрнокудренник 390
чџрнолiз, чџрнолџз 19
чџрнџтоя 250
чџрнџтџрка 85, 150
чџрнохвџстик 172
чџрношвiт 325, 326
чџрнуха 246
чџрнушка 98, 246
чџрнушка польџва 247
чџртiв лист 216
чџртiв хлiб 370
чџртiв хлiбчик 370
чџртова борода 120, 158, 358, 359, 431, 482
чџртова борода iнiкша 432
чџртова вiшня 42, 77
чџртовѣ зеркала 258
чџртовѣ зiллѣ 487, 493
чџртовѣ насiня 471
чџртовѣ помѣло 217
чџртовѣ ребрџ 203, 342, 439, 451, 493
чџртовѣ яйцѣ 509, 513

чџртовѣ горiхи, чџртовѣ рiхи 326
чџртовѣ яйцѣ 509
чџртџполџх 132, 147, 151, 331, 450, 451, 468, 469, 471-473, 475, 476, 491
чџснiк 87
чџснiчка 263
чџтки 317
чџчка 107
чџчџрник 355, 356
чџуб, чџбатник 12
чџубаток 140, 141
чџубковѣць 29
чџубковѣць звичiйний 29
чџудофiй 403, 404
чџужеварник, чџужџварник 385, 386
чџумiк 47
чџумний корень 463
шiбальнiк 192
шiбер 123, 519
шiвiр 182, 190, 192
шiвлiя 79, 122, 393, 519
шiклак 55
шiл 448, 449
шiлiта 148
шiлашник 281, 282
шiлвiя 122, 519
шiлвiя лукова 393
шiленѣць 183, 492
шiленiця, шiлька 183
шiлинi 161, 176
шiлiй 183, 335
шiлiтра, шiлiянка 183
шiлџт 89, 152
шiлфѣй 122
шiлхвѣя 122, 393
шiльвiя 122, 393, 519
шiльнiк 459
шiльџтка 88, 151
шiмпиньџн 503, 504, 513
шiндрi 379-382, 385, 388, 390
шiнтi 379-381
шiнтi водна 396
шiнтi польџва 411
шiпка 141, 150
шiпки 140
шiпочки 140, 141, 150
шiпочник 463, 464
шiпрiн, шiфрiн, шiхвiрiн, шiхрiн 90
шiриля 366
шiрiло 364-366, 368
шiрник 7

шафран дикий 147, 197
шачавиця 107
шаш 161, 176, 177
шашіна 161, 176
швар, швара 190
шведина 49, 50, 60
швец 48, 49, 76
швігавки польові 422
швир 229
шебер 123, 519
шебернік 123
шевлій 122
шевлія, шевлія, шельвія 122, 519
шевлія лукова 393
шевлю́г 19
шеленець 183
шелест 262, 337
шелец, шелій 183
шеломниця 379
шелю́г 19, 20, 349
шелю́га 19, 20, 349
шелю́жина 17
шелюжник 349
шенда 380, 381
шепчіна, шепшіна 38, 39
шерардія (звичайна) 423
шеро́шниця 423
шерстке зілля 363
шерстяниця 174
шерстя́нка 185
шерша́к 132
шеста́к 86
шлина, шильниця 188
шильник (водяний) 164
ші́нда 414
шипар 39
шипарина 38, 39
шипі́ка 21
шиповник 38
шипча́к 38, 39
шипші́на 11, 38, 39
широколистниця 408
ші́рот па́рлист 214
шифру́н 90
шишкі́ 33, 36, 276
шівар 182
шіваре́ц білий 181, 182
шістерняк 86
шквирк, шкві́р 13, 77
шкві́рок 13
шлемі́вник, шлемник 378, 379
шма́ндра 379

шмаркоті́нє, шмаркоті́ннє, -я 399
шмель 166
шме́рка 12
шмир 184, 185, 494
шнуровий тютю́н 131
шовкі́вка 195
шовко́ва косі́ця 445
шовко́ва трава́ 82, 170
шовко́віця 26, 27, 107, 178
шовковни́ця, шовку́н 26
шовкуне́ць 82
шовчина 120, 150
шокови́ця 107
шолві́я, шолові́я 122
шоло́мни́ця 379
шолуді́вник 417
шостак 86, 150
шоцеві́ця 107
шпара́г ужиточний 201
шпа́рага, шпара́г, шпара́ги 201
шпа́раги 201, 493
шпа́раговий ря́ст 418
шпе́ргель 233, 494
шпина́т 94, 95, 149, 151, 517, 521
шпі́чка 471
шпі́нак, шпі́нат 94
шпо́ріх, шпо́ріш 223
шпо́рішки, шпо́річки 30
штано́дран 62, 76
шувар 173, 182, 190, 192, 210, 243, 493
шуварни́ця 195
шульга́ 218
шуні́ще 279
шуплі́н 38, 39
шустак 86
шушере́бок 496
шушере́пка 495, 496
шю́пшина 38, 39
ша́бра боло́тяна́ 323
шабрик 395
щав 220, 222, 514
щавá 220, 221, 222
щавка 221, 222
щавéль 220, 310
щавéль горобі́ний (гороб'я́чий) 222
щавéль кі́слий 222
щавéль на́ський (сорочий) 221
щаві́й 220
щавні́к 320, 514
щаву́х 309, 310
щав'я́н, ща́ка 222

ща́лка 221
щебер 394, 519
щебре́ць 395
щебру́шка польова́ 394
щедене́ць 44
шемелі́на 370, 371
щербáк 148, 343, 476
щербáн 343, 474, 475, 480
щербáн вели́кий 474
щербáн малі́й 480
щербане́ць (звичайний) 480
щербáч, щирбáч 343
щербéць 123, 395
щетя́чка, щетя́чка сі́риця 185
щещь 58, 77
щипéць 182, 492, 515
щир 229, 312
щира́к 499, 500
щирéй 229
щире́ць 230
щирі́ця 95, 229
щі́тка 132, 150, 431, 498, 512
щі́тка́н 498, 513
щі́тка́ня 513
щі́тка́ня жо́вта, щі́тковане́ць 498
щі́точки 431
щі́тчі́на 132, 150
щодрине́ць 44
шур, шуре́ць, шу́рій 229
шучка 174, 493
шучнік 174, 194
ю́д, ю́дик, ю́дина 36
ю́дра 273
ю́зерлі́к 310, 311
ю́зефа, ю́зефо́к 123
ю́зефа́к 123, 354
ю́рики 275, 418
ю́ринéя 471
ю́ривник 418
ю́рні́к 418, 275
я́ блі́нка 35, 516
я́ блі́нь 35
я́блока кита́йські 46
я́блоко зо́лотне 129
я́блоко лю́бовне 129, 151
я́блонка, я́блонь, -я, я́блуні́на, я́блунь 35
я́блонове зі́лле 382, 383
я́блóшник, я́блун 287, 288
я́ блу́ня 35, 288
я́блучка 293, 294
я́бронд 20, 21, 77

я́бронт, я́бруд 20, 21
я́брюдь 20
я́ вір 7, 11, 20, 30, 32, 53, 75, 76, 192, 519
я́вірниця 30
я́віро́вий ко́рнь 192
я́вор 53, 192, 519
я́воре́ць 53, 76
я́ ворик, я́ворин, я́воро́к, я́ворі́на, я́воре́нько, я́воро́нько 53
я́воря́нка 30, 76
я́галь 290, 341
я́гідка, я́гідник, я́годка, я́годник 279
я́гідку́ 57
я́гли 81, 168
я́ глі́ця 251, 290, 337, 340, 341
я́гли́чка 251, 337
я́гли́чка весе́няна́ 251
я́глох 168
я́глу́ша 81
я́года 279
я́года че́пего́ва 279, 280
я́годове дере́во 26
я́годови́шник 378, 493
я́ грес 31
Я́двига го́ла 323
я́довитий пи́рей 186
я́дрине́ць 336
я́дрорі́з 167
я́єчник 499
я́єчниця ры́жа (ца́рска) 505
я́єшник 499, 505
я́звенник 297
я́зик лі́сний 204
я́зі́чки 411, 421, 422
я́зі́чник 156
я́зі́чниця 158, 159, 491
я́зични́ця звича́йна (ліка́рська) 158

я́зичок 421
я́змин 29
я́кінт, я́кинф 89
я́кі́вка 84, 391
я́кіре́ць, я́кірці́, я́корéць, я́корці́ 311
я́кова тра́ва, я́кубі́в цві́т 465
я́лі́на 11, 12, 15, 155
я́лі́нець, я́ленéць 15, 76
я́лі́нка 155
я́лі́ця 12, 75, 155, 346, 491
я́лі́чка 155
я́лі́вець 16
я́лова бу́зина 428
я́ловéнь 476
я́лове́ц 15
я́лове́ць 11, 15, 16
я́ловий зо́лотник 289
я́ловичник 412
я́лóвник, я́ложник 258
я́ль 12
я́мелá, я́мелі́на 218
я́нгéлик 341
я́р 192, 519
я́ребу́на 35
я́ре́м, я́ре́миш 12
я́рени́ця, я́рець 83
я́рий ба́знiк 68
я́рина́ 83, 86
я́ринéць 198
я́рі́ця 83, 86, 150
я́рка 86
я́рму́ж 270
я́рник 207
я́рцві́т 90, 150
я́ сен 7, 47, 67
я́ сенéць 266, 311, 354
я́сені́на 67
я́ сень (звичайний), я́сінь 67

я́ скі́р, я́ско́рь 255
я́ смі́н 29, 77
я́снове́ць 97
я́ ско́ір 21
я́сокор боро́вий 477, 478
я́спарзета 105
я́ стер 136, 137, 439, 440
я́струбе́ць 99, 151
я́стри́бина 490, 494
я́сько́ 110
я́сьмі́н 29, 77
я́сьо 110, 111
я́тло́вина 292, 491
я́ фі́на, -и, я́фині́к, я́фирні́к, я́фі́рнік 65
я́ці́на, я́цко́, я́ць 90
я́цінт 89, 90, 151
я́чень 86
я́чмі́нь 7, 79, 86
я́чмі́нь дво́гранний 86, 152
я́чмі́нь дво́рядний 86, 152
я́чмі́нь дво́гранній 86
я́чмі́нь ді́кий 186, 187, 493
я́чмі́нь чо́тиро́гранний 86
я́чмі́нь ше́сти́гранний 86, 152
я́чмі́нь ші́сте́гранний 86
brodawnik 490
czar zielio 463
czersakij 431
krwawnyk 454
kurycza slypota 466
lopucha 470, 492
majoranek 394
mayka 244
podbyl 462
polen, polun 460
psieczye moloczko 313

Латинські наукові ботанічні назви

- Abies alba** Mill. 11, 12, 75, 346
Abies pectinata Lam. et DC. 12
Abutilon avicennae Gaertn. 317
Abutilon thcophrasti Medik. 317
 Acacia L. 45
Acer campestre L. 51, 76
Acer platanoides L. 51, 52
Acer psedoplatanus L. 20, 51, 53, 75, 76
Acer tataricum 51, 52, 53, 75
 Aceraceae 51
 Achillea L. 391, 455
Achillea inudata Kondr. 454
 Achillea millefolium L. 7, 453, 454
 Achillea nobilis 455, 493
 Achillea vulgaris L. 459
 Acinos arvensis Dandy 394
 Aconitum L. 249, 250
 Aconitum napellus L. 249, 250, 349, 411
 Acorus L. 176
 Acorus calamus L. 173, 181, 182, 188-191, 193, 195, 210, 493, 519
Actaea cimicifuga L. 247
 Actaea spicata L. 247
 Adenophora lilifolia Bess. 435
 Adonis L. 259
 Adonis aestivalis L. 259
 Adonis autumnalis L. 259
 Adonis vernalis L. 246, 259, 448
 Adoxa moschatellina L. 428, 429
 Adoxaceae 428
 Aegopodium podagraria L. 251, 290, 315, 337, 341
 Aesculus hippocastanum L. 53
 Acthusa L. 339
 Acthusa cynapium L. 339
 Agaricales 503
Agaricus alliaceus 511
Agaricus bitorquis Sacc. 503
Agaricus campestris L. ex Fr. 503
Agaricus comatus 509
Agaricus deliciosus L. 508
Agaricus emeticus 502
Agaricus flavo-virens 511
Agaricus foetens Pers. 509
Agaricus melinoides 511
Agaricus melleus Vahl. 503
Agaricus muscarius L. 504
Agaricus necator Bull. 508
Agaricus ostreatus 511
Agaricus piperatus Fr. 507
Agaricus procerus 511
Agaricus prunulus Scop. 503
Agaricus russula Sch. 506
Agaricus silfluratus 511
Agaricus subdulcis 511
Agaricus violaceus L. 506
 Agrimonia L. 186
 Agrimonia eupatoria L. 287, 393, 451, 453
 Agropyron dasyanthum Ledeb. 186
Agropyrum repens P.B. 186
 Agrostemma L. 234, 236, 402
 Agrostemma githago L. 183, 234, 235, 236, 301, 413, 477, 489, 493
 Agrostis L. 172
Agrostis alba L. 172, 173
 Agrostis spica-venti L. 173
 Agrostis stolonifera L. 172
 Agrostis tenuis Sibth. 172, 173
Agrostis vulgaris With. 172
 Ailanthus Desf.
 Ailanthus altissima Sw. 47
Ailanthus glandulosa Desf. 47
Aira caespitosa L. 174
 Ajuga L. 377
 Ajuga chamaecypitys Schreb. 376, 377, 385
 Ajuga gencvensis 375, 376
 Ajuga laxmannii L. 377
 Ajuga reptans L. 376, 377
 Alcea rosea L. 115, 317
Alchemilla acutangula Bus. 286
 Alchemilla acutiloba Opiz 286
Alchemilla vulgaris L. 286, 329, 519
 Alisma plantago-aquatica L. 163
 Alismataceae 163
Alliaria officinalis Andr. ex Bieb. 263
 Alliaria petiolata Cavara et Grandc 263
 Allium L. 198
 Allium angulosum L. 190, 198
 Allium ascalonicum L. 88, 89
 Allium cepa L. 87, 515
 Allium fistulosum L. 88, 150
 Allium oleraceum L. 198
 Allium porrum L. 7, 88
 Allium rotundum L. 198
 Allium sativum L. 87
 Allium schoenoprasum L. 198
 Allium ursinum L. 199, 223
 Allium victorialis L. 199
 Alnus L. 24
 Alnus glutinosa Gaertn. 24
 Alnus incana Moench 24
 Alnus viridis DC. 24
 Alopecurus L. 171
 Alopecurus acqualis Sobol. 171
 Alopecurus arundinaceus Poir. 172
Alopecurus fulvus Smith 171
 Alopecurus gemiculatus L. 171-172
Alopecurus nigricans Yornem. 172
 Alopecurus pratensis L. 83, 171, 493, 516
 Althaea L. 208
 Althaea officinalis L. 316
 Althaea rosea Cav. 115
 Alyssum L. 268, 368
 Alyssum calycinum L. 268
 Alyssum campestre L. 268
 Alyssum desertorum Stapt. 268
Alyssum minimum L. 268
 Alyssum montanum L. 268
 Amanita caeserica Pers. ex Schw. 505
 Amanita Hook. 506
 Amanita muscaria Hook. 504
 Amanita pantherina Secr. 505
 Amanita phalloides Secr. 505
 Amanita rubescens S.F.Gray 505
 Amanitaceae 504
 Amaranthaceae 95, 229
 Amaranthus L. 229, 230, 396
 Amaranthus caudatus L. 95, 151
 Amaranthus paniculatus L. 229
 Amaranthus retroflexus L. 229
 Amaryllidaceae 206
 Amclanchier Medik. 33
 Amygdalus communis L. 40
 Amygdalus nana 40, 77
 Amygdalus nana L. 39, 40, 77
Amygdalus persica L. 41
 Anacardiaceae 48
 Anagallis L. 230
 Anagallis arvensis L. 351
 Ananas sativus Schult. 79
 Anchusa officinalis L. 366, 368, 374
 Anemone L. 244, 250, 521
Anemone hepatica L. 251
 Anemone nemorosa L. 312
Anemone pulsatilla L. 252
 Anemone ranunculoides L. 251
 Anemone silvestris L. 251
 Anctum L. 33
 Anethum graveolens L. 118, 338
 Angelica archangelica L. 341
 Angelica sylvestris L. 340, 341
 Anisum vulgare Gaertn. 117, 151, 332, 412
 Antennaria dioica Gaertn. 443, 447
 Anthemis L. 453, 454, 457
 Anthemis cotula L. 453
 Anthemis tinctoria L. 43, 76, 364, 453
 Anthericum ramosum L. 197
 Anthoxanthum odoratum L. 169
 Anthriscus Pers. 88, 332, 333
 Anthriscus cerefolium Hoffm. 333
 Anthriscus sylvestris Hoffm. 332, 334
Anthyllis macrocephala Wend. 297
Anthyllis polyphylla Kit. 297
 Anthyllis vulneraria L. 297
 Antirrhinum majus 519
 Antirrhinum majus L. 132, 430
 Apera spica-venti Beauv. 173
 Apiaceae 328
 Apium graveolens L. 116
 Apocinaceae 69, 358
 Aposeris foetida Less. 480
 Aquilegia L. 99
 Aquilegia vulgaris L. 98, 382
 Arabis L. 267
Arabis perfoliata Lam. 266
 Araceae 191
 Arachis hypogaea L. 105
 Araliaceae 59
 Arbutus unedo L. 281
 Archangelica officinalis Hoffm. 337, 340, 341
 Arctium L. 470, 471
 Arctium lappa L. 244, 348, 373, 404, 451, 464, 469, 470, 472
Arctium majus Bernh. 469
 Arctium minus Bernh. 470
 Arctium tomentosum Mill. 470
 Arctostaphylos uva-ursi Spreng. 63
 Arenaria serpyllifolia L. 232
 Aristolochia L. 220
 Aristolochia clematis L. 200, 219
 Aristolochiaceae 219
 Armeniaca vulgaris Lam. 40, 41
 Armeria elongata Koch 352
 Armeria vulgaris Willd. 352
 Armillariella mellea Karst. 503
 Arnica montana L. 464
 Arrhenatherum P.B. 184
 Arrhenatherum Beauv. 84
 Arrhenatherum elatius L. 84, 85
 Artemisia L. 230, 375, 403, 441, 447, 460, 462
 Artemisia abrotanum L. 47, 142
 Artemisia absinthium L. 460, 461, 462
 Artemisia annua L. 460, 461
 Artemisia austriaca L. 462
 Artemisia campestris L. 143, 461
 Artemisia cina L. 144
Artemisia dniproica Klok. 461
 Artemisia dracunculus 143
Artemisia indora M.B. 462
 Artemisia marschalliana Spreng. 462
 Artemisia pontica L. 462
Artemisia procera Willd. 143, 462
 Artemisia scoparia Wald. et Kit. 462
 Artemisia vulgaris L. 95, 250, 443, 460, 462
 Arum L. 193, 194
Arum maculatum L. 193
 Arum orientale P.B. 193
 Asarum L. 7
 Asarum europaeum L. 219
 Asclepiadaceae 120, 358
Asclepias cornuti Desnen. 120
 Asclepias syriaca L. 120
 Asparagus L. 201
 Asparagus officinalis L. 198, 201
 Asperugo procumbens L. 8, 373, 409, 470
 Asperula L. 203, 423, 427
 Asperula cynanchica L. 423
Asperula galioides M.B. 410
Asperula odorata L. 426
 Asphodeline lutea Rchb. 197
 Aspidiaceae 157
Aspidium filix-mas Sw. 157
 Asplenium L. 159
Asplenium filix-femina Bernh. 158
 Asplenium ruta-muraria L. 159
Asplenium scolopendrium L. 158
 Asplenium septemtrionale Hoffm. 159
 Asplenium trichomanes L. 159
Aster acer L. 440
 Aster amellus L. 136, 439, 440, 493
Aster dracunculoides Lam. 440
 Aster linosyris Bernh. 441
 Aster salignus Willd. 137, 151
Aster tripolium L. 441
Aster villosus Benth. et Hook. 440
 Astragalus L. 299
 Astragalus cicer L. 299, 300
 Astragalus glycyphyllos L. 299
 Astrantia L. 330
 Astrantia major L. 329, 331
 Athyrium filix-femina Roth 158
 Atragena alpina L. 27
 Atriplex L. 226, 227
 Atriplex hastata L. 227
 Atriplex hortensis L. 227
 Atriplex prostrata Doucher 227
 Atriplex rosea L. 227
 Atropa belladonna L. 400
 Avena L. 84
 Avena fatua L. 87, 174, 175, 254, 515
 Avena nigra Wallr. 175
 Avena nuda L. 175
 Avena orientalis Schreb. 84, 150
Avena pubescens L. 175
 Avena sativa L. 84
Azalea pontica L. 62
Ballota L. 390
Ballota nigra L. 390
 Ballota ruderalis Sw. 390
Balsamina hortensis DC. 113
 Balsaminaceae 113, 314
 Balsamita major 315
 Barleria 462
Batrachium aquatile Wimm. 257
 Bcllis perennis L. 437, 438, 493
 Berberidaceae 28
 Berberis vulgaris L. 28
 Berberoa incana DC. 268
 Beta esculenta Gärtke subs. cicola Moq. 93
 Beta vulgaris L. 311

- Beta vulgaris subsp. esculenta Gärke 94, 368
- Beta vulgaris var. saccharifera 94
- Betonica officinalis L. 347, 391, 392, 493
- Betula L., *Betula alba* L. 23
- Betula pubescens Ehrh. 23
- Betulaceae 23
- Beckmannia cruciformis Host 175
- Bidens tripartita L. 224, 374, 452, 518
- Biota Endl. 15
- Biscutella lacvingata L. 271
- Blechnum spicant Roth 159
- Blysmus Panz. ex Scult. 188
- Bolboschoenus Palla 188
- Bolotaceae 499
- Boletus appendiculatus Fr. ex Schaeff. 500, 503
- Boletus aurantiacus Bull. ex Fr. 502
- Boletus bulbosus Schaeff ex Schroet.* 499
- Boletus calopus Fries. 501
- Boletus chrysenteron Bull. ex St.Amans 500
- Boletus edulis Bull. ex Fr. 499, 500
- Boletus luridus Fr. ex Schaeff. 502
- Boletus luteus L. ex Fr. 500
- Boletus regius Kr.* 500
- Boletus rufus Schaeff* 502
- Boletus sanguineum* 511
- Boletus scaber Gilb. 501
- Boletus subtomentosus* L. 500-501
- Boletus versipellis Fr. et Hook.* 502
- Boraginaceae 363
- Borago officinalis L. 367, 368
- Botrychium Sw. 156, 157
- Botrychium lunaria Sw. 157
- Brassica L. 264, 466
- Brassica elongata Ehrh.* 269
- Brassica napus 101, 151
- Brassica napus var. esculenta DC. 101
- Brassica oleracea accphala 270
- Brassica oleracea L. 100
- Brassica oleracea var. botrytis L. 101
- Brassica oleracea var. gongylodes 101
- Brassica rapa L. 139, 151, 267, 269
- Brassica sinapistrum Boiss. 269
- Brassicaceae, aōo Cruciferae 263
- Briza media L. 179
- Bromellaceae 79
- Bromopsis Fourr. 185
- Bromus L. 184, 185
- Bromus arvensis L. 170, 184
- Bromus inermis Leys.* 184
- Bromus mollis L. 185
- Bromus secalinus L. 182, 184
- Bryonia alba L. 433
- Bulbocodium L. 196
- Bulbocodium ruthenicum Bunge* 196
- Bulbocodium versicolor Spreng. 196
- Bunias orientalis L. 267, 331-333
- Buphtalmum speciosa Schreb.* 450
- Buplecurum rotundifolium L. 334
- Butomaceae 165
- Butomus umbellatus L. 165
- Buxaceae 47
- Buxus L. 313
- Buxus sempervirens L. 47
- Calamagrostis epigeios Roth** 173, 191, 493
- Calamintha acinos Bth.* 394
- Calendula L. 145, 454
- Calendula arvensis L. 145, 467
- Calendula officinalis L. 144, 145, 150, 151, 448
- Calistephus chinensis 150, 151
- Calla palustris L. 192, 193
- Callistephus sinensis Ness 135-137, 439
- Callitricheae 314
- Callitriche L. 314
- Callitriche autumnale L. 314
- Callitriche hermaphrodica L. 314
- Callitriche verna L. 314
- Calluna vulgaris Hill 63, 415
- Caltha palustris L. 20, 243, 244, 256, 404, 425
- Calystegia sepium R.Br. 361
- Camelina Crantz 244
- Camelina glabrata Fritsch* 272
- Camelina sativa Crantz 272, 273
- Campanula L. 207, 434, 435
- Campanula bononiensis L. 434
- Campanula glomerata L. 434
- Campanula lilifolia* L. 435
- Campanula patula L. 434
- Campanula persicifolia L. 434
- Campanula rapunculoides L. 434
- Campanula rotundifolia L. 434
- Campanulaceae 454
- Canna indica L. 91
- Cannabinaceae 91
- Cannabis sativa L. 91, 391, 411, 416
- Cannaceae 91
- Cantharcllaccac 499
- Cantharcllus 495
- Cantharcllus cibarius Fr. 499
- Capparaceae 29
- Capparis spinosa L. 29
- Caprifoliaceae 71, 428
- Caprifolium italicum 74
- Caprinus betulus L. 76
- Capsella bursa-pastoris Medik. 264, 267, 273, 274, 515
- Capsicum annum L. 129, 130, 403, 427
- Caragana Lam. 44, 45, 62, 77, 373, 425, 426
- Caragana arborescens Lam. 45
- Caragana frutex C.Koch 45, 70, 154
- Cardamine L. 111, 265, 373
- Cardamine amara L. 265
- Cardamine bulbifera Crantz* 266
- Cardamine impatiens L. 265
- Cardamine pratensis L. 265
- Carduus L. 7, 146, 147, 151, 331, 403, 423, 431, 450-452, 466-468, 470, 471, 473, 475, 476
- Carduus acanthoides L. 472
- Carduus heterophyllum* L. 474
- Carduus marianum L. 146
- Carduus palustris* L. 474
- Carduus rivularis Jacq.* 474
- Carex L. 8, 161, 189, 190, 191
- Carex acuta Good. 189
- Carex acutiformis Ehrh. 176, 190
- Carex arenaria* 191
- Carex digitata L. 190
- Carex disticha Huds. 190
- Carex gracilis Curt. 189
- Carex hirta L. 190
- Carex montana L. 191
- Carex paludosa Good.* 190
- Carex praecox Schreb. 190-191
- Carex pseudocyperus L. 191
- Carex riparia Curt. 190
- Carlina L. 203, 410, 468, 469
- Carlina acaulis L. 469
- Carlina vulgaris L. 460, 468
- Carpinus betulus L. 23
- Carpinus orientalis Mill. 308
- Carthamnus L. 147
- Carthamnus tinctorius L. 7, 8, 145-147, 151, 462
- Carum L. 117
- Carum carvi L. 103, 116, 338, 427, 445, 446, 447
- Caryophullus aromaticus 97
- Caryophyllaceae 96, 229
- Castanea sativa Mill. 24
- Castanea vulgaris Lam.* 24
- Cedrus Trew 13
- Cedrus libani A.Rich. 13, 519
- Celastraceae 49
- Celosia cristata L. 95
- Celsia orientalis L. 406
- Celtis australis L. 26
- Centaurea L. 432, 473, 476, 478
- Centaurea cyanus L. 296, 468, 471, 476, 477, 478, 493
- Centaurea diffusa Lam. 478
- Centaurea jacea L. 471, 476, 478
- Centaurea marschalliana Spreng. 478
- Centaurea phrygia L. 478
- Centaurea scabiosa L. 432, 476, 477
- Centaureum Hill 7
- Centaureum crythraca Rafn. 238, 325, 353, 354, 409, 423
- Centaureum minus Moench* 353
- Centaureum umbellatum Gilib.* 353
- Centunculus minimus L. 352
- Cephalanthera Rich. 213
- Cephalanthera longifolia Fr. 213
- Cerastium L. 232
- Cerastium caespitum Gilib.* 231
- Cerastium holostoides Fr. 231
- Cerastium vulgatum* L. 231
- Cerasus L. 42, 441
- Cerasus avium Moench 43
- Cerasus fruticosa Woron. 42, 77
- Cerasus mahaleb Mill. 42
- Cerasus vulgaris Mill. 42
- Ceratocarpus arcarius L. 227
- Ceratocephalus orthoceras DC.* 254
- Ceratocephalus testiculata Crantz 254
- Ceratophyllaceae 242
- Ceratophyllum L. 243
- Ceratophyllum demersum L. 162, 163, 242, 348
- Cerintho L. 365
- Cerintho minor L. 364
- Chaerophyllum L. 331, 332
- Chaerophyllum aromaticum L. 331
- Chaerophyllum bulbosum L. 331
- Chaerophyllum sylvestre* L. 332
- Chamaecytisus Link* 43
- Chamaecytisus zingeri Kvásková 44, 76, 77
- Chamaerion angustifolium Holub 325
- Chamomilla recutita Rauschert 458
- Chamomilla suaveolens Rydb.* 454
- Chelidonium majus L. 255, 259, 313, 391
- Chenopodiaceae 93, 215
- Chenopodium L. 226, 227
- Chenopodium album L. 226, 515
- Chenopodium bonus-henricus L. 226
- Chenopodium botrys L. 226
- Chenopodium foliosum Aschers. 226
- Chenopodium hybridum L. 227
- Chenopodium rubrum L. 227
- Chenopodium urbicum L. 226
- Chenopodium vulvaria L. 226
- Chimaphila umbellata W.Barton 345
- Chondrilla juncea L. 484
- Chondrilla latifolia Bieb. 484, 488
- Chrysanthemum balsamita Schmalh.* 142, 392
- Chrysanthemum corymbosum* L. 458
- Chrysanthemum leucanthemum* L. 455
- Chrysanthemum parthenium Pers.* 142
- Chrysanthemum segetum L. 455
- Chrysanthemum tanacetum Vis.* 459
- Chrysanthemum vulgare Bernh.* 151, 459
- Chrysosplenium alternifolium L. 278
- Cicer L. 105, 106
- Cicer arictinum L. 105, 106
- Cichorium L. 148, 480
- Cichorium endivia L. 148, 480
- Cichorium intybus L. 148, 275, 290, 477, 478, 480
- Cicuta virosa L. 335
- Cimicifuga europaica Schipcz. 247, 248
- Cimicifuga foetida auct. non L.* 247
- Cineraria palustris* L. 466
- Circaea lutetiana L. 325, 326
- Cirsium L. 147, 151, 187, 423, 450, 452, 467, 470, 471, 473-477, 488
- Cirsium arvense Scop. 473
- Cirsium canum All. 474
- Cirsium eriophorum Scop. 474
- Cirsium erisithales Scop.* 474
- Cirsium heterophyllum Hill 474
- Cirsium lanceolatum Scop.* 473, 475
- Cirsium oleraceum Scop. 248, 474
- Cirsium palustre Scop. 474
- Cirsium pannonicum Link 474
- Cirsium polonicum Iljin 474
- Cirsium rivulare All. 474
- Cirsium vulgare Ten. 473, 474
- Cistaceae 57, 320
- Cistus creticus M.B.* 57
- Cistus tauricum Presl. 57
- Citrullus lanatus Matsum et Nakai 132, 133
- Citrullus vulgaris Schrad. 133
- Citrus limon Burm. 46
- Citrus medica L. 46
- Citrus sinensis Osb. 46
- Citrus unshik Marc. 47
- Clavaria flava Sch. 498, 518
- Clavariaceae 498
- Clematis L. 253, 254
- Clematis alpina Mill.* 27
- Clematis integrifolia L. 253
- Clematis pseudoflammula Schmalh. 27
- Clematis recta L. 28, 253
- Clematis vitalba L. 27, 28, 254, 359, 408
- Clitopilus prunulus Kumm. 503
- Cnicus benedictus L. 147, 148, 151
- Cnidium dubium Thell. 339
- Cnidium venosum Koch.* 339
- Cochlearia officinalis L. 265
- Colchicum autumnale L. 197
- Comarum palustre L. 280, 493
- Commiphora myrrha 426
- Compositae 135, 136
- Conium L. 334
- Conium maculatum L. 62, 135, 183, 332-335, 338, 403, 437, 493
- Consolida S.F.Gray 249, 250, 322, 515
- Consolida ajacis Schur 99, 150, 151
- Consolida arvensis Opiz* 91, 99, 248
- Consolida regalis S.F.Gray 248, 407
- Convallaria L. 21
- Convallaria majalis L. 203, 204, 396
- Convolvulaceae 120
- Convolvulus L. 361, 426

Convolvulus arvensis L. 77, 359, 361, 519
Convolvulus purpureus L. 120
 Corallorhiza Chatel. 211
 Corallorhiza innata R. Br. 211
 Corallorhiza trifida Châtel. 211
 Coriandrum sativum L. 115, 338
 Corispermum L. 478
 Corispermum hyssopifolium L. 228
 Cornaceae 60
 Cornus mas L. 60, 350
Cornus sanguinea L. 50, 60, 76
 Coronaria flos-cuculi A.Br. 236, 493
 Coronilla varia L. 294, 301, 302
 Cortinariaceae 506
 Cortinarius violaceus Fr. 506
 Corydalis Vcnt. 200, 263, 347
 Corydalis cava Schw. et Kocr. 262
 Corydalis solida Sm. 363
 Corylaceae 22
 Corylus L. 23
 Corylus avellana L. 22
 Corylus maxima Mill. 23
 Cotinus coggigria Scop. 7, 47, 48, 76, 204
 Cotoneaster integerrimus Medik. 33, 36
Cotoneaster vulgaris Lindl. 33
 Crambe L. 267, 331
 Crambe tataria Sebeök 270
 Crassulaceae 275, 453
 Crataegus oxyacantha L. 36, 39, 76
 Crepis L. 489
 Crepis biennis L. 489
 Crepis lodomericensis Doss. 489
 Crepis tectorum L. 489
 Crinitaria Cass. 441
Crinitaria linosyris Less. 441
Crinitaria villosa Gross. 440
 Crocus L. 197, 198, 208, 476
 Crocus heufelianus Herb. 371
 Crocus reticulatus Stev. ex Adam 196, 208, 209
 Crocus sativus L. 90, 147
Crocus variegatus Hop. et Horn. 208
 Cruciferae 100
 Crucianella L. 423
 Cucubalus bacciferus L. 236
Cucumis melo L. 133
 Cucumis sativus L. 133, 403
 Cucurbita L. 135
 Cucurbita maxima Duch. 134, 135

Cucurbita pepo L. 133, 134, 135
 Cucurbitaceae 132, 433
 Cupressaceae 15
 Cupressus L. 15
 Curcuma zedoaria 7, 144
 Cuscuta L. 362, 426
 Cuscuta epilinum Weihe 361
 Cuscuta europaea L. 362
 Cuscuta monogyna Vahl 362
 Cuscuta trifolii Bab. 362
 Cuscutaceae 361
 Cyclamen europacum L. 119
 Cydonia oblonga Mill. 33
Cydonia vulgaris Pers. 33
Cynanchum vincetoxicum R.Br. 358
 Cynara scolymus L. 145, 151
 Cynoglossum officinale L. 374
 Cynosurus cristatus L. 180, 190, 493
 Cyperaceae 187
 Cypripedium L. 203, 211
 Cypripedium calceolus L. 211, 215, 407
 Cytisus L. 43, 349, 395
Cytisus laburnum L. 44
 Cytisus biflorus L'Her. 44
Cytisus ruthenicum Fisch. 44
Cytisus scoparius Link. 44
Dactylis glomerata L. 179, 516
 Dactylorhiza Nevski 216
 Dactylorhiza maculata Vermeulen 216
 Dahlia pinnata Cav. 139
Dahlia variabilis Desf. 139
 Daphne encorum L. 57
 Daphne mezereum L. 50, 57, 75, 515
 Datura stramonium L. 143, 335, 402, 469, 479
Daucus carota var. *sativa* Hoffm. 119
 Daucus sativus Roehl. 119, 269, 342
Delphinium ajacis L. 99
Delphinium consolida L. 91, 248, 407
 Delphinium cuneatum Stev. ex DC. 249
Delphinium elatum L. 249, 250
 Dentaria bulbifera L. 266
 Deschampsia caespitosa Beauv. 174
 Descurania sophia Webb ex Prantl 264
 Dianthus L. 96, 97, 141, 145, 235, 238, 239, 391, 448, 454
 Dianthus barbatus L. 96

Dianthus campestris Bieb. 238
 Dianthus carthusianorum L. 97, 238
 Dianthus caryophyllus L. 96, 97, 238
 Dianthus deltoides L. 97, 238
 Dianthus stenocalyx Juz. 238
 Dichostylis Beauv. ex Lest. 188
 Dictamnus albus L. 311, 354
 Dictamnus fraxinella Pers. 311
 Digitalis L. 408
Digitalis ambigua Murr. 412
 Digitalis grandiflora Mill. 412
 Digitaria sanguinalis Scop. 168, 493
Digraphis arundinacea Trin. 82
 Dipsacaceae 132, 430
 Dipsacus L. 132
Dipsacus fullonum L. 132
 Dipsacus sativus Scholl. 131, 150, 431
 Dipsacus silvestris Huds. 431
 Dipteryx odorata 169
Draba verna L. 269
 Dracocephalum moldavica L. 121
 Dracocephalum ruyschiana L. 383
 Drosocra rotundifolia L. 275
 Dryopteris Adans. 410
 Dryopteris filix-mas Schott 157, 160, 289, 514
Dusckekia viridis Opiz 24
Ecballium elaterium A.Rich. 433
 Echinochloa crusgalli Beauv. 168, 169, 493
 Echinops L. 468
 Echinops sphaerocephalus L. 467
Echinopspermum lappula Lehm. 372
 Echium maculatum L. 366
Echium rubrum Jacq. 366
 Elaeagnaceae 58
Elaeagnus hortensis M.B. 58
 Elaeagnus angustifolia L. 58
 Elatinaceae 320
 Elatine L. 320
 Elatine absinastrum L. 320
 Elatine hydropiper L. 320
 Elcocharis R.Br. 188
 Elcocharis palustris Roem. et Schult. 188
 Elodea canadensis Michx. 167
 Eischoltzia Willd. 142
Elymus arenarius L. 186
 Elytrigia repens Newski 151, 184, 186, 493
 Empetraceae 48

Empetrum nigrum L. 48
 Ephedra vulgaris Rich. 16
 Ephedraceae 16
 Epilobium L. 324
Epilobium adnatum Griseb. 324
 Epilobium montanum L. 436
 Epilobium palustre L. 324
 Epilobium roscum Schreb. 324
 Epilobium tetragonum L. 324
 Epipactis Zinn 213
 Epipactis arthrocnemum Sch. 213
 Epipactis helleborine Crantz 213
Epipactis latifolia All. 213
 Epipactis palustris Crantz 213
 Equisetaceae 155
 Equisetum L. 156, 230, 516
 Equisetum arvense L. 7, 153, 155, 328, 384, 515
 Equisetum fluviatile 156
 Equisetum hyemale L. 156
 Equisetum palustre L. 156
 Equisetum sylvaticum L. 156
 Eragrostis minor Host 177
 Eragrostis pilosa Beauv. 178
Eragrostis poaeides Beauv. 177
 Erica vulgaris L. 63
 Ericaceae 61
 Erigeron L. 441, 443
 Erigeron acer L. 441-443
 Erigeron canadensis L. 442, 444
 Eriophorum L. 187, 188
Eriophorum angustifolium Honck. 187
 Eriophorum polystachion L. 187
 Eriophorum vaginatum L. 187
 Eriophorum latifolium Hoppe 187
 Erodium L'Her. 308
 Erodium cicutarium L'Her. 307, 309
 Erophila verna Bess. 269
 Erucastrum erectatum Kotov 269
Erucastrum elongatum Rechb. 269
Ervum lens L. 107
 Eryngium L. 330, 331
 Eryngium campestre L. 330, 331
 Eryngium planum L. 330
 Erysimum austriacum Baumg. 264
Erysimum canescens Roth. 265
 Erysimum cheiranthoides L. 264
 Erysimum diffusum Ehrh. 265
Erysimum officinale L. 264
Erythraea centaurium Pers. 350
 Erythronium dens-canis L. 200

Eupatorium L. 437
 Eupatorium cannabinum L. 436
 Euphorbia L. 314, 487, 489
 Euphorbia amygdaloides L. 314
 Euphorbia cyparissias L. 313, 314, 518
 Euphorbia pilosa L. 430
 Euphorbiaceae 113
 Euphrasia L. 8, 416
Euphrasia officinalis L. 415
 Euphrasia stricta D.Wolff ex J.F.Lchm. 415, 416
 Euprasia odontites L. 416
 Evonymus L. 50
 Evonymus europaea L. 49, 50, 76, 77
 Evonymus verrucosa Scop. 50, 78
Evonymus vulgaris Mill. 49
Faba bona Medik. 106, 357
 Fabaceae 43, 103, 289
 Fagaceae 24
 Fagopyrum esculentum Moench 93
Fagopyrum sagittatum Gilib. 93
 Fagopyrum tataricum Gaertn. 93, 224, 225
 Fagus silvatica L. 24, 391
 Falcaria Rivini Host 336
 Falcaria vulgaris Bernh. 167, 336
 Festuca L. 182, 183
 Festuca duriuscula 182
 Festuca ovina L. 178, 182, 183, 494
 Festuca sulcata Hack. 182, 183, 494
 Festuca trachyphylla Krajina 182
 Ficaria L. 521
 Ficaria verna Huds. 254, 255, 357
 Ficus carica L. 26, 27, 41, 76
 Ficus sycomorus L. 27
 Filago arvensis L. 443, 445
 Filipendula Mill. 285, 286
 Filipendula denudata Fritsch 285, 286
Filipendula hexapetala Gilib. 272, 285
Filipendula ulmaria Maxim. 285
 Filipendula vulgaris Moench 272, 285
Foeniculum officinale All. 117
 Fomes Fr. 497
 Fragaria L. 280, 296
 Fragaria collina L. 58
 Fragaria vesca L. 58, 76, 279, 280
 Fragaria viridis Duch. 279, 280
 Frangula Mill. 54
 Frangula alnus Mill. 54
 Fraxinus L. 266

Fraxinus excelsior L. 67
 Fritillaria L. 89, 332
 Fritillaria imperialis L. 89
 Fritillaria meleagris L. 199
 Fumaria officinalis L. 263
 Fumariaceae 262
Gagea Salisb. 197, 198
 Gagea lutea Kcr. — Gawl. 198
 Gagea pusilla Schult. et Schult. 198
 Galanthus L. 206-208
 Galanthus nivalis L. 200, 206-208, 312
 Galatella dracunculoides Nees. 440
Galatella punctata DC. 440
 Galega officinalis L. 298
 Galcobbolon luteum Huds. 388, 389
 Galcopsis L. 473, 386, 391
 Galcopsis ladanum L. 386
 Galcopsis pubescens Bess. 386
 Galcopsis tetrahit L. 386
 Galium L. 301, 424, 425, 427
 Galium aparine (spurius) L. 8, 425, 427
 Galium Biebersteinii Ehrend. 410
 Galium mollugo L. 426
 Galium odoratum Scop. 426, 427
Galium tricorne With. 427
 Galium tricornutum Dandy 427
 Galium verum L. 424, 425, 427
 Genista L. 395, 407
 Genista tinctoria L. 43, 76, 298
 Gentiana L. 203, 211, 235, 236, 239, 354-356, 417
 Gentiana amarella L. 356
 Gentiana asclepiadea L. 355
Gentiana axillaris Murb. 356
 Gentiana cruciata L. 355, 356
 Gentiana pneumonanthe L. 356
 Gentiana verna L. 356
 Gentianaceae 353
 Geraniaceae 305
 Geranium L. 305, 306, 308, 309
Geranium cicutarium L. 309
 Geranium columbinum L. 308
 Geranium dissectum L. 308
 Geranium molle L. 308
 Geranium palustre L. 307, 309
 Geranium pratense L. 306
 Geranium rotundifolium L. 308
 Geranium sanguineum 305, 306, 308
 Geranium sylvaticum L. 308
 Geranium phaeum L. 308

- Geum L. 284
 Geum rivale L. 284
 Geum urbanum L. 96, 283
 Gladiolus L. 210
 Gladiolus communis L. 90, 91, 210
 Gladiolus imbricatus L. 210
 Glauch maritima L. 351
 Glaucium corniculatum Curt. 261, 262
 Glechoma hederacea L. 381, 382, 397
 Glyceria R. Br. 181, 182
Glyceria aquatica Wahlenb. 181, 191
 Glyceria fluitans R.Br. 181, 182
 Glyceria maxima Holmb. 181
Glyceria spectabilis Mert. et Koch 181
 Glycine hispida Maxim. 109
 Glycine max Merr. 109
 Glycyrrhiza L. 45
 Glycyrrhiza echinata L. 300
 Glycyrrhiza glabra L. 300
 Gnaphalium L. 445
Gnaphalium arenarium L. 445
Gnaphalium arvense L. 443
Gnaphalium dioicum L. 443
 Gnaphalium sylvaticum L. 443, 445
 Goniolimon tataricum Boiss. 352
 Gossypium L. 115
 Gramineae 79, 167
 Gratiola officinalis L. 408
 Grossularia reclinata Mill. 30, 31, 38, 76, 423
 Gymnadenia R.Br. 214
 Gymnadenia conopsea R.Br. 211, 213
 Gymnadenia odoratissima Rich. 213
 Gypsophilla L. 237, 238
 Gypsophilla muralis L. 237
 Gypsophilla paniculata L. 228, 237, 238
 Gyromitra esculenta 495
Haloragaceae 327
 Hedera helix L. 59, 382, 398
 Hedysarum L. 301
 Helianthemum nummularium Mill. 320
Helianthemum vulgare Gaertn. 320
 Helianthus annuum L. 138, 139, 448, 457
 Helianthus tuberosus L. 139, 151
 Helichrysum Mill. 117, 444
 Helichrysum arnarium Moench 117, 371, 445-447
 Helictotichon pubescens Pilg. 175
 Helleborus L. 246
 Helleborus niger L. 196, 246
 Helleborus viridis L. 246
 Helvella esculenta Pers. 495
Hemerocallis flava L. 87
 Hemerocallis lilio-asphodelus L. 87, 151
 Hepatica Mill. 252
 Hepatica nobilis Mill. 251, 252, 312
Hepatica triloba Gillib. 251
 Heraclum L. 331, 332
 Heraclium sibiricum L. 229, 334, 337, 343
 Heraclum spondylium L. 7, 343
 Herniaria L. 234
 Herniaria glabra L. 233, 407, 412
 Herniaria hirsuta L. 233
 Hesperis matronalis L. 100
 Hieracium L. 420, 444, 445, 447, 490, 491
 Hieracium alpinum L. 490
 Hieracium auranthiacum L. 490
 Hieracium auricula Lam. et DC. 490
 Hieracium pilosella L. 385, 438, 490, 493
 Hierochloë borealis R. et Sch. 169
 Hierochloë odorata Beauv. 169, 173, 493
 Hippocastanaceae 53
 Hippophae rhamnoides L. 58
 Hippuridaceae 328
 Hippurus L. 328
 Hippuris lanceolata Retz. 328
Hippuris vulgaris L. 328
 Holeus lanatus L. 174
 Hordeum distichon L. 85, 86, 151
 Hordeum vulgare L. 86
 Hottonia palustris L. 349
 Hottonia ulustris L. 328
 Humulus lupulus L. 92, 361, 422
 Hyacinthus orientalis L. 89
 Hydnaceae 497
 Hydnum Fr. 497, 514
Hydrangea hortensis Smith 30
 Hydrangea macrophylla Scr. 30
 Hydrangaceae 29
 Hydrocharis morsus-ranae L. 166
 Hydrocharitaceae 166
 Hyoscyamus L. 313, 402
 Hyoscyamus niger L. 334, 335, 339, 398, 400-403, 407
Hyoseris foetida DC. 480
 Hyossopus officinale L. 366
 Hypericaceae 318
 Hypericum montanum L. 320
 Hypericum perforatum L. 275, 318, 319, 355
 Hypochaeris L. 481
 Hypochaeris radicata L. 480
 Hypopithys monotropa Grantz 346
 Hyssopus officinalis L. 123, 239, 354
Iliaceum anisatum L. 117
 Illiaceum anisum 151
 Impatiens balsamina L. 113
 Impatiens noli-tangere L. 314
 Inula L. 447-449, 453
Inula dysenterica L. 449
 Inula helenium L. 405, 449, 468
 Inula hirta L. 448, 449
 Inula oculus-christi L. 448
Inula pulicaria L. 449
 Inula salicina L. 448
 Ipomaea L. 197
 Ipomaea purpurea Roth 89, 120, 199
 Iridaceae 90, 208
 Iris L. 91, 209, 210
 Iris germanica L. 90, 91
 Iris pseudoacorus L. 90, 209, 210
 Iris pumila L. 210
 Iris sibirica L. 210
 Isatis tinctoria L. 7, 267
 Isopyrum thalictrium L. 247
Ityphallus impudicus Fr. 509
Jasione montana L. 436
 Juglandaceae 22
 Juglans L. 53
 Juglans regia L. 7, 22
 Juncaceae 194
 Juncaginaceae 163
 Juncus L. 176, 177, 188-190, 191, 192, 194, 195, 291
 Juncus bufonius L. 195
 Juncus conglomeratus L. 195
 Juncus effusus L. 194
Juncus leersii Marss. 195
 Juncus trifidus L. 194, 195
 Juniperus L. 15, 16
 Juniperus communis L. 15, 16
 Juniperus sabina L. 16
 Juniperus sibirica Burgsd. 15
Jurinea cyanoides Reshb. 471
 Jurinea pseudocyanoides Klok. 471
 Jurinea stoechadifolia DC. 471
Knautia arvensis Coult. 430, 432
 Kochia Roth 95
 Kochia scoparia Schrad. 95
 Koeleria cristata Pers. 178, 180
Koeleria gracilis Pers. 178
Labiatae 120, 375
 Laburnum anagyroides Medik. 44, 77
 Lactarius deliciosus Fr. 508
 Lactarius piperatus S.F.Gray 507
 Lactarius torminosus S.F.Gray 508
 Lactuca L. 149
 Lactuca sativa L. 148, 149, 227
Lactuca scariola L. 488
 Lactuca serriola Torner 149, 278, 488
 Lagenaria ciccraria Standl 166
Lagenaria vulgaris Ser. 134, 166
 Lamium L. 66, 376, 381, 382, 385, 387, 388, 390, 396
 Lamium album L. 387, 389
 Lamium amplexicalle L. 388
Lamium galeobdolon Crantz 388
 Lamium maculatum L. 388
 Lamium purpureum L. 388
Lappa major Gaertn. 469
 Lappa minor DC. 470
Lappa tomentosa Lam. 470
Lappula echinata Fritsch 372
Lappula myosotis Moench 372
 Lappula squarrosa Dumort. 372
 Larix Mill. 12
 Larix decidua Mill. 12
Larix europaea DC. 12
 Lasercpitium L. 246, 344
 Lasercpitium hispidum Ricb. 344
 Lasercpitium latifolium L. 344
 Lathraea L. 419
 Lathraea squamaria L. 275, 405, 418
 Lathyrus L. 298, 303, 305
 Lathyrus niger Bernh. 299, 304
 Lathyrus odoratus L. 108
 Lathyrus pratensis L. 305
 Lathyrus sativus L. 108, 291
 Lathyrus sylvestris L. 305
 Lathyrus tuberosus L. 304
 Lathyrus vernus Bernh. 303, 304
 Lauraceae 28
 Laurus nobilis L. 7, 28
 Lavandula angustifolia Mill. 121
 Lavandula officinalis Schaix. 121
 Lavandula spica L. 121
 Lavatera thuringiaca L. 267, 317
Leccinum scabrum S.F.Gray 501
Leccinum aurantiacum S.F.Gray 502
 Ledum palustre L. 61
 Leguminosae 43
 Lemna L. 159
 Lens culinaris Medik. 106, 107, 292
Lens esculenta Moench 107, 292, 481
 Lentibulariaceae 420
 Leontodon L. 481, 482, 485, 486
 Leontodon autumnalis L. 481
 Leontopodium L. 445
 Leontopodium alpinum Cass. 442, 444
 Leonurus L. 376, 389
 Leonurus cardiaca L. 389
 Lepidium L. 270, 271
 Lepidium draba L. 271
 Lepidium latifolium L. 271
 Lepidium perfoliatum L. 271
 Lepidium ruderalis L. 169, 270
 Lepidium sativum 102, 111, 273
Leucanthemum segetum Stank. 455
 Leucanthemum vulgare Lam. 136, 295, 455-459
 Leucocjum vernum L. 207, 208
 Levisticum officinalis Koch 118, 256, 340, 341
 Leymus arnarius Hochst. 186
 Ligustrum L. 69
 Ligustrum vulgare L. 50, 68, 69
 Liliaceae 87, 195
 Lilium L. 199, 240
 Lilium candidum L. 89
 Lilium martagon L. 199, 203
 Limoniaceae 352
 Limonium Mill. 353
Limonium latifolium Kuntze 353
 Limonium platyphyllum Lincz. 353
 Limonium sareptunum Gams. 353
Limonium tomentellum Kuntze 353
 Limosella aquatica L. 409
 Linaceae 310
 Linaria Mill. 238, 406, 483
 Linaria bieborstcinii Bess. 407
 Linaria genistaeifolia Mill. 407
 Linaria vulgaris Mill. 266-267, 406, 407, 412
 Linosyris Cass. 440, 441
 Linosyris vulgaris Cass. 441
 Linosyris villosa DC. 440, 441
 Linum L. 310, 406, 441
 Linum catharticum L. 310
 Linum flavum L. 310
 Linum usitatissimum L. 112
 Linum ovata R.Br. 211, 213
 Lithospermum L. 364
 Lithospermum officinale L. 364
 Lolium L. 183, 184
 Lolium perenne L. 183, 184
 Lolium temulentum L. 183, 226, 402, 493
 Lonicera L. 69, 73, 75
 Lonicera caprifolium L. 74, 75
 Lonicera xylosticum L. 73, 75
 Loranthaceae 217
 Loranthus Jacq. 217
 Loranthus turopeus Jacq. 217
 Lotus L. 106
 Lotus corniculatus L. 298
Lotus messanensis 298
 Lupinus hirsutus L. 103
 Luzula pallascens Sw. 195
 Luzula pilosa Willd. 195
Lychnis alba Mill. 236
 Lychnis chalcedonica L. 97, 150, 151
Lychnis vespertina Sibth 236
Lychnis viscosa L. 234
 Lycium barbarum L. 70, 71, 77
Lycium halimifolium Mill. 70
 Lycium ruthenicum Murr. 71
Lycium vulgare Dun. 70
 Lycoperdaceae 510
Lycoperdon bovista L. 510
 Lycoperdon gemmatum Batsch 510
Lycoperdon perlatum Pers. 510
 Lycopodiaceae 153
 Lycopodium clavatum L. 7, 153, 154
 Lycopsis arvensis L. 369
Lycopsis pulla L. 370
 Lycopus L. 396
 Lycopus europaeus L. 393, 396, 397
 Lycopus exaltatus L. 396, 397
 Lycopodium L. 155
 Lycopodium anceps Wallr. 154
Lycopodium complanatum L. 154
 Lysimachia nummularia L. 350
Lysimachia thyrsiflora L. 350
 Lysimachia vulgaris L. 349
 Lythraceae 323
 Lythrum L. 324
 Lythrum salicaria L. 323
 Lythrum portula D.F.Webb 323
 Lythrus salicaria L. 324

- Lythrum sativus* 151
Magnolia L. 29
Magnoliaceae 29
Majanthemum bifolium F.W.Schmidt 201, 202, 378
Majorana hortensis Moench 123, 394
Malachium aquaticum Fr. 231
Malus domestica Borkh. 35
Malva L. 208, 315, 316, 381
Malva crispa L. 114, 316
Malva exisa Reinchenb. 316
Malva mauritiana L. 316
Malva neglecta Wallr. 315, 316
Malva rotundifolia L. 315
Malva sylvestris L. 316, 317
Malva verticillata L. 114
Malva vulgaris Ten. 315
Malvaceae 114, 315
Mandragora officinarum 7, 206, 400-402
Marrubium L. 380, 381, 382, 385, 388-390, 396, 411
Marrubium peregrinum L. 379
Marrubium vulgare L. 379, 380
Marsilea quadrifolia L. 160
Marsileaceae 160
Matricaria L. 142, 453, 457
Matricaria chamomila L. 454, 458
Matricaria parthenium L. 142
Matricaria recutita L. 458, 466
Matthiola R. Br. 100
Matthiola annua Sweet 100
Matthiola incana R. Br. 100
Medicago L. 290
Medicago falcata L. 290
Medicago minima Bartolini 291
Medicago sativa L. 104
Melampyrum L. 414, 415
Melampyrum arvense L. 414
Melampyrum nemorosum L. 413
Melampyrum pratense L. 414
Melampyrum saxosum Baumg. 414
Melampyrum sylvaticum L. 414
Melampyrum cristatum L. 414
Melandrium Rochl. 234, 413
Melandrium album Garcke 236
Melica L. 179
Melica nutans L. 178
Melilotus Mill. 104, 291
Melilotus coerulea Desr. 103
Melilotus officinalis Pall. 291, 292, 407, 425
Melissa officinalis L. 150, 276
Melittis L. 377, 385
Melittis melissophyllum L. 122, 385, 388
Melittis sarmatica Klok. 388
Melo sativa Sag. 133, 134
Mentha L. 124, 125, 382, 388, 396, 397
Mentha arvensis L. 397
Mentha crispa L. 125
Mentha piperita L. 124, 397
Mentha pulegium L. 397
Mentha ukrainica Klok. 124, 125
Menyanthes trifoliata L. 165, 355, 357
Mercurialis L. 252
Mercurialis annua L. 312
Mercurialis perennis L. 312
Mespilus germanica L. 36
Meum L. 356
Milium effusum L. 170
Molinia caerulea Moench 177
Molucella laevis L. 121
Monotropa hypopithys L. 346
Moraceae 26
Morchella esculenta St. Fm. 495, 496
Morsus diaboli 432
Morus L. 27, 76
Morus alba L. 26
Morus nigra L. 26
Myosotis L. 372, 410
Myosotis alpestris Koch. 372
Myosotis arenaria Schrad. 372
Myosotis arvensis Hill 372
Myosotis intermedia Link. 372
Myosotis palustris L. 371
Myosoton aquaticum Moench 231
Myosurus minimus L. 254
Myricaria germanica Desv. 56
Myriophyllum spicatum L. 327
Myriophyllum verticillatum L. 327
Myrtaceae 59
Myrtus L. 59
Myrtus communis L. 59
Najadaceae 163
Najas marina L. 163
Narcissus L. 136
Nardus stricta L. 185, 311
Nasturtium R.Br. 151, 265
Nasturtium officinale R. Br. 111
Naumburgia thyrsoflora Rehb. 350
Nelumbium speciosum Willd 181
Neottia nidus-avis Rich. 212
Nepeta L. 381
Nepeta cataria L. 382, 382, 397
Nepeta nuda Smalh. 380
Nepeta pannonica L. 380, 381
Nerium oleander L. 69, 70
Neslia paniculata Desv. 273
Nicotiana rustica L. 130, 131
Nicotiana tabacum L. 130, 131
Nigella arvensis L. 246
Nigella damascena L. 98, 151
Nigella sativa L. 98, 246
Nonca (Nonnea) pulla DC. 370
Nuphar L. 516
Nuphar luteum Sm. 239-242, 404
Nymphaea alba L. 192, 239-242, 404, 430
Nymphaea lotus L. 181
Nymphaeaceae 239
Ocimum basilicum L. 123, 125, 312, 354, 365, 376, 377, 384, 394, 411, 412, 415, 477
Odontites Ludw. 416
Odontites rubra Opiz 416
Odontites scrotina Dum. 416
Odontites vulgaris Moench 416
Oenanthe aquatica Poir. 338
Oenanthe phellandrium Lam. 338
Ocnothera biennis L. 326
Olea europaea L. 58-59, 69
Oleaceae 67
Onagraceae 324
Onobrychis gracilis Bess. 104, 301
Onobrychis vicifolia Scop. 104
Ononis L. 290
Ononis arvensis L. 289
Ononis hircina Jack. 289
Ononis spinosa L. 290
Onopordon L. 467
Onopordon acanthium L. 473, 475
Onopordum L. 467, 476
Onopordum acanthium L. 475
Onosma echioides L. 364
Onosma visianii Clementi 364
Ophioglossaceae 156
Ophioglossum vulgatum L. 156
Orchidaceae 91, 211
Orchis L. 91, 213-216
Orchis bifolia 214
Orchis maculata L. 216
Orchis militaris L. 215
Orchis morio L. 215
Origanum majorana L. 123
Origanum vulgare L. 226, 227, 365, 391, 394
Ornithogalum umbellatum L. 201
Ornithopus perpussilus L. 300
Ornithopus sativus Brot. 104
Orobanchaceae 419
Orobancha L. 396, 419, 420
Orobancha alba Steph. 419
Orobancha coerula Vill. 419
Orobancha clatior Sutt. 419
Orobancha epithymum DC. 419
Orobancha major L. 419
Orobancha purpurea Jacq. 419
Orobancha ramosa L. 419
Orobis vernum L. 303
Orthilia secunda House 344-346
Oryza sativa L. 82
Oxalidaceae 309
Oxalis acetosella L. 309
Oxytropis pilosa DC. 300
Oxycoccus palustris Pers 66
Oxycoccus quadripetalus Gilib. 66
Padus avium Mill. 43, 204
Padus racemosa Lam. 43
Paconia L. 210
Paconia tenuifolia L. 243
Paconia officinalis L. 98
Panicum L. 168
Panicum crusgalli L. 168
Panicum miliaceum L. 81, 168, 363
Panicum sanguinale L. 168
Papaver L. 261
Papaver argemone L. 261, 262
Papaver orientale L. 262, 515, 520
Papaver rhoeas L. 261
Papaver somniferum L. 100, 262
Papaveraceae 259
Paris quadrifolia L. 115, 203, 205, 518
Parnassia palustris L. 278
Parnassiaceae 278
Pastinaca sativa L. 343
Pecceales 495
Pedicularis L. 418
Pedicularis comosa Schmalh. 417
Pedicularis kaufmannii Pinzg. 417
Pedicularis palustris L. 418
Peganaceae 310
Peganum harmala L. 310, 311
Peplis portula L. 323
Persica vulgaris Mill. 41, 75
Petasites albus Gaertn. 464
Petasites hybridus Gaertn. 463, 464
Petasites officinalis Moench 463
Petroselinum crispum A.W.Hill 116, 340
Petroselinum sativum Hoffm. 116
Peucedanum L. 332, 342, 408
Peucedanum lubimenkoanum Kotov. 342
Peucedanum orcoselinum Moench 342
Peucedanum palustre Moench 342
Peucedanum silvestre DC. 356
Peucedanum cervaria Cuss. 342
Phalaris canariensis L. 168
Phalaroides arundinacea Rausch. 82
Phallaceae 509
Phallus impudicus L. 509
Pharbitis purpurea Voigt 120
Phascolus coccineus L. 110
Phascolus vulgaris L. 109
Philadelphus L. 70
Philadelphus coronarius L. 29
Phlucum alpinum L. 83
Phlucum pratense L. 83, 151, 516
Phlomis L. 385
Phlomis pungens Willd. 386
Phlomis tuberosa L. 385
Phragmites Adans. 177
Phragmites australis Trin. ex Steud. 173, 321
Phragmites communis Trin. 173, 176, 177, 188, 189, 192, 484
Phyllitis scolopendrium Newm. 158
Physalis alkekengi L. 399
Phythcuma orbiculare L. 435
Phythcuma spicatum L. 435
Phytolacca americana L. 95
Phytolaccaceae 95
Picca abies Karsten 11, 12, 14, 76, 191
Picea excelsa Link 12
Picris hieracioides L. 479, 481
Pimpinella L. 117, 341
Pimpinella anisum L. 117, 332
Pimpinella saxifraga L. 336, 342, 343
Pinaceae 11
Pinguicula L. 420
Pinguicula vulgaris L. 420
Pinus L. 7
Pinus cembra L. 13, 20, 76
Pinus montana Mill. 13
Pinus mughus Scop. 13
Pinus mugo Turra 13, 14
Pinus sylvestris L. 76
Piper nigrum 130
Pisum sativum L. 106, 108, 151
Plantaginaceae 421
Plantago L. 163, 391, 421, 422
Plantago arenaria W.K. 422
Plantago indica L. 422
Plantago lanceolata L. 421, 422
Plantago major L. 385, 408, 421, 487
Plantago scabra Moench 422
Platanaceae 32
Platanthera bifolia Rich. 204, 214, 396
Platanus occidentalis L. 32
Platanus orientalis L. 32
Poa L. 172, 180, 182, 188, 493
Poa trivialis L. 178
Polcomniaceae 362
Polycnemum arvense L. 225
Polycnemum minus Kitt. 225
Polygala vulgaris L. 312
Polygalaceae 312
Polygonaceae 92, 220
Polygonatum Mill. 202, 204, 412
Polygonatum multiflorum All. 202-204, 213
Polygonatum odoratum Druce 202-204
Polygonatum officinale All. 202, 518
Polygonum L. 222, 223, 225
Polygonum amphibium L. 222
Polygonum aviculare L. 222, 223, 225
Polygonum bistorta L. 222, 223
Polygonum convolvulus L. 224, 225
Polygonum demetorum L. 224, 225
Polygonum fagopyrum L. 93
Polygonum hidropiper L. 223
Polygonum hipanicum Klok. 224
Polygonum hydropiper L. 222, 225
Polygonum hypanicum Klok. 225
Polygonum orientale L. 93
Polygonum persicaria L. 222, 224, 225, 449
Polygonum tataricum L. 93, 224
Polypodium filix-mas Roth 157
Polypodium vulgare L. 7, 160
Polyporaceae 497
Polyporus Mich. ex Fr. 497
Polystichum lonchitis Roth. 90
Populus L. 20

- Populus alba* L. 20
Populus balsamifera L. 22
Populus nigra L. 21, 22
Populus pyramidalis L. 20, 76
Populus tremula L. 21, 473, 502, 505
Portulaca oleracea L. 96, 150, 151
Portulacaceae 96
Potamogeton L. 162
Potamogeton acutifolius Link 163
Potamogeton lucens L. 162
Potamogetonaceae 162
Potentilla L. 283
Potentilla anserina L. 282, 283
Potentilla erecta Racusch. 281, 312
Potentilla palustris Scop. 280
Potentilla silvestris Neck. 281
Potentilla tormentilla Schr. 281
Primula officinalis Hill 346
Primula vcris L. 7, 202, 207, 252, 346, 348, 351, 474, 493
Primula clatior Hill. 348
Primulaceae 119, 346
Prunella L. 384
Prunella grandiflora Scholl. 384
Prunella vulgaris L. 376, 383, 384, 448
Prunus L. 41
Prunus amygdalus Stokes. 40
Prunus armeniaca L. 40
Prunus avium L. 43
Prunus cerasus L. 42
Prunus chamaecerasus Jacq. 42
Prunus communis Arc. 40
Prunus divaricata Ledeb. 41, 42
Prunus domestica L. 41
Prunus fruticosa Pall. 42
Prunus insititia L. 41, 42
Prunus mahaleb L. 42
Prunus nana Stokes. 39
Prunus padus L. 43
Prunus persica Batsch 41
Prunus spinosa L. 41, 42
Psalliotia bitorquis Quell. 503
Psalliotia campestris Qull. 503
Psilonema calycinum C.A. Mey. 268
Ptelea trifoliata L. 46
Pteridium aquilinum Kuhn. 159
Pulicaria Gaertn. 449
Pulicaria dysenterica Gaertn. 449
Pulicaria prostrata Aschers. 449
Pulicaria vulgaris Gaertn. 449
Pulmonaria angustifolia L. 371
Pulmonaria azurea Bess. 371
Pulmonaria mollissima Kern. 371
Pulmonaria mollis Wolf. ex Hornem. 371
Pulmonaria mollissima Kern. 371
Pulmonaria officinalis L. 370
Pulsatilla Mill. 256
Pulsatilla grandis Wend. 252
Pulsatilla latifolia Rupr. 252
Pulsatilla patens Mill. 252
Pulsatilla pratensis Mill. 252
Pulsatilla vulgaris Mill. 252
Punica granatus L. 59
Punicaceae 59
Pyrethrum Zinn 142, 454, 457, 458, 460
Pyrethrum corymbosum Scop. 458
Pyrethrum majus Trzel. 141, 391
Pyrethrum parthenium Sm. 142
Pyrethrum segetum Moench 455
Pyrethrum tanacetum DC. 142
Pyrola L. 346
Pyrola minor L. 345
Pyrola rotundifolia L. 345
Pyrola secunda L. 344
Pyrola umbellata L. 345
Pyrolaceae 344
Pyrus L. 139
Pyrus communis L. 34
Quercus pedunculata Ehrh. 25
Quercus robur L. 24
Quercus subcr L. 25
Ramischia secunda Gareke 344
Ranunculaceae 27, 98, 243
Ranunculus L. 251, 255-257
Ranunculus acris (accr) L. 255
Ranunculus aquatilis L. 257
Ranunculus arvensis L. 257
Ranunculus caucubis L. 257
Ranunculus ficaria L. 254, 357
Ranunculus illyricus L. 256
Ranunculus lingua L. 256
Ranunculus orthoceras Benth. et Hook. 254
Ranunculus repens L. 258
Ranunculus sceleratus L. 257
Ranunculus scyticus Klok. 256
Raphanus raphanistrum L. 270
Raphanus sativus var. radícula 102
Reseda odorata L. 102, 151
Resedaceae 102
Rhamnaceae 54
Rhamnus L. 69
Rhamnus cathartica L. 50, 54
Rhamnus frangula L. 54
Rheum L. 92
Rhinanthus L. 415, 416
Rhinanthus major L. 416
Rhinanthus minor L. 416, 417
Rhododendron ferrugineum L. 62
Rhododendron flavum Don 62
Rhododendron luteum Sweet 62
Rhus cotinus L. 48
Rhus typhina L. 47
Ribes grossularia L. 30, 31
Ribes nigrum L. 30, 31
Ribes rubrum L. 30, 50
Ricinus communis L. 113
Robinia pseudoacacia L. 44, 45
Rorippa Scop. 265
Rosa canina L. 38, 75, 76, 331, 519
Rosa centifolia L. 39
Rosaceae 32, 279
Rosmarinus L. 62
Rosmarinus officinalis L. 120, 124
Rubia L. 427, 432
Rubia cynanchica 427
Rubia tinctorium L. 43, 364, 423, 425-427
Rubiaceae 422
Rubus L. 197
Rubus cacsius L. 37, 290
Rubus fruticosus L. 37
Rubus idacus L. 37
Rubus nescensis Hall. 37, 76
Rubus saxatilis L. 38
Rudbeckia laciniata L. 8, 138
Rumex L. 220, 222, 514
Rumex acetosa L. 220-222
Rumex acetosella L. 221
Rumex aquaticus L. 222
Rumex confertus Wild. 222
Rumex crispus L. 221
Rumex hydrolapathum Huds. 221
Rumex sylvestris L. 221
Russula Pers. 507
Russula acruginea Lindbl. ex Fr. 506
Russula emetica 502
Russula foetens Fr. 505, 508, 509
Russulaceae 506
Ruta L. 159
Ruta graveolens L. 113
Ruta hortensis Mill. 113, 257, 298
Rutaceae 46, 113, 311
Sagina procumbens L. 8, 232
Sagittaria L. 171
Sagittaria sagittifolia L. 164
Salicaceae 16
Salicornia herbata L. 228
Salix L. 16, 17, 19, 33, 44, 57, 66, 70, 75, 76, 218, 307, 376
Salix acutifolia Willd. 17, 349
Salix alba L. 16, 17, 20
Salix arenaria 19
Salix aurita L. 18
Salix babylonica L. 16
Salix caprea L. 16, 17
Salix cinerea L. 17, 19
Salix fragilis L. 16, 18
Salix herbacea L. 16, 19-20
Salix pentandra L. 19, 186
Salix purpurea L. 17, 18, 515
Salix repens L. 16, 19
Salix rosmarinifolia L. 19
Salix triandra L. 16, 17, 19, 20
Salix viminalis L. 17
Salsola L. 229, 451
Salsola iberica Sennen et Pau 228
Salsola tragus L. 228
Salvia L. 392, 393
Salvia aethiopsis L. 392, 393
Salvia glutinosa L. 393
Salvia nemorosa L. 393, 396
Salvia nutans L. 393
Salvia officinalis L. 122, 392, 519
Salvia pratensis L. 393
Salvia silvestris L. 393
Salvia verticillata L. 392
Salvinia natans All. 160
Salviniaceae 160
Sambucus L. 68, 72, 75, 77, 285, 428, 472
Sambucus ebulus L. 68, 390, 428
Sambucus nigra L. 71, 428
Sambucus racemosa L. 72
Sanguisorba officinalis L. 288
Sanicula europaea L. 328
Santalaceae 219
Saponaria L. 239
Saponaria officinalis L. 238
Saponaria vaccaria L. 238
Sarrothamnus scoparius Koch 44
Satureja L. 396
Satureja acinos Sch. 394
Satureja hortensis L. 123, 323, 394, 395, 455, 519
Saxifraga aizoon Jacq. 277
Saxifraga paniculata Mill. 277
Saxifragaceae 30, 277
Scabiosa L. 432
Scabiosa arvensis L. 430
Scabiosa columbaria L. 432
Scabiosa ochroleuca L. 432
Scabiosa succisa L. 432
Scabiosa ucrainica L. 432
Schoenoplectus Palla 188, 189
Schoenoplectus tabernaemontani Palla 162
Schoenoplectus lacustris Palla 188, 189
Scilla L. 200, 201
Scilla bifolia L. 200, 201
Scilla cerna Delar. 201
Scilla sibirica Haw. 201
Scirpus L. 165, 177, 188, 189, 194
Scirpus lacustris L. 188, 189
Scirpus palustris L. 188
Scirpus sylvaticus L. 188, 191
Scirpus tabernaemontani C.C.Gmel. 189
Scleranthus annuus L. 233
Scolopendrium officinarum Sw. 158
Scolopendrium vulgare Sm. 158
Scorzonera L. 483, 484
Scorzonera hispanica L. 483
Scorzonera humilis L. 483
Scorzonera purpurea L. 483
Scorzonera rosca W.K. 483
Scorzonera tuberosa 171
Scrophularia L. 365, 408
Scrophularia alata Gilib. 408
Scrophularia aquatica L. 408
Scrophularia nodosa L. 407
Scrophularia umbrosa Dumort. 408
Scrophulariaceae 132, 404
Scutellaria L. 378, 379
Scutellaria altissima L. 378
Scutellaria galericulata L. 378
Scutellaria pastifolia L. 378
Scopolia atropoides Schult. 402
Scopolia camiolica Jack. 402
Scopolia tubiflora Kreyer 402
Secale L. 445
Secale cereale L. 85
Sedum L. 273, 276, 277
Sedum acre L. 276, 382
Sedum maximum Suter. 277
Sedum purpureum Schul. 276
Sedum telphium L. 276, 277, 357
Selinum L. 356
Selinum carvifolia L. 340
Sempervivum L. 276
Sempervivum ruthenicum Schnittsp. et Lchm. 275, 277
Sempervivum tectorum L. 275
Senecio L. 465-467
Senecio erucifolius L. 466
Senecio fuchsii Gmel. 466
Senecio jacobaea L. 465
Senecio macrophyllus M.B. 466
Senecio ritro L. 467
Senecio ruthenicus M.B. 467
Senecio schvetzovii Korsh. 466
Senecio umbrosus W. et K. 466
Senecio vernalis W. et K. 465
Senecio vulgaris L. 465
Sequoia sempervirens Endl. 15
Serratula L. 476
Serratula tinctoria L. 147, 151, 476, 493
Seseli hippomaranthrum Jacq. 338
Seseli annuum L. 338
Setaria Beauv. 82, 83, 168
Setaria glauca Beauv. 168, 493
Setaria italica Beauv. 81, 83, 151
Setaria verticillata Beauv. 81
Sherardia arvensis L. 423
Silene L. 235
Silene armeria L. 96
Silene inflata L. 235
Silene latifolia Britt. et Rendle 235
Silene lithuanica Zapal. 96
Silene nutans L. 235
Silene venosa Anshers. 235
Silene vulgaris Garcke 235
Silybium Gaertn. 451
Silybium marianum Gaertn. 146, 467, 478
Simaroubaceae 67
Sinapis L. 466
Sinapis arvensis L. 264, 269
Sisymbrium L. 264
Sisymbrium altissimum L. 264
Sisymbrium locselii L. 264
Sisymbrium officinale Scop. 264
Sisymbrium pannonicum Jacq. 264
Sisymbrium sinapistrum Crantz 264
Sisymbrium sophia L. 264

Sisymbrium strictissimum L. 264
Sium latifolium L. 337
Soja hispida Moench 109
Solanaceae 70, 126, 397
Solanum L. 397
Solanum dulcamara L. 397, 399
Solanum lycopersicum L. 129
Solanum melongena L. 128
Solanum nigrum L. 397-399
Solanum tuberosum L. 126, 139, 151, 408, 519
Soldanella alpina L. 348
Soldanella carpatica Vierh. 348
Soldanella hungarica Simonk. 348
Soldanella montana Willd. 349
Solidago virgaurea L. 437
Sonchus L. 450, 481, 486-488
Sonchus arvensis L. 487, 493
Sonchus oleraceus L. 488, 489
Sorbus L. 36, 285, 300, 460
Sorbus aria Crantz. 36
Sorbus aucuparia L. 35, 54
Sorbus torminalis Crantz. 36, 52
Sorghum vulgare Pers. 80
Sorgo bicolor Voench 80
Sparganiaceae 161
Sparganium L. 188
Sparganium neglectum Becby 161
Spergula arvensis L. 233
Spergula vulgaris Boenn. 233
Spinacia oleracea L. 94
Spiraea L. 32, 33, 76, 285
Spiraea chamadryfolia L. 33
Spiraea crenata L. 33
Spiraea filipendula L. 285
Spiraea ulmaria L. 285
Stachys L. 391
Stachys betonica Benth. 391
Stachys officinalis Trev. 391
Stachys palustris L. 391
Stachys recta L. 390
Stachys sylvatica L. 391
Staphylea L. 64
Staphylea pinnata L. 51
Staphylaceae 51
Statice armeria L. 352
Statice latifolia Sm. 353
Statice tatarica L. 352
Statice tomentella Boiss. 353
Stellaria L. 229-231
Stellaria aquatica Scop. 231
Stellaria graminea L. 229, 230, 231

Stellaria holostea L. 229, 230
Stellaria media Vill. 229, 232, 352, 373
Stipa L. 170, 191, 493
Stipa pennata L. 190
Stratiotes aloides L. 166
Succisa pratensis Moench 432
Suillus luteus S.Fr. Gray 500
Swida sanguinea Opiz 60, 72, 75-77
Symphoricarpus albus Blake 73
Symphoricarpus racemosus Michx. 73
Symphoricarpus rivularis Suksdori 73
Symphytum L. 373, 381, 473
Symphytum officinale L. 297, 359, 366, 373, 374
Syringa vulgaris L. 68, 77
Tagetes L. 140, 142, 453
Tagetes erecta L. 140-142, 150
Tagetes patula L. 141
Tamaricaceae 56
Tamarix L. 56, 57
Tamarix gallica 56
Tamarix germanica L. 56
Tamarix tendaranda Pall. 56
Tanacetum L. 471, 493
Tanacetum balsamita L. 142
Tanacetum vulgare L. 329, 379, 428, 459
Taraxacum officinale Webb. ex Wigg. 244, 465, 479, 484, 486, 489, 491
Taraxacum vulgare Schrank 484
Taraxacum Wigg. 481, 482, 486, 487
Taxaceae 11
Taxodiaceae 14
Taxodium distichum Rech. 15
Taxus baccata L. 11, 154, 515
Telckia speciosa Daumb. 450
Teucrium L. 377, 378
Teucrium chamaedrys L. 377, 378
Teucrium polium L. 377, 378
Teucrium scordium L. 377, 378
Thalictrum L. 247, 257, 258
Thalictrum angustifolium auct. 257
Thalictrum aquilegifolium L. 259
Thalictrum flavum L. 257, 258
Thalictrum lucidum L. 257, 258
Thalictrum minus L. 257, 518
Thea sinensis L. 56
Theaceae 56
Thelycrania Fourr. 75

Thelycrania sanguinea Fourr. 60
Thesium L. 218, 219
Thesium intermedium Schard. 218
Thesium linophyllum L. 218
Thlaspi arvense L. 269, 271, 272
Thuja L. 15, 250
Thymaclaecaceae 57
Thymus acinus L. 394
Thymus serpyllum L. 377, 392, 394, 395
Thymus vulgaris 185
Thysellinum palustre L. 342
Tilia L. 317
Tilia cordata Mill. 55, 56
Tilia grandifolia Ehrh. 56
Tilia parvifolia Ehrh. 55, 56
Tilia platyphyllos Scop. 55
Tiliaceae 55
Torilis anthriscus Ledeb. 333
Torilis japonica DC. 333
Tormentilla erecta 281
Tragopogon L. 482, 483
Tragopogon borystenicum Artemcz. 482
Tragopogon floccosus W.K. 482
Tragopogon major Jac. 482
Tragopogon pratensis L. 482
Trapa L. 327
Trapa natans L. 171, 326
Trapaceae 326
Tremella mesenterica Retz. 511
Tremellales 511
Tribulus terrestris L. 311
Tridentalis L. 351
Tridentalis europaea L. 351
Trifolium L. 292, 293, 297, 298, 322
Trifolium agrarium L. 296
Trifolium alpestre L. 296
Trifolium arvense L. 295
Trifolium aureum Poll. 296
Trifolium medium L. 294, 297
Trifolium montanum L. 295
Trifolium ochloreucum Huds. 297
Trifolium pratense L. 293, 294, 297, 301
Trifolium repens L. 294
Trifolium rubens L. 296
Trifolium strepens Crantz 296
Triglochin palustre L. 163
Trigonella coerulesca Scr. 103
Tripolium vulgare Nees 441
Triticum L. 85

Triticum dasyanthum Led. 186
Triticum durum Desf. 85
Triticum repens L. 186
Triticum spelta L. 85
Trollius europaeus L. 244
Tropaeaceae 111
Tropaeolum L. 112
Tropaeolum majus L. 102, 111
Tropaeolum minus L. 111
Tuber Mich. 497
Tuber aestivum Vitt. 496
Tuberales 496
Tulipa gesneriana L. 89, 151
Turrilis glabra L. 266
Tussilago farfara L. 249, 282, 404, 462, 464, 471, 478
Typha L. 177
Typha angustifolia L. 160, 161, 188, 191, 194, 210
Typha latifolia L. 160, 190, 210
Typhaceae 160
Typhoides arundinacea Moench 82
Ulmaceae 25
Ulmus L. 25, 33, 44, 46, 52, 55, 77, 428
Ulmus campestris L. 25
Ulmus minor Mill. 53
Ulmus scabra Mill. 25
Ulmus suberosa Ehrh. 25
Umbelliferae 115
Urtica L. 216, 217, 265
Urtica dioica L. 216, 396, 515
Urtica urens L. 216
Urticaceae 216
Urticularia L. 421
Urticularia vulgaris L. 420
Vaccaria segetalis Gracke 237, 238
Vacciniaceae 64
Vaccinium myrtillus L. 65

Vaccinium oxycoccos L. 66
Vaccinium uliginosum L. 65, 66, 76
Vaccinium vitis-idaea L. 50, 64, 109
Valeriana L. 430
Valeriana angustifolia Tausch 429
Valeriana celtica L. 430
Valeriana collina Vallr. 429
Valeriana officinalis L. 410, 429
Valeriana tripteris L. 430
Valerianaceae 429
Veratrum L. 57, 195, 196, 203, 204, 246, 446
Veratrum album L. 196
Veratrum nigrum L. 196, 246
Verbascum L. 326, 381, 393, 404, 406, 407
Verbascum austriacum Schott 406
Verbascum lychnitis L. 405
Verbascum nigrum L. 405
Verbascum orientale M.B. 406
Verbascum phlomoides L. 406
Verbascum phoenicicum L. 406
Verbascum thapsus L. 404-406, 424
Verbena L. 375
Verbena officinalis L. 374
Verbenaceae 374
Veronica L. 409, 411, 412
Veronica agrestis L. 411
Veronica arvensis L. 412
Veronica beccabunga L. 165, 357, 411
Veronica chamaedrys L. 409, 412
Veronica dentata Schm. 412
Veronica latifolia Koch 411
Veronica longifolia L. 411
Veronica officinalis L. 411
Veronica prostrata L. 412
Veronica spicata L. 411
Veronica teucrium L. 411

Viburnum L. 28
Viburnum lantana L. 72, 114
Viburnum opulus L. 72, 75, 77
Vicia L. 106, 301, 302
Vicia angustifolia Reicherd 302
Vicia cracca L. 302, 411
Vicia faba L. 40, 106, 357
Vicia sativa L. 106, 151, 302
Vicia sepium L. 302
Vicia sylvatica L. 302
Vicia vilosa Roth 302
Vinca L. 345
Vinca minor L. 358, 376
Vincetoxicum N.M. Wolf 359
Vincetoxicum hirsutaria Medik. 358
Vincetoxicum officinale Moench 358
Viola L. 321, 323, 377
Viola arcnaria DC. 323
Viola mirabilis L. 322
Viola odorata L. 193, 322
Viola tricolor L. 321, 323, 371, 414
Violaceae 321
Viscaria Bernh. 235
Viscaria viscosa Aschers. 234
Viscaria vulgaris Bernh. 234
Viscum album L. 217
Vitis vinifera L. 55, 204
Xanthium L. 391, 431, 450-452, 471
Xanthium helenium L. 468
Xanthium spinosum L. 450, 452, 493
Xanthium strumarium L. 451, 452
Xeranthemum annuum L. 468, 493
Zea mays L. 79, 150, 151, 161, 407
Zerna Panz. 185
Zerna incrmis Lindm. 184
Zinnia elegans Jacq. 137
Zostera marina L. 162
Zosteraceae 162
Zygophyllaceae 311

Наукове видання

САБАДОШ Іван Васильович

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
БОТАНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ
(XIX — початок XX ст.)

Відповідальний редактор Л.О.Белей

Підписано до друку 10.06.2014р.

Замовлення 1144.

Формат 72x102/16, папір «Munken cream»

Гарнітура Times. Друк офсетний.

Умовних друкованих аркушів 48,61.

Надруковано ПП Мельник М.В.

Свідоцтво про держреєстрацію В02 № 917411

88000, м. Ужгород, вул. Швабська, 71А,

тел. (0312) 67-33-71, 050-523-61-78.

НБ ПНУС



795754

Сабадош І.В.

С12 Історія української ботанічної лексики (XIX — початок XX ст.) / Ужгород. нац. ун-т; Відп. ред. Л.О.Белей. — Ужгород, 2014. — 600 с.

ISBN 966-542-418-2

У монографії на лексичному матеріалі, зафіксованому в пам'ятках української писемності, досліджується історія ботанічної лексики української мови XIX — початку XX ст. на загальнослов'янському тлі. Характеризуються склад і джерела поповнення назв рослин у цей період. Простежуються тенденції номінації рослин.

Для мовознавців, істориків, етнографів, ботаніків, викладачів і студентів гуманітарних, біологічних факультетів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться історією української та слов'янської культури.

ББК Ш 141.14—034
УДК 811.161.2'373.2